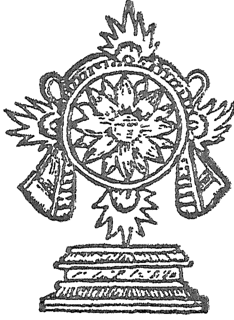
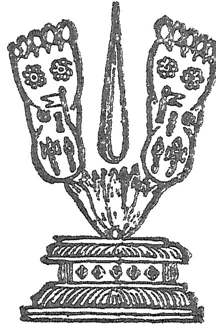
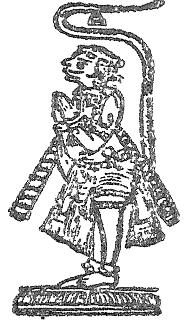
శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

వేదవ్యాస మహర్షి ప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వీరరాఘవవిద్వద్భి ర్విరచితయా
శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రికయా సనాథం-
ప్రథమ - ద్వితీయ - తృతీయ స్కంధత్రయమ్.

శ్రీమదుభయ వేదాన్తాచార్య పీఠ సంస్థాపకైః
శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యైః
శ్రీమద్భిః త్రిదణ్డి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజజీయర్
స్వామిపాదైః ప్రకాశితమ్-

1976 * మూల్యము : రూ. 40-00

ప్రథమ ముద్రణము : 500 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తి స్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294 సతారా వీధి, శ్రీరంగమ్.
(తిరుచ్చి జిల్లా)

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైత ప్రచారక సంఘ కార్యాలయము
నడిగడ్డపాలెం. తెనాలి తాలూకా
(గుంటూరు జిల్లా)

శ్రీమద్భాగవత మహాపురాణ ప్రథమస్కంధీయ విషయానుక్రమణికా

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - ప్రథమోధ్యాయః శ్రీ శౌనక ప్రశ్నః

శుక్లామ్బరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్। ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే॥
యస్యద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతమ్। విఘ్నం నిఘ్నన్తి సతతం విష్వక్సేనం తమాశ్రయే

॥ హరిః ఓం ॥

శ్లో॥ జన్మాద్యస్య యతోన్వయాదితరతశ్చార్థేష్వభిజ్ఞ స్స్వరాట్।
తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయే ముహ్యన్తి యం సూరయః॥
తేజోవారి మృదాం యతో వినిమయో యత్ర త్రిసర్గో మృషా
ధామ్నా స్వేన సదా నిరస్తకుహకం సత్యం పరం ధీమహి॥ ౧

శ్లో॥ వన్దే వాత్స్యమహోబలార్యతనయం వాత్సల్యవారాంనిధిం
శ్రీశైలేశగురుం శ్రియః పతిమపి ప్రాచార్యపారంపరీమ్,
తుర్యం వ్యూహమశేషహేతుమజితస్యాజం తదుత్సఙ్గజం
దేవర్షిప్రవరం పరాశరసుతం వ్యాసం చ వైయాసికిమ్॥

శ్లో॥ శ్రీశైలపూర్ణాదఖిలేతిహాస
పురాణజాలం సమవాప్య యేన।
ప్రావర్తి సన్దర్శయ తేవశిష్య
భావం మునిం లక్ష్మణ మాశ్రయేఽహమ్॥ ౨

శ్లో॥ శ్రీరామానుజ యోగిపూర్ణకరుణాపాత్రంమహాన్తంతత
స్సంప్రాప్తాఖిలవేదవిద్యమఖిలాన్యోద్రావిడాన్వ్యాకరోత్।
వేదాన్తాన్ కురుకేశ్వరం గుణనిధిం శ్రీవిష్ణుచిత్తం గురుం
వాత్స్యం తంవరదంచ వాగ్విజయిజంవ్యాసార్య మీడీ మహి॥ ౩

శ్లో॥ శ్రీ మద్భాగవతం పురాణమఖిలం వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాకృతం
వ్యాసార్యైర్యతిరాజభాష్య వచసా మర్థం బుధానాం ముదే।
మన్దానామపి మాదృశామవగమాయాహం తదా దర్శితం
పన్థానం సముపాశ్రితో వివృణుయాం మత్సాహసం క్షమ్యతామ్॥ ౪

తత్ర భవాన్పారాశర్య స్సత్యవత్యాం భగవదంశేనావతీర్ణో బాదరాయణోఽఖిలహేయ ప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణేన పరేణ బ్రహ్మణా విరచితేఽస్మిన్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తే దేవమనుష్యపశుపాదప స్త్రీపుంసచాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ్యాది భేదభిన్నే జగతి తదుపకల్పిత తదారాధనోపయుక్త కరణకళేబరాన్ చతుర్ముఖాదిపరంపరాప్రవర్తితతన్నిశ్వసితరూప ధర్మార్థకామమోక్షపురుషార్థచతుష్టయ తత్సాధనావబో ధ్యధీతవేదానపి స్వస్వకర్మవాసనానువర్తిబుద్ధ్యనుగుణప్రవృత్త కర్మానుగుణ గర్భజన్మజరామరణాది సాం సారిక దుఃఖోపహతా – ననుపగతవేదార్థాన్ జనానవలోక్యానుకమ్పితమనాస్త దుజ్జిజీవయిషయా తేషాం దురవబోధం ప్రతిజన్మహితోపదేశేన మాతాపితృసహస్రేభ్యో వ్యతివత్సలతమం భాగద్వయాత్మకం వేదం వ్యాచిఖ్యాసు స్తావత్స్వశిష్యేణ భగవతా జైమినినా మహర్షిణా పూర్వభాగం వ్యాఖ్యాప్య స్వయముత్తర భాగం సమీచీనై శ్శారీరకనయై ర్వ్యాఖ్యాయ ప్రాయశః పూర్వభాగోపబృంహణాత్మకం పఞ్చమవేదత్వేన ప్రసిద్ధం శ్రీమహాభారతాఖ్య మితిహాసం నిర్మాయ ప్రాధాన్యేన వేదాన్తార్థోపబృంహణాత్మకం శ్రీమద్భాగ వతాఖ్యం పురాణరత్నం చికీర్షు స్తావదిష్టదేవతోపాసనాత్మకంమఙ్గళమాచరతి. ప్రథమశ్లోకేనజన్మాద్యస్యేత్యాదినా। యద్యపి కేచి దిదం పురాణం శుకకర్తృక మితి వదన్తి యద్యపి చోపనిషద్భాగోపబృంహణపరేషు తత్రాపి సాత్త్విక తయా ప్రత్యక్షశ్రుత్యనుగుణార్థతయా చ ప్రబలేషు ప్రబన్ధేషు వాసిష్ఠపౌత్రప్రత్యక్షశ్రుత్యభిష్టుతమ పఞ్చమ శ్రుతిప్రవర్తక భగవదంశ పారాశర్యతనయ పరమర్షిప్రణీతం పురాణం శ్రీమద్భాగవత మశేషజగ త్ప్రథితం పరమనిశ్శ్రేయస సాభ్యర్థిభి రత్యన్త ముపాదేయమ్॥ యథాహి పాద్మేఅమ్బరీషం ప్రతిగౌతమేనోక్తం "అమ్బరీషశుకప్రోక్తం శృణు భాగవతం సదా। పఠస్వ స్వముఖేనాపియదీచ్ఛసి భవక్షయ"మితీతి శ్రీవ్యాసార్య శ్రీసూక్తేశ్చ శుకకర్తృకత్వ మవగమ్యతే,తథాపి, తత్ర ప్రణీత మిత్యస్య ప్రవర్తితమిత్యర్థః॥పారాశర్యేత్యస్య కృతేతి శేషః తనయేత్యస్య తదిత్యాదిః అన్యథైతత్పురాణస్థ బహువచనవిరోధాపత్తేః,తథాహి తావదస్మిన్నే వస్కన్ధే తృతీయాధ్యాయే"ఉత్తమశ్లోకచరితంచకార భగవానృషిః।నిశ్శ్రేయసాయ లోకస్య ధన్యం స్వస్త్యయ నంమహత్॥ తదిదం గ్రాహయామాస సుత మాత్మవిదాం వర"మితి వ్యాసకర్తృకత్వం స్పష్టం ప్రతీయతే॥ తథా

శ్రీనారదస్యాజ్ఞయా ఏతత్పురాణనిర్మాణం తచ్చాస్మిన్నేవ స్కన్ధే స్పష్టీభవిష్యతి॥ "అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తి
యోగ మధోక్షజే। లోకస్యాజానతో వ్యాసశ్చక్రే సాత్వతసంహితా"మితి-తథా ద్వితీయే ప్రథమేఽధ్యాయే-
"ఇదం భాగవతంనామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితం। అధీతవాన్ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనాదహ"మితి శుకోక్తేరపి
తదవగమ్యతే॥ తథా నవమే ద్వావింశోఽధ్యాయే-"యస్యాంపరాశరాత్సాక్షాదవతీర్ణో హరేఃకలా-వేదగుప్తో
మునిః కృష్ణోయతోఽహ మిద మధ్యగామ్॥ హిత్వా స్వశిష్యాన్పైలాదీన్భగవాన్బాదరాయణః। మహ్యం
పుత్రాయ శాన్తాయ పరం గుహ్య మిదం జగా"వితి,శుకోక్తేశ్చ తదవగమ్యతే॥ఉదాహృతవ్యాసార్యశ్రీసూక్తి
గత హేతుభిరేవాస్య పురాణరత్నస్య ప్రామాణ్య మత ఏవోపాదేయత్వం చ స్పష్ట మవగమ్యత ఇతి న
తత్రాస్మాభిః కార్యో యత్నః-పురాణాన్తర సంవాదశ్చ తదనన్తరమేవ స్పష్టీభవిష్యతి-అత్ర గాయత్ర్యుప
క్రమత్వం ప్రతీయతే ధీమహీతి శబ్దతః పదాన్తరైరర్థతశ్చ తదుపక్రమస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ — గాయత్ర్యుప
క్రమత్వం చాస్య స్కాన్దే పురాణే ఉత్తరఖణ్డే."గ్రన్థోఽష్టాదశసాహస్రో ద్వాదశస్కన్ధసమ్మితః॥ హయగ్రీవ
బ్రహ్మవిద్యా యత్ర వృత్రవధస్తథా — గాయత్ర్యాశ్చ సమారమ్భో యత్రభాగవతంవిదు" రితి ॥
తథా చోక్తం మాత్స్యే। "ఆరభ్య యత్ర గాయత్రీం వర్ణ్యతే ధర్మవిస్తరః। వృత్రాసురవధశ్చాపి
యత్ర భాగవతం విదురితి"॥ తత్ర జన్మాద్యస్య యత ఇతి జగత్కారణత్వప్రతిపాదనేన తదర్థక
సవితృశబ్దార్థ ఉక్తః — వేదాన్తప్రసిద్ధిం ద్యోతయతా యత ఇతి పదేన తచ్ఛబ్దార్థ శ్చసూచితః—సూరయ
ఇత్యనేన వరేణ్య శబ్దార్థ ఉక్తః,ఉక్తంహి సర్వజ్ఞైస్సావిత్రీవివరణే, "వరైర్ణేతం వరేణ్యంతు వరా ధ్యాతార
ఈరితా,"ఇతి-తేనే ఇత్యాదినా దేవశబ్దార్థ ఉక్తః"ద్యోతన స్సర్వభావానాంద్యోతమాన స్స్వయం సదా॥ అజ్ఞాన
మఖిలం తున్వన్ని"తి తత్రోక్తం, ద్యన్ ఖణ్డయన్ దో అవఖణ్డనే ద్యోతనః ప్రకాశకః జన్మాదీత్యనేన చ దేవశబ్దార్థ
ఉక్తః జగద్వ్యాపారోహి తల్లీలా-ధామ్నేత్యాదినా "భర్గశబ్దార్థ ఉక్తః—భర్గస్తేజ స్సమాఖ్యాతం భర్జయత్యఖిలం
కష్ట"మితిచ తత్రపఠ్యుక్తం,స్వరాట్ స్వతన్త్రః. ప్రేరకత్వేన ధీప్రచోదనం-ద్యోతనమ్-ధియో ధీపూర్వికాశ్చే
ష్టాః ప్రేరణం తు ప్రచోదన—మితిహి తత్రోక్తం,ఏవం ప్రదర్శితయా దిశా గాయత్ర్యుపక్రమత్వసిద్ధిః. అథ
పదాని యోజ్యన్తే-ప్రబన్ధస్య వేదాన్తార్థోపబృంహణరూపతాం దర్శితాం ద్యోతయతి-జన్మాదీతి-'యతో వా
ఇమాని భూతాని జాయన్త'ఇతి వేదాన్తార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్ శారీరకార్థ సంగ్రహం చాత్ర ద్యోతయతి॥ శారీర
కద్వితీయసూత్రస్యైవా దావుపాదానాత్ -శ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానా దేవ పరంధీమహీత్యత్ర బ్రహ్మేత్యధ్యా
హారో బోధ్యః— అస్య చిదచిన్మయస్య జగతో యతోజన్మాది - తం సత్యం పరం బ్రహ్మ ధీమహీత్యన్వయః-కార
ణంతు ధ్యేయ"ఇతి శ్రుతేరితిభావః-ఏవమన్యేషా మపి యచ్ఛబ్దానాం। జన్మాదీతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః
జన్మస్థితిలయమన్యపదార్థః — అతఏవ నపుంసకత్వ మేకవచనత్వం చ। అతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిత్వే సృష్టి
కారణత్వాసిద్ధిః -తథా స్థితిలయయోరేవాన్యపదార్థత్వేన జన్మాదిశబ్దస్య ద్వివచనాన్తత్వే,'ఈదూదేద్ద్వివచన'
మితి ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం సన్ధ్యభావప్రసఙ్గః తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిపక్షే జన్మాదిత్రయాణా మసముదితా
నా మన్యపదార్థత్వే జన్మాదిశబ్దస్య బహువచనాన్తత్వాపత్తిః॥జన్మన ఏవాన్యపదార్థత్వం సమస్యమానపదార్థ
త్వం చ విరుద్ధం -జన్మప్రత్యేవ తస్యాదిత్వానుపపత్తిశ్చ -అతో జన్మస్థితిలయ సమాహారమన్యపదార్థం వివక్షిత్వా
జన్మాదీతి తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః ప్రయుక్తః- తస్యాన్యపదార్థస్య గుణా విశేషణాని సమస్యమానపదార్థా
ఇతి యావత్ -తేషాం -సమిత్యేకీకారే సంవిజ్ఞానం విశేష్యభూతాన్యపదార్థాన్తర్భావేణ విజ్ఞానం యస్మాద్బహు

వ్రీహి ర్లమ్బకర్ణో గత ఇత్యాదేశస తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః - తద్విపరీత శ్చిత్రగురిత్యాది ష్వతద్గుణసంవిజ్ఞానః-యతో జన్మాది త ద్ధీమహీ త్యనేన జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మలక్షణంవివక్షితం 'యతో వా ఇమానీ త్యాది' శ్రుతౌ ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యనుక్తే రనేకలక్షణ వైయర్థ్యాచ్చ జన్మాది హేతుత్వసముదాయః ఏకం లక్షణం-నతు జన్మకారణత్వం స్థితికారణత్వం లయకారణత్వం, చేత్యేకైకం లక్షణం — అత్రహి సత్యం పరం బ్రహ్మ ధీమహీత్యేతావ న్మాత్రోక్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య బృహన్మహదాదిశబ్దపర్యాయ త్వాభిధానేన ప్రకృతిజీవాది పరత్వస్యాపి సంభవాత్తేషామేవాత్ర ధ్యేయత్వం ప్రసక్తం-తద్వ్యుదాసాయాత్ర ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయబృహత్త్వం స్వరూపగుణబృహత్త్వం తదేవ బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం, ।ప్రకృత్యాదిషు బ్రహ్మ శబ్దస్త్వౌపచారిక శ్చేతి వక్తుమత లక్షణముచ్యతే తత్ర చైకేనైవ సముదాయలక్షణేన ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయ బృహత్త్వలాభా త్తత ఏవ ప్రకృత్యాదివ్యుదాసా న్నానేక లక్షణత్వం-అన్యథా సృష్టికారణత్వమాత్రోక్తౌ తదనుకూల జ్ఞానశక్త్యాదిలాభేపి స్థిత్యాద్యనుకూలజ్ఞానశక్త్యాద్యలాభేన నిరతిశయ బృహత్త్వాసిద్ధిః- నచ త్రితయోక్తావపి మోచకత్వోపయోగి జ్ఞానశక్త్యాద్యలాభ ఇతి వాచ్యమ్ మోక్షస్య స్థితిలయాన్యతరా న్తర్భూతత్వేన తత్కారణత్వోక్త్యైవ తల్లాభాత్-స్థితిర్నామానిష్ట పరిహారపూర్వకేష్టప్రాపణరూపా- మోచకత్వంచ తాదృశమేవ-యదిచాయం మోక్ష ఆత్యన్తికనాశరూపః ఇష్టః తర్హి లయా న్తర్భూతః-యత ఇతి హేతౌ పంచమీ-నతు,,జనికర్తుః ప్రకృతి రిత్యపాదానసంజ్ఞాయాం పఞ్చమీ తథాసతి స్థితిప్రళయయోర నన్వయస్స్యాత్-జనికర్తుః ప్రకృతిరితి సూత్రేహి ప్రకృతిశబ్దః ఉపాదానకారణవాచీ-జాయమానస్యోపా దానకారణ మపాదానసంజ్ఞకమితి తత్సూత్రార్థాత్ —అత్ర తత్సూత్రవిహితాపాదాన సంజ్ఞానిమిత్త పఞ్చమ్యభ్యుపగమే జన్మకారణత్వస్య లక్షణత్వలాభేప్యాదిశబ్దగ్రాహ్య స్థితిలయకారణత్వస్య లక్షణత్వాలాభా త్తయోరనన్వయ స్ఫుటఏవ — హేత్వర్థ పఞ్చమ్యాంతు — హేతుత్వస్య నిమిత్తోపాదాన సాధారణ్యాత్తదన్వయః ఉపపన్నః। తత్ర భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వముపాదానత్వం, నిమిత్తత్వంనామ కర్తృత్వం, ఏవంచాత్ర జగజ్జన్మాదిన్ప్రత్యుపాదానత్వ నిమిత్తత్వరూపోభయవిధ కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణంవివక్షితం॥ నను లోకే మృత్కులాలయోర్విభిన్నయోరేవోపాదానత్వ నిమిత్తత్వ దర్శనాత్కథమేకస్యోభయ విధకారణత్వమిత్యత్రాహ। అన్వయాదితరతశ్చార్థేష్వితి-అర్థేషుకార్యభూతేష్వర్థేషు దేవమనుష్యాదిషు -అన్వయాదనువృత్తే రుపాదానత్వం, ఇతరతో వ్యతిరేకాద నన్వయాత్ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణత్వేన తన్నియన్తృతయా పృథగేవావస్థానా న్నిమిత్తత్వం చైకస్మిన్నేవ బ్రహ్మణ్యుపపన్నమిత్యర్థః । కులాలస్యాసర్వశక్తేర్ఘటాదిషు మృత్కార్యేష్వనన్వయా న్నోపాదానత్వం, అచేతనాయా మృదస్తువ్యతిరేకాభావాన్న నిమిత్తత్వం బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాన్తరానవ గతస్యకేవలవేదాన్తైకసమధిగమ్యస్య చిదచిద్విలక్షణస్యోభయ విధకారణత్వోపయుక్త సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యాన్వయ వ్యతిరేక యోర్వేదాన్తేభ్యోఽవగతత్వాదుభయవిధకారణత్వోపపత్తిరితిభావః ॥ వేదాన్తాశ్చ, "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ-ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం-అయమాత్మాబ్రహ్మ-'తత్త్వమసీ"త్యాదయోఽన్వయప్రతిపాదకాః "తదైక్షత-యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ నవేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతియఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరోయముయతీ"త్యాద్యాః వ్యతిరేకప్రతిపాదికాః॥ యద్వా॥ ఏవం విధానా ముభయవిధ కారణత్వనిర్వాహకాన్వయ వ్యతిరేక ప్రతిపాదకానాం ఉభయవిధకారణత్వ ప్రతిపాదకానాం —"సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వి

తీయం, తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయ, సన్మూలా సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా," ఇత్యాదీనాంచ వేదాన్తానాం
బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకతయాన్వయాత్, అర్థేషు ఇతరతోఽనన్వయాత్ ప్రకృతిపురుషాదిషూభయవిధ
కారణత్వప్రతిపాదకత్వేనా న్వయాభావాచ్చ బ్రహ్మైవోభయవిధం కారణమిత్యర్థః ॥ యథా బ్రహ్మ
స్వరూప గుణాదికం శాస్త్రైకసమధిగమ్యం తద్వదుభయవిధం కారణత్వం బ్రహ్మణ్యేవ శాస్త్రైభ్యోఽవగతం
నతుప్రకృత్యాదిష్వితి భావః ॥ అస్మిన్పక్షే అన్వయాదిత్యన్తేన సమన్వయాధ్యాయప్రథమపాదార్థ ఉక్తః-ఇత
రత ఇత్యనేనత్రిపాద్యర్థః। బ్రహ్మకారణమేవ బ్రహ్మైవకారణ మిత్యయోగాన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదేన కారణత్వం
హి సమన్వయాధ్యాయే సమర్థితం-పూర్వ వ్యాఖ్యానేతు అనువృత్త్యనువృత్తిభ్యాము పాదానత్వనిమిత్తత్వ
-నిర్వాహకాభ్యాం తదుభయవిధకారణత్వే సాధితే అర్థాదేవ ప్రకృత్యాదీనా మకారణత్వ సిద్ధేరయోగాన్య
యోగవ్యవచ్ఛేదా వర్థాదేవ సిధ్యతః। యద్వా॥ సమన్వయాదుభయవిధకారణత్వస్య బ్రహ్మణ్యేవ సంగతేశ్చ
బ్రహ్మణఏవ కారణత్వమిత్యర్థః ॥ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనేన హి కృత్స్నజగత ఏకమేవోభయవిధం కారణమ
వగతం, తత్ర ప్రకృత్యాదిషూభయవిధ కారణత్వోపయుక్త సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యభావస్య బ్రహ్మణి
తత్సద్భావస్య చ శ్రుతిభ్యఏవ -యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ —సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః, పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూ
యతేస్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ॥ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశానీశౌ ॥ అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణా మిత్యా
దిభ్యోఽవగమాదుభయవిధ కారణం బ్రహ్మైవేతి భావః అస్మిన్పక్షే సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాది గుణప్రతిపాదక
త్వేన వేదాన్తానాం బ్రహ్మణ్యన్వయాత్తస్మిన్నుభయవిధ కారణత్వోపపత్తిః, తదుపపత్తేశ్చ జన్మాదికారణ
త్వస్యలక్షణత్వసిద్ధిరవగన్తవ్యా -అస్మిన్నపిపక్షే అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదౌ శాబ్దౌ -యద్వా, బ్రహ్మ,న।
లక్షణేన ప్రతిపత్తవ్యం, అనుమానేనాప్యవగన్తుం శక్యత్వాత్ -అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్ -శాస్త్రైకప్రమాణక
త్వేపివా తస్మిన్ప్రవృత్తినివృత్త్యుభయరూపరహితే అపురుషార్థస్వరూపేన వేదాన్తానాం బోధకత్వేనాన్వయః।
పురుషార్థపర్యవసానాసంభవాన్న శాస్త్రం ప్రమాణమిత్యత ఆహ ॥ అన్వయాదితరతశ్చార్థేష్వితి
అన్వయాదిత్యనేన సమన్వయాధికరణసిద్ధాన్తార్థ ఉక్తః శాస్త్రయోన్యధికరణసిద్ధాన్తార్థస్తు అర్థాదత్ర
వివక్షితః శాస్త్రయోన్యధికరణస్య లక్షణాక్షేపపరిహారరూపత్వేన లక్షణకథనే నైవ తదాక్షేపపరిహారయోర
ప్యత్ర వివక్షితత్వప్రతీతేః — సమన్వయాధికరణంతు శాస్త్రయోన్యధికరణలక్షణాక్షేపపరిహారరూపమితి
తదన్వయాదిత్యనేన ప్రదర్శితం। అయం భావః। నతావదనుమానగమ్యం బ్రహ్మ తస్యాసంభవాత్ యద్యపి
ఘటాదివత్సావయవత్వాదినా జగతః కార్యత్వమనుమీయతే। కార్యంచ తదభిజ్ఞ కర్తృక మిత్యనభిజ్ఞ జీవ
వ్యతిరిక్త కృత్స్నజగన్నిర్మాణచతుర ఈశ్వరోఽనుమాతుం శక్యతే-తథాపి లాఘవాత్కార్యత్వాది హేతు
నానుమీయమానో యః కశ్చిత్కర్తా జీవ ఏవ స్యాత్। తస్య దృష్టత్వాత్, తేనజీవక్లృప్తౌ లాఘవం- ఈశ్వరక్లృప్తౌ
గౌరవమితి నేశ్వరసిద్ధిః -నను జీవానామల్పజ్ఞత్వాత్కథం మహీ మహీధరాద్యర్థ కర్తృత్వమితిచేన్న। తత్తద్వి
లక్షణపుణ్యవిశేషోపచిత శక్తివిశేషాణాం విశ్వామిత్రాదీనామేవ తత్సంభవాత్, అస్త్వేకస్మిన్నణ్డే విశ్వా
మిత్రోఽన్యత్ర స నాస్తీతిచేన్న -అన్యత్రాప్యన్యస్య విద్యమానత్వాత్ -భవద్భిరనన్తాఏవ యోగినః కల్ప్యన్తే
నసర్వజ్ఞాస్సర్వశక్తయశ్చేతి తైరేవ తత్రతత్ర విశ్వసృష్టిః ప్రవర్తతాం, కిమనేన నిత్యజ్ఞానచికీర్షాప్రయత్న
వత్త్వాది విజాతీయతయా పరికల్పితేన తథాచాన్యథాసిద్ధిదూషితాని కార్యత్వాద్యనుమానానీ శ్వరమను
మాతుం న ప్రభవన్తి తర్హి సర్వం కార్యమేకకర్తృకం కార్యత్వాదితి సాధయామ ఇతిచేత్తర్హ్యనేక కర్తృకేషు
ఘటపటాదిషు వ్యభిచారః అన్యథాసిద్ధిర్వా, నహ్యేక కర్తృకత్వాభావే కోపి విరోధస్స్యాత్, అనేకకర్తృకంన భ

వతికార్యత్వాదిత్యుక్తేష్వయ మేవ దోషః తస్మాదనుమానానా మనేకదోషదుష్టత్వా ద్వేదాన్తవాక్యానా మప్రాప్తత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గ మస్త్యేవేతి లక్షణముపపన్నమితి, నాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయ విరహిణో బ్రహ్మణోఽపురుషార్థరూపత్వాత్తత్ర పరమపురుషార్థ పర్యవసాయినాం వేదాన్తానాం న తాత్పర్యమితి వాచ్యమ్ అన్వయాత్-వేదాన్తానాం నిరతిశయపురుషార్థరూపే బ్రహ్మణి తత్స్వరూప రూపాది తాత్పర్య కతయాన్వయాత్-ఇతరతః తద్వ్యతిరిక్తేష్వర్థేషు పురుషార్థాభాసేషుస్వర్గాదిషు, "ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ఇత్యాదిభిః పురుషార్థత్వ ప్రతిషేధాచ్చ తత్ర శాస్త్రం ప్రమాణమేవేతి,బ్రహ్మణః పురుషార్థ రూపత్వంతు – ఆనన్దో బ్రహ్మ, కం బ్రహ్మ, ఖం బ్రహ్మ, రసో వై సః, రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్, ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభి రవగతమ్-నిరతిశయసుఖస్యైవ పురుషార్థ త్వాత్-అయోగవ్యవచ్ఛేదికాం కారణత్వోపయుక్త సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవత్తామాహ॥ అభిజ్ఞ ఇతి॥అభితస్సర్వ్వా నా సర్వత్ర సర్వం జానాతీత్యభిజ్ఞః, ఇదంచ సార్వజ్ఞ్యం నిమిత్తకారణత్వోపయుక్తమ్, తచ్చోపాదాన కారణ త్వోపయుక్త సర్వశక్తిత్వస్యాప్యుపలక్షణమ్, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వ శక్తిత్వాత్తస్యోభయ విధం కారణత్వ ముపపన్న మితిభావః,-నను సార్వజ్ఞ్యాదికం సుకృతహేతుకం స్యాదిత్యేవం రూపం కర్మవశ్యత్వ మధ్యేయత్వాపాదక మాశఙ్క్యాహ॥స్వరాడితి॥స్వరాట్ స్వతన్త్రః॥అకర్మవశ్యః,కర్మవశ్యానాం ప్రేరకః తస్మా ద్ధ్యేయ ఏవేతిభావః,యద్వా,సార్వజ్ఞ్యాదికం సుకృత హేతుకం చేత్ సుకృతస్యతన్మూలకసార్వజ్ఞ్యాదేశ్చపరిమి తత్వ సంభావనయా కృత్స్నజగత్కారణత్వా సిద్ధిః, తతశ్చ కారణంతు ధ్యేయఇతి శ్రుతివిరుద్ధమకారణ వస్తు ధ్యాన మనుచితమిత్య! తాహ ॥ స్వరాదితి స్వేనైవ రాజతే ప్రకాశతే సర్వం విషయీకరోతి నతు కర్మణేతి స్వరాట్ అనేన సార్వజ్ఞ్యాదికం స్వరూపానుబన్ధ్యేవ-నతు కర్మమూలక మిత్యుక్తమ్-ఏవం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణ వత్తాకథనేన బ్రహ్మణోఽకారణత్వవ్యవచ్ఛేద రూపోఽయోగవ్యవచ్ఛేదఉక్తః సఏవ పున రాక్షిప్యపరిహ్రియతే, తేనేత్యాదినా ॥ అత్రేయమాశఙ్కా యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థ శక్తియుక్తస్స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి తథాపీశ్వరకారణత్వం న సంభవతి. ప్రయోజన వత్త్వాద్వి చిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్యచప్రయోజనాభావాత్,బుద్ధిపూర్వకారిణా మారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం, స్వార్థఃపరార్థో వా,నహి పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావత ఏవావాప్త సమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించిత్ప్రయోజన మనవాప్త మవాప్యతే, న పరార్థః-అవాప్త సమస్తకామస్య పరార్థతాహి పరానుగ్రహేణ భవతి-న హీదృశ గర్భజన్మజరామరణనరకాది నానావిధానన్త దుఃఖబహులం జగత్కరుణావాన్ సృజతి, ప్రత్యుత సుఖైక తానమేవ జన యేజ్జగత్కరుణయాహిస్సృజన్, అతః ప్రయోజనాభావా న్నబ్రహ్మణః కారణత్వ ముప పద్యతే ఇతీ మాంచాశఙ్కామర్థాదేవాపనయన్నాహ॥ తేనేత్యాదినా! హృదా-సంకల్పేన-ఆదికవయే చతుర్ము ఖాయ, బ్రహ్మ-ధర్మాదిపురుషార్థ తత్సాధనాదికం నిరతిశయ పురుషార్థ రూప స్వస్వరూపగుణాదికం చావేద యతీతితథా, తం వేదం-తేనే, విస్తృతవాన్ ప్రకాశితవాన్-హితార్థమ్ ప్రాదాదితి యావత్ "యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః-ఏవంచ శాస్త్ర ప్రవర్తనం-తుల్యన్యాయతయా జగత్సృష్టిరపి హితార్థైవేతిసూచితమ్-తతశ్చకారుణ్యాచ్చేతనానామపవర్గోప యుక్తజ్ఞానప్రవృత్తి నిష్పాదక కరణ కళేబరప్రదానాయ జగత్సృష్టిః-తదపి పరిపూర్ణత్వాదితి ఫలితం. గర్భ జన్మాదిదుఃఖానుభవస్తు స్వస్వకర్మమూలక ఇతి నేశ్వరస్య దోషః ఇతిభావః। తేనే ఇత్యాదినా నామప్రపఞ్చ

సృష్టిరుచ్యత ఇతి కేచిత్, తన్న—నామకల్పనస్య సృష్ట్యన్తర్భావేన పృథగుక్త్యనపేక్షత్వాత్—నామరూపవ్యాకరణంహి సృష్టిః—నామరూపే వ్యాకరవాణి—తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుతేః - బ్రహ్మశబ్దస్య నామధేయ పర్యాయత్వాభావాచ్చ-సహి వేదపర్యాయశబ్దః-బ్రహ్మాచ "సఏవ-మూలం కృష్ణో బ్రహ్మాచ బ్రాహ్మణాశ్చేతి" ప్రయోగాత్-కవయ ఇత్యస్యానన్వయాపత్తేశ్చ-యచ్ఛాస్త్రప్రవర్తనేనచికీర్షితంహితం తద్దర్శయితుం తత్ప్రవర్తనాభావేఽనర్థం దర్శయన్విశినష్టి॥ముహ్యన్తియంసూరయఇతి, సూరయో జ్ఞానవన్తః ఉపాసకాః యంప్రతి ముహ్యన్తి అపరిచ్ఛేద్యవైభవత్వాద్వ్యాకులీభవన్తీత్యర్థః॥ అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మానుసంధానం హి శాస్త్రప్రవర్తనస్య పరమం ప్రయోజనం శాస్త్రప్రవర్తనాభావే అపరిచ్ఛేద్య స్వరూపరూపగుణవిభూత్యాదీన్మానాన్తరానవగమ్యాన్నిరతిశయ పురుషార్థరూపానవగన్తుమశక్తాస్సూరయో ముహ్యేయుః అత ఏషాం మోహో మాభూదిత్యేతదర్థం బ్రహ్మ తేనే ఇత్యర్థః-యదితిపాఠే యద్యస్మాచ్ఛాస్త్రప్రవర్తనాభావే ముహ్యన్తి అతో బ్రహ్మ తేనే ఇత్యన్వయః యశ్శాస్త్రా ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపితన్ముఖమిత్యభియుక్తోక్తేశ్చికీర్షితకృత్స్న ప్రబన్ధార్థరూపవస్తునశ్శారీరకాధ్యాయ చతుష్టయార్థరూపస్యాత్ర ప్రబన్ధాదౌ నిర్దేష్టవ్యత్వేన తత్ర తావత్కపయఇత్యన్తేన సమన్వయాధ్యాయార్థరూపం వస్తునిర్దిష్టం ముహ్యన్తీత్యాదినా వినిమయఇత్యన్తేన ద్వితీయాధ్యాయార్థరూపం వస్తు నిర్దిశ్యతే। సూరయ ఇత్యనేనద్వితీయాధ్యాయాద్యధికరణార్థానాం-తేజోవారిమృదాం యతో వినిమయఇత్యనేన తదధ్యాయాన్త్యస్య సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణస్య చాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్॥ ఏవంచాయమర్థః సూరయః-కపిలహిరణ్యగర్భకణభక్షాక్షపాద క్షపణక పశుపత్యాదయః సాంఖ్యయోగాదితన్త్రప్రణేతారః-ప్రకృత్యాద్యుపాదానత్వ నిమిత్తమాత్రేశ్వరవాదినో యంప్రతి ముహ్యన్తి- ఈశ్వరస్యసూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టస్య జగద్రూపేణ పరిణామం తదుపయుక్తసర్వశక్త్యాది గుణయోగం చాజానన్తః ప్రధానస్యోపాదానత్వం వదన్తస్తన్నిరోద్ధుం చాసమర్థా వ్యాకులీభవన్తీత్యర్థః।యదితిపాఠే—యస్మిన్విషయభూతే బ్రహ్మణి ముహ్యన్తీత్యర్థః॥ తేనే బ్రహ్మహృదాయ ఆదికవయఇత్యేతదపి ద్వితీయాధ్యాయార్థనిర్దేశపరమితి కశ్చిత్సంప్రదాయః-తత్ర "నప్రయోజనవత్త్వాదిత్యధికరణార్థప్రత్య"భిజ్ఞానాత్. యద్వా ప్రతిపిపాదయిషితార్థప్రామాణ్యజిజ్ఞాసాయాం వేదాన్తానామేవ తత్ప్రమాపకత్వం వక్తుం కృత్స్నస్య వేదస్యానాది నిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయా సంభావ్యమాన దోషగన్ధతాం పూర్వతన్త్రనిర్ణీతాం స్మారయితుం తేనే బ్రహ్మహృదాయ ఆదికవయ ఇత్యుక్తమ్-ఏవం కారణస్య సంబన్ధవ్యవచ్ఛేద రూపాఽయోగవ్యవచ్ఛేద ఉక్తః అథాన్యేషు కారణత్వ సంబన్ధవ్యవచ్ఛేద పరిహారా సూచయన్ ధ్యేయం పరమాత్మానం విశినష్టి. తేజోవారిమృదాం యతోవినిమయఇతి- అత్రేదమాశఙ్క్యతే - తావత్పురుషస్య కారణత్వం నోపపద్యతే కారణత్వావగమాత్ - తథాహి తావత్-హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణే సమానకర్తృకే ప్రతీయేతే-త్రివృత్కరణంచ హిరణ్యగర్భరూప సమష్టిజీవ కర్తృకం చతుర్ముఖసృష్టేష్వణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషూపదేశాత్। యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూప-మిత్యాదిభిస్త్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు-ఏవంచ త్రివృత్కరణైకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణమప్యణ్డాధిపతి చతుర్ముఖకర్తృకమేవేతి తమిమమాక్షేపమభిప్రేత్య సమాధత్తే। తేజోవారిమృదాంయతోవినిమయ ఇతి-వినిమయః పరస్పరం మిశ్రీకరణం-తేజోవారిమృదాం తేజోఽబన్నానాం-వినిమయః యతో బ్రహ్మణః-న తచ్చతుర్ముఖాదిత్యర్థః - అయంభావః-తావత్త్రివృత్కరణంహ్యణ్డసృష్ట్యర్థమ్ ॥ "నానావీర్యాః పృథగ్భూ-

తా స్తత స్తే సంహతిం వినా॥ నాశక్నువన్ప్రజా స్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః, సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః. మహదాద్యా విశేషాన్తాహ్యణ్డ ముత్పాదయన్తి తే" ఇత్యాదిభిర్వైష్ణవాది వచనై స్తస్యావగమాత్ - అణ్డసృష్ట్యనన్తరం చతుర్ముఖోత్పత్తిః-"తదణ్డమభవద్దైమం-తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మే"తి స్మరణాత్ ॥ ఏవంచాణ్డోత్పత్తేః ప్రాక్తనం త్రివృత్కరణం పరమాత్మకర్తృకమేవేతి తత్కర్తృకకర్తృకం నామరూప వ్యాకరణమపి పరమాత్మ కర్తృక మేవేతి తస్యైవ జగత్కారణత్వం. నతు జీవప్రధానయోరితి- తర్హి యదగ్నేరోహితమిత్యాది త్రివృత్కరణోపదేశపర శ్రుతివిరోధ ఇతి చేన్నైవం తత్రహ్య ణ్డాన్తర్వర్తిష్వ గ్న్యాదిషు న త్రివృత్కరణప్రదర్శనం-కింతు - శ్వేతకేతో శ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన తస్య బహిష్ఠవ- స్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్-త్రివృత్కృతానాం భూతానాం కార్యభూ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృ త్కృత భూత కార్యత్వ ప్రదర్శనాయాఽగ్న్యాదీనాం భూతత్రయాత్మకత్వ మాత్రముపదిశ్యతే-యథేతిపాఠే- యథావినిమయః-యథాయథం వినిమయః-యత ఇతి పూర్వస్మాదనుషఙ్గః।నన్వేవమపిన బ్రహ్మోపాదానకా రణం-తద్ధి-'అథపరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే-నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరంజన'-మిత్యా దిభి ర్నిర్వికారమవగతం - ఉపాదానకారణత్వంచ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వరూపం-తచ్చ బ్రహ్మణి నోపపద్యతే।తథాసతి బ్రహ్మణో వికారాశ్రయత్వాపత్తేరుక్తశ్రుతివిరోధ ప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్కామభి ప్రేత్యాహ॥యత్ర త్రిసర్గోమృషేతి॥త్రయాణాం సత్వరజస్తమసాం-సర్గః, సృజ్యత ఇతి సర్గః-కర్మణి ఘఞ్,గుణ త్రయసృష్టః ప్రపఞ్చో యత్రయస్మిన్ యత్స్వరూపే-మృషా-మిథ్యా, నాస్తీతియావత్। త్రిసర్గస్య సత్వాది గుణగతత్వేన న తస్య బ్రహ్మస్వరూపగతత్వమితి వికారాభావాన్న నిర్వికారశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః । నను వికారాశ్రయత్వరూపం కారణత్వం నిర్వికారత్వంచేత్యుభయం పరస్పరవిరుద్ధం కథమేకస్మిన్నుచ్యత ఇతి చేచ్ఛృణుతావత్-ఈశ్వరప్రధానయోస్స్వరూప భేదస్సర్వ సిద్ధాన్తసంప్రతిపన్నః - తథా జీవేశ్వరయోరపి, "క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః, క్షరాత్మానా వీశ తే దేవ ఏకః-ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః - సకారణం కరణాధి పాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః,పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరగ్ంశాశ్వతంశివమచ్యుతమ్.జ్ఞాఽజ్ఞౌద్వావ జావీశానీశా-నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్,భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా,తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి, పృథగాత్మానం ప్రేరితా రంచ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతి, అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణా" మిత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః స్వరూప స్వభావ భేదశ్శ్రావితః-ఏవం స్వరూపత స్స్వభావతశ్చాత్యన్త విలక్షణయోః కార్యకారణోభయావస్థయోః ప్రకృతి పురుషయోః పరమాత్మానంప్రతి శరీరత్వం, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్, యోఽవ్యక్తమన్తరేసంచరన్ యస్యా వ్యక్తం శరీర" మిత్యాదిభిశ్శ్రావితమ్, ఏవం సర్వావ స్థావస్థిత చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్ర కారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణావస్థిత ఇతీ మమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చనశ్రుతయః కార్యావస్థంకారణావస్థంచ జగత్సవేత్యాహుః-"సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవా ద్వితీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజతే'త్యారభ్య-'సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదగ్ంసర్వం తత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి. తథా,"సోఽకామయత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి సతపోతప్యత సతప స్తప్త్వా ఇదగ్ంసర్వమసృజతేత్యారభ్య సత్యం చానృతంచసత్యమభవది"త్యాద్యాః, తదేవం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄ న్విభక్త స్వభావాన్ప్రతిపాద్య

భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి జీవే ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాంచ ప్రతిపాద్య భోగ్యభూత ప్రధానగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తృగతం తచ్చపురుషార్థాశ్రయత్వం నియన్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నియన్తృత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసంకల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్యపతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం తస్యచాత్మత్వం ప్రతిపాదితం-అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ, తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి-తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ కదాచిచ్చవిభక్త నామరూప స్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరం-తచ్చ కార్యావస్థం-తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయాస్వరూపాన్యథాభావరూపః వికారో భవతి। చిదంశస్యచ సంకుచితజ్ఞానస్య కర్మ ఫలవిశేష భోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞాన వికాసాత్మక స్వభావాన్యథాభావాత్మకః వికారో భవతి। ఉభయత్ర ప్రకారవిశిష్టే నియన్తరి సేత దవస్థతదుభయ విశిష్టతారూప వికారో భవతి॥ కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః, అత ఏవైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాది దృష్టాన్తో యథాసోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః, ఈదృశజ్ఞానసంకోచవికాస కర తత్తద్దేహ సంబన్ధ వియోగాభిప్రాయా జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యా శ్రుతయః అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయాః॥ ఉత్పత్తి ప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ. నజాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యా-నిత్యోనిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయస్స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసంకోచ వికాసరూపో భయవిధానిష్ట వికారాభావాభిప్రాయాః నిష్క్రియం - నిష్కలం-స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతో నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాః పరమాత్మ విషయాశ్శ్రుతయః, అతస్స్థూలసూక్ష్మచిద చిత్ప్రకారకం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదాన కారణమితి బ్రహ్మోపాదానకత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః-యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి విచిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ తత్తచ్ఛౌక్ల్యాది సంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః-తథాచిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః-ఇయాంస్తు విశేషః-తన్తూనాం పృథక్స్థితానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ, ఇహ తు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్తత్ప్రకారః పరమపురుష స్సర్వదాసర్వశబ్దవాచ్య ఇతి స్వభావభేద స్తదసంకరశ్చ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్తుల్యః-ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథా భావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరమ్-స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగ విభక్తస్య చిద చిద్వస్తునః ఆత్మతయాఽవస్థానాత్కార్యత్వముపపన్నతరమ్-అవస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతేతి సర్వమనవద్యమితి తత్ర జన్మాదీత్యాదినా జగదుపాదానత్వం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మనిష్ఠమ్-తేన ఇత్యాదినా మృషేత్యన్తేన నిమిత్తకారణత్వం విశేష్యభూత శుద్ధ స్వరూపనిష్ఠమితిచ సూచితం - శాస్త్ర ప్రవర్తన త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణ త్రివర్గ స్రష్టృత్వాదేర్విశేష్యనిష్ఠత్వ ప్రతీతేః. ఏవమేకస్యైవ బ్రహ్మణో విశిష్టాకారేణ జగదుపాదానత్వం శుద్ధస్వరూపేణ నిమిత్తకారణత్వం చేత్యుభయవిధ కారణత్వం సమర్థితం, ఏవం చ జన్మాది కారణత్వం విశిష్ట బ్రహ్మణో విశేషణభూతం లక్షణం - విశుద్ధస్వరూపస్య తూపలక్షణతయా లక్షణ మిత్యవగన్తవ్యమ్-

తస్య శుద్ధస్వరూప నిష్ఠత్వాభావస్య యత్రత్రిసర్గోమృ షేత్యనేనావగతత్వాత్ - నచ తదనిష్ఠస్య కథం లక్షణత్వం తదసాధారణ ధర్మస్యైవలక్షణత్వాదితివాచ్యం-ఇతరవ్యావృత్తవస్తు ప్రత్యాయకత్వస్యై వాత్రోపలక్షణత్వేన వివక్షితత్వాత్। జగత్కారణత్వస్య శుద్ధస్వరూపానిష్ఠస్యాపి తదుపలక్షణతయా సకలేతరవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మ ప్రత్యాయకత్వ సంభవాత్-నచ తస్యశుద్ధస్వరూపోపలక్షకత్వమపి నసంభవతి తస్య తదవృత్తిత్వాదితివాచ్యమ్-తటస్థస్యాపి శాఖాగ్రత్వస్య చన్ద్రోపలక్షకత్వదర్శనాత్-విశేష్యనిష్ఠత్వానిష్ఠ త్వాభ్యాం విశేషణత్వోపలక్షణత్వయోర్భేదః-తతశ్చకారణత్వస్య బ్రహ్మనిష్ఠతయా విశేషణత్వం-ప్రపఞ్చ గతజన్మాదేస్తుబ్రహ్మస్వరూపానిష్ఠతయోఽపలక్షణత్వమితి విభావనీయమ్॥యత్ర త్రిసర్గోమృషేత్యనేనోపాదన ప్రయుక్తాచిద్గత దోషోనివారితః॥ అథః చేతనగతం భ్రాన్త్యాదికమన్యచ్చ సర్వమవద్యం నేతి వదంశ్చిదచిద్వ్యా వృత్తం-బ్రహ్మస్వరూపం శోధయన్విశినష్టి ॥ధామ్నేతి॥ ననుజగజ్జన్మాదికారణత్వలక్షణేనైవ సకలేతర వస్తు వ్యావృత్తిస్సిధ్యతి కిమనేన యత్నేనేతిచేన్న జగజ్జన్మాదికారణతైవ్వరకారణత్వవ్యావృత్తిసిద్ధావపి జీవ జడజాతీయత్వశఙ్కా స్యాదేవ-కమ్బుగ్రీవాదిమత్త్వరూప సంస్థానవిశేషవత్త్వాదినా పటాదివ్యావృత్త ఘటా దేర్గన్ధవత్త్వాదినా తజ్జాతీయత్వదర్శనాత్-అబాదేస్తదభావేన తచ్ఛఙ్కానివృత్తిదర్శనాత్-అతస్తన్నివృత్త్యర్థం ధామ్నేత్యాది విశేషణాని-ననుసంస్థానవిశేషోహి ఘటపటాదిభ్యఏవ వ్యావర్తయతి -నతు పృథివీమాత్రాత్- పటస్యాపి పృథివిత్వాత్-ఏవంచ సంస్థానాదికం యేభ్యః పటాదిభ్యోవ్యావర్తయ తితత్సజాతీయత్వమపి తేనైవసిద్ధమ్- అబాదేరపి పృథివీమాత్రవ్యావర్తకాప్త్వాదియోగాదేవహి పృథివీవైజాత్యమ్-యస్మాత్పృథివీ జాతీయాత్సంస్థానాదినా వైజాత్యం నసిధ్యతి తస్మాద్వ్యావర్తకత్వమపి సంస్థానాదేర్నాస్తి-ప్రకృతేతు కారణ త్వం జీవాదిభ్యో బ్రహ్మ వ్యావర్తయతీతి కథం తేనాఽకారణేభ్యో జీవాదిభ్యో వైజాత్యం తదన్తర్భావా యోగ్యత్వాదిరూపం నసిధ్యేత్-తదనిష్ఠజాతియోగిత్వంతు ధామ్నా నిరస్తకుహకత్వాదినాలక్షణాన్తరేణాపి నసిధ్యతి కారణత్వవన్నిరుపాధికధామ నిరస్తకుహకత్వాదేరప్యజాతిరూపత్వాత్-తస్మాద్ధామనిరస్తకుహకత్వా దివత్కారణత్వమపి స్వేతరసర్వవ్యావర్తకమితి చేదుచ్యతే- వైజాత్యంహి తద్వృత్తిధర్మయోగరాహిత్యం- తచ్చవ్యావృత్తిబోధక కారణత్వ బలాన్నసిధ్యతి-నహి ధర్మిభేదగ్రాహకసామగ్ర్యేవ తద్ధర్మాభావగ్రాహికా- కించ సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణోలక్షణమిదం జగజ్జన్మాదికారణత్వ మితి తతో విశిష్టస్యేతర వ్యావృత్తి తద్వైజాత్యసిద్ధావపి కేవలవిశేష్యస్య విశేషణభూతచిదచిత్సాజాత్యశఙ్కాయాం తద్వారణార్థం ధామనిర స్తకుహకత్వాదికం స్వరూపలక్షణం-వస్తుతస్తు-యతోవేత్యాది శ్రుత్యా బ్రహ్మణ్యుపాదానత్వస్యాప్యవగమా త్తస్యచ మృదాదౌ వికారదోషసహచరితత్వదర్శనాద్బ్రహ్మణ్య పి తత్ప్రయుక్తదోషశఙ్కావారణా ర్థం నిరుపాధికధామ నిరస్తకుహకత్వాది విశేషణత్రయమితి నతద్వైయర్థ్యశఙ్కేతి-అత్ర ధామ్నేత్యాది విశేణత్రయేణ సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యశ్రుత్రుక్తం విశేషణత్రయం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ధామపదేన జ్ఞానపదస్య- పరపదేన జ్ఞానాధిక్యవాచినా అనన్తపదస్యచ-సత్యపదేన తస్యచ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్-ధామ్నా తేజసా నిత్యా సంకుచితజ్ఞానరూపేణ స్వేనస్వాభావికేన నిరుపాధికేనేతియావత్ ।నిరస్తం కుహకంవఞ్చకమవిషయభూత మస్తీతియావత్ తద్యస్య తం నిత్యనిరుపాధికాసంకుచితధర్మభూత జ్ఞానేనానవగత వస్తురహితమిత్యర్థః-అనే: ముక్తజీవావ్యావృత్తాః, తేషాం ముక్తిదశాయామసంకుచిత జ్ఞానత్వేపి తస్య పరమాత్మప్రసాదాయత్తత్వేన సోపాధికత్వాత్,బద్ధత్వదశాయామభావేన నిత్యత్వాభావాచ్చ-సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగినం పరమ పురుషమాహ। తేన వికారాస్పద మచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః-నామాన్తరభజనావస్థాన్తరయో

గేన తయోర్నిరుపాధికసత్తా యోగరహితత్వాత్-పరశబ్దోఽధికవాచీసన్ స్థానప్రమాణాదపరిచ్ఛిన్నాధిక్య
పరః అనన్తమిత్యర్థః- ఆనన్త్యంచాత్ర దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితత్వరూపం-తచ్చ సగుణత్వాత్స్వరూపస్య
స్వరూపేణగుణైశ్చాభిప్రేతమ్-అనేన పూర్వపదద్వయ వ్యావృత్తికోటిద్వయ విలక్షణాః సాతిశయ
స్వరూప స్వగుణాః నిత్యావ్యావృత్తాః-విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్-సత్యాదివాక్యస్యాత్ర ప్రత్య
భిజ్ఞానాదేవ విశేష్యసమర్పకం బ్రహ్మపద మధ్యాహ్రియతే-ఏవంచ జగజ్జన్మాదినా లక్షణేనావగత స్వరూపం
బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిజాతీయ మితి-బద్ధం-తత్ర దేశపరిచ్ఛేదోనామ సర్వదేశావర్తిత్వరూపః-ఇదమత్ర
భవతిఽత్రతు నభవతీత్యేవం విధః-కాలపరిచ్ఛేదస్త్విదమిదానీంభవతి-ఇదానీంతు నభవతీత్యేవం విధః-వస్తు
పరిచ్ఛేదోనామ సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాభావః-స్వాపేక్షయోత్కృష్టవస్తు సద్భావోవా-తదభావో
వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం - తత్రాద్యే వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం బ్రహ్మ స్వరూపస్యైవ-నతు తద్గుణా
నాం-తత్స్వరూపస్య సర్వవస్తు శరీరకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యసత్త్వేపి తద్గుణానామసం
భవాత్-ద్వితీయేతు తద్గుణానామపి తత్సంభవతి-బ్రహ్మగుణాపేక్షయోత్కృష్ట గుణానామభావాదితి
వివేకః-సామానాధికరణ్యం ద్వివిధం-శబ్దసామానాధికరణ్యమర్థసామానాధికరణ్యం చేతి-తత్రశబ్ద సామా
నాధికరణ్యంనామ-భిన్నప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్విశేష్యే పర్యవసానమ్-అభి ధానమి
త్యర్థః-యథా నీలోత్పలశబ్దయోః-అర్థసామానాధికరణ్యంతు భిన్నార్థానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిః, యథా
నీలోత్పలాదీనాం-అత్ర విశేష్యసమర్పణాయాధ్యాహృతో బ్రహ్మశబ్దః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష
మనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం పురుషోత్తమమాహ॥ తథాచాభాషి భగవద్భిర్శ్రీరామా
నుజమునిభిః-బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిల దోషోఽనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణ
గణః పురుషోత్తమోభిధీయతే-బృహత్త్వగుణయోగేనహి బ్రహ్మశబ్దః-బృహత్త్వంచ స్వరూపేణ గుణైశ్చ
యత్రానవధికాతిశయం సోస్యముఖ్యోర్థ ఇతి-తత్ర స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహత్త్వం బ్రహ్మశబ్ద
ప్రవృత్తినిమిత్తం - స్వభావతఇత్యాదివిశేషణద్వయంతు బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోప
యోగితయోక్తం, నతు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా-బృహత్త్వస్య నిరతిశయత్వంనామఆనన్త్యం-నను బృహతి
బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే-పరంబ్రహ్మ-బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయతే-ఇతి
శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వ బృంహణత్వే ఉభేచ ప్రవృత్తినిమిత్తతయాఽవగతే-కథమిహ బృహత్త్వమా
త్రం ప్రవృత్తినిమిత్తముచ్యతే-గుణతోబృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాప్యన్తర్గతత్వాదితిభావః-సచానన్త్యాయ
కల్పతే ఇతిశ్రుతి ప్రసిద్ధం-సకలసంకోచనివృత్తిపూర్వక నిరవధిక జ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వంహి
తద్ధి సకల హేయప్రత్యనీకత్వ శాన్తికారుణ్యాది మోక్షప్రదత్వోపయికగుణత్వం-బ్రహ్మశబ్దశ్చ యోగ
రూఢిభ్యాం శ్రీనివాసమభిధత్తే-తథాచ స్మర్యతే-శ్రీమతిగారుడే పురాణే॥ వేదే భూరిప్రయోగాచ్చ గుణ
యోగాచ్చ శార్ఙ్గిణి। తస్మిన్నేవ॥బ్రహ్మశబ్దో ముఖ్యవృత్తో మహామునే-ఇత్యారభ్య - యస్మిన్ప్రయు
జ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః। తత్రైవ ముఖ్యవృత్తోయమన్యత్రహ్యుపచారత ఇతి-అనేనజగత్కా
రణభూత వస్తువిశేషజిజ్ఞాసాయాం దేవతావిశేషావగమశ్చసిద్ధః, ఉక్తప్రకారేణ సర్వవిలక్షణం-శ్రియఃపతిం
ధీమహి ఉపాసీమహీత్యర్థః-ధియంకుర్యాస్మేతి విగ్రహే దీశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణిచి స్థవద్భావాత్ప్రకృత్యై
కాజితి ప్రకృతిభావాట్టిలోపాభావే తస్మాదాశిషి లిఙి ణిచశ్ఛేత్యాత్మనేపదే ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాదార్ష
త్వాద్వా సీయుడిటో రభావాణ్ణేరనిటీతి ణిలోపే చ ధీమహీతి రూపం వేదనోపాసన ధ్రువాస్మృతి చిన్తా

ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవోఽత్ర పరమో నిర్మత్సరాణాం సతాం
వేద్యం వాస్తవమత్ర వస్తు శివదం తాపత్రయోన్మూలనమ్।
శ్రీమద్భాగవతే మహామునికృతే కింవా పరైరీశ్వర
స్సద్యో హృద్యవరుధ్యతేఽత్ర కృతిభిశ్శుశ్రూషుభిస్తత్క్షణాత్॥ ౨

స్తుతిభక్త్యాది శబ్దపర్యాయస్య ధీశబ్దస్య ధ్యానమర్థః - లిఙ్ త్వలభ్యలిప్సారూపా ఆశీః - అనేనాశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వేత్యభియుక్తోక్తాశీశ్చ కృతా భవతి - అత్రోక్తవిశేషణవిశిష్టస్య ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో ధ్యాతుస్స్వస్మాదుత్కృష్టతావగమాత్స్వస్య చ తతోఽపకృష్టత్వావగమాత్ప్రహ్వీభావావగమాన్నమస్క్రియాపి కృతా భవతి - పూర్వార్ధోక్తప్రతిపాద్యార్థరూపవస్తుసంగ్రహస్తు జన్మాదీత్యాదినా వినిమయ ఇత్యన్తేన కృతః పురస్తాదేవ దర్శితః - యత్ర త్రిసర్గో మృషేత్యనేన ప్రకృతిపురుషగత దోషప్రసఙ్గపరిహారపరేణ జీవదోషకీర్తనపర తార్తీయ ప్రథమపాదార్థః - తేనే సత్యమిత్యాదివిశేషణేన చ ఉభయలిఙ్గపాదార్థశ్చ నిర్దిష్టః - ధామ్నా నిరస్తకుహకత్వాద్యనేక గుణవిశిష్ట బ్రహ్మణో ధ్యేయత్వోక్త్యా గుణోపసంహారపాదార్థశ్చ సూచితః - ధీమహీత్యుక్తస్యోపాసనస్యానేకసాధనత్వాపేక్షత్వప్రసిద్ధ్యా అఙ్గపాదార్థశ్చ సూచితః - అధ్యాహృత బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత బృహత్త్వాద్యర్భూత బృంహణత్వేనాభిప్రేతేన తురీయఫలాధ్యాయార్థశ్చ సూచితః - ఏవమభియుక్తాభిమతం త్రివిధం మఙ్గళం శక్యమపి శిష్యశిక్షాయై గ్రన్థాదౌ శబ్దతోఽపి కృతమిత్యవగన్తవ్యం - యత్ర త్రిసర్గో మృషా ధామ్నేత్యాదినా పరమిత్యన్తేన నిరస్తనిఖిలదోషత్వ కల్యాణగుణాకరత్వకీర్తనాత్సగుణనిర్గుణశ్రుత్యోర్విషయ భేదశ్చ ప్రదర్శితః ॥ ౧

2. అథ విషయప్రయోజనసమ్బన్ధాధికారి రూపమనుబన్ధచతుష్టయమాహ ద్వితీయశ్లోకేన ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవ ఇత్యాదినా॥ విషయో నామ ప్రధానప్రతిపాద్యవస్తురూపః, స చాత్ర ధర్మః సోఽపి సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః ॥ యథా - "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః। తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి॥ తథాభియుక్తైశ్చాలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః "ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే। తేషామైన్ద్రియకత్వేపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతే"తి॥ తత్ర సిద్ధధర్మః పరమాత్మా - అమృతస్యైష సేతురిత్యాదిశాస్త్రేణ తస్యాఽలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వావగమాత్ - సాధ్యధర్మస్తు పరమాత్మారాధనాత్మికా భక్తిః, తత్ర సతామిత్యన్తేన సాధ్యధర్మ ఉచ్యతే - వేద్యమిత్యాదినా తాపత్రయోన్మూలనమిత్యన్తేన సిద్ధధర్మః - ఈశ్వర ఇత్యాదినా ప్రయోజనముచ్యతే - తచ్చాపి ద్వివిధమ్ - వ్యవహితమవ్యవహితం చేతి - తత్ర యత్నేన హృదీశ్వరావస్థాపనమవ్యవహితం ఫలమ్ తాపత్రయ నివృత్తిః భగవదనుభవ పరమ్పరయా వ్యవహితం ఫలమ్ - సమ్బన్ధోపి ద్వివిధః - సాధ్యసాధనభావరూపః, ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావరూపశ్చేతి - తత్ర ప్రయోజనోక్త్యా సాధ్యసాధనభావరూపః - విషయోక్త్యా ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావరూపశ్చార్థతో వివక్షితః - ఏవం సిషాధయిషు ప్రతిపిత్సురూపో ముముక్షురధికార్యర్థతో వివక్షితో వేదితవ్యః - తత్ర సాధ్యధర్మమాహ॥ ధర్మ ఇతి ॥ అత్ర - అస్మిన్పురాణే - ప్రోజ్ఝితకైతవః పరమో నిర్మత్స

రాణాం సతాం ధర్మః సాధ్యతయోచ్యత ఇతి శేషః ॥ కైతవం వఞ్చనమ్ ప్రోజ్ఝితం కైతవం నితరాం త్యక్తం కైతవం యస్మిన్ - అనేన విప్రలిప్సా మూలబాహ్యాగమోక్తచైత్యవన్దనాదివ్యావృత్తిః నిర్మత్సరాణాం సతామితి సంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ నిర్మత్సరాణాం సతాం సంబన్ధీ ధర్మోఽత్ర సాధ్యతయోచ్యత ఇత్యర్థః॥ సంబన్ధశ్చానుష్ఠేయానుష్ఠాతృభావరూపః-నిర్మత్సరాణాం సతాం ధర్మ ఇత్యనేన వేదోక్తాభిచారాదివ్యావృత్తిః-అభిచారాదయో హి మత్సరాదిమతామనుష్ఠేయాః-పరమః-సర్వోత్కృష్టః-అనేన క్షుద్రఫలప్రదకామ్యకర్మవ్యావృత్తిః - యద్వా - మత్సరశబ్దః కామాదీనాం ప్రదర్శనార్థః-శమదమాద్యుపేతానాం ముముక్షూణాం ధర్మః-అనేన స్వర్గాద్యర్థకర్మవ్యావృత్తిః-పరమః సర్వేషామేవ ధర్మాణాముత్తమో వైష్ణవో విధిరిత్యుక్తప్రకారేణ భగవత్సంతోషైకఫలకత్వాత్పరమః-ఏవం సాధ్యధర్మరూపో విషయ ఉక్తః-అథైవంవిధ మోక్షైకప్రయోజనక సాధ్యధర్మ సమారాధ్యమేతత్పురాణవేద్యం పరబ్రహ్మాత్మకం సిద్ధధర్మరూపం విషయమాహ ॥ వేద్యమితి॥ సతామిత్యేతత్కాకాక్షిన్యాయాదత్రాపి సంబధ్యతే ॥ అత్ర అస్మిన్ మహామునికృతే-శ్రీమద్భాగవతే శ్రీమద్భాగవతాఖ్యే పురాణే-అన్వర్థమిదం నామ భగవతస్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకత్వేన భగవత ఇదం భాగవతమితి వ్యుత్పత్తేః-సతాం వేద్యం వస్తు వాస్తవం శివదం తాపత్రయోన్మూలనం - వాస్తవత్వాది గుణవిశిష్టమిత్యన్వయః-మహామునినా బాదరాయణేన కృతే మునేర్మహత్త్వమత్రాఽసంభావ్యమానపౌరుషేయదోషగన్ధాపౌరుషేయప్రత్యక్షశ్రుతివాక్యేన-సహోవాచ వ్యాసః ॥పారాశర్య ఇత్యనేనాప్తతమతయా శ్రావితత్వరూపం వివక్షితం - అనేనాస్య పురాణస్య వక్తృవైలక్షణ్యవత్త్వం సిద్ధమ్-అతఏవ ప్రమాణతమత్వం చ-ఇతరదేవతానామసద్గుణరోపేణాస్తోతవ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వాస్తవమిత్యుక్తం-వస్తునో భావో వాస్తవం-యువాదిత్వాద్ధాయనాన్త యువాదిభ్యోఽణిత్యణ్-తతో మశ్వృద్ధియోచ్-స్వాభావికధర్మయుక్తమిత్యర్థః-శివదమ్ మఙ్గళదమ్-మోక్షాసన్నప్రదమ్-అనేనేష్టప్రాపకత్వముక్తమ్-తాపత్రయోన్మూలనం-ఆధ్యాత్మికాది తాపత్రయోచ్ఛిత్తికరమ్. అనేనానిష్ట నివర్తకత్వముక్తమ్-యద్వా-వాస్తవశబ్దేన శాస్త్రాన్తరాభ్యుపేతా బ్రహ్మాత్మకస్వతన్త్రప్రధానాదేర్వైలక్షణ్యమభిప్రేతం - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానాదీనామప్రామాణికత్వాత్-ఇతరవిశేషణద్వయేన క్షుద్రోపద్రవశతోపప్లుతపరిమితసుఖప్రద దేవతాన్తరవ్యావృత్తిః-ఏవం మోక్షసాధనధర్మస్తత్సమారాధ్యపరదేవతా చాస్య ప్రబన్ధస్య విషయ ఇత్యుక్తమ్-యత ఏవేదమీదృశ విశిష్టవిషయకమ్-అతఏవ నశాస్త్రాన్తరైః ప్రయోజనమస్తీత్యాహ ॥ కింవా పరైరితి॥ అపరైః - శాస్త్రజాలైః-కింవా-నకించిదపి ప్రయోజనమస్తీత్యర్థః-అథప్రయోజనమాహ-ఈశ్వర ఇత్యాదినా-శుశ్రూషుభిః-శ్రవణేచ్ఛామాత్రవద్భిః-అతఏవ తత్క్షణాత్-కృతిభిర్ధన్యైః-సద్యః ఏతత్పురాణశ్రవణానన్తరమేవహృదీశ్వరోఽవరుధ్యతే-శ్రుతిపథేన హృదయం ప్రవిశతీత్యర్థః-యత్నేన చిత్తే వినివేశనీయేతి న్యాయేన దుర్గ్రహస్యేశ్వరస్యాయత్నేన హృద్యవస్థానమవ్యవహితం ఫలమ్-తాపత్రయనివృత్తిశ్చ భగవదనుభవపరంపరయా ఫలమిత్యుక్తం భవతి-ప్రయోజనేన సాధ్యసాధనభావరూపః-విషయేణ ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావరూపశ్చ సంబన్ధోఽధికారీ చార్థసిద్ధ ఇతి పురస్తాదేవోక్తమ్.॥

నిగమ కల్పతరోర్గళితం ఫలం శుకముఖాదమృత ద్రవ సంయుతమ్।
పిబత భాగవతం రసమాలయం ముహురహో రసికా భువి భావుకాః॥ ౩

నైమిషేఽనిమిషక్షేత్రే ఋషయః శౌనకాదయః।
సత్రం స్వర్గాయ లోకాయ సహస్రసమమాసత॥ ౪

---

3. ఏవం విషయప్రయోజన కథనేపి ప్రామాణ్యనిశ్చయంవినా శ్రవణం నోపపద్యేత ఇత్యాశఙ్క్య వేదాన్తమూలత్వం వదంశ్చేతనానభిముఖయతి తృతీయేన శ్లోకేన॥నిగమేత్యాదినా॥ హేరసికాః రసజ్ఞాః భావుకాః-భగవత్సంశీలనపరాః-నిగమో వేదస్సఏవ కల్పతరుః-తస్యఫలం ఫలరూపమిదం భాగవతంపురాణమ్-ఆలయమ్-అమరణమ్ ముహుః-పునఃపునః-పిబత-నిగమస్య కల్పతరుత్వరూపణం ధర్మార్థకామమోక్షపురుషార్థచతుష్టయ తత్సాధనావబోధనద్వారాధర్మాది ఫలజనకత్వాత్-భాగవతస్య తత్ఫలత్వరూపణం నిగమసారాంశరూపత్వాత్-ఖాదతేత్యనుక్త్వా పిబతేతి వదన్నేతత్సూచయతి॥నామ్రాదిఫలేష్వివానుపాదేయాంశస్త్వగ్బీజాదిరూపః కల్పతరుఫలేఽస్తి-కిం-తు-కేవలం పేయః కృత్స్నోరసఏవసన్నపివా త్వగ్బీజాదిరప్యుపాదేయఏవ-ఏవమస్మిన్నపి పురాణే నానుపాదేయాంశో విద్యతే అపితు సర్వోప్యుపాదేయ ఏవేతినిగమద్రుమఫలత్వంచాస్య పురాణస్య ప్రధానప్రతిపాద్యనిరతిశయానన్దబ్రహ్మానన్దసాధనభూతభక్తిద్వారాఽవగన్తవ్యమ్॥ ఏవమమృతద్రవః సంయుతమిత్యాదీన్య పివిశేషణాని-నిగమద్రుమఫలత్వం స్వర్గాదితత్సాధనావబోధి వేదపూర్వభాగోపబృంహణాత్మక కల్పసూత్రాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యాయాహ।అమృతద్రవసంయుతమితి।అమృతం మోక్షః ముక్తిఃకైవల్యనిర్వాణశ్రేయోనిశ్శ్రేయసామృతమితి ముక్త్యాది శబ్దపర్యాయత్వస్మరణాత్॥ సఏవ ద్రవ సారాంశః-తేన సంయుతం-రసం రసవత్-గుణవచనేభ్యోమతుబోలుగిష్టఇతిలుక్-భగవదనుభవానన్దవత్-అనేన భక్తిరూపత్వంసిద్ధమ్-భక్తిర్నామ-స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత ఇతి స్మరణాత్-ప్రీతిమద్భగవత్స్మరణం ఫలమత్ర సమ్యగ్జ్ఞానాత్మకం వివక్షితమ్, శుకముఖాద్గళితం అత్యుచ్చస్థంఫలం శుకాఖ్యపక్షిముఖపాతితం సుగ్రహంస్యాత్తద్వద్వేదవృక్ష శాఖాగ్రగతం జ్ఞానఫలం శుకముఖ సంబన్ధాత్సులభమిత్యర్థః॥ ద్వా సుపర్ణాసయుజాసఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే॥ ఇతిశ్రుత్యనుసారేణ బాదరాయణేశ్శుకాఖ్య పక్షిత్వరూపణం। ఆలయాదితిపాఠే-అమరణాదిత్యర్థః-నిగమ ద్రుమ ఫలత్వరూపణేన వేదమూలత్వం శుకముఖాద్గళితమిత్యనేన కేవల నివృత్తిధర్మపరాయణాస్వాదితత్వప్రతీత్యా శిష్టపరిగృహీతత్వ మతఏవ ప్రామాణ్యం ముముక్షుభిరతీవోపాదేయంచేత్యాది ఫలితమ్-యద్య ప్యేతత్ప్రబన్ధనిర్మాణోపక్రమ దశాయామస్య శుకముఖాస్వాదితత్వం నవిద్యతే॥ తథాపి-భవిష్యదభిప్రాయేణ త్రైకాల్యజ్ఞస్య నిర్మాతురేవముక్తిః ౩

4 తదేవ మనుష్ఠిత త్రివిధమఙ్గళః ప్రదర్శితానుబన్ధచతుష్టయప్రామాణ్యో భగవాన్బాదరాయణ స్త్రైకాల్యజ్ఞోఽస్య చికీర్షితస్య వేదాన్తార్థోపబృంహణరూపస్య పురాణస్య పరీక్షిచ్ఛౌనకశుకసూతాది ప్రష్టృప్రతివక్తృప్రశ్నోత్తర ముఖేన భావినీం ప్రవృత్తిమాలోచ్య తత్ర తేషాం ప్రశ్నోత్తరరూపాన్ శ్లోకాన్ స్వయమేవ తత్రతత్రనిర్మిత్సుస్తావత్తదుపోద్ఘాత రూపేఽస్మిన్ప్రథమస్కన్ధే ప్రథమప్రష్టుఃపరీక్షితఃప్రతివక్తుశ్శుకస్య చైకత్రసమావేశం,ప్రతివక్తుశ్శుకస్య సమాగమం పరీక్షితః ప్రష్టుఃప్రశ్నోద్యోగహేతుం ప్రాయో

తఏకదాతు మునయః ప్రాతర్హుతహుతాగ్నయః।
సత్కృతం సూతమాసీనం పప్రచ్ఛురిదమాదరాత్॥ ౫

పవేశం తన్నిమిత్త విప్రశాపం చ వివక్షుః ప్రాయోపవేశాత్ప్రాక్తనంజన్మావధికం పారీక్షితం వృత్తాన్తం, తతః ప్రాక్తనం తత్పితాదివృత్తాన్తం తథైవ తత్ప్రబన్ధకర్తుస్స్వస్యైతన్నిర్మాణ నిమిత్తదర్శన సమాగత దేవర్షేశ్చ సంవాదం, తదాజ్ఞయై తత్ప్రబన్ధ నిర్మాణం చ-శౌనకసూత ప్రశ్నోత్తరముఖేన వివక్షుస్తావచ్ఛౌన కాదిప్రశ్న ప్రకారం వక్తుం తదుపోద్ఘాతమాహ॥ నైమిష ఇతి॥ అత్ర కేచిచ్ఛౌనకాది ప్రశ్నాది రూపాశ్లోకాస్తదర్వాచీనైర్నిర్మాయతత్ర తత్ర నిబద్ధాః, పరీక్షిదాది ప్రశ్నాదిరూపాస్తు సూతేనేతి వదన్తి, తదసారం-త్రైకాల్యజ్ఞస్య ప్రబన్ధప్రబన్ధురేవతన్నిర్మాణోపపత్తేః-నహి సద్విద్యానన్దవల్లీ ప్రతర్దన విద్యాదిషు-శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆసతగ్ం హపితోవా చ శ్వేతకేతో-భృగుర్వైవారుణిః వరుణం పితరముప ససార, అధీహి భగవోబ్రహ్మేతి-ప్రతర్దనోహవై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యాదీనాం ప్రశ్న ప్రతివచనాది రూపాణాం శ్రాతవచసా మాధునికత్వం వక్తుంయుక్తమ్। నను వేదేకర్తురభావాత్స్వయమేవ వేదః ప్రశ్నోత్తరరూపేణ ప్రతిపాదయిషితానర్థాన్ప్రతిపాదయతి - అత్రతు పౌరుషేయేఽన్యకర్తృకాణామపి వచసాంసందర్భస్తత్ర తత్ర నదోషావహ ఇతి చెన్న-ఏవమపి కృత్స్నస్య ప్రబన్ధస్యైకకర్తృకత్వాసిద్ధేః-కృత్స్నస్యపురాణ ప్రపఞ్చస్య ప్రశ్నోత్తర రూపత్వేన కానిగ్రన్థకర్తుర్వచాంసికాని చేతరేషామితి విభాగస్యాశక్యత్వాచ్చ, తస్మాద్యథోక్తమేవ యుక్తమ్ శౌనకఆదిర్యేషాం తేమునయః, బ్రహ్మణావిసృష్టస్య చక్రస్య నేమిశ్శీర్యతేక్షీణీభవతియత్రేతి తన్నైమిశం, తదేవనైమిశంతదైవనైమిశంచ వాయుపురాణేప్రసిద్ధమ్, నైమిశఇతి పాఠేనిమిశత్రేఽత్ర మహర్షయ ఇతి నిమిశం-తదేవ నైమిశమిత్యన్వర్థం నామ నైమిశాఖ్యేఽనిమిషక్షేత్రేదేవక్షేత్రేభగవత్సాంనిధ్యవతీతి భావః॥ స్వర్గాయ లోకాయ-స్వర్గోనిరతిశయావన్దః తాదృశోలోకః పరమపదం-తస్మై-తత్ప్రాప్తయే-తత్సాధనం సత్రం సహస్రసమం సహస్రసంవత్సరం - ససత అనుష్ఠితవన్తః స్వర్గోలోకోఽత్ర పరమపదమేవ-అనన్తే స్వర్గేలోకేజ్యేయే ప్రతితిష్ఠతీతి-స్వర్లోకా అమృతత్వం భజన్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనాస్యనిర్దేశాత్-అన్యథా శౌనకాదయ ఇతి నఘటేతేతి దశాశ్వమేధీపునరేతిజన్మకృష్ణప్రణామీ నపునర్భవాయేతివదతః పరమభాగవతస్య శౌనకస్య ప్రసిద్ధ స్వర్గాద్యర్థిత్వా యోగాత్-ఋత్విజ ఏవ యత్ర యజమానాస్తత్సత్రం-యద్వా-అత్ర సత్రశబ్దేన భగవద్గుణానుభవాత్మకం బ్రహ్మ సత్రం వివక్షితమ్॥ తథా చ తల్లక్షణం వక్ష్యతి దశమే శ్రుతిగీతాధ్యాయే॥ తుల్యశ్రుత తపశ్శీలాస్తుల్యస్వీయారిమధ్యమాః॥ అపిచద్రక్షః ప్రవచనమేకం శుశ్రూషవోపర ఇతి॥ అతఏవాసీనాదీర్ఘసత్రేణేతి వక్ష్యమాణోపపత్తిః॥

5 తఇతి-తేమునయః శౌనకాదయః కదాచిత్ప్రాతః హుతహుతాగ్నయః-హుతేత్యర్థార్థోక్తః-హుతేన హోమార్హద్రవ్యేణ పయస్సర్పి-రాదినాసాధనేన-హుతాః-అగ్నయః ఆహవనీయాదయోయైస్తథాభూతాః సత్కృతం యథోచితం బహుమతం ఆసీనం ఉపవిష్టం చ సూతం-ఇదం వక్ష్యమాణం ఆదరాత్-ఆదరపూర్వకం ప్రపచ్ఛుః

ఋషయ ఊచుః॥ త్వయాఽఖిల పురాణాని సేతిహాసాని చానఘ।
ఆఖ్యాతాన్యప్యధీతాని ధర్మశాస్త్రాణి యాన్యుత॥ ౬

యాని వేదవిదాం శ్రేష్ఠో భగవాన్బాదరాయణః।
అన్యేచమున యస్సూత పరాపర విదోవిదుః॥ ౭

వేత్థత్వం సౌమ్యతత్సర్వంత త్త్వతస్తదనుగ్రహాత్।
బ్రూయుస్స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య గురవోగుహ్య మప్యుత॥ ౮

తత్రతత్రాఞ్జసాయుష్మన్భ వతాయద్వినిశ్చితమ్।
పుంసామేకా న్తతశ్శ్రేయ స్తన్నశ్శంసితుమర్హసి॥ ౯

6. ప్రశ్నమేవాహత్వయేత్యాదినాయావదధ్యాయ పరిసమాప్తి - తావద్బ్రహ్మత్వప్రశ్నోత్తరం వక్తుంనాహం సమర్థఇత్యాశఙ్కాం నిరాకుర్వ న్తంఆహుః॥ త్వయేతిత్రిభిః హేఅనఘ-శాస్త్రార్థాజ్ఞాననిమిత్తకరం రూప పాపరహిత-జాతి ప్రయుక్తావమత్వ రూపాఘరహితేతివా ॥ త్వయా-ఇతిహాస సహితాని సర్వపురాణాని ఉత అపిచ-యానిధర్మశాస్త్రాణి మానవాదీని-తాని సర్వాణ్య ధీతాన్యాఖ్యా తాని కథితాని శ్రావితాని చ

7. కానితాని పురాణధర్మ శాస్త్రాణీత్యత ఆహ ॥ యానీతి ॥ హేసూత - వేదవిదాం స్వరూప తోఽనుష్ఠానపర్యన్తార్థంచ వేదం విద న్తీతి తథా-తేషాం మధ్యే శ్రేష్ఠభగవాన్బాదరాయణః - తథావిధా అన్యేచమునయః పరాశరాదయోమన్వాదయశ్చ-పరావరవిదః-పరంపరమాత్మ త్త్వం-అవరం-ప్రకృతిపురుష త త్త్వం-తద్విదః త త్త్వత్రయ యాథాత్మ్యవిదః-యానిపురాణాని ధర్మశాస్త్రాణి చ విదుః-తాన్యధీతాన్యాఖ్యాతాని చేతి పూర్వేణాన్వయః॥ వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠ బాదరాయణోఽన్యేచ మునయః యాని విదురిత్యనేన స్మృతీతిహాసపురాణానాం వేదమూలత్వమత ఏవ ప్రామాణ్యం చ దర్శితమ్

8. నన్వపశూద్రాధికరణన్యాయేన అనధికృతశారీరకోఽహమితిహాస పురాణాద్యధ్యయనజాత ప్రతీతిమాన్కథంబ్రహ్మవిదాం యుష్మాకం ప్రశ్నస్యోత్తరం వక్తుం ప్రభురితీమామాశఙ్కాం వారయన్త ఆహుః॥ వేత్థేతి॥ హేసౌమ్యసదనుగ్రహాత్॥ సతోవ్యాసస్యాను గ్రహాద్ధేతోః-తత్సర్వం ఇతిహాస పురాణాది ప్రధాన ప్రతిపాద్యంవస్తుతత్త్వత స్త్వంవేత్థజానాసి, అనధికృతశారీరకోపిత్వం సదనుగ్రహాదితి హాసపురాణాద్యర్థరూపం వస్తు యథావద్వేత్థ-నత్వాపాతత ఇతిభావః॥ సదనుగ్రహాదపే పికథం శారీరకాధ్యయన నిర్ణేతవ్యంవస్తుత త్త్వమహం వదామీత్యత్రాహుః -బ్రూయురితి - స్నిగ్ధస్యానురక్తస్య-శిష్యస్య-త్వాదృశస్యగురవో బాదరాయణాదయః-గుహ్యమప్యుతగుహ్యమపిబ్రూయుః శారీరకముఖేనానుక్త్వా కేవలముపది శేయురితిభావః॥

9. ఏవం తస్యప్రతివచనసామర్థ్యమావిష్కృత్య ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛన్తి॥ తత్రతత్రేతి॥ హేఆయుష్మన్-పుంసాం ఏకా న్తతో నియమేన-నిరతిశయం శ్రేయఇతివా-యతస్సాధనాత్ శ్రేయోభవే త్తద్భ వతా

ప్రాయేణాల్పాయుషస్సభ్యకలావస్మిన్యుగే జనాః।
మన్దాస్సు మన్దమతయో మన్ద భాగ్యాహ్యుపద్రుతాః॥ ౧౦

భూరీణి భూరి కర్మాణి శ్రోతవ్యాని విభాగశః।
అతస్సాధోఽత్రయత్సారం*సముద్ధృత్యమనీషయా।
బ్రూహినశ్శ్రద్ధధానానాం యేనాత్మా సంప్రసీదతి॥ ౧౧

తత్రతత్ర పురాణాదిషు నిశ్చితం నిర్ణీతం-నఃఅస్మభ్యం: శంసితుం ప్రస్తోతుమర్హసి । ఏవం ముక్తిసాధనభూతో ధర్మఃపృష్టః-కింనిరతిశయం శ్రేయఃకోవా తత్సాధనభూతో ధర్మ ఇతి ప్రశ్నార్థః॥

10. అథ త్రివర్గసాధనానామశ్రోతవ్యత్వం సూచయన్తస్తన్నిష్ఠానాం దౌర్భాగ్యం తైశ్శ్రోతవ్యానాం బహుత్వం చ వదన్తస్సర్వశాస్త్రార్థసారభూతం ముక్తిసాధనమేవ పృచ్ఛన్తిప్రాయేణేతి సార్ధాభ్యామ్। హేసభ్య-అస్మిన్ కలౌ యుగే జనాః మానవాఃప్రాయేణాల్పాయుషః అనియత శతవర్షాయుషః-అనేన కృతాదియుగేష్వివ యథేష్టం భోగానన్తరంముముక్షోదయాసమ్భవ ఉక్తః-మన్దాఃమన్దప్రకృతయః-సుమన్దమతయః నితరాం మన్దబుద్ధయః-ఉపద్రుతాఃతాపత్రయ వర్గ త్రయతృష్ణాభ్యా మితిశేషః-సుమన్దమతయ ఇత్యనేన ఝడితి శ్రేయస్తత్సాధనావగమస్సూచితః-మన్దాఇత్యనేనశ్రేయస్సాధనోపసంహారాసామర్థ్యం సూచితమ్-ఉపద్రుతా ఇత్యనేన క్వచిచ్ఛ్రేయస్సాధనోద్యోగస్యాఽనేకాన్తరాయవిహతత్వం-అత ఏవతే జనామన్దభాగ్యాః దుర్భగా ఇత్యర్థః-

11. హియస్మాత్-ఉపద్రుతాః అత ఏవ త్రైవిభాగశః-స్వస్వాపేక్షితఫలభేదేన శ్రోతవ్యాని భూరి కర్మాణి ఆయాస బహులాని కర్మాణిభూరీణిబహూనిసన్తి - పౌణ్డరీకవాజపేయ ధర్మాదిభేదేన భూరీణి-ఏకైకస్మిన్ననేకేతి కర్తవ్యతా కలాపవత్త్వేనభూరిధర్మాణీతివా - యతఏవమతోఽత్రశ్రోతవ్యేషు మధ్యే యత్సారంఅనిష్టనివర్తక మిష్టప్రాపకం చ సారంసాధనం-తత్ మనీషయా సూక్ష్మయాధియా-సముద్ధృత్య దధ్నోఘృతమివోద్ధృత్య శ్రద్ధధానానాం శ్రద్ధాంకుర్వతాం నోఽస్మాకం బ్రూహి-సారం విశింషన్తియేనేతి॥ యేన సారేణాత్మాచిత్తం-సంప్రసీదతిరాగాదిభిరకలుషితస్స్యాత్-తత్సారం బ్రూహీ-త్యన్వయః - ప్రాయేణేత్యేతదల్పాయు రాదిభిః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే-ప్రాయేణాల్పాయుషః ప్రాయేణ మన్దాఇతి-ఏతేన "మనుష్యాణాం సహస్రేషుకశ్చిద్యతతిసిద్ధయే" - ఇతిభగవద్వచనార్థస్స్మారితః - యేనాత్మాసమ్ప్రసీదతీత్యనేన-ఆత్మప్రసాదార్థమేవతావన్ముముక్షుభిర్యతితవ్యం - సతిచ ప్రసాదే - "ప్రసాదేసర్వ దుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతేప్రసన్నచేతసోహ్యాశుబుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతీ"త్యుక్తరీత్యాదుఃఖహాన్యాదిరర్థాదేవ భవతీతి సూచితమ్-యద్వా-యేన సారభూతేన సాధనేన-ఆత్మాపరమాత్మా - ప్రసీదతి ప్రసన్నో భవతీత్యర్థఃఏవం-"కిమలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతన"- ఇతివక్ష్యమాణరీత్యా సర్వకర్మాణి శ్రోతవ్యానిసన్తితత్రిసారం బ్రూహీత్యనేన భూరికర్మాణి నశ్రోతవ్యానీతి ప్రతీయతే। యద్యపికర్మాణ్యపి ఫలద్వారా హానాయ స్వరూపేణోపాదానాయచ శ్రోతవ్యాన్యేవ - అన్యథా సాంసారిక ఫలనిర్వేదాసంభవేన నిశ్శ్రేయస సాధనావబోధ్యధ్యాత్మ

సూత జానాసి భద్రంతే భగవాన్సాత్వతాం పతిః।
దేవక్యాం వసుదేవస్య జాతోయస్య చికీర్షయా॥ ౧౨

తన్నశ్శుశ్రూషమాణా నామర్హస్యఙ్గాను వర్ణితుమ్।
యస్యావతారో భూతానాం క్షేమాయచ భవాయచ। ౧౩

ఆపన్నస్సంసృతిం ఘోరాం యన్నామవివశోగృణన్।
తతస్సద్యో విముచ్యేత యద్బిభేతి స్వయం భయః॥ ౧౪

శాస్త్రశుశ్రూషాయా ఏవాసంభవాత్-పరమాత్మోపాసనస్యానభిసంహితఫల కర్మోపకార్యత్వ జ్ఞానాభావ ప్రసఙ్గాచ్చ-తథా ప్యేకయైవోక్త్యా సర్వాణికర్మాణిఫలతస్త్యాజ్యాని, ఉపాసనాఙ్గతయా యథాశక్త్యనుష్ఠేయానీత్యే తావదేవశ్రోతవ్యం - ముముక్షుభిరిత్యభిప్రాయేణైవముక్తమ్॥

12. ఏవంముక్తిసాధనం పృష్ట్వా అథ తదనుగ్రాహకేషు ప్రధానతమమ్"శ్రవణం కీర్తనంవిష్ణోస్స్మరణ"మిత్యాదిషు ప్రథమోపాత్తం భగవచ్చరిత్ర శ్రవణం చికీర్షవస్తత్రాపి సాధుపరిత్రాణాయావతీర్ణ సమనన్తర శ్రీకృష్ణావతారచరిత్రం పృచ్ఛన్తిసూతేత్యాదిభిష్షడ్భిః, హేసూత తుభ్యంభద్రం కల్యాణమస్తు-సాత్వతాం భక్తానాం పతిః పాలయితా భగవాన్ వసుదేవస్య-అపాదానస్య సంబన్ధవివక్షయాషష్ఠీ-వసుదేవాత్తద్భార్యాయాం దేవక్యాం యస్య చికీర్షయా యత్కర్మకర్తుమిచ్ఛయాజాతోఽవతీర్ణః తత్సర్వం జానాసి॥

13 తచ్ఛ్రీకృష్ణచరిత్రం-శ్రోతుమిచ్ఛతామస్మాకమ్-వర్ణితుంఅఙ్గ-హేసూత-అర్హసి జానాసి అర్హసీత్యనేన సదనుగ్రహీతః కార్త్స్న్యేనతచ్చరిత్రవేదిత్వం వక్తుం ప్రభురితిసూచితమ్॥ మహోపకర్తృత్వాత్తదవతారచరిత్రమవశ్యం శుశ్రూషితవ్య మిత్యభిప్రాయేణ తదవతారం విశింషన్తి॥ యస్యేతి॥ యస్య భగవతోఽవతారః శ్రీకృష్ణరూపః భూతానాం-భవాయ-యోగాపర పర్యాయేష్టోదయాయ - క్షేమాయ, తత్పాలనాయచ భక్తానామిత్యనుక్త్వాభూతానామితి వదతామయ మభిప్రాయః॥ శత్రూణామపి దమనపూర్వక మపవర్గదాయిత్వేన మహోపకర్తేతి కిము వక్తవ్యం తదవతారో భూతానాం యోగక్షేమార్థఇతి-

14. అతస్తన్నామైవానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణక్షమమిత్యభిప్రాయేణాహుః ఆపన్న ఇతి-ఘోరాంగగర్భజన్మ జరామరణాది రూపాం సంసృతిమాపన్నః ప్రాప్తఃశత్రురపి వివశోపి పారవశ్యేనాపీత్యర్థః॥ యస్య శ్రీకృష్ణస్య, యచ్ఛబ్దానాం కోవా భగవతస్తస్యేత్యుత్తరత్రాన్వయః నామగృణన్ ఉచ్చరన్, దేహావసానఇతిశేషః॥ తతస్సంసృతేస్సద్య ఏవ విముచ్యేత - ముక్తోభవేత్, కథం పారవశ్యేనాప్యుచ్చారణమాత్రేణాపి శత్రురపిముచ్యేతేత్యత్రోచ్చారణంవిశింషన్తి-యద్బిభేతిస్వయంభయఇతి యన్నామోచ్చారణంప్రతి భయస్సంసారః-స్వయంబిభేతి - భయమితిపాఠేపి - జన్మమరణాదిభయహేతుత్వాద్భవ ఏవ భయశబ్దేన వివక్షితః దేహావసానకాలిక భగవన్నామోచ్చారణ స్యావ్యవధానేన ముక్తిసాధనత్వమితరకాలిక స్యతు కర్మజ్ఞానయోగాదివత్-భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన తద్ద్వారేతి అజామిలోపాఖ్యానే. ప్రపఞ్చయిష్యతే.

యత్పాదసంశ్రయా స్సూత మునయః ప్రశమాయనాః।
సద్యః పునన్త్యుపస్పృష్టాః స్వర్ధున్యాపోఽను సేవయా॥ ౧౫

కోవా భగవత స్తస్య పుణ్యశ్లోకేడ్యకర్మణః।
శుద్ధికామో నశృణుయాద్యశః కలిమలాపహమ్॥ ౧౬

తస్య కర్మాణ్యుదారాణి పరిగీతాని సూరిభిః।
బ్రూహి నశ్శ్రద్దధానానాం లీలయా దధతః కలాః॥ ౧౭

అథాఖ్యాహి హరే ర్ధీమన్నవతారకథా శ్శుభాః।
లీలా విదధత స్స్వైర మీశ్వరస్యాత్మ మాయయా॥ ౧౮

౧౫. ఆస్తాంతావదవతారనామమాహాత్మ్యం, తదీయానాం మాహాత్మ్యమేవ వాఙ్మనసాగోచరమిత్యభిప్రాయేణాహ ॥యత్పాదేతి॥ హే సూత-యస్య భగవతః-పాదసంశ్రయాః పాదావేవ ప్రాప్యత్వేన సంశ్రయ స్తథా ఇతి తథా-మునయః, తత్పాదారవిన్దమననశీలాః-ప్రశమాయనాః శమదమాదిగుణానామాశ్రయాః తదీయాః-ఉపస్పృష్టాః-పాదయోరితి శేషః - పాదస్పర్శమాత్రేణాపీతిభావః-సద్య ఏవ పునన్తి-స్పృష్టానితి శేషః-ఏవం తత్పాదసంబన్ధిన్యాః స్వర్ధున్యాః గఙ్గాయాః, ఆపోపి అనుసేవయా స్నానపానాది రూపయా సేవకాన్ పునన్తి-స్వర్ధున్యాపస్తు అనుసేవయా పునన్తి-మునయ స్తదీయా స్తూపస్పర్శమాత్రేణాపి పునన్తీతి కేచిద్వ్యాచక్షతే। యథా స్వర్ధున్యాపోఽను సేవయా పునన్తి తథా మునయోప్యుపస్పృష్టాః పునన్తీతి దృష్టాన్తో వాఽభిప్రేతః॥

౧౬. ఉక్తైరన్యైశ్చ గుణై స్తం విశింషన్ తచ్చరిత్రమవశ్యమాత్మశుద్ధిమిచ్ఛద్భిః శ్రోతవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ ॥కోవేతి॥ తస్యోక్తవిధస్య-పుణ్యః-శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహః-శ్లోకః శ్లోక్యత ఇతి శ్లోకో యశః యస్య - అత ఏవ సః చాసౌ - ఈడ్యం స్తుత్యం కర్మ చరిత్రం యస్య సః-తస్య భగవతో యశః-కలిమలాపహం, కలిప్రయుక్తపాపహన్తృ-చిత్తశుద్ధికామః కో వా పుమాన్న శృణుయాత్-సర్వోపి శృణుయాదేవేత్యర్థః

౧౭. తస్యేతి - అతో లీలయా-నకర్మణేతి భావః - కలాః మూర్తీః అవతారాన్తరరూపాః దధత స్తస్య-ఉదారాణి విపులాని-సూరిభిః నారదపరాశరపారాశర్యాదిభిః-పరిగీతాని చ కర్మాణి చరితాని శ్రద్దధానానాం నః అస్మాకం బ్రూహి లీలయేత్యనేనాఽవతారాణామకర్మమూలత్వముక్తమ్-కలా దధత ఇత్యనేన శ్రీకృష్ణస్యావతారిత్వప్రతీత్యా పూర్ణావతారత్వం సూచితమ్ ॥ తేనైవావతారాన్తరకథా ప్రశ్నశ్చకృతః.

౧౮. లీలయేత్యనేన అవతారాణామకర్మమూలత్వముక్తమ్-అథావతారచేష్టితానామప్యకర్మమూలత్వం వదితుం కార్త్స్న్యేన తదవతారచరిత్రాణి పృచ్ఛన్తి ॥అథేతి॥ హే ధీమన్ ఆత్మమాయయా ఆత్మనః స్వస్య మాయయా ఆశ్చర్యశక్తియోగేన-ఆశ్చర్యత్వం మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం-సంకల్పరూపజ్ఞానేన వా-మాయా చ వయునం జ్ఞానమితి నైఘణ్టుకాః ॥ "మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభ"మిత్య

వయంతు న వితృప్యామ ఉత్తమశ్లోకవిక్రమే।
యచ్ఛృణ్వతాం రసజ్ఞానాం స్వాదు స్వాదు పదే పదే॥ ౧౯

కృతవాన్ కిల వీర్యాణి సహరామేణ కేశవః।
అతిమర్త్యాని భగవాన్ గూఢః కపటమానవః॥ ౨౦

కలి మాగత మాజ్ఞాయ క్షేత్రేఽస్మి న్వైష్ణవే వయమ్।
ఆసీనా దీర్ఘసత్రేణ కథాయాం సక్షణా హరేః॥ ౨౧

ఖియుక్తై ర్జ్ఞానపర్యాయత్వేన మాయాశబ్దః ప్రయుక్తః-స్వైరం యథాలీలాశ్చేష్టాః - విదధతః కుర్వతః- ఈశ్వరస్య సర్వనియన్తుః-హరేరా శ్రితగురితహరస్య భగవతః-శుభాః-శృణ్వ తాంవచతాంచ శుభావహాః- అవతారకథాః-అథకార్త్స్న్యేన-ఆఖ్యాహి కథయ ॥ "మఙ్గళాన న్తరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే" తి ఘణ్టుకాః ॥ ఆత్మమాయయా స్వైరంలీలావిదధత ఇత్య నేనదేవమనుష్యాదిసజాతీయా నామవతారచేష్టా నామాత్మీయసంకల్ప మూలత్వ మకర్మవశ్యత్వ ప్రయుక్తత్వం చసూచితమ్.

౧౯. నన్వాభీక్ష్ణ్యేన శ్రుతాఏవ భగవదవతార కథాభవద్భిః-అత స్తాః మర్థంపృచ్ఛ తేత్యత్రాహ ॥ వయంత్వితి ॥ ఉత్తమైః బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యత ఇత్యుత్తమః శ్లోకో యస్యేతివా తస్య-విక్రమే చరిత్రేవిషయే యంతృప్యా మః-అతృప్తౌ హేతుం పద స్తచ్చరి త్రంవిశింష న్తియదితి, యత్ ఉత్తమశ్లోకచరితం, శృణ్వతాం విరసజ్ఞానాం పదేపదేతు ణేతు ణేపునః పునరావృ-స్వాదుస్వాదు, రుచిజనకంభవతి-పూర్వ పూర్వశ్రవణాపే యోత్తరోత్తరశ్రవణేఽతీవ రుచిరమేవభవతీతిశ్రుతమపిపునః పునర్నవ నవ మేవభతీతిభావః-యద్యస్మాత్పదే పదేస్వాదుస్వాదుతస్మాదుత్తమశ్లోకవి క్రమేనవితృప్యామ ఇత్యన్వయః

౨౦. యుక్తంచైతదిత్యభి ప్రాయేణాహుః ॥ కృతవానితి । కపటమానవః ఛద్మమానవః మనుష్య వత్ప్రతీయమానఇత్యర్థః ॥ ఏవమపిభగవాన్-పూర్ణషాడ్గుణ్యః-తథాపిగూఢః స్వత్వతోఽయమీశ్వర ఇతి నాప్యవిజ్ఞాతః-కేశవః "ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశో హంసర్వదేహినామ్ । ఆవాంతవాఙ్గేసమ్భూతౌ తస్మాత్కే శవనామవా"నితి-రుద్ర నిరుక్తకేశవ పదపుష్కల ప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయ శ్రీకృష్ణః-రామేణబలరామేణసహ- అతిమర్త్యాని అతిమానుషాణి మనుష్యైః కర్తుమశక్యా నీతియావత్ ॥ వీర్యాణిచేష్టితానికృతవాన్ - కిలేతి ప్రసిద్ధిః-మానుషాణిహి కర్మాణిసకృచ్ఛ్రుతానిపునఃపునశ్శు శ్రూషాంనజనయేయుః॥ భగవద్వీర్యాణి అతిమాను షత్వాద్విలక్షణవిషయత్వాదేవస్వ విషయాంశుశ్రూ షామప్యుత్తరోత్తిరాధి కాంవిలక్షణాం జనయ న్తిఅతస్త త్రవవితృప్యామ ఇతిభావః.

౨౧. నను భగవద్వీర్యాణి బహూనిమహతాకా లేనశ్రోతవ్యాని-భవతాంతునిత్యం తపశ్చరతాంకోఽ వసరఇత్య త్రాహుః ॥ కలిమితి ॥ కలింతపోవిఘ్నకరం కలిమాగతం ప్రవృత్తం విజ్ఞాయాలత్య-వయం ఉపాయాన్తరేణకలిం జేతుమశక్తాః । హరేః కలికృతదోషహరస్య భగవతః-కథాయాం నిమిత్తభూతాయాం కథాశ్రవణార్థమిత్యర్థః ॥ సక్షణాః సావసరాః లబ్ధావసరా ఇతియావత్ - అస్మిన్వైష్ణవే విష్ణోస్సంబన్ధినితత్వా

త్వం నస్సందర్శితో ధాత్రా దుస్తరం నిస్తితీర్షతామ్।
కలిం సత్వహరం పుంసాం కర్ణధార ఇవార్ణవమ్॥ ౨౨

బ్రూహి యోగేశ్వరే కృష్ణే బ్రహ్మణ్యే ధర్మవర్మణి।
స్వాం కాష్ఠా మధునోపేతే ధర్మః కం శరణం గతః॥ ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, ప్రథమోఽధ్యాయః

న్నిధ్యపతి-క్షేత్రేనై విశాఖ్యే, దీర్ఘసత్రేణ-సహస్రసంవత్సరపర్యన్తేన బ్రహ్మసత్రేణ "అధ్యయనేనవసతీతి" వద్వే త్వర్థే తృతీయా దీర్ఘసత్రార్థమిత్యర్థః-ఆసీనా ఉపవిష్టాః

౨౨. కించ॥ పుంసాం-సత్వహరం-తపఆదిసారహరం-అతఏవదుస్తరం ఉపాయాన్తరై స్తరితుం జేతుమశక్యం-కలింని స్తితీర్షతాం నితరాం తరితుమిచ్ఛతాం-నః-అస్మాకం-అర్ణవంసాగరం-నిస్తితీర్షతాం జనానాంకర్ణధారఇవ-త్వంధాత్రాఈశ్వరేణ-సందర్శితః ఉపాయత్వేనేతి శేషః-దైవవశాదిహ సంపన్నమితిభావః.

౨౩. అథ-స్వస్వవర్ణాశ్రమధర్మైకైవకలింతరత - కింహరికథా శ్రవణేనేతిశఙ్కాం నిరాకుర్వన్తః ప్రశ్నము పసంహరన్తిః. బ్రూహీతి॥బ్రహ్మణ బ్రహ్మకులేసాధుః బ్రహ్మణ్యఃతస్మిన్-ధర్మవర్మణి-ధర్మస్యరక్షకత్వవచ వత్సాలకే యోగేశ్వరేభక్తియోగారాధ్యే శ్రీకృష్ణే-అధునాస్వాం కాష్ఠాం-అభియోగప్రకర్షం-స్వాందిశం వావైకుణ్ఠలోకమితియావత్-ఉపేతేగతేసతి-ధర్మఃవర్ణాశ్రమానుకూలః-కంకృష్ణాదన్యం-శరణం రక్షితారం-గతఃగచ్ఛేత్ నకమపీత్యర్థః అధునాధర్మగోప్తురభావాత్-కలినాభిభూతో ధర్మస్తంజేతుమప్రభుః-అతః-కేవలంకలిఘ్నం భగవచ్చరితమేవబ్రూహీత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురోస్సుతేన తచ్చరణ కమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషాలిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే ప్రథమోధ్యాయః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - ద్వితీయోధ్యాయః భక్తిమహాత్మ్యం

* ఇతి సంప్రశ్నసంహృష్టో విప్రాణాం రౌమహర్షణిః।
ప్రతిపూజ్య వచస్తేషాం ప్రవక్తు ముపచక్రమె॥ ౧

**యం ప్రవ్రజన్త మనుపేత మపేతకృత్యం ద్వైపాయనో విరహకాతర ఆజుహావ।
పుత్రేతి తన్మయతయా తరవో భినేదు స్తం సర్వభూతహృదయం ముని మానతోస్మి॥ ౨**

---

౧. ఏవంసంపృష్టనిశ్శ్రేయససాధనతదనుగ్రాహకప్రధానతమశ్రీకృష్ణచరిత్రసూతశ్శౌనకాదీనాం ప్రశ్నానభినన్ద్యయం స్తేషాముత్తరరూపం శ్రీభాగవతాఖ్యం పురాణమాహేత్యాహబాదరాయణః ॥ ఇతీతి ॥ అత్ర "శ్రీసూతఉవాచ-ఇతిసంప్రశ్న సంపృష్ట" ఇతిక్వచిత్పాఠోదృశ్యతే-సచాసంగతః-ఇతీత్యాదిశ్లోకస్యసూతోక్తిత్వాభావాత్-యంప్రవ్రజన్తమిత్యాదిర్హిసూతోక్తిః-అతస్తతఃప్రాగేవసూత ఉవాచేతిపఠితుం యుక్తమ్-ఇహాతు వ్యాసఉవాచేతిఇతీత్థం విప్రాణాం శౌనకాదీనాంసంప్రశ్నైః సమీచీనైఃప్రశ్నైః సంహృష్టోరౌమహర్షణిః-రోమహర్షణస్యాపత్యంపుమాన్ సూతఃతేషాంవిప్రాణాం వచఃప్రశ్నాత్మకంవచః-ప్రతిపూజ్యాభినన్ద్య ప్రతివక్తుం ప్రతివచనరూపం పురాణ మిదంవక్తుమ్ - ఉపచక్రమే ఆరేభే - విప్రాణామిత్యనేన సాపేక్షస్యాపిసంప్రశ్న శబ్దస్యనిత్యసాపేక్షత్వాదార్షత్వాద్వాఽసమాసః- తేషాంవిప్రాణాంవచః ప్రతిపూజ్యేతివాన్వయః- సంప్రశ్న సంపృష్టఇతిపాఠాన్తరం-తదాసమీచీనః ప్రశ్నోయస్యతస్మై ప్రతివచనాయ-సంపృష్టఃప్రత్యుత్తరంవక్తుం పృష్టఇత్యర్థః- యద్వా-విప్రాణామిత్యస్యవచఇత్యనేనైవాన్వయః- సంశోభనాః ప్రశ్నాయేషాంతైః- శౌనకాదిభిః సంపృష్టఇత్యర్థః.

౨ ప్రశ్నానాముత్తరరూపమిదంపురాణం శుశ్రావయిషుస్తస్మైగురవేశ్రీ వయిష్యభిరేవంకార్యమితి సూచయితుమేతత్పురాణ ప్రథమప్రవర్తకత్వ రూపమహోపకర్తృ బాదరాయణిరూప గురునమస్కారతచ్ఛరణవరణాత్మకం మఙ్గళమాచరతిసూతః॥ యంప్రవ్రజన్తమితిద్వాభ్యామ్ - ద్వైపాయనః శ్రీవ్యాసః- విరహకాతరస్సన్ యంపుత్రేత్యాజుహావ ఆహూతవాన్ - తదాతన్మయతయాతరవోఽభినేదుః- తంసర్వభూతహృదయంమునిం ఆనతోస్మీత్యన్వయః - కథంభూతంప్రవ్రజన్తమ్ - తద్దైవపిత్రాదీన్పరిత్యజ్య ప్రవ్రజన్తమ్ - అనుపేతం ఉపేతరహితం అసహాయమిత్యర్థః - అపేతంకృత్యం యస్యతంకర్తవ్యాంశరహితంనిష్పన్నబ్రహ్మోపాసనత్వాత్కృతకృత్యమితిభావః ॥ ప్రవ్రజన్తమిత్యనేనదేహానుబన్ధిత్యాగ ఉక్తః - అనేనమమతారాహిత్యం ఫలితం - అనుపేతమిత్యనేనాసహాయత్వముక్తమ్ ॥ అనేనదేహపోషక సహాయాన్తరరాహిత్యం సూచితమ్-

యస్స్వానుభావ మఖిల శ్రుతిసార మేక మధ్యాత్మదీప మతితీ*ర్షతాం తమోన్ధమ్।
సంసారిణాం కరుణయా హ పురాణగుహ్యం తం వ్యాససూను ముపయామి గురుం ౩
మునీనామ్॥

తేనచ దేహాత్మ భ్రమనురూపాహంకారరాహిత్యం ఫలితం - ద్వైపాయనో విరహకాతర ఆజుహావేత్యనే నద్వైపాయనా దవ్యతిశయితజ్ఞానవత్త్వం సూచితమ్ - యద్యపిపుత్రేత్యస్య దూరాదాహ్వాన విషయవాక్యస్థ త్వాద్దూరా ద్ధూతేచేతిప్లుతత్వేసతి "ప్లుత ప్రగృహ్యా అచినిత్య" మితి ప్రకృతి భావేనభవితి సన్నిర్దుర్లభః - తథాపి, "గురోరనృత" ఇత్యత్ర ప్రాచామితి యోగంవిభజ్య సర్వస్యప్లుతస్య వైకల్పికత్వాభ్యుపగమాత్ - అస్నే ర్వృతిగణే పఠస్య చేతిసూత్రే, సర్వఃప్లుతస్సాహస మనిచ్ఛతా విభాషాకర్తవ్య ఇతిమహాభాష్యకారోక్తేశ్చప్లుతాభావపక్షే సన్ధిస్సులభఏవేతి బోధ్యమ్ - సాహసంశాస్త్రత్యాగః - తమనిచ్ఛ తాశాస్త్రమనురుద్ధానే నేత్యర్థ ఇతిహరదత్తో వ్యాఖ్యాతవానితి - ప్రస్తుత స్తూతిశబ్దస్యైవవాక్యాన్తత్వేన, పుత్రశబ్దేప్లుత ప్రసజ్గ ఏవనాస్తి అనుకారస్యాపుత్ర శబ్దస్య సంబోధనవిషయత్వే పుత్రానుకరణ స్యవస్తుతశ్చభావాచ్చ - తన్మయో గ్రామసుంయుట్ - ప్రాచుర్యేసంబన్ధ మాత్రేవా - తత్ప్రాచురతయాతస్సంబన్ధితయావా - తరవోభినేదుః - శుకాత్మకావయమిత్యేవం రూపేణ ప్రతి ధ్వనురిత్యర్థః - తత్ప్రాచుర్యం చ తరూణాం తేనశుకేన జ్ఞానవ్యాప్త్యాధిష్ఠితత్వాదనగన్తవ్యమ్ - సంబన్ధ మాత్రమయట్ప్రక్షేజ్ఞానద్వారాఅధిష్ఠా త్రధిష్ఠేయభావరూప ఏవసంబన్ధోఽభిప్రేతః స్వరూపేణ సర్వా ధిష్ఠాతృత్వాసంభవాత్ - ఏషోఽణురాత్మా - ఆరాగ్రమాత్రోహ్యపరోపిదృష్ట, ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః - తస్యా స్వ రూపస్యాణుత్వావగమాత్తత్స్వరూపేణా నేకాధిష్ఠాతృత్వాసంభవాత్ - యద్యపిధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి - ప్రాచ్యా నన్త్యాయకల్పత ఇత్యాది శ్రుతిభిర్ముక్తి దశాయామేవత్వానన్త్యమవగతం-తథాపిశుకస్యాపరినిష్పన్న బ్రహ్మో పాసనత్వేన ముక్తానామివ నివృత్త జ్ఞానసంకోచక కర్మరూపావరణత్వా పరిచ్ఛిన్న ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా అనేకతర్వధిష్ఠాతృత్వముక్తమ్ - యతఏవతన్మయతయాతరవోభినేదుః - అతఏవసర్వభూత హృదయం - సర్వ భూతానాంహృత్ - అయతేగచ్ఛతిజ్ఞానద్వారావ్యాప్నోతీతి సర్వభూతహృదయ, స్తం - అయగతావితిధాతుః యద్వా సర్వభూతానాం హృదయం యస్యజ్ఞానద్వారా వ్యాప్యంస సర్వభూతహృదయ, స్తం - యద్వా హృదయ శబ్దేన ధర్మభూతం జ్ఞానం లక్ష్యతే హృదయస్యజ్ఞానసాహచర్యాత్ - సర్వభూతేషు హృదయమ్- ధర్మభూతం జ్ఞానం అధిష్ఠాతృయస్య సః-తంమునింస్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్య మననశీలం శ్రీశుక మితివిశేష్య మధ్యాహార్యమ్ - ఆసతఇతికర్తరిక్తః - నమస్కృతవానస్మీత్యర్థః.

౩. యఇతి॥ యఃకరుణయాపురాణగుహ్యం, "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి" బహుళగ్రహ ణాత్ - విశేష్యస్యాపి పురాణ శబ్దస్య పూర్వనిపాతః - గుహ్యం పురాణం, యద్వాపురాణగతం గుహ్య మాహ - తంమునీనామ పిగురుం వ్యాససూనుం ఉపయామి, శరణం ప్రజామి పురాణం కథం భూతం-స్వాను భావం స్వేనశుకేన అనుభావం - కర్మణి ఘఞ్ .\ప్రథమ మనుభూత మిత్యర్థః॥ అఖిలానాం శ్రుతీనాంసారో యస్మిన్నప్రతిపాద్యస్తత్తథా - వేదపూర్వభాగార్థభూత కర్మణామప్య త్రపురాణే భగవదారాధనరూప తాయాస్తత్ర తత్ర ప్రతిపాదానాదఖిలశ్రుతి సారమిత్యుక్తమ్ - ఏకం స్వతుల్యాధిక పురాణాన్తరరహితం అధ్యాత్మ దీపం - ఆత్మనీత్యర్థాత్మ మితివిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - స్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్య

నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్।
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్॥ ౪

మునయ స్సాధు పృష్టోహం భవద్భి ర్లోకమఙ్గళమ్।
యత్కృతః కృష్ణసంప్రశ్నో యేనాత్మా సుప్రసీదతి॥ ౫

ప్రకాశనేదీప్యతులక్ష్య మిత్యర్థః॥ అతితీర్షతాంసంసృతింతరితుమిచ్ఛారహితానామపి సంసారిణాం, తమోన్ధం తమస్సంసృతిరుచిజనకమజ్ఞానమస్థయతితిరో భావయతి నివర్తయతీతి తథా॥

౪ ఏవంశ్రావయిత్రుభిరాదౌమహోపకర్తుర్బాదరాయణేర్నమస్కారాత్మకం మఙ్గళమనుష్ఠేయమితిసూచితమ్ - న కేవలం బాదరాయణిరేవ నమస్కార్యః-అపిత్వన్యేపి నారాయణాదయఇత్యభిప్రాయేణాహ॥నారాయణమితి॥నారాయణాదీన్నమస్కృత్యతతోజయముదీరయేత్ -కథయేత్ శ్రావయేదితియావత్ - జయమితి, అస్యైవ పురాణస్యాన్వర్థ నామాన్తరం - అఖిలదురితజయావినాభూతత్వాజ్జయ మితి - తత్ర నరనారాయణయోర్బదర్యాశ్రమవాసినోర్భగవదవతారభూతయోః-"యోవై భారత వర్షేస్మిన్ క్షేమాయ స్వస్తయేనృణామ్॥ ధర్మజ్ఞానశమోపేత ఆకల్పాదాస్థితస్తపఇతి"-వక్ష్యమాణరీత్యాశిష్యాచార్యరూపేణస్వానుష్ఠాన ద్వారా - ఽఖిలధర్మప్రవర్తకత్వేననారదాది ముఖేనాఖిలాధ్యాత్మ్యశాస్త్రప్రవర్తకత్వే నచగురూణామపి గురుత్వే నచమహోపకర్తృత్వాత్తన్నమస్కృతిరవశ్యం కార్యేతిభావః। వాగధిష్ఠాతృదేవతాత్వాత్సరస్వతీనమస్కార్యేత్యభిప్రాయేణ సరస్వతీమిత్యుక్తమ్ - దేవస్య చతుర్ముఖస్య స్త్రీదేవీ - తాం - పుంయోగాదాఖ్యాయామితిజీష్ - అత్రసరస్వత్యాశ్చతుర్ముఖ సంబన్ధప్రత్యాయక దేవీత్వ విశేషణేన చతుర్ముఖ నమస్కృతిరపికార్యేతి సూచితమ్ - చతుర్ముఖోహి - అనిరుద్ధాఖ్యభగవత్తురీయవ్యూహనాభికమలసంభూతస్తపస్తోషితానిరుద్ధోపదిష్ట భాగవత చతుశ్శ్లోకీంకృత్స్నైస్మై తత్పురాణ నిదానభూతాం నారదాయోపదిదేశ - అతస్సోపిమహోనుపకర్తైవగురుశ్చేతి నమస్కార్య ఇత్యభిప్రాయః - అనేనైవానిరుద్ధనారదయోరపి నమస్కార్యత్వమర్థసిద్ధం వేదితవ్యమ్। అనిరుద్ధాచ్చతుశ్శ్లోక్యధిగమోనారదాయతదుపదేశశ్చద్వితీయేస్పష్టీభవిష్యతి - నారదాచ్చతుశ్శ్లోకీమధిగమ్యకార్త్స్న్యేనైతత్పురాణనిర్మాతృత్వే నోపకర్తృతమత్వాద్వ్యాసో నమస్కార్యఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాసమిత్యుక్తమ్-తత్రాయం క్రమోవివక్షితః, తావన్నమస్కార్యశ్శుకస్తతోవ్యాసస్తతో నారదస్తతస్సరస్వతీతద్వల్లభస్తతో నిరుద్ధస్తతశ్చ నరనారాయణావితి॥

౫. తదేవం-"మఙ్గళాచారయుక్తానాం నిత్యంచప్రయతాత్మనామ్ - జపతాం జుహ్వతాంచైవవినిపాతోనవిద్యత"ఇత్యుక్తరీత్యాకృత గురుదేవతోపాసనాత్మకమఙ్గళస్తత్ప్రశ్నమభినన్దతి॥ మునయఇతి॥ హేమునయః భవద్భిః సాధుయథా భవతితథా॥ లోకమఙ్గళం ప్రత్యహంపృష్టః-పృచ్ఛతిర్ద్వికర్మకః-వక్తృకర్మకోవాచ్యకర్మకశ్చేతి, తత్రలోకమఙ్గళమితివాచ్యకర్మేచ్ఛాయాం - తస్యానభిహితత్వాద్ద్వితీయా - వక్తృకర్మణస్త్వహం శబ్దార్థస్యక్తప్రత్యయే నాభిహితత్వాత్ప్రథమాప్రయుక్తా - లోకమఙ్గళమితిప్రశ్న సాధుత్వేహేతుః - లోకమఙ్గళవిషయకత్వాత్ప్రశ్నస్సాధురిత్యర్థః-కథంప్రశ్నస్యలోకమఙ్గళవిషయకత్వమిత్యతఆహ॥ యత్కృతః కృష్ణసంప్రశ్నఇతి॥ యద్యస్మాత్ - కృష్ణవిషయకః సంప్రశ్నః కృష్ణమఙ్గళానాంచమఙ్గళమిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయ

స వై పుంసాం పరో ధర్మో యతో భక్తి రధోక్షజే।
* అహైతుక్య ప్రతిహతా యయా త్మా సుప్రసీదతి॥ ౬

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః।
జనయత్యాశు వైరాగ్యం జ్ఞానం చయదహైతుకమ్॥ ౭

మఙ్గళస్వరూప కృష్ణవిషయకః సంప్రశ్నః కృతః అతో లోకమఙ్గళ మహం పృష్ట ఇత్యర్థః॥ కృష్ణసంప్రశ్నస్య లోకమఙ్గళవిషయత్వ మేవోపపాదయతి॥ యేనేతి॥ యేన కృష్ణేన తద్విషయక సంప్రశ్నేనవా హేతునా - ఆత్మా చిత్తం - సుష్ఠు ప్రసన్నం భవతి - ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం సస్వరూపగుణ విభూతిః కృష్ణోను సంహితశ్చిత్తగతం మాలిన్యమపనయతి - తతశ్చిత్తం సుప్రసీదతి - చిత్తప్రసాదే చలోకానాం సర్వాణి మఙ్గళానిసు లభాన్యే వేతిభావః॥

౬. తత్ర ప్రయత్తావత్పృష్టం - "భవతా యద్వినిశ్చితమ్ - పుంసామేకాన్తతశ్శ్రేయ స్తన్నశ్శంసితుమర్హసీతి", కింనిరతిశయం శ్రేయః - కో వా తత్సాధనభూతో ధర్మ ఇతి - తత్ర గర్భజన్మజరామరణాద్యనర్థ రూపసంసృతినివృత్తిపూర్వక బ్రహ్మానన్దానుభవాత్మకో మోక్ష ఏవ నిరతిశయం శ్రేయః, తత్సాధనభూత ధర్మశ్చ, పరబ్రహ్మోపాసనాత్మికా - విజాతీయ ప్రత్యయాన్తరావ్యవహితా - ప్రత్యక్షతాపన్నా - ప్రీత్యాత్మికా తద్భక్తిరేవ తన్నిష్పత్తిశ్చానభి సంహిత - ఫలైర్వర్ణాశ్రమ ధర్మైర్జ్ఞానయోగశమదమాదిభిః సత్సఙ్గాదిప్రభావాద్యాచ భగవద్గుణ శ్రవణాదిరుచిజననద్వారా భవతీతి వక్తుం తాదృగభక్తి యోగానుగ్రాహక ఏవ వర్ణాశ్రమ ప్రయుక్తో ధర్మః శ్రేష్ఠః - తదన్యస్త్వభిసంహితఫలః పునస్సంసృతి హేతుత్వేనానర్థావహ ఇత్యాహ॥ స వా ఇతి త్రిభిః॥ యతోనభిసంహితఫలాద్ధర్మాద్వర్ణాశ్రమానుగుణాత్, స్వనుష్ఠితాత్పుంసా మధోక్షజే భక్తిర్భవతి - స ఏవ ధర్మః పరమః ఉత్కృష్టః - భక్తిమపి విశినష్టి - అహైతుకీ ఫలోపాధిరహితా - అప్రతిహతా - అన్తరాయానుపహతా - అవ్యవహితేతి పాఠాన్తరమ్॥ తదా విజాతీయ ప్రత్యయాన్తరావ్యవహితా - యయా భక్త్యా ఆత్మాను ప్రసీదతి పూర్వాల్పభక్తిరుత్తర భక్తిప్రకర్షోపయికమనో నైర్మల్య హేతురిత్యర్థః॥ యద్వా - యయాత్మా సుప్రసీదతీత్యనేన ప్రీత్యాత్మకత్వముచ్యతే - అనుకూలజ్ఞానేనైవహి చిత్త ప్రసాదః: ప్రతికూలేనతు చిత్త విక్షేపఏవ - అనుకూల జ్ఞానమేవహ్యానన్దః సుఖం ప్రీతిశ్చేతి పర్యాయాన్తరైరుచ్యతే, అవ్యవహితేత్యనేన తైలధారావదవిచ్ఛిన్న స్మృతిసన్తానరూపత్వముక్తమ్॥

౭. నన్వవ్యవహితేత్యయుక్తం - శబ్దాది విషయాసక్తమనసోఽకామేనాపి మధ్యేమధ్యే విషయాన్తరానుధ్యానవ్యవహితత్వ ప్రసఙ్గాదితిశఙ్కాం నిరాకుర్వన్నుక్త భక్తేరేవవిశేషణాన్తరమాహ॥ వాసుదేవ ఇతి॥ భగవతిషాడ్గుణ్య పరిపూర్ణే-వాసుదేవే, ప్రయోజితో భక్తియోగః వైరాగ్యమాశుజనయతి॥సర్వత్రాసౌసమస్తంచవసత్యత్రేతివై యతః- తతస్సవాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిగీయత ఇతి - నిరుక్తవాసుదేవశబ్దేన సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వాధారత్వం భగవచ్ఛబ్దేన షాడ్గుణ్య పూర్తిశ్చోక్తా-సర్వాన్తరాత్మత్వేన నిరతిశయ ప్రియత్వంలబ్ధమ్ - ఆత్మైవహి నిరతిశయప్రియః -ఏవమనేనపదద్వయేన శబ్దాదిలౌకిక విషయేభ్యోప్యైలక్షణ్యమభిప్రేతమ్ - ఏవంచవిషయస్య విలక్షణత్వాదేవ తదనుధ్యానరూపో భక్తియోగశ్శబ్దాదివిషయేష్వనాసక్తి రూపం

ధర్మః స్వనుష్ఠితః పుంసాం విష్వక్సేనకథాసు యః।
నోత్పాదయేద్యది రతిం శ్రమ ఏవ హి కేవలమ్॥ ౮

ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థోఽర్థాయ ప్రకల్పతే।
నార్థస్య ధర్మైకాన్తస్య కామో లాభాయ హి స్మృతః॥ ౯

వైరాగ్యం మాఖుజనయతి - కస్మింశ్చి ద్విషయే విలక్షణే అనురాగాతిశయస్య విషయాన్తర వైతృష్ణ్యావహత్వ దర్శనాత్, తస్మాద్భక్తి యోగనిష్ఠమనసః, శనైర్విషయాన్తరవైతృష్ణ్యస్యార్థాదేవోదయాద్విషయాన్తరాను ధ్యానా వ్యవహితత్వంభక్తేస్సంపత్స్యత ఏవేతిభావః॥ తథా, యదహైతుకం,, నాహం వేదైర్నతపసే,, త్యుక్తరీత్యాభక్తివ్యతిరిక్తహేత్వన్తరాలభ్యం జ్ఞానం సాక్షాత్కారాత్మ కంతచ్చ జనయతి, అనేన భక్తేస్సా క్షాత్కారాత్మకత్వం విశేషణముక్తమ్॥

౮. తదేవం శ్లోకద్వయేనోక్తవిధభక్త్యనుగ్రాహక ఏవానభి సంహిత ఫలవర్ణాశ్రమ ప్రయుక్తధర్మ శ్శ్రేష్ఠఇత్యుక్తమ్॥ అథాస్యధర్మస్య భగవద్గుణ శ్రవణాదిరుచిజనన ద్వారా భక్తియోగాను గ్రాహకత్వం వదన్నభిసంహిత ఫలధర్మస్య శ్రమఫలకత్వమాహ॥ ధర్మఇత్యేకేన॥ యస్సమ్యగనుష్ఠితోధర్మః, పుంసాం, విష్వక్సేనస్య భగవతఃకథాసు, రతింరుచిం యదినోత్పాదయేత్, తర్హి, సధర్మః కేవలం శ్రమఏవ శ్రమ ఫలః ఏవ-సంసృతిరూపానర్థావహ ఏవేత్యర్థః॥ రతింనోత్పాదయేదిత్య నేనరత్యేక ప్రయోజనతయానుష్ఠితోధర్మః పరః - ఐహికాముష్మిక ఫలార్థస్తుశ్రమఫలకఇతి ప్రతీతేః-ఫలానభిసన్ధ్యభిసన్ధిభ్యాం ధర్మస్యోత్కృష్టత్వాపకృష్ట త్వే వేదితవ్యే॥

౯. తదేవమనభిసంహిత ఫలోభగవద్గుణశ్రవణాదిరుచిజననద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహక ఏవ ధర్మః - పరః - అన్యస్తు శ్రమఫలకఇత్యుక్తమ్॥ అథోక్త విధధర్మానుగ్రాహ్య భగవద్భక్తియోగసాధ్యమోక్ష స్యైవ నిరతిశయ పురుషార్థత్వ మితిదర్శయితుం ధర్మార్థ కామానాం సన్వతః పురుషార్థత్వం - ధర్మస్యార్థా ర్థత్వం అర్థస్య కామార్థత్వం కామస్యేన్ద్రియ తృప్త్యర్థత్వమిన్ద్రియతృప్తేర్జీవనార్థత్వం జీవనస్య పునర్ధర్మా ర్థత్వ మిత్యాదిరూపాం చక్రవవత్పరివృత్తిం లౌకికాభిమతాంచనిరస్య ధర్మాదీనామపిపరం పరయానిరతిశయ పురుషార్థరూప మోక్ష సాధనభక్తియోగానుగ్రాహకత్వమాహ॥ ధర్మస్యేతిత్రిభిః॥ తత్రధర్మస్య ఫలమర్థః అర్థఫలం కామః కామఫల మిన్ద్రియతృప్తి రితిలౌకికమతం-తత్రధర్మఫలత్వమర్థస్యనిరస్యతి - ధర్మస్యేత్యర్ధేన - ఆపవర్గ్యస్య అపవర్గసాధనస్య అనభిసంహిత ఫలత్వే సతిపరం పరయా నిరతిశయ పురుషార్థరూప మోక్షసాధ నీభవిష్యతోధర్మస్య - అర్థాయ ప్రయోజనాయ - అర్థః ధనం-నప్రకల్పతే - ధనంధర్మస్య ఫలం నభవతీత్యర్థః॥ ధర్మస్యార్థ ఫలకత్వరూపలౌకిక మతానుపాదేనైవస్వతః పురుషార్థత్వమపినిరస్తం వేదితవ్యం - ఏవముత్తర త్రాపిద్రష్టవ్యం - ఏకస్యైవ దానయాగాది రూపస్య ధర్మస్యఫలానభిసన్ధ్యభిస న్ధిరూపాకార భేదేనోత్కృష్టా పకృష్టఫలసాధనత్వే సతితత్రానభి సంహిత ఫలత్వ రూపాకారానాదరేణసహేతర పురుషార్థరూపార్థార్థత్వ వాదరూపం లౌకికానాం మతమతీవానాదరణీయ మితిభావః॥ అథకామస్యార్థఫలత్వం నిరస్యతి,, నార్థస్యేతి॥ ధర్మైకాన్తస్య ధర్మైక ప్రయోజనకస్య - అర్థస్యవిత్తస్యలాభాయ ప్రయోజనాయకామోనస్మృతః - అర్థస్య ప్రయోజనం నకామోభవతీత్యర్థః - అత్రకామశబ్దేనకామ్యత ఇతికామ ఇతివ్యుత్పత్త్యాఽన్నపానాదిరుచ్యతే।

కామస్య నేన్ద్రియప్రీతి ర్లాభో జీవేత యావతా।
జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థోయ శ్చేహ కర్మభిః॥ ౧౦

వదన్తి తత్తత్త్వ విద స్తత్త్వం యజ్జ్ఞాన మద్వయమ్।
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే॥ ౧౧

తచ్ఛ్రద్దధానా మునయో జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా।
పశ్యన్త్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యా శ్రుతగృహీతయా॥ ౧౨

౧౦ అథకామస్యేన్ద్రియ తృప్తిఫలకత్వం నిరస్యతికామస్యేతి - యావతాన్నపానాదినా కామేన కామ్యమానేనవస్తు నాజీవతితావతోన్నాదేర్భోగ్యవస్తునః - లాభః - ఫలం నేన్ద్రియ తృప్తిః - కింతు - దేహధారణమేవాన్నపానాదికామఫలమిత్యర్థః, అథజీవనస్య పునర్ధర్మార్థత్వం నిరస్యతి - జీవస్యేతి - జీవస్యజీవనస్య ప్రయోజనం తత్త్వజిజ్ఞాసైవ - నతుఇహలోకేయః కర్మభిస్సాధ్యోధర్మస్సోర్థః ప్రయోజనం - అత్రధర్మార్థకామజీవనానాం క్రమేణార్థకామేన్ద్రియ తృప్తిధర్మార్థత్వంనిరస్యతేషాం క్రమేణాపవర్గ భగ్న దేహధారణ మాత్రతత్త్వజిజ్ఞాసార్థత్వోక్తేరయంభావః, సతివిత్తే తేనానభిసంహిత ఫలం ధర్మం సంపాద్య, తేనధర్మేణాపవర్గసాధనభూతం భక్తియోగముపకుర్యాత్ -సతితుకామే తేన దేహధారణమాత్రోపయుక్తేన దేహంధృత్వా తేనదేహేన భజనీయతత్త్వజిజ్ఞాసాకార్యేతి॥

౧౧. జీవస్య ప్రయోజనంతత్త్వజిజ్ఞాసైవేత్యుక్తమ్ - కింతత్తత్త్వం యజ్జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యతఆహ॥ వదన్తీతి॥ యత్ జ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపం జ్ఞానగుణకంచ అద్వయం స్వతుల్యాభ్యధికవస్త్వన్తర రహితం అవయవభేదరహితంవా జాత్యాదిభేదరహితంవాబ్రహ్మ పరమాత్మ భగవచ్ఛబ్దాభిహితం తదేవతత్త్వమితితత్త్వవిదో వదన్తిబ్రహ్మ పరమాత్మ భగవచ్ఛబ్దాస్సామాన్య విశేషశబ్దాః ప్రయుక్తాః - ఏవం ప్రయుఞ్జానస్య సదాకాశాది శబ్దా అపికారణవాక్య గతాభగవత్పరా ఇత్యభిప్రాయః॥

౧౨. ఏవం పరధర్మాది వర్గత్రయస్యాపి పరంపరయాఽపవర్గసాధనత్వం ప్రసఙ్గాద్భజనీయ వస్తుస్వరూపంచోక్తమ్॥ అథయద్వివక్షితం మోక్ష ఏవనిరతిశయం శ్రేయస్తత్సాధ నంతుభక్తి రేవతన్నిష్పత్తిశ్చ వర్ణాశ్రమ ధర్మజ్ఞాన యోగశమాది భిరిత్యాది, తదుపపాదయతి, తదిత్యాదిభిస్సార్ధైర్దశభిః, తత్తస్మాత్ -భక్తియోగానుగ్రాహకస్యైవధర్మస్య పరత్వాత్త్రివర్గస్యాపి పరంపరయాఽపవర్గార్థత్వాదపవర్గాతిరిక్త నిరతిశయ పురుషార్థాభావాచ్చేత్యర్థః, శ్రుతం యజ్ఞాదికర్మ - తస్యకర్తవ్యతయావేదే శ్రుతత్వాత్ - తేనగృహీతయా అనుగృహీతయా - జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం యుక్తయా భక్త్యాఆత్మనిజీవాత్మన్యన్తరాత్మతయాస్థితం బ్రహ్మాది శబ్దవాచ్యం భగవన్తం - శ్రద్దధానాః - మునయః - పశ్యన్తి - హేమునయఇతి సంబోధనంవా - తదాయ్యేశ్రద్ధానాస్తే - ఏవం విధయాభక్త్యాపశ్యన్తి - జ్ఞానశబ్దేన ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానయోగోవివక్షితః - వైరాగ్యం విషయాన్తరేషు వైతృష్ణ్యం - తేనశమదమాది సంగ్రహః - ఏభిగఙ్గైరుపకృతయా భక్త్యా ఆత్మనిస్థితం పరమాత్మానం పశ్యన్తి - సాక్షాత్కుర్వన్తీత్య నేనభక్తేరేవ పరమాత్మదర్శనసమనన్తర భావిత్వోక్తః. సంధ

అతః పుమ్భి ర్ద్విజ శ్రేష్ఠా వర్ణాశ్రమవిభాగశః।
స్వనుష్ఠితస్య ధర్మస్య సంసిద్ధి ర్హరితోషణమ్॥ ౧౩

తస్మాదేకేన మనసా భగవాన్ సాత్వతాం పతిః।
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్య శ్చ ధ్యేయః పూజ్య శ్చ నిత్యదా॥ ౧౪

నత్వముక్తం - కర్మయోగ జ్ఞానయోగయోశ్చ మాదీనాంచ - భక్తియోగానుగ్రాహకత్వంచ - భిద్యతేహృదయగ్రన్థిరితిశ్రుత్యా - తదర్థానువాది నావక్ష్య మాణశ్లోకేన చ మోక్షస్య దర్శనానన్తర భావిత్వమవగతం- ఏవం చ భక్త్యాపశ్యన్తీత్యస్య దర్శనరూపాపన్నా యాభక్తేరవ్యవధానేన మోక్షసాధనత్వ మిత్యభిప్రాయః॥

౧౩. శ్రుతగృహీత యేత్యనేన వర్ణాశ్రమ ధర్మస్య భక్తియోగాను గ్రాహకత్వముక్తం,, "ధర్మస్స్వనుష్ఠితః పుంసాంవిష్వక్సేన కథాసుయః, నోత్పాదయేద్యదిరతి, మితిధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రహ ప్రకారఉక్తః, ఇదానీమన్యథాపితదనుగ్రహ ప్రకారం దర్శయతి॥ అతఇతి॥యతోభక్తే రేవసాక్షాన్ముక్తిసాధనత్వం అతోహే ద్విజ శ్రేష్ఠాః పుంభిః వర్ణాశ్రమ విభాగశః,: అవస్థితస్యేతిశేషః, తత్తద్వర్ణాశ్రమానుగుణస్యేత్యర్థః, వర్ణాదిభేదేనావస్థితైఃపుంభిరితివా, సమ్యగనుష్ఠితస్య ధర్మస్య పఞ్చమహాయజ్ఞాదిరూపస్య సంసిద్ధిః, ఫలం హరితోషణమేవ, అయంభావః ॥ స్వనుష్ఠితాద్ధర్మాద్భక్తి యోగ ప్రతిబన్ధనివృత్త్యనుకూల సంకల్ప హేతుర్హరితోషః, తతశ్చ భక్తియోగనిష్పత్తి ప్రతిబన్ధక పాపక్షయస్తతో భక్తియోగనిష్పత్తిరితి, యద్వాహరిస్తుష్యతేయేనానుధ్యానేనతద్ధరితోషణమ్ - తదేవధర్మస్య స్వనుష్ఠితస్య సంసిద్ధిఃఫలమ్, భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధనిరాసద్వారాహరితోష హేతు భక్తియోగ నిష్పత్తి రేవధర్మస్య ఫలమిత్యర్థః, అన్యథాధర్మేణ పాపమపనుదతి, అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వేత్యాదిశ్రుతేర్ధర్మస్యభక్తి యోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధక పాపనిరాసకత్వం వదన్త్యా విరోధాపత్తేః, ధర్మస్యైవహరితోషఫలకత్వే భక్తైర్వైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, నన్వజ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మ సాత్కురుతేతథే,, తిభక్తియోగస్యైవ సర్వదురిత నివర్తకత్వస్మరణాత్, భక్తియోగవద్ధర్మస్యాపి హరితోషహేతుత్వమేవయుక్తమితిచేత్ - శృణు - ప్రాపక ప్రతిబన్ధకం ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకం చేతిద్వివిధం దురితం - తత్రప్రాపకస్య భక్తియోగస్య యదుత్పత్తి ప్రతిబన్ధకం దురితం తద్ధర్మాపనోద్యం - ఏవం ధర్మనిరస్త ప్రతిబన్ధకే భగవత్ప్రాపకే భక్తియోగే నిష్పన్నే తేనయద్భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకం దురితం తదపనోద్యం. తదభిప్రాయకాణిజ్ఞానాగ్ని రిత్యాదీనివచనాని ॥

౧౪. ఏవం వర్ణాశ్రమధర్మస్య భక్తియోగోపకార స్తత్ప్రకారశ్చ భక్తియోగ ప్రతిబన్ధనిరసనేన భగవద్గుణాది శ్రవణరుచిజననద్వారా చేతిద్విధా సందర్శితః - అథతుల్యన్యాయతయా భగవద్గుణస్వరూపాది శ్రవణాదీనామపి భక్తియోగోపకారకత్వ ముపకార ప్రకారం చవక్తుం తేషామవశ్యకర్తవ్యతాంతావదాహ - తస్మాదితిద్వాభ్యామ్ - తస్మాత్ - ధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వ తత్ప్రకార ప్రదర్శనాదేవ - తత్తుల్య న్యాయతయాభగవద్భక్తి యోగోపకార కత్వేన - సాత్వతాం భక్తానాం పతిర్భగవాన్ - ఏకేన-ఏకాగ్రేణ- మనసా - నిత్యదాశ్రోతవ్యఃకీర్తితవ్యః ధ్యేయఃస్మర్తవ్యః పూజ్యశ్చ - ధ్యానమత్రశ్రుతార్థ ప్రతిష్ఠాపనాత్మకం మననాపరపర్యాయం స్మరణం వివక్షితం - భక్త్యాత్మకస్యధ్యానస్య శ్రవణాద్యనన్తర భావిత్వం హివక్ష్యతే।

యదనుధ్యాసినాయుక్తాః కర్మగ్రన్థినిబన్ధనమ్।
ఛిన్దన్తి కోవిదాస్తస్య కో న కుర్యాత్కథారతిమ్॥ ౧౫

శుశ్రూషోః శ్రద్దధానస్య వాసుదేవకథారుచిః।
స్యాన్మహత్సేవయా విప్రాః పుణ్యతీర్థనిషేవణాత్॥ ౧౬

శృణ్వతాం స్వకథాం కృష్ణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః।
హృద్యన్తస్థో హ్యభద్రాణి విధునోతి సుహృత్సతామ్॥ ౧౭

నష్టప్రాయేష్వభద్రేషు నిత్యం భాగవతసేవయా।
భగవత్యుత్తమశ్లోకే భక్తిర్భవతి నైష్ఠికీ॥ ౧౮

౧౫. యస్య భగవతః - అనుధ్యా - అనుధ్యానం - భక్తిః సైవాసిః ఖడ్గస్తేన యుక్తాః సహితాః కుశలాః - కర్మైవ గ్రన్థిః తద్రూపం నిబన్ధనం ఛిన్దన్తి - కర్మణో గ్రన్థిత్వరూపణం గ్రన్థివద్దుర్మోచత్వాత్ - గ్రన్థివద్దుర్మోచేన కర్మణానిబధ్యత ఇతి నిబన్ధనం, కర్మాయత్తస్సంసారః తంఛిన్దన్తీతివా - తస్య కథాసురతిం కోవాపుమాన్న కుర్యాత్ - సర్వోపి కుర్యాదేవేత్యర్థః - యస్యభక్తిరసన్ధావహసంసృతి నిరాసహేతు స్తస్య మహోపకర్తుర్భక్తియోగాస్యానుగ్రాహక తయాతత్కథాసురతిం సర్వోపిజనఃకుర్యాదేవేత్యర్థః॥

౧౬. యద్యపి,, ధర్మస్స్వనుష్ఠితః పుంసా,, మితిధర్మస్య వాసుదేవ కథారుచిజననద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వోక్త్యైవకథారుచిజనకత్వ ముప్యుక్తమేవభవతి - తథాపిన సాక్షాదేవధర్మః కథారతిహేతుః - అపితుసత్సఙ్గాదిద్వారాహేత్వన్తరేణచేత్యాహ - శుశ్రూషోరితి॥ శ్రోతుమిచ్ఛోః స్వధర్మ నిరస్త శుశ్రూషా ప్రతిబన్ధకస్యేత్యర్థః - శ్రద్ధాయుక్తస్యపుంసః వాసుదేవకథాయాం రుచిః హేవిప్రాః మహతాం సేవయా, పుణ్యతీర్థానాం గఙ్గాదీనాం నిషేవణాచ్చ భవతి॥

౧౭. శ్రవణాదీనాం భక్తియోగోపకార ప్రకారం దర్శయతి॥ శృణ్వతామితిద్వాభ్యామ్॥ పుణ్యం, శృణ్వతాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం - శ్రవణం కీర్తనం చయస్యసః కృష్ణః - స్వకథాంశృణ్వతాం - సతాం సాధూనాం - హృదయాన్తస్థితస్సన్ - అభద్రాణి భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధకాని దురితాని - విధునోతి సుహృత్ - హేతుగర్భమిదం - సుహృత్త్వాద్ధునోతీత్యర్థః॥

౧౮. నిత్యం భాగవతానాం సతాం సేవయాతత్సేవాపూర్వక భగవద్గుణశ్రవణేనేత్యర్థః॥ అభద్రేషు - నష్టప్రాయేషుసత్సు - ఉత్తమశ్లోకేభగవతి - నైష్ఠికీదృఢా, భక్తిర్భవతి - నష్టప్రాయేష్వితిప్రాయ గ్రహణేన - భక్తియోగాపనోద్యం ప్రాప్తిప్రతిబన్ధక ముత్తరపూర్వాఘరూపం త్వవశిష్యత ఇతిసూచితం- ఏవం తుల్యన్యాయతయాస్వధర్మేణాప్యుపాయోత్పత్తి ప్రతిబన్ధక మాత్రమేవ నిరస్యత ఇతిసమ్యగుక్తంప్రాక్॥

తదా రజ స్తమో భావాః కామ లోభాదయ శ్చ యే।
చేత ఏతై రనావిద్ధం స్థితం సత్త్వే ప్రసీదతి॥ ౧౯

ఏవం ప్రసన్నమనసో భగవద్భక్తి యోగతః।
భగవ త్తత్త్వవిజ్ఞానం ము క్తసఙ్గస్య జాయతే॥ ౨౦

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి దృష్ట ఏవాత్మనీ శ్వరే॥ ౨౧

అతో వై కవయో నిత్యం భక్తిం పరమయా ముదా।
వాసుదేవే భగవతి కుర్వన్త్యాత్మప్రసాదనీమ్॥ ౨౨

---

౧౯. కథమభద్రేషు నష్టేష్వపి భక్తిర్భవతీత్యత్రాహ ॥ తదేతి ॥ నృణాం సహసం మహాత్స్యైవ ధర్మస్తస్మాత్ - తదా - అభద్రేషు నష్టేషు తన్మూలాశ్చిత్త విక్షేపావరణహేతవో రజస్తమసోర్భావాః ధర్మాః కార్యభూతా ఇతియావత్ - యేకామలోభాదయస్సన్తి - ఆదిశబ్దగ్రాహ్యాః క్రోధమోహాదయః - తేసర్వేన శ్యన్తి - నష్టేషుచరజస్తమోభావేషు - ఏతైః - రజస్తమోభావైః - అనావిద్ధం అవిక్షిప్తమనుపోఢం చ అతఏవ - సత్త్వే - రజస్తమోభ్యామనభిభూతేసత్త్వగుణే, స్థితంసత్త్వ ప్రధానంసత్ - స్థిరం సదితియావత్ - ప్రసీదతి - ప్రసన్నేచ చ చేతసినైష్ఠికీభక్తిరాశు భవతీతిభావః ॥

౨౦. తదేవాహ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రసన్నం మనోయస్యతస్య ముక్తసఙ్గస్య నిరక్తస్య పుంసః నైష్ఠికీ భక్తిర్భవతీతి శేషః - తస్మాచ్చభక్తియోగాత్, భగవత్తత్త్వవిజ్ఞానం భగవత్స్వరూపగుణయాథాత్మ్య సాక్షాత్కారాత్మకజ్ఞానం జాయతే - దృష్టఇత్యనన్తరోక్తేః - తచ్చజ్ఞానం పరభక్తేఃఫలం ॥ భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య అహమేవం విధోర్జున ॥ జ్ఞాతుంద్రష్టుంచతత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతపేతివచనాత్ ॥

౨౧. ఏవం సాక్షాత్కార పర్యన్త భగవద్భక్తి యోగసాధ్యం ఫలమాహ ॥ భిద్యతఇతి ॥ ఆత్మని పరమాత్మని, ఈశ్వరే భగవతి - దృష్టఏవదృష్టమాత్రేసత్యేవ - అస్యద్రష్టుఃపుంసః - సర్వకర్మాణి భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకాని ఉత్తరపూర్వాఘరూపాణి - క్షీయన్తేనశ్యన్తి - అతఏవతన్మూలాస్సర్వే సంశయానశ్యన్తి సర్వశబ్దే నాస్య తథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాజ్ఞానసంగ్రహః - తతస్తన్మూలకో హృదయగ్రన్థిరనిర్మోచ్యోఽహంమమాభిమానః - భిద్యతేసమూలాసంసృతిర్నివర్తతే - తన్నివృత్త్యాచ బ్రహ్మప్రాప్తిస్తదనుభవశ్చాయత్న సిద్ధఇతిభావః ॥

౨౨ ఉక్తార్థస్యానుష్ఠానం దర్శయతి ॥ అతఇతి ॥ యతోమోక్షఏవనిరతిశయ పురుషార్థస్తత్సా ధనంతు భక్తిరేవ - అతఃకవయః నిరతిశయ శ్రేయస్తత్సా ధనాభిజ్ఞాః - పరయాముదా - భగవతి వాసుదేవే - భక్తిమాత్మప్రసాదనీం - కుర్వన్తి - ఆత్మప్రసాదనీం భక్తిం కుర్వన్తీత్య నేనారబ్ధ భక్తియోగస్య చిత్తప్రసాదోపిశ్వస్యైవ నైష్ఠికభక్తి యోగాదేవ భవతీతిసూచితమ్ ॥

సత్వం రజ స్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్గుణా స్తై ర్యుక్తః పరః పురుష ఏక ఇహాస్య ధత్తే। ౨౩
స్థిత్యాదయే హరి విరిఞ్చి హరేతి సంజ్ఞా శ్శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్వతనో ర్నృణాం స్యుః॥

౨౩. ననుసృష్ట్యాదికారణేషు బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు సత్సుకథం వాసుదేవభక్తిరేవ మోక్షో పాయత్వేనోచ్యత ఇతిశఙ్కాయామాహ॥ సత్వమిత్యాదినాయావదధ్యాయ సమాప్తి ॥ తత్రభగవాన్వాసుదేవ ఏవ - హిరణ్యగర్భ రుద్రాఖ్య జీవశరీరకతయా - స్వావతారరూపేణచ, జగత్సృష్టిస్థితిలయకారణభూతః - తత్రసాక్షాద్వాసు దేవభక్తిరేవ మోక్షోపాయ భూతా - తచ్ఛరీర భూత హిరణ్యగర్భాది భక్తిస్తు- యో యో యాంయాంతనుంభక్త,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా,అస్తవత్తల్లోకాదిప్రాప్త్యుపాయః-యద్యపి,హిరణ్యగర్భాది జీవ శరీరకతయాతద్రూపేణావస్థితః - పరమాత్మైవ - తథాపి, కర్తృత్వ భోక్తృత్వాదికం జీవగతమేవ, నతు పరమాత్మగతం - నహిశరీరగతధర్మాణాం శరీరిణి ప్రసక్తిరిత్యయమర్థోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే ॥ సత్వమితి ॥ సత్వా దయస్త్రయః - ప్రకృతేర్గుణాః - ప్రకృతేరితిసావధారణం వివక్షితం - ప్రకృతేరేవగుణాః-నతుజీవస్య పరస్య చేత్యర్థః - తైస్సత్వాదిభిర్యుక్తః-పరః - పురుషః-పరమపురుష యోగోఽత్రశరీరాత్మ భావో వివక్షితః-ఏకః-సృష్టేః ప్రాగితిశేషః ॥ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ,, దిత్యాదిశ్రుత్యనురోధాత్-ఏకత్వం చకార్య దశావస్థ నామరూప విభాగ ప్రయుక్త బహుత్వ ప్రతిసంబన్ధి నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వ రూపం వివక్షితం.- సృష్టేః ప్రాక్ నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మ చిదచ్ఛరీరకతయాఏకఏవ సన్నిత్యర్థః । అస్యస్థూలచిద చిదాత్మకస్యజగతః - స్థిత్యాదయే - స్థితిసృష్టిలయార్థం - స్థితిప్రాథమ్యం - భగవత్ప్రాథమ్య వివక్షయా - పరమపురుష ఏవబ్రహ్మరుద్రరూపేణ తన్మధ్యేస్వావతార రూపేణస్థితిసృష్ట్యాదికృత్ -హరివిరిఞ్చి హరేతిసంజ్ఞాః విష్ణుబ్రహ్మరుద్ర సంజ్ఞాః-ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః- తేనరూపసంగ్రహః హర్యాదిరూపాణితద్వాచకాని హర్యాది నామానిచ-ధత్తేబిభర్తి-తత్ర-సత్వంతనుః శరీరమధిష్ఠేయం యస్యతస్మాత్ -సత్వప్రవర్తకాద్విష్ణోరేవ - తద్భజ నాదేవ - నృణాంభజతాం - శ్రేయాం సిజ్ఞాననిష్పత్తి భవనివృత్తి పరప్రాప్తిరూపాణిస్యుః ఖలు-సర్వకారణ త్వాత్ సర్వస్మాత్పరత్వాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవర్ధక సత్వప్రవర్తకత్వాచ్చవాసుదేవభక్తిరేవమోక్ష ప్రదేత్యర్థః - నన్వేక ఏవహర్యాది సంజ్ఞాధత్తఇత్య నేనహర్యాదీనాం పరస్పర సంజ్ఞాభేదఏవ, నవస్తుభేదఇతి ప్రతీత్యాత్ర యాణా మైక్యమేష్టవ్యం-తథాచశ్రూయతే । బ్రహ్మానారాయణః శివశ్చనారాయణఇతి-స్మర్యతేచ-"బ్రహ్మా నారాయణాఖ్యోసౌకల్పాదౌ భగవాన్ యథా-ప్రజాస్స సర్జభగవాన్ బ్రహ్మానారాయణాత్మకః - తతస్స భగవాన్విష్ణూ రుద్రరూపధరోఽవ్యయః ॥ తతఃకాలాగ్నిరుద్రో సౌభూత్వా సర్వహరోహరిః ॥ సర్గస్థిత్యన్త కరణీం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్-ససంజ్ఞాం యాతిభగవానేక ఏవజనార్దనఇతి ॥" తతశ్చ వాసుదేవస్య సర్వస్మాత్పరత్వం నోపపద్యతే కించైకఏవ హర్యాదిసంజ్ఞాధత్త ఇత్యనేనహర్యాదిభ్యః పరంతత్త్వ మస్తీత్య వగమ్యతే-యుక్తం చైతత్ -అతఏవహి విష్ణుర్మన్వాదయః కాలః-యస్మిన్బ్రహ్మా "విష్ణురుద్రేన్ద్రాగ్నిస్తైస్సర్వైసం ప్రసూయన్తేతేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వం తతోయదుత్తరతరం తదరూపమనామయం యఏతద్విదురమృతా స్తేభవన్తీతి విష్ణోరపిపరతత్వ విభూతిత్వం తతఉత్పత్తిః-పురుషశబ్దనిర్దిష్ట నారాయణాతి రిక్తతత్వస్య మోక్షహే తుత్వమిత్యాదికం సర్వంశ్రూయమాణం సంగచ్ఛతే కించ అమృతస్యైష సేతురితి సేతువద్భగవతోన్య ప్రాప

కత్వోక్తేశ్చ త్రిమూర్త్యుత్తీర్ణమేవ సర్వజగత్కారణ మితినారాయణస్య [illegible]త్వం, నాపిసర్వజనాస్మృత్తేః-కారణం తుధ్యేయఇతి శ్రుతివిరోధ ప్రసఙ్గాదితి చేత్తత్రోచ్యతే-నారాయణోత్పత్తి [illegible] ముర్త్యైక్య మనుపపన్నం-“నారాయణాత్ప్రబ్రహ్మాజాయతే నారాయణా ద్రుద్రోజాయతే నారాయణా ద్ద్వాదశాదిత్యా రుద్రావసవస్సర్వాణిచ్ఛన్దాంసి-నారాయణా దేవసముత్పద్యన్తే-ఏకోహవై-నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మానేశానః, ఏకోహవై నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మానచ శంకరః-సమునిర్భూత్వా సమచిన్తయత్-తతఏతేవ్యజాయన్త విశ్వో హిరణ్యగర్భోగ్నిర్యమవరుణ రుద్రేన్ద్రాః-యన్నాభి పద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిః స[illegible]బ్రహ్మాచతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రేభూతానాం మృత్యుమసృజత్ త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖణ్డపరశుం బ్రహ్మణః పుత్రాయజ్యేష్ఠాయ - బ్రహ్మాదక్షాదయః కాలస్తథైవాఖిలజన్తవః ॥ విభూతయో హరేరేతాజగతస్సృష్టిహేతవః ॥ రుద్రః కాలాన్తకాద్యాశ్చ సమస్తాశ్చైవజన్తవః ॥ చతుర్విధాశ్చ తేసర్వే జనార్దనవిభూతయః ॥

ఆద్యో నారాయణో దేవస్తస్మాద్బ్రహ్మా తతోభవః-పరో నారాయణోదేవ స్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖః ॥ తస్మాద్రుద్రోభవద్దేవి-కఇతి బ్రాహ్మణోనామ ఈశోహం సర్వదేహినామ్ ॥ ఆవాంత్వదఙ్గసంభూతౌ తస్మాత్కేశవనామభాక్ ॥ తవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః ॥ సర్వేషాం సాక్షిభూతో సౌనగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిత్ ॥ ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ ॥ తదాదర్శిత పన్థానౌసృష్టిసంహారకారకౌ ॥ విష్ణురాత్మా భగవతోభవస్యామిత తేజస ॥ సృష్టింతతః కరిష్యామిత్యావామావిశ్య ప్రజాపతే-హరోహరతితద్వశః” ఇత్యాదిశ్రుతి స్మృతిభ్యః బ్రహ్మరుద్రయోః పరమపురుష సృజ్యత్వాద్విభూతిత్వ తదవమతత్వతత్ప్రసాదాయత్తజ్ఞానవత్త్వతచ్ఛరీరత్వాది ధర్మాణాం తదైక్య విరుద్ధానాముపగతత్వాత్ “బ్రహ్మా నారాయణః శివశ్చనారాయణ ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యస్యచ - సృష్టిం తతఃకరిష్యామిత్యావామావిశ్య ప్రజాపతే - హరోహర తితద్వశః” ఇత్యాదిప్రమాణాన్తరానుగుణ్యే నాన్తరాత్మతయా ఆకృత్యధికరణన్యాయేనశరీరవాచినాం శరీరిపర్యన్తత్వేనా ప్యుపపత్తేః బహుప్రమాణావగత భేదస్యనిర్వాహా సంభవాచ్చ - నాపినారాయణా దుత్తీర్ణం తత్త్వాన్తరమస్తి - “విశ్వమేవేదం పురుషస్తద్విశ్వ ముపజీవతి-పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం - యమన్తస్సముద్రేక వయోవయన్తి - నతస్యేశేకశ్చన తస్యనామ మహద్యశః - పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమ్ - నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే - అగ్నిరవమో దేవానాం విష్ణుః పరమః-మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తిధనంజయ ॥ ఆభూతసంప్లవేప్రాప్తే ప్రలీనే ప్రకృతౌమహాన్ ॥ ఏకస్తిష్ఠతి విశ్వాత్మాసతు నారాయణస్స్మృతః ॥ నపరః పుణ్డరీకాక్షా ద్దృశ్యతే పురుషర్షభః ॥ పరంహి పుణ్డరీకాక్షాన్న భూతం నభవిష్యతి ॥ నవిష్ణోః పరమోదేవోవిద్యతేనృప సత్తమ ॥ నవాసుదేవా త్పరమస్తి దైవతం న వాసుదేవం ప్రణిపత్య సీదతి దేశతః కాలతో వ్యాప్తిర్మోక్షదత్వంతథైవచ ॥ హరేర్విభూతి మాత్రంతు కేవలం సంప్రభాషితమ్ ॥ నదైవం కేశవాత్పరమ్ ॥ రాజాధిరాజస్సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయోమహాన్ ॥ పరః పరాణాం సకలానయత్రక్లేశా దయస్సన్తి పరావరేశే - ఇత్యాది భిర్బహుభిః ప్రమాణైః విష్ణోస్సర్వాధికత్వ ప్రదర్శన పూర్వకం తదధిక దేవతాన్తరనిషేధాత్ బ్రహ్మావిష్ణు రుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వేసం ప్రసూయన్తే ఇత్యత్రవిష్ణోరుత్పత్తిర వతారరూపాస్వసంకల్ప మూలోచ్యతే, సతుబ్రహ్మారుద్రాదీ నామివకర్మమూలా - కారణవాక్యేష్వేకస్యైవకృత్స్న జగత్కారణ త్వావగమాత్త్రియాణాంస ముచ్చిత్యకారణ త్వానుపపత్తేః - కారణత్వో పాస్యత్వబోధక వాక్యగతానాం శివశంభ్వాది సామాన్యశబ్దానాం భాగపశున్యాయే నవిశేషవాచి నారాయణశబ్దార్థ పర్యవసానో పపత్తేః అచితస్సర్వకారణ త్వానుప పత్తే రీక్షణాద్యర్థ విరోధాచ్చ -

పార్థివా ద్దారుణో ధూమ స్తస్మా దగ్ని స్త్రయీమయః ।
తమసస్తు రజ స్తస్మా త్సత్త్వం య ద్బ్రహ్మ దర్శనమ్॥ ౨౪

భేజిరే మునయోఽథాగ్రే భగవ*న్త మధోక్షజం॥
సత్త్వం విశుద్ధం క్షేమాయ కల్పన్తే యేఽను తానిహ॥ ౨౫

రుద్రాదీనాం-అనపహతపాప్మావా అహమస్మీత్యాదినాకాచిత్కత్వ నిర్దేశశ్ర్త్యాదిశ్రవణా ద్వాసు దేవాదిపద వాచ్యస్య కుత్రాపికర్మవశ్యత్వాశ్రవణాత్ -నదుత్పత్తేశ్చ-'అజాయమానో బహుధావిజాయతే'' ఇత్యవతార రూపస్య శ్రవణాత్ అజాయమాన ఇతికర్మాయత్తోత్పత్తి నిషేధాచ్చ తదినంకర్మ కృతత్వస్యాపోదితత్వాత్ స్వేతరోత్పత్తౌ కథాపవాదకాభావాచ్చ - తతోయదుత్తరతర మిత్యనేన కి ముచ్యత ఇతిచేత్ - ఉచ్యతే- త్రిమూర్తిమధ్యే ఉక్తత్వేనావతీర్ణస్య నారాయణస్య - అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ''ఇత్యాది నావగతస్య- ''అద్భ్యస్సం భూత''ఇత్యత్ర పూర్వానువాకోక్తం మహాపురుషత్వం వేదాహమేతమిత్యనేనైవ వాక్యేన ప్రత్య భిజ్ఞాప్య తస్య శ్రియఃపతిత్వ మహాపురుషత్వాది శ్రవణాత్తమేవ సర్వోత్తమం మహాపురుషం - ''యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిత్ యస్మాన్నాణీయోనజ్యాయోస్తికశ్చిత్-వృక్ష ఇవ స్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేక స్తేనేదంపూర్ణం పురు షేణసర్వ''మితి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య, ఉపరిచ ''సర్వాననశిరోగ్రీవస్సర్వ భూతగుహాశయః-సర్వవ్యాపీచ భగవానితి సహస్రశీర్షత్వాది ధర్మాన్ప్రత్యభిజ్ఞాప్య, అనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే ప్రయుక్తస్య, తతోయదుత్తరతర మితి వాక్యస్యసందంశన్యాయేన నారాయణ పరత్వస్యావశ్యకత్వాత్ తతఇత్యస్య శబ్దతోర్థతశ్చ ప్రత్యభి జ్ఞాపిత తద్ధేతు పరామర్శిత్వస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్ - అన్యథా యస్మాత్పురుషాద పరం వ్యతిరిక్తం పరము- త్కృష్టం నాస్తీతి పూర్వవాక్యేనోక్తం పురుషమేవ పరామృశ్య తద్వ్యతిరిక్త స్యోత్తరత్వ ప్రతిపాదనే పూర్వ పరవ్యాఘాత ప్రసఙ్గాచ్చ తతఉక్త హేతుభ్యఃయత్పురుష శబ్దవాచ్యం తత్త్వం తదేవోత్తరతరం తత్త్వ మితి, ''అమృతస్యైష సేతు''రిత్యనేనాపి విష్ణో ర్నతత్త్వాన్తర ప్రాపకత్వముచ్యతే, అపితుస్వప్రాప్తౌ స్వయ మేవ హేతురితిదిక్.

౨౪ ననుప్రకృతి గుణత్వేసమానేపికథం సత్త్వం మోక్షహేతుఃకథమితరౌ గుణౌతదహేతూసత్త్వ మపిమోక్షహేతుర్న వాస్యాదితి శఙ్కాయాం దృష్టాన్తేనగుణానాం వైషమ్య ముపపాదయతి ***పార్థివాదితి*** దారుణఇతి పఞ్చమీ - పార్థివాత్, పృథివీపరిణామరూపా ద్దారుణఃకాష్ఠాత్తావద్ధూమ ఉత్పద్యతే - తస్మాద్ధూ మాత్, అనంతర మిత్యధ్యాహ్రియతే-ధూమోహ్యగ్నేః పూర్వముత్పద్యతే-తస్మాద్ధూమాదనన్తరం అగ్ని రుత్పద్యతే - సచత్రయీమయః-యథా పార్థివ దారూత్పన్నత్వావిశేషేపి ధూమో నప్రకాశకః నచ స్వర్గ- ప్రదశ్చేతి తయోర్దృష్టా దృష్టకార్య వైషమ్య సిద్ధిః॥ ఏవంసుప్తస్య పురుషస్య తమో గుణా దనన్తరం రజః తదనన్తరం మనసోఽనా విలత్వహేతుర్యత్సత్త్వం తదేవ బ్రహ్మదర్శన సాధనమితి కార్యవైచిత్ర్యోపపత్తిరిత్యర్థః.

౨౫. యతస్సత్త్వస్యైవ బ్రహ్మదర్శన సాధనత్వం యతశ్చసత్త్వప్రవర్తకా ద్విష్ణోరేవ నృణాం శ్రేయాంస్యత ఏవ సత్త్వతనుం విష్ణుం మునయోఽభజ న్నిత్యాహ ***భేజిరఇతి*** అథ తస్మాత్పూర్వ కాలేము నయఃవిశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం,సత్త్వంసత్త్వశరీరకం తత్ప్రవర్తకంభగవన్తమధోక్షజం భేజిరే ఉపాసాం చక్రిరే ఏవమిహ తాన్మునీననుసృత్య యే-తద్వత్సత్త్వతనుం భగవన్తం యే జనా ఉపాసత ఇత్యర్థఃతే

ముముక్షవో ఘోరరూపా న్హిత్వా భూతపతీనథ।
నారాయణకలా శ్శాన్తా భజన్తి హ్యనసూయవః॥ ౨౬

రజ స్తమః ప్రకృతయ స్సమశీలాన్భజన్తి వై।
పితృ భూత ప్రజేశాదీ న్ఛ్రియైశ్వర్య ప్రజేప్సవః॥ ౨౭

వాసుదేవపరా వేదా వాసుదేవపరా మఖాః।
వాసుదేవపరా యోగా వాసుదేవపరాః క్రియాః॥ ౨౮

షేమాయ కల్పన్తే(శ్రేయ)యుక్తాభవన్తీ త్యర్థః రజస్తమఃప్రధానౌ బ్రహ్మారుద్రౌ ఘజన్తస్తు న క్షేమాయ కల్పన్తే అపిత్వ- న్తవత్ఫల భాగోభవన్తీతి భావః.

౨౬. నను కేచిద్బ్రహ్మరుద్రాద్యుపాసకా అపిదృశ్యన్తే సర్వేపి విష్ణుమేవ కింనభజన్త ఇతిశఙ్కా-యాముపాసకానాం స్వస్వ గుణానుసారేణై వోపాస్య దేవతావిషయకోపాసనాయాంరుచి ర్జాయత ఇత్యాహ **ముముక్షవ ఇతిద్వాభ్యామ్** ముముక్షవ స్సత్వగుణ ప్రధానాః అనసూయవః ఘోరరూపాన్ — భూతపతీన్ రుద్రా దీన్ తమః ప్రధానాన్ హిత్వా శాన్తాః శుద్ధసత్వప్రవర్తి కాః—నారాయణస్య కలాః అవతారాన్ భజన్తి, అనసూయవ ఇత్యనేన విష్ణు భక్తానాం దేవతాన్తరేషు తదుపాసకేషుచాఽసూయారాహిత్యం దేవతాన్తర భక్తానాంతు విష్ణౌ తత్పరేషుచాఽసూయావత్త్వం చాస్తీతి సూచితమ్

౨౭ రజస్తమస్స్వభావాస్తు జనాః సమశీలాన్ రజస్తమస్స్వభావాన్ పితౄన్భూతేశాన్ రుద్రాదీన్ ప్రజేశాన్ హిరణ్యగర్భాదీన్ ఆదిశబ్దేన సంకీర్ణదేవతాః సరస్వతీ ప్రభృతీశ్చ, ''ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజన్తే తామసాజనా''ఇత్యుక్తా న్భజన్తి, కథంభూతాః శ్రీసంపచ్చ ఐశ్వర్య మాధిపత్యంచ ప్రజాఃపుత్రాదయశ్చ ఈప్సన్తి, ఆప్తుమిచ్ఛన్తి, తథాభూతాః అనేన విష్ణుభక్తానాం అనన్యప్రయోజనత్వం అనన్తస్థిరఫలప్రాప్తిః, అన్యేషాం త్వన్తవత్ఫల ప్రాప్తి శ్చేతి సూచితమ్

౨౮. అథ "సర్వే వేదాయత్పదమామనన్తితపాంసిసర్వాణిచయద్వదన్తి,ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతం జాయమానంవిశ్వం బిభర్తిభువనస్యనాభిః-తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచన్ద్రమాః, వేదైశ్చసర్వైరహమేవ వేద్యః—యోయోయాంయాంతనుంభక్త" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృత్యుక్త రీత్యా భాగద్వయాత్మకవేద వేద్య శ్చతుర్ముఖ రుద్రాది శరీరక స్తదన్తర్యామితయా ఽనన్త శ్రియైశ్వర్యఫలదశ్చ వాసుదేవ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ **వాసుదేవపరా ఇతిద్వాభ్యామ్** వేదాః పూర్వోత్తర భాగ ద్వయాత్మకాః వేదాః వాసుదేవపరాః వాసుదేవః పర స్తాత్పర్యభూమి ర్యేషాం తథాభూతాః—నన్వగ్న్యాది దేవతోద్దేశ్యక యాగ హోమాది కర్మ ప్రతిపాదక వేద పూర్వభాగస్య కథం వాసుదేవ పరత్వమిత్యత ఆహ॥ వాసుదేవపరామఖాఇతి॥ మఖాఅగ్న్యాదిదేవతా పూజాత్మకాః యాగాదయః వాసుదేవ పరాః వాసుదేవః పరః ప్రధానః ప్రధానతయా ఆరాధ్యో యేషాం తథాభూతాః అగ్న్యాది శరీరకతయా తద్రూపో వాసుదేవ ఏవ మఖై రారాధ్య ఇత్యర్థః. కేవల మగ్న్యాది దేవతా పూజా

వాసుదేవపరం జ్ఞానం వాసుదేవపరం తపః।
వాసుదేవపరో ధర్మో వాసుదేవపరా గతిః॥ ౨౯

స ఏవేదం స సర్జాగ్రే భగవానాత్మమాయయా।
సదసద్రూపయా చాసౌ గుణమయ్యాఽగుణో విభుః॥ ౩౦

తయా విలసితేష్వేషు గుణేషు గుణవా నివ।
అన్తః ప్రవిష్ట ఆభాతి విజ్ఞానేన విజృమ్భితః॥ ౩౧

మాత్రత్వాఽభిమానే। యేమఖా సనుతిష్ఠన్తి తేషామపి తత్సమీహితం ఫలం తైరవిజ్ఞాతోపి వాసుదేవోఽగ్న్యాద్యన్తర్యామితయా రాధితః ప్రయచ్ఛతీతి భావః॥ ఏవ మారాధితస్తవత్ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి చ భావః తథాచోక్తమ్

"అహం హి సర్వ యజ్ఞానాంభోక్తా చ ప్రభురేవచ నతుమామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తిత" ఇతి ఏవం తుల్యన్యాయతయా వేదాన్తేషు క్వచిత్క్వచి త్కాలాగ్నిరుద్రోపనిషత్ప్రభృతిషు ద్యాదిషు రుద్రేన్ద్రాద్యుపాస నాత్మకా యోగా అపి రుద్రాది శరీరక వాసుదేవవిషయా ఇత్యాహ **వాసుదేవపరా యోగా ఇతి** వాసుదేవః పరో విషయో యేషాం త ఇత్యర్థః, ప్రాయశో వేదాన్తేషువిహితా యోగాః వాసుదేవవిషయా ఏవ శ్రూయన్తే క్వచిదాపాతతో రుద్రాదివిషయత్వేన ప్రతీయమానా అపి తత్తత్ప్రకరణగతైర్లిఙ్గై రుద్రాది ష్వసమ్భావ్యమానై స్తచ్ఛరీరక వాసుదేవవిషయత్వేనైవ నిశ్చీయన్త ఇతి భావః. ఏవం నిఖిలనిగమవేద్యో వాసుదేవ ఏవేత్యుక్తమ్, అథ తత్పూర్వభాగోపబృంహణాత్మక తన్మూలక స్మృత్యాది ప్రతిపాద్యః స్మార్త క్రియా రాధ్యశ్చ స ఏవేత్యాహ॥ వాసుదేవపరాః క్రియా ఇతి ॥ క్రియాః-స్మార్త్యః, శ్రౌతీనాన్తు మఖా ఇత్యుక్తత్వాత్-పూర్వవదర్థః.

౨౯. అథ వేదాన్తార్థోపబృంహణార్థతయా ప్రవృత్త కపిలాద్యాగమోక్త ప్రకృతిపురుష విషయక జ్ఞానమపి ప్రకృతిపురుషశరీరక పరమాత్మ విషయకమేవేత్యాహ **వాసుదేవపరం జ్ఞానమితి** జ్ఞానం ప్రకృతిపురుష విషయకం వాసుదేవపరం వాసుదేవవిషయకం-విశేషణబుద్ధిశబ్దయో ర్విశేష్య పర్యన్తత్వాదిభావః. కపిలాదిభిస్తు తథా న బుద్ధ మితిచ భావః, తథా వేదాన్తార్థోపబృంహణ పర మన్వాదిస్మృ త్యుక్త కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణా నశనాది తపశ్చ వాసుదేవారాధన రూపమిత్యాహ. వాసుదేవపరం తప ఇతి-కింబహునా సర్వైవైదికాః స్మార్తాశ్చ ధర్మాస్తత్ప్రాప్య గతయశ్చ వాసుదేవాధీనా ఇత్యాహ ॥ వాసుదేవ పరోధర్మో వాసుదేవ పరా గతిరితి.

౩౦ ౩౧. కథం వేదాదీనాం వాసుదేవపరత్వం మిత్యాశఙ్కాయాం "సదాత్మానసృష్ట్వాయమకరోత్" ఇత్యుక్తరీత్యా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం స్వాత్మానం జగద్రూపేణపరిణమయ్య తత్తద్రూపేణ వాసుదేవస్యైవాఽవస్థానాత్ అవాసుదేవాత్మక వస్త్వ భావాది త్యాహ స **ఏవేతి ద్వాభ్యామ్** అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, స ఏవ వాసుదేవ ఏవ నామరూపవిభాగాఽనర్హ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకతయాఽవస్థిత ఇత్యర్థః. ఏవకారేణ తచ్ఛబ్దపరామృష్ట-పూర్వప్రస్తుత భగవద్వాచక వాసుదేవ శబ్దాఽవయవార్థేనచ ఇదం లబ్ధం భవతి ॥ యద్వా ఇదం పరి దృశ్యమానం జగత్, అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ స ఏవ ఆసీదిత్యధ్యాహారః "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి శ్రుతి ప్రమాణాత్ ప్రపంచ ఇద మిత్యనేన నామరూపవిభాగభిన్నం జగన్నిర్దిశ్య తస్య వాసుదేవరూపేణాఽవస్థానోక్త్యా, వియదాది

యథాహ్యవహితో వహ్ని ర్దారుష్వేక స్స్వయోనిషు।
నానేవ భాతి విశ్వాత్మా భూతేషు చ తథా పుమాన్॥ ౩౨

వస్త్వన్తర వ్యావృత్తకైవల్య ప్రయోగేణచ, "ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి ప్రకృత్యనుర్బోధాచ్చ, అన్యథా "సకర్మాఽవిభాగాదితిచేన్నా నాదిత్వా" దిత్యుక్తన్యాయేన, అకృతాఽభ్యాగమ కృతవిప్రణాశాది దోషప్రసఙ్గాచ్చ, సూక్ష్మచిదచిద్వైశిష్ట్యం లబ్ధమ్. సృష్టేఃప్రాక్ ఏవ సుసిద్ధతో భగవాన్, ఆత్మనః స్వస్య, మాయయా, స్వశరీరభూతయా మాయయా, గుణమయ్యా సత్త్వాదిగుణాశ్రయయా, సదసద్రూపయా మహదాదిపృథివ్యన్త కార్యకారణరూపేణ పరిణమమానయా, విభుఃవ్యాపకః, సదసద్రూపే స్వాన్తరాత్మకతయా ఽనుప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. అథాఽపి అగుణః వ్యావర్తకగుణరహితః సృష్టః ఇదం జగత్ ససర్జ ।౩౦॥

౩౧ ఏవం సమష్టి వ్యష్ట్యవస్థాఽచిదాన్తర్యామితయా నిత్యాకారతయాచ సద్రూపేణాఽవస్థాన ముక్తమ్ అథోభయాఽవస్థ ప్రకృతి సంసృష్ట జీవ శరీరకతయా తదన్తరాత్మతయా సద్రూపేణ వాసుదేవ స్యైవ అవస్థితిమాహ తయేతి తయా ఆత్మమాయయా, విరచితేషు. రచితేషు ఏషు పరిదృశ్యమానేషు గుణేషు. గుణశబ్దోలాక్షణికః గుణకార్యభూత బ్రహ్మాదిస్తమ్బ పర్యన్త శరీరేష్విత్యర్థః విజ్ఞానేన-జీవేన "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే-య ఆత్మనితిష్ఠన్-యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇతి శ్రుతి ప్రయోగాత్ తేన విజృమ్భితః విశిష్టః తచ్ఛరీరక ఇత్యర్థః. "యస్యవిజ్ఞానం శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః యద్వా విజ్ఞానరూపేణ విజృమ్భితః భాసమానః తచ్ఛరీరకతయా తదన్తరాత్మతయాచ సద్రూపేణ ప్రకాశమాన ఇత్యర్థః ॥అన్తఃప్రవిష్టః జీవద్వారా దేవాది శరీరేష్వనుప్రవిష్టః - గుణవానివ - సాక్షాత్ దేవాదిశరీర, తచ్ఛరీరక జీవగత ధర్మవానివ ఆభాతి॥ ఇవ శబ్దస్య అయమభిప్రాయః. "కారిస్యవాన్ యోబిభర్తి - నృసింహరూపీ భగవాన్ శ్వేతః" ఇత్యత్ర ప్రకారితస్య శ్వైత్యాద్యేతత్ శరీరభూత జీవే హేయసంబన్ధః. నతు శరీరిణి వాసుదేవే ఇతి. తథాతస్యైకస్యైవ దేవాది శరీరభేదేన అనేకథా ఽవస్థితిశ్చేతి ॥

౩౨. ఏతదేవ దృష్టాన్తముఖేన ఉపపాదయతి యథేతి అభివ్యక్తిస్థాన మగ్ని యోనిశబ్దేనోక్తమ్. నవా వహ్నేర్దారూపాదానమ్. కిన్తు నిమిత్తమ్। "వాయోరగ్నిః-అగ్నేరాపః" ఇతిహి సృష్టిక్రమః ॥ యథా దారుభ్యోవహ్నిః అవస్థితః. వ్యతిరిక్త ఏవ అభివ్యక్త ఏవవాసన్, స్వయోనిషుస్వాభివ్యక్తిస్థలేషుదారుషు, నావ-అనేక ధేవనే భాతిజ్వలతి, అగ్నిత్వస్యైక రూపత్వేఽపి తార్ణ పార్ణ శాఖాది భేదవాన్ భాతి ఏవం ప్రకృతి పరిణామదేహే అభివ్యక్తోజీవః జ్ఞానానన్దరూపత్వేన ఏకరూపోఽపి "దేవోహం-మనుష్యోఽహం ఇతిదేవాది భేద భిన్నోభాతీత్యర్థః-పుంశబ్దో జీవవాచీ ॥ తచ్ఛరీరకపరమాత్మపర్యన్తః. పుమాన్-విశ్వాత్మా, జీవశరీరకః ఏక ఏవ సర్వేశ్వరః దేవాదిరూపేణ నానా భాతీత్యర్థః. దారుషు భూతేష్వితి దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయోః అధిష్ఠేయ-బహుత్వోక్త్యా యథా హ్రస్వత్వ, స్థూలత్వ-వక్రత్వాది భేదశ్చదారుగత ఏవ, నాగ్నిగతః, తథాదేవత్వాఽజ్ఞత్వ, దుఃఖిత్వాది భేదోఽపి న విశ్వాత్మగతః. కిన్తు తచ్ఛరీరక జీవ గత ఇతి సూచితమ్. వహ్నిర్విశ్వాత్మ న్యేకత్వ-నిర్దేశేన, వహ్నివత్ విశ్వాత్మనస్స ర్వత్రాఽవ స్థితస్య స్వరూపతః, స్వభావతో వానాఽవస్థాన్తరాపత్తిరితి సూచితమ్. ఇయాంస్తు విశేషః, దారు ష్వగ్ని స్సాక్షా దభివ్యక్తో నానాభాతి, దార్ష్టాన్తికేతు జీవ ద్వారా దేవాదిరూపేణ, నానాభాతీతి, జీవవిశిష్ట దేవాది శరీరాణామేవ అధిష్ఠేయత్వాత్.

అసౌ గుణమయై ర్భావై ర్భూత సూక్ష్మే న్ద్రియాత్మభిః ।
స్వనిర్మితేషు నిర్విష్టో భు క్తే భూతేషు తద్గుణాన్ ॥ 33

33 యథా విశ్వాత్మనః స్వశరీరభూత ప్రకృతి [illegible]ద్వారా దేవాదిరూపేణ నానాభాసం - ఏవం సుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వం [illegible] స్వశరీరభూత[illegible]ద్వారైవ, [illegible]ఇత్యాహ అసావితి అసౌ విశ్వాత్మా, గుణమయైః-సత్త్వాదిగుణ పరిణామరూపైః [illegible]భూతసూక్ష్మాదిరూపైః- భావైః పదార్థైః-శబ్దభూతాని - పృథివ్యాదీని, సూక్ష్మాణి [illegible]-ఇన్ద్రియాణి శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి వాగాదికర్మేన్ద్రియాణిచ-ఆత్మా-అన్తఃకరణం జీవో వా, ఏభిః, స్వేన[illegible]నిర్మితేషు, భూతేషు దేవాదిషు, నిర్విష్టః జీవద్వారాఽనుప్రవిష్టః-తద్గుణాన్ [illegible] దీన్విషయాన్భుక్తే జీవద్వారా విషయాన్భుఙ్క్తే-[illegible]తుస్వత ఇత్యర్థః భోక్తృత్వ సమవ్యాప్తం కర్తృత్వమప్యత్రవివక్షితం-జీవద్వారా [illegible]రూపాణి కర్మాణిచ కరోతీత్యర్థః- అత్రవిశ్వాత్మన్యుచ్యమానం భోక్తృత్వం కర్తృత్వం చ [illegible]

33. యద్వా, యథా "సత్త్వంరజస్తమ ఇతి ప్రకృతేర్గుణాః" ఇత్యాదినా నిర్వికారాత్పరమపురుషాదేవోపాస్యమానాత్-నృణాం శ్రేయాంసి-కారణత్వోపాస్యత్వ మోక్షప్రదత్వాదీనాం, కారణంతుధ్యేయః, అవ్యక్త [illegible] సేతు," రిత్యాదిప్రమాణైరేకనిష్ఠత్వావగమాత్-[illegible]తు బ్రహ్మరుద్రాదీనాం-తేషాం [illegible] మపురుషస్యజ్ఞత్వసుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వాదినోపాస్యత్వాదేరితి సూచితమ్, అథ [illegible] [illegible] సృష్ట కర్మానుగుణ కరణకళేబరాది సంబన్ధం, తత్ప్రయుక్తం కర్తృత్వం భోక్తృత్వ, మేషాం [illegible]ప్రయుక్తత్వేనౌపాధికత్వం, స్వభావతస్తుజ్ఞానైకాకారత్వంచేత్యాహ - సఏవేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః-సఏవేదమిత్యస్యయథోక్తఏవార్థః. 30. తయేతి తయా ఆత్మమాయయావిలసితేషు, రచితేషు ఏషుగుణేషు గుణకార్యేషు బ్రహ్మాది శరీరేషు, అన్తఃప్రవిష్టః జీవ ఇతి శేషః పుమాన్ [illegible]త్తరశ్లోకాదపకర్షో వా-విజ్ఞానేన, స్వధర్మభూత జ్ఞానేన, విజృమ్భితః దేహాత్మాభిమానాత్ [illegible] గుణవానివ దేవత్వాదిధర్మవానివ, ఆభాతి, దేవోహం మనుష్యోహం కృశోహం స్థూలోహమిత్యభిమన్యత ఇత్యర్థః-ఇవశబ్దేన వస్తుతో దేహవిలక్షణస్తద్గతధర్మైరసంస్పృష్ట ఏవేతి సూచ్యతే 30 [illegible] యధేతి యథైకఏవ వహ్నిః స్వయోనిషుస్వ స్వాభివ్యక్తి-స్థానేషు తృణపర్ణాదిష్వభివ్యక్తో నానేవ భాతి-తార్ణత్వ,పార్ణత్వాది భేదేన భాతి. ఇవశబ్దేన వస్తుతో వహ్నిత్వేన రూపేణ ఏకరూపఏవ-ఏవం విశ్వాత్మా-విశ్వస్య అచేతనజాతస్య ఆత్మా-పుమాన్-జీవోఽపి, భూతేషు-దేవాది శరీరేషునానేవభాతి "దేవోహం మనుష్యోహం" ఇత్యాది రూపేణ నానాభాతి వస్తుతో జ్ఞానైకాకారేణ ఏకరూప ఏవేత్యర్థః. పుమానితి జాత్యభిప్రాయక ఏకవచననిర్దేశః. "ఏకో వ్రీహిస్సుసమ్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజాః" ఇత్యత్ర వ్రీహిశబ్దవత్. ఏవఞ్చజీవైకత్వభ్రమో నకార్యః-దృష్టాన్తేఽపి వహ్నిత్వేనైకత్వేఽపి తద్వ్యక్తి భేదోఽభిప్రేతః. నచైవమేకైకస్యజీవస్య దేవాదిశరీరస్థస్య యుగపన్నానా-ప్రతిభానాభావః - ఇతివాచ్యమ్. ఏకైక ఏవ జీవః క్రమేణ దేవమనుష్యాది శరీరాణ్యుపాదదానః దేవోఽహం మనుష్యోఽహమి-త్యాభాతీత్యేవ మభిప్రాయాత్-నహి దృష్టాన్తేఽపి తార్ణస్యైవ వహ్నేః పార్ణత్వేన భానమస్తి. 3-2 అసౌజీవః గుణమయైః సత్త్వాది గుణత్రయాత్మక భగవన్మాయా పరిణామస్వరూపైః, భావైః-పదార్థైః, స్వనిర్మితేషు

* భావయ న్నేష సత్త్వేన లోకాన్వై లోక భావనః।
లీలావతారానురతో దేవ తిర్యఙ్నరాదిషు॥ ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః

స్వకర్మానుసారేణ నిర్మితేషు, భూతేషు-దేవాది శరీరేషు-నివిష్టః, గుణాన్-శబ్దాదీన్ విషయాన్, భుఙ్క్తే. తన్ని మిత్తాని కర్మాణి చ పుణ్యాఽపుణ్యరూపాణి పరోక్షాణి చ ... వేదితవ్యానీ యద్వా "..." త్యాదిభిః, కేవలం సత్త్వమాత్రైవ ప్రతిపాద్యతే ... విజ్ఞానసన్ ... విజ్ఞానసన్-... పుమాన్-పరమపురుషః, గుణాన్ భుఙ్క్తే ఇత్యస్య-లీలా... రూపాన్ గుణాన్ భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః.

౩౮ తదేవం "పుంసా మేకాన్తతః శ్రేయ స్తన్నః శంసితు మర్హసి" ఇత్యాదినోక్తానాముక్తమ్ అథ యత్ "సూత జానాసి భద్రం తే" ఇత్యాదినా శ్రీకృష్ణావతార తచ్చరిత్ర, తదితరావతార తచ్చరిత్రాదికంచ పృష్టం తత్ర శ్రీకృష్ణావతార తచ్చరిత్రాదికం విశిష్య దశమైకాదశస్కన్ధాభ్యాం సర్వావతార చరిత్రాణిచ విశిష్య తత్ర తత్ర తృతీయాదిషు వివక్షుః తాన్ సమాసతః, సర్వాఽవతార సాధారణం ప్రయోజనమాహ భావయన్నితి ఏష - సర్వేశ్వరః లోకస్రష్టృత్వేన లోకాన్ భావయన్, కర్మవశ్యాన్ చేతనానుజ్జీవయితుం, సత్త్వే-నోపలక్షితః-శుద్ధ సత్త్వమూర్తిః. తిర్యఙ్నర సురాదిషు లీలావతారే ష్వనురతో భవతి. భావయతీతి పాఠే-లోకభావనః-లోకస్రష్టా ఏషసర్వేశ్వరః, తిర్యగాదిషు మత్స్యాదిషు మధ్యే యే లీలయాఽవతారాః తేష్వనురతః, లోకాన్ భావయతి. త్రాయతి - సాధుపరిత్రాణాయ మత్స్యాద్యవతారం ధత్తే ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురో స్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రిచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే ద్వితీయోధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - తృతీయోధ్యాయః భగవదవతారాః

జగృహే పౌరుషం రూపం భగవాన్మహదాదిభిః ।
సంభూతం షోడశకలం ఆదౌలోక సి సృక్షయా ॥ ౧

యస్యామ్భసి శయానస్య యోగనిద్రాం వితన్వతః ।
నాభిహ్రదామ్బుజా దాసీత్ బ్రహ్మా విశ్వసృజాం పతిః ॥ ౨

---

౧ తదేవం ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రశ్నః కృతః-ద్వితీయేతు స్వప్రవర్తక భగవద్భక్తేరేవ మోక్ష హేతుత్వాత్ తత్ప్రతిపాదకీయ ప్రబన్ధ ఏవ శ్రోతవ్య ఇతి స్థాపితమ్ అవతార ప్రయోజనం చోపదిష్టమ్ అథ భగవదవతార విశేష చరితాని విస్తరేణోపరి వివక్షతా సూతేన భగవతోఽనేకేఽవతారాః సన్తీతి ప్రతిపాద్యతే తృతీయేఽధ్యాయే **జగృహే** ఇత్యాదినా తత్రాఽవతారాశ్చ ద్వివిధాః. ౧. అనుప్రవేశాఽవతారాః ౨ స్వేన రూపేణాఽవతారాశ్చేతి. అకర్మహేతుత్వాఽవిశేషాత్ ఉభయత్ర అవతార శబ్దప్రయోగః కృతః. ద్వివిధానపి తాన్ వక్తుం తదుపయోగిత్వేన ప్రథమం చేతనమిశ్రం ప్రకృతిప్రాకృతజాత మేకం, శుద్ధసత్త్వమయం పరంచేతి రూపద్వయం భగవతోఽస్తీతి వివక్షన్ పూర్వం ప్రకృతిప్రాకృతాత్మక రూపపరిగ్రహ మాహ. జగృహా ఇతి పురుషా-క్షేత్రజ్ఞాః. తత్సమ్బన్ధిపౌరుషం, తన్మిశ్రమిత్యర్థః ఏకాదశేన్ద్రియ పఞ్చభూతాత్మకాః షోడశ-కలాః, యస్మిన్ తత్తథా మహదాదిభిస్సంభూతం రూపం అణ్డాకారం సమష్టితత్త్వజాత మిహ రూప శబ్దేన వివక్షితమ్. సముదాయస్యమహదాదిభిఃసమ్పాద్యత్వాత్ మహదాదిభిః స్సమ్భూత మిత్యుక్తం. లోక సిసృక్ష-యాజగృహే-బ్రహ్మాణ్డ తదన్తర్వర్తి కార్యజాతసిసృక్షయా రూపం జగృహే ఇతి అర్థః.

౨ అథస్వాసాధారణంరూపమాహ **యస్యేతి** ప్రథమస్య యస్యేతి పదస్య యోఽర్థః సతద్వా-ఇతి తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. ద్వితీయంతు యస్యేతిపదం చతుర్ముఖపరం. చతుర్ముఖ-శరీరాద్ధి దేవమనుష్యాది సృష్టిః పురాణాన్తరేషుదృష్టా. యస్యాఽవయవ సంస్థానైః-యచ్ఛరీరాఽవయవ పరిణామైః దేవమనుష్యాది విస్తరః-సబ్రహ్మా విశ్వసృజాం-మరీచ్యాదీనాం పతిః యస్యామ్భసి శయానస్యయోగనిద్రాంవితన్వతః, - అని రుద్ధస్య, నాభిహ్రదామ్బుజా దాసీత్-తత్ భగవతోరూపం, ఊర్జితం-విశుద్ధం, సత్త్వం-శుద్ధసత్త్వమయం-ఇతి శ్లోకద్వయమేకవాక్యమ్.

యస్యావయవసంస్థానైః కల్పితోలోకవిస్తరః ।
తద్వైభగవతోరూపం విశుద్ధంసత్త్వమూర్జితమ్ ॥ ౩

పశ్యన్త్యదోరూప మదభ్రచక్షుషా సహస్రపాదోరుభుజాననాద్భుతమ్
సహస్రమూర్ధ శ్రవణాక్షి నాసికం సహస్రమౌళ్యమ్బరకుణ్డలోల్లసత్ ॥ ౪

ఏతన్నానావతారాణాం నిదానం బీజమవ్యయమ్
యస్యాంశాంశేన సృజ్యన్తే దేవతిర్యఙ్నరాదయః ౫

స ఏవప్రథమందేవః కౌమారంరూపమాస్థితః ।
చచారదుశ్చరం బ్రహ్మాబ్రహ్మచర్యమఖణ్డితమ్ ॥ ౬

౩ ఏతస్య రూపస్యజ్ఞాన కృశ్యత్వం, అపరిచ్ఛేద్యత్వం, సర్వావతారా నిదానత్వంచాహ పశ్యన్తీతి సార్ధ-శ్లోకేన-"యద్వా "జగృహే" ఇత్యాది శ్లోకానామేవ మర్థః అజడే స్వానుప్రవేశ రూపేణ స్వరూపేణ చ ద్వివిధే అవతారే తత్ర ప్రథమస్య దేవాదిష్వను - ప్రవేశరూపత్వాత్ తత్ర వక్తవ్యాం శాభావాత్, స్వేనరూపేణాఽవతారోపయోగి దివ్యమఙ్గళ - విగ్రహయోగ ఉచ్యతే. ఆదౌ మహదాదిభిః లోకసిసృక్ష యాషోడశకలం, భూతేన్ద్రియాఽభిమాని దేవతాశ్రయం, పౌరుషం - పరమ - పురుషసృష్టి, అనిరుద్ధాఖ్యం రూపం, సంభూతం - ఆవిర్భూతం, జగృహే - పరిజగ్రాహ. యస్యామ్భసీతి స్ఫుటమ్ । యస్యాఽవయవేతి । యస్య అనిరుద్ధస్య అవ-యవ సంస్థానైః - శరీరభూత ప్రకృత్యేకదేశ - పరిణామైః, లోకవిస్తరః కల్పితః, తస్య భగవతో రూపంతు శుద్ధసత్త్వమయం, ఊర్జితం - ఉత్కృష్ట - మిత్యర్థః ॥౩॥

౪. పశ్యన్తీతి అదః ఏతదనిరుద్ధాఖ్యంరూపం, అదభ్ర - చక్షుషా - అనల్పజ్ఞానేన మనసాపశ్యన్తి "మనసాతు విశుద్ధేన-దృశ్యతే త్వగ్ర్య యాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి" రిత్యాద్యుక్తరీత్యాయోగ-పరిశుద్ధ మనసా పశ్యన్తీత్యర్థః. ప్రత్యేకం సహస్ర సంఖ్యాకైః పాదాదిభి రద్భుతం, తథా ప్రత్యేకం సహస్ర మూర్ధా - దయోయస్మిన్ - తత్ర శ్రవణం - శ్రోత్రం - సహస్రేణ మౌళిభిః - కిరీటైః, అమ్బరైశ్చగుణ్డలైశ్చ ఉల్లసత్ ॥ ఏతదనిరుద్ధాఖ్యం రూపం నానావిధానా మవతారాణాం నిదానం - మూలకారణం,బీజం-కృత్స్న జగద్బీజభూతం, కృత్స్న జగత్సృష్ట్ర చతుర్ముఖోత్పత్తిస్థానత్వాదితి భావః, అవ్యయం-అపక్షయాది వికార రహితం, అనేన అప్రాకృతత్వముక్తమ్ ॥ యస్యేతి యస్య భగవతః అనిరుద్ధస్య, అంశాంశేన - శరీర భూత - చిదచిత్తత్త్వైకదేశేన దేవాదయస్సృజ్యన్తే ॥

౬ స ఏవ-పరమపురుష ఏవ, బ్రహ్మా - చతుర్ముఖశరీరకస్సన్, ప్రథమం, కౌమారం-సనత్కుమారాది-సర్గం, ఆస్థితః-సనకాదిరూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః అఖణ్డితం-నిర్విఘ్నం, బ్రహ్మచర్యం-ఊర్ధ్వరేతస్కత్వోపేతం, భగవదుపాసనం, చచార-చకార తేకుమారాః ప్రథమాఽవతారరూపాః. ప్రథమమితి విశేషణాత్, ద్వితీయమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ సంభాచతుర్ముఖోఽపిబ్రహ్మరూపధరః. "బ్రహ్మానారాయణాత్మకః" ఇత్యాదిభిః సృష్ట్యాది-కాలేతదాత్మకతయాయోగిభిశ్చిన్త్యత్వవచనాత్. భగవతాశౌనకేనచ "ఆబ్రహ్మస్తమ్బ

ద్వితీయన్తు భవాయాऽస్య రసాతలగతాం మహీమ్ ।
ఉద్ధరిష్యన్నుపాదత్త యజ్ఞేశ స్సౌకరం వపుః ॥ ౭
తృతీయ మృషిసర్గం వై దేవర్షిత్వ ముపేత్య సః ।
తన్త్రం సాత్వత మాచష్ట నైష్కర్మ్యం కర్మణాం యతః ॥ ౮
తుర్యే ధర్మకలా సర్గే నరనారాయణా వృషీ ।
భూత్వా త్మోపశమోపేత, మకరోద్దుశ్చరం తపః ॥ ౯

సత్యన్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినశ్చకర్మజనిత సంసార-వశవర్తినః ॥ యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముప-కారకాః । అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తేహి సంసారగోచరాః ॥ పశ్చాదుద్భూతబోధాస్తే ధ్యానే నైవోపకారకాః ॥ నైసర్గికో నైవబోధస్తేషామప్యన్యతో యతః ॥ ఇతి. చదుర్ముఖసనకాదీనాం జగదన్తర్వర్తినాం అవిద్యా-వేష్టితత్త్వేన శుభాశ్రయత్వాऽనర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ సతాం. పశ్చాద్యోగేనోద్భూత బోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాంచ, స్వతశ్శుద్ధి విరహేణ ముముక్షూపాస్యత్వ నిషేధాత్, సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే'' ఇతి శ్రీ జన్మ-రహస్యవచనైకార్థ్యాచ్చ, తదేవంచతుర్ముఖసనకాదయః భగవదనుప్రవేశావతారః ప్రథమశ్చేత్యుక్తంభవతి బ్రహ్మచర్యంచచారేత్యవతార ప్రయోజనముక్తమ్ ఏవముత్తరత్రాऽపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥౬॥

౭. అథ ద్వితీయావతారమాహ **ద్వితీయంత్వితి** అస్య-జగతః, భవాయ-అభ్యుదయాయ, రసాతల-గతాంమహీం-పృథివీముద్ధరిష్యన్ యజ్ఞేశో-భగవాన్ ద్వితీయం సౌకరంవపుః-వారాహం ఉపాదత్త-జగృహే॥ వరాహోద్వితీయాऽవతార ఇత్యర్థః. అయంచస్వేనరూపేణైవాऽవతారః, యజ్ఞేశ ఇత్యనేన యజ్ఞారాధ్యత్వ తత్ఫల దత్వ-తచ్ఛరీరకత్వాద్యుక్తేః, వపురాదత్త ఇతి వపుర్మాత్ర-పరిగ్రహోక్తేః, అస్యభవాయేతి కేవలసాధు-పరిత్రాణార్థత్వ సూచనాచ్చ. ॥౭॥

౮. **తృతీయమితి** తృతీయం వపురుపాదాసం, ఋషిసర్గః - ఋషిరూపజన్మేత్యర్థః. తత్రతృతీయేऽవతారే సభగవాన్ దేవర్షిత్వంనారదరూపత్వ మాపద్య

౯. **దేవర్షిత్వం** నారదరూపత్వమాపద్య, నారదాఖ్యజీవ **మను** ప్రవిశ్యేత్యర్థః సాత్వతంతన్త్రం పఞ్చరాత్ర శాస్త్రమాచష్ట-అవోచత్ । ప్రవర్తయామాసేత్యర్థః । తన్త్రంవిశినష్టి-, యతః తన్త్రాత్, కర్మిణాం నివృత్తిధర్మవతాం, నైష్కర్మ్యం-ప్రవృత్తిధర్మవిరహః, ప్రవృత్తిధర్మాణాం, అకర్తవ్యతాऽవగమ్యత ఇత్యర్థః.

౯. **తుర్యఇతి** ధర్మకలాసర్గే ధర్మాత్పితుః, కలాసర్గే దేహజన్మరూపే తుర్యేచతుర్థాऽవతారే, నరనారాయణావృషీ, భూత్వా, ఆత్మోపశమః ఇన్ద్రియ నిగ్రహః తేనోపేతం,దుశ్చరం-ఇతరైశ్చరితుమశక్యం, తపశ్చకార

పఞ్చమః కపిలో నామ, సిద్ధేశః కాల విప్లుతమ్ ।
ప్రోవాచా ఽసురయే సాంఖ్యం, తత్త్వగ్రామ వి నిర్ణయమ్ ॥ ౧౦

షష్ఠ మత్రే రపత్యత్వం, వృతః ప్రాప్తో ఽనసూయయా ।
ఆన్వీక్షికీ మలర్కాయ ప్రహ్లాదాదిభ్య ఊచివాన్ ॥ ౧౧

తత స్స_ప్తమ ఆకూత్యాం, రుచే ర్యజ్ఞో ఽభ్యజాయత ।
స యామాద్యై స్సురగణై, రపా త్స్వాయంభువా న్తరమ్ ॥ ౧౨

అష్టమే మేరుదేవ్యాంతు నాభేర్జాత ఉరుక్రమః ।
దర్శయన్ వర్త్మ ధీరాణాం సర్వాశ్రమ నమస్కృతమ్ ॥ ౧౩

ఋషిభి ర్యాచితో భేజే, నవమం-పార్థవం వపుః ।
దుగ్ధే మా ఓషధీ ర్విప్రా, స్తేనా యం స ఉశత్తమః ॥ ౧౪

౧౦. *పఞ్చమ ఇతి* పఞ్చమోఽవతారః, కపిలోనామ - కపిలాఖ్యః, సిద్ధానాం - ఆత్మయాథాత్మ్య మనసన్ధాన యోగేన సిద్ధానాం, స్వస్వరూపా ఽపన్నానామీశః, కాలేన - ప్రవర్తయిత్రురహితే కాలేన, విప్లుతం - తిరోహితం సాంఖ్యం, కథంభూతం, తత్త్వానాం - ప్రకృతి మహదాదీనాం గ్రామస్య కలాపస్య, వినిర్ణయో-యాథాత్మ్య నిర్ణయో యస్మాత్తథాభూతం,ఆసురయే ప్రోవాచ ఆసురిర్నామ సిద్దేషు ప్రధాన స్తస్మై.

౧౧. *షష్ఠమితి*॥ అత్రేః - ప్రజాపతేః - అపత్యత్వం, ప్రతి, వృతః - "మమ పుత్రోభవేత్య" త్రిణా వృత ఇత్యర్థః. అనసూయయా అత్రేర్భార్యయా ప్రాప్తః, తస్యాః, పుత్రో - దత్తాత్రేయాఖ్యోభూత్వేత్యర్థః ఆలర్కాయ ప్రహ్లాదాదిభ్యశ్చ, ఆన్వీక్షికీం, అధ్యాత్మ విద్యాం, ఊచివాన్, ఉపదిష్టవాన్ - తంషష్ఠం అవతారం విద్యాత్ ॥ ఇతియత్తచ్ఛబ్దాఽధ్యాహారేణాఽన్వయః. షష్ఠం-షష్ఠరూపమిత్యర్థః.

౧౨. *తత ఇతి* సప్తమేవఽతారే, రుచేస్తద్భార్యా యా మాకూత్యాం, వ్యజాయత సచయజ్ఞ ఇతి ప్రసిద్ధః సః-యజ్ఞః, యామ - ఆద్యోయేషాం తైస్సురగణైస్సహ, స్వాయంభువ మన్వన్తరమ్-అపాత్-పాలయామాస.

౧౩. *అష్టమేవతారే* ఉరుక్రమో - భగవాన్ । నాభేః - స్వాయంభువ-మనుపౌత్రస్య, భార్యాయాం-మేరుదేవ్యాం, జాతః, సచఋషభాఖ్యః, ధీరాణాం-యోగీశ్వరాణాం, వర్త్మ-అనుష్ఠేయం-ధర్మమార్గం, దర్శయన్-దర్శయితుం, జాతఇత్యర్థః । వర్త్మ విశినష్టి సర్వైరాశ్రమైః-ఆశ్రమస్థైః, నమస్కృతం-పూజితం, ఆశ్రమధర్మవర్త్మభ్యః ఉత్కృష్టమితిభావః.

౧౪. *ఋషిభిరితి* హుంకారైర్వేనం, హతవద్భిః, ఋషిభిర్యాచితో, జగత్పాలనార్థం యాచితో భగవాన్, నవమం,-పార్థవం-పృథోస్సమ్బన్ధి, వపుః-భేజే-ప్రాప్తః, అంశేనాఽనుప్రవిష్టః, పృథ్వాఖ్యజీవాఽను

రూపం స జగృహే మాత్స్యం, చాక్షుషాన్తర సంప్లవే ।
నావ్యారోప్య మహీమయ్యా, మపా ద్వైవస్వతం మనుమ్ ॥ ౧౫

సురాసురాణా ముదధిం, మథ్నతాం మన్థనాచలమ్ ।
దధ్రే కమఠరూపేణ, పృష్ఠ ఏకాదశే విభుః ॥ ౧౬

ధాన్వన్తరం ద్వాదశమం త్రయోదశమ మేవచ ।
అపాయయ త్సురా నన్యాన్, మోహిన్యా మోహయన్ స్త్రియా ॥ ౧౭

చతుర్దశం నారసింహం బిభ్ర ద్దైత్యేన్ద్ర మూర్జితమ్ ।
దదార కరజై రూరా వేరకాన్ కటకృ ద్యథా ॥ ౧౮

పఞ్చదశం వామనకం, కృత్వాగా దధ్వరం బలేః ।
పదత్రయం యాచమానః, ప్రత్యాదిత్సుస్త్రివిష్టపమ్ ॥ ౧౯

ప్రవేశేన, పృథురూపేణ-అవతీర్ణ ఇత్యర్థః హేవిప్రాః. ఇమాంపృథివీం గోరూపం ధృతవతీమ్, ఓషధీః దుగ్ధ-దుదోహ అతఏవఆర్షః యతోఽదుగ్ధ తేన కారణేన, సపృథు రుశత్తమః సర్వేషామ పీష్టతమో బభూవ.

౧౫. **రూపమితి** చాక్షుషాన్తరం - చాక్షుషమన్వన్తరం, తత్రయస్సంప్రళయః తస్మిన్ సభగవాన్ మాత్స్యందశమంరూపంజగృహే అవతారప్రయోజనమాహ ॥నావీతి॥ వైవస్వతంమనుం - వైవస్వతమనురూపేణజనిష్యమాణం సత్యవ్రతం, మహీమయ్యాం పృథ్వీరూపాయాంనావి, ఆరోప్య, అపాత్-రరక్ష

౧౬. **ఏకాదశేత్వవతారే** విభుర్భగవాన్, సురాఽసురాణాం ఉదధిం, అమృతాఽర్థం మథ్నతాం సతాం, కమఠరూపేణ-కూర్మరూపేణ, పృష్ఠే, మన్దరాఖ్య మచలం, దధ్రే-ధృతవాన్.

౧౭. **ద్వాదశమంవపుస్తు** ధాన్వన్తరం - ధన్వన్తర్యాఖ్యజీవాఽను ప్రవేశరూపమిత్యర్థః త్రయోదశమంరూపన్తు, య న్మోహిన్యాఖ్యయా, అన్యాన్, అసురాన్ మోహయన్, సురాన్ అమృత మపాయయత్ తదేవ మోహినీరూపం త్రయోదశమ మిత్యర్థః.

౧౮. **నారసింహం** చతుర్దశం రూపంబిభ్రత్, ఊర్జితం - బలిష్ఠం, దైత్యేన్ద్రం, హిరణ్య-కశిపుం వక్షసి, కరజైర్నఖైః, దదార యథా - కటకృత్ ఏరకాన్ - తదర్థ-తృణవిశేషాన్, విదారయతి-తద్వత్.

౧౯. **వామనకం** వామనాఖ్యం, పఞ్చదశం, వపుః కృత్వా, బలేరధ్వరం - యజ్ఞ-వాటం, అగాత్-జగామ ప్రయోజనమాహ త్రివిష్టపంప్రత్యాదిత్సుః-ఆహృత్య ఇన్ద్రాయ దాతు మిచ్ఛుః, పదత్రయం-పదత్రయవ్యాజేన త్రిలోకీం, యాచమానః యాచిష్యమాణః, అధ్వరమగాదత్యన్వయః.

అవతారే షోడశమే, పశ్య న్బ్రహ్మద్రుహో నృపాన్ ।
త్రిస్సప్తకృత్వః కుపితో, నిఃక్షత్రా మకరో న్మహీమ్ ॥ ౨౦

తత స్సప్తదశే జాతః, సత్యవత్యాం పరాశరాత్ ।
చక్రే వేదతరో శ్శాఖా, దృష్ట్వా పుంసో ఽల్పమేధసః ॥ ౨౧

నరదేవత్వ మాపన్న, స్సురకార్య చికీర్షయా ।
సముద్ర నిగ్రహాదీని, చక్రే వీర్యాణ్య నేకశః ॥ ౨౨

ఏకోనవింశే, వింశతిమే, వృష్ణిషు ప్రాప్య జన్మనీ ।
రామకృష్ణావితిభువో, భగవా నహర ద్భరమ్ ॥ ౨౩

తతఃకలౌ సంప్రవృత్తే సమ్మోహాయ సురద్విషామ్ ।
బుద్ధో నామ్నా జినసుతః, కీకటేషు భవిష్యతి ॥ ౨౪

---

౨౦. **షోడశమేత్వవతారే** భార్గవరామాఖ్యే నృపాన్ కార్తవీర్యాదీన్, బ్రహ్మద్రుహః-బ్రహ్మకుల ద్రోహకాన్, పశ్యన్, కుపితః, త్రిస్సప్తకృత్వః-ఏకవింశతివారం మహీం నిఃక్షత్రాం-క్షత్రబీజ రహితామ్ అకరోత్.

౨౧ **తతస్సప్తదశేవతారే** పరాశరాత్సత్యవత్యాం జాతో, బాదరాయణ ఇతి ప్రసిద్ధః, **అల్పమే-ధసః** - కృత్స్నవేద తదర్థాఽవగమోప యుక్త బుద్ధి శూన్యాన్ పుంసః పురుషాన్, దృష్ట్వా వేద **ఏవతరుః**, తస్యశాఖాశ్చక్రే ఋగ్యజుస్సామాది - భేదేన తదవాన్తర భేదేనచ విభక్తవానిత్యర్థః.

౨౨. అతఃపరం, **అష్టాదశేవతార** ఇత్యర్థః, సురకార్యం రావణ వధరూపం, కర్తుమిచ్ఛయా, నరదేవత్వం క్షత్రియత్వం ప్రాప్తః, శ్రీరామరూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః సముద్రనియామకోనిగ్రహ ఆదిర్యేషాంతాని వీర్యాణి కర్మాణి చక్రే.

౨౩. **ఏకోనవింశే** వింశతిమే ఽవతారే, భగవాన్ వృష్ణిషు - యాదవేషు, రామ - కృష్ణావితి జన్మనీ, రామః - బలరామః, కృష్ణశ్చేతి, ద్వేజన్మనీ - ప్రాదుర్భావరూపే, ప్రాప్యభువో భార మహరత్. రామస్త్వేకోనవింశః, కృష్ణస్తు వింశతితమో ఽవతార ఇత్యర్థః.

౨౪ **తతః** కలౌయుగే సంప్రవృత్తేసతి, సురద్విషాం ఆర్హతానాం, అసురాణాం **వా** సమోహార్థం, భగవాన్, కీకటేషు దేశేషు, జినసుతోభవిష్యతి నామ్నాబుద్ధ ఇతి ప్రసిద్ధః అయ మేకవింశోవతారః.

అథాఽసౌ యుగసన్ధ్యాయాం, దస్యుప్రాయేషు రాజసు ।
జనితా విష్ణుయశసో నామ్నా కల్కి ర్జగత్పతిః ॥ ౨౫

అవతారా హ్యసఙ్ఖ్యాతా, హరేస్సత్త్వనిధే ర్ద్విజాః ।
యథా ఽవిదాసినః కుల్యా స్సరస స్స్యు స్సహస్రశః ॥ ౨౬

ఋషయః పితరో దేవా మను పుత్రా మహౌజసః ।
కలా స్సర్వే హరే రేవ సప్రజా పతయ స్తథా ॥ ౨౭

ఏతే చాంశ కలాః పుంసః, కృష్ణ స్తు భగవాన్ స్వయమ్ ।
ఇన్ద్రారి వ్యాకులం లోకం మృడయన్తి యుగేయుగే ॥ ౨౮

---

౨౫ అథాఽసౌజగత్పతిః భగవాన్, యుగయోః కలిక్ర్తయుగయోః, సంధ్యాయాం సంధౌ, రాజసు దస్యుప్రాయేషు, చోరప్రాయేషు కేవలాఽధర్మ బహులేషు సత్సు తద్వధార్థం, విష్ణుయశసోజనితా విష్ణుయశసః పుత్రరూపేణాఽవతరిష్యతి స చ నామ్నా కల్కిరితి ప్రసేత్స్యతి.

౨౬. దిఙ్మాత్ర మేత ద్దర్శితమి త్యభిప్రాయేణాహ అవతారాఇతి హేద్విజాః, సత్త్వనిధేః-శుద్ధ సత్త్వమూర్తే ర్భగవతో నిరుద్ధా దేతేఽవతారా, అన్యేఽప్య సంఖ్యేయాః స్యుః-ప్రవర్తన్తే, యథాఽవిదాసినోఽశోష్యాత్ సరసః, సహస్రశః కుల్యాః స్యుః స్యన్దన్తే తద్వత్, కుల్యాః క్షుద్రనద్యః.

౨౭. కేత ఇత్యత ఆహ॥ ఇతి ఋషయో-మన్త్రద్రష్టారః, వసిష్ఠాదయః, మునయః-కేవలస్వాత్మ-పరమాత్మయాథాత్మ్యమననశీలాః, శుకాదయః, దేవాః-ఇన్ద్రాదయః, మనుపుత్రాః - ప్రియవ్రతాదయః, మహౌజసః-మహాప్రభావాః, సప్రజాపతయః, దక్షాదిభి స్సహి తాః ప్రజాపత శ్చేత్యర్థః త ఏతే సర్వే, హరే రేవకలాఃస్మృతాః, భగవదంశేనైవ సంభూతా ఇత్యర్థః తథా చోక్తంభగవతా "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జిత మేవవా తత్తదేవాఽవగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశ సంభవమ్'' ఇతి.

౨౮. ఏతద్వచనాఽర్థమేవాహ **ఏతఇతి** త ఏతే సర్వే ఋషిప్రభృతయ స్తుపుంసోఽనిరుద్ధాఖ్యస్య, అంశకలాః-అంశాంశసంభూతాః, "కృష్ణస్తు-భగవాన్ స్వయ"మితి శ్రీకృష్ణస్యపూర్ణాఽవతారత్వ ముక్తమ్ ఉదాహృతభగవద్గీతావచనేన, విభూత్యాదిమతాం-జంతూనాం, మమత్వేననిర్దిష్టస్య శ్రీకృష్ణస్యతేజోంశసంభవత్వం, శ్రీకృష్ణస్య తు పూర్ణత్వం చావగతమ్ అత్రాఽపి భగవానిత్యనేనకృష్ణస్య పూర్ణషాడ్గుణ్యవత్త్వమవగతం, యద్వా అత్ర, ఏత ఇత్యనేన పూర్వోక్తేషు హిరణ్యగర్భసనకాదిషు, కేషాంచిత్, వరాహనారాయణ, మత్స్య కూర్మ, మోహినీ-నృసింహ, వామన, శ్రీరామాఽవతారాణాం, పూర్ణానాం స్తత్వేఽపి, ఛత్రిన్యాయేన, సర్వేఽపి అవతారాః పరామృశ్యన్తే తత్ర పూర్ణత్వంనామ, షాడ్గుణ్య పూర్ణస్వేనరూపేణ సాక్షాత్ షాడ్గుణ్య పూర్ణస్య భగవతః, కేనాప్యైశ్వర్య వీర్యాదిగుణలేశన, జీవద్వారాఽవిర్భూతేన, విశిష్టతయా సంజాతత్వం అవతీర్ణత్వమేవ అంశాంశ సం భూతత్వం నామ తత్త జీవాఽన్తరాత్మ తయా ఽవస్థితస్య నిరంశస్య బ్రహ్మ-

జన్మగుహ్యం భగవతో: యఏత త్ప్రయతో నరః ।
సాయంప్రాత ర్గృణన్ భక్త్యా, దుఃఖగ్రామా ద్విముచ్యతే ॥ ౨౯

ఏతద్రూపం భగవతో, హ్యరూపస్య చిదాత్మనః ।
మాయాగుణై ర్విరచితం, మహదాదిభి రాత్మని ॥ ౩౦

యథా నభసి మేఘౌఘో, రేణుర్వా పార్థివోఽనిలే ।
ఏవం ద్రష్టరి దృశ్యత్వ, మారోపిత మబుద్ధిభిః ॥ ౩౧

స్వరూపస్య, ఏకదేశ - భేదే నావిర్భావాఽసంభవాత్ నను ధర్మిస్వరూపైకదేశవాచినోఽంశశబ్దస్య కథం గుణపరత్వమితిచేన్న, అపృథక్సిద్ధవిశేషణస్యాప్యంశ శబ్దవాచ్యత్వాత్, విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వస్యైవ, అంశపద-ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ విశిష్టవస్త్వేక-దేశత్వంచ-విశేషణ విశేష్యయోరేకదేశయోః స్వరూపయోః పూర్ణవిశిష్టం వరాహాద్యవతారాణాం పూర్ణత్వంతు ఇతిహాసపురాణాదిభ్య ఏవా వగన్తవ్యమ్। సర్వావతారాణాం సాధారణం ప్రయోజనముపసంహరతి ఇన్ద్రేతి ఇన్ద్రారిభిః, అసురాదిభిః, వ్యాకులం-ఉపద్రుతం, లోకం, యుగేయుగే-ప్రతియుగం, మృడయన్తి-సుఖయన్తి

౨౯. అవతారకీర్తనాది ఫలమాహ జన్మగుహ్యమితి యః కశ్చిన్నరో, భగవతః ఏతజ్జన్మగుహ్యం అవతార రహస్యం, సాయంప్రాతః, సమాహితచిత్తో, భక్త్యా గృణన్ కీర్తయన్, దుఃఖజాతాద్విముచ్యతే సంసారా న్ముక్తోభవతీత్యర్థః జన్మగుహ్యమిత్యనేన, జన్మ నజీవజన్మవత్కర్మమూలమ్ అపితు స్వ సంకల్ప-మూలమిత్యభిప్రేతమ్.

౩౦ ఏవం దర్శయితుం, రూపప్రసఙ్గాత్ నకేవలమవతీర్ణమేవ, రామకృష్ణాద్యాఖ్యం భగవతో రూపమ్ అపితుపరిదృశ్యమానం ప్రకృతిగుణవైషమ్య మహదాదికృత జగదపి తద్రూపమిత్యాహ ఏతద్రూప మితి చిదాత్మనః జ్ఞానస్వరూపస్య, అతఏవ, అరూపస్య అమూర్తస్వరూపస్య, భగవతః, మాయాగుణైః, గుణ పరిణామరూపైః మహదాదిభిః, ఆత్మని ఆధారభూతే, స్వస్మిన్, ఏతత్ పరిదృశ్యమానం, జగదాత్మకం, రూపంవిరచితం ఆత్మనీత్యనేన, రూపశబ్దేనచ జగతో భగవద్రూపత్వ ముపపాదితమ్ శరీరస్యాఽఽత్మనా ధార్యత్వ నియమాత్

౩౧. ఏవం జగదన్తర్గత దేవమనుష్యాది శరీరస్యాపి భగవద్రూపత్వేసతి, జీవానాం కేవలందేవో హం, మనుష్యోఽహం" ఇత్యభిమానోభ్రమ ఏవేత్యాహ "యథేతి" యథా మేఘ సమూహాః, నభసి ఆకాశే, అబుద్ధిభిః ఆకాశయాథాత్మ్యావిద్భిః ఆరోపితాః, యథావా, పృథివ్యాస్సంబంధీరేణుః ధూళిః, అనిలే, తద్యా థాత్మ్య విద్భిః, ఆరోపితః, ఏవం, అబుద్ధిభిః, ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యఽవిద్భిః, ద్రష్టరి జీవే, దృశ్యత్వ మారోపితం, దేవాదిశరీరజాత, మహంమమాఽభిమానవిషయత్వేన ఆరోపిత మిత్యర్థః. అతోన దేవాదిశరీర, మాత్మనస్స్వరూపమితిభావః యద్యపిదేవాది శరీరస్యతదభిమానిజీవేన, ధార్యత్వాత్, తత్ప్రతిరూపత్వ-ముస్త్యేవ తథాఽపి "యఆత్మనితిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరం" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా జీవస్యాఽపి పరమపురుష

అతఃపరం యదవ్యక్త, మవ్యూఢ గుణ బృంహితమ్ ।
అదృష్టాఽశ్రుత వస్తుత్వాత్, స జీవోయః పునర్భవః ॥ ౩౨

యత్రేమే సదసద్రూపే, ప్రతిషిద్ధే స్వసంవిదా ।
అవిద్యయాఽఽత్మని కృతే, ఇతి తద్బ్రహ్మ దర్శనమ్॥ ౩౩

ధార్యత్వాత్, ముఖ్యధార[illegible]త్వం తద్గత [illegible]ం ప్రత్యేక-దేవా[illegible]చే[illegible]జాతం, [illegible]ముఖ్యంరూపం దేహాత్మనో రుభయోరపి పరమపురుషధార్యత్వాత్, [illegible]నురూపం - [illegible]యోః బ్రహ్మాత్మ[illegible]వ్యజ్ఞానం ప్రకృతా వాత్మాఽభిమానః, స్వాతన్త్ర్యాభిమానః, దేహా[illegible]ప్రత్యగాత్మ[illegible]ధార్య త్వాభిమానశ్చాఽబుద్ధికృత ఇత్యభిప్రాయః.

౩౨. నను[illegible]స్తస్మిన్నారోపితశ్చేత్ సజీవః [illegible]త్రాహ **అతఇతి** అతః-అచిదాత్మక దృశ్య ప్రపఞ్చాచ్చ, పరం-[illegible]లక్షణం తత్త్వం, సజీవః [illegible]మేవా[illegible]యితుం, విశినష్టి । అవ్యక్తం-బాహ్యేన్ద్రియైర్ద్రష్టుమశక్యం, [illegible]పేక్షాయాం హేతుః "అ[illegible]వస్తుత్వాత్" ఇతి । [illegible]హేతుమాహ-"అవ్యూఢగుణ బృంహిత" మితి । వ్యూఢైః-బహుధావిభక్తైః గుణైః, బృంహితం-స్థూలీకృతం, యన్నభవతి, తదవ్యూఢగుణబృంహితమ్ । అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః । కార[illegible]శాయామస్థూల మచేతనం, కార్యదశాయాంతు, వ్యూఢైః-గుణైః, సత్త్వాదిభిశ్చాన్వితం, స్థూలీభవతి, [illegible]ధేత్యర్థః । అతఏవాఽదృష్టాఽశ్రుత వస్తుత్వం । [illegible]న్యార్థే నఞ్ । తత్రదృష్టం, కార్యావస్థం అచిద్వస్తు, శ్రుతంతు కారణాఽవస్థమ్ । "అచేతనా పరార్థాచ నిత్యా[illegible]విక్రియా" ఇత్యాది శాస్త్రే[illegible]। [illegible]భయ విలక్షణవస్తుత్వాత్, అవ్యక్తం। "అవ్యక్తోఽయ మ చిన్త్యోఽయ మ వికార్యోఽయ ముచ్యతే" ఇతిహి [illegible]గీయతే । ఏవం భూతం యద్వస్తు, సజీవః, యః పునర్భవః, ప్రకృతి సఙ్గాత్ పునః పున ర్జన్మభాగిత్యర్థః, యత్పునరితిపాఠే-యతో-యత్సంబన్ధాత్, పునర్భవః, తతః పరమిత్యన్వయః.

౩౩. తర్హి కేనోపాయేన, ప్రకృతి సఙ్గమూలక పునర్భవస్య నివృత్తిః కీదృశం వానివృత్త పునర్భవం జీవస్వరూప మిత్యత్రాహ **యత్రేతి ద్వాభ్యామ్** సదసచ్ఛబ్దౌ కార్యకారణపరౌ । "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్-తతోవై సదజాయత" ఇతిప్రయోగాత్ । కారణాఽవస్థాచ-ప్రలయదశా, తతశ్చాయమర్థః యత్రాత్మని ఇమే, అచిద్గతే సదసద్రూపే, ఉత్పత్తివినాశావిత్యర్థః, అవిద్యయా-అజ్ఞానేన, ఆత్మనికృతే-ఆరోపితేచ తస్మిన్నాత్మని, స్వసంవిదా-స్వశరీరక పరమాత్మవిషయ సమ్యగ్జ్ఞానేన, ప్రతిషిద్ధే-నివృత్తే భవతః, అనేన స్వసంవిదేవ పునర్భవ నివృత్తి హేతు రితి దర్శితమ్। ఇతి శబ్దః ప్రకారవాచీ, ఇతి-ఏవం విధం-స్వసంవిన్నివృత్తోత్పత్తి వినాశమిత్యర్థః । అత ఏవ దర్శనం, జ్ఞానం-ప్రకృతి సఙ్గవియుక్తం, కేవలపరిశుద్ధ జీవాత్మ స్వరూపజ్ఞానం, యత్, తత్-బ్రహ్మ, గుణతోబృహత్త్వాత్ । బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం, ముక్తాత్మస్వరూపం, "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాఽహం" ఇతి ముక్తాత్మ స్యపి బ్రహ్మశబ్ద ప్రయోగో దృశ్యతే.

య ద్యేషో పరతా దేవీ. మాయా వైశారదీ మతిః ।
సమ్పన్న ఏవేతి విదుః, మహిమ్ని స్వే మహీయతే ॥ ౩౪

ఏవ జన్మాని కర్మాణి, హ్యకర్తు రజనస్య చ ।
వర్ణయన్తి స్మ కవయో, వేదగుహ్యాని హృత్పతేః ॥ ౩౫

---

౩౪. *యదీతి* యది-యదా ఏషా వైశారదీ - మహదాదికార్యముఖేన విశాలా - ఏషా మాయా, సమ్మూలామతిః-అభిమతిః, దేహాత్మాఽభిమానాది - రూపా చ, ఉపరతా భవతి - నివృత్తా భవతి । ఉపరతిరత్ర సంబన్ధవిరహః, "నిత్యా సతత విక్రియా, గౌణనాద్య న్తవతీ"తి మాయాశబ్ద వాచ్యాయాః ప్రకృతేః, నిత్యత్వావగమేన, వినాశాయోగాత్, ఏవేత్యస్యేతి దేత్యాదిః, తదైవ, సమ్పన్నే-పరమాత్మ ప్రాప్త్యాఽభివ్యక్తే, స్వే-స్వకీయే, మహిమ్ని-గుణాఽష్టకరూపే, ముక్తైశ్వర్యాత్మకే మహిమ్ని, మహీయతే-సుప్తః-పూజితః, మహాశబ్దాద్ధాచార-క్యజన్తాత్ కర్మణ్యాత్మనేపదం । స్వకీయమహిమలబ్ధ్యా హేతునా. మహిమవత్త్వం-జానన్తిః, బహుమతో భవతీతివిదుః, ముక్తాత్మ స్వరూపయాథాత్మ్యవిదః । యద్వా । సమ్పన్న ఇతి ప్రథమాన్తస్య యచ్ఛేదః స్వేమహిమ్ని-ముక్తైశ్వర్యే సమ్పన్నః, తల్లబ్ధ్యా మహీయతే, ఇతి నిరవశేషత్వేన ప్రకృతి సమ్బన్ధతత్కార్య నివృత్తౌ, ఆవిర్భూతగుణాష్టకయుక్తః, పరబ్రహ్మాఽనుభవన్, పరమవ్యోమ నివాసిభిః, బహుమతో వతిష్ఠత ఇత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాఽఽది గుణాష్టకరూప - మహిమ్నః, "ప్రకాశ్యన్తేనజన్యన్తే" ఇత్యాదిశాస్త్రేభ్యః, స్వాభావికత్వా ఽవగమాత్ స్వేమహిమ్ని త్యుక్తమ్.

౩౫ ఏవం ప్రసక్తాఽనుప్రసక్తతయా జీవస్వరూపం కథితం, అథపరమ ప్రస్తుతస్య భగవజ్జన్మనో జీవజన్మ విలక్షణత్వమాహ *ఏవ*మితి అజస్య-జీవవత్కర్మా-యత్త జననరహితస్య, అకర్తుః-సద్వ దేవపుణ్య పాపాత్మక కర్మరహితస్య, హృత్పతేః-హృదయకమలమధ్యాఽవస్థానేన, పాతి-సర్వాణి భూతాని నియమయతీతి వ్యుత్పత్తిః. తస్య సర్వాన్తరాత్మనో భగవతః, ఏవముక్తవిధాని జన్మాని కర్మాణి, కవయః-వేద గుహ్యాని వర్ణయన్తి । కవయో-జ్ఞానాఽధికాః, "సముహ్యాచ్చిన్తయన్ కవిః" ఇతి ప్రయోగాత్ । వేద గుహ్యాని-వేదరహస్యానివర్ణయన్తి "అజాయమానోబహుధా విజాయతే - తస్యధీరాఃపరిజానన్తి యోని" మిత్యాదిర్హి వేదః, తాత్పర్యవృత్త్యా, విషయవిభాగ ప్రదర్శనపూర్వకం, యాదృశానిభావయతి తా దృశాని వర్ణయన్తి । తత్రహి "అజాయమాన" ఇత్యనేన జీవస్యేవ కర్మాయత్తోత్పత్తిః, సేశ్వరస్య ప్రతి షిధ్యతే, "బహుధావిజాయత" ఇత్యనేన, అకర్మాయత్తా స్వసఙ్కల్ప - మూలాచోత్పత్తిఃబోధ్యతే । "నహింస్యాద్భూతాని పశుమాలభేత" త్యాదివత్, విధినిషేధయోర్భిన్న విషయత్వాఽవశ్యంభావాత్ । తయో రేక విషయత్వే, పూర్వోత్తరవ్యాఘాతాఽఽపత్తేః । ఏవ ముత్సర్గాఽపవాద-సామాన్య విశేషన్యాయాదిభిః నిర్ణేతవ్యమిమ మర్థం కవయ ఏవ జానన్తీ త్యభిప్రాయేణోక్తం "తస్యధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి । తస్య-ప్రస్తుతస్య, భగవతో, యోనిం అధిష్ఠేయం శరీరం, ధీరాః పరిజానన్తి-అకర్మాఽఽయత్తస్వేచ్ఛోపాత్తత్వాఽ-జహత్స్వభావత్వాదిరూపేణ, ధీరా ఏవ జానన్తీత్యర్థః, "అకర్తుః కర్మాణి వేదగుహ్యాని" ఇత్యనేన, కర్మవిధి-నిషేధవాదినోః, "నిష్క్రియం నిష్కలం, యస్యచై తత్కర్మసవై వేదితవ్యః" ఇత్యాది శ్రుత్యోరపి, కవిభిర్నిర్ణే

సవా ఇదం విశ్వమమోఘలీలః. సృజత్యవత్యత్తి నసజ్జతేఽస్మిన్ ।
భూతేషుచాన్తర్హిత ఆత్మతన్త్రః, షాడ్వర్గికం జిఘ్రతి షడ్గుణేశః ॥ ౩౬

నచాస్య కశ్చిన్నిపుణేనధాతు, రవైతిజన్తుః కుమనీష ఊతీః।
నామానిరూపాణి మనోవచోభిః వితన్వతోనటచర్యామివాఽజ్ఞః। ౩౭

ర్వ్యో విషయవిభాగోఽదృష్ట ఇతి సూచితమ్ । ఇదం సగుణ-నిర్గుణ, సశరీరాఽశరీర, వికారాఽవికార, జీవ బ్రహ్మాభేదాఽభేద, శ్రుతివిషయ విభాగస్యాఽప్యుపలక్షణమ్ । ఏవంచ జన్మకర్మగుణ శరీర వికారభవప్రతిపాదకానాం, వేదాన్తవాక్యానాం, తత్ప్రతిషేధపరైర్వాక్యైః బాధస్త్వం మృషా-వాదిభిరుక్తమనాదరణీయమితి భావః । తథాచోక్తం వాత్స్యవరదగురుభిః, "యత్ప్రసూతినో గుణశరీర వికారభేద కర్మాఽఽది గోచరవిధిః ప్రతిషేధవాచః । అన్యోన్యభిన్న విషయానవిరోధగన్ధ మర్హన్తి తన్నవిధయః ప్రతిషేధబాధ్యాః ఇతి ॥ "అకర్తుః కర్మాణి వేదగుహ్యాని" త్యనేన భగవచ్చేష్టితాని, జగద్వ్యాపారాది రూపాణి జీవచేష్టిత సజాతీయతయా చిన్తయితుమశక్యాని, కిన్తుతద్వైజాత్యేన వేదాదేవాఽవగన్తవ్యాని । తథైవచ కవిభిరపివర్ణ్యన్త ఇతిచోక్తమ్ । కవయోనర్ణయన్తీత్యనేన, కవీనాం భగవజ్జన్మ కర్మయాథాత్మ్యవేదనా - మూలకతద్వర్ణయితృత్వోక్త్యాకుబుద్ధీనాం, భగవజ్జన్మ కర్మాదియాథాత్మ్యాఽవేదిత్వంచ సూచితమ్.

౩౬ తదేవోపపాదయితుం తావత్, భగవతస్తచ్చేష్టితస్య జీవతచ్చేష్టితాభ్యాం, వైజాత్యందర్శయతి, సవా ఇతి సవై భగవాన్, అమోఘలీలః, అమోఘా అవితథా లీలాయస్యసః ఇదం పరిదృశ్యమానం చిదచిదాత్మకం జగత్ సృజతి, అవతి-రక్షతి, అత్తి-సంహరతి, నచాఽస్మిన్ జగతి సజ్జతేచ । లీలాశబ్దేన జగద్వ్యాపారస్య లీలాత్వముక్తమ్ । అనేనప్రాచీనకర్మవాసనాఽనుగుణ, ప్రవృత్తబుద్ధ్యనుగుణ కేవల సుఖ దుఃఖాద్యర్థ జీవకర్మవ్యావృత్తిః । అమోఘపదేన లీలాయానిర్విఘ్న సమాప్తింవదతాఽపి అనేకాఽన్తరాయోపహత జీవకర్మవైజాత్యముక్తమ్ సముదాయేనజీవవైజాత్యం, "విశ్వం సృజతి" త్యనేనసర్గాది కర్మణః, కృత్స్న జగద్విషయకత్వోక్త్యాఽసల్పత్వ మవగతం । అనేనాఽల్పజీవకర్మవ్యావృత్తిః అస్మిన్న సజ్జత ఇతి సఙ్గనిషేధేన, సఙ్గహేతుకరాగద్వేషాదిరాహిత్యంలబ్ధం, తేనచ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాఽభావః, ఏవఞ్చ జీవవ్యావృత్తి. కిఞ్చభూతేషు-చిదచిదాత్మకేషు "సహింస్యాద్భూతాని" త్యాదావివ, అత్రభూత శబ్దోఽచేతన సంసృష్టచేతనవాచీ, అన్తర్హితః-అన్తరాత్మతయాఽవస్థితోఽపి, భూతైరవిజ్ఞాత ఇత్యర్థః, జీవస్త్వనుమాపకైర్లక్షణైః విజ్ఞాయత ఇతి తతో వ్యావృత్తిః, ఆత్మతన్త్రః, స్వతన్త్రః, జీవస్తుకాలకర్మదైవాది పరతన్త్రః షడ్గుణేశః-జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్యవీర్యతేజసాం షణ్ణాంగుణానామీశః, అధిపతిః, ఆశ్రయ ఇతియావత్ । జీవస్తుతద్విపరీతగుణాశ్రయః । షాడ్వర్గికమ్ షడిన్ద్రియవేద్యం శబ్దాదికం, భుఙ్క్తే, తేనలీలారసమనుభవతి । జీవస్తు, సుఖ్యతి, దుఃఖ్యతి, ముహ్యతి, చేతిభావః

౩౭. నేతి యస్య ఏవ, మతఏవ, అస్యమనసా - సఙ్కల్పేన, వచోభిః-వేదాన్తవైశ్చ । నామాని దేవమనుష్యాదినామాని, రూపాణి-దేవాదిరూపాణిచ, నటచర్యామివ, వితన్వతః-విదధతః, ధాతుః-ఈశ్వరస్య, ఊతీః - గతీః, అవతేర్గతిశ్చాఽర్థః పదవీః - ప్రకారానితియావత్ । నిపుణేన - భావప్రధానోనిర్దేశః,

సవేదధాతుః పదవీంపరస్య, దురన్త వీర్యస్యరథాఙ్గపాణేః ।
యోఽమాయయాసన్తతయాఽనువృత్త్యా, భజేతతత్పాద సరోజగన్ధమ్ ౩౮

అథేహ ధన్యా భగవన్త ఇత్థం యద్వాసుదేవేఽఖిల లోకనాథే ।
కుర్వన్తి సర్వాత్మక మాత్మ భావం న యత్ర భూయః పరివర్త ఉగ్రః ॥ ౩౯

నైపుణ్యేనాఽపి జన్తుః–నాఽవైతి–నాఽవగచ్ఛతి. అత్ర హేతుం వదన్ జన్తుం విశినష్టి కుత్సితం–మనీషా బుద్ధిర్యస్య, శబ్దాదివిషయాఽఽసక్తబుద్ధిః, అజ్ఞః–[illegible] పరమాత్మనో యాథాత్మ్య [illegible] నభిజ్ఞః, "మనోవచోభిః నామూనిరూపాణి చ [illegible]" ఇతి [illegible] ర్నామకర్మభిః ఇతి [illegible] ఈశ్వరస్య నామరూపాణి [illegible] । "నామరూపంచ భూతానాం, కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాంచకార సః॥" ఇతి వచనాత్ నటచర్యామివేతి – [illegible] । యథాజ్ఞో–నటస్య చర్యామివ–నటో యథావిచిత్రవేషానుపాదత్తే, [illegible] రూపాణి, [illegible] నిజనామాని [illegible] – బిభ్రతః, అస్య ధాతుర్జగత్స్రష్టుః, [illegible], ఊతీః [illegible], జన్తుః, [illegible], వచోభిః, నిపుణేన–[illegible] నైపుణ్యేన నచ, నావైతీత్యర్థః । అత్ర వివక్షితే నటచర్యామివేతి దృష్టాన్తేనేదం [illegible] నటస్యాఽనేక [illegible], యథాస్వస్వభావాఽత్యాగః, వేషాణాం చేష్టామూలకర్మణామశ్చ లీలార్థత్వం, [illegible] అజ్ఞో జన్తుః, నావైతీత్యనేన, శబ్దాదిషు విరక్తః, [illegible] మనుష్యశీల [illegible] సూచితమ్ తదేవాహ స ఇతి పుమాన్ అమాయయా [illegible] సన్తతయా అనువృత్త్యా తయా, దురన్తవీర్యస్య అపార వీర్యస్య, రథాఙ్గపాణేః అనువృత్త్యా సేవయా, [illegible] రథాఙ్గపాణేః, పాదస రోజగన్ధం, భజేత అనుభవేత్, సః, రథాఙ్గపాణేః (ధాతుః), పదవీం వేదనాతి. [illegible] "భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యః అహమేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తప" ఇతి".

౩౯. అథ ఏవం మయోపపాదితం భగవదవతారాది [illegible], అమాయికాఽవిచ్ఛిన్న [illegible] యోగ నిష్ఠాభవన్తో జానన్త్యేవ. అత్రైవ విప్రతిపత్తిరితి సూచయితుం, శ్రోతౄణాంశౌనకా. దీనాం, కృతార్థ తాం సహేతుకా మావిష్కరోతి అథేతి.

౩౯. భగవన్త ఇతి సమ్బోధనం, యూయం [illegible] మునయః, భగవన్తః పూజ్యాః, భవన్తః, ధన్యాః కృతార్థాః, [illegible], [illegible], [illegible], అఖిలలోకనాథే వాసుదేవే, సర్వాత్మకం సర్వప్రకారం, [illegible] సర్వాణి ఇతి [illegible], సర్వశరీరకత్వేన, వాసుదేవ విశేషణం, ఆత్మభావం భావో [illegible] ఆత్మనో భావః [illegible], ఆత్మనా మనసా, యో భావః భక్తిః, తం కుర్వన్తి. [illegible] మాత్రేణ కృతార్థత్వేన ధన్యత్వేఽప్యపేక్షాయాం ఆత్మభావం విశినష్టి "యత్ర యస్మిన్ ఆత్మభావేసతి, ఉగ్రః గర్భజన్మ జరామరణాది దుఃఖహేతుత్వేనఘోరః పరివర్తః సంసార పరివృత్తిః, భూయోనభవతి. అథ [illegible] "పుంసామేకాన్తతశ్శ్రేయః తన్నశ్శంసితుమర్హసి ఇత్యాదీనాం శౌనకాదిప్రశ్నానాం సజ్గ్రహేణోత్తరాణ్యభి ధాయ, అథైతచ్ఛ్రావయిషిత భాగవతాఖ్య

ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మ సమ్మితమ్ ।
ఉత్తమ శ్లోక చరితం చకార భగవాన్ ఋషిః ॥ ౪౦
నిశ్శ్రేయ సాయ లోకస్య ధన్యం స్వస్త్యయనం మహత్ ।
తదిదం గ్రాహయామాస సుతమాత్మవతాం వరమ్ ॥ ౪౧
సర్వవేదేతి హాసానాం సారం సారం సముద్ధృతమ్ ।
సతు సంశ్రావయామాస మహారాజం పరీక్షితమ్ ॥ ౪౨

పురాణ ముఖేన, తాన్యేన, విస్తరతః ప్రతిపాదయిష్యః, తాత్ ఏతత్పురాణ నిర్మాణప్రకారం నిర్మాతుర్బాదరాయణస్య, నిర్మాణ ప్రవృత్తినిమిత్తం నిర్మితస్య పునఃశుకం ప్రత్యధ్యాపనం, తేనాఽధీతస్య రాజ్ఞే శ్రావణంచ సహేతుకంప్రష్టుం అప ప్రదానాయ భగవాన్ బాదరాయణః తదిదం పురాణం నిర్మాయ, పుత్రమధ్యాప్య తన్ముఖేవ ప్రవర్తయా మాస. తదాహం తన్ముఖేనాఽధిగతమిదం పురాణం వః శ్రావయిష్యామి ఇత్యాహ సూతః ఇదమితి

౪౦ ఇదం భాగవతమితి ప్రసిద్ధం, పురాణం బ్రహ్మసమ్మితం, బ్రహ్మ వేదః, వేదసమ్మితం సమీకృతం, వేదతుల్య మిత్యర్థః. యద్వాబ్రహ్మ పరంబ్రహ్మ, తత్సమ్యక్ మీయతే ప్రమీయత ఇతి కర్మణ్యేవ క్తః బ్రహ్మ, సమ్మితం యస్మాత్ తత్ బ్రహ్మసమ్మితమ్. సమ్యూర్వాత్ ఇణ్ గతావిత్యస్మాద్వాత్ కర్మణి క్తః "జనో హ్రాస్వాంచిజముణ్ణిత్య" మితి జముడాగమః. బ్రహ్మసమ్యక్, ఇతం వవగతం యేనయస్మాద్వా తస్బ్రహ్మ సమ్మితమ్. తత్ర హేతుంవదన్ విశినష్టి "ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః చరితం చరిత ప్రతిపాదకం ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకయోరభేద వివక్షయా ఉత్తమశ్లోక చరిత మిత్యుక్తమ్. ఏవం విధం పురాణం, భగవాన్ ఋషిః నిఖిల నిగమద్రష్టావ్యాసః చకార

౪౧ కిమర్థం లోకస్య, శృణ్వతోజనస్య, నిశ్శ్రేయసార్థం ముక్త్యర్థం, తదేవ వ్యయితుం విశినష్టి ధన్యం సమ్యగ్జ్ఞాన జననద్వారా కృతార్థత్వావహం, స్వస్త్యయనం మఙ్గళాస్పదం, "పవిత్రాణాం పవిత్రం యో మఙ్గళానాంచ మఙ్గళ" మిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయమఙ్గళావహం భగవత్ స్వరూపరూపాది ప్రతిపాదకత్వేన మఙ్గళాస్పద మిత్యర్థః తత్ ఉక్తవిధం, ఇదం పురాణం, ఆత్మవతాంజ్ఞానినాం శ్రేష్ఠం సుతం శ్రీశుకం గ్రాహయామాస అధ్యాపయామాస

౪౨ పురాణమేవ విశినష్టి సర్వేషాం పూర్వోక్తత్రిగ భాగాత్మకానాం, వేదానాం, ఇతిహాసానాం, సారం సారం సముద్ధృతమ్ ఏతత్పురాణ రూపేణతిశేషః, సారః స్థిరాంశః, సమీచీనార్థయోః, పరపర్యృతోఽర్థ ఇతి యావత్ సారంసారం సముద్ధృతమిత్యనేన వేదేతిహాసాదిసిద్ధస్య అర్థశరీరస్య ప్రమాణశేషవి శేషం, వేదాద్యర్థ పరిష్కరణంచ వ్యాస బుద్ధ్యధీన మిత్యవగమ్యతే. సతు అధీతైతత్పురాణః శుకస్తు, పరీక్షితంమహారాజం ఇదం శ్రావయామాస శృణోతేః ఋద్ధిక ర్మణః, అణ్యన్తేకర్తుః, పరీక్షితః, జాగతిబుద్ధీతికర్మ సంజ్ఞాయాం ద్వితీయా ఏవం "గ్రాహయామాస సుతం" ఇత్యత్రాపి. గ్రహిధాతోః హేతువిశిష్ట కర్మత్వాత్

ప్రాయోపవిష్టం గఙ్గాయాం పరీతం పరమర్షిభిః ।
తత్ర కీర్తయతో విప్రా విప్రర్షే ర్భూరితేజసః ॥ ౪౩

అహం చాఽధ్యగమం తత్ర నివిష్ట స్త దనుగ్రహాత్ ।
సోఽహం వః శ్రావయిష్యామి యథాధీతం యథా మతి ॥ ౪౪

కృష్ణే స్వధామోపగతే ధర్మజ్ఞానాదిభిస్సహ ।
కలౌ నష్ట దృశామేష పురాణాఽర్కోఽధు నోదితః ॥ ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే తృతీయోఽధ్యాయః

౪౩. పరీక్షితం కథం భూతం, గఙ్గాయాం ప్రాయోపవిష్టం అనశనవ్రతదీక్షితం, ఋషిభిః పరీతం పరివేష్టితం, తత్ర పరీక్షితస్సన్నిధౌ, భూరితేజసో విప్రర్షేశ్శుకస్య కీర్తయతః శ్రావయతః సతః హే విప్రాః.

౪౪. తత్ర నివిష్టోఽహం, తదనుగ్రహాత్ శుకానుగ్రహాత్ అధ్యగమం అధిగతవానస్మి, పురాణమితి శేషః. గమేర్లృదిత్త్వాత్ అఙి, అధ్యగమమితి రూపమ్. సః తదనుగ్రహాత్ అధిగతవత్పురాణోఽహంచ యథాధీతం యథా వధీరితం, యద్వా అధీతమితి భావే క్తః. యథాధ్యయనం అధ్యయనమనతిక్రమ్య, అధ్యయనాఽనుసారేణేత్యర్థః. యథామతి, శ్రావయిష్యామి, యథామతీత్యనేన, పురాణస్యదుసవబోధ్యత్వం సూచ్యతే.

౪౫. పురాణంస్తౌతి కృష్ణ ఇతి కృష్ణే భగవతి, ధర్మజ్ఞానాదిభిస్సహ, స్వధామ స్వలోకం గతవతి, అత ఏవ కలియుగే, నష్టదృశాం నష్టప్రజ్ఞానాం, జనానాం, దృష్టి ప్రదానపటుః, ఏష పురాణ రూపోఽర్కః సూర్యః, అధునా ఉదితః, యథారాత్రౌ నష్టదృష్టీనాం, అర్కోదయేసతి, దృష్టిః స్వవిషయగ్రహణసమర్థా భవతి ఏవంరాత్రి రూపేకలౌనష్ట ప్రజ్ఞానాం పునరేతత్పురాణాఽర్కోదయేన ప్రజ్ఞాప్రవర్తతే ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురో స్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే తృతీయోధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

చతుర్థోఽధ్యాయః — వ్యాసాశ్రమే నారదా గమనమ్

శ్రీ వ్యాస ఉవాచ :

ఇతి బ్రువాణం సంస్తూయ మునీనాం దీర్ఘసత్రిణామ్ ।
వృద్ధః కులపతిస్సూతంబహ్వృచ శ్శౌనకో ఽబ్రవీత్ ॥ ౧

సూతసూత మహాభాగ వద నో వదతాం వర ।
కథాం భాగవతీం పుణ్యాం యదాహ భగవాన్ శుకః ॥ ౨

ఇత్థం—లబ్ధావ సరః శౌనకః పృచ్ఛతీత్యాహ ఇతీతి.

౧ అత్రవ్యాస ఉవాచేతి పఠ్యతే. యుక్తంచైతత్. కృత్స్న - ప్రబన్ధస్యవ్యాసోక్తి రూపత్వేఽపి పరీక్షిచ్ఛుక, శౌనకసూత-ప్రశ్నోత్తరరూపేణప్రణీతత్వాత్, తత్రతత్రి, పరీక్షిచ్ఛుక-ప్రశ్నోత్తరత్వజ్ఞాపనాయ "రాజోవాచ-శుకఉవాచేత్యాదీనాం, పాఠేఽపి, యత్రశౌనకసూతప్రశ్నోత్తర - ప్రకారాఽనుకారరూపాః శ్లోకాః, దృశ్యన్తే, తేషాంసర్వేషాం, ఆదౌశౌనకసూతప్రశ్నోత్తరత్వజ్ఞాపనాయ, తేషాంవ్యాసోక్తిత్వజ్ఞాపనాయచ తదాదౌ, వ్యాసఉవాచేత్యస్యపాఠాఽవశ్యంభావాత్, క్వచిత్తదభావేఽపి అర్థతస్తస్యవివక్షితత్వాత్, శౌనకాదేరర్వాచీనస్య, నియత-ప్రష్టృిన్తరాదేరభావాదేవఅముకఉవాచేతిపాఠాఽయోగాత్, ఏతేన "అత్రైవవ్యాసఉవాచేతి పఠ్యతే. నక్వాపప్యస్యత్రఅస్మిన్పురాణే తత్రమూలంమృగ్య - మితి" కేషాంచిదాశఙ్కాపరాస్తా. ఇతి-ఇత్థంబ్రువాణంసూతం, సంస్తూయ, దీర్ఘసత్రిణాం-బ్రహ్మసత్రేణ-దీక్షితానాం-మునీనాంకులస్య సమూహస్య, పతిః-కులశబ్దస్యనిత్యసాపేక్షత్వాత్ దేవదత్తస్యగురుకులమిత్యాదావివసమాసః, వృద్ధః-జ్ఞానేన వయసాచవృద్ధః, బహ్వృచః-ఋగ్వేదీ, శౌనకః,-అబ్రవీత్.

౨. తదేవాహ *సూత సూతేత్యాదిభిః ద్వాదశభిః* హేసూతసూత, ఆదరాత్ - సంభ్రమాద్వాద్విరుక్తిః, హేమహాభాగ, భాగ్యవన్-భాగ్యమత్రనిఖిలతత్త్వజ్ఞానిత్వరూపం, హేవదతాంవర, భాగవతీం - శ్రీమద్భాగవతపురాణప్రతిపాద్యాంకథాం, నః-అస్మభ్యం, వద. భాగవతంవిశినష్టి-యత్భాగవతం, భగవాన్ శుకఆహ పరీక్షితఇతిశేషః. వృత్తస్యాఽపిభాగవతస్య బుద్ధ్యానిష్కృష్టస్య యదిత్యనేనపరామర్శః.

కస్మిన్యుగే ప్రవృత్తేయం స్థానే వా కేనహేతునా ।
కుతస్సంచోదితః కృష్ణః కృతవాన్ సంహితాం మునిః ॥ ౩

తస్య పుత్రో మహాయోగీ సమదృఙ్నిర్వికల్పకః ।
ఏకాన్త మతి రున్నిద్రో గూఢో మూఢ ఇవేయతే ॥ ౪

దృష్ట్వాఽనుయాన్తమృషి మాత్మజమప్యనగ్నం ।
దేవ్యోహ్రియాపరిదధుర్నసుతస్య చిత్రమ్ ।
తద్వీక్ష్యపృచ్ఛతిమునౌ జగదు స్తవాస్తి
స్త్రీపుంభిదా నతు సుతస్య వివిక్తదృష్టేః ॥ ౫

౩. అథ ఏవంసామాన్యతః పృష్ట్వా విశేషతః పృచ్ఛతి కస్మిన్నితి-ఇయం భాగవతీకథా, కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తా-ఇత్యేకః ప్రశ్నః. కస్మిన్స్థానే, ఇత్యన్యః, కేనహేతునేతి తృతీయః. కుతః-కస్మాత్ హేతోః, కేనపుంసా, సంచోదితః కృష్ణః, మునిః-ద్వైపాయనః, ఇమాంసంహితాం, భాగవతరూపాం, కృతవానితి చతుర్థః

౪. "యదుక్తం సతు సం శ్రావయామాస మహారాజం పరీక్షిత" మితి తదిత్థమిత్యభిప్రేత్య తద్ధేతుభూతైః విశేషణైః, శుకం విశినష్టి తస్యేత్యాదిభిః షడ్భిః తస్య-వ్యాసస్య, పుత్రః, మహాయోగీ-యోగిశ్రేష్ఠః, శ్లోకేఽస్మిన్నేవాహ-సమదృక్, సర్వ-దేవమనుష్యాదిశరీరేషు [illegible]రూపత్వేన, పరాత్త్వేనచ, జీవవర్గం-జ్ఞానైకాకారత్వేన, [illegible] అనుసన్ధానం,-పరమాత్మానం [illegible] జ్ఞానాది కల్యాణ-గుణాకరత్వేనచ, త్ర్యేవంరూపం [illegible] "విద్యావినయ సంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాః సమదర్శినః" ఇత్యాద్యుక్త-దావస్థాగీయుతః నిర్వికల్పకః-భేదాఽనుసన్ధాన రహితః, దేవాదిరూపాణాం దేవమనుష్యాదీనాం అన్యోన్య-నారోపయుతః, యద్వా-అబ్రహ్మాత్మకం [illegible]-జ్ఞానరహితః, ఏకాన్తమతిః, ఏకాన్తా-[illegible] నిశ్చయ [illegible] యథాభూతః, ఉన్నిద్రః-జాగరూకః, "యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ" ఇత్యుక్తరీత్యా జాగరయుక్త ఇత్యర్థః గూఢః-స్వమాహాత్మ్య [illegible] మూఢోఽజ్ఞ ఇవ, ఈయతే-ప్రతీయతే, దృశ్యతే ఇత్యర్థః.

౫. [illegible] జ్ఞానాధిక్యమేవ [illegible] దృష్ట్వేత్యనేన కదాచిత్-క్వచిత్. దేవ్యస్త్రియః [illegible], జలేషు [illegible], పురోగచ్ఛన్తం శుకమాలోక్య, వాసాంసి [illegible] ఆయాన్తం, శ్రీవ్యాస మాలోక్య హ్రియా పరిదధుః. "[illegible] వాసాంసి [illegible]" తదా, తాః [illegible]. భవతుస్త్రీ పురుష [illegible]. [illegible] పరమాత్మ-నిష్ఠైకమతేః సర్వ [illegible] జ్ఞానాఽ. భావేన స్త్రీపుం-విభాగోనాస్తి. అస్తమవలోక్యాఽపిలజ్జారహితాః, సపరిధీమ త్వాం [illegible] లోక్యపరిధీమే" ఇతి. సోఽయమత్రోచ్యతే. ॥ ఆత్మజమనుయాన్తం, అనగ్నమపి ఋషిం వ్యాసందృష్ట్వా, దేవ్యో-దేవానాం

కథమాలక్షితః పౌరైస్సమ్ప్రాప్తః కురుజాఙ్గలాన్ ।
ఉన్మత్తమూక జడవత్ విచరన్ గజసాహ్వయే ॥ ౬

కథంవా పాణ్డవేయస్య రాజర్షేర్మునినాసహ ॥
సంవాదస్సమభూత్తాత యత్రైషాసాత్వతీ శ్రుతిః ॥ ౭

సగోదోహన మాత్రంహి గృహేషు గృహమేధినామ్ ।
అవేక్షతే మహాభాగః తీర్థీకుర్వన్ తదాశ్రమమ్ ॥ ౮

అభిమన్యుసుతం సూత ప్రాహుః భాగవతోత్తమమ్ ।
తస్య జన్మ మహాశ్చర్యం కర్మాణి చ గృణీహినః ॥ ౯

స సమ్రాట్ కస్యవా హేతోః పాణ్డూనాం మానవర్ధనః ।
ప్రాయోపవిష్టో గఙ్గాయా మనాదృత్యాఽధిరాట్ఛ్రియమ్ ॥ ౧౦

స్త్రియః, హ్రియా-లజ్జయా, పరిదధుః-వాసాంసీతి శేషః సుతం దృష్ట్వా పుత్రసుతస్య, దృష్ట్వేనేపరిపదధుః. తద్విచిత్రం పిత్వా, మునౌ-వ్యాసేపృచ్ఛతిసతి, జగదుః-దేవ్య ఇత్యనుషఙ్గః. కిమితి-"తవ, స్త్రీపుంభిదా,-స్త్రీపుంసభేదోఽస్తి. పుత్రస్యతస్యతునాస్తి, తత్రహేతుః-వివిక్తే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణే పరమాత్మన్యేవదృష్టిర్యస్యతథాభూతత్వాత్, తద్దర్శనేనాఽపి నాఽస్మాకంలజ్జాబభూవే"తి.

౬. ఏవంభూతః, సదాకురూన్ జాఙ్గలాంశ్చ, ఉన్మత్తవత్, మూఢవత్, జడవచ్చ విచరన్, కథంవా, గజసాహ్వయే,-హాస్తినాఖ్యేపురే, సంప్రాప్తః, కథంవా పౌరైర్జ్ఞాతః ఇతి.

౭. కథంవాపాణ్డవేయస్యరాజర్షేః - పరీక్షితో, మునినా - శుకేనసంవాదస్సంబభూవ, యత్ర - సంవాదే, ఏషా-సాత్వతీ, సాతయతి-సుఖయతీతి, సాత్-పరమాత్మా - సాతేస్సుఖార్థాత్సౌత్రాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యన్తాత్, "వాసరూప-విధినా" "అనుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దే" త్యాదినా శప్రత్యయాఽభావ పక్షేప్యపి సాదితి వ్యుత్పత్తిః. సః, సతిపాద్యతయాఽస్యామస్తీతి, సాత్వతీ. మతుపిఉగిత్వాత్ జీప్, శ్రుతిః-శ్రుతితుల్యా, ప్రవృత్తా. సంవాదస్యాఽసమ్భావనాం, వ్యఞ్జయన్నాహ సఇతి

౮ స మహాయోగీశుకః, గృహమేధినాం, గృహాశ్రమిణాం గృహేషు, గోదోహనమాత్రం యావత్తావత్కాలేన గౌర్దుహ్యేతే, తావత్తంకాలం, అవేక్షతే ప్రతీక్షమాణస్తిష్ఠతి, నత్వధికమిత్యర్థః. విరక్తత్వాదితిభావః కథమవేక్షతే తేషాం, గృహమేధినాం ఆశ్రమంతీర్థీకుర్వన్, పవిత్రీకర్తుమిత్యర్థః.

౯. అభిమన్యుసుతమితి హే సూత అభిమన్యోస్సుతం, పరీక్షితం, మహాభాగవతం ప్రాహుః. అతస్తస్య మహాశ్చర్యం జన్మ. కర్మాణి చ నః అస్మాకం, గృణీహి కథయ.

౧౦. పాండూనాం పాండువంశజానాం, మానం ప్రాశస్త్యం వర్ధయతీతి వర్ధనః నన్ద్యాదిత్వాత్

నమన్తి యత్పాద నికేత మాత్మనఃశివాయ హానీయ ధనాని శత్రవః ।
కథం స వీరశ్రియ మఙ్గ దుస్త్యజాం యువైష తోత్స్రష్టు మహోసహాసుభిః ॥ ౧౧

శివాయ లోకస్య భవాయ భూతయే య ఉత్తమశ్లోక పరాయణా జనాః ।
జీవన్తి నాత్మార్థ మసౌ పరాశ్రయం ముమోచ నిర్విద్య కుతః కళేబరమ్ । ౧౨

తత్సర్వం న స్సమాచక్ష్వ పృష్టం యదిహ కిఞ్చన ।
మన్యేత్వాం విషయే వాచాం, స్నాతమన్యత్రఛాన్దసాత్ ॥ ౧౩

కర్తరిల్యుః సమ్రాట్ సార్వభౌమః, సః పరీక్షిత్, కస్యహేతోః కస్మాద్ధేతోః అధిరాట్ఛ్రియం ఆధిరాజ్య సమ్పదం, అనాదృత్య, గఙ్గాయాం ప్రాయోపవిష్టః.

౧౧. శత్రవః, ఆత్మనశ్శివాయ, ఆత్మనాం యోగక్షేమాయ, ధనాని ఆనీయ-ఆదాయ, సమర్ప్యే త్యర్థః యస్య-పరీక్షితః, పాదనికేతనం పాదపీఠం, నమన్తి హేత్యాశ్చర్యే. సవీగః-పరీక్షిత్ యువాసన్నపి, దుస్త్యజాం-శ్రియమ్ అధిరాట్ఛ్రియం అసుభిః-ప్రాణైస్సహ ఉత్స్రష్టుం-త్యక్తుం ఐషతి - ఐచ్ఛత్ అహో అత్యాశ్చర్యమేతమ్.

౧౨. అవ-నను "భాగవతం ప్రాహు రితిత్వ య్యేవోక్తత్వాత్ భాగవతానాం చ దేహ తగను బన్ధిషువిరక్తే స్స్వభావికత్వాచ్చ నేగ మాశ్చర్య మిత్యత ఆహ—శివాయేతి.

యద్యపి భాగవతా విరక్తాః తథాఽపి, ఉత్తమశ్లోకః - భగవానేవ పరం అయనం - ప్రాప్యః; ప్రాపక మాధారశ్చ యేషాంతేజనాః భాగవతాశ్చ నాత్మార్థః జీవన్తి కిన్తు లోకస్య శివాయ మఙ్గళాయ-భూతయే-శ్రియై భవాయ-తస్యా ఉత్తరోత్తరోత్కర్షాయచ జీవన్తి ఏవంపరాశ్రయం - సర్వైఃలోకైః శివాద్యర్థం ఆశ్రయణీయం పరోపకారకమిత్యర్థః కళేబరం కుతో హేతోః నిర్విద్య హేయంమత్వా ముమోచ-తత్యాజ.

౧౩. ప్రశ్నముప సంహరతి తదితి॥

౧౩. నః-అస్మాభిః పృష్టస్త్వం యదేతత్ పృష్టం సర్వం, సమ్యక్ - ఆచక్ష్వ - ఆఖ్యాహి యదిహ కిఞ్చనా ఽపృష్ట-మస్తి తదపి సమాచక్ష్వ యగపీతి పాఠే యత్-యస్మాత్ పృష్టస్త్వం సః పృష్టం-సదే తత్సర్వం అన్యదపికిఞ్చిత్ సమాచక్ష్వ త్వాం అన్యత్రఛాన్దసాత్-వేదవాక్యంవినా వాచాం-ఇతి హాసపురాణాది రూపాణాంవిషయే స్నాతం-పారంగతం అధిగృహీతంవా మన్యే. వేదవాక్య-వ్యతిరిక్తే ఇతిహాస పురాణాది శ్రావణే త్వామేవ అధికారిణం వ్యాసోఽనుగృహీత రో మహర్షిణ సుతం మన్యే ఇత్యర్థః.

సూత ఉవాచ :

ద్వాపరే సమనుప్రాప్తే తృతీయే యుగ పర్యయే ।
జాతః పరాశరాత్ యోగీ వాసవ్యాం కలయా హరేః ॥ ౧౪

సకదాచిత్ సరస్వత్యాం ఉపస్పృశ్య జలంశుచి ।
వివిక్త ఏక ఆసీత ఉదితే రవిమణ్డలే ॥ ౧౫

పరావరజ్ఞస్స ఋషిః కాలేనావ్యక్తరంహసా ।
యుగధర్మవ్యతికరం ప్రాప్తం భువి యుగేయుగే ॥ ౧౬

భౌతికానాం చ భూతానాం శక్తిహ్రాసంచ తత్కృతమ్ ।
అశ్రద్దధానాన్ నిస్సత్వాన్ దుర్మేధాన్హ్రసితాయుషః ॥ ౧౭

సూత ఉవాచ :

౧౪. ఏవమాపృష్టస్సూతః కస్మిన్యుగే ప్రవృత్తేయమిత్యాది ప్రశ్నాన్ప్రతివివక్షుః తావత్ ఉపోద్ఘాత రూపం జన్మప్రభృత్యేతత్పురాణయోగావధికం శ్రీ వ్యాసచరిత్రం తదను ప్రయుక్తం శ్రీనారద వృత్తాన్తం చాహ **ద్వాపర ఇత్యాదినా యావత్షష్ఠాధ్యాయ సమాప్తి.**

ద్వాపరేయుగే సమనుప్రాప్తే తత్రాఽపి తృతీయస్య-యుగస్య-పర్యయే-అవసానే పరాశరాత్ వాసవ్యాం-ఉపరిచరవసు-బీజజాతాయాం సత్యవత్యాం హరేఃకలయా-అంశేన యోగీ-వ్యాసః జాతః-జజ్ఞే.

౧౫ వ్యాసః కదాచిత్-సరస్వత్యాం శుచి-పవిత్రం జలం ఉపస్పృశ్య-ఆచమ్య ఇతినిత్య కర్మో పలక్షణం రవిమణ్డలే ఉదితేసతి ఏకోఽసహాయః వివిక్తే-నిర్జనేదేశే ఆసీత ఉపవివేశ.

౧౬ ఋషిః-నిఖిలనిగమద్రష్టా పరావరజ్ఞః ప్రకృతి - పురుషేశ్వరరూపోత్కృష్టాఽపకృష్టతత్త్వ-యాథాత్మ్యదర్శీ సః-వ్యాసః అవ్యక్తం రంహః-వేగః యస్య తేన దుర్నిరీక్ష - వేగేనకాలేనహేతునా భువి-భూలోకే ప్రతియుగంప్రాప్తం ధర్మవ్యతికరం-ధర్మవ్యత్యాసం కృతాదియుగక్రమేణ ప్రాప్తం ధర్మస్య వృద్ధి హ్రాసాదికం ఇత్యర్థః

౧౭. తథా తత్కృతం - ధర్మవ్యతికరకృతం భౌతికానాం - ఆకాశాదిభూత పరిణామరూపాణాం దేవాది శరీరాణాం భూతానాం-తత్సంసృష్టానాం జీవానాంచ శక్తిహ్రాసం-శక్తిక్షయంచ తథా జనానపి వీక్ష్య కథం భూతాన్ అశ్రద్ధధానాన్ - శ్రద్ధా - మకుర్వాణాన్ స్వస్వవర్ణాశ్రమాఽనుగుణ ధర్మాఽనుష్ఠాన విషయక-త్వరారహితాన్నిస్సత్వాన్-దుర్బలాన్ సత్యామపిశ్రద్ధాయాం దుర్బలాన్ సత్యపిసత్త్వే దుర్మేధాన్ హ్రసితం-సఙ్కుచితం ఆయుః యేషాంతాన్ అనుష్ఠానోపయుక్త జ్ఞానాయూరహితాన్.

దుర్భగాంశ్చ జనాన్వీక్ష్య మునిర్దివ్యేన చక్షుషా ।
సర్వవర్ణాశ్రమాణాం యత్ దధ్యౌహితమమోఘదృక్ ॥ ౧౮

చాతుర్హోత్రం కర్మ శుద్ధం ప్రజానాం వీక్ష్యవైదికమ్ ।
వ్యదధాత్యజ్ఞసన్తత్యై వేదమేకం చతుర్విధమ్ ॥ ౧౯

ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యా వేదాశ్చత్వార ఉద్ధృతాః ।
ఇతిహాసః పురాణం చ పఞ్చమో వేద ఉచ్యతే ॥ ౨౦

తత్రర్గ్వేదధరః పైలః సామగో జైమినిః కవిః ।
వైశమ్పాయన ఏవైకో నిష్ణాతో యజుషాం మతః ౨౧

అథర్వాఙ్గిరసామాసీత్ సుమన్తుర్దారుణోమునిః ।
ఇతిహాస పురాణానాం పితామేరో మహర్షణః ॥ ౨౨

౧౮. అత ఏవదుర్భగాన్-భాగ్యహీనాన్ మునిః-పరమాత్మయాథాత్మ్య మననశీలః అత ఏవాఽమోఘదృక్-అవితథ-సఙ్కల్పః దివ్యేన-చక్షుషా యోగపరిశుద్ధేన మనసా సర్వేషాం వర్ణానాం ఆశ్రమిణాం చ హితం దధ్యౌ-చిన్తితవాన్ చిన్తాపూర్వకం చ కారేత్యర్థః

౧౯ తదేవాహ ప్రజానాం-త్రైవర్ణికానాం సమ్పన్ని తాసాం శ్రేయస్సాధనతయాఽనుష్ఠేయం వైదికం-వేదపూర్వభాగబోధ్యం అత ఏవ విశుద్ధం-భ్రమప్రమాద విప్రలమ్భాది పురుషదోషాఽస్పృష్ట-విధి-బోధితం చాతుర్హోత్రం-చాతుర్హోత్రశబ్ద వాచ్యమస్త్రి-ప్రకారాశ్యంకర్మ పిత్ర్య ప్రజానా మనుష్ఠేయమాలోచ్య. తావత్ యజ్ఞానాం సన్తత్యై కర్తవ్య యజ్ఞకలాప విషయక-బోధార్థం తద్బోధకం పూర్వం ఏకరూపేణాఽవస్థితంవేదం ఋగ్యజుస్సామాఽథర్వ భేదేన చతుర్విధం వ్యదధాత్-వ్యభాఙ్క్షీత్.

౨౦. చాతుర్విధ్యేన విధానమేవ దర్శయతి-ఋగితి ఋగ్వద్యాః చత్వారోవేదాః ఉద్ధృతాః మిశ్రీభూత వేదరాశేరుద్ధృత్య - సన్నివేశ విశేషేణ యోజితా ఇత్యర్థః. తథా ఇతిహాసాః పురాణానిచ ఉద్ధృతానీ త్యనుషఙ్గః కాలేన విప్లుతాని మాత్స్యాదిపురాణాని ఇతిహాసాశ్చ ఉద్ధృతా ఇత్యర్థః ఇతిహాస పురాణాని విశినష్టి-పఞ్చమోవేదఉచ్యతే. పఞ్చమవేదత్వేన ప్రసిద్ధ్యన్తే ఇత్యర్థః.

౨౧. తత్రఋగాదీనాంమధ్యే ఋగ్వేదధరః పైలః అధ్యయన - పూర్వమృగ్వేదం పైలోముని ర్ధారేత్యర్థః. కవి ర్విద్వాన్ జైమినిస్తు సామగః - అధ్యయనపూర్వకం ఋగాధారాణి సామాని జగావిత్యర్థః వైశమ్పాయన ఏక ఏవ ఋషిః యజుషాం నిష్ణాతః-పారంగతః మతః-స్మృతః అవాన్తరభేదాభిప్రాయేణ యజుషామిత్యుక్తమ్.

౨౨. ఏమమథర్వాఽఙ్గిరసామిత్యత్రాఽపి తేషాం నిష్ణాతః దారుణః దరుణోఽపత్యం దారుణః

తఏత ఋషయోవేదం స్వంస్వం వ్యస్యన్ననేకథా ।
శిష్యైఃప్రశిష్యై స్తచ్ఛిష్యైః వేదా స్తే శాఖినోఽభవన్ ॥ ౨౩

తఏవవేదా దుర్మేధై ర్ధార్య స్తే పురుషై ర్యథా ।
ఏవం చకార భగవాన్వ్యాసః, కృపణవత్సలః ॥ ౨౪

స్త్రీ శూద్ర ద్విజ బన్ధూనాం త్రయీ న శ్రుతిగోచరా ।
కర్మశ్రేయసి మూఢానాం శ్రేయ ఏవం భ వేదిహ । ౨౫

ఏవం ప్రవృ త్తస్య సదా భూతానాం శ్రేయసి ద్విజాః ।
సర్వాత్మకేనాపి యదా నా తుష్య ద్ధృదయం తతః ॥ ౨౬

సుమన్తుర్నామమునిః ఆసీత్. అథర్వాఖ్యాని ఆఙ్గిరాంసి తేషాం ఇతిహాసానాం పురాణానాంచ నిష్ణాత స్తుమే మమ సూతస్య పితా-రోమహర్షణః.

సర్వ ఏ వై తే భగవతో వ్యాసస్యాఽనుగ్రహాదేవ నిష్ణాతా బభూవురిత్యర్థతో ద్రష్టవ్యమ్.

౨౩. తత స్తఏతేపైలాదయః స్వంస్వం వేదం శిష్యైః ప్రశిష్యైః శిష్యాణామపిశిష్యైశ్చ. శిష్యాది ద్వారే త్యర్థః అనేకధా వ్యస్యన్-వ్యభాఙ్క్షురిత్యర్థః. తత స్తేనేదాః ॥ శాఖినోఽభవన్. వ్య స్తశాఖా అభవన్. తత్ర ఋగ్వేదః-ఏకవింశతి శాఖాభేదంప్రా ప్తః । యజుర్వేద స్తు ఏకశతధా।సామనేద స్తుసహస్రథా । అథర్వణ వేద స్తునవధేతి వివేకః.

౨౪. అ। కిమర్థమేవమాత్మనా శిష్యాదిముఖేన వ్యభాఙ్క్షీదిత్య-పేక్షాయాం ప్రయోజనం వర్ణయన్ వ్యాసనామ నిర్వక్తి తఇతి దుర్మేధై రల్పప్రజ్ఞైః పురుషైః తఏతేవేదాయథాధార్యా స్తే యథాన్ని నేశితేషు ధార్యా స్తే ఏవం-తథా చకారభగవాన్ వ్యాసః తత్రహేతుః-కృపణేషువత్సలః వాత్సల్యాయు క్తః యతో వేదాన్వ్యస్యత్-వ్యభాఙ్క్షీత్ అత ఏవవ్యాస ఇతి ప్రసిద్ధో బభూవేతి భావః.

౨౫. ఏవంకృతవతాఽపి పునస్సని నావ్యాసేన స్త్రీణాం శూద్రాణాంచ ద్విజబన్ధూనాం- త్రైవర్ణికాభాసానాంచ శ్రుతిగోచరా-శ్రవణవిషయా త్రయీ-ఋగాదిభిన్నో వేదః నభవతి అధ్యయనస్య ఉపనయ-నాఙ్గకత్వాత్ ఉపనయనస్య చ త్రైవర్ణికాధికారత్వాత్ స్త్రీశూద్రాదీనాం వేదాధ్యయనయోగ్యతా నాస్తి. అత ఏవకర్మశ్రేయసి వైదిక కర్మసాధ్యేశ్రేయసి మూఢానాం పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధన విషయక జ్ఞానవిధురాణాం అన్యథాశ్రేయోనభవేత్ ఇత్థంతు భవేదిహేత్యాలో చ యతా కృపయా భారతమాఖ్యానం కృతమ్

౨౬. ౨౭. హేద్విజాః ఏవం సర్వాత్మకేన కేనప్రకారేణాఽపి భూతానాం-లోకానాం శ్రేయసి నిమి త్తే సదా ప్రవృ త్తస్యాఽపి బాదరాయణస్య హృదయం - మనోయథా నాఽతుష్యత్ - నజహర్ష తతః -

నాతి ప్రసీద ద్ధృదయః సరస్వత్యా స్తటే శు చౌ ।
వితర్కయన్ వివిక్తస్థః ఇదం ప్రోవాచ ధర్మవిత్ ॥ ౨౭

ధృతవ్రతేన హి మయా ఛన్దాంసి గురవోఽగ్నయః ।
మానితా నిర్వ్య ళీకేన గృహీతం చా ను శాసనమ్ ॥ ౨౮

భారత వ్యపదేశేన హ్యామ్నాయార్థశ్చ దర్శితః ।
దృశ్యతే యత్ర ధర్మాదిః స్త్రీ శూద్రాదిభి రప్యుత ॥ ౨౯

అథాఽపి బత దైహ్యో మే హ్యాత్మా చైవాత్మనా విభుః ।
అసమ్పన్న ఇవా భాతి బ్రహ్మవర్చస్య శత్తమః ॥ ౩౦

కింవా భాగవతా ధర్మా న ప్రాయేణ నిరూపితాః ।
ప్రియాః పరమహంసానాం త ఏవ హ్యచ్యుతప్రియాః ॥ ౩౧

తదా నాఽతీవ ప్రసీదత్ - ప్రసన్నం హృదయం యస్య తథాభూతః శుచౌ-పరిశుద్ధే సరస్వత్యా స్తటేహేతుః కోవేతి విచారయన్ ధర్మవిత్-బాదరాయణః ఇదం స్వగతం వక్ష్యమాణం ఉవాచ.

౨౮. తదేవాహధృతవ్రతేనేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః-ధృతంవ్రతం ఛన్దోగుర్వగ్ని సేవోపయుక్తం యేన - తేనమయా-ఛందాంసి-ఛందోధిదైవతాని గురవోఽగ్నయశ్చ నిర్వ్యళీకేన నిష్కపటభావేన మానితాః-బహుమానితాః పూజితా ఇతియావత్ ఛన్ద-ఆదీనాం అనుశాసనం గృహీతం-కృతంచ.

౨౯. కిఞ్చభారతవ్యపదేశేన-భారతవ్యాజేన ఆమ్నాయానాం-వేదానాం అర్థశ్చదర్శితః భారతం విశినష్టి. యత్రభారతేస్త్రీశూద్రాదిభిరపి ధర్మో దృశ్యతే స్వస్వాఽపేక్షిత శ్రేయస్సాధన స్స్వను రూపో ధర్మో దృశ్యతే ॥ అవగమ్యతే.

౩౦. అథాఽప్యేవమపి బతేతిఖేదే మమదైహ్యః దేవస్థః విభుః-ప్రభుః ఆత్మాప్రత్యగాత్మా ఆత్మనా అన్తఃకరణేన సహ యద్వా దైహ్యః విభుః-ఆత్మా అన్తకరణం ఆత్మనా-స్వయం బ్రహ్మవర్చసి - వృత్తస్వాధ్యాయనిమిత్తే-తేజసి సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాత్ "బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః" ఇత్యజభావః ఉశత్తమః - శుద్ధతమోఽపి అసమ్పన్న ఇవ - అసమృద్ధఇవ ఆభాతి. "అసత్తమ" ఇతి పాఠే బ్రహ్మవర్చసి అసమ్పన్న ఇవ - బ్రహ్మవర్చసరహిత ఇవ-ఆభాతి యథా అసత్తమః-అసజ్జనతమః ఆభాతితద్వత్.

౩౧. ఏవం వితర్క్య సూక్ష్మదర్శిత్వాత్ అసన్తోషహేతుం ఉత్ప్రేక్షతే కింవేతి యతోభాగవత ధర్మాః ప్రాయశోమయాన నిరూపితాః । తతోవాఽసౌకిమసన్తోషః. పారిశేష్యాదయమేవ అసన్తోష - హేతుర్భవితుమర్హతీత్యభిప్రాయేణ అనిరూపణస్య అసంతోషహేతుత్వము పపాదయితి-ప్రియాఇతి. సర్వాన్త

తస్యైవం ఖిన్నమాత్మానం మన్యమానస్య ఖిద్యతః ।
కృష్ణస్య నారదోఽభ్యాగా దాశ్రమం ప్రాగుదాహృతమ్ ॥ ౩౨

తమభిజ్ఞాయ సహసా ప్రత్యుత్థాయా గతం మునిః ।
పూజయామాస విధివత్ నారదం సురపూజితమ్ ॥ ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, ప్రథమస్కన్ధే, చతుర్థోఽధ్యాయః

రాత్మని భగవతిప్రీతే సతిహితన్నియామ్యస్యమనసస్తోషః సచ భగవాన్ భాగవతేషు తుష్టేషు సత్సు స్వయం తుష్యతి తేషాంచ సన్తోషహేతవః-తఏవ-భాగవత దర్మాఏవ తేన నిరూపాణాత్ ఉచితఏవ అసన్తోష ఇతిభావః ప్రాయేణేత్యనేన క్వచిత్ క్వచిదేవభారతే భాగవతధర్మ నిరూపణమితి సూచితమ్.

౩౨. ఏవం-ఇత్థం ఆత్మానం ఖిన్నం-దూనం మన్యమానస్య అత ఏవఖిద్యతః తస్యకృష్ణస్య-వ్యాసస్య పాగుదాహృతం-పూర్వముక్తం సరస్వతీతటస్థమాశ్రమంప్రతి నారదోఽభ్యాగాత్-అభ్యాగచ్ఛత్.

౩౩ తమాగతమభిజ్ఞాయ చిహ్నైర్నారదం మునింజ్ఞాత్వా-సహసా-త్వరయా విధివ త్పూజయామాస కథంభూతం-సురైః పూజితం-పూజ్యమానం "మతి బుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి" వర్తమానేక్తః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

పఞ్చమోఽధ్యాయః సత్సఙ్గమహిమ ప్రతిపాదనం నారదేన స్వపూర్వజన్మవర్ణనం చ

అథతం సుఖ మాసీన ఉపాసీనం బృహచ్ఛ్రవాః ।
దేవర్షిః ప్రాహ విప్రర్షిం వీణా పాణిస్స్మయన్నివ ॥ ౧

నారద ఉవాచ ।

పారా శర్య మహా భాగ భవతః కచ్చిదాత్మనా ।
పరి తుష్యతి శారీర ఆత్మా మానస ఏవవా ॥ ౨

జిజ్ఞాసి తం సుసమ్పన్న మపితే మహదద్భుతమ్ ।
కృతవా న్భారతం యత్త్వం సర్వాఽర్థ పరిబృంహితమ్ ॥ ౩

జిజ్ఞాసి తమధీతం చ బ్రహ్మ యత్తత్సనాతనమ్ ।
తథాఽపిశోచ స్యాత్మాన మకృతాఽర్థ ఇవ ప్రభో ॥ ౪

---

౧. అథ యథా వత్పూజాఽనన్తరం సుఖ మాసీనః బృహత్-శ్రవః-కీర్తిర్యస్య వీణా పాణౌ యస్యాసః దేవర్షిర్నారదః స్మయన్నివ స్వాజ్ఞయా ఉపాసీనం-ఉపవిష్టం విప్రర్షిం వ్యాసం ప్రాహ.

౨. ॥తదేవాహ॥ పారా శర్యేతి త్రిభిః-అసన్తోషమాలక్ష్యాహ-కచ్చిది తిష్టప్రశ్నే. హేపారాశర్య హే మహాభాగ భవతః-తవ ఆత్మనా-స్వయం శారీర-ఆత్మా-క్షేత్రజ్ఞః మానసః-మనస్సబన్ధీ-మనః కరణకః సమనస్క ఇతియావత్. పరితుష్యత్యేవవా-పరితుష్యత్యేవహి కచ్చిత్.

౩. తే త్వయా జిజ్ఞాసితం-జ్ఞాతుమిష్టం సర్వం సుసమ్పన్నమపి అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః జ్ఞాత మేవహీ త్యర్థః. పదగతౌ గత్యర్థాః-బుద్ధ్యర్థాః యత్-యస్మాత్ సర్వార్థైః-పరిబృంహితం సర్వార్థాః-పరిబృంహితాః ఉపబృంహితాః యేనతదితివా అతఏవ మహత్-విపులం అద్భుతం-శబ్దతోఽర్థతశ్చ చిత్రం భారతం కృతవాన్ అతస్సుసమ్పన్నం జిజ్ఞాసిత మితిభావః

౪. కిఞ్చ యత్సనాతనం అనాదినిధనాఽవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయం బ్రహ్మ-వేదః తదధీతం జిజ్ఞాసితంచ సన్నర్థస్త్వ వివక్షితః. విచారితమితివా పూర్వోత్తర మీమాంసయోః ప్రణాయన ప్రణయ నాభ్యామితిభావః

వ్యాస ఉవాచ :

అస్త్యేవమే సర్వమిదం త్వయోక్తం తథాఽపినాత్మా పరితుష్యతేమే ।
తన్మూల మవ్యక్త మగాధ బోధం పృచ్ఛామహే త్వాత్మ భవాత్మ భూతమ్ ॥ ౫

సవై భవాన్వేద సమస్త గుహ్య ముపాసితో యత్పురుషః పురాణః
పరావరేశో మనసైవ విశ్వం సృజత్యవత్యత్తి గుణై రసఙ్గః ॥ ౬

త్వం పర్యటన్నర్క ఇవ త్రిలోక మన్తశ్చ రోవాయు రివాత్మసాక్షీ ।
పరా వరే బ్రహ్మణి ధర్మతో వ్రతైః స్నాతస్యమే న్యూన మలం విచక్ష్వ ॥ ౭

తథాఽపి - ఏవం కృతకృత్యోఽపిత్వమ కృతార్థః - అకృతకృత్యఇవ హేప్రభో - శోచసి శోచన్నివ లక్ష్యసే ఇత్యర్థః.

౫ ఏవమాపృష్ట ఆహవ్యాసః॥ అస్తీత్యాదిభిస్త్రిభిః త్వయోక్తం సర్వమిదం "జిజ్ఞాసితం సుసమ్పన్న" మిత్యాదినోక్తం మమాస్త్యేవ తథాఽపి మమాత్మాన పరితుష్యతే. తస్యాఽసంతోషస్య మూలం-నిమిత్తం అవ్యక్తం-నమయాజ్ఞాతం అతః త్వా-త్వామేవ అగాధబోధం-అపారజ్ఞానం సర్వజ్ఞమితి యావత్. ఆత్మభవో బ్రహ్మ తస్యాత్మన శ్శరీరాత్-ఉత్సఙ్గాత్-భూతం పృచ్ఛామహే.

౬. ఆవ-నాహం జానామీతిమావోచ ఇత్యభిప్రాయేణాహ ॥సవాఇతి॥ సవై జ్ఞానినా మగ్రణీః భవాన్ సమస్తం గుహ్యం । దేహినామన్తర్గతం వేద-జానాతి. కుతః-యత్ - యస్మాత్ త్వయాపురాణః పురుషః సర్వ జగత్కారణభూతః సర్వజ్ఞః పరమపురుషః ఉపాసితః. కథం పరమ పురుషోపాసన-మాత్రేణాఽహంజానీయా మిత్యత్రాహ. పరావరేశః పరే - బ్రహ్మాదయః అవరేయస్మాత్. సచాసావీశః సర్వనియన్తా భగవాన్ మనసైవ-సఙ్కల్పమాత్రేణైవ విశ్వం సృజత్యవతి అత్తి-సంహరతిచ అథాఽపి గుణైః-సత్త్వాదిభిః నసజ్జత ఇత్యసఙ్గః స్వసఙ్కల్పకృత-జగదుదయ విభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వనియన్తుః సర్వప్రాణ్యన్తర్గత వస్తువేదిత్వాత్. "యథా క్రతురస్మిన్‌లోకే పురుషోభవతీతి" న్యాయే నేశ్వరవత్ సర్వం ముక్తప్రాయస్త్వ మపిజానాస్యేవేతి భావః.

౭. ఏతదేవ ఉపపాదయన్న సన్తోషనిమిత్తం పదేత్యాహ **త్వమితి** త్వం అర్క-ఇవ - సూర్యఇవ, త్రిలోకీం పర్యటన్ బహిష్ఠవస్తు-ద్రష్టా. వాయురివాఽన్తశ్చరః జ్ఞానవ్యాప్త్యా సర్వేషామన్తశ్చరన్. ఆత్మ సాక్షీ-ఆత్మనోఽన్తః కరణస్య సాక్షీ-సాక్షా ద్దష్టా హృద్గతాఽర్థవేదీత్యర్థః అతః పరంచ అపరంచతయోః సమాహారః తస్మిన్ బ్రహ్మణి-పరేబ్రహ్మణి తదావేదకే - వేదాఖ్యే బ్రహ్మణిచ విషయే ధర్మతః నివృత్త ధర్మైః వ్రతైః కాండవ్రతాదిభిశ్చ స్నాతస్య పారంగతస్య సమాప్త ధర్మ వ్రతస్యేత్యర్థః మమ న్యూనం-అసన్తోషరూపం అలం వివచక్ష్వ. న్యూనశబ్దః-తద్ధేతావు పచారాద్వర్తతే. న్యూనహేతుం విచక్ష్వ చక్షిర్దర్శ

నారద ఉవాచ !

భవతాఽ నుదిత ప్రాయం యశో భగవతోఽమలం ।
యేనైవాసౌ నతుష్యేత మన్యే తద్దర్శనం ఖిలమ్ ॥ ౮

యథా ధర్మా దయశ్చార్థా మునివర్యాఽను కీర్తితాః ।
న తథా వాసుదేవస్య మహిమాహ్యేను వర్ణితః ॥ ౯

న త ద్వచశ్చిత్ర పదం హరేర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృహీత కర్హిచిత్ ।
తద్వాయసం తీర్థము శన్తిమానసా నయత్ర హంసానిరమన్త్య శిక్షయాః ॥ ౧౦

నేఽపి వర్తతే. పశ్య-ఆలోచయేత్యర్థః అలం-ద్రష్టుం నమర్థస్త్వం యద్వా-న్యూనమితిభావప్రధానో నిర్దేశః అలం అధికం న్యూనం-న్యూనత్వం విచక్ష్వ. అథవాచకైర్భాషణాఽర్థ ఏవ న్యూనతా హేతుం విచక్ష్వేత్యర్థః.

౮ అవ-ఇత్థం ప్రచోదిత ఆహ భగవాన్నారదో యావదధ్యాయ సమాప్తి. "కింవా భాగవతా ధర్మాన ప్రాయేణ నిరూపితా" ఇతి తదుత్ప్రేక్షితమేవతావద సన్తోష హేతుమాహ **భవతేతి ద్వాభ్యామ్** అమలం-శృణ్వతాం వదతాంచ అఖిల దురితాఽపహః భగవతో యశః భవతాఽనుదిత ప్రాయం-ప్రాయేణాఽవర్ణిత మిత్యర్థః. ప్రాయ గ్రహణేన భారతే ప్రాసఙ్గికతయా అప్రాధాన్యేన భగవద్యశః క్వచిత్క్వచిదుదితమ్. నతుకృత్స్న ప్రబన్ధాఽను స్యూతత్వేన ప్రాధాన్యేనచోదిత మితి సూచ్యతే. యేన-భగవద్యశోఽనను వర్ణనే నైన అసౌతవాత్మా నతుష్యేత. అసౌ భగవాన్ వానతుష్యేత. భగవద పరితోషేసతి తన్నియామ్యం త్వదీయమన్తః కరణమపి నతుష్యత్యేవేతిభావః యద్వా-యేనైవ కారణేన నతుష్యేత అసౌ తవాఽత్మాభగవాన్వా తత్కారణం కిమితిచేత్ ఖిలం-నూనం తద్దర్శనమేవ. భగవద్దర్శనమేవ భగవత్స్వరూప రూపగుణ విభూతి యాథాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వకం ప్రాధాన్యేనత ద్వర్ణనాఽభావ ఏవేతి. మన్య ఇత్యర్థః.

౯. ॥అవ॥ ప్రాయ శబ్దాఽభిప్రేతం వ్యనక్తి. హే మునివర్య-ధర్మాదయః-ధర్మార్థకామాదయః అర్థాః-పురుషార్థాః యథా పహ సాధనై రను కీర్తితాః భారత ఇతిశేషః. తథావాసు దేవస్య మహిమా తే-త్వయా నానువర్ణితః.

౧౦. అవ-ఏవం తదుత్ప్రేక్షితమేవాఽసన్తోష హేతుం దృఢీకృత్య అథ "ప్రియాః పరమ హంసానాం త ఏవహ్యచ్యుత ప్రియా" ఇతి తదుత్ప్రేక్షితమేవ దృఢీకర్తుం అభాగవత ధర్మ ప్రతిపాదకస్య ప్రబన్ధస్య పరమహంసైరనాదరణీయత్వమాహ ॥నేతి॥ తత్ చిత్రాణిపదాని యస్మిన్ అర్థవైచిత్ర్య స్యాప్యుపలక్షణమేతత్ ఏవం విధమపి యద్వచః-వాక్యం ప్రబన్ధ ఇతియావత్ పవిత్రం - శృణ్వతాం వదతాంచ పవిత్రత్వాపాదకం హరేర్యశః క్వచిదపి నప్రగృహీత-నోపాదదీతచేత్ నప్రగృణీతేతి పాఠే-నవదేచ్చేత్ ప్రబన్ధయిత్రుగతం వదనం ప్రబన్ధే ఆరోప్య నప్రగృణీ తేత్యుక్తమ్ । యద్వా చిత్ర పదమపివచః తత్రహరేర్యశోన ప్రగృణీతచేత్ ప్రబన్ధ కర్తేతిశేషః తద్వచః-ప్రబన్ధం వాయసం-తీర్థం ఉశన్తి. వాయసతీర్థతుల్యమిచ్ఛన్తి తీర్థం విశింషన్ ఇచ్ఛా

తద్వాగ్వి సర్గో జనతాఘ విప్లవో యస్మిన్ ప్రతి శ్లోకమ బద్ధవత్యపి ।
నామాన్య నన్తస్య యశోఙ్కితాని యత్ శృణ్వన్తి గాయన్తి గృణన్తి సాధవః ॥ ౧౧

నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుత భావ వర్జితం నశోభతే జ్ఞానమలం నిరఞ్జనమ్ ।
కుతః పునశ్శశ్వ దభద్ర మీశ్వరేన చార్పితం కర్మయ దప్య కారణమ్ ॥ ౧౨

ఫలమాహ ॥యత్రవాయసే-తీర్థే మానసా - హంసాః ఉశిక్షయాః-కమనీయనివాసాః ననిరమన్తి. మాన సాఖ్య సరోవర కమనీయ నివాసస్థాన విహారిణో మానస హంసా యథావాయస తీర్థముచ్ఛిష్ట పాత్రాది యుత రథ్యోదక-యుక్తం క్షేత్రం వాయస సఞ్చారయోగ్యం ఉశన్తీచ్ఛన్తి మన్యన్త ఇతియావత్ యత్రన నిరమన్తి-ననితరాంరమన్తే క్షణమాత్రమపి నతత్రాఽవతిష్ఠన్త ఇత్యర్థః తథా ఉశిక్ - కమనీయం నిరతిశయ ప్రియం-బ్రహ్మైవ క్షయః - ఆశ్రయః యేషాం మానసాః - మనస ఇమే మానసాః బ్రహానన్దాఽను భావుకాః హంసాః-విశుద్ధాన్తః కరణాః పరమహంసా ఇతియావత్ తద్వచః-వాయసం తీర్థ - ముశన్తి వాయసతుల్యా నాం కాముకానాం అనుభవయోగ్యం మన్యన్తే యత్ర-ననిరమన్తి-నాద్రియన్తే నతత్రకర్ణం దత్వాశృణ్వన్తీ త్యర్థః ఉశిక్షయేతి పాఠే ఉశబ్దోఽవధారణే పరప్రేరణయాఽపీత్యర్థః.

౧౧ అవ-తదేవం భగవద్యశోఽనఙ్కితస్య ప్రబన్ధస్య శబ్దతోఽర్థతశ్చ చిత్రపదస్యాపి భాగవతాఽను పాదేయత్వముక్తం అథ తదఙ్కితస్య వైచిత్రరహితస్యాఽపి ప్రత్యుత శబ్దతోఽర్థతశ్చ దుష్టస్యాఽపి అతీవ తదుపాదేయత్వమాహ ॥**తదితి**॥ ప్రతి శ్లోకం అబద్ధవత్యపి శబ్దతోఽర్థతశ్చ దోషవత్యపి యస్మిన్ - ప్రబన్ధే అనన్తస్య-భగవతో యశసా అఙ్కితాని-చిహ్నితాని భగవద్గుణ ప్రత్యాయకాని నామాని నారాయణవాసు దేవ కృష్ణాదీని నామాని దృశ్యన్త ఇతిశేషః తద్వాగ్విసర్గః స ఏవవాక్సృష్టి రూపః ప్రబన్ధః జనతా-జనానాం సమూహః "గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తలి"తి సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః "తలన్తం స్త్రియా" మితిస్త్రీత్వం తస్యాః అఘం-పాపం విప్లవః అన్తర్భావితణ్యర్థాత్ ప్లవేః పచాదిత్వాదచ్ యద్వాభావే "ఋదోర" బిత్యప్ జన తాయా అఘస్య-విప్లవః నాశః యస్మాత్ స తథా అత ఏవ భాగవతా ఉపాదదతె ఇతివదన్ విశినష్టి- "యచ్ఛృణ్వన్తీ''తి యద్వాగ్వి సర్గం సాధవశ్శృణ్వన్తి శ్రావయితృ సద్భావే. గృణన్తి - కథయన్తి శ్రోతృ సద్భావే. తదుభయాఽభావే కేవలం స్వయంగాయన్తి సామాన్యాఽభిప్రాయేణ యత్తదితిచనపుంసక- నిర్దేశః శబ్దదోషోనామ అనుపస్థాప్యాఽర్థాఽభిప్రాయేణ ప్రయోగః యథా-స్వేఇత్యస్య-జ్ఞాతిధనాఽభిప్రా యేణ ప్రయోగః అర్థదోషోనామ - అనుపస్థాపకశబ్దో పస్థాప్యత్వమ్ యథా ఆత్మాత్మీయయోః స్వాశబ్దోప స్థాప్యత్వమ్ తదేవం త్రివర్గసాధన-సాధన ప్రతిపాదకం ప్రబన్ధం భాగవతాఽనుపాదేయం నిన్దిత్వా భగవద్యశః ప్రతిపాదకస్యైవ తదుపాదేయత్వముక్తమ్.

౧౨. నను ధర్మాదితత్సాధనా నామపి పురుషాఽభిలషితత్వేన హితత్వాత్ తన్నిరూపణమప్యర్థవ దేవేత్యాశఙ్కాయాం విషమిశ్ర పయః ప్రశంసాతుల్యం తన్నిరూపణమిత్యభిప్రాయేణ ఐశ్వర్య కైవల్యతత్సా ధనానాం పురుషాఽర్థత్వ తత్సాధనత్వం ప్రతిక్షిపతి ॥నైష్కర్మ్యమితి॥ నిర్గతం కర్మణో నిష్కర్మ-నిష్కర్మైవ నైష్కర్మ్యం స్వార్థేష్యఞ్. కర్మణో బహిర్భూతం కర్మేతరత్-ఆత్మ యాథాత్మ్యోపాసనాత్మకజ్ఞానమిత్యర్థః

అహో మహాభాగ భవానమోఘదృక్ శుచి శ్రవాస్సత్యరతో ధృత వ్రతః ।
ఉరుక్రమస్యాఖిల బంధ ముక్తయే సమాధినాఽను స్మరత ద్విచేష్టితమ్ ॥ ౧౩

అతోన్యథా కిఞ్చన యద్వి వక్షతః పృథగ్దృశ స్తత్కృత రూపనామభిః ।
న కుత్ర చిత్ క్వాపి చ దుస్థితా మతిర్లభేత వాతాహతనౌరి వాస్పదమ్ ॥ ౧౪

తన్నిరఞ్జనం రాగద్వేషాద్యఞ్జన రహితం రాగాదిభిరనుపప్లుతమ ప్యచ్యుతస్య-భగవతో భావేన భక్త్యా యోగేన వర్జితఞ్చ జ్ఞానమలం-జ్ఞానానాం మధ్యే మలవద్దీనం అత ఏవన శోభతే యద్వా నైష్కర్మ్యం నిరఞ్జనం జ్ఞానమపి అచ్యుతభావ వర్జితం చేత్ నాలం శోభతే నాతివశోభత ఇత్యర్థః. "సర్వేచ స్వపర ధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాక్" ఇతి కేవలినోఽపి పునశ్చవన ధర్మోక్తేస్తావత్ కైవల్యస్యన పురుషార్థత్వమ్ నాఽపితత్సాధన జ్ఞానయోగస్య పురుషార్థసాధనత్వ మితిభావః యతో నైష్కర్మ్యజ్ఞానమేవ నశోభతే కుతః పునస్తత్కర్మ శోభతే-కింయత్-తత్కర్మ ఈశ్వరేనచార్పితం అభిసంహితాఽర్థకామాదిఫలం అచ్యుతభావవర్జితం చేత్యర్థః అత ఏవ శశ్వత్-సదా అనుభవదశాయాంవా అభద్రం దుఃఖం యస్మిన్ తత్ అనుష్ఠానదశాయాం అభద్రవత్త్వం కాయక్లేశా ద్యావహత్వేన దృష్టమేవ ఫల దశాయామపి పునఃపతన-భయశఙ్కయాఽభద్రవత్త్వమవగన్తవ్యమ్ "యదప్యకారణం" నిష్కామకర్మాఽపి అచ్యుతభావవర్జితం చేత్ నశోభతే అయమర్థః జ్ఞానయోగః కర్మయోగశ్చ భగవద్భక్తివర్జితో నశోభతే కామ్యం కర్మనశోభత ఇతి కైముత్యన్యాయసిద్ధమితి,

౧౩ తదేవం లోకహితార్థం ప్రవృత్తస్యాపి కేవల త్రివర్గతత్సాధన - నిరూపణమనుచిత మిత్యుక్తం భవతి యత్ర త్రైవర్గిక కర్మణోఽనర్థగర్భత్వం అత స్త్వమఖిలాఽనిష్టపరిహారేష్ట ప్రాపణక్షమ - భగవద్భక్తి యోగనిష్పాదకతచ్చేష్టిత జ్ఞానజనకం ప్రబన్ధం కుర్విత్యాహ ॥హేమహాభాగ-భాగ్యమత్ర భగవదంశ భూతత్వం అఖిల నిగమద్రష్టృత్వంచ భవాన్-సత్యరతః-సత్యం భూతహితం తస్మిన్ రతః నకేవలం సత్యరత ఏవ అపిత్వమోఘదృక్ సత్త్వమూలమమోఘ మవి తథంపశ్యతీతి తథా భూతహితా చరణోపయుక్త జ్ఞాన సమ్పన్నశ్చేత్యర్థః నకేవలమమోఘదృగేవ అపితుధృతవ్రతః ధృతం సఙ్కలితం-సత్యార్థదీక్షారూపం యేనసః భూతహితాచరణాయబద్ధదీక్ష ఇత్యర్థః "కథమేవ మహంజ్ఞాయే" ఇత్యతో విశినష్టి శుచిశ్రవాః శుచి-విశుద్ధం శ్రవః-"లోకహితార్థమవతీర్ణోవ్యాస" ఇత్యేవం విధా ప్రథాయస్యసః హేతుగర్భాణ్యేతాని విశేషణాని ఏవంవిధస్య అనర్థగర్భత్రైవర్గిక నిరూపణమనుచితమితి భావః ఉక్తవిధస్త్వం ఉరుక్రమస్య-ఉరవః - విపులాః క్రమాః పాద - న్యాసాః త్రిలోకీ సఙ్గ్రాహకాః యస్యతస్య భగవతో యద్విచేష్టితం తత్ - తదేవ నృణాం అఖిలానాం-బన్ధానాం గర్భజన్మ మరణాదిరూపాణాం ముక్తయే బన్ధేభ్యోముక్తయే (ఇతి) వా సమాధినా- అనుస్మర సమ్యగాలోచనపూర్వకం ప్రబధానేత్యర్థః.

౧౪. ఏవఞ్చేత్ త్వదాత్మని అసన్తోషోనివర్తతే నాన్యథేత్యాహ ॥అత ఇతి॥ అతోఽన్యథా ఉరుక్రమ చేష్టాకథనాదన్యథా వైపరీత్యేన తత్కృతరూపనామభిః-పృథగ్దృశః-పృథగ్భూతాన్ సంబన్ధరహితాన్ అర్థాన్ వివక్షతః-వర్ణయతః తవ అతఏవ దుస్స్థితామతిః కదాచిదపి యత్కించిదపి ఆస్పదం-ప్రతిష్ఠాం అవ్యాకులతా

జుగుప్సితం ధర్మకృతేఽను శాసత స్స్వభావ ర క్తస్య మహాన్ వ్యతిక్రమః ।
యద్వాక్యతో ధర్మ ఇతీ తరస్థితో నమన్యతే తస్య నివారణం జనః ॥ ౧౫

విచక్షణోఽస్యా ర్హతి వేదితుం విభోరన న్తపా రస్య నివృ త్తిత స్సుఖమ్ ।
ప్రవ ర్తమానస్య గుణై రనాత్మన స్తతో భవాన్ దర్శయ చేష్టితం విభోః ॥ ౧౬

మితియావత్ నలభేత ప్రత్యుతవ్యాకులైవభవతీత్యర్థః. యద్వా అతోఽన్యథా యత్కిఞ్చన వివక్షసే తత్ నానావిధ శాస్త్రార్థదర్శిన స్తేమతిః క్వాపి తత్కృతరూప-నామభిః కృతమితిభావే క్తః కర్మేత్యర్థః తస్యోరుక్ర మస్య-కర్మ-రూపనామభిర్హేతుభిః ఆస్పదం-ప్రతిష్ఠాం నలభతే బుద్ధేరవ్యాకులత్వం నామ భగవత్కర్మరూప నామగోచరత్వం తన్న సిధ్యతీత్యర్థః-యథా-వాతేన-వాయునా ఆహతా-ఉత్పథంనీతా నౌః ఆస్పదం-నలభతే తద్వత్ యద్వా అతః ఉరుక్రమాత్ అన్యథా-అన్యత్వేన ఉరుక్రమానాత్మకత్వేన అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్ర వస్తుత్వేనేతియావత్ యత్కిఞ్చనవస్తు వివక్షతః వర్ణయితుమిచ్ఛతః అతఏవ తత్కృతైరు రుక్రమకృతైర్దేవ మనుష్యాది రూపనామభిః పృథగ్దృశః-పృథగ్దృష్టేఃతవ-అతఏవ దుఃస్థితామతిః క్వాఽపికర్హిచిదపి ఆస్పదం నలభతే యత్కిఞ్చన వివక్షితంచేత్ తదురుక్రమాత్మకతయా తద్విభూతిత్వేనైవవర్ణనీయంచేత్ తవమతిః సుస్థాసతీ ఆస్పదలభతే అతదాత్మకతయా స్వతన్త్రవస్తుత్వేన వర్ణయితుముద్యుక్తశ్చేత్ తర్హ్యేతఏవ పృథగ్దృష్టేస్తవదుస్థితాసతీ మతిరాస్పదం నలభతే ఇత్యర్థః ప్రాధాన్యేన ఉరుక్రమచేష్టితం వర్ణనీయం తత్ప్ర సఙ్గాదపి యత్కిఞ్చద్వస్తు వర్ణయితుమిష్టం తదపి తద్విభూతితయైవ వర్ణనీయం ఏవంచేత్ మతిరవ్యాకులా అన్యథాతు వ్యాకులాభవతీతి భావః

౧౫ భూతహితాచరణార్థం ప్రవృత్తస్త్వమహితమేవ కృతవానసీత్యాహ **॥జుగుప్సితమితి॥** స్వభావర క్తస్యేత్యస్య అర్థకామయోరిత్యాదిః అర్థకామయోస్స్వభావత ఏవర క్తస్య జనస్య.ధర్మకృతే - అర్థ కామ-సాధన ధర్మార్థం అనుశాసతః - భారతనిర్మాణ ద్వారా బోధయతః తవ అయంమహాన్ వ్యతిక్రమః చికీర్షితస్యవి విపరీతాఽనుష్ఠాన రూపః ఆపతితః భూతహితం చికీర్షిత మధునా తద్విపరీతమేవకృత మిత్యయం మహాన్ వ్యతిక్రమ ఇత్యర్థః అత ఇదం జుగుప్సితం-నిన్దితం స్వభావత ఏవ అర్థకామ పారవశ్యమూలకతాప త్రయాభిహతం జనం ప్రతి పునరర్థకామసాధనమేవాఽనుతిష్ఠేత్యను శాసనం నిన్దితమితి భావః ననుమయైవ మనుశాసనేకృతేఽపి స్వరుచ్యనుసారాలోకోనిశ్రేయససాధన ఏవ ప్రవర్తతాం భారతేఽపిక్వచిదర్థకామయోః హేయత్వేనోక్తత్వాన్న దోషశ్చేత్యత్రాహ **॥యద్వాక్యత ఇతి॥** పరః - కృత్స్నవేదితుస్త్వత్తోఽర్వాచీనః అకృత్స్నవిజ్ఞః యస్య - తవ వాక్యాత్ అర్థకామసాధనమేవ ధర్మఇతి స్థితః అర్థకామావేవ నిరతిశయ పురుషార్థౌ తత్సాధనమేవ నిరతిశయ ధర్మ" ఇత్యధ్యవసానయుక్తః తస్యత్రివర్గస్య నివారణం సమన్యతే త్వయావిస్తరేణ త్రివర్గస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ త్రివర్గస్యనివారణం త్వదభిప్రేత-మితిజనోనజానాతీత్యర్థః

౧౬. నన్వకృత్స్నవిజ్ఞో నజానాతునామ కృత్స్నవిత్తుమమాఽభిప్రాయం జానాత్యేవేత్యతఆహ **॥విచక్షణ ఇతి॥** యద్యపి అస్యవిభోర్భగవతః అనన్తపారస్య కర్మణిపష్ఠీయమ్ అపారం చేష్టితం విచక్షణః - నిపుణబుద్ధిః నివృత్తిధర్మతః.నివృత్తి-ధర్మనిష్ఠతయా సుఖం యథా వేదితుమర్హతి నివృత్తిధర్మనిష్ఠో భగవద్భ్వ

త్యక్త్వా స్వ ధర్మం చరణామ్బుజం హరేర్భజన్నపక్వోఽథపతేత్ తతో యది ।
యత్రక్వవాఽభద్రమ భూదముష్యకిం కోవాఽర్థ ఆప్తోఽ భజతాం స్వధర్మతః ॥ ౧౭

తస్యైవహేతోః ప్రయతేతకోవిదో నలభ్యతే యద్భ్రమతా ముపర్యధః ।
తల్లభ్యతే దుఃఖ వదన్య తస్సుఖం కాలేన సర్వత్ర గంభీర రంహసా ॥ ౧౮

భవాఽభిజ్ఞో దుర్లభ ఇతిభావః తథాఽపి గుణైః-రజ ఆదిగుణమూలకై రాగాదిభిః ప్రవర్తమానస్య అనాత్మ నః-ఆత్మజ్ఞానరహితస్య జనస్య విభోశ్చేష్టితం దర్శయ-ప్రబన్ధ నిర్మాణేన దర్శయేత్యర్థః శాసనంనామ-అజ్ఞాత జ్ఞాపనరూపమ్ తత్రార్థ-కామయోఃక్వచిదపి హేయత్వాఽనుక్తావపి విచక్షణోజానాత్యేవ అతస్సమ్ప్రతిస యోరర్థకామయోఃక్వచిదపి హేయత్వఽజ్ఞాపనం వ్యర్థమేవ అవిచక్షణం-త్వదభిప్రాయాఽనభిజ్ఞం ప్రత్యపి తద్వ్యర్థమేవ అతో విచక్షణ జనస్యాఽపి సుఖప్రతిపత్తయే అర్థకామయోర్హేయత్వం భగవద్విచేష్టిత జ్ఞానస్య నిరతిశయ పురుషార్థసాధనత్వంచ విపులప్రబన్ధ నిర్మాణేన దర్శయేతిభావః.

౧౭ యదుక్తం "కుతః పునశ్శశ్వదభద్రమీశ్వరేనచాఽర్పితం కర్మేతి" కర్మణోఽభద్ర గర్భత్వం భగవద్భక్తియోగస్యతు శశ్వద్భద్రగర్భత్వంచ తదుభయ ముపపాదయతి ॥త్యక్త్వేతి॥ పతేదితి శరీరపాతోక్తిః ఈశ్వరేనచార్పితం స్వధర్మంస్వ సమీహితఫల సాధనం ధర్మం త్యక్త్వా హరేశ్చరణామ్బుజం భజన్-భజనోద్య తస్సన్ అపక్వః-అపక్వకషాయః పతేత్-మ్రియేతయది అముష్య-యత్రక్వాపి కిమభద్రం భవిష్యతి నకిఞ్చిద పీత్యర్థః "నహికల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాతగచ్ఛతి. ప్రాప్యపుణ్యకృతాంలోకాన్ ఉషిత్వాశాశ్వతీస్సమాః శుచీనాం శ్రీమతాంగేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. అథవా యోగినామేవకులేభవతిధీమతాం" ఇతి భగవ దుక్తేరితిభావః అభజతామితిచ్ఛేదః హరేశ్చరణామ్బుజమభజతాం. యద్వా-స్వధర్మతఇతి సార్వవిభక్తికస్తసిః స్వధర్మంభజతాం స్వధర్మమనుతిష్ఠతాం, కర్తరిషష్ఠీయం కోవాఽర్థ ఆప్తః ప్రాప్తః, నకోఽపీత్యర్థః. "తేతం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యేమర్త్యలోకం విశన్తీతి" భగవదుక్తేః. "అన్తవదేవాఽస్యతద్భవతి- తద్యథేహకర్మచితో లోకఃక్షీయతే ఏవమేవాఽముత్ర పుణ్యచితో లోకఃక్షీయతే-ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః" ఇత్యాది శ్రుతేశ్చేతిభావః.

౧౮. ఏవం భగవద్భక్తి స్వధర్మయోః శశ్వద్భద్రగర్భాఽభద్రగర్భత్వే ప్రతిపాదితే అథ తత్ఫలయో రుపాయాన్తరాఽలభ్యత్వలభ్యత్వేవదన్ ఉపాయాన్తరాఽలభ్య సుఖసాధనోపాయ ఉక్తమేవ భూతహితం కార్య మిత్యాహ ॥తస్యైవేతి॥ ఉపరి-బ్రహ్మలోకాదిషు అధః-పాతాళాదిషు భ్రమతాం-జీవానాం తావత్సుఖం పర బ్రహ్మాఽనన్దాఽనుభవాత్మకం నలభ్యతే తస్యైవహేతోః-తత్సుఖసాధనోపయుక్తోపాయ ప్రదర్శనార్థమేవ, కోవిదః నిపుణబుద్ధిః తాదృశోయతేత ఏవంచేత్ భూతహితకారిత్వం నాన్యథేతిభావః తత్సుఖం-వైషయిక సుఖంతు సర్వత్ర-ఉపర్యధశ్చ గభీరరంహసాదుర్లక్ష్య వేగేన కర్మణేత్యుపలక్షణమిదం. భ్రమతామిత్యనుషఙ్గః కాలేన తదుద్బోధితేన ప్రాచీనేనకర్మణాచ భ్రమతాంజాయమానానాం జనానామిత్యర్థః అన్యతః-ఉపా యాన్తరాదేవ కాలకర్మాదిరూపాల్లభ్యతే దుఃఖవత్ యథా దుఃఖంతద్వత్ అప్రార్థితమపి దుఃఖం కాల

నవై జనోజాతు కథం చ నావ్రజేత్ ముకున్దసేవ్యన్యవ దఙ్గ సంసృతిమ్ ।
స్మరన్ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం పునః విహాతు మిచ్ఛేత్ నరసగ్రహో యతః ॥ ౧౯

ఇదం హి విశ్వం భగవానివే తరో యతో జగత్స్థాన నిరోధ సమ్భవాః ।
తద్ధి స్వయం వేద భవాన్ తథాఽపిమే ప్రాదేశ మాత్రం భవతః ప్రదర్శితమ్ ॥ ౨౦

కర్మాదిహేత్వన్తరేణ-ప్రయత్నమన్తరేణైవభవతి తద్వత్ వైషయిక-సుఖమపీత్యర్థః. యద్వా భక్తిసాధ్యనై శ్రేయస సుఖస్య - అభూతపూర్వత్వ దుఃఖాఽసమ్భిన్నత్వ జ్ఞాపనాయ భక్తి-వ్యతిరికోపాయాన్తర సాధ్యస్య సర్వస్యాఽపి దుఃఖమిశ్రత్వమాహ ॥**తదితి**॥ అన్యతః-అనభిసంహిత ఫలవర్ణాశ్రమధర్మోపకృత భగవద్భక్తి వ్యతిరిక్తోపాయాత్ యత్సుఖం మహతా కాలేన సర్వత్రలభ్యతే తత్ దుఃఖవత్ - దుఃఖమిశ్రమేవ దుఃఖాఽ సమ్భిన్నంతు ప్రాగుక్తోపాయాదేవేత్యర్థః.

౧౯. "యత్రక్వవాఽదభ్రమ భూఽమభ్యకి" మితి కాక్వాసూచిత మభిప్రాయం సింహాఽవలోక నన్యాయేన వివృణోతి **నవాఇతి** అఙ్గ-హేబాదరాయణ ముకున్దసేవీ-ముకున్దభక్తోజనః కథఞ్చిదపి సంసృతిం, నావ్రజేత్ కిన్తు తతో ముచ్యతఏవేత్యర్థః. ఇదం నిష్పన్న భక్తియోగనిష్ఠ పురుషాఽభిప్రాయకం, "తస్యతావ దేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్య" ఇతిశ్రుతేః. అనిష్పన్న భక్తియోగోఽపిజనః అన్యవత్ - కేవల కామ్యకర్మివత్ ననంసృతింవ్రజేత్. "నహికల్యాణకృత్కశ్చిత్" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా కర్మివిలక్షణమేవజన్మ ప్రాప్నోతీతిభావః తదేవ విశదయతి **స్మరన్నితి** ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం-"గుహూసంవరణ" ఇతిధాతుః. ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యోః-సంవరణం-సమ్యగ్వరణం ప్రపదనమితియావత్. తత్స్మరన్-పౌర్వదైహికం స్మరన్నిత్యర్థః **తత్పునర్విహాతుం** త్యక్తుం నేచ్ఛేత్. కుతః-యతోముకున్దసేవీజనః రసగ్రహః, "రసోవైసః రసగ్ంహ్యేవా యంలబ్ధ్వానన్దీ భవతీ" త్యాది నిరతిశయానన్దాత్మక రసరూపపరమాత్మానం గృహీతవాన్ ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం భగవతా "తత్రతం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్. యతతే చతతో భూయస్సంసిద్ధౌకురు నన్దన ॥పూర్వాభ్యాసేనతేనైవహ్రియతే హ్యవశోపిసః॥ ఇత్యాదినా.

౨౦. అవ-"ననుత్వత్కీర్తితే భగవద్గుణాః - యేమయావర్ణనీయాః" ఇత్యపేక్షాయాం తేషామా నన్త్యాన్నమయోపదేష్టుం సాకల్యేనత్వయావర్ణయితుంవా శక్యాః కిన్తు సఙ్గ్రహేణతాన్ దర్శయామీత్యాహ **ఇదమితి** యతో-యస్మాత్ జగత్థ్సితిసంహార-సర్గాః ప్రవర్తన్తేస భగవానిదం విశ్వం ఏవమపి ఇతరఇవ-ఇతరఏవ "వద్వా యథాతథైవైవం" ఇతీవ శబ్దస్యాప్యేవశబ్ద-పర్యాయత్వాఽనుశాసనాత్. విశ్వాఽభిన్నోఽపి విశ్వ విలక్షణ ఇత్యర్థః. "యత" ఇతి "జన్మాద్యస్యయత" ఇత్యత్రేవహేతౌ పఞ్చమీ "భగవానిద" మిత్యనేన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలా"నితి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః ఏవం జగదుపాదానత్వ - జగన్నిమిత్తత్వ తదు భయాక్షిప్త సర్వశక్తిత్వ సర్వజ్ఞత్వ స్థానకారణత్వాఽఽక్షిప్త సర్వాన్తరాత్మత్వ చిదచిద్విశిష్టత్వ తన్మూలక జగచ్ఛేష్యత్వ తన్మూలక తద్విలక్షణత్వ నిరోధకారణత్వాక్షిప్తోపాస్యత్వ మోక్షదత్వాదయోగుణాః సామర్థ్యాదత్ర ఫలితాః ఏవమాదయస్త్వయావర్ణనీయా ఇతిభావః. తద్ధి-ఉక్తగుణాదిజాతం భవాన్ స్వయ

త్వమాత్మ నాత్మానమ వేహ్యమోఘ దృ క్పరస్య పుంసః పరమాత్మనఃకలామ్ ।
అజం ప్రజాతం జగతశ్శివాయశ న్మహానుభావాఽభ్యుదయోఽధి గణ్యతామ్ ॥ ౨౧

ఇదం హి పుంస స్తపసశ్శ్రుతస్య వా స్విష్టస్య పూ ర్తస్య చ బుద్ధద త్తయోః ।
అవిచ్యుతోఽర్థః కవిభిర్ని రూపితః యదు త్తమ శ్లోక గుణాఽను వర్ణ వమ్ ॥ ౨౨

అహం పురాఽతీత భవేఽభవం మునే దాస్యా స్తు కస్యాశ్చన వేదవాదినామ్ ।
నిరూపితో బాలక ఏవ వాదినాం శుశ్రూషణే ప్రావృషి నిర్వివిక్షతామ్ ॥ ౨౩

మాత్మనా వేద తథాఽపి మే-మయా భవతః ప్రాదేశమాత్రం ప్రదేశఏవ - ప్రాదేశః స్యాద్వితర్జనీ. ప్రాదేశ ఏవ ప్రాదేశమాత్రం గుణానామేకదేశమాత్రమేవ గర్శితమ్. యద్యపి జగదుపాదానత్వాదీనాం భగవ ద్గుణానామానన్త్యం భవాన్ జానాత్యేవ తథాఽపిపృష్టేన మయా దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితమిత్యర్థః.

౨౧. అ-''నాహంజానామీతిమావోచ'' ఇతిపక్తుం త్వమాత్మానం భగవదంశ - సంభూతంజానీహీ త్యాహ ॥త్వమితి॥ అమోఘదృక్-అమోఘం సత్యం సర్వం యథావత్పశ్యతీతి అమోఘదృక్ త్వం పరస్య పుంసః-పరమపురుషస్యకలాం అంశజమపి అజం-కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితం అథాఽపిజగతశ్శివాయ-హితాయ స్వేచ్ఛయా జాతం ఆత్మానమాత్మనా స్వయమేవావేహి. కలాశబ్దస్యనిత్యస్త్రీత్వాత్ స్త్రీపుంసయోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఉపపన్నః యతోఽమోఘదృక్ - భగవదంశ సంభూతశ్చ త త్తస్మాదేవ ఏతేన - త్వయా మహాఽనుభావస్య-భగవతః అభ్యుదయః జన్మకర్మగుణాదీనామప్యేవ లక్షణ మిదం జన్మకర్మగుణాది అధిగణ్యతామ్ - కథ్యతామ్. ప్రబధ్యతామితియావత్ ఏవంచేత్ కృతకృత్యస్య తవ, ఆత్మన్య సంతోషోనిశ్శేషం నివర్తత ఇతిభావః.

౨౨. అ-ననుమహానుభావాఽభ్యుదయాఽధి గుణనామాత్రేణ కథం కృతకృత్యత్వం కథంతరామ సన్తోష నివృత్తిశ్చేత్యత ఆహ ఇదమితి ఉత్తమశ్లోకస్య గుణానామను వర్ణనమితి యత్ తదిదమేవ కృతార్థీ భవితు మిచ్ఛతః పుంసః సంబన్ధినాం తప ఆదీనాం అవిచ్యుతః చ్యవనరహితః ప్రతిహతి రహితః అర్థః - ప్రయోజనం కవిభిః నిరతిశయ ప్రయోజనయాథాత్మ్య విద్భిః నిరూపితః తత్రతపః-అనశనాది మన్త్రజపోవా శ్రుతమధ్యయనం స్విష్టం యాగాది పూర్తం-వాపీకూపతటాకఖననాది బుద్ధం-జ్ఞానం దత్తం-దానం భారతా దేరతివిస్తృతత్వాత్ తత్రసారగ్రహణం జలధిమన్థనాత్సుధాగ్రహణకల్ప - మవిచక్షణైర్దుష్కరం తస్మాన్ముముక్షూణాం అతీవసేవ్యం సారం-అర్థజాతం సఙ్కలయ్యోదగ్నయ ఏతావత్కర్తవ్య మిత్యుక్తంభవతి ఉత్తమ శ్లోకగుణాఽనువర్ణనం శ్రవణస్యాప్యుపలక్షణమ్ తప ఆదీననుతిష్ఠతః పుంసోయద్యుత్తమ శ్లోకగుణాఽను వర్ణన-శ్రవణయోరుచిర్జాయేత తదైవతేషాం సాఫల్య మన్యథాతు తపఆదీనాం వైయర్థ్యమేవేత్యుక్తమ్.

౨౩. **అవ**॥ ననుభగవద్గుణ వర్ణనాదేరపి తప ఆదివత్ క్రియారూపస్యానస్వతః పురుషాఽర్థరూపత్వ మితి కథం తస్యాఽవిచ్యుతాఽర్థత్వమితి శఙ్కాయాం స్వతఃప్రయోజనరూపత్వాఽభావేఽపి భగవద్భక్తియో

తే మయ్యపేతాఖిల చాపలేఽర్భకే దాన్తే ధృతక్రీడనకేఽనువర్తిని ।
చక్రుః కృపాం యద్యపి తుల్య దర్శనాః శుశ్రూష మాణేమునయోఽల్ప భాషిణి॥ ౨౪

ఉచ్ఛిష్టలేపానను మోదితో ద్విజైః సకృత్స్మ భుఞ్జేత దపాస్త కిల్బిషః ।
ఏవం ప్రవృత్తస్య విశుద్ధచేత సస్తద్ధర్మ ఏవాత్మ రుచిః ప్రజాయతే ॥ ౨౫

తత్రాఽన్వహం కృష్ణకథాం ప్రగాయతామనుగ్రహేణా శృణవం మనోహరాః ।
తాశ్శ్రద్ధయా మేఽను సవం విశృణ్వతః ప్రియ శ్రవస్య ఙ్గమమాఽభవ ద్రతిః ॥ ౨౬

గిరుచిజననద్వారా పన్నిష్పాదన ద్వారాచ నిశ్శ్రేయస సాధనత్వాత్ అవిచ్యుతాఽర్థత్వ-మస్త్యేవేతివక్తుంశత్రి దృష్టాన్తతయా స్వస్యపౌర్వ దైహికం వృత్తాన్తమాహ ॥అహ మిత్యాదినాయావదధ్యాయ సమాప్తి॥ హేమునే పురా - పూర్వస్మిన్కల్పే అతీతభవే - పూర్వజన్మని అహం కస్యాశ్చిత్ వేద - వాదినాం దాస్యాః అభవమ్. పుత్ర ఆసమిత్యర్థః. వేదవాదినాం గృహేషు ప్రావృషి-వర్షర్తౌ నిర్వివిక్షతాం-నితరాం వేష్టుం ప్రవేష్టు-మిచ్ఛతాం చాతుర్మాస్యదీక్షాం ప్రవేష్టుమిచ్ఛతాం యోగినాం-సన్న్యాసినాం శుశ్రూషణే నిమిత్తే శుశ్రూషణాఽర్థం బాలక ఏవసన్ అహం వేద-వాదిభిః నిరూపితః-నియోజితః

౨౪ యద్యపి తేయోగినః తుల్యదర్శనాః-సమదర్శినః తథాఽపిమయి కృపాంచక్రుః కృపాకరణే హేతుంవదన్నాత్మానం విశినష్టి. అర్భకే-అథాప్యపేతం-త్యక్తం అఖిలంచాపలం-జైహ్వ్యాదికంయేన అధృత క్రీడనక ఇతిచ్ఛేదః అధృతాన్యపరిగృహీతాని క్రీడనకాని-బాలక్రీడా సాధనాని భావేవాల్యేట్ క్రీడావాయేన అనువర్తిని - అనుకూలే శుశ్రూషమాణే - తదనుశాసన శుశ్రూషాపూర్వకం సేవాంకుర్వతి అల్పభాషిణి-మిత భాషిణి.

౨౫. కృపాఫలం వదన్నాత్మానం విశినష్టి ॥ఉచ్ఛిష్టేతి॥ ద్విజైర్యోగిభిః అనుమోదితః తైర్దత్తా నుచ్ఛిష్టలేపాన్ - భుక్తాఽవశిష్టాన్నాదీన్ సకృత్ భుఞ్జేస్మ-భుక్తవానస్మి తేన-భోజనేన అపాస్తాని - కిల్బిషాణి భాగవతధర్మరుచి ప్రతిబన్ధకాని యస్య తథాభూతః ఆసమ్ ఏవం భాగవత శుశ్రూషణే ప్రవృత్తస్య అతఏవ విశుద్ధం-భాగవత ధర్మరుచి ప్రతిబన్ధకరహితం - చేతోయస్య-తస్య మమ తద్ధర్మఏవ ఆత్మని-అన్తఃకరణే రుచిః ప్రజాయతే ప్రాఽజాయత.

౨౬. తత్రాత్మరుచౌ జాతాయాం సత్యాం అన్వహమనుదినం కృష్ణస్య-భగవతః కథాఃప్రగాయ తాంయోగినాం అనుగ్రహేణ మనోహరాః అతిమనోజ్ఞాః కృష్ణకథా అశృణవం-శ్రుతవానస్మి తాఃకృష్ణకథాః అనుసవం-త్రికాలం శ్రద్ధయా విశృణ్వతోమమ అఙ్గ-హేవ్యాస ప్రియం-శ్రోత్రాణాం ప్రీత్యాసహం శ్రవః కీర్తిః యస్యతస్మిన్-భగవతి రతిః-అనురాగః బభూవ.

తస్మింస్తథా లబ్ధ రుచేర్మహామునే ప్రియ శ్రవస్య స్ఖలితా మతిర్మమ ।
యయాహ మేత త్సద సత్స్వమాయయా పశ్యేమయి బ్రహ్మణి కల్పితం పరే॥ ౨౭

ఇత్థం శరత్ప్రావృషికా వృతూహరే ర్విశృణ్వతో మేఽను సవం యశోఽమలమ్ ।
సఙ్కీర్త్యమానం మునిభిర్మహాత్మభిః భక్తిః ప్రవృత్తాఽఽత్మ రజస్తమోఽపహా॥ ౨౮

తస్యైవం మేఽను రక్తస్య ప్రశ్రితస్య హతైనసః ।
శ్రద్ద ధానస్య బాలస్య దాన్త స్యాఽను చరస్య చ ॥ ౨౯

జ్ఞానం గుహ్య తమం యత్త త్సాక్షాద్భగవతోదితమ్ ।
అన్వవో చన్గ మిష్యన్తః కృపయాదీన వత్సలాః ॥ ౩౦

యేనై వాహం భగవతో వాసుదేవస్య వేధసః ।
మాయాఽను భావమ విదం యేన గచ్ఛన్తి తత్పదమ్ ॥ ౩౧

౨౭. తదా తస్మిన్ ప్రియశ్రవసి లబ్ధారుచిర్వేనతస్య మమ హేమహామునే ప్రియశ్రవసి మతిః అస్ఖలితా - స్థిరా బభూవ. అస్ఖలితాం మతిం విశినష్టి యయామత్యా పరేబ్రహ్మణి పరబ్రహ్మధార్యే - మయి వర్తమాన మేతత్-సదసత్కార్య కారణాత్మకం జగత్ స్వమాయయా-స్వసఙ్కల్పాన్యాప్రకృత్యా కల్పితం - నిష్పాదితం సతుస్వత ఇత్యర్థః పశ్యే - దృష్టవానస్మి. "తద్యథా రథస్యాఽరేషునేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేర్పితాః" జీవభూతాం మహాబాహోయయేదం ధార్యతేజగత్" ఇత్యుక్తప్రకారేణ "ప్రకృతిశ్చేతనధార్యా చేతనః పరమాత్మధార్య" ఇతిదేహాత్మభేదం ఆత్మ పరమాత్మ సంబన్ధంచ జ్ఞాతవానస్మీత్యర్థః.

౨౮. ఇత్థం శరత్ప్రావృషికౌ శరత్ప్రావృషావృతూ అనుసవం - అమలం - మహాత్మభిర్మునిభి. సఙ్కీర్త్యమానం హరేర్యశో విశృణ్వతో-మమ ఆత్మని యేరజస్తమసీ తయోరపహా-భక్తిః ప్రవృత్తాబభూవః

౨౯. తస్య-ప్రవృత్తభక్తే రనురక్తస్య బాలస్యాఽపి ప్రశ్రితస్య-వినీతస్య. హత మేనం - పాపం యస్య శ్రద్ధాయుక్తస్య దాన్తస్య-జితేన్ద్రియస్య అనుచరస్య అనువర్తినో మే-మహ్యాం.

౩౦. యద్భగవతాసాక్షాదుదితం జ్ఞానం-తత్ గమిష్యన్తః-గన్తు-ముద్యతాః దీనవత్సలాః యోగినః కృపయా అన్వవోచన్-ఉపదిదిశుః.

౩౧. జ్ఞానం విశినష్టి ॥యేనజ్ఞానేనాహం భగవతో వేధసః - విశ్వ - విధాతు ర్వాసుదేవస్య మాయాఽనుభావం-త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి-మహిమానం అవిదం-జ్ఞాతవానస్మి. అనేన విరోధి స్వరూపజ్ఞాన-ముక్తం యేనచజ్ఞానేన తస్య-వాసుదేవస్య పదం-స్థానం గచ్ఛన్తి-అనేనప్రాప్య ప్రాపక విషయ జ్ఞానముక్తం. అర్థపఞ్చకజ్ఞాన-ముపదిదిశురితి ఫలితమ్.

ఏ తత్సం సూచితం బ్రహ్మం స్తాపత్రయ చికిత్సితమ్ ।
యదీశ్వరే భగవతి కర్మ బ్రహ్మణి భావితమ్ ॥ ౩౨

ఆమయో యేన భూతానాం జాయతే యశ్చ సువ్రత ।
తదేవహ్యామయం ద్రవ్యంన పునాతి చికిత్సితమ్ ॥ ౩౩

ఏవం నృణాం క్రియాయోగా స్సర్వే సంసృతిహేతవః ।
త ఏవాత్మ వినాశాయ కల్పన్తేఽ కల్పితాః పరే ॥ ౩౪

---

౩౨. అ-తదేవం స్వపూర్వ జన్మవృత్తాన్త దృష్టాన్తేన భగవద్గుణశ్రవణాదేః తద్భక్తియోగ సాధనత్వముక్తం. భక్తియోగస్య శశ్వచ్ఛుద్రగన్భత్వం పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్. "ధర్మకృతేఽనుశాసతస్స్వభావరక్తస్యేత్యనేన త్రైవర్గిక కర్మమూలక తాపత్రయాఽభిహత జనోద్దేశేన పునస్త్రైవర్గికధర్మాఽనుశాసనం తాపత్రయనిమిత్త ధర్మాఽర్థత్వేన నిన్దితమిత్యుక్తమ్. "తేనచేశ్వరేసచార్పితం కర్మేత్య"నేనచ అనభిసంహిత ఫలస్యకర్మణోభక్తియోగ నిష్పాదనద్వారా తాప్రతయ నివృత్తిహేతుత్వం వదన్ త్రైవర్గికస్యకర్మణః పునః పునస్తాపత్రయ హేతుత్వమేవ సదృష్టాన్తముపపాదయతి ॥*ఏతదితి త్రిభిః*॥ హేబ్రహ్మాన్ తాపత్రయచికిత్సితం తాపానాం ఆధ్యాత్మికాఽఽధి భౌతికాఽఽధిదైవికానాం దుఃఖానాం త్రయం తాపత్రయంతచ్చికిత్సితం ప్రతికృతం-భవతి యేన-తాపత్రయచికిత్సితం తాపత్రయప్రతి కారకమిత్యర్థః తదేతదేవసం సూచితం శ్రుతిస్మృత్యాదిభిరితి శేషః ॥కిమ్॥ యద్బ్రహ్మణి-ఈశ్వరే-భగవతి భావితం సమర్పితంకర్మేతి. ఈశ్వరార్పితం కర్మైవ తాపత్రచియకత్సితమితి సూచితమిత్యర్థః. "ధర్మేణపాపమపనుదతి - అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వా" ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ "యజ్ఞదాన తపఃకర్మ పావలాని మనీషిణా" మిత్యాదికా. తాపత్రయంహిపాపమూలకం అనభిసంహితఫలేన ధర్మేణ పాపేనివృత్తే భక్తియోగనిష్పత్తి ద్వారా తాపత్రయం నివర్తతఇతి శ్రుతిస్మృతిభిస్సూచ్యతే.

౩౩. త్రైవర్గిక కర్మణఃతాపత్రయ హేతుత్వం వక్తుంతావద్దృష్టాన్తమాహ ॥**ఆమయఇతి**॥ యద్యప్యుదాహృత శ్రుతిస్మృతివచోభిః పాపస్యైవతాపత్రయమూలత్వం సూచితమ్ తథాఽపి త్రైవర్గికకర్మణోఽన్తతోఽనిష్టావహత్వేన పాపవదనిష్ట సాధనత్వాత్ తదపితాపత్రయ నిమిత్తమేవ [illegible] యథా-యేనాఽపథ్యాన్నాదినా భూతానాం య ఆమయో-రోగోజాయతే తదామయకారణం [illegible] చికిత్సితమపి-ప్రతీకారత్వేన సేవితమపి ఆమయం నపునాతి-నశోధయతి చికిత్సితోఽపివ్యాధిః అపథ్యాదినా పునర్వర్ధతే ఇత్యర్థః. చికిత్సితమిత్యామయ-విశేషణంవా ఆమయకారణేన చికిత్సితం-ప్రతికృతమపి ఆమయం - వ్యాధిం యదామయకారణం ద్రవ్యం నపునాతీత్యర్థః.

౩౪. దృష్టాన్తేనాఽభిమతమర్థం దార్ష్టాన్తికేనాఽనుగమయతి ॥*ఏవమితి*॥ ఏవమపథ్యాన్నాదే రామయకారణత్వాత్ నృణాంసర్వే క్రియాయోగాః - అనభిసంహిత ఫలకర్మవ్యతిరిక్తాస్సర్వే త్రైవర్గికాః క్రియా

యదత్ర క్రియతే కర్మ భగవత్పరితోషణమ్ ।
జ్ఞానం యత్తదధీనం హి భక్తియోగ సమన్వితమ్ ॥ ౩౫

కుర్వాణా యత్ర కర్మాణి భగవత్ శిక్షయాఽసకృత్ ।
గృణన్తి గుణనామాని కృష్ణస్యాఽనుస్మరన్తి చ ॥ ౩౬

ఓం నమో భగవతే తుభ్యం వాసుదేవాయ ధీమహి ।
ప్రద్యుమ్నాయాఽనిరుద్ధాయ నమస్సఙ్కర్షణాయ చ ॥ ౩౭

యోగాః సంసృతేః హేతవః తఏవ పరస్మిన్నాత్మని అకల్పితాః - అసమర్పితాః ఆత్మవినాశాయకల్పన్తే ఆత్మనః-అన్తతః స్థావరత్వరూపవినాశాయకల్పన్తే-సమ్పన్నాభవన్తి.

౩౫. తర్హిపరస్మిన్ కల్పితాః క్రియాయోగాః కింవా సాక్షాన్ని శ్రేయ సహేతవః - న - భక్తియోగ నిష్పాదన ద్వారేత్యాహ **యదితి** భగవాన్పరితుష్యతే-భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతి - బన్ధక నిరసనోపయుక్త పరితోషయుక్తో భవతి, యేన తద్వారా ధనరూపేణ కర్మణా తత్ భగవత్పరితోషణమ్, యత్కర్మాత్ర క్రియతే, "అనుక్రియత" ఇతిపాఠే అన్వ్యస్యూత తయా ఆ శరీర పాతం క్రియతే తదధీనం-తత్కర్మాధీనం తన్నిష్పాద్యమేవ భక్తియోగ సమన్వితం జ్ఞానమత్ర ధ్యానసాధ్యం దర్శనాత్మకం వివక్షితమ్. "భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య అహమేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం **చే**త్యుక్తత్వాత్.

౩౬ న కేవలం భగవత్పరితోషణాత్మకం కర్మైవ, భక్తియోగాఽనుగ్రాహకః **అపితు** భగవద్గుణశ్రవణాదిక మపీత్యాహ **కుర్వాణాఇతి** భగవచ్ఛిక్షయా "యత్కరోషియ శ్నాదసి యజ్జుహోషి దదాసియత్. మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యే" త్యాద్యుక్త భగవచ్ఛిక్షయా అసకృత్కర్మాణి వర్ణాశ్రమాఽనురూపాణి కుర్వాణాః కృష్ణస్య భగవతో గుణాన్ నామాని చ కల్యాణగుణ ప్రకాశకాని నామాని చ గృణన్తి - అనుస్మరన్తి చ నామాని గృణన్తి, గుణానను స్మరన్తి చేత్యర్థః "భక్తియోగ నిష్పత్తికామా" ఇతి కర్తృపదమధ్యాహర్తవ్యమ్. యథా భగవచ్ఛిక్షయా ఽసకృత్కృతాని కర్మాణి భక్తియోగాఽనుగ్రాహకాణి తథా గుణనామాను స్మరణాదికమితి భావః.

౩౭. గుణనామ స్మరణాది పూర్వకం అనభిసంహిత ఫలకర్మాఽనుష్ఠాన ప్రకారమేవ దర్శయన్ తథా కుర్వాణ ఏవోత్తమాధికారీత్యాహ **ఓమితిద్వాభ్యామ్** ఓమ్ - బ్రహ్మణే "ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః" ఇతి భగవదుక్తేః వాసుదేవాది వ్యూహ-చతుష్టయ రూపేణాఽవస్థితాయ భగవతే నమోనమ ఇతి నామోచ్చారణ ప్రకార ప్రదర్శనం ధీమహి ఓమాది శబ్ద ప్రకాశిత కల్యాణగుణ విశిష్టం పరమాత్మానం ధ్యాయేమ స్మరేమేతి గుణస్మరణ ప్రకార ప్రదర్శనం. తత్రాఽవతేర్ధాతో ర్నిష్పన్నేనోమిత్యనేన సర్వరక్షకత్వం అకారోకార మకారాణాం సంహితావశాన్నిష్పన్నేనో మిత్యనేన తు సర్వకారణత్వ సర్వశేషిత్వాదికం ఉభయ విధేనోమిత్యనేన ప్రత్యభిజ్ఞాపిత బ్రహశబ్దేన స్వరూపతో గుణతశ్చ

ఇతిమూర్త్యభిధానేన మన్త్రమూర్తి మమూర్తికమ్ ।
యజతే యజ్ఞ పురుషం స సమ్యగ్దర్శనః పుమాన్ ॥ ౩౮

ఇమం స్వ నిగమం బ్రహ్మన్ అవేత్యమ దనుష్ఠితమ్ ।
అదాన్మే జ్ఞానమైశ్వర్యం స్వస్మిన్ భావం చ కేశవః ॥ ౩౯

త్వమప్య భద్ర శ్రుతవి శ్రుతం విభో స్సమాప్యతే యేన విదాంబుభుత్సితమ్ ।
ప్రఖ్యాహి దుఃఖై ర్ముహు రర్ది తాత్మనాం సంక్లేశ నిర్వాణము శన్తి నాన్యథా ॥ ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, పఞ్చమోఽధ్యాయః

కల్యాణ గుణానన్త్యం అబృహతామపి బృహత్త్వా వహత్వం చ వాసుదేవ పదేన సర్వాధారత్వం సర్వాన్త-రాత్మత్వం చ ప్రద్యుమ్న శబ్దేన, "న తత్ర సూర్యోభాతీ" త్యుక్తవిధ నిరతిశయదీప్తి యుక్తత్వం అనిరుద్ధప దేన సర్వవ్యాపకత్వం సఙ్కర్షణపదేన అతీన్ద్రియాఽర్థ విషయక జ్ఞానాపాదకత్వం చ ఫలితమ్ ఉపలక్షణ మివం ఏతత్ప్రభృతయోగుణా అను సన్ధేయా ఇత్యర్థః. సఙ్కర్షణ శబ్ద నిరుక్తిః పఞ్చమే వక్ష్యతే.

౩౮. ఇతీత్థం అమూర్తికం కర్మవశ్య ప్రాకృతమూర్తి రహితమ్ మన్త్రమూర్తిం ఓమిత్యాద్యుక్త మన్త్ర ప్రకాశ్యాఽప్రాకృతా మూర్తి రకర్మమూలా స్వేచ్ఛోపాత్తా చ యస్యతం మన్త్ర శరీరకంవా అభిధ్యాయన్ ఓమాదనామాన్యను గృణంశ్చ యజ్ఞారాధ్యం పరమపురుషం యో యజతే స్వధర్మైరారాధ యతి సఏవ పుమాన్ సమ్యగ్దర్శనః. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మేమత" మిత్యుక్త విధోఽధికారీ త్యర్థః.

౩౯. అవ ఏవం యజతామాశు భక్తియోగో నిష్పద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ ఆత్మానం దృష్టాన్తయతి **ఇమమితి** హే బ్రహ్మన్ మదనుష్ఠితమిమం స్వస్య భగవతో నిగమ మను శాసన మవేత్య-దృష్ట్వా కేశవః, స్వస్మిన్ భావం భక్తిం తత్సాధ్యం-దర్శనాత్మకం జ్ఞానమైశ్వర్యం చ దేవర్షిత్వో చితమదాత్.

౪౦ ఉత్తర ముప సంహావతి **త్వమితి** హే అదభ్రశ్రుత - అనల్పకీర్తే, త్వం విభోర్భగవతో విశ్రుతం-యశః, ప్రఖ్యాహి-ప్రబధ్నీహి యేన విశ్రుత ప్రఖ్యానేన విదాం-బోద్ధౄణాం, బుభుత్సితం - బోద్ధు మిష్టం, సమాప్యతే-ఆపూర్యతే. ననిరవ శిష్యత ఇతియావత్. యచ్ఛ తస్య జిజ్ఞాసితవ్యం నావశిష్యతే. తథా విధమాఖ్యానం కుర్విత్యర్థః. కిఞ్చ దుఃఖైః త్రిభిస్తాపైః, ముహుర్ముహురర్దితః-పీడితః, ఆత్మా-మనో యేషాం తేషాం, యత్సంక్లేశ నిర్వాణం, క్లేశా-ఆధ్యాత్మికా దయః, నిర్వాప్యన్తే అపనోద్యన్తే యేన అన్యథా ఉపాయాన్తరేణం తు ననిర్వాప్యన్తే తథా విధం యథోశన్తి అతీవాద్రియన్తే, తాదృశం ప్రఖ్యాహీత్యన్వయః.

ఇతి శ్రీభాగవతచన్ద్ర చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే పఞ్చమోఽధ్యాయః

షష్ఠోఽధ్యాయః నారదేన భగవదారాధనం బ్రహ్మణః జననం చ

సూత ఉవాచ :

ఏవం ని శమ్య భగవాన్ దేవర్షే ర్జన్మ కర్మ చ ।
భూయః పప్రచ్ఛ తం బ్రహ్మన్ వ్యాసస్స త్యవతీ సుతః ॥ ౧

వ్యాస ఉవాచ :

భిక్షు భిర్వి ప్రవసితే విజ్ఞానాఽఽ దేష్టృ భి స్తవ ।
వ ర్తమానో వయ స్యాద్యే తతఃకి మక రోద్భవాన్ ॥ ౨

స్వాయం భువ కయా వృ త్త్యా వ ర్తితంతే పరం వయః ।
కథం చేద ముదస్రాక్షీః కాలే ప్రా ప్తే క ళేబరమ్ ॥ ౩

ప్రాక్కల్ప విషయా మేతాం స్మృతింతే ముని స త్తమ ।
న హ్యేష వ్యవధాత్కాలః ఏష సర్వ నిరాకృతిః ॥ ౪

---

౧. అవ "అన్వవో చన్గమిప్యాస్తః కృసయాదీస పత్సలాః" ఇత్యుక్తం తల ఉపరితనం దేవర్షి వృత్తాన్తం జిజ్ఞానుః పృచ్ఛతివ్యాస ఇత్యాహ సూతః ఏవం ఇత్థం వర్ణితం దేవర్షే ర్జన్మ కర్మ చ పౌర్వదైహికం నిశమ్య సత్యవత్యాస్సుతః భగవాన్వ్యాసః తం దేవర్షిం హే బ్రహ్మన్ శౌనక భూయః పునః ప్రపచ్ఛ.

౨. ప్రశ్నమేవాహ ***భిక్షుభిరితి త్రిభిః*** తే తవ విజ్ఞానాదేష్టృభిః భిక్షుభిః సన్న్యాసిభిః విప్రవసితే చాతుర్మాస్యాఽన్తే అన్యత్రగతేసతి తతః పశ్చాత్ భవాన్ ఆద్యేవయసి వర్తమానః కింకృతవాన్

౩ హే స్వాయమ్భువ, తే-త్వయా, పరం-వయః, భిక్షు విప్రవాస ప్రభృతి, కయా వృత్త్యావర్తి-తం, నీతమ్, కథంవా, ప్రాప్తేకాలే, ఇతం కళేబర, ముదస్రాక్షీః, ఉత్సృష్టవానసి, ప్రాక్కల్పీయ మపి కళేబరం, వృత్తాన్త కథన ముఖేన ప్రస్తుతత్వాత్, ఇదమితి సన్నిహిత తయాపరామృశ్యతే.

౪. హే మునిసత్తమ, ప్రాక్కల్ప విషయాం-పూర్వ కల్పీయామేతాం, భిక్షూపదేశ ప్రాప్తాం, భగవత్స్మృతిం, ఏషకాలో, నవ్యవధాత్-నతిరోహితవాన్, అదభావ అర్షః, ఆగమ శాస్త్రస్యాఽనిత్య-త్వాద్వా. నవ్యవధాత్కిఽమితి ప్రశ్నో వివక్షితః. వ్యవధాయ కస్య సూచనాయ కాలం విశినష్టి. సర్వ నిర్వాకృతిః-సర్వవినాశకః.

నారద ఉవాచ ;

భిక్షుభిర్వి ప్రవసితే విజ్ఞానాదేష్టృభిర్మమ ।
వర్తమానో వయస్యాద్యే తత ఏత దకార్షమ్ ॥ ౫

ఏకాత్మజా మే జననీ యోషిన్మూఢా చ కిఙ్కరీ ।
మయ్యాత్మజేఽనన్యగతౌ చక్రే స్నేహానుబన్ధనమ్ ॥ ౬

సాఽస్వతన్త్రా నకల్పాసీత్ యోగక్షేమం మమేచ్ఛతీ ।
ఈశస్య హి వశే లోకో యోషాదారుమయీ యథా ॥ ౭

అహం చ తద్బ్రహ్మకుల ఊషివాన్ తదవేక్షయా ।
దిగ్దేశకాలాఽవ్యుత్పన్నో బాలకః పఞ్చహాయనః ॥ ౮

ఏకదా నిర్గతాం గేహాత్ దుహన్తీం నిశిగాం పథి ।
సర్పోఽదశత్పదాస్పృష్టః కృపణాం కాలచోదితః ॥ ౯

౫ ఇత్థమాపృష్టః, యథావద్వక్తుమారేభే నారదః భిక్షుభిరితి తత ఇత్యన్తస్య పూర్వవ దేవాఽర్థః. ఏతత్-వక్ష్యమాణం, అకార్షం-కృతవానితి.

౬. తదేవాహ *ఏకాత్మజేత్యాదినా* కల్పాన్త ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రన్థేన. ఏకోఽహమాత్మజః-పుత్రోయస్యాస్సా, మమ జననీ మాతా యోషిదితి స్వభావోక్తిః జననీత్యనేనైవ స్త్రీత్వోక్తేః అతఏవ, మూఢా-కిఙ్కరీ, అనేనపరాధీనత్వ ముక్తం, అనన్యగతౌ గతిః పోషణోపాయః అనన్యపోషకే-మయ్యాత్మజే స్నేహాఽనుబన్ధనం-స్నేహ పారవశ్యం, చక్రే.

౭ సా-మమ జననీ అస్వతన్త్రా-కిఙ్కరీత్వాత్ అత ఏవ మమ యోగక్షేమ మిచ్ఛత్యపి, నకల్పా-నసమర్థా, బభూవ యోగశ్చ-క్షేమశ్చతయోస్సమాహారః. యోగోఽలబ్ధలాభః, లబ్ధపరి రక్షణం రక్షిత వివర్ధనం తస్యపాత్రే ప్రతిపాదనం చ క్షేమః.

౮. అహం తుతదా పఞ్చహాయనః పఞ్చవర్ష వయస్కో బాలః అతఏవ దిగ్దేశకాలాఽవ్యుత్పన్నః దిగ్దేశకాల స్వభావాఽనభిజ్ఞః, తదవేక్షయా మాత్రవేక్షయా, తద్దేహాఽవసాన ప్రతీక్షణేన హేతునేత్యర్థః. తస్మిన్-బ్రహ్మకులే, బ్రాహ్మణ గృహే ఉషితవానస్మి.

౯. ఏవం స్థితే కదాచిత్ నిశి గేహాన్నిర్గతాం, తాం దుహన్తీం దోగ్ధుం, ప్రవృత్తాం, కృపణాం, మమ మాతరం, పథి-మార్గే, పదా-పాదేన స్పృష్టః కాలచోదితః-కాల శరీరకేణ దైవేనచోదితః సర్పః, అదశత్-దదంశ. సాఽమ్రియతేత్యర్థతో ద్రష్టవ్యమ్.

తదా తదహమీశస్య భక్తానాం శమ భీప్సతః
అనుగ్రహం మన్య మానః ప్రాతిష్ఠం దిశము త్తరామ్ ॥ ౧౦

స్ఫీతాన్జన పదాం స్తత్ర పురగ్రామ వ్రజాకరాన్ ।
ఖేట ఖర్వట వాటీశ్చ వనాన్యుపవనాని చ ॥ ౧౧

చిత్ర ధాతు విచిత్రాద్రీ నిభ భగ్న భుజద్రుమాన్ ।
జలాశయాఞ్ఛి వజలాన్ నళినీస్సుర సేవితాః ॥ ౧౨

చిత్ర స్వనైః పత్రరథై ర్విభ్రమ ద్భ్రమర శ్రియః ।
నలవేణు శర స్తమ్బ కుశ కీ చ కగహ్వరమ్ ॥ ౧౩

ఏక ఏవాఽతి యాతోఽహం అద్రాక్షం విపినం మహత్ ।
ఘోరం ప్రతి భయాకారం వ్యాళోలూక శివాఽజిరమ్ ॥ ౧౪

౧౦. తదాఽహం, తత్-మరణం, భక్తానాం, శం-సుఖ, మభీప్సతః, కామ-యాసస్య - ఈశస్య - భగవతోఽను గ్రహరూపం, మన్యమానః, ఉత్తరాందిశం ప్రతి, ప్రాతిష్ఠం-ప్రస్థితవానస్మి.

౧౧. తత్ర-ప్రస్థానే, స్ఫీతాన్-సమృద్ధాన్; జనపదాన్-దేశాన్, ద్వితీయాన్తాం అతియాత ఇత్యు పరిష్టాదన్వయః, పురాణి-పట్టణాని, గ్రామాన్-అట్ట-రహితాన్, వ్రజాన్-గోపాల నివాసాన్, ఆకరాన్-రత్నాద్యుత్పత్తిస్థానాని ఖేటాన్-కృషీవల గ్రామాన్, ఖర్వటాన్-నిషాద గ్రామాన్, వాటీః పుష్పవాటికాః వనాని అరణ్యరూపాణి ఉపవనాని-కృత్రిమవనాని చ.

౧౨ తథా చిత్రైః-నానావిధై ర్ధాతుభిః గైరికాదిభిః విచిత్రాన్ అద్రీన్ పర్వతాన్ ఇభైః-గజైః, భగ్నాః-భిన్నాః, భుజాః-శాఖాః యేషాం తాన్, ద్రుమాన్ శివాని-విశుద్ధాని, జలాని యేషుతాన్ జలా, శయాన్-సరాంసి, తథా-సురై స్సేవితాః-క్రీడతాః, నళినీః-పద్మాకరాన్.

౧౩. కథం భూతాః, చిత్రాణి-నానావిధాని, స్వనానియేషాం తైః, పత్రరథైః — పక్షిభిః, సంకులా ఇతిశేషః, భ్రమద్భిః-భ్రమరైః, శ్రీః-శోభా, యాసాంతాః.

౧౪. అతియాతోఽతిక్రాన్తః, ఏకోఽసహాయ ఏవాఽహం, నలాదిభిః, గహ్వరం, మహత్-విపినం-వనం, అద్రాక్షం - దృష్టవానస్మి తత్ర నలః-గన్ధిపర్ణీ, వేణవః-స్థూలవంశాః, సుశబ్దాః కీచకాః, (సూక్ష్మాః సచిత్రాః) శర స్తమ్బాః-అశ్వవాలాః, కుశాః-ప్రసిద్ధాః, విపినమేవ విశినష్టి, ఘోరం-ఉగ్రం-దుష్ప్రవేశం, అత ఏవ వ్యాళానాం-దుష్ట గజానాం, అజగరాఖ్య సర్పవిశేషాణాం వా ఉలూకానాం-ఘూకానాం, శివానాం-సృగాల విశేషాణాం చ అజిరం-క్రీడాస్థానం అతీవ ప్రతిభయాఽకారం, ప్రతి ముఖం గచ్ఛతాం భయాపాదకమ్.

పరిశ్రాన్తే న్ద్రియాత్మాఽహం తృట్పరీతో బుభుక్షితః ।
స్నాత్వా పీత్వా హ్రదే నద్యా ఉపస్పృష్టో గతశ్రమః ॥ ౧౫

తస్మి న్నిర్మనుజేఽరణ్యే పిప్పలోపస్థ ఆసితః ।
ఆత్మ నాత్మాన మాత్మస్థం యథాశ్రుత మచిన్తయమ్ ॥ ౧౬

ధ్యాయత శ్చరణామ్భోజం భావ నిర్జిత చేతసా ।
ఔత్కణ్ఠ్యాశ్రు కలాక్షస్య హృద్యాసీన్మే శ నైర్హరిః ॥ ౧౭

ప్రేమాఽతి భర నిర్భిన్న పులకాఽఙ్గోఽతి నిర్వృతః ।
ఆనన్ద సంప్లవేలీనో నాఽ పశ్యముభయం మునే ॥ ౧౮

రూపం భగవతో యత్తన్మనః కాన్తం శుచాఽ పహమ్ ।
అపశ్యన్ సహసోత్తస్థౌ వైక్లబ్యా ద్దుర్మనా ఇవ ॥ ౧౯

౧౫. తత్రాఽహం, పరిశ్రాన్తానీన్ద్రియాణి, ఆత్మా-దేహశ్చ యస్య. తృషా-పిపాసయా, పరీతః-వ్యాప్తః, బుభుక్షితః-క్షుధితశ్చ, నద్యాః-హ్రదేస్నాత్వా, ఉపస్పృష్టః-కర్తరిక్తః, ఆచాన్తః-పీత్వా-జలమితి శేషః, గతః శ్రమః యస్య తథా భూతః.

౧౬. తస్మిన్నిర్మనుజేఽరణ్యే. పిప్పలస్య-అశ్వత్థస్య, ఉపస్థే-మూలే, ఆశ్రితః-ఉపవిష్టః ఆత్మస్థం-జీవాత్మని స్థితం, హృదయకమల-స్థితంవా, ఆత్మానం పరమాత్మానం, ఆత్మనా-మనసా, అచిన్తయం-ధ్యాతవాస్మి.

౧౭. భావనిర్జితేన-అభ్యాస వశీకృతేన, చేతసా, చరణాఽమ్భోజా - ధ్యాయతః చిన్తయతః, ఔత్కణ్ఠ్యాత్ ప్రేమ పూర్వకాఽనుధ్యానాద్ధేతోః అశ్రూణాం ఆనన్ద జనేత్ర జలానాం కలా బిన్దవః, యయోస్తే అక్షిణి యస్య తస్య మే-మమ, హృది శనైర్హరిరాసీత్-ఆవిరాసీత్.

౧౮. తదా-ప్రేమాధిక్యేన హేతునా, నిర్భిన్నా-అభివ్యక్తాః, పులకా-రోమాఞ్చా, యస్మిన్, తథఙ్గం-శరీరం, యస్యసః, అతీవ-నిర్వృతః సుఖితః, ఆనన్ద సమ్ప్లవే-ఆనన్ద పరీవాహే, లీనో-మగ్నః, హేమునే ఉభయం-దేవమాత్మానం చ నాఽపశ్యం నదృష్ట వానస్మి.

౧౯. యత్ ఆవిర్భూతం మనఃకాన్తం మనసోఽతీవ ప్రియం అతఏవ శుచా పహం శుచాయాః-శోకస్య అపహన్తృ భగవతో రూపం తత్పున రపశ్యన్ వైక్లభ్యాత్ అదర్శన కృతాత్ అధార్ణ్యాత్ దుఃఖిత మనా సహసా అశు ఉత్తస్థౌ ఉత్థితవానస్మి. కైవల్యాదితి పాఠాన్తరం తదా అసహాయత్వాత్.

౨౦. తద్రూపం భూయః పునః ద్రష్టుమిచ్ఛురహం హృది మనః ప్రణిధాయ స్థిరీ కృత్య వీక్షమాణః చిన్తయన్నపినాఽపశ్యమ్ అతఏవ ఆతురఇవ విషయాతురఇవ అవితృప్తోఽభవమ్.

తద్ది దృక్షురహం భూయః ప్రణిధాయ మనో హృది ।
వీక్షమాణోఽపి నాఽపశ్య మవితృప్త ఇవాతురః ॥ ౨౦

ఏవం యతన్తం విజనే మామాహాఽగోచరో గిరామ్ ।
గమ్భీర శ్లక్ష్ణయా వాచా శుచః ప్రశమయన్నివ ॥ ౨౧

హన్తాస్మిన్ జన్మని భవాన్మా మాం ద్రష్టు మిహార్హతి ।
అవిపక్వ కషాయాణాం దుర్దర్శోఽహం కుయోగినామ్ ॥ ౨౨

స కృద్యద్దర్శితం రూపం మత్కామాయ తవానఘ ।
మత్కామ శ్శనకై స్సాధుః సర్వాన్ముఞ్చతి హృచ్ఛయాన్ ॥ ౨౩

సత్సేవయాఽదీర్ఘయాతే జాతా మయి దృఢా మతిః ।
హిత్వాఽవద్య మిమం లోకం గన్తా మజ్జనతా మసి ॥ ౨౪

---

౨౧. ఏవం ద్రష్టుం పునః పునర్యతన్తం యత్నం కుర్వన్తం మాముద్దిశ్య గిరా మగోచరః - "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యుక్తరీత్యా వాగవిషయః అపరిచ్ఛేద్యత్వాదితి భావః. అదృశ్యస్సన్నితి తాత్పర్యం. భగవానితి విశేష్య మధ్యాహర్తవ్యం గగనే గమ్భీరయా వాచా శుచః శోకాన్ ప్రశమయన్నివ ఆహ.

౨౨, ఉక్తిమేవాహ హన్తేతి చతుర్భిః. ఇహలోకే అస్మిన్ జన్మని భవాన్ మాంద్రష్టుం, మార్హతి నార్హతి. మా శబ్దోఽయం నఞ్ పర్యాయః. అతో మాఙిలుఙితి లుఙభావః. దర్శనాఽనర్హత్వే హేతుంవదన్ ఆత్మానం విశినష్టి. అవిపక్వః అవినష్టః కషాయః దర్శన ప్రతిబన్ధకః పుణ్య పాపాత్మకః కషాయః కషాయవద్దురపనేయః కర్మోపాధిర్యేషాం తేషాం కుయోగినాం అహం దుర్దర్శః దుఃఖేనాపి ద్రష్టుమశక్యః.

౨౩ తర్హి సకృత్కథం దృష్టోఽసీత్యత్రాహ **సకృదితి** హే అనఘ సకృద్రూపం మదీయం దర్శితమితియత్ తత్ తవ మత్కామాయ మద్విషయక దిదృక్షాయై. "ఏతత్కామయ తే ఇతి పాఠాన్తరమ్. తత్ర తే తుభ్యం సకృద్దర్శితం రూపం ఏతత్ కామయ ద్రష్టుమితిశేషః. నివృత్తప్రేరణాత్ స్వార్థేణిజన్తాత్, కమేర్హేతుమణ్ణిచి "ణిశ్చేతి" వైకల్పికం పరస్మైపదమ్. కింకామమాత్రేణేత్యత ఆహ మత్కామః-మాం-ద్రష్టుం కామయమానః సాధుః సాధు చరితః పుమాన్ శనైః సర్వాన్ హృచ్ఛయాన్ హృద్గతాన్ రాగాది దోషాన్ ముఞ్చతి నిరస్యతి.

౨౪. యస్తే తవ అదీర్ఘయాఽల్పకాలికయైవ సతాం సేవయా మయి దృఢామతిర్జాతా తతస్త్వమి మమవద్యం లోక్యతఇతి లోకః దేహః తం శూద్రదేహ మిత్యర్థః. హిత్వా త్యక్త్వా మజ్జనతాం-మద్భృత్యత్వం గన్తా గమిష్యసి. కల్పాన్తరే ఇతిశేషః.

మతిర్మయిని బద్ధేయం న విపద్యేత కర్హిచిత్ ।
ప్రజాసర్గ నిరోధేఽపి స్మృతిశ్చ మదనుగ్రహాత్ ॥ ౨౫

ఏతావ దుక్త్వో పర రామ తన్మహ ద్భూతం నభో లిఙ్గమ లిఙ్గమైశ్వరమ్ ।
అహం చ తస్మై మహతాం మహీయసే శీర్ష్ణాఽవనామం విధధేఽను కమ్పితః ॥ ౨౬

నామాన్య న న్తస్య గతత్రపః పఠన్ గుహ్యాని భద్రాణి కృతాని చ స్మరన్ ।
గాం పర్యటం స్తుష్టమనాగత స్పృహః కాలం ప్రతీక్షన్ విమదోవి మత్సరః ॥ ౨౭

ఏవం కృష్ణమతే ర్బ్రహ్మన్ అన క్తస్యాఽ మలాత్మనః ।
కాలః ప్రాదుర భూత్కాఽలే తటిత్సౌదా మనీ యథా ॥ ౨౮

౨౫. మిపనుగ్రహాతీ హేతోః కర్హిచిదపి ప్రజాసర్గ నిరోధే ప్రళయకాలేఽపి తవఽపిబ-ని నిశ్చితేయం మతిః స్మృతిశ్చ నవిపదేత ననశ్యేత్. కర్హిచిన్మయి నిబద్ధామతిః ప్రజాసర్గ నిరోధేయిమద్ధా స్మృతిశ్చ నవిపద్యేతేతివా అన్వయః

౨౬ అలిఙ్గం కర్మకృత దేహరహితం నభోలిఙ్గం ఆకాశ శరీరకం ఈశ్వరం సర్వనియన్తృ, ఐశ్వరమితిపాఠే ఈశ్వర శబ్ద వాచ్యం తత్ మహత్ సర్వవ్యాపకం భూతం స్వాధీన సత్తాదిమత్, బ్రహ్మ- "తస్యహవా ఏతస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసిత" మితి శ్రుతేః. ఏతావదుక్త్వా విరరామ తూష్ణీమాస తతో, మహతాం తేజస్వినా మపి మహీయసే తస్మై మహతే భూతాయ తేనాఽనుకమ్పితోఽహం అవనామం- ప్రణామం విదధే కృతవానస్మి.

౨౭. తతోఽనన్తస్య భగవతోనామాని అహం గత లజ్జఃపఠన్ భద్రాణి లోకానాం మఙ్గళావహాని గుహ్యాని వేదగుహ్యాని జన్మాని కర్మాణి చ స్మరన్ గాం భూమిం పర్యటన్ తుష్టం మనోయస్య గతా, స్పృహా శబ్దాదివిషయా యస్య విగతః మదః దేహపారవశ్య రూపో యస్యసః. "ఆపవ" ఇతిపాఠే-అనికేతః కాలం దేహోఽవ సానకాలం ప్రతీక్షన్ ఆసమితి క్రియా పది మధ్యాహార్యం యావత్కల్పావ సానం జీవిత వానస్మీత్యర్థః.

౨౮. హే బ్రహ్మన్ కృష్ణే భగవత్యేవ మతిర్యస్య అత ఏవాఽమలః విశుద్ధః ఆత్మా మనోయస్య, అతఏవ శబ్దాది విషయేష్వస క్తస్య మమ కాలేతద్దేహారమ్భక ప్రారబ్ధాఽవ సానకాలే కాలః మృత్యుకాలః, ప్రాదురభూత్ ఉపస్థితో బభూవ మృత్యుకాలస్య క్షణికత్వద్యోతనాయ దృష్టాన్త మాహ. సౌదామనీ- సుదామ్నః పర్వతస్యాఽదూరభవా సౌదామనీ: చాతురర్థికేఽణి, "అన్ని" తి ప్రకృతిభావే అణ్ణన్తత్వాన్జీప్: సౌదామినీత్యప పాఠః:

ప్రయుజ్యమానే మయితాం శుద్ధాం భాగవతీం తనుమ్ ।
ఆరబ్ధ కర్మ నిర్వాణో న్యప తత్పాఞ్చ భౌతికః ॥ ౨౯

కల్పాన్త ఇద మాదాయ శయానేఽన న్తరం విభోః
శిశయి షోరను ప్రాణం వివిశేఽ న్తరహం విభోః ॥ ౩౦

సహస్ర యుగ పర్యన్త ఉత్థా యేదం సి సృక్షతః ।
మరీచి మిశ్రా ఋషయః ప్రాణేభ్యోహం చ జజ్ఞిరే ॥ ౩౧

అ న్తర్బహిశ్చ లోకాం స్త్రీన్ పర్యేమ్యస్కన్దిత వ్రతః ।
అనుగ్రహా న్మహా విష్ణో రవిఘాత గతిః క్వచిత్ ॥ ౩౨

దేవ ద త్తా మిమాం వీణాం స్వరబ్రహ్మ విభూషితామ్ ।
మూర్ఛ యిత్వా హరి కథాం గాయ మానశ్చ రామ్యహమ్ । ౩౩

౨౯. తదా తాం ప్రసిద్ధాం సర్వజీవ లయాధార భూతాం శుద్ధాం అప్రకృతీం భాగవతీం - అనిరుద్ధాఖ్యాం తనుం ప్రతి మయి ప్రయుజ్యమానే సంశ్లిష్యమాణే లయం ప్రాప్తుముద్యుక్తే సతీత్యర్థః. ఆరబ్ధ-కర్మణః తద్దేహాఽస్థితి నిమిత్తస్య ప్రారబ్ధ కర్మణః నిర్వాణ మవసానం యస్యసః పాఞ్చభౌతికో దేహః న్యపతత్

౩౦ అవ ఏవం ప్రాక్కల్పీయ వృత్తాన్తః కథితః అథ గత ఉపగతం వృత్తాన్తమాహ కల్పాన్త ఇత్యాదినా తదా కల్పాన్తే ఇదం జగదా దాయ స్వస్మిన్ ప్రవిలాప్య ఉపస్థితః ప్రళయాఽర్ణవస్య అమ్భసి శయానేఽ నిరుద్ధాఖ్య భగవతి శిశయిషోః తన్నాభిపద్మే శిశయిషోః చతుర్ముఖస్య అన్తఃప్రాణ మను వివిశే అనుప్రవిష్టవానస్మి స నర్థస్త్వ విపత్తిః

౩౧. సహస్రయుగాఽవసానే ఉత్థాయ నాభి కమలాదితిశేషః ఇదం వ్యష్ట్యాత్మకం జగత్ సిసృక్షో శ్చతుర్ముఖస్య ప్రాణేభ్యః ప్రాణేదిభ్యః మరీచి సహితా ఋషయః వసిష్ఠాదయః అహం నారదశ్చ జజ్ఞిరే ఉద్భభూవుః అహం చ జజ్ఞే ఇతి పురుష విపరిణామేనాఽన్వయః.

౩౨. తతో మహావిష్ణో రనుగ్రహాత్ క్వచిదపి అవిఘాతా అప్రతిహతా గతిర్యస్య అస్కన్దితం, అఖణ్డితం వ్రతం బ్రహ్మచర్యం యస్యసోఽహం త్రిలోకానన్తర్బహిశ్చ పర్యేమి పరితస్సఞ్చరామి.

౩౩ దేవేన భగవతా బ్రహ్మణావా దత్తాం స్వరాః నిషాద ఋషభగాన్ధార షడ్జ మధ్యమ ధైవత పఞ్చమాఖ్యాస్సప్త తఏవ బ్రహ్మ తేనవి భూషితాల స్వరై స్సన్నిధాపితేన బ్రహ్మణా భగవతావా విభూషితా మిమాం పాణిస్థాం వీణాం మూర్ఛయిత్వా వాదయిత్వా "మూర్ఛావీణాది వాదనం వాదనే మూర్ఛనా-చేలి వైజయన్తీకోశాత్ హరి కథాం గాయమానః అహమేవం చ రామి.

ప్రగాయతశ్చ వీర్యాణి తీర్థ పాదః ప్రియ శ్రవాః ।
ఆహూత ఇవమే శీఘ్రం దర్శనం యాతిచేత సి ॥ ౩౪

ఏతద్ధ్యాతుర చిత్తానాం మాత్రా స్పర్శేచ్ఛయా ముహుః ।
భవసిన్ధు ప్లవో దృష్టో హరిచర్యాఽను వర్ణనమ్ ॥ ౩౫

య మాది భిర్యోగ పథైః కామ లోభ హతో ముహుః ।
ముకున్ద సేవయాయద్వత్ తథా త్మాద్ధాన శామ్యతి । ౩౬

సర్వం తది దమాఖ్యాతం యత్పృష్టోహం త్వయాఽనఘ ।
జన్మ కర్మ రహస్యం మే భవత శ్చాత్మతోషణమ్ । ౩౭

సూత ఉవాచ :

ఏవం సమ్భాష్య భగవాన్ నారదో వాసవీ సుతమ్ । ౩౮
ఆమన్త్ర్య వీణాం రణయన్ యయౌ యాదృచ్ఛికో మునిః ॥

---

౩౪ ప్రియం-భక్తానాం ప్రీత్యావహం, శ్రవః-యశో, యస్య, తీర్థా-పవిత్రౌ, గఙ్గాది తీర్థాశ్రయౌ వా, పాదౌ యస్య, తీర్థం పాదే యస్యేతివా, స భగవాన్, స్వ వీర్యాణి, యశాంసి, ప్రగాయతో, మే చేతస్యాహూత ఇవ శీఘ్రం దర్శనంయాతి దృష్టో భవతీ త్యర్థః.

౩౫. అవ తదేవమా పృష్టం యథా వదినుశర్ణ్య అథ సర్వథాత్వం హరి-చరిత్రాణ్యేవ వర్ణ యే-త్యభిప్రాయేణ తాపత్రయాతు రజనానాం భగవద్గుణ వర్ణ నాఽను శ్రవణమన్తరేణ తాపత్రయ విఘాతుకం, నోపాయాన్తర మస్తీత్యాహ *ఏతదితి ద్వాభ్యామ్* అసకృన్మాత్రా స్పర్శేచ్ఛయా మాత్రాః శబ్దాది విషయాః, తాసాం స్పర్శేచ్ఛయా అనుభవతృష్ణయా ఆతురం పీడితం చిత్తం యేషాం తేషాం జనానాం భవసిన్ధోః-ప్లవః, పూరః సః హి యస్మాత్ కారణాత్ అదృష్టో నష్టో భవతి తదేతదేవ కిమ్ఽ హరిచర్యాయా అనువర్ణనమితి.

౩౬ ముహుః కామలోభా భ్యాం హతః ఆత్మా మనోయద్వత్ యథా ముకున్దసేవయా గుణాఽను శ్రవణాది రూపయా అద్ధా స్ఫుటం శామ్యతి కామాదిరహితో భవతి తథా యమాదిభిః యోగ మార్గైః న శామ్యతి.

౩౭. ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహిరతి *సర్వమితి* హే అనఘ త్వయా అహం యత్పృష్టః, తదేతత్సర్వమాఖ్యాతమ్. ఆఖ్యాతమేవ సఙ్గృహ్యాదర్శయతి. మే మమ జన్మ కర్మణోః రహస్యం తథా భవతః తవ ఆత్మా మనః తుష్యతేయేన తచ్చ తత్సర్వమాఖ్యాత మిత్యన్వయః.

౩౮. వ్యాస నారద సంవాద ముపసంహారతి సూతః *ఏవమితి* ఏవం ఇత్థం సమ్భాష్య భగవాన్

అహో దేవర్షిర్ధన్యః యః కీర్తిం శార్ఙ్గధన్వనః ।
గాయన్మాద్యన్నిదం తన్త్ర్యా రమయత్యాతురం జగత్ ॥ ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే షష్ఠోఽధ్యాయః

రదో మునిః వాసవీసుతం ఉపరిచరవసు వీర్యజాయాస్సత్యవత్యాస్సుతం వ్యాసమామన్త్ర్య అపృచ్ఛ్య వీణాం రణయన్ ధ్వనయన్ యాదృచ్ఛికస్స్వేచ్ఛాచారీయయౌ

౩౯ అథ దేవర్షింస్తౌతి అహో ఇతి ధన్యత్వం స్వస్యపరస్య చ సుఖావహత్వం తదేవాహ-యో దేవర్షిః శార్ఙ్గధన్వనో భగవతః కీర్తింగాయన్ తన్త్ర్యా వీణయా మాద్యన్ మదం ప్రాప్నువన్ స్వయం వీణాస్వనజ హర్షమగ్నస్సన్నిత్యర్థః ఆతురం తాపత్రయాతురం జగదపి రమయతి సుఖయతి.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురోస్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే షష్ఠోధ్యాయః

సప్తమోఽధ్యాయః శ్రీమద్భాగవతారంభః-ద్రౌణికృత శిశుహత్యా తత్పరాభవశ్చ

శౌనక ఉవాచ :

నిర్గతే నారదే సూత భగవాన్బాదరాయణః ।
శ్రుతవాం స్తభిప్రేతం తతః కిమ కరో ద్విభుః ౧

సూత ఉవాచ :

బ్రహ్మనద్యాం సరస్వత్యాం ఆశ్రమః పశ్చిమేతటే ।
శమ్యాప్రాస ఇతిప్రోక్త ఋషీణాం సత్రవర్ధనః ॥ ౨
తస్మిన్ స్వ ఆశ్రమే రమ్యే బదరీషణ్డ మణ్డితే ।
ఆసీనోఽప ఉపస్పృశ్య ప్రణిద ధ్యౌమనస్స్వయమ్ ॥ ౩

భక్తియోగేన మనసి సమ్యక్ప్రణిహితేఽమలే ।
అపశ్య త్పురుషం పూర్వం మాయాం చ తద పాశ్రయామ్ । ౪

---

౧. అవ "వాసవీసుత మా మన్త్ర్య యయా" ఇత్యుక్తం, తత ఉపరితనం వ్యాస వృత్తాన్తం పృచ్ఛతి శౌనకః *నిర్గత* ఇతి. హే సూత, తదభిప్రేతం, "కిం వా భాగవతా ధర్మా న ప్రాయేణ నిరూపితా" ఇత్యుత్ప్రేక్షిత మేవ నారదస్యాఽభిప్రేతం శ్రుతవాన్ భగవాన్ మునిర్బాదరాయణః, నారదే నిర్గతే సతి తతః కి మకరోత్.

౨. ఇత్థ మా పృష్ట ఆహ సూతః బ్రహ్మనద్యా మిత్యాదిభి స్సప్తభిః. బ్రహ్మనద్యాం-సరస్వత్యాఖ్యాయాం, పశ్చిమేతటే, శమ్యాప్రాస ఇతి ప్రసిద్ధః, వ్యాసస్యాశ్రమః, స చ ఋషీణాం సత్రవర్ధనః సత్రాణి వర్ధన్తేఽ స్మిన్నితి తథా.

౩. తస్మిన్ బదరీణాం షణ్డైర్మణ్డితే ఆశ్రమె శమ్యాప్రాసే, వ్యాసః, అప ఉపస్పృశ్య-ఆచమ్య, స్వయమాత్మనా, మనః-ప్రణిదధౌ, విషయాన్తరేభ్యః ప్రత్యాహృత్య ఆత్మస్థ మకరోదిత్యర్థః

౪. భగవద్భక్తి యోగేన, అమలే-మనసి, సమ్యక్ప్రణిహితే-సమాహితే, పూర్వం తావత్పురుషం, పరమ పురుషం, అపశ్యత్, తత స్తదపాశ్రయాం, పురుషాఽపాశ్రయాం, తదాధారాం, తచ్ఛరీరభూతామితి యావత్.

యయా సమ్మోహితో జీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకమ్ ।
పరోఽపి మనుతేఽనర్థం తత్కృతం చాభిపద్యతే ॥ ౫

అనర్థోపశమం సాక్షాత్ భక్తియోగ మధోక్షజే ।
లోకస్యాఽజానతో విద్యాన్ చక్రే సాత్వత సంహితామ్ ॥ ౬

యస్యాం వై శ్రూయమాణాయాం కృష్ణే పరమ పూరుషే ।
భక్తి రుత్పద్యతే పుంసాం శోకమోహ భయాఽపహా ॥ ౭

స సంహితాం భాగవతీం కృత్వాఽనుక్రమ్య చాత్మజమ్ ।
శుక మధ్యాప యామాస నివృత్తి నిరతం మునిమ్ ॥ ౮

శౌనక ఉవాచ :

సవై నివృత్తి నిరతస్సర్వత్రో పేక్షకో మునిః ।
కస్యవా బృహతీ మేతాం ఆత్మారామ స్స మభ్యసత్ ॥ ౯

౫. మాయాం విశినష్టి యయేతి పరోఽపి మాయాఖ్య ప్రకృతేః, విలక్షణోఽపి, జీవో, యయా మాయయా, మోహితః, త్రిగుణాత్మకం, గుణత్రయ పరిణామాత్మకం, శరీరమేవ, ఆత్మానం, మనుతే, తత్కృతం దేహాత్మభ్రమకృతం, అనర్థం చ తాపత్రయ రూపం ప్రతిపద్యతే.

౬. అనర్థోపశమం - తాపత్రయ రూపాఽనర్థోప శామకం, ఉపాయం అజానతో లోకస్య, అధోక్షజే భక్తియోగమేవ, అనర్థోపశమం, వ్యాసోఽపశ్యదిత్యనుషఙ్గః, భగవద్భక్తియోగ మేవ, అనర్థోపశమ నోపాయత్వేన నిశ్చితవానిత్యర్థః, తత స్సాత్వత సంహితాం, భాగవత రూపాం సంహితాం, చక్రే, సంహితా-స న్దర్భవిశేషః. సాత్వత శబ్దస్తుపు రస్తా దేవ నిరుక్తః

౭ తాం విశినష్టి యస్యామితి యస్యాం సాత్వత సంహితాయాం శ్రూయ మాణాయాం, మోహాద్యప హర్తరి పరమ పురుషే, కృష్ణే భక్తిరుత్పద్యతే, తత్ర మోహో నామ - "అనాత్మ న్యాత్మ బుద్ధిర్యా అస్వేస్వమితి యామతిః," ఇత్యుక్తవిధః. శోకో బాహ్యక్లేశః. దుఃఖమాన్తరః. భయం - ఆగామి దుఃఖ దర్శనజం ప్రతికూలం జ్ఞానం.

౮ సః-వ్యాసః, అనుక్రమ్య - వివక్షితాఽర్థాన్ క్రమ విశేషేణ విన్యస్య తదను క్రమేణైవ,ఇమాం సంహితాం కృత్వా, సుతం-శుకం, అధ్యాపయామాస. ప్రశ్నాఽవసరదానాయ శుకం విశినష్టి. నివృత్తి నిరతం-సాంసారిక ధర్మ వైముఖ్యద్వారా కేవల చిత్తైకాగ్రాపహాశ్శమ దమాదిర్నివృత్తిః. తత్ర నిరతం, మునిం-పరబ్రహ్మయా థాత్మ్య మనన శీలం.

౯. అత్ర లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి శౌనకః సవా ఇతి వై ఇత్యవధారణే. నివృత్తి నిరతః-మునిః. అతఏవ సర్వత్ర శ్రోతవ్యేషు-అధ్యేతవ్యేషు, చ ఉపేక్షకః ఆదర రహితః. ఆత్మారామః-పరమాత్మైకపరః,

సూత ఉవాచ :

ఆత్మా రామాశ్చ మునయో నిర్గ్రన్థా అప్యు రుక్రమే ।
కుర్వ న్త్వ హైతుకీం భక్తిం ఇత్థం భూతగుణో హరిః ॥ ౧౦

హరే ర్గుణాక్షి ప్తమ తిర్భగవాన్బాదరాయణిః ।
అధ్యగాన్మహదాఖ్యానం నిత్యం విష్ణు జనప్రియః ॥ ౧౧

పరీక్షితోఽ థరాజర్షే ర్జన్మ కర్మ విలాపనమ్ ।
సంస్థానం పాణ్డు పుత్రాణాం వక్ష్యే కృష్ణకథోదయమ్ ॥ ౧౨

ఏవం-విధః, కస్యవా హేతోః, ఇతిశేషః కస్మాద్ధేతోః, బృహతీం-విపులాం, ఏతాం-సంహితాం, ఆభ్యసత్-అధీతవాన్ కథమేకాగ్రచిత్తో-భగవన్మనన పరః, తద్విరోధినీమేతాం బృహతీం సంహితా మభ్యసత్ ఇతి ప్రశ్నాశయః

౧౦. అ "నేయం సంహితా భగవన్మసన విరోధినీ-ప్రత్యుత, తదుపయుక్తా, భగవత్స్వరూప రూప గుణ వివరణ రూపత్వాత్. అతోఽధీతవా" నిత్యుత్తరం వక్తుం తావత్, భక్తేస్స్వరూప రూపగుణ విషయకతా మాహ సూతః **ఆత్మా రామా ఇతి** యద్యపి-మునయః, ఆత్మా రామాః, పరమాత్మైక నిష్ఠాః, అతఏవ, నిర్గ్రన్థాః-లౌకికార్థ ప్రబన్ధ ధారణ రహితాః, అనిర్గ్రాహ్యాఇతి పాఠే-అశిక్షణీయాః, అపరప్రేష్యాః, ఇత్యర్థః, తథాఽపితే ఉరుక్రమే భగవతి, అహైతుకీం-అనన్య ప్రయోజనాం, భక్తిం-కుర్వన్తి, స విషయా యాః భక్తే స్స్వరూపమాహ "ఇత్థం భూత గుణో హరి" రితి ఇత్థం భూతాః-ఏవం విధాః, గుణాయస్య తథా భూతో **హరిరితి.** ఏవం విధాం భక్తిం కుర్వన్తీత్యన్వయః. హరిరేవంవిధ గుణకః, ఏతత్స్వరూపక ఇతీత్థం, అనుధ్యానాఽఽత్మకత్వాద్భక్తేః, తత్ర భజనీయ స్వరూపగుణ విషయక జ్ఞానస్య అపేక్షితత్వాత్, తద్వివరణ రూపామిమాం సంహితాం, అధీతవానితి భావః.

౧౧ తదేవాహ **హరేరితి** హరేర్గుణై ర్వేదాన్తేభ్యోఽఽవగతైః అనుభూయ మానైర్గుణైః, **అక్షిప్తా**-ఆకృష్టా, మతిర్యస్యసః, భగవాన్-బాదరాయణిః-శుకః, నిత్యం విష్ణు జనప్రియః, మహాదివమాఖ్యానం అధ్యగాత్-అధీతవాన్, "హరేర్గుణాక్షి ప్త మతిః-విష్ణు జనప్రియః" ఇతీదం విశేషణ ద్వయం, హేతు గర్భం. విష్ణోః జనాః-భక్తాః ప్రియాయస్యేతి, బహువ్రీహిః ఆయం భావః-యద్యప్యనుభావ్యా భగవద్గుణా వేదాన్తేభ్యోఽవగతాః, తథాఽపి "స్వాధ్యాయాద్యోగమా సీతయో గాత్స్వాధ్యాయ వాన్భవేత్." ఇత్యుక్తరీత్యా, భగవద్గుణ ప్రతిపాదక ప్రబన్ధ సంశీలనస్యాఽవశ్యా-పేక్షితత్వాత్, కార్త్స్న్యేన అస్యప్రబన్ధస్య, భగవద్గుణ ప్రతిపాదకత్వాత్, సావతార, తద్గుణక స విభూతిక, స భక్త తద్గుణ స్యైవ, భగవతోఽను భావ్యత్వాత్ అవతార తద్గుణ, భక్త తద్గుణానాం, విశిష్య వేదాన్తేభ్యోఽ నవగతానాం. వేదాన్తావగత గుణేభ్యోఽపి, అతిశయితానాం. అస్మాదాఖ్యానా దవగమాత్, ఇదమధ్యగాదితి అనేన ప్రబన్ధ ప్రాశస్త్యం సూచితమ్.

య దామృధే కౌరవ సృఞ్జయానాం వీరేష్వథో వీరగతిం గతేషు ।
వృకోదరాఽఽవిద్ధగదాభిమర్శ భగ్నోరు దణ్డే ధృతరాష్ట్రపుత్రే ॥ ౧౩

భర్తుః ప్రియం ద్రౌణిరితిస్మ పశ్యన్ కృష్ణా సుతానాం స్వపతాం శిరాంసి ।
ఉపాహరద్విప్రియమేవ తస్య జుగుప్సితం కర్మ విగర్హయన్తి ॥ ౧౪

మాతా శిశూనాం నిధనం సుతానాం నిశామ్య ఘోరం పరితప్యమానా ।
తదా రుదద్బాష్పకులాఽఽకులాక్షీ తాం సాన్త్వయన్నాహ కిరీట మాలీ ॥ ౧౫

౧౨ తదేవం, కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తేయ మిత్యాది ప్రశ్నానాముత్తర-ముక్తం, అథ "తస్య పుత్రోమహాయోగీ" త్యాది ప్రశ్నస్యోత్తరం, వివక్షిష్యం స్తావత్," అభిమన్యు సుతం సూత ప్రాహు ర్భాగవతోత్తమ్ తస్య జన్మ మహాశ్చర్యం కర్మాణి చ గృణీహినః" ఇత్యాది ప్రశ్నానాముత్తరం సోపోద్ఘాతం, వక్తుం ప్రతిజానీతే *పరీక్షిత ఇతి* పరీక్షితో-రాజర్షేః, జన్మ, కర్మాణి చ విలాసనం-విలయం చ, తేషాం సమాహారః, తదుపోద్ఘాతరూపం, పాణ్డు పుత్రాణాం, సంస్థానం-స్థితిం, వృత్తాన్తమితి యావత్, తదే తత్సర్వం, కృష్ణస్య కథాయా-ఉదయః, అనుప్రసక్తిర్యస్మిన్, తత్, వక్ష్యే. సంస్థాం చ - కృష్ణోదయ కథో దయాం, ఇతి చ పాఠాన్తరం, తదా, కృష్ణ కథోదయామితి. సంస్థా విశేషణమ్, సంస్థా-శబ్దస్య యథోక్త ఏవాఽర్థః, తత్ర పాణ్డు పుత్రాణాం సంస్థానం పరీక్షిజ్జన్మ కర్మాద్యుపోద్ఘాత రూపం, పరీక్షిజ్జన్మకర్మాదికం తు ఇతః ప్రభృతి ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం, తదు భయాఽనుప్రసక్తా, కృష్ణ కథా, సర్వోఽప్యయం స్కన్ధః, కృత్స్న ప్రబన్ధోపోద్ఘాత రూప ఇతి వివేకః

౧౩. తావత్పరీక్షితో జన్మ కర్మాదికంవక్తుం, పాణ్డు పుత్రాణాం, సంస్థాన మాహ "యదేత్యాది నా యావత్పఞ్చదశాధ్యాయ సమాప్తి. తత్ర పరీక్షితో జన్మ ఉపోద్ఘాత ఏవాన్తర్భావ్యోచ్యతే. కర్మాది కంతు తత ఉపరితన గ్రన్థేనేతి వివేకః. యదేత్యస్య తదేతి తృతీయేనాఽన్వయః మృధే-యుద్ధే, కౌరవా-ణాం, సృఞ్జయానాం చ వీరేషు, వీరగతిం-వీరాణాం గతిం-స్వర్గతిం, గతేషు-ప్రాప్తేషు సత్సు, ధృతరాష్ట్ర పుత్రే-దుర్యోధనే, వృకోదరేణ-భీమేన, అపవిద్ధాయాః, ప్రయుక్తాయాః, గదాయాః, అభిమర్శేన-ఆఘాతేన, భగ్నౌ ఊరూ ఏవదణ్డౌ యస్య తథా భూతే సతి

౧౪. ద్రౌణిః-అశ్వత్థామా, స్వచికీర్షితం, భర్తుః-ధృతరాష్ట్రస్య-అప్రియమపి, ప్రియమితి పశ్యన్, మన్యమానః, స్వపతాం, శయానానాం, కృష్ణాయాః-ద్రౌపద్యాః, సుతానాం-సిరాంసి, అపాహరత్ - ఛిత్త్వానీతవాన్, ఇదం కర్మ, తస్య-ధృతరాష్ట్రస్య, విప్రియమేవ, యద్వా-తస్య-అశ్వత్థామ్నః, కర్మవిప్రియ మేవ, సర్వలోకస్యాఽపీతి శేషః, అత ఏవ జుగుప్సితం, విగర్హన్తే-అధునాఽపివినిన్దన్తి.

౧౫. యద్యేవం, తదా మాతా-ద్రౌపదీ, శిశూనాం-సుతానాం, ఘోరం, నిధనం-మరణం. నిశామ్య-దృష్ట్వా, పరితప్యమానా, బాష్పైరాకులే, అక్షిణీ, యస్యాస్తథా భూతాం, బభూవేతి శేషః, తదా తాం-ద్రౌపదీం, సాన్త్వయన్-ఉపచ్ఛన్దయన్, కిరీటమాలీ-కిరీటానాం, రాజాన్తర కిరీటానాం, మాలా-

తథా శుచస్తే ప్రమృజామి భద్రే యద్బ్రహ్మబన్ధోశ్శిర ఆతతాయినః ।
గాణ్డీవముక్తై ర్విశిఖై రుపాహరే త్వాక్రమ్య యత్స్నాస్యసి దగ్ధపుత్రా ॥ ౧౬

ఇతిప్రియాం వల్గువిచిత్రజల్పైః, స్సాన్త్వయిత్వాఽచ్యుత మిత్రసూతః॥
అన్వాద్రవద్దంశిత ఉగ్రధన్వా, కపిధ్వజో గురుపుత్రం రథేన ॥ ౧౭

తమాపతన్తంస విలక్ష్యదూరాత్, కుమారహోద్విగ్నమనారథేన ।
పరాద్రవత్ప్రాణ పరీప్సురుర్వ్యాం, యావద్గమంరుద్ర భయాద్యథాకః ॥ ౧౮

యదాఽశరణమాత్మానమైక్షత శ్రాన్తవాజినమ్ ।
అస్త్రం బ్రహ్మశిరోమేనే, ఆత్మత్రాణం ద్విజాత్మజః ॥ ౧౯

సేవమానా, అస్యాస్తీతి, కిరీటమాలీ, వ్రీహ్యాదే-రాకృతి గణత్వాత్ "వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి" మత్వర్థీయ ఇనిః ఇదం-వక్ష్యమాణమాహ.

౧౬. తదేవాహ హే భద్రే, బ్రహ్మబన్ధోః-బ్రాహ్మణాఽధమస్య. ఆతతాయినః "అగ్నిదో, గరదశ్చైవ, శస్త్రపాణిర్ధనాపహః. క్షేత్ర దారాఽపహర్తా చ షడేతేహ్యాత తాయినః" ఇతి శస్త్ర పాణిర్నామ, శస్త్రధారణేవ, నిరపరాధి ప్రాణిఘాతుకః, తస్య శిరో, గాణ్డీవేనముక్తై ర్విశిఖై-ర్బాణైః, యత్-యదా, ఆహరేయం, యత్-యదా చ ఆహృతం శిరః, పాదేనాక్రమ్య, దగ్ధపుత్రాత్వం స్నాస్య సి, తదా తే-తవ, శుచః, విమృజామి-మార్జయామి.

౧౭. ఇతీత్థం, వల్గుభిః సున్దరైః, విచిత్రైశ్చజల్పైః-భాషణైః, ప్రియాం-ద్రౌపదీం సాన్త్వ యిత్వా, అచ్యుతః-కృష్ణః, మిత్రం, సూతః-సారథిశ్చ-యస్య సారథీకృతాఽచ్యుత ఇత్యర్థః, దంశితః-కవ చితః, ఉగ్రం-ధనుః, గాణ్డీవం యస్య, కపిధ్వజః-హనుమచ్చిహ్నితః-ధ్వజోయస్య, సోఽర్జునః, రథేన-సాధ- నేన, గురోర్ద్రోణాచార్యస్య, పుత్రం-అశ్వత్థామానం, అన్వాద్రవత్-అన్వధావత్.

౧౮. ఆపతన్త మర్జునం, దూరాదేవాఽభిలక్ష్య - ప్రత్యభిజ్ఞాయ, కుమారహా కుమారఘాతీ, సోఽశ్వత్థామా, ఉద్విగ్నం భీతం మనోయస్య-తథా భూతః, ప్రాణపరీప్సుః, ప్రాణాన్రాప్తుమిచ్ఛుః-జిజీవిషు రిత్యర్థః, ఉర్వ్యాం-భూమౌ, యావద్గమం-యావద్గన్తుం శక్యం, తావద్రథేన-సాధనేన, పరాద్రవత్ - పలా యితవాన్, కో-దక్షః, యథా రుద్ర భయాత్ తద్వత్.

౧౯. యదా అశరణం-రక్షక రహితం, శ్రాన్తా-వాజినో యస్యత, మాత్మానం, ఐక్షత-పర్యాలో చితవాన్, తదా, సద్విజాత్మజః, ద్రౌణిః, ఆత్మాత్రాయతేఽనేనేత్యాత్మత్రాణం, స్వరక్షణోపాయం, బ్రహ్మ శిరోనామకమస్త్రం, మేనే-అబుద్ధ్యత, బ్రహ్మ శిరోస్త్రేణ అర్జునం హత్వా, ఆత్మానం రక్షిష్యామీతి అధ్యవ- సితవా నిత్యర్థః.

అథో పస్పృశ్య సలిలం, సన్దధే తత్సమాహితః ।
అజానన్నపి సంహారం, ప్రాణకృచ్ఛ్ర ఉపస్థితే ॥ ౨౦

తతః ప్రాదుష్కృతం తేజః, ప్రచణ్డం సర్వతోదిశమ్ ।
ప్రాణాపదమభిప్రేక్ష్య విష్ణుం జిష్ణురువాచహ ॥ ౨౧

అర్జున ఉవాచ- కృష్ణకృష్ణ మహాబాహో భక్తానామ భయంకర ।
త్వమేకో దహ్యమానానాం,అపవర్గోఽసిసంసృతేః॥ ౨౨

త్వమాద్యః పురుషస్సాక్షాత్, ఈశ్వరః ప్రకృతేః పరః।
మాయాంవ్యుదస్యచిచ్ఛక్త్యా, కైవల్యేస్థిత ఆత్మని ॥ ౨౩

౨౦. అథ సలిలముపస్పృశ్యాఽఽచమ్య, సమాహితః, అస్త్రప్రయోగోపయుక్త మనః ప్రణిధాన యుక్తః, సంహార-మస్త్రోపసంహార-మజానన్నపి, ప్రాణాపద్యుపస్థితాయాం, శస్త్రబ్రహ్మశిరోఽస్త్రం సన్దధే-ప్రయుయోజ.

౨౧. తత స్సర్వతో దిశం-సర్వదిక్షు, ప్రాదుష్కృతం-ప్రాదుర్భూతం, ప్రచణ్డం-ఉగ్రం, తేజః, ప్రాణాపదమభిప్రేక్ష్య-ప్రాణవిపత్తి-కారిత్వేనోత్ప్రేక్ష్య, జిష్ణు రర్జునో, విష్ణుం-కృష్ణ-మువాచ.

౨౨. తదేవాహ కృష్ణేత్యాది పఞ్చభిః-ప్రాదుష్కృత తేజోయాథాత్మ్య తదుపసంహారాఽనభిజ్ఞః, తదు భయ జ్ఞాపనాయ, భగవన్తం, కృష్ణం ప్రష్టుకామోనాఽహమపి వేద్మీతి మావోచ ఇత్యభిప్రాయేణ, తావద్భగవన్తం స్వాభావికైర్ధర్మైః స్తౌతి చతుర్భిః, హే కృష్ణ, కృష్ణ, "కృషిర్భూవాచక శ్శబ్దోణశ్చ నిర్వృతివాచకః" ఇతి నిరుక్త కృష్ణ శబ్దోపస్థాపిత సర్వలోక సుఖావహత్వరూప గుణాఽనుసన్ధాన కృత సమ్భ్రమా ద్విరుక్తిః, హే మహాబాహో "బాహూరాజన్యః కృత" ఇత్యుక్తరీత్యా, రాజన్యకుల ప్రభవబాహో, భక్తానామ భయంకరోతి తథా భూత, స్తస్య సమ్బోధనం, దహ్యమానానాం-తాపత్రయేణ దహ్యమానానాం జనానాం, సంసృతే రపవర్గః-పారభూతః, సంసారాద్విమోచక ఇతియావత్. త్వమేక ఏవ, కృత్స్నజగత్సుఖావహస్య, తత్రాఽపి భక్తాఽభయంకరస్య, సంసృతి రూప మహాభయ క్షేపణ క్షమస్య, తవ, కియాన్ ఏతదుపస్థిత భయాఽపన యనే ప్రయాస ఇతి భావః.

౨౩ నన్వేవం విధస్త్వీశ్వరోనాహ మిత్యత ఆహ త్వమితి త్వమేవ సాక్షాదీశ్వరః, యత్కిఞ్చిదీశిత వ్యవస్త్వపేక్షయా సర్వోఽపిలోక ఈశ్వర ఏవేతి అనితర సాధారణైర్ధర్మైః, అభిప్రేతమీశ్వరం ఇతరస్మాద్వ్యావర్త యతి. ఆద్యః-ఆదౌభవః, ఆద్యః నిఖిల జగత్కారణత్వేనాఽవస్థితః, పురుషః - సర్వాన్తరాత్మతయా, సర్వప్రశాసితృత్వేన, సర్వహృదయాన్తర్వర్తీత్యర్థః, అథాఽపి, ప్రకృతేఃపరః, "భూమిరాపోఽనలోవాయుఃఖం మనోబుద్ధిరేవచ" "అపరేయ మితస్త్వన్యాం," ఇత్యాది శ్లోకద్వయోక్త ప్రకృతిద్వయాత్ విలక్షణః, పురుషశబ్దేన, "పూస్సం క్షేపైశరీరేస్మిన్ శయనాత్ పురుషోహరిః" ఇతి నిరుక్తేన,

సఏవజీవలోకస్య, మాయా మోహిత చేతసః ।
విధత్సే స్వేనవీర్యేణ, శ్రేయోధర్మాది లక్షణమ్ ॥ ౨౪

తథాఽయంచావతార స్తే, భువోభారజి హీర్షయా ।
స్వానాం చానన్య భావానాం, అనుధ్యానాయ చాసకృత్ ॥ ౨౫

కిమిదం స్విత్ కుతోవేతి, దేవదేవన వేద్మ్యహమ్ ।
సర్వతోముఖ మాయాతి, తేజః పరమదారుణమ్ ॥ ౨౬

సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వాధారత్వం చ ఫలితమ్. పర ఇత్యనేన ప్రకృతిగత ధర్మాఽ స్పర్శశ్చ. నన్వీశ్వర స్సర్వధార కశ్చేత్ తస్య కిం ధారకం దేహాద్విలక్షణస్యాఽపి జీవస్య "దేవోఽహం మనుష్యోహ" మితి, దేహధర్మ స్పర్శ దర్శనాత్ కథం తస్య ప్రకృతి ధర్మాఽ స్పర్శశ్చ ఇత్యతో విశినష్టి-చిచ్ఛక్త్యా శక్తిశబ్దః, సర్వత్ర కార్యోపయోగ్య పృథక్సిద్ధ విశేషణవాచీ చిచ్ఛక్త్యా-జ్ఞానశక్త్యా, నిత్యావిర్భూతాఽపరిచ్ఛిన్నధర్మ భూత జ్ఞాన శక్త్యా, మాయాం ప్రకృతిం చేతనాఽచేతనాత్మికాంవ్యుదస్య-మాయా శబ్దోత్ర ఉపచారాత్ మాయా ధర్మపరః మాయా ధర్మాన్ వ్యుదస్య మాయా ధర్మైరస్పృష్ట ఇత్యర్థః. కేవల ఏవ కైవల్యః-స్వార్థేష్యఞ్. కేవలే ఆత్మనిస్థితః, "స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇత్యుక్తరీత్యా ఆధారాన్తరాఽనపేక్ష ఇత్యర్థః జీవస్తుకర్మణా సఙ్కుచిత జ్ఞానత్వాత్ దేహాత్మ భ్రమేణ దేహధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి. ఈశ్వరస్తు చిచ్ఛక్త్యా, తాన్వ్యుదస్య, తత్తజ్జీవాన్తరాత్మ తయా తత్తజ్జీవ కర్మాఽను రూపం ఫలం ప్రయచ్ఛ న్ననితరధార్యోఽవ తిష్ఠత ఇతిభావః.

౨౪. తదేవాహ స ఏవేతి ఉక్తవిధ ఈశ్వరః స్త్వం మాయయా దేహాత్మ భ్రమ స్వతన్త్రాత్మ భ్రమాదిరూప మాయా కార్యేణమోహితం చేతోయస్య తస్య జీవలోకస్య ధర్మాది లక్షణం-ధర్మాఽర్థకామ మోక్ష రూప పురుషాఽర్థ చతుష్టయరూపం శ్రేయః తద్వి పర్యయ రూపమ శ్రేయశ్చ తత్తత్కర్మాను గుణ్యేన స్వేన వీర్యేణ స్వాభావికేన అప్రచ్యుతేన మాహాత్మ్యేన ఉపలక్షితః విధత్సే-ప్రయచ్ఛసి.

౨౫. న కేవల మన్తరాత్మత యైవం విధత్సే. అపితు అవతార ముఖేనాఽపి ఇత్యభిప్రాయేణాహ తథేతి భువోభార భూతానాం దుష్కృతాం జిహీర్షయా-సంహారేచ్ఛయా అనన్యభావానాం అనన్యప్రయో-జన భక్తియోగ నిష్ఠానాం, స్వానాం-స్వకీయానాం, అసకృదనుధ్యానాయ చ అయం తవాఽవతారః

౨౬. ఏవం సంస్తుత్య ప్రకృతం పృచ్ఛతి కి మిదమితి ఇదం తేజః కిం స్విదితి యాథాత్మ్య ప్రశ్నః కుతోవేతి హేతు ప్రశ్నః కుతోవా ఆగచ్ఛతి-కుతశ్చ శమిష్యతీత్యర్థః స్వస్య తద జ్ఞానమావేద యతి నవేద్మ్యహమితి. త్వత్తః కింజానా సీత్యత్రాహ. సర్వతోముఖం-పరమదారుణం తేజ ఆయాతీత్యేతావ దేవ వేద్మీత్యర్థః.

శ్రీ భగవాను వాచ :—

వేత్థే దంద్రోణ పుత్రస్య బ్రాహ్మమస్త్రం ప్రదర్శితమ్ ।
నైవాఽసౌ వేదసం హారం ప్రాణబాధ ఉపస్థితే ॥ ౨౭

నహ్యస్యాఽన్యతమం కిఞ్చిత్, అస్త్రం ప్రత్యవమర్శకమ్ ।
జహ్యస్త్రతేజ ఉన్నద్ధ మస్త్రజ్ఞో హ్యస్త్రతేజసా ॥ ౨౮

శ్రుత్వా భగవతా ప్రోక్తం, ఫల్గునః పరవీరహా ।
స్పృష్ట్వాప స్తం పరిక్రమ్య, బ్రాహ్మం బ్రాహ్మాయసన్దధే ॥ ౨౯

సంహత్యాఽన్యోఽన్యముభయోః, తేజసీ శరసంవృతే ।
ఆవృత్య రోదసీఖంచ, వవృధాతేఽర్కవహ్నివత్ ॥ ౩౦

దృష్ట్వాఽస్త్రతేజస్తు తయోః, త్రీన్‌లోకాన్ ప్రదహన్మహత్ ।
దహ్యమానాః ప్రజాస్సర్వాణిః, సాంవర్తక మమంసత ॥ ౩౧

౨౭. ఇత్థం సంస్తుతో విజ్ఞాపి తశ్చ భగవాన్ సర్వజ్ఞ ఆహ వేత్థేతిద్వాభ్యామ్ ప్రాణబాధే-ఉపస్థితే సతి ద్రోణ పుత్రస్యేతి కర్తరిషష్ఠీ. తేన ప్రదర్శితం ప్రయుక్తం బ్రాహ్మమస్త్ర మిదం తేజోవేత్థ-జానీహి, అసౌ-ద్రోణపుత్రః సంహారం ప్రయుక్త బ్రహ్మాస్త్రస్యాపి సంహారం నవేద-నజానాతి.

౨౮. తర్హి కథ మిత్యుప సంహర్తవ్య మిత్రత్రాహ నహీతి అస్య ద్రోణపుత్ర ప్రదర్శితస్య బ్రహ్మాస్త్ర స్య ప్రత్యభిమర్శకం - ప్రతిభటమస్త్రం తతోఽన్యతమం కిఞ్చిదపి నవిద్యతే. అతోఽస్త్రజ్ఞః-బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగోప సంహారజ్ఞః త్వం అస్త్ర తేజసా-బ్రహ్మాస్త్ర-తేజసైవ ఉన్నద్ధ ముద్రిక్తం. అస్త్ర తేజః బ్రహ్మాస్త్ర తేజః జహి త్వమపి బ్రహ్మాస్త్రేణైవ తదభి భావయేత్యర్థః.

౨౯. ఇత్థం భగవతా ప్రోక్తం అస్త్రోపి సంహారోపాయం శ్రుత్వా పరవీరహా ఫల్గునః-అర్జునః, అప అచమ్య తం కృష్ణం పరిక్రమ్యప్రదక్షిణీ కృత్య బ్రాహ్మాయ ప్రతిభటం బ్రాహ్మమేవాఽస్త్రం సందధే-ప్రయుయోజ.

౩౦. తత స్తయోరు భయోరస్త్రయోః తేజసీ శరై ర్వ్యాప్తైరన్యోన్యం సంహత్య - సంగత్య, రోదసీ-ద్యావాపృథివ్యౌ ఖం ఆకాశం చ అవృత్య ఆవేష్ట్య అర్కవహ్ని ఇవవ వృధాతే.

౩౧. తత స్త్రీన్‌లోకాన్ ప్రదహత్ తయోః-ద్రౌణ్యర్జునయోః అస్త్రతేజః తత్ప్రయుక్తాఽస్త్ర తేజో దృష్ట్వా తేనదహ్యమానాః సర్వాః-ప్రజాః, సాంవర్తకం-ప్రళయాఽగ్నిం అమం సత-అమన్యన్త.

౩౨. లోకవ్యతికరం లోకోపమర్దన రూపం ప్రజోపప్లవం వాసుదేవమతం-అభిప్రాయంచ, ఆ లక్ష్య అర్జునః ద్వయం బ్రహ్మాస్త్రద్వయం సంజహార-ఉపసంహృతవాన్.

ప్రజోపప్లవమాలక్ష్య, లోకవ్యతి కరంచతమ్ ।
మతం చవాసుదేవస్య, సంజహారార్జునో ద్వయమ్ ॥ ౩౨

తత ఆసాద్యతరసా, దారుణం గౌతమీసుతమ్ ।
బబన్ధాఽమర్షతామ్రాక్షః, పశుంరశనయాయథా ॥ ౩౩

శిబిరాయనినీషన్తం, రజ్జ్వాబధ్వారిపుంబలాత్ ।
ప్రాహార్జునం ప్రకుపితో, భగవానంబుజేక్షణః ॥ ౩౪

నైనం పార్థార్హసిత్రాతుం, బ్రహ్మబన్ధు మిమంజహి ।
యోఽసావనాగసస్సుప్తాన్, అవధీన్నిశి బాలకాన్ ॥ ౩౫

మత్తం ప్రమత్త మున్మత్తం, సుప్తం బాలంస్త్రి యంజడం ।
ప్రపన్నం విరథంభీతం, నరిపుంహన్తి ధర్మవిత్ ॥ ౩౬

స్వప్రాణాన్యః, పరప్రాణైః, ప్రపుష్ణా త్యఘృణః ఖలః ।
తద్వధస్తస్య హిశ్రేయః, యద్దోషా ద్యాత్యధః పుమాన్ ॥ ౩౭

---

౩౩ తత ఆసాద్య-సమీపమేత్య దారుణం-ఉగ్రం గౌతమ్యాః-ద్రోణపత్న్యాః కృప్యాః సుతం ద్రౌణిం అమర్షేణ-క్రోధేన తామ్రే-అక్షిణీ యస్య సోఽర్జునః తరసా-బలేన బబన్ధ: యథా రజ్జ్వాపశుం తద్వత్.

౩౪. రిపుం-ద్రౌణిం బలాత్ రజ్జ్వాబధ్వా శిబిరాయ రాజనివేశాయ శిబిర ప్రతినినీషన్తం నేతు మిచ్ఛన్తం అర్జునం భగవాన్ అమ్బుజేక్షణః కృష్ణః ప్రకుపిత ఆహ ధర్మ పరీక్షార్థమితి భావః.

౩౫. తనేవాహనైనమితి పఞ్చభిః హేపార్థ ఇమం బ్రహ్మ బంధుం త్రాతుం జీవయితుం నైవాఽర్హాసి కిన్తుజహి అత తాయిన మాయాన్త హన్యాదేవాఽ విచారయన్ ఇతి స్మృతేరితిభావః ॥తదేవాహ॥ యోఽసౌ బ్రహ్మ బన్ధుః నిశిబాలకాన్ తత్రాఽపి సుప్తానవధీత్.

౩౬. ధర్మవిత్పుమాన్ మత్తాదిరూపం రిపుం నహన్తి. ఏవంతు ధర్మస్థితి రిత్యర్థః తత్ర మత్తం-మధునా ప్రమత్తం అనవహితం ఉన్మత్తం పిత్తాదినాజడం కేవలమజ్ఞమ్.

౩౭. అఘృణః నిష్కృపః అత ఏవ ఖలో దురాత్మా యఃపుమాన్ పరేషాం ప్రాణైః స్వప్రాణాన్ ప్రపుష్ణాతి తస్య వధః తస్యైవశ్రేయస్కరః అన్యథా యస్మాద కృత ప్రాయశ్చిత్తాద్దోషాత్పుమాన్ అధః నరకే పతతి.

౩౮. కిఞ్చమమశృణ్వత స్తతః భవతా పాఞ్చాల్యై ద్రౌపద్యై ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం కిమితి హేమానిని యస్తవ పుత్రహన్తా తస్యశిర ఆహరిష్యే ఆహరిష్యామీతి.

ప్రతిశ్రుతంచ భవతా, పాఞ్చాల్యై శృణ్వతో మమ ।
ఆహరిష్యే శిర స్తస్య, య స్తే మానిని పుత్రహా ॥ ౩౮

తదసౌ వధ్యతాంపాప, ఆతతా య్యాత్మబంధుహా ।
భర్తుశ్చ విప్రియంవీర, కృతవాన్కుల పాంసనః ॥ ౩౯

ఏవం పరీక్షతా ధర్మం పార్థః కృష్ణేన చోదితః ।
నైచ్ఛద్ధన్తుం గురుసుతం, అప్యాత్మజహనం మహాన్ ॥ ౪౦

అథోపేత్య స్వశిబిరం, గోవిన్దప్రియసారథిః ।
న్యవేదయ త్తం ప్రియాయై, శోచ న్త్యా ఆత్మజాన్ హతాన్ ॥ ౪౧

తథాఽహృతం పశువత్పాశబద్ధం, అవాఙ్ముఖం కర్మజుగుప్సితేన ।
నిరీక్ష్య కృష్ణాఽపకృతం గురోస్సుతం, వామస్వభావా కృపయానసామచ ॥ ౪౨

ఉవాచచా సహ న్త్యస్య, బన్ధనాఽఽనయనం సతీ ।
ముచ్యతాంము చ్యతామేష, బ్రాహ్మణోనితరాంగురుః ॥ ౪౩

౩౯. తత్తస్మాత్ అసౌపాపాత్మా అత తాయీ ఆత్మన స్తవ బన్ధుహం కుమారఘాతీ హేవీర భర్తుః దృతరాష్ట్రస్య విప్రియమిదం కర్మ కృతవాన్ కులపాంసనః కులదూషకశ్చ అతో వధ్యతామ్.

౪౦. ఇత్థం ధర్మం పరీక్షతా ధర్మ పరీక్షార్థ మేవం బ్రువతా కృష్ణే నచోదితో పీమహార్థః అర్జునః ఆత్మజ హననమపి సుతహననమపి తం గురు సుతం హన్తుం నైచ్ఛత్ యతోఽర్జునో మహాన్ గురు కృతోప కారాఽభిజ్ఞః.

౪౧. తతో గోవిన్దః ప్రియస్సారథిర్యస్యసోఽర్జునః స్వశిబిరమాగత్య హతానాత్మజాన్ప్రతి శోచ-న్త్యై యప్రియాయై ద్రౌపద్యై తం ద్రౌణిం న్యవేదయత్.

౪౨. ఆ హృతం ఆనీతం పశునాతుల్యం పశువత్ పాశేనబద్ధం పశుర్యథా పాశేనబధ్యతే తద్వ ద్బద్ధం కర్మణః స్వకృతస్య జుగుప్సితేన జుగుప్సాశబ్దాత్ స్వాఽర్థ సన్నన్తాద్భావే క్తః నిన్దయా హేతునా అవాఙ్ముఖం అధోముఖ అపకృతం అపకారిణం అర్జునేనాఽపకృతంవా గురోస్సుతం అశ్వత్థామానం నిరీక్ష్య దృష్ట్వా ద్రౌపదీ వామ స్వభావా హేతుగర్భమిదం సు స్వభావత్వాత్ ననామ.

౪౩. అస్యగురుసుతస్య బన్ధనేనాఽఽనయనం బన్ధన పూర్వకమానయనం బన్ధనంచాఽనయనంచవా అస్యాఽర్జునస్య-అర్జున కర్తృకం బన్ధనానయన మితివా అసహ న్తీ సతీద్రౌపదీ ఉవాచ । ఉక్తిమేవాహ-ముచ్యతామిత్యాది ఖిప్సార్థేః పఞ్చభిః ఏషముచ్యతాం ముచ్యతాం త్వరయాద్విరుక్తిః మోచనీయత్వే హేతుం దర్శయ న్తీ విశినష్టి-బ్రాహ్మణః తత్రాఽపిగురుః॥.

సరహస్యోధనుర్వేదః, సవిసర్గోప సంయమః ।
అస్త్రగ్రామశ్చ భవతా శిక్షితోయ దనుగ్రహాత్ ॥ ౪౪

సఏష భగవాన్ ద్రోణః, ప్రజారూపేణ వర్తతే ।
తస్యాఽఽత్మనోఽర్ధం పత్న్యాస్తే, నాన్వగాద్వీరసూః కృపీ ॥ ౪౫

తద్ధర్మజ్ఞ, మహాభాగ, భవద్భిర్గౌరవం కులమ్ ।
వృజినం నార్హతిప్రాప్తుం, పూజ్యం వన్ద్యమభీక్ష్ణశః ॥ ౪౬

మాఽరోదీదస్య జననీ, గౌతమీపతిదేవతా ।
యథాఽహంమృతవత్సాఽఽర్తారోదిమ్య శ్రుముఖీముహుః ॥ ౪౭

యైఃకోపితం బ్రహ్మకుల, రాజన్యైరజితాత్మభిః ।
తత్కులం ప్రదహత్యాశు, సాఽనుబన్ధంశు చార్పితమ్ ॥ ౪౮

---

౪౪ నహ్యేషగురుః అపిత్వప్యాఽయంపితేత్యత్రాహ "సరహస్యఇతి" భవతా-యస్యాఽనుగ్రహాత్ రహస్యేన రహస్యేన సహితో ధనుర్వేదః సవిసర్గోపసం యమః ప్రయోగోపసంహార సహితోఽస్త్రగ్రామః అస్త్రసముదాయశ్చ శిక్షితః॥.

౪౫. సభగవాన్ ద్రోణఏవఏషః ప్రజారూపేణ వర్తతే । ఏతచ్ఛబ్దో ద్రోణస్యైవ ఆకారాన్తరేణాఽవస్థితి పరామర్శకః "ఆత్మావైపుత్ర" ఇతి శ్రుతేరితిభావః । పుత్రవిషయాఽపకారేణ పితైవాఽపక్రియత ఇతిభావః। ననుసః స్వర్గతఇత్యాత్రాహతస్యేతి॥ తస్యద్రోణస్యాఽఽత్మనః శరీరస్యాఽర్ధం అర్ధాంశరూపా తత్పత్నీ కృపీ వీరసూః-పుత్రవతీసతీ ఆస్తే । నాన్వగాత్-నాఽనుమరణం కృతవతీ ॥ అర్ధమితి-సమాంశాఽభిప్రాయేణ నపుంసకనిర్దేశః "అర్ధోవాఏష ఆత్మనోయత్పత్నీ" తిశ్రుత్యభిప్రాయేణాఽర్ధమిత్యుక్తమ్ । ద్రోణస్యస్వర్గతత్వేప్రితదర్ధ శరీరభూతా తత్పత్న్యపక్రియత ఏవేతిభావః॥.

౪౬. తత్తస్మాత్ హేధర్మజ్ఞ-మదుక్తధర్మాభిజ్ఞ గుర్వవమానరాహిత్య రూపమహా-భాగ్యయుక్త భవద్భి-ర్గురూణాం బహుమన్తృభిః గౌరవంకులం-గురోస్సమ్బన్ధి కులం వృజినం దుఃఖంప్రాప్తుం-ప్రాపయితుం భవద్భిర్హేతుభిః వృజినం ప్రాప్తు-మితివా నార్హతి-కిన్తు అభీక్ష్ణశః పౌనః పున్యేన పూజ్యం వన్దనీయంచ భవద్భిరిత్యనుషఙ్గః ॥.

౪౭. ఏతద్విషయాఽపకృత్యాకృపీ నితరాం ఆహామివదుః ఖితా స్యాత్ । తత్తవానుచితమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ మృతాః వత్సాఃయస్యాస్సా అత-ఏవాఽఽర్తా అహంముహుర్ముహుర శ్రుముఖీయ థారోదిమి తథాఽన్యబ్రాహ్మణస్య జననీ పతిరేవదేవతాయస్యాస్సా గౌతమీ-గౌతమస్య దుహితా కృపీమారోదత్॥.

౪౮. కిఞ్చేదంకర్మాఽస్మత్కులస్యాఽపి అనర్థకారీత్యాహ "యైరితి" అజితాఽఽత్మభిః అజితః క్రోధపరవశః ఆత్మా-మనో యేషాంతైః యైః-రాజన్యైః బ్రహ్మకులం-విప్రకులం కోపితం-కోపవిషయీ

సూత ఉవాచ :—

ధర్మ్యం న్యాయ్యం సకరుణం, నిర్వ్యళీకం సమంమహత్ ।
రాజాధర్మసుతో రాజ్ఞ్యాః, ప్రత్యనన్ద ద్వచోద్విజాః ॥ ౪౯

నకులస్సహ దేవశ్చ, యుయుధానో ధనంజయః ।
భగవాన్ దేవకీపుత్రః యేచాఽన్యే యాశ్చయోషితః ॥ ౫౦

తత్రహాఽమర్షితో భీమః, తస్యశ్రేయాన్ వధస్స్మృతః ।
నభర్తుర్నాత్మన శ్చార్థే, యోహన్ సుప్తాన్ శిశూన్వృథా ॥ ౫౧

నిశమ్య భీమగదితం, ద్రౌపద్యాశ్చ చతుర్భుజః ।
ఆలోక్య వదనం సఖ్యుః, ఇదమాహస్మయన్నివ ॥ ౫౨

శ్రీ భగవాను వాచ :—

బ్రహ్మబంధుర్నహన్తవ్యః, ఆతతాయీ వధార్హణః ।
మయైవోభయ మామ్నాతం, పరిపాహ్యాను శాసనమ్ ॥ ౫౩

కృతం అతఏవశుచా-శోకేన అర్పితం-ప్రాపితం దుఃఖితం సదిత్యర్థః । తేషాం-రాజన్యానాం కులంసాఽనుబన్ధం అనుబన్ధి సహితం ఆశుదహాతి అత్రప్రదహక్రియాకర్తృ-బ్రహ్మకులం నతురాజన్యకులమ్ ॥

౪౯. హేద్విజాః ఇత్థం ధర్మ్యం - ధర్మాదనపేతం న్యాయ్యం - న్యాయాత్ - నీతే - రనపేతం న్యాయ్యమ్ । స్వకరుణం-కరుణాయుక్తం నిర్వళీకం-అనృతాఽప్రియ-రహితం సమం-అవిషమం అనురూపం-మహత్ ఆశయా గమ్భీరంచ రాజ్ఞ్యాః-ద్రౌపద్యాః వచోనిశమ్య ధర్మసుతః-యుధిష్ఠిరః ప్రత్యనన్దత్॥.

౫౦. తథా నకులాదయః యేచాఽన్యే తద్వతిరిక్తాః పురుషాః యాశ్చస్త్రియః సర్వేతే ప్రత్యనన్దన్నితి వచనవిపరిణామేన పూర్వేణాఽన్వయః॥

౫౧. తత్ర భీమస్త్వమర్షిత ఆహ॥ కిమితి ;-తస్య-బ్రహ్మబన్ధోః-ద్రౌణేః వధఏవ శ్రేయాన్-స్మృతః కుతః యతోయం భర్తుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆత్మనస్స్వ స్యచాఽర్థే ప్రయోజనాయ సుప్తాన్ శిశూన్నాహన్ నహతవాన్ కిన్తువృథైవహత వానితి॥.

౫౨. భీమస్య ద్రౌప్రద్యాశ్చ గదితం వచః శ్రుత్వా చతుర్భుజో భగవాన్ శ్రీకృష్ణః సఖ్యుః అర్జునస్య వదనమాలోక్యస్మయన్-ఈషద్ధసన్నివేదం వక్ష్యమాణ-మాహ॥.

౫౩. తదేవాఽహబ్రహ్మబంధురితి ద్వాభ్యామ్ । బ్రహ్మబంధురితి హేతుగర్భం బ్రహ్మబన్ధుత్వాదయం నహన్తవ్యః । ఆతతాయీత్యపి హేతుగర్భం-ఆతతాయిత్వాదయం వధార్హణః వధమర్హతీతి వధార్హణః నన్ద్యా-దిత్వాత్ కర్తరిల్యుః మయైవ ఉభయమామ్నాతమ్ । వధాఽర్హత్వం అనర్హత్వం చేత్యుభయమపి

కురుప్రతిశ్రుతం సత్యం, యత్తత్సాంత్వయతా ప్రియామ్ ।
ప్రియంచ భీమసేనస్య, పాఞ్చాల్యైమహ్య మేవచ ॥ ౫౪

అర్జునస్సహసాఽజ్ఞాయ, హరేర్హార్దమథాఽసినా ।
మణింజహార మూర్ధన్యం, ద్విజస్య సహమూర్ధజమ్ ॥ ౫౫

విముచ్య రశనాబద్ధం, బాలహత్యాహత ప్రభమ్ ।
తేజసామణి నాహీనం. శిబిరాన్నిరయా పయత్ ॥ ౫౬

సూత ఉవాచ :

వపనం, ద్రవిణాదానం, స్థానాన్నిర్యాపణం తథా ।
ఏషహిబ్రహ్మ బంధూనాం, వధోనాఽన్యోస్తిదైహికః ॥ ౫౭

పుత్రశోకాతురాస్సర్వే, పాండవాస్సహ కృష్ణయా ।
స్వానాంమృతానాం యత్కృత్యం, చక్రుర్నిర్హారణాదికమ్ ॥ ౫౮

ఇతి, శ్రీ భాగవతే, మహాపురాణే, ప్రథమస్కన్ధే సప్తమోధ్యాయః

సహేతుకముక్తం । అనుశాసనమ్-మదను-శాసనమ్ "నబ్రాహ్మణం హన్యాత్ - ఆతతాయినమాయాన్తం హన్యాదేవాఽ-విచారయన్" ఇత్యాదిశాస్త్రైఽనుమతం ఇదముభయం పాహి పాలయ,నాఽతిక్రమస్వ యథైతదుభయం పాలితం స్యాత్తథాకుర్విత్యర్థః॥.

౫౪. తత్రాఽన్యతరకరణే అన్యతరదకృతం స్యాత్ తత్తవాఽనుచితమిత్యభి-ప్రాయేణాఽఽహ "కుర్వితి" ప్రియాంద్రౌపదీం సాన్త్వయతాత్వయా యత్-ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం శిరశ్ఛిన్ద్యామితి తదపి-సత్యం-యథాఽర్థం కురు భీమాదీనాం ప్రియంచకురు॥

౫౫ తతఏవముక్తోఽర్జునో భావజ్ఞో హరేఃహార్దం-హృద్గతం అభి-ప్రాయమాజ్ఞాయాఽసినా-ఖడ్గేన సాధనేన ద్విజస్యమూర్ధన్యం-మూర్ధ్ని - ధారితంమణిం మూర్ధజైః - కేశైఃసహితం యథాతథా జహార-హృతవాన్ ॥

౫౬. తతోరశనాం విముచ్య పూర్వమేవ బాలానాం హత్యయా హతాప్రభాయస్యతం తేజసా తేజః ప్రదేన మణినాచ । హీనం రహితం సుతరాం హతప్రభం శిబిరాన్నిరయా పయత్-బహిర్నిస్సారయా మాస ,॥

౫౭. నన్వేవమపి స్వప్రతిశ్రుతం భీమగదితంచ నకృతమేవేత్యాశఙ్కమానం శౌనకం ప్రత్యాహ సూతః "వపనమితి" వపనం-ముణ్డనం ద్రవిణాఽఽదానం ధనాఽపహరణం స్థానాన్నిర్యాపణం చేత్యేషఏవహి బ్రహ్మబన్ధూనాం వధః అన్యో-దైహికః-శిరఃపాణ్యాదిచ్ఛేదనరూపః నాస్తిహి తతైత్రితయమపి కృతమేవేతి తేనైవవధోఽపికృతప్రాయఏవేతి భావః॥.

౫౮ తతస్సర్వే పాణ్డవా-యుధిష్ఠిరాదయః కృష్ణయా-ద్రౌపద్యాసహ శోకపీడితాస్సన్తో మృతానాంస్వానాం పుత్రబన్ధూనాం యత్కర్తవ్యమ్ । నిర్హారణాదికం-తచ్చక్రుః॥.

ఇతి, శ్రీభాగవత, చన్ద్రి, చన్ద్రికాయాం, ప్రథమస్కన్ధ టీకాయాం, సప్తమోధ్యాయః

శ్రీ మతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథాఽష్టమోఽధ్యాయః – ధృతరాష్ట్రాదీనాం శ్రీకృష్ణకృతసాన్త్వనమ్।
కున్తీకృత శ్రీకృష్ణస్తుతిః

సూత ఉవాచ:–

అథతే సమ్పరేతానాం, స్వానాముదక మిచ్ఛతామ్।
దాతుంస కృష్ణాగఙ్గాయాం పురస్కృత్యయయుస్త్రియః ॥ ౧

తేనినీయోదకం సర్వే,విలప్యచభృశంపునః।
ఆప్లుతాహరిపాదాబ్జ, రజఃపూతే సరిజ్జలే ॥ ౨

తత్రాసీనం కురుపతిం, ధృతరాష్ట్రంసహానుజమ్ ।
గాన్ధారీంపుత్రశోకార్తాం పృథాంకృష్ణాంచమాధవః ॥ ౩

౧. అథ తే పాణ్డవాః సమ్పరేతానాం–మృతానాంస్వానాం, ఉదకం–తిలోదకం, ఏతచ్ఛ్రాద్ధాదీనామప్యుపలక్షణమ్॥ ఇచ్ఛతాం–ప్రేతరూపేణకామయమానానాం, దాతుం–ఉదకందాతుం, స్త్రియః–ద్రౌపద్యాదిస్త్రీః, పురస్కృత్యకృష్ణేన సహితాః, గఙ్గాంయయుః॥

౨. తత్ర, తేసర్వే–పాండవాదయః, భృశంపునః పునః, సమ్పరేతానాముదకం నినీయ–ప్రదాయ, హరేః కృష్ణస్య, పాదాబ్జయోః రజసాపూతే, సరితః–గఙ్గాయాః జలే, ఆప్లుతాః। ఆప్లుత్యశుద్ధాబభూవురిత్యర్థః॥

౩. తత్ర–గఙ్గాతీరే, ఆసీనం–ఉపవిష్టం, సహానుజం కురూణాంపతిం, ధృతరాష్ట్రం, పుత్రశోకార్తామితి, గాన్ధారీ కృష్ణయోర్విశేషణమ్॥ తత్రగాన్ధారీ–ధృతరాష్ట్రభార్యా, పృథాకున్తీ, కృష్ణాద్రౌపదీ, మాధవః – కృష్ణః, సాన్త్వయామాసే – త్యుత్తరేణాఽన్వయః॥ సహాఽనుజ మిత్యత్ర, అనుజశబ్దః, పాణ్డుసుత – ధర్మ రాజాదీనాము పలక్షకః, తేషామప్యత్ర శోకార్తత్వేన సాన్త్వనీయత్వాత్॥ నతువిదుర, పరః, తస్యపూర్వమేవ ధృతరాష్ట్రేణ నిర్వాపితత్వాత్, యాదవక్షయాఽ – నన్తరమాగామినః, తదావస్థానాఽసంభవాత్॥

సాన్త్వయామాసమునిభిః, హతబన్ధూన్శుచార్పితాన్ ।
భూతేషుకాలస్యగతిం, దర్శయన్నప్రతిక్రియామ్ ॥ ౪

సాధయిత్వాఽజాతశత్రోః, స్వరాజ్యంకితవైర్హృతమ్ ।
ఘాతయిత్వాఽసతోరాజ్ఞ్యాః, కచస్పర్శక్షతాయుషః ॥ ౫

యాజయిత్వాఽశ్వమేధైస్తం, త్రిభిరుత్తమకల్పకైః ।
తద్యశః పావనం దిక్షుశత మన్యోఽరివాతనోత్ ॥ ౬

ఆమన్త్ర్య పాండుపుత్రాంశ్చ, శైనేయోద్ధవసంయుతః ।
ద్వైపాయనాదిభిర్విప్రైః పూజితైః ప్రతిపూజితః ॥ ౭

గన్తుంకృతమతిర్బ్రహ్మన్, ద్వారకాం రథమాస్థితః ।
ఉపలేభేఽభిధావన్తీం, ఉత్తరాంభయవిహ్వలామ్ ॥ ౮

౪. హతాః - బంధవః యేషాంతాన్, అతఏవశుచా, అర్పితాన్ - అర్దితాన్ - ధృతరాష్ట్రాదీన్ బన్ధూన్, భూతేషు, నవిద్యతే, ప్రతిక్రియా - ప్రత్యుపాయోయస్యాస్తాం, కాలస్యగతిం,. జన్మమరణాద్యాపాదనరూపాం, దర్శయన్ - మునిభిస్సహసాన్త్వయామాస॥ మాధవ ఇత్యనుషఙ్జనీయం॥ ఏవముత్తరత్రాఽపి॥

౫ కితవైః - అక్షద్యూతాద్యుపాయేన, వఞ్చకైః, దుర్యోధనాదిభిః, హృతం, అజాతశత్రోః - యుధిష్ఠిరస్య. స్వరాజ్యం, సాధయిత్వా, రాజ్ఞ్యాః - ద్రౌపద్యాః కచస్పర్శేన - కేశపాశగ్రహణేనైవ, క్షతం - క్షీణం, ఆయుః, యేషాంతాన్ అసతోదుష్టాన్ దుశ్శాసనాదీన్, ఘాతయిత్వా - అర్జునాదిభిరితిశేషః ॥

౬ ఉత్తమకల్పకైః -ముఖ్యైఃకల్పైః, అన్యూనసమస్తాఙ్గకైః, త్రిభిరశ్వమేధైః తంయుధిష్ఠిరం, యాజయిత్వా, పావనం - పవిత్రం - తస్యయుధిష్ఠిరస్యయశః, శతమన్యోః - శక్రస్య, యశఇవ, వ్యతనోత్ - విస్తారయామాస ॥

౭. తతః - పాండుపుత్రాన్, చశబ్దాత్కున్త్యాంశ్చ, ఆమన్త్ర్య - ఆపృచ్ఛ్య, శైనేయః - శినేర్నప్తాసాత్యకిః, శైనేయోద్ధవాభ్యాం - సాత్యక్యుద్ధవాభ్యాం సహితః, ఆత్మనాపూజితైః - ద్వైపాయనః, ఆదిః - ముఖ్యః, యేషాంతైః, విప్రైః ప్రతిపూజితః ॥

౮ ద్వారకాం, ప్రతిగన్తుం, కృతమతిః - నిశ్చితమతిః, హేబ్రహ్మన్, రథమాస్థితః, అధిష్ఠితః, తదా, అభిధావన్తీం, భయేనవిహ్వలాం, ఉత్తరాం - అభిమన్యుపత్నీం, ఇత్థం, విజ్ఞాపయన్తీమితిశేషః, ఉపలేభే పథిదదర్శేత్యర్థః ॥ యద్వా - అభిధావన్తీం - విజ్ఞాపన పూర్వకమను వర్తమానాముపలేభే ఇత్యన్వయః.

పాహిపాహి మహాయోగిన్, దేవదేవ జగత్పతే
నాఽన్యంత్వదభయంపశ్యే, యత్రమృత్యుః పరస్పరమ్ ॥ ౯

అభిద్రవతిమామీశ, శరస్తప్తాయసోవిభో ।
కామందహతుమాంనాథ, మామేగర్భోనిపాత్యతామ్ ॥ ౧౦

ఉపధార్యవచస్తస్యా భగవాన్ భక్తవత్సలః ।
అపాండవమిదంకర్తుం, ద్రౌణేరస్త్రమబుధ్యత ॥ ౧౧

తర్హ్యేవాథమునిశ్రేష్ఠ, పాండవాః పఞ్చసాయకాన్ ।
ఆత్మనోఽభిముఖాన్దీప్తాన్ ఆలక్ష్యాస్త్రాణి పాదదుః ॥ ౧౨

వ్యసనంవీక్ష్య తత్తేషాంఅనన్యవిషయాత్మనామ్ ।
సుదర్శనేనస్వాఽస్త్రేణ, స్వానాంరక్షాంవ్యధాద్విభుః ॥ ౧౩

౯ విజ్ఞాపనమేవాహ ॥ పాహీతిద్వాభ్యామ్ ॥ హేదేవానాందేవ, హేజగత్పతే నిఖిలజగత్త్రాతః, హేమహాయోగిన్ - సూక్ష్మాఽర్థదర్శిన్, పాహిపాహి ॥ నవిద్యతేభయం యస్మాత్తథాభూతం, త్వత్త్వత్తోఽన్యం నపశ్యే అదర్శనే హేతుంవదన్తీ, అన్యాన్ విశినష్టి యత్రత్వద్వ్యతిరిక్తేషు పరస్పరం మృత్యుః, మృత్యుగ్రస్తా ఇత్యర్థః, నహిస్వయం మృత్యువశోఽన్యం మృత్యోస్త్రాతుం ప్రభురితిభావః

౧౦. ననుకింతవ భయముపస్థితం, యస్మాత్త్వం మయారక్షణీయేత్యత్రాహ। అభిద్రవతీతి॥ ఈశ-విభో, తప్తశ్చాసౌ, వాయసః - అయసోవికారః, శరః, మామభిద్రవతి॥ మదభిముఖ మాగచ్ఛతి, హేనాథ, సశరోమాంకామం - యథేచ్ఛందహతుమే - మమ, గర్భశ్చ, యథామాని పాత్యతాం, తథా - అనుగృహాణేత్యర్థః ॥

౧౧. తస్యాఉత్తరాయావచోఽవధార్య - ఆకర్ణ్య, భక్తవత్సలః - భగవాన్, అబుధ్యత - అధ్యవస్యత్ । కిమితి । అపాణ్డవం - పాణ్డవాభావంకర్తుం, ఇదం శరరూపేణ ద్రవత్, ద్రౌణేరస్త్రం, ద్రౌణిప్రయుక్తం బ్రహ్మాస్త్రమితి ॥

౧౨. యదాభగవానేవమబుధ్యత, తర్హి - తదైవ, హేభృగుశ్రేష్ఠ - శౌనక, పాణ్డవాఅపి, ఆత్మనోఽభిముఖాన్ - అభిముఖమాగచ్ఛతః, దీప్తాన్ - పఞ్చసాయకాన్, శరానాలక్ష్య, అస్త్రాణి ఉపాదదుః జగృహుః ॥

౧౩. తథా, అనన్యవిషయః - ఆత్మామనో యేషాం, అనన్యరక్షకాణాం, పాండవానాం, తద్వ్యసనం - దుఃఖమవలోక్య, విభుః - శ్రీకృష్ణః, స్వాఽసాధారణేన - సుదర్శనాస్త్రేణ, స్వానాం పాండవానాం, రక్షామకరోత్ । సుదర్శనేనతాన్ సాయకాన్నిరస్య, పాణ్డవాన్ రరక్షేత్యర్థః ॥

అన్తస్థ స్సర్వ భూతానామాత్మా యోగేశ్వరోహరిః ।
స్వమాయయాఽఽవృణోద్గర్భం వైరాట్యాః కురుతన్తవే ॥ ౧౪
యద్యప్యస్త్రం బ్రహ్మశిర, స్త్వమోఘంచాఽప్రతిక్రియమ్ ।
వైష్ణవంతేజ ఆసాద్య, సమశామ్య ద్భృగూద్వహ ॥ ౧౫
మామంస్థా హ్యేతదాశ్చర్యం, సర్వాశ్చర్యమయేఽచ్యుతే ।
యఇదం మాయయాదేవ్యాసృజ త్యవతి హన్త్యజః ॥ ౧౬
బ్రహ్మతేజో వినిర్ముక్తై రాత్మజైస్సహకృష్ణయా ।
ప్రయాణాఽభి ముఖంకృష్ణ, మిదమాహపృథాసతీ ॥ ౧౭

౧౪. తతః - అన్తస్థః - సర్వాన్తరాత్మతయాఽవస్థితః, ఆత్మాఅన్తః ప్రవిశ్యధారకశ్చ భగవాన్, అతఏవ, యోగేశ్వరః - నిరతిశయ సూక్ష్మాఽర్థదర్శీ, ఉత్తరాగర్భప్రవిష్ట పాణ్డవాస్త్ర దర్శీతిభావః। హరిః - కృష్ణః కురుత్రన్తవే - కురువంశవిస్తారార్థం, వైరాట్యాః - విరాటపుత్ర్యాః - ఉత్తరాయాః, గర్భంస్వయ మాత్మనైవ ఆవృణోత్ । వైరాట్యా ఉదరంస్వయ ప్రవిశ్య, తద్గర్భం యథాబ్రహ్మాస్త్రేణ - నహన్యేత, తథాఅవృణోత్, గర్భమాచ్ఛాద్య, సుదర్శనేనాస్త్రం చిచ్ఛేదేత్యర్థః ॥

౧౫. కథమప్రతిభటం, సుదర్శనేనాఽపి, నిరస్తమితి, శౌవకాఽభిప్రేతం చోద్యమనూద్య, తత్పరి తివక్తి - ॥ యద్యపీతి ॥ బ్రహ్మశిరోనామకమస్త్రం, అప్రతిక్రియం - కేనాప్యనివార్యం, అతఏవాఽమోఘం - అప్రతిహతం, తథాఽపి, హేభృగూద్వహ, వైష్టవం విష్ణోస్సమ్బన్ధి. తేజః - తేజోరూపం, సుదర్శనమాసాద్య, సమ్యగశామ్యత్ - సుదర్శనేతరాఽప్రతిక్రియం బ్రహ్మాస్త్రం, సుదర్శనమేవసర్వాఽప్రతిక్రియమితిభావః ॥

౧౬. అత్రనవిస్మయః కార్యఇత్యాహ ॥ మేతి ॥ సర్వేభ్యోఽప్యాశ్చర్యేభ్యోఽప్యాశ్చర్యమయే, ఆశ్చర్యశక్తిప్రచురే, అచ్యుతే, స్యాఽఽశ్రితాస్త్ర భూషణగుణ విభూత్యాదీన్న చ్యావయతి - నవిహతాన్ కరోతీతి, అచ్యుతః, తథాభూతే భగవత్యేతత్సుదర్శనేన, బ్రహ్మాస్త్రం, నిరస్తమిత్యేతదాశ్చర్యం, మామంస్థాః, నమన్యస్వ, సర్వాఽఽశ్చర్య మయత్వమేవ వ్యఞ్జయితుంవిశినష్టి। యోభగవానచ్యుతః, అజః - స్వయం కర్మాఽఽయత్తోత్పత్త్యాదిషడ్భావ - వికారరహితః, ఇదం - చిదచిదాత్మకం, కృత్స్నం - జగత్, మాయయా- దేవ్యా, దేవస్య - స్వస్యసంబన్ధిన్యా, మాయయా - ఆశ్చర్యసక్త్యా, సృజత్యవతి, హన్తిచ । కృత్స్నజగత్సృష్టి స్థితి, లయలీలస్య కియదేతత్సుదర్శన నిరస్తంబ్రహ్మాస్త్రమితి । అతోనాశ్చర్యం కార్యమిత్యర్థః ॥

౧౭. తతః - బ్రహ్మతేజసా - బ్రహ్మాస్త్రేణ - వినిర్ముక్తైరాత్మజైర్యు ధిష్ఠిరాదిభిః, కృష్ణయా - ద్రౌపద్యాచసహ, సతీ, పృథా - కున్తీప్రయాణాఽభిముఖం కృష్ణం ఇదం - వక్ష్యమాణమాహ ॥

౧౮. తదేవాహ ॥ నమస్యఇతి షడ్వింశత్యా ॥ ప్రయాణాఽభిముఖం కృష్ణమవలోక్య తద్విశ్లేష మసహమానా, తంతతోని వర్తయితుం, "లౌకికోఽపి, కశ్చిద్గుణాఢ్యఃపుమాన్, ఆశ్రితాన్నహాతుముత్సహతే।

కున్త్యువాచః—

నమస్యే పురుషంత్వాద్య,మీశ్వరం ప్రకృతేః పరమ్ ।
అలక్ష్యం సర్వ భూతానాం; అన్తర్బ హిరవస్థితమ్ ॥ ౧౮

మాయా యవనికాచ్ఛన్న, మజ్ఞాఽధోక్షజ మవ్యయమ్ ।
నలక్ష్యసేమూఢదృశా, నటోనాట్యధ రోయథా ॥ ౧౯

పరమకారణస్య, సర్వాఽన్తరాత్మనోఽ - చిన్త్యవివిధ విచిత్రశక్తేః, స్వేచ్ఛోపాత్తాఽప్రాకృతాఽఽశ్చర్య తనోః, ఆశ్రితవాత్సల్య జలధేః, ఆశ్రితాఽఽర్తిహారస్య, నిరతిశయ సుఖాత్మనః, యోగి - పరిశుద్ధమనసైవగోచరస్య, అవిజ్ఞాత చికీర్షితస్య, సర్వశరీరకస్య, సర్వసుహృదోఽచిన్త్య వివిధవిచిత్ర చేష్టితస్య అవితర్క్యాఽవతారస్య, తవపదామ్బుజ మన్తరేణ, నాఽస్మాకం శరణమస్తి । అతః కథమనస్మాఽఽస్మానోఽస్మాన్విహాయ గన్తుముద్యుఙ్క్షే" ఇతివిజ్ఞాపయతి ॥ తత్రతావల్లౌకిక పురుషవైజాత్య - జ్ఞాపనాయాఽనితర సాధారణైర్ధర్మై ర్విశిష్టం నమస్కరోతి ॥ అద్యం - సర్వ - జగత్కారణం, ప్రకృతేః పరం - పురుషం, ఈశ్వరంత్వాం, నమస్యే- నమస్కరోమి । నమస్కారేణ పూజయామీత్యర్థః ॥ నమశ్శబ్దాత్, "శబ్దవైరకలహాఽభ్రకణ్వ - మేఘేభ్యః కరణే" ఇత్యతః కరణే ఇత్యనువర్తమానే, "నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్" ఇతి కరోత్యర్థే క్యచ్ ॥ అర్షత్వాదాత్మనేపదమ్ ॥ సాఙ్ఖ్యాఽభిమతపురుష - వ్యావృత్త్యర్థమీశ్వర మిత్యుక్తం। సాపేక్షమీశ్వరత్వం, బ్రహ్మాదిసాధారణమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం. సర్వభూతానామన్తర్బహిశ్చాఽవస్థితమిత్యుక్తమ్ ॥ అనేన "యచ్చకిఞ్చిజ్జగత్సర్వం దృశ్యతేశ్రూయతేఽపివా ॥ అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థితః" ఇతిశ్రుతిరుపబృంహితా భవతి ॥ అనేనదేవతా విశేషత్వంచ ఫలితం, సర్వభూతానాం - బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తానాం, అన్తర్బహిశ్చవ్యాప్య, నియన్తృతయాఽవస్థితమిత్యర్థః ప్రకృతేః పరత్వే హేతుః - "అలక్ష్య" ఇతి, ప్రకృతి - వన్నలక్ష్యతే - నదృశ్యత ఇత్యలక్ష్యః, యద్వా - అన్తర్బహిశ్చాఽవస్థితమప్యలక్ష్యం అదృశ్యం ॥

౧౯. తత్ర హేతుః - మాయాయవనికాచ్ఛన్నం, మాయైవ - యవనికా - నేపథ్యా, తద్వత్తిరోధాయకత్వాత్, తయాజీవాఽజ్ఞాన రూపయా హేతుభూతయా, ఛన్నం - తిరోహితం, ఇన్ద్రియాఽవిషయమితి యావత్ కింసర్వేషామప్యతీన్ద్రియం - నేత్యాహ ॥ "అజ్ఞాఽధోక్షజమ్" । ఇతి । అక్షజా ఇన్ద్రియవృత్తయః, అధః - అధోభూతాః, అక్షజాః, యస్మాత్సోఽధోక్షజః । ఇన్ద్రియవృత్త్యవిషయః, అజ్ఞానా - మనుపాసకానాం, అధోక్షజం, అజ్ఞాధోక్షజం, తత్ర హేతురవ్యయమితి, నవ్యేతి - వివిధంవికారం గచ్ఛతీత్యవ్యయమ్। వివిధవికారభాగేవహి అజ్ఞాఽక్షజవిషయః, త్వంత్వవ్యయత్వా, దజ్ఞాధోక్షజ ఇత్యర్థః । అనేనైతదుచ్యతే। "యోగవిశుద్ధమనసా తుగ్రాహ్య" ఇతి । తథాచశ్రూయతే "నచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనమ్ । నమాంసచక్షురభివీక్షతేతం । దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిః । హృదామనీషామనసాఽభిక్లృప్తోయ ఏవం విదు" రిత్యాది । తదేవాహ ॥ నలక్ష్యసేమూఢదృశేతి ॥ యోగాఽపరిశుద్ధ ధియానలక్ష్యసే – నదృశ్యసే, నమసవైవరపిదృశ్య ఏవాహమిత్యత్రాఽఽహ ॥ "నటోనాట్య - ధరోయథేతి" ॥ నాట్యధరో నటోయథా

తథా పరమహంసానాం మునీనామమలాత్మనామ్ ।
భక్తియోగవిధానాఽర్థం, కథం పశ్యేమహిస్త్రియః ॥ ౨౦
కృష్ణాయ వాసుదేవాయ, దేవకీనన్దనాయచ ।
నన్దగోపకుమారాయ గోవిన్దాయ నమో నమః ॥ ౨౧
నమః పఙ్కజనాభాయ, నమః పఙ్కజమాలినే।
నమః పఙ్కజనేత్రాయ నమస్తేపఙ్కజాఙ్ఘ్రయే ॥ ౨౨
యథాహృషీకేశఖలేన దేవకీ, కంసేనరుద్ధాఽతిచిరం శుచార్పితా ।
విమోచితాఽహంచ సహాత్మజా విభో త్వయైవనాథేనముహుర్విపద్గణాత్ ॥ ౨౩

దృశ్యతే తదాదృశ్యసఇత్యర్థః యద్వా ॥ మూఢదృశా - నటయాథాత్మ్య మజానతా - పుంసా, నాట్యధరోనటో యథానలక్ష్యతే, అయమేవంవిధ ఇతినజ్ఞాయతే, కిన్తునాట్యోపయుక్తవేష విశిష్టతయైవ దృశ్యతే తద్వత్-అనేన - అక్షాఽధోక్షజ ఇత్యనేనచ, యోగపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యః, అపరిశుద్ధమనసాత్వగ్రాహ్యఇతి । తత్రనలక్ష్యసే ఇత్యనేనాఽగ్రాహ్యత్వము పపాదితమ్ ॥

౨౦ అథపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యత్వం వదన్తీ యోగాఽనధికారిణ్యోఽపరిశుద్ధ - మనసస్త్రియో వయంకథంజానీమ ఇత్యాహ ॥ తథేతి॥ తథా - తథాహీత్యర్థః । మునీనాం - సదాత్మస్వరూపమననశీలానాం, అమలాత్మనాం - విశుద్ధమనసాం, పరమహంసానాం, భక్తియోగవిధానాఽర్థం, ! అర్థశబ్దోఽత్రవిషయ భూతపదార్థవాచీ। భక్తియోగవిధానస్య - భక్తియోగ ప్రపఞ్చస్య, అర్థం - విషయభూతం, భక్తియోగ దృశ్యంత్వాం, స్త్రియో - వయం, కథంపశ్యేమహిజానీమహి ॥

౨౧ తర్హికింజానాసీత్యపేక్షాయాం, నటంనాట్యధరం, నాట్యోపయుక్తనామ - రూపాది విశిష్టతయైవజానతే। నతుతత్త్వలోఽయమేతజ్ఞాతి నామరూప - గుణకఇతి, తద్వదస్మిన్న వతారేయాని కృష్ణ వాసుదేవ, దేవకీనన్దనాది. నామాని, యచ్చపఙ్కజనాభాద్య వతారోపేతం, తాన్యేతాన్యేవ, సర్వేషాం, అవ భాసమానాని, కేవలంజానీమః'' ఇత్యభిప్రాయేణోక్త నామరూప విశిష్టం నమస్కరోతి ॥ కృష్ణాయేతి ॥ శ్లోకద్వయం నిగదేనైవవ్యాఖ్యాతమ్ ॥

౨౩. నన్వవతారదశాయాం అయోగపరిశుద్ధ మనోభిరపి సర్వైర్దృశ్య - మానస్య, భగవతః, కథమలక్ష్యత్వం, ''అక్షాధోక్ష జమవ్యయం నలక్ష్యసే మూఢదృశే'' - త్యుక్తం, ''నమాంసచక్షురభి వీక్షతేతం, నచక్షుషాపశ్యతి కశ్చనైన'' మిత్యా - దిభిశ్శ్రుతించ, అదృశ్యత్వమితిచేన్న । సర్వైర్దేవమనుష్యత్వాది సాజాత్యేన, దృశ్యమానత్వేఽపిత ద్విలక్షణత్వేనాఽదృశ్యత్వాత్ ॥ విలక్షణ దర్శనమేవహి, ''అలక్ష్య'' మిత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యతే। నటదృష్టాన్తేనాఽప్యేతదేవాఽవగతమ్। జానన్త్యా అపికథంపశ్యేమహి స్త్రియ ఇత్యుక్తిః, లోకపరిపాట్యభిప్రాయికా యతస్త్వం సాక్షాత్ప్రకృతేఃపరః, పరమపురుష ఈశ్వరః, తతఏఽవా

విషాన్మహాగ్నేః పురుషాదదర్శనా దసత్సభాయాం వనవాస కృచ్ఛ్రతః ।
మృధే మృధేఽనేకమహారథా స్త్రతో, ద్రౌణ్యస్త్రతశ్చస్మహరేఽభిరక్షితాః॥ ౨౪

విపదస్సన్తు నశ్శశ్వత్, తత్ర తత్ర జగద్గురో ।
భవతోదర్శనం యత్స్యాత్, అపునర్భవ దర్శనమ్ ॥ ౨౫

జన్మైశ్వర్య శ్రుత శ్రీభి, రేధమానమదః పుమాన్ ।
నైవార్హత్య భిధాతుంవై, త్వామకిఞ్చన గోచరమ్ ॥ ౨౬

స్సామవ - తారదశాయామపి, స్వస్వభావమ జహత్స్వ్వ సాధారణాన్ ధర్మాన్దర్శయ - న్నిత్యభిప్రాయే ణాహ ॥ యథేతి ॥ హేహృషీకేశ, ఖలేన - దురాత్మనాకంసేన, చిరం, శుచా - శోకేన, ఆర్పితా-నిధాపితా, శోకంప్రాపితేతియావత్ । రుద్ధాచదేవకీయథా విమోచితా, తథాఽహమపిసపుత్రా, హేవిభో - సర్వశక్తే, త్వయైవ - నాథేన, విపదాంగణాత్, ముహుర్ముహుర్విమోచితాకిం, కిమిత్యస్యనేత్యాదిః, విమోచితైవే త్యర్థః । అనేనస్వాఽర్థనిరపేక్ష పరదుఃఖనిరాచి కీర్షారూపం కృపాళుత్వం, ఆశ్రితాఽనిష్టపరిహర్తృత్వం, నిమ్నోన్నతాఽనాదరేణ ఆశ్రితమాత్ర పక్షపాతిత్వం చప్రదర్శితమితి ఫలితమ్ ॥

౨౪. కోఽసౌవిపద్గణః, యస్మాత్త్వం విమోచితేత్యత్రాఽఽహ ॥ విషాదితి ॥ మహాగ్నేః, పురుషాదానాం - రాక్షసానాం, దర్శనాత్ - దర్శనజాత్ - భయాత్, వనవాసకృచ్ఛ్రతః, వనవాసక్లేశాత్, మృధే మృధే - ప్రతియుద్ధం, మహారథానాం, అస్త్రేభ్యః, ద్రౌణేః - అశ్వత్థామ్నః,-బ్రహ్మాస్త్రాత్, హేహరేగక్షితాస్మ, అభతాము. విషాదిభ్యో రక్షణప్రకారో మహాభారతా దవగన్తవ్యః । విస్తరభయాన్నాత్రలిఖ్యతే ॥

౨౫. యదేతద్విపద్గణ నివారకత్వం, తదేతత్త్వవర్ణయత్. అర్థాదేవతన్నివృత్తే - రిత్యభిప్రాయే ణాహ ॥విపద ఇతి॥ హేజగద్గురో, తత్రతత్ర - శశ్వత్ - సదా, తాః - త్వయానిరసనీయాః, నః - ఆశ్రితానాం, విపదఃసన్తు । అసతాంనతన్ని రసనాయ యత్నఃత్వయా కార్యః ఇతిభావః । యద్యది అపునర్భవదర్శనం, స్యాత్, నవిద్యతే - పునర్భవస్య - సంసృతేః దర్శనం యస్మాత్తథాభూతం, భవద్దర్శనం యదిస్యాత్, సంభావ నాయాంవిఙ్ । సకలాపన్మూల సంసృతిపరిహారక్షమం, తద్యదిస్యాత్, విపదస్సన్తునామ అర్థాదేవతన్నివృత్తే రితిభావః ।

౨౬. నన్వహమీశ్వరశ్చేత్త్వర్హిత్వ మివసర్వేఽపి మామేవంవిధం కింనవద న్తీత్యతఆహ ॥ జన్మేతి, ఐశ్వర్య శబ్దోధనపరః, శ్రుతశబ్దోవిద్యాపరః, జన్మైశ్వర్యశ్రుతా,-నాం, సత్కులప్రసవధన విద్యానాం, శ్రీభిస్సమృద్ధిభిః, ఏధమానః మదోయస్య-సఃపుమాన్, త్వామభిధాతుంనచాఽర్హతి । శ్రీమదోన్మత్తత్వేన స్వపరయాథాత్మ్య వివేకాఽభావాదితి భావః । అనర్హతామేవ సూచయితుం విశినష్టి॥ అకిఞ్చన గోచరం-నాస్తికిఞ్చన యేషాంతే, అకిఞ్చనా-నిష్కామాః తేషాంగోచరమ్॥

నమోఽకిఞ్చన విత్తాయ, నివృత్తగుణ వృత్తయే ।
ఆత్మా రామాయ శాన్తాయ, కైవల్య పతయే నమః ॥ ౨౭

మన్యే త్వాం కాల మీశానం, అనాదినిధనం విభుమ్ ।
సమం చరన్తం సర్వత్ర, భూతానాం యన్మిథః కలిః ॥ ౨౮

నవేద కశ్చిద్భగవం శ్చికీర్షితం, తవేహమా నస్య నృణాం విడమ్బనమ్ ।
నయస్య కశ్చిద్దయితోఽస్తి కర్హిచిత్, ద్వేష్యశ్చయస్మిన్విషమా మతిర్నృణామ్॥ ౨౯

౨౭. అనన్యైశ్చ చిదచిద్వ్యావర్తకైః, ఈశ్వరాఽసాధారణ ధర్మైర్విశింషన్నమస్కరోతి **నమఇతి** అకిఞ్చనానాంవిత్తాయ, విద్ఌలాభఇతి ధాతుః విద్యతే-లభ్యత ఇతివిత్తః తస్మై, నివృత్తాః -గుణానాం - వృత్తయః - కామక్రోధాదయో యస్యతస్మై, అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః । శాన్తాయ-ఊర్మిషట్క-రహితాయ, అశనాయాపిపాసా, శోక మోహౌ, జరామృత్యూ వః"-షడూర్మయః । అనేనబద్ధజీవవ్యావృత్తిః, । తత్రహేతుః ఆత్మాఽఽరామాయ, స్వాఽనుభవైక పరాయ । కైవల్యం-ప్రకృతిసంబన్ధ రాహిత్యం, మోక్ష ఇతియావత్ ॥ తస్యపతిః-తస్మై, మోక్షప్రదాయ, అనేనముక్త నిత్యజీవవ్యావృత్తి

౨౮. ననుబ్రహ్మరుద్రే న్ద్రాదివ్యన్యతమః కశ్చిత్ త్వదుక్తవిధోనత్వహ మిత్యత్రాహ । మన్యేత్వామితి । ఈశానం - బ్రహ్మాదీనపిస్వవశీ కుర్వాణం, కాలంత్వాంమన్యే, కాలశరీరకంత్వాంమన్య ఇత్యర్థః । అత ఏవకాలకృతజన్మమరణాది రహితం, । నన్వహమపిప్రాకృతవ ద్వైషమ్యాది మానేవ, ఇత్యతః కాలంవిశినష్టిత సర్వత్రసమం చరన్తం-కాలయన్తం, యత్-యస్మాత్, కాలాన్నిమిత్తాద్భూతానాం, మిథః కలిః-కలహో భవతి । సమంచరన్త మిత్యనేన కాలశరీర కస్యతవ, నవైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదికమస్తీతి సూచితమ్ యస్మిన్ మిథః కలిరిత్యనేన, అథాఽపిజీవ కర్మాఽనుసారేణ, సుఖదుఃఖాదీన్ప్రతి, నిమిత్త మాత్రత్వమస్తీతిసూచితమ్.

౨౯. నన్వహమపి కాంశ్చిదనుగృహ్ణాన్, కాంశ్చిన్నిగృహ్ణాన్, కథంవైషమ్యాదిరహిత ఇత్యత ఆహ ।నేతి। హేభగవన్, నృణాంవిడమ్బన - మనుకారం, ఈహమానస్య - కుర్వాణస్య, తవచికీర్షితం॥ నకోఽపివేద క్వచిన్నిగ్రహోఽపి, అన్తతోఽనుగ్రహ రూపతయా, ఫలతీతి, నవైషమ్యాదికమస్తి । పూతనా, శకట, యమలాఽర్జున, ధేనుక, కేశి, కువలయాపీడ, చాణూరముష్టిక కోసల, కంసాదివిషయస్య నిగ్రహస్యాన్తతస్తేషాం, నిరతిశయ పురుషాఽర్థరూప, ముక్తిహేతుత్వ - దర్శనాదితిభావః ॥ యత ఏవ - మత ఏవ, త్వయి - వైషమ్యాదిరహితే, తదాపాదయతాంనృణాం, మతిరేవవిషమేత్యాహ **నయస్యేతి** కర్హిచిదపి। దయితః - ప్రియో, ద్వేష్యశ్చనాస్తి, యస్మిన్, నృణాం, మతిర్విషమా, రజస్తమోఽన్వయాదయథార్థా, భవతి, నృణాంవిడమ్బన మీహమానస్యేత్యనేన, నరచేష్టాఽనుకార మాత్రమేవ, ' నతుసర్వథాతత్స జాతీయ చేష్టితం, "జన్మకర్మచమేదివ్య" మితిభగవతై - వోక్తత్వాదితి సూచితమ్.

జన్మకర్మచవి శ్వాత్మన్, అజస్యాఽకర్తురాత్మనః ।
ర్యతి షిన్నృయాజ్ఞృదస్సు, తదత్య న్త విడమ్బనమ్ ॥ ౩౦
గోప్యాద దేత్వయి కృతాగసి దామతావ, ద్యాతేదశాఽశ్రుకలిలాఞ్జన
సమ్భ్రమ్బ మాక్షమ్ । వక్త్రంనినీయ భయభావ నయాస్థి తస్య,
సామాం విహోహయతి,భీరపి గు ద్బి భేతి । ౩౧
కేచిదాహురజం జాతం, పుణ్య శ్లోకస్య కీర్తయే ।
యదోః ప్రియస్యా ఽన్వవాయే, మలయస్యేవ చన్దనమ్ ॥ ౩౨
అపరే వసుదేవస్య, దేవక్యాం యాచితోఽభ్యగాత్ ।
అర్భత్వ మస్య క్షేమాయ, వధాయ చసురద్విషామ్ ॥ ౩౩

౩౦. విడమ్బనత్వమే వాఽన్యథాఽనుప పత్త్యాప్రథయతి ॥ జన్మేతి ॥ అజస్య-జన్మరహితస్య, కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితస్య, అకర్తుః - ప్రాచీనకర్మాఽనురూప - ప్రవృత్తబుద్ధ్య ధీనకర్మరహితస్య, ఆత్మనః- సర్వాన్తరాత్మనస్తవ, తిర్యగాదిషుజన్మ, తత్సజాతీయం కర్మచేతి, యత్, తదత్యన్త విడమ్బనమేవ । అన్యథా, అజస్యాఽకర్తు, రాత్మనకృతస్న ఘటతఇతిభావః । తత్ర, తిర్యక్షు - వరాహాదిషు, ఋషిషు - భార్గవాఽఽత్రేయ, కార్దమాదిషు, నృషు - రాఘవ, యాదవాదిషు, యాదస్సు - మత్స్యకూర్మాదిషు, జలౌకస్సు ॥

౩౧. విడమ్బనమాత్రంనచేత్, ఇదంసఘటత ఇత్యభిప్రాయేణాహ ॥ గోపీతి । తావద్యథా,త్వయి, కృతమాగోఽపరాధోయేన, తథాభూతేసతి, గోపీ - యశోదా, దామ, రజ్జుమాదదే, తద్బన్ధనాఽర్థం పగిజగాహ, తదా, అశ్రుభిః, - కలిలం - కలుషితం, అఞ్జనం - యయోస్తే, సంభ్రమే - భయసూచకాఽఽటోప, యుక్తే - అక్షిణీ - యస్యతద్వక్త్రం, నినీయ - ఉన్నీయ, ఉన్నామ్య, అశ్రుకలిలేత్యాది క్రియావిశేషణంవా అశ్రుకలిలాఞ్జన సంభ్రమాక్షం యథాతథావక్త్రంనినీయ-ప్రాపయ్యేత్యర్థః, యస్మాత్త్వత్తోభీరపిబిభేతి, తస్యైవ, భయభావనయా - భయాఽభినయేన, స్థితస్యయా - దశా, సామాంవిమోహయతి, అత్రభీశబ్దేన, సర్వేషాం భయహేతుర్మృత్యుర్లక్ష్యతే "భీషాఽస్మాద్వాతఃపవతే - భీషోదేతిసూర్యః భీష్మాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ - మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ" ఇత్యుక్తవిధస్యతవేత్యర్థః । తావద్విమోహయతి - మూఢాంకరోతి । పశ్చాత్పునః చేష్టాఽనుకారమాత్ర - మిథమితిజ్ఞాపయతీతితా వచ్ఛబ్దాశయః ॥

౩౨. యతోవిడమ్బనమాత్రం - నతుతాత్త్వికం, అతఏవత్వదవతార ప్రయోజన నిమిత్తంచేదమేవేతినిశ్చేతుమశక్తాః, తన్నానాతర్క యన్తీత్యాహ ॥ కేచిదితిపఞ్చభిః ॥ కేచిత్త్వదవతార ప్రయోజననిర్ణయాయప్రవృత్తానాంమధ్యే, అజమపిత్వాం, ప్రియస్య - భక్తస్య - పుణ్యశ్లోకస్య, యదోః, కీర్తయే, తద్వంశే జాతమాహుః, యదువంశకీర్తి జననాయ, తత్రత్వాం, జాతమాహురిత్యర్థః । యథా - మలయస్య పర్వతస్య కీర్త్యేచన్దనం జాతంవదన్తితద్వత్ ॥

భారాఽవతారణాయాఽన్యే భువోనావ ఇవోదధౌ ।
సీదన్త్యా భూరిభారేణ, జాతోహ్యాఽత్మ భువార్థితః ॥ ౩౪

భవేఽస్మిన్ క్లిశ్యమానానాం, అవిద్యాకామ కర్మభిః ।
శ్రవణ స్మరణాఽర్హాణి, కరిష్యన్నితి కేచన ॥ ౩౫

శృణ్వన్తిగాయన్తి గృణన్త్యభీక్ష్ణశః, స్మరన్తినన్దన్తి తవేహితంజనాః ।
తఏవపశ్యన్త్య చిరేణతావకం, భవప్రవాహో పరమం పదామ్బుజమ్ ॥ ౩౬

అప్యద్యనస్త్వం స్వకృతేహితః ప్రభో, జిహాసనిస్వి త్సుహృదోఽను జీవినః ।
యేషాం నచాఽన్యద్భవతః పదామ్బుజా త్పరాయణం రాజసుయజ్ఞితాం హసామ్ ॥ ౩౭

---

౩౩. అపరేతు, అస్య – సాధులోకస్య క్షేమాయ, సురద్విషాంవధాయ చాఽజస్త్వమ్ ॥ వసుదేవస్యదేవక్యాం, తాభ్యాం, పూర్వజన్మనియాచితః, అభ్యగాత్ – పుత్రత్వం ప్రాప్తఇత్యాహుః, । వసుదేవస్యేత్యపాదానస్యైవ శేషత్వ వివక్షయాషష్ఠీ ॥

౩౪. అన్యేతు, ఉదధౌ – అర్ణవే, నావఇవ, భూరిభారేణసీదన్త్యాః క్లిశ్యన్త్యాః, భువోభారాఽపహారాయ, ఆత్మభువా చతుర్ముఖేణాఽభ్యర్థితో, భగవాన్ జజ్ఞెఇత్యాహుః ॥

౩౫. కేచవతు, అస్మిన్లోకే అవిద్యాదిభిః, క్లిశ్యమానానాం – జనానాం, శ్రవణస్మరణాద్యర్హాణి, చేష్టితాని కరిష్యన్, కర్తుంజాతఇత్యాహురిత్యర్థః అవిద్యా–దేహాత్మ భ్రమాదేర్ని మిత్తమజ్ఞానం, కామః–తన్మూలకశబ్దాది విషయాఽభిలాషః, కర్మాణి–తత్తదనుకూల వ్యాపారాత్మకాని ॥

౩౬. అవిద్యాదిభిః క్లిశ్యమానానాం, జనానాం, శ్రవణాద్యర్హాః ఇత్యనేన, భగవచ్చేష్టితానాం, క్లేశాఽపహన్తృత్వం సూచితమ్ । తచ్చనసాక్షాత్, కిన్తుసంసృతినివర్తక భగవచ్చరణారవిన్ద సాక్షాత్కారావహభక్తియోగ – నిష్పాదనద్వారేత్యభిప్రాయేణ, భగవచ్చేష్టిత శ్రవణాదిపరాణామే తచ్చరణాఽమ్బుజసాక్షాత్కారో నాన్యేషామిత్యాహ ॥ శృణ్వన్తీతి ॥ యేజనాః, తవేహితం – చేష్టితం, శృణ్వన్తి – వక్తృసాన్నిధ్యే, గృణన్తి – శ్రోతృసాన్నిధ్యే – తదుభయాఽసన్నిధౌచ, స్వయంగాయన్తి, నన్దన్తిచ – తఏవభవప్రవాహస్య –సంసారప్రవాహస్య, ఉపరమోయస్మాత్, తస్మాత్, తావకం – త్వదీయం, పదామ్బుజ మచిరేణ పశ్యన్తి ॥

౩౭. తదేవంసంస్తుత్యాఽధునా, ప్రయాణముపసంహరేతి సూచయితుం, త్వత్పదామ్బుజైకశరణానస్మాన్, హాతుముత్సహసేకిమితి కాక్వాఽఽహ ॥ అపీతిశఙ్కః ॥ స్వకృతే – స్వార్థే, త్వమపీహితః ఈహితః కిమ్ – ప్రవృత్తఃకిమిత్యర్థః, యత్–యస్మాత్, హేప్రభో, సుహృదోఽనుజీవినో–భృత్యాంశ్చ, నోఽస్మానధునా, జిహాససిస్విత్ – హాతుమిచ్ఛసిహి. త్యాగాఽనర్హతాం సూచయితుం, అత్మనోవిశినష్టి–యేషాం, భగవ

కేవయం నామరూపాభ్యాం, యదుభిస్సహ పాణ్డవాః ।
భవతోదర్శనం యర్హి, హృషీకాణామి వేశితుః ॥ ౩౮
నేయంశోభిష్యతే భూమిః యథేదానీం గదాధర ।
త్వత్పదై రఙ్కితాభాతి, స్వలక్షణ విలక్షితైః ॥ ౩౯
ఇమేజనపదా స్స్వృద్ధాః, సుపక్వౌషధి వీరుధః ।
వనాద్రినద్యు దన్వన్తో హ్యేధన్తేతవ వీక్షితైః ॥ ౪౦
అథవిశ్వేశ విశ్వాత్మన్, విశ్వమూర్తే స్వకేషుమే ।
స్నేహపాశమి మంఛిన్ధి, ధృఢం పాణ్డుషు వృష్ణిషు ॥ ౪౧

తఃపదామ్బుజాత్, అన్యత్పరాయణం - శ్రేయఃప్రాపకం, ప్రాప్యంచనాఽస్తి । అతఏవ - రాజసు - రాజ్ఞాం మధ్యే, జితాంహసాం - జితదుఃఖానాం, యేషాం, అన్యత్పరాయణంనాస్తి, తానస్మానిత్యన్వయః.

౩౮. సర్వమిదంనిర్వ్హతు కయాత్వత్కృపయైవ సమ్పన్నం, నత్వస్మద్గతగుణ నిరీక్షణేనేత్యభిప్రాయేణాహ కఇతి నామరూపాభ్యా, ముపలక్షి - తస్యేతిశేషః, మనుష్యసజాతీయ నామరూపాభ్యాముపలక్షి తస్య - తవ, దర్శనం, హృషీకాణాం, చన్ద్రియాణాం ఈశితుః కరణాఽధిపస్యేతిప్రజ్ఞస్య - గస్యనమివ, యర్హి - యదా, యేషాంజాతం, తేపాణ్డవావయం, యదుభిస్సహ, కే - నకేఽపి । సర్వేనాఽపిస్వద్దర్శన హేతునా, గుణేనయుక్తాః, కిన్తు, త్వత్కృప - యైవేష్టంజాతమితి, భావః, తేవయం, నామరూపాభ్యాంకే ఇతివాఽన్వయః । నత్వద్దర్శనహేతునా, ఋష్యాదినామ్నా, తాపసాదిరూపేణ చాఽన్వితాఇత్యర్థః.

౩౯. హేగదాధర, అధునాఇయంభూమిః, స్వైః, స్వాఽసాధారణైః, లక్షణైః - చిహ్నైః, ధ్వజవజ్రాఽఙ్కుశాది రేఖారూపైః, విలక్షితాని, తైస్త్వత్పదై రఙ్కితాసతీభాతి తథాత్వద్గమనాఽనన్తరకాలేన, శోభిష్యతేహి.

౪౦. తవవీక్షితైరేవేమేజనపదా - దేశాః, అధునా, స్వృద్ధాః, సుసమృద్ధాః, స్వృద్ధత్వమేవాహ। సుపక్వా - ఓషధ్యో - వీరుధః, గుల్మానిచయేషు, ఓషధానిచ, ఆద్రయశ్చ, ఉదన్వన్తః. జలాకరాశ్చ వర్ధన్తేహి.

౪౧. మదభిప్రాయం జానాస్యేవేత్యభిప్రాయేణ సమ్బోధయన్త్యాహ ॥ అథేతి । అథశబ్దః- ప్రశ్న ద్యోతకః, హేవిశ్వేశ - సర్వాన్తఃకరణ నియన్తః, హేవిశ్వాత్మన్ - సర్వాఽన్తరాత్మన్, హేవిశ్వశరీరక స్వకేషు - పాండవేషు, మే-మయి, విభక్తివ్యత్యయఆర్షః, వృష్ణిషుచేమం ధృఢం, స్నేహపవపాశః - తం, ఛిన్ధి అథఛిన్ధికిం - యద్వా - వృష్ణిషుపాండవేషు చత్వద్విషయస్నేహపాశః, త్వయితుమత్స్నేహపాశః ఇత్యభిప్రాయేణమే ఇత్యుక్తం.

త్వయి మేఽనన్య విషయా, మతిర్మధు పతేఽసకృత్ ।
రతిముద్వ హతాదద్ధా గఙ్గేవౌఘము దన్వతి ॥ ౪౨

శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ, వృష్ణ్యృషభావనిధ్రు గ్రాజన్యవంశ దహనాఽనపవర్గవీర్య ।
గోవిందగో, ద్విజసురార్తి హరావతార, యోగేశ్వరాఽఖిలగురో భగవన్నమస్తే ॥ ౪౩

సూతఉవాచ—

పృథయేత్థం కలపదైః పరిణూతాఽఖిలోదయః ।
మన్దంజహాస వైకుణ్ఠో మోహయన్నివ మాయయా ॥ ౪౪

తాంబాఢమిత్యు పామన్త్ర్య, ప్రావిశద్గజ సాహ్వయమ్ ।
స్త్రియశ్చ స్వపురం యాస్యన్, ప్రేమ్ణారాజ్ఞా నివారితః ॥ ౪౫

౪౨. తదేవవ్యఞ్జయన్తీ ప్రార్థయతే త్వయీతి హేమధుపతే, యాదవానా-మేవ మాధవా ఇతి నామాన్తరమ్ । తచ్చనవ మేస్ఫుటీ భవిష్యతి, త్వయి అనన్యవిషయా — త్వదితరాఽవిషయా, మమ మతిః, అసకృత్, అద్ధా-తత్త్వతః, ఉదన్వతి-సముద్రే, గఙ్గాజలౌఘమివ ఉద్వహతాత్, యథాగఙ్గా, సముద్రమప్రాప్య, నస్వజలౌఘంవోఢుం, క్షమా, సముద్రంప్రాప్యైవ స్వజలౌఘంవహతి, ఏవంత్వామప్రాప్యరన్తుమక్షమా మేమతిః త్వయ్యేవరతిముద్వహతామిత్యర్థః.

౪౩ స్వాఽభిప్రేత విజ్ఞప్త్యనుమతా "అఞ్జలిఃపరమా ముద్రాక్షిప్రం దేవప్రసాదినీ" – త్యుక్త విధాఽఞ్జలిరేవ, ఉపాయోనతతోఽన్యోస్తీత్యభిప్రాయేణ, కేవలమనితర సాధారణగుణ విశిష్టంసంబోధ్య నమస్కరోతి శ్రీకృష్ణేతి హేశ్రీకృష్ణ – సర్వలోకసుఖకర, కృష్ణోర్జునః – తస్యసఖా – కృష్ణసఖః, తస్య సమ్బోధనం, వృష్ణీనాంఋషభః – శ్రేష్ఠః, అవనిధ్రుహాం, అవన్యుపలక్షిత లోకో-పద్రవకారిణాం, రాజన్యానాం – వంశస్యదహనం, యథావేణూనాం, దహనోఽగ్నిర్నాశకః, తద్వద్రాజన్య కులనాశకం, అనపవర్గ – మనన్తం వీర్యంయస్య, హేగోవిన్ద, గవాం, ద్విజానాం, సురాణాంచ, ఆర్తిహారోఽ-వతారోయస్య, యోగేశ్వర, సూక్ష్మదర్శిన్, అఖిలగురో – హితోపదేష్టః.

౪౪ ఇత్థంకలాని – మధురాణి, పదాని – వచాంసి, తైః, పృథయా – కున్త్యాపరిణూతః, అఖిలః ఉదయః-మహిమా, యస్యసః, వైకుణ్ఠఃశ్రీకృష్ణః, మాయయా, హాసాత్మికయాఽశ్చర్యశక్త్యా, లోకంమోహయన్నివ, మన్దమీషత్ జహాస – హసితవాన్, మన్దమితిక్రియావిశేషణమ్.

౪౫. తావత్స్వపురం, యాతుముద్యుక్తోభగవాన్, తాం-పృథాం, అన్యస్త్రీశ్చబాఢం-ఓమిత్యు పామన్త్ర్య-అఙ్గీకారపూర్వక మనుజ్ఞాప్య, ప్రేమ్ణారాజ్ఞా-యుధిష్ఠిరేణచ, నివారితః, గజసాహ్వయం హాస్తినపురమేవ, ప్రావిశత్ । ప్రవిశ్యేతిపాఠే ప్రవిశ్యతత్రైవ కఞ్చిత్కాలము వాసేతిశేషః.

వ్యాసాద్యై రీశ్వరేహాజ్ఞైః, కృష్ణేనాఽద్భుత కర్మణా।
ప్రబోధితోఽపీతిహాసైః, నాన్వబుధ్యచ్ఛు చార్పితః। ౪౬

ఆహరాజా ధర్మసుతః, చిన్తయన్ సుహృదాం వధమ్।
ప్రాకృతేనాత్మ నావిప్రాః, స్నేహమోహ వశంగతః॥ ౪౭

అహో మేపశ్యతాఽజ్ఞానం, హృదిరూఢం దురాత్మనః।
పారక్యస్యైవ దేహస్య, బహ్వ్యో మేఽక్షౌహిణీ ర్హతాః॥ ౪౮

బాలద్విజ సుహృన్మిత్ర పితృభ్రాతృ గురుద్రుహః।
నమేస్యాన్ని రయాన్మోక్షో, హ్యపివర్షాఽయుతాఽయుతైః॥ ౪౯

నైనోరాజ్ఞః ప్రజాభర్తుః, ధర్మయుద్ధే వధోద్విషామ్।
ఇతిమేనతు బోధాయ, కల్పతేశాసనం వచః॥ ౫౦

---

౪౬ తదాఈశ్వరేహాజ్ఞైః, వ్యాసాద్యైః, రద్భుతం, కర్మ-చేష్టితం, యస్యతేన, కృష్ణేన - భగవతాచ, ఇతిహాసైః ప్రతిబోధితో ధర్మసుతః, శుచాఽర్పితః-బన్ధునాశజ శుచార్పితః, నాన్వబుధ్యత-కాలస్య గతి-రీదృశీతినవిజజ్ఞే॥

౪౭. కిన్తుహేవిప్రాః, బన్ధుషు-స్నేహమోహయోః వశంప్రాప్తః, అతఏవ, ప్రాకృతేన - దేహతదనుబన్ధ్యాది ప్రవణేనాఽఽత్మనా, సుహృధాంవధమేవచిన్తయన్, ధర్మసుతో, రాజాఽబ్రవీత్॥

౪౮ తదేవాహాయావత్సమాప్తి॥ అహోదురాత్మనో మమహృది, రూఢమజ్ఞానం, పశ్యత, తదేవదర్శయతి, పారక్యస్య-శ్వసృగాలాదిభక్ష్యస్య, దేహస్యైవ, దేహసుఖాఽర్థమేవ, మే-మయా, బహ్వ్యః, అక్షౌహిణీః, అక్షౌహిణ్యో హతాః॥

౪౯. బాలాదిద్రుహః - బాలాదిహన్తుర్మమ, వర్షాయుతానా మయుతైరపి నిరయాన్మోక్షో నహిభవేత్॥

౫౦. నను "శౌర్యంతేజో ధృతిర్దాక్ష్యం, యుద్ధేచాఽప్యపలాయనమ్॥ ధర్మ్యాద్ధియుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్క్షత్రియస్య నవిద్యతే॥" ఇత్యాది శాస్త్రైః,ధర్మ్యయుద్ధస్య, ధర్మత్వాఽవబోధనాత్ తత్ర హతాన్ప్రతి కింశోచసీత్యత ఆహ॥ నేతి॥ ప్రజాభర్తుః - ప్రజాపోషణాఽధికృతస్య రాజ్ఞో, ద్విషాంవధః ధర్మాదనపేతః, నైనః - నపాపం, కిన్తు ధర్మమేవేతియదను శాసనాత్మకం, వచో - భగవద్వచః, తన్మమబోధాయ వివేకాయ, న కల్పతే - వివేకంజనయితుం, నసమర్థ మిత్యర్థః। ధర్మ్యయుద్ధస్యధర్మత్వేఽపి, తదనుబన్ధితయా మహతః పాపస్యైవ ప్రాప్తత్వాదితిభావః॥

స్త్రీణాం మద్ధత బన్ధూనాం, ద్రోహో యోఽసావిహోత్థితః ।
కర్మభిర్గృహమేధీయైః, నాహం కల్పో వ్యపోహితుమ్ ॥ ౫౧

యథా పఙ్కేన పఙ్కాఙ్గం, సురయా వా సురాకృతమ్ ।
భూతహత్యాం తథైవైకాం, న యజ్ఞైర్మార్ష్టుమర్హతి ॥ ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధేఽష్టమోఽధ్యాయః

౫౧, నను ధర్మాఽర్థం యతమానస్య, అవర్జనీయతయా ప్రసక్తమపి పాపం, వర్ణాశ్రమధర్మైర పోహితుం, శక్యమేవ "ధర్మేణపాపమపనుదతి" ఇతి శాస్త్రాదిత్యతఆహ ॥ స్త్రీణామితి ॥ మయాహతా బన్ధవః - పతయః యాసాం తాసాం, స్త్రీణాం యోఽసౌ ద్రోహః, తద్విషయకో యో ద్రోహః పాపాత్మకః, ఇహ - ధర్మయుద్ధే ప్రవృత్తే మయ్యుత్థితః, తమహం, గృహమేధీయైః, గృహాశ్రమిణః కర్తవ్యైర్ధర్మైః వ్యపోహితుం, నకల్పః సప్రభుః, బహుకాలాఽనుభావ్యఫలో విపులో ద్రోహోఽల్పకాలనిర్వర్త్యైర్గృహమేధీయైః కర్మభిః నాఽపోహితుం కల్ప్యః, కర్మణాకర్మనిర్హారశ్చాయుక్త ఇతిభావః ॥

౫౨ ఏతదేవసదృష్టాన్తముపపాదయతి, ॥ యథేతి ॥ పఙ్కాఽఙ్గం, సపఙ్కమఙ్గం, పఙ్కేనైవయథా; మార్ష్టుం శోధయితుం నాఽర్హతి, లోకః యథాచ సురాకృతం - సురాకలితదూషితం భాణ్డం, పునస్సురయైవ మార్ష్టుం, నార్హతి, తథా యజ్ఞైరేకామపి భూతహత్యాం సమార్ష్టుమర్హతి పఙ్కాఙ్క ఇతిపాఠే -పఙ్కాఙ్కితపాదాద్యవయవః పుమాన్, పఙ్కే ఆత్మానం మార్ష్టుం నార్హతి తద్వదిత్యర్థః । పఙ్కాఙ్కమితి ద్వితీయాన్తపాఠే, పఙ్కస్యాఙ్కో యస్మిన్ తదఙ్గం పఙ్కేన మార్ష్టుం నార్హతి తద్వత్ ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధేఽష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథనవమోఽధ్యాయః-భీష్మేణయుధిష్ఠిరంప్రత్యుపదేశః భీష్మనిర్యాణంచ

సూత ఉవాచ:-

ఇతి భీతః, ప్రజా ద్రోహాత్ సర్వధర్మ వివిత్సయా ।
తతో వినశనం ప్రాగాత్ యత్ర దేవవ్రతోఽపతత్ ॥ ౧

తదా తే భ్రాతర స్సర్వే సదశ్వైః స్వర్ణ భూషితైః ।
అన్వగచ్ఛన్ రథై ర్విప్రా వ్యాసధౌమ్యాదయ స్తథా ॥ ౨

భగవానపి విప్రర్షే రథేన సధనఞ్జయః ।
స తై ర్వ్యరోచత నృపః కుబేర ఇవ గుహ్యకైః ॥ ౩

దృష్ట్వా నిపతితం భూమౌ దివశ్చ్యుతమివామరం ।
ప్రణేముః పాణ్డవా భీష్మం సానుగాః సహ చక్రిణా ॥ ౪

---

౧ తతః, ఇతీత్థం, ప్రజాద్రోహాద్భీతః,యుధిష్ఠిరః, స్వర్గ్యాన్ధర్మాన్ బోద్ధుమిచ్ఛయా, వినశనం-వినశితా, హింసితాయత్ర బన్ధవః, తద్వినశనం, కురుక్షేత్రంప్రాయాత్। ప్రతస్థే। వినశనం వినశ్యన్తి। యత్రదేవవ్రతో-భీష్మః అపతత్। భీష్మాద్ధర్మాన్ బోద్ధుం, ప్రయయావిత్యర్థః.

౨. తదాతస్యయుధిష్ఠిరస్య, భ్రాతరోభీమాదయస్సర్వేసన్తోఽశ్వాయేషాంతైః స్వర్ణభూషితై రథైరన్వగచ్ఛన్। తథాహే విప్రాః వ్యాస ధౌమ్యాదయశ్చాఽన్వగచ్ఛన్.

౩. హేవిప్రర్షే, సధనంజయః సాఽర్జునః, భగవాన్ శ్రీకృష్ణోఽపిరథేనాఽన్వగచ్ఛత్. తదాసనృపోయుధిష్ఠిరోవ్యరోచత, యథాగుహ్యకైర్యక్షైః, కుబేరః తద్వత్.

౪. దివః- స్వర్గాత్, చ్యుతం, అమరమివస్థితం, భూమౌ, నిపతితం భీష్మం, దృష్ట్వా, సానుగాః సభృత్యాః, పాండవాః, చక్రిణా-శ్రీకృష్ణేన సహాప్రణేముః.

తత్ర బ్రహ్మర్షయ స్సర్వే దేవర్షయశ్చ సత్తమ ।
రాజర్షయశ్చ తత్రాసన్ ద్రష్టుం భరతపుఙ్గవమ్ ॥ ౫

పర్వతో నారదో ధౌమ్యో భగవాన్ బాదరాయణః ।
బృహదశ్వో భరద్వాజః సశిష్యో రేణుకాసుతః ॥ ౬

వసిష్ఠ ఇన్ద్రప్రమదః త్రితో గృత్సమదోఽసితః ।
కక్షీవాన్ గౌతమోఽత్రిశ్చ కౌశికోఽథ సుదర్శనః ॥ ౭

అన్యేచ మునయో బ్రహ్మన్ బ్రహ్మరాతాదయోఽమలాః ।
శిష్యైరుపేతా ఆజగ్ముః కశ్యపా ఙ్గిరసాదయః ॥ ౮

తాన్ సమేతాన్ మహాభాగాన్ ఉపలభ్య వసూత్తమః ।
పూజయామాస ధర్మజ్ఞో దేశ కాల విభాగవిత్ ॥ ౯

కృష్ణంచ తత్ప్రభావజ్ఞ ఆసీనం జగదీశ్వరమ్ ।
హృదిస్థం పూజయామాస మాయయోపాత్తవిగ్రహమ్ ॥ ౧౦

---

౫ తత్ర భరతపుంగవం-భరతవంశశ్రేష్ఠం భీష్మం, ద్రష్టుం, దేవర్షిప్రభృతయః, ఆసన్-ఆగత్యస్థితవన్తః ॥

౬. తానేవకాంశ్చిదాహ॥ తత్ర, పర్వత ఇతిద్వాభ్యామ్॥ రేణుకా ॥

౭. సుతః- భార్గవరామః, కౌశికో-విశ్వామిత్రః ॥

౮. హేబ్రహ్మన్-అన్యే బ్రహ్మరాతః-శుకః ఆదిఃయేషాంతే అమలా-మునయః, శిష్యైరుపేతాః, కశ్యపాదయశ్చ ఆజగ్ముః ॥

౯. తాన్బ్రహ్మర్షిప్రభృతీన్ సర్వాన్, సమేతాన్-సముదితాన్ ఉపలభ్య-అభిజ్ఞాయ, ధర్మజ్ఞో దేశ కాలవిభాగజ్ఞశ్చ, వసూత్తమో-భీష్మః, యథాఽర్హంపూజయామాసః ॥ పూర్వజన్మనివసుత్వాత్, వసూత్తమ ఇత్యుక్తమ్ ॥

౧౦. తథాకృష్ణం చతత్ప్రభావాఽభిజ్ఞోహృదిస్థం పూజయామాస। ధ్యానేనహృదిస్థంకృత్వా మానసైరుపచారైః పూజయామాసేత్యర్థః కథం భూతం-ఆసీనం, అగ్రత ఉ-పవిష్టం, జగదీశ్వరం, మాయయా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన, ఉపాత్తోవిగ్రహోయస్యతమ్ ॥

౧౧. తతఉపాసీనాన్-ఉపవిష్టాన్। అనువర్తమానాన్వా। ప్రశ్రయేణ-వినయేణ, ప్రేమ్ణాచ, సఙ్గతాన్- పాండు పుత్రాన్, అనురాగాఽసైః-అనురాగజైరశ్రుబిందు భిః, అన్ధీభూతేన చక్షుషా, అభ్యా

పాణ్డుపుత్రానుపాసీనాన్ ప్రశ్రయ ప్రేమ సఙ్గతాన్ ।
ఆభ్యాచష్టాఽనురాగాస్రైరన్ధీభూతేన చక్షుషా ॥ ౧౧
అహోకష్ట మహోఽన్యాయ్యం యద్యూయం ధర్మనన్దనాః ।
జీవితుం నాఽర్హథ క్లిష్టం విప్రధర్మాఽచ్యుతా శ్రయాః ॥ ౧౨
సంస్థితేఽతిరథే పాణ్డౌ పృథా బాలప్రజా వధూః ।
యుష్మత్కృతే బహూన్ క్లేశాన్ ప్రాప్తా తోకవతీ ముహుః ॥ ౧౩
సర్వం కాలకృతంమన్యే భవతాంచ యదప్రియమ్ ।
సపాలో యద్వశేలోకః వాయోరివ ఘనావళిః ॥ ౧౪
యత్రధర్మసుతో రాజా గదాపాణిర్వృకోదరః ।
కృష్ణోఽస్త్రీగాణ్డీవం చాపః సుహృత్కృష్ణస్తతో విపత్ ॥ ౧౫

చష్ట, దదర్శోవాచచ, చక్షేరుభయార్థకత్వాత్ అత్రతన్త్రేణ ఉభయమపి వివక్షితమ్ ॥

౧౨. తత్రోక్తిమాహ॥ అహో ఇతిద్వాదశభిః ॥ హేధర్మనన్దన, అహో ఇదం కష్టం జీవనమ్, అహో అన్యాయ్యమితి ఛేదః। సన్ధిస్త్వార్షః, "ఓ"దితి ప్రకృతి భావే చిన్త్యాతే। యత్-యాస్మాత్ విప్రాః, ధర్మోఽచ్యుతో భగవాంశ్చ, ఆశ్రయోయేషాంతే, విప్రాద్యనువర్తినో యూయం, క్లిష్టం కృచ్ఛ్రంయథా తథా జీవితుంనార్హథ ॥

౧౩. అతిరథేపాణ్డౌ సంస్థితే ప్రేతేసతి, బాలాః, ప్రజాః-పుత్రాః యస్యాస్సా వధూశ్చపృథా కున్తీ, తోకవతీ-అపత్యవత్ సత్యపి, ముహుర్ముహుః, బహూన్ క్లేశాన్ ప్రాప్తాహి ॥

౧౪. భవతాంయదప్రియం-దుఃఖ మహాభూత్, ఏతత్సర్వం కాలకృతంమన్యే. కోసౌకాలః, యత్కృతమిదమప్రియం తత్రాఽఽహ। వాయోర్వశేమేఘపఙ్క్తిరివయస్యవశే సర్వోలోకోవర్తతేసఏవకాలః।

౧౫ అత్యన్తాఽవిదితమిదమితి విస్మయతే॥ యత్రేతి॥ యత్రధర్మసుతా-దయఃతత్రవిపదితి తచ్చిత్రమిత్యర్థః। ఆద్యః కృష్ణశబ్దః అర్జునపరః, ద్వితీయస్తుభగవత్పరః, తద్విశేషణం సుహృదితి, ధర్మసుతాదీనాం సుహృద్. స్త్రీశబ్దేన కృష్ణస్త్రీద్రౌపదీ వివక్షితా, ధర్మసుతాదీనామన్యతమ ఏవసర్వవిపత్క్షపణక్షమే సతి, సమ్భూయసర్వేషాం అవస్థానేఽపివిపదభవత్ ఇత్యేతదతి, చిత్రమితి ఇదంకాలకృతమేవేతి భావః। సుహృత్కృష్ణ ఇత్యనేన, సుహృదపికృష్ణః కాలమేవాఽన్వ-వర్తతేతి సూచితమ్। ద్రవ్యం కర్మచకాలశ్చస్వభావో జీవఏవచ। యదనుగ్రహతస్సన్తి నసన్తియదుపేక్షయా" ॥ ఇత్యుక్తవిధస్య, తత్రాఽపి భవతామతీ వసుహృదః కృష్ణస్య విపన్నిమిత్త కర్మోద్భోధక కాలాఽనువర్తిత్వాదేవ ఉపేక్షా సఙ్గతిః। నాఽన్యథేత్యాశయః ॥

౧౬. ననుయద్వశేలోక స్సకలోఽపీతి శ్రీకృష్ణాఽఽయత్తసత్తాది మాంశ్చేత్తర్హి కాలాఽను

నహ్యస్య కర్హిచి ద్రాజన్ పుమాన్వేద విధిత్సితమ్।
యద్విజిజ్ఞాసయా యుక్తా ముహ్యన్తేకవయోఽపిహి॥ ౧౬
తస్మా దిదం దైవతన్త్రం వ్యవస్య భరతర్షభ।
తస్యాఽనువిహితోఽనాథా నాథపాహిప్రజాః ప్రభో॥ ౧౭
ఏషవై భగవాన్ సాక్షాత్ ఆద్యో నారాయణః పుమాన్।
మోహయన్ మాయయా లోకం గూఢశ్చరతి వృష్ణిషు॥ ౧౮
అస్యాఽనుభావం భగవాన్ వేద గుహ్యతమంశివః।
దేవర్షి ర్నారదస్సాక్షాత్ భగవాన్ కపిలోనృప॥ ౧౯
యం మన్యసే మాతులేయం ప్రియం మిత్రం సుహృత్తమమ్।
అకరో స్సచివం దూతం సౌహృదా దథ సారథిమ్॥ ౨౦

వృత్త్యాకి మస్యచి కీర్షిత మిత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ హేరాజన్ అస్య కృష్ణస్య, విధిత్సితం — చికీర్షితం. నఽపి పుమాన్ వేద। అవేద్యత్వ జ్ఞాపనాయ విధిత్సితం విశినష్టి॥ యస్య — విధిత్సితస్య: జిజ్ఞాసయా యుక్తాః — సహితాః: విధిత్సితం జ్ఞాతుం ప్రవృత్తాః, కవయో — బ్రహ్మాదయోఽపి ముహ్యన్తి॥

౧౭ అస్త్వేవం ప్రకృతే కిమిత్యత్రాహ ॥తస్మాదితి॥ తస్మాత్ — సర్వలోకస్య కాలాయత్త సుఖాదిమత్త్వాత్: కర్మాదేశ్చ కృష్ణాయత్తత్వాత్, కృష్ణస్య కాలాద్యనువర్తి — త్వాచ్చ, హేభరతర్షభ. ఇదం సుఖదుఃఖాదికం సర్వం, దైవతన్త్రం — దైవాయత్తం వ్యవస్య — నిశ్చిత్య, దైవమత్ర కాలకర్మా ద్యుద్భోధయితా,తదనువర్తీ చ ఈశ్వరః కృష్ణో వివక్షితః, తస్యదైవస్య అనువిహితః। తస్యేతి కర్తరిషష్ఠీ॥ తేన ప్రవర్తితస్త్వం, హేప్రభో — హేనాథ, అనాథాః ప్రజాః పాహి — పాలయ॥

౧౮. ఏవం తమనుశాస్య లోకాఽనుగ్రహ కామ్యయా శ్రీకృష్ణ — యాథాత్మ్య మావేద యతి ॥ఏషఇతి॥ ఏషః — శ్రీకృష్ణః, సాక్షాత్ భగవాన్, షాడ్గుణ్య పరిపూర్ణః, ఆద్యో — జగత్కారణభూతః, పరమపురుషో నారాయణః ఏవసన్, మాయయాలోకం, మోహయన్, గూఢః తిరోధాపిత స్వకీయ వేషః, వృష్ణి — యాదవేషుచరతి, కశ్చిద్యా దవఇవాఽనుకరోతి॥

౧౯. త్వమేవ ఇమమిత్థం జానాసికిమన్యే పీత్యత్రాహ ॥అస్యేతి। అస్య కృష్ణస్య, గుహ్యతమ మనుభావం — మాహాత్మ్యం, హేనృప భగవాన్ — ఉత్పత్తి ప్రలయాద్యభిజ్ఞః, శివోవేద తథాదేవర్షిః నారదో, భగవాన్ కపిలశ్చవేద।

౨౦. శివాదయ స్త్వేవం విదుః, త్వం త్వన్యథాజానాసి: తథాఽపి నతస్య తత్కృతం వైషమ్యమస్తీత్యాహ ॥యమితిద్వాభ్యామ్॥ యం కృష్ణం, మాతులేయం — మాతులపుత్రం, ప్రియం— ప్రీతి విషయంచ మిత్రం — స్వతుల్యంచ, సుహృత్తమం - మహోపకారకంచ మన్యసే, యంచత్వం, సచివం

సర్వాత్మన స్సమదృశో హ్యద్వయస్యాఽనహంకృతేః ।
తత్కృతం మతివైషమ్యం నిరవద్యస్య న క్వచిత్ ॥ ౨౧
తథాఽప్యేకాన్త భక్తేషు పశ్యభూపాఽనుకమ్పితమ్ ।
యన్మేఽసూం స్త్యజత స్సాక్షాత్ కృష్ణో దర్శన మాగతః ॥ ౨౨
భక్త్యావేశ్య మనోయస్మిన్ వాచాయన్నామకీర్తయన్ ।
త్యజన్ కళేబరం యోగీ ముచ్యతే సర్వకర్మభిః ॥ ౨౩

మంత్రిణంచ, కదాచిద్దూతం, కదాచిత్, సౌహార్దాఽతి శయాత్, సారథించాకరోః—కృతవానసి, తస్యాఽను భావం భగవాన్ శివో వేదేతి పూర్వేణాఽన్వయః॥

౨౧ యద్యప్యేవం మన్యసే, అకరోశ్చ, తత్కృతం — దౌత్య — సారథ్యాది క్రియాకృతం, మతివైషమ్యం కదాచిదపి అస్యనవిద్యతే। మతివైషమ్యాఽ భావే హేతుం వదన్ విశినష్టి ॥సర్వాత్మనఇతి॥ సర్వాత్మనః, మాతులేయాదీన్ మన్వానస్య, దూతం సారథించ కుర్వతః తవాఽప్యన్తరాత్మ తయాఽవస్థాయ దూతత్వాది కరణాయ, త్వామపిచోద యతి ఇతిభావః। అథావపి, అనవద్యస్య - నియామ్యతాఽవద్యాఽ— సంస్పృష్టస్య। తత్ర హేతుః — అనహం కృతేః, దేహాత్మ భ్రాన్తిరహితస్య, కిఞ్చాఽద్వయస్య, ద్వితీయవస్తు రహితస్య, స్వాఽవ్యాప్య స్వతన్త్రవస్తు—రహితస్యేత్యర్థః। అతఏవ—సమదృశః, సర్వమపి ప్రకృతి పురుషా— ద్యాత్మకం ఉచ్చావచం, స్వశరీరతయా, స్వనియామ్యతయాచ, ఏకరూపం పశ్యతః। ఉక్తగుణ విపరీత స్యైవహిపుంసోమతి వైషమ్య— మితిభావః॥

౨౨. సర్వాత్మన ఇత్యనేన సర్వస్య తత్ప్రీతి విషయత్వ మవగతం। శరీరం హ్యాత్మనః ప్రీతి విషయం, యద్యపి సర్వం చిదచిదాత్మకం జగత్, శరీరభూతం, ప్రియం, కృపావిషయంచ, తథాఽపి తేషాం రక్షాఽ - నుజిఘృక్షయా, జగద్వ్యాపారే ప్రవృత్తస్య, స్వస్య, వైషమ్య నైర్ఘృణ్య- ద్యాది పరిహారాయ వ్యాజమాత్రాఽపేక్షిణః స్వాఽనువర్తినో నితరాం ప్రియాః, కృపావిషయాశ్చేతి, తదేవ నిర్మయితుం, భక్తస్య ముముక్షోర్మమ చక్షుర్విషయం గత ఇత్యాహ ॥తథాఽపీతి॥ యద్యపి, సర్వాత్మా సమదర్శీచ తథాఽపిహే భూప, ఏకాన్త భక్తేషు, అనన్య ప్రయోజన భక్తేషు, అనుకమ్పితం - అనుకమ్పాఽస్య సంజాతేతి అనుకమ్పి తః। తారకాదిత్వాదితచ్॥ అనుకమ్పాయుక్తం, పశ్య- అవేహి। తత్రలిఙ్గమాహ — యత్ యస్మాత్, కృష్ణః, అసూన్ - ప్రాణాన్, త్యజతః - త్యక్తుముద్యుక్తస్య, మమసాక్షాత్, దర్శనం ప్రాప్తః॥

౨౩. కింభవతద్దర్శనజం ఫలమిత్యత్రాహ ॥ భక్త్యేతి యస్మిన్ భక్త్యా మనోనివేశ్య, వాచా- యస్య భగవతో నామమాత్రమేవ, కీర్తయన్, కళేబరం త్యజన్, యోగీకామ కర్మభిః, కామ్యన్త ఇతి కామాః, శబ్దాది విషయాః, తేషాంనిమిత్తభూతైః, కర్మభిః, పుణ్యపాపాత్మకైః, కామైః కర్మభిశ్చేతివా, ముచ్యతే — సంసృతి బన్ధాన్ముచ్యత ఇత్యర్థః। యచ్ఛబ్దస్య, స కృష్ణ ఇత్యధ్యాహృత తచ్ఛబ్దవతా పూర్వేణా

సదేవదేవో భగవాన్ ప్రతీక్షతాం
కళేబరం యావదిదం హినోమ్యహమ్ ।
ప్రసన్న హాసాఽరుణ లోచనోల్లస
—న్ముఖామ్బుజో ధ్యానపథశ్చతుర్భుజః ॥ ౨౪

సూత ఉవాచ :—

యుధిష్ఠిర స్తదాకర్ణ్య శయానం శరపఞ్జరే ।
అపృచ్ఛ ద్వివిధాన్ ధర్మాన్ ఋషీణాం చాఽను శృణ్వతామ్ ॥ ౨౫

పురుష స్వభావ విహితాన్ యథావర్ణం యథాశ్రమమ్ ।
వైరాగ్య రాగో పాధిభ్యాం ఆమ్నాతో భయలక్షణాన్ ॥ ౨౬

న్వయః। స దేవః ఇత్యుత్త రేణవా, నామసఙ్కీర్తన మేవకా మకర్మవిమో—చన ద్వారా నిశ్శ్రేయస ఫలకం, కిముసాక్షాద్దర్శనమితి భావః॥

౨౪ యతఏవమతో యావత్ప్రయాణం భగవాన్ ప్రతీక్షతామితి ప్రార్థయతే ॥సఇతి॥ యావదిదం కళేబరంహినోమి—త్యజామి,యావత్ బిభర్మీతిభావః। తావత్ప్రసన్నేన హాసేన,అరుణలోచనాభ్యాంచ ఉల్లసన్ముఖామ్బుజంయస్య, సచతుర్భుజో భగవాన్, కృష్ణః, దేవః, ధ్యానపథః — ధ్యాన విషయ భూతస్సన్, ప్రతీక్షతాం — చక్షుష్పథత్వం ప్రాప్త ఏవేతి ధ్యానపథోఽపి భవతు ఇత్యభిప్రాయేణ, ధ్యానపథ ఇత్యుక్తంయద్వా, ద్విభుజత్వేన ధ్యానపథోభవత్వి త్యభిప్రాయేణ, తదుక్తిః, తత్రత్యానాం ద్విభుజత్వేన, చక్షుష్పథోఽపి, స్వస్య చతుర్భుజ — త్వేన, చక్షుష్పథః, తేనైవరూపేణ, ధ్యానపథోఽప్యస్తు, ఇత్యభి — ప్రాయేణవా ధ్యానపథ శ్చతుర్భుజ ఇత్యుక్తమ్॥

౨౫ తద్భీష్మవచో నిశమ్య, యుధిష్ఠిరః, శరపఞ్జరే శయానం భీష్మం ఋషీణాం శృణ్వతాం, సతాం, నానాధర్మా నపృచ్ఛత్ ॥

౨౬. ధర్మాన్ విశినష్టి॥ పురుషస్వభావః, జ్ఞతాఽజ్ఞత్వ, శక్తత్వాఽశక్తత్వా, దిరూపః, తదనురూపేణ విహితాన్ – కర్తవ్యతయా విధిచోదితాన్, యథావర్ణం, యథాశ్రమం, బ్రాహ్మణాది వర్ణానాం, బ్రహ్మచర్యాద్యా — శ్రమాణాం, చయోగ్యాన్, యోగ్యాఽర్థ యథాశబ్దస్య అవ్యయీభావః। వైరాగ్య రాగౌ, అకామకామౌ, తావేవోపాధీ, తాభ్యాం ఆమ్నాతాన్, ఉ-భయలక్షణాన్ – ఉభయవిధాన్ ప్రవృత్తి నివృత్తి భేదభిన్నాన్, యథైకస్యైవాఽగ్ని హోత్రాది కర్మణః "అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామః" — యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్," ఇతి స్వర్గాదికార జీవనాఽధికార రూపాభ్యా ముపాధిభ్యామేవ భేదః, ఏవం వైరాగ్య- రాగోపాధిభ్యాం, ప్రవృత్తి ధర్మత్వేన, నివృత్తి ధర్మత్వేన చామ్నాతాన్, వస్తుత ఏకరూపాన్, వర్ణాశ్రమాద్ధి ధర్మానిత్యర్థః॥

దానధర్మాన్ రాజ ధర్మాన్ మోక్షధర్మాన్ విభాగశః ।
స్త్రీధర్మాన్ భగవద్ధర్మాన్ సమాస వ్యాస యోగతః ॥ ౨౭

ధర్మాఽర్థకామ మోక్షాంశ్చ సహోపాయాన్ యథామునే ।
నానా ఖ్యానేతిహాసేషు వర్ణయామాస తత్త్వవిత్ ॥ ౨౮

ధర్మం ప్రవదత స్తస్య స కాలః ప్రత్యుపస్థితః ।
యో యోగిన శ్ఛన్దమృత్యోః, వాఞ్ఛిత స్తూత్తరాయణః ॥ ౨౯

తదోపసం హృత్య గిర సహస్రణీః, విముక్తసఙ్గం మన ఆదిపూరుషే ।
కృష్ణే లసత్పీతపటే చతుర్భుజే పురస్స్థితేఽమీలిత దృగ్వ్యధారయత్ । ౩౦

౨౭. ఆమ్నాతానిత్యనేన వైదిక ధర్మాన పృచ్ఛదితి సూచితమ్। తథాస్మార్త ధర్మాన పృచ్ఛది త్యభిప్రాయేణాహ *దానధర్మానితి* రాజధర్మాః - నీతిశాస్త్రోక్తాః, మోక్షధర్మాః - పఞ్చరాత్రాది - తన్త్రోక్తాః, తత్రాఽవ్యవాన్తర భేదాఽభిప్రాయేణ, పురుష - స్వభావభేదాఽభి ప్రాయేణచ విభాగశః ఇత్యుక్తమ్ భగవద్ధర్మాస్తచ్ఛ్రవణ కీర్తనాదయః, సమాసవ్యాస యోగతః -సంక్షేప విస్తారాభ్యాం యుక్తాః శాస్త్రేషు ప్రతిపాద్యతయేతి సమాసవ్యాస యోగాః, సార్వవిభక్తి కస్తసిః॥ సమాసవ్యాస - యోగాన్, యద్వా - సమాసవ్యాసయోగాత్ - సంక్షేపయోగాత్, విస్తరయోగాచ్చ, అపృచ్ఛత్, సంక్షిప్తత్వేన, విస్తృతత్వేనచ అపృచ్ఛదిత్యర్థః.

౨౮. ద్వితీయాన్తానాం, వర్ణయామా సేత్యుత్తరత్రాఽన్వయః। హేమునే, సహోపాయాః, ససాధనాః, ధర్మాఽర్థకామ మోక్షానపి, యథావత్, నానావిధాఖ్యానేషు, ఇతిహాసేషుచ యత్తత్త్వం - తద్విత్, భీష్మోవర్ణయామాస.

౨౯. ఏవం పృష్టాన్ ధర్మాన్, ప్రవదతః - యోగినః, ఛన్ద- మృత్యోః - స్వచ్ఛన్దాఽనుసారీ మృత్యుః, యస్యతథా, భీష్మస్య, యోవాఞ్ఛిత ఉత్తరాయణః, సకాలః ప్రత్యుపస్థితః। యద్వా, తస్య సకాలః ప్రత్యుపస్థితః, యఃఛన్దమృత్యోః యోగినః - వాఞ్ఛితః, సచాఽపికః - ఉతరాయణ ఇతివాఽ-న్వయః.

౩౦. *తదేతి* యదా సకాలః ప్రత్యుపస్థితః, తదాసహస్రణీః, సహస్రాణాం కురుపాండవాది రూపాణాం, నాయకః, సహస్రం, స్వవంశ్యానాం, నయతి - సద్గతిం ప్రాపయతీతివా, సభీష్మః, గిరః - ఉప సంహృత్య విరమ్య, ముక్తః - సఙ్గః- దేహతదను బన్ధ్వాది సఙ్గః, యస్యతన్మనః, పురఃస్థితే, లసన్తౌ - పీతౌ పిశఙ్గౌపటేయస్య తస్మిన్ కృష్ణే వ్యధారయత్, కథంభూతః, నిమీలితేదృశౌ - దృష్టీయేనసః, నిమేషణమప్య కుర్వన్, కృష్ణ- మేవ, పశ్యన్, తద్విగ్రహ ధ్యానైక ప్రవణం చిత్తమకరోదిత్యర్థః ॥

విశుద్ధయా ధారణయా హతాఽశుభ స్తదీక్షయైవాశు గతాయుధ శ్రమః ।
నివృత్త సర్వేన్ద్రియ వృత్తి విభ్రమ స్తుష్టావ జన్యం విసృజన్ జనార్దనమ్ ౩౧
శ్రీ భీష్మ ఉవాచ-
ఇతి మతిరుపకల్పితా వితృష్ణా భగవతి సాత్వతపుఙ్గవే విభూమ్ని ।
స్వసుఖ ముపగతే క్వచిద్విహర్తుం ప్రకృతి ముపేయుషి యద్భవప్రవాహః ॥ ౩౨
త్రిభువన కమనం తమాలవర్ణం రవికర గౌరవరాఽమ్బరం దధానే ।
వపు రలక కులావృతాననాబ్జం విజయసఖే రతిరస్తు మేఽనవద్యా ౩౩

---

౩౧. విశుద్ధయాధారణయా, భగవద్విగ్రహానుధ్యానాత్మికయా, హతం-నిరస్తం, అశుభం, భగవత్ప్రాప్తివిలమ్బాఽఽవహం ప్రారబ్ధం యస్య, తదీక్షయైవ-భగవద్దర్శనేనైవ, ఆశు, గతా-నిరస్తా ఆయుధప్రహారజా-వ్యథా, యస్య, నివృత్తాః. సర్వేషాం ఇన్ద్రియాణాం, వృత్తయః, విభ్రమః-దేహాత్మాది భ్రమశ్చ యస్యసః, భీష్మః, జన్యం శరీరం, విసృజన్ జనార్దనంతుష్టావ॥

౩౨ స్తుతిమేవాహ ఇతీత్యాదిభిరేకాదశభిః ॥ తావత్ పరమ-వ్యోమస్థం వేదాన్త వేద్యం, దివ్యాత్మస్వరూపం ప్రకృతాఽవతార-రూపం తత్ప్రహాణం చాఽనుసన్ధాయతస్మిన్ స్వమతి-దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే ఇతీతి ఇతి-వక్ష్యమాణ ప్రకారేణమమమతిర్భగవతి, వితృష్ణా-అనలంబుద్ధిరహితాసతీ, ఉపకల్పితా-ప్రతిష్ఠితా భవతు। యద్వా, ఇతిర్హేతౌ, మతిర్వితృష్ణా ఇతియస్మాత్ తస్మాత్, భగవత్యుపకల్పితాభవత్విత్యర్థః కథంభూతే-సాత్వతపుఙ్గవేసాత్వతానాం యాదవానాం, పుఙ్గవే-శ్రేష్ఠే, భాగవతానాం నాయకేవా, విభూమ్ని విలక్షణే భూమ్ని, వాగాదిభ్యః, ప్రాణశబ్ద-వాచ్యాత్, జీవాచ్చవిలక్షణే, అపరిచ్ఛిన్నే-భూమశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః, "భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యః-యోవై భూమాతత్సుఖం, నాల్పేసుఖమస్తీతిహిశ్రూయతే। తదాహ, స్వసుఖముపగత ఇతి॥ స్వంస్వాభా-వికం, సుఖం-ఉపగతవతి, అపరిచ్ఛిన్న స్వాభావికాఽఽనన్దశాలినీత్యర్థః। క్వచిద్దేశే విహర్తుం, ప్రకృతిం-విగ్రహం, ముపేయుషి, యద్భవప్రవాహః। యస్మాత్ భవప్రవాహః, సంసారప్రవాహోభవతి। యత్సఙ్కల్ప-మూలాక్షేత్రజ్ఞానాం సంసారవృత్తిః తస్మిన్నిత్యర్థః

౩౩. ప్రకృతం రూపమనుభూయ, మతి దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే॥ *త్రిభువనకమనమితి* త్రిభువనకమనం-త్రిభువనకమనీయం, తద్వపుః, దధానే, విజయసఖే-అర్జున సఖే, శ్రీకృష్ణే అనవద్యా-నిర్దుష్టా, అనన్యప్రయోజనేతియావత్। మమరతి రనురాగోఽస్తు। కథంభూతం వపుః-తమాలస్యేవ, వర్ణోనీలోయస్య। రవేః కరః-కిరణసముదాయ ఇవ, గౌరంవరంచాఽమ్బరం యస్మిన్, అలకకులైః-కున్తలజాలైః ఆవృతమాననాబ్జం యస్యతథాభూతం.

౩౪. యుద్ధదశాఽవస్థితమనుసన్ధాయ, ప్రార్థయతే॥ **యుధీతి** కృష్ణే-భగవతి, మమాత్మా-మనః అస్తు-దృఢమవతిష్ఠతు, కథంభూతే యుధి-యుద్ధే, తురగరజోభిః-అశ్వశఫోత్థితరజోభిః, విధూమ్రైః-ధూసరితైః, విష్వగ్విలమ్బమానైః, కచైరలకైః, లులితైస్స్రవద్భిః, శ్రమవారిభిః-శ్రమస్వేదబిన్దుభిః, చ, అలం

యుధి తురగరజో విధూమ్రవిష్వ క్కచ లులిత శ్రమవార్యలఙ్కృతాస్యే ।
మమ నిశితశరై ర్విభిద్యమానత్వచి విలసత్కవచేఽస్తు కృష్ణ ఆత్మా ॥ ౩౪
సపది సఖివచో నిశమ్య మధ్యే నిజపరయో ర్బలయో రథం నివేశ్య ।
స్థితవతి పరసైనికాయురక్ష్ణా హృతవతి పార్థసఖే రతి ర్మమాఽస్తు ॥ ౩౫
వ్యవహిత పృతనాముఖం నిరీక్ష్య స్వజనవధా ద్విముఖస్య దోషబుద్ధ్యా ।
కుమతి మహార దాత్మవిద్యయా యశ్చరణరతిః పరమస్య తస్య మేఽస్తు ॥ ౩౬
స్వనిగమమపహాయ మత్ప్రతిజ్ఞా మృత మధికర్తు మవప్లుతో రథస్థః ।
ధృతరథచరణోఽభ్యయాచ్చలద్గు ర్హరిరివ హన్తుమిభం గతోత్తరీయః ॥ ౩౭

కృతం ఆస్యం, యస్య, నిశితైశ్శరై ర్విభిద్యమానా - త్వక్, యస్య,అతఏవ విలసన్-క్షతజేన విలసన్ కవచోయస్మిన్ .

౩౫. యుద్ధప్రారమ్భదశాఽవస్థం, రూపమనుసన్ధాయ ప్రార్థయతే। సపది-యుద్ధప్రారమ్భస మయే, సఖ్యుః అర్జునస్యవచః, "సేనయోరుభయోర్మధ్యే రథంస్థాపయమేఽచ్యుత। యావదేతాన్నిరీక్షే-హం యోద్ధు కామానవస్థితాన్॥" ఇత్యాదిరూపం వచోనిశమ్య। నిజపరయోః పాణ్డవకౌరవయోర్బలయోర్మధ్యే రథం, నివేశ్య-స్థాపయిత్వా, స్థితవతి, అక్ష్ణైవ-దృష్టిమాత్రేణైవ, పరసైనికానామాయుర్హృతవతి, పార్థస్య-అర్జునస్య, సఖాఽస్మిన్, మమరతిరస్తు .

౩౬. గీతోపనిషదుపదేశదశాఽవస్థంరూపమనుసన్ధాయ ప్రార్థయతే॥ వ్యవహితేతి వ్యవహితాయాః-నాఽతి దూరస్థాయాః, పృతనాయాః-శత్రుసేనాయాః, ముఖం-పురోభాగం, అవలోక్య, దోషబుద్ధ్యా-స్వజనవధాత్ విముఖస్య, అర్జునస్యేతి విశేష్యమధ్యాహర్తవ్యమ్॥ కుమతిం-"దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణే"త్యాదినా, తేనైవాఽఽవిష్కృతా బన్ధుహత్యారూపాపమాశఙ్కమానాంకుమతి-మాత్మవిద్యయా, గీతోపనిషదుపదేశేనయోఽపహృతవాన్, తస్య-పరమస్య॥-పరోమాయస్మాత్స పరమః, సర్వాఽభ్యధికస్య, భగవతః, చరణయోరతిర్మమాఽస్తు॥

౩౭. ౩౮. జిఘాంసయా స్వస్యోపరి ఆధావన దశాయాం అవస్థితం రూపమనుసన్దధానస్తమేవ తత్ప్రాప్త్యుపాయ మధ్యవస్యతి॥ స్వనిగమ మిత్యాది శ్లోకద్వయమేకాన్వయమ్॥ ఆతతాయినః - ప్రహరతో, మే-మమ, తావత్,శితై ర్విశిఖై ర్బాణైః, హతః-తాడితః, అతఏవ, విశీర్ణః- శిథిలః, దంశః కవచోయస్యసః, క్షతజేన- రుధిరేణ పరిప్లుతః - వ్యాప్తగాత్రస్సన్, స్వనిగమం, "ఆయుధం నగృహ్ణామీ"తి స్వప్రతిజ్ఞా మపహాయ, ఆయుధం గ్రాహయామీత్యేవం విధాం మత్ప్రతిజ్ఞామృతం సత్యం కర్తుం, స్వప్రతిజ్ఞాముపేక్ష్య, భక్తప్రతిజ్ఞా మేవ యథార్థం కర్తుం ఇత్యర్థః। రథస్థః, తతోఽవప్లుతః, ధృతః, రథచరణః సుదర్శనాఖ్యం చక్రంయేనసః, చలన్తీగౌర్భూమిః యస్మాత్, భూమించాలయన్, గతం - గచ్ఛ, దుత్తరీయం యస్యసః, ఇభం- గజం,

శితవిశిఖహతో విశీర్ణ దంశః, క్షతజ పరిప్లుత ఆతతాయినో మే ।
ప్రసభ మభిససార మద్వధాఽర్థం సభవతుమే భగవా న్గతి ర్ముకున్దః ॥ ౩౮
విజయ రథ కుటుమ్బ అత్తతోత్రే ధృత హయరశ్మిని తచ్ఛ్రియేక్షణీయే ।
భగవతి రతి రస్తు మే ముమూర్షో ర్యమిహ నిరీక్ష్య హతా గతా స్స్వరూపమ్ ॥ ౩౯
లలితగతి విలాస వల్గుహాస ప్రణయ నిరీక్షణ కల్పితోరు మానాః ।
కృత మనుకృతవత్య ఉన్మదాన్ధాః ప్రకృతిమగన్కిల యస్య గోపవధ్వః ॥ ౪౦
మునిగణ నృపవర్య సఙ్కులేన్త స్సదసి యుధిష్ఠిర రాజసూయ ఏషామ్ ।
అర్హణ ముపపేద ఈక్షణీయో మమదృశిగోచర ఏష ఆవిరాత్మా ॥ ౪౧

హన్తుం, హరిః సింహఇవ, బలాన్మద్వధాఽర్థం, అభిససార, మదభిముఖమాగతవాన్, సముకున్దో- మోక్షదో భగవాన్, మమగతిః, స్వప్రాప్త్యు పాయోభవతు.

౩౯. సారథ్యదశాఽవస్థితం రూపమనుసంధాయ, తస్మిన్‌రతి, దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే। విజయరథ కుటుమ్బఇతి॥ విజయస్య, అర్జునస్య రథః, కుటుమ్బః - కుటుమ్బవ ద్రక్షణీయో యస్య, ఆత్తం, - తోత్రం- వేత్రంయేన। ధృతాః - హయానామశ్వానాం, రశ్మయః - ప్రగ్రహాయేన, తస్మిన్ తచ్ఛ్రియా- తోత్రహయ రశ్మిగ్రహణ జశోభయా, ఈక్షణీయే - సద్భివేక్షితుమర్హే, భగవతి, ముమూర్షోః, మర్తుముద్యతస్య, మమ రతిరస్తు। ద్వన్ద్వ యుద్ధే, యంనిరీక్ష్య, యేహతాః, తేచ, స్వరూపం - స్వాభావికం రూపం, అపహతపా ప్మత్వాది గుణాఽష్టక విశిష్టం, రూపం, ముక్తిమితి యావత్, గతాః - ప్రాప్తాః, తస్మిన్ భగవతీస్వయః। సరూపమితి పాఠే - సమానరూపం - సాధర్మ్యమితియావత్॥

౪౦ న కేవలం తం నిరీక్ష్య, యుద్ధేహతా ఏవ, స్వరూపం గతాః అపితు ఆత్మాభావేన త మను వర్తమానా అపీత్యాహః లలితేతి లలితయా - సున్దరయాగత్యా, విలాసేన, వల్గుహాసేన - సున్దరహాసేన, మన్దస్మితేన, ప్రణయ నిరీక్షణేనచ, కల్పితః, ఉరుః - అధికః, మానః - బహుమానః యాసాంతాః, గోప వధ్వః, ఉన్మదేన - ఉద్రిక్త - కామేన, అన్ధాః - స్వపర వివేక రహితాః కృష్ణం సామాన్యం మన్యమానాః ఇత్యర్థః, అతఏవ, కృతం - భగవత్కృతం చేష్టితం, భగవతశ్చేష్టితం, పూతనా నిరాసాది కమితయావత్। అనుకృతవత్యః అనుకుర్వత్యస్సత్యః, ఏవం చస్ఫుటీ భవిష్యతి। యస్యప్రకృతిం - స్వభావం సాధర్మ్యం, అగన్ అగమన్, కిలేతి ప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే। తస్మిన్ భగవతి రతిరస్త్వితి పూర్వేణాన్వయః

౪౧ యుధిష్ఠిర రాజసూయ సభాస్థం, రూపమను సన్ధాయతస్యస్వ - చక్షుర్విషయతాం ప్రార్థ యతే ॥మునీతి॥ యుధిష్ఠిర రాజసూయే, మునీనాంగణైః, నృపశ్రేష్ఠైశ్చ, సంకులే, అన్తస్సదసి - సభామధ్యే, యఏషాం యుధిష్ఠిరకృతం, మునిగణాద్యభిమతం చార్హణం, అగ్రపూజాదికం, ఉపపేదే - ప్రాప్తః, ఏష, ఈక్షణీయో, మదన్తరాత్మా కృష్ణః, మమదృశి గోచరః, దృష్టి విషయస్సన్నావిర్భవతు యావత్తనుత్యాగ మవతిష్ఠత్విత భావః యద్వా ఆవిరాత్మా - ప్రకాశస్వరూపః దృశి గోచరోఽస్త్విత్యన్వయః.

తమిమ మహ మజం శరీరభాజాం హృది హృది ధిష్ఠితమాత్మ కల్పితానామ్ ।
ప్రతిదృశమివ నైకధార్క మేకం సమధిగతోఽస్మి విధూతభేదమోహః ॥ ౪౨

౪౨. అథసర్వాఽన్తరాత్మాన మనుసన్ధాయ, ఉక్తవిధం భగవన్తం, ప్రాప్తోఽస్మీత్యాహ తమితి తం ఉక్తవిధం - ఆత్మనా భగవతా స్వేనైవ, తత్తత్ - కర్మానురూపం కల్పితానాం, దేహభాజాం, హృది హృది ప్రతిహృదయం వస్తుత ఏకమేవ, ప్రతిదృశం, నైకధాఽనేకధాఽవస్థితం, అర్కం సూర్యమివ, ధిష్ఠిత మధిష్ఠితం సమధిగతోఽస్మి - సంప్రాప్తోఽస్మి, కథంభూతః, విధూతః - భేదమోహః, అబ్రహ్మాత్మక స్వతన్త్ర వస్తుభేద జ్ఞానాత్మకో మోహః, ఏకరూపే ఆత్మని, దేవమనుష్యాది భేదమోహశ్చ, యస్యతథా భూతః। యథాదివిష్ఠ స్సూర్యః, ఏకఏవసన్, ప్రతిదృశం, దృశాదృశా, వారిగతేనాఽపి నయనేన, ఆత్మాభి ముఖం జలాదౌభా సమానః జలాదిగత వృద్ధి హ్రాసాది దోషాఽగోచరః, వ్యాప్యవస్తుగత దోష- సఙ్గర హితోఽర్కః, తమివహృది ధిష్ఠితమితి దృష్టాన్తాఽర్థః, అన్యథా అర్కదృష్టాన్తోనఘటతే। అతోఽయం నిర్దో షత్వే దృష్టాన్తః, "వృద్ధిహ్రా సభాక్త్వ మన్తర్భావా దుభయసామఞ్జస్యా దేవం దర్శనాచ్చేతి" హిసూత్రి తమ్। తత్రహి "నస్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం" ఇత్యనేన పృథివ్యాదిష్వన్తరాత్మ తయాఽవస్థితస్యాఽపి పరమాత్మనో నిరస్త- నిఖిల దోషత్వ, సమస్తకల్యాణ గుణాకరత్వ రూపోభయలిఙ్గ శ్రవణాత్ పృథివ్యాది గత దోష సంస్పర్శాఽ భావమభిధాయ , "అతఏవ చోపమా సూర్యకాదివ"దిత్యనే నయతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాఽపి పరస్య బ్రహ్మణో న తత్ప్రయుక్త దోషభాక్త్వ మతఏవ, జలదర్పణాది - ప్రతిబిమ్బిత సూర్యాదివత్, పరమాత్మా తత తత్రాఽవస్థితోఽపి నిర్దోష ఇతి శాస్త్రే ష్యూపమా క్రియతే "ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్" తథాత్మైకో హ్యనేక స్థో జలాధారే ష్వివాంశుమాన్॥ ఏకఏవహి భూతాత్మా భూతేభూతే వ్యవస్థితః। ఏకధా బహుధాచైవదృశ్యతే జలచన్ద్రవత్" ఇత్యాదిషు "ఇత్యభి ధాయ, పునః "అమ్బువదగ్రహణాత్తున తథాత్వ మిత్యనేన సూత్రేణ, అమ్బుదర్పణాదిషు యథాసూర్య ముఖాదయో గృహ్యన్తే, నతథా పృథివ్యాధిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే। అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యా దయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే, న పరమార్థతః తత్రస్థాః, ఇహతు, "యం పృథివ్యాం తిష్ఠన్- యోఽప్సుతిష్ఠన్- య ఆత్మ నితిష్ఠన్" ఇత్యేవ మాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివాదిషుస్థితో గృహ్యతే। అతస్సూర్యాదేరమ్బు దర్పణాది - ప్రయుక్తదోషాఽననుషఙ్గః, తత్రతత్ర స్థిత్య భావాదేవ, అతోనతథాత్వం, దార్ష్టాన్తికస్య- నదృష్టాన్త తుల్యత్వం, ఇతి పరిచోద్య "వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వ" మిత్యాది సూత్రేణ, పృథివ్యాదిస్థానాఽన్తర్భావాత్ స్థానినః, పరస్య బ్రహ్మణః, స్వరూపతో, గుణతశ్చ, పృథివ్యాది- స్థానగత వృద్ధిహ్రాసాది దోషభాక్త్వమాత్రం, సూర్యాది దృష్టాన్తేన నిరస్యతే, ఽధమిష్ఠమవ గమ్యతే। ఉభయ సామఞ్జస్యా దేవమితి నిశ్చీయతే "ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్।జలాధారేష్వివాంశుమాన్" ఇతిదోషవత్స్వ నేకేషు వస్తుతోఽవస్థిత స్యాఽఽకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాఽంశు మతశ్చ, ఉభయస్య- దృష్టాన్తస్యో పాదానం హి, పరమాత్మనః, పృథివ్యాదిగత దోషభాక్త్వ నివర్తన మాత్రే। ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి॥ ఘటకరకాదిషు యథావృద్ధిహ్రాస - భాక్షు పృథక్పృథక్, సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం,

సూత ఉవాచ -

కృష్ణ ఏవం భగవతి మనో వాగ్దృష్టి వృత్తిభిః ।
ఆత్మన్యాత్మానమావేశ్య సోఽన్తశ్శ్వాస ఉపారమత్ ॥ ४३
సమ్పద్యమాన మాజ్ఞాయ భీష్మం బ్రహ్మణి నిష్కలే ।
సర్వే బభూవు స్తే తూష్ణీం వయాంసీవ దినాత్యయే ॥ ४४
తత్ర దున్దుభయో నేదుః దేవ మానవ వాదితాః ।
శశంసుః సాధవోరాజ్ఞాం ఖాత్పేతుః పుష్పవృష్టయః ॥ ४५
తస్య నిర్హరణాదీని సమ్పరేతస్య భార్గవ ।
యుధిష్ఠిరః కారయిత్వా ముహూర్తం దుఃఖితోఽభవత్ ॥ ४६

వృద్ధిహ్రాసాది- దోషైర్నస్పృశ్యతే, యథాచ జలాధారేషు విషయేషు, దృశ్య- మానోఽప్యంశుమాన్, తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభిః, నస్పృశ్యతే, తథాఽయం పరమాత్మా, పృథివ్యాదిషు నానాకారేషు, అచేతనేషు, చేతనేషుచ, స్థితః, తద్గత వృద్ధిహ్రాసాది దోషైరసం- స్పృష్టః, సర్వత్ర వర్తమానోఽపి ఏకఏవాఽస్పృష్ట దోషగన్ధః కల్యాణ గుణాకర ఏవ। యథాజలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాఽపి, అంశుమతో, హేత్వభావా జ్జలాది దోషాఽనభిష్వఙ్గః, తథా పృథివ్యాదిషు అవస్థితస్యాఽపి పరమాత్మనో. దోషప్రత్యనీకా- కారతయా దోష హేత్వ భావాన్న దోషగన్ధ ఇతి భాషితమ్.

४३. ఇత్థం భగవతి, కృష్ణే పరమాత్మని, మనోవాగ్దృష్టీనాం వృత్తిభిః - వ్యాపారైః ఆత్మానం ప్రత్యగాత్మాన మావేశ్యతేన, సంయుక్త మనుసంధాయేత్యర్థః, స భీష్మః, అన్తశ్శ్వాసః — అన్తర్లీనః ప్రాణవాయుర్యస్య, సతథా భూతః ఉపారమత్- శరీరంవిహాయాఽర్చిరాదిగిత్వా పరమపురుషం ప్రాప్త ఇత్యర్థః.

४४ తథా భీష్మం, నిష్కళే - నిర్దోషే బ్రహ్మణి, సమ్పద్యమానం. సర్వోపాధి విధూనన పూర్వకం బ్రహ్మప్రాప్న వన్తం, ప్రత్యభిజ్ఞాయ, సర్వేతత్రత్యాః తూష్ణీం బభూవుః, యథాదినాత్యయే- రాత్రౌ వయాంసి - పక్షిణః - తద్వత్.

४५ తత్ర తదాదేవై ర్మాన వైశ్చవాదితాదున్దుభయో, నేదుః- దధ్వనుః, సాధవో భాగవతాః, శశంసుః, అహోభీష్మస్య భాగ్యం మాహాత్మ్యం చాఽనిత సాధరణమతి తుష్టువుః । రాజ్ఞాం పుష్ప- వృష్టయః - రాజభిః కారితాః పుష్పవృష్టయః, ఖాదుపరి దేశాత్, పేతుః- పతితవత్యః.

४६ హేభార్గవ, సమ్పరేతస్య - పరలోకం ప్రాప్తస్య, భీష్మస్య - నిర్హరణాదీని - దాహాది కర్మాణి కారయిత్వా, యుధిష్ఠిరః, ముహూర్తం దుఃఖితో బభూవ.

తుష్టువుర్మునయో హృష్టాః కృష్ణం తద్గుహ్యానామభిః ।
తతస్తే కృష్ణహృదయాః స్వాశ్రమాన్ ప్రయయుః పునః ॥ ౪౭

తతోయుధిష్ఠిరో గత్వా సహకృష్ణో గజాహ్వయమ్ ।
పితరం సాన్త్వయామాస గాన్ధారీంచ తపస్వినీమ్ ॥ ౪౮

పిత్రా చాఽనుమతో రాజా వాసుదేవాఽనుమోదితః ।
చకార రాజ్యం ధర్మేణ పితృపైతామహం విభుః ॥ ౪౯

ఇతి యుధిష్ఠిర రాజ్య ప్రతిలంభో నామ నవమోఽధ్యాయః

---

౪౭. తథామునమోహృష్టాః, తస్య కృష్ణస్య గుహ్యం స్వరూప రూపయాథాత్మ్యం, వేదాన్త వేద్యం, తత్ప్రకాశ కైర్నామభిః తుష్టువుః । తతస్తేమునయః, కృష్ణఏవ హృదయం యేషాంత థాభూతాః పునరాశ్రమాన్ ప్రయయుః.

౪౮. తతః కృష్ణేన సహితోయుధిష్ఠి రోహాస్తిన పురంగత్వా, పితరం - ధృతరాష్ట్రం, తపస్వినీం పతివ్రతాం గాన్ధారీంచ సాన్త్వయామాస.

౪౯. తతః పిత్రా ధృతరాష్ట్రేణా ఽనుజ్ఞాతో వాసుదేవేన, భగవతా ఽనుమోది తశ్చ, విభు - ర్యుధి ష్ఠిరః, పిత్రాది క్రమప్రాప్తం, రాజ్యం, ధర్మేణ చకార, శశాస.

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్దే నవమోధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

అథ దశమోఽధ్యాయః – ద్వారకాయాం శ్రీకృష్ణ గమనమ్

శౌనక ఉవాచ :

హత్వా స్వరిక్థస్పృహ ఆతతాయినో యుధిష్ఠిరో ధర్మభృతాం వరిష్ఠః ।
సహాఽనుజైః ప్రత్యవరుద్ధ భోజనః, కథం ప్రవృత్తః కిమకార్షీత్తతః ॥ ౧

సూత ఉవాచ :

వంశం కురోర్వంశ దవాగ్ని నిర్హృతం, సంరోహ యిత్వా భవభావనో హరిః ।
నివేశయిత్వా నిజరాజ్య ఈశ్వరః, యధిష్ఠిరం ప్రీతమనా బభూవహ ॥ ౨

నిశమ్య భీష్మోక్త మథాఽచ్యుతోక్తం, ప్రవృత్త విజ్ఞాన విధూత విభ్రమః ।
శశాసగామిన్ద్ర ఇవాఽచ్యుతాశ్రయః, పరిధ్య పాన్తామ నుజాఽనువర్తితః ॥ ౩

వ్యాఖ్యా ౧. ధర్మేణ రాజ్యం చకారేత్యుక్తమ్ । తదేవవిస్తరతో బుభుత్సుః ఉక్తాఽను వాద పూర్వకం పృచ్ఛతి శౌనకః హత్వేతి స్వరిక్థ స్పృహః – స్వదాయలిప్సూన్, స్పృధ ఇతి పాఠేఽపి స ఏవాఽర్థః । హకారస్య ధకార ఆర్షః । అత ఏవ ఆతతాయినో, దుర్యోధనాదీన్, హత్వా, ప్రత్యవరుద్ధం- ప్రత్యధిగతం, ప్రతిప్రాప్తం, భోజనం – రాజ్యం యేనసః, ధర్మభృతాం వరిష్ఠః, యుధిష్ఠిరః, । గవిష్ఠిర ఇతి పాఠే – గవి – వచసి, స్థిరః, యుధిష్ఠిరః, అనుజైః – భీమాదిభిస్సహ, కథం ప్రవృత్తః, రాజ్య – శాసన ఇతి శేషః । తతో – రాజ్య శాసనాఽనన్తరం, కిమకార్షీ – దితి ప్రశ్నద్వయమ్.

౨. తత్ర తావత్ కథం ప్రవృత్త ఇతిప్రశ్నస్య, ఉత్తరం వివక్షుః, తదుపోద్ఘాతతయా భగవతః కృత కృత్యత్వమాహ *వంశమితి* వంశదవాగ్నినా, వేణువనసఙ్ఘర్షణజ దవాగ్నితుల్యేన, కులకలహేన, దగ్ధం వినష్టం, కురోర్వంశం సంరోహయిత్వా – పరీక్షి – ద్రూపేణోత్పాద్య, భవభావనః, – భవో – జగత్, తంభావయతివర్ధయతీతి – భవభావనః, హేతుగర్భమిదం, భవభావనత్వాత్, సంరోహయిత్వా, హరిరీశ్వరః శ్రీ కృష్ణః, యుధిష్ఠిరం నిజేరాజ్యే నివేశయిత్వా, ప్రీతమనాబభూవ, కృత కృత్యత్వాదితిభావః.

౩. ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ, నిశమ్యేతి చతుర్భిః, భీష్మోక్తమచ్యుతోక్తంచ నిశమ్య, ప్రవృత్తేన- సుప్రతిష్ఠితేనవిజ్ఞా, నేన, దేహాత్మ వివేకాదిరూపేణ, విధూతః విభ్రమః, దేహాత్మాది భ్రమోయస్య, అనుజైః –

కామం వవర్ష పర్జన్యః, సర్వకామ దుఘామహీ ।
సిషిచుస్మ వ్రజాన్గావః, పయసోధస్వతీర్ముదా ॥ ౪

నద్యస్సముద్రాగిరయః, సవనస్పతి వీరుధః ।
ఫలన్త్యోషధయస్సర్వా కామమన్వృతు తస్యవై ॥ ౫

నాధయో వ్యాధయః క్లేశాః, దైవ భూతాత్మ హేతవః ।
అజాత శత్రావభవన్, జన్తూనాం రాజ్ఞి కర్హిచిత్ ॥ ౬

ఉషిత్వా హాస్తినపురే, మాసాన్కతి పయాన్ హరిః ।
సుహృదాంచ విశోకాయ, స్వసుశ్చ ప్రియ కామ్యయా ॥ ౭

ఆమన్త్ర్యచాఽభ్యనుజ్ఞాతః, పరిష్వజ్యాఽభి వాద్యతమ్ ।
ఆరురోహ రథంకైశ్చిత్, పరిష్వక్తోఽభి వాదితః ॥ ౮

భీమాదిభిః అనువర్తితః, యుధిష్ఠిరః, ఇన్ద్రఇవ, అచ్యుతఏవ ఆశ్రయోయస్య, అచ్యుతమా, శ్రయతే - సేవతే భజత ఇతివా, తథాభూతః, పరిధ్యుపాన్తాం - దిగన్తాఽవధిం, చతుస్సముద్రాన్తాం పృథివీంశశాస ॥.

౪ అజాత శత్రౌరాజ్ఞీత్యేతత్, కామమిత్యాది పూర్వోక్తశ్లోకద్వయేఽపి, అపకర్షణీయమ్, అజాతశత్రౌ - యుధిష్ఠిరేరాజ్ఞిసతి, పర్జన్యః, కామం - యథేష్టం వవర్ష, సర్వాన్ కామాన్దోగ్ధి - ప్రపూరయతీతితథా, మహ్యాభూత్ । గావః, పయసాక్షీరేణ, ఊధస్వతీః, ఊధస్వత్యః, భూమ్న్యత్రమతుప్. పృథూధసఇత్యర్థః ముదా, వ్రజాన్ - వ్రజస్థాన్ప్రతి, సిషిచుః క్షీరం - దుదుహుః.

౫. తస్యయుధిష్ఠిరస్యసమ్బన్ధిన్యః, నద్యాదయః, స్వధర్మాన్ నతత్యజురితి శేషః వనస్పతిభిః, వీరుద్భిశ్చ, సహితాః సర్వాఓషధయః, అన్వృతు - ఋత్వనుకూలం, ఫలన్తి - పఫలుః.

౬. అజాతశత్రౌ రాజ్ఞిసతి, జన్తూనాం - ప్రాణినాం, కదాచిత్ ఆధయః, - మానసికాః, వ్యాధయః - దైహికాశ్చ,క్లేశాః । తానేవాహ దైవభూతాత్మహేతవః, ఆధిదైవికా, ఆధ్యాత్మికానాఽభవన్.

౭. కిమకార్షీత్తత ఇత్యస్యోత్తరం వివక్షుష్యన్, పూర్వప్రస్తుతస్య, నివృత్తప్రయాణస్య, భగవతో, వృత్తాన్తమాహ॥ ఉషిత్వేత్యాదినా, యావదేకదశా ధ్యాయపరిసమాప్తి॥ సుహృదాం - యుధిష్ఠిరాదీనాం విశోకాయ, - శోకాఽభావాయ, స్వసుః - భగిన్యాస్సుభద్రాయాః, ప్రియకామ్యయాచ, హాస్తినపురే, కతిపయాద్మాసానుషిత్వా - ఉవస్థాయ.

౮. తం - యుధిష్ఠిరమామన్త్ర్య - పృష్ట్వా, తేనాఽభ్యనుజ్ఞాతః, తంపరిష్వజ్యాఽభివాద్యచ, కైశ్చిన్న్యూనవయస్కైః, పరిష్వక్తః - ఆలిఙ్గితః, అభివాదితశ్చ, హరిః - కృష్ణః, రథమారురోహ.

సుభద్రా ద్రౌపదీకున్తీ, విరాట తనయాతథా ।
గాన్ధారీ ధృతరాష్ట్రశ్చ, యుయుత్సుర్గౌతమోయమౌ ॥ ౯

వృకోదరశ్చ ధౌమ్యశ్చ, స్త్రియోమాత్స్య సుతాదయః ।
నసే హిరేవిముహ్యన్తో, విరహం శార్ఙ్గధన్వనః ॥ ౧౦

సత్సఙ్గాన్ముక్త దుస్సఙ్గో, హాతుంనోత్సహతే బుధః ।
కీర్త్యమానం యశోయస్య, సకృదాకర్ణ్యరోచనమ్ ॥ ౧౧

తస్మిన్న్యస్తధియః పార్థాస్సహేరన్ విరహం కథమ్ ।
దర్శనస్పర్శ సల్లాప, శయనా సనభోజనైః ॥ ౧౨

సర్వేతేఽని మిషైరక్షై, స్తమనుద్రుత చేతసః ।
వీక్షన్త స్స్నేహసంబన్ధాత్, విచేలుస్తత్రతత్రహ ॥ ౧౩

న్యరున్ధన్నుద్గళద్బాష్పం, మౌత్కణ్ఠ్యాద్దేవకీసుతే ।
నిర్యాత్యగారాన్నోఽభద్రమితి స్యాద్బాన్ధవస్త్రియః ॥ ౧౪

---

౯. తదాసుభద్రా ప్రభృతయః, విముహ్యన్తో - మోహంగతాః.

౧౦. విరహం - విశ్లేషం, ననేహిరే - నాఽసహన్త.

౧౧. యుక్తంచైతదిత్యభి ప్రాయేణాహ సత్సఙ్గాదితిద్వాభ్యామ్ సతాం - సాధూనాం, సఙ్గాద్ధేతోః, ముక్తః దుస్సఙ్గః - దురాత్మసఙ్గః, యేనసబుధః పుమాన్, యస్య, రోచనం - రుచికరం, కీర్త్యమానం, యశఏవ - సకృదాకర్ణ్యహాతుం నోత్సహతే.

౧౨. తస్మిన్ భగవతి కృష్ణే, దర్శనాదిభిః నిహితాధీర్యేషాంతే, పార్థాః, తస్యవిరహం కథంసహేరన్, నసహేరన్నే వేత్యర్థం.

౧౩. తేపార్థాదయః, సర్వే, స్నేహశ్చసమ్బన్ధశ్చతయోః సమాహారః, తస్మాత్, స్నేహాత్, శరీరసమ్బన్ధాచ్చ, అనుద్రుతం అనుసృతం, చేతోయేషాంత థాభూతాస్సన్తో, ఽనిమిషైః నిమేషరహితైః, అనన్యపరైరక్షైః - అక్షిభిః, అక్షశబ్దఇన్ద్రియవాచీ, అత్రౌచిత్యాచ్చక్షుః పరః. తమేవవీక్షన్తః, తత్రచేలుః పరిబభ్రముః.

౧౪. తదాబాన్ధవాః, కున్తీప్రభృతయః స్త్రియః, అగారాత్గృహాత్, దేవకీసుతే, నిర్యాతి - నిర్యాతేసతి, అభద్రంనస్యాదితిబుద్ధ్యా, ఔత్కణ్ఠ్యాత్ప్రేమ పూర్వకాఽనుధ్యానాత్, ఉద్గళమపిబాష్పం, న్యరున్ధన్.

౧౫. మృదఙ్గాదయః-సమంయుగపత్, నేదుః - దధ్వనుః.

మృదఙ్గ శఙ్ఖభేర్యశ్చ, వీణాపణవ గోముఖాః ।
దున్దుర్యానక ఘంటాద్యా, నేదుర్దున్దు భయస్తథా ॥ ౧౫

ప్రాసాద శిఖరారూఢాః, కురునార్యోది దృక్షయా ।
వవృషుః కుసుమైః కృష్ణే, ప్రేమ వీడాస్మితేక్షణాః ॥ ౧౬

సితాత పత్రం జగ్రాహ, ముక్తాదామ విభూషితమ్ ।
రత్నదండంగుడాకేశః, ప్రియః ప్రియతమస్యహ ॥ ౧౭

ఉద్ధవస్సాత్యకిశ్చైవ, వ్యజనే పరమాద్భుతే ।
వికీర్య మాణఃకుసుమై, రేజే మధుపతిః పథి ॥ ౧౮

అశ్రూయన్తా శిషస్సత్యాః, తత్రతత్ర ద్విజేరితాః ।
నాను రూపాఽను రూపాశ్చ, నిర్గుణస్య గుణాత్మనః ॥ ౧౯

అన్యోఽన్య మాసీత్సం జల్పః, ఉత్తమ శ్లోక చేతసామ్ ।
కౌరవేన్ద్ర పురస్త్రీణాం, సర్వశ్రుతి మనోహరః ॥ ౨౦

---

౧౬. కురూణాంనార్యః, కృష్ణంద్రష్టుమిచ్ఛవః, ప్రాసాదశిఖరారూఢాః, ప్రేమాదీని ఆసాంస న్తీతితథా, ద్వన్ద్వాన్మత్వర్థీయోఽర్శ ఆద్యచ్. ప్రేమాదిపూర్వకం ఈక్షణం యాసాంతాఇతివా, కృష్ణే కుసుమైః వవర్షుః

౧౭. ప్రియః ప్రీతివిషయః, గుడాకేశోఽర్జునః, ప్రియతమస్య కృష్ణస్య, సితాతపత్రం - శ్వేతచ్ఛత్రం, జగ్రాహ, కథంభూతం ముక్తానాందామభిస్సరైః, విభూషితం, రత్నమయోదండోయస్యతత్.

౧౮. ఉద్ధవస్సాత్యకిశ్చోభౌ, పరమే - శ్రేష్ఠే, అద్భుతేచ - వ్యజనే, జగృహతుః, పథికుసుమైర్వి కీర్యమాణో, మధుపతిః యదుపతిః రేజే - రరాజ.

౧౯ నిర్గుణస్య, సత్వాదిప్రాకృతగుణ రహితస్య, గుణాత్మనః జ్ఞానశక్త్యాది షాడ్గుణ్యస్వభావస్య "సత్త్వాదయోనసన్తీశే, తేజోబలైశ్వర్యే" త్యాదివచనాత్। నాఽనురూపాః అవాప్త సమస్త కామత్వాత్, అనురూపాః-భక్తి స్నేహకారితత్త్వాత్ తత్ర తత్ర, ద్విజైరీరితాః, అతఏవసత్యాః, ఆశిషోఽశ్రూయన్త.

౨౦. ఉత్తమశ్లోకే కృష్ణఏవచేతాంసియాసాంతాసాం, కౌరవేన్ద్ర పురస్త్రీణాం, అన్యోఽన్యం, సర్వేషాంశ్రుతీనాం, మనోహరః సుఖకరః, శ్రోత్రాణిమ నాంసిహరతి - వశీకరోతి తథావా సంజల్పః సంవాదః, ఆసీత్.

౨౧. సంజల్పమేవాహ ***సవైకిరేత్యాదిభిర్దశభిః*** తావత్ప్రలయదశాయాం, కృత్స్నం జగదు పాదానత్వేన, నిమిత్తత్వేనయఏకోఽవస్థితః, యశ్చతతో "బహుస్యాం. ప్రజాయేయ, నామరూపే వ్యాకర

సవై కిలాఽయం పురుషోఽద్వితీయో, యఏక ఆసీద విశేషఆత్మని ।
అగ్రే గుణేభ్యో జగదాత్మనీశ్వరే, నిమీలితాత్మన్నిశిసుప్త శక్తిషు ॥ ౨౧

సఏవభూయో నిజవీర్య చోదితాం, స్వజీవ మాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్ ।
అనామ రూపాత్మనిరూపనామనీ, విధిత్సమానోఽను ససారశాస్త్రకృత్ ॥ ౨౨

సవా అయంయత్ప దమత్ర సూరయో, జితేన్ద్రియా నిర్జిత మాతరిశ్వనః ।
పశ్యన్తి భక్త్యుత్కలితాఽమలాత్మనా, నన్వేష సత్వం పరిమార్ష్టు మర్హతి ॥ ౨౩

సవా అయం సఖ్యనుగీత సత్కథో, వేదేషు గుహ్యేషు చగుహ్యవాదిభిః ।
యఏక ఈశో జగదాత్మలీలయా, సృజత్య వత్యత్తిన తత్రసజ్జతే ॥ ౨౪

వాణి" తిసఙ్కల్ప పూర్వకం నామరూప వ్యాకర్తా, యస్య "అస్యమహావాఏతస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసితః ఏతద్యదృగ్వేదః, యోబ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇతివేదావిష్కర్తృత్వేన తత్ప్రవర్తకత్వేనచ ప్రసిద్ధః, యశ్చముముక్షుభిః, ధ్యేయోపాస్యశ్చ, యశ్చ వేదాన్త వేద్య స్వరూప స్వభావః, యశ్చజగత్సర్గస్థితిలయలీలః సఏవ అయంకృష్ణ ఇతిజానన్తి - చతుర్భిః॥ నిశిప్రళయ దశాయాం, గుణేభ్యస్సత్వాది గుణోన్మేషాత్ప్రాక్, సుప్తశక్తిషుసతీషు, కర్మరూపశక్తిషుసుప్తాసు, ఫల ప్రదానాయాఽప్రవృత్తాసు, ఆత్మని - స్వస్మిన్, జగదాత్మని, సూక్ష్మచిదచిద్రూప జగచ్ఛరీరకే, కార్యదశా యాం, జగదన్త రాత్మనీతివా, ఈశ్వరే - నియన్తరి, నిమీలితాత్మన్, ఆత్మామతిః, నివృత్తసర్గాది సఙ్కల్పే, స్వస్మిన్న విశేషేసతి, విశేషాః-పృథివ్యాదిభూతాని, "మహదాద్యా విశేషాన్తా" ఇతి ప్రయోగాత్ । తచ్చ ప్రదర్శనార్థం, కార్యపర్గరహితే సతి, నామరూప విభాగరహితే సతీతివా, యఏకోఽద్వితీయః, నిమిత్తాఽన్తర రహితః, ఏక ఇత్యనేనోపాదా నత్వోక్తాః, నిమిత్తస్యాపిధీస్థత్వాత్, అద్వితీయ శబ్దేన నిమిత్తాన్తర నిషేధః, ఏవంవిధోయ ఆసీత్సఏవాఽయంకిల శ్రీ కృష్ణ ఇత్యన్వయః

౨౨. సఏవభూయఇతి॥ యఏకోఽద్వితీయశ్చభూతాత్మా, భూయః నిజవీర్యచోదితాం, "బహు స్యాంప్రజాయేయ" తిస్వసఙ్కల్పప్రేరితాం, స్వజీవమాయాం, స్వశేషభూత జీవతిరోధాయికాం, ప్రకృతిం వికృతిం ప్రతిసిసృక్షతీం - స్రష్టుమున్ముఖీం, అనుససార, అన్తరాత్మతయాప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరోత్, కథంభూతః అనామరూపాత్మని నవిద్యతే నామరూపే యస్యతస్మిన్నాత్మనిజీవే, రూపనామనీ - నామరూపే, విధిత్సమానః - చికీర్షుః, శాస్త్రకృత్ వేదప్రవర్తకః, యస్సఏవాఽయం శ్రీకృష్ణః.

౨౩ సవాఅయంయత్పదమితి ॥ నిర్జితానీన్ద్రియాణి, అన్తర్బాహ్యేన్ద్రియైః, నిర్జితఃమాతరిశ్వా,- ప్రాణఃయైస్తేసూరయః, భక్త్యా ఉత్కలితంసంయుక్తం, అతఏవాఽమలంచేతః। తేన, యస్యపదం - స్వరూపం, పశ్యన్తి, యోఽయంచ, సత్వం అన్తః కరణంపరిమార్ష్టుం - శోధయితుం అర్హతిసఏవాఽయం కృష్ణః.

యదా హ్యధర్మేణ తమోధియో నృపాః, జీవన్తి తత్రైష హి సత్త్వతః కిల ।
ధత్తే భగం సత్యమృతం దయాం యశో, భవాయ రూపాణి దధద్యుగే యుగే ॥ ౨౫

అహో అలం శ్లాఘ్యతమం యదోః కులం అహో అలం పుణ్యతమం మధోర్వనమ్ ।
యదేష పుంసామృషభః శ్రియః పతిః స్వజన్మనా చఙ్క్రమణేన చాఞ్చతి ॥ ౨౬

అహో బత స్వర్యశసస్తిరస్కరీ కుశస్థలీ పుణ్యయశస్కరీ భువః ।
పశ్యన్తి నిత్యం యదనుగ్రహేషితం స్మితావలోకం స్వపతిం స్మ యత్ప్రజాః ॥ ౨౭

౨౪. స ఏవాఽయమితి॥ హే సఖ్యః, గుహ్యేషు - వేదేషు। వేదాన్తేషు, గుహ్యేష్వితి విశేషణాత్। గుహ్యవాదిభిః, వేదాన్తగుహ్యరూప స్వగ్రన్థపరిశీలన యాథాత్మ్యోపదేష్టృభిశ్చాఽను గీతాఽనుగీయమానా, సతీ - విశుద్ధా, కథాయస్య, యశ్చైకస్వాఽపి ఏవ సన్, అస్మిన్ - స్వస్య, లీలయా - లీలార్థం, జగత్సృజతి, అవతి - రక్షతి, అత్తి - సంహరతి, తత్రజగతి న సజ్జతే, జగదన్తరాత్మతయా స్థితః, తద్గతదోషైర్న సజ్యతే చ, స ఏవ పాతీతి వా, స ఏవాఽయం శ్రీకృష్ణః॥

౨౫. "స న్వేవం పితృశ్చక్రిర్మర్త్యం, యూయం వాఽన్యథా మరూపేణ అవతిష్ఠతే" ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం, దుష్కృద్వినాశాయ, సాధుపరిత్రాణాయ చ, ప్రతియుగమవతీర్య, అధునైవం రూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యభిప్రాయేణ జల్పన్తి యదా హీతి యదా తమోధియో నృపాః, తమో బుద్ధ ఇతి చ పాఠః॥ తామసాః అత ఏవాఽధర్మేణ జీవన్తి, తత్ర తదా, ఏష - ఉక్తవిధో భగవాన్, భవాయ - దుష్కృద్వినాశపూర్వకం, సాధూనామభ్యుదయాయ, సత్త్వతః - శుద్ధసత్త్వమయాని రూపాణి, యుగే యుగే, దధత్ - బిభ్రాణః, భగమైశ్వర్యం, సత్యం వాచికం, ఋతం పుణ్యం కర్మ, దయాం, యశశ్చ ధత్తే। స్వాభావికైర్ధర్మైస్సహైవ చేత ఏవాఽవతిష్ఠతే ఇత్యర్థః। ఋతశబ్దః పుణ్యవాచీ, "ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతి" ఇత్యత్ర "ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేత్" ఇతి పుణ్యప్రతియోగిత్వేన అనృతశబ్దప్రయోగాత్। భగవత్కర్మణః పుణ్యత్వం నామ పఠితాం శ్రోతౄణాం చ పుణ్యావహత్వమ్.

౨౬. యతో భగవానుక్తవిధ శ్రీమన్నారాయణ ఏవ శ్రీకృష్ణరూపేణ యదుకులేఽవతీర్య, మధువనే విహృత్య ద్వారకాయామధివసన్, ప్రజాః పాలయన్నష్టభిః, మహిషీభిరన్యాభిశ్చ విహరతి, అతో యదుకుల, మధువన, ద్వారకామహిష్యాదీనాం, భాగ్యం తత్పశ్యన్తస్తావదితి వాచా మనసా చాఽవగన్తుమశక్యం, ఇత్యభిప్రాయేణ జల్పన్తి అహో ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః॥ యదోః కులం, అలం - నితరాం। శ్లాఘ్యతమం, మధోర్వనం, అలం - నితరాం, పుణ్యతమం, చ। కుతః, యత్ - యస్మాత్, పుంసాం సాత్వతానామృషభః, నాయకః, శ్రియః - లక్ష్మ్యాః పతిః, ఏష భగవాన్ శ్రీకృష్ణః, స్వజన్మనా, యదుకులం, చఙ్క్రమణేన - పునః పునస్సంచారేణ, మధువనం చ, అఞ్చతి - ప్రశస్తం కరోతీత్యర్థః.

౨౭. **అహో బతేతి** కుశస్థలీ ద్వారకా, స్వర్యశసః - కర్మణి షష్ఠీ। స్వర్లోకయశః, తిరస్కరోతీతి, తథా, భువో - భూమేః, పుణ్యం యశశ్చ, కరోత్యావహతీతి, తథా, తదేవ వ్యఞ్జయితుం విశింషన్తి। యత్ప్రజాః, యత్ - యస్యాం కుశస్థల్యాం, ప్రజాః, యత్ - యస్మాత్, అనుగ్రహే ణేషితం - అధి

నూనం వ్రతస్నాన హుతాదినేశ్వరః, సమర్చితోహ్యస్య గృహీత పాణిభిః ।
పిబన్తియాస్సఖ్య ధరాఽమృతం ముహుః, వ్రజస్త్రియస్సం ముముహుర్యదాశయాః॥ ౨౮

యా వీర్య శుల్కేన హృతాస్స్వయంవరే, ప్రమథ్య చైద్య ప్రముఖాన్ హిశుష్మిణః ।
ప్రద్యుమ్నసామ్బ ప్రసవాదయోపరా, యాశ్చాహృతా భౌమవధే సహస్రశః ॥ ౨౯

ఏతాః పరస్త్రీ త్వమపాస్తపేశలం, నిరస్త శౌచం బతసాధు కుర్వతే ।
యాసాంగృహాన్ పుష్కర లోచనః పతి, నజాత్వ పైత్యాహుతిభిర్ హృదిస్పృశన్॥ ౩౦

ఏవం విధాగదన్తీనాం, సగిరః పురయోషితామ్ ।
నిరీక్షణేనాఽభినన్దన్, సస్మితేన యయౌహరిః ॥ ౩౧

వసన్తం, స్మితయుక్తోఽపి లోకోయస్యాననం, స్వపతిమాత్మనాయకం, నిత్యం పశ్యన్తిస్మ । యానుగ్రహార్థం - యత్ప్రజా విషయకాఽనుగ్రహార్థం, ఉషిత మితివాఽన్వయః

౨౮. నూనమితి అస్య - కర్త్తరి పష్ఠీ । అనేన కృష్ణేన గృహీతాః - పాణయః యాసాంతాభిః - స్త్రీభిః, వ్రతైః ఉపవాసాదిభిః, స్నానైః పుణ్య జలానాం, హుతైః హోమైః, ఆదిశబ్దేన దానాదిభిశ్చ, వ్రతాదీనాం సమాహారే ద్వన్ద్వైకత్వం । ఏభిస్సాధనైః నూనమీశ్వరః, సమర్చితః - పూర్వజన్మని ఇతి శేషః। కుత ఏతదనుమీయతే ఇత్యతో విశింషన్తి । యా అస్య గృహీత పాణయః స్త్రియః, హే సఖి అధరాఽమృతం ముహుర్ముహుః పిబన్తి । అనారాధితేశ్వరాణామేతత్ దుర్లభమితి భావః । కస్యాఽధరాఽమృతం, యస్మిన్నాశయో మనః, యాసాంతాః వ్రజస్త్రియః, సం ముముహుః, తస్య శ్రీకృష్ణస్య అధరాఽమృత - మిత్యన్వయః

౨౯ యాఇతి యాఇత్యస్య ఏతా ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, శుష్మిణో - మత్తాన్, చైద్య ప్రముఖాన్ - శిశుపాల ప్రభృతీన్, స్వయంవరే ప్రమథ్య - మథన పూర్వకం విజిత్య, వీర్యమేవ శుల్కం - ఉపాయనత్వే నదేయం ద్రవ్యం తేనయా ఆహృతాః, ప్రద్యుమ్నసామ్బ ప్రసవాదయః స్త్రియః, తత్ర ప్రద్యుమ్న ప్రసవా రుక్మిణీ, సామ్బ ప్రసవా - జామ్బవతీ, ఆది శబ్దేన సత్యభామాది సఙ్గ్రహః, తథా అపరా- అన్యాశ్చ, యాః స్త్రియో, భౌమవధే - నరకాఽసుర వధే, సహస్రశః - షోడశ సహస్ర సంఖ్యాకాః, ఆహృతాః

౩౦. ఏతాస్సర్వాః నిరస్తం, శౌచం - పవిత్రతా యేన, అపాస్తం పేశలం - మార్దవం యేన, తథాభూత మపి స్త్రీత్వం, పరం - కేవలం, సాధు - యథా తథా కుర్వతే - కుర్వన్తి, బత, ఏతదేవ దర్శయితుం విశింషన్తి - యాసాం స్త్రీణాం, గృహాన్ పతిః - పుష్కరాఽక్షః, కదా చిదపి, నాఽపైతి - నత్యజతి । కథం భూతస్సన్ - ఆహుతిభిః - "హే రుక్మిణి - ఏహీ" త్యాదిభిరాహ్వానైః, హృదిస్పృశన్ - హృదయంగమస్సన్.

అజాత శత్రుః పృతనాం, గోపీథాయ మధుద్విషః ।
పరేభ్యశ్శఙ్కిత స్స్నేహాత్, ప్రాయుఙ్క్త చతురఙ్గిణీమ్ ॥ ౩౨
అథదూరాగతాన్ శౌరిః, కౌరవాన్ విరహాతురాన్ ।
సన్నివర్త్య దృఢస్స్నిగ్ధాన్, ప్రాయాత్స్వనగరీం ప్రియైః ॥ ౩౩
కురుజాఙ్గల పఞ్చాలాన్, శూరసేనాన్ సయామునాన్ ।
బ్రహ్మావర్తం కురుక్షేత్రం, మత్స్యాన్సారస్వతా నథ ॥ ౩౪
మరుధన్వ మతిక్రమ్య, సౌవీరా భీరయోః పరాన్ ।
ఆనర్తాన్భార్గవో పాగాత్, శ్రాన్తవాహో మనాగ్విభుః ॥ ౩౫
తత్రతత్ర హితత్రస్థైః, హరిః ప్రత్యుద్యతార్హణః ।
సాయంభేజేదిశం పశ్చాత్, గవిష్ఠోగాం గతస్తథా ॥ ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహా పురాణే ప్రథమస్కన్దే దశమోఽధ్యాయః

---

౩౧ వదన్తీనాం జల్పన్తీనాం, పురయోషితా మేవం విధాగిరః, ఉక్తీః, సస్మితేనైవ నిరీక్షణేన అభినన్దన్, సహరిర్యయౌ.

౩౨ తదా అజాతశత్రుః, పరేభ్యః - శత్రుభ్యశ్శఙ్కితః, స్నేహాత్, మధుద్విషః - కృష్ణస్య, గోపీథాయ - రక్షణాయ, చతురఙ్గిణీం, హస్త్యశ్వరథ పదాతి రూపాణ్యఙ్గాని, అస్యాస్సన్తీతి తథా, తాం సేనాం, ప్రాయుఙ్క్త - సమయుఙ్క్త.

౩౩ అథ విరహేణ - విశ్లేషేణా,ఽఽతురాన్ - దుఃఖితాన్, అత ఏవ దూరమాగతాన్ కౌరవాన్, యుధిష్ఠిరాదీన్, దృఢం స్నిగ్ధం, అనురాగో యేషాంతాన్, సమ్యక్ - సాన్త్వనేనసనివర్త్య, ప్రియైస్సహ, స్వనగరీం - ద్వారకాం, ప్రాయాత్ - ప్రయయౌ.

౩౪. కుర్వాది మరుధన్వాన్తాన్ దేశానతిక్రమ్య, తతస్సౌవీరాఽఽభీరయోః

౩౫ పరాన్, పశ్చాదవస్థితాన్, ఆనర్తాన్ - ద్వారకాసన్న జనపదాన్, విభుర్హరిః. కృష్ణః, ఉపాగాత్। కథంభూతః- హేభార్గవ. మనాక్ - ఈషత్, శ్రాన్తావాహాః అశ్వాఃయస్య.

౩౬ తత్రస్థైః- తద్దేశస్థైః, తత్ర తత్ర, ప్రత్యుద్యతం - శిరస్యాధాయ అభిముఖ మానీతం, అర్హణంపూజాసాధనం, యస్యతథాభూతః, యదా ఆనర్తానుపాగాత్తదా, గవిష్ఠస్సూర్యః, గోభిః కిరణైః, తిష్ఠతీతి వ్యుత్పత్తేః, పశ్చాత్,-దిశంప్రతి, సాయంభేజే-ప్రాప్తః॥ గాంఉదకం, గతశ్చ, “సాయమప్సుప్రవిశతీ” తిశ్రుతేః.

ఇతి శ్రీ భాగవత చన్ద్రచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్దే దశమోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథైకాదశోధ్యాయః - ద్వారకామధ్యే శ్రీకృష్ణ ప్రవేశవర్ణనమ్

సూతఉవాచ :

ఆనర్తాన్ స ఉపవ్రజ్య, స్వృద్ధాన్ జనపదాన్ స్వకాన్ ।
దధ్మౌ దరవరంతేషాం విషాదంశ మయన్నివ ॥ ౧

స ఉచ్చకాశే ధవళోదరో, దరోపి, ఉరుక్రమస్యాఽధరశోణ శోణిమా ।
దాధ్మాయమానః కరకంజసమ్పుటే, యథాబ్జషణ్డేకల హంసఉత్స్వనః ॥ ౨

తముపశ్రుత్యనినదం, జగద్భయ భయావహమ్ ।
ప్రత్యుద్యయుః ప్రజాస్సర్వాః, భర్తృదర్శనలాలసాః ॥ ౩

తత్రోపనీతబలయో, రవేర్దీపమివాఽఽదృతాః ।
ఆత్మారామంపూర్ణకామం, నిజలాభేననిత్యదా ॥ ౪

ప్రీత్యుత్ఫల్లముఖాః ప్రోచు, ర్హర్షగద్గ దయాగిరా ।
పితరంసర్వసుహృదమ వితారమివాఽర్భకాః ॥ ౫

వ్యాఖ్యా —

౧. ఆనర్తానితి స భగవాన్, స్వృద్ధాన్ - సమృద్ధాన్, స్వకానానర్తాన్, జనపదానుపవ్రజ్య, తత్రత్యానాం విషాదం- స్వవిశ్లేషజం, శమయన్నివ- దరవరం- శఙ్ఖశ్రేష్ఠం, పాఞ్చజన్యం దధ్మౌ- ధ్వనయామాస॥

౨. సదరః, దాధ్మాయమానోదరః, స్వతో ధవళముదరం యస్య, తథాభూతోఽపి, దామోదరస్య- భగవతో,ఽధరశోణేన శోణిమాయస్యసః, భగవత్కర కమలయో స్సంపుటే, ఉచ్చకాశే - నితరాంచ కాశే, యథా అబ్జషణ్డే - రక్తకమల సమూహే, ఉత్స్వనః, ఉచ్చైర్ధ్వనస్స్వనోయ స్యసహంస న్త ద్వత్ః

౩, జగతోభయం యేభ్యస్తేషాం, భయమావహతీతి తథా. తంనినదముపశ్రుత్య. సర్వాః ప్రజాః, భర్తుర్భగవతో దర్శనే. లాలసాః - ఆసక్తచిత్తాః, ప్రత్యుద్యయుః - ప్రత్యాజగ్ముః॥

౪ తత్రాదృతాః- ఆదరయుక్తాః, రవేర్దీపమివ, ఆత్మానం జగచ్చ,

నతాస్మ తేనాథ తవాఽఙ్ఘ్రిపఙ్కజం, విరిఞ్చి వైరిఞ్చ్య సురేన్ద్రవన్దితమ్ ।
పరాయణంక్షేమ మిహేచ్ఛతాంపరం, నయత్రకాలః ప్రభవేత్పరః ప్రభుః ॥ ౬

భవాయనస్త్వం భవవిశ్వభావన, త్వమేవమాతాఽథసుహృత్పతిః పితా ।
త్వంసద్గురుర్నః పరమంచదైవతం, యస్యాఽనువృత్త్యా కృతినో బభూవిమ ॥ ౭

అహోసనాథాభవతాస్మయ ద్వయం, త్రైవిష్టపానామపి దూరదర్శనమ్ ।
ప్రేమస్మిత స్నిగ్ధనిరీక్షణాననం, పశ్యేమరూపంతవ సర్వసౌభగమ్ ॥ ౮

---

౫ ప్రకాశయనః, ప్రకాశాస్త్రరాఽనపేక్ష్య సూర్యస్య, దీప్తిమిపి, ఉపసృత్య బలిః- పూజాఽర్థ వస్తూన్యం, యాభిస్తాః, ప్రీత్యుత్ఫుల్లాని- వికసితాని ముఖాన్యబ్జాని, యాసాం తథాభూతాః, ప్రజాః, హర్షేణ, గద్గదయా కుణ్ఠితయాగిరా, సంప్రోచుః, పవి- గృష్టాస్త్రాఽభిప్రేతం వ్యఞ్జయన్విశిష్టిః॥ నిజలాభేన, నిత్య-నిరవధికస్వాఽఽనన్దాఽనుభవ లాభేన, పూర్ణకామం- అవాప్త సమస్త కామం, ఆత్మారామం - స్వానుభవైకనిష్ఠం, బల్యనపేక్షి మితిభావః। కేకమివోచుః? - సర్వేషు పుత్రేషు- సుహృదం- సౌహార్దయుక్తం, అవితారం - రక్షితారం, పితరమర్భకాః - శిశవః, పుత్రాఇవ॥

౬ ఉక్తిమేవాహ నతాస్మేతి చతుర్భిః॥ హేనాథ- తవాఙ్ఘ్రిపఙ్కజం, ప్రతినతాః, స్మ, కథం భూతం? విరిఞ్చేన - చతుర్ముఖేన, వైరిఞ్చ్యైః సనకాదిభిః సురేన్ద్రైరిన్ద్రాదిభి శ్చవన్దితం- నమస్కృతం, ఇహక్షేమం - నిశ్శ్రేయస మిచ్ఛతాం, పరముత్కృష్టం, పరాఽయణం, క్షేమసాధన భూతం, పరమితి క్షేమ విశేషణంవా, యత్ర- పదారవిన్దే, పరేషాం- బ్రహ్మాదీనామపి- ప్రభుః, తానపివశీకుర్వన్, కాలోఽపి, న ప్రభవేత్ - సమర్థో భవేత్, యత్ర - త్వయివిషయే, పరః- ప్రభుః కాలోఽపి న ప్రభవేత్, తస్యతవ పదామ్బుజ మితివాఽన్వయః, "సర్వస్య వశీ- సర్వస్యేశానః - నతస్యేశే కశ్చనే" త్యాది- శ్రుత్యర్థోఽత్రాఽనుసన్ధేయః, ॥

౭ హేవిశ్వభావన, విశ్వం జగత్, భావయతి - సత్తాస్థితి- ప్రవృత్తిమత్కరోతీతి తథాభూత, త్వం, నోఽస్మాకం, భవాయ- అభ్యుదయాయ, భవ। "మాతా, పితా, భ్రాతా, నివాస, శ్శరణం, సుహృద్గతి, ర్నారాయణః" "తం దైవతానాం పరమఞ్చ దైవతం, పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాత్"- నతస్య కశ్చిత్పతి రస్తిలోకే, నచేశితా. నైవచతస్య లిఙ్గం" "యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి" త్యాది। శ్రుత్యర్థ మనుసన్ధాయోచుః "త్వమేవ మాతే" త్యాది। లౌకికస్తుబన్ధురేక ఏవ. త్వన్తుసర్వ విధ బన్ధురితి భావః। యస్యతవాఽను వృత్త్యా- సేవయా, వయం కృతినః- కృతాఽర్థాః కృతకృత్యా బభూవిమ. సత్వం నో భవాయ భవేత్యన్వయః॥

౮. అహోఇతి భవతా - త్వయా, వయమహో సనాథాః, స్మ నిరతిశయ సుఖప్రదనాథవన్తో బభూవిమ- కుతః? - యత్- యస్మాత్, తవరూపం పశ్యేమ, కథంభూతం- త్రైవిష్టపానాం- దేవానామపి, దూరదర్శనం - దుర్దర్శనం, ప్రేమ పూర్వకంస్మితం - స్నిగ్ధే- సానురాగే, ఈక్షణేచయస్మిన్, తత్-ఆననం

యర్హ్యమ్బుజాక్షాఽపససార భో భవాన్, కురూన్మధూన్వాఽథ సుహృద్దిదృక్షయా ।
తత్రాఽబ్దకోటిప్రతిమః క్షణో భవేత్, రవేర్వినాఽక్ష్ణోరివన స్తవాఽచ్యుత ॥ ౯

ఇతిచోదీరితావాచః, ప్రజానాం భక్తవత్సలః ।
శృణ్వానోఽనుగ్రహం దృష్ట్యా, వితన్వన్ ప్రావిశత్పురమ్ ॥ ౧౦

మధుభోజదశార్హార్హ,కుకురాన్ధకవృష్ణిభిః ।
ఆత్మతుల్యబలైర్గుప్తాం, భోగై ర్భోగవతీమివ ॥ ౧౧

సర్వర్తు సర్వవిభవైః, పుణ్యవృక్షలతాశ్రమైః ।
ఉద్యానోపవనారామైః, ర్వృతపద్మాకర శ్రియమ్ ॥ ౧౨

గోపురద్వారమార్గేషు, కృతకౌతుక తోరణామ్ ।
చిత్రధ్వజ పతాకాఽగ్రైః, అన్తః ప్రతిహతా తపామ్ ॥ ౧౩

సమ్మార్జితమహా మార్గ, రథ్యాపణకచత్వరామ్ ।
సిక్తాంగన్ధజలైరుప్తాం ఫలపుష్పాక్షతాంకురైః ॥ ౧౪

యస్య, రతౌసభగం సున్దరం.

౯ యర్హీతి భోఅమ్బుజాక్ష భవాన్, సుహృద్ది దృక్షయా యదాకురూన్ మధూన్వా జనపదాన్, అపససార - జగామ తత్ర - తదా హే అచ్యుత, నోఽస్మాకం, త్వామపశ్యతాం రవేర్వినా, రవిం వినేవ, అక్ష్ణాం, క్షణకాలః- అబ్దకోటి ప్రతిమః। సంవత్సరకోటి తుల్యోభవేత్.

౧౦ ఇతీత్థం - ప్రజానాముదీరితావాచః, శృణ్వానో భక్తవత్సలః, భగవానవలోకనేన, అనుగ్రహంవితన్వన్, పురంప్రాఽవిశత్। పూర్శబ్దోఽయం నపుంసకశబ్దః.

౧౧. కథంభూతాం మధ్వాదయో యాదవాఽవాన్తరవిశేషాః, తైరాత్మతుల్యబలైః-కృష్ణతుల్యబలైః, ర్నాగైః కాద్రవేయాదిభిః, భోగవతీమివ, గుప్తాం,-రక్షితాం। భోగవతీనాగానాంపురీ.

౧౨. సర్వర్తుషు యుగపత్ప్రవృత్తేషు, యస్సర్వోవిభవః, ఫలపుష్పాదిసమృద్ధి, ర్యేషాంతే, పుణ్యావృక్షాశ్చ, మన్దారాపారిజాతాదయః, లతాస్తదధస్తనాః, ఆశ్రమాశ్చ, యేషుతై, రుద్యానోపవనారామైః, ర్వృతానాం, పద్మాకరాణాం, శ్రీశ్శోభాయస్యాం, తత్రోద్యానం- రాజ్ఞాంక్రీడాస్థానం, ఉపవనబ-వనసమీపస్థం, ఆరామః-కృతకః.

౧౩ గోపురాకారాణాం ద్వారాణాం-మార్గేషు, కృతానిమఙ్గళార్థానితోరణాని, జమ్బ్వామ్రపల్లవాదినిర్మితాని,యస్యాం, చిత్రాణాం ధ్వజానాం, పతాకానాంచ, అగ్రైరన్తః ప్రతిహతో - నిరస్తః, ఆతపోయస్యాం.

ద్వారి ద్వారి గృహాణాంచ దధ్యక్షత ఫలేక్షుభిః ।
అలంకృతాంపూర్ణకుంభైర్బలిభిర్ధూపదీపకైః ॥ ౧౫

నిశమ్య ప్రేష్ఠమాయాన్తం, వసుదేవోమహామనాః ।
అక్రూరశ్చోగ్రసేనశ్చ, రామశ్చాద్భుతవిక్రమః ॥ ౧౬

ప్రద్యుమ్నశ్చారుదేష్ణశ్చ, సామ్బోజాంబవతీసుతః ।
ప్రహర్షవేగోచ్ఛ్వసితశయనాసన భోజనాః ॥ ౧౭

వారణేన్ద్రంపురస్కృత్య, బ్రహ్మణైస్ససుమఙ్గళైః ।
శఙ్ఖతూర్యనినాదేన, బ్రహ్మఘోషేణచాదృతాః ॥ ౧౮

ప్రత్యుజ్జగ్ముః రథైర్హృష్టాః, ప్రణయాగత సాధ్వసాః ।
వారముఖ్యాశ్చశతశో, యానైస్తద్దర్శనోత్సుకాః ॥ ౧౯

లసత్కుణ్డలనిర్భాత, కపోలవదనశ్రియః ।
నటనర్తకగన్ధర్వా స్సూతమాగధవన్దినః ॥ ౨౦

౧౪ సమ్మార్జితా - మహామార్గా గయోయస్యాం, మహామార్గాః రాజవీథాయః, రథ్యా - ఉపవీథయః, అపణాః, వణిజా, క్రయవిక్రయాదిగృహాణి, చత్వరాః-గజాఽశ్వాదిశాలాః, గన్ధోదకైః పిక్తాం, ఫలాది భిరుప్తాం. వికీర్ణాం.

౧౫. ప్రతిద్వారం దధ్యాదిభిః, జలపూర్ణకుమ్భైః, బలిభి - పూజాద్రవ్యైః, ధూపైర్దీపైశ్చాఽలఙ్కృతాం, ఏవంభూతాం పురమితి పూర్వేణాన్వయః

౧౬ ప్రేష్ఠం - నిరతిశయ ప్రియతమం, భగవన్తమాయాన్తం, నిశమ్య, ఆకర్ణ్య, మహామనాః వసుదేవః, అక్రూరాదయశ్చ

౧౭ ప్రకృష్టో హర్షస్తస్యవేగేన, జాతకృత్యైః, ఉచ్ఛ్వసితాని, త్యక్తాని, త్యక్తానీతియావత్, శయనాదీనియైస్తథాభూతాః

౧౮. వారణేన్ద్రం గజేన్ద్రం, పురస్కృత్య - పురోఽవస్థాప్య, ససుమఙ్గళైః స్వస్తివాచనసహితైః, బ్రాహ్మణైః, శఙ్ఖానాం తుర్యాణాంచనినాదేన బ్రహ్మఘోషేణ - వేదఘోషేణచ, సహాగృతాః, ఆదరయుక్తాః.

౧౯. ప్రత్యుజ్జగ్మురితి॥ హేబ్రహ్మన్ ప్రణయేనహేతునా, ఆగతం.

౨౦. సాధ్వసంభయం, యేషాంత థాభూతస్సన్తో, రథైర్గమనసాధనైః, ప్రత్యుజ్జగ్ము అభిః, ముఖంయయుః। తథా, వారముఖ్యా - గణికాః, శ్రేష్ఠాశ్చ, లసద్భ్యాం - కుణ్డలాభ్యాం, నిర్భాతాక

గాయన్తిచోత్తమశ్లోక, చరితాన్యద్భుతానిచ ॥

భగవాంస్తత్రబన్ధూనాం, పౌరాణా మనువర్తినామ్ ।
యథావిధ్యుపసంగమ్య, సర్వేషాంమానమాదధే ॥ ౨౧

ప్రహ్వాభివాదనాఽఽశ్లేషకరస్పర్శస్మితేక్షణైః ।
ఆశ్వాస్య చాశ్వపాకేభ్యః, వరైశ్చాభిమతైర్విభుః ॥ ౨౨

స్వయంచ గురుభిర్విప్రైః, స్సదారైస్స్థవిరైరపి ।
ఆశీర్భిర్యుజ్యమానోఽన్యైః, ర్వన్దిభిశ్చాఽఽవిశత్పురమ్ ॥ ౨౩

రాజమార్గం గతేకృష్ణే, ద్వారకాయాః కులస్త్రియః ।
హర్మ్యాణ్యారురుహుర్విప్ర, తదీక్షణమహోత్సవాః ॥ ౨౪

నిత్యంనిరీక్షమాణానాం, యదపిద్వారకౌకసాం ।
నవితృప్యన్తిహిదృశః శ్రియోధామాఽఙ్గమచ్యుతమ్ ॥ ౨౫

పోషియేషు, తేషాంవదనానాం, శ్రీశ్శోభాయాసాంతాః, తద్దిదృక్షయా, యానైర్గమవ సాధనైః ప్రత్యుజ్జగ్ముః। నటాపయోఽద్భుతాని, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతశ్చరితానిజగుః, నటా - అభినేతారః । నర్తకాః- స్త్రీణాంనృత్తశిక్షకాః, గన్ధర్వాగాయకాః, సూతాః-పౌరాణికాః, మాగధా - వంశావళిపారకాః, వన్దినః- మఙ్గళవాదినః, స్తోత్రపారకాశ్చ

౨౧ తత్ర - భగవాన్, యథావిధి - నమస్కారాఽఽలిఙ్గనకరస్పర్శస్మితాఽవలోకనాదిభిః

౨౨ యథాయోగ్యం, వసుదేవాదిభిరుపసఙ్గమ్య, సర్వేషాంపౌరాణాం, అనువర్తినాం భృత్యానాంచ, మానమాదధే సమ్మానంచకార। విభుర్భగవాన్, శ్వపాకపర్యన్తేభ్యః, చతుర్థ్యన్తమిదం, ఆశ్వాస్య - ఉపచ్ఛన్దయ్య, అభిమతైర్వరైః, మానమాదధే ఇత్యన్వయః

౨౩ స్వయంచ సదారైర్గురుభిః, స్థవిరైర్వృద్ధైః, విప్రైః, రన్యైర్వన్దిభిశ్చ, కర్తృభిరాశీర్భిర్యుజ్యమానః, పురమావిశత్

౨౪. ద్వారకాయా రాజమార్గం, కృష్ణేగతేసతి, తత్ర తత్రస్త్రియః, తస్య - కృష్ణస్య, ఈక్షణే, మహానుత్సవోహర్షోయాసాంతాః, హేవిప్ర, హర్మ్యాణి సౌధాన్యారురుహుః

౨౫. నిత్యంనిరీక్షమాణా నామపికుతోదిదృక్షాబభూవేత్యత్రాహ నిత్యామితి యద్యస్మాన్నిత్యం, శ్రియోధామాఽఙ్గం, లక్ష్మీనివాసదేహం, "శ్రియోధామానమితిచపాఠః, అచ్యుతం నిత్యంనిరీక్షమాణానామపి, ద్వారకౌకసాం - ద్వారకా, ఓకః స్థానం, యాసాంతాసాం, స్త్రీణాందృశః, నవితృప్యన్తి। తస్మాత్తదీక్షణమహోత్సవా హర్మ్యాణ్యారురుహురిత్యర్థః। హిశబ్దేన - అత్రృపేః ప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే.

శ్రియోనివాసోయస్యోరః, పానపాత్రంముఖందృశామ్ ।
బాహవోలోకపాలానాం, సారఙ్గాణాంపదామ్బుజమ్ ॥ ౨౬

సితాతపత్రవ్యజనైరుపస్కృతః, ప్రసూనవర్షైరభివర్షితఃపథి ।
పిశఙ్గవాసావనమాలయాబభౌ, ఘనోయథాఽర్కోడుపచాపవైద్యుతైః ॥ ౨౭

ప్రవిష్టస్తుగృహంపిత్రోః, పరిష్వక్తశ్చమాతృభిః ।
వవన్దేశిరసాసప్తదేవకీప్రముఖాముదా ॥ ౨౮

తాఃపుత్రమఙ్కమారోప్య, స్నేహస్నుతపయోధరాః ।
హర్షవిహ్వలితాత్మానః, సిషిచుర్నేత్రజైర్జలైః ॥ ౨౯

అథాఽవిశత్స్వభవనం, సర్వకామమనుత్తమమ్ ।
ప్రాసాదాయత్రపత్నీనాం, సహస్రాణిచషోడశ ॥ ౩౦

---

౨౬ ఉచితాన్తైః పౌరాణాం ప్రీతిర్యత్రాభిప్రాయేణాహ *శ్రియఇతి* యస్యేత్యస్య, ఉరోముఖబాహుపదామ్బుజైః ప్రత్యేకమన్వయః। యస్యోరః, శ్రియోనివాసః- స్థానం, ఉరోలాపళ్యాఽసుభవాయ, తదేవా వాసమాశ్రితవతీ శ్రీరిత్యభిప్రాయః, యస్యముఖందృశాం - పశ్యజ్జనదృశాం, పానపాత్రం - తల్లావణ్యరసపానపాత్రం। యస్యచబాహవో లోకపాలానాం పానపాత్రం, తల్లావణ్య (సద్వీర) రసపానపాత్రం, యస్యపదామ్బుజం - సారఙ్గాణాం, సారంగచ్ఛతాం - సారగ్రాహిణాం, మునీనాం, తల్లావణ్యపానపాత్రం। సారంగాయన్తీతి సారంగాః, సారతమార్థవక్తార ఇతివా। తమచ్యుతం, నిత్యం నిరీక్షమాణానామపిదృశోన వితృప్యన్తీతియుక్తమేవేత్యర్థః.

౨౭. సితేతి పథిసితాతపత్రంచ, వ్యజనేచతైరుపస్కృతః। సితాతపత్రేణావృతః, వ్యజనాభ్యాం వీజ్యమాన ఇత్యర్థః. పిశఙ్గేవాససీయస్యస భగవాన్, వనమాలయాబభౌ। కథం? యథాఽర్కాదిభిః, యుగపత్సముదితైః, ఘనోనీలామ్బుదః, తద్వత్, అభూతోపమైషా। నహ్యర్కోడు పయోస్సహావస్థానమస్తి, తత్రాఽర్కాదిస్థానీయా మకుట వనమాలా, వస్త్ర, భూషణాదయః, విద్యుదేవవైద్యుతం, ఉడుపశ్చన్ద్రః, యద్వాఉడుపగ్రహాణం, గురుశుక్రయోరన్యేషాం, నక్షత్రాణామప్యుపలక్షణం, తత్రోడుపస్థానీయం సితాతపత్రం, గురుశుక్రస్థానీయే వ్యజనేనక్షత్రస్థానీయాని ప్రసూనాని, ఇన్ద్రధనుస్థానీయా వనమాలా, విద్యుత్థానీయం పిశఙ్గవస్త్రం, అర్క స్థానీయం మకుటమితి సితాతపత్రాద్యుపస్కృతత్వాది విశేషణసామర్థ్యాత్.

౨౮. తతస్తు పిత్రోర్దేవకీ వసుదేవయోః, గృహం ప్రవిష్టో భగవాన్ మాతృభిర్దేవకీ రోహిణ్యాదిభిః, పరిష్వక్తః-ఆలిఙ్గితః, దేవకీ ప్రముఖామూర్తాః, ముదాశిరసావవన్దే.

౨౯. తాదేవక్యాదయః, పుత్రంకృష్ణ, మఙ్కమారోప్య, స్నేహేనస్నుతౌ ప్రస్రవన్తౌ, పయోధరౌ - స్తనౌ, యాసాం, హర్షేణ విహ్వలిత ఆత్మామనో యాసాం తథాభూతా, నేత్రజైర్జలైః, ఆనన్దజాష్పైస్సిషిచుః.

పత్న్యః ప్రియం ప్రోష్యగృహానుపాగతం, విలోక్యసంజాతమనోమహోత్సవాః ।
ఉత్తస్థురారాత్సహసాఽఽసనాశయాత్, సాకంవ్రతైర్వ్రీడితలోచనాననాః ॥ ౩౧

తమాత్మజైర్దృష్టిభిరన్తరాత్మనా, దురన్తభావాః పరిరేభిరేపతిమ్ ।
నిరుద్ధమప్యాస్రవదమ్బు నేత్రయో, ర్విలజ్జతీనాం భృగువర్యవైక్లబాత్ ॥ ౩౨

యద్యప్యసౌపార్శ్వగతోరహోగతః, తథాఽపితస్యాఙ్ఘ్రియుగం నవంనవమ్ ।
పదే పదే కావిరమేతతత్పదాత్, చలాఽపియచ్ఛ్రీర్నజహాతి కర్హిచిత్ ॥ ౩౩

---

౩౦. అథ - తత, స్వభవనం - స్వ గృహం, ప్రాఽవిశత్, కథంభూతం, సర్వేకామాః - కామ్యమానా, భోగ్యభోగో పరిణతభోగస్థానా నయోయస్మిన్, నాస్త్యుత్తమంయస్మాత్, యత్రపత్నీనాం, షోడశసహస్రాణి ప్రాసాదాస్తథాభూతం.

౩౧ తదా - ప్రోష్య - ప్రవాసం కృత్వా, గృహానుపాగతం, ప్రియం దూరాద్విలోక్య, పత్న్యః రుక్మిణ్యాదయః, సంజాతోమనసి మహానుత్సవో - హర్షోయాసాం, వ్రీడితే - లోచనే, యేషుతాన్యాననాని యాసాంత థాభూతాః, వ్రతైస్సహ, ఆసనాశయాత్సహసా - ఆశుఉత్తస్థుః, తత్ర వ్రతేభ్య ఉత్థానం నామ- భర్త్రాగమనాఽర్ధ వ్రతత్యాగః, అసనాదుత్థానం ప్రసిద్ధం, ఆశయచభిప్రాయాదుత్థానం, దిదృక్షౌత్కణ్ఠ్య త్యాగః । పర్యనస్యజాతత్వాత్.

౩౨. తమితి దురన్తః - అగాధః, భావః - స్నేహః, యాసాంతాః, పత్న్యః, సమాగతం - పతి, మాత్మజైర్దృష్టిభిః, అన్తరాత్మనాచ, పరిరేభిరే- ఆలిఙ్గితవత్యః, శారీర పరిరమ్భస్య, రహః కాలికత్వాతీ, తం సహసా చ్చక్రుః అపితుపుత్రైః ప్రద్యుమ్నాది పుత్రద్వారేణే త్యభిప్రాయేణ పుత్రైరిత్యుక్తం మనసా చక్షుషాచసమం సాక్షాదేవచక్రు రిత్యభిప్రాయేణ, అన్తరాత్మనాదృష్టి భిశ్చేత్యుక్తమ్, సౌభ్యనుభావ్య, విలజ్జతీ నాం తాసాం, అతఏవనేత్రయోరమ్బు నిరుద్ధమపి వైక్లబా -దధార్ధ్యాద స్రవత్

౩౩ "వ్రతైస్సాకం, ఆసనాశయాదుత్తస్థుః తమాత్మజై" రిత్యాదినాచతాసాం తద్విరహాఽసహిష్ణుత్వం సూచితం। తదేవోప పాదయతి యద్యపీతి యద్యప్యసౌ భగవాన్- కృష్ణః తాసాంపార్శ్వగతః, రహోగతశ్చ తథాఽపి తస్యాఙ్ఘ్రియుగం తాసాంనవం నవమేవాఽభూత్, యతఏవ మతః, తత్పదాత్- తస్యపాదార విన్దాత్ కావిరమేత। విశ్లిష్యాఽవస్థాతుముత్సహేతు?। న కాఽపీత్యర్థః, తదేవదర్శయితుం విశినష్టి। చలా- ఇతరత్రచఞ్చలా, శ్రీర్లక్ష్మీరపి, కదాఽపియం యదఙ్ఘ్రిం నజహాతి, తత్పదాత్కావిరమే తేత్యన్వయః తదాపీతి పాఠాన్తరం తత్ర- యద్యపి- యదాఽపి, పార్శ్వగతో రహోగతశ్చ, తదాఽపి, తస్యాఙ్ఘ్రియుగ్మం నవంనవం, కింపునః కదాచి- దన్తరితం నవం నవమితి కైముత్య న్యాయసిద్ధమితిభావః,। ఉత్తరార్థంతు యథోక్తాఽర్థమేవ.

౩౪ అథోపరితనం వృత్తాన్తం సంగృహ్య వివక్షుః, ఉక్తవృత్తాన్తం సమాసతోఽనువదతి ఏవమితి క్షితేర్భూమేర్భారస్య, జన్మ ఉదయః యేభ్యః ,అక్షౌహిణీభిః పరివృత్తం పరితోవ్యాప్తం, తేజః - శౌర్యం

ఏవంనృపాణాంక్షితి భారజన్మనాం, అక్షౌహిణీభిఃపరివృత్తతేజసామ్ ।
విధాయవైరం శ్వసనోయథానలం, మిథోవధే నోపరతోనిరాయుధః ॥ ౩౪
సఏషనరలోకేఽస్మిన్నవతీర్ణస్స్వమాయయా ।
రేమేస్త్రీ రత్నకూటస్థో, భగవాన్ ప్రాకృతోయథా ॥ ౩౫
ఉద్దామ భావపిశునాఽమలవల్గుహాస ।
వ్రీడాఽవలోక నిహతోమదనోఽపియాసామ్ ॥
సమ్ముహ్యచాపమజహాత్ప్రమదోత్తమాస్తాః ।
యస్యేన్ద్రియం విమథితుంకుహకైర్న శేకుః ॥ ౩౬
తమిమంమన్యతేలోకోహ్యసఙ్గమపి సఙ్గినమ్ ।
ఆత్మౌపమ్యేనమనుజం, వ్యాపృణ్వానమతోఽబుధః ॥ ౩౭

యేషాంతేషాం, నృపాణాం కౌరవాణాం పాండవానాంచ, మిథఃవైరం, శ్వసనో- వాయుః అనలం- అగ్ని మివ, విధాయ- వర్ధయిత్వా, స్వయం నిరాయుధ ఏవ, తేషాం మిథోవధేన -వధాత్, య ఉపరతః- ఉపర రామ, ఉపసంహృతవాన్, సఏష ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, స్వయం నిరాయుధ ఏవసన్, తేషాం మిథోవధం కారయన్, యః-స్వయం, తూష్ణీం వ్యవస్థిత ఇత్యర్థః.

౩౫. సఏషస్వమాయయా, ఆత్మీయేన సఙ్కల్పేన, అస్మిన్నర - లోకేవతీర్ణః, భగవాన్ యస్త్రీ ఏవరత్నాని, తేషాంకూటే సముదాయేస్థితః, రేమే-చిక్రీడ, యథాప్రాకృతః- స్త్రీవశ్యః తద్వత్, ప్రాకృతో యథేత్యనేన. స్త్రీవశ్యత్వాఽనుకార మాత్రమేవ, నతుపరమార్థతః, తదస్తీతి సూచితమ్.

౩౬. తదేవవ్యఞ్జయితుం విశినష్టి తాః ప్రమదోత్తమా, కుహకైర్వఞ్చనోపాయైః, యస్యేన్ద్రి యం, ప్రమథితుం నశేకుః, నప్రాఽభవన్, తమిమం ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః । సుతరాంపారవశ్యాఽభావ సూచనాయ ప్రమదోత్తమా విశినష్టియాసా ముద్దామ భావాదిభిః, నిహతస్సన్ మదనోఽపి సమ్ముహ్య- మోహంప్రాప్య, స్వయంచాపం, ధనుః, అజహాత్- తత్యాజతాః ప్రమదోత్తమా ఇత్యన్వయః । ఉద్దామ- ఉదారః, అగాధ ఇతియావత్ । భావోఽభిప్రాయః తే నపిశునః - చిత్తాకర్ష సూచకః అమలః, సున్దరశ్చ, హాసః తేనచ వ్రీడా పూర్వకాఽవలోక నేనచ నిహతః - అభిభూతః.

౩౭. ఏవం విధం తం, యఃస్త్రీవశ్యం మన్యతేసః అజ్ఞఇత్యాహ తమితి మనుజం వ్యాపృణ్వా నం, మనుజవచ్చేష్ట మానం, మనుష్యభావేన స్వయాథాత్మ్య మాచ్ఛాదయన్త మిత్యర్థః । వస్తుతోనిస్సఙ్గమపి, సఙ్గినమివ భాసమానం తమిమం, భగవన్తం, యో, లోకో- జన, ఆత్మౌపమ్యేన - స్వతుల్యత్వేన మన్యతే, సోఽయం లోకః అతోహేతోః అబుధః నితరామజ్ఞః.

ఏతదీశనమీశస్య, ప్రకృతిస్థోఽపితద్గుణైః ।
నయుజ్యతే సదాత్మస్థై, ర్యథాబుద్ధి స్తదాశ్రయా ॥ ౩౮

తం మేనిరేఽబలామూఢాః, స్త్రైణంచాఽనువ్రతంరహః ।
అప్రమాణవిదోభర్తు, రీశ్వరం మతయోయథా ॥ ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే ఏకాదశోఽధ్యాయః ॥

---

౩౮ అథ విషయైరనాకృష్టత్వ మీశ్వరస్య, నాశ్చర్యమిత్యభిప్రాయేణ ఈశ్వరత్వం నిర్వక్తి ఏతదితి ప్రకృతిస్థోఽపి మూలప్రకృతి వ్యాపకోఽపి, తద్గుణైస్సత్త్వాదిభిః ఆత్మస్థైః - జీవగతైః అవిద్యాఽస్మితారాగ ద్వేషాదిభిశ్చ గుణైః సదానయుజ్యత ఇతి యదేతదే వేశ్వరస్య - ఈశనం, ఇత్యన్వయః। సదేత్యనేన ముక్తవ్యావృత్తిః। సహిపూర్వం తైర్యుక్తః। హేయగుణాఽస్పర్శోదా హరణమాహ ॥ యథేతి తదాశ్రయా- ఈశాశ్రయా, బుద్ధిః తద్జ్ఞానం యథాసత్త్వాది భిర్నయుజ్యతే। సహి "స్వాభావికీ- జ్ఞానబలక్రియాచే" త్యుక్తవిధం స్వతస్సర్వగతస్య - తద్యజ్ఞానం సత్త్వ రజస్తమోఽ స్వయాఽధీనసమ్యక్త్వాఽ సమ్యక్త్వయుక్తం, ఏవం సర్వ ప్రకారేణాఽపి, చిదచిద్గత హేయరహితః ఇతి, ఏతదేవహి ఈశ్వరస్యేశ్వరత్వ మిత్యర్థః.

౩౯ యథైవమజ్ఞోలోకః, ఉక్తవిధ మీశ్వరం ఆత్మతుల్యం మన్యతే తథాతాస్త్రియోఽపి అజ్ఞానాత్ ఆత్మవశ్య మమన్యన్తేత్యాహ తమితి సంసారిణాం ఇన్ద్రియ ప్రసూతా మతయః, యథేశ్వరం, నజానన్తి, కిన్తుమౌఢ్యాదన్యథామన్వతే ఏవం మూఢాస్తాః- అబలాః స్త్రియోఽపి, తం- భగవన్తం రహః, స్త్రైణం- స్త్రీసమూహం అనువ్రజన్తం స్త్రీసమూహాఽనువర్తినం, మేనిరే। తత్రహేతుః- భర్తుర ప్రమాణవిదః - ప్రమీయత ఇతిప్రమాణం, స్వరూపం, తత్స్వరూప మజానత్యః.

— ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే- ఏకాదశోఽధ్యాయః —

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః, పరీక్షిజ్జన్మకథనమ్ ।

శౌనక ఉవాచ-

అశ్వత్థామ్నోపయుక్తేన, బ్రహ్మశీర్ష్ణోరుతేజసా।
ఉత్తరాయాహతోగర్భ ఈశేనాఽఽజీవితః పునః ॥ ౧

తస్యజన్మ మహాబుద్ధేః, కర్మాణిచ మహాత్మనః ।
నిధనం చయథైవాసీత్, సప్రేత్య గతవాన్యథా ॥ ౨

తదిదం శ్రోతుమిచ్ఛామి, గదితుం యదిమన్యసే ।
బ్రూహినశ్శ్రద్ధధానానాం, యస్యజ్ఞాన మదాచ్ఛుకః ॥ ౩

వ్యాఖ్యా —

౧. యద్యపి పరీక్షిజ్జన్మకర్మాదికం పురస్తాదేవపృష్టం, యద్యపిచ తద్వక్తుమేవతదుపోద్ఘాతరూపోఽయంప్రపఞ్చః ప్రవృత్తః, "కిమకార్షీత్తతః" ఇతి ప్రకృత ప్రశ్నస్య ఉత్తరంచాఽశ్రుతం, ఏవంచ అన్తరా పునస్తత్ప్రశ్నాఽనుపపత్తిః, తథాఽపి "కిమకార్షీత్తతః" ఇతిపృష్టస్య రాజ్యశాసనాఽనన్తరభావినోయుధిష్ఠిర-వృత్తాన్తస్య పరీక్షిజ్జన్మాఽనన్తరకాలికత్వాత్, తదనన్తరమేవ తచ్ఛుశ్రూషుః తావత్స్వయమేవాఽఽపృణోద్గర్భంవైరాట్యాః కురుతన్తవే" ఇతిప్రక్రమ్యాఽ పరిసమాపితం, సావశేషం, శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి శౌనకః-**అశ్వత్థామ్నేతి** అశ్వత్థామ్నా-ఉపయుక్తేన-ప్రయుక్తేన, ఉరు-అధికం, దుస్సహం ప్రభూతంచతేజః, యస్యతేన, బ్రహ్మశీర్ష్ణా-బ్రహ్మశిరో-నామకేనాస్త్రేణ, తావదుత్తరాయాగర్భో హతః, తతః పునరీశేన-కృష్ణేన ఆజీవితఇత్యుక్తాఽనువాదః

౨. తత ఉపరితనం, తస్యోత్తరాతనయస్య-మహాత్మనః, యజ్జన్మాది-తదిదం, హేమహాబుద్ధేశ్శ్రోతుమిచ్ఛామి. నిధనం-మరణం, యథైవాసీత్, ప్రేత్య-మృత్వా, యథాగతవాన్ - యాంగతింప్రాప్తవాన్, తదిదమిత్యన్వయః.

౩. యదిగదితుంమన్యసే, వక్తుమిష్టం యోగ్యంచ, మన్యసే-చేత్తర్హి, శ్రద్ధధానానామస్మాకం-బ్రూహి, కుతోవస్తజ్జన్మాది శుశ్రూషాశ్రద్ధా బభూవేత్యత్రతం విశినష్టి-యస్యపరీక్షితః శుకః, జ్ఞానం-పరమాత్మ-యాథాత్మ్య జ్ఞానం, **అదాత్**-ఉపదిష్టవాన్, మహా-భాగవతత్వాత్, తజ్జన్మాది శుశ్రూషానస్సమభవదితిభావః.

సూత ఉవాచ-

అపీపలద్ధర్మరాజః, పితృవద్రఞ్జయన్ ప్రజాః ।
నిస్పృహస్సర్వ కామేభ్యః, కృష్ణపాదాఽనుసేవయా ॥ ౪

సమ్పదః క్రతవో లోకా, మహిషీర్భ్రాతరో మహీ ।
జమ్బూద్వీపాధిపత్యంచ, యశశ్చత్రి దివంగతమ్ ॥ ౫

కింతేకామాస్సురస్పార్హా, ముకున్దమనసో ద్విజ ।
అధిజహ్రుర్ముదం రాజ్ఞః, క్షుధితస్య యథేతరే ॥ ౬

మాతుర్గర్భగతోవీరః, సతదా భృగునన్దన ।
దదర్శ పురుషం కఞ్చిత్, దహ్యమానోఽస్త్రతేజసా ॥ ౭

అఙ్గుష్ఠమాత్ర మమలం, స్ఫురత్పురట మౌళినమ్ ।
అపీచ్య దర్శనం శ్యామం, తటిద్వాసస మచ్యుతమ్ ॥ ౮

అత్రజన్మైవప్రాధాన్యేన పృచ్ఛ్యతే, తస్యకర్మాదికంతు, యుధిష్ఠిరవృత్తాన్తాఽనన్తర కాలికత్వాత్ తచ్ఛ్రవణాఽనన్తరమేవవిశేషతః ప్రష్టవ్యమపి, జన్మకాలిక జాతకద్వారా సామాన్యతోఽబుభుత్సునా, జన్మనా సహోపాత్తం, అతఏవ ఉత్తరేఽపిజాతక ద్వారైవ తత్కర్మాదికం ప్రదర్శ్యత ఇత్యవగన్తవ్యమ్.

౪ పరీక్షితో జన్మ ప్రకారం వక్తుంతావత్, తాదాత్వికం యుధిష్ఠిరాఽవస్థానప్రకారమాహ **అపీపలదితి** త్రిభిః అపీపలత్-అపాలయత్, కథంభూతః-కృష్ణస్య-పాదయోః అనుసేవయా-అనుధ్యానేన హేతునా, సర్వేభ్యః-కామేభ్యః, నిర్గతా-స్పృహాయస్యతథాభూతః, కృష్ణపాదాఽనుసేవకత్వాత్ నిస్పృహస్సన్నిత్యర్థః.

౫, ౬. తత్సేవాయాః-స్పృహాఽభావహేతుత్వమేవ సదృష్టాన్త. **మాహ సంపద ఇతి ద్వాభ్యామ్** యథాక్షుధి తస్య-అశనాయా-యుక్తస్యపుంసః, ఇతరే-స్రక్చన్దనాదయః, నముదమావహన్తి. కిన్త్వశమేవ, తథాహేద్విజ, యేసమ్పదాదయః-తేకామాః సురస్పాఽర్హాః-సురాణామపిస్పృహణీయా అపి, ముకున్దఏవమనోయస్య తస్య, రాజ్ఞో-యుధిష్ఠిరస్య, ముదం అధిజహ్రుః కిం,ఽసమ్పాదితవన్తః కిమ్? న సమ్పాదితవన్త ఏవేత్యర్థః తత్రసమ్పదో-భోగ్య భోగోపకరణాది సమృద్ధయః, క్రతవః-స్వర్గాదిసుఖ సాధనాని, అశ్వమేధ రాజసూయాదీ-ని, లోకాః-కరప్రదా జనాః, మహిష్యః-పత్న్యః, భ్రాతరో-దిగ్విజయినోభీమాదయః, మహీ-నిష్కంటకా పృథివీ, త్రిదివంగతం-త్రిదివ పర్యన్తవ్యాప్తంయశశ్చ ॥౫॥౬॥.

౭. అథ పరీక్షితో జన్మ వక్తుంతావత్తస్య మాతృదరాఽవస్థాన-దశామాహ **మాతురితి సార్ధపఞ్చభిః** హేభృగు-నన్దన, వీరః-ఉత్తరాతనయః, మాతుర్గర్భగతః-ఉదరగతః, బ్రహ్మాస్త్రతేజ సాదహ్యమానః, కంచిత్ పురుషం దదర్శ.

శ్రీమద్దీర్ఘ చతుర్బాహుం, తప్తకాఞ్చన కుణ్డలమ్ ।
క్షతజాక్షం గదాపాణి, మాత్మానం, పరితోదిశమ్ ॥ ౯

పరిభ్రమన్తముల్కాభాం, భ్రామయన్తం గదాంముహుః ।
అస్త్రతే జస్స్వగదయా నీహారమివ గోపతిమ్ ।
విధమన్తం సన్నికర్షే, పర్యైక్షతక ఇత్యసౌ ॥ ౧౦

విధూయతదమేయాత్మా, భగవాన్ధర్మగుబ్విభుః ।
మిషతోదశమాస్యస్య, తత్రైవాఽన్తర్దధేహరిః ॥ ౧౧

తతస్సర్వగుణోదర్కే, సాఽఽనుకూల్య గ్రహోదయే ।
జజ్ఞేవంశధరః పాణ్డోః, ర్భూయః పాణ్డురివౌజసా ॥ ౧౨

తస్యప్రీత మనారాజా, విప్రైర్ధౌమ్య కృపాదిభిః ।
జాతకం కారయామాస, వాచయిత్వాను మఙ్గళమ్ ॥ ౧౩

౮. అఙ్గుష్ఠ పరిమితా, మాత్రా-ఉన్నాహః, యస్య, సవిగ్రహః, మలం-దేహజం, యస్య, స్ఫురత్, పుటో-హిరణ్మయో మౌళిః-కిరీటం, యస్య, అపీచ్యం-హృష్ట-పుష్టాఙ్గతయా, స్పృహణీయం-దర్శనం యస్య తటిదివాఽమ్బరం వస్త్రంయస్య, ఆశ్రితాన్నచ్ఛాయయతీతి విధా.

౯. శ్రీమన్తః-వృత్తత్వాదిగుణైః, శోభావన్తో, దీర్ఘాః, అజానులమ్బినశ్చత్వారో బాహవోయస్య, తాపేననిర్మలీ కృతే, కాఞ్చనమయే కుణ్డలేయస్య, క్షతజే-రక్తేఅక్షిణీ యస్య, గదాపాణౌ యస్య-తం, పరిభ్రమన్తం, ఉల్కాస్య-అఙ్గరస్యేవా భాయస్యాస్తాగదాం, ముహుర్ముహుః పరితః-సర్వతః, దిశం భ్రామయన్తం ఆత్మానం-ధారకం.

౧౦. గోపతిం-సూర్యమివ, నీహారం, స్వగదయాబ్రహ్మాస్త్రతేజో, విధమన్తం నాశయన్తం, సన్నికర్షేస్థితం-ఏవంవిధంపురుషం, కోఽసావితి పర్యైక్షత, పర్యాలోచితవాన్, యతః పర్యైక్షత, తతఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తాత్, పరీక్షిత్ శబ్దవాచ్యశ్చ బభూవేతి భావః.

౧౧. తద్బ్రహ్మాఽస్త్రతేజో, విధూయ-నిరస్య, అమేయాత్మా అపరిచ్ఛిన్న స్వరూప స్వభావః, ధర్మగోప్తా, విభుః భగవాన్, హరిః దశమేమాసి తస్యగర్భస్థశిశోః మిషతః-పశ్యతస్సతః తత్రైవాన్తర్హితవాన్.

౧౨. తతస్సర్వగుణోదర్కే-సర్వగుణాఽధికే తదేవాహ "సాఽఽనుకూల్యగ్రహోదయ" ఇతి అనుకూల్యేనసహితానాం గ్రహాణాం భృగ్వఙ్గిరఆదీనాంఉదయః యస్మిన్ "లగ్న" ఇతి విశేష్యమధ్యాహర్తవ్యం సానుకూల్యాగ్రహాయస్మిన్ తస్మిన్, ఉదయే-లగ్నేవా, పాణ్డోర్వంశధరః-వంశవర్ధనః, పునరోజసా పాణ్డురివ-పాణ్డుసదృశోజజ్ఞే.

హిరణ్యం గాం మహీం గ్రామాన్, హస్త్యశ్వాన్నృపతిర్వరాన్
ప్రాదాత్స్వన్నంచ విప్రేభ్యః, ప్రజాతీర్థే సతీర్థవిత్ ॥ ౧౪

తమూచుర్బ్రాహ్మణాస్తుష్టాః, రాజానంప్రశ్రయానతమ్ ।
ఏషహ్యస్మిన్ప్రజాతన్తౌ, పురూణాం పౌరవర్షభ ॥ ౧౫

దైవేనాఽప్రతిఘాతేన, శుక్లేసంస్థా ముపేయుషి ।
రాతోవోఽనుగ్రహాఽర్థాయ, విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా ॥ ౧౬

తస్మాన్నామ్నా విష్ణురాత, ఇతిలోకే బృహచ్ఛ్రవాః ।
భవిష్యతి నసన్దేహో, మహాభాగవతో మహాన్ ॥ ౧౭

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-
అప్యేషవంశ్యాన్ రాజర్షీన్, పుణ్యశ్లోకాన్మహాత్మనః ।
అనువర్తితాస్విద్యశసా, సాధువాదేన సత్తమాః ॥ ౧౮

---

౧౩ తతః ప్రీతం-హృష్టం, మనోయస్య సరాజాయుధిష్ఠిరః ధౌమ్యకృపాది భిర్ద్విజైస్స్వమం, సుమఙ్గళం-స్వాశిషం, వాచయిత్వా జాతకం-జాతకర్మ, కారయామాస.

౧౪. తతోనృపతిర్యుధిష్ఠిరః హిరణ్యాదీనన్యాంశ్చ వరాన్ కామాన్ యథాయోగ్యం-యథాభిలాషం చ కామం ప్రాదాత్ అర్థిభ్యః ప్రాయచ్ఛత్ సతీర్థవిత్-దానపాత్రవిత్ రాజా ప్రజాతీర్థే-పౌత్రోత్పత్తినిమిత్త దానకాలే, స్వన్నం సుమృష్ట మన్నంచ విప్రేభ్యః ప్రాదాత్.

౧౫ హిరణ్యాది భిస్తుష్టా బ్రాహ్మణాస్తం ప్రశ్రయేణ-వినయేన.

౧౬ అవనతం-నమ్రం రాజానమూచుః తదేవాహ "ఏషహీ" తి

౧౭. సార్ధద్వయేన పూరూణాం భవతాం ప్రజాతన్తౌ ప్రజాసన్తానే నిమిత్తే శుక్లే-సప్రభపిణ్డే సంస్థామన్తం ఉపేయుషి సతిహియస్మాదేషజాతః అప్రతిఘాతేన ప్రతిహతిరహితేన దైవేన ప్రభవిష్ణునా సమర్థీభవనశీలేన విష్ణునా, వో-యుష్మాకం, అనుగ్రహాఽర్థాయరాతో-రక్షితః తస్మాత్ విష్ణురాతత్వరూపాప్రవృత్తినిమిత్తాత్, నామ్నా వాచకేనశబ్దేన, లోకే విష్ణురాత ఇతి ప్రసిద్ధో బృహచ్ఛ్రవాః- విపులకీర్తిః గుణైర్మహాన్ మహాభాగవతశ్చ భవిష్యతినాఽత్రసన్దేహః

౧౮. విప్రైరేవ ముక్తోయుధిష్ఠిరః తస్యభావినోగుణాన్ బుభుత్సుః, పృచ్ఛతి అపీతి అపిస్విదిత్యేత ద్ద్వయం సముదితం, ప్రశ్నద్యోతకం హేసత్తమాః, ఏషజాతః శిశుః, సాధువాదేన-సాధూనాముపదేశేనహేతునా, మహాత్మనః - పుణ్యశ్లోకాన్, వంశ్యాన్-రాజర్షీన్పాణ్డ్వాదీన్ యశసా అనువర్తితాస్విత్-

బ్రాహ్మణా ఊచుః-
పార్థప్రజాఽవితా సాక్షాత్, ఇక్ష్వాకురివ మానవః ।
బ్రహ్మణ్య స్సత్యసన్ధశ్చ, రామోదాశరథిర్యథా ॥ ౧౯
ఏషదాతా శరణ్యశ్చ, యథాహ్యౌశీన రశ్శిబిః ।
యశోవితనితాస్వానాం, దౌష్యన్తిరివ యజ్వనామ్ ॥ ౨౦
ధన్వినామగ్రణీరేష, తుల్యశ్చార్జున యోర్ద్వయోః ।
హుతాశ ఇవ దుర్ధర్షః, సముద్రఇవ దుస్తరః ॥ ౨౧
మృగేన్ద్ర ఇవ విక్రాన్తో, నిషేవ్యోహిమవానివ ।
తితిక్షుర్వసుధేవాఽసౌ, సహిష్ణుః పితరావివ ॥ ౨౨
పితామహ సమస్సామ్యే, ప్రసాదేగిరిశోపమః ।
ఆశ్రయస్సర్వ భూతానాం, యథాదేవోరమాశ్రయః ౨౩

అనువర్తిష్యతేఽమ్ పార్థ్వాది వత్ యశస్వీ భవిష్యతీతి ప్రశ్నః సాధూనాం వాసః యస్మిన్ శివయశభూతేన యశసా, అనువర్తితాస్విత్ ఇతివాఽన్వయః

౧౯ ఏవమాపృష్టా జాతకకోవిదాబ్రాహ్మణాః తస్య భావినోగుణాన్ వర్ణయన్తి **పార్థేత్యాదిభిర్దశభిః** నకేవల మనితరసాధారణైకగుణమేకమేవాఽనువర్తితా అపితు తత్తదసాధారణ గుణాన్ సర్వానపీత్యాహుః హేపార్థమానవ మనోర్వైవస్వతస్యసుతః ఇక్ష్వాకురివ సాక్షాత్ప్రజావితా ప్రజానామవితా-రక్షితా యథాదాశరథిః దశరథ పుత్రః శ్రీరామః, తద్వద్బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మకులేసాధుః సత్యే-వాచికే సంధా-స్పృహాఽభిసన్ధిః యస్యతథాభూతశ్చ.

౨౦ ఏషదాతా-ఆత్మపర్యన్తదాతా, శరణ్యః-శరణంరక్షణోపాయ మర్హతీతిశరణ్యః యథా ఔశీనరః-ఉశీనరసుతః శిబిశ్చక్రవర్తీ-తద్వత్, దౌష్యన్తిరివ-భరతఇవ యజ్వనాం - యష్టౄణాం యశో వితనితా-యశోవిస్తారయితా.

౨౧. ధన్వినాం-ధనుష్మతాం అగ్రణీః శ్రేష్ఠః తత్రద్వయోస్సహస్రార్జునయోః కార్తవీర్యపార్థయోః తుల్యః - తాభ్యాంతుల్య ఇత్యర్థః హుతాశోఽగ్నిరివదుర్ధర్షః ప్రసోఢుమశక్యః సముద్ర ఇవదుర్గాహః అగాధాశయః

౨౨ సింహఇవవిక్రాన్తః, విక్రాన్తః పరాక్రమీ-సానవిశేషవాన్వా హిమవానివనిషేవ్యః భూతానాముపజీవ్యః అసౌశిశుః వసుధేవ భూమిరివ తితిక్షుః ప్రసహిష్ణుః పితరావివమాతాపితరావివ సహిష్ణుః అపరాధసహిష్ణుః.

సర్వసద్గుణ మాహాత్మ్యే, ఏషకృష్ణ మనువ్రతః ।
రన్తిదేవ ఇవోదారో, యయాతి రివధార్మికః ॥ ౨౪

ధృత్యాబలి సమః కృష్ణే, ప్రహ్లాద ఇవ సద్గ్రహః ।
ఆహర్తైషోఽశ్వ మేధానాం, వృద్ధానాం పర్యుపాసకః ॥ ౨౫

రాజర్షీణాం జనయితా, శాస్తాచోత్పథ గామినామ్ ।
నిగ్రహీతా కలేరేష, భువోధర్మస్య కారణాత్ ॥ ౨౬

తక్షకాదాత్మనో మృత్యుం, ద్విజపుత్రోప సర్జితాత్ ।
ప్రపత్స్యత ఉపశ్రుత్య, ముక్తసఙ్గః పదం హరేః ॥ ౨౭

జిజ్ఞాసితాత్మ యాథాత్మ్యే, మునేర్వ్యాస సుతాదసౌ ।
హిత్వేదం నృపగఙ్గాయాం, యాస్యత్యద్ధాఽ కుతోఽభయమ్ ॥ ౨౮

---

౨౩. సామ్యే-సర్వభూతసమత్వే పితామహేన- బ్రహ్మణా, సమః తుల్యః ప్రసాదే-జ్ఞానప్రసాదే అనుగ్రహేవా గిరిశోపమః రుద్ర తుల్యః సర్వభూతానాం-పురుషార్థలిప్సూనాం ఆశ్రయః ఆశ్రయితుం యోగ్యః యథారమాశ్రయః శ్రీనివాసః-తద్వత్

౨౪. సర్వేసద్గుణాః నిరుష్టాగుణాః తత్కృతంయన్మాహాత్మ్యంయస్మిన్ కృష్ణం-భగవన్తమ్ అనువ్రతః అనువర్తితా కృష్ణతుల్యసద్గుణ మాహాత్మ్యయుక్త ఇత్యర్థః రన్తిదేవఇవోదారః త్యాగీ.

౨౫. ధృత్యాధైర్యేణ బలిసమః వైరోచనితుల్యః-ప్రహ్లాదఇవ కృష్ణే-భగవతి భక్తఇతిశేషః సద్గ్రహః సతాంగ్రాహకశ్చ ఏష-శిశుః అశ్వమేధానామాహర్తా-అనుష్ఠాతా వృద్ధానాం జ్ఞానేన వయసా స్థానేనచ వృద్ధానాంపర్యుపాసకః యథోచితసేవకః.

౨౬ రాజర్షీణాం-జనమేజయాదీనాం జనయితా ఉత్పథగామినాం ధర్మమార్గాఽతివర్తినాం శాస్తా భువః పృథ్వ్యాః హేతోః ధర్మస్య-కారణాత్-నిమిత్తాత్ దర్మార్థంచేత్యర్థః ఏషకలేః నిగ్రహీతా-కలింనిగ్రహష్యతి

౨౭. ద్విజపుత్రేణ ఉపసర్జితాత్-శాపద్వారా నియోజితాత్ తక్షకాత్ ఆత్మనః-స్వస్య, మృత్యుం-మరణం ఉపశ్రుత్య-ఆకర్ణ్య ముక్తో-దేహాద్యనుబన్ధిషు సఙ్గోయేన తథాభూతో హరేః పదం-స్థానం ప్రపత్స్యతే-ప్రాప్స్యతి

౨౮. "ముక్తసఙ్గోహరేఃపదంప్రపత్స్యత" ఇత్యేతదేవోప పాదయతి॥ వ్యాససుతాన్మునేశ్శుకాత్-జిజ్ఞాసితం-విచారితం—నిర్ణీతమితి యావత్-ఆత్మయా థాత్మ్యం-తత్త్వప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ స్వరూప-స్వభావ తత్త్వం, దేహాదదను బన్ధ సఙ్గహేతుభూతంయేన. సోఽసౌపరీక్షిత్, హేనృప, ఇదంశరీరం, గఙ్గాయాంత్య క్త్వానాస్తికుతశ్చిత్ భయం యస్మాత్-తద్ధరేః పదం, అద్ధా-స్ఫుటం, యాస్యతి.

ఇతిరాజ్ఞ ఉపాదిశ్య, విప్రాః జాతకకో విదాః ।
లబ్ధాఽపచిత యస్సర్వే, ప్రతిజగ్ముస్స్వకాన్ గృహాన్ ॥ ౨౯

స ఏషలోక విఖ్యాతః, పరీక్షదితి యత్ప్రభుః ।
పూర్వదృష్ట మనుధ్యాయన్, పరైక్షత నరేష్విహ ॥ ౩౦

సరాజపుత్రో వవృధ, ఆశుశుక్ల ఇవోడుపః ।
ఆపూర్యమాణః పితృభిః కాష్ఠాభిరివసోఽన్వహమ్ ॥ ౩౧

యక్ష్యమాణోఽశ్వమేధేన, జ్ఞాతిద్రోహజిహాసయా ।
రాజాఽలబ్ధ ధనోదధ్యౌ, వన్యత్రకర దండయోః ॥ ౩౨

౨౯ ఇత్థం, రాజ్ఞే-యుధిష్ఠిరాయ, సద్గుణసమ్పదాదిక, ముపాదిశ్య-ఆవేద్య, జాతకే-జాతక ముత్పన్న, మధికృత్య ప్రవృత్తే జ్యోతిశ్శాస్త్రే, కోవిదా నిపుణాః, విప్రాః, సర్వే లబ్ధా, అపచితిః-బహుమతిః, యైస్తథాభూతాః, స్వకాన్ గృహాన్-స్వగృహాన్ ప్రతిజగ్ముః

౩౦ సజాతక కోవిదైరేను పర్ణిత భావిగుణః, ఏష-ఉత్తరాసుతః, పరీక్షదితి లోకే, విఖ్యాతః, కుతః-యద్యస్మాత్, ప్రభుః యముత్తరాసుతో, గర్భే-మాతురుదరే దృష్టం, పురుషం ధ్యాయన్, ఇహలోకే, నరేషుతం పురుషం, పరైక్షత-పరీక్షితవాన్-అన్వేషితవానితి యావత్, పరీక్ష్య శ్రీకృష్ణ మధ్యవస్యది త్యర్థః. అతః ప్రవృత్తి నిమిత్తాత్ పరీక్షచ్ఛబ్ద వాచ్యో విఖ్యాత ఇత్యర్థః పూర్వం "పరైక్షతనక ఇత్యసౌ" ఇతి గర్భాఽవస్థాయాం పరీక్షణ మపిగచ్ఛబ్ద-ప్రవృత్తి నిమిత్తమితి సూచితమ్ పరిపూర్వాత్ ఈక్షతేశ్శతరి పరీక్షదితి రూపమ్ పరీక్షిదితి చప్రాయికః పాఠోదృశ్యతే. తదా "హ్రస్వరుహియుషిభ్య ఇనిరిత్యాణాదిక సూత్రే ఈక్షతేర్గ్రహణాఽభావేఽపి, బాహులకాది ప్రత్యయే, హరిస్సరిదాది శబ్ద వద్వ్యుత్పాద్యః.

౩౧ సపరీక్షిదితి ప్రసిద్ధో రాజపుత్రః ఏకస్తచ్ఛబ్దః- ప్రసిద్ధిద్యోతకః, అపరస్తు ప్రకృత పరామర్శకః, ఇత్యతోన పౌనరుక్త్యం, పితృభిర్త్రైతు భూతైః అన్వహమాశు వవృధే యథాశుక్లే పక్షే, ఆపూర్యమాణాభిః - కాష్ఠాభిః కలాభిః, ఉడుపశ్చన్ద్రో వర్ధతేతద్వత్.

౩౨. అథ "యదకార్షీత్తత" ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ఉత్తరం సోపోద్ఘాత మాహ "యక్ష్యమాణ ఇత్యాది నాయావత్ప్రశ్న దశాఽధ్యాయ- పరిసమాప్తి. జ్ఞాతిద్రోహజిహాసయా, జ్ఞాతివధ ప్రయుక్త దోషపరి జిహాసయా అశ్వమేధేన "తరతిబ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత" ఇతిబ్రహ్మ హత్యా దీనామపి పరిహారకత్వ యాశ్రుతేన "బ్రహ్మహత్యాఽశ్వ మేధాభ్యాంనాఽపరం పుణ్యాపాపయోః" ఇతి నిరతిశయ పుణ్యత్వేనచ ప్రసిద్ధేనాఽశ్వ మేదేన, యక్ష్యమాణో- భగవన్త మారాధయితు కామో, రాజా-యుధిష్ఠిరః, అన్యత్రకరదణ్డయోః, కరః స్వామిగ్రాహ్యః, దణ్డః - ప్రసిద్ధః తయోరన్యత్ర - తాభ్యాం వినేత్యర్థః అలబ్ధధనః-ఉపాయాఽన్తరేణాఽ ప్రాప్తధనః, మనోదధ్యౌ - చిన్తితవాన్ కరదణ్డాభ్యాం - లబ్ధ ధనం గాఽనర్హం, ఉపాయాఽన్తరేణతు న ప్రాప్తం ధనం అతః కథం యక్ష్యామీతి చిన్తావ్యాకులో బభూవేత్యర్థః.

తదభిప్రేతమాలక్ష్య, భ్రాతరోఽచ్యుత చోదితాః ।
ధనం ప్రహీణమాజహ్రు, రుదీచ్యాం దిశిభూరిశః ॥ ౩౩

తేన సంభృత సంభారో, లబ్ధకామో యుధిష్ఠిరః ।
వాజిమేధై స్త్రిభిర్భీతో, యజ్ఞైస్సమయ జద్ధరిమ్ ॥ ౩౪

ఆహూతో భగవాన్, రాజ్ఞా, యాజయిత్వాద్విజై ర్నృపమ్ ।
ఉవాసకతిచిన్మాసాన్, సుహృదః ప్రీతికామ్యయా ॥ ౩౫

తతోరాజ్ఞాఽభ్యనుజ్ఞాతః, కృష్ణయా సహబన్ధుభిః ।
యయౌద్వారవతీం బ్రహ్మన్, సార్జునోయదుభిర్వృతః ॥ ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే ద్వాదశోఽధ్యాయః

---

౩౩ తస్య- యుధిష్ఠిరస్య- అభిప్రేతమాలక్ష్యాఽచ్యుతేన, ఆహూతేన శ్రీకృష్ణేన, చోదితాః- ఆదిష్టాః "ఆహూతో భగవానితి" వక్ష్యమాణత్వాత్, భ్రాతరో - భీమాదయః, ఉదీచ్యాందిశి, ప్రహీణం- పరాజితై రాజభిస్త్యక్తం ధనం భూరిశ ఆజహ్రుః

౩౪. తేనధనేన, సంభృతాః- స్సంచితాః, స్సంభారాః, యాగ సాధనాని యస్యసః, అతఏవ లబ్ధ కామ యుధిష్ఠిరస్త్రిభిర్వాజి మేధైర్భీతో- మన్త్రతన్త్ర లోపాదిభ్యోభీతః, నిశ్ఛిద్రం యథాతథేతి భావః, హరింసమ్య గారాధితవాన్.

౩౫. భగవాన్ కృష్ణోఽపి రాజ్ఞా - ఆహూతః, ద్విజైర్నృపం యుధిష్ఠిరం యాజయిత్వా, సుహృదాం ప్రీతింకర్తుమిచ్ఛయా కతిచిన్మాసానువాస

౩౬. తతోబన్ధుభిస్సహ, రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ, కృష్ణయా- ద్రౌపద్యాచాఽనుజ్ఞాతోఽర్జునేన సహితో, యదుభిశ్చ పరివృతో, హేబ్రహ్మన్, ద్వారవతీం, యయౌ.

—. ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే ద్వాదశోఽధ్యాయః :—

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

త్రయోదశోఽధ్యాయః - హస్తినాపురే విదురాగమనం ధృతరాష్ట్ర ప్రయాణంచ

సూత ఉవాచ-

విదుర స్తీర్థయాత్రాయాం, మైత్రేయాదాత్మనోగతిమ్ ।
జ్ఞాత్వాఽగాద్ధాస్తినపురం, తయావాప్త విధిత్సితః ॥ ౧

యావతః కృతవాన్ ప్రశ్నాన్, క్షత్తా కౌషార వాఽగ్రతః।
జాతైకభక్తి ర్గోవిన్దే, తేభ్య శ్చోప రరామ హ ॥ ౨

తంబన్ధు మాగతందృష్ట్వా, ధర్మపుత్ర స్సహానుజః ।
ధృతరాష్ట్రో యుయుత్సుశ్చ, సూత శ్శారద్వతః పృథా ॥ ౩

గాన్ధారీ ద్రౌపదీ బ్రహ్మన్, సుభద్రా చోత్తరా కృపీ ।
అన్యాశ్చ జామయః పాణ్డో ర్జ్ఞాతయ స్ససుతా స్త్రియః ॥

ప్రత్యుజ్జగ్ముః ప్రహర్షేణ, ప్రాణం తన్వ ఇవా గతమ్ ॥ ౪

వ్యాఖ్యా

౧. కురు పాండవ యుద్ధాత్ప్రాగేవ, మన్దాయ ధృతరాష్ట్రేణాహూతః తత్పుత్రేణ పరాభూతో, విదుర స్తీర్థ యాత్రాయాం నిమిత్త - భూతాయాం గతః, తత్రాత్మనః - పరమాత్మనః, గతిం-యాథాత్మ్యం, మైత్రేయాదృషేర్జ్ఞాత్వా, తయా - ఆత్మగత్యా, విషయ భూతయా, అవాప్త విధిత్సితః-కృతకృత్యః వివిత్సిత ఇతిపాఠే విదిత వేద్యః "యేనాఽశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం - ఆత్మ నిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విదితే ఇదం సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి" శ్రుతేః, పునః హాస్తినపురం ప్రాగాత్.

౨ "తయాఽవాప్త విధిత్సిత" ఇత్యే దేవోప పాదయతి॥ యావతః - క్షత్తావిదురః, కౌషారవో మైత్రేయః, కుషారవ గోత్ర ప్రసూతత్వాత్, తస్యాఽగ్రతః, యావతః - ప్రశ్నాన్ కృతవాన్, తత్ప్రతి పయానామేవ ప్రశ్నానా, ముత్తరై ర్గోవిన్దే జాతా - ఏకా అవ్యభిచారిణీ అనన్య-ప్రయోజనా భక్తిర్యస్య తథా భూతః తేభ్యోఽవశిష్ట - ప్రశ్నేభ్య, - ఉపరరామ అవశిష్ట ప్రశ్నానా ముత్తరాణి నశు శ్రావేత్యర్థః జాతైక భక్తిరిత్యనేన కృతకృత్యత్వముక్తమ్.

౩. తమాగతం - బన్ధుం విదురం, జ్ఞాత్వా సహానుజో - ధర్మపుత్రో.

అభి సఙ్గమ్య విధివత్, పరిష్వఙ్గాఽభివాదనైః ।
ముముచుః ప్రేమ బాష్పౌఘం, విరహౌత్కణ్ఠ్య కాతరాః ॥ ౫
రాజా తమర్హయాఞ్చక్రే కృతాసన పరిగ్రహమ్ ।
తం భుక్తవన్త మాసీనం, విశ్రాన్తం సుఖ మాసనే ॥ ౬
ప్రశ్రయాఽవనతో రాజా, ప్రాహ తేషాంచ శృణ్వతామ్ । ౭

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-
అపి స్మరథ నో యుష్మ, త్పక్ష చ్ఛాయా సమేధితాన్ ।
విపద్గణా ద్విషాగ్న్యాదే, ర్మోచితాయ త్సమాతృకాః ॥ ౮
కయా వృత్త్యా వర్తితం వ, శ్చరద్భిః క్షితి మణ్డలమ్ ।
తీర్థాని క్షేత్ర ముఖ్యాని, సేవితా నీహ భూతలే ॥ ౯
భవద్విధా భాగవతా, స్తీర్థభూతా స్స్వయంవిభో ।
తీర్థీ కుర్వన్తి తీర్థాని, స్వాన్తస్థేన గదాభృతా ॥ ౧౦

---

౪ యుధిష్ఠిరః ధృతరాష్ట్రాదయః సూతస్సంజయః, శారద్వతః కృపః, అన్యాశ్చజామయః - అన్తః పురస్త్రియః, ససుతాః - పాణ్డోర్జ్ఞాతయశ్చ హేబ్రహ్మన్ ప్రహర్షేణ - ప్రత్యుజ్జగ్ముః - అభిముఖం యయుః యథా ఆగతం ప్రాణం - తన్వశ్శరీరాణి - తద్వత్, ప్రాణమాగత మివతం ప్రత్యుజ్జగ్ము - రిత్యర్థః.

౫. పరిష్వఙ్గాఽభి వాదనైః విధివత్ - యథోచితం, అభిసఙ్గమ్య విరహ ప్రయుక్తౌత్కణ్ఠ్యేన కాతరాః ప్రేమ బాష్పౌఘం ఆనన్దాఽశ్రుసమూహం ముముచుః

౬. కృత-ఆసన పరిగ్రహః యేనతం విదురం రాజా-యుధిష్ఠిరః అర్హయామాస-పూజయామాస

౭ తతో భుక్తవన్తం విశ్రాన్తం ఆసనే సుఖమాసీనం తం విదురం స్వానాం శృణ్వతాం సతాం ప్రశ్రయేణాఽవనతః ప్రాహ

౮. తదేవాహ - అపీత్యాది భిశ్చతుర్భిః యుష్మత్పక్షయోః పరిగ్రహ రూపయోః ఛాయాయాం సమేధితాన్నో - ఽస్మాన్ అపిస్మరథ - స్మరథకిమ్ ఆత్మనాం తత్పక్షచ్ఛాయా సమేధి - తత్వం స్మారయతి. సమాతృకాః - మాత్రాసహితాః వయం విషాగ్న్యాది రూపాద్విపద్గణాత్ యద్యేన త్వయామోచితాః.

౯. క్షితిమణ్డలం చరద్భిః కయావృత్త్యా వర్తితం ఇహభూతలే కానితీర్థాని భగవత్క్షేత్ర ముఖ్యానిచ భవద్భిస్సేవితాని.

౧౦. సహికృత కృత్యానాం భవతాం తీర్థయాత్రయా స్వప్రయోజన మస్తీత్యభి ప్రాయేణాహ॥ **భవద్విధాఇతి** హేవిభో భవాదృశాః భాగవతాః స్వయమేవ తీర్థభూతాః- పవితభూతాః అత స్తీర్థ - యాత్రా

అపి న స్సుహృద స్తాత, బాన్ధవాః కృష్ణ దేవతాః ।
దృష్టాః శ్రుతా వా యదవ స్స్వపుర్యాం సుఖ మాసతే ॥ ౧౧

ఇత్యుక్తో ధర్మరాజేన సర్వం త త్సమవర్ణయత్ ।
యథాఽను భూతం క్రమశో, వినా యదుకుల క్షయమ్ ॥ ౧౨

నన్వప్రియం దుర్విషహం, నృణాం స్వయ ముపస్థితమ్ ।
నాఽవేదయ త్సకరుణో, దుఃఖితా న్ద్రష్టు మక్షమః ॥ ౧౩

కఞ్చి త్కాల మథాఽ తీత్సీ త్వా సత్కృతా దేవత త్సుఖమ్ ।
భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్య శ్రేయస్కృత్, సర్వేషాం ప్రీతి మావహన్ ॥ ౧౪

అబిభ్ర దర్యమా దణ్డం యథావ దఘ కారిషు ।
యావ ద్దధార శూద్రత్వం, శాపా ద్వర్షశతం యమః ॥ ౧౫

కృతం పవిత్రత్వం నాపేక్షితమితి భావః తత్రోపమర్థం తీర్థాన్యట న్తీత్యత్రాహ తీర్థీకుర్వన్తీతి స్వాఽన్తస్థేన, గదాభృతా భగవతా తీర్థాన్యపి తీర్థీకుర్వన్తి తీర్థాన్యపి తీర్థీకర్తుం తాన్యటన్తీతి భావః. వస్తుతః పరిశుద్ధాన్యేవ గఙ్గాది తీర్థాని తథాఽపిపాపి భిస్తేషు పరిహృతాని పాపాన్యాదాయ తాన్యపి పవిత్రీకుర్వన్తి స్వగతాని తుస్వాఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితో గదాభృన్నపయతి తస్యాల్పఘప్రతిభటత్వాన్న తస్మిన్ పాపసమావేశ ప్రసక్తిరితి భావః ఏతదభిప్రాయేణైవ గదాభృతేత్యుక్తం తథాచనవమే "కిఞ్చాహం న భువంయాస్యే నరామయ్యామృజన్త్యఘం మృజామితదఘం క్వాఽహం రాజం- స్తత్రవిచిన్త్యతా" మితి గఙ్గయోక్తో భగీరథ ఆహ "సాధవో న్యాసినశ్శాన్తా ధర్మిష్ఠాలోక పావనాః। హర న్త్యఘం తేఽఙ్గసఙ్గాత్ తేష్వాస్తేహ్యఘభిద్ధరిః ఇతి.

౧౧. అపినఇతి హేతాత కృష్ణ ఏవదేవతా యేషాం తేనోఽస్మాకం సుహృదో బాన్ధవాశ్చయదవః దృష్టాః అథవా స్వపుర్యాం ద్వారకాయాం సుఖమాసత ఇతిశ్రుతాః కిం.

౧౨ ఇతీత్థం ధర్మరాజేనోక్తః విదురో యదుకులక్షయం వినాఽన్యత్సర్వం యథాఽనుభూతం దృష్టం శ్రుతంచాఽనతిక్రమ్య క్రమశస్సమవర్ణయత్.

౧౩ యదుకులక్షయం కుతో నాఽవర్ణయదిత్యత్రాహ నన్వితి ననుహేశౌనక దుర్విషహం- సోఢుమశక్యం స్వయముపస్థితమ్ స్వయమేవోపస్థాస్యదప్రియం- యదుకుల క్షయాత్మకం నాఽవేదయత్- కుతః- యతస్స కరుణః దయావాన్ అతఏవ దుఃఖితాన్ దుఃఖిష్యమాణాన్ ద్రష్టుమక్షమః అసహిష్యమాణః.

౧౪ అయం దేవవదీశ్వరవత్ సత్కృతో- బహుమతః కఞ్చిత్కాలం జ్యేష్ఠస్య భ్రాతుః- ధృతరాష్ట్రస్య శ్రేయస్కృత్ సర్వేషాం- ధర్మరాజాదీనాం ప్రీతిమావహన్ సుఖమవాత్సీత్- ఉవాస శ్రేయః కర్తుం ప్రీతిమావోఢుంచాఽవాత్సీ దిత్యర్థః భ్రాతుశ్శ్రేయశ్కరణమత్ర తస్యమరణ జ్ఞాపనపూర్వకం ముక్త్యుపాయ- ప్రవర్తన రూపం వివక్షితమ్.

యుధిష్ఠిరో లబ్ధరాజ్యో, దృష్ట్వా పౌత్రం కులం ధరమ్ ।
భ్రాతృభి ర్లోకపాలాభై ర్ముముదే పరమ శ్రియా ॥ ౧౬
ఏవం గృహేషు సక్తానాం ప్రమత్తానాం తదీహయా ।
అత్యక్రామ దవిజ్ఞాతః కాలః పరమ దుస్తరః ॥ ౧౭
విదుర స్తమభిప్రేత్య, ధృతరాష్ట్ర మభాషత ।
రాజ న్నిర్గమ్యతాం శీఘ్రం పశ్యేదం భయమాగతమ్ ॥ ౧౮
ప్రతిక్రియా న యస్యేహ కుతశ్చి త్కర్హిచిత్ప్రభో ।
స ఏష భగవాన్కాలః, సర్వేషాం న స్సమాగతః ॥ ౧౯

---

౧౫. "కథంతస్య తద్భావన సామర్థ్య" మితిశఙ్కా వ్యుదాసాయ సర్వప్రాణి మృత్యుకాలజ్ఞః తద్దణ్డధరశ్చ యోయమస్స ఏవాఽయం విదురః ఇతివదన్ శఙ్కాన్తరం చ నిరాహ *అభిభ్రదితి* శాపాత్- మాణ్డవ్యశాపా ద్ధేతోః యమో యావత్ శూద్రత్వం- విదురరూప శూద్రభావం దధాన, తావత్ - వర్షశతం అర్యమా - సూర్యః అఘకారిషు - పాపిషు యథాఽఘం- తత్పాపాఽనురూపం దణ్డ- మబిభ్రత్- కార యామాస అనేన "యమ ఏవ విదురశ్చేత్ యమాఽధికారం కఃకృతవాని"త్యా - శఙ్కా వ్యుదస్తా. యమాఽధికారం స్వాధికారం చ అర్యమైవాఽకరోదితి భావః

౧౬ భ్రాతుః, శ్రేయస్క్రియా, మేవ, ప్రపఞ్చయితుం, తావత్, తాదాత్వికం, యుధిష్ఠిరాది, సంస్థాన, ప్రకారం ఆహ **యుధిష్ఠిర, ఇతి,** ద్వాభ్యామ్ లబ్ధం- రాజ్యం, యేన, సః-యుధిష్ఠిరః, కులధరం- కుల నిర్వాహకం, పౌత్రం- పరీక్షితం, దృష్ట్వా ఇన్ద్రాది లోక పాల సదృశైః భ్రాతృభిః పరమయా శ్రియా చ ముముదే

౧౭. ఏవం గృహేష్వా సక్తానాం తదీహయా-గార్హస్థ్య చేష్టయా ప్రమత్తానాం- అవిదితమృత్యు కాలానాం కర్తరిషష్ఠీ తై రవిజ్ఞాతః పరమః - సర్వం వశీకుర్వన్ అతఏవ దుస్తరః - కస్యాఽప్యవశ్యః కాలోఽ త్యక్రమాత్ - అతిక్రాన్తవాన్ తదీహయా అవిజ్ఞాతః ఇతివాఽన్వయః. యుధిష్ఠిరాదీనాం విష యాఽనుభవ కాలః వ్యతిక్రాన్తో బభూవేత్యర్థః

౧౮ భ్రాతుః శ్రేయస్క్రియా ప్రకారం ప్రపఞ్చయతి **"విదుర ఇత్యా"** దిభి ర్దశభిః. తం- కాలాఽతిక్రమ మభిప్రేత్య విదురో ధృతరాష్ట్ర మభాషత — **తదేవాహ రాజన్ని** త్యాది సార్ధై ర్నవభిః హే రాజన్ ఇతః శీఘ్రం నిర్గమ్యతాం త్వయేతి శేషః ఆగత ముపస్థిత మిదం భయం పశ్య ఆలోచయ

౧౯. *ప్రతిక్రియేతి* కుతశ్చిదపి హేతోః కదాచిదపి యస్య ప్రతీకారః - నివారణం నాస్తిస ఏష భగవాన్ భగవన్నియామ్యః సర్వేషాం నః అస్మాకం కాలః మృత్యుకాలః సమాగతః— సముపస్థితః

యేన చైవాఽభి పన్నోఽయం ప్రాణైః ప్రియతమైరపి ।
జన స్సద్యో విముచ్యేత, కిముతాఽన్యైర్ధనాదిభిః ॥ ౨౦

పితృ భ్రాతృ సుహృ త్పుత్రా హతాస్తే విగతం వయః ।
ఆత్మా చ జరయా గ్రస్తః, పర గేహ ముపాససే ॥ ౨౧

అహో మహీయసీ జన్తో, ర్జీవితాశా యయా భవాన్ ।
భీమేనా వర్జితం పిణ్డం, ఆదత్తే గృహ పాలవత్ ॥ ౨౨

అగ్ని ర్నిసృష్టో దత్తశ్చ, గరో దారాశ్చ దూషితాః ।
హృతం క్షేత్రం ధనం సర్వం తద్దత్తైరసుభిః కియత్ ॥ ౨౩

తస్యాఽపి తవ దేహోఽయం, కృపణస్య జిజీవిషోః ।
పరైత్య నిచ్ఛతో జీర్ణో, జరయా వాససీ ఇవ ॥ ౨౪

---

౨౦. గృహాసక్తిం త్యాజయితుం కాలం విశినష్టి **యేనేతి** అయం పరిగృహ్యమాణో జనః యేన-మృత్యు కాలేన- అభిపన్నః- అభిపద్యమానః ప్రియతమైః- ప్రాణైరపి సద్యో ముచ్యేత- త్యజ్యేత అన్యైః- ప్రాణాఽనుబన్ధిభిః ధనాదిభిః ముచ్యేతేతి కిముపవక్తవ్య- మిత్యన్వయః

౨౧. విరక్తి ముత్పాదయితుం తస్యాఽవస్థాం వర్ణయతి **"పితృభ్రాత్రాదిభిశ్చతుర్భిః** తే పిత్రాదయో **హతాః** వయో యౌవనం చ అపగతం ఆత్మా - దేహో జరయాగ్రస్తః తథాఽపి పరేషాం శత్రూణాం గేహ ముపాససే జీవనార్థమితి శేషః

౨౨. జీవితాశాం త్యాజయితుం విస్మయమానః ఆహ **"అహోమహీయసీ"** తి అహోజన్తోః జీవి **తాశా** మహీయసీ- బలవతీ యయాజీవితాశయా భవాన్ భీమేన అవర్జితం- పరిభూయదత్తం పిణ్డం కబలం ఆదత్తే - గృహ్ణాతీతి యావత్. గృహపాలః-శ్వాదివత్.

౨౩. పిణ్డస్య భౌమాఽపవర్జితత్వ **ఖ్యాపనాయ** భీమాదీనాం శత్రుత్వం ఖ్యాపయం స్తదపవర్జిత పిణ్డేనప్రాణ- ధారణ మత్యన్తం నిహీనమిత్యాహ *అగ్నిరితి* యేషామిత్యస్య అగ్న్యాదిభిః ప్రత్యేకమన్వయః యేషామగ్ని ర్నిసృష్టః లాక్షాగృహేష్వితి శేషః యేషాం గరో- విషం దత్తం యేషాంచ దారాః- ద్రౌపదీ **దూషితాః**- కచ గ్రహణ వస్త్రాపహరణాదిభి ర్దూషితాః యేషాంచ ధనం క్షేత్రం రాజ్యం చాఽపహృతం సర్వంత్వయేతిబోధ్యం త్వత్పుత్రైరితి కర్తృపదంబోధ్యమ్. తద్దత్తైరిత్యుక్తమ్. అసుభిః ప్రాణైః కియత్- న కించిత్ నిహీనమిదం జీవితమిత్యర్థః.

౨౪ కిం, విధేయం ప్రారబ్ధమనుభావ్య మే పేత్యత్ర జీవితాశాం త్యాజయితుమేవ విశింషన్నాహ **తస్యేతి** తస్య-తద్దత్తాఽసోః కృపణస్య జీవితు మిచ్ఛోరపి-అనిశ్చతః దేహత్యాగ మనిచ్ఛతోఽపితవ దేహఇతి **శేషః**. జీర్ణే వాససీ ఇవ జరయా పరైతి అపగమిష్యత్యేవ.

గత స్వార్థ మిదం దేహం విరక్తో ముక్త బన్ధనః ।
అవిజ్ఞాత గతి ర్జహ్యాత్ స వై ధీర ఉదాహృతః ॥ ౨౫

య స్స్వకా త్పరతో వేహ జాత నిర్వేద ఆత్మవాన్ ।
హృది కృత్వా హరింగేహాత్, ప్రవ్రజే త్స నరోత్తమః । ౨౬

అథో దీచీం దిశం యాతు స్వైర జ్ఞాతగతి ర్భవాన్ ।
ఇతోఽర్వా క్ప్రాయశః కాలః పుంసాం గుణ వికర్షణః ॥ ౨౭

ఏవం రాజా విదురేణాఽనుజేన ప్రజ్ఞా చక్షు ర్బోధితో హ్యాజమీఢః ।
ఛిత్వా స్వేషు స్నేహపాశాన్ ద్రఢిమ్నో నిశ్చక్రామ భ్రాతృ సందర్శితా ధ్వా॥ ౨౮

పతిం ప్రయాన్తం సుబలస్య పుత్రీ పతివ్రతా చాఽనుగతా చ సాధ్వీ ।
హిమాలయం న్యస్తదణ్డ ప్రహర్షం మనస్వినా మివ సత్సంప్రహారః ॥ ౨౯

---

౨౫. తత్రాపి జ్ఞాతి సన్నిధౌ అత్రైవ ప్రాణత్యాగే త్యత్రాహ *గతేతి* గతః- స్వార్థః- స్వాఽపేక్షిత పురుషార్థో యస్మాత్ తమిమం దేహం యోజహ్యాత్- త్యజేత్ కథం భూతః విరక్తః- దేహాదిషు రాగ రహితః ముక్తాని- బన్ధనాని- సంస్కృతి బన్ధాఽఽధాయకాని యేన అవిజ్ఞాతా- జ్ఞాతిభిరజ్ఞాతా గతిః- దేహ త్యాగ- లోకాన్తర ప్రాప్తి ప్రకార రూపాయస్య - సఏవధీరః- యోగీ- ఉదాహృతః

౨౬. కిఞ్చస్వకాత్-స్వస్మాత్ పరతః - అన్యస్మాత్ అన్యోపదేశాద్వా ఇహ జాతో - నిర్వేదః- వైరాగ్యం యస్యసః యః పుమాన్ ఆత్మవాన్-జితేన్ద్రియః హరి-ఆశ్రితానాం సంసృతి బన్ధహరం భగవన్తం హృది కృత్వా- నిధాయ ధ్యానేన సన్నిధాప్య గేహాత్ ప్రవ్రజేత్- నిర్గచ్ఛేత్ స ఏవ నరేషూత్తమః త్వమేవం కుర్విత్తి భావః.

౨౭ తదేవాహ *అథేతి* అతః స్వైర్జ్ఞాతిభిః అజ్ఞాతా గతి ర్యస్య స భవాన్ ఉదీచీం - దిశం యాతు. తత్ర హేతుమాహ ఇతోఽర్వాన్ ఇతోనన్తరం కాలః ప్రాయశః పుంసాం గుణాన్- ఆత్మగుణాన్- అక్రోధాదీన్ వికర్షతి అపనుదతీతి తథాభూతః "నన్ద్యాదిత్వాల్ల్యుః యద్వా ఇతోఽనన్తర కాలంః అర్వాక్- అధరః నికృష్టః కలికాల ఇతియావత్ అర్వాక్త్వమేవాహ. *గుణవికర్షణ* ఇతి గాణవికర్షణః- ఉక్తోఽర్థః.

౨౮. ఏతమిత్థం అనుజేన - విదురేణ బోధితః ఆజమీఢః అజమీఢవంశజః. ఏతచ్ఛనవమే స్ఫుటం ప్రజ్ఞైవ చక్షుర్యస్య అన్ధఇతి భావః యద్వా అన్ధత్వేఽపి ప్రజ్ఞయా- చక్షుస్థానీయయా సర్వం సాక్షాత్కుర్వాణః రాజా- ధృతరాష్ట్రః భ్రాతా- విదురేణ సన్దర్శితః అధ్వా- గన్తవ్య దేశాధ్వా యస్య-సః అనేన విదురో- దితే నైవ సహ నిరగాదితి సూచ్యతే ద్రఢిమ్నః నితరాం దృఢాన్- దృఢమూలాన్ స్వేషు- దేహ- తదనుబన్ధ్యాదిషు స్నేహా అనురాగా స్తఏవ పాశాః పాశవద్బన్ధన హేతుత్వాత్ తాన్- ఛిత్వా నిశ్చక్రామ గృహాదితి శేషః.

అజాత శత్రుః కృతమైత్రో హుతాఽగ్నిః, విప్రా న్నత్వా తిలగోభూమి రుక్మైః ।
గృహం ప్రవిష్టో గురు వన్దనాయ, న చాపశ్య త్పితరౌ సౌబలీంచ ॥ ౩౦

తత్ర సంజయ మాసీనం పప్రచ్ఛో ద్విగ్న మానసః ॥ ౩౧

గావల్గణే క్వ న స్తాతో, వృద్ధో హీనశ్చ నేత్రయోః ।
అమ్బా వా హతపుత్రార్తా పితృవ్యః క్వ గత స్సుహృత్ ॥ ౩౨

అపి మయ్య కృత ప్రజ్ఞేహత బన్ధు స్సభార్యయా ।
ఆశంసమాన శ్శమలం గఙ్గాయాం దుఃఖితోఽపతత్ ॥ ౩౩

పితర్యుపరతే పాణ్డౌ సర్వా న్న స్సుహృద శ్శిశూన్ ।
అరక్షతాం వ్యసనతః పితృవ్యౌ క్వ గతా వితః ౩౪

---

౨౯ పతిమితి సుబలస్య- పుత్రీ గాన్ధారీ న్యస్తః - త్యక్తః దణ్డో - భూతద్రోహో యైస్తేషాం సర్వభూత సుహృదాం యోగినాం ప్రహర్షం - హర్షకరం హిమాలయం- ప్రతియాన్తం గచ్ఛన్తం పతి మను జగామ యుక్తం చైత త్స్వాభిప్రాయేణ తం విశినష్టి పతివ్రతా సాధ్వీంచేత మనస్వినామివేతి స ధృత రాష్ట్రనిర్గమ ఇత్యధ్యాహారః స నిర్గమః మనస్వినాం - వివేకినాం సంప్రహర్ష ఇవసన్ అనస్థితః మనస్వినా ముద్బోధక ఇవ అవర్తతేత్యర్థః

౩౦ తతోఽజాతశత్రుః హుతాః- అగ్నయః ఆహవ-నీయాదయః యేనతథా భూతః అనేన రాత్రావేవ ధృతరాష్ట్రో నిరగాదితి సూచితమ్ తిలాదిభిస్సగృకృత్య విప్రాన్ నత్వా పిత్రోః కృతం మైత్రం యేన సః అతఏవ గుర్వోః గాన్ధారీ ధృతరాష్ట్రయోః వన్దనాయ తయోః గృహం ప్రవిష్టః పితరౌ- సౌబ లీంచ గాన్ధారీంచ నాఽపశ్యత్- సదదర్శ పితరావితి ద్వివచనేన విదురో వివక్షితః సౌబల్యాః పృథగుపా దానాత్.

౩౧. తత స్తత్ర ధృతరాష్ట్రగృహే ష్వాసీనం- ఉపవిష్టం సంజయ మజాతశత్రుః పప్రచ్ఛ. కథం భూతః? ఉద్విగ్నం- భీతం మానసం యస్య- తథాభూతః.

౩౨ ప్రశ్న మేవాహ - గావల్గణ ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః॥ హేగావల్గణే - సంజయ నోఽస్మాకం తాతః- పితా నేత్రయోః- నేత్రాభ్యాం హీనో- రహితః వృద్ధశ్చ క్వగతః హతాః- పుత్రాః యస్యాస్సా అతఏవ ఆర్తా- దుఃఖితా అమ్బా- గాన్ధారీత క్వగతా తథా పితృవ్యః- పితుర్భ్రాతా సుహృచ్చ. విదురః క్వగతః.

౩౩. అపీత్యపి శబ్ద స్సంభావనాద్యోతకః ప్రశ్నద్యోతకోవా హతాః- మయా హతాః బన్ధవః పుత్రాః యస్యసః అతఏవ దుఃఖితో - భార్యయాసహ అకృతప్రజ్ఞే- వివేకహీనే మయి శమలం - దోషం అప రాధమితి యావత్ ఆశం సమానః చిన్తయన్ గఙ్గాయా మపతత్- పతితవాన్ స్యాత్- పతితవాన్ కిమితి వాఽర్థః.

సూత ఉవాచ-
కృపయా స్నేహ వైక్లబ్యాత్ సూతో విరహకర్శితః ।
ఆత్మేశ్వర మచక్షాణో న ప్రత్యాహా ఽతిపీడితః ॥ ౩౫
విమృజ్యా శ్రూణి పాణిభ్యాం విష్టభ్యా త్మాన మాత్మనా ।
అజాత శత్రుం ప్రత్యూచే ప్రభోః పాదా వనుస్మరన్ ॥ ౩౬
సంజయ ఉవాచ-
నాహం వేద వ్యవసితం, పిత్రో ర్వః కులనన్దన ।
గాన్ధార్యాచ మహాబాహో ముషితో ఽస్మి మహాత్మభిః ౩౭
అథా జగామ భగవా న్నారద, స్సహ తుమ్బురుః ।
ప్రత్యుత్థాయా ఽభావాద్యా హ, సాఽనుజో ఽభ్యర్చయ న్మునిమ్ ॥ ౩౮
యుధిష్ఠిర ఉవాచ-
నా ఽహం వేద గతిం పిత్రో ర్భగవన్ క్వ గతా వితః ।
అమ్బా వా హతపుత్రాఽఽర్తా క్వ గతా సా తపస్వినీ ॥ ౩౯

౩౪. వాత్సల్య యుక్తత్వాత్ సాఽపరాధేష్వపి దోషమనవేక్ష్య అపకారమపి ఉపకారత్వేన చిన్తయన్ పృచ్ఛతి పితరీతి పితరి - పాణ్డౌ ఉపరతే మృతేసతి సర్వాన్నో ఽస్మాన్ సుహృదః పుత్రాన్ భశూన్ వ్యసనతః- ఆపద్భ్యః యావరక్షతాం-తౌపితృవ్యౌ పితుర్భ్రాతరౌ ధృతరాష్ట్ర విదుర ఇతః క్వగతౌ ఛత్రిన్యాయేన విధురాఽభిప్రాయాద్వా వ్యసనతోఽరక్షతా మిత్యుక్తమ్.

౩౫. ఏవముక్తస్సూత స్సంజయః ఆత్మనః స్వస్య ఈశ్వరం ప్రభుం ధృతరాష్ట్రం అచక్షాణః- అపశ్యన్ అతఏవ అతీవ పీడితో- దుఃఖితః తద్విరహేణ కర్శితః క్షణాదేవ కృశీభూతస్సన్ కృపయా స్నేహ కృత- వైక్లబ్యాత్ అథార్తాణ్యాచ్చ తావ న్న ప్రత్యాహ ప్రత్యుత్తరం వక్తుం న ప్రబభూవేత్యర్థః

౩౬. తతశ్శనైః పాణిభ్యామ శ్రూణివిమృజ్య - ఆత్మనా- వివేకాత్మికయాధియా ఆత్మానం సఙ్కల్ప వికల్పాత్మకం మనో విష్టభ్య-ప్రతిబధ్య స్థిరీకృత్య - ప్రభోర్ధృతరాష్ట్రస్య పాదావనుస్మరన్ అజాత శత్రుం ప్రత్యూచే.

౩౭. ఉక్తిమేవాహ నాహమితి హే కురునన్దన వః యుష్మాకం పిత్రోః విదుర ధృత రాష్ట్రయోః గాన్ధార్యాశ్చ వ్యవసితం- నిశ్చితం నాహం వేద్మి. హే మహాబాహో త్వమివాఽహమపి మహా త్మభి స్తైర్ముషితోఽస్మి-వఞ్చితోఽస్మి.

౩౮. అథ తస్మిన్నేవ - సమయే తుమ్బురుణా సహితో భగవాన్నారదః తత్రాజగామ. త మవ లోక్య సానుజో యుధిష్ఠిరః ప్రత్యుత్థాయాఽభివాద్య అభ్యర్చయన్నేవాహ.

దిష్ట్యా నో భగవా న్దృష్టః, మగ్నానాం వ్యసనార్ణవే ।
కర్ణధార ఇవా ఽపారే, భగవా న్పారదర్శనః ॥ ౪౦

ఇత్థం పృష్ట స్స దేవర్షిః, ధర్మపుత్రేణ భార్గవ ।
తమా బభాషే భగవాన్ నారదో మునిసత్తమః ॥ ౪౧

మా కఞ్చన శుచో రాజన్, యదీశ్వర వశం జగత్ ।
లోకా స్సపాలా యస్యేమే, వహన్తి బలి మీశితుః ॥ ౪౨

(స సంయునక్తి భూతాని స ఏవ వియునక్తి చ)
యథా గావో నసి ప్రోతాః, తన్త్ర్యాం బద్ధాశ్చ దామభిః ।
వాక్తన్త్ర్యాం నామభి ర్బద్ధా వహన్తి బలి మీశితుః ॥ ౪౩

౩౯ ఉక్తిమేవాహ నాహం వేదేతిద్వాభ్యామ్ హేభగవన్ పిత్రోర్గతిం నాహంవేద- అహం న జానే తావితః క్వగతౌ తథా హతపుత్రా ఆర్తాచ తపస్వినీ- పతివ్రతాచ అమ్బా క్వగతా

౪౦. దిష్ట్యేత్యానన్దద్యోతక మవ్యయమ్ చాదే-రాకృతి గణత్వాత్ నిపాతసంజ్ఞాయాం "స్వరాది నిపాత మవ్యయ" మితి అవ్యయ సంజ్ఞా. వ్యసనార్ణవే పితృవిశ్లేషజ దుఃఖార్ణవేమగ్నానా మస్మాకం కర్తరిషష్ఠీనోఽస్మాభిర్భగవాన్త్వం దిష్ట్యా-దృష్టః త్వద్దర్శనేన వ్యసన మపగత మేవ. ఆనన్దశ్చ భవిష్యతీతి భావః కథం దృష్టః? అపారే-దుష్ప్రాపతీరే సముద్రే తత్తారయితా కర్ణధారఇవ నావికఇవ అతస్త్వం పిత్రోర్గతిం బ్రూహి. నవేద్మీతి మాఽవోచః ఇత్యభి - ప్రాయేణతం విశినష్టి. పారదర్శనః - సర్వస్యాఽప్యవధి దర్శనః. సర్వజ్ఞ ఇతి యావత్.

౪౧. హేభార్గవ- ఇత్థం ధర్మపుత్రేణ- యుధిష్ఠిరేణ పృష్టః సర్వజ్ఞో భగవాన్ మునిశ్రేష్ఠో నారదస్తమా బభాషే

౪౨. భాషణమేవాహ మాకం చనేతి వింశత్యా యత్పృష్టం పిత్రోర్గతిం బ్రూహిత్వమితి తస్యోత్తరం వివక్షుస్తావత్ తత్తజ్జీవ కర్మానుగుణ సుఖ దుఃఖాది ఫలప్రదాన ప్రవృత్తే శ్వరాయత్తత్వా త్కృత్స్నస్య జగతః తదన్తర్గత స్త్వం కర్మాయత్తదేహ తదనుబన్ధ్యాది సంశ్లేష విశ్లేష-నిమిత్తం శోకం మా కుర్వితి వైరాగ్యోత్పాదనాయాహ చతుర్భిః హేరాజన్ కంచన దేహం తదను బన్ధినంవా కంచిదపి మా శుచః శోకం మాఽకార్షీః కుతః! యద్యస్మాదిదం జగత్ ఈశ్వరవశం కర్మాఽనుగుణ - ఫలప్రదాన ప్రవృత్తేశ్వరా యత్తం తన్నియామ్య మిత్యర్థః. కోఽసావీశ్వర ఇత్యత్రాహ సపాలాః ఇన్ద్రాదిలోకపాలై స్సహితాః లోకాః విరిఞ్చి ప్రభృత్య కిఞ్చన పర్యన్తాః ఇమేజనాః యస్యేశితుః బలిం పూజాం వహన్తి కిఙ్కరా భవన్తీత్యర్థః

౪౩. బలివహనమేవ సదృష్టాన్తం ఉపపాదయతి యథేతి తన్త్రీతి రశ్చనా మహతీరజ్జుః తద్బద్ధాః క్షుద్రరజ్జవః ఉపదామాని యద్వా తన్త్రీనామ నాసారజ్జుః తత్సంబద్ధా ఆకర్షణ పాశా దామాని యథాగావః.

యథా క్రీడో పస్కరాణాం సంయోగ విగమా విహ ।
ఇచ్ఛయా క్రీడితు స్స్యాతాం, తథైవే శేచ్ఛయా నృణాం ॥ ౪౪
యన్మన్యసే ధ్రువం లోకమధ్రువం వా నచోభయం ।
సర్వథా హి నశోచ్యా స్తే, స్నేహా దన్యత్ర మోహజాత్ ॥ ౪౫
తస్మా జ్జహ్యఙ్గ వైక్లబ్యం, అజ్ఞాన కృత మాత్మనః ।
కథం త్వనాథాః కృపణా జీవేరన్పత మాంవినా ॥ ౪౬
కాల కర్మ గుణా ధీనో, దేహో ఽయం పాఞ్చ భౌతికః ।
కథ మన్యాం స్తు గోపాయేత్. సర్పగ్రస్తో యథా పరమ్ ॥ ౪౭

చతుష్పాదః నసి పన్ధిౌ కృతాయాం నాసికాయాం ప్రోతాః సంయుక్తా జవ స్సన్తః తన్త్ర్యాముపదామభి ర్బద్ధాః ద్విపదే కిం కుర్వన్తి తథావాక్తన్త్ర్యాం వేదాఖ్య తన్త్ర్యాం నామభిః-వర్ణాశ్రమ విశేషాఽన్వయాత్మక నామభిః ఉపదామస్థానీయైః బద్ధాస్సపాలాః లోకాః ఈశితురీశస్య బలిం వహన్తి.

౪౪. కిందేహ తదనుబన్ధ్యాదీన్ నిత్యాన్ మత్వాశోచసి కింవా అనిత్యాన్ అథవో భయథా। తథాఽపి నతె శోక విషయా ఇతివక్తుం తావత్ దేహాదిశ్లేష విశ్లేషా క్రీడార్థం జగద్వ్యాపారే ప్రవృత్తస్యే శ్వరస్య ఇచ్ఛయా తత్తత్కర్మాను గుణ్యేన సమ్పద్యేతే ఇతి సదృష్టాన్తమాహ **యథేతి** యథా ఇహలోకే కస్యచిత్ క్రీడితుః పుంసః ఇచ్ఛయా క్రీడోపస్కరాణాం- క్రీడాసాధనానాం సంయోగ వియోగా వన్యథా చ భవతః యథాక్రీడోపస్కరాః క్రీడితురిచ్ఛయా కదాచిత్సంశ్లిష్య పునః తదిచ్ఛయైవ విశ్లిష్టాశ్చభవన్తి తథా ఈశ్వరేచ్ఛయా నృణామపి సంయోగ వియోగౌస్యాతామ్.

౪౫. ఉక్తం శిపత్త్రయం అనువాద పూర్వకం ప్రతిక్షిపతి **యదితి** యదిలోకం ధ్రువం - స్థిరం మన్యసే యద్వా అధ్రువం అథవోభయం తత్రతావత్ తృతీయ కల్పః అసంభవాదేవ నిరస్త ఇత్యభిప్రాయే ణాహ నచోభయమితి నహిద్వ్యాత్మకం వస్తుదృష్టం శ్రుతం చేత్యర్థః। పరస్పర విరుద్ధయోః ధ్రువత్వాఽ ధ్రువత్వయోః ఏకత్ర సమావేశోఽసమ్భవ నిరస్త ఇతి భావః తదభ్యుపగమ్యాఽపి తేన సహ ఇతరచ్ఛిరో ద్వయం ప్రతిక్షిపతి **సర్వథాహీతి** ధ్రువత్వేఽధ్రువత్వే చ ఉభయ విధత్వేచ తేదేహాదయః తత్త్వమేవేతి నశోచ్యాః తత్త్వాదేవ నశోచ్యాః నహివస్తుతో యావదాత్మ భావీధర్మః కేనాఽప్యపనేతుం శక్యఇతి భావః ఏవంసతి తచ్ఛోక హేతుః కేవల దేహాత్మ భ్రమమూలకో దేహాదిష్వను రాగఏవ ఇత్యభిప్రాయేణ "స్నేహాదన్య త్రదేహ జాదితి" దేహజాద్దేహాత్మ - భ్రమజాత్ స్నేహాదన్యత్ర అన్యస్మిన్ శోకహేతుత్వం నాస్తీతిశేషః.

౪౬. తస్మాదఙ్గ హేరాజన్ అజ్ఞానకృతం - దేహాత్మ - భ్రమకృతం ఆత్మనః - స్వస్య మనసోవా వైక్లబ్యం - దైన్యం జహి - అపనయ తదభిప్రేతం ప్రశ్నాన్తరం సర్వజ్ఞత్వాత్ స్వయమేవ ఆవిష్కృత్య ప్రతివక్తి **కథమితి సార్ధద్వయేన** తత్ర కథమిత్యర్థేన ప్రశ్నాఽఽవిష్కారః తతశ్లోకద్వయేన తస్య ప్రతి వచన మితి వివేకః మాంవినా అనాథాః రక్షితృహీనాః అత ఏవదీనాస్తే కథం జీవేరన్. ఇతి శబ్దోఽత్ర అధ్యాహర్తవ్యః కథం జీవేరన్నితి పృచ్ఛసిచేదిత్యర్థః.

అహస్తాని సహస్తానాం, అపదాని చతుష్పదామ్ ।
ఫల్గూని తత్ర మహతాం జీవో జీవస్య జీవనమ్ ॥ ౪౭
తదిదం భగవా న్రాజన్, ఏక ఆత్మాఽఽత్మనాం స్వదృక్ ।
అన్తరోఽనన్తరో భాతి, పశ్య తం మాయయోరుధా ॥ ౪౮
సోఽయ మద్య మహారాజ, భగవాన్భూత భావనః ।
కాలరూపోఽవతీర్ణో ఽస్యాం, అభావాయ సురద్విషామ్ । ౫౦

---

౪౬ తావత్తత్తుల్య యోగక్షేమే స్వస్మిన్ తద్రక్షకత్వాఽభిమానం త్యజేత్యభిప్రాయేణాహ కాలేతి కర్మ - అదృష్టం గుణాస్సత్త్వాదయః పృథివ్యాది - పఞ్చభూతారబ్ధోఽయం దేహః కాలాద్యధీనః అయమిత్యనేన త్వద్దేహోప్యేవం విధ ఏవతి సూచితమ్ స్వయమేవం విధ దేహః కథమన్యాన్గోపాయేత్ - రక్షేత్ నరక్షే దేవేత్యర్థః యథా స్వయం సర్పగ్రస్తః అన్యాన్ తద్గ్రస్తాన్ నగోపాయతి తద్వత్.

౪౭. అస్త్వేవ మథాఽపి జీవికావతి గృహేస్థితానా మస్మాకం జీవనం సుశకం కథమితో గతానాం తేషాం జీవనంస్యాత్ ఇత్యత ఆహ **అహస్తానీతి** అహస్తాని భూతాని సహస్తానాం తేషాం జీవనం. యథా లాభం - యథా యోగ్యం ఓషధి ఫల మూల - పశుమృగాదీని జీవన మిత్యర్థః. తథాహస్త రహితానామపి చతుష్పదాం అపదాని - అవిద్యమాన పాదాని భూతాని జీవనం తత్రాఽపి - అపదేష్వపి మహతాం- అజగరాదీనాం భూతానాం ఫల్గూనిక్షుద్రాణి - భూతాని జీవనం కింబహునా జీవస్య - సజీవస్య భూతస్య జీవ ఏవ జీవనం. జీవన శబ్దో భక్ష్యపరః.

౪౮. సర్వత్ర వనే గృహేవా భగవానేవ రక్షితేత్యభి - ప్రాయేణ తదుపయుక్తతయా భగవతస్సార్వాత్మ్యం కృత్స్న జగతస్తదాత్మకతయా తదన న్యత్వం చాహ **తదిద**మితి హేరాజన్ తదీశ్వర వశత్వేనోక్తం ఇదం పరిదృశ్యమానం చిద చిదాత్మకం జగత్ భగవాన్ ఏక ఏవ మృదయంఘట ఇతివత్ - స్వరూపాఽభేదశఙ్కాం వారయితుం విశినష్టి । ఆత్మనాం దేవమనుష్యాది దేహభృతాం జీవానాం ఆత్మా - అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసన ధారకత్వాభ్యాం అవస్థితః ఆత్మ శబ్దస్యై తదేవహి ప్రవృత్తి నిమిత్తం. యదన్త ప్రవిశ్య ప్రశాసన ధారకత్వాభ్యా మవస్థానం అనేన శరీరాత్మ భావని బన్ధనం జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వం ఇత్యుక్తం భవతి. శరీరాత్మ భావని బన్ధనశ్చ అనన్యత్వ - వ్యపదేశో దృష్టచరః ఆత్మాదేవో జాతః మనుష్యో జాత ఇతి వ్యాప్యవస్తుగత దోష సంస్పర్శ శఙ్కాం నిరాకుర్వన్ విశినష్టి స్వదృక్ - ఆత్మనామాత్మతయా అవస్థితోఽపి స్వాత్మయా థాత్మ్యదర్శీ అతోనాఽస్య దోషసంస్పర్శ ఇతి భావః. తథాచశ్రూయతే "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి నకేవల మన్తరాత్మైవ అపితు అన్తరోఽప్యనన్తరోభాతి బహిశ్చభాతి సన్నేకస్య కథం దేవ మనుష్యాది రూపేణ బహుధాఽవస్థాన మిత్యత్రాహ **పశ్యతం మాయయోరుధా** ఇతి మాయయా - దేవ మనుష్యాది రూపేణ పరిణతయా శరీర భూతయా జీవసంస్పృష్టయా ప్రకృత్యా తం భగవన్తం ఉరుధా - బహుధాపశ్య చిద చిదాత్మక దేవాది శరీర భేదేన ఏక ఏవాఽవస్థిత ఇతి విజానీహీత్యర్థః.

నిష్పాదితం దేవకృత్య మవశేషం ప్రతీక్షతే ।
తావద్యూయ మవేక్షధ్వం, భవే ద్యావ దిహే శ్వరః ॥ ౫౧

ధృతరాష్ట్ర స్సహ భ్రాత్రా, గాన్ధార్యా చ స్వ భార్యయా ।
దక్షిణేన హిమవత ఋషీణా మాశ్రమం గతః ॥ ౫౨

స్రోతోభి స్సప్తభి ర్యా వై, స్వర్ధునీ సప్తధా వ్యధాత్ ।
సప్తానాం ప్రీతయే నానా, సప్తస్రోతః ప్రచక్షతే ॥ ౫౩

స్నాత్వాఽనుసవనం తస్మిన్, హుత్వా చాగ్నీ న్యథా విధి ।
అబ్భక్ష ఉపశాన్తాత్మా, స ఆస్తే విగతేషణః ॥ ౫౪

---

౫౦ న కేవలం త్వత్పితా స్వార్థమేవ వినిర్గతః అపితు యుష్మాభిరపి ఏవమేవ నిర్గన్తవ్యమితి భవతాం ప్రబోధనార్థమపి ఇత్యభిప్రాయేణాహ సోఽయమితి ద్వాభ్యామ్ హేమహారాజ ఏషః - నిఖిల జదన్త రాత్మా వశీకృత లోకత్రయః కాల కలనకోఽయం భగవాన్ శ్రీకృష్ణః భూతాని స్వాజ్ఞాఽనువర్తీని భావయతి అభ్యుదయ యుక్తాని కరోతీతి తథా హేతుగర్భమిదం సాధు పరిత్రాతృత్వాదితి భావః సుర ద్విషాం - దుష్కృతాం అభావాయ - నాశాయ కాలరూపో - మృత్యు రూపోఽస్యాం భువ్యవతీర్ణః - కాల రూపత్వేనాఽవతీర్ణః

౫౧ తేనచ దేవకృత్యం - దేవాఽర్థం కర్తవ్యం కృత్యం - ప్రయోజనం తద్విపక్ష క్షపణరూపం నిష్పాదితమ్ అధునాప్యయం భగవాన్ అవశేషం - కర్తవ్య ప్రయోజనాఽవశేషం స్వకుల వినాశాత్మకమితి గూఢాఽభి సన్ధిః ప్రతీక్షతే అతోయావ దిహ భూమౌ భగవానీశ్వరః కృష్ణః భవేద్వర్తేత తావదేవ యూయమప్య వేక్షధ్వం తథాపితృవన్నిర్గచ్ఛతేతి భావః

౫౨ బ్రూహిత్వమితి ప్రకృత ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ "ధృతరాష్ట్ర" ఇతి ద్వాభ్యామ్. స్వ భార్యయా - గాన్ధార్యా భ్రాత్రా విదురేణచ సహ ధృతరాష్ట్రో హిమవతో దక్షిణేన ఋషీణామాశ్రమంగతః హిమవతో దక్షిణ పార్శ్వేఽనన్తరవర్తిన మాశ్రమంగత ఇత్యర్థః "ఏనబన్యతరస్యామదూరే పఞ్చమ్యా" ఇత్య వధ్యవధి మతోస్సామీప్యే ఏనప్రత్యయే వ్యుత్పన్నమిదం దక్షిణే నేత్యవ్యయమ్

౫౩. కోఽసావాశ్రమ ఇత్యత్రాహ స్రోతోభిరితి యం సప్తస్రోత ఇతి ప్రచక్షతే తమాశ్రమం గత ఇత్యన్వయః తత్ర తన్నామ్నః ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ యా వై ప్రసిద్ధా స్వర్ధునీ - స్వర్గనదీ గఙ్గా సప్తానాం ఋషీణాం ప్రీతయే యతః సప్తభిః - స్రోతోభిః ప్రవాహైః నానా బహుధా తదేవాహ సప్తధావ్యధాత్ - సువిభక్తా బభూవ అతస్తం దేశం సప్తస్రోత ఇత్యాచక్షతే యమేవ మాచక్షతే తంగత ఇత్యర్థః

౫౪. తత్ర కిం కరిష్యతి కథం వావర్తిష్యత ఇత్యత్రాహ స్నాత్వేతి తత్ర అనుసవనం- త్రిసంధ్యం స్నాత్వా అగ్నీన్ యథావిధి - హుత్వాచ అబ్భక్షః అప ఏవ భక్షయన్ ఉపశాన్తః కామాద్య

జితాసనో జితశ్వాసః ప్రత్యాహృత షడిన్ద్రియః ।
హరి భావనయా ధ్వస్త రజ స్సత్వ తయో మలః ॥ ౫౫

విజ్ఞానా త్మని సంయోజ్య క్షేత్రజ్ఞే ప్రవిలాప్య తమ్ ।
బ్రహ్మణ్యా త్మాన మాధారే, ఘటామ్బర మివా మ్బరే ॥ ౫౬

ధ్వస్త మాయా గుణోదర్కో, నిరుద్ధ కరుణాశయః ।
నివర్తితా ఽఖిలా హారం, ఆస్తే స్థాణు రివా ధునా ॥ ౫౭

కలుషితః ఆత్మా - మనోయస్య నిగతా ఈషణాః దారేషణా - ధనేషణా - పుత్రేషణాః యస్య తథాభూతః ఆస్తే - ఆసిష్యతే

౫౫ జితమాసనం యేన సః చిరమాసీనోఽపి క్లమ రహిత ఇత్యర్థః జితాః-శ్వాసాః ప్రాణాది వాయవః యేన ప్రత్యాహృతాని - శబ్దాది విషయేభ్యో నియమితాని షడిన్ద్రియాని యేన హరి భావనయా భగవద్రూప ధ్రువాఽనుస్మృత్యాధ్వస్తాని నిరస్తాని రజ ఆది గుణత్రయ కార్యాణి ముక్తి ప్రతిబన్ధకాని పుణ్యాఽపుణ్యాది రూపాణి మలాని యస్య తథా భూతః

౫౬ విజ్ఞానాత్మని - విజ్ఞాన స్వరూపే క్షేత్రజ్ఞే - ప్రత్యగాత్మని సంయోజ్య పూర్వప్రస్తుతా నీన్ద్రియాణీత్యర్థాత్సిద్ధం ఇంద్రియాణి సంయోజ్య ఇన్ద్రియైరనాకృష్ట చిత్త ఇత్యర్థః తమాత్మానం క్షేత్రజ్ఞం ఆధారే - ధారకే బ్రహ్మణి విలాప్య విలీనం కృత్వా ఉపాధి విధూననేన బ్రహ్మసమానాఽఽకారతయా అనుసంధాయేతి యావత్ తత్ర దృష్టాన్తమాహ ఘటామ్బర మివాఽమ్బరే ఇతి మహాకాశే ఘటాకాశమివ బ్రహ్మణి అజ్ఞానం ప్రవిలాప్య స్థాణురివాస్తే ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః అమ్బర దృష్టాన్తేన జీవ బ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యం అనుసన్ధాయేతి నభ్రమితవ్యమ్ ఘటాద్యు పాధ్యపగమేన ఘటాకాశస్య మహాకాశ సంశ్లేషేఽపి స్వరూప భేదసద్భావాత్ పఞ్చీకరణ స్మరణాత్ ఆకాశేపి అంశ భేదస్య వేదాన్తిభి రవశ్యాఽఙ్గీకార్యత్వాత్ యదా ఆకాశే అంశభేదో నాఽభ్యుపగమ్యేత తదా కృత్స్నస్యాఽప్యాకాశస్య ఘటాద్యు పహితత్వ ప్రసఙ్గః సచేష్టా పత్తిః ఘటాకాశ మహాకాశయోః వ్యాప్య - వ్యాపకభావ వైపరీత్యాపాతాత్ కార్త్స్న్యేన ఆకాశస్య ఘటోపహితత్వేహి తత్పరిచ్ఛిన్నాకాశస్య వ్యాపకత్వం సుస్పష్టం అతస్సంశ్లేష దశాయామపి ఘటకాశ మహాకాశయోః ప్రదేశ భేదోఽస్త్యేవ ఉపాధ్యపగమేన సమానాకారత్వ మాత్రాఽభిప్రాయక ఏవాఽయం దృష్టాన్త ఇత్యవగన్తవ్యమ్

౫౭. ధ్వస్తః - మాయాగుణానాం రజ ఆదీనాం ఉదర్కో రాగద్వేషాది కార్యద్వారా ఉత్తరోదయోయస్య నిరుద్ధాని కరణాని - ఇన్ద్రియాణి ఆశయోవాసనా అన్తఃకరణం వాయేన నివర్తితాః అఖిలాః సర్వే ఆహారాః - అభ్యవహరణాదయోఽపి యేనతథా భూతః స్థాణురివాఽచలోనిశ్చలః ఆస్తే - ఆసిష్యతే "ప్రత్యాహృతషడిన్ద్రియ" ఇత్యనేన - ఇన్ద్రియాణాం విషయేభ్యః ఆకర్షణమాత్రముక్తమ్. "నిరుద్ధకరణాశయ" ఇత్యనేనతు పునర్విషయేషు ప్రవృత్తిప్రతిబన్ధ ఉక్తః అతోన పౌనరుక్త్యం తథా "ధ్వస్తరజస్తమోమలః ఇత్యనేన పుణ్య పాపాద్య భావ ఉక్తః "ధ్వస్తమాయా గుణోదర్క" ఇత్యనేన పుణ్యాఽపుణ్యమూలక రాగ ద్వేషాద్య భావ ఉక్తః తథాతావ దభ్యవహరణః-తతోనివర్తితాఽఖిలాఽహారఇతి.

తస్యాఽన్తరాయో మైవాభూః, సన్న్యస్తాఖిల కర్మణః । ౫౮
స వా అద్యతనాద్రాజన్, పరతః పఞ్చమేఽహని ।
కళేబరం హాస్యతి వై, తచ్చ భస్మీ భవిష్యతి ॥ ౫౯

దహ్యమానేఽగ్నిభిర్దేహే, పత్యుః పత్నీ సహోటజే ।
బహిః స్థితా పతిం సాధ్వీ, తమగ్ని మనుపేక్ష్యతి ॥ ౬౦

విదురస్తు తదాశ్చర్యం, నిశామ్య కురునన్దన ।
హర్ష శోకయుత స్తస్మాత్, గన్తా తీర్థ నిషేవకః ॥ ౬౧

ఇత్యుక్త్వాఽథాఽఽరుహత్ స్వర్గం, నారద స్సహ తుమ్బురుః ।
యుధిష్ఠిరో వచ స్తస్య; హృది కృత్వాఽజహాచ్ఛుచః ॥ ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే - హస్తినాపురే విదురాగమనం
ధృతరాష్ట్ర ప్రయాణంచేతి, త్రయోదశోఽధ్యాయః

౫౮, ౫౯. కథం చిత్తమానయిష్యామీతి యుధిష్ఠిరాఽభిప్రాయమాలక్ష్యాహ తస్యేతి సన్న్యస్తాని - త్యక్తాని అఖిలాని - దేహధారణార్థాన్యపి కర్మాణి యేన తస్య ధృతరాష్ట్రస్యాఽన్తరాయో - విఘ్నభూతస్త్వం మాభూః - నభవ. హేరాజన్ సధృతరాష్ట్రః అద్యతనాత్ - వర్తమాన దినాత్ ఆరభ్య పరతః పఞ్చమేఽహని స్వం కళేబరం హాస్యతివై - నూనంత్యక్ష్యతి తచ్చ కళేబరం యోగాగ్నినైవ భస్మీభవిష్యతి.

౬౦. తతస్సహోటజే - పర్ణశాలాసహితే భర్తుర్దేహే అగ్నిభిర్దహ్యమానే సతి తస్యపత్నీ సాధ్వీ పతివ్రతా గాన్ధారీ బహిస్స్థితా తమగ్ని మనువేక్ష్యతి - అను ప్రవేక్ష్యతి.

౬౧. హేకురునన్దన తతస్తదాశ్చర్యం నిశామ్యదృష్ట్వా విదురః హర్షశోకాభ్యాం భ్రాతుర్ముక్తి విశ్లేషజాభ్యాం యుక్తః తస్మాద్దేశాత్ తీర్థాని నిషేవకః సేవితుమిచ్ఛన్ గన్తా - గమిష్యతి.

౬౨. ఇతీత్థముక్త్వా సతుమ్బురుః - భగవాన్ నారదః స్వర్గమారుహత్ స్వర్గ ప్రత్యూర్ధ్వం జగామేత్యర్థః యుధిష్ఠిరస్తు తస్య నారదస్య వచః హృదికృత్వా నిధాయ శుచః శోకాన్ అజహాత్ - తత్యాజ.

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రిచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ-

సంప్రస్థితే ద్వారకాయాం జిష్ణౌ, బన్ధు దిదృక్షయా ।
జ్ఞాతుం చ పుణ్యశ్లోకస్య కృష్ణస్య చ విచేష్టితమ్ ॥ ౧

వ్యతీతాః కతిచిన్మాసాః తదా నాయాత్తతోఽర్జునః ।
దదర్శ ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని కురూద్వహః ॥ ౨

కాలస్య చ గతిం రౌద్రీం విపరీతర్తు ధర్మిణః ।
పాపీయసీం నృణాం వార్తాం క్రోధ లోభా ఽనృతాత్మనామ్ ॥ ౩

జిహ్మప్రాయం వ్యవహృతం శాఠ్యమిశ్రం చ సౌహృదమ్ ।
పితృ మాతృ సుహృ ద్భ్రాతృ దమ్పతీనాం చ కల్కనమ్ ॥ ౪

వ్యాఖ్యా

౧ సంప్రస్థిత ఇతి బన్ధూనాం-యదూనాం దిదృక్షయా ఉత్తమశ్లోకస్య విచేష్టితం జ్ఞాతుంచ జిష్ణావర్జునే ద్వారకాయాం సంప్రస్థితే - ప్రస్థాన పూర్వకం ద్వారకాయాం ప్రవిష్టేసతి ద్వారకాయాం బన్ధూనాం దిదృక్షయే తివా అన్వయః.

౨. కతిచి న్మాసా వ్యతిక్రాన్తా బభూవుః తథాఽపి తతో - ద్వారకాతోఽర్జునో నాఽగచ్ఛత్। తదా కురూద్వహో - యుధిష్ఠిరః ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని దుఃఖ నిమిత్తాన్యరిష్టాని దదర్శ

౩ విపరీతా - ఋతూనాం వసన్తాదీనాం ధర్మాయస్య తస్యకాలస్య రౌద్రీం - ఘోరాం గతించ ద్వితీయాన్తానాం దదర్శేతి పూర్వేణ దృష్ట్వేత్యుత్తరేణ వాఽన్వయః। క్రోధాదిప్రవణ ఆత్మా - మనో యేషాంతేషాం నృణాం పాపీయసీం వార్తాం - జీవనార్థ ప్రవృత్తిం.

౪ జిహ్మప్రాయం - కౌటిల్యప్రచురం వ్యవహృతం - వ్యవహారం శాఠ్యమిశ్రం - మౌర్ఖ్యయుక్తం సౌహృదంచ పిత్రాదీనాం పరస్పరం కల్కనం - రాగాదిదోషంచ.

కన్యా విక్రయికం తాతం సుతం పిత్రో రపోషకమ్ ।
బ్రహ్మణాన్ వేద విముఖాన్ శూద్రాంశ్చబ్రహ్మవాదినః ॥ ౫

నిమిత్తా న్యత్యరిష్టాని కాలే త్వనుగతే నృణా మ్ ।
లోభా ద్యధర్మ ప్రకృతిం దృష్ట్వోవాచాఽనుజం నృపః ॥ ౬

యుధిష్ఠిర ఉవాచ–
సమ్ప్రేషితో ద్వారకాయాం జిష్ణుర్బంధు దిదృక్షయా ।
జ్ఞాతుం చ పుణ్యశ్లోకస్య కృష్ణస్య చ విచేష్టితమ్ ॥ ౭

గతాస్సప్తాఽధునామాసా భీమసేన తవా నుజః ।
నాయాతి కస్యవాహేతోః నాహంవేదేదమఞ్జసా ॥ ౮

అపి దేవర్షిణా దిష్టస్స కాలోఽయముపస్థితః ।
యదాత్మనోఽఙ్గమాక్రీడం భగవానుత్సి సృక్షతి ॥ ౯

యస్మాన్నస్సమ్పదో రాజ్యం దారాః ప్రాణాః కులం ప్రజాః ।
ఆసన్ సపత్న విజయో లోకాశ్చ యదనుగ్రహాత్ । ౧౦

---

౫. కన్యాం విక్రీణాతీతి – తథా తంతాతం – పితరం పిత్రోః – మాతాపిత్రో రపోషకం సుతంచ వేదేభ్యో విముఖాన్ – బ్రాహ్మణాదీన్ బ్రహ్మవాదినో – వేదపాఠకాన్ – శూద్రాంశ్చ

౬. తథాఽత్యరిష్టాని నిమిత్తాని – దుఃఖసూచకాని కాలే త్వనుగతే – నిమిత్తే నిమిత్త భూత విపరీతకాలాఽ నుసారమిత్యర్థః. నృణాం లోభాద్య ధర్మ స్వభావాన్ దృష్ట్వా. లోభాదీత్యాదిశబ్దేన క్రోధాదిసఙ్గ్రహః. నృపో – యుధిష్ఠిరః అనుజం – భీమం ప్రోవాచ.

౭ తదేవాహ "సంప్రేషిత" ఇతి షోడశభిః ద్వారకాయాం యేబాన్ధవాః తేషాం దిదృక్షయా కృష్ణస్య – విచేష్టితం జ్ఞాతుంచ జిష్ణుః సంప్రేషితః ప్రస్థాపితః.

౮. హేభీమసేన సప్త – మాసాః వ్యతిక్రాన్తాః అధునాఽపి కస్మాద్ధేతోః తవాఽనుజోఽర్జునో నాఽఽయాతి ఇదం అనాగమన నిమిత్తం అహం అఞ్జసా నవేద్మి అఞ్జసేత్యవ్యయం తత్త్వ శీఘ్రార్థ యోర్వర్తతే.

౯. అపీతి అపిశబ్ద స్సంభావనాద్యోతకః దేవర్షిణా నారదేన ఆదిష్టః సూచితః సకాలోఽధునా ఉపస్థితోఽపి? – ఉపస్థితస్స్యాత్కి మిత్యర్థః కోఽసౌయస్మిన్కాలే భగవాన్ – కృష్ణః ఆత్మనస్స్వస్యాక్రీడం క్రీడార్థ మఙ్గం ఉత్సిసృక్షతి – త్యక్తుమిచ్ఛతి సకాలః ఆక్రీడం – క్రీడార్థం మనుష్య సంస్థానం అఙ్గం – శుద్ధ సత్వమయం అప్రాకృతం – శరీరం ఉత్సిసృక్షతి భూమే ర్విశ్లేషయితు మిచ్ఛతీత్యర్థః.

పశ్యోత్పాతాన్ నరవ్యాఘ్ర దివ్యాన్ భౌమాన్సదైహికాన్ ।
దారుణాన్ శంసతోఽదూరాత్ భయంనోబుద్ధిమోహనమ్ ॥ ౧౧

ఊర్వ్వక్షి బాహవో మహ్యం స్ఫురన్త్యఙ్గ పునః పునః ।
వేపథుశ్చాఽపి హృదయే ఆరాద్దాస్యన్తి విప్రియమ్ ॥ ౧౨

శివైషోద్యన్త మాదిత్య మభిరౌత్యనలాననా ।
మా మఙ్గ సారమేయోఽయమభిరోదిత్యభీతవత్ ॥ ౧౩

శస్తాః కుర్వన్తి మాం సవ్యం దక్షిణం పశవోఽపరే ।
వాహాంశ్చ పురుష వ్యాఘ్ర లక్షయే రుదతో మమ ॥ ౧౪

మృత్యుదూతః కపోతోఽయం ఉలూకః కమ్పయన్ మనః ।
ప్రత్యులూకశ్చ కుహ్వానైః అనిద్రౌశూన్యమిచ్ఛతః ॥ ౧౫

౧౦ భగవన్తంవిశినష్టి యస్మాదితి యస్మాత్ భగవతో హేతోః నోస్మాకం సమ్పదాదయో బభూవుః యస్యచాఽనుగ్రహాత్ లోకాః పుణ్యలోకా భవిష్యన్తి సభగవాన్ ఉత్సిసృక్షతీత్యన్వయః సంపదః భోగ్యభోగోపకరణాది సమృద్ధయః సపత్నవిజయః - శత్రువిజయః

౧౧ హేనరవ్యాఘ్ర దివ్యాన్ - దివిభవాన్ భూమౌ - భవాన్ దేహేచభవాన్ దారుణాన్ - ఘోరాన్ అదూరాత్ సమనన్తరమేవ నోఽస్మాకం బుద్ధిం మోహయతీతి తథా భూతం భయం శంసతః - సూచకాన్ ఉత్పాతాన్పశ్య.

౧౨. తావద్దైహికానుత్పాతాన్ దర్శయతి ఊర్వ్వితి అఙ్గ - హేభీమ మే వాయోర్వాదయః పునః పునఃస్ఫురన్తి చలన్తి హృదయే వేపథుః కమ్పశ్చ భవతి. తాన్యేతాన్యూర్వాది స్ఫురణాని ఆరాత్- సమనన్తర కాలమేవ మహ్యం అప్రియం దాస్యన్తి - మమవిప్రియప్రాప్తి సూచకాని భవన్తీత్యర్థః

౧౩ ఏషా శివా - సృగాలవిశేషః అనలవజ్జ్వలదాననం యస్యాస్సా ఆదిత్యమభి - ఆదిత్యాఽభిముఖం రౌతి అఙ్గ - హేభీమ అయం సారమేయః - శ్వా మమాఽభిముఖం - అభీరువత్ అభీతవత్ రోదితి రోదనం కరోతి.

౧౪ శస్తాః - ప్రశస్తా గవాశ్వాదయః పశవోమాం సవ్యం ఆత్మానం సవ్యపార్శ్వస్థంకుర్వన్తి అపరే - అప్రశస్తాః ఖరమహిషాదయస్తు దక్షిణం కుర్వన్తి హే పురుషవ్యాఘ్ర మమవాహాన్ - గజాఽశ్వాదీన్ రుదతో - రోదనం కుర్వాణాన్ లక్షయే

౧౫. అయముహులూకో - ఘూకః మృత్యోర్దూతః - తద్వాసనిష్టకరః సచ - ప్రత్యులూకశ్చ - తదభిముఖ మనశ్చోలూకః తావేతా వనిద్రౌ - నిద్రారహితౌ కుహ్వానైః కూ ఇత్యేవం విధైః హ్వానైశ్శబ్దైరితి తచ్ఛబ్దాఽనుకారః. ఇమందేశంశూన్యం ఇచ్ఛతః సూచయతః.

ధూమ్రా దిశః పరిధయః కమ్పతే భూ స్సహాద్రిభిః ।
నిర్ఘాతశ్చ మహా నాసీత్ సాకం చ స్తనయిత్నుభిః ॥ ౧౬

వాయుర్వాతి ఖరస్పర్శః రజసా విసృజం స్తమః ।
అసృగ్వమన్తి జలదాః బీభత్స మివ సర్వతః ॥ ౧౭

సూర్యం హతప్రభం పశ్య గ్రహమర్దం మిథో దివి ।
ససఙ్కులై ర్భూతగణైః జ్వలితే ఇవరోదసీ ॥ ౧౮

నద్యో నదాశ్చక్షుభితాః సరాంసిచ మనాంసిచ ।
నజ్వలత్యగ్ని రాజ్యేన కాలోఽయం కిం విధాస్యతి ॥ ౧౯

నపిబన్తి స్తనం వత్సాః నదుహ్యన్తిచ మాతరః ।
రుదన్త్యశ్రుముఖా గావో న హృష్యం త్యృషభావనే ॥ ౨౦

దైవతాని రుదన్తీవ స్విద్యన్తీ వో చ్చలన్తి చ ॥ ౨౧

ఇమేజనపదా గ్రామాః పురో ద్యానా కరాశ్రమాః ।
భ్రష్టశ్రియో నిరానన్దాః కిమఘం దర్శయన్తి నః ॥ ౨౨

---

౧౬ దిశో - ధూమ్రాః పరిధయశ్చ దృశ్యన్త ఇతి శేషః అద్రిభిస్సహ భూః - పృథివీ కమ్పతే. స్తనయిత్నుభిః మేఘైగాకాలికైస్సహ మహాన్నిర్ఘాతః - అశనినిర్ఘాతశ్చ ఆసీత్

౧౭. ఖరః కఠినః-స్పర్శః-యస్య సవాయుః ధూళ్యా తమః-విసృజన్ విశేషేణ సృజన్ వాతి । జలదాః మేఘాః సర్వతో బీభత్సమివ అసృక్ రుధిరం వమన్తి ముఞ్చన్తి.

౧౮. హతాప్రభాయస్యతథాభూతం సూర్యంపశ్య దివిగ్రహాణాం - భృగ్వఙ్గా రకాదీనాం - పరస్పరం విమర్దం కలహం పశ్య. సునితారాం సంకులైర్భూతానాం పిశాచానాంగణైః రోదసీ త్యవ్యయం ద్యావాపృథివ్యోః వర్తతే. తేజ్వలితే ఇవ దృశ్యేతే

౧౯ నద్యః ప్రాక్స్రోతసః నదాః - ప్రత్యక్స్రోతసః సరాంసి భూతానాం మనాంసిచ క్షుభితాః సంచలితాః భవన్తి శుష్కా భవన్తీతి వా. అగ్నిః ఆహవనీయాదిః ఆజ్యేన నజ్వలతి. అయంకాలః-కిందుఃఖం విధాస్యతి. అహంతు నవేద్మీతి భావః

౨౦. వత్సాః స్తనం - స్తన్యం నపిబన్తి మాతరశ్చ వత్సాన్ ప్రతి నదుహ్యన్తి. స్తన్యమితి శేషః గావః అశ్రూణిముఖే యాసాంతాః రుదన్తి. వ్రజే - గోష్ఠే ఋషభాః నహృష్యన్తిచ.

౨౧. దైవతాని - దేవప్రతిమాః రుదన్తీవ - స్విద్యన్తి గాత్రప్రస్వేదం ముఞ్చన్తి ఉచ్చలన్తీవ - ఉత్ప్లుత్య పతన్తీవ దృశ్యతే

మన్య ఏతైర్మహోత్పాతైః నూనం భగవతః పదైః ।
అనన్య పురుష శ్రీభిః హీనా భూ ర్గత సౌభగా ॥ ౨౩

ఇతి చిన్తయత స్తస్య దృష్టాఽరిష్టేన చేతసా ।
రాజ్ఞః ప్రత్యాగమ ద్బ్రహ్మన్ యదుపుర్యాః కపిధ్వజః ॥ ౨౪

తం పాదయో ర్నిపతితం అయథాపూర్వ మాతురమ్ ।
అధో వదనమ బ్బిన్దూన్ ముఞ్చన్తం నయనాఽబ్జయోః ॥ ౨౫

విలోక్యో ద్విగ్న హృదయో విచ్ఛాయ మనుజం నృపః ।
పృచ్ఛతి స్మ సుహృన్మధ్యే సంస్మర న్నారదే రితమ్ ॥ ౨౬

కచ్చి దాన ర్త పుర్యాంనః స్వజనాః సుఖమాసతే ।
మధు భోజ దశార్హార్హాః సాత్వతాఽన్ధక వృష్ణయః ॥ ౨౭

౨౨. పురాదీనాం ఆశ్రమాః ఇమే జనపదా దేశాః గ్రామాశ్చ భ్రష్టా శ్రీర్యేభ్యః నిర్గత ఆనన్దో యేభ్య స్తథాభూతాః దృశ్యన్తే నోఽస్మాకం కిమఘం - అఘమూలకం దుఃఖం దర్శయిష్యన్తి వయంతు న విద్మ ఇతి భావః

౨౩ ఇదం త్వహ ముద్భావయామీత్యాహ మన్య ఇతి ఏతైర్మహోత్పాతైః ఇదం త్వహం మన్యే - ఉద్భావయామి. కిమ్ ? అనన్య పురుష శ్రీభిః నవిద్యతే అన్యపురుషేషు శ్రీర్యేషుతైః అన్య పురుషేష్వ సంభావిత కాన్తిభిః భగవతః - కృష్ణస్య పదైః పాద విన్యాసైః హీనారహితా అత ఏవ - గతం సౌభగం సౌన్దర్యం యస్యాం తథాభూతా భూః - పృథివీ నూనం భవిష్యతి.

౨౪ ఇతీత్థం దృష్టాని - జ్ఞాతాని అరిష్టాని యేన - తేన చేతసా రాజ్ఞః - తస్య యుధిష్ఠిరస్య చిన్తయతస్సతః హేబ్రహ్మన్ కపిధ్వజోఽర్జునః యదుపుర్యాః - ద్వారకాయాః ప్రత్యాగమత్ - ఆగతవాన్.

౨౫, ౨౬ తమాగతం - పాదయోర్నిపతితం అనుజ - మర్జునం నృపో - యుధిష్ఠిరః విలోక్య ఉద్విగ్నం - భీతం హృదయం యస్య తథా భూతః నారదోక్తం సంస్మరన్ సుహృదాం మధ్యే పృచ్ఛతిస్మ - అపృచ్ఛత్. కథం భూతం ? అయథా పూర్వం పూర్వవ దనవస్థితం ఆతురం దుఃఖితం అధోవదనం - అవాఙ్ముఖం నయనాబ్జయోః అశ్రుబిన్దూన్ ఉత్సృజన్తం - ముఞ్చన్తం విచ్ఛాయం విగతకాన్తిమ్.

౨౭. ప్రశ్నమేవాహ కచ్చిదాన ర్తపుర్యా మిత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి. కచ్చిది తీష్ట ప్రశ్నద్యోతకం అవ్యయం తావత్సామాన్యతః సర్వానిష్టాన్ బన్ధూన్ పృచ్ఛతి - కచ్చిదితి మధ్వాదయో యాదవాఽవాన్తర విశేషాః తచ్చ నవమేస్ఫుటం. నోఽస్మాకం స్వజనాః - బన్ధవః ఆనర్తపుర్యాం - ద్వారకాయాం సుఖం యథా తథా ఆసతే కచ్చిత్ ఆసతే కిం ? తచ్చ మదిష్ట మితి కచ్చిచ్ఛబ్దం ప్రయుఞ్జానస్య భావః ఏవ ముత్తరత్రాఽపి ద్రష్టవ్యమ్.

శూరో మాతామహః కచ్చిత్ స్వస్త్యాస్తే వాథమారిషః ।
మాతుల స్సానుజః కచ్చిత్ కుశల్యా నకదున్దుభిః ॥ ౨౮

స_ప్త స్వసార స్తత్పత్న్యో మాతులాన్య స్సహాత్మజాః ।
ఆసతే సస్నుషాః క్షేమం దేవకీ ప్రముఖాస్స్వయమ్ ॥ ౨౯

కచ్చిద్రాజా వుకో జీవ త్యసత్పుత్రోఽస్య చానుజః ।
హృదికస్య సుతోఽక్రూరః జయ న్తగద సారణాః ॥ ౩౦

ఆసతే కుశలం కచ్చిత్ యేచ శత్రుజిదాదయః ।
కచ్చిదా స్తే సుఖం రామో భగవాన్ సాత్వతాం పతిః ॥ ౩౧

ప్రద్యుమ్న స్సర్వ వృష్ణీనాం సుఖమా స్తే మహారథః ।
గమ్భీర రయోఽనిరుద్ధో వర్ధతే భగవానుత ॥ ౩౨

---

౨౮ అథోక్త విధాఽర్జున దర్శనేన కృష్ణ నిర్యాణం సంభావ్య తచ్ఛ్రవణాత్ పీపాసః పశ్చాదేవ భవత్వీత్యభిప్రాయేణ తాన్ క్రమశో విశేషేణ పృచ్ఛతి - శూర ఇత్యాదినా అస్మాకం మాతామహః శూరః హేమారిష - హేపార్థ సవిసర్గ పాఠేశూర విశేషణం మారిషశబ్దః సౌమ్యశబ్ద పర్యాయః స్వస్తి యథా తథా ఆస్తే కచ్చిత్ ? నిథానో మాతులః ఆనకదున్దుభిః వసుదేవః సానుజః - కుశలీ కుశలమస్యాఽస్తీతి తథాభూతః ఆస్తే కచ్చిత్ ? వసుదేవస్య అనుజాస్తు ! దేవభాగో దేవశ్రవాః ఆనకః సంజయః శామకః కఙ్కః శమీకః వత్సకః వృకశ్చేతిసవ

౨౯. సప్తేతి స్వసారః - ఉగ్రసేనస్యేతిశేషః. ఉగ్రసేనస్య భగిన్యస్సప్త. తస్యానకదున్దుభేః ప్రత్న్యః మాతులాన్యః అస్మన్మాతులస్య వసుదేవస్య స్త్రియః "ఇన్ద్రభవశర్వరుద్రే" త్యానుగాగమే జీషిచ మాతులానీతి శబ్దోవ్యుత్పాదితః. ఆత్మజైస్సహితాః స్నుషాభిః - సుత భార్యాభి స్సహితాః దేవకీ ప్రభృతయః దేవకీ శ్రుతదేవా శాన్తిదేవా ఉపదేవా శ్రీదేవా దేవరక్షితా సహదేవాఖ్యాః స్వయం క్షేమం యథా తథా ఆసతే కచ్చిత్.

౩౦ అసన్ - దురాత్మా కంసః పుత్రో యస్య సచాహుకః

౩౧ ఉగ్రసేనో రాజా జీవతి కచ్చిత్? అస్యాహుకస్య అనుజో దేవకశ్చ జీవతికచ్చిదిత్యన్వయః. హృదికస్య - శ్వ ఫల్కస్య సుతోఽక్రూరః జయన్తాదయః యేచ శత్రుజిదాదయః వసుదేవపుత్రాః తేసర్వే కుశలం ఆసతే కచ్చిత్? సాత్వతాం - భక్తానాం పతిః సాత్వచ్ఛబ్దో భగవద్భక్త వాచకః సాత్వతశబ్దస్తు యాదవ వాచక" ఇతి వివేకః భగవాన్ బలరామః సుఖమాస్తే కచ్చిత్.

౩౨. అథశ్రీ కృష్ణపుత్రాన్ పృచ్ఛతి సర్వవృష్ణీనాం మహారథః ప్రద్యుమ్నః సుఖమాస్తే కచ్చిత్. తథా భగవాన్ గమ్భీర - వేగః అనిరుద్ధశ్చ వర్ధతేఉత.

సుషేణ శ్చారుదేష్ణశ్చ సామ్బో జామ్బవతీసుతః ।
అన్యేచ కార్ష్ణిప్రవరాః సపుత్రాఋషభాదయః ॥ ౩౩
తథైవాఽనుచరా శ్శౌరేః శ్రుతదేవో ద్ధవాదయః ।
సునన్ద నన్దశీర్షణ్యా యేచాఽన్యే సాత్వతర్షభాః ॥ ౩౪
అపి స్వస్త్యా సతే సర్వే కృష్ణ రామ భుజాశ్రయాః ।
అపిస్మరన్తి కుశలం అస్మాకం బద్ధ సౌహృదాః ॥ ౩౫
భగవానపి గోవిన్దో బ్రహ్మణ్యో భక్తవత్సలః ।
కచ్చిత్పురే సుధర్మాయాం సుఖమాస్తే సుహృద్వృతః ॥ ౩౬
మఙ్గళాయ చ లోకానాం క్షేమాయచ భవాయచ ।
ఆస్తేయదుకులాఽమ్భోధౌ ఆద్యోఽనన్తసఖః పుమాన్ ॥ ౩౭
యద్బాహుదణ్డ గుప్తాయాం స్వపుర్యాంయదవోఽర్చితాః ।
క్రీడన్తిపరమానన్దం మహాపౌరుషికా ఇవ ॥ ౩౮

౩౩ జామ్బవతీ సుత ఇతి సామ్బస్య విశేషణమ్ । సుషేణాదయః అన్యేచ ఋషభాదయః కార్ష్ణి ప్రవరాః శ్రీకృష్ణ - సుతశ్రేష్ఠాః సపుత్రాః అపి సుఖ మాసత ఇత్యుపరిష్టాత్ అన్వయః.

౩౪ తథైవ శౌరే ర్భగవతోఽను చరాః శ్రుతదేవోద్ధవా - దయః యేచాఽన్యే సాత్వతర్షభాః యాదవశ్రేష్ఠాః సునన్దాదయః

౩౫ కృష్ణరామయో ర్భుజావేవ ఆశ్రయౌ యేషాంతే సర్వేఽపి స్వస్త్యాసతే బద్ధసౌహృదాః దృఢసౌహృదాః తేసర్వే అస్మాకమపి కుశలం స్మరన్తి కిమిత్యర్థః.

౩౬ అథ భగవతః కుశలం పృచ్ఛతి *భగవానితి* భగవాన్ కృష్ణః పురే సుధర్మాయాం సుహృద్భి ర్వృతః సుఖ - మాస్తే కచ్చిత్

౩౭ "బ్రహ్మణ్యో భక్తవత్సల" ఇతి విశేషణద్వయాఽభిప్రేతం వ్యఞ్జయన్ పృచ్ఛతి *మఙ్గళాయేతి* లోకానాం - జనానాం మఙ్గళాద్యర్థం అనన్తస్య - సఖా అనన్తసఖః ఆద్యః పుమాన్ పరమపురుషః యదు కులాఽమ్భోధా వాస్తే కచ్చిత్ అనన్తసఖ ఇత్యనేన బలరామ సహిత ఆస్తేకిమితి పృష్టం భవతి క్షేమో లబ్ధ సుఖపరిపాలనం భవో - యోగః సచాఽలబ్ధ సుఖ లాభ రూపః. తదుభయ విధాయమఙ్గళాయేత్యర్థః.

౩౮ తదేవ ప్రపఞ్చయతి *యద్బాహ్వితి* త్రిభిః యస్య - కృష్ణస్య భగవతో బాహుదణ్డ గుప్తాయాం పుర్యాం అర్చితాః సర్వైర్లోకైర్బహుమతాయదవః పరమానన్దం యథా తథా క్రీడన్తి - మహా పౌరుషికా ఇవ - యజ్ఞా ఇవ

యత్పాదశు శ్రూషణముఖ్య కర్మణా ।
సత్యాదయో ద్వ్యష్టసహస్ర యోషితః ॥
నిర్జిత్య సంఖ్యే త్రిదశాం స్తదాశిషో ।
హరన్తి వజ్రాయుధ వల్లభో చితాః ॥ ౩౯

యద్బాహు దణ్డ ప్రభవోఽ నుజీవినో ।
యదుప్రవీరా హ్యకుతోభయా ముహుః ॥
అధిక్రమ న్త్యఙ్ఘ్రిభిరాహృతాంబలాత్ ।
సభాం సుధర్మాం సురస త్తమోచితామ్ ॥ ౪౦

కచ్చి త్తేఽనామయం తాత భ్రష్టతేజా విభాసి మే ।
అలబ్ధ మానోఽవజ్ఞాతః కింవా తాత చిరోషితః ॥ ౪౧

కచ్చి న్నాఽభిహతో భావై శ్శబ్దాదిభిర మఙ్గళైః ।
నదత్త ముక్త మర్థిభ్యః ఆశయాయత్ప్రతి శ్రుతమ్ ॥ ౪౨

---

౩౯. యస్య భగవతః పాదయోః శుశ్రూషణం – పరిచరణం ముఖ్యం – కర్మ తేన – హేతునా సత్యభామా దయః షోడశ సహస్ర యోషితః సంఖ్యే – యుద్ధే త్రిదశాన్ – దేవాన్ నిర్జిత్య యాః వజ్రమాయుధం యస్యాసి ఇన్ద్రః – వల్లభః ప్రియః యాసాంతాసాం శచ్యాదీనాం ఉచితాః – ఆశిషః అభీష్టాఽర్థాః పారిజాతాదయః భగవతా ఆహృతా ఇతిశేషః తదిత్యవ్యయం – సామాన్యాఽభిప్రాయం ఏకత్వం నపుంసకత్వంవా తాః ఆశిషః హరన్తి – స్వీకుర్వన్తి

౪౦ యస్య – భగవతో బాహుదణ్డ ఏవ ప్రభు ర్యేషాంతే తదుపజీవిన స్తస్యభృత్యా యదు ప్రవీరాః నవిద్యతే కుతోభయం యేషాం తథాభూతాస్సన్తః సురసత్తమానాం ఇన్ద్రాదీనాముచితాం తాన్నిర్జిత్య బలాదాహృతాం సుధర్మాఖ్యాం సభాం అంఘ్రిభిర్ముహుర్ముహుః అధిక్రమన్తి అధ్యాక్రమన్తే

౪౧. తతస్తస్య నిస్తేజస్కత్వాది హేతూన్ వికల్పయన్పృచ్ఛతి హే తాత – తవ అనామయం– ఆరోగ్యం కచ్చిత్ మే – మమతు భ్రష్టంతేజో యస్మాత్ తథాభూతో విభాసి – లక్ష్యసే హేతాత – త్వం తత్ర చిరముషితః హేతుగర్భమిదమ్ చిరముషితత్వాత్ అలబ్ధః – మానః – సంమానః యేన తథాభూతః కిమ్? అథవాత్తై రవజ్ఞాతః అవమతః కిమ్?

౪౨. అభావై రితిచ్ఛేదః నవిద్యతే భావః – సద్భావః యేషాం తైః అమఙ్గళైర్వా శబ్దాది విషయైః నాఽభిహతః కచ్చిత్? ఆశయా అర్థిభ్యో యాచమానేభ్యః యత్ప్రతిశ్రుతం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతం త త్తేభ్యః కిం వానదత్తమ్?

కచ్చిత్త్వం బ్రాహ్మణం బాలం గాం వృద్ధం రోగిణం స్త్రియమ్ ।
శరణోప సృతం సత్వం నాత్యాక్షీ శ్శరణ ప్రదః ॥ ౪౩

కచ్చిత్త్వం నాఽగమో ఽగమ్యాం గమ్యాంవా ఽసత్కృతాం స్త్రియమ్ ।
పరాజితోవాఽథభవాన్ నోత్తమైర్నాఽ ధరైః పథి ॥ ౪౪

అపిస్విత్ పర్యభుఙ్క్థాస్త్వంసభోజ్యాన్వృద్ధ బాలకాన్ ।
జుగుప్సితం కర్మ కిఞ్చిత్ కృతవా న్నః కిమక్షమమ్ ॥ ౪౫

కచ్చిత్ప్రేష్ఠతమేనాఽథ హృదయేనాఽఽత్మబన్ధునా ।
శూన్యోఽస్మి రహితో నిత్యం మన్యసే తేఽన్యథా నరుక్ ॥ ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహా పురాణే ప్రథమస్కన్ధే చతుర్దశోఽధ్యాయః

---

౪౩. బ్రాహ్మణాదీన్ పఞ్చ శరణోపసృతం - శరణాగతం సత్త్వం జన్తుం శరణప్రదః - రక్షకః త్వంనాత్యాక్షీః కచ్చిత్

౪౪ అగమ్యాంస్త్రియంత్వం నాఽగమః - నగతవాన్ కచ్చిత్ గమ్యామపి అసత్కృతాంవా నాఽగమఃకచ్చిత్ అధనసుభవాన్ పథి ఉత్తమై రధరైర్వాజనైః పరాజితోవాకిమ్.

౪౫. సభోజ్యాన్-సహభోక్తుం యోగ్యాన్ వృద్ధాన్ బాలకాంశ్చ పరిర్వర్జనే పరిత్యజ్యత్వమభుఙ్క్థా అపి - భుక్తవాన్కిమ్? నోఽస్మాకం అక్షమం - అసహ్యం కించి న్నిన్దితం కర్మ కృతవాన్ కిమ్.

౪౬.హృదయేన - హృదయంగమేన నిత్యం ప్రియతమేనాఽఽత్మ - బన్ధునా శ్రీకృష్ణేన రహితః అతఏవ శూన్యో - నిరానన్దోఽస్మీతి మన్యసే కచ్చిత్? అన్యథా - ఉక్తహేతూనామన్యతమస్యాఽపి అభావే తే - తవ రుక్ - రోగః అధిర్నస్యాత్. యద్వారుక్ - దీప్తిః అన్యథాన - ప్రాగివనాస్తి అతః కేనచిదుక్తాన్యతమేన హేతునా భవితవ్య మిత్యర్థః

ఇతి శ్రీ భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే చతుర్దశోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

పఞ్చ దశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ-

ఏవం కృష్ణసఖః కృష్ణో భ్రాత్రా రాజ్ఞా వికల్పితః ।
నానా శఙ్కాస్పదం రూపం కృష్ణవిశ్లేష కర్శితః ॥ ౧

శోకేన శుష్య ద్వదన హృత్సరోజో హత ప్రభః ।
విభుంతమేవాఽనుధ్యాయన్ నాఽశక్నోత్ప్రతి భాషితుమ్ ॥ ౨

కృచ్ఛ్రేణ సంస్తభ్య శుచః పాణినామృజ్య నేత్రయోః ।
పరోక్షేణ సమున్నద్ధ ప్రణయౌత్కణ్ఠ్యకాతరః ॥ ౩

సఖ్యం మైత్రీం సౌహృదం చ సారథ్యాదిషు సంస్మరన్ ।
నృప మగ్రజ మిత్యాహ బాష్ప గద్గదయా గిరా ॥ ౪

---

౧. ఏవమితి ఇత్థం కృష్ణస్య – భగవత స్సఖా కృష్ణోఽర్జునః భ్రాత్రా–రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ నానా విధానాం శఙ్కానామాస్పదం నిమిత్తం రూపం – తేజోహీనం స్వకీయం రూపం ప్రతి వికల్పితః కృష్ణస్య భగవతః విశ్లేషేణ కర్శితః.

౨. తద్విశ్లేషజ శోకేన శుష్యద్వదనం హృదయకమలం యస్యసః అతఏవహతా ప్రభాయస్య తథాభూతః తమేవ విభుం శ్రీకృష్ణం అభిధ్యాయన్ ప్రతిభాషితుం – ప్రతివక్తుం నాఽశక్నోత్ – నశశాక,

౩. తతఃకృచ్ఛ్రేణ – మహతా ప్రయత్నేన శుచః – శోకాన్ సంస్తభ్య నేత్రయోః – నేత్రే కర్మణి షష్ఠీ పాణినా అమృజ్య యద్వా సంస్తభ్య మనఇతివాశేషః నేత్రయోః – శుచః – శోకాఽశ్రూణి. పాణినా పమ్మృజ్య పరోక్షేణాఽపి సమున్నద్ధః – ఉత్కటః ప్రణయః – స్నేహః ఔత్కణ్ఠ్యం ప్రేమపూర్వకాఽనుధ్యానం విరహాఽసహత్వ దశావా తాభ్యాం కాతరః – అధీరః.

౪. బాష్పైర్గద్గదయాకుణ్ఠీ భూతయా గిరా అగ్రజం–నృపతిం ఇతీత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా ఆహేత్యన్వయః. కథం భూతస్సన్ సారథ్యాదిషు – కర్మసు సఖ్యాదీన్ – సంస్మరన్ తత్రసౌహృదం – హితైషిత్వం మిత్రత్వం – ప్రియైషితా,సమాన శీలత్వం – సఖిత్వం నియోగాది కరణాఽర్హత్వం వా మిత్రత్వమ్.

అర్జున ఉవాచ-

వఞ్చితోఽహం మహారాజ హరిణా బన్ధురూపిణా ।
యేన మేఽపహృతం తేజో దేవవిస్మాయనం మహత్ ॥ ౫

యస్య క్షణ వియోగేన లోకో హ్య ప్రియ దర్శనః
ఉక్థేన రహితోఽ ప్యేష మృతకః ప్రోచ్యతే యథా ॥ ౬

య త్సంశ్రయా ద్ద్రుపద గేహ ఉపాగతానాం ।
రాజ్ఞాం స్వయంవర ముఖే స్మర దుర్మదానామ్ ॥
తేజో హృతం ఖలు మయాఽభిహతశ్చ మత్స్యః ।
సజ్యీ కృతేన ధనుషాఽధిగతా చ కృష్ణా ॥ ౭

యత్సన్నిధా వహము ఖాణ్డవమగ్నయేఽదాం ।
ఇన్ద్రంచ సాఽమర గణం తరసా విజిత్య ॥
లబ్ధా సభా మయకృతాఽద్భుత శిల్పమాయా ।
దిగ్భ్యో ఽహరన్ నృపతయో బలి మధ్వరేతే ॥ ౮

---

౫. ఉక్తిమేవాహ వఞ్చితోఽహమితి త్రయోవింశత్యా హే మహారాజ అహం బన్ధురూపిణా-బన్ధురూపతాం ప్రాప్తేన - హరిణా - ఆశ్రితార్తి హరేణ సాక్షాద్భగవతా వఞ్చితోఽస్మి రహితోఽస్మీత్యర్థః యేనేత్యాదీనాం - యచ్ఛబ్దానాం "తేనాఽహమస్మిముషితః పురుషేణభూమ్నా" ఇత్యుపరిష్టా - దన్వయః దేవానామపి విస్మాయనం - ఆశ్చర్యకరం యన్మహత్ మమ తేజః యేనాఽపహృతం దేవేతియుధిష్ఠిరస్య సమ్బోధనంవా.

౬ యస్యచ భగవతః క్షణమాత్ర వియోగేనాఽపి అప్రియం - దర్శనం యస్య తథాభూతో ఽయం మత్ప్రభృతి - లోకః భవతి యథైవ లోకః - దేహః ఉక్థేన - ప్రాణేన రహితః మృతకః - శవః ప్రోచ్యతే అపిశబ్దాత్ దర్శనాఽయోగ్యశ్చ ప్రోచ్యతే తద్వత్

౭ యత్సం శ్రయాదితి అస్మదీయ శౌర్యవీర్యాదికం యదధీనం తేనవఞ్చితోఽస్మీతి సముదాయాఽర్థః ద్రుపద గేహే - ద్రౌపద్యాస్స్వయంవరస్య ముఖే స్వయంవర ప్రారమ్భే స్మరేణ-కామేన హేతునా దుష్టో మదో యేషాం తేషాం ఉపాగతానాం రాజ్ఞాం తేజో మయా యస్య - భగవతః సంశ్రయా ద్ధేతోః అపహృతం ఖలు తథా సజ్యీకృతేన సమారోపిత జ్యా బాణకేన ధనుషా మత్స్యః - మత్స్యాకారో యన్త్ర విశేషశ్చ అభిహతః - భిన్నః కృష్ణాద్రౌపదీచ అధిగతా - లబ్ధాచ.

౮. యత్సన్నిధావితి యస్య భగవత స్సన్నిధౌ హేతుభూతే అమరగణై స్సహిత మిన్ద్రం జవేన-విజిత్య ఖాణ్డవాఖ్యం వనం అహ మగ్నయే అదాం - దత్తవానస్మి అహం ఉ ఇతిచ్ఛేదః ఉశబ్దో నిపాతో

యత్తేజసా నృప శిరోఽఙ్ఘ్రి మహన్ మఖార్థం ।
ఆర్యోఽనుజ స్తవ గజాఽయుత సత్వ వీర్యః ॥
తేనా హృతాః ప్రమథ నాథ మఖాయ భూపాః ।
యన్మోచితా స్తదనయన్ బలి మధ్వరేతే ॥ ౯

పత్న్యా స్తవాఽధిమఖక్ల్ప్త మహాఽభిషేక ।
శ్లాఘిష్ఠ చారు కబరం కితవైస్సభాయామ్ ॥
స్పృష్టం వికీర్య పదయోః పతితాఽ శ్రుముఖ్యాః ।
యైస్త్త్స్త్రియోఽకృత హతేశ విముక్త కేశాః ॥ ౧౦

యో నో జుగోప వన మేత్య దురన్త కృచ్ఛ్రాత్ ।
దుర్వాససో ఽరి విహితాత్ అయుతాఽగ్ర్య భుగ్యః ॥
శాకాన్న శిష్ట ముపభుజ్య యత స్త్రిలోకీం ।
తృప్తా మమంస్త సలిలే వినిమగ్న సంఘః ॥ ౧౧

విస్మయ ద్యోతకః అత్యాశ్చర్యమేవం విధం కస్మ కృతవాన స్మీతి భావః తథామయ కృతాని—మయేన నిర్మితాని అద్భుతాన్యాశ్చర్య భూతాని శిల్పాని — ప్రతిమాదీని మాయా — అన్యాస్యప్యాశ్చర్యాణి యస్యాం సాసభా మయా - లబ్ధా అద్భుతాని శిల్పాని పాణిపాదాది నైపుణ్యాని యాసుతాః మాయాః ఆశ్చర్య రూపాః - ప్రతిమాదయః యస్యామితివా తథాయత్సన్నిధౌ తే - తవ అధ్వరే — అశ్వమేధే నృపతయో దిగ్భ్యో బలిముపాహరన్ ఆహృత్య సమర్పయామాసుః

౯ తవాఽనుజో - మమార్యో అగ్రజః గజానా - మయుతస్య సత్వం - బలం తత్తుల్యవీర్యం యస్యసభీమః తవమఖాఽర్థం - యజ్ఞార్థం యస్య - భగవతః సంశ్రయాద్ధేతోః నృపస్య-జరాసన్ధస్య "శిరోఙ్ఘ్రి" మితిప్రాణ్యఙ్గత్వా త్సమాహార ద్వన్ద్వైకత్వే శిరోఽఙ్ఘ్రి చాఽహానత్ తేన నృపేణా హృతా నృపాః తతో విమోచితాః సన్తోయత్ప్రమథనాథస్య - రుద్రస్య భైరవస్యవా మఖాయ - మఖాఽర్థం సంభృతం ధనం తత్తవాఽధ్వరే బలిం — కరం అనయన్ - అనీతవన్తః, నృపాణాం శిరస్సు అఙ్ఘ్రిర్యస్యేతం జరాసన్ధమితివా.

౧౦. పత్న్యా ఇతి తవపత్న్యా ద్రౌపద్యాః - అధిమఖం రాజసూయాఖ్యే-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః క్ల్ప్తః కారితః యోమహాఽభిషేకః తేనశ్లాఘిష్ఠం అత్యన్త శ్లాఘ్యం చారు - సున్దరం కబరం - ధమ్మిల్లం వికీర్య - విక్షిప్య యైర్దుశ్శాసనాదిభిస్స్పృష్టం తేషాంస్త్రియః హతాః మృతాః ఈశాః పతయో యాసాం తాశ్చ విముక్తా - కేశాః యాసాం తాశ్చ తథాభూతాః యోఽకృత - కృతవాన్ సతవాఽనుజో నృపశిరోఙ్ఘ్రి మహానదితి పూర్వేణాఽన్వయః కథం భూతాయాః పత్న్యాః పదయోః - దుశ్శాసనస్య - భగవతోవా పదయోః పతితాయాః అశ్రూణిముఖే యస్యాశ్చ తథా భూతాయాః.

యత్తేజసా చ భగవాన్ యుధి శూలపాణిః ।
విస్మాయిత స్స గిరిశో ఽస్త్ర మదాన్నిజం మే ॥
అన్యేఽపి చాహ మమునైవ కళేబరేణ ।
ప్రాప్తో మహేన్ద్ర భవనే మహ దాసనార్ధమ్ ॥ ౧౨

౧౧ యోన ఇత్యాది యోఽయుతాగ్రభుక్ అయుతేన - విప్రాణా మయుతేన సహ అగ్రే భుఙ్క్తే-ఇతి తథా । అయుతస్య-అగ్రేవా తస్మాత్ - అరిణాదుర్యోధనేన విహితాత్ - ప్రేషితాత్ దుర్వాససః హేతోః ఆగతాత్ దురన్త కృచ్ఛ్రాత్ - అపార సఙ్కటాత్ యోభగవాన్ నోఽస్మాన్ శాకాన్నకాఽన్నాఽవశిష్టలేపము పభుజ్య - భుక్త్వా జుగోప - యతః శాకాఽవశిష్ట - ముపభుక్తవతో భగవతో హేతోః సలిలే నిమగ్నః సంఘో భూతసఙ్ఘరూపో దేహో యస్య సదుర్వాసా - స్త్రిలోకీం అధి తృప్తా మమంస్త - అమస్యత తేన భగవతా సుపితోఽస్మీ త్యన్వయః ఏషాచాఽత్ర కథా సూచ్యతే. ౧. దుర్వాసా మునివర్యోఽథ దుర్యోధన గృహం గతః । తం రాజా పూజయామాస సాఽర్ఘ్య పాద్యా సనాదిభిః ౨. నిమన్త్రియామాస స తం భోజనాయ నరాధిపః తం బాఢ మితి చామన్త్ర్య । కృత్వాని త్యాదికాః క్రియాః. ౩ బుభుజేఽన్నం బహుగుణం బ్రాహ్మణై స్సహ ధర్మవిత్ । అబ్రవీచ్చ స రాజానం భుక్త్వా తుష్టమనా మునిః. ౪ వరం వరయ భద్రంతే వరదోఽస్మి నరాధిప । యాచయామ్యద్య కిమహం వరమేతం మునీశ్వరమ్ ౫. ఇతి చిన్తాం సమాపన్నో రాజా దుర్యోధన స్తదా । ముహూర్తం చిన్తయిత్వాఽథ ప్రతిపేదే మనోగతమ్ ౬. వనవాసం గతా యేతు పాండవా శ్శంసిత వ్రతాః । తేషామస్య మునే శ్శాప జననే యత్న వా న్నృపః. ౭. మద్గృహే భుక్త సదృశం యదా వాఞ్ఛతి భోజనమ్ । తన్న దాతుం శక్నువన్తి తేవనే క్లేశభాగినః. ౮. తదా కోప పరీతాత్మా శాపం దాస్యత్య సంశయః । ఇత్యేవం దురభిప్రాయో వరం వవ్రే సుదారుణమ్. ౯ వనే మే భ్రాతర స్సన్తి పాణ్డవా దుఃఖ భాగినః । భోక్తవ్యం తద్గృహే బ్రహ్మన్ మద్గృహే భుక్తవాన్ యథా ౧౦. తథేతి ముని రుక్త్వాతం గత్వాఽయాచత భోజనమ్ । అయుత బ్రాహ్మణాఽగ్రే మాం భోజయా ఽఽశు యుధిష్ఠిర ౧౧. శ్రుత్వైతద్వచనం రాజా హృది సంజాత వేపధుః । భుక్త మస్మాభి రధునా శిష్ట మన్నం నవిద్యతే. ౧౨. తథా న బ్రాహ్మణా స్సన్తి సామగ్రీచ కదాచన । యద్యహం న దదామ్య న్నం శాపం దాస్యతి కోపనః ౧౩. తథాఽప్యేతం నిమన్త్ర్యేనం ఉపాయం మృగయేఽధునా। ఇత్యేవం మనసా ధ్యాత్వా రాజా ముని మథాఽబ్రవీత్. ౧౪. భగవ న్నిత్య కర్మాది కృత్వా స్నానాది కర్మచ । శీఘ్ర మాగమనం కార్యం సిద్ధం సర్వం తథా మమ ౧౫. తత ఓమి త్యనుజ్ఞాయ గత్వాచాప్సు, వివేశహ తత్రాఽఘ మర్షణం కుర్వన్ దధ్యౌ తద్బ్రహ్మ నిష్కళమ్. ౧౬. ఏతస్మి న్నేవ కాలే తు భగవాన్ యదునన్దనః ఆజగామ కురుశ్రేష్ఠ నన్నిధౌ క్లేశనాశనః. ౧౭. విషణ్ణవదనాన్ దృష్ట్వా పాణ్డవాన్ మధుసూదనః । ఉవాచ రాజన్ కిం దీర్ఘం ధ్యాయసే క్లేశభాగివ. ౧౮ సోఽస్మై న్యవేదయ త్సర్వం మునే రాగమనాదికం । శ్రుత్వైతద్భగవాన్ కృత్స్నం దుర్యోధన విచేష్టితమ్. ౧౯. శ్రుత్వో వాచా వశిష్టంత దన్నం కిం కిఞ్చి దస్తి వా । శాకమాత్రాఽవశిష్టోమే పాక ఇత్య బ్రవీ న్నృపః. ౨౦. ఉవాచ భగవాఞ్ఛిష్టం పాక మానీయతామితి ఆనీతాం భక్షయామాస రాజ్ఞో దుఃఖో పశాన్తయే. ౨౧. దుర్వాసాస్తు ముని ర్మేనే తృప్తం స్థావరజఙ్గమమ్ ఇత్యాదికా.

తత్రైవ మే విహరతో భుజదండయుగ్మం
గాండీవ లక్షణ మరాతివధాయ దేవాః ।
సేంద్రాః శ్రితా యదనుభావిత మాజమీఢ
తేనాహమద్య ముషితః పురుషేణ భూమ్నా ॥ ౧౩

యద్బాంధవః కురుబలాబ్ధి మనంతపార
మేకో రథేన తతరేఽహమతార్యసత్త్వమ్ ।
ప్రత్యాహృతం బహుధనం చ మయా పరేషాం
తేజాస్పదం మణిమయం చ హృతం శిరోభిః ॥ ౧౪

కథా వర్తతే ॥

౧౨. యత్తేజసేతి. యస్య భగవత స్తేజసా మయా [illegible] హేతునా భగవాన్ శూలపాణిః శంభుః కిరాతరూపో యుద్ధే విస్మాపితః మయేతి శేషః. విస్మయం ప్రాప్తః స చ గిరిశో ప్రసన్నః మే మహ్యం మస్త్రం పాశుపతాఖ్యం దదౌ. తథాఽన్యే చ శక్రాదయో విస్మాపితా ఇత్యర్థః, తథాఽహ మమునై వాధునా దేహేన కలేవరేణైవ మహేంద్రస్య భవనే మహాసన స్యార్ధం ప్రాప్తః. ఇంద్రాసనస్యార్థ మధిష్ఠితవానస్మీత్యర్థః. మహదితి పృథక్పదమ్. అన్యథా 'ఆన్మహత' ఇత్యాత్వాపత్తిః. ఆర్షత్వాత్తదభావే మహాత్యాసనే ఇత్యప్యన్వేతుం శక్యమ్.

౧౩. తత్రైవ మహేంద్రభవనే విహరతో మమ గాండీవలక్షణం గాండీవేన సహ లక్ష్యతే ఇతి తథా తేన భగవతాఽనుభావితం ప్రభావం ప్రతినీతం భుజదండయో ర్యుగ్మం సేంద్రా దేవా అరాతివధాయ కాలేయ నివాత కవచాద్యసురవధార్థం శ్రితాః సహాయత్వే నాశ్రితాః హే అజామీఢ! తేన భూమ్నాఽపరిమితానంద స్వరూపేణ పరమ పురుషేణ శ్రీకృష్ణేనాహం ముషితోఽస్మి వంచితోఽస్మి. మాం విహాయ స్వలోకం జగామేత్యర్థః.

౧౪. యద్బాంధవ ఇతి. యచ్ఛబ్దానా మధ్యాహృత్య తచ్ఛబ్దవతా లుఠంతి హృదయం మమ మాధవస్యేత్యనేనాన్వయః. యో భగవాన్ బాంధవో యస్య సోఽహ మేక ఏవాతీర్య మతార్యం సత్త్వం బలం యస్య త మనంతపారం నిరవధికం కురూణాం బలరూప మబ్ధిం రథేన సాధనేన తతరే తీర్ణవానస్మి ఆర్షత్వాత్ 'తృఫలభజత్రపశ్చ' ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపాభావః ఆత్మనేపదం చ, తథా యద్బాంధవేన మయా పరేషాం శత్రూణాం బహుధనం ప్రత్యాహృతం తథా తేషాం శిరోభ్యః తేజస్పదం తేజస్సుపద మాశ్రయం మణిమయం మణ్యాత్మకం చ ధనం ప్రత్యాహృతమ్.

యో భీష్మ కర్ణ గురుశల్య చమూష్వదభ్ర -
రాజన్యవర్య రథమండల మండితాసు ।
అగ్రేచరో మమవిభో రథయూథపానా -
మాయుర్మనాంసి చ దృశా సహ ఓజ ఆర్చ్ఛత్ ॥ ౧౫

యద్దోష్షు మా ప్రణిహితం గురుభీష్మకర్ణ -
నప్తృత్రిగర్త శల్యసైంధవ బాహ్లికాద్యైః ।
అస్త్రాణ్యమోఘమహిమాని నిరూపితాని
నోపస్పృశు ర్నృహరిదాస మివాసురాణి ॥ ౧౬

సౌత్యే వృతః కుమతినాఽఽత్మద ఈశ్వరో మే
యత్పాదపద్మ మభవాయ భజంతి భవ్యాః ।
మాం శ్రాంతవాహ మరయో రథినో భువిష్ఠం
న ప్రాహరన్ యదనుభావ నిరస్తచిత్తాః ॥ ౧౭

౧౫. య ఇతి. హే విభో! అదభ్రాణామనల్పవీర్యాణాం బహూనాం రాజన్యశ్రేష్ఠానాం రథజాలైః మండితాసు భీష్మాదీనాం సేనాసు యో భగవాన్ మమాగ్రేచరః అవస్థితః దృశా దృష్టిమాత్రేణ రథయూథపానామోజసా సహితానామాయుర్మనాంసి చార్చ్ఛత్ హృతవాన్. తేనాహం ముషితోఽస్మీతి సంబంధః.

౧౬. యద్దోష్ష్వితి. యస్య భగవతో దోష్షు బాహుషు ప్రణిహితం ప్రణిధాపితం త్వయేతి శేషః. త్వయా యద్భుజైకశరణత్వేన కృతం తం మామిత్యర్థః. గురుభిః ద్రోణప్రభృతిభిః నిరూపితాని ప్రయుక్తాన్యప్రతిహతమహిమాన్యస్త్రాణి నోపాస్పృశన్ యథా ఆసురాణ్యసురేణ కశిపునా కారితాన్యస్త్రఘాతాదీని నృసింహదాసం ప్రహ్లాదం నాస్పృశంస్తద్వత్.

౧౭. సౌత్య ఇతి. యస్య భగవతః పాదపద్మం భవ్యాః సాధవః భవాయ ముక్తయే భజన్తి య ఆత్మద ఆత్మపర్యంతవదాన్యః 'య ఆత్మదో బలదాయక ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాని' ఇతి శ్రుతేః, ఈశ్వరః సర్వనియంతా కుబుద్ధినా మే మయా సౌత్యే సారథ్యే నిమిత్తే వృతః శ్రాంతైర్వాహైః సహిత మత ఏవ భువిష్ఠమపి మాం యస్య భగవతః ప్రభావేణ నిరస్తం విమోహితం చిత్తం యేషాం తే నృపాః న ప్రాహరన్ న ప్రహృతవంతః.

నర్మాణ్యుదారరుచిరస్మితశోభితాని
హే పార్థ హేఽర్జున సఖే కురునందనేతి ।
సంజల్పితాని నరదేవ హృదిస్పృశాని
స్మర్తుర్లుఠన్తి హృదయం మమ మాధవస్య ॥ ౧౮

శయ్యాసనాటనవికత్థనభోజనాది-
ష్వైక్యాద్వయస్య ఋతవానితి విప్రలబ్ధః ।
సఖ్యుః సఖేవ పితృవత్ తనయస్య సర్వం
సేహే మహాన్ మహితయా కుమతేరఘం మే ॥ ౧౯

సోఽహం నృపేంద్ర రహితః పురుషోత్తమేన
సఖ్యా ప్రియేణ సుహృదా హృదయేన శూన్యః ।
అధ్వన్యురుక్రమపరిగ్రహమంగ రక్షన్
గోపైరసద్భిరబలేవ వినిర్జితోఽస్మి ॥ ౨౦

౧౮. నర్మాణీతి. హే నరదేవ! తస్య మాధవస్య శ్రీకృష్ణస్య ఉదారేణ రుచిరేణ సుందరేణ చ స్మితేన శోభితాని నర్మాణి పరిహాసవాక్యాని హే పార్థేత్యాది రూపాణి సంబోధనాత్మకాని జల్పనాని చ స్మరతో మమ హృదయం లుఠంతి ఛిందంతి.

౧౯. శయ్యేతి. శయ్యాదివ్యాపారేష్వైక్యం సాధారణ్యం సామ్యమితి యావత్, తేన న విద్యతే ద్వయం ద్వైవిధ్యమన్యతరస్య వ్యాపారాంతరం యస్య తస్య కుమతేర్మే మమ సఖ్యురఘం సఖేవ తనయస్యాఘం పితృవత్ పితేవ త్వం సత్యప్రకారేణ విప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తః ఋభుమాన్ ఋభవో దేవాస్తద్వాన్ ధనవానితివత్ దేవానాం స్వామీత్యర్థః. మహో మహితయా మహామహిమత్వాత్, మహాన్ మహితయేతి పాఠే మహితా మాహాత్మ్యం తేన మహాన్ సర్వమఘమపరాధం సేహే సోఢవాన్. ఋతవానితి పాఠే ఋతం సత్యం వాచికం కాకుగర్భం వివక్షితం త్వం సత్యవాదీ కిలేత్యేవమాదిరూపేణ విప్రలబ్ధోఽపీత్యర్థః.

౨౦. సోఽహమితి. స ఐక్యద్వయోఽహం హే నృపేంద్ర! సఖ్యా మిత్రేణ ప్రియేణ నిరతిశయప్రీతివిషయేణ హృదయతే గచ్ఛతీతి హృదయః అయ గతావితి ధాతుః హృదయంగమేన సుహృదా హితైషిణా పురుషోత్తమేన శూన్యో రహితః అంగ హే రాజన్! అధ్వని ఉరుక్రమస్య శ్రీకృష్ణస్య, పరిగ్రహం కళత్రమండలం రక్షన్ గోపైః అసద్భిరజ్ఞానైరబలేవ యోషిదివ నిర్జితోఽస్మీతి.

తద్వై ధనుస్త ఇషవః స రథో హయాస్తే
సోఽహం రథీ నృపతయో యత ఆనమంతి ।
సర్వం క్షణేన తదభూ దసదీశరిక్తం
భస్మన్ హుతం కుహకరాద్ధ మివోప్తమూష్యామ్ ॥ ౨౧

రాజం స్త్వయాభిపృష్టానాం సుహృదాం నః సుహృత్పురే ।
విప్రశాప విమూఢానాం నిఘ్నతాం ముష్టిభిర్మిథః ॥ ౨౨

వారుణీం మదిరాం పీత్వా మదోన్మథిత చేతసామ్ ।
అజానతా మివాన్యోన్యం చతుః పంచావశేషితాః ॥ ౨౩

ప్రాయేణైతత్ భగవత ఈశ్వరస్య విచేష్టితమ్ ।
మిథో నిఘ్నంతి భూతాని భావయంతి చ యన్మిథః ॥ ౨౪

జలౌకసాం జలే యద్వన్మహాంతోఽదంత్యణీయసః ।
దుర్బలాన్ బలినో రాజన్ మహాంతో బలినో మిథః ॥ ౨౫

౨౧. తదితి. యే భగవతా సహావస్థానదశాయాం ధనురాదయస్త ఏవాధునాపి సన్తి స చాహం స ఏవాధునాపి యతో యేభ్యో ధనురాదిభ్యో నృపతయ ఆనమంతి బలిష్ఠం రథినం మాం మన్యంతే ఇత్యర్థః. యద్యప్యేవం తథాపి తత్సర్వం ధనురాదిక మీశరిక్తం శ్రీకృష్ణరహితం సత్ క్షణేనాసదసత్ప్రాయ మభూత్ యథా భస్మని హుతం యథా కుహకారాద్ధం దోషవత్ప్రయుక్త్యా రాద్ధం రాధనం దానాదిసంస్కారః యథా చోష్యా మూషరభూమౌ వుప్తం బీజం తద్వత్.

౨౨. హే రాజన్! సుహృత్పురే ద్వారకాయాం త్వయా అభిపృష్టానాం నోఽస్మాకం సుహృదాం మధ్యే చతుః పంచావశేషితాః చత్వారః పంచ వావశిష్టాః, అన్యే తు సర్వేఽపి నష్టా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి విప్రాణా మృషీణాం శాపేన విమోహితచిత్తానామ్.

౨౩. వారుణీం మదిరాం సురాం పీత్వా తేనోన్మథితం విభ్రాంతం చేతో యేషాం త ఏవాన్యోఽన్యమజానతామివ మిథో ముష్టిభి ర్నిఘ్నతామ్.

౨౪. తన్మిథో నిహననమపి ప్రాయశ ఈశ్వరస్య కృష్ణస్య విచేష్టిత మేతత్సంకల్పమూలక మేవేతి భావః. తదేవ సదృష్టాంత మాహ-యద్యథా యత్సంకల్పాన్మిథో భూతాని భావయంతి వర్ధయామాసుః తథా తత్సంకల్పాదేవ మిథో నిఘ్నంతి వినిజఘ్నుః.

౨౫. యుక్తం చైతత్తస్య భూభారాపహారాయావతీర్ణస్యేత్యభిప్రాయేణ స్వయముదాసీన ఏవ సన్ భారం సంజహారేత్యాహ జలౌకసామితి ద్వాభ్యామ్. తత్ర వివక్షితార్థోపయో-

ఏవం బలిష్ఠై ర్యదుభి ర్మహద్భి రితరాన్ విభుః ।
యదూన్ యదుభి రన్యోన్యం భూభారాన్ సంజహార హ ॥ ౨౬

దేశకాలార్థయుక్తాని హృత్తాపోపశమాని చ ।
హరంతి స్మరత శ్చిత్తం గోవిందాభిహితాని మే । ౨౭

సూత ఉవాచ

ఏవం చింతయతో జిష్ణోః కృష్ణపాదసరోరుహమ్ ।
సౌహార్దే నాతిగాఢేన శాంతాఽఽసీ ద్విమలా మతిః ॥ ౨౮

వాసుదేవాంఘ్ర్యనుధ్యాన పరిబృంహితరంహసా ।
భక్త్యా నిర్మథితాశేష కషాయధిషణోఽర్జునః ॥ ౨౯

గీతం భగవతా జ్ఞానం యత్ తత్ సంగ్రామమూర్ధని ।
కాలకర్మతమోరుద్ధం పునరధ్యగమత్ ప్రభుః ॥ 30

గీతయా దృష్టాంతమాహ—జలే జలౌకసాం మత్స్యాదీనాం మధ్యే యథాఽణీయసః సూక్ష్మాన్ జలౌకసః మహాంతస్తే అదంతి భక్షయంతి. యథా చ దుర్బలాంస్తాన్ బలినో ఘ్నంతి యథా చ హే రాజన్ ! మహాన్తో బలినశ్చ తే మిథో నిఘ్నంతి.

౨౬. ఏవం విభు ర్బలిష్ఠై ర్మహద్భిశ్చ యదుభిరితరాన్ దుర్బలాన్ సన్యాంశ్చ భూతాన్ తతోఽన్యోన్యం యదుభి ర్యదూనేవ మిథో భువో భారరూపాన్ సంజహార సంహృతవాన్.

౨౭. దేశకాలార్థః. దేశకాలానుగుణ కర్తవ్యం ప్రయోజనం తద్యుక్తాని తత్ప్రకాశకాని శృణ్వతాం హృదయగత దుఃఖోపశమాని గోవిందస్యాభిహితాని భావేక్తః, భాషణాని గీతాది రూపాణి స్మరతో మమ చిత్తం హరన్తి.

౨౮. ఇత్థ మితి. గాఢేనాపకేణ సౌహార్దేన కృష్ణస్య పాదసరోరుహం చింతయతోఽర్జునస్య అత ఏవ విమలా శాంతా రాగాద్యకలుషితా చ మతి ర్బభూవ.

౨౯. వాసుదేవస్యాంఘ్ర్యో రనుధ్యానేన పరిబృంహితం బృంహితం వర్ధితం రంహో వేగః ప్రాబల్యం యస్యాస్తయా వాసుదేవభక్త్యాఽవిచ్ఛిన్న స్మృతిసంతానరూపయా ప్రీత్యాత్మికయా నిర్మథితా నిరస్తా అశేషాః కషాయాః కషాయవ ద్దుర్మోచ్యా రాగాదయో యస్యాః సా ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య సోఽర్జునః.

విశోకో బ్రహ్మసంపత్త్యా సంఛిన్నద్వైత సంశయః ।
లీనప్రకృతి నైర్గుణ్యా దలింగత్వా దసంభవః ॥ 3౦

నిశమ్య భగవ న్మార్గం సంస్థాం యదుకులస్య చ ।
స్వఃపథాయ మతిం చక్రే నిభృతాత్మా యుధిష్ఠిరః ॥ 3౨

పృథా ప్యనుశ్రుత్య ధనంజయోదితం
నాశం యదూనాం భగవద్గతిం చ తామ్ ।
ఏకాంతభక్త్యా భగవ త్యధోక్షజే
నివేశితాత్మా పరరామ సంసృతేః ॥ 33

3౦. సంగ్రామమూర్ధని యుద్ధారంభే యత్ భగవతా గీతం గీతోపనిషద్రూపం [illegible] జ్ఞానం స్వాత్మపరమాత్మ తత్త్వప్రాప్తి సాధనాది యాథాత్మ్యగోచరం జ్ఞానం [illegible] కర్మణా తమోగుణేన చావరుద్ధం తిరోహితమపి విభు [illegible] శేషకషాయత్వం హేతుః పునరప్యధ్యగమత్ అధ్యవస్యత్.

3౧. బ్రహ్మసంపత్త్యా, పత్లృగతౌ గత్యర్థా చ బుద్ధ్యర్థా, బ్రహ్మవిషయకసమ్యగ్జ్ఞానేన వ్యాప్తిన స్తదానీం ముక్తః తేనోపలక్షితః. యద్వా తేన హేతునా [illegible] సంశయః ఆత్మని దేహగత దేవాదిభేదభ్రమరహిత ఇతి. గీతోపనిషత్ [illegible] బ్రహ్మసంపత్త్యేతి మధ్యమపదలోప జ్ఞానోన్మేష ఉక్తః. యద్వా బ్రహ్మ [illegible] ద్వైతసంశయః బ్రహ్మజ్ఞానేన సంఛిన్న దేవాదిద్వైతస్వనిష్ఠద్వైతసంశయ [illegible] స్థూలదేహవిరహానుసంధాన ముక్తం [illegible] ప్రకృతినైర్గుణ్యాత్ [illegible] త్రయవిరహాత్ తదననుసంధానా దిత్యర్థః. దేహే వర్తమానత్వే [illegible] పునర్జన్మరహితః, తతో విశోకోఽభవ దిత్యర్థః. విశోకగ్రహణ [illegible] యుక్త స్వరూపోపలక్షణమ్.

3౨. భగవతో మార్గం స్వర్లోకగమనప్రకారం యదుకులసంస్థా [illegible] యాపత్ శ్రుత్వా యుధిష్ఠిరః నిభృతాత్మా సమాహితః స్వః పథాయ స్వః [illegible] శయసుఖరూపలోకమార్గాయ మతిం చక్రే.

33. అర్జునోదితం యదూనాం నాశం తాం భగవతో గతిం చ శ్రుత్వా [illegible] అధోక్షజేఽనన్యప్రయోజనయా భక్త్యా నివేశిత ఆత్మా మనో యయా [illegible] పరరామ విరక్తా బభూవ.

యయాహరద్ భువో భారం తాం తనుం విజహావజః ।
కంటకం కంటకేనేవ ద్వయం చాపీశితుః సమమ్ ॥ ౩౪

యథా మత్స్యాదిరూపాణి ధత్తే జహ్యాద్యథా నటః ।
భూభారః క్షపితో యేన జహౌ తచ్చ కలేవరమ్ ॥ ౩౫

యదా ముకుందో భగవానిమాం మహీం
జహౌ స్వతన్వా శ్రవణీయసత్కథః ।
తదాహరేవాప్రతిబుద్ధచేతసా-
మధర్మహేతుః కలిరన్వవర్తత ॥ ౩౬

౩౪. భగవన్మార్గమితి. భగవద్గతి మిత్యనేన చోక్తా భగవతః స్వలోకం ప్రతి గతిః కిం కృష్ణస్య తనుత్యాగపూర్వికా ఉతతథైవేతి శౌనకాభిప్రేతం విశదయతి యయేతి. అజో భగవాన్ యయా తన్వా భువో భారమహరత్ తాం తనుం విజహౌ మనుష్యసంస్థానం విజహౌ స్వాసాధారణయా చతుర్భుజాదిమత్యా తన్వాఽవతీర్య పిత్రోః ప్రార్థనయా యాం మనుష్యసంస్థానస్థితాం తనుం భూభార మపనేతుం జగ్రాహ తాం తనుం తిరోధాయ స్వాసాధారణతన్వా జగామేత్యర్థః. మనుష్యసంస్థానస్య భూభారాపనోదనోపాధికత్వేన యావదుపాధితత్సంస్థాన మనువర్త్య స్వాసాధారణరూపేణ జగామేతి భావః. మనుష్యసంస్థానేనైవ కిం న జగామేత్యాకాంక్షాయాం తత్ర దృష్టాంతముఖేన ఉత్తరమాహ- యథా కంటకవిద్ధచరణః పుమాన్ యావత్తదపనోదక కంటకాంతరం పరిగృహ్య తేన తదపనుద్య తతోఽపనుత్తమపనోదకమపి కంటకద్వయం జహాతి తద్వదీశితుః భగవతః ద్వయమపి సమ మపనోద్యం దుష్కృతతచ్ఛరీరజాల మపనోదకం మనుష్యసంస్థానం చోభయమపి సమం హాతవ్యత్వేన సమ మపనోదకశరీరస్యాపి యావదుపాధి ధార్యత్వాదితి భావః, ఈశితు రుభయ మిత్యనేన దుష్కృచ్ఛరీరేష్వపి అంతః ప్రవిశ్య నియంతృత్వాద్భగవతః తాన్యపి శరీరాణి భగవత ఏవ స్వానీవేతి సూచితమ్. కంటకదృష్టాంతేన చైతదభిప్రేతం యథోభయోః కంటకయోః కంటకత్వ మవిశిష్ట మేవ ముభయోరపి శరీరయోః స్వశరీరత్వ మవిశిష్ట మితి.

౩౫. ఇదమేవ ప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతరేణాప్యాహ యథేతి యథా నటో నాట్యోపయుక్తాని వేషాంతరాణి పరిగృహ్య నాటానంతరం స్వేన రూపేణైవావతిష్ఠతే తథా యేన శరీరేణ భూభారః క్షపితో నిరస్తః తత్కలేవరం జహౌ తత్తిరోధాయ స్వాసాధారణేనైవ జగామేత్యర్థః.

౩౬. యదేతి. శ్రోతవ్యాః సత్యాః కథా యస్య స భగవాన్ ముకుందః స్వతన్వా స్వాసాధారణ దివ్యమంగళవిగ్రహోపేతః మహీం యదా యస్మిన్నహని జహౌ తదహరేవ తస్మిన్నహన్యేవ అవివేకినా మభద్రహేతు రశుభహేతుః కలి రవర్తత.

యుధిష్ఠిర స్తత్పరిసర్పణం బుధః
పురే చ రాష్ట్రే చ గృహే తథాఽఽత్మని ।
విభావ్య లోభానృత జిహ్మహింసనా -
ద్యధర్మచక్రం గమనాయ పర్యధాత్ ॥ ౩౬

స్వరాట్ పౌత్రం వినయిన మాత్మనః సుసమం గుణైః ।
తోయనీవ్యాః పతిం భూమే రభ్యషించద్ గజాహ్వయే ॥ ౩౭

మధురాయాం తథా వజ్రం శూరసేన పతిం తతః ।
ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టి మగ్నీ నపిబ దీశ్వరః ॥ ౩౮

విసృజ్య తత్ర తత్ సర్వం దుకూల వలయాదికమ్ ।
నిర్మమో నిరహంకారః సంఛిన్నాశేషబంధనః ॥ ౩౯

వాచం జుహావ మనసి తత్ప్రాణ ఇతరే చ తమ్ ।
మృత్యావపానం సోత్సర్గం తం పంచత్వే హ్యజోహవీత్ ॥ ౪౦

---

౩౬. తతో యుధిష్ఠిరః పురే రాష్ట్రే గృహే [illegible] జనానాం [illegible] కలేః పరిసర్పణ మనువర్తనం బుధః జానన్ [illegible] లోభాద్యనృతాదీనాం [illegible] గమనాయ గృహా న్నిర్గమనాయ పర్యధాత్ పరిహితః [illegible] వేత్యర్థః.

౩౭. తతః స్వరాట్ రాజా యుధిష్ఠిరః గుణైః ఆత్మనః స్వస్య సమం తుల్యం వినయినం చ పౌత్రం పరీక్షితం హస్తినపురే తోయనీవ్యాః సముద్రమేఖలాయాః భూమేః పతి మభ్యషించత్ అభిషిక్తవాన్. వినిమయమితి పాఠే [illegible] సదృశ [illegible] మిత్యర్థః

౩౮. తథా మథురాయాం వజ్రాఖ్యం యదుకులకుమారం శూరసేనాఖ్యానాం జనపదానాం పతి మభ్యషించత్. తతః ప్రాజాపత్యాం ప్రజాపతిదేవతాకా మిష్టిం నిరూప్య కృత్వా ఈశ్వరో యుధిష్ఠిరోఽగ్నీ నాహవనీయాదీ నపిబత్ ఆత్మన్యారోపితవాన్.

౪౦. తత్ర స్వగృహ ఏవ తత్ప్రసిద్ధం దుకూలాదికం త్యక్త్వా వాచం జుహావ ఇత్యన్వయః. కథం భూతః ? నిర్మమః దేహాద్యనుబంధిషు స్వకీయత్వాభిమానరహితః నిరహంకారః దేహాత్మభ్రమరహితః సంఛిన్నా న్యశేషాణి బంధనాని ప్రకృత్యాదీని యేన తథాభూతః ప్రకృత్యాది మోక్ష మనుసంహితవా నిత్యర్థః

త్రిత్వే హుత్వాథ పంచత్వం తచ్చైకత్వేఽజుహోన్మునిః।
సర్వ మాత్మ న్యజుహవీద్ బ్రహ్మణ్యాత్మాన మవ్యయే ॥ ౪౨

చీరవాసా నిరాహారో బద్ధవాఙ్ముక్త మూర్ధజః।
దర్శయ న్నాత్మనో రూపం జడోన్మత్త పిశాచవత్ ॥ ౪౩

అనపేక్షమాణో నిరగా దశృణ్వన్ బధిరో యథా।
ఉదీచీం ప్రవివేశాశాం గతపూర్వాం మహాత్మభిః ॥
హృది బ్రహ్మ పరం ధ్యాయ న్నాప ర్తేత యతో గతః ॥ ౪౪

౪౧. తత్ప్రకార మాహ వాచ మిత్యాదినా. వాచం వాగాది కర్మజ్ఞానోభయేంద్రియ వ్యాపారం మనసి జుహావ మనోధీన మమన్యత. మనస ఇంద్రియప్రకృతిత్వాభావా దిత్యర్థః. తన్మనః ప్రాణే జుహావ మనఃప్రవృత్తిం ప్రాణాధీనాం మేనే తథా ప్రాణసంవాదాదిషు దర్శనా దత ఏవ హి తస్య ముఖ్యప్రాణత్వం ప్రాణాదీనాం లయానుసంధాన-ప్రకార మాహ-ఇతరే చ తం మృత్యావపానం సోత్సర్గమితి తం ప్రాణ మితరే ఇతరస్మి న్నపానే సోత్సర్గ మపాన ముదాన ఇతి శేషః. ఉత్సర్గశబ్దో వృత్తిపంచక-ప్రదర్శనార్థః. స్వస్వవృత్తివిశిష్టానా మేన తేషు తేషు లయ మనుసంహితవా నిత్యర్థః తతస్తూదానం మృత్యౌ మృత్యుసంజ్ఞకే సమానే తం సమానం పంచత్వే ప్రాణాదిపంచకకారణే వాయా విత్యర్థః. అవస్థావిశేషవాయుర్హి ప్రాణః న వాయుమాత్రం స చైకోఽపి ప్రాణనాదివృత్తి పంచకవిధః. అతో వృత్తిపంచకవిరోధేన ప్రాణస్య తత్కారణే వాయౌ లయానుసంధాన ప్రకార ఉక్తః.

౪౨. ఏవ మింద్రియవర్గ ప్రాణతద్వృత్తినిరోధానుసంధాన ముక్తమ్. అథ వాయునా సహితాని పంచభూతాని ఇంద్రియవర్గ శ్చాహంకారకార్యమితి తదుభయం త్రిత్వేసాత్త్విక రాజస తామసరూపత్రివిధాహంకారే జుహావేత్యర్థః. సర్వత్ర త్వప్రత్యయః స్వార్థికః యథాయథ మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారే లయః భూతానాం తామస ఇతి వివేకః. తచ్చాహంకారత్రయ మేకత్వే ఏకస్మిన్ ప్రకృతితత్త్వే మహత్తత్త్వద్వారా జుహావేత్యర్థః. సర్వం వాగాది ప్రకృత్యంత మాత్మని జీవేఽజుహవీత్ చేతనో హ్యచేతనప్రకృతిః అత ఏవ ముక్తం. నహి జీవః ప్రకృతే రుపాదానం ఆత్మానం జీవ మవ్యయే బ్రహ్మణ్యజుహోత్ జీవస్య బ్రహ్మాధీన వృత్తిత్వాత్ తస్మింస్తం స్థాపితవా నిత్యర్థః.

౪౩. తత శ్చీరం వల్కలం వాసో వస్త్రం యస్య స నిరాహారః బద్ధవాన్ మౌనీ ముక్తా విక్షిప్తా మూర్ధజాః కేశాః యేన సః జడాదివ దాత్మనః స్వస్య రూప మాకారం దర్శయన్ లోక స్యేతి శేషః.

సర్వే తమను నిర్జగ్ము ర్భ్రాతరః కృతనిశ్చయాః ।
కలినా ధర్మ మిత్రేణ దృష్ట్వా స్పృష్టాః ప్రజా భువి ॥ ౪౫

తే సాధుకృత సర్వార్థా జ్ఞాత్వాఽఽత్యంతిక మాత్మనః ।
మనసా ధారయామాసు ర్వైకుంఠ చరణాంబుజమ్ ॥ ౪౬

తద్ధ్యానోద్రిక్తయా భక్త్యా విశుద్ధధిషణాః పరే ।
తస్మి న్నారాయణపదే ఏకాంతమతయో గతిమ్ ॥ ౪౭

అవాపు ర్దురవాపాంతే అసద్భిర్విషయాత్మభిః ।
విధూతకల్మషా స్థానం విరజే నాత్మనైవ హి ॥ ౪౮

విదురోఽపి పరిత్యజ్య ప్రభాసే దేహ మాత్మవాన్ ।
కృష్ణావేశేన తచ్చిత్తః పితృభిః స్వక్షయం యయౌ ॥ ౪౯

౪౪. యథా బధిరః తద్వత్ అశృణ్వాన్ అంధ ఇవానవేక్షమాణః నిరగాద్ గృహాదితి శేషః, పూర్వం గతాం గతపూర్వాం యతః ప్రభృతి పూర్వం గతాః స్వస్య జ్యాయాంసః తాం మహాత్మభిః ర్విరక్తైః గతపూర్వాం ఉదీచీం దిశం హృది పరం బ్రహ్మ ధ్యాయన్ ప్రవివేశ.

౪౫. తం యుధిష్ఠిరమనుసృత్య భ్రాతరః సర్వే కృతనిశ్చయాః గమనాయ కృతః నిశ్చయః యైస్తే కృత వివేకా వా నిర్జగ్ముః తే భ్రాతరః యుధిష్ఠిరాదయో వా, అధర్మః మిత్రం యస్య తేన కలినా స్పృష్టాః ప్రజా భువి దృష్ట్వా.

౪౬. అసాధుకృతాః తుచ్ఛీకృతాః సర్వే అర్థాః దేహతదనుబంధ్యాదయః యైస్తథా భూతాః ఆత్మనో దేహస్యాత్యంతికం మరణం జ్ఞాత్వా భగవచ్చరణాంబుజం మనసా ధారయామాసుః యుధిష్ఠిరాదయః.

౪౭, ౪౮. తస్య వైకుంఠపదాంబుజస్య ధ్యానేనోద్రిక్తయా భక్త్యా విశుద్ధా ధిషణా బుద్ధిర్యేషాం తే నారాయణపదవాచ్యే పరమపురుషే ఏకాంతా గతిర్మతిర్యేషాం, మతేరైకాంత్యం నామ విజాతీయప్రత్యయానవ్యవధానం విషయేషు శబ్దాదిషు ప్రవణాః ఆత్మానో మనాంసి యేషాం తైరసద్భిర్విషయాత్మభిః దుఃఖేనాప్యవాప్యమశక్యాం గతిం ముక్త్యాత్మికామవాపుః తదేవోపపాదయతి విధూతాని నిరస్తాని కల్మషాణి భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిబంధకాని పూర్వోత్తరాఘాని యేషాం తే విరజేన రజస్తమో రహితేన ఆత్మనా స్వరూపేణ స్థానం శ్రీనారాయణస్య పద మవాపు రిత్యనుషంగః.

ద్రౌపదీ చ తదాజ్ఞాయ పతీనా మనపేక్షతామ్।
వాసుదేవే భగవతి హ్యేకాంత మతి రాస తమ్॥ ౫౦

యః శ్రద్ధయైతత్ భగవత్ప్రియాణాం
పాండోః సుతానా మితి సంప్రయాణమ్।

శృణోత్యలం స్వస్త్యయనం పవిత్రం
లబ్ధ్వా హరౌ భక్తిముపైతి సిద్ధిమ్॥ ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే
పాండవ స్వర్గారోహణం నామ పంచదశోఽధ్యాయః.

౪౯. విదురోఽపి కంచిత్కాలం తీర్థాన్యటిత్వా పాండవాదీనాం గతి మాకర్ణ్య ఆత్మవాన్ భగవతి సమాహితచిత్తః ప్రభాసే దేహం పరిత్యజ్య కృష్ణావేశేన కృష్ణసమాధానేన తచ్చిత్తః కృష్ణైకవిషయకచిత్తః పితృభిః పితృదేవతాభిః సహ స్వయం స్వస్థానం యయౌ. పున ర్యమ ఏవ భూత్వా స్వలోకం యయా విత్యర్థః. కృష్ణోపదేశ ఇతి పాఠే యదుకుల సంహారాయ యత్ర శ్రీకృష్ణః ప్రవిష్టః తస్మిన్ దేశే ప్రభాసే ఇత్యర్థః. పున రథః పతనాభావాత్ పాండవాదీనాం ముక్తత్వకథనం తే హి ప్రారబ్ధకర్మావసానే విమోక్ష్యంతే ఏవాతో న విరోధః.

౫౦. తదా ద్రౌపద్యపి పతీనా మనపేక్షితా మాజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా వాసుదేవే భగవతి ఏకాంతా విజాతీయ ప్రత్యయాంతరావ్యవహితా మతి ర్యస్యా స్తథాభూతా తం వసుదేవ మవాప.

౫౧. శ్రీకృష్ణాదీనాం ప్రయాణశ్రవణాది ఫలమాహ-య ఇతి. ఇతీత్థ మతితరాం స్వస్త్యయనం శృణ్వతాం పఠతాం చ శుభావహం పవిత్రం చ భగవతః ప్రియాణాం పాండోః సుతానాం సంప్రయాణం చ యః పుమాన్ శ్రద్ధయా శృణోతి హరౌ భక్తిం లబ్ధ్వా సిద్ధిం ముక్తి ముపైతి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్య కృత
భాగవతచంద్రచంద్రికాయాం పంచదశోఽధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ షోడశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

తతః పరీక్షిద్ ద్విజవర్యశిక్షయా
మహీం మహాభాగవతః శశాస హ।
యథా హి సూత్యామభిజాతకోవిదాః
సమాదిశన్ విప్ర మహద్గుణస్తథా ॥ ౧

స ఉత్తరస్య తనయాముపయేమ ఇరావతీమ్ ।
జనమేజయాదీంశ్చతురస్తస్యాముత్పాదయత్ సుతాన్ ॥ ౨

ఆజహారాశ్వమేధాంస్త్రీన్ గంగాయాం భూరిదక్షిణాన్।
శారద్వతం గురుం కృత్వా దేవా యత్రాక్షిగోచరాః ॥ ౩

---

౧. తదేవ సంస్థానం పాండుపుత్రాణాం వక్ష్యే కృష్ణకథోదయమితి ప్రతిజ్ఞాతం పాండుపుత్రసంస్థానం పరీక్షిజ్జన్మోపేత ముపపాద్య పరీక్షితోఽథ రాజ్ఞో జన్మ కర్మవిలాపనమితి ప్రతిజ్ఞాతం నిర్వర్ణయతి. తత్ర తజ్జన్మ పాండవ పుత్రవృత్తాంత ఏవాంతర్భావ్యాభిహితం విలాపనం ద్వాదశే స్కంధే వక్ష్యతి. ఇతః పరం చతురధ్యాయ్యా కర్మాణి వర్ణ్యంతే ఇతి వివేకః తాత ఇతి తాతః పిత్రా నిర్గమనానంతరం మహాంతో గుణా యస్య పరీక్షిత్ హే ద్విజ! జన్మసమయే జన్మనః జాతక కోవిదాః విప్రాః యథా సమాదిశన్ తథైవ ద్విజవర్యశిక్షయా మహాభాగవతః సన్ మహీం శశాస పాలయామాస.

౨. స పరీక్షిదుత్తరస్య మాతులస్య తనయామిరావతీ ముపయేమే ఉద్వవాహ. తస్యామిరావత్యాం-జనమేజయాదీంశ్చతురః సుతా నుత్పాదయత్. అడభావ ఆర్షః, ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్.

౩. శారద్వతం కృపం గురుం కృత్వా వృత్వా గంగాయాం గంగాతీరే త్రీన్ అశ్వమేధాన్ ఆజహార. యత్ర అశ్వమేధేషు దేవా ఇంద్రాదయః అక్షిగోచరాః బభూవుః తథావిధానాజహారేత్యర్థః.

నిజగ్రాహౌజసా వీరః కలిం దిగ్విజయే క్వచిత్ ।
నృపలింగధరం శూద్రం ఘ్నంతం గోమిథునం సదా ॥ ౪

శౌనక ఉవాచ

కస్య హేతో ర్నిజగ్రాహ కలిం దిగ్విజయే నృపః ।
నృదేవ చిహ్నధృక్ శూద్రకోఽసౌ గాం యః పదాహనత్ ॥ ౫

తత్కథ్యతాం మహాభాగ యది కృష్ణకథాశ్రయమ్ ।
అథవాస్య పదాంభోజ మకరందలిహాం సతామ్ ॥ ౬

కిమన్యై రసదాలాపై రాయుషో యదసద్వ్యయః ।
క్షుద్రాయుషాం నృణా మంగ మర్త్యానా మృతమిచ్ఛతామ్ ॥ ౭

౪. కదాచి ద్దిగ్విజయే నిమిత్తే చరన్ వీరః పరీక్షిత్ క్వచిద్దేశే యదా పాదేన గోమిథునం స్త్రీపుంసయో ర్గవో ర్యుగ్మం ఘ్నంతం శూద్రమపి నృపచిహ్నధరం కలి మోజసా పరాభిభవ సామర్థ్యాత్మకేన నిగృహీతవాన్.

౫. తత్రలబ్ధప్రశ్నావసరః పృచ్ఛతి శౌనకః కస్య హేతో రితి. నృపః పరీక్షి ద్దిగ్విజయే కస్మాద్ధేతోః కలిం నిజగ్రాహే త్యేకః ప్రశ్నః, యోగాం పదాఽహనత్ తతాడ అసౌ నృపచిహ్నధారీ శూద్రః క ఇత్యపరః. యద్యపి నృపలింగధరం శూద్రం కలిమితి సామానాధికరణ్యానిర్దేశే నైవ కలిరేవ నృపదేవ చిహ్నధృక్ శూద్ర ఇతి జ్ఞాత ఏవేతి ప్రశ్నానుపపత్తిః. తథాపి క ఇత్యస్య కింగుణక ఇత్యభిప్రాయః. అతః ప్రశ్నోపపత్తిః.

౬. తత్ కలివినిగ్రహాదికం కేవల మస్మాభిః పృష్ట మిత్యేవ వర్ణయ కిం హే మహాత్మన్! యది విష్ణుకథాశ్రయం భగవత్కథోపేత మథవాఽస్య విష్ణోః పదాంబుజమకరందాస్వాదినాం సాధూనాం కథాశ్రయం స్యాత్తర్హి కథ్యతామ్.

౭. తత్ర హేతుం వదన్ విష్ణువ ద్భక్తకథానాశ్రయాణా మశ్రోతవ్యత్వా మవర్ణనీయత్వం చాహ కిమన్యైరితి. అంగ హే సూత! యద్యేభ్య ఆయుషోఽసద్వ్యయః నిరర్థకః క్షయో భవతి తైః క్షుద్రాయుషా మల్పాయుషా మృతం కర్మ ఫల మిచ్ఛతాం మర్త్యానాం మరణశీలానాం నృణాం సంబంధిభి రన్యైః విష్ణుతద్భక్తజనకథాశ్రయై రతోఽత ఏవాసద్భిరాలాపైః కిం నస్తైర్వా న కించిత్ ప్రయోజనం కింతు కేవల మాయుర్వ్యయ ఏవేతి భావః. యద్వా ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ ఇచ్ఛతాం తత్ప్రాప్తిం కామయమానానాం మరణశీలానా మల్పాయుషాం నృణా మస్మాక మన్యై రసదాలాపైః కిం న కించిత్ ప్రయోజనమస్తి, యతో యేభ్యః కేవల మాయుషోఽసద్వ్యయో భవతీ త్యన్వయః.

ఇహోపహూతో భగవాన్ మృత్యుః శామిత్రకర్మణి ।
న కశ్చిన్మ్రియతే తావత్ యావదాస్త ఇహాంతకః ॥ ౮

ఏతదర్థం హి భగవా నాహూతః పరమర్షిభిః ।
అహో నృలోకే పీయేత హరిలీలామృతం వచః ॥ ౯

మందస్య మందప్రజ్ఞస్య వయో మందాయుషస్య వై ।
నిద్రయా హ్రియతే నక్తం దివా చ వ్యర్థకర్మభిః ॥ ౧౦

౮. నను క్షుద్రాయుషాం మర్త్యానా మస్మాకం భవాన్ త్వత్ప్రశ్న వచన శ్రవణం [illegible] మప్యవసాతుం శక్య మిత్యత్రాహ ఇహేతి. ఇహ నైమిశక్షేత్రే శామిత్రకర్మణి సత్రకర్మణి శమిత్రశబ్దః పశుసంజ్ఞపయితృత్వవాచీ శమయితా చ భగవాన్ [illegible] శ్రుతేః స [illegible] నోదక భగవద్గుణానుభవితృపరః తత్సంబంధే కర్మణి సత్రకర్మణి భగవద్గుణాత్మక [illegible] భగవాన్ మృత్యు రాహూతః స చాంతకో [illegible] దిహాస్తి తావ [illegible] న కశ్చిన్మ్రియతే [illegible] మరణ మేతి.

౯. కిమర్థ మాహూత ఇత్యత్రాహ-ఏతదర్థ మతో [illegible] మస్మాకం [illegible] హి పరమర్షిభి ర్భగవాన్ మృత్యు రాహూత ఇత్యర్థః. మృత్వర్థత్వ్యః – మృత్యోరపి [illegible] విహాయ భగవద్గుణ శ్రవణాయేహ న కించిదపి హాన్యా దిత్యభిప్రాయేణ ఆహూత ఇతి భావః [illegible] ధ్యతాం మహాభాగ! ఇత్యాదిశ్లోకద్వయేన తద్భక్తక శ్రవణస్య [illegible] శ్రోతవ్యత్వం చోక్తం తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి అహో ఇతిసార్ధేన. నృలోకే హరి [illegible] శ్రీ పాద్యాః తద్ధరిలీలం తదమృతతుల్యం వచః పీయేత పానకం శ్రోతవ్యమితి [illegible] తానభినందతి అహో ఇతి, తేషాం భాగ్య మేతాదితి వక్తు మశక్యమితి భావః ॥

౧౦ కుతః, యద్యస్మాత్ మందస్య మందచేష్టస్య మంద ప్రజ్ఞా బుద్ధిర్యస్య [illegible] ఆయుర్యస్య తస్య హరిలీలామృతం వచోఽశృణ్వతో వయః కౌమారాది కేవలం [illegible] సహేతుకం కలినిగ్రహాదికం వర్ణయతి. సూతో యదేత్యాదినా యావత్ సప్తదశాధ్యాయ [illegible] సమాప్తి. యదా పరీక్షిద్దిగ్విజయార్థం గతః కురూణాం జాంగలేషు చ జనపదే [illegible] స్యాజ్ఞాచక్రేణ వర్తితేఽనుశిష్టే దేశేస్వసేనాధిష్ఠితే దేశేనా ప్రవిష్టం కలిం [illegible] మత్యంత మప్రియాం వార్తాం నిశమ్యాకర్ణ్య తతః సంయుగే యుద్ధే శౌండిః [illegible] రాజా శరాసనం ధనురాదదే జగ్రాహ నిజచక్రవర్తితే కురుజాంగలే వసన్నితి వాక్యార్థః

సూత ఉవాచ

యదా పరీక్షిత్ కురు జాంగలేఽశృణోత్
కలిం ప్రవిష్టం నిజ చక్రవర్తితే ।
నిశమ్య వార్తా మనతి పియాం తతః
శరాసనం స యుగశౌండి రాదదే ॥ ౧౧

స్వలంకృతం శ్యామ తురంగ యోజితం
రథం మృగేంద్రధ్వజ మాశితః పురాత్ ।
వృతో రథాశ్వ ద్విపపత్తి యుక్తయా
స్వసేనయా దిగ్విజయాయ నిర్గతః ॥ ౧౨

భద్రాశ్వం కేతుమాలం చ భారతం చోత్తరాన్ కురూన్ ।
కింపురుషాదీని వర్షాణి విజిత్య జగృహే బలిమ్ ॥ ౧౩

తత్ర తత్రోపశృణ్వానః స్వపూర్వేషాం మహాత్మనామ్ ॥
ప్రగీయమాణం చ యశః కృష్ణమాహాత్మ్యసూచకమ్ ॥ ౧౪

ఆత్మానం చ పరిత్రాతమశ్వత్థామ్నోఽస్త్రతేజసః ।
స్నేహం చ వృష్ణిపార్థానాం తేషాం భక్తిం చ కేశవే ॥ ౧౫

౧౧ తతః సుష్ఠ్వలంకృతం శ్యామైస్తురగైః సంయోజితం మృగేంద్రః సింహాంకితో ధ్వజో యస్మింస్తం రథమాస్థితోఽధిష్ఠితః తథా చతురంగయుక్తయా సేనయా పరివృతో దిగ్విజయాయ నిర్గతః కురుజాంగలాదిష్వితి శేషః.

౧౨ భద్రాశ్వాది వర్షాణి నిర్జిత్య బలం కరం జగృహే ॥

౧౩ తత్ర తత్ర దేశేషు స్వపూర్వేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం మహాత్మనాం కృష్ణస్య భగవతో మాహాత్మ్యసూచకం ప్రగీయమాణం యశః.

౧౪ అశ్వత్థామ్నో బ్రహ్మాస్త్రతేజసా పరిత్రాతమాత్మానం చ వృష్ణీనాం పార్థానాం చ కేశవే కృష్ణే స్నేహమనురాగం చ తథా తేషాం తస్మిన్ భక్తిం చోపశృణ్వాన్.

౧౫ నితరాం హృష్టః ప్రీత్యా ఉజ్జృంభితే లోచనే యస్య స మహామనా ఉదారబుద్ధిర్వదాన్యో రాజా తేభ్యః శ్రావయితృభ్యః మహాధనాని బహుమూల్యద్రవ్యాణి వాసాంసి హారాన్ ముక్తాహారాంశ్చ దదౌ ।

తేభ్యః పరమసంతుష్టః ప్రీత్యుజ్జృంభితలోచనః ।
మహాధనాని వాసాంసి దదౌ హారాన్ మహామనాః ॥ ౧౬

సారథ్య పారషదసేవన సఖ్యదౌత్య
వీరాసనాను గమన స్తవన ప్రణామాన్ ।

స్నిగ్ధేషు పాండుషు జగత్ప్రణతిం చ విష్ణో-
ర్భక్తిం కరోతి నృపతి శ్చరణారవిందే ॥ ౧౭

తస్యైవం వర్తమానస్య పూర్వేషాం వృత్తి మన్వహమ్ ।
నాతిదూరే కిలాశ్చర్యం యదాసీత్ తన్నిబోధ మే ॥ ౧౮

ధర్మః పదైకేన చ న్ విచ్ఛాయా ముపలభ్య గామ్ ।
పృచ్ఛతి సాశ్రువదనాం వివత్సామివ మాతరమ్ ॥ ౧౯

---

౧౬ స్నిగ్ధే ష్వనురక్తేషు పాండుషు యుధిష్ఠిరాదిషు విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యాదికం జగత్కృతం ప్రణామం చ స్మృత్వేతి శేషః, నృపతిః పరీక్షిత్ విష్ణోశ్చరణారవిందే భక్తిం కరోతి స్మ చకారేత్యర్థః, తత్ర సారథ్యం ప్రసిద్ధం పారషదం సభ్యత్వం సేవనం భృత్యకర్మ, దౌత్యం దూతకర్మ వీరాసనానుగమనం నృపాసనాధిష్ఠితం ప్రత్యను వర్తనం, స్తవనం స్తుతికర్మ ప్రణామో నమస్కారః, విష్ణుకర్తృకాన్యవిషయానేతాన్ స్మృత్వేత్యర్థః.

౧౭ తస్య పరీక్షితః పూర్వేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం వృత్తిమన్వహం వర్తమానస్య సతః తస్య నాతిదూరే సన్నికృష్టదేశే యన్మహదాశ్చర్యమాసీత్ కథయిష్యమాణం [illegible] మే మత్తః నిబోధ శృణు.

౧౮ ధర్మ ఇతి ధర్మః ధర్మాధిదేవో వృషరూపధరః ఏకేన పదేన చరన్ విచ్ఛాయాం నిస్తేజస్కాం గాం గోరూపధరాం వత్సరహితాం మాతరమివ అశ్రూణి వదనే యస్యాస్తాం పృచ్ఛతి స్మాపృచ్ఛత్ ॥

౧౯ ప్రశ్నమేవాహ కచ్చిదిత్యాదిభిః షడ్భిః హే భద్రే! తవాత్మనః దేహస్యానామయ మారోగ్య మస్తి కచ్చిత్ ? ఈషన్మ్లాయితా హాస్యలక్షయ ముపగతేన ముఖేన విచ్ఛాయా నిస్తేజస్కా భవతి. అహం తు భవతీం త్వా మంతరా హృదయమధ్యే ఆధిః క్లేశో యస్యాస్తాదా భూతా మాలక్షయే మ్లానవిచ్ఛాయా ముత్పశ్యామి హే అంబ ! కంచన దూరస్థం బంధుం శోచామి.

ధర్మ ఉవాచ

కచ్చిద్భద్రేఽనామయమాత్మనస్తే విచ్ఛాయాసి మ్లాయతేషన్ముఖేన।
ఆలక్షయే భవతీ మంతరాధిం దూరే బంధుం శోచసి కంచనాంబ॥ ౨౦

పాదైర్న్యూనం శోచసి మైకపాద మాత్మానం వా వృషలై ర్భోక్ష్యమాణమ్।
ఆహో సురాదీన్ హృతయజ్ఞ భాగాన్ ప్రజా ఉతస్విన్మఘవత్యవర్షతి॥ ౨౧

అరక్ష్యమాణాః స్త్రియ ఉర్వి బాలాన్ శోచస్యథో పురుషాదైరివార్తాన్।
వాచం దేవీం బ్రహ్మకులే కుకర్మణ్యబ్రహ్మణ్యే రాజకులే కులాగ్ర్యాన్॥ ౨౨

కిం క్షత్రబంధూన్ కలినోపసృష్టాన్ రాష్ట్రాణి వా తై రవరోపితాని।
ఇతస్తతో వాశనపానవాసస్స్నానవ్యవాయోన్ముఖ జీవలోకమ్॥ ౨౩

యద్వాంబ తే భూరిభరావతార కృతావతారస్య హరేర్ధరిత్రి।
అంతర్హితస్య స్మరతీ విసృష్టా కర్మాణి నిర్వాణ విలంబితాని॥ ౨౪

౨౧ కింవా పాదైః త్రిభి ర్న్యూనం ఏకః పాదో యస్య తం మాం ప్రతి శోచసి ఉత వృషలైః శూద్రప్రాయై రాజభి ర్భోక్ష్యమాణం స్వాత్మానం ప్రత్యేవ శోచసి ఆహోస్విత్ హృతః శూన్యః యజ్ఞయహావిర్భాగో యేషాం తాన్ దేవాన్ ప్రతి ఉతస్విత్ మఘవతీంద్రేఽవర్షతి సతి దుర్భిక్ష పీడితాః ప్రజాః ప్రతి ॥

౨౨ యద్వా హే ఉర్వి! పురుషాదైః రాక్షసైరివ నృశంసై రార్తాన్ పీడితాన్ బాలకాన్ అరక్ష్యమాణాః స్త్రియః స్త్రీః ప్రతిశోచసి కిం బ్రహ్మకులే కుకర్మణి దుర్వృత్తే సతి దేవస్య విష్ణోః సంబంధినీం వాచం త్రయీం ప్రతి ఉత రాజకులేఽబ్రహ్మణ్యే బ్రాహ్మణేష్వసాధుని సతి కులాగ్ర్యాన్ బ్రాహ్మణాన్ ప్రతి ॥

౨౩ కింవా కలినోపసృష్టాన్ క్షత్రియాధమాన్ ప్రతి యద్వా తైః క్షత్రబంధుభి రవరోపితాన్యపహృతాని రాష్ట్రాణి ప్రతి ఉత ఇత ఇతస్తతః నిషిద్ధదేశే జనేషు అశనాద్యున్ముఖ మశనాద్యభిలాషిణం జీవలోకం ప్రతి ॥

౨౪ యద్వా హే అంబ! హే ధరిత్రి! తవ భూరిభారస్యావతారాయ హరణాయ కృతః అవతారో యేన తస్య హరే రధునా తర్హి తస్య శ్రీకృష్ణస్య హరేరితి కర్తరి షష్ఠీ, యేన విసృష్టా త్యక్తా సతీ తస్య కర్మాణి చేష్టితాని నిర్వాణే మోక్షే విశేషేణ లంబితాని సంనిహితాని సాక్షాత్కృతానీతి యావత్. యద్వా నిర్వాణం సుఖం విలంబిత మధునాంతరితం యేభ్యస్తాని ॥

ఇదం మమాచక్ష్వ తవాధిమూలం వసుంధరే యేన వికర్శితాని ।
కాలేన వాతే బలినాం బలీయసా సురార్చితం కిం హృతమంబ సౌభగం ॥ ౨౫

ధరణ్యువాచ

భవాన్ హి వేద తత్సర్వం యన్మాం ధర్మానుపృచ్ఛసి ।
చతుర్భిర్వర్తసే యేన పాదైర్లోక సుఖావహైః ॥ ౨౬

సత్యం శౌచం దయా క్షాంతిస్త్యాగః సంతోష ఆర్జవం ।
శమో దమస్తపః సామ్యం తితిక్షోపరతిః శ్రుతమ్ ॥ ౨౭

౨౫ హే వసుంధరే ! తవాధేర్మూల మిద ముపస్థితం మహ్య మాచక్ష్వ ఆఖ్యాహి యేన త్వం వికర్శితా కృశత్వం ప్రాప్తాసి తస్యాధేర్మూల మిత్యర్థః. హే అంబ ! సురైరపి బహుమంతవ్యం తవ సౌభగం స్పృహణీయం సౌందర్యం బలినామపి బలీయసా కాలేన కిం వాఽపహృతమ్ ॥

౨౬ ఏవ ముక్తా ధరణ్యాహ భవానిత్యాది దశభిః తన్మమాధిమూలం సర్వం నూనం భవాన్ వేద. జానాస్యేవ కుతః ? యద్యస్మాద్ధర్మాన్ పృచ్ఛసి అజానతో ధర్మప్రశ్నో నోపపన్న ఇతి భావః. అథాపి కిం తదితి చేద్యేన త్వం లోకానాం సుఖావహైశ్చతుర్భిః పాదైర్వర్తసేఽవర్తథాః, అధునా యేన కారణేన వినైకపాదేన వర్తసే తదేవ మమాప్యాధిమూల మిత్యర్థః ॥

౨౭ కారణవిశేష జిజ్ఞాసాయాం తదుపపాదయతి. సత్యమిత్యాది పంచభిః. సత్యాదయోఽన్యే చ బహవో మహత్త్వ మిచ్ఛద్భిః జనైః ప్రార్థనీయాగుణాః నిత్యాః కదాచిదపి యస్మిన్న వియంతి న వ్యయంతి తేన గుణానాం పాత్రేణ ముఖ్యాశ్రయేణ శ్రీనివాసేన శ్రీకృష్ణేన సాంప్రత మధునా రహిత మత ఏవ పాప్మనా పాపేన కలినా ఈక్షితం లోకం ప్రత్యహం శోచామీత్యన్వయః. తత్ర సత్యం భూతహితత్వం వాచికం వా శౌర్యం హేయప్రతిభటత్వం, దయా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. క్షాంతిః పరాపరాధ సహిష్ణుతా. త్యాగః అనాదరః పూర్ణకామత్వప్రయుక్తః. తథా చ శ్రూయతే. 'సర్వ మిద మభ్యాత్తో వాక్యనాదార' ఇత్యాత్మపర్యంత వదాన్యత్వం వా త్యాగః. సంతోషః క్వాపి చిదపి క్లేశరాహిత్యమ్ ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైక్యరూపం శమో మనో నిగ్రహః దమో బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహః తప ఆలోచనం జగద్వ్యాపారోపయుక్తం సామ్యమరి మిత్రాదిరాహిత్యం. తితిక్షా ద్వంద్వప్రతిహతత్వాస్మ ఉపరతి ర్వృథా వ్యాపారోపరతిః శ్రుత సర్వశాస్త్రార్థయాథాత్మ్యవిత్త్వమ్ ॥

జ్ఞానం విరక్తిరైశ్వర్యం శౌర్యం తేజో బలం స్మృతిః ।
స్వాతంత్ర్యం కౌశలం కాంతి ర్ధైర్యం మార్దవమేవ చ ॥ ౨౮

ప్రాగల్భ్యం ప్రశ్రయః శీలం సహ ఓజో బలం భగః ।
గాంభీర్యం స్థైర్య మాస్తిక్యం కీర్తి ర్మానోఽనహంకృతిః ॥ ౨౯

ఏతే చాన్యే చ భగవ న్నిత్యా యత్ర మహాగుణాః ।
ప్రార్థ్యా మహత్త్వ మిచ్ఛద్భి ర్న వియంతి స్మ కర్హిచిత్ ॥ ౩౦

తేనాహం గుణపాత్రేణ శ్రీనివాసేన సాంప్రతమ్ ।
శోచామి రహితం లోకం పాప్మనా కలినేక్షితమ్ ॥ ౩౧

---

౨౮ జ్ఞాన మాశ్రితానిష్ట పరిహారేష్ట ప్రాపణోపయుక్తం, విరక్తిః విషయేషు నిస్పృహత్వం విషయానాకృష్టచిత్తత్వం వా, ఐశ్వర్యం స్వాతిరిక్త సర్వనియంతృత్వం శౌర్యం యుద్ధేష్వవైముఖ్యం తేజో ధృష్టతా బలం ప్రసిద్ధం స్మృతిః సత్స్వపి విపులేషు 'అహం ప్రజాపతీనాంచ సర్వేషా మీశ్వరః ప్రభుః । మమ విష్ణు రచింత్యాత్మా' ఇతి బ్రహ్మవచనమ్. ఉపకార విషయస్మరణం స్వాతంత్ర్యం, అన్యానపేక్షత్వం కౌశలం నైపుణ్యం కాంతిః, 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి శ్రుత్యుక్త విధాదీప్తిః ధైర్యం వీర్యం తచ్చ యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యమ్ మార్దవ మక్రూరత్వం స్వాతంత్ర్య మన్యానపేక్షకౌశలమేవ స్వాతంత్ర్యం సౌభగం కాంతిరితి పాఠే సౌభగం స్పృహణీయత్వమ్ ॥

౨౯-౩౦ ప్రాగల్భ్యం సభాసు ధార్ష్ట్యం, ప్రశ్రయో మహత్సు వినయః, శీలం సద్వృత్తిః, సహ ప్రాణస్య స్వాభావిక సామర్థ్యం బీజః ఇంద్రియాదిజనిత బంధనధారణ సామర్థ్యం భగో జ్ఞానాద్యుత్కర్షః గాంభీర్యం దుఃఖగ్రాహ్యాభిప్రాయత్వం, స్థైర్యం క్రోధనిమిత్తే రవికారః, ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థ విశ్వాసః కీర్తిర్యశః మానః పూజార్హతా అనహంకృతిః దేహాత్మాభిమానరాహిత్యమ్ ॥

౩౧ శ్రీయతే బ్రహ్మాదిభిరితి శ్రీః లక్ష్మీః తస్యాః నివాసః ఇత్యభిప్రేతమ్ ॥

ఆత్మానం చానుశోచామి భవంతం చామరోత్తమమ్ ।
దేవాన్ పితౄ నృషీన్ సాధూన్ సర్వాన్ వర్ణాంస్తథాఽఽశ్రమాన్ ॥ 3౨

బ్రహ్మాదయో బహుతిథం యదపాంగమోక్షం
కామాస్తపః సమచరన్ భగవత్ప్రపన్నాః -
సా శ్రీః స్వవాస మరవిందవనం విహాయ
యత్పాద సౌభగమలా భజతేఽనురక్తా ॥ 33

తస్యాహ మబ్జకులిశాంకుశకేతు కేతైః
శ్రీమత్పదై ర్భగవతః సమలంకృతాంగీ ।
త్రీనత్యరోచ ఉపలభ్య తతో విభూతిం
లోకాన్ స మాం వ్యసృజదుత్స్మయతీం తదంతే ॥ 3౪

యో వై మమాతిభర మాసురవంశ రాజ్ఞా-
మక్షౌహిణీశత మపానుదదాత్మతంత్రః ।

---

3౨ ఆత్మానం భవంతం చానుశోచామీత్యర్థః ॥

33 తదేవ విశదయతి బ్రహ్మాదయ ఇతి. చతుర్ముఖ ప్రభృతయః యస్యాః అపాంగ మోక్షః ఈషత్తిర్యక్ ప్రసారః తద్విషయత్వ మాత్మానం కామయమానాః బహుతిథం బహుకాలం తపః సమాచరన్ చక్రుః సా శ్రీరపి కమలవనం స్వనివాసం విహాయ భగవంతమేవ ప్రపన్నా సతీ యస్యపాదయోః సౌభగం సౌందర్యమేవాలం నితరాం భజతే సేవతే ॥

3౪ తస్య భగవత అబ్జాదీనాం కేతూనాం చిహ్నానాం కేతవో రాశయః యైః తైః శ్రీమద్భిః పాద విన్యాసై రలంకృత మంగం యస్యాః సాఽహం తతః అత ఏవ విభూతిం లక్ష్మీ ముప్యపలభ్య త్వయాప్యేవం భాగ్యం న లబ్ధమిత్యాక్షిప్య విభూతిం సర్వసమృద్ధిం ప్రాప్య త్రీనపి లోకాన్ సత్యరోచే త్రిలోకీ మతిక్రమ్య తతోఽప్యధికం దీప్తిమత్యస్మి అత ఏవ ముత్స్మయంతీం గర్వితాం మాం స భగవాన్ తదంతే అవతార ప్రయోజనాంతే వ్యసృజత్ తత్యాజ ॥

3౫ యోవా ఇతి మమాతిభారభూత మాసురవంశే అసుర సంబంధ్యన్వయే జాతానాం రాజ్ఞా మక్షౌహిణీనాం శత మపానుద నిరస్తవాన్ తథా యశ్చాత్మతంత్రః స్వతంత్రః ఊనపద

త్వాం దుఃస్థ మూనపద మాత్మని పౌరుషేణ
సంపాదయన్ యదుషు రమ్యమబిభ్రదంగమ్ ॥ 3౫

కా వా సహేత విరహం పురుషోత్తమస్య
ప్రేమావలోక రుచిరస్మిత వల్గుజల్పైః ।
స్థైర్యం సమాన మహరన్మధుమానినీనాం
రోమోత్సవో మమ యదంఘ్రివిటంకితాయాః ॥ 3౬

తయో రేవం కథయతోః పృథివీధర్మయో స్తదా ।
పరీక్షిన్నామ రాజర్షిః ప్రాప్తః ప్రాచీం సరస్వతీమ్ ॥ 3౭

ఇతి శ్రీ మద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే పృథివీ
ధర్మసంవాదో నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

మూనం పదంపదద్వయం యస్య తమత ఏవ దుఃస్థం దుఃఖితం త్వామాత్మని స్వస్మిన్ యత్ పౌరుషం
సామర్థ్యం తేన సంపాదయన్ పాదచతుష్టయ సంపన్నం కర్తు మిచ్ఛుర్యదుషు రమణీయ మంగం
శరీరమబి భ్రద్ధృతవాన్ ॥

3౬ యశ్చ ప్రేమ పూర్వకావలోకనేన రుచిరేణ సుందరేణ స్మితేన సుందరైర్వాక్యైశ్చ
మధు మానినీనాం యాదవస్త్రీణా మితరావశ్యత్వం సమ్యక్ హృతవాన్ యస్య చాంఘ్రిభ్యాం
విటంకితాయాః అలంకృతాయా మమ రోమోత్సవో మాహన్మహా బభూవ, తస్య పురుషోత్త
మస్య శ్రీకృష్ణస్య విరహం కా మాదృశీ సహేత న కాపీత్యర్థః ॥

3౭ ఇత్థం తయోః పృథివీధర్మయోః కథయతోర్మిథః సంభాషమాణయోః సతోః తదా
పరీక్షిన్నామ రాజర్షిః ప్రాచీం సరస్వతీం ప్రభాసతీర్థం ప్రాప్తః గతః॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీర రాఘవాచార్య కృత
భాగవతచంద్రచంద్రికాయాం షోడశోఽధ్యాయః ॥ ౧౬

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ స ప్తదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

తత్ర గోమిథునం రాజా హన్యమాన మనాథవత్ ।
దండహస్తం చ వృషలం దదృశే నృపలాంఛనమ్ ॥ ౧

వృషం మృణాళధవళం మేహంతమివ బిభ్యతమ్ ।
వేపమానం పదైకేన సీదంతం శూద్రతాడితమ్ ॥ ౨

గాం చ ధర్మదుఘాం దీనాం భృశం శూద్రపదాహతామ్ ।
వివత్సాం సాశ్రువదనాం క్షామాం యవస మిచ్ఛతిమ్ ॥ ౩

పప్రచ్ఛ రథమారూఢః కార్తస్వర పరిచ్ఛదమ్ ।
మేఘగంభీరయా వాచా సమారోపిత కార్ముకః ॥ ౪

---

౧ తత్రేతి. తత్ర ప్రాచ్యాం సరస్వత్యాం [illegible] అనాథవత్ హన్యమానం గోమిథునం, నృపస్యేవ లాంఛనాని యస్య, దండో హస్తే యస్య తం వృషలం చ రాజా దదృశ ఇత్యన్వయః ॥

౨ తత్ర గోమిథునే పుమాంసం విశినష్టి వృషమితి. వృషం మృణాళ ధవళం మేహంతమివ మూత్రం ముంచంత మివ బిభ్యత ముద్విజంత మేకేన పాదేన వేపమానం శూద్రేణ తాడిత మతః సీదంతం క్లిశ్యంతమ్ ॥

౩ స్త్రియం విశినష్టి గామితి. ధర్మదుఘాం [illegible] శూద్రస్య పాదేన తాడితా మత ఏవ భృశం దీనాం [illegible] స్తాం క్షామాం కృశాం యవసం తృణ మిచ్ఛంతీం [illegible] పప్రచ్ఛేత్యన్వయః ॥

౪ కార్తస్వరాః స్వర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరాః యస్య సః [illegible] రోపితం సజ్జీకృతం కార్ముకం ధనుర్యేన సః పరీక్షిత్ మేఘగర్జితవత్ గంభీరయా వాచా [illegible] ॥

కస్త్వం మచ్ఛరణే లోకే బలాద్ధంస్యబలాన్ బలీ ।
నరదేవోఽసి వేషేణ నటవత్ కర్మణాఽద్విజః ॥ ౫

కస్త్వం కృష్ణే గతే దూరం సహ గాండీవధన్వనా ।
శోచ్యోఽస్యశోచ్యాన్ రహసి ప్రహరన్ వధమర్హసి ॥ ౬

త్వం వా మృణాళధవళః పాదైర్న్యూనః పదా చరన్ ।
వృషరూపేణ కిం కశ్చిత్ దేవో నః పరిఖేదయన్ ॥ ౭

నజాతు పౌరవేంద్రాణాం దోర్దండ పరిరంభితే ।
భూతలేఽనుపతంత్యస్మిన్ వినా తే ప్రాణినాం శుచః ॥ ౮

మా సౌరభేయానుశోచో వ్యేతు తే వృషలాద్ భయమ్ ।
మా రోదీ రంబ భద్రంతే ఖలానాం మయి శాస్తరి ॥ ౯

౫ ప్రశ్నమేవాహ కస్త్వమిత్యాదిభిః. ఏకాదశభిః తావద్వృషలం ప్రతి ప్రశ్నమాహ ద్వాభ్యామ్. కస్త్వం త్వం క ఇతి ప్రశ్నః. కిమర్థం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ-అహమేవ శరణం రక్షితా యస్య తస్మిన్నస్మింల్లోకే బలీసన్ బలాద్ధంసి అతః పృచ్ఛామీతి భావః నృపోఽహమిత్యత్రాహ. నటవత్ వేషేణ నరదేవోఽసి కర్మణా త్వద్విజః శూద్రః ॥

౬ గాండీవధన్వనా అర్జునేన సహ శ్రీకృష్ణే దూరం స్వలోకం ప్రతి గతే సతి త్వమేవ శోకానర్హాన్ రహసి ప్రహరన్ వధమర్హసి, అతః శోచ్యోఽసి స్వజనేనేతి శేషః ॥

౭ వృషభంపృచ్ఛతి త్వమితి హేమృణాళధవళ! పాదైస్త్రిభిర్న్యూనః పదైకేన చరన్ త్వం వా కః నోఽస్మాన్ వృషరూపేణ పరిఖేదయన్ కిం వా కశ్చిద్దేవః ॥

౮ పౌరవేంద్రాణాం దోర్దండ పరిరంభితే ఆశ్లిష్టే పాలితే ఇతి యావత్, అస్మిన్ భూలోకే వినాతే త్వాం వినా కేషాంచిదపి ప్రాణినాం శుచః శోకాశ్రుబిందవః కదాచిదపి న పతంతి ॥

౯ హే సౌరభేయ! మానుశుచః శోకం మాకార్షీః. తే తవ వృషలాదస్మాచ్ఛూద్రాద్భయ మవ్యేతు నశ్యతు, గామాశ్వాసయన్నాహమేతి. హే అంబ! ఖలానాం దురాత్మనాం శాస్తరి దండధరే మయి తిష్ఠతి సతి త్వం మారోదీః. రోదనంమాకార్షీః. తే తవ భద్రం సుఖమేవ భవిష్యతి ॥

యస్య రాష్ట్రే ప్రజాః సర్వాః త్రస్యంతే సాధ్వ్యసాధుభిః ।
తస్య మత్తస్య నశ్యంతి కీర్తిరాయుర్భగో గతిః ॥ ౧౦

ఏష రాజ్ఞాం పరో ధర్మో హ్యార్తానా మార్తినిగ్రహః ।
అత ఏనం వధిష్యామి భూతద్రుహ మసత్తమమ్ ॥ ౧౧

కోఽవృశ్చత్ తవ పాదాంస్త్రీన్ సౌరభేయ చతుష్పద ।
మా భూవంస్త్వాదృశా రాష్ట్రే రాజ్ఞాం కృష్ణానువర్తినామ్ ॥ ౧౨

ఆఖ్యాహి వృష భద్రం వః సాధూనా మకృతాగసామ్ ।
ఆత్మవైరూప్య కర్తారం పార్థానాం కీర్తిదూషణమ్ ॥ ౧౩

జనేఽనాగస్యఘం యుంజన్ సర్వతోఽస్య చ మద్భయమ్ ।
సాధూనాం భద్రమేవ స్యా దసాధుదమనే కృతే ॥ ౧౪

అనాగస్స్విహ భూతేషు య ఆగస్కృన్నిరంకుశః ।
ఆహర్తాస్మి భుజం సాక్షా దమర్త్యస్యాపి సాంగదమ్ ॥ ౧౫

౧౦ హే సాధ్వి! యస్య రాష్ట్రే దురాత్మభిః సర్వాః ప్రజాస్త్రస్యంతే బిభ్యతి. అసాధుభిరితి కరణత్వావివక్షయా తృతీయా వ్రియుక్తాఽతో న 'భీత్రార్థానాం భయహేతుః' ఇత్యపాదానసంజ్ఞా, తస్య మత్తస్య రాజ్ఞః కీర్త్యాదయో నశ్యంతి. భగో భాగ్యం గతిః పరలోకగతిః ॥

౧౧ ఆర్తానాం దుఃఖితానాం ఆర్తినిగ్రహ ఇతి యదేష రాజ్ఞాం పరో ధర్మః. యత ఏవ మతః భూతద్రోహకారిణం మత్త ఏహీనసత్తమమేనం వధిష్యామి ॥

౧౨ పునర్వృషం పృచ్ఛ త్రిభిశ్శ్లోకైః ఇతి సార్ధైశ్చతుర్భిః. హే సౌరభేయ చతుష్పద! తవ త్రీన్ పాదాన్ కోఽవృశ్చ ఛిన్నవత్ కృష్ణానువర్తినాం రాజ్ఞాం మస్మాకం రాష్ట్రే త్వాదృశా దుఃఖితా ఏవం భూవన్స్మ సంతు ॥

౧౩ హే వృషభ! భద్రమేవ భవిష్యతి కిం తు అకృతాగసాం నిరపరాధానాం సాధూనాం యుష్మాకమాత్మవైరూప్యకారిణం పార్థానాం కీర్తిం దూషయంతమాఖ్యాహి ॥

౧౪ యః అనాగసి నిరపరాధే జనేఽఘం హింసాం యుంజన్వర్తతే తస్య సర్వతః సర్వత్ర మత్తో భయం భవిష్యతి ॥

౧౫ యోఽనాగస్సు జనేషు నిరంకుశః ఉచ్ఛృంఖలః సన్ ఆగస్కృత్ ద్రోహకృత్ భవతి తస్య సాక్షాదమర్త్యస్య దేవస్యాపి సాంగదయుక్తం భుజమాహర్తాఽస్మి ఆహరిష్యామ్యహమస్మి ॥

రాజ్ఞో హి పరమో ధర్మః స్వధర్మస్థాను పాలనమ్ ।
శాసతోఽన్యాన్ యథాశాస్త్ర మనాపద్యుత్పథానిహ ॥ ౧౬

ధర్మ ఉవాచ

ఏతద్ వః పాండవేయానాం యుక్త మార్తాభయం వచః ।
యేషాం గుణగణైః కృష్ణో దౌత్యాదౌ భగవాన్ కృతః ॥ ౧౭

న వయం క్లేశబీజాని యతః స్యుః పురుషర్షభ ।
పురుషం తం విజానీమో వాక్యభేద విమోహితాః ॥ ౧౮

కేచిద్ వికల్పవసనా ఆహురాత్మాన మాత్మనః ।
దైవమన్యే పరే కర్మ స్వభావ మపరే ప్రభుమ్॥ ౧౯

౧౬ స్వధర్మస్థానాం పాలనమేవ రాజ్ఞః పరమోధర్మః, కథంభూతస్యేహ లోకేఽనాపద్యుత్పథాన్ దుర్వృత్తా నన్యా నసాధూన్ శాసతః దండయతః. అనాపద్యుత్పథా నిత నేనాపది దుర్వృత్తి ర్నదోషాపహేతి సూచితమ్ ॥

౧౭ ఏవ ము కవంత గా హ నృపః ఏతదితి. త్రిభిః, తావద్వచోఽభినందతి ఏతదితి పాండు వంశజానాం యుష్మాక మేవ దారాణాం స భయం యస్మా త్తద్వచో యుక్తమేవ. పాండవేయాన్ విశినష్టి. యేషాం పాండవేయానాం గుణగణైర్హేతుభి ర్భగవాన్కృష్ణో దౌత్యా దౌ.కర్మణి వృతః దౌత్యాదికర్మార్థం వృత ఇత్యర్థః యేషామితి క రరిషష్ఠీ,యైః వృతఇత్యర్థః ఏవం విధగుణగణాశ్రి యాణాం ఏతద్వచో యు క్తమేవేతి భావః ॥

౧౮ గాండీవధన్వనాఽర్జునేన సహ శ్రీకృష్ణే దూరం స్వర్లోకం ప్రతి గతే సతి త్వమేవ శోకానర్థాన్ రహసి ప్రహరన్ వధమర్హసి. అతఃశోచ్యోఽసి స్వజనే, కోఽవృశ్చదితి యత్పృష్టం తత్రోత్తరమాహ హే పురుషర్షభ ! యస్మాత్ పుంసః క్లేశబీజాని దుఃఖకారణాని స్యుః తం పురుషం వయం న జానీమః. తత్ర హేతుం వద న్నాత్మనో విశినష్టి వాక్యభేదవిమోహితాః క్లేశకారణాని వదతాం వాక్యభేదైః నానావిధవాక్యై ర్విమోహితాః ॥

౧౯ వాక్యభేదానేవ దర్శయతి కేచిదితి సార్థేన. క్లేశకారణవాదినాం మధ్యే కేచి దేవం నైవం వేత్యేవంవిధో వికల్పవనవసనంవసనవన్నిర్ణేతవ్యార్థా పాదకం యేషాం తథాభూతాః ఆత్మనః స్వస్యాత్మాన మేవ క్లేశకారణ మాహుః అన్యేతుదైవ మపరేతు కర్మప్రాకనం కృత మితరేతు స్వభావంపరేతు ప్రభుం తత్ర దైవం జీవాదృష్ట స్వభావః ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః ప్రభుః కీశ్వర.॥

అప్రతర్క్యాదనిర్దేశ్యాదితి కేష్వపి నిశ్చయః ।
అత్రానురూపం రాజర్షే విమృశ స్వమనీషయా ॥ ౨౦

సూత ఉవాచ

ఏవం ధర్మే ప్రవదతి స సమ్రాడ్ ద్విజసత్తమ ।
సమాహితేన మనసా విఖేదః పర్యచష్ట తమ్ ॥ ౨౧

రాజోవాచ

ధర్మం బ్రవీషి ధర్మజ్ఞ ధర్మోఽసి వృషరూపధృక్ ।
యదధర్మకృతః స్థానం సూచకస్యాపి తద్భవేత్ ॥ ౨౨

అథవా దేవమాయాయా నూనం గతిరగోచరా ।
చేతసో వచసశ్చాపి భూతానామితి నిశ్చయః ॥ ౨౩

౨౦ కేచిత్త్వప్రతర్క్యాత్ తర్కాగోచరాదనిర్దేశ్యాద్వక్తుమశక్యాత్ కస్మాచ్చిత్ కారణాదిత్యాహురిత్థం కేషామపి నిశ్చయః నేత్యధ్యాహారః. యద్వా తదభిమానేన స్వగ్రీణాం న నిశ్చయ ఇత్యర్థః. తత్రైవ క్లేశకారణేషు వికల్పితేషు హే రాజర్షే! యదనురూపం ప్రకృతక్లేశానుగుణకారణం తత్స్వమనీషయా సూక్ష్మయా ధియా విమృశ విచారయ॥

౨౧ ఇత్థం ధర్మే ప్రవదతి సతి హే ద్విజసత్తమాః! సమ్రాట్ సార్వభౌమః పరీక్షిద్విగతఖేదః సమాహితేన మనసా తం ధర్మస్యాభిప్రాయం ప్రత్యచష్ట. చక్షిఙ్ దర్శనేఽపి వర్తతే దృష్ట్వాఽఽలోచ్య నిర్ణీతవానిత్యర్థః॥

౨౨ నిర్ణీతమేవ తదభిప్రాయం ప్రత్యాహ ధర్మమిత్యాదిభిః షడ్భిః. తత్ర క్లేశబీజావహే పురుషే సన్నిహితేఽపి యదుక్తం క్లేశబీజాని యతః స్యుః తం పురుషం న జానీమ ఇతి తత్ర తదభిప్రాయం నిర్ణీతమాహ ధర్మమితి. హే ధర్మజ్ఞ! సాక్షాత్త్వం వృషరూపధృగ్ ధర్మ ఏవాసి అత ఏవాపద్యపి పురుషం తం న విజానీమ ఇతి ధర్మమేవ బ్రవీషి. అధర్మకారిణి పురుషే సన్నిహితే యదధర్మసూచకం వచస్తదధర్మ ఏవేత్యర్థః. యద్యస్మాదధర్మకృతోఽధర్మకారిణః స్థానం ప్రాప్యం స్థానం యత్సూచకస్యాపి తత్స్థానం భవేత్ 'పతితః పతిత' ఇత్యుక్త్వా పతిష్యతీతి శాస్త్రాదితి భావః॥

౨౩ అథ విమృశ స్వమనీషయేతి యదుక్తం తదభిప్రాయమాహ అథవేతి. దేవమాయాయా ఈశ్వరసంకల్పస్య 'మాయా వయునం జ్ఞానం' ఇతి జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః. 'మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభమ్' ఇతి ప్రయోగాచ్చ గతిర్భూతానాం చేతసో వచసశ్చాగోచరా అవిషయభూతేతి వా నిశ్చయః. న జానీమ ఇతి విమృశస్వేతి చ వదతా త్వయాఽయం పాపకృదితి సూచనమధర్మ ఈశ్వరసంకల్పశ్చ వాఙ్మనసయోరగోచర ఇతి వా దర్శితమిత్యర్థః॥

తపః శౌచం దయా సత్య మితి పాదాః కృతే కృతాః।
అధర్మాంశై స్త్రయో భగ్నాః స్మయసంగమదై స్తవ। ౨౪

ఇదానీం ధర్మపాదస్తే సత్యం నిర్వ ర్తయే ద్యతః।
తం జిఘృక్ష త్యధర్మోఽయ మనృతే నైధితః కలిః॥ ౨౫

ఇయం చ భూర్భగవతా న్యాసితోరుభరా సతీ।
శ్రీమద్భి స్తత్పదన్యాసైః సర్వతః కృతకౌతుకా॥ ౨౬

శోచత్యశ్రుకలా సాధ్వీ దుర్భగే వోజ్ఝితాధునా।
అబ్రహ్మణ్యా నృపవ్యాజాః శూద్రా భోక్ష్యంతి మామితి॥ ౨౭

---

౨౪ ధర్మోఽసీత్యనేన త్వం సాక్షాద్ధర్మాధిదేవతా ఏవేత్యుక్తం యత ఏవ మత ఏవ తవ పాదా అపి న లౌకిక వృషభపాద సజాతీయా అపి తు విశిష్టా ఏవేతి వదన్ తద్వ్యంజకాన్ దర్శయతి త్రయ ఇతి, ధర్మాధిదేవస్య తవ పాదాస్తప ఆదయః. చత్వారః. ప్రకీర్తితాః తత్ర త్రయః పాదాః అధర్మస్యాంశైః త్రిభిః స్మయాదిభి ర్భగ్నాః. తత్ర స్వస్మిన్ ఉత్కర్షధీః స్మయః స చ తపోనాశహేతుః, సంగః శౌచవిరోధీ, చిత్తవికారః వివేకాక్షమత్వరూపః, మదేనార్ద్రతా మాస్తి మమశ్యన్నదయాం నుదతే ॥

౨౫ అధర్మఫలం తచ్ఛిక్షితం చ నిశ్చిత్యాహ ఇదానీమితి. హే ధర్మ ! యస్తావ తురీయం పాదం సత్యం యద్యతో నిర్వర్తయేత్ యస్మాద్ధేతో ర్నిష్పాద్యేత తమిదానీం అనృతే నైధితః ప్రవృత్తోఽయ మధర్మరూపః కలిర్జిఘృక్షతి గ్రహీతుమిచ్ఛతి. తపఆదీనాం క్రమేణ నిర్వర్తకాః స్మయసంగమదానృతానాం భావాః సంత్యపి హి తప ఆదీని విస్మయాదిభిః న వ్యజ్యంతే ॥

౨౬ అథ గాం తత్క్లేశ హేతుం చ నిశ్చిత్యాహ ఇయమితి ద్వాభ్యామ్. ఇయం గౌః సాక్షాద్భూః పృథ్వీ భగవతా శ్రీకృష్ణేన న్యాసితోఽపనీతః ఉరుభరో యస్యాః తథాభూతా శ్రీమద్భి రఙ్గాదివిగ్రహైః శ్రీః శోభా యేషా మస్తీతి తైస్తస్య భగవతః పాదన్యాసైః సర్వత్ర కృతం కౌతుక ముత్సవో యస్యాః సా బభూవ ॥

౨౭ అధునాతు భగవతోజ్ఝితా త్యక్తా సతీ సాధ్వీ భూ రత ఏవ భాగ్యహీనే వా బ్రహ్మణ్యా బ్రహ్మకులాసాధవః నృపవ్యాజా నృపవేషమాత్రధరాః శూద్రా మాం భోక్ష్యంతీతి హేతో రశ్రూణాం కలా బిందవో యస్యాస్తథాభూతా శోచతి ।

ఇతి ధర్మం మహీంచైవ సాంత్వయిత్వా మహారథః ।
నిశాత మాదదే ఖడ్గం కలయేఽధర్మహేతవే ॥ ౨౮

తం జిఘాంసు మభిప్రేత్య విహాయ నృపలాంఛనమ్ ।
తత్పాదమూలం శిరసా సమగాద్ భయవిహ్వలః ॥ ౨౯

పతితం పాదయోర్వీరః కృపయా దీనవత్సలః
శరణ్యో నావధీచ్ఛ్లోక్య ఆహచేదం హసన్నివ ॥ ౩౦

రాజోవాచ

న తే గుడాకేశ యశోధరాణా బద్ధాంజలేర్వై భయమస్తి కించిత్ ।
న వర్తితవ్యం భవతా కథంచన క్షేత్రే మదీయే త్వమధర్మ బంధుః ॥ ౩౧

త్వాం వర్తమానం నరదేవదేహే ష్వనుప్రవృత్తోఽయమధర్మపూగః ।
లోభోఽనృతం చౌర్య మనార్యమంహో జ్యేష్ఠా చ మాయా కలహశ్చ దంభః ॥౩౨

౨౮ ఇతీత్థం ధర్మం మహీం చ సాంత్వయిత్వా మహారథః పరీక్షి దధర్మహేతవే కలయే తద్వధార్థం నిశాతం తీక్ష్ణం ఖడ్గమాదదే ఉద్ధృతవాన్ ॥

౨౯ తం పరీక్షితం జిఘాంసుం హంతు మిచ్ఛు మభిప్రేత్య ఆలక్ష్య కలిః నృపలాంఛనాని కిరీటాదీని విహాయాపనీయ భయేన విహ్వలగాత్రః శిరసా తస్య పరీక్షితః పాదయోర్మూలం సమగాత్ ప్రపాతేత్యర్థః ॥

౩౦ పాదయోః పతితం కలిం వీరో దీనవత్సలః శరణమాగతః శరణ్యః శ్లోక్యః ప్రశస్తో రాజా కృపయా నావధీత్ న హతవాన్ కింతు హసన్నివేదం వక్ష్యమాణ మాహ ॥

౩౧ తదేవాహానేత్యాదిభి శ్చతుర్భిః. గుడాకేశ యశోధరాణా మర్జున కీర్తి నన్దనానా మస్మాకం సన్నిధావితి శేషః, బద్ధాంజలేస్తే తవ కించిదపి భయం నాస్తి, అస్మదీయే క్షేత్రే కథం చన భవతా న వర్తితవ్యం, కుతః యతస్త్వ మధర్మస్య బాంధు రనుబంధీ ॥

౩౨ తదేవ ప్రపంచయతి త్వామితి. నరదేవానాం దేహేషు వర్తమానం త్వామనుసృత్య ప్రవృత్తో భవత్యయ మధర్మ సముదాయః, కోఽసావధర్మయూథ ఇత్యత్రాహ లోభ ఇతి. అనార్యం శాఠ్యమంహః పాపం జ్యేష్ఠాఽలక్ష్మీః మాయాగుణకార్యం రాగద్వేషాదికం అహంకారో వా దంభో వంచనమ్ ॥

న వర్తితవ్యం తదధర్మబంధో ధర్మేణ సత్యేన చ వర్తితవ్యే ।
బ్రహ్మావర్తే యత్ర యజంతి యజ్ఞైః యజ్ఞేశ్వరం యజ్ఞవితాన విజ్ఞాః । 33

యస్మిన్ హరి ర్భగవా నిజ్యమాన ఇజ్యాత్మమూర్తి ర్యజతాం శం తనోతి ।
కామా నమోఘాన్ స్థిరజంగమానా మంతర్బహి ర్వాయురివైష ఆత్మా ॥ 34

సూత ఉవాచ

పరీక్షితైవ మాదిష్టః స కలి ర్జాతవేపథుః ।
త ముద్యతాసి మాహేదం దండపాణి మివోద్యతమ్ ॥ 35

కలి రువాచ

యత్ర క్వచన వత్స్యామి సార్వభౌమ తవాజ్ఞయా ।
లక్షయే తత్ర తత్రాపి త్వామాత్తేషు శరాసనమ్ ॥ 36

---

33 తస్మాద్ధేఽధర్మబంధో । ధర్మేణ సత్యేన చ వర్తితవ్యేఽస్మిన్ బ్రహ్మావర్తే క్షేత్రే త్వయా న వర్తితవ్యం 'సరస్వతీదృషద్వత్యో ర్దేవనద్యోర్యదంతరం తద్బ్రహ్మావర్తం' తథా యత్ర యజ్ఞవితాన విజ్ఞాః యజ్ఞానుశాసన కోవిదాః యజ్ఞై ర్యజ్ఞేశ్వరం పరమపురుష మారాధయంతి తత్ర బ్రహ్మావర్తే న వర్తితవ్యం భవతే త్యర్థః ॥

34 కిం బహునా. యస్మిన్ దేశే హరిర్భగవా నిజ్యా ఆరాధ్యా ఇంద్రాదయ స్తే మూర్తిః శరీరం యస్య యజ్ఞై రిజ్యమానో వాయురివ స్థావరాణాం జంగమానాం చ భూతానా మంతర్బహిశ్చ వ్యాప్యేతి శేషః. ఆత్మాంతః ప్రవిశ్య ప్రవాసన ధరణేకుర్వన్ యజతా మారాధయితౄణా మమోఘాన్ కామా న్పురుషార్థాంశ్చ సుఖం మోక్షాఖ్యం చ తనోతి ప్రయచ్ఛతి తత్ర సర్వత్రాపి న భవతా వర్తితవ్యమ్ ॥

35 ఇత్థం పరీక్షితాఽనుశిష్టః కలి ర్జాతవేపథుః సంజాతగాత్రకంపః ఉద్యతః ఉద్ధతోఽసిః ఖడ్గో యేన తం దండపాణిం యమ మివోద్యంత ముద్యుక్తమిదం వక్ష్యమాణ మాహ ॥

36 తదేవాహ యత్రేతి ద్వాభ్యామ్. హే సార్వభౌమ ! తవాజ్ఞయా యత్రక్వచిత్ వత్స్యామి యత్ స్థానం భవాన్నిర్దిశతి తత్ర క్వచిద్వత్స్యామి కింతు తత్ర త్వామేవ గృహీత శరాసనమాలక్షయే ॥

తన్మే ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ స్థానం నిర్దేష్టు మర్హసి ।
యత్రైవ నియతో వత్స్య ఆతిష్ఠంస్తేఽను శాసనమ్ ॥ ౩౭

సూత ఉవాచ

అభ్యర్థిత స్తదా తస్మై స్థానాని కలయే దదౌ ।
ద్యూతం పానం స్త్రియః సూనా యత్రాధర్మ శ్చతుర్విధః ॥ ౩౮

పునశ్చ యాచమానాయ జాతరూప మదాత్ప్రభుః ।
తతోఽనృతం మదం కామం రజో వైరం చ పంచమమ్ ॥ ౩౯

అమూని పంచ స్థానాని హ్యధర్మప్రభవః కలిః ।
ఔత్తరేయేణ దత్తాని న్యవసత్ తన్నిదేశకృత్ ॥ ౪౦

అథైతాని న సేవేత బుభూషుః పురుషః క్వచిత్ ।
విశేషతో ధర్మశీలో రాజా లోకపతి ర్గురుః ॥ ౪౧

౩౭ అతస్త్వ మనేకవిధం న యత్ర లక్షయేయం హే ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ! తవానుశాసన మాజ్ఞా మాతిష్ఠన్ స తు పాలయ న్నియమేన వత్స్యే తత్స్థానం నిర్దేష్టుం త్వ మర్హసి ॥

౩౮ ఇత్థ మభ్యర్థితో రాజా తదా తస్మై కలయే వాసస్థానాని దదౌ తాన్యేవాహ ద్యూత మితి. యేషు స్థానేషు ద్యూతాదిరూపః చతుర్విధోఽధర్మ స్తాని దదౌ ఇత్యర్థః. తత్ర ద్యూతం [illegible] పానం మద్యపానం స్త్రియః స్త్రీణాం సంగః సూనా ప్రాణిహింసా ॥

౩౯ పునశ్చ యాచమానాయ కలయే ప్రభుః పరీక్షిత్ జాతరూపం సువర్ణం స్థానం దదౌ [illegible] తతః పునరపి స్థానాంతరాణి యాచమానాయానృతాదీని పంచ [illegible] స్థానాని దదౌ ॥

౪౦ రజః క్రోధః ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః అధర్మప్రభవః కలి [illegible] అమూని పంచస్థానా న్యనృతాదీని పూర్వోక్తాని ద్యూతాదీని చ [illegible] స కలి ర్న్యవసత్ ॥

౪౧ యతో ద్యూతాదీని కలే రావాసస్థానా న్యథాతః బుభూషుః [illegible] నాత్మ సత్తాం లబ్ధు మిచ్ఛుః పుమా నేతాని ద్యూతాదీని న సేవేత. బుభూషు [illegible] మానోఽనంతాః స్థానగతాం ప్రాప్నువన్ అసత్ప్రాయో భవేదితి సూచితం. రాజా [illegible] విశేషత ఏతాని న సేవేత, కుతః యతోఽయం ధర్మశీలః ధర్మ ఏవ శీలం స్వభావో యస్య సః [illegible] లోకపతి ర్లోకానాం పతిః పాలయితా, అన్యథా రాజ్ఞాన [illegible] నశ్యేయురితి భావః. ఏతచ్చ రాజ్ఞోఽనుచిత మిత్యభిప్రాయేణ విశిష్య గురు [illegible] ॥

వృషస్య నష్టాంస్త్రీన్ పాదాన్ తపః శౌచం దయామితి ।
ప్రతిసందధ ఆశ్వాస్య మహీం చ సమవర్ధయత్ ॥ ౪౨

స ఏష ఏతర్హ్యధ్యాస్త ఆసనం పార్థివోచితమ్ ।
పితామహేనోపన్యస్తం రాజ్ఞారణ్యం వివిక్షతా ॥ ౪౩

ఆస్తేఽధునా స రాజర్షిః కౌరవేంద్ర శ్రియోల్లసన్ ।
గజాహ్వయే మహాభాగ శ్చక్రవర్తీ బృహచ్ఛ్రవాః ॥ ౪౪

ఇత్థంభూతానుభావోఽయ మభిమన్యుసుతో నృపః ।
యస్య పాలయతః క్షోణీం యూయం సత్రాయ దీక్షితాః ॥ ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం
ప్రథమస్కంధే కలినిగ్రహో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౭

౪౨ తతో వృషస్య వృషరూపధర్మస్య నష్టాన్ తప ఆదిరూపాం స్త్రీన్ పాదాన్ ప్రతిసందధే సంయోజయామాస పరీక్షిదితి శేషః. తథా మహీం చాశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా సమ్యగవర్ధయత్ పుపోష ॥

౪౩ స ఇతి. స ఉక్తవిధ ప్రభావ ఏష పరీక్షిదేతర్హ్యధునా అనతికాలే విప్రకృష్టకాలే వివిక్షతా ప్రవేష్టు మిచ్ఛతా పితామహేన రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ ఉపన్యస్తం ప్రతిపత్తిం పార్థివస్య సార్వభౌమ స్యౌచిత్యం సింహాసన మధ్యాస్తే, వర్తమానవద్వేతి భూతే లట్ ॥

౪౪ కౌరవశ్రేష్ఠః శ్రియా సార్వభౌమశ్రియోల్లసన్ ప్రకాశమానో విపులకీర్తి శ్చక్రవర్తీ చక్రం భూమండలం వర్తయతి పాలయతీతి తథాభూతః రాజర్షి ర్మహారాజః పరీక్షిద్గజాహ్వయే పురేఽధునా వర్తమాన సన్నికృష్టే భూతకాలే ఆస్తే ఆస్త ॥

౪౫ న కేవల ముక్త ఏవ తస్య ప్రభావః కిం త్విత్థంభూతా అన్యే చ ప్రభావా యస్య తథాభూతోఽయ మభిమన్యోః సుతో నృపః పరీక్షిత్ అత ఏవాధునా తస్యాభావేఽపి తద్భయాత్ కలే ర్యత్ర దేశే ప్రవేశాభావాదేవ భవతా మిదం సత్రం ప్రవర్తత ఇత్యాహ యస్యేతి. యస్య పరీక్షితః, క్షోణీం పాలయతః అత్రాపి వర్తమాన సామీప్యే భూతే లటః శత్రాదేశః, పాలితవతః సత అపనీతేఽపి ఘనసారే తత్పేటికాయాం తద్వాసనాను వృత్తివత్తదా చకారానువృత్తేర్హేతో ర్యూయం సత్రాయ కృతసంకల్పా వర్తధ్వే, అన్యథా కలినాభిభూతం సత్రమిదం న ప్రవర్తేతేత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్యకృత భాగవత చంద్రచంద్రికాయాం సప్తదశోఽధ్యాయః 17

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథాష్టాదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

యో వై ద్రౌణ్యస్త్ర విప్లుష్టో న మాతు రుదరే మృతః ।
అనుగ్రహాద్ భగవతః కృష్ణ స్యాద్భుత కర్మణః ॥ ౧

బ్రహ్మకోపోత్థితాద్ యస్తు తక్షకాత్ ప్రాణవిప్లవాత్ ।
న సమ్ముమోహోరుభయాద్ భగవత్యర్పితాశయః ॥ ౨

ఉత్సృజ్య సర్వతః సఙ్గం విజ్ఞాతాజిత సంస్థితిః ।
వైయాసకేర్జహౌ శిష్యో గఙ్గాయాం స్వం కలేవరమ్ ॥ ౩

నోత్తమశ్లోక వార్తానాం జుషతాం తత్కథామృతమ్ ।
స్యాత్సంభ్రమోఽన్తకాలేఽపి స్మరతాం తత్పదాంబుజమ్ ॥ ౪

---

౧ అథైతత్ప్రబంధప్రవృత్తిం బోధయితుం పారీక్షితమవశిష్టం వృత్తాంతం సమాసతో వదన్నుపసంహరతి య ఇతి దశభిః. యో వై పరీక్షిన్మాతురుదరే ద్రౌణ్యస్త్రేణ విప్లుష్టో దగ్ధోఽప్యద్భుతకర్మణః కృష్ణస్య భగవతోఽనుగ్రహాన్న మృతః॥

౨ యశ్చ బ్రహ్మకోపేన బ్రాహ్మణశాపాత్మకేన ఉత్థితాత్ స్వముపస్థితాత్ ప్రాణానాం విప్లవో నాశో యస్మాత్ ఉరుభయం యస్మాత్తక్షకాత్ స న సమ్ముమోహ మోహం న ప్రాప్తః, నాబిభేత్ ఇత్యర్థః. కథంభూతః? భగవత్యేవార్పితః ఆశయః అన్తఃకరణం యేన తథాభూతః సన్॥

౩ స రాజా సర్వతః సర్వత్ర దేహతదనుబంధాదిషు సంగముత్సృజ్య వైయాసకేః శుకస్య శిష్యో భూత్వా విజ్ఞాతాఽజితే భగవతి సంస్థితిర్నిష్ఠా యస్య సః స్వం కలేవరం గంగాయాం జహౌ తత్యాజ॥

౪ మోహాభావమేవ సహేతుకముపపాదయతి నేతి. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో వార్తా యేషాం తేషాం స భయం మోహో వా నాస్తీత్యర్థః. కిము తస్యోత్తమశ్లోకస్య కథామృతం జుషతాం సేవమానానాం తత్పదాంబుజం స్మరతామంతకాలేఽపి సంభ్రమో న స్యాత్ ॥

తావత్ కలిర్న ప్రభవేత్ ప్రవిష్టోఽపీహ సర్వతః ।
యావ దీశో మహా నుర్వ్యా మాభిమన్యవ ఏకరాట్ ॥ ౫

యస్మి న్నహని యర్హ్యేవ భగవా నుత్ససర్జ గామ్ ।
తస్మి న్నేవానువృత్తోఽసా వధర్మప్రభవః కలిః ॥ ౬

నానుద్వేష్టి కలిం సమ్రాట్ సారంగ ఇవ సారభుక్ ।
కుశలా న్యాశు సిద్ధ్యంతి నేతరాణి కృతాని యత్ ॥ ౭

కిం ను బాలేషు శూరేణ కలినా ధీరభీరుణా ।
అప్రమత్తః ప్రమత్తేషు యో వృకో నృషు వర్తతే ॥ ౮

౫ సింహావలోకనన్యాయేన యస్య పాలయతః క్షోణీ మిత్యస్యే నాభిప్రేత ముపపాదయతి తావదితి. ఇహ లోకే సర్వత్ర ప్రవిష్టోఽపి కలిః యావ దుర్వ్యా మభిమన్యుసుత ఏకరాట్ స్వతుల్యరాజాంతరరహిత ఈశ్వరోఽధిపతి ర్బభూవ తదాజ్ఞయా యావ దనువృత్త్యా బభూవ తావత్కలి ర్న భవేన్న సమర్థో బభూవ ॥

౬ కదా ప్రవిష్ట ఇత్యత్రాహ—యస్మిన్నహని యర్హ్యేవ క్షణే భగవాన్ కృష్ణో గాం భూమి ముత్ససర్జ తత్యాజ తస్మిన్నేవాహ్ని క్షణే చాసా వధర్మప్రభవః కలి రనుప్రవృత్తః ప్రవిష్టో బభూవ ॥

౭ నను కలిం కుతో న హతవాన్ ఇత్యత్రాహ నేతి. సమ్రాట్ సార్వభౌమః పరీక్షిత్ కలిం నానుద్వేష్టి తన్మరణపర్యంతం ద్వేషం న కృతవా నిత్యర్థః. వర్తమానసామీప్యే లట్. కుతః? యతః సారంగ ఇవ భృంగవత్ సారభుక్ సారానుభవితా సారగ్రాహీతి యావత్, సారంగో యథా కమలగతం సారం మకరందం గృహ్ణాతి న తు తన్నాశయతి తద్వత్ కలిగతసారగ్రాహిత్వాత్ న తం జఘానేత్యర్థః. కోఽసౌ తద్గతసారః యజ్జిఘృక్షు స్తం నానుద్వేష్టీత్యత్రాహ-కుశలానీతి. యద్యస్మిన్ కలౌ కృతాని కుశలాని భగవన్నామకీర్తనాదిరూపాణి పుణ్యకర్మాణ్యాశు సిద్ధ్యంతి భగవత్ప్రాప్తి మావహంతి ఇతరా ణ్యకుశలకర్మాణి పాపానీతి యావత్ తాన్యాశు న సిద్ధ్యంతి న ఫలదాని భవంతి ఏతత్ సారభుజ్ నానుద్వేష్టి. అనేన కృతాదియుగేషు కుశలానాం చిరేణ ఫలదత్వ మితరేషాం త్వాశ్వితి సూచితమ్ ॥

౮ నను కలినాభిభూతై ర్జనైః కుశలాని న కృతాన్యేవ స్యుః యేనాశు సిద్ధ్యేయు రిత్యత్రాహ కింన్వితి. బాలేషు మూర్ఖేషు విషయభూతేషు శూరేణ ధీరేషు వివేకిషు తు భీరుణా కలినా కిం ను కృతం స్యాత్ న కోఽప్యనర్థః కృతః స్యాదిత్యర్థః. తదేవ దృష్టాంతేన దర్శయన్ విశినష్టి యః కలి రధీరేషు వృక ఇవ ప్రమత్తే ష్వేవ జనేషు సర్వతో వర్తతే ॥

ఉపవర్ణిత మేతద్వః పుణ్యం పారీక్షితం మయా ।
వాసుదేవ కథోపేత మాఖ్యానం యదపృచ్ఛత ॥ ౯

యా యాః కథా భగవతః కథనీయోరు కర్మణః ।
గుణకర్మాశ్రయాః పుంభిః సంసేవ్యాస్తా బుభూషుభిః ॥ ౧౦

ఋషయ ఊచుః

సూత జీవ సమాః సౌమ్య శాశ్వతీ ర్విశదం యశః ।
యస్త్వం శంససి కృష్ణస్య మర్త్యానా మమృతం హి నః ॥ ౧౧

కర్మణ్యస్మి న్ననాశ్వాసే ధూమధూమ్రాత్మనాం భవాన్ ।
అపాయయతి గోవింద పాదపద్మాసవం మధు ॥ ౧౨

౯ యద్యూయం మామపృచ్ఛత తదేత ద్వాసుదేవస్య కథోపేత మత ఏవ శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహ మేతత్ పరీక్షితః సంబంధాఖ్యానం మయా వో యుష్మభ్య ముపవర్ణితమ్ ॥

౧౦ వివృచ్ఛిషా ముద్బోధయితు మేవ సాకల్యేన భగవత్కథానాం శ్రోతవ్యతామాహ యా ఇతి. కథనీయా న్యనురూపాణి బహూని కర్మాణి చేష్టితాని యస్య తస్య భగవతో గుణాః కర్మాణి చాశ్రయా యాసాం తాః కథా బుభూషుభిః పుంభిః సంసేవ్యాః ॥ యదుక్తమ్—

'ఉత్సృజ్య సర్వతః సంగం విజ్ఞాతాజితసంస్థితిః ।
వైయాసకే ర్జహౌ శిష్యః'—

౧౧ శుకోపదిష్టైతత్పురాణజజ్ఞానేన ముక్తో బభూవేతి తద్వైయాసక్యుపదిష్టపురాణ శ్రవణద్వారా తజ్జన్యజ్ఞానలిప్సుః పృచ్ఛతి శౌనకః సూతేతి సప్తభిః. తానజస్య మరణాద్యనంత దుఃఖావహ దుస్సహసంసృతి క్షపణద్వారా నిరతిశయానందరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం తత్కథామృతం పాయయంతం మహోపకర్తారం సూతమాశాస్తే సూతేతి. హే సూత! హే సౌమ్య! త్వం శాశ్వతీః సమాః వత్సరాన్ జీవ, 'కాలాధ్వనో రత్యంతసంయోగే' ఇతి ద్వితీయా. కుత ఏవ మాశాస్యత ఇత్యత్ర తం విశినష్టి. యస్త్వం కృష్ణస్య విపులం విశద మమృతతుల్యం యశో మర్త్యానాం నోఽస్మభ్యం శంససి కథయసి అతో హర్షాతిశయా దాశాస ఇతి భావః ॥

౧౨ తదేవ వ్యనక్తి కర్మణీతి. అనాశ్వాసేఽవిశ్వసనీయే నిర్భాగే నిర్భయత్వ నిమిత్తేఽస్మిన్ యజ్ఞాదికర్మణి నిష్ఠానామితి శేషః, ధూమధూమ్రాత్మనా మజ్ఞానావృతమనసాం యద్వా ధూమేన యజ్ఞియేన ధూమ్ర ఆత్మా శరీరం యేషాం కేవల కర్మజడానామితి భావః. భవాన్ గోవిందస్య పాదపద్మయో రాసవ మమృతం మధు మధురం పాయయతి ॥

తులయామ లవేనాపి న స్వర్గం నాపునర్భవమ్ ।
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాశిషః ॥ ౧౩

కో నామ తృప్యే ద్రసవిత్కథాయాం మహత్తమైకాంత పరాయణస్య ।
నాంతం గుణానా మగుణస్య జగ్ము ర్యోగేశ్వరా యే భవపాద్మముఖ్యాః ॥ ౧౪

తన్నో భవాన్ వై భగవత్ప్రధానో మహత్తమైకాంత పరాయణస్య ।
హరే రుదారం చరితం విశుద్ధం శుశ్రూషతాం నో వితనోతు విద్వన్ ॥ ౧౫

స వై మహాభాగవతః పరీక్షిద్
యేనాపవర్గాఖ్య మదభ్రబుద్ధిః ।
జ్ఞానేన వైయాసకి శబ్దితేన
భేజే ఖగేంద్ర ధ్వజపాదమూలమ్ ॥ ౧౬

---

౧౩ యత ఏవ మత ఏవ స్వర్గమోక్షాదయోఽపి న భగవత్సంగి సంగలేశేనాపి తుల్యా ఇత్యభిప్రాయేణాహ తులయామేతి. భగవత్సంగినః త్వాదృశస్య యః సంగః తస్య లవేన లేశమాత్రేణాపి స్వర్గ మపునర్భవం మోక్షం చాపి న తులయామ న తుల్యం మన్యామహే ఇత్యర్థః. యత స్తేన స్వర్గమోక్షావేవ న తులయామః కిం పున ర్మర్త్యానా మాశిషోఽర్థకామాదీన్ తులయామేతి ॥

౧౪ స చ శ్రుతభగవద్గుణకర్మవత్ కిం పృచ్ఛసి తత్రాహ క ఇతి. మహత్తమానామేకాంతం పర ముత్కృష్ట మయనం ప్రాప్యః ప్రాపక ఆధారశ్చ ఈయతే ఇత్యయనమ్, ఈయత్యనేనే త్యయనమ్, ఈయ త్యస్మిన్ని త్యయనమితి త్రిధావ్యుత్పన్నానా మయనశబ్దానాం తంత్రేణ సంగ్రహః తస్య భగవతః కథాయాం విషయభూతాయాం రసజ్ఞ శ్చేత్ కో నామ పుమాన్ తృప్యేత న కోఽపీత్యర్థః. శ్రుతానామేవ భగవద్గుణానాం కర్మణాం పునః శ్రవణేన కో వా రసో నిష్పద్యతే ఇత్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ భగవంతం విశినష్టి యస్యాగుణస్య హేయగుణరహితస్య గుణానామంత మవధిం రుద్రచతుర్ముఖాదయో యోగేశ్వరా అపి న జగ్ముః అశ్రుతానా మపి గుణకర్మణామానంత్యాత్ శ్రుతానామపి నవాయమానత్వాచ్చ న కోఽపి తృప్యేదితి భావః ॥

౧౫ యత ఏవ మతో మహత్తమైకాంతపరాయణస్య హరే రుదారం విపుల మాచరితం చేష్టితం విశుద్ధం శృణ్వతాం వదతాం చ విశుద్ధ్యావహం భగవానేవ ప్రధానం ముఖ్యః శ్రేష్ఠో యస్య స భవాన్ హే విద్వన్! భగవద్గుణస్య హరే రుదారం శ్రోతు మిచ్ఛతాం నః అస్మభ్యం వితనోతు విస్తారయతు, కథయతు ఇతి యావత్ ॥

తన్నః పరం పుణ్య మసంవృతార్థ
మాఖ్యాన మత్యద్భుత యోగనిష్ఠమ్ ।
ఆఖ్యాహ్యనంతాచరితోపపన్నం
పారీక్షితం భాగవతాభిరామమ్ ॥ ౧౭

సూత ఉవాచ

అహో వయం జన్మభృతోఽద్య హస్మ
వృద్ధానువృత్త్యాఽపి విలోమజాతాః ।
దౌష్కుల్య మాధిం విధునోతి శీఘ్రం
మహత్తమానా మభిధానయోగః ॥ ౧౮

---

౧౬ సంప్రతి ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛతి స వా ఇతి ద్వాభ్యామ్. స [illegible] మహాభాగవతోఽనల్పబుద్ధిః పరీక్షిత్ వ్యాస నైయాసకి శబ్దితాత్ శుకాదుపదిష్టపురాణ [illegible] గరుడధ్వజస్య భగవతః పాదమూలం భేజే ప్రాప్తః ॥

౧౭ తదాఖ్యానం పురాణం నోఽస్మభ్య మాఖ్యాహి కథయ. కథంభూతానాం వదతాం శృణ్వతాం చ పరం పుణ్యం నిరతిశయపుణ్యావహం యద్వా పర [illegible] పాంతర రహిత మసం వృతా అసంకుచితాః స్పష్టా వా అర్థాః [illegible] శాస్త్రార్థాః ప్రతిపాద్యా యస్మిన్ అత్యద్భుతా భగవద్భ[illegible] యస్మిన్నితి అనంతస్య అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య భగవతః [illegible] ప్రతిపాద్య [illegible] మత ఏవ భాగవతానా మభిరామం (శ్రీ)భాగవతా మితి భావః. భాగవతానాం [illegible] విశిష్టం పారీక్షితం పరీక్షితా శ్రుతమ్ ॥

౧౮ ఇత్థం భగవద్గుణానువర్ణనే ప్రవృత్తాః [illegible] అహో ఇతి స్వభాగ్యం [illegible] విలోమజాతా అపి బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్ జాతా అపి [illegible] వృద్ధానాం భాగవతానా మనువృత్త్యా [illegible] జన్మభృతః [illegible] స్మ భవామః. [illegible] హన్త. విలోమజానామపి [illegible] ప్రాప్తం [illegible] ఆశ్చర్యం చ యుక్తమేవేత్యాహ [illegible] శానాం అభిధానయోగః [illegible] హీనత్వ మాధిం మనఃక్లేశం వాశు ధునోతి నాశయతి ॥

ఇతః పునర్గృణతో నామ తస్య మహత్తమైకాన్తపరాయణస్య ।
యోఽనన్తశక్తిర్భగవాననన్తో మహద్గుణత్వాద్ యమనన్తమాహుః ॥ ౧౯

ఏతావతాలం నను సూచితేన గుణైరసామ్యానతిశాయనస్య ।
హిత్వేతరాన్ ప్రార్థయతో విభూతిర్యస్యాఙ్ఘ్రిరేణుం జుషతేఽనభీప్సోః ॥ ౨౦

అథాపి యత్పాదనఖావసృష్టం జగద్విరించోపహృతార్హణామ్భః ।
సేశం పునాత్యన్యతమో ముకుందాత్ కో నామ లోకే భగవత్పదార్థః ॥ ౨౧

౧౯. యతో మహత్తమానామభిధానయోగ ఏవాధిం దౌష్కుల్యం చ విధునోతి కుతః? పునః సాక్షాన్మహత్తమైకాన్తపరాయణస్య భగవతో నామ గృణతః కీర్తయతః పుంసో దౌష్కుల్యమాధిశ్చ సంభావ్యేత. నను కోఽసౌ మహత్తమైకాన్తపరాయణభూతః కే తస్య మహిమానః తేన్నామగ్రహణమాత్రస్యైవ కథం దౌష్కుల్యాది పరిహారకత్వం కథం తద్భక్తాభిధానయోగస్య తత్త్వమిత్యతః తం విశేషయన్నాహ — యో భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః యశ్చానన్తశక్తిరనన్తాః శక్తయో యస్య తథాభూతః పావకస్య దాహకత్వశక్తివన్నామాభిధాతృగతదౌష్కుల్యాద్యపనోదకశక్తిరస్తీతి భావః. యశ్చ స్వరూపేణానన్తః యం చ మహద్గుణత్వాదనన్తగుణత్వాదనన్తమాహుః సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యాదయో వేదాన్తాస్తస్య నామ గృణత ఇత్యన్వయః. అనన్తోఽనన్తగుణత్వాచ్చేత్యనేన తస్మిన్ స్వరూపతో గుణతశ్చానన్త్యమనన్తపద ప్రవృత్తినిమిత్తమితి సూచితమ్. అనేన భక్తాభిధానయోగస్య దౌష్కుల్యాద్యపనోదకత్వముక్తాధికగుణాశ్రయత్వముక్తం గుణానాం మహత్త్వం నామానన్త్యమనితరసాధారణ్యం వా. స తు సాధారణోఽనవధికగుణత్వాదిత్యర్థః ॥

౨౦. మహద్గుణశబ్దాభిప్రేతమేవ విశదయంస్తత్సంగృహ్య దర్శయామీత్యభిప్రాయేణాహ — ఏతావతేతి గుణైర్న విద్యతే సామ్యం యస్య తైర్న విద్యతేఽతిశాయనమతిశయో యస్యాసామ్యశ్చాసావనతిశాయనస్తస్య నిస్సమాభ్యధికగుణస్యేత్యర్థః సూచితేన దిఙ్మాత్రదర్శితేనైతావతా మహిమ్నాలం బహునా కిం తద్దర్శనీయమితి భావః. కియతా విభూతిర్లక్ష్మీః ప్రార్థయమానానపి ఇతరాన్ బ్రహ్మాదీన్ హిత్వా అనభీప్సోరకామయమానస్యాపి యస్య భగవతోఽఙ్ఘ్రిరేణుం జుషతే సేవతే ఇతి యథా శ్రియః పతిత్వమేవ తన్మాత్రప్రదర్శనాయాల మిత్యర్థః ॥

౨౧. అస్యాప్రతిమమాహాత్మ్యదిశం దర్శయామీత్యభిప్రాయేణాహ అథాపీతి ద్వాభ్యామ్ అథాపి అపి చ ప్రసరప్రశ్నే వేత్యర్థః. యస్య భగవతః వామపాదాఙ్గుష్ఠనఖావసృష్టమర్వాక్ ప్రస్రుతం విరించేన బ్రహ్మణోపహృతం సమర్పితమర్హణామ్భోఽర్ఘ్యజలం గంగాత్మకం కర్తృ

యత్రానురక్తాః సహసైవ ధీరా వ్యపోహ్య దేహాదిషు సంగ మూఢమ్ ।
వ్రజంతి తత్పారమహంస్య మంత్యం యస్మి న్నహింసోపశమః స్వధర్మః ॥ ౨౨

అహం హి పృష్టోఽర్యమణో భవద్భి రాచక్ష ఆత్మావగమోఽత్ర యావాన్ ।
నభః పతంత్యాత్మసమం పతత్త్రిణ స్తథా సమం విష్ణుగతిం విపశ్చితః ॥ ౨౩

ఏకదా ధనురుద్యమ్య విచరన్ మృగయాం వనే ।
మృగా ననుగతః శ్రాంతః క్షుధిత స్తృషితో భృశమ్ ॥ ౨౪

నేశం ఇంద్రాదిలోకపాలైః సహితానాం జగత్పునాతీ త్యేతావత [illegible] సూచి[illegible] [illegible] ఏవంవిధమహాగుణగణానుక్తాత్ శ్రీనివాసా త్ఙ్ఘ్రిపాదా న్నృగ[illegible] [illegible] దార్థః భగవత్పదాభిధేయః జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య తేజఃప్రభృత్యసంఖ్యేయ [illegible] వదభిధాయకేన భగవచ్ఛబ్దేన ప్రవృత్తినిమిత్తానామాశ్రయః [illegible] యతే స కోఽపీత్యర్థః. ఏతేన యోఽనంతశక్తి ర్భగవా [illegible] ॥

౨౨ యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ భగవతి ముకుందేఽనురాగయుక్తాః [illegible] దియాః సహసాఽకస్మాదేవ దేహ ఆదిశబ్దా త్తదనుబంధ్యాదిషు చ [illegible] మూఢం సంగ మపోహ్య తత్పారమహంస్య మంత్యం తురీయం పరమహంసాశ్రమం వ్రజంతి యస్మిన్ [illegible] హంసాశ్రమేఽహింసా ఉపశమశ్చ స్వానురూపో ధర్మః [illegible] ।

౨౩ ఏవం విధానంత మాహాత్మ్యశాలినో భగవతో [illegible] [illegible] త్యభిప్రాయేణాహ అహమితి. అర్యమణః [illegible]! [illegible] బుద్ధ్యర్థాః, అత్ర భగవన్మాహాత్మ్యే భవద్భిః పృష్టోఽహం [illegible] యావానాత్మనో బుద్ధే రవగమః ప్రసరః [illegible] భవతి తావంతం మహిమాన మాచక్షే వర్ణయామి. [illegible] వా ఆత్మసమం స్వబలానురూపమేవ నభః ప్రతిపతంతి ఉత్పతంతి తథా [illegible] బుద్ధిబలానురూపం విష్ణుగతిం భగవన్మహిమానం పతంతి [illegible] ఉద్గచ్ఛతో నభసోఽభావా న్నివర్తంతే స్వబలక్షయా న్నివర్తంతే ఏవం [illegible] దేవ నివర్తంతే న తు భగవన్మహిమ్నః క్షయా దిత్యర్థః. [illegible] —

ఇషుక్షయా న్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్ ।
మతిక్షయా న్నివర్తంతే న గోవింద గుణక్షయాత్ ॥ ఇతి ॥ ౨౩ ॥

జలాశయ మచక్షాణః ప్రవివేశ తమాశ్రమమ్ ।
దదర్శ ముని మాసీనం శాంతం మీలితలోచనమ్ ॥ ౨౫

ప్రతిరుద్ధేంద్రియ ప్రాణ మనోబుద్ధి ముపారతమ్ ।
స్థానత్రయాత్ పరం ప్రాప్తం బ్రహ్మభూత మవిక్రియమ్ ॥ ౨౬

విప్రకీర్ణ జటాచ్ఛన్నం రౌరవే ణాజినేన చ ।
విశుష్య త్తాలు రుదకం తథాభూత మయాచత ॥ ౨౭

అలబ్ధ తృణ భూమ్యాది రసంప్రాప్తార్ఘ్య సూనృతః ।
అవజ్ఞాత మివాత్మానం మన్యమాన శ్చుకోప హ ॥ ౨౮

---

౨౪ అథ తత్ప్రష్టం భాగవతాఖ్యం పురాణం పరీక్షిచ్ఛుకసంవాదరూపం శుశ్రావయిషుః తావత్ సంవాదప్రవృత్తిం తదుపోద్ఘాతరూపం పరీక్షిచ్ఛుకయోః సంగమం పరీక్షితః ప్రాయోపవేశం చ తన్మూలం విప్రశాపం తన్నిమిత్తం చాహ ఏకదేత్యాదినా యావత్ స్కంధసమాప్తి. తావచ్ఛాపనిమిత్త మాహ షడ్భిః ఏకదేతి. కదాచిత్ పరీక్షిత్ ధను రుద్యమ్య ఉద్ధృత్య వనే మృగయూం చరన్ పశ్యమానః శ్రాంతః నితరాం తృషితః తృషా సంజాతా క్షుదస్య సంజాతేతి తథా తారకాదిత్వా దితచ్ ॥

౨౫ క్వచిదపి జలాకర మపశ్యం స్త మాశ్రమం ప్రవివేశ ఆంగిరస స్యాశ్రమం ప్రవిష్టవా నిత్యర్థః. తత్ర ముని మాంగిరసం దదర్శ, కథంభూత మాసీనం ఉపవిష్టం శాంతం ప్రసన్నం, మీలితే లోచనే యేన తమ్ ॥

౨౬ ప్రతి రుద్ధాని నిర్వ్యాపారాణి తానీంద్రియాదీని యేన త మత ఏవోపారతం బాహ్యవ్యాపారా దుపరతం స్థానత్రయాత్ జాగ్రత్ స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయాత్ పరం స్వాత్మానం ప్రాప్త మనుసంద్ధతం బ్రహ్మభూతం బ్రహ్మవిషయక భావనయాఽన్విత మవిక్రియం ద్వంద్వప్రయుక్త వికార రహితమ్ ॥

౨౭ విప్రకీర్ణాభి ర్విక్షిప్తాభి ర్జటాభి శ్ఛన్న మావృతం రౌరవేణ రురోః మృగస్య సంబంధినా చర్మణా చ్ఛన్నం ఏవంభూతం మునిం విశుష్యత్ తాలువదనం చ యస్య తథాభూతో రాజోదకం జల మయాచత ॥

౨౮ న లబ్ధం తృణం భూమి రాదిశబ్దా దన్య చ్చోపవేశార్థం యేన న సంప్రాప్త మర్ఘ్యం సూనృతం చ మధురవచశ్చ యేన తథాభూతోఽత ఏవావజ్ఞాత మవహేలిత మివాత్మానం మన్యమానో రాజా చుకోప ॥

అభూతపూర్వః సహసా క్షుత్తృడ్భ్యా మర్దితాత్మనః ।
బ్రాహ్మణం ప్రత్యభూద్ బ్రహ్మన్ మత్సరో మన్యురేవ చ ॥ ౨౯

స తు బ్రహ్మఋషే రంసే గతాసు మురగం రుషా ।
వినిర్గచ్ఛన్ ధనుష్కోట్యా నిధాయ పుర మాగమత్ ॥ ౩౦

ఏష కిం నిభృతాశేషకరణో మీలితేక్షణః ।
మృషాసమాధి రాహోస్విత్ కిం ను స్యాత్ క్షత్రబంధుభిః ॥ ౩౧

తస్య పుత్రోఽతితేజస్వీ విహరన్ బాలకోఽర్భకైః ।
రాజ్ఞాఘం ప్రాపితం తాతం శ్రుత్వా తత్రేద మబ్రవీత్ ॥ ౩౨

అహో అధర్మః పాలానాం పీవ్ణాం బలిభుజామివ ।
స్వామిన్యఘం యద్ దాసానాం ద్వారపానాం శునామివ ॥ ౩౩

---

౨౯ క్షుత్తృడ్భ్యాం అర్దితః పీడిత ఆత్మా శరీరం యస్య తస్య రాజ్ఞః అభూతపూర్వః పూర్వం అభూతః అభూతపూర్వః కదాచిదపి పూర్వం న జాత ఇత్యర్థః. మత్సరో మన్యుశ్చ హే బ్రహ్మన్! బ్రాహ్మణం మునిం ప్రత్యభూత్ అభూత్ మన్యుః క్రోధః అభవత్ ఇతి అన్వయః. మత్సరో ద్రోహోఽపచికీర్షేతి యావత్.

౩౦ తతః స తు రాజా నిర్గచ్ఛన్ నిర్గచ్ఛంస్తు ముఖ్యర్షేః రుషా బ్రహ్మర్షేరంసే స్కంధే ధనుష్కోట్యా ధనుషోఽగ్రభాగేన గతప్రాణం సర్పం నిధాయ పురం యయౌ ॥

౩౧ కిమర్థం నిహితవానిత్యత్ర రాజ్ఞస్తాత్పర్యమాహ కిం ఏష ఇతి. కిమేష మునిః నిభృతాని నియమితాన్యశేషాణి కరణానీంద్రియాణి యేన మీలితే ఈక్షణే నేత్రే యేన తథాభూతః యథార్థసమాధినిష్ఠః ఉతాహోస్విత్ క్షత్రబంధుభిః అస్మాకం కిం ప్రయోజనం విద్యత ఇతి బుద్ధ్యా మృషా మిథ్యాభూతః సమాధిర్యస్య తథాభూతః ఏవ స్యాదస్తి ఇత్యభిప్రాయేణ నిధాయ గత ఇత్యర్థః ॥

౩౨ తతస్తస్య మునేః పుత్రః అతితేజస్వీ బ్రహ్మతేజస్వీ బాలకోఽర్భకైః సహ క్రీడమానః తాతం పితరం రాజ్ఞాఽఘం ప్రాపితం అపరాధవిషయీకృతం శ్రుత్వా తత్రేదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ॥

౩౩ తదేవాహ అహో ఇతి పంచభిః. బలిభుజాం శునాం వాయసానామివ వా పీవ్ణాం వర్ధితానాం పాలానాం రాజ్ఞాం మహాన్ అధర్మః పశ్యతాం కోఽసౌ అధర్మః ద్వారపాలానాం శునామివ దాసభూతానాం రాజ్ఞాం స్వామిని బ్రాహ్మణేఽఘమపరాధ ఇతి య ఏష ఏవాధర్మః ॥

బ్రాహ్మణైః క్షత్రబంధుర్హి ద్వారపాలో నిరూపితః ।
స కథం తద్గృహే ద్వాఃస్థః సభాండం భోక్తు మర్హతి ॥ ౩౪

కృష్ణే గతే భగవతి శాస్త్ర్యుత్పథగామినామ్ ।
తద్భిన్నసేతూనద్యాహం శాస్మి పశ్యత మే బలమ్ ॥ ౩౫

ఇత్యుక్త్వా రోషతామ్రాక్షో వయస్యానృషిబాలకః ।
కౌశిక్యాప ఉపస్పృశ్య వాగ్వజ్రం విససర్జ హ ॥ ౩౬

ఇతి లంఘిత మర్యాదం తక్షకః సప్తమేఽహని ।
దంక్ష్యతి స్మ కులాంగారం చోదితో మే తతద్రుహమ్ ॥ ౩౭

తతోఽభ్యేత్యాశ్రమం బాలో గళే సర్పకళేవరమ్ ।
పితరం వీక్ష్య దుఃఖార్తో ముక్తకంఠో రురోద హ ॥ ౩౮

---

౩౪ తదేవోపపాదయతి-క్షత్రబంధుర్హి బ్రాహ్మణైః ద్వారపాలత్వేన శ్వేవ నియోజితః స ద్వాఃస్థః క్షత్రబంధుః తద్గృహే బ్రాహ్మణగృహే శ్వేవ కథం సభాండే నేకపాత్రం యథా తథా భోక్తు మర్హతి యోగ్యో భవేత్ ॥

౩౫ ఉత్పథప్రతిపన్నానాం శాస్తరి దండయితరి కృష్ణే భగవతి స్వలోకం ప్రతి గతే సతి తాన్ భిన్నమర్యాదాన్ అహమద్య శాస్మి శిక్షయే, మమ బలం పశ్యత ॥

౩౬ వయస్యాన్ సమానవయస్కాన్ బాలకాన్ ప్రతీత్థముక్త్వా రోషేణ తామ్రే ఈక్షణే యస్య సః ఋషిబాలకః కౌశిక్యా నద్యా అప ఉపస్పృశ్యాచమ్య వాగ్వజ్రం శాపాత్మక వాగ్రూపం వజ్రం ససర్జ ప్రాయుంక్త ॥

౩౭ వాగ్వజ్రమేవ దర్శయతి ఇతీత్థమ్ ఉల్లంఘితా మర్యాదా యేన తం మే తతద్రుహం తతస్తాతః పితా తస్యాపకారిణం కులనాశకం రాజాన మితః సప్తమేఽహని మయా చోదితః ప్రేరిత స్తక్షకః సర్పో దంక్ష్యతీతి॥

౩౮ తతో బాలః పితు రాశ్రమ మాగత్య గళే కంఠే సర్పో యస్య తత్కళేవరం యస్య తం పితర మాలోక్య దుఃఖపీడితో ముక్తః కంఠో యేన సః ఉచ్చైః స్వరయుక్త ఇత్యర్థః, రురోద రోదనం కృతవాన్ ॥

స వా ఆంగిరసో బ్రహ్మన్ శ్రుత్వా సుతవిలాపనమ్ ।
ఉన్మీల్య శనకై ర్నేత్రే దృష్ట్వా స్వాంసే మృతోరగమ్ ॥ ౩౯

విసృజ్య పుత్రం పప్రచ్ఛ వత్స కస్మాద్ధి రోదిషి ।
కేనవాతేఽపకృత మిత్యుక్తః స న్యవేదయత్ ॥ ౪౦

నిశమ్య శప్త మతదర్హం నరేంద్రం స బ్రాహ్మణో నాత్మజ మభ్యనందత్ ।
అహో బతాంహో మహ దజ్ఞ తే కృత మల్పీయసి ద్రోహ ఉరుర్దమో ధృతః ॥ ౪౧

సవై నృభి ర్నరదేవం పరాఖ్యం సమ్మాతు మర్హస్యవిపక్వబుద్ధే ।
యత్తేజసా దుర్విష హేణ గుప్తా విందంతి భద్రా ణ్యకుతోభయాః ప్రజాః ॥ ౪౨

౩౯ తతో హే బ్రహ్మన్! స వై ఆంగిరసః సుతస్య విలాపం శ్రుత్వా శనై ర్నేత్రే ఉన్మీల్యాంసే మృత మురగం దృష్ట్వా ॥

౪౦ తం పరిహృత్య పుత్రం పప్రచ్ఛ. ప్రశ్న మేవాహ హే వత్స! కస్మాద్ధేతో స్త్వమితి శేషః విరోదిషి రోదనం కరోషి, కేన వా తే తవాపకృతం భావే క్తః, ఇతీత్థ ముక్తో బాలకః సర్వవృత్తం న్యవేదయత్ కథయామాస ॥

౪౧ తతోఽతదర్హం శాపానర్హం రాజానం శప్త మాకర్ణ్య బ్రాహ్మణః ఆంగిరసః పుత్రం నాభ్యనందత్. తదేవ దర్శయతి అహో ఇతి సార్ధైః సప్తభిః. హే అజ్ఞ! త్వయా మహ దంహః పాప మహో కృతం బత కిం తదల్పీయసి ద్రోహేఽల్పాపరాధే నిమిత్తే ఉరుర్మహా దండో ధృతః కృత ఇత్యేతత్ ॥

౪౨ అపకృతేనాపి రాజా నాపకార్య ఇత్యాహ న వా ఇతి. హే అవిపక్వబుద్ధే! నృభి రపకృతై ర్నరదేవో నాపకార్యః, అత స్త్వం నరదేవం పరాఖ్యం పరమపురుషమితి సామర్థ్య లబ్ధోఽర్థః. నరదేవనామ్ని రథాంగపాణావితి వక్ష్యమాణానుగుణాత్ నరదేవ ఇత్యాఖ్యా మాత్రమేవ న తు సాక్షా దీశ్వర ఏవేతి భావః, తం సంమాతు మేవార్హః న త్వపకర్తుం తత్ర హేతు మాహ యత్ యస్మా ద్యద్విషయానపకారాత్ తస్య దుర్విషహేణ శత్రుభి రసోఢవ్యేన తేజసా గుప్తాః ప్రజాః కుతశ్చిదపి భయరహితాః భద్రాణి మంగళాని సుఖానీతి యావత్ విందంతి లభన్తే. తస్మా ల్లోకే సుఖావహో నరదేవో న హంతవ్య ఇతి భావః ॥

అలక్ష్యమాణే నరదేవనామ్ని రథాంగపాణా వయ మంగ లోకః ।
తదా హి చౌరప్రచురో వినంక్ష్య త్యరక్ష్యమాణోఽవివరూథవత్ క్షణాత్ ॥ ౪౩

తదద్య నః పాప ముపై త్యనన్వయం యన్నష్టనాథస్య వసోర్విలుంపకాత్ ।
పరస్పరం ఘ్నంతి శపంతి వృంజతే పశూన్ స్త్రియోఽర్థాన్ పురుదస్యవో జనాః ॥ ౪౪

తదాఽఽర్యధర్మశ్చ విలీయతే నృణాం వర్ణాశ్రమాచారయుత స్త్రయీమయః ।
తతోఽర్థకామాభినివేశితాత్మనాం శునాం కపీనామివ వర్ణసంకరః ॥ ౪౫

ధర్మపాలో నరపతిః స తు సమ్రాడ్ బృహచ్ఛ్రవాః ।
సాక్షా న్మహాభాగవతో రాజర్షి ర్హయమేధయాట్ ॥

క్షు త్తృట్ శ్రమయుతో దీనో నైవాస్మచ్ఛాప మర్హతి ॥ ౪౬

౪౩ విపర్యయేఽనర్థమాహ అలక్ష్యమాణ ఇతి త్రిభిః. నరదేవాఖ్యే చక్రపాణౌ విష్ణౌ అలక్ష్యమాణేఽవిద్యమానే సత్యంగ హే పుత్ర! తదా హ్యయం లోకః అరక్ష్యమాణః అత ఏవ చౌరభూయిష్ఠః సన్ వృకప్రచురావిసంఘ ఇవ క్షణమాత్రేణ నంక్ష్యతి నష్టో భవిష్యతి ॥

౪౪ నశ్యతు కా హాని రిత్యత్రాహ తదితి. తత్పాప మనన్వయమస్మత్ సంతాననాశక మద్య అధునా నోఽస్మా నుపైతి కిం తత్పాపం యద్విలుంపకాద్ధేతో ర్వసోర్ధనస్య నష్టనాథస్య రక్షకరహితస్య సతః పురవో బహవో దస్యవో యేషాం తే జనాః పరస్పరం ఘ్నంతి శపంతి వాక్పారుష్యం కుర్వంతి వృంజతే ఛిదం త్యర్థాన్ వృంజతే హరన్తీ త్యేతత్ ॥

౪౫ కించ తదా నరదేవనామ్ని రథాంగపాణా వలక్ష్యమాణే సతి వర్ణాశ్రమాచారయుతః త్రయ్యా ఆగతః త్రయీమయః, తత ఆగత ఇత్యధికారే 'మయట్ చ' ఇతి మయట్ వైదిక ఇత్యర్థః, నృణా మార్యధర్మః సతాం ధర్మశ్చ విలీయతే నంక్ష్యతి తతో ధర్మలయా దర్థకామయో ర్నివేశితః అభినివిష్టః ఆత్మా మనో యేషాం నృణాం శునామివ చ సంకరో భవిష్యతి ॥

౪౬ ఏవం సామాన్య నరదేవస్యా నిగ్రాహ్యత్వముక్త్వాథ ప్రకృతం పరీక్షితం నిర్దిశ్యాహ ధర్మపాల ఇతి. స తు నృపతిః పరీక్షిత్ ధర్మపాలః వర్ణాశ్రమధర్మమర్యాదాపాలకః తథాత్యేవ విశ్రుతః విపులకీర్తిః సార్వభౌమశ్చ తత్రాపి మహాభాగవతః, అనేక బ్రహ్మవిదపక ర్తౄణాం నో గతిరేవ నాస్తీతి భావః, రాజర్షిః కేవలం రాజఋషిరేవ న హయమేధయాట్ హయమేధైః ఇష్టవాన్ ॥

అపాపేషు స్వభృత్యేషు బాలేనాపక్వబుద్ధినా ।
పాపం కృతం తద్భగవాన్ సర్వాత్మా క్షంతుమర్హతి ॥ ౪౭

తిరస్కృతా విప్రలబ్ధాః శప్తాః క్షిప్తా హతా అపి ।
నాస్య తత్ ప్రతి కుర్వంతి తద్భక్తాః ప్రభవోఽపిహి ॥ ౪౮

ఇతి పుత్రకృతాఘేన సోఽనుతప్తో మహామునిః ।
స్వయం విప్రకృతో రాజ్ఞా నైవాఘం తదచింతయత్ ॥ ౪౯

ప్రాయశః సాధవో లోకే పరైర్ద్వంద్వేషు యోజితాః ।
న వ్యథంతి న హృష్యంతి యత ఆత్మా గుణాశ్రయః ॥ ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే
విప్రశాపోపలంభనం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౮

౪౭ తు పుత్రకృతాఘేన యః శ్రమస్తేన యుతః, అత ఏవ [illegible] శాపం నార్హతి ఏవ మాత్మజ మనభినంద్య తిరస్కృత్య [illegible] భగవంతం క్షమాపయతి అపాపేష్వితి. సర్వాత్మా సర్వాంతరాత్మా శరీరతయా [illegible] అవస్థిత ఇతి భావః, భగవాన్ అపాపేషు స్వభక్తేషు [illegible] కృతం పాపమిదం క్షంతుమర్హతి ॥

౪౮ శాస్త్రాన్మద్విషయాపరాధః కథంచి స్మచ్ఛరణానరణాదినా సహ్యః [illegible] విషయాపరాధస్తు న కథంచిదపి కింతు [illegible] సహ్యః ఇత్యేవంవిధం భగవదభిప్రాయం [illegible] తానేవ క్షమాపయతి తిరస్కృతా ఇతి. తిరస్కృతాః పరిభూతా అపి ప్రలబ్ధాః ప్రతారితా అపి క్షిప్తా నిందితా అపి హతాస్తాడితా అపి తద్భక్తాః భగవద్భక్తాః ప్రభవోఽపి ప్రత్యపకర్తుం సమర్థా అప్యస్య తిరస్కారకర్తుః న తిరస్కారాది [illegible] ప్రతికుర్వంతి, [illegible] కేవలం క్షామ్యంతి ॥

౪౯ ఇతీత్థం స మహామునిః పుత్రకృతేనాఘేనానుతప్తః రాజ్ఞా స్వయం విప్రకృతోఽపి తద్రాజకృత మఘం అపరాధం నైవాచింతయన్న చింతితవాన్ ॥

౫౦ కుతో నాచింతయ దిత్యత్రాహ ప్రాయశ ఇతి. [illegible] ద్వంద్వేషు శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదిషు యోజితాః సంయోజితా అపి సాధవః ప్రాయేణ న వ్యథంతి న హృష్యంతి తథా దుఃఖే యోజితా న వ్యథంతీత్యర్థః కుతః? యతః ఆత్మా [illegible] గుణాశ్రయః [illegible]. యద్వా అగుణాశ్రయ ఇతి చ్ఛేదః గుణకార్య [illegible] ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్యకృత
భాగవత చంద్రచంద్రికాయాం అష్టాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౮

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథైకోనవింశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

మహీపతి స్త్వథ తత్కర్మ గర్హ్యం విచింతయ న్నాత్మకృతం సుదుర్మనాః ।
అహో మయా నీచ మనార్యవత్ కృతం నిరాగసి బ్రహ్మణి గూఢతేజసి ॥ ౧

ధ్రువం తతో మే కృతదేవహేలనాద్ దురత్యయం వ్యసనం నాతిదీర్ఘాత్ ।
తదస్తు కామం త్వఘనిష్కృతాయ మే యథా న కుర్యాం పునరేవ మద్ధా ॥ ౨

అద్యైవ రాజ్యం బల మృద్ధకోశం ప్రకోపిత బ్రహ్మకులానలో మే ।
దహ త్వభద్రస్య పునర్న మేఽభూత్ పాపీయసీ ధీ ర్ద్విజదేవగోభ్యః ॥ ౩

---

౧ మహీపతి రితి. అథ స్వపురప్రవేశానంతరం మహీపతిః పరీక్షిత్ ఆత్మకృతం తదురగనిధానరూపం గర్హ్యం కర్మ చింతయన్ దుర్మనాః ఆత్మనిందాపరో బభూవే త్యర్థః. తదేవ దర్శయతి సార్ధద్వాభ్యాం. అహో మయా మూర్ఖవత్ నిరాగసి నిరపరాధిని గూఢ మనభివ్యక్తం తేజః సామర్థ్యం యస్మిన్ బ్రహ్మణి బ్రాహ్మణవిషయేఽమీదృశం నికృష్టం కర్మ కృతమమీదృశం పాపమ్ ॥

౨ తతో నీచాత్ కృతాత్ దేవహేలనరూపాత్ కర్మణో నిమిత్తాత్ న కేవలం మయా బ్రాహ్మణోఽవహేలితః కింతు సాక్షా ద్దేవో భగవానేవే త్యభిప్రాయేణ దేవహేలనా దిత్యుక్తమ్, మే మమ నాతిదీర్ఘాత్ సమ మనంతరకాలమేవ దురత్యయ మతివర్తితు మశక్యం వ్యసనం దుఃఖం ధ్రువం నూనం భవిష్యతి. తత్ స్వస్య హితమేవ మన్యతే తదితి తద్వ్యసనం మమాఘస్య నిష్కృతాయ పాపవిశుద్ధయే కామం ప్రకామమస్తు. కిమనిష్టం ప్రార్థయసే ఇత్యత్రాహ-యథా పునరేవం విధ మఘం న కుర్యా మద్ధా న కుర్యామేవ. అద్ధేతి స్ఫుటావధారణయోః ద్యోతక మవ్యయం శిక్షార్థ మస్త్వితి భావః. అస్త్వద్ధాఽస్త్వేవేతి వాన్వయః ॥

3 అద్యేతి. ప్రకోపితం కోపం ప్రాపితం యద్బ్రహ్మకులం బ్రహ్మకులం తత్కర్తృక నిగ్రహాత్మకోఽనలోఽగ్ని రద్యైవ మమ రాజ్యం బలం సైన్యం ప్రభూతధనకోశం చ దహతు. యథా పున రభద్రస్య మమ ద్విజేభ్యో దేవేభ్యో గోభ్య శ్చాపచికీర్షాయుక్తా చైవంవిధా పాపీయసీ బుద్ధి ర్మా భూత్తథా శిక్షార్థం దహత్వితి భావః ॥

స చింతయన్నిత్థమథాశృణోద్యథా మునేః సుతోక్తో నిర్‌ఋతిస్తక్షకాఖ్యః ।
స సాధు మేనే న చిరేణ తక్షకానలం ప్రసక్తస్య విరక్తికారణమ్ ॥ ౪

అథో విహాయేమమముం చ లోకం విమర్శితౌ హేయతయా పురస్తాత్ ।
కృష్ణాంఘ్రిసేవామధిమన్యమాన ఉపావిశత్ ప్రాయమమర్త్యనద్యామ్ ॥ ౫

యా వై లసచ్ఛ్రీతులసీవిమిశ్రకృష్ణాంఘ్రిరేణ్వభ్యధికాంబునేత్రీ ।
పునాతి లోకానుభయత్ర సేశాన్ కస్తాం న సేవేత మరిష్యమాణః ॥ ౬

ఇతి వ్యవచ్ఛిద్య స పాండవేయః ప్రాయోపవేశం ప్రతి విష్ణుపద్యామ్ ।
దధౌ ముకుందాంఘ్రిమనన్యభావో మునివ్రతో ముక్తసమస్తసంగః ॥ ౭

౪ ఇత్థం సంచింతయన్ రాజా యథా [illegible] సుతేనోక్తః శాపాత్మకోక్త్యా ప్రతిపాదితః [illegible] విషయేష్వ[illegible], విషయాసక్తస్య స్వస్య విర[illegible] న చిరేణ తక్షకోపాత్త మనలం సాధు యథా తథా మేనే ॥

౫ [illegible] తతః ఇమ మముం చ లోకం విహాయ [illegible] యాగత్. [illegible] కాముష్మిక సుఖస్పృహాం విహాయేత్యర్థః. [illegible] పురస్తాత్ పూర్వమేవ హేయతయా విమర్శితౌ [illegible] విచార ప్రాప్తకమ్ ఇమ మముం చ లోకం విహాయేత్యన్వయః. [illegible] సేవా మధిమన్యమానః నిరవధి పురుషార్థసాధనతయా మన్యమానః [illegible] గంగాయాం ప్రాయ మనశనవ్రత ముపావిశ[illegible] ॥

౬ కృష్ణసేవాఽన్యత్ర వా ప్రాయ ముపవిశతు కిం విశేష[illegible] ఇత్యత ఆహ యా వా ఇతి. [illegible] రేణునా [illegible]భ్యధికస్య ప్రశస్తస్యాంబునోఽభినేత్రీ [illegible] ప్రాపయిత్రీ [illegible] సేశాన్ లోకపాలైః సహితాన్ లోకాన జనాన్ [illegible] వా పుమాన్ న సేవేత? అపి తు సర్వ ఇత్యర్థః. ప్రాయేణ తస్యా [illegible] లసచ్ఛ్రీతులసీ శ్రీకృష్ణాంఘ్రిరేణునా హేతునా అభ్యధికం [illegible] నేత్రీతి వా [illegible] ॥

౭ స పాండవేయః పరీక్షిత్ విష్ణుపద్యాం గంగాయాం ప్రాయ[illegible] నిశ్చిత్య సంకల్పాన్ముక్తః సమస్తేషు దేహాత్మజను బంధ్వాదిషు [illegible] న విద్యతేఽన్యో భావః చింతా యస్య సః ముకుందాంఘ్రిం [illegible] ॥

తత్రోపజగ్ము ర్భువనం పునానా మహానుభావా మునయః సశిష్యాః ।
ప్రాయేణ తీర్థాభిగమాపదేశైః స్వయం హి తీర్థాని పునంతి సంతః ॥ ౮

అత్రి ర్వసిష్ఠశ్చ్యవనః శరద్వా నరిష్టనేమి ర్భృగు రంగిరాశ్చ ।
పరాశరో గాధిసుతోఽథ రామ ఉతథ్య ఇంద్రప్రమదేధ్మవాహౌ ॥ ౯

మేధాతిథి ర్దేవల ఆర్ష్టిషేణో భారద్వాజో గౌతమః పిప్పలాదః ।
మైత్రేయ ఔర్వః కవషః కుంభయోని ర్ద్వైపాయనో భగవా న్నారదశ్చ ॥ ౧౦

అన్యే చ దేవర్షి బ్రహ్మర్షి వర్యా రాజర్షి వర్యా అరుణాదయశ్చ ।
నానార్షేయప్రవరా న్సమేతా నభ్యర్చ్య రాజా శిరసా వవందే ॥ ౧౧

సుఖోపవిష్టే ష్వథ తేషు భూయః కృతప్రణామః స్వచికీర్షితం యత్ ।
విజ్ఞాపయామాస వివిక్తచేతాః ఉపస్థితోఽగ్రేఽభిగృహీతపాణిః ॥ ౧౨

రాజోవాచ

అహో వయం ధన్యతమా నృపాణాం మహత్తమానుగ్రహణీయశీలాః ।
రాజ్ఞాం కులం బ్రాహ్మణపాదశౌచాద్ దూరా ద్విసృష్టం బత గర్హ్యకర్మ ॥ ౧౩

౮ తదా తత్ర రాజ్ఞః సన్నిధౌ మహానుభావాః సశిష్యా మునయో లోకం పునానాః పవిత్రీ కుర్వంతః ఆజగ్ముః. భువనం పునానా ఇత్యేతదేవ ఉపపాదయతి ప్రాయేణ సంతః సాధవః తీర్థయాత్రా వ్యాజైః స్వయమేవ తీర్థాని పునంతి. హి యథా చ [illegible] ఉపపాదితం పురస్తా త్తీర్థీకుర్వంతి తీర్థానీ త్యత్రేత్యర్థః ॥

౯, ౧౦ శ్లోకే చైతే మునయ ఇత్యత్ర దర్శయతి అత్రిరితి సార్ధద్వయేన. గాధిసుతో విశ్వామిత్రః రామో భార్గవః కుంభయోని రగస్త్యః ॥

౧౧ అన్యే చ దేవర్షిశ్రేష్ఠా బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠా రాజర్షివర్యా అరుణాదయశ్చ ఋషయః తాన్ ఆగతా న్నానావిధార్షేయ ప్రవరాన్ సమేతాన్ సంఘీభూతాన్ అభ్యర్చ్య రాజా పరీక్షిద్ శిరసా వవందే ॥

౧౨ అథ తేషు సుఖం యథాతథోపవిష్టేషు సత్సు పునరపి కృతః ప్రణామో యేన స రాజా ఉపస్థిత స్తేషాం సమీపే తిష్ఠన్ అభిగృహీతపాణిః బద్ధాంజలిః వివేకయుక్తం చేతో యస్య తథాభూతః స్వచికీర్షితం కర్తు మిష్టం య త్తద్విజ్ఞాపయామాస ॥

తస్యైవ మేఽఘస్య పరావరేశో వ్యాసక్తచిత్తస్య గృహేష్వభీక్ష్ణమ్ ।
నిర్వేదమూలో ద్విజశాపరూపో యత్ర ప్రసక్తో భయమాశు ధత్తే ॥ ౧౪

తం మోపయాతం ప్రతియన్తు విప్రా గంగా చ దేవీ ధృతచిత్తమీశే ।
ద్విజోపసృష్టః కుహకస్తక్షకో వా దశత్వలం గాయత విష్ణుగాథాః ॥ ౧౫

పునశ్చ భూయాద్భగవత్యనన్తే రతిః ప్రసంగశ్చ తదాశ్రయేషు ।
మహత్సు యాం యాముపయామి సృష్టిం మైత్ర్యస్తు సర్వత్ర నమో ద్విజేభ్యః ॥ ౧౬

---

౧౩ తదేవాహ అహో వా ఇతి చతుర్భిః. నృణాం మధ్యే వయం మహో ధన్యతమాః ఉత్తమాః ఖలు, ధన్యతమత్వే హేతుం వదన్నాత్మనో విశినష్టి. మహత్తమైస్సద్భిరనుగ్రహణీయమనుగ్రహీతుం యోగ్యం శీలం యేషాం, యద్వా మహత్తమానుగ్రహణీయం మహత్తమానుగ్రహలభ్యం శీలం యేషాం తథాభూతాః. అనేవంభూతం రాజకులం నిందతి రాజ్ఞామితి. బ్రాహ్మణానాం భవతాం పాదశౌచాత్ పాదసేవామూలకవిశుద్ధేః దూరాద్విసృష్టం దూరాత్త్యక్తం యద్రాజ్ఞాం కులం తద్గర్హ్యం నింద్యం కర్మ యస్య తథాభూతం భవతి. బత ఇతి ఖేదే ॥

౧౪ నను మహత్తమానుగ్రహణీయశీలస్య తవ కథమధునా నిగ్రహప్రవృత్తిరిత్యత్ర తన్నిగ్రహోఽప్యనుగ్రహరూప ఏవేత్యాహ తస్యేతి. తస్యైవ మహత్తమానుగ్రహణీయశీలస్యైవాభీక్ష్ణం పునః పునః గృహేషు వ్యాసక్తం చిత్తం యస్య తస్య మమాద్య ప్రకృతే బ్రహ్మవిదపచారరూపస్య పరిహారక ఇతి శేషః, నిర్వేదమూలః దేహతదనుబంధ్యాదిషు వైరాగ్యే చ మూలం హేతుః. ద్విజశాపరూపః పరావరేశో భగవానేవ ప్రసక్తః ప్రవృత్తః మామనుగ్రహీతుం భగవత్సంకల్ప ఏవ ద్విజశాపవ్యాజేన ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. కథం తస్యానుగ్రహరూపత్వేత్యత ఆహ యత్ర యస్మిన్ మయి ప్రసక్తో ద్విజశాపరూపః భగవాన్ ఈశః ఆశ్వభయం ధత్తే ఆదధాతి బ్రహ్మవిదపచారపరిహారహేతుత్వాన్నిర్వేదమూలత్వాత్ సత్సంగద్వారా ముక్త్యాధాయకత్వాచ్చ అనుగ్రహరూప ఏవేత్యర్థః ॥

౧౫-౧౬ అస్త్వేవం, ప్రకృతం కిమిత్యాహ తమితి. హే విప్రాః! భవంతః ఇయం దేవీ గంగా చేశే భగవతి ధృతం చిత్తం యేన తథాభూతం తం ఉక్తవిధముపాయాంతరాననువర్తినం ప్రతియంతు హేయోపాదేయశుశ్రూషుం పునః కించ మమ భగవత్యనంతేఽతిభక్తిః తదాశ్రయేషు భగవద్భక్తేషు సంగశ్చ స్యాదేవమనుగృహ్ణీతేతి భావః. కించ యాం యాం సృష్టిం యద్యజ్జన్మ ప్రాప్నోమి తత్ర సర్వత్ర జన్మని మహత్సు భవాదృశేషు మైత్రీ ఆనుకూల్యమస్తు ద్విజేభ్యో వో నమః ॥

ఇతి స్మ రాజాఽధ్యవసాయయుక్తః ప్రాచీనమూలేషు కుశేషు ధీరః ।
ఉదఙ్ముఖో దక్షిణకూల ఆస్తే సముద్రపత్న్యాః స్వసుతన్యస్తభారః ॥ ౧౭

ఏవం చ తస్మిన్నరదేవదేవే ప్రాయోపవిష్టే దివి దేవసంఘాః ।
ప్రశస్య భూమౌ వ్యకిరన్ప్రసూనైర్ముదా ముహుర్దుందుభయశ్చ నేదుః ॥ ౧౮

సహర్షయో వై సముపాగతా యే ప్రశస్య సాధ్విత్యనుమోదమానాః ।
ఊచుః ప్రజానుగ్రహశీలసారా యదుత్తమశ్లోకగుణాభిరూపమ్ ॥ ౧౯

నవా ఇదం రాజర్షివర్య చిత్రం భవత్సు కృష్ణం సమనువ్రతేషు ।
యేఽధ్యాసనం రాజకిరీటజుష్టం సద్యో జహుర్భగవత్పార్శ్వకామాః ॥ ౨౦

సర్వే వయం తావదిహాస్మహేఽద్య కలేవరం యావదసౌ విహాయ ।
లోకం పరం విరజస్కం విశోకం యాస్యత్యయం భాగవతప్రధానః ॥ ౨౧

---

౧౭ ఇతీత్థం నిశ్చయయుక్తో రాజా ధీరః స్వసుతే జనమేజయే న్యస్తో నిహితో రాజ్యభారో యేన తథాభూతః సముద్రపత్న్యా గంగాయా దక్షిణకూలే దక్షిణతీరే ప్రాచీనకూలేషు ప్రాచీనాగ్రేషు కుశేషు ఆస్తే స్మ ఉపవిష్టవాన్ ॥

౧౮ ఇత్థం తస్మిన్నరదేవానాం దేవే పరీక్షితి ప్రాయోపవిష్టే సతి దివి సర్వదేవసంఘాః తం ప్రశస్య ప్రస్తూయ ముదా ప్రసూనైః కుసుమైః పునః పునః భూమౌ వ్యకిరన్ దుందుభయశ్చ నేదుః దధ్వనుః ॥

౧౯ యే సమాగతా మహర్షయః తే సర్వే ఉత్తమైః శ్లోక్యాః ప్రశంసనీయా గుణాః తైరభిరూపం రాజానం ప్రశస్య సాధు సాధ్విత్యనుమోదమానాః ఊచుః. కుతః యత్ యతః తే ప్రజాస్వనుగ్రహ ఏవ శీలం స్వభావః స ఏవ సారో యేషాం తే తథాభూతత్వాత్ ప్రశస్యానుమోదమానా ఊచురిత్యర్థః ॥

౨౦ ఉక్తమేవాహ నవా ఇతి. హే రాజర్షివర్య! నిత్యం శ్రీకృష్ణమనువ్రతేష్వనువర్తిషు భవత్స్విదం విచిత్రం నవై న భవతి కిం తత్ యే భగవతః భగవతః పార్శ్వం సామీప్యం కామయమానాః సంతో రాజ్ఞాం కిరీటైర్జుష్టం సేవిత మధ్యాసనం సార్వభౌమసింహాసనం సద్యో జహుః తత్యజురిత్యేతత్ ॥

౨౧ ఏవం రాజానముక్త్వాఽథ మిథ ఆహుః సర్వ ఇతి. యావద్భాగవతా ఏవ ప్రధానా నితరాం సేవ్యా యస్య సోఽసౌ రాజా కలేవరం విహాయ విరజస్కం శుద్ధసత్త్వమయ విలోకమిద

ఆశ్రుత్య తదృషిగణవచః పరీక్షిత్ సమం మధుచ్యుద్ గురు చావ్యలీకమ్ ।
ఆభాషతైనా నభినంద్య యుక్తాన్ శుశ్రూషమాణ శ్చరితాని విష్ణోః ॥ ౨౨

సమాగతాః సర్వత ఏవ సర్వే వేదా యథా మూర్తిధరా స్త్రిపృష్ఠే ।
నేహాథవాముత్ర చ కశ్చనార్థ ఋతే పరానుగ్రహ మాత్మశీలమ్ ॥ ౨౩

తతశ్చ వః పృచ్ఛ్యమిమం విపృచ్ఛే విశ్రభ్య విప్రా ఇతికృత్యతాయామ్ ।
సర్వాత్మనా మ్రియమాణైశ్చ కృత్యం శుద్ధం చ తత్రా మృశతాభియుక్తాః ॥ ౨౪

తత్రాభవ ద్భగవాన్ వ్యాసపుత్రో యదృచ్ఛయా గామటమానోఽనపేక్షః ।
అలక్ష్యలింగో నిజలాభతుష్టో వృతశ్చ బాలై రవధూత వేషః ॥ ౨౫

ముపలక్షణ మునపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక ప్రాదుర్భావం [illegible] సత్యాది [illegible] వ్యాఖ్యాస్యతి తావత్ సర్వం వయ మిహైవ రాజ్ఞః సన్నిధావేవాస్య [illegible] ॥

౨౨ తత్సమం [illegible] మవ్యలీకం మమృతస్రావి గుర్వాశయగంభీర మవ్యలీకం సత్యవచనం చ మునీనాం వచన మాకర్ణ్య ఏతాన్ యుక్తాన్ హితాన్ [illegible] ఋషీ నభినంద్య విష్ణో శ్చరితాని శ్రోతుకామః పరీక్షి దభాషత ॥

౨౩ తదేవాహ సమాగతా ఇతి. తదేవ వ్యనక్తి. సమాగతానాం [illegible] పరానుగ్రహ మాత్మశీలం వినా ఇహాఽముత్ర చ లోకేఽర్థః ప్రయోజనం కశ్చిదపి [illegible] వాన్యచ్ఛే ష్వనుగ్రహరూప మాత్మశీలం స్వస్వభావం స్వవృత్తిం వా వినాఽన్య [illegible] నాస్తి హీత్యర్థః ॥

౨౪ యతో భవదాగమన మస్మదనుగ్రహైక ప్రయోజనం తతో [illegible] విప్రాః ! [illegible] యుష్మాన్ విశ్రభ్య విశ్వస్య ఇతికృత్యతాయా మితికర్తవ్యతా విషయం ప్రష్టవ్య మిమం పృచ్ఛ్య మనుష్యాణాం పృచ్ఛామి కర్తవ్యవ్యాపార ప్రకారః ఇతికృత్యతా [illegible] కర్తవ్యజ్ఞానార్థం ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛామీత్యర్థః. పృచ్ఛ్యం [illegible] పథయతీత్యాహ మ్రియమాణైః ముముక్షుభి ర్జనైః సర్వాత్మనా [illegible] క్రమేణ కర్తవ్యం శుద్ధం సంసృత్యా నిమిత్తం చ యత్కర్మ తత్రాభియుక్తాః [illegible] ముఖ్యయుక్తాః సంతో యూయం మృశత విమృశ్య ఉపదిశత [illegible] యుక్తా ఇతి సంబోధనం వా ॥

౨౫ తత్రైవం పృచ్ఛతో రాజ్ఞః సన్నిధౌ భగవాన్ వ్యాసస్య పుత్రః శ్రీశుకోఽభవ దాగత్య తస్థౌ కథంభూతః ? యదృచ్ఛయా గాం భూమి [illegible] తత్ర [illegible]

తం ద్వ్యష్టవర్షం సుకుమారపాద కరోరు బాహ్వంస కపోలగాత్రమ్ ।
చార్వాయతాక్షోన్నస తుల్యకర్ణ సుభ్ర్వాననం కంబు సుజాత కంఠమ్ ॥ ౨౬

నిగూఢజత్రుం పృథుతుంగవక్షస మావర్తనాభిం వలివల్గూదరం చ।
దిగంబరం వక్త్రవికీర్ణకేశం ప్రలంబబాహుం స్వమరోత్తమాభమ్ ॥ ౨౭

శ్యామం సదాఽపీచ్య వయోఽంగలక్ష్మ్యా స్త్రీణాం మనోజ్ఞం రుచిరస్మితేన ।
ప్రత్యుత్థితాస్తే మునయః స్వాసనేభ్య స్తల్లక్షణజ్ఞా అపి గూఢవర్చసమ్ ॥ ౨౮

స విష్ణురాతోఽతిథయ ఆగతాయ తస్మై సపర్యాం శిరసాఽఽజహార ।
తతో నివృత్తా హ్యబుధాః స్త్రియోఽర్భకా మహాసనే సోపవివేశ పూజితః॥ ౨౯

కృత్వా సేత్యాగహాత్ తత్ర తేషాం నిజలాభేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవేనైవ తుష్టః అలక్ష్యమృషి రితి జ్ఞాతు మశక్యోఽంగం గాహం యస్య తత్ర హేతు రవధూతవేషః అభిభావ్యవేశః, అత ఏవ బాలై ర్స్త్రీభిః పరివృతః ॥

౨౬ తమితి. తమాగతం గూఢమపి సంవృతమణివ త్తిరోహితం వచో యస్య తథాభూత మపి తస్య శుకస్య చిహ్నైభిజ్ఞా మునయః స్వాసనేభ్యః ప్రత్యుత్థితా బభూవు రిత్యన్వయః. కథం భూతం ద్వ్యష్టవర్షం షోడశవర్షవయస్కమివ స్థితం ద్విరావృత్తా అష్టౌవర్షాణి యస్య తమితి సమాః సుకుమారాః పాదాదయో యస్మింస్తద్ గాత్రం యస్య చారుణీ సుందరే ఆయతే విశాలే అక్షిణీ యస్మిన్ ఉదగ్రా నాసికా యస్మిన్ తుల్యౌ సమౌ కర్ణౌ యస్మిన్ శోభనే భ్రువౌ యస్మిం స్తత్ర స్తేషాం కర్మధారయః తదాననం యస్య, కంబువత్ శంఖవత్ వర్తులరేఖాత్రయోపేతశ్చ కంఠో యస్య ॥

౨౭ నిగూఢే మాంసలత్వే నాప్రకాశే జత్రుణీ అంసద్వయ సంధిగతాస్థినీ యస్య పృథు విశాలం తుంగ మున్నతం వక్షో యస్య ఆవర్తా ఆవర్తన వ్వర్తులా వివిక్తా రంధ్రయుక్తా చ నాభి ర్యస్య వలిభి స్త్రిభి ర్వల్గు సుందర ముదరం యస్య దిగంబరం దిగేవాంబరం వస్త్రం యస్య చీరధరత్వేన ప్రశస్తాంబర రహితమిత్యర్థః. ఉపరి వాససా రహితం వా అన్యథా మోక్షుషస్యాది షూక్తప్రకార విరోధాత్ వక్రా వికీర్ణాశ్చ కేశా యస్య ప్రలంబౌ వా జానులంబౌ బాహూ యస్య స్వమరోత్తమ స్యామరశ్రేష్ఠస్యేవాభా యస్య ॥

౨౮ అపీచ్యం కమనీయం వయో యస్మిం స్తస్యాంగస్య లక్ష్మ్యా కాంత్యా సుందరస్మితేన చ సదా స్త్రీణాం మనోజ్ఞం స్పృహణీయమ్ ॥

స సంవృత స్తస్య మహాన్ మహీయసాం బ్రహ్మర్షి రాజర్షి దేవర్షిసంఘైః ।
వ్యరోచతాలం భగవాన్ యథేందుః గ్రహర్క్షతారానికరైః పరీతః ॥ 30

ప్రశాంత మాసీన మకుంఠమేధసం మునిం నృపో భాగవతోఽభ్యుపేత్య ।
ప్రణమ్య మూర్ధ్నాఽవహితః కృతాంజలి ర్నత్వాగిరా సూనృతయాఽన్వపృచ్ఛత్ ॥ 3౧

పరీక్షిదువాచ

అహో అద్య వయం బ్రహ్మన్ సత్సేవ్యాః క్షత్రబంధవః ।
కృపయాతిథిరూపేణ భవద్భి స్తీర్థకాః కృతాః ॥ 3౨

---

౨౯ అథ స విష్ణురాతః పరీక్షి[illegible] శిరసా ప్రణమేదితి శేషః. [illegible] ఇత్యర్థః. తథా తమనుసృత్యాగతా [illegible] శుకః మహాసనే [illegible] ॥

30 తత్ర [illegible] ఉపవిష్టః స [illegible] మాహాత్మ్యయుక్తః భగవాన్ శుకః బ్రహ్మర్షి ప్రభృతీనాం [illegible] గ్రహాదీనాం [illegible] సమూహైః పరివృతః చంద్రమ [illegible] తదుభయోత్తరాణి నక్షత్రాణి తారాః ॥

3౧ ప్రశాంతం [illegible] 'నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః' (౫-౪-122) ఇత్యత్ర [illegible] ఉపవిష్టం [illegible] శుకం [illegible] నృపః పరీక్షిత్ [illegible] ప్రణమ్య [illegible] యుక్తః సూనృత[illegible] గిరా[illegible] ॥

3౨ తదేవాహ అహో ఇతి. [illegible] నాత్మనః కృతార్థతా మావిష్కరోతి అహో ఇతి హే బ్రహ్మన్ ! వయం క్షత్రబంధవోఽపి [illegible] అహో సత్సేవ్యాః సంతః సేవ్యా యేషాం తథాభూతాః అభూమ యద్వా సతాం సేవ్యా అనుగ్రాహ్యా అభూమ. తత్ర హేతుమాహ కృపయా భవద్భి [illegible] వయం తీర్థకాః కృతాః పవిత్రీకృతాః ॥

యేషాం సంస్మరణాత్ పుంసాం సద్యః శుద్ధ్యంతి వైగృహాః ।
కిం పున ర్దర్శన స్పర్శ పాదశౌచాసనాదిభిః॥ 33

సాం నిధ్యాత్తే మహాయోగిన్ పాతకాని మహాంత్యపి ।
సద్యో నశ్యంతి వై పుంసాం విష్ణోరివ సురేతరాః ॥ 3౪

అపి మే భగవాన్ ప్రీతః కృష్ణః పాండుసుతప్రియః ।
పైతృష్వసేయప్రీత్యర్థం తద్గోత్రస్యాత్త బాంధవః॥ 3౫

అన్యథా తేఽవ్యక్తగతే ర్దర్శనం నః కథం నృణామ్।
నితరాం మ్రియమాణానాం సంసిద్ధస్య వనీయసః ॥ 3౬

---

33 కథ మతిథిరూపేణాస్మదాగమనరూపేణ వ స్తీర్థభూతతా ఇత్యత్ర తత్కైముత్యన్యాయేన దర్శయతి యేషాం భవతాం స్మరణాదేవ సద్యః పుంసాం స్మర్తౄణాం గృహాః శుద్ధ్యంతి కిం పునః భవతాం దర్శనాదిభిః శుద్ధ్యంతీతి వక్తవ్యం పాదశౌచం పాదజలమ్ ॥

3౪ యత ఏవ మతో హే మహాయోగిం స్తవ సాన్నిధ్యాదేవ హేతోః పుంసాం మాదృశానాం మహాంత్యపి సర్వాణి పాతకాని సద్య ఏవ నశ్యంతి ॥

3౫ కించ భగవతః శ్రీకృష్ణస్య అనుగ్రహాకారితం భగవద్దర్శనాదిక మన్యథా తద్దుర్లభమిత్యాహ అపీతి ద్వాభ్యాం తావ దనుగ్రహా త్త్వస్మాకం సులభ ఇతి సంభావయామీ త్యభిప్రాయేణాహ–అపీతి. అపిశబ్దః సంభావనాద్యోతకః భగవాన్ కృష్ణః ప్రీతః ప్రసన్నః స్యాత్తత్ర హేతుం వదం స్తం విశినష్టి పాండుసుతాః ప్రియా యస్యసః పాండుసుతానాం చ ప్రియః అస్తు పాండుసుత ప్రియః త్వత్ప్రియ స్తు కథమిత్యత్ర ఉభయత్రానుగతం హేతుం వదన్ విశినష్టి పితు ర్భగినీ పితృష్వసా కుంతీ తస్యా అపత్యాని పితృష్వస్రేయాః తేషాం ప్రీత్యర్థం తద్గోత్రస్య పైతృష్వస్రేయసంతాన స్యాప్తబాంధవః పితృష్వసుః ప్రియః తత్ప్రీత్యర్థం తత్పుత్రేషు నః తత్ప్రీత్యర్థం తత్పుత్రాదిష్విత్యేవం యావత్తత్సంతాన ప్రియ ఇత్యర్థః. ఆత్తబాంధవ ఇతి పాఠే ఆత్తా ఉపాత్తాః పరిగృహీతా బాంధవా యేన ఇష్టబాంధవ ఇత్యర్థః. భగవత్ప్రసాదేన త్వద్దర్శనం జాతం తత్ప్రసాదస్తు తత్పితృష్వసుః సంతాన ప్రభవత్వాదితి భావః. ॥

3౬ అన్యథా భగవతః ప్రీత్యభావేఽవ్యక్తగతేః సాంసారికై రలక్ష్యగతేః వనీయసః అతిశయేన వనవాసినః సంసిద్ధస్య కృతకృత్యస్య తే తవ దర్శనం నృణాం సంసారిణాం తత్రాపి నితరాం మ్రియమాణానాం నోఽస్మాకం కథం స్యాత్ వనమస్యాస్తీతి వనీ వనవాన్ వనవాసీ, ప్రకృతఋషిసంఘాపేక్షయాఽతిశయేన వనీతి వనీయాన్ తస్య వనీయసః ॥

అతః పృచ్ఛామి సంసిద్ధిం యోగినాం పరమం గురుమ్ ।
పురుషస్యేహ యత్కార్యం మ్రియమాణస్య సర్వథా ॥ ౩౭
యచ్ఛ్రోతవ్యమథో జప్యం యత్కర్తవ్యం నృభిః ప్రభో ।
స్మర్తవ్యం భజనీయం వా బ్రూహి యద్వా విపర్యయమ్ ॥ ౩౮
నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ గృహేషు గృహమేధినామ్ ।
న లక్ష్యతే హ్యవస్థానమపి గోదోహనం క్వచిత్ ॥ ౩౯

సూత ఉవాచ

ఏవమాభాషితః పృష్టః స రాజ్ఞా శ్లక్ష్ణయా గిరా ।
ప్రత్యభాషత ధర్మజ్ఞో భగవాన్ బాదరాయణిః ॥ ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే వైయాసిక్యామష్టాదశసాహస్ర్యాం పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కన్ధే శుకాగమనం నామైకోనవింశోఽధ్యాయః ॥ 19 ॥ ఇతి ప్రథమస్కన్ధః సమాప్తః ॥

౩౭ యతో దుర్లభమపి త్వద్దర్శనమభూత్ అతో యోగినాం పరమం గురుం త్వాం సంసిద్ధిం పృచ్ఛామి. సంసిద్ధిశబ్దో ముక్తిసాధనోపచరితః ముక్తిసాధనం పృచ్ఛామీత్యర్థః. తదేవ విశదయతి. ఇహలోకే పురుషస్య ముముక్షోః సర్వథా సర్వత్రాపి మ్రియమాణస్య యత్కర్తవ్యం ముక్తిసాధనతయేతి శేషః. తత్ పృచ్ఛామీత్యస్య బ్రూహీత్యుత్తరేణాన్వయః ॥

౩౮ కర్తవ్యమేవ విభజ్య పృచ్ఛన్ తద్విపర్యయమకర్తవ్యం చ బ్రూహీత్యాహ యదితి. హే ప్రభో ! నృభిః ముముక్షుభిః తత్రాపి మ్రియమాణైః యచ్ఛ్రోతవ్యాదికం యచ్చ విపర్యయం అశ్రోతవ్యాది చ తత్సర్వం బ్రూహి కథయ. యత్కర్తవ్యమిత్యుపాత్తశ్రోతవ్యాదికరణం వ్యతిరిక్తకరణాభావే ప్రశ్నః స్మర్తవ్యం మానస్యం భజనీయం ప్రీతిపూర్వకమనుధ్యేయమతో న పౌనరుక్త్యమథోఽపి చేత్యర్థః ॥

౩౯ యావత్ స్మృత్యాగతం తావత్పృష్టం ప్రతివాచ్యత్వేఽనియతావస్థానేనాపి త్వయా న్యవస్థాతవ్యమిత్యభిప్రాయేణ తదవస్థానమనియతత్వేన స్తౌతి నూనమితి. హే బ్రహ్మన్ ! గృహమేధినాం గృహాశ్రమిణాం గృహేషు స్వామినో భగవతః త్వదావస్థానం గోదోహమపి గాం దుహ్యతే యావతా కాలేన తావాన్ కాలో గోదోహనశబ్దస్య వివక్షితః తావత్కాలమపి న లక్ష్యతే హి ॥

౪౦ ఏవమితి ఇత్థం రాజ్ఞా భాషితః అహో అద్య వయం బ్రహ్మన్నిత్యాదినోక్తః పృష్టః అతః పృచ్ఛామి సంసిద్ధిమిత్యాదినా పృష్టశ్చ భగవాన్ ధర్మజ్ఞః ముముక్షూణాం ముమూర్షూణాం కర్తవ్యధర్మమాహాత్మ్యాభిజ్ఞో బాదరాయణిః శ్రీశుకః శ్లక్ష్ణయా విశుద్ధయా సమృద్ధయా గిరా ప్రత్యభాషత ప్రశ్నానాముత్తరాణ్యువాచేత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీ వత్సాన్వయ పారావార రాకసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః
శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తి
సమధిగత శ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన
వీరరాఘవ విదుషా విలిఖితాయాం శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం ప్రథమస్కంధ దీపికాయాం
టీకాయామేకోనవింశోఽధ్యాయః ॥ 19

శ్రీమద్భాగవత ప్రథమస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాది క్రమేణ]

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
51.	అప్రతర్క్యాదనిర్దేశ్యాదితి	17	20
52.	అబిభ్రదర్యమా దండం	13	15
53.	అభిద్రవతి మామీశ	8	10
54.	అభిమన్యుసుతం సూత	4	9
55.	అభితప్తపూర్వః సహసా	18	29
56.	అభ్యర్థిత స్తదా తస్మై	17	38
57.	అమూని పంచ స్థానాని	17	40
58.	అంబా చ హతపుత్రాఽఽర్తా	13	32
59.	అరక్ష్యమాణాః స్త్రియః	16	21
60.	అర్జునః సహసాఽఽజ్ఞాయ	7	55
61.	అలక్ష్యమాణే నరదేవ	18	43
62.	అలబ్ధతృణభూమ్యాది	18	28
63.	అవతారా హ్యసంఖ్యేయా	3	26
64.	అవతారే షోడశమే	3	20
65.	అవాప్య స్థిరవాపాంతే	15	48
66.	అశ్రూయంతాశిషః సత్యాః	10	19
67.	అశ్వత్థామ్నోపసృష్టేన	12	1
68.	అష్టమే మేరుదేవ్యాంతు	3	13
69.	అసౌ గుణమయైర్భావైః	2	33
70.	అస్త్యేవ మే సర్వమిదం	5	5
71.	అస్త్రతేజః స్వగదయా	13	10
72.	అస్యానుభావం భగవాన్	9	19
73.	అహం చ తద్బ్రహ్మకులే	6	8
74.	అహం చాధ్యగమం తత్ర	3	45
75.	అహం పురాతీతభవేఽభవం మునే	5	23
76.	అహం హి పృష్టోఽర్యమణో	18	23
77.	అహస్తాని సహస్తానాం	13	46
78.	అహో అద్య వయం బ్రహ్మన్	19	32
79.	అహో అధర్మపాలానాం	18	33
80.	అహో అలం శ్లాఘ్యతమః	10	26
81.	అహో కష్టమహోఽన్యాయ్యం	9	12
82.	అహో దేవర్షిర్ధన్యోఽయం	6	39
83.	అహో బత స్వర్యశసస్తిరస్కరీ	10	17
84.	అహో మహీయసీ జంతోః	13	22
85.	అహో మే పశ్యతాజ్ఞానం	8	47
86.	అహో వయం జన్మభృతోఽద్య	18	18
87.	అహో వయం ధన్యతమా	19	16
88.	అహో సనాథా భవతా స్మ	11	8

ఆ—15

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
89.	ఆఖ్యాహి వృష భద్రం వః	17	13
90.	ఆజహారాశ్వమేధాం స్త్రీన్	16	3
91.	ఆత్మానం చ పరిత్రాతం	16	14
92.	ఆత్మానం చానుశోచామి	16	31
93.	ఆత్మారామాశ్చ మునయో	7	10
94.	ఆనర్తాన్ స ఉపవ్రజ్య	11	1
95.	ఆపన్నః సంసృతిం ఘోరాం	1	14
96.	ఆమంత్ర్య పాండుపుత్రాంశ్చ	8	7
97.	ఆమంత్ర్య చాభ్యనుజ్ఞాతః	10	8
98.	ఆమయో యశ్చ భూతానాం	5	33
99.	ఆశ్రుత్య తదృషిగణా	19	23
100.	ఆసతే కుశలం కచ్చిత్	14	29
101.	ఆస్తేఽధునా స రాజర్షిః	17	44
102.	ఆహ రాజా ధర్మసుతః	8	47
103.	ఆహూతో భగవాన్ రాజ్ఞా	12	47

ఇ—27

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
104.	ఇతి చింతయతస్తస్య	14	22
105.	ఇతి చోదీరితా వాచః	11	10

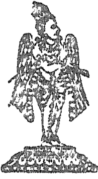
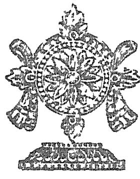
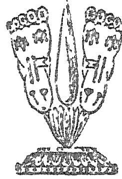
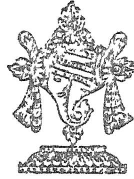
క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
160.	ఏవం కృష్ణమతే ర్బ్రహ్మన్	6	23
161.	ఏవం కృష్ణసఖః కృష్ణో	15	1
162.	ఏవం గృహేషు సక్తానాం	13	17
163.	ఏవం స తస్మి న్నరదేవదేవే	19	18
164.	ఏవం చింతయతో జిష్ణోః	215	23
165.	ఏవం జన్మాని కర్మాణి	3	35
166.	ఏవం ధర్మే ప్రవదతి	17	21
167.	ఏవం నిశమ్య భగవాన్	6	1
168.	ఏవం నృణాం క్రియాయోగాః	5	34
169.	ఏవం నృపాణాం క్షితిభారం	11	34
170.	ఏవం పరీక్షితా ధర్మం	7	40
171.	ఏవం ప్రవృత్తస్య సదా	4	26
172.	ఏవం ప్రసన్నమనసో	2	20
173.	ఏవం బలిష్ఠై ర్యదుభిః	15	26
174.	ఏవం యతంతం విజనే	6	21
175.	ఏవం రాజా విదురే ణానుజేన	13	23
176.	ఏవంవిధా గదంతీనాం	10	31
177.	ఏవం సంభాష్య భగవాన్	6	38
178.	ఏష కిం నిభృతాశేష	18	31
179.	ఏష దాతా శరణ్యశ్చ	13	20
180.	ఏష రాజ్ఞాం పరో ధర్మః	17	11
181.	ఏష హ్యద్య భగవాన్ సాక్షాత్	9	18
	క—40		
182.	కచ్చి త్తేఽనామయం తాత	14	39
183.	కచ్చి త్త్వం నాగమోఽగమ్యాం	14	42
184.	కచ్చి త్త్వం బ్రాహ్మణం బాలం	14	41
185.	కచ్చి త్ప్రేష్ఠతమేనాథ	14	44
186.	కచ్చి ద్భద్రేఽనామయమాత్మన స్తే	16	19
187.	కచ్చి ద్రానర్తపుర్యాం నః	14	25
188.	కచ్చి ద్రాజాఽఽహుకో జీవ–	14	28
189.	కచ్చి న్నాభిహతోఽభావైః	14	40
190.	కంచిత్కాల మథావాత్సీత్	13	14
191.	కథ మాలక్షితాః పౌరైః	4	6
192.	కథం వా పాండవేయస్య	4	7
193.	కయా వృత్త్యా వర్తితం వః	13	9
194.	కర్మణ్యస్మి న్ననాశ్వాసే	18	12
195.	కలి మాగత మాజ్ఞాయ	1	21
196.	కల్పాంత ఇద మాదాయ	6	30
197.	క స్త్వం కృష్ణే గతే దూరం	17	6
198.	క స్త్వం మచ్ఛరణే లోకే	17	5
199.	కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తేయం	4	3
200.	కస్య హేతో ర్నిజగ్రాహ	16	5
201.	కామం వవర్ష పర్జన్యః	10	4
202.	కామస్య నేంద్రియప్రీతిః	2	10
203.	కాలకర్మ గుణాధీనో	13	5
204.	కాలస్య చ గతిం రౌద్రాం	14	3
205.	కా వా సహేత విరహం	16	35
206.	కిం క్షత్రబంధూన్ కలినో	16	33
207.	కిం తే కామాః సురస్పార్హాః	12	6
208.	కిం ను బాలేషు శూరేణ	18	8
209.	కిమిదం స్విత్ కుతో వేతి	7	26
210.	కిం వా భాగవతా ధర్మాః	4	31
211.	కుతః పున ర్గృణతో నామ	18	19
212.	కురుజాంగల పాంచాలాన్	10	34
213.	కురు ప్రతిశ్రుతం తస్య	7	54
214.	కుర్వాణా యత్ర కర్మాణి	5	36
215.	కృచ్ఛ్రేణ సంస్తభ్య శుచః	15	3
216.	కృతవాన్ కిల కర్మాణి	1	20

క్ర. సం.	శ్లోకం	అ.	శ్లో. సం.
271	తతశ్చ వః పృచ్ఛ్యామిమం	19	24
272.	తతః సప్తదశే జాతః	3	21
273	తతః సప్తమ ఆకూత్యాం	3	12
274.	తతః సర్వగుణోదర్కే	12	12
275.	తతోఽన్యథా కించనద్వివ	5	14
276.	తతోఽభ్యేత్యాశ్రమం బాలః	18	8
277.	తతో యుధిష్ఠిరో గత్వా	9	48
278.	తతో రాజ్ఞాఽభ్యనుజ్ఞాతః	12	36
279.	తత్కల్ప్యతాం మహాభాగ	15	6
280.	తత్ర గోమిథునం రాజ్ఞా	17	1
281.	తత్ర తత్ర హ తత్రత్యైః	10	36
282.	తత్ర తత్రాంజసా యుష్మద్	1	9
283.	తత్ర తత్రోపశృణ్వానః	16	13
284.	తత్ర దుందుభయో నేదుః	9	45
285.	తత్ర బ్రహ్మర్షయః సర్వే	9	5
286.	తత్రర్గ్వేదధరః పైలః	4	21
287.	తత్ర సంజయ మాసీనం	13	31
288.	తత్రాన్వహం కృష్ణకథాః	5	26
289.	తత్రాభవద్ భగవాన్ వ్యాస	19	25
290.	తత్రాసీనం కురుపతిం	8	3
291.	తత్రాహామర్షితో భీమః	7	51
292.	తత్రైవ మే విహరతో	15	13
293.	తత్రోపజగ్ము ర్భువనం పునానాః	19	8
294.	తత్రోపనీతబలయో	11	4
295.	తత్సర్వం నః సమాచక్ష్వ	4	13
296.	తథా పరమహంసానాం	8	20
297.	తథా ప్యేకాంత భక్తేషు	9	22
298.	తథాయం చావతార స్తే	7	25
299.	తథాహృతం పశువత్ పాశబద్ధం	7	42
300.	తద్ధైవానుచరాః శౌరే	14	32
301.	తదద్య నః పాప ముపైత్య	18	44
302.	తదభిప్రేత మాలక్ష్య	12	33
303.	తదసౌ వధ్యతాం పాప	7	39
304.	తదా తదహ మీశస్య	6	10
305.	తదా తే భ్రాతరః సర్వే	9	2
306.	తదా రజస్తమోభావాః	2	19
307.	తదార్యధర్మశ్చ విలీయతేనృణాం	18	45
308.	తదా శుచ స్తే ప్రమృజామి	7	16
309.	తదిదం భగవాన్ రాజన్	13	47
310.	తదిదం శ్రోతు మిచ్ఛామి	12	3
311.	తదోపసంహృత్య గిరః	9	30
312.	తద్ధర్మజ్ఞ మహాభాగ	7	46
313.	తద్వాగ్విసర్గో జనతా	5	11
314.	తద్వై ధను స్త ఇషవః	15	2
315.	తద్ధ్యానోద్రిక్తయా భక్త్యా	15	47
316.	తన్నః పరం పుణ్య మసంవృతార్థం	18	17
317.	తన్నః శుశ్రూషమాణానాం	1	13
318.	తన్నో భవాన్వై భగవత్	18	15
319.	తస్మై ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ	17	37
320.	తం ద్వ్యష్టవర్షం సుకుమారపాద	19	26
321.	తపః శౌచం దయా సత్యం	17	24
322.	తదభిజ్ఞాయ సహసా	4	33
323.	తమయం మన్యతే లోకో	11	37
324.	తమాత్మజై ర్దృష్టిభి రంతరాత్మనా	11	32
325.	త మాపతంతం స విలక్ష్య	7	18
326.	తమిమ మహమజం శరీరభాజాం	9	42
327.	తముపశ్రుత్య నినదం	11	3
328.	తమూచు ర్బ్రాహ్మణాస్తుష్టాః	12	15

హ—4

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

(ద్వితీయస్కంధః)

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామీ

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1975] [మూల్యం : 8 రూ.

ప్రథమ ముద్రణము : 500 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్, [తిరుచ్చి జిల్లా]

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

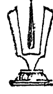
ద్వితీయస్కంధ విషయానుక్రమణికా

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

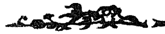
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

ద్వితీయః స్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

వరీయా నేష తే ప్రశ్నః కృతో లోకహితం నృప,
ఆత్మవిత్సమ్మతః పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా.

వేదాంతోపబృంహణపరేఽస్మిన్ పురాణే ఉపోద్ఘాతరూపప్రథమస్కంధాంతే ప్రసంగాత్ శుకాగమ ఉక్తః, స చ శుకః శ్రోతవ్యాద్యర్థాన్ శ్రోతవ్యాదీంశ్చ ప్రతి రాజ్ఞా పృష్టశ్చేదానీం రాజ్ఞః ప్రశ్న మభినందతి (వరీయా నితి.) హే నృప! రాజం స్తే త్వయా పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు శ్రోతవ్యమంతవ్యనిదిధ్యాసితవ్యార్థేషు. పరః గోచరః శ్రోతవ్యాద్యర్థతత్త్వవిషయః, లోకహిత మితి పాఠే ప్రతీతి శేషః. లోకహితం ప్రతి కృతః యః ప్రకృత ఏషః ప్రశ్నో వరీయాన్ శ్రేష్ఠః. కుత ఇత్యత ఆహ (యద్యతః ఆత్మవిత్సమ్మతః) ఆత్మజ్ఞానినాం సంస్తుతః, నను నాయ మాత్మవిషయకశ్రవణమననాది ప్రశ్నః, యచ్ఛ్రోతవ్య మథో జాప్యం బ్రూహి, యద్వా విపర్యయ మితి సామాన్యేన పృష్టత్వా దతః కథ మాత్మవిత్ సంమత్యా ప్రశ్నాభినందన మితి చేన్నైవం, కిమయం ప్రష్టా ఆత్మవిషయకశ్రవణాదీనాం ముక్తిసాధనత్వం జానాతి న వా? నాంత్యః, మ్రియమాణస్య యత్ కర్తవ్యం యచ్ఛ్రోతవ్య మితి పురుషవిశేషకర్తృకప్రశ్నాయోగాత్, నాద్యః, సుతరాం ప్రశ్నానుపపత్తేః, అతః సామాన్యాకారేణాత్మశ్రవణాదీనాం ముక్తిసాధనత్వం జానతో విశేషత ఆత్మనః శ్రవణాదీనాం చ స్వరూపమజానతోఽయం ప్రశ్న ఇతి ప్రశ్నస్య విశేషనిష్ఠత్వా దాత్మవిత్ సమ్మత్యాఽభినందనోపపత్తేః. ౧

శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర నృణాం సంతి సహస్రశః,
అపశ్యతా మాత్మతత్త్వం గృహేషు గృహమేధినామ్. ౨

నిద్రయా హ్రియతే నక్తం వ్యవాయేన చ వా వయః,
దివా చార్థేహయా రాజన్ కుటుంబభరణేన వా.

దేహాపత్యకళత్రాదిష్వాత్మసైన్యేష్వసత్స్వపి,
తేషాం ప్రమత్తో నిధనం పశ్యన్నపి న పశ్యతి. ౪

అథ బ్రూహి, యద్వా విపర్యయ మిత్యస్య ప్రశ్నస్య శ్లోకత్రయే ణోత్తరమాహ (శ్రోతవ్యాదీనీతి,) హే రాజేంద్ర! గృహమేధినాం నృణాం శ్రోతవ్యాదీని సహస్రశః సంతి. ముముక్షోస్తు బ్రహ్మైక మేవే త్యభిప్రాయః. తదనుబంధిత్వే నోపాసనాదీనాం క్రమేణ ముక్తిసిద్ధిః, గృహమేధినాం తద్గతపంచసూనాపరాణామ్, మేధః హింసార్థః. యద్వా మేధా బుద్ధిః, గృహేషు మేధా ఏషా మస్తీతి గృహమేధినః గృహాసక్తాః. యద్వా మేధః పశుః "ఉపనయనమేధ్యాస్యాశాసానా మేధపతిభ్యా మేధ" మితి వైదికప్రయోగాత్. తత్సంబంధివ్యాపారోఽపి ఉపచారా న్మేధః. స ఏషా మస్తీతి గృహమేధినః. పశుర్హి యజ్ఞాంగభూతేంద్రాదీనాం ప్రీతిజనకః, తద్వదేతేఽపి కేవలకర్మానుష్ఠానాసక్తాః తత్ప్రీతిసంపాదకా ఇతి పశుసామ్య ముచ్యతే. కేవలైహికాముష్మికఫలాసక్తా గృహస్థా ఇతి యావత్. అత ఏవ ఆత్మతత్త్వ మాత్మయాథాత్మ్య మజానతాం గృహేషు సహస్రశః సంఖ్యానేన "బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినాం" ఇతి రీత్యా సాంసారికఫలసాధనానా మానంత్యం తారతమ్యం చాభిప్రేతమ్. ౨

ఏతైశ్చ వృథైవ ఆయు ర్వ్యాపృత ఇత్యాహ (నిద్రయేతి.) నక్తం రాత్రౌ య ద్వయః తన్నిద్రయా వ్యవాయేన మిథునీభావేన వా హ్రియతే యాప్యతే, దివా యద్వయః తదర్థేహయా అర్థార్జనానుకూలచేష్టయా సంపాదితే చార్థే, కుటుంబభరణేన కుటుంబపోషణేన, చకారవకారా వనుక్తసముచ్చయార్థౌ, ఉక్తాతిరిక్తవ్యాపారాంతరేణాపీత్యర్థః. ౩

నను నశ్వరకుటుంబాద్యర్థం కథ మాయుర్వ్యయః స్యాత్ తత్రాహ (దేహేతి.) ఆత్మసైన్యేషు ఆత్మనః స్వస్య పరిజనేష్వసత్సు అంతవత్స్వపి దేహాపత్యకళత్రాదిషు ప్రసక్తః. అన్యేషాం నిధనమ్, అంతవత్త్వం దృష్టాంతత్వేన పశ్యన్నపి తేషాం దేహాదీనా మంతవత్త్వం స్వాత్మని న పశ్యతి నానుసంధత్తే. ౪

(శుకేన భగవతః విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

తస్మా ద్భారత సర్వాత్మా భగవా నీశ్వరో హరిః,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్య శ్చేచ్ఛతాఽభయమ్. ౫

ఏతావా న్సాంఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మపరినిష్ఠయా,
జన్మలాభః పరః పుంసా మంతే నారాయణస్మృతిః. ౬

ప్రాయేణ మునయో రాజ న్నివృత్తా విధినిషేధతః,

విపర్యయప్రశ్నస్యోత్తర ముక్త్వా శ్రోతవ్యాదిప్రశ్నస్యోత్తరమాహ (తస్మా దితి.) హే భారత భరతవంశ్య! సర్వాత్మా సర్వజీవానా మంతర్యామీ 'అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానా' మితి శ్రుతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. జనశబ్దస్య చేతనమాత్రే స్వారస్యాత్. హరిః ఆశ్రితదురితహర్తా. అనేనోపాసకానాం స్వప్రాప్తివిరోధిదురితనివర్తకత్వ ముక్తం భవతి. భగవా నిత్యనేన దేవతావిశేష ఉక్తః. భగవానితి శబ్దోఽయ మితి స్మరణాదీశ్వరః కార్యకారణావస్థచేతనాచేతననియంతా. అనేన కారణత్వ మభిప్రేతం 'కారణం తు ధ్యేయ' ఇతి శ్రుతేః. ఈదృశో హరిః, అభయం మోక్షం, ఇచ్ఛతా కామయమానేన శ్రోతవ్య ఇత్యాది శ్రవణాదివిషయీకర్తవ్యః. స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టపరమాత్మవిషయకశ్రవణాదికమేవ ముముక్షుణా కార్యం నాఽన్యవిషయక మిత్యర్థః. 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్యః త మేవైక మాత్మానం జానథ. అన్యా వాచో విముంచథ' ఇతి శ్రుతేః. ఏవం చ శారీరకశాస్త్రార్థప్రతిజ్ఞాపరా 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇతి ప్రథమసూత్రార్థాఽనుసంహితో భవతి. ౫

ఏతస్మా దన్యత్ కర్తవ్యం నా స్తీ త్యాహ (ఏతావానితి.) సాంఖ్యం జ్ఞానయోగః యోగఫలాభిసంధిరహితకర్మయోగః జ్ఞానయోగః 'జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్' ఇతి భగవద్వచనాత్. స్వధర్మో భగవచ్ఛేషత్వైకవృత్తిః, తదుపాసనమితి యావత్. తస్య పరినిష్ఠయా అవిఘ్నేన పరిసమాప్త్యా చ. అన్తే దేహావసానే నారాయణస్మృతిః. సాధ్యేతి యద్ ఏతావాన్ పర ఉత్కృష్టః జన్మలాభః, ఫలం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీత భగవదుపాసనాసాధ్యా నారాయణస్మృతి రంతకాలే సంపాద్యేత్యర్థః ౬

అత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి (ప్రాయేణేతి.) విధినిషేధతః విధినిషేధాత్మకవేదబోధితాత్ కామ్యకర్మణో నివృత్తాః. న త్వావశ్యకాత్ పంచమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానరూపాత్ నిషిద్ధకలంజభక్షణాదినిషేధాద్వా నివృత్తాః. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి. క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః. ''నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో

నైర్గుణ్యస్థా రమంతే స్మ గుణానుకథనే హరేః. ౭

ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్,
అధీతవాన్ ద్వాపరాదౌ పితు ర్ద్వైపాయనా దహమ్. ౮

పరినిష్ఠితోఽపి నైర్గుణ్య ఉత్తమశ్లోకలీలయా,
గృహీతచేతా రాజర్షే ఆఖ్యానం యదధీతవాన్. ౯

నాసమాహిత ' ఇతి విధినిషేధానువర్తనాభావే తదుపాసనానివృత్త్యభావప్రతిపాదనాత్. న చ తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్, బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరితి బాలస్య యత్కర్మ కామచారాదికం తద్విదుష ఉపాదేయతయా శ్రుత మితి వక్తుం శక్యమ్, అనావిః కుర్వ న్నన్వయా దిత్యధికరణే బాలస్య యత్ స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపం కర్మ త దేవ విదుషః ఉపాదేయం న తు కామచారాదిక మితి సిద్ధాంతితత్వాత్ బ్రాహ్మణో విద్యావాన్ పాండిత్యం నిర్విద్య ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా, వేదనం ప్రతిలభ్య యత్ స్వభావానావిష్కార రూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేతేతి తస్యార్థః. మునయః శుభాశ్రయసంశీలనపరాః. నత్విదం శ్రవణా నంతరభావిమననం విద్యాపాండిత్యబాల్యప్రాప్త్యనంతరభావినో మననాంతరస్యాయుక్తదశాస్వపి శుభా శ్రయసంశీలనరూపస్యాంగాంతరస్యాపి విహితత్వాత్ నైర్గుణ్యస్థాః రజస్తమస్తత్సంకీర్ణసత్త్వరహితే బ్రహ్మణిస్థాః తదుపాసకా ఇత్యర్థః. హరేః ఆశ్రితదురితహారిణో గుణానుకథనే గుణానువాదే రమంతే స్మ. ౭

న కేవలం పూర్వ ఏవ రమంతేఽహమపి తత్రైవ రమ ఇత్యాహ (ఇదమితి ద్వయేన.) భగవ త్ప్రోక్తం భాగవతం చతుఃశ్లోక్యా మూలభూతాయా స్తత్ప్రోక్తత్వాత్. యద్వా భగవత్స్వరూపరూపాది ప్రతిపాదకత్వేన భాగవతం బ్రహ్మ వేదః తేన సమ్మితం తుల్యమ్. యద్వా బ్రహ్మ సమ్యగ్మితం ప్రమితం యేన తదిదం పురాణం కర్మ పితు ర్ద్వైపాయనాత్ వ్యాసాత్, ద్వాపరాదౌ ద్వాపర। ఆది ర్యస్య సః ద్వాప రాదిః కలియుగాదిః, తస్మిన్ శంతనుచక్రవర్తిసమకాలత్వప్రసిద్ధేః వ్యాసావతారస్య అహ మధీతవాన్. ౮

నను సిద్ధస్య తవ కుతోఽధ్యయనే ప్రవృత్తిః? తత్రాహ (పరినిష్ఠిత ఇతి.) నైర్గుణ్యే పరినిష్ఠితః కాష్ఠాంగతః అపి శాస్త్రనైరపేక్ష్యేణ భగవదనుసంధానప్రకారే స్థిత ఇత్యర్థః, ఈదృశోఽప్యహ ముత్తమశ్లోకలీలయా భగవల్లీలయా, గృహీతచేతాః ఆకృష్టచిత్తః. హే రాజర్షే! యదాఖ్యానం పురాణ మధీతవా నస్మి, తదభిధాస్యామీ త్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః.

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

తదహం తేఽభిధాస్యామి మహాపౌరుషికో భవాన్,
యస్య శ్రద్దధతా మాశు స్యా న్ముకుందే మతిః సతీ. ౧౦

ఏత న్నిర్విద్యమానానా మిచ్ఛతా మకుతోభయమ్,
యోగినాం నృప నిర్ణీతం హరే ర్నామానుకీర్తనమ్. ౧౧

కిం ప్రమత్తస్య బహుభిః పరోక్షై ర్హాయనై రిహ,
వరం ముహూర్తం విదితం ఘటేత శ్రేయసే యతః. ౧౨

ఖట్వాంగో నామ రాజర్షి ర్జ్ఞాత్వేయత్తా మిహాయుషః,

ఆరూఢానాం మాదృశా మప్యస్య పురాణస్యోపాదేయత్వాత్ కైముత్యన్యాయే నారురుక్షోః తవ సుతరా మిద ముపాదేయ మితి తుభ్య ముపదిశామీ త్యాహ (తదహ మితి.) తత్పురాణం తే తు తుభ్య, మభిధాస్యామి కథయిష్యామి, చిర మశుశ్రూషవే మహ్యం కథం అభిధాస్యసీత్యత ఆహ (మహా పౌరుషిక ఇతి,) మహాపురుషో భగవాన్. 'వేదాహ మేతం పురుషం మహాంత' మితి శ్రుతేః, స ఉపా స్యత్వే నాస్యా స్తీతి మహాపౌరుషికో మహాపురుషభక్తో భవాన్. న హి భగవద్భక్తానాం రహస్యార్థోప దేశనే చిరం శుశ్రూషాపేక్షేతి భావః. యస్య పురాణే శ్రద్దధతాం శ్రద్ధాం కుర్వతాం. ముకుందే మోక్షప్రదే, భగవతి సతి అహైతుకీ మతిః భక్తిః, స్యాత్ భవేత్. ౧౦

ముముక్షూణాం నాతఃపర మన్యన్మోక్షసాధన మిత్యాహ (ఏత దితి.) తాపత్రయాదిహేతుక నిర్వేదం ప్రాప్తానా మకుతోభయం మోక్షమిచ్ఛతాం యోగినా మనభిసంహితఫలకర్మయోగనిష్ఠానాం, హే నృప! హరే ర్నామానుకీర్తనం స్వరూపాదిచింతనాదే రప్యుపలక్షణ మిదం తన్నామానుకీర్తనం తత్స్వరూపాదిచింతనం చేత్యేతదేవ ముక్తిసాధనం నాన్యదిత్యర్థః. ౧౧

అల్పమేవాయు రవశిష్టం కి మహం సాధయేయ మితి మా శుచ ఇత్యాహ (కి మితి.) ప్రమత్తస్య దేహాపత్యకళత్రాదిష్వాసక్తస్య పరోక్షై రజ్ఞాతతయైవ గతై ర్బహుభి ర్హాయనైః సంవత్సరైః, కిం కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. విదితం వృథాయాసీతి జ్ఞాతం, ముహూర్తమేవ వరం యతః యేన విదితేన ముహూర్తేన, శ్రేయసే ఘటేత యత్నం కుర్యాత్. ౧౨

విదితస్య ముహూర్తస్య శ్రేయోఘటకత్వ ఇతిహాస మాహ (ఖట్వాంగ ఇతి) ఖట్వాంగో హి దేవపక్షే స్థిత్వా దైత్యా నజయత్. తతః ప్రసన్నై ర్దేవై ర్వరం వృణీష్వే త్యుక్తే తేనోక్తం

ముహూర్తాత్ సర్వ ముత్సృజ్య గతవా నభయం హరిం. ౧౩

తవాప్యేతర్హి కౌరవ్య సప్తాహం జీవితావధిః,
ఉపకల్పయ తత్సర్వం తావద్యత్ సాంపరాయికం. ౧౪

అంతకాలే తు పురుష ఆగతే గతసాధ్వసః,
ఛింద్యా దసంగశస్త్రేణ స్పృహాం దేహేఽను యే చ తం. ౧౫

గృహాత్ ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః,
శుచౌ వివిక్త ఆసీనో విధివత్ కల్పితాసనే. ౧౬

ప్రథమం మమాయుః కథ్యతామితి. తతో దేవైరుక్తం ముహూర్తమాత్ర మస్తీతి. తతః అతిశీఘ్రం విమానేన భువ మాగత్య హరిం శరణం గత ఇతి నవమస్కంధే ప్రసిద్ధమ్. ఖట్వాంగో నామ రాజర్షి రాయుష ఇయత్తాం ఏతావత్తాం జ్ఞాత్వా, ఇహ అస్మిన్ లోకే, సర్వం దేహాదిష్వాత్మీయత్వా ద్యభిమానముత్సృజ్య. హిత్వాఽభయం భయప్రతిభటం హరిం, గతవాన్ ప్రాప్తః. ౧౩

కైముత్యన్యాయేనాహ (తవేతి.) అపిస్త్వర్థః తవ త్వీత్యర్థః. హే కౌరవ్య, తవ తు ఏతర్హి ఇదానీ మపి జీవితావధి ర్జీవితస్యావధిః, పరిమాణం సప్తాహం, సప్తదినపర్యంతం తావత్. తావతా సప్తాహేన కాలేన, సాంపరాయికం పరలోకహితం, ఏతత్సర్వం, ఉపకల్పయ సంపాదయ. ౧౪

తావ ద్వైరాగ్యమాహ (అంతకాల ఇతి.) అంతకాలే దేహావసానకాలే, ఆగతే ప్రాప్తే, సతి, పురుషః గతసాధ్వసః నివృత్తభయః, అసంగః అనాసక్తిః. స ఏవ శస్త్రం తేన దేహే తం దేహ మను యే అనుసృత్య యే వర్తమానా అపత్యకళత్రాదయో దేహానుబంధినస్తేషు చ స్పృహా మాత్మాత్మీయత్వాభిమానప్రయుక్తభోగేచ్ఛాం, ఛింద్యాత్. ౧౫

కించ గృహాత్, ప్రవ్రజితః నిర్గతః, ధీర ఇత్యాదినా ఆశ్రయం భద్రమీక్షత ఇత్యంతే నాష్టాంగ యోగసంక్షేపోక్తిః, ధీరః జితేంద్రియః. అనేన బ్రహ్మచర్యాదిలక్షణో యమ ఉక్తః పుణ్యతీర్థ జలేషు ఆప్లుతః స్నాత ఇత్యనేన స్నానదానాదినియమ ఉక్తః. శుచౌ పరిశుద్ధే, వివిక్తే ఏకాంతే, విధివ చ్చైలాజినకుశోత్తర ఇతి హ్యుక్తక్రమేణ కల్పితే ఆసనే, విధివ దాసీనః ఋజుకాయత్వస్వస్తికాదీ నతిక్రమ్య ఉపవిష్టః, అనేనాసనరూపాంగ ముక్తమ్, ౧౬

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

అభ్యసే న్మనసా శుద్ధం త్రివృద్ బ్రహ్మాక్షరం పరం,
మనో యచ్ఛే జ్జితశ్వాసో బ్రహ్మబీజ మవిస్మరన్. ౧౭

నియచ్ఛే ద్విషయేభ్యోఽక్షా న్మనసా బుద్ధిసారథిః,
మనః కర్మభి రాక్షిప్తం శుభార్థే ధారయే ద్ధియా. ౧౮

తత్రైకావయవం ధ్యాయే దవ్యుచ్ఛిన్నేన చేతసా,
మనో నిర్విషయం యుక్త్వా తతః కించన న స్మరేత్. ౧౯

పదం తత్పరమం విష్ణో ర్మనో యత్ర ప్రసీదతి,

ప్రాణాయామస్య జపగర్భత్వా త్తత్ర జప్యమంత్ర మాహ (అభ్యసేదితి.) త్రివృత్త్రయాణా మకారోకారమకారాణాం, వృత్ వర్తనం యస్మి న్ అక్షరత్రయగ్రథిత మిత్యర్థః బ్రహ్మాక్షరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య మక్షరం ప్రణవం మనసాఽభ్యసే దావర్తయేత్. జితశ్వాసో జితప్రాణో, బ్రహ్మబీజం ప్రణవ మవిస్మర న్ స్మరన్నేవ, మనో యచ్ఛే న్నియచ్ఛేత్. ఇదం చ ప్రాణాయామరూపమంగ ముక్తమ్. ౧౭

ఇంద్రియప్రత్యాహారమాహ (నియచ్ఛే దితి.) విషయేభ్యః శబ్దాదిభ్యః. అక్షా న్ శ్రోత్రా దీంద్రియాణి, బుద్ధిః సారథిః యస్య స తథాభూతః ప్రగ్రహభూతేన మనసా యచ్ఛేత్ - "బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ" ఇతి శ్రవణాత్. ధారణామాహ (మన ఇతి.) పున శ్చ కర్మభి స్తద్వాసనాభి, రాక్షిప్తం విక్షిప్తం, మనః శుభార్థే శుభాశ్రయే, భగవద్రూపే నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా ధారయేత్ స్థిరం కుర్యాత్. శుభాశ్రయే మనసోఽవస్థాపనం ధారణం శుభాశ్రయస్య పునః పునః చింతనం ధ్యానం. తస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం సమాధి రితి భేదః ౧౮

ధ్యాన మాహ (తత్రేతి.) అవ్యుచ్ఛిన్నేన సమ్యగ్శుభాశ్రయావియుక్తేన, చేతసా చిత్తేన, ఏకావయవం ప్రధానాంగం, సుఖాకారం ధ్యాయేత్. అనేనాస్య చింతాయాః పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. పూర్ణధ్యానాశక్త ఏకావయవం స్మరే దిత్యర్థః. ఆనందసంప్లవే లీనత్వా న్న కించిత్ స్మర్తుం ద్రష్టుం వా క్షమత ఇతి చాఽర్థః. ౧౯

శుభాశ్రయస్వరూప మాహ (పద మితి.) యత్ర మనః ప్రసీదతి, యస్మిన్ స్వరూపే చింత్యమానే మనో రాగాద్యకలుషితం భవతి తదేవ విష్ణోః పరమం పదమ్, యస్మాత్ తత్పరమం సర్వోత్కృష్టం స్వరూప మిత్యర్థః. కదాచి ద్రాగాదికాలుష్యసంభావనా మాశంక్యాహ (రజస్తమోభ్యా మితి.)

రజ స్తమోభ్యా మాక్షి ప్తం విమూఢం మన ఆత్మనః. ౨౦
[యచ్ఛే ద్ధారణయా ధీరో హంతి యా తత్కృతం మలమ్.]

యస్యాం సంధార్యమాణాయాం యోగినో భ క్తిలక్షణః,
ఆశు సంపద్యతే యోగ ఆశ్రయం భద్ర మీక్షతః. ౨౧

రాజోవాచ —

యథా సంధార్యతే బ్రహ్మన్ ధారణా యత్ర సమ్మతా,
యాదృశీ వా హరే దాశు పురుషస్య మనోమలం. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

జితాసనో జితశ్వాసో జితసంగో జితేంద్రియః,
స్థూలే భగవతో రూపే మనః సంధారయే ద్ధియా. ౨౩

రజసా ఆక్షి ప్తం విక్షి ప్తం తమసా విమూఢ మాత్మనః స్వస్య మనః ధారణయా యచ్ఛేత్. ధారణా మాహాత్మ్య మాహ-యా ధారణా, తత్కృతం రజ స్తమోభ్యాం కృతం, మలం రాగాదికం, హంతి నివర్తయతి. యస్యాం ధారణాయాం సంధార్యమాణాయాం, పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, ధారణాయాం క్రియమాణాయా మిత్యర్థః. భ క్తిలక్షణో యోగః. 'ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం భ క్తిరిత్యభిధీయతే' ఇత్యు క్త లక్షణో యోగః, భద్రం శుభ మాశ్రయం ఈక్షతః, ధ్యాతు రాశు సంపద్యతే సంపన్నో భవతి ఏతాదృశమాహాత్మ్యవతీ ధారణేత్యభిప్రాయః. ౨౦—౨౧

ఏవం సంగ్రహే ణాష్టాంగయు క్తే యోగే ఉపదిష్టే పున ర్వి స్తరబుభుత్సయా పరీక్షిత్ పృచ్ఛతి (యథేతి.) యత్రేతి ధారణావిషయప్రశ్నః. యాదృశీతి ధారణాదశావిశేషప్రశ్నః. యదేతి యత్నక్రమప్రశ్నః. న తు ధారణాయా ఏవ దశావిశేషాదీనాం విశేషేణ ప్రశ్నః, న తు ప్రధానభూతస్య ధ్యానస్యేతి చే న్న ధారణాపూర్వకత్వాత్ ధ్యానస్య ధారణానుసారేణైవ ధ్యానాచ్చ తత్ప్రశ్నేనైవ గతార్థత్వాత్ ఏవ ము త్తరే ష్వనుసంధేయమ్. ౨౨

'తత్త్రైకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యం విశేషా న్నాశబ్దాదిభేదాత్' ఇత్యాదిన్యాయే నోపాస్య బ్రహ్మరూపాణాం నానాత్వే నోపాసనానామపి నానాత్వాత్ ప్రథమం జగచ్ఛరీరక స్యోపాసనమాహ మునిః (జితాసన ఇతి.) జితాసనః ఆసనకృతాయాసరహితః. జితప్రాణః స్వవశీకృతప్రాణః, జితసంగః జితాంతఃకరణః. జితేంద్రియః జితబాహ్యేంద్రియః, స్థూలే స్థవిష్ఠే, భగవతో రూపే, స్వీయం మనః సారథిభూతయా ధియా ధారయేత్. ౨౩

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

విశేష స్తస్య దేహోఽయం స్థవిష్ఠశ్చ స్థవీయసాం,
యత్రేదం దృశ్యతే విశ్వం భూతం భవ్యం భవచ్చ సత్. ౨౪

అండకోశే శరీరేఽస్మిన్ సప్తావరణసంయుతే,
వైరాజః పురుషో యోఽసౌ భగవాన్ ధారణాశ్రయః. ౨౫

పాతాళ మేతస్య హి పాదమూలం పఠంతి పార్ష్ణిప్రపదే రసాతలమ్,
మహాతలం విశ్వసృజోఽథ గుల్ఫౌ తలాతలం వై పురుషస్య జంఘే. ౨౬

చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య భగవచ్ఛరీరత్వకథనపూర్వకం తస్య ధారణావిషయత్వ మాహ (విశేష ఇతి.) విశేషకార్యకారణాకారః పృథివ్యాదిభూతమయప్రపంచః, తస్య దేహః, స్థవీయసాం స్థూలతరాణా మపి మధ్యే. స్థవిష్ఠః స్థూలతరః, యత్ర దేహే, విశ్వం సమస్తం, భూతం భవ్యం చ భవచ్చ భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగోచరం, సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకం, పదార్థజాతం, దృశ్యతేఽంతర్గతత్వే నోపాస్యతే. ౨౪

ఏతచ్ఛరీరకోఽనిరుద్ధాంశభూతః పురుషో విషయ ఇత్యాహ (అండకోశ ఇతి.) సప్తావరణసంయుతే పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్తత్త్వాని సప్తావరణాని తైర్యుక్తేఽండకోశాఖ్య శరీరే, వైరాజః విరాట్, అనిరుద్ధః తదంశభూతః పురుషః, వైరాజః న చతుర్ముఖః, తస్యైవం పురా ధారణయాఽఽత్మయోని రిత్యేత ద్రూపోపాసకత్వావగమా దసౌ వైరాజః పురుషః భగవాన్. ధారణాశ్రయః ధారణావిషయః. ౨౫

ఏవం చతుర్దశభువనాత్మకాండకోశస్య తచ్ఛరీరత్వం సామాన్యే నోక్త్వాఽండకోశాంతర్గత పదార్థాన్ విభజ్య పాదాద్యవయవత్వేనోపాసనా మాహ (పాతాళ మితి.) ఏతస్య వైరాజపురుషస్య, పాదమూలం పాదస్యాధోభాగం, పాతాళం పఠంతి. పాదతలత్వేన పాతాళ ముపాస్యం వదంతీ త్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి. పార్ష్ణిశ్చ ప్రపదం చ పార్ష్ణిప్రపదే, పార్ష్ణిః పాదమూలం, ప్రపదం పాదాగ్రం, ఏత దుభయం రసాతల మిత్యర్థః. విశ్వసృజః విశ్వస్రష్టుః, ద్వావపి గుల్ఫౌ మహాతలం, ద్వే అపి జంఘే తలాతలమ్. ౨౬

ద్వే జానునీ సుతలం విశ్వమూర్తే రూరుద్వయం వితలం చాతలం చ.
మహీతలం తజ్జఘనం మహీపతే నభస్తలం నాభిసరో గృణన్తి. ౨౭

ఉరఃస్థలం జ్యోతి రనీక మస్య గ్రీవా మహ ర్వదనం వై జనోఽస్య.
తపో లలాటం విదు రాదిపుంసః సత్యం తు శీర్షాణి సహస్రశీర్ష్ణః. ౨౮

ఇంద్రాదయో బాహవ ఆహు రుస్రాః కర్ణౌ దిశః శ్రోత్రమముష్య శబ్దః.
నాసత్యదస్రౌ పరమస్య నాసే ఘ్రాణోఽస్య గంధో ముఖ మగ్ని రిద్ధః. ౨౯

ద్యౌ రక్షిణీ చక్షు రభూ త్పతంగః పక్ష్మాణి విష్ణో రహనీ ఉభే చ.
తద్భ్రూవిజృంభః పరమేష్ఠిధిష్ణ్య మాపోఽస్య తాలూ రస ఏవ జిహ్వా. ౩౦

విశ్వమూర్తేః ద్వే జానునీ సుతలం. వితల మతలం చ ఊరుద్వయం, మహీతలం భూర్లోకం, తస్య జఘనం కట్యాః పురోభాగం, నభస్తలం భువర్లోకం, నాభిరేవ సరః తత్త్వేనోపాస్యం గృణంతి వదంతి, తత్తత్త్వవిద ఇతి శేషః. ౨౭

అస్య వైరాజస్యోరఃస్థలం ఉరఃప్రదేశం, జ్యోతిరనీకం జ్యోతిశ్చక్రం, గ్రీవాత్వేన మహర్లోకం, ఉపాస్య ఇత్యర్థః. అస్య వదనం జనలోకః. ఆదిపుంసః, లలాటం తపోలోకం విదుః, సహస్రశీర్ష్ణః సహస్రశిరసః, శీర్షాణి శిరాంసి, సత్యం సత్యలోకం. విదు రిత్యర్థః. ౨౮

ఇంద్రాదయ ఉస్రాః, దేవా బాహవః, ఇత్యాహుః. అముష్య కర్ణౌ శ్రోత్రేంద్రియాధిషానభూత కర్ణగిలే, దిశః తదధిష్ఠేయం శ్రోత్రేంద్రియం. తు శబ్దః ధ్వన్యాత్మకో వర్ణాత్మకశ్చ. ఏవ మగ్రేఽపి. పరమస్య సమాభ్యధికరహితస్య. నాసాపుటే నాసత్యదస్రౌ అశ్వినౌ. గంధః శాంతోగ్రాదిరూపేణ నానావిధో గంధః, తదింద్రియమ్. ఇద్ధః దీప్తః అగ్నిః తస్య ముఖమ్. ౨౯

ద్యౌః ద్యుర్లోకః, అక్షిణీ నేత్రగోళకే, తత్ర చక్షురింద్రియం, పతంగః సూర్యః, విష్ణోః వైరాజస్య, పక్ష్మాణి ఉభేఽహనీ అహోరాత్రః. తస్య వైరాజస్య. భ్రూవిజృంభః భ్రూవితానః, భ్రూవిలాస ఇతి యావత్. పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం పరమేష్ఠినః చతుర్ముఖస్య. స్థాన మస్య వైరాజస్య, తాలు ఆపః తదభిమానీ వరుణః, అస్య జిహ్వా రసః ఏవ. ౩౦

(శుకేన విరాడ్రూపకథనమ్)

ఛందాంస్యనంతస్య శిరో గృణంతి దంష్ట్రా యమః స్నేహకలా ద్విజాని,
హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయా దురంతసర్గో యదపాంగమోక్షః. ౩౧

వ్రీడోత్తరోష్ఠోఽధర ఏవ లోభో ధర్మః స్తనోఽధర్మపథోఽస్య పృష్ఠమ్.
కస్తస్య మేఢ్రం వృషణౌ చ మిత్రౌ కుక్షిః సముద్రా గిరయోఽస్థిసంఘాః. ౩౨

నద్యోఽస్య నాడ్యోఽథ తనూరుహాణి మహీరుహా విశ్వతనో ర్నృపేంద్ర.
అనంతవీర్యః శ్వసితం మాతరిశ్వా గతి ర్వయః కర్మగుణప్రవాహః. ౩౩

ఈశస్య కేశా న్విదు రంబువాహా న్వాసస్తు సంధ్యాం కురువర్య భూమ్నః,
అవ్యక్త మాహు ర్హృదయం మనశ్చ స చంద్రమాః సర్వవికారకోశః. ౩౪

అనంతస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యస్య, శిరః ఛందాంసి గృణంతి, దంష్ట్రా యమః, ద్విజాని దంతాః, నపుంసకత్వ మార్షం. స్నేహకలాః స్నేహస్య కలాః, అంశా అస్మదాదీనాం, స్నేహకలా వైరాజస్య దంతా ఇత్యర్థః. తస్య హాసః హసనం. జనోన్మాదకరీ జనోన్మోహకరీ, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః. మాయాశబ్దస్య సర్వత్రానుగతం ప్రవృత్తినిమిత్త మాశ్చర్యమేవ, తచ్చ విస్మయనీయత్వరూపం తచ్చ నానావిధకార్యకరత్వాత్, యస్యాపాంగమోక్షః కటాక్షః, దురంతసర్గః అపారసర్గః. ౩౧

వ్రీడా లజ్జా ఉత్తరోష్ఠః, అధరః అధరోష్ఠః, లోభః, ధర్మః స్తనః, అధర్మపథః అధర్మమార్గః, అస్య పృష్ఠః పృష్ఠభాగః, తస్య వైరాజస్య, మేఢ్రం ప్రజాపతిః, వృషణౌ మిత్రావరుణౌ, సముద్రః కుక్షిరుదరం, గిరయః తస్యాఽస్థిసంఘాః. ౩౨

నద్యః గంగాయమునాదయోఽస్య నాడ్యః, తనూరుహాణి రోమాణి, మహీరుహాః వృక్షాః, విశ్వతనో ర్విశ్వశరీరకస్య, హే నృపేంద్ర! అనంతవీర్యశ్శ్వసితం అనంతవీర్యస్య అపారవీరస్య, శ్వసితం ప్రాణః, మాతరిశ్వా వాయుః, గతిః గమనం, వయః కాలః, తస్య కర్మగుణప్రవాహః గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం ప్రవాహః, కార్యం ప్రాణినాం సంసార ఇత్యర్థః. ౩౩

ఈశస్య భగవతః, కేశా న్ అంబువాహా న్ మేఘా న్ విదుః, హే కురువర్య! భూమ్నః విభోర్వాసః వస్త్రం, సంధ్యే సాయం ప్రాతఃసంధ్యే, తస్య హృదయం హృదయకమల మవ్యక్తం ప్రధాన మాహుః. స ప్రసిద్ధః సర్వవికారకోశః సర్వౌషధివికారహేతుః, చంద్రమాః తదీయం మనః ఇత్యర్థః. మనో హి సర్వవికారాశ్రయభూతమ్. ౩౪

విజ్ఞానశక్తిం మహి మామనంతి సర్వాత్మనోఽంతఃకరణం గిరిత్రమ్,
అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజా నఖాని సర్వే మృగాః పశవః శ్రోణిదేశే. ౩౫

వయాంసి తద్వ్యాకరణం విచిత్రం మను ర్మనీషా మనుజో నివాసః,
గంధర్వవిద్యాధర చారణాప్సరః స్వరస్మృతీ రసురానీకవీర్యః. ౩౬

బ్రహ్మాఽఽననం క్షత్రభుజో మహాత్మా విడూరు రంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః,
నానాభిధాభీజ్యగణోపపన్నో ద్రవ్యాత్మకః కర్మవితానయోగః. ౩౭

ఇయా నసా వీశ్వరవిగ్రహస్య యః సన్నివేశో కథితో మయా తే,
సంధార్య తేఽస్మిన్ వపుషి స్థవిష్ఠే మన స్స్వబుద్ధ్యా న యతోఽస్తి కించిత్. ౩౮

తస్య విజ్ఞానశక్తిం వ్యవసాయశక్తిం, తాం మహిం, మహత్తత్త్వ మామనంతి. ఉపాసతే సర్వాత్మనః సర్వాంతర్యామిణః, గిరిత్రం రుద్రం, అంతఃకరణ మహంకారం, అత ఏవ రుద్రో వక్షసి చాఽభవదితి విశ్వరూపే కథితమ్. అహంకార శ్చానాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రితి మోహకస్య గిరిత్రస్య తదాత్మకత్వం యుక్తం. రాసభా ద్బడబాయా ముత్పన్నాఽశ్వతరీ అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజాస్తస్య నఖానీత్యర్థః. సర్వే మృగాః పశవశ్చ తస్య శ్రోణిదేశే ఉపాస్యాః, తత్త్వే నానుసంధేయా ఇత్యర్థః. ౩౫

వయాంసి వేదాత్మక తిత్తిర్యాదయః, పక్షిణ స్తస్య వ్యాకరణం 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుత్యుక్తం, అద్భుతం శిల్పనైపుణ్యం, మను ర్మంత్రః, తస్య, మనీషా బుద్ధిః, మనుజః మనుష్యవర్గః తన్నివాసస్థానం గంధర్వాదీనాం, ద్వంద్వైక్యే గంధర్వాది రప్సరోఽంతో వర్గః అస్య స్వరః షడ్జాదిస్వరః, తేషాం గానాద్యన్వయాత్ తత్స్వరత్వం యుక్తమ్. అసురానీకవీర్యః అసురసమూహశ్రేష్ఠః, ప్రహ్లాద స్తస్య స్మృతిః. ౩౬

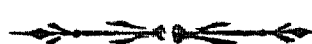
బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః, తస్యాననం, మహాత్మా వైరాజః, క్షత్రభుజః—క్షత్రం క్షత్రియో భుజో యస్య సః, విట్ వైశ్యః ఊరూ యస్య తథోక్తః. అంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః—అంఘ్రౌ శ్రితః ఆశ్రితః కృష్ణవర్ణః శూద్రో యస్య సః, కృష్ణవర్ణస్తు తదంఘ్రిత్వే నానుసంధేయ ఇత్యర్థః. నానాభిధాభీజ్యగణాః నానానామకా అభీజ్యా యష్టవ్యా వసురుద్రాదయ స్తేషాం గణై రుపపన్నో యుక్తః, యో ద్రవ్యాత్మకో హవిః, సాధ్యః. వితానయోగః యజ్ఞాదియోగః, స తస్యాఽఽరాధనరూపం కర్మేత్యర్థః. ౩౭

ఈశ్వరవిగ్రహస్య వైరాజవిగ్రహస్య యః, సంధివేశః, అవయవసంస్థానం, మయా తే తుభ్యం కథితః, అసౌ ఇయా నేతావా నేవ స్థవిష్ఠేఽస్మిన్ వైరాజసంబంధిని వపుషి స్వకీయబుద్ధ్యా ముముక్షుభి ర్మనః సంధార్యతే. యతః యస్మా దీశ్వరశరీరా దన్యద్బహిర్భూతం నాస్తి, సర్వం తచ్ఛరీరాంతర్భూత మిత్యర్థః ౩౮

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

స సర్వధీవృత్త్యనుభూతసర్వ ఆత్మా యథా స్వప్నజనేక్షితైకః.
తం సత్య మానందనిధిం భజేత నాన్యత్ర సజ్జే ద్యత ఆత్మపాతః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, మహాపురుషసంస్థానువర్ణనే విరాడ్రూపకథనం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఏత దేవాహ (స సర్వ ఇతి.) దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వేతి శ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే. సర్వధీవృత్తిభిః ప్రత్యక్షానుమానాదిసర్వవిధజ్ఞానై రనుభూతాః, సర్వే యే పదార్థాః తేఽంతర్బహి శ్చాధిష్ఠేయతయా యస్య సః తథోక్తః. ఏవం చ తదధిష్ఠేయపదార్థానాం తచ్ఛరీరత్వ మర్థసిద్ధమ్. తత్ర దృష్టాంత మాహ-యథా ఏక ఆత్మా జీవః స్వప్నజనేక్షితా స్వప్నజనద్రష్టా. హ్యాత్మా స్వకీయ సుకృతదుష్కృతానుసారేణ పరమాత్మసృష్టాన్ స్వైనైవానుభావ్యాన్ తత్కాలమాత్రావసానాన్ పదార్థా నధిష్ఠాయ రాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదిసుఖదుఃఖాదిక మనుభవతి, తథా అత్రైక స్యానేకపదార్థేషు అధిష్ఠాతృత్వమాత్రే దృష్టాంతః. ఏవం దృష్టశ్రుతచేతనాచేతనశరీరకత్వేఽపి శరీరగతదోషాసంస్పర్శిత్వ మాహ (సత్య మితి.) సత్యం స్వరూపతో గుణత శ్చ నిర్వికారం, తస్య పురుషార్థత్వ మాహ (ఆనందనిధి మితి.) ఆనందాశ్రయ మిత్యర్థః. ఆనందస్వరూపస్యాపి ఉపలక్షణం "ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్" "విజ్ఞాన మానంద" మిత్యుభయత్రాపి శ్రవణాత్. భజేత ఉపాసీత. యద్వా, సత్య మిత్యచిద్వ్యావృత్తిః. ఆనందనిధి మితి క్షేత్రజ్ఞవ్యావృత్తిః. అన్యత్ర న సజ్జే దబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తు కించిత్ పరికల్ప్య తత్రాసక్తో న భవేత్, యత స్తదాసంగా దాత్మపాతః. ఆత్మనః స్వస్య పాతః సంసారః స్యా త్తస్మా న్న సజ్జే దిత్యర్థః. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం పురా ధారణయాఽఽత్మయోని ర్నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య తుష్టాత్,

---

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం వైరాజధారణా ముక్త్వా ముముక్షో ర్హృదయే ఉపాస్యం తదుపాసనానిష్ఠ స్యార్చి రాదినా గతిం చ వక్ష్య న్నుక్తాయా వైరాజధారణాయా ఏవ తావ న్మాహాత్మ్య మాహ మునిః (ఏవ మితి.) ఏవం యా ధారణా తయా తుష్టా ద్ధరేః, పురా ప్రళయసమయే, నష్టాం పూర్వకల్పే చతుర్ముఖేన, సహ వినష్టాం, స్మృతిం సర్గవిషయకజ్ఞానం, ప్రత్యవరుధ్య లబ్ధ్వా, వ్యవసాయబుద్ధిః స్మృతివిషయ వ్యవ సాయరూపజ్ఞానః, అత ఏవామోఘదృష్టి రమోఘా యథావస్థితా దృష్టి స్తత్తద్వస్తువిషయజ్ఞానం యస్య స తథోక్తః, ఆత్మయోని శ్చతుర్ముఖః, అప్యయాత్ ప్రళయాత్, ప్రాగ్యథా తథా ససర్జ పూర్వకల్ప పదార్థసజాతీయా నేవ పదార్థాన్ ససర్జే త్యర్థః, అత్ర యద్యపి పూర్వకల్పే వినష్టాం స్మృతిం పరి లభ్యేత్యనేన పూర్వకల్పే య శ్చతుర్ముఖః, స ఏవాఽస్మిన్ కల్పేఽపి ప్రతీయతే, తథాపి ప్రతికల్పం చతుర్ముఖానాం భేద ఏవ న్యాయ్యః. తత్తత్కల్పచతుర్ముఖస్య 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యంతి సర్వే' ఇతి ముక్త్యవగమేన పునరావృత్త్యసంభవాత్, భగవత్పూర్ణకృపాపాత్రస్య పునః సంసారాయోగాచ్చ, తథాహి వక్ష్యతి భగవాన్—

ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి పాపీయాం స్త్వాం రజోగుణః।

నాత్మావసీద త్యస్మిం స్తే వర్షీయాన్ మదనుగ్రహః॥ ఇత్యతః ప్రతికల్పం విభిన్నా ఏవ చతు ర్ముఖాః. అత ఏవ యద్యపి పూర్వానుభూతవస్తువిషయకజ్ఞానపరః స్మృతిశబ్దః, తథాపీహ సర్గవిషయక జ్ఞానమాత్రపరః, స్మృతిశబ్దప్రయోగస్తు జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానానా మత్యంతసాజాత్యాభిప్రాయకృతః, పూర్వ దృష్టాత్యంతసజాతీయే గవాంతరే స ఏవాయం గౌరితి ప్రత్యభిజ్ఞావత్, నను వైరాజధారణయా విశ్వ సృష్టిసామర్థ్యే విశ్వసృష్టౌ చ సత్యాం సృష్టానాం పాతాళాదీనాం వైరాజపాదతలాదిరూపేణ ధారణే అతీతేతరేతరాశ్రయవ దాభాతి. న చ స్రక్ష్యమాణపదార్థవిషయకజ్ఞానసద్భావేన పాతాళాదీనా మువయ వత్వకల్పనం యుక్తమ్, స్మృతిం ప్రత్యవరుద్ధే దిత్యనేన జ్ఞానస్యాఽపి ధారణాతో లభ్యత్వాఽవగమాత్. సత్యమ్. భగవన్నాభికమలా చ్చతుర్ముఖే ఉత్పన్నే, తదీయ తపశ్చర్యయా భగవతి ప్రసన్నే—

(ముముక్షోః భగవత్స్వరూపధారణాయోగప్రకారకథనమ్)

తథా ససర్జేద మమోఘదృష్టి ర్యథాఽప్యయాత్ ప్రాగ్ వ్యవసాయబుద్ధిః. ౧

శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ ఏష పంథా యన్నామభి ర్ధ్యాయతి ధీ రపార్థైః,

పరిభ్రమం స్తత్ర న విందతేఽర్థా న్మాయామయే వాసనయా శయానః. ౨

అతః కవి ర్నామసు యావదర్థః స్యా దప్రమత్తో వ్యవసాయబుద్ధిః,

భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయామ్.
తాభ్యా మంతర్హృది బ్రహ్మన్ లోకాన్ ద్రక్ష్యస్యపావృతాన్.
తత ఆత్మని లోకే చ భక్తియుక్త స్సమాహితః,
ద్రష్టాసి మాం తతం బ్రహ్మన్ మయి లోకా స్త్వమాత్మనః ॥ ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా ప్రక్ష్యమాణేషు సర్వేషు పదార్థేషు దృష్టేషు, తేషాం చ పదార్థానాం భగవదవయవత్వేన ధారణయా సృష్టివిషయజ్ఞాన సృష్టిసామర్థ్యలాభస్యాత్రాభిధానాత్, దైనందినకల్పాభిప్రాయం వా. ఏవం చ ప్రపంచశరీరకతదాశ్రయభగవద్ధ్యానాత్ బ్రహ్మణః సృష్టిక్షమత్వలాభ ఉక్తః. ౧

అథ ముముక్షుభి ర్హృది ఉపాస్యం రూపం వక్ష్యన్ 'యావా నర్థ ఉదపానే సర్వతః సంప్లుతోదకే' ఇతి న్యాయేన వేదే ముముక్షోః సాకల్యే నార్థానుపాదేయత్వమాహ (శాబ్దస్యేతి.) శాబ్దస్య శబ్దాత్మకస్య, బ్రహ్మణో వేద స్యైష పంథా ఏషా దిక్. క ఇత్యత ఆహ (యదతి.) అపార్థై రపగతపరమపురుషార్థైః, నామభిః స్వర్గాదివిషయశబ్దైః, ధీ ర్బుద్ధి ర్ధ్యాయతి చింతాం కరోతీతి యత్ స్వర్గాదిఫలే శ్రుతే తత్ర ధీః ప్రవణా స్యా దిత్యర్థః. నామ్నాం సారవత్త్వం న స్వరూపత ఇతి ద్యోతనార్థం నామపదప్రయోగః. తృతీయా చాధ్యయనేన వసతీత్యాదివత్ హేత్వర్థే నామమాత్రసారభూతస్వర్గాద్యర్థకర్మణి బుద్ధిప్రావణ్యాపాదనమితి యదయం వేదమార్గ ఇత్యర్థః. స్వర్గాదీనా మపార్థత్వమేవాహ (పరిభ్రమన్నితి.) మాయామయే ప్రపంచే, వాసనయాఽనాదికర్మవాసనయా. శయానో వర్తమానః, తత్ర స్వర్గాదివిషయే, పరిభ్రమ, న్నర్థాన్ మోక్ష - తదుపాయాదీ. న్న విందతే న లభతే. ౨

నను మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతమో వేద ఆత్మోజ్జీవనే ప్రవృత్తః కథం నామమాత్రసారభూతస్వర్గాద్యర్థకర్మ బోధయన్ ప్రతారయే దిత్యాశంకాం పరిహరన్ ముముక్షో రపేక్షితాంశ స్యోపాదేయతా మాహ (అత ఇతి.) అతః వేదోక్తస్య సాకల్యే నానుపాదేయత్వాత్ కవిః త్యాజ్యో

సిద్ధేఽన్యథార్థే న యతేత తత్ర పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః. ౩.

సత్యాం క్షితౌ కిం కశిపోః ప్రయాసై ర్బాహౌ స్వసిద్ధే హ్యుపబర్హణైః కిం,
సత్యం జలౌ కిం పురుధాన్నపాత్ర్యా దిగ్వల్కలాదౌ సతి కిం దుకూలైః. ४.

పాదేయవిభాగవిషయకవివేకవాన్, అనేనోక్తా శంకా పరిహృతా. భేదో హి తమఃప్రచురాణాం రజః ప్రచురాణాం సత్త్వప్రచురాణాం చ లోకానాం వత్సలతయైవ హిత మవబోధయతి, యద్యేషాం స్వ గుణానుగుణ్యేన స్వర్గాదిసాధనమేవ హితం నావబోధయేత్తదా ఏతే రజస్తమః ప్రచురతయా సాత్త్విక ఫలమోక్షవిముఖాః స్వపేక్షితఫల మజానంతః కామప్రావణ్యవశా అనుపాయే ఉపాయభ్రాంత్యా ప్రణష్టా భవేయురితి గుణత్రయప్రచురాణాం స్వర్గాదిఫలాని తత్సాధనాని చావబోధయతి. కేవలసాత్త్వికస్య తు ముముక్షో స్తాని పరిత్యాజ్యాని పరిగృహీతాని వా తత్ఫలాని పరిత్యజ్య సర్వాణి కర్మాణి మోక్షైకఫల తయాఽనుష్ఠేయానీతి వివేకసంపన్నః, అప్రమత్తః కదాచి ద్దేహధారణాద్యర్థతయా పరిగ్రాహ్యేష్వ ప్యన్నపశ్వాది ష్వనాసక్తః వ్యవసాయబుద్ధిః స్వర్గాదీనాం క్షయిష్ణుత్వ సాతిశయత్వ నిశ్చయాత్మకజ్ఞాన వాన్. నామసు నామమాత్రసారభూతేషు భోగ్యేషు, యావదర్థః స్యాత్ యావత్ప్రయోజనవాన్ స్యాత్, నతు ప్రయోజనాభాసేషు రతః స్యాదిత్యర్థః. నానావిధేషు ఫలేషు తత్సాధనభూతేషు బహుషు కర్మసు వేదబోధితేషు సత్స్వపి, యావతా దేహధారణ ముపాసనానిర్వృతిశ్చ భవతి, తావత్ పరిగ్రహవాన్ స్యాదిత్యర్థః. దేహధారణార్థం క్షుద్రఫలేష్వపి యతితవ్య మిత్యత ఆహ (సిద్ధ ఇతి.) అర్థేఽపేక్షితే అర్థేఽన్యథా పూర్వకర్మానురూపే సిద్ధే సతి, తత్తత్క్షుద్రఫలతదుపాయాదిష్వపి న యతేత, కథంభూతో న యతేత ? తత్ర యత్నే క్రియమాణే పరిశ్రమం సమీక్షమాణః భవితవ్యమేవ భవతి. పరిశ్రమస్తు ఫలతీత్యర్థః. ౩

అన్యథా సిద్ధిం వివృణోతి (సత్య మిత్యాదినా ద్వయేన.) క్షితౌ సత్యాం కశిపోః, శయ్యా యాః పర్యంకాదేః, ప్రయాసైః తదర్జనానుకూలప్రయత్నైః, కిమ్ ? న కిమపి. కింతు పరిశ్రమ ఏవేత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధే బాహౌ సత్యుపబర్హణైః కిమ్ ? అంజలౌ సతి పురుధాన్నపాత్ర్యా నానావిధ భోజనపాత్రేణ కిమ్ ? ఉపధానైః దిగ్వల్కలదౌ సతి దిశూత్తరీయస్థానీయాసు సతీషు, వల్కలేషు అంతరీయస్థానేషు సత్సు, న తు వల్కలాభావే దిక్షు సతీ ష్విత్యర్థః. స్వరసః అపవిత్రకరో నగ్న ఇతి, నగ్నస్య కర్మానర్హత్వస్మరణాత్ ముముక్షో రపి ఆవశ్యకానా మనుష్ఠేయత్వాత్, దుకూలైః క్షౌమైః కిమ్ః ४.

(ముముక్షోః భగవత్స్వరూపధారణాయోగప్రకారకథనం)

చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః పరభృతః సరితోఽప్యశుష్యన్.
రుద్ధా గుహాః కి మజితోఽవతి నోపసన్నాన్ కస్మా ద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధాన్.

ఏవం స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధ ఆత్మా ప్రియోఽరో భగవాననంతః,
తం నిర్వృతో నియత స్తం భజేత సంసారహేతూపరమశ్చ యత్ర.

నను వల్కల మన్నం తోయం వాసః స్థానం చ యాఞ్చాదిప్రయత్నం వినా కథం ప్రాప్యేత. తత్రాహ (చీరాణీతి.) జీర్ణవస్త్రఖండాని, పథి మార్గే, న సంతి కిమ్? పరభృతః పరాన్ బిభ్రతి పుష్ణంతి ఫలాదిభి ర్యే తే పరభృతోఽంఘ్రిపాః, భిక్షాం న దిశంతి వా కిం? న ప్రయచ్ఛంతి కి మిత్యర్థః సరితో నద్యః, అశుష్యన్ కిం? గుహాః పర్వతబిలాః, నిరుద్ధాః కిం? నను కదాచి దేషా మలాభే కిం కార్యం స్యాత్ తత్రాహ (అజిత ఇతి.) ఉపసన్నాన్ శరణాగతా, నజితః సర్వేశ్వరః, నావతి న రక్షతి కిం? కవయో ధనేన యో దుర్మదః తేనాంధాన్ కార్యాఽనభిజ్ఞాన్, కస్మాద్ధేతోః భజన్తి. కవిభి రన్నాద్యర్థమపి దుర్మదాంధా న భజనీయా ఇత్యర్థః. ౫

ఇతరే దుస్సేవ్యాః హరిస్తు సుసేవ్యః. ఉక్తరీత్యా అవస్థితే రవైతృష్ణ్యాత్ భగవత ఏవ ప్రీతివిషయత్వా దిత్యాహ (ఏవ మితి.) స్వచిత్తే స్వకీయచిత్తే, ఏవం సిద్ధే ఉక్తానుసంధానపరే సతి, విషయాంతరవిరక్తచిత్తవిషయభూతో, య ఆత్మత్వాదిగుణకః, యత్ర చ యస్మిన్ సేవ్యమానే, సంసారహేతూపరమశ్చ. బంధహేతుభూతాఽవిద్యానివృత్తి శ్చ భవతి, తం భజేతేత్యన్వయః. భజనీయత్వస్యోపయికగుణానాహ (ఆత్మేత్యాది.) ఆత్మాఽంతఃప్రవిశ్యధారకః ధార్యస్య శరీరస్య జీవాత్మనః ధారకపరమాత్మానువర్తిత్వం యుక్త మిత్యభిప్రాయః. యత ఆత్మా అత ఏవ ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయకః. ఆత్మసంబంధాదేవ హి దేహాపత్యకళత్రాదికం సర్వం ప్రియవదాభాతి ఆత్మనోఽప్యాత్మా హరిః ప్రియ ఇతి కిము వక్తవ్యం? ప్రియ ఇతి నిరతిశయసుఖస్వరూపత్వస్యా ప్యుపలక్షణమ్? అత ఏవార్థః, నిరతిశయపురుషార్థస్వరూపః నిరతిశయసుఖమేవ హి పరమపురుషార్థః, పురుషార్థస్వరూపస్యాపి దుర్భగత్వేఽభజనీయత్వం స్యా దత ఆహ—భగవాన్ హేయప్రతిభటసమగ్రజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సంపన్నః, స్వరూపస్య జ్ఞానాదిగుణానాం చ పరిచ్ఛిన్నత్వశంకాం వ్యావర్తయతి (అనంత ఇతి.) తం ఉక్తవిధం, స్వప్రాప్తివిరోధిభూతావిద్యానివర్తక, మాత్మానం నిర్వృతః ఇతరవిషయవైతృష్ణ్యాత్ నిరతిశయసుఖరూపపరమాత్మోపాసనాచ్చ సుఖితః. నియతార్థః నియతప్రయోజనః, ఫలాంతరనివృత్త ఇత్యర్థః. భజేత ఉపాసీతే త్యర్థః. ౬

కస్త్వాం త్వనాదృత్య పరానుచింతా మృతే పశూ నసతీం నామ కుర్యాత్,
పశ్యన్ జనం పతితం వైతరణ్యాం స్వకర్మజాన్ పరిపాకాన్ జుషాణమ్. ౭

కేచిత్ స్వదేహాంతర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతమ్,
చతుర్భుజం కంజరథాంగశంఖగదాధరం ధారణయా స్మరంతి. ౮

ప్రసన్నవక్త్రం నళినాయతేక్షణం కదంబకింజల్కపిశంగవాససం

ఏతదేవార్థాంతరచింతానిందయా ద్రఢయతి (క ఇతి) త మీశ్వర మనాదృత్య. తామితి పాఠే - ఈశ్వరచింతా మనాదృత్యే త్యర్థః. కో లోకః, ఋతే పశూన్ పశూన్ వినా. పరానుచింతాం అర్థాంతరచింతా. మసతీ మశోభనాం, కుర్యాత్ నామ. పశురేవ తథా కుర్యాత్, తథా కుర్వన్ పశు రిత్యర్థః. పరానుచింతయా, వైతరణ్యాం యమలోకసింధౌ, తత్సదృశే సంసారే ఇత్యర్థః. పతితం తత్ర చ స్వకర్మజాన్ ఆధ్యాత్మికాదిక్లేశాన్. జుషమాణం సేవమానం, పశ్యన్ కః కుర్యాదితి పూర్వేణ సంబంధః. ౭

ఏవం ఫలాంతరతదుపాయనివృత్తస్య భగవద్ధ్యానప్రకార మాహ (కేచి దిత్యాదినా.) భగవ దుపాసనాబాహుళ్యేన ఉపాసకబాహుళ్యాత్ కేచి దిత్యుక్తిః. నను స్వానమ్మతత్వేన స్వదేహస్యాంత ర్మధ్యే యో హృదయాఽవకాశ స్తత్ర వసంతం ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశసంబంధినీమాత్రా వపుః పరిమాణం, యస్య తం. హృదయాంతఃప్రాదేశసంబంధిమాత్రయా పరిచ్ఛిన్నం. "య స్త్వేత మేనం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే" ఇతి త్రైలోక్యశరీరకేఽప్యుపాస కానుగ్రహాయ ఉపాసనాయాః ప్రదేశసంబంధిమాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వశ్రవణాత్. హృదయకమల స్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాచ్చ ఏతే తర్జన్యంగుష్ఠవిస్తారః ప్రాదేశః. తత్పరిమిత మిత్యయుక్త మితి బోద్ధవ్యం. కంజం కమలం. రథాంగం చక్రం, దక్షిణబాహుభ్యాం కంజరథాంగే వామాభ్యాం శంఖ గదే బిభ్రత మిత్యర్థః. ఏవంవిధం పురుషం కేచి ద్యోగీశ్వరాః, ధారణయా స్మరంతి ధారణా పూర్వక ముపాసత ఇత్యర్థః. ౮

ఏవ మేవ పురుషం విశినష్టి (ప్రసన్నవక్త్ర మితి.) అనుగ్రహోన్ముఖం ముఖం నళినం పద్మం, తద్వత్ ప్రసన్నే, ఆయతే దీర్ఘే, ఈక్షణే యస్య కదంబకుసుమస్య, కింజల్కః కేసరః

(భగవత్స్వరూపపరిజ్ఞానవిధిప్రతిపాదనం)

లసన్మహారత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్మహారత్నకిరీటకుండలం. ౯

ఉన్నిద్రహృత్పంకజకర్ణికాలయే యోగేశ్వరాస్థాపితపాదపల్లవం,
శ్రీలక్ష్మణం కౌస్తుభరత్నకంధర మమ్లానలక్ష్మ్యా వనమాలయాఽఽచితమ్. ౧౦

విభూషితం మేఖలయాంగుళీయకై ర్మహాధనై ర్నూపురకంకణాదిభిః,
స్నిగ్ధామలైః కుంచితనీలకుంతలై ర్విరోచమానాననహాసపేశలం. ౧౧

అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లస ద్భ్రూభంగసంసూచిత భూర్యనుగ్రహం,
ఈక్షేత చింతామయ మేన మీశ్వరం యావన్మనో ధారణయాఽవతిష్ఠతే. ౧౨

తద్వత్ పిశంగే వాససీ యస్య. లసంతి మహారత్నాని యేషు తాని హిరణ్మయాని హారాంగదాని యస్య. లసంతి మహారత్నాని యేషు తాని హారాంగదాని యస్య, స్ఫురంతి మహారత్నాని తన్మయాని కిరీటకుండలాని యస్య తమ్. ౯

ఉన్నిద్రం వికసితం, యత్ హృదయపంకజం హృదయకమలం, తస్య, కర్ణికైవాలయః స్థానం తస్మిన్. యోగీశ్వరై రాస్థాపితౌ ధ్యానవిషయీకృతౌ పాదపల్లవౌ యస్య. శ్రీ ర్లక్ష్మీరేవ లక్ష్మ చిహ్నం యస్యాస్తీతి శ్రీలక్ష్మణః, పామాదివిహితమత్వర్థీయో నప్రత్యయః. తస్యాకృతిగణత్వాత్. కౌస్తుభరత్నం కంధరాయాం యస్య. అత్ర కంధరాశబ్దః తదాసన్నవక్షఃపరః. అమ్లానా లక్ష్మీః శోభా యస్యాః తయా వనమాలయా, ఆచితం వ్యాప్తమ్. ౧౦

మేఖలయా కటిసూత్రేణ మహాధనై రనర్ఘైః అంగుళీయకైః నూపురకంకణాదిభిశ్చ, విభూషితం విశేషేణాలంకృతం. స్నిగ్ధత్వా దతివిశిష్టైః కుంతలై ర్విరోచమానేన ఆననేన, యో హాసస్తేన పేశలం సుందరం. తత్ర స్నిగ్ధా సస్నేహా ఆకుంచితా వక్రాః. ౧౧

అదీన ముదారం యల్లీలాహసితం తేన యుక్తం యదీక్షణం తేనోల్లసంతో, యే భ్రూభంగాః భ్రూవిక్షేపాః, తైః సంసూచితో భూర్యనుగ్రహో, యేన తం. చింతామయం చింతావిషయం. చింతాప్రచురం ఈక్షేతేతి క్రియావిశేషణం వా. ఏవంవిధ మీశ్వరం యావ ద్ధారణయా మనోఽవిష్ఠతే తావ దీక్షే తోపాసీతే త్యర్థః. ౧౨

ఏకైకశో౽ఙ్గాని ధియా౽నుభావయే త్పాదాది యావద్ధసితం గదాభృతః,
జితం జితం స్థాన మపోహ్య ధారయే త్పరం పరం శుద్ధ్యతి ధీ ర్యథా యథా. ౧౩

యావ న్న జాయేత పరావరే౽స్మి న్విశ్వేశ్వరే ద్రష్టరి భక్తియోగః,
తావత్స్థవీయః పురుషస్య రూపం క్రియా౽వసానే ప్రయత స్స్మరేత. ౧౪

స్థిరం సుఖం చాసన మాస్థితో యతి ర్యదా జిహాసు రిమ మంగ లోకం,

యుగపత్ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరధ్యానాశక్తస్య తదుపాయభూత ముక్తరూపస్యైవ ధ్యాన క్రమవిశేష మాహ (ఏకైకశ ఇతి.) గదాభృతః పరమాత్మనః పాదాదిః పాదప్రభృతి యావద్ధసితం మందస్మితావధి. అంగాని. ఏకైకశః ప్రత్యేకం. ధియా౽నుభావయేత్ చింతయేత్. జితం జితం భావనయా స్ఫురితం, ప్రతిషిత మితి యావత్. స్థానం పాదగుల్ఫాద్యవయవ, మపోహ్య త్యక్త్వా. విశేషాకారేణేతి భావః. సామాన్యాకారేణ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరజ్ఞానస్యా౽పేక్షితత్వాత్. పరం పరం జంఘాజాన్వాది స్థానం. ధీ ర్యథా శుద్ధ్యతి. ప్రసీద త్యనాకులీభవతి, తథా ధారయేత్. కృత్స్న శుభాశ్రయగోచర భక్తియోగోత్పత్తేః పూర్వ మిద మవయవశో విభావనం యత్నేన కర్తవ్యమ్. ఉత్పన్నాయాం తు భక్తౌ హానాయోగాత్. ౧౩

అత స్తత్స్వరూపం యత్నేన ధ్యేయ మవయవశ ఇత్యాహ (యావదితి.) పరే బ్రహ్మాద యో౽వరే యస్మాత్ స పరావరః తస్మి న్విశ్వేషా మీశ్వరే. నియంతరి ద్రష్టరి. సర్వజ్ఞే౽స్మి న్నుక్త విగ్రహవిశిష్టే పురుషే. భక్తియోగః విశేషాకారేణ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరః. ప్రీతిపూర్వకో౽విచ్ఛి న్నో ధ్యానయోగః, యావ న్న జాయేత నోత్పద్యేత, తావత్ క్రియావసానే ఆవశ్యకానుష్ఠానాంతే పురుషస్య ప్రాదేశమాత్రం పురుష మిత్యుక్తస్య పురుషస్య స్థవిష్ఠం రూపం. దివ్యాత్మస్వరూపాపేక్షయా. స్థవిష్ఠం విగ్రహం, ప్రయతః సమాహితః, అవయవశః స్మరే దిత్యర్థః. స్థవిష్ఠం రూపం, వైరాజస్య పూర్వోక్తరూప మితి తు మందమ్. రూపాంతరోపాసనాయా ఏతద్రూపోపాసనానుపయుక్తత్వాత్. ౧౪

ఏవ మేకైక మవయవం శిక్షయిత్వా పశ్చా దేకైకాంగధ్యానపూర్వకం కృత్స్నధ్యానాభ్యాస ఉక్తః, అథేదృశోపాసనానిష్ఠస్య దేహత్యాగప్రకారం వక్ష్య న్స్వాత్మనః పరమాత్మని సమర్పణప్రకార మాహ (స్థిరమితి.) యతి ర్యోగీ, యదా పరిపూర్ణభక్తియోగసంపాదక శరీరావస్థితిహేతుభూతప్రారబ్ధావ సానకాలే, అంగ! హేరాజ న్! ఇమం లోకం ప్రాకృతం లోకం. జిహాసుః హాతు మిచ్ఛుః. భవతి.

(భగవత్స్వరూపపరిజ్ఞానవిధిప్రతిపాదనం)

కాలే చ దేశే చ మనో న సజ్జయే త్ప్రాణా న్నియచ్ఛే న్మనసా జితాసుః. ౧౫

మన స్స్వబుద్ధ్యాऽమలయా నియమ్య క్షేత్రజ్ఞ ఏతాం నినయేత్ త మాత్మని,
ఆత్మాన మాత్మ న్యవరుధ్య ధీరో లబ్ధోపశాంతి ర్విరమేత కృత్యాత్. ౧౬

న యత్ర కాలోऽనిమిషాం పరః ప్రభుః కుతో ను దేవా జగతాం య ఈశిరే,

తదా గంగాతీరోత్తరాయణాదిదేశకాలాదిషు. మనో న సజ్జయేత్ సక్తం న కుర్యాత్. కింతు, జితప్రాణః జితాసుః, స్థిరం నిర్భయదేశస్థం. సుఖం మృద్వాసన మాస్థితః, మనసా ప్రాణా నీంద్రియాణి, నియచ్ఛే దనన్యపరాణి కుర్యాత్. ౧౫

స్వబుద్ధ్యా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యాऽమలయా భగవదుపాసనేన నిర్ధూతమలయా మనః నియమ్య బుద్ధివ్యాపారమాత్రరతం కృత్వా ఏతాం బుద్ధిం క్షేత్రజ్ఞే జీవే, నినయేత్ నియచ్ఛేత్. తం క్షేత్రజ్ఞ మాత్మని నియచ్ఛే దిత్యర్థః. ఏవ మాత్మానం జీవ మాత్మని పరమాత్మని. అవరుధ్య సమర్ప్య, లబ్ధోపశాంతిః ప్రాప్తనిర్వృతిః, సన్. కృత్యాత్ విరమేత్. అంతకాలే పరమాత్మని స్వాత్మసమర్పణా వధికర్మ న త్యాజ్యమితి కృత్యాత్ విరమేతే త్యనేనావగమ్యతే, 'ఆప్రయాణా త్తత్రాపి హి దృష్టమ్ (4-1-12) ఇతి న్యాయే నోపాసనాయా ఆప్రయాణా దనువర్తనీయత్వేన తన్నిష్పాదకకృత్యస్యాప్యా ప్రయాణా దనువర్తనీయత్వా న్న హి ముమూర్షోః కృత్యవిరతిః విధేయా స్వత ఏవ విరతేః. అత్ర యద్యపి 'యదా జిహాసు రిమ మంగ లోక' మిత్యనేన యోగినాం స్వచ్ఛందమరణానాం కృత్యమేవ ప్రతీయతే, తథాపి 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేऽథ సంపత్స్యే' ఇతి కృత్స్నయోగశరీరా రంభక ప్రారబ్ధావసాన ఏవ పరమాత్మసంపత్తిశ్రవణా న్న తేషా మిదం కృత్యం. న చ ముమూర్షో రనవహితకణత్వే నాశక్తత్వా న్న సజ్జే న్నియచ్ఛే ద్విరమేతేత్యాదివిధివిషయత్వానుపపత్త్యా స్వచ్ఛందమర ణానాం కృత్య మేవేదమితి వక్తుం యుక్తమ్. యోగప్రభావాతిశయేన కరణానాం స్వాయత్తత్వాత్. యే చ యోగమాహాత్మ్యాత్ అవినష్టా ఏవ ప్రారబ్ధే మ్రియంతే, తేషాం పునః సంసార ఏవ. అత ఏవ భీష్మాదీనా ముత్తరాయణాదికాలప్రతీక్షా ప్రారబ్ధస్యాऽవినష్టత్వాత్. అతో యదేత్యస్య ప్రారబ్ధావసాన ఇత్యుక్త ఏవార్థ స్సాధుః. ౧౬

అథ ప్రాప్యం పరమాత్మస్వరూపం వక్ష్యం స్తస్మిన్ స్వాత్మసమర్పణావధి కర్మ న త్యాజ్య మిత్యాహ (న యత్రేతి.) యత్ర వైష్ణవే పదే కాలో న ప్రభుః కిమపి కర్తుం న సమర్థః. అత ఏవ

న యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ న వై వికారో న మహాన్ ప్రధానమ్. ౧౭

పరం పదం వైష్ణవ మామనంతి తద్యన్నేతి నేతీత్యతదుత్సిసృక్షవః,
విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా హృదోపగుహ్యార్హపదం పదే పదే. ౧౮

ఇత్థం మునిస్తూపరమే ద్వ్యవస్థితో విజ్ఞానదృగ్వీర్యసురంధితాశయః,

దేవో న ప్రభవ ఇత్యాహ. అనిమిషాం బ్రహ్మాదిదేవానాం, పరః ప్రభుః. కాలో, యత్ర న ప్రభుః, తత్ర కుతో దేవాః ప్రభవః స్యుః దేవనియామ్యానాం జగతాం ప్రాణినాం కా వార్తేత్యాహ, జగతాం ప్రాణినాం, యే ఈశిరే జగంతి యే న్యయమయన్ దేవాస్తే కుతో న ప్రభవః, తన్నియామ్యానాం జగతాం త్వప్రభుత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థః. సర్వైరనియామ్యం సర్వైరనియంత్రిత మిత్యర్థః. కించ యత్ర పదే ప్రధానం తద్గుణాః సత్త్వాదయః ప్రధానకార్యభూతాః మహదహంకారాదయశ్చ స్వకీయ కార్యజననక్షమా న భవన్తి. ౧౭

యద్విష్ణోః సంబంధి పరం సర్వోత్కృష్టం పదం ప్రాప్యం స్వరూపం పద్యతే గమ్యత ఇతి హి వ్యుత్పత్తిః. ఆమనంతి వేదాంతా ఇతి శేషః. కిం కర్తు మిచ్ఛవ ఆమనంతి, యద్యస్మిన్ ఏతన్నేతి నేతీతి, ఉత్సిసృక్షవః తద్వ్యతిరిక్త ముత్స్రష్టు మిచ్ఛవః, వ్యావర్తయితు మిచ్ఛవః, అబ్రహ్మాత్మకం స్వతంత్రం వస్తు నేతినేతీతి బోధయంతః, కాలాదిభి రనియామ్యం కాలాదీనాం చ నియంతృ. యత్ సత్త్వాదికార్యాస్పృష్టం చ వైష్ణవం ప్రాప్యం స్వరూపం వేదాంతా ఆమనంతి, దౌరాత్మ్యం రాగాద్యుపహతచిత్తత్వం, విసృజ్య త్యక్త్వా. తదర్హపద మర్హస్యారాధనీయస్య, భగవతః పర మనన్యసౌహృదా అనన్యసౌహృదయేన, హృదయస్య హృదాదేశః. యద్వాఽనన్యసౌహృదా వేదాంతాః ఆమనంతీతి పూర్వేణాన్వయః. అనన్యతాత్పర్యకా ఇత్యర్థః. హృదా హృదయే నోపగుహ్య, పదే పదే క్షణే క్షణే, ఆశ్లిష్య కృత్యా ద్విరమేత తదా కృతకృత్యో భవేదితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮

అథ దేహా దుత్క్రాంతిప్రకారమాహ (ఇత్థమితి.) ఇత్థం తూపరమేత్ దేహా దితి శేషః. తుశబ్దః కృత్యా ద్విరతే ర్దేహా దుపరామస్య వైషమ్యద్యోతకః ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారత్వేన ఏతదేవోపపాదయతి (విజ్ఞానేతి.) సర్వం బ్రహ్మాత్మక మితి వ్యవస్థితమితి. మతి ర్విజ్ఞానం, భగవ దుపాసనాత్మకం జ్ఞానం, తదేవ దృగ్దర్శనాత్మకం సాక్షాత్కారతాపన్నం ప్రత్యక్షతాపన్న మిత్యర్థః. తాదృశస్య జ్ఞానస్య, యద్వీర్యం సామర్థ్యం, తేన, సురంధితః విహింసితః, నిశ్శేషనివృత్తః ఆశయో వాసనా

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తి ప్రతిపాదనమ్)

స్వపార్ష్ణినాఽఽపీడ్య గుదం తతోఽనిలం స్థానేషు షట్సూన్నమయే జ్జితక్లమః. ౧౯

నాభ్యాం స్థితం హృద్యధిరోప్య తస్మా దుదానగత్యో రసి తం నయే న్మునిః,
తతోఽనుసంధాయ ధియా మనస్వీ స్వతాలుమూలం శనకై ర్నయేత. ౨౦

తస్మాద్భ్రువోరంతర మున్నయేత నిరుద్ధసప్తాయతనోఽనపేక్షః,
స్థిత్వా ముహూర్తార్ధ మకుంఠదృష్టి ర్నిర్భిద్య మూర్ధన్విసృజేత్ పరంగతః. ౨౧

యది ప్రయాస్య న్నృప పారమేష్ఠ్యం వైహాయసానా ముత యద్విహారమ్,

యస్య స తథోక్తః, యోగీ స్వపార్ష్ణినా స్వపాదమూలేన, గుదం మూలాధార, మాపీడ్య నిరుధ్య, తత ఆపీడనానంతర, మనిలం ప్రాణం, షట్సు నాభ్యాదిషు వక్ష్యమాణేషు స్థానేషు, ఉన్నమయేత్. జితః క్లమో యేన నివృత్తశ్రమ ఇత్యర్థః. ౧౯

నాభ్యాం మణిపూరకే స్థితం ప్రాణం. హృద్యఽనాహతాఖ్యహృదయకమలేఽధిరోప్య తస్మాత్ హృదః ఉదానగత్యా ఉదానస్య ఉదానవాయో, ర్గత్యా సంచారప్రకారేణ, ఉరసి కంఠాత్. అధోదేశ స్థితే విశుద్ధచక్రే తం ప్రాణం నయేత. తత ఉరసః ధియాఽనుసంధాయ గంతవ్య మనుసంధాయ మనస్వీ యతచిత్తః స్వతాలుమూలం స్వజిహ్వాగ్రపూర్వచక్రస్యైవాఽగ్రభాగం శనకైః తతో బహుధా గమనసంభవా చ్ఛనకైః రిత్యుక్తం. నయేత ప్రాపయేత. ౨౦

తస్మాత్ స్వతాలుమూలాత్. భ్రువో రంతరం భ్రూమధ్యస్థాజ్ఞాచక్రం, ప్రత్యున్నయేత ఊర్ధ్వం నయేత, కథం భూతః? నిరుద్ధసప్తాయతనః నిరుద్ధాని సప్తాఽఽయతనాని. శ్రోత్రద్వయాక్షిద్వయనాసారంధ్రద్వయాస్యరూపాణి స్థానాని యేన సః విషయాంతరనిరపేక్షః భ్రూమధ్యే ముహూర్తార్ధం స్థిత్వాఽకుంఠదృష్టిః, స్వగంతవ్యవిషయాప్రతిహతజ్ఞానసంపన్నః, పరం పరమాత్మానం ప్రాప్తః అనుసందధత్, మూర్ధన్ మూర్ధానం, సుపాం సులుక్. (6–2–0) ఇతి సుబ్లుక్. నిర్భిద్య శీర్షకపాలం భిన త్తీతి శ్రుతిః స్మారితా, విసృజేత్ స్థూలదేహ మితి శేషః. ౨౧

అథ ముముక్షో ర్గంతవ్య మర్చిరాదిమార్గం వక్ష్యం స్తస్య ముముక్షో ర్ధూమాదిమార్గస్య హేయత్వజ్ఞాపనాయ ధూమాదిమార్గేణ గతానాం గంతవ్యలోకా నాహ (యదీతి.) 'ఏతే సృతీ తే నృప

అష్టాధిపత్యం గుణసన్నివాయే సహైవ గచ్ఛే న్మనసేంద్రియైశ్చ. ౨౨

వేదగీతే' ఇతి మార్గద్వయస్య వక్ష్యమాణత్వా దస్మి న్నధ్యాయే ధూమాదిమార్గవిషయగ్రంథాంతరాభావాచ్చ 'తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైః కా తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వ మేతి విష్వఙ్న్యా ఉత్క్రమణే భవంతి' ఇతి శ్రుతేః మూర్ధనిష్క్రాంత స్యాఽర్వాచీనలోకగత్యనుపపత్తేశ్చ యదిత్యాదిశ్లోకద్వయం ధూమాది మార్గగతానాం గంతవ్యలోకప్రదర్శనపర మేవ. నను —

'యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః।

అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే॥' ఇతి సద్యోముక్తి రేకా ప్రతీయతే 'తేఽర్చిష మభిసంభవం త్యర్చిషోఽహరహ్నః' ఇత్యాదినా క్రమముక్తి రన్యా ప్రతీయతే. అత్రాపి విసృజేత్ పరం గతః ఇతి సద్యోముక్తిః. వైశ్వానరం యాతీతి క్రమముక్తిశ్చ ప్రతీయతే. అతః క్రమముక్తిసద్యోముక్తిరూపమార్గద్వయస్యైవైతే సృతీ తే ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ న ధూమాదిమార్గగత గంతవ్యప్రదర్శనపరమిదం శ్లోకద్వయమితి చేదుచ్యతే. సద్యోముక్తి స్తావ దప్రామాణికైవ. యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవంతీ త్యాదినా స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీ త్యంతేన బ్రహ్మోపాసీనానా మర్చిరాదినాఽఽగతానా మేవ బ్రహ్మప్రాప్త్యవగమాత్ 'వికల్పోఽవిశిష్టఫల త్వాత్ (౩—౩—౦) ఇతి న్యాయేన సర్వబ్రహ్మవిద్యానాం ఏకఫలత్వే నార్చిరాదిగతేః సర్వబ్రహ్మవిద్యా నిష్ఠానాం సమత్వాత్ శాస్త్రప్రతిపాద్యాయాః సద్యోముక్తే రభావాత్. అథ బ్రహ్మణః సర్వగతత్వా న్న తత్ప్రాప్తయే దేశాంతరగమనాపేక్షేతి చేత్తర్హి బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ సర్వదా తత్ప్రాప్తిః కిం న స్యాత్. అథ కాలవిశేష ఏవ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరితి మన్యసే. ఏవం దేశవిశేష ఏవ నిశ్శేషాఽవిద్యానివృత్తిః ఇతి విభావ్యతామ్. అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇత్యాదేః కోఽర్థ ఇతి చే, దుచ్యతే. అత్రాఽస్మిన్ లోకే, ఉపాసనదశాయాం యో బ్రహ్మాఽనుభవతి, తస్య బ్రహ్మప్రేప్సోః ప్రాణా, నోత్క్రామంతి తం విహాయాన్యత్ర న గచ్ఛంతి, కింతూపాసనఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తయే తదధిష్ఠితలోకాంతరగమనాయ సహైవ తిష్ఠంతీ త్యర్థః. ఇత్యతో ధూమాదినా గతానాం గంతవ్యప్రదర్శనపరమిదం శ్లోకద్వయ మిత్యాహ (యదీతి.) హే నృప! పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖలోకం, వైహాయసానాం, ఖేచరాణాం సిద్ధానాం య ద్విహారస్థానం కీదృశం అష్టాధిపత్య మణిమాద్యష్టైశ్వర్య సంపన్నం యది ప్రయాస్యన్ గమిష్యన్ భవతి, తదా గుణసన్నివాయే మరణే మనసా ఇంద్రియైశ్చ సహైవ గచ్ఛేత్, స్థూలదేహస్యైవ భస్మీభావాత్ సూక్ష్మదేహేనైవ గచ్ఛతీ త్యర్థః. అర్వాచీనలోకాన్ గచ్ఛతాం భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మకలింగశరీరేణైవ సహ గమనం బ్రహ్మప్రేప్సోస్తు కించిద్దూరం గచ్ఛతో మధ్యే విశ్లేష ఇతి విశేషః. ౨౨

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

యోగేశ్వరాణాం గతి మాహు రంత ర్బహి స్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మనా,
న కర్మభి స్తాం గతి మాప్నువంతి విద్యాతపోయోగసమాధిభాజామ్. ౨౩

వై శ్వానరం యాతి విహాయసా గత స్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషా,

యోగేశ్వరాణాం భగవద్భక్తివ్యతిరిక్తయోగనిష్ఠానా మబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రజీవోపాసకానాం త్రిలోక్యాః అంతః బహిః జనలోకాదిషు, పవనాంతరాత్మనా పవన స్యాంతరాత్మా పవనాంతరాత్మా. తేన వాయుభూతసూక్ష్మదేహేన, గతిమాహు రిత్యర్థః. యద్వా వాయు మనుప్రవిశ్య గచ్ఛతీతి వాయుతుల్య వేగో గచ్ఛతీ త్యాహు రిత్యర్థః. భగవద్భక్తియోగవ్యతిరిక్తానిష్ఠానాం గతి రితరై ర్నలభ్యత ఇత్యాహ (నేతి.) విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపః కర్మయోగః, యోగో యమనియమాదిః, సమాధి రబ్రహ్మాత్మక స్వాత్మస్వరూపానుసంధానమ్, ఏతాన్ భజంతి యే తేషాం యోగీశ్వరాణాం, తాం గతిం బ్రహ్మాండాంత ర్గతాపేక్షితలోకగతిం, కర్మభి రభిసంహితఫలైః కర్మభి ర్న ప్రాప్నువంతి, కేవలకర్మిభ్యోఽధికో యోగీ. కేవలయోగిభ్యోఽధికో భగవదుపాసక ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా, భగవద్భక్తానాం గతిః కర్మభి ర్నాఽవాప్యత ఇత్యాహ (యోగీశ్వరాణా మితి.) భగవద్భక్తియోగనిష్ఠానా మిత్యర్థః. త్రిలోక్యాం త్రిలోకాంతర్భూత చతుర్దశభువనాత్మకాండకోశా ద్బహిః సమాధిః పరమాత్మోపాసన మితి భేదః. ఏవం హేయత్వేన ధూమాదిమార్గగతి రుక్తా. ౨౩

అథ ముముక్షో రర్చిరాదిమార్గమాహ (వైశ్వానర మితి.) ఛాందోగ్యే 'తద్యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యంతే ఏవ,మేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముప దశ్యాఽఽమ్నాతో— 'అథ యదు చాస్మిన్ శవ్యం కుర్వంతి యదుచనార్చిష మేవాభిసంభవంతి అర్చిషో హరన్హ ఆపూర్యమాణపక్షపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ యాఞ్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏతాఞ్ బ్రహ్మ గమయ త్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్త నావర్తతే' ఇత్యామ్నాతా శ్రుతిః స వై 'పున ర్నేహ విషజ్జతేఽంగ'మిత్యంతే నాఽభిమతా, అత్రాఽనుక్తో హారాదిప్రదేశ స్త్వర్థసిద్ధో వేదితవ్యః. శీర్షకపాలభేదనానంతర మేవ వైశ్వానరప్రాప్త్యసంభవాత్ శ్రుతావపి వరుణేంద్రప్రజాపత్యాదయోఽన్యత్ర శ్రుతాఽర్థసిద్ధా ఇతి వేదితవ్యమ్ బ్రహ్మపథేనేతి సుషుమ్నా విశేషణం బ్రహ్మప్రేప్సో ర్మార్గభూతయా శోచిషా ప్రకాశమానయా సుషుమ్నయా సుషుమ్నాఖ్యయా నాడ్యా. దేహా న్నిర్గతః శోచిషేత్యనేన తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి' ఇతి శ్రుత్యుక్తసుషు మ్నాసంబంధిహృదయకమలాగ్రస్య ప్రకాశనం స్మారితం 'తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యా

విధూతకల్కోఽథ హరే రుదస్తా త్ప్రయాతి చక్రం నృప శైశుమారమ్. ౨౪

తద్విశ్వనాభిం త్వతివర్త్య విష్ణో రణీయసా విరజే నాత్మనైకః,
నమస్కృతం బ్రహ్మవిదా ముపైతి కల్పాయుషో యద్విబుధా రమన్తే ౨౫

అథోఽనంతస్య ముఖానలేన దందహ్యమానం స నిరీక్ష్య విశ్వమ్,

సామర్థ్యా త్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా (4–3–0) ఇతి సూత్రకారః. తదోకః తస్య బ్రహ్మప్రేప్సో ర్జీవస్య స్థానభూతం యద్ హృదయకమలం తస్యాఽగ్రం సుషుమ్నాఖ్య నాడీద్వారం తస్య జ్వలనం ప్రకాశనం భవతి. అయం జీవః హార్దానుగృహీతః హృదయకమలస్థపర మాత్మానుగృహీతః, తేన పరమాత్మనా ప్రకాశితసుషుమ్నాద్వారో, విద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాయాః, సామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యాంగభూతార్చిరాదిగతిస్మృతియోగాచ్చ శతాధికయా సుషుమ్నయా గచ్ఛతీతి సూత్రార్థః ఏవం భూతసుషుమ్నయా గతః విహాయసా శీర్షకపాలబహిష్ఠాకాశేన వైశ్వానర మర్చి శ్శబ్దవాచ్య మతివాహికం దైవతం యాతి 'అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం అర్చిషమభిసంభవతీ'త్యనే నైకార్థ్యాత్ అస్యైవ మోక్షమార్గత్వం సూచయతి (విధూతకల్క ఇతి.) 'పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి. అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహో ర్ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమ్' ఇతి హి శ్రూయతే, న హి ధూమాదిమార్గగతానాం పుణ్యపాపప్రహాణం శ్రూయతే. విధూతకల్కః నివృత్తపుణ్యపాపః, అత్రాహరాదిప్రవేశో వేదితవ్యః. హరే రాదిత్య స్యోదయ స్తాదుపరిష్టాత్ స్థితం శైశుమారం చక్రం ప్రయాతి. హే నృప! శైశుమారచక్రస్వరూపం తు పంచమే స్కంధే వక్ష్యతే. ౨౪

విశ్వనాభిం విశ్వస్య గ్రహతారకానక్షత్రాదేః కృత్స్నస్యాశ్రయభూతం విష్ణోః స్థానమితి శేషః. విరజేన ప్రణష్టపుణ్యపాపే నాణీయసా సూక్ష్మతరేణాత్మనా లింగశరీరేణైకః అసహాయః నమస్కృతం బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మవిద్భి ర్నమస్కృతం ఇదం శింశుమారచక్రవిశేషణం తదతివర్త్యే త్యఽన్వయః. అనేన చంద్రప్రాప్తి రపి సిద్ధా తస్యాఽవ్యవహితః శింశుమారః యద్యఽత్ర, కల్పా యుషః విబుధా ఆకల్పాంతాయుషః, దేవాః రమంతే, తం జనలోక, ముపైతి ప్రయాతి. ౨౫

అథ అధస్తాత్ స్థిత స్యానంతస్య ముఖానలే నాఽవాంతరప్రళయే శేషముఖోద్భూతరుద్ర గణఫాలానలేన (దందహ్యమాన మితి.) మస్తకస్థాయీ ఇహ మృత్యు రిత్యుక్తరీత్యా సత్త్వాభిప్రాయో వర్తమాననిర్దేశః. నిరీక్ష్య త్రికాలజ్ఞానబలా దపరోక్షం దృష్ట్వా ఇత్యర్థః. జనలోకే స్థిత్వా కల్పాంతే తత ఉపైతీత్యయ మర్థోఽనుపపన్నః. పుణ్యపాపనిర్ధూనన స్యోక్తత్వేన తత్రాఽవస్థితి హేతుభూతకర్మాభావా

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

నిర్యాతి సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం యద్ద్వైపరార్ధ్యం తదుపారమేష్ఠ్యమ్. ౨౬

న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యు ర్నార్తిర్న చోద్వేగ భయం కుతశ్చిత్.
యచ్చిత్తతోఽదః క్రియయాఽనిదం విదాం దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్. ౨౭

త్రేషు లోకేషు స్థిత్యయోగాత్. అతో దోషం దృష్ట్వా ద్వైపరార్ధ్యం ద్విపరార్ధ్యస్థాయి సిద్ధేశ్వరైః జుష్టాని ధిష్ణ్యాని విమానాని యస్మింస్తద్ శ్రేష్ఠం పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖసంబంధిస్థానం, యాతి నిర్యాతీత్యర్థః. వరుణేంద్రాదిప్రాప్తి స్త్వర్థసిద్ధా. ౨౬

చతుర్ముఖలోకస్య స్వర్గాద్యపేక్షయా చిరకాలస్థాయిత్వ మభిప్రయ న్నాహ (న యత్రేతి) యత్రేత్యస్య తత్ర దురంతదుఃఖప్రభావానుదర్శనా దిత్యుపరితనేనాన్వయః, ఆర్తిః దుఃఖమ్. ఉద్వేగః మనఃక్షోభః, భయం ఆగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం. కుతశ్చి దిత్యస్య భయ మిత్యనేనాఽన్వయః. కుతశ్చి చ్ఛీతాతపవాతవర్షాదిభ్యః. ఏవంవిధేఽపి చతుర్ముఖలోకే బ్రహ్మవిదాం నిర్వేదమాహ (యచ్చిత్తత ఇతి.) య ద్యస్మా దిత్యర్థః. అనిదంవిదాం ఇదంశబ్దవాచ్యపరిదృశ్యమానప్రపంచ విలక్షణపరబ్రహ్మవిదామ్. క్రియయా కర్మణా హేతుభూతేన, దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్. దురంత మపారం, యద్ దుఃఖం తస్య ప్రభవః, ప్రభవ త్యస్మాదితి ప్రభవః, దుఃఖహేతుభూతః సంసారః, తస్యానుదర్శనమ్, ఉత్ప్రేక్షణం, తస్మా చ్చిత్తతః చింతనాదదః దురంతదుఃఖమితి యచ్చతుర్ముఖలోకేఽపి బ్రహ్మవిద్భిః కర్మహేతుకం దురంతదుఃఖం చిత్తేనాఽనుమీయత ఇతి యత్తత ఏవ హేతో ర్విశేషం ప్రతిపద్యే త్యత్తరత్రాఽన్వయః. అర్థాంతరపరత్వ మనుపపన్న మధ్యాహారబాహుళ్యాత్. యస్య హిరణ్యగర్భస్య, చిత్తత ఉపాసనాత్, అద స్తస్య స్థాన ముపాసకై ర్లభ్యత ఇతి యదా యోజనా తదోపాసకైః లభ్యతే ఇత్యధ్యాహారః. అనిదంవిదాం హిరణ్యగర్భోపాసనరహితానాం, దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్, తదుపానకానామేవ దుఃఖనివృత్తిస్థానబ్రహ్మలోకాఖ్యం లభ్యతే ఇతి నోపపద్యతే. హిరణ్యగర్భస్థానస్యాఽపి దుఃఖనివృత్తిహేతుత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకం గతస్య శ్వేతాఖ్యస్య రాజ్ఞః పునర్భువ మాఽఽగత్య ప్రతిదినం స్వీయశవభక్షణం ప్రసిద్ధమ్, ఆవృత్తే ర్దర్శనాచ్చ. నను బ్రహ్మలోకస్థయోగినాం నపునరావృత్తిదుఃఖభయమ్. తత్ర మోక్ష్యమాణత్వనిశ్చయాదితి చేన్న. భూతలస్థయోగినామపి మోక్ష్యమాణత్వనిశ్చయా న్న పునరావృత్తిభయమితి, ముముక్షూణాం మహీతలచతుర్ముఖలోకయోః కో విశేషః 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున' ఇతి హి స్మర్యతే. తచ్చ ద్వైపరార్ధ్య మిత్యనేన సూచితమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ౨౭

తతో విశేషం ప్రతిపద్య నిర్భయ స్తేనాత్మనాపోఽనలమూర్తి రత్వరన్,
జ్యోతిర్మయో వాయు ముపేత్య కాలే వ్వాయ్వాత్మనా ఖం బృహదాత్మలింగమ్. ౨౮

ఘ్రాణేన గంధం రసనేన వై రసం రూపం తు దృష్ట్యా శ్వసనం త్వచైవ,
శ్రోత్రేణ చోపేత్య నభోగుణత్వం ప్రాణేన చాకూతి ముపైతి యోగీ. ౨౯

విశేషం పృథివీమయ మండకటాహం, ప్రతిపద్య వ్యాప్యేత్యర్థః. అనేన 'పృథివీ మండః భినత్తి' ఇతి శ్రుతి ర్వ్యాఖ్యాతా. విశేషశబ్దః పృథివీవాచకః 'మహదాదయో విశేషాంతా' ఇతి ప్రయోగాత్. అత్రాఽపి విశేషస్తు వికుర్వాణాదంభసో గంధవా నభూ దితి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ విశేషం ప్రతిపద్య నిర్యాతి ఇత్యనుషంగః, యద్వా ఉత్తరత్రోపైతీ త్యనేనాన్వయః, తేనాఽఽత్మనా స్వరూపేణోపలక్షితః అపః ఆవరణజలం ప్రతిపద్యే త్యన్వయః, ఆవరణాగ్నివ్యాప్తిమాహ (అనలమూర్తి మితి) మూర్తిభూతావరణాగ్నిం, ప్రతిపద్యాఽత్వరన్ త్వరా మకుర్వన్, క్లేదదాహాదిశంకాభావా దిత్యభిప్రాయః జ్యోతిర్మయః అగ్ని ర్భూత్వా అభ్రం భవతీతివత్ సంశ్లేషాభిప్రాయో జ్యోతిర్మయశబ్దః. వాయుం ఆవరణవాయు ముపేత్య, కాలే పూర్వపూర్వకావరణాత్యయానంతరకాలే, వాయ్వాత్మనా వాయుసంశ్లిష్ట రూపేణోపలక్షితో బృహత్స్వకార్యభూతవాయ్వాద్యపేక్షయా బృహత్, ఆత్మలింగం స్వాసాధారణశబ్ద లింగకం ఖ మావరణాకాశ ముపేత్య, ఆత్మలింగ మిత్యత్ర ఆత్మా స్వాసాధారణగుణశబ్దః, లింగ మాత్మనాఽఽత్మనోః ప్రమాణం యస్య తత్ ఇత్యర్థః, లింగం యద్ద్రష్టృదృశ్యయోరితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ఇద మావరణాంతరేష్వపి తత్తద్గంధాదిగుణవిశిష్టపృథివ్యాదిసంశ్లేషప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ఏవ మాకాశం భినత్తీత్యంతః శ్రుత్యర్థ ఉక్తః. ౨౮

గచ్ఛతో ముక్తస్య సూక్ష్మదేహస్థై రింద్రియైః తత్తద్భూతగుణగ్రహణ మాహ (ఘ్రాణేనేతి.) బ్రహ్మలోకపర్యంతేష్వేవ శబ్దాదిషు అనాదరోఽభిప్రేతః, ఆవరణగుణభూతానాం త్వనితరభోగ్యత్వాత్తద్గత గంధాదీన్ గృహ్ణాతీ త్యభిప్రాయః. ఘ్రాణేన స్వకీయఘ్రాణేంద్రియేణ, గంధ మావరణపృథివీగుణ భూతం గంధం, ఏవం రసనేంద్రియేణ రసం, దృష్ట్యా చక్షురింద్రియేణ రూపం తేజోగుణమ్, త్వచా త్వగింద్రియేణ, ఏవకారః సాంకర్యాభావద్యోతకః. శ్వసనం వాయుగుణం స్పర్శం. శ్రోత్రేణ శ్రోత్రేంద్రియేణ నభోగుణత్వం, స్వార్థే త్వప్రత్యయః. ప్రాణే నాంతఃకరణే నాకూతి మభిప్రాయం సమానీయ ఆకూతిరితి శ్రుతిమ్. అత్ర ప్రాణశబ్దే నేంద్రియవృత్తిహేతుభూతముఖ్యప్రాణో న వివక్షితః, తేన ఆకృతిగ్రహణాసంభవా దతోఽంతఃకరణం వివక్షితమ్. అంతఃకరణప్రసూతో హ్యాభిప్రాయః, ఏవం ఘ్రాణాదిభి ర్గంధాదీ నుపేత్య తత్తద్భూతభేదనదశాయాం తత్తద్గుణాన్ గృహ్ణ న్నుపైతీత్యర్థః. ౨౯

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

స భూతసూక్ష్మేంద్రియసన్నికర్షం మనోమయం దేవమయం వికార్యమ్.
సంసాద్య గత్యా సహ తేన యాతి విజ్ఞానతత్త్వం గుణసన్నిరోధమ్ ౨౦

తేనాఽఽత్మనాఽఽత్మాన ముపైతి శాంత మానంద మానందమయోఽవసానే,

అథాఽహంకార మహత్ప్రవృత్తీనా మతిక్రమ మాహ (స ఇతి) స యోగీ గత్యా గమనేన వికార్యం స్వకార్యరూపేణ పరిణామిన మహంకారం సంసాద్యే త్యన్వయః. వికార్యమేవ విశినష్టి (దేవమయం.) దిగ్వాతాది దేవాధిష్ఠితేంద్రియకారణం మనోమయం మనఃకారణం భూతసూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం-భూతా న్యాకాశాదీని, తత్ సూక్ష్మాణి శబ్దాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మభేదేంద్రియాణి. ఏతేషాం సన్నికర్షం కారణం భూతసూక్ష్మసన్నికర్షేంద్రియసన్నికర్షాభ్యాం ద్వివిధాహంకారభేదౌ తామససాత్త్వికాహంకారా వుభౌ. మనోమయం దేవమయ మితి చ సాత్త్వికాహంకారకార్యప్రదర్శనం. దేవమయ మిత్యేతావతైవ సిద్ధే తత్కార్యప్రదర్శనాయ ఇంద్రియసన్నికర్షత్వ మనోమయత్వోక్తిః. ఇంద్రియసృష్టా వనుగ్రాహకరాజసాహంకారగ్రహణాయ అత ఏవ రాజసాహంకారస్య న పృథక్ కార్యప్రదర్శనం తస్యానుగ్రాహకమాత్రత్వేన పృథక్ కార్యాక్షమత్వాత్. తచ్చాగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. తేనాతిక్రాంతాహంకారేణ సహోపలక్షితః విజ్ఞానతత్త్వం మహాంతం యాతి. 'విజ్ఞానసారథి ర్యస్తు' 'బుద్ధిం తు సారథిం' 'మహాన్ వై బుద్ధిలక్షణ' ఇతి వచనానా మైకార్థ్యాత్ గుణసామ్యావస్థప్రకృత్యతిక్రమణ మాహ (గుణసన్నిరోధ మితి.) గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం సన్నిరోధః సామ్యం యస్మిన్ తత్ప్రధానం యాతీత్యర్థః. ౩౦

అవసానే ప్రకృతే రవధౌ 'గౌరనాద్యంతవతీ సా జనిత్రీ నిత్యా సతతవిక్రియా' ఇతి ప్రకృతే ర్నిత్యత్వాత్ దేశావధి రవసానశబ్దోక్తః, స్వకీయభూతసూక్ష్మేంద్రియాణాం స్వకారణేషు లయోఽవ్యవసానశబ్దవివక్షితః, తేనాత్మనా విరజసా స్వరూపేణోపలక్షితః శాంతమూర్మిషట్కరహిత మానందం నిరతిశయానందస్వరూపం. ఆత్మానం పరమాత్మానం, ఆనందమయపరమాత్మసామ్యాపత్త్యా ఆనందమయః స్వయం నిరతిశయానందప్రచురః, ఉపైతి. ఆత్మానందశబ్దాభ్యాం 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' దిత్యుపక్రమోపసంహారగతవాక్యద్వయం స్మారితమ్. ఏవం 'క్షయంతమస్య రజసః పరాకే ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ తదక్షరే పరమే వ్యోమన్' ఇత్యుక్త ప్రకృతిపురుషాతీత పరమాకాశస్థ భగవత్ప్రాప్తిః అర్చిరాదినా గతస్యోక్తా, ఏవం స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీ త్యస్యార్థ ఉక్తః. అథ ధూమాద్యర్చిరాదిమార్గయోః ప్రామాణికత్వం కథయ న్నేతేన

ఏతాం గతిం భాగవతీం గతో యః స వై పున ర్నేహ విషజ్జతేఽఙ్గ. ३०

ఏతే సృతీ తే నృప వేదగీతే త్వయాఽభిపృష్టే చ సనాతనే చ,
యే వై పురా బ్రహ్మణ ఆహ తుష్ట ఆరాధితో భగవా న్వాసుదేవః. ३२

న హ్యతోఽన్యః శివః పంథా విశతః సంసృతా విహ,
వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగో యతో భవేత్. ३३

భగవాన్ బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన త్రి రన్వీక్ష్య మనీషయా,

ప్రతిపాద్యమానా ఇత్యంశస్యార్థమాహ (ఏతామితి.) భాగవతీం భగవదుద్దేశ్యాం. గతి మర్చిరాదిమార్గం. యోగతః స పున రిహ తత్ర్పకృతిమండలేఽంగం కర్మాధీనదేహం ప్రతి, న విషజ్జతే నాసక్తో భవతి. ३०

అథ మార్గద్వయ ముక్తం నిగమయతి (ఏతే ఇతి.) ఇమౌ మార్గౌ అర్చిరాదిధూమాదిమార్గౌ. వేదగీతే, 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే తేర్చిష మభిసంభవంతి అథయ ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసంభవంతి' ఇత్యాదివేదబోధితే త ఏవ సనాతనే స్థితే త. ఏవ సృతీ హే నృప! త్వయాభిపృష్టే చ యద్రోప్తవ్య మిత్యనే నార్చిరాదిమార్గస్య ధూమాదిమార్గస్యాపి పృష్టత్వాత్ చకారా న్మయా కథితే ఇత్యర్థః. సనాతనత్వం విశదయతి (యే ఇతి.) యే వై యే సృతీ పురా కల్పాదౌ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయారాధితః సమ్య గుపాసనయా ప్రీతః వాసుదేవః సర్వభూతాంత రాత్మా భగవా నాహ ఉవాచ. తస్మాత్ సనాతనే ఇత్యర్థః. ३२

సంసారిణోఽర్చిరాదిప్రాప్తౌ భక్తియోగా దన్య ఉపాయో నాస్తి. అర్చిరాదిగతిచింతాపి భక్తి యోగోపాయ ఇత్యాహ (న హీతి.) అత అర్చిరాదే రన్యః అపరః. సంసృతౌ సంసారే. శివః పంథాః. కల్యాణరూపో మార్గో న విశ్రుతః విశేషేణ న శ్రుతః. యతః అర్చిరాదిమార్గచింతనాత్ వాసుదేవే సర్వాంతరాత్మని భగవతి పరమాత్మని భక్తి ర్భవేత్ తస్మా త్తచ్చింతా చ కార్యా. తథా చ సూత్రకారః 'యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే' (4-3-0) యోగినో యోగనిష్ఠాన్ ప్రతి స్మార్తే స్మృతివిషయ భూతే స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయానాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే యోగాంగతయా. అనుదినం 'నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవాఽర్జున' ఇతి స్మరణాదితి సూత్రార్థః. ३३

కథం వాసుదేవే భక్తిరేవార్చిరాదిగతా వుపాయ ఇత్యత్రాహ (భగవానితి.) 'ఏవ మేష మహా శబ్దో మైత్రేయ భగవాన్' ఇత్యాదిప్రకారేణ భగవచ్ఛబ్దశబ్దితో వాసుదేవ ఏవ బ్రహ్మ జగత్కారణం తద్భక్తిరేవ మోక్షోపాయః. కథ మిత్యత్రాహ (కార్త్స్న్యేనేతి.) మనీషయా బుద్ధ్యా. కార్త్స్న్యేన త్రి

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

తదధ్యవస్యత్కూటస్థో రతి రాత్మ న్యతో భవేత్. ౩౪

భగవాన్ సర్వభూతేషు లక్షితః స్వాత్మనా హరిః,
దృశ్యై ర్బుద్ధ్యాదిభి ర్ద్రష్టా లక్షణై రనుమాపకైః ౩౫

తస్మాత్ సర్వాత్మనా రాజన్ హరి స్సర్వత్ర సర్వదా,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యో భగవాన్ నృణామ్. ౩౬

రన్వీక్ష్య కృత్స్నప్రమాణజాతం ముహుర్ముహు రాలోచ్య 'ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః' ఇతివత్ తదధ్యవస్య నిశ్చిత్య స్థితః. కిమధ్యవస్య ఇత్యత ఆహ (కూటస్థ ఇతి.) నిర్వికారే పరమాత్మని రతిః ముక్తౌ ఆనందః నిరతిశయానందపరమాత్మానుభవజనితసర్వావస్థోచితాశేషశేషత్వైకరతిః, యతో భక్తియోగా ద్భవేత్ స ఏవ భక్తియోగో ముక్త్యుపాయః ఇతి నిశ్చిత్య నిపుణతరో లోకః స్థిత ఇత్యర్థః. ౩౪

నను అతీంద్రియే భగవతి కథం భక్తి రుత్పద్యతే? కథంతరాం రతి రిత్యాశంక్య పరిశుద్ధమనోవిషయత్వాత్ ఉభయమపి సంభవతీ త్యాశయే నాహ (భగవానితి.) స్వాత్మనా యోగపరిశుద్ధమనసా సర్వభూతేషు భగవాన్ లక్షితః సాక్షాత్కారార్హః, మనసా తు 'విశుద్ధేన మనసాఽభిక్లృప్త' ఇతి శ్రుతేః. తర్హి స కిం ఘటాదివత్ దృశ్య ఏవేత్యత ఆహ—ద్రష్టా సర్వజ్ఞః. న కేవలం యోగపరిశుద్ధమనోవిషయ ఏవ ప్రమాణాంతరవిషయోఽపీత్యాహ దృశ్యైరితి. దృశ్యైః బుద్ధ్యాదిభిః మహదాదిభిః 'మహాన్ వై బుద్ధిలక్షణ' ఇతి వచనాత్ కార్యభూతమహదాదిభి ర్ద్రష్టా తత్కారణభూతోఽనుమీయతే ఇత్యర్థః. న కేవల మనుమాన విషయ ఏవ కింతు శాస్త్రవిషయోఽపీత్యాహ (లక్షణై రనుమాపకై రితి.) పదద్వయేన లక్షయంతీతి లక్షణాని వేదాంతవాక్యాని 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం, యతో వా ఇమాని భూతాని' ఇత్యాదీని తథా తదుపజీవ్యకారణత్వప్రతిపాదకాని 'సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ' దిత్యాదీని, తై రనుమాపకైః స్మృతివచనైః స్మృతీనాం శ్రుత్యనుమాపకత్వాత్ శ్రుతిస్మృతిభ్యా మప్యుపలక్షితః. అనేన కేవలానుమానగమ్యత్వవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః. తన్నిరాసప్రకారస్తు 'శాస్త్రయోనిత్వాత్' (1–1–౩) ఇత్యధికరణసాధ్యః బుద్ధ్యాదికార్యవర్గై రుపలక్షితః జగత్కారణతయా శాస్త్రైః ప్రతిపన్నః. తత్స్వరూపం తు యోగపరిశుద్ధమనసా సాక్షాత్కుర్వంతీ త్యాగమోక్తవివేకజన్యజ్ఞానద్వయవిషయత్వ ముక్తం భవతి. ౩౫

యచ్ఛ్రోతవ్య మిత్యాదిప్రశ్నోత్తర ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) స్పష్టోఽర్థః. ౩౬

పిబంతి యే భగవత ఆత్మన స్సతాం కథామృతం శ్రవణపుటేషు సంభృతమ్,
పునంతి తే విషయవిదూషితాశయం వ్రజంతి తచ్చరణసరోరుహాన్తికమ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

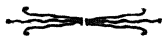

అస్తు యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం యోగారంభో వా కథం స్యాదిత్యత ఆహ (పిబంతీతి) భగవత ఆత్మనః పరమాత్మనః కథామృతం యే పిబంతి తే విషయ విదూషితాశయం పునంతీత్యన్వయః. కథామృతం వా కథం లభ్యతే ఇత్యత ఆహ (సతా మితి.) కర్తరి షష్ఠీ. సద్భిః కర్ణపుటేషు, సంభృతం పూరితం, అనేన సత్సేవయా ప్రథమం భవితవ్య మిత్యుక్తం భవతి, సత్సేవయా ప్రాప్తహరికథాశ్రవణేన, విషయైః శబ్దాదిభిః. విదూషితం కలుషితం ఆశయ మంతఃకరణం పునంతి, సత్సేవాదిభక్తియోగాంతస్య ఫలమాహ (వ్రజంతీతి,) తస్య భగవతః చరణసరోరుహయో, రంతికం సమీపం, వ్రజంతి ప్రాప్నువంతి, ప్రథమం సత్సేవా, తతః శ్రవణం, తతో యోగారంభః, తతః అగమోత్థవివేకాదిసాధనసంపజ్జన్యజ్ఞానాభ్యాస్యాఽనుగృహీతా ప్రత్యక్షతాపన్నా భక్తిరిత్యయం క్రమోఽత్రోక్తః. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఏవ మేత న్నిగదితం పృష్టవాన్ యద్భవాన్ మమ,
నృణాం యన్మ్రియమాణానాం మనుష్యేషు మనీషిణామ్. ౧

బ్రహ్మవర్చసకామస్తు యజేత బ్రహ్మణస్పతిమ్,
ఇంద్ర మింద్రియకామస్తు ప్రజాకామః ప్రజాపతీన్. ౨

దేవీం మాయాం తు శ్రీకామ స్తేజస్కామో విభావసుమ్,
వసుకామో వసూన్ రుద్రాన్ వీర్యకామోఽథ వీర్యవాన్. ౩

అన్నాద్యకామ స్త్వదితిం స్వర్గకామోఽదితే స్సుతాన్,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం ముముక్షో ర్భగవచ్ఛ్రవణాదికం కర్తవ్య మిత్యుక్తమ్. అథ తదేవ వ్యతిరేకముఖేన ద్రఢయితుం అన్యదేవతానాం క్షుద్రఫలత్వం వక్ష్యన్ పూర్వోక్త మనువదతి (ఏవ మితి) మనుష్యేషు కదాచి ద్దైవకళా న్మనుష్యత్వం ప్రాప్తేషు జీవేషు యే మనీషిణః తేషాం తత్రాపి యే మ్రియమాణా స్తేషాం విశేషతో యత్ కర్తవ్యం పురా మాం ప్రతి పృష్టవాన్ తద్భగవచ్ఛ్రవణాదిక మేవేత్యేవం నిగదిత ముక్త మిత్యర్థః. ౧

కామఫలప్రాప్త్యర్థ మన్యేషాం దేవతానాం భజన మాహ (బ్రహ్మవర్చసే త్యాదినా.) బ్రహ్మవర్చసం కామయమానః, బ్రహ్మణస్పతిం వేదపతిం, యజేత భజేత. ఇంద్రియకామః ఇంద్రియసామర్థ్యకామః, ఇంద్రం యజేత ఇత్యనుషంగః, ఏవ మగ్రేఽపి ప్రజాపతీన్ దక్షాదీన్. ౨

దేవీం దేవస్య విష్ణోః సంబంధినీం మాయాం విస్మయనీయశక్తిమ్, విభావసు మగ్నిం వసుకామః అర్థకామః వసూన్ యజేత. వీర్యకామస్తు రుద్రాన్ యజేత. యజనఫలమాహ (వీర్యవానితి,) భవేదితి శేషః. ఇదం సర్వత్ర తత్ఫలావాప్తే రుపలక్షణమ్. ౩

(అన్నా॰) భోజ్యమ్. ఆద్యం భక్ష్యం ఖరం విశద మభ్యవహార్యం భోజ్యం ఖరం కఠినం

విశ్వాన్ దేవాన్ రాజ్యకామః సాధ్యాన్ సంసాధకో విశామ్, ౪

ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ పుష్టికామ ఇలాం యజేత్,
ప్రతిష్ఠాకామః పురుషో రోదసీ లోకమాతరౌ. ౫

రూపాభికామో గంధర్వాం స్త్రీకామోఽప్సర ఊర్వశీమ్,
ఆధిపత్యకామ స్సర్వేషాం యజేత పరమేష్ఠినమ్. ౬

యజ్ఞం యజే ద్యశస్కామః కోశకామః ప్రచేతసమ్,
విద్యాకామస్తు గిరిశం దాంపత్యార్థ ముమాం సతీమ్. ౭

ధర్మార్థ ఉత్తమశ్లోకం తంతుం తన్వన్ పితౄన్ యజేత్,
రక్షాకామః పుణ్యజనా నోజస్కామో మరుద్గణాన్. ౮

రాజ్యకామో మనూన్ దేవాన్ నిరృతిం త్వభిచరన్ యజేత్,

విశదం వివిక్తావయవం భక్ష్యమితి విశేషః. తదుభయకామో దితిం యజేత్. అదితేః సుతాన్ దేవా నాదిత్యా న్వా విశాం సంసాధకః దిక్పతిత్వకామః. ౪

పుష్టి ర్దేహబలం తత్కామః ఇలాం పృథ్వీం యజేత, ప్రతిష్ఠాకామః స్థానా దప్రచ్యుతికామః రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ తయోః సర్వలోకాధారత్వా ల్లోకమాతరత్వమ్. ౫

(రూప మభికామయమానః) అప్సరాశ్చాసౌ ఉర్వశీ చ తామ్. సర్వేషా మాధిపత్యకామః ప్రభుత్వకామః, పరమేష్ఠినం బ్రహ్మాణమ్. ౬

(యజ్ఞం) విష్ణుం కోశో వసుసంచయః వసుకామ ఇత్యత్ర ధనమాత్రమితి భేదః. ప్రచేతసం వరుణం విద్యాకామః జ్ఞానకామః, దాంపత్యార్థం దంపత్యోరన్యోన్యప్రీత్యర్థం, సతీ మిత్యుమావిశేషణమ్. పతివ్రతా ముమాం దేవీం ఇత్యర్థః. ౭

ఉత్తమశ్లోకం విష్ణుం తంతుం సంతానం తన్వన్ విస్తారయన్ సంతానవృద్ధికామ ఇత్యర్థః. రక్షాకామః బాధానివృత్తికామః, పుణ్యజనాన్ యక్షాన్, ఓజస్కామః బలకామః. ౮

(రాజ్యకామః) మనురూపాన్ దేవాన్ అభిచరన్ శత్రుమరణ మిచ్ఛన్ నిరృతిం రాక్షసం కామ కామః భోగేచ్ఛుః, అకామః వైరాగ్యకామః, పరం పురుషం పరమపురుషం 'యో యో యాం యాం

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

కామకామో యజేత్ సోమ మకామః పురుషం పరమ్. ౯

అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః.
తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పరమ్. ౧౦

ఏతావానేవ యజతా మిహ నిశ్శ్రేయసోదయః,
భగవ త్యచలో భావో యద్భాగవతసంగతః. ౧౧

జ్ఞానం యదా ప్రతినివృత్తగుణోర్మిచక్ర మాత్మప్రసాద ఉత యత్ర గుణేష్వసంగః,
కైవల్యసమ్మతపథ స్త్వథ భక్తియోగః కో నిర్వృతో హరికథాసు రతిం న కుర్యాత్. ౧౨

తనుం భక్త' ఇతి ఇంద్రాదిరూపిణోఽపి పరమపురుషస్యైవాంతవత్ ఫలప్రదత్వాత్ తత్తత్ఫలేష్వభి రిజ్యమానః పరమపురుష ఏవాంతవత్ఫలాని ప్రయచ్ఛతి. 'అనన్యా శ్చింతయంతో మా' మితి రీత్యా తు భజమానస్య స ఏవ ముక్తిం ప్రయచ్ఛతీ త్యభిప్రాయః. ౯

(ఉదారధీ) రితి మోక్షకామవిశేషణం, తీవ్రేణ, అవిచ్ఛిన్నేన భక్తియోగేన. ౧౦

ఏవం యజద్భిః కదా మోక్షోఽవాప్యత ఇత్యత ఆహ (ఏతావానితి.) ఇహాస్మిన్ లోకే యజతాం నిశ్శ్రేయసస్య మోక్షస్యోదయో లాభః, ఏతావాన్ ఏతదవధికః భాగవతసంగాత్ 'భగవ త్యచలో భావ' ఇతి యద్ భాగవతసంగాత్ భగవ త్యచలే భావే సతి, నిశ్శ్రేయసోదయః సిద్ధ ఏవ తస్మా ద్భాగవత సంగా దచలో భావ ఏవ సంపాద్య ఇతి భావః. ౧౧

యద్భాగవతసంగత ఇత్యనేన సూచితాం హరికథాం ప్రస్తౌతి (జ్ఞాన మితి.) యాసు హరికథాసు, జ్ఞానాదీని సంపత్స్యంతే, తాసు హరికథాసు, రతిం కో న కుర్యా దిత్యన్వయః. యదా హరికథారతిదశాయాం ప్రతినివృత్తాః గుణాః సత్త్వాదికార్యాణి, ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యస్మాత్తథాభూతం జ్ఞాన మాత్మప్రసాదః చిత్తనైర్మల్యం, ఉభయత్ర లోకద్వయే గుణేషు, శబ్దాదిషు విషయే, ష్వసంగో వైరాగ్యం కైవల్యే ముక్తౌ సంమతః పంథాః ఉపాయః కైవల్యసమ్మతపథః, తథాభూతో భక్తియోగ శ్చేత్యేతే సంపత్స్యంతే తథాభూతాసు హరికథాసు నిర్వృతః సుఖితః రతి మాసక్తిం కో న కుర్యాత్, సర్వోఽపి కుర్యా దేవేత్యర్థః. ౧౨

శౌనక ఉవాచ—

ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభః,
కి మన్యత్ పృష్టవాన్ భూయో వైయాసకి మృషిం కవిమ్. ౧౩

ఏత చ్ఛుశ్రూషతాం విద్వన్ సూత నోఽర్హసి భాషితుమ్,
కథా హరికథోదర్కాః సతాం స్యుః సదసి ధ్రువమ్. ౧౪

స వై భాగవతో రాజా పాండవేయో మహారథః,
బాలక్రీడనకైః క్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదదే. ౧౫

వైయాసకిశ్చ భగవాన్ వాసుదేవపరాయణః,
ఉరుగాయగుణోదారాః సతాం స్యు ర్హి సమాగమే ౧౬

ఏవం హరికథాప్రభావే ఉక్తే పున ర్జగద్వ్యాపారరూపహరికథాబుభుత్సయా మునిఋషయోః సంవాద మవతారయితుం శౌనకః పృచ్ఛతి (ఇతీత్యాదినా.) ఇతి పూర్వోక్తప్రకారేణాభివ్యాహృతం, నిశమ్య శ్రుత్వా, భరతర్షభః భరతవంశశ్రేష్ఠో రాజా పరీక్షి, దృషిం పరబ్రహ్మదర్శినం కవిం శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతం వైయాసకిం వ్యాసపుత్రం శ్రీశుకం ప్రత్యన్యత్ కిం పృష్టవాన్. ౧౩

ఏత చ్ఛుశ్రూషతాం నః అస్మాకం హే సుత! హే విద్వన్! భాషితుం వక్తు మర్హసి. తత్ప్రశ్నే తవ కో లాభ ఇతి చేత్తత్రాహ (కథా ఇతి.) హరికథైవ ఉదర్కః ఉత్తరఫలం యాసాం తాః హరికథోదర్కాః హరికథాప్రధానా ఇత్యర్థః. తథాభూతాః కథాః సతాం భగవద్భక్తానాం, సంసది సభాయాం స్యుః ధ్రువం నిశ్చయః. అతః భగవత్కథాశ్రవణమేవ లాభ ఇతి భావః. ౧౪

రాజశుకయోః భగవద్భక్తత్వమేవాహ (స ఇతి సార్ధేన.) పాండవేయో మహారథో రాజా మహాభాగవతః యో రాజా బాలక్రీడనకైః బాల్యక్రీడాభిః క్రీడన్, కృష్ణక్రీడాం శ్రీకృష్ణపూజారూపాం క్రీడా, మాదదే. తస్య బాలక్రీడా అపి శ్రీకృష్ణపూజారూపా ఏవాతః ఆబాల్యం భాగవత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౫

ఏవం భగవా నుత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానాం ఇత్యాదిగుణవిశిష్టో వైయాసకిః వాసుదేవపరాయణః- వాసుదేవః పరాయణం పరమప్రాప్యం పరమోపాయశ్చ యస్య స తథోక్తః, ఏవ ముభయోరపి భాగవతత్వాత్ తత్సంవాద ఏవ ప్రష్టవ్య ఇత్యాహ. హి యస్మాత్ సతాం భాగవతానాం సమాగమే సంగతౌ ఉరుగాయస్య భగవతో గుణై రుదారా మహత్యః కథాః, స్యుః ప్రవృత్తా భవేయుః. ౧౬

(భగవత్సేవాపరాయణేంద్రియాణాం ప్రశంసనమ్)

ఆయుర్హరతి వై పుంసా ముద్యన్నస్తం చ యన్నసౌ,
తస్యర్తే యత్ క్షణో నీత ఉత్తమశ్లోకవార్తయా. ౧౭

తరవః కిం న జీవంతి భస్త్రాః కిం న శ్వసంత్యుత,
న ఖాదంతి న మేహంతి కిం గ్రామపశవోఽపరే. ౧౮

శ్వవిడ్వరాహోష్ట్రఖరైః సంస్తుతః పురుషః పశుః.
న యత్కర్ణపథోపేతో జాతు నామ గదాగ్రజః. ౧౯

బిలే బతోరుక్రమవిక్రమాన్ యే న శృణ్వతః కర్ణపుటే నరస్య,
జిహ్వాఽసతీ దార్దురికేవ సూత న చోపగాయ త్యురుగాయగాథాః. ౨౦

కించ వృధైవ క్షీయమాణ మాయుః హరికథాయా మేవ సఫలం కుర్విత్యాశయే నాహ — (ఆయురితి త్రిభిః.) అసౌ సూర్య ఉద్య న్నుదయం ప్రాప్నువన్ అస్తం చ యన్ తిరోధానం ప్రాప్నువన్ తిరోవన్నిత్యర్థః. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో వార్తయా కథయా యత్ క్షణో నీతః యః క్షణో నీతః తస్య ఋతే తం క్షణం వినా ఆయుర్హృతం న తు క్షణో న హృతః సఫల ఇత్యర్థః. ౧౭

నను జీవనమేవ తదాయుషః ఫలమస్తు, తత్రాహ (తరవ ఇతి.) ఉత్పత్తినాశమధ్యస్థితి ర్జీవనం, నను తేషాం శ్వాసో నాస్తి తత్రాహ (భస్త్రా ఇతి.) చర్మకోశా న శ్వసంతి కిం. వాయు మూర్ధ్వం న నిస్సారయంతి కిం, నను తాసాం ఆహారాదికం నాస్తి, తత్రాహ-గ్రామపశవః అపరే ఆయు ర్వ్యయం కుర్వంత శ్చ న ఖాదంతి నాదంతి, న మేహంతి న రేతః సేచంతి. మైథునం న కుర్వంతీ త్యర్థః. ౧౮

తమపి నరాకారం పశుం మత్వాఽఽహ (విడ్వరాహః) గ్రామసూకరః. శ్వాదిభిః సదృశత్వేన సంస్తుతో నిరూపితః. స క ఇత్యత ఆహ (నేతి.) జాతు కదాచిదపి గదాభృతో భగవతో నామ యస్య కర్ణపథముపేతం యత్కర్ణపథోపేతం. యస్య కర్ణమార్గం న ప్రాప్నోతి స ఇత్యర్థః. తమేవ నిందతి (బిలేతి.) ౧౯

ఉరుక్రమస్య భగవతో విక్రమాన్ వ్యాపారాన్ న శృణ్వతోఽశృణ్వతో నరస్య యే కర్ణ పుటే తే బిలే వృథా రంధ్రే, హే సూత ! ఉరుగాయగాథాః భగవత్కథాః, న చేదుపగాయతి తస్య జిహ్వాఽసతీ దుష్టా దార్దురికీ మండూకజిహ్వేవ. ౨౦

భారః పరం పట్టకిరీటజుష్ట మప్యుత్తమాంగం న నమే న్ముకుందమ్,
శావౌ కరౌ నో కురుత స్సపర్యాం హరే ర్లసత్కాంచనకంకణౌ వా. ౨౧

బర్హాయితే తే నయనే నరాణాం లింగాని విష్ణో ర్న నిరీక్షతో యే,
పాదౌ నృణాం తౌ ద్రుమజన్మభాజౌ క్షేత్రాణి నానువ్రజతో హరే ర్యౌ. ౨౨

జీవఞ్ఛవో భాగవతాంఘ్రిరేణుం న జాతు మర్త్యోఽభిలభేత యస్తు,
శ్రీవిష్ణుపద్యా మనుజ స్తులస్యాః శ్వసఞ్ఛవో యస్తు న వేదగంధమ్. ౨౩

తదశ్మసారం హృదయం బతేదం యద్గృహ్యమాణై ర్హరినామధేయైః,
న విక్రియేతాఽథ యదా వికారో నేత్రే జలం గాత్రరుహేషు హర్షః. ౨౪

యది ముకుందం న నమేత్ న నమస్కుర్యాత్ తదుత్తమాంగం శిరః పట్టకిరీటజుష్టం పట్టేన శిరోల్లేఖేన కిరీటేన వా జుష్టమపి పరం కేవలం భారః. హరేః సపర్యాం పూజాం నో కురుతః న కుర్వంతౌ చేత్తౌ కరౌ హస్తౌ చ లసంతౌ కాంచనకంకణౌ యయో స్తథాభూతావపి, శావౌ శవసంబంధినా వివ అమంగళా విత్యర్థః. ౨౧

విష్ణో ర్లింగాని మూర్తీః న నిరీక్షత శ్చేత్తే నయనే బర్హాయితే మయూరపిచ్ఛనేత్రతుల్యే. క్షేత్రాణి శ్రీరంగాదీని. నానువ్రజత శ్చేత్తౌ నృణాం పాదౌ, ద్రుమజన్మభాజౌ ద్రుమజన్మభజతః ఇతి తథా వృక్షమూలతుల్యా విత్యర్థః. ౨౨

(భాగవతాంఘ్రిరేణుం) జాతు కదాచిదపి యస్తు మర్త్యో మనుష్యః నాభిలభేతాఽభితో న స్పృశే న్న ధారయేత్, స జీవన్ శవః జీవన్నపి శవతుల్యః. శ్రీవిష్ణుపద్యాః శ్రీవిష్ణుపదలగ్నాయాః, తులస్యా గంధం సుగంధం యస్తు మనుజో న వేదాభిఘ్రాయ నాభినందే దిత్యర్థః. స శ్వసన్ జీవః ప్రాణయుక్తోఽపి, శవః శవతుల్యః. ౨౩

గృహ్యమాణైః స్మరణకీర్తనాదిభిః గృహ్యమాణైః భగవన్నామభిః యదిదం హృదయం న విక్రియేత వికార్యం న ప్రాప్నుయాత్. అథ ముఖే వికారః నేత్రే జల మానందాశ్రుబిందవః గాత్రరుహేషు హర్షః రోమాంచ శ్చ న స్యాత్ తద్ధృదయ మశ్మసారం కార్ష్ణాయసం, బతేతి ఖేదే. యదా మనోవికారో భవతి తదా ఆనందాశ్రుః రోమాంచ శ్చ స్యాదిత్యర్థః. ౨౪

అథాఽభిధే హ్యంగ మనోఽనుకూలం ప్రభాషసే భాగవతప్రధానః,
యదాహ వైయాసకి రాత్మవిద్యావిశారదో నృపతిం సాధు పృష్టః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

వైయాసకే రితి వచ స్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మనః,
ఉపధార్య మతిం కృష్ణే ఔత్తరేయ స్సతీం వ్యధాత్. ౧

భాగవతప్రధాన స్త్వం మనసోఽనుకూలం ప్రియం భాషసే, అథోఽతః ఆత్మవిద్యాయాం విశారదః నిపుణః వైయాసకిః శ్రీశుకః సాధుపృష్టః సన్నృపతిం ప్రతి యదాహ తదభిధేహీత్యన్వయః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవ మాపృష్టః సూతో రాజ్ఞః ప్రశ్నం కథయితుం తస్య ప్రాక్తనీం స్థితి మాహ (వైయాసకే రితి.) వైయాసకేః శ్రీశుకస్యాఽఽత్మనః, తత్త్వనిశ్చయం యథావస్థితస్వరూపనిశ్చయాత్మకం వచః, ఇత్యుక్తప్రకారే ణోపధార్య, శ్రుత్వౌత్తరేయః ఉత్తరాపుత్రః రాజా, శ్రీకృష్ణే సతీం మతిం వ్యధా దకరోత్. ౧

ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు,
రాజ్యే చావికలే నిత్యం విరూఢాం మమతాం జహౌ. ౨

పప్రచ్ఛ చేమ మేవార్థం యన్మాం పృచ్ఛథ సత్తమాః,
కృష్ణానుభావశ్రవణే శ్రద్దధానో మహాయశాః. ౩

సంస్థాం విజ్ఞాయ సన్న్యస్య కర్మ త్రైవర్గికం చ యత్,
వాసుదేవే భగవతి ఆత్మభావం పరం గతః. ౪

రాజోవాచ—

సమీచీనం వచో బ్రహ్మన్ సర్వజ్ఞస్య తవాఽనఘ,
తమో విశీర్యతే మహ్యం హరేః కథయతః కథాః. ౫

భూయ ఏవ వివిత్సామి భగవా నాత్మమాయయా,
యథేదం సృజతే విశ్వం దుర్విభావ్య మధీశ్వరైః. ౬

కిం చ ఆత్మా దేహః, ద్రవిణం ధన, మాత్మాదిషు అవికలం నిరుపద్రవే రాజ్యే చ. విరూఢాం నిత్యరూఢాం, మమతాం అహం మమత్వాభిమతిం, తత్యాజ. ౨

హే సత్తమాః! శౌనకాదయః! ఇమమేవ హరికథాలక్షణ మేవార్థం పప్రచ్ఛ మాం ప్రతి యత్ పృచ్ఛథ యూయం కథంభూతః పప్రచ్ఛ? శ్రీకృష్ణానుభావశ్రవణే శ్రీకృష్ణలీలాశ్రవణే, శ్రద్దధానః అత ఏవ మహాయశాః. ౩

(సంస్థాం) మృత్యుం, విజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా, త్రైవర్గికం ధర్మార్థకామసాధనం, కర్మ సన్న్యస్య త్యక్త్వా. భగవతి వాసుదేవే, స్వాత్మభావం స్వస్యాత్మత్వం, మమాత్మా వాసుదేవ ఇతి బుద్ధివిశేషం, పరం దృఢం, గతః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ఏవంవిధః పరీక్షిత్ పప్రచ్ఛేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౪

స్వబుభుత్సిత మవతారయితుం మునివచోఽభినందతి రాజా (సమీచీన మితి.) హే బ్రహ్మన్! అనఘ! మహ్యం హరేః కథాః కథయతః సర్వజ్ఞస్య తవ, వచః సమీచీనం యత స్తమోఽజ్ఞానం, విశీర్యతే నశ్యతి ౫

బుభుత్సన్ పృచ్ఛతి (భూయ ఇతి.) భూయః పునః, వివిత్సామి వేదితు మిచ్ఛామి, అధీశ్వరై ర్బ్రహ్మాదిభి ర్దుర్విభావ్య మప్రతర్క్యం, ఇదం విశ్వం, యథా సృజతి. ౬

(శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనం)

యథా గోపాయతి విభు ర్యథా సంయచ్ఛతే పునః,
యాం యాం శక్తి ముపాశ్రిత్య పురుశక్తిః పరః పుమాన్.
ఆత్మానం క్రీడయన్ క్రీడన్ కరోతి వికరోతి చ. ౬

నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ హరే రద్భుతకర్మణః,
దుర్విభావ్య మివాఽఽభాతి కవిభి శ్చ విచేష్టితమ్. ౭

యథా గుణాంస్తు ప్రకృతే ర్యుగప త్క్రమశోఽపి వా,
బిభర్తి భూరిశ స్త్వేకః కుర్వ న్కర్మాణి జన్మభిః. ౮

(యథా గోపాయతి) రక్షతి, యథా పునః సంయచ్ఛతి సంహరతి, పురుశక్తిః అనంతశక్తిః, పరః పుమాన్ పరమపురుషః, యాం యాం బ్రహ్మాదిరూపాం, శక్తిం శరీరం ఉపాశ్రిత్యాఽధిష్ఠాయ, ఆత్మానం బ్రహ్మరుద్రాదిరూపిణం స్వాత్మానం, క్రీడయన్ సృష్ట్యాదివ్యాపారవిశేషాభినివిష్టం కుర్వన్, స్వయం క్రీడన్, స్థిత్యాదివ్యాపారం కుర్వన్, కరోతి స్వయమేవ తత్తదంతరాత్మతయా సృష్ట్యాదివ్యాపారం కరోతి, వికరోతి విరుద్ధం కరోతి. ఇయం జగద్వ్యాపారరూపా క్రీడా స్వాతంత్ర్యమూలా న తు బాలాదీనా మివ కర్మమూలే త్యభిప్రాయః. ఉపసంహరతి, ౬

హే భగవన్ ! అద్భుతకర్మణః విస్మయనీయవ్యాపారస్య హరేః విచేష్టితం కవిభిః జ్ఞానాధికై రపి దుర్విభావ్య మప్రతర్క్య మివాఽఽభాతి ప్రతీయతే. ౭

అన్యదపి పృచ్ఛతి (యథేతి.) స్వయ మేకః జన్మభి రవతారైః, ర్భూరిశః కర్మాణి చేష్టితాని కుర్వన్, ప్రకృతే ర్గుణాన్ సత్త్వాదీన్, యుగపదపి వా, క్రమశః యథా బిభర్తి, అత్ర యథా సృజతీతి నిమిత్తోపాదానాధికరణానాం ప్రశ్నః. యథా గోపాయతీత్యనేన రక్షితుః స్వస్య కిం సృష్ట్యాదావివ రక్షణేఽపి జీవాంతర్యామిత్వే నోత స్వావతారేణైవ రక్షణ మితి ప్రశ్నః. యథా సంయచ్ఛత ఇత్యనేన సంయమాధికరణప్రశ్నః. నారదీయానాం ప్రశ్నానాం తథైవాఽవతరిష్యమాణత్వాత్. యథా గుణాంస్త్విత్యనేన భగవదవతారస్య గుణత్రయాత్మకత్వ మథవా త్రయాణామేవ అన్యతమగుణాత్మకత్వ మథవాఽప్రాకృతత్వ మేవేతి ప్రశ్నః. అత్ర యద్యపి న తృతీయపక్షః ప్రశ్నారూఢః తథాఽపి ప్రష్టు రభిప్రేతః. తస్యైవ సిద్ధాంతకోటిత్వాత్. ౮

విచికిత్సిత మేత న్మే బ్రవీతు భగవాన్ యథా,
శాబ్దే బ్రహ్మణి నిష్ణాతః పర స్మిం శ్చ భవాన్ ఖలు. ౧౦

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా గుణానుకథనే హరేః,
హృషీకేశ మను స్మృత్య ప్రవక్తు ముపచక్రమే. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

నమః పరస్మై పురుషాయ భూయసే సదుద్భవస్థాననిరోధలీలయా,
గృహీతశక్తిత్రితయాయ దేహినా మంతర్భవా యాఽనుపలక్ష్యవర్త్మనే. ౧౨

(విచికిత్సిత మితి.) ఏత త్పూర్వోక్తం మే మమ విచికిత్సితం విచారయితు మిష్టం, భగవాన్ భవాన్, యథా యథావద్బ్రవీతు. త్వమేవ కథయితుం సమర్థ ఇత్యాహ—శాబ్దే బ్రహ్మణి శబ్ద బ్రహ్మాత్మకే బ్రహ్మణి, నిష్ణాతః పరినిష్ఠితః, కృత్స్నశాస్త్రార్థవిత్. పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి నిష్ణాతః ఖల్విత్యన్వయః, అనేన పరబ్రహ్మవిషయయోగజన్యజ్ఞానసంపత్తి రుక్తా. ౧౦

హరే ర్గుణానుకథన ఇత్యుక్తప్రకారేణ రాజ్ఞా ఉపామంత్రితః ప్రార్థితః, హృషీకేశం భగ వంతం, సర్వేంద్రియనియంతారం, అనుస్మృత్య ప్రవక్తుం దేవతాగురునమస్కారాదిరూప ముపక్రమం కృతవాన్. ౧౧

తదేవాఽఽహ త్రయోదశభిః (నమ ఇతి.) పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ పురు షాయ, తత్ర హేతుః భూయసే స్వరూపతో గుణత శ్చాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమానాయ, తదేవ దర్శయతి. సతః ప్రపంచస్య ఉద్భవ ఉత్పత్తిః, స్థానం పాలనం. నిరోధః సంహారః. త ఏవ లీలా తయా గృహీతశక్తిత్రితయాయ గృహీతహిరణ్యగర్భస్వావతారశంకరరూపశక్తిత్రితయం యేన తస్మై. అనేన వైలక్షణ్య ముక్తం భూయస్త్వ మాహ- అంతర్భవాయ అంతరాత్మనే, అనేన సర్వస్య స్వవ్యాప్యత్వాత్ తదపేక్షయా స్వస్య వ్యాపకత్వ ముక్తం. "అనుపలభ్యం వర్త్మ యస్య తస్మై" వర్త్మశబ్దః గంతవ్యమార్గపరోఽప్యత్రోపాసనారూపజ్ఞానవిషయీభూతభగవత్స్వరూపరూపాదిపరః ఉప చారాత్. అనేన ప్రాకృతకరణాగోచరత్వముక్తం, ఇదమపి వైలక్షణ్యాపాదకమ్. ౧౨

(శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనమ్)

భూయో నమ స్సద్వృజినచ్ఛిదేఽసతా మసంభవా యాఽఖిలసత్త్వమూర్తయే,
పుంసాం పునః పారమహంస్య ఆశ్రమే వ్యవస్థితానా మనుమృగ్యదాశుషే. ౧౩

నమో నమస్తేఽస్త్వృషభాయ సాత్వతాం విదూరకాష్ఠాయ ముహుః కుయోగినామ్,
నిరస్తసామ్యాతిశయేన రాధసా స్వధామని బ్రహ్మణి రంస్యతే నమః. ౧౪

అనుపలభ్యవర్త్మత్వే అనుపాస్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ (భూయో నమ ఇతి.) సద్వృజినచ్ఛిదే సతాం పాపచ్ఛిదే, అసతాం దుష్కృతా, మసంభవాయ వినాశాయ. అఖిలసత్త్వమూర్తయేఽఖిలం పుణ్యం పూర్ణం సత్త్వమేవ మూర్తి ర్యస్య తస్మై, ఉపాత్తపూర్ణసత్త్వదేహాయ ఇత్యర్థః. స్వతోఽనింద్రియత్వేఽపి సౌలభ్యాతిశయేన సాధుపరిత్రాణాయ దుష్కృతవినాశాది కుర్వ న్ అఖిలమనుజనయనవిషయతాం రామకృష్ణాదిరూపేణ గతాయ ఇత్యర్థః. ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వాత్ సర్వజగత్కారణత్వా ద్వాత్సల్యాది. (సత్త్వాది.) గుణవత్వాచ్చ ముముక్షూపాస్యత్వం మోక్షప్రదత్వం చాహ — పారమహంస్యే పరమహంసానాం సంబంధిని ఆశ్రమే చతుర్థాశ్రమ ఇత్యర్థః. తస్మి న్ వ్యవస్థితానా మిదం ముముక్షుమాత్రోపలక్షణం పరమహంసానాం ప్రాయేణ ముముక్షుత్వాత్ తదాశ్రమనిర్దేశః. బ్రహ్మవిద్యాంగత్వేన తత్తాశ్రమప్రయుక్తకర్మానుష్ఠానపరాణా మనుమృగ్య దాశుషే అనుమృగ్యో లబ్ధుమిష్టోఽర్థః తస్య దాశుషే దానశీలాయ ఏవంభూతాయ భూయో నమ ఇతి. ౧౩

సౌలభ్యవిశిష్టమేవ నమస్కరోతి (నమ ఇతి) సాత్వతాం యదూనా మృషభాయ శ్రేష్ఠాయాఽఽశ్రితవాత్సల్యాతిరేకాత్ సాత్వతశ్రేష్ఠత్వే నాఽవతీర్ణాయే త్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి దుర్యోగినాం దుర్లభ ఏవేత్యాఽఽహ (విదూరకాష్ఠాయేతి.) కుయోగినాం కుత్సితయోగినాం, భగవద్భక్తిరహితయోగనిష్ఠానాం, విదూరకాష్ఠాయ — విదూరే దూరత ఏవ కాష్ఠా దిక్ యస్య తస్మై, దుర్యోగిభి ర్యస్య దిగపి దుర్జ్ఞేయా తథావిధాయేత్యర్థః. తదేవం వైషమ్యప్రతీతావపి నిర్దోషత్వాయాఽచింత్యైశ్వర్యమాఽఽహ (నిరస్త ఇతి.) స్వరాధసా స్వతేజసా, నిరస్తం సామ్య మతిశయశ్చ యస్య తేన తేజసా ఉపలక్షితే స్వధామని స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్వప్రతిష్ఠితే స్వయంజ్యోతిషి బ్రహ్మణి స్వస్మి న్ రంస్యతే రమమాణాయ తే తుభ్యం నమో నమోఽస్తు తత్తద్గుణవిశిష్టాకారోద్దేశేన నమస్కృతేః పౌనఃపున్యం నిస్సమాభ్యధికస్వకీయతేజోపలక్షితే స్వస్మిన్నేవ రమమాణస్య న కించిదపి వైషమ్యేణ ప్రయోజనమితి. న హి కల్పద్రుమస్య భజతా మభీష్టా న్ దదతో వైషమ్య మస్తీతి వక్తుం యుక్తమ్,

యత్కీర్తనం యత్స్మరణం యదీక్షణం యద్వందనం యచ్ఛ్రవణం యదర్హణమ్,
లోకస్య సద్యో విధునోతి కల్మషం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౫

విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనాత్ సంగం వ్యుదస్యోభయతోఽంతరాత్మనః,
విందంతి హి బ్రహ్మగతిం గతక్లమా స్తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౬

తపస్వినో దానపరా యశస్వినో మనస్వినో మంత్రవిద స్సుమంగళాః,
క్షేమం న విందంతి వినా యదర్పణం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౭

యత ఏవ విచిత్రైశ్వర్యవత్త్వే న వైషమ్య మత ఏవ తత్కీర్తనస్మరణాదేః సమస్తదురితనివర్తకత్వ మిత్యాహ (యత్కీర్తన మితి.) ఈక్షణ మర్చావిగ్రహాదినిరీక్షణ, మర్హణం పూజనం, యత్కీర్తనాదికం కీర్తనాదినిష్ఠస్య, కల్మలం దురితం, విధునోతి సద్యో వినాశయతి, తస్మై సుభద్రశ్రవసే సుభద్రం సుమంగళం శ్రవః కీర్తిః యస్య తస్మై నమః. ౧౫

న కేవలం శ్రవణాదిభిః దురితనివృత్తిరేవ కీర్తనాదిభి ర్విశుద్ధే నాఽఽత్మనా వరిపూర్ణభక్తియోగం తతో బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతీత్యాఽఽహ (విచక్షణా ఇతి.) యచ్చరణోపసాదనా ద్యచ్చరణయో రుపసత్తేః భజనా దిత్యర్థః, తస్మా దంతరాత్మనో మనసః ఉభయతః ఇహాఽముత్ర చ సంగం వ్యుదస్య గతక్లమాః నివృత్తసాంసారికతాపత్రయాః, బ్రహ్మగతిం బ్రహ్మాఖ్యాం గతిం పరమం ప్రాప్యం విందంతి ప్రాప్నువంతి. హీతి ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి, బ్రహ్మవి దాఽఽప్నోతి పర మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః. తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమ ఇత్యర్థః. ౧౬

భక్తిశూన్యానాం సర్వాణ్యఽపి సాధనాని నిష్ఫలానీత్యాఽఽహ (తపస్విన ఇతి.) తపస్వినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపోనిష్ఠాః, మనస్వినః మనఆదీంద్రియనిగ్రహపరాః, మంత్రవిదః మంత్రజాపపరాః, సుమంగళాః సదాచారపరాః, ఏతే సర్వే తపఆదే ర్యదర్పణం యస్మిన్ భగవతి సమర్పణం యదుపాసనాంగత్వే నాఽనుష్ఠానం వినేతి యావత్, క్షేమం తత్తత్తపఆదేః పరమం ఫలం న విందంతి న లభంతే, యద్యపి యత్కించిద్ దురితనివృత్త్యాదిరూపం ఫల మాప్నువంతి; తథాపి నాక్షయ్యం ఫల మాప్నువంతి. భక్తియోగాంగత్వేన తప ఆదికుర్వాణాస్తు నిరతిశయం ఫలం ప్రాప్నువంతీ త్యఽభిప్రాయః. ౧౭

కిరాతహూణాంధ్రపుళిందపుల్కసా ఆభీరకంకా యవనాః ఖసాదయః.
యేఽన్యే చ పాపా యదపాశ్రయాశ్రయాః శుధ్యన్తి తస్మై ప్రభవిష్ణవే నమః. ౧౮

స ఏష ఆత్మాఽఽత్మవతా మధీశ్వర స్త్రయీమయో ధర్మమయ స్తపోమయః,
గతవ్యళీకై రజశంకరాదిభి ర్వితర్క్యలింగో భగవాన్ ప్రసీదతామ్. ౧౯

శ్రియఃపతి ర్యజ్ఞపతిః ప్రజాపతి ర్ధియాం పతి ర్లోకపతి ర్ధరాపతిః,

---

కిం వక్తవ్యం భాగవతా ఆత్మానం విశోధ్య బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతీతి భాగవతాశ్రితా హీనజాతీయా అపి ప్రాప్నువంతీ త్యాఽఽహ (కిరాతేతి.) కిరాతాదయో హీనజాతయః అన్యే చ యే పాపాః పాపజాతయః, యదుపాశ్రయాశ్రయాః యం పరమపురుష ముపాశ్రితాః యదుపాశ్రయా భాగవతా స్తదాశ్రయాః భాగవతాశ్రితాః శుద్ధ్యంతి. అసంభావనాశంకాం పరిహరతి. ప్రభవిష్ణవే ప్రభవనశీలాయ పూర్వోక్తతపఆదీనాం ఫలప్రదాయేత్యర్థః. 'అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చ' ఇతి భగవద్వచనాత్ సర్వకర్మఫలప్రదత్వేన సర్వసాధనానాం తత్సమర్పణమేవ యుక్తమితి భావః. ౧౮

ఏతదే వోపపాదయతి (స ఇతి.) స ప్రసిద్ధ ఏషః, ఆత్మా పరమాత్మా, ఆత్మవతాం కేవలయోగనిష్ఠానాం, అధీశ్వరః యోగఫలప్రదః, త్రయీమయః పూర్వభాగోక్తకర్మారాధ్యః తత్ఫలప్రద ఇత్యర్థః, ధర్మమయః స్మార్తదానాదిధర్మారాధ్యః తత్ఫలద ఇత్యర్థః, తపోమయ ఉపనిషద్భాగోక్తోపాసనాత్మకజ్ఞానమయః తజ్జ్ఞానప్రాచుర్యవేద్యః, సత్ఫలప్రద ఇత్యర్థః. తత్తద్దేవతానాం తత్తత్ఫలదాతృత్వశ్రవణాత్ కథం తస్యైవ సర్వకర్మారాధ్యత్వ మిత్యత ఆహ. గతవ్యళీకై ర్గతదోషై రజశంకరాదిభిః బ్రహ్మరుద్రాభి ర్వితర్క్యలింగః నిశ్చేతు మశక్యం లింగం లక్షణం చిహ్నం యస్య సః. బ్రహ్మాదయోఽపి యదిదం లక్షణం వితర్కయంతి తథాభూతః తేషామప్యంతరాత్మత్వేన ఉపాస్య ఏవ తత్ తద్బ్రహ్మాదిరూపేణ ఫల ఇతి హృదయం, ఏవంవిధభగవత్ప్రసాదం స్వస్య ప్రార్థయతి (భగవానితి.) అనేన దేవతావిశేషశ్చ వివక్షితః. ౧౯

సర్వపాలకత్వం ప్రభోః స్మరన్నాఽఽహ (శ్రియ ఇతి.) శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతి ర్భర్తే త్యర్థః. యజ్ఞపతిః వైదికకర్మమర్యాదాపాలకః. ప్రజాపతిః ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతప్రజాపాలకః. ధియాం ధ్యానానాం ఉపాసనానాం పతిః తన్మర్యాదాపాలకః. యజ్ఞపతి ర్ధియాం పతిరితి భాగద్వయాభిప్రాయేణోక్తమ్. లోకపతిః సమస్తభువనానాం తదంతర్గతానాం చ పాలకాభిప్రాయేణ లోకపతిః ప్రజాపతి

పతి ర్గతి శ్చాంధకవృష్ణిసాత్వతాం ప్రసీదతాం మే భగవా౯ సతాం పతిః. ౨౦

యదంఘ్ర్యభిధ్యానసమాధిధౌతయా ధియాఽనుపశ్యంతి హి తత్త్వ మాత్మనః,
వదంతి చైతత్ కవయో యథారుచం స మే ముకుందో భగవా౯ ప్రసీదతామ్.౨౧

ప్రచోదితా యేన పురా సరస్వతీ వితన్వతాఽజస్య సతీం స్మృతిం హృది,
స్వలక్షణా ప్రాదురభూ త్కిలాస్యతః స మే ఋషీణా మృషభః ప్రసీదతామ్.౨౨

భూతై ర్మహద్భి ర్య ఇమాః పురో విభు ర్నిర్మాయ శేతే యదమూషు పూరుషః,

---

రితి చోక్తమ్. ధరాపతిః భూలోకపాలకః ధరాయాః లోకాంతర్గతత్వేఽప్యధర్మబాహుళ్యాత్ పృథగుక్తిః, రామకృష్ణాదిరూపేణ భూలోకేఽవతీర్య దుష్కృతవినాశం కుర్వ౯ విశేషేణ మర్యాదాపాలక ఇత్యర్థః, అవతారప్రయోజనమాఽఽహ (పతిరితి.) అంధకాదయో యాదవప్రభేదాః తేషా మక్రూరోద్ధవాదీనాం పతి ర్గతిశ్చ పాలకః, ప్రాప్యశ్చ పతి ర్గతిశ్చే త్యుభయోపాదానేన సాధుపరిత్రాణమే వావతారకృత్యం దుష్కృతవినాశనం త్వానుషంగికమితి వ్యంజితం, న కేవలం స్వకులీనానామేవ సతాం పతిః కిం త్వన్యేషామపి సతా మిత్యాహ (సతాం పతిః.) గతిశ్చే త్యనుషజ్జతే. ఏవంవిధో భగవా౯, మే మహ్యం, ప్రసీదతు. ౨౦

జ్ఞానప్రదత్వేన సతాం పతిత్వ మేవ వ్యక్తీకుర్వన్ తత్ప్రసాదం ప్రార్థయతి (యదిత్యాది ద్వాభ్యామ్.) యస్యాంఘ్రే రభిధ్యాన మేవ సమాధి స్తేన ధౌతయా శోధితయా ధియా ఆత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం కవయః స్వయం పశ్యంతి జానంతి, అన్యేభ్యశ్చ యథారుచం యథామతి, రుక్ ప్రతిభా. వదంతి చ ఉపదిశంతి చేత్యర్థః, స భగవా౯ ముకుందః, మే మహ్యం, ప్రసీదతామ్ ౨౧

కిం చ (ప్రచోదితేతి.) పురా కల్పాదౌ, అజస్య బ్రహ్మణః, హృది. స్మృతిం సృష్టివిషయాం స్మృతిం, వితన్వతా విస్తారయతా, యేన, పరమాత్మనా, ప్రచోదితా సంచోదితా, సరస్వతీ, త్రయీరూపా, స్వలక్షణా స్వరవిశేషాదిస్వాసాధారణచిహ్నవతీ, అస్యతః ముఖతః, ప్రాదు రభూత్ ప్రాదుర్భూతవతీ. స ప్రచోదయితా, ఋషీణాం జ్ఞానప్రదానాం, ఋషభః శ్రేష్ఠః, మే ప్రసీదతామ్, ౨౨

ఇదానీం భగవానేవ స్వవాచాం ప్రతిపాద్యః స్యాదితి ప్రార్థయతే (భూతై రితి.) స భగవాన్, మే వచాంసి. అలంకృషీష్ట అలంకరోతు, ప్రతిపాద్యః స్యాడిత్యర్థః. వాచా భగవత్ప్రతిపాదనమేవ హ్యలంకారః. యథోక్తం తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవః ఇత్యాదిః. నను భవతోచ్చార్యమాణానాం

(శుకకృతగురునమస్కారః)

భుంక్తే గుణాన్ షోడశ షోడశాత్మకః సోఽలంకృషీష్ట భగవాన్ వచాంసి మే. ౨౩

నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ వేధసే,
పపు ర్జ్ఞానమయం సౌమ్యాః యన్ముఖాంబురుహాసవమ్. ౨౪

ఏతదే వాత్మభూ రాజన్ నారదాయ విపృచ్ఛతే,

నానావిధశబ్దానాం కథం స ఏవ ప్రతిపాద్యః స్యా దిత్యత ఆహ (మహద్భి ర్భూతై ర్మహదాది.) పృథివ్యంతై ర్భూతైః, రిమాః పురః పురాణి, శరీరాణి, నిర్మాయ, విభుః స్వయం తత్తజ్జీవాంతర్వ్యాపన స్వభావః, అమూషు ఆసు పురీషు శేతే. అత ఏవ పూరుషః పురిశయనాత్ పురుషశబ్దవాచ్యః, అవతిష్ఠతే న కేవలం శేతే, కింతు లీలారస మప్యనుభవతీ త్యాహ (షోడశగుణాన్.) శబ్దాదివిషయాన్, పంచ పంచవాగాదివ్యాపారాన్, ప్రాణాదివాయువృత్తీః, పంచ ఏకం మనసో గుణం సంకల్పాది ఏతాన్ షోడశగుణాన్, స్వయం షోడశాత్మకః ఏకాదశేంద్రియపంచభూతాత్మభూతః భుంక్తే లీలారస మను భవతీ త్యర్థః. జీవాంతర్యామిత్వేన గుణాన్ గృహ్ణతా భగవతా గుణగ్రహణం లీలారసః. జీవస్య తు కర్మాయత్త భోగ ఇతి భావః. ఏవం చ దేవాదినామరూపాణాం పరమాత్మపర్యంతత్వాత్ 'నతాస్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ'తి న్యాయేన మద్వచసాం స ఏవ విషయః స్యాదితి యుక్తా ప్రార్థనా. ౨౩

ఏవం భగవంతం నమస్కృత్యాఽథ స్వగురుం పితరం చ వ్యాసం నమస్కరోతి (ఏత దేవేతి.) వ్యాసస్యాఽపి వాసుదేవావతారత్వాత్ వాసుదేవాయే త్యుక్తిః, వేధసే సర్వజ్ఞాయ, సౌమ్యా స్తచ్ఛిష్యాః, జ్ఞానమయం, యన్ముఖాంబురుహాసవం యన్ముఖాంభోజే యో మకరందః తం పపుః తస్మై నమ ఇత్యన్వయః. ౨౪

ఏవం గురుదేవతే నమస్కృత్య ప్రకృతప్రశ్నస్య ఉత్తర మవతారయితుం తస్య సాంప్రదా యికత్వసూచనాయ నారదహిరణ్యగర్భయోః ప్రశ్నోత్తరే సంవాదయతి (ఏతదితి.) త్వయా యత్పృష్ట మేతదేవ విపృచ్ఛతే పృష్టవతే నారదాయ, వేదః యస్య గర్భః అంతఃస్థః స వేదగర్భః

వేదగర్భోఽభ్యధాత్ సాక్షాత్ యదాహ హరి రాత్మనః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

దేవదేవ నమస్తేఽస్తు భూతభావన పూర్వజ,
తద్విజానీహి యజ్జ్ఞాన మాత్మతత్త్వనిదర్శనమ్. ౧.

చతుర్ముఖః అభ్యధాత్. కిమిత్యత ఆహ (హరి.) ర్భగవా, నాత్మనః స్వస్మై యదాహ భగవాం శ్చతుర్ముఖాయ, యదాహ స చ నారదాయ, తదేవాహ భవతే అభ్యధాస్యామీ త్యభిప్రాయః, ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

నారదాయ విపృచ్ఛతే వేదగర్భోఽభ్యధా దిత్యుక్తం తత్ర నారదప్రశ్న మాహ (దేవదేవేతి.) హే దేవదేవ! హే భూతభావన భూతస్రష్టః! అత ఏవ హే పూర్వజ! ఆత్మతత్త్వస్య నిదర్శనే నితరాం ప్రకాశకం యద్ జ్ఞానం తత్ విజానీహి. అంతర్భావితణిజర్థః, విశేషేణ జ్ఞాపయేత్యర్థః. ౧.

(కథాప్రారంభః)

యద్రూపం యదధిష్ఠానం యతః సృష్ట మిదం ప్రభో,
యత్సంస్థం యత్పరం యచ్చ తత్తత్త్వం వద తత్త్వతః. ౨

సర్వం హ్యేతద్భవాన్ వేద భూతభవ్యభవత్ప్రభుః,
కరామలకవద్విశ్వం విజ్ఞానావసితం తవ. ౩

యద్విజ్ఞానో యదాధారో యత్పరస్త్వం యదాత్మకః,
ఏకః సృజసి భూతాని భూతై రేవాత్మమాయయా. ౪

ఇదం కార్యం జగద్రూపం యస్య రూపం, యదాత్మక మిత్యర్థః. అయం నిమిత్తప్రశ్నః. యతః సృష్టం యతః ఉపాదానభూతాత్ సృష్టం, యదుపాదానక మితి యావత్. యదధిష్ఠానం యత్సంస్థం, యత్పరమితి చ బహువ్రీహిః. యః ఆధారో యస్య తద్యదధిష్ఠానం యదాధారక మిత్యాధారప్రశ్నః. యస్మిన్ సంస్థా లయో యస్య తత్ యత్సంస్థం, అయం లయాధారప్రశ్నః. యత్పరం య అస్మాత్ పరో విలక్షణః, తద్యత్పరం యదధీన మిత్యర్థః, యచ్చ యదప్యన్యత్ యదుపకరణత్వాదిక మస్తి తత్తత్త్వం యాథాత్మ్యం తత్త్వతో వదేత్యర్థః. ౨

న జానామీతి న వక్తవ్య మిత్యాహ (సర్వమితి.) యత్పృష్టం తదేతత్ సర్వం భవానేవ జానాతి. కుత ఇత్యత ఆహ (భూతభవ్యభవత్ప్రభుః.) భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగోచరకృత్స్న వస్తుజాతస్య ప్రభు రుత్పాదకః, కిం చ తవ త్వయా విశ్వం జగత్ విజ్ఞానేన భగవత్ప్రసాదలబ్ధజ్ఞానేన, అవసితం నిశ్చితం కరస్థామలకవత్. ఏవం జగద్విషయః ప్రశ్నః కృతః. ౩

ఆస్తాం తావదిదం త్వామేవ త్వం కథయ ఇత్యాహ (యద్విజ్ఞాన ఇతి.) యస్మిన్ విషయే తవ విజ్ఞాన మస్తీతి సప్తమీబహువ్రీహిః. యతో విజ్ఞానం యస్య యద్విజ్ఞానః, తవ విజ్ఞానదః క ఇతి వా. యదాధారః యః ఆధారో యస్య సః, కస్తవాశ్రయః. యత్పరః యః పరో యస్య సః, కః తవ స్వామీ. యదాత్మకః యః ఆత్మా యస్య సః, కస్త్వదాత్మేత్యర్థః. మమ తు త్వమేవ స్వతంత్రః, పరమేశ్వర ఇతి భాసి. తపశ్చరణేన తు పరశంకయా పృచ్ఛామీత్యాహ (సార్ధైశ్చతుర్భిః.) ఏక అసహాయః, ఆత్మమాయయా ఆత్మనః సంకల్పేన, భూతైః పృథివ్యాదిభూతైః, భూతాని దేవాదీని భూతాని, సృజసి త్వమితి శేషః. ౪

ఆత్మ న్భావయసే తాని న పరాభావయ న్స్వయమ్,
ఆత్మశ క్తి మవష్టభ్య ఊర్ణనాభి రివాక్లమః. ౫

నాహం వేద పరం హ్యస్మి న్నాపరం న సమం విభో,
నామరూపగుణై ర్భావ్యం సదస త్కించి దన్యతః. ౬

స భవా నచర ద్ఘోరం య త్తప స్సుసమాహితః,
తేన ఖేదయసే న స్త్వం పరాశంకాం ప్రయచ్ఛసి. ౭

ఏత న్మే పృచ్ఛత స్సర్వం సర్వజ్ఞ సకలేశ్వర,
విజానీహి యథై వేద మహం బుద్ధ్యేఽనుశాసితః. ౮

తాని సృష్టాని భూతా న్యాత్మ న్నాత్మని స్వస్మిన్నిత్యర్థః. స్వయం న పరాభావయ న్స్వాత్మానం పరిభవ మప్రాపయ న్, అమోఘవాంఛ ఇత్యర్థః. భావయసే పాలయసి. ఊర్ణనాభిః సూత్రనాభిః, కీటవిశేషః. తద్వ దాత్మనః శ క్తిం ప్రకృతిం, అవష్టభ్యాక్లమః అస్పృష్టశ్రమః. సృజసి పాసి, సంహరసీత్యర్థః. ౫

ఏతదే వోపపాదయతి (నాహమితి.) అహం త్వస్మి న్ కారణవిషయే, పర ముత్కృష్ట మవరం నికృష్టం, సమం మధ్యమం, దేవాదినామద్విపదాదిరూపశుక్లాదిగుణై ర్భావ్యం సదసదాత్మకం చేతనాచేతనాత్మకం కించిదపి వ స్త్వన్యతో న వేద, కింతు త్వ త్త ఏవ జానామీత్యర్థః. యద్వా, అస్మి న్ కార్యావస్థం నామరూపాభ్యాం సత్త్వాదిగుణై శ్చోపలక్షితత్వే నానిష్పాద్యం చేతనాచేతనాత్మకం కించిదపి వస్తు, ఇద మనేన సమ మిదం నికృష్ట మిద ముత్కృష్ట మితి న జానామీ త్యర్థః. ౬

యత్పర స్త్వ మిత్యాదిప్రశ్నః కుతః ప్రస క్తః ఇత్యత్రాహ (స ఇతి.) ఘోర మిత రై శ్చర్తు మశక్యం, మహ త్తపః స భవా న్ జగత్స్రష్టా. భగవానితి పాఠాంతరమ్. తదా పూజ్యత్వ మిత్యర్థః. అచరత్ కృతవా న్, తేన తపశ్చరణేన కి మస్మాదపి పర మ స్తీతి శంకాం ప్రయచ్ఛసి, తత స్త్వం నః ఖేదయసే, పరశంకాప్రదానేన చి త్తవిక్షేపం జనయసి ఇత్యర్థః. ౭

ప్రశ్న ముపసంహరతి (ఏతదితి.) హే సర్వజ్ఞ! సకలేశ్వర! త్వయాఽనుశాసితః శిక్షితోఽహం ఇదం భవతోపదేక్ష్యమాణం, యథైవ బుధ్యే జానే, తథై తత్ సర్వం పృచ్ఛతో, మే మహ్యం, విజానీహి విశేషేణ జ్ఞాపయ. ౮

(కథాప్రారంభః)

బ్రహ్మో ఉవాచ—

సమ్యక్కారుణిక స్యేదం వత్స తే విచికిత్సితమ్,
యదహం చోదితః సౌమ్య భగవద్వీర్యదర్శనే. ౯

నానృతం తవ తచ్చాపి యథా మాం ప్రబ్రవీషి భోః,
అవిజ్ఞాయ పరం మత్త ఏతావత్త్వం యతో హి మే. ౧౦

యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయా మ్యహం,
యథాఽర్కోఽగ్ని ర్యథా సోమో యథర్క్షగ్రహతారకాః. ౧౧

తస్మై నమో భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి,

అథ బ్రహ్మా యథాప్రశ్న ముత్తరయిష్యం స్తావత్ ప్రశ్న మభినందతి (సమ్యగితి.) హే వత్స! పుత్ర! కారుణికస్య మయి కరుణావతః, తే త్వయా ఇదం సమ్యక్ విచికిత్సితం జ్ఞాతు మిష్టం కుతః? ఇత్యత ఆహ (యద్యస్మా దహం.) భగవద్వీర్యదర్శనే భగవత్ప్రభావజ్ఞాపనరూపే ధర్మే ప్రవర్తితః. ౯

అభిమతార్థజిఘృక్షయా ప్రశ్నం వివినక్తి (నానృతమితి.) భో నారద! మాం ప్రతి యథా ప్రబ్రవీషి ఏకః సృజతి భూతానీత్యాదినా యత్పృచ్ఛసి, తచ్చాపి, తవ త్వదీయం వచః, నానృత మతీవ నాసత్యం, కింతు, మత్తః పరం, భగవంత మజ్ఞాత్వా, బ్రవీషీతి. అజ్ఞానహేతు మాహ (మమ ఏతావత్త్వం.) ఏతావన్మహిమవత్త్వం యతః పరమకారుణికా ద్భవతి తం మత్తః పర మజ్ఞాత్వా బ్రవీషీత్యర్థః. ౧౦

తర్హి కోఽసావీశ్వర ఇత్యపేక్షాయాం భక్త్యా నమస్కరిష్య న్నాహ (యేనేతి.) అర్కాదయో భగవత్తేజసా రోచితం విశ్వం తత్తేజోలేశ ముపజీవ్య స్వయం రోచయంతీతి స్వాత్మాన మభిమన్యంతే, ఏవ మహమపీత్యర్థః. న తత్ర సూర్యో భాతీతి శ్రుతి రత్ర అనుసంధేయా. ౧౧

తస్మై వాసుదేవాయ నమో ధీమహి నమః కుర్మహే, యద్వా ధీమహీత్యత్ర తమితి శేషః జేతు మశక్యయా యస్య భగవతో మాయయా మాం జగద్గురుం వదంతి "బ్రహ్మాద్యాః సకలా దేవా

యన్మాయయా దుర్జయయా మాం బ్రువంతి జగద్గురుం. ౧౨

విలజ్జమానయా యస్య స్థాతు మీక్షాపథేఽముయా,
విమోహితా వికత్థంతే మమాఽహ మితి దుర్ధియః. ౧౩

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ,
వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మ న్న చాన్యోఽర్థోఽస్తి తత్త్వతః. ౧౪

నారాయణపరా వేదా దేవా నారాయణాంగజాః,
నారాయణపరా లోకా నారాయణపరా మఖాః, ౧౫

మనుష్యాః పశవస్తథా। విష్ణుమాయామహావర్తమోహాంధతమసావృతాః” ఇతి న్యాయేన మాయయా మోహితా మాం జగద్గురుం వదంతి, న తు తత్త్వవిద ఇత్యర్థః. ౧౨

ఇతరేషాం మాయాయా దుర్జయత్వం భగవత స్తదసంస్పర్శం చాహ (విలజ్జమానయేతి.) యస్య భగవత, ఈక్షాపథే దృష్టిపథే, స్థాతుం, విలజ్జమానయా, తస్మిన్ స్వకార్యమకుర్వత్యాఽముయా మాయయా, విమోహితాః సంతో, మమాఽహమితి దుర్ధియః, వికత్థంతే. ౧౩

వికత్థన మేహాహ (ద్రవ్యమితి.) ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతమేవ కారణం ఇతి కేచిత్, కర్మైవకారణమితి కేచిత్. కాల ఇత్యన్యే, స్వభావ ఇత్యపరే. కర్మాధీనత్వా జ్జీవ ఏవ కారణ మిత్యపరే. ఏవం యన్మాయయా మోహితా వికత్థంతే ఇత్యర్థః. ఏవం తైః స్వతంత్రతయాఽభిమతాః పదార్థా భగవదధీనా ఇత్యాహ (వాసుదేవా దితి.) హే బ్రహ్మన్! ద్రవ్యాది ష్వర్థేషు వాసుదేవాత్ పరోఽన్యోఽర్థో నాస్తి, యథా వాసుదేవాత్పరో నాస్తి, తద్వదతదాత్మక మత్పరతంత్రంచ నాస్తీత్యుక్తం వక్ష్యమాణేషు సూచితమ్. ౧౪

ఏతదేవోపపాదయతి (నారాయణపరా ఇతి.) వేదాః నారాయణః పరం కారణం యేషాం తే తథోక్తాః “తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేతద్యదృ బుగ్వేదః” ఇత్యాది శ్రుతేః. యద్వా నారాయణః పరం ప్రతిపాద్యం యేషాం తే తథోక్తాః, “సర్వే వేదాః యత్పద మామనంతీ”తి శ్రుతేః. దేవా ఇంద్రాదయః. నారాయణః నారాయణ స్యాంగా జ్జాతా స్తచ్ఛరీరభూతా శ్చేత్యఽపి వివక్షితం “చంద్రమా మనసో జాతః స ఆత్మాజ్ఞాన్యన్యా దేవతా” ఇత్యాది శ్రుతేః, లోకా నారాయణపరాః పరః స్వామీ యేషాం తే తథోక్తా మఖాః క్రతవః నారాయణః పర ఆరాధ్యో యేషాం తే తథోక్తాః. ౧౫

(కథాప్రారంభః)

నారాయణపరో యోగో నారాయణపరం తపః,
నారాయణపరం జ్ఞానం నారాయణపరా గతిః. ౧౬

తస్యాఽపి ద్రష్టు రీశస్య కూటస్థ స్యాఽఖిలాత్మనః,
సృజ్యం సృజామి సృష్టోఽహ మీక్షయై వాఽభిచోదితః. ౧౭

స_త్త్వం రజ_స్తమ ఇతి నిర్గుణస్య గుణా స్త్రయః,
స్థితిసర్గనిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః. ౧౮

యోగో వివేకాదిజన్య ఉపాసనాత్మకో యోగో నారాయణపరః నారాయణః పరో గంతవ్యో యస్య స తథో_క్తః. తపః విద్యాంగభూతం కర్మ నారాయణపరం. నారాయణః పర్యవసానభూమి ర్యస్య తథో_క్తః. జ్ఞానం శాస్త్రజన్యజ్ఞానం, యోగస్య పూర్వ ము_క్తేః తదపి నారాయణః పరో ధ్యేయో యస్య త_త్తథో_క్తం, గతి ర్యోగఫల మర్చిరాదికా సాఽపి నారాయణః పరో గంతవ్యో యస్యా _స్తథా భూతా. ౧౬

ఏవం సర్వం తదధీన మితి కథనేన నాహం వేద వరం త్వస్మి న్నిత్యంశ స్యో_త్తరము_క్తం భవతి. త ర్హి త్వం కిం కరోషీ త్యపేక్షాయా మాహ (త స్యేతి.) అఖిలాత్మనః సర్వాంతర్యామిణః అభిద్రష్టుః సర్వజ్ఞస్య ఈశస్య సర్వం స్వవశీకృత్య నియంతుః కూటస్థస్య నిర్వికార స్యేక్షయైవ సంకల్ప రూపజ్ఞానేనై వ సృష్టోఽహం తేన చోదితః. సృజ్యం సృజామీ త్యన్వయః, స తు ప్రయోజకో హేతుప్రయోజ్య ఇతి భావః. ౧౭

నను కుతోఽయం నియోజ్యనియోజకభావః, కుతో వా తస్య సర్వజ్ఞత్వాదయో ధర్మాః స్వస్య తు తద్విపరీతా ఇత్యపేక్షయాం మాయేశ్వరత్వ మాయావశ్యత్వాభ్యా మిత్యాహ (సత్వ మితి.) నిర్గుణస్య హేయగుణరహితస్య కల్యాణగుణానాం సమంతర మేవో_క్తత్వా ద్విభో ర్వ్యాపకేన భగవతో మాయయా ప్రకృతిద్వారా స్థితిసర్గనిరోధేషు నిమి_త్తేషు స్థిత్యాద్యర్థం స_త్త్వాదయ స్త్రయో గుణా గృహీతాః, స్వనియ మ్యత్వేన పరిగృహీతాః, సృష్టిస్థితిసంహారరూపలీలాపరికరత్వేన స_త్త్వాదయ ఈశ్వరేణ పరిగృహీతా ఇత్యభిప్రాయః. ౧౮

కార్యకారణక ర్తృత్వే ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశ్రయాః,
బధ్నంతి నిత్యదా ముక్తం మాయినం పురుషం గుణాః. ౧౯

స ఏష భగవాం ల్లింగై స్త్రిభిరేభి రధోక్షజః,
స్వలక్షితగతి ర్బ్రహ్మన్ సర్వేషాం మమ చేశ్వరః. ౨౦

కాలం కర్మ స్వభావం చ మాయేశో మాయయా స్వయా,

ఏవం గుణానా మీశ్వరలీలాపరికరత్వే ముక్త్వా జీవబంధనత్వమాహ (కార్యేతి.) కార్యం శరీరం, కారణ మింద్రియం, తాభ్యాం క ర్తృత్వే నిమి త్తే, పుణ్యపాపనిష్పాదనార్థం గుణాః స త్త్వాదయః, స్వరూపతోఽవ్యయం మాయినం, మాయావశ్యం సంబంధమాత్రేణ నిత్యం పురుషం జీవం బధ్నంతీ త్యన్వయః. గుణాన్ విశినష్టి (ద్రవ్యేతి.) మోహనప్రకాశనప్రవ ర్తనస్వభావాః ద్రవ్యశబ్దస్య మోహన వాచిత్వం పారిశేష్యా దవగమ్యతే. అత ఏవాఽస్మి న్నధ్యాయే బహుశః ప్రయోగశ్చ —

"స త్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః,
నిబధ్నంతి మహాబాహో దేహే దేహిన మవ్యయమ్.
తత్ర స త్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయం,
సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చాఽనఘ.
రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవమ్,
తన్నిబధ్నాతి కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినమ్.
తమ స్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్,
ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబధ్నాతి భారత." ఇతి గీతావచనాన్యత్ర స్మారితాని. ౧౯

ఏవం గుణానాం జీవబంధకత్వముక్త మథ స్వలీలాపరికల్పితమాయః పరమేశ్వరః సర్వేషాం మమ చేశ్వర ఇత్యాహ (స ఇతి.) లింగైః స త్త్వాదిగుణైః శరీరభూతప్రకృతిస్థై రుపలక్షితః స్వలక్షిత గతిః స్వలక్షితా స్వచ్ఛంధా గతి ర్యస్య స తథో క్తః. న తు తదా దర్శితపంథానా వితివ దన్యదర్శిత మార్గః స ఏష ఏవంవిధైశ్వర్యసంపన్నో భగవాన్, హే బ్రహ్మ నారద! సర్వేషాం మమ చేశ్వరః నియంతా. ౨౦

ఏవ మేకః సృజసి భూతానీతి ప్రశ్నస్య ఉ త్తరా ముక్త్వా యద్రూప మిత్యాదేః ప్రశ్న స్యో త్తరం వదం స్తావత్ సృష్టిప్రకార మాహ (కాల మితి.) మాయేశో మాయాధిపతిః. స్వయా

(కథాప్రారంభః)

ఆత్మన్ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం విబుభూషు రుపాదదే. ౨౧

కాలా ద్గుణవ్యతికరాత్ పరిణామః స్వభావతః,
కర్మణో జన్మ మహతః పురుషాధిష్ఠితా దభూత్. ౨౨

మహతస్తు వికుర్వాణా ద్రజః సత్త్వోపబృంహితాత్,
తమఃప్రధాన స్త్వభవ ద్ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః. ౨౩

మాయయా స్వసంకల్పేన, యద్వా ద్వారభూతయా ప్రకృత్యా విబుభూషుః ప్రకృతిద్వారా నానానామరూప భాక్ భవితు మిచ్ఛు, ర్యదృచ్ఛయా, అహం తు కర్మపర ప్రేర్యోఽకర్మపరవశః ఆత్మన్నాత్మని ప్రాప్తం సంగతం యుక్తం కాలం కర్మస్వభావం చోపాదదే, కాలో గుణవైషమ్యరూపగుణక్షోభహేతుః. కర్మజీవ దృష్టం స్వభావః ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః, ఏతేషా ముపాదానం నామ స్వస్వకార్యోన్ముఖ్యా పాదనమ్. ౨౧

కాలకర్మస్వభావోపాదానఫలం దర్శయన్ మహతః సృష్టి మాహ (కాలా దితి.) కాలా ద్ధేతుభూతా ద్గుణవ్యతికరాత్ కాలకృతగుణవైషమ్యా దిత్యర్థః. పరిణామస్వభావతః ప్రకృతేః పరిణామ స్వభావాత్, కర్మణో జీవాదృష్టాచ్చ హేతోః, పరమపురుషాధిష్ఠితా దవ్యక్తా న్మహతో మహత్తత్త్వస్య, జన్మోత్పత్తిరభూ దిత్యర్థః. తదధిష్ఠితత్వం తథాహి-తస్య కార్యజననసామర్థ్యవత్త్వం, అత్రాఽవ్యక్తా దిత్యఽధ్యాహారః. పురుషాధిష్ఠితత్వాచ్చ అవ్యక్తానుగ్రహేణ చేతి దర్శనా ద్వ్యతికరః, మిశ్రణం సమా నానాం గుణానాం విషమత్వాపత్తిః. యద్వా గుణానాం వ్యతికరో యస్మి న్నితి బహువ్రీహిః. అవ్యక్తా దిత్యర్థః. ౨౨

మహతోఽహంకారోత్పత్తి మాహ (మహత స్త్వితి.) వికిృయమాణా ద్రజః సత్త్వోప బృంహితాన్మహతః ద్రవ్యజ్ఞానం క్రియాత్మకః మోహనప్రకాశనప్రవర్తనస్వభావః, తమఃప్రధానః తమోగుణప్రధానః, అభవత్. మహత స్త్రిగుణాత్మకత్వేఽపి క్రియాశక్తిజ్ఞానశక్తిప్రధానత్వా ద్రజ స్సత్త్వోపబృంహితా దిత్యుక్తం, ఏవ మహంకారస్య తమఃకార్యప్రధానత్వా త్తమఃప్రధాన ఇత్యుక్తిః. అత ఏవాహంకారకార్యేషు తామసం బహురాజసం సాత్త్వికం చాల్పమేవం మహత్కార్యేషు తామస మల్పం తదితర దుభయం బహ్వితి మంతవ్యమ్. ౨౩

సో౽హంకార ఇతి ప్రోక్తో వికుర్వ& సమభూ త్త్రిధా,
వైకారిక స్తైజసశ్చ తామసశ్చేతి యద్భిదా.
ద్రవ్యశక్తిః క్రియాశక్తి ర్జ్ఞానశక్తి రితి ప్రభో. ౨౪

తామసా దపి భూతాదే ర్వికుర్వాణా దభూ న్నభః,
తస్య మాత్రా గుణ శ్శబ్దో లింగం యద్ద్రష్టృదృశ్యయోః, ౨౫

తమఃప్రధానస్య కింనామధేయ మిత్యత ఆహ (స ఇతి.) తస్య త్రైవిధ్య మాహ - వికుర్వ& రూపాంతరం గచ్ఛ&, అహంకారః, త్రిధా సమభూత్ సమ్య గభూత్, యద్భిదా యస్యా౽హంకారస్య భిదా వైకారికః తైజసశ్చ తామసశ్చేతి సాత్త్వికరాజసతామసాహంకారాణాం క్రమేణ నామాని, తేషాం ప్రతినియతస్వభావానాహ (ద్రవ్యశక్తి రితి.) ప్రాతిలోమ్యేన త్రయాణాం స్వభావ ప్రదర్శనం ద్రవ్యశక్తిః. వియూఢా మహాభూతాఖ్యద్రవ్యోత్పాదనే శక్తిః సామర్థ్యం యస్య స తథోక్తః. సాత్త్వికాహంకారానుగ్రాహకత్వరూపా యా క్రియా తస్యాం శక్తి ర్యస్య స తథోక్తః, ప్రవర్తన మేవ హి రజఃకార్యం జ్ఞానశక్తిః శబ్దాదివిషయజ్ఞానసాధనేంద్రియోత్పాదనే శక్తి ర్యస్య స తథోక్తః, ఏకాదశానా మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారకార్యత్వా ద్రాజసస్య తు తదనుగ్రాహకత్వాత్. ౨౪

ఏవ మహంకారస్య త్రైవిధ్య ముక్త మథ తామసాహంకారా చ్ఛబ్దాదితన్మాత్రక్రమేణాకాశాది భూతస్య సృష్టి మాహ (తామసా దితి.) భూతాదిరితి తామసాహంకారస్యైవ నామాంతరం, విక్రియమాణా ద్భూతాదినామకాత్ తామసాహంకారా న్నభ అభూత్. శబ్దద్వారా నభః ఉదపద్యతే త్యర్థః. ఏవమేవ స్పర్శాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. ఏతదేవ శబ్దస్వభావత్వం కథయ న్నుపపాదయతి (లింగమితి.) తస్య నభసో మాత్రాసూక్ష్మం రూపం గుణః వ్యావర్తకో౽సాధారణో ధర్మశ్చ యః శబ్దః సో౽ప్యభూ దిత్యర్థః. యద్వా తస్య నభసః మాత్రాగుణః అసాధారణగుణః శబ్దస్య లక్షణం ద్రష్టృదృశ్యయో రాత్మనో ర్లింగం ప్రమాణం యత్, స శబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దో హి శాస్త్రాత్మనా ఆత్మానాత్మనోః ప్రమాణం. యదా౽౽హ సూత్రకారః – "శాస్త్రయోనిత్వా" దితి. యదితి. నపుంసకత్వం లింగాపేక్షయా. ౨౫

(బ్రహ్మాండనిర్మాణవర్ణనమ్)

నభసోఽథ వికుర్వాణా దభూత్ స్పర్శగుణోఽనిలః,
పరాన్వయా చ్ఛబ్దవాం శ్చ ప్రాణ ఓజః సహోబలమ్. ౨౬

వాయో రపి వికుర్వాణాత్ కాలకర్మస్వభావతః,
ఉదపద్యత తేజో వై రూపవత్ స్పర్శశబ్దవత్. ౨౭

తేజసస్తు వికుర్వాణా దాసీ దంభో రసాత్మకమ్,
రూపవత్ స్పర్శవ చ్చాంభో ఘోషవచ్చ పరాన్వయాత్. ౨౮

విశేషస్తు వికుర్వాణా దంభసో గంధవా నభూత్,
పరాన్వయా ద్రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితః. ౨౯

వికుర్వాణా ద్రూపాంతరం గచ్ఛతః నభసః స్పర్శగుణోఽనిలో వాయు రభూత్ స్పర్శత న్మాత్రద్వారాఽభూ దిత్యర్థః, పరాన్వయాత్ కారణనభోఽనువృత్తేః, శబ్దవాంశ్చ వాయు రిత్యర్థః. సస్పర్శస్య వాయో ర్లక్షణ మాహ (ప్రాణః.) అవస్థావిశేషోపపన్నో వాయుర్హి ప్రాణః. ఓజః సహో బలమితి ధర్మిప్రధానో నిర్దేశః ఓజఆదివిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఓజః ప్రవృత్తిశక్తిః. సహో వేగో బలం ధారణసామర్థ్యం ఓజః సహోబలా నీంద్రియమనఃశరీరాణాం పాటవాని తేషాం హేతురితి కేచిత్. ౨౬

కాలకర్మస్వభావతో హేతో ర్వికుర్వాణా ద్వాయో రూపవత్ కారణభూతాకాశవాయుగుణాను వృత్తేః రూపవత్ స్పర్శశబ్దవచ్చ తేజ ఉదపద్యత కాలకర్మస్వభావత ఇతి సర్వత్రానుసంధేయమ్. ౨౭

విక్రియమాణా త్తేజసః రసాత్మకం పరాన్వయా ద్రూపస్పర్శశబ్దవచ్చాంభ ఆసీత్, ఘోషః శబ్దః. ౨౮

అథ వికుర్వాణా దంభసో గంధవాన్ పరాన్వయా ద్రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితశ్చ విశేషః పృథివ్యఽభూత్. ౨౯

వైకారికా న్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా దశ,
దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః. ౩౦

తైజసాత్తు వికుర్వాణా దింద్రియాణి దశాఽభవన్,

సర్వేషా మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారా దుత్పత్తి మాఽఽహ (వైకారికా దితి.) వైకారికనామ్నః సాత్త్వికాహంకారా ద్దిగాదయః శ్రోత్రాద్యధిషానదేవతాః తాభి రధిష్ఠితా నీంద్రియాణి మనశ్చ జజ్ఞిరే ఇత్యర్థః. అగ్ని ర్వాగ్భూత్వేత్యాదివత్ అధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయయో రభేదోపచారాత్ సామానాధికరణ్యా ద్దేవా వైకారికా ఇత్యుక్తమ్. దేవతా గణయతి దిశశ్చ వాతశ్చ అర్కశ్చ ప్రచేతా శ్చాశ్వినౌ చైతే పంచ శ్రోత్రత్వక్ చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణానా మధిష్ఠాతారః. వహ్నిశ్చేంద్రశ్చో పేంద్రశ్చ మిత్రశ్చ కశ్చ ప్రజాపతిః ఏతే పంచ వాక్పాణిపాదపాయూపస్థానా మధిష్ఠాతారః. మనస స్త్వధిష్ఠాతా చంద్రమాః. ఏభి ర్దశభి రధిష్ఠితాని శ్రోత్రాదీని జాతానీ త్యభిప్రాయః. ౩౦

తైజసాహంకారకార్య మాఽఽహ (తైజసా దితి.) తైజసా త్తేజస్సంబంధినః రాజసాహంకారానుగృహీతాత్ సాత్త్వికాహంకారా దిత్యర్థః. అన్యథా పూర్వగ్రంథవ్యాఘాతాత్. పూర్వగ్రంథేఽభిమానిదేవతాసృష్టిరితి చేన్న. ఇంద్రియై ర్వినా దేవతాదేహారంభాయోగా చ్చతుర్ముఖసృష్టత్వేనాఽత్ర వక్ష్యమాణానా మాఽఽదిత్యేంద్రాదీనా మండసృష్టేః ప్రాక్ సృష్ట్యయోగాచ్చ. న చాఽసృష్టానా మేవాఽధిష్ఠాతృత్వమఽప్యనుపపన్నమితి వాచ్యమ్. పరమాకాశస్థానాం భగవత్సంకల్పానుగృహీతానా మధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః కోఽయం పరమాకాశ ఇతి చేత్. వైకుంఠాఖ్యో లోకః అత ఏవ వృతం చతుష్షోడశపంచశక్తిభిరితి వక్ష్యతే. న చ పరమాకాశస్థాభి రేవాఽధిష్ఠానోపపత్తే శ్చతుర్ముఖకర్తృకా దిగాదిసృష్టి ర్వ్యర్థేతి వాచ్యమ్. వ్యష్టీంద్రియాధిష్ఠానార్థం దిగాదిసృష్టే రావశ్యకత్వాత్. అతఃపర మాకాశే సత్యేవే త్యవగంతవ్యమ్. అత ఏవైభి రధిష్ఠాతృభిః పరమాత్మానం ప్రతి క్రియమాణా స్తుతిరఽప్యుపపద్యతే. అన్యథాఽండోత్పత్త్యనంతరం స్రక్ష్యమాణానా మేషా మండోత్పత్తేః పూర్వ మభావా త్తత్కర్తృకా స్తుతి రనుపపన్నా స్యాత్. నన్వేషాం సర్వేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వే తదింద్రియాణాం కేఽధిష్ఠాతార ఇతి చే దుచ్యతే. తదింద్రియాణామపి దశానా మధిష్ఠాతారః సంత్యేవ. ఏకైక మింద్రియం త్వధిష్ఠాతృశూన్య మవతిష్ఠతే, తత్ర స్వపరకార్యనిర్వాహకత్వన్యాయేన స్వేనైవ వా పరమాత్మనా వాఽధిష్ఠీయత ఇతి నానవస్థాప్రసంగ ఇతి. యద్వా తైజసా త్త్వితి పక్షాంతరోక్తిః పక్షద్వయస్యాఽవిరోధ మాఽఽహ (జ్ఞానశక్తి రితి.) ప్రాణశబ్ద ఇంద్రియపరః జ్ఞానశక్తిః ప్రాణః జ్ఞానేంద్రియగణః క్రియాశక్తిశ్చ ప్రాణః కర్మేంద్రియగణః బుద్ధి రంతఃకరణచతుష్టయం చ తైజసౌ రాజసాహంకారాన్వితసామగ్రీప్రసూతజ్ఞానకర్మేంద్రియాణా మంతఃకరణస్య చ స్వకార్య

(బ్రహ్మాండనిర్మాణవర్ణనమ్)

జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తి ర్బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజసౌ.
శ్రోత్రం త్వగ్ఘ్రాణదృగ్జిహ్వా వాగ్దోర్మేఢ్రాంఘ్రిపాయవః. ౩౧

యదై తేఽసంగతా భావా భూతేంద్రియమనోగుణాః,
యదాయతననిర్మాణే న శేకు ర్బ్రహ్మవిత్తమ. ౩౨

తదా సంహత్య చాఽన్యోన్యం భగవచ్ఛక్తిచోదితాః,
సదసత్త్వ ముపాదాయ చోభయం ససృజు ర్హ్యదః. ౩౩

వర్షపూగసహస్రాంతే తదండ ముదకేశయమ్,

ప్రవృత్తిమత్త్వాత్ తత్కారణేనాఽపి రజోగుణాన్వితేనాఽపి భవితవ్య మిత్యేత త్తాత్పర్యకత్వా త్తైజసత్వాదస్య సర్వేంద్రియాణాం రాజసాహంకారానుగృహీతసాత్త్వికాహంకారకార్యత్వమేవేతి న పక్షద్వయ విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాదే రపీంద్రియసృష్టా వనుగ్రాహక స్తైజస ఇతి వేదితవ్యమ్. ఇంద్రియాణి గణయతి, శ్రోత్రమితి. దోః పాణిః మేఢ్ర ముపస్థః క్రమ స్త్వత్ర న వివక్షితః. ౩౧

యదేతే భూతా నీంద్రియాణి మనశ్చ తేషాం గుణాః తన్మాత్రాణి విషయాః శబ్దాదయ ఏతే సర్వేఽసంహతాః అమిలితాః ఆసన్. అత ఏవ యదాయతనస్య బ్రహ్మాండస్య భగవచ్ఛరీరస్య నిర్మాణే హే బ్రహ్మవిత్తమ! న శేకు ర్నాశక్నువన్. ౩౨

తదా భగవచ్ఛక్త్యా చోదితాః ప్రేరితాః సంహత్య పంచీకరణోక్తప్రకారేణ పరస్పరం మిళిత్వా సదసత్త్వం తత్త్వం పంచీకరణేన స్థూలత్వం అసత్త్వం సూక్ష్మత్వం నోభయ మనుభయం పూర్వోక్తకాలకర్మస్వభావాంశ్చ ఉపాదాయాఽదః బ్రహ్మాండం ససృజే. యద్వా అనుభయ మిత్యదశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాండవిశేషణం అనుభయం కార్యకారణభావానన్విత మండం బ్రహ్మాండం ససృజురిత్యర్థః. కార్య మప్యఽండం హ్యాకాశకార్యవాయువన్న తత్త్వాంతరం న చ తత్త్వాంతరారంభక మత స్తత్త్వాంతరతయా కార్యతత్వాంతరాపేక్షయా కార్యం చ న భవతీ త్యనుభయం బ్రహ్మాండముక్తం చతుర్ముఖోత్పత్త్యాదిక మన్యత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణ మత్రాప్యర్థసిద్ధ మఽనుసంధేయమ్. ౩౩

(వర్షపూగసహస్రాంతే) ప్రళయకాలావసానే ఇత్యర్థః. అన్యథా న క్రమేణ వివృద్ధం తజ్జలం బుద్బుదవత్ సమమితి విరోధాత్. జీవః దేవాద్యపేక్షయా సమష్టిపురుషబ్రహ్మాఖ్యజీవశరీరకః పరమ

కాలకర్మస్వభావస్థో జీవోఽజీవ మజీవయత్. ౩౪

స ఏవ పురుష స్తస్మా దండం నిర్భిద్య నిర్గతః,
సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షః సహస్రాననశీర్షవాన్. ౩౫

యస్యేహావయవై ర్లోకాన్ కల్పయంతి మనీషిణః,
కట్యాదిభి రధ స్సప్త సప్తోర్ధ్వం జఘనాదిభిః. ౩౬

పురుషస్య ముఖం బ్రహ్మ క్షత్ర మేతస్య బాహవః,
ఊర్వో ర్వైశ్యో భగవతః పద్భ్యాం శూద్రోఽభ్యజాయత. ౩౭

పురుషః కాలకర్మస్వభావాశ్రితః సన్ తం జీవ మచేతన ముదకేశయ మండం బ్రహ్మాండ మజీవయత్ చేతయతి స్మ. అత్రోదకే శయ మిత్యనే నాండసృష్టేః పూర్వం గర్భోదకసంజ్ఞికా సృష్టి రర్థసిద్ధాఽనుసంధేయా పరోక్షనిర్దేశ శ్చ చతుర్ముఖాంతరసామ్యాభిప్రాయః. ౩౪

స ఏవ పురుష శ్చతుర్ముఖస్వరూపే ణోపస్థితః పరమపురుషః అండం నిర్భిద్య తస్మాన్నిర్గతః అండభేదే నావకాశలాభా దనుపరుద్ధసంచారాదిమా నభూ దిత్యర్థః. చతుర్ముఖస్య భగవదాత్మకత్వే సామానాధికరణ్యే నాహ (సహస్రేతి.) యః చతుర్ముఖశరీరకత్వే నావస్థితః స ఏవ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్. సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోరుహమ్। సర్వతః శ్రుతిమల్లోక ఇత్యాదినోక్తః సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తా పరమపురుష ఇత్యర్థః. ౩౫

యస్య సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తుః వై రాజపురుషస్య అవయవైః పాదతలాద్యవయవైః లోకా నతలాదీన్ మనీషిణ ఉపాసకాః కల్పయంతి లోకాన్. యదవయవత్వేన రచయంతీత్యర్థః, తత్తదవయవప్రతీకానాం తత్తదవయవత్వే నోపాసనం యుక్తం. తదవయవై ర్లోకరచనా మాహ (కట్యాదిభి రితి.) కటి రూరుమూలయోః పశ్చాద్భాగః, జఘనం పురోభాగః, అధః సప్తలోకా నతలాదీ నూర్ధ్వం భూరాదీన్ సప్త కల్పయంతీ త్యన్వయః. ౩౬

వర్ణానాం తద్విభూతిత్వాయ చతుర్ముఖరూపేణావస్థితా త్తత ఉత్పత్తిం దర్శయతి (పురుషస్యేతి.) బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ముఖమితి. కార్యకారణయో రభేదవివక్షయోక్తం బాహవ ఇతి చ. క్షత్రం క్షత్రియః. ౩౭

(పురుషసూక్తార్థేన భగవతో విరాడ్రూపస్య వర్ణనమ్)

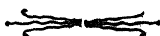
భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకోఽస్య నాభితః,
హృదా స్వర్లోక ఉరసా మహర్లోకో మహాత్మనః, ౩౮
గ్రీవాయాం జనలోకశ్చ తపోలోకః స్తనద్వయాత్,
మూర్ధభి స్సత్యలోకస్తు బ్రహ్మలోక స్సనాతనః. ౩౯
తత్కట్యాం చాతకం క్లృప్త మూరుభ్యాం వితతం విభోః,
జానుభ్యాం సుతలం శుద్ధం జంఘాభ్యాం తు తలాతలమ్. ౪౦
మహాతలం తు గుల్ఫాభ్యాం ప్రపదాభ్యాం రసాతలం,
పాతాళం పాదతలత ఇతి లోకమయః పుమాన్. ౪౧
భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకోఽస్య నాభితః,
స్వర్లోకః కల్పితో మూర్ధ్నా ఇతి వా లోకకల్పనా. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

ఇదానీ ముపాసనార్థం లోకకల్పనాభేదం దర్శయన్ చతుర్దశలోక పక్షమాహ (భూరిత్యాది) చతుష్టయేన. భూర్లోకః పాతాళ మారభ్య పద్భ్యాం కటిపర్యంతాభ్యాం కల్పితః. భువర్లోకః నాభితః నాభి మారభ్య స్తనద్వయాత్ హృదయకమలాకారం తదూర్ధ్వభాగ ఉరః బ్రహ్మలోకః సనాతన ఇతి, సత్యలోకవిశేషణం సనాతనత్వం చ భూరాద్యపేక్షయా యద్వా బ్రహ్మలోకో వైకుంఠాఖ్యలోకః సనాతనః, న తు సృజ్యప్రపంచాంతర్వర్తీత్యర్థః. ౩౮—౪౧

ఇదానీం సంగ్రహేణ లోకత్రయకల్పనా మాహ (భూర్లోకః కల్పిత ఇతి.) పాదతల మారభ్య నాభితః భూర్లోకః, నాభి మారభ్య మూర్ధతః భువర్లోకః, మూర్ధా స్వర్లోకః కల్పితః, అతలాదీనాం భూరాది ష్వంతర్భావాత్. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ —

వాచాం వహ్నే ర్ముఖం క్షేత్రం ఛందసాం సప్తధాతవః,
హవ్యకవ్యామృతాన్నానాం జిహ్వా సర్వరసస్య చ. ౧.

సర్వాసూనాం చ వాయోశ్చ తన్నాసే పరమాయనే,
అశ్వినో రోషధీనాం చ ఘ్రాణో మోదప్రమోదయోః. ౨.

రూపాణాం తేజసాం చక్షు ర్దివః సూర్యస్య చాక్షిణీ,
కర్ణౌ దిశాం చ తీర్థానాం శ్రోత్ర మాకాశశబ్దయోః.
తద్గాత్రం వస్తుసారాణాం సౌభగస్య చ భాజనమ్. ౩.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం కృత్స్నప్రపంచస్య మహదాదిక్రమేణ సృష్టస్య వైరాజవిభూతిత్వ మభిధాయ తదేవ **పురుషసూక్తసంవాదేన** దృఢీకుర్వన్ యద్రూపమిత్యాదే రుత్తర మాహ (వాచ ఇతి.) వాచో వాగింద్రియస్య, తదధిష్ఠాతృదేవతాభూతాగ్నేశ్చ, భగవన్ముఖం స్థాన మాశ్రయః ఛందసాం గాయత్ర్యుష్ణిగ్బృహతీపంక్తిజగతీ త్రిష్టుబనుష్టుభాం సప్తానాం ఛందసాం, సప్త ధాతవః త్వగాదిసప్తధాతుస్థానీయా భగవద్విగ్రహావయవాః, స్థానం హవ్యం, దేవానా మన్నం కవ్యం, పితౄణా మమృతం, తదుభయశేషో మనుష్యాణాం, ఏషా మన్నానాం సర్వరసస్య మధురాదేః షడ్విధస్య చకారా దస్మదాదిరసనేంద్రియస్య తదధిష్ఠాతు ర్వరుణస్య చ తస్య జిహ్వా క్షేత్రం, ఏవం సర్వత్రానుక్త మున్నేయమ్, ౧.

సర్వాసూనా మస్మదాదిప్రాణానాం వాయోశ్చ. తస్య. నాసే నాసారంధ్రే. పరమాయనే ఉత్తమక్షేత్రే. ఔషధీనా మశ్వినో ర్మోదప్రమోదయోశ్చ, తద్ ఘ్రాణేంద్రియం. స్థానం మోద అనుకూలవస్తుదర్శనజసుఖవిశేషః ప్రమోద స్త్వనుకూలవస్తునః. స్వీయత్వబుద్ధిజసుఖవిశేష ఇతి భేదః. ౨

రూపాణాం శుక్లాదీనాం, తేజసాం రూపప్రకాశకానాం చ. చక్షుః తత్ చక్షురింద్రియం. స్థానం దివః సూర్యస్య చాక్షిణీ తన్నేత్రగోళకౌ స్థానం. సర్వత్ర షష్ఠ్యంతనిర్దిష్టానాం ప్రథమాంతనిర్దిష్టం క్షేత్రం ద్రష్టవ్యమ్, దిశాం తీర్థానాం తత్కర్ణౌ కర్ణబిలే స్థాన మాకాశశబ్దయో స్తచ్ఛ్రోత్రమ్. ౩

(పురుషసూక్తార్థేన భగవతో విరాడ్రూపస్య వర్ణనమ్)

త్వగస్య స్పర్శవాయో శ్చ సర్వమేధస్య చైవ హి,
రోమాణ్యుద్భిజ్జజాతీనాం యై ర్వా యజ్ఞస్తు సంభృతః. ౪

కేశ శ్మశ్రునఖాన్యస్య శిలాలోహాభ్రవిద్యుతామ్,
బాహవో లోకపాలానాం ప్రాయశః క్షేమకర్మణామ్. ౫

విక్రమో భూర్భువః స్వశ్చ క్షేమస్య శరణస్య చ,
సర్వకామవరస్యాపి హరే శ్చరణ ఆస్పదమ్. ౬

అపాం వీర్యస్య సర్గస్య పర్జన్యస్య ప్రజాపతేః,
పుంసః శిశ్న ఉపస్థస్తు ప్రజాత్యానందనిర్వృతేః. ౭

పాయు ర్యమస్య మిత్రస్య పరిమోక్షస్య నారద,
హింసాయా నిరృతే ర్మృత్యో ర్నిరయస్య గుదః స్మృతః. ౮

వస్తూనాం యే సారాంశా స్తేషాం సౌభగస్య స్పృహణీయతాయాశ్చ. తద్గాత్రం తచ్ఛరీరం. భాజనం స్థానం. స్పర్శవాయోః సర్వమేధస్య సమస్తయజ్ఞస్య చాస్య త్వక్ స్థానమ్. ౪

ఉద్భిజ్జజాతీనాం సర్వవృక్షాణాం యై ర్వృక్షై ర్యజ్ఞః సంభృతః సాధితః తేషామేవ తద్రోమాణి స్థానం శిలాలోహాభ్రవిద్యుతా మస్య కేశశ్మశ్రునఖాని స్థానే నఖాని శిలాలోహయోః స్థానమభ్రవిద్యుతోః కేశశ్మశ్రూణీతి వివేకః. ౫

క్షేమకర్మణాం రక్షాకారిణాం, లోకపాలానాం ఇంద్రాదీనాం. తద్బాహవః స్థానం భూ ర్భువః స్వరితి. షష్ఠీబహువచనాంతం. భూరాదీనాం త్రయాణాం లోకానాం. విక్రమ స్తస్య త్రివిధపాదవిన్యాసః స్థానం. క్షేమస్య ప్రాప్తరక్షణస్య. శరణస్య చానిష్టనివారణస్య. సర్వేషాం కామానాం. వరస్య శ్రేష్ఠస్యాపి. హరేశ్చరణం పాద ఆస్పదం ఆశ్రయః. ౬

అపాం వీర్యస్య శుక్రస్య సర్గస్య సృష్టేః పర్జన్యస్య ప్రజాపతేశ్చ పుంసో భగవతః శిశ్నః ఉపస్థేంద్రియాధిష్ఠాన మాస్పద మిత్యర్థః. ప్రజా త్యానందః సంతానార్థం సంభోగ స్తేన యా నిర్వృతి స్తాపహాని స్తస్యా స్తదుపస్థేంద్రియ మాశ్రయః. ౭

యమస్య మిత్రస్య పరిమోక్షస్య మలత్యాగస్య చ తస్య పాయ్వింద్రియ మాశ్రయః. హింసాదీనాం తద్గుద ఆశ్రయః. పాయు రింద్రియం గుద మధిష్ఠానమ్. ౮

పరాభూతే రధర్మస్య తమస శ్చాపి పశ్చిమః,
నాడ్యో నదనదీనాం తు గోత్రాణా మస్థిసంహతిః. ౯

అవ్యక్తరససింధూనాం భూతానాం నిధనస్య చ,
ఉదరం విదితం పుంసో హృదయం మనసః పదమ్. ౧౦

ధర్మస్య మమ తుభ్యం చ కుమారాణాం భవస్య చ,
విజ్ఞానస్య చ సత్త్వస్య పరస్యాత్మా పరాయణమ్. ౧౧

అహం భవాన్ భవశ్చైవ త ఇమే మునయోఽగ్రజాః,
సురాసురనరా నాగాః ఖగా మృగసరీసృపాః. ౧౨

గంధర్వాఽప్సరసో యక్షా రక్షోభూతగణోరగాః,
పశవః పితరః సిద్ధా విద్యాధ్రా శ్చారణా ద్రుమాః. ౧౩

పరాభూతే రలక్ష్మ్యాః అధర్మస్య తమసోఽజ్ఞానస్యాపి పశ్చిమః తత్పృష్ఠభాగ ఆశ్రయః, నదనదీనాం తన్నాడ్యః స్థానం, గోత్రాణాం గిరీణాం, తదస్థిసంఘః స్థానమ్. ౯

అవ్యక్తం ప్రధానం రసోఽన్నాదిరసః, సింధవః సముద్రాః, తేషాం భూతానాం, నిధనస్య లయస్య చ, తదుదరం స్థానం, విదితం. మనసః సర్వదేహిమనస్తత్త్వస్య, పుంస ఈశ్వరస్య యద్ధృదయం తత్పదం స్థానమ్. ౧౦

ధర్మస్య మమ, చతుర్ముఖస్య తుభ్యం, తత కుమారాణాం సనకాదీనాం, భవస్య రుద్రస్య, విజ్ఞానస్య చ తత్త్వస్య మహత్తత్త్వస్య పరస్య భగవతః ఆత్మాంతఃకరణం పరాయణం శ్రేష్ఠస్థానమ్. ౧౧

ఏవం పరమాత్మనో జాతం కృత్స్నం జగత్ తద్విభూతిభూతం తచ్ఛరీరత్వేన తతో న వివిక్త మిత్యుక్తం. ఏతదేవ పురుషసూక్తార్థకథనేన ప్రథయతి - తత్ర సహస్రశీర్షేత్యర్ధర్చస్య బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ దిత్యాదే శ్చార్థః పూర్వాధ్యాయే కథితః, పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యస్యార్థమాహ అహమిత్యాదిభి స్సార్ధై స్త్రిభిః. అహం చతుర్ముఖః, భవా న్నారదః, భవో రుద్రః అగ్రజాః మునయః సనకాదయః. ౧౨

(విద్యధ్రా) విద్యాధరాః. ౧౩

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

అన్యే చ వివిధా జీవా జలస్థలనభౌకసః,
గ్రహర్క్షకేతవస్తారా స్తడితః స్తనయిత్నవః. ౧౪

సర్వం పురుష ఏవేదం భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్,
తేనేద మావృతం విశ్వం వితస్తి మధితిష్ఠతా. ౧౫

స్వధిష్ణ్యం ప్రతపన్ ప్రాణో బహిశ్చ ప్రతపత్యసౌ,
ఏవం విరాజం ప్రతపం స్తప త్యంతర్బహిః పుమాన్. ౧౬

జలం స్థలే నభ శ్చౌకాంసి స్థానాని యేషాం తే జలస్థలనభౌకస ఇతి. సంధి రార్షః. గ్రహాః సూర్యాదయః, ఋక్షాణి నక్షత్రాణి. తారా అపి నక్షత్రస్యైవ భిదా, తడితః విద్యుతః, స్తనయిత్నవో మేఘాః, గర్జితాని వా. ౧౪

కిం బహునా? యచ్చ కాలత్రయవర్తివస్తుజాతం విదితం సర్వం పురుష ఏవ పరమపురుష ఏవ. కాలత్రయవర్తి కృత్స్నవస్తుజాతశరీరకత్వా దపురుషశరీరభూతం స్వతంత్రం వస్తు నాస్తీత్యర్థః. నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య పరమపురుషస్యైవ విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకం పరమాత్మాత్మకజగదాకారే ణావస్థానా దయ మైక్యోపదేశ ఉపపన్నః. సర్వత్ర వేదాంతే ష్వేవమేవ హ్యైక్యం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, అయ మాత్మా బ్రహ్మ. తత్త్వమసీత్యాదిభి రుపదిశ్యతే పురుష ఏవేద మితి. సామానాధికరణ్యస్య వ్యాప్తినిబంధనత్వ మాహ (తేనేతి.) 'అధో నిష్ట్యా వితస్త్యాంతే నాభ్యా ముపరి తిష్ఠతి, హృదయం తద్విజానీయా ద్విశ్వస్యాయతనం మహ' దితి శ్రుత్యుక్తదిశా నాభ్యా ఉపరి వితస్తిపరిచ్ఛిన్నప్రదేశాంతే స్థితం హృదయ మధితిష్ఠతా తేన పరమాత్మనేదం విశ్వ, మావృతం వ్యాప్తమ్. ౧౫

అసౌ హృదయాంతర్వర్తీ, ప్రాణః పరమాత్మా స్వధిష్ణ్యం స్వావాసస్థానం శరీరం. ప్రతపన్ అంతర్వ్యాప్త్యా ప్రశాసనాధీనం కుర్వన్, బహిశ్చ స్వధిష్ణ్యా ద్బహిష్ఠ మపి వస్తుజాతం ప్రశాసనాధీనం యథా కరోతి - ఏవం విరాజం విరాట్‌శబ్దవాచ్యానిరుద్ధకార్యం ప్రపంచం ప్రశాసనాధీనం కుర్వ న్నంతర్బహిశ్చ ప్రశాసనాధీనం కరోతీ త్యర్థః. అత్ర కార్యే కారణోపచారా ద్విరాట్‌శబ్దో బ్రహ్మాండపరః, ఏతేనాఽపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదకం 'స భూమిం విశ్వతో వృత్వా' ఇత్యర్ధర్చం వ్యాఖ్యాతం భవతి. స పరమాత్మా భూమిం బ్రహ్మాండరూపం ప్రపంచం విశ్వతః సర్వతః, వృత్వా వ్యాప్య. భూమిం దశాంగుళమాత్ర మతిక్రమ్య స్థితః 'అత్యతిష్ఠ ద్దశాంగుళ' మిత్యాధిక్యమాత్రం వివక్షితం, న ప్రమాణం అనుపయోగా దపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చేతి తస్యాఽర్థః. ౧౬

సోఽమృత స్యాభయ స్యేశో మ_ర్త్య మన్నం యదత్యగాత్,
మహిమైష తతో బ్రహ్మన్ పురుషస్య దురత్యయః. ౧౭
పాదేషు సర్వభూతాని పుంస స్థితిపదో విదుః,
అమృతం క్షేమ మభయం త్రిమూర్ధ్నోఽధాయి మూర్ధని. ౧౮

జీవాంతరాత్మత్వేన వసతోఽపి పరమపురుష స్యాఖో_క్తృత్వం మోక్షప్రదత్వం చ ప్రతిపాదయన్ "ఉతామృతత్వస్యే" త్యస్యార్థ మాహ (స ఇతి.) న విద్యతే భయం యస్మాత్ తస్యామృతస్య మోక్షస్యేశః ప్రదాతా యద్యస్మాత్ మ_ర్త్య మనిత్య మన్నం భోగ్యం కర్మఫలం అత్యాగా దతిక్రమ్య స్థితః అనశ్నన్ యో అభిచాకశీతీతి శ్రుత్యు_క్తరీత్యాఽసంభావితకర్మఫలసంబంధత్వాత్ పరమాత్మా మోక్షద ఇత్యర్థః. శ్రుతా వంతేనేతి ద్వితీయార్థే తృతీయా. శరీరాంతరావస్థితి జీవవై లక్షణ్యం చానుపపన్న మిత్యాశంకాయాం ఏతావానస్య మహిమే త్యస్యార్థ మాహ (మహిమేతి.) పురుషస్య కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచస్యాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య సర్వం స్వప్రశాసనాధీనం కుర్వతః, పరమాత్మన, ఏష మహిమా అమృత స్యేశానత్వరూపమహిమా, దురత్యయః అపారకృత్స్నప్రపంచాత్మకత్వే నావస్థితస్యాపి ప్రపంచగతదోషాస్పర్శిత్వ మమృతేశితృత్వం చేత్యేత దనుపపద్యమానమపి, తస్య మహిమ్నా ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౭

అపారమహిమత్వ మేవ ప్రతిపాదయతః పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి వాక్య స్యార్థ మాహ (పాదేష్వితి.) తిష్ఠంత్యత్రేతి స్థితయో భూరాదయో లోకా_స్తే పాద ఇవ పాదా అంశా యస్య స స్థితిపాత్ తస్య పాదే ష్వంశభూతేషు లోకేషు సర్వభూతాని దేవాదిచతుర్విధభూతాని విదుః. ఏతేన మంత్రేఽపి పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి సామానాధికరణ్య మధిష్ఠానాధిష్ఠేయయో రభేదవివక్షయా పాద ఇత్యేకవచనం చ సామాన్యాభిప్రాయేణేతి వ్యాఖ్యాతం భవతి బద్ధము_క్తయో రసాంకర్యేణ ప్రాప్యస్థానానాం తద్విభూతిత్వప్రతిపాదకస్య త్రిపాద స్యామృతం దివీ త్యాదరార్థ మాహ (అమృత మితి.) అస్యేశ్వరస్య సంబంధిత్రిపాత్ త్రివిధ మమృత మక్షయ్యసుఖం దివి ప్రకృతిమండలా దుపరీతి శ్రుత్యర్థః. అత్ర త్రిపాచ్ఛబ్దో_క్త త్రివిధత్వం దర్శయ న్నాహ (అమృతం.) మరణాది వికారరాహిత్యమభయం తత్కార్యభయరాహిత్యం క్షేమం, ఇష్టప్రా_ప్తిరూపలక్షణం నిరతిశయానంద రూపప్రాపణ మిత్యర్థః, అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావరూపము_క్తైశ్వర్యం కోటిత్రయేఽత్ర సంగృహీతం (అమృత మితి.) విరజావమృత్యుశబ్దార్థ ఉ_క్తః (క్షేమమితి,) సత్యకామత్వా ద్యనువృ_త్తి రు_క్తా. అభమియ త్యపహతపాప్మవిశోకాదిశబ్దార్థ ఉ_క్తః పాప్మాహి భయహేతుః. భయ మితి శోకాదిసర్వదుఃఖప్రదర్శనం ఏవం త్రిమూర్ధా త్రివిధం ము_క్తైశ్వర్యం మూర్ధని ఉపదిష్టా దిత్యర్థః. తమసః పరస్తా దితివ ల్లీలావిభూతేః పరస్తా దమృతం క్షేమమభయం చాధాయి నిహిత మిత్యర్థః. మూర్ధస్వితి పాఠే, ఉపరిష్టా ద్వ_ర్తమానేషు త్రిషుపాదే ష్విత్యర్థః. ౧౮

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

పాదాస్త్రయో బహి శ్చాస న్నప్రజానాం య ఆశ్రయః,
అంత స్త్రిలోక్యా స్త్వపరో గృహమేధోఽబృహద్వ్రతః. ౧౯
సృతీ విచక్రమే విష్వఙ్ సాశనాఽనశనే ఉభే.
య దవిద్యా చ విద్యా చ పురుష స్తూభయాఽఽశ్రయః. ౨౦

బద్ధేభ్యో ముక్తానాం జీవానాం బహుత్వం తత్ప్రాప్యస్థానానంత్య ముభయోః తద్విభూతిత్వం బద్ధానా మల్పీయస్త్వం ప్రాప్య స్థానం తస్యాపి తద్విభూతిత్వం చ ప్రతిపాదయత స్త్రిపాదూర్ధ్వ త్యాదే రర్థ మాహ (పాదా ఇతి.) త్రయః పాదా యస్య స త్రిపాత్, పురుషః పరమపురుషః, ఊర్ధ్వం ప్రకృతిప్రాకృతేభ్యః ఉపరిష్టాత్, ఉదేత్ ఉదయం గతః, స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళవిగ్రహః సమస్త నిత్యముక్తభోగ్య ఆస్త ఇత్యర్థః. అత్ర పాదశబ్దః పాదవ దంశత్వే నావస్థితానాం ముక్తానాం తత్ప్రాప్య స్థానస్య చ భాగా నాహ. ఏవం చ త్రయః పాదాః ముక్తజీవవర్గస్య తత్ప్రాప్యస్థానస్య చ భాగా విభూతిత్వేన యస్య స త్రిపా ద్బద్ధజీవః తత్స్థానాపేక్షయా ముక్తః తత్ప్రాప్యస్థానానాం త్రిభాగవత్త్వ కథనం అనంతత్వతాత్పర్యకం, అస్య పరమపురుషస్య. పాదః విభూతిభూత ఏకో భాగ, ఇహ ప్రకృతి మండలేఽభవత్. బద్ధాః తత్ప్రాప్యస్థానాని "చైకాంశేన స్థితో జగ" "త్తస్యాయుతాయుతశతైక కలాంశకాంశే విశ్వం విచిత్రచిదచిత్ప్రవిభాగవృత్త" మిత్యుక్తప్రకారేణ తద్విభూత్యేకదేశః ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఏతదేవ వ్యాచష్టే (పాదా ఇతి.) త్రయః పాదాస్తు బహిః ప్రకృతిప్రాకృతేభ్యో బహి రాసన్ యే తస్య పాదా స్తేఽప్రజానాం జన్మరహితానాం ముక్తానాం మాశ్రయాః ప్రాప్యా ఇత్యర్థః. ఏకస్య పాదస్యాబహిష్ఠత్వ మాహ (అత ఇతి.) అపరః సాంసారికక్షేత్రజ్ఞవర్గప్రాప్యస్థానరూపః, పాదః త్రిలోక్యాః అంతరిత్యర్థః. తమేవ పాదం విశినష్టి, గృహమేధః అహంకారమమకారాదిమాన్, వర్ణాశ్రమాన్వితశ్చేత్యర్థః. బృహద్వ్రతః కర్మవశ్యః ఉపచారాత్ ప్రాప్యప్రాప్తధర్మవ్యపదేశః. ౧౯

ఏవ మపార మహిమత్వ ముపపాద్యార్థప్రసంగాత్ బుభుక్షు ముముక్షూణాం చ భగవల్లీలా విభూతి త్రిపాద్విభూతి గతిహేతుమార్గద్వయప్రతిపాదకం తతో విష్వజితి వాక్యే వ్యాచష్టే (సృతీతి.) వివిధం సుష్ఠు అంచతీతి విశ్వఙ్ క్షేత్రజ్ఞః, సృతీధూమార్చిరాదిమార్గౌ విచక్రమే ఆక్రమ దాక్రాంతవా నిత్యర్థః. కథంభూతే సృతీ సాశనానశనేఽశనం భోగః భోగార్థత్వతదభావాభ్యాం మార్గయోః సాశనా నశనత్వే సాశనానశనలక్షణమార్గద్వయప్రాప్త్యుపాయమాహ (యదతి) యద్యత్ర మార్గద్వయమధ్యే, అవిద్యాకర్మ అవిజ్ఞాకర్మసంజ్ఞాన్యేత్యాద్యుక్తైః కర్మరూపాఽవిద్యా, ధూమాదిమార్గప్రాప్త్యుపాయభూతా ఏకా విద్యా, అర్చిరాదిప్రాప్త్యుపాయభూతా పరమాత్మోపాసనరూపాఽపరా, పురుషో జీవస్తూభయాశ్రయః సాధన ద్వయనిష్ఠః. తం "విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేత" ఇతి శ్రుతేః. సమన్వారభేతే సంగతే ఇత్యర్థః. ౨౦

యస్మాదండం విరాడ్ జజ్ఞే భూతేంద్రియగుణాత్మకః.
తద్ద్రవ్య మత్యగా ద్విశ్వం గోభి స్సూర్య ఇవాఽఽతపమ్. ౧౯

యదాస్య నాభ్యాం నళినా దహ మాసం మహాత్మనః,

ఏవం బుభుక్షుముముక్ష్వధికారిభేదేన తద్గంతవ్యమార్గద్వయం తదుపాయం చోక్త్వా భగవతః స్వవిభూతిభూతప్రపంచాత్ వైలక్షణ్యం భగవత్ప్రపంచాకారేణ పరిణామ తద్గతదోషాసంస్పర్శిత్వం చ ప్రతిపాదయన్ తస్మా ద్విరాడజాయతేత్యాదివాక్యం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి.) విరాట్ అండకారణభూతో విరాట్పురుషోఽనిరుద్ధః. అండాదితి ల్యబ్లోపే పంచమీ. యస్మాత్ స్వశరీరభూతాత్, ప్రధానాదుపాదానా, ద్యదండం సృష్ట్వా. స్వయమపి భూతేంద్రియగుణాత్మకః. దేవాదివ్యష్టిప్రపంచరూపో జజ్ఞే, తత్ప్రధానం తదండరూపం చ సర్వం ద్రవ్య మత్యగాత్, న తత్ర పరిచ్ఛిన్నః బహిరపి వ్యాప్తవా నిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః. ఆశ్రయా ద్ఘటపటాదిపదార్థజాతాత్ గోభిః కిరణై రాదిత్య ఇవ త్యాగాత్ వేదాంతేషు సత్కార్యవాదస్యాభిహితత్వాత్ కారణభూతో విరాడేవ వ్యష్టిరూపేణ జజ్ఞే, సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకో భగవానేవ స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకో జాతః. జాతశ్చ స్వయం శరీరభూతచేతనాచేతనగతదోషై రస్పృష్టః స్వకార్యభూతకృత్స్నప్రపంచ మంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకస్య పరమపురుషస్య జగదుపాదానత్వా దుపాదానత్వ స్యావస్థాశ్రయత్వరూపత్వాత్ ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం త్రయాణా మప్యవస్థాశ్రయత్వ మస్త్యేవ. తత్రాఽచేతనస్యావస్థాశ్రయత్వం స్వరూపాన్యథాభావరూపచేతనస్య తు స్వభావాన్యథాభావరూపం, ఈశ్వరస్య తు కార్యావస్థచేతనాచేతననియంతృత్వరూపం. న హి కారణావస్థచేతనాచేతననియమనాత్ కార్యావస్థచేతనాచేతననియమనమభిన్నమితి వక్తుం శక్యమ్. కిం చేశ్వరస్య సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మస్త్యేవ. ఏవమసాంకర్యే ణావస్థానాం ప్రతినియతత్వాత్ శుక్లనీలాదితంత్వారబ్ధే పటే శౌక్ల్యాదేః తత్తత్ప్రదేశగతత్వవత్ చేతనాచేతనగతా ధర్మా అజ్ఞత్వపరిణామిత్వాదయః తత్రైవావతిష్ఠంతే, న పరమాత్మానం స్పృశంతి. పరమాత్మా తు స్వయం నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణః స్వశరీరభూతచేతనాచేతనగతస్వపర్యంతనామరూపనిర్వాహకః కారణావస్థకార్యావస్థచేతనాచేతనశరీరకత్వేన తద్వాచిభిః శబ్దై రభిధీయమానః సర్వవస్తుసమానాధికృతోఽవతిష్ఠత ఇత్యయం మంత్రసంగ్రహః. శ్రుత్యర్థస్తు తస్మా త్పరమప్రస్తుతకారణపురుషా ద్విరా డనిరుద్ధో, జజ్ఞేఽవతీర్ణః, విరాజోఽనిరుద్ధాద్వైరాజో బ్రహ్మాండశరీరకః, పురుషో జజ్ఞే, జాతశ్చ స వైరాజః, భూమిం విశ్వం. పశ్చాదుపరిష్టా దధః అంతశ్చాఽత్యతిరిచ్యతే, తద్విలక్షణో వ్యాప్తవా నిత్యర్థః. ౨౦

నన్వేవం పురుష ఏవ చేత్ సర్వం తర్హి యజ్ఞస్య తత్సాధనానాం చాపృథగ్భావా ద్యజ్ఞైః పురుషారాధనం న సిద్ధ్యే దిత్యాశంక్య తత్పరిహారాయ యత్పురుషేత్యాది. మంత్రార్థం సంగృహ్య

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

నావిదం యజ్ఞసంభారాన్ పురుషావయవా దృతే. ౨౨

తేషు యజ్ఞస్య పశవః సవనస్పతయ కృశాః,
ఇదం చ దేవయజనం కాలశ్చోరుగుణాన్వితః. ౨౩

వస్తూ న్యోషధయ స్స్నేహా రసలోహమృదో జలమ్,
ఋచో యజూంషి సామాని చాతుర్హోత్రం చ సత్తమ. ౨౪

నామధేయాని మంత్రాశ్చ దక్షిణాశ్చ వ్రతాని చ,
దేవతానుక్రమః కల్ప స్సంకల్ప స్తంత్రమేవ చ. ౨౫

గతయో మతయ శ్శ్రద్ధా ప్రాయశ్చిత్తం సమర్పణమ్,

దర్శయతి (యదేతి) మహాత్మనః అస్య విరాడాఖ్యానిరుద్ధస్య, నాభౌ భవం నాభ్యం, తపోభూతా న్నళినాత్, కమలా, దహం చతుర్ముఖః, యదా ఆస మభూవం, తదా పురుషావయవా ద్వినా యజ్ఞసంభారా నన్యాని యజ్ఞసాధనాని నావిందమ్ నాపశ్యమ్. ౨౨

తేషు పురుషావయవేషు యజ్ఞస్య సాధనా న్యాసన్నితి శేషః. తాన్యాహ (పశవ ఇతి,) వనస్పతయో యూపాదయో, దేవయజనం దేవాః ఇజ్యంతేఽస్మిన్నితి దేవయజనం యాగభూమిః, ఇదం వేతి వచనా ద్యజ్ఞవాటే స్థానే ఉపవిష్టః కథయతీతి గమ్యతే. బహుగుణాన్వితః కాలో వసంతాదిః. ౨౩

వస్తూని పురోడాశాదీని, తదర్థా ఓషధయః వ్రీహ్యాదయః, స్నేహ ఆజ్యాదిః, రసః సోమాది రసః, లోహః సువర్ణాదిః, మృదః కపాలాదీని, చాహోరాత్రం చతుర్హోతృశబ్ద వాచ్యైర్మంత్రైః ప్రకాశ్యం కర్మ, హే సత్తమ సతాం శ్రేష్ఠ. ౨౪

నామధేయాని జ్యోతిష్టోమాదీని. ఋగాదీనా ముక్త్వా న్మంత్రాః స్వాహాకారాదయః, వ్రతం పయోభక్షణాదికం, దేవతానుక్రమః దేవతానా మనుక్రమః ఉద్దేశః, యద్వా, దేవతేతి పృథక్పదం సా చ అనుక్రమ అనుపాఠః ఆనుపూర్వీవా. కల్పః ప్రయోగవిధిః, సంకల్పః కర్తవ్యాధ్యవసాయః, తంత్రం క్రియాకలాపః ౨౫

గతయో విష్ణుక్రమాద్యాః మతయః, దేవతాధ్యానాని శ్రద్ధాకర్తవ్యవిషయా, త్వరా ప్రాయ

పురుషావయవై రేతే సంభారా స్సంభృతా మయా. ౨౬

ఇతి సంభృతసంభారః పురుషావయవై రహమ్,
తమేవ పురుషం యజ్ఞం తేనైవాయజ మీశ్వరమ్. ౨౭

తత స్తే భ్రాతర ఇమే ప్రజానాం పతయో నవ,
అయజ న్వ్యక్త మవ్యక్తం పురుషం సుసమాహితాః. ౨౮

తత శ్చ మనవః కాలే ఈజిరే ఋషయోఽపరే.
పితరో విబుధా దైత్యా మనుష్యాః క్రతుభి ర్విభుమ్. ౨౯

నారాయణే భగవతి తదిదం విశ్వ మాహితమ్,
గృహీతమాయోరుగుణః సర్గాదా వగుణ స్స్వతః. ౩౦

శ్చిత్తం, వైకల్యసమాధానం సమర్పణం దేవతాం ప్రతి హవిషోఽర్పణం మయా పురుషావయవైః సంభారా యజ్ఞసాధనాని, సంభృతాః సంపాదితాని. ౨౬

ఇత్థం సంభృతాః సంపాదితాః, సంభారా యేన సోఽహం, తమేన పురుషం, నియంతారం యజ్ఞం విష్ణుం తేనైవ యజ్ఞేనైవాయజమ్. ఇష్టవానస్మి. అనేన 'యజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత' ఇతి మంత్రార్థ ఉక్తః. ౨౭

తేన దేవా అయజంతే త్యస్యార్థం సప్రపంచం దర్శయతి (తత ఇతి.) ద్వాభ్యామ్. తే తవ భ్రాతరః మరీచ్యాదయో నవ ప్రజాపతయః, సుసమాహితచిత్తాః వ్యక్తం ఇంద్రాదిరూపే ణావ్యక్తం, స్వతః పురుషం పరమపురుష, మయజన్ ఇష్టవంతః. ౨౮

కాలే స్వే స్వే కాలేఽవసరే, మన్వాదయః క్రతుభిః విష్ణుం ఈజిరే ఇత్యర్థః. ౨౯

ఏవం యద్రూప మిత్యాదిప్రశ్నానాం పురుషసూక్తసంవాదే నోత్తరా ణ్యభిధాయ యదధిష్ఠాన మిత్యేతత్ప్రశ్నోత్తరార్థ ముపసంహరతి (నారాయణ ఇతి.) ఆహిత మవస్థితం, ఏవం స్వస్మిన్నేవ సూక్ష్మరూపేణావస్థితం విశ్వం స్వశరీరభూతేన మయా సృజతి, రుద్రరూపేణ హరతి, పురుషరూపేణ తు పాతి. ఇత్యుపసంహరతి (గృహీతేత్యాదినా.) స్వతః అగుణః సత్త్వాదిగుణరహితః ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం హా స్వతః సత్త్వాదిరహితమ్. అగుణోఽప్యహమ్ గృహీతా మాయయా ఉరవో గుణా యేన

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

సృజామి తన్నియుక్తోఽహం హరో హరతి తద్వశః,
విశ్వం పురుషరూపేణ పరిపాతి త్రిశక్తిధృక్. ౩౧

ఇతి తేఽభిహితం తాత యథేద మనుపృచ్ఛసి,
నాన్య ద్భగవతః కించి ద్భావ్యం సదసదాత్మకమ్. ౩౨

న భారతీమేఽంగ మృషోపలక్ష్యతే న వై క్వచి న్మే మనసో మృషా గతిః,
న మే హృషీకాణి పతం త్యసత్పథే యన్మే హృదౌత్కంఠ్యవతా ధృతో హరిః. ౩౩

సోఽహం సమామ్నాయమయ స్తపోమయః ప్రజాపతీనా మభివందితః పతిః,

తథాభూతః సర్గాదౌ తన్నియుక్తః తన్నియోజ్యః సన్సృజామి హరో రుద్రః, తద్వశః తదధీనః విశ్వం హరతి పురుషరూపేణ స్వావతారరూపేణ పాతీత్యత్ర తన్నియుక్తః తద్వశః ఇత్యనేన బ్రహ్మ రుద్రయోః తన్నియామ్యప్రతీతేః పురుషరూపేణే త్యత్ర తదప్రతీతేశ్చ సృష్టిసంహారౌ బ్రహ్మరుద్రాఖ్య జీవాంతర్యామిత్వేన కరోతి పాలనం తు స్వయమేవ కరోతీతి వేదితవ్యమ్. అతస్త్రిశక్తిధృక్ సృష్టి స్థితిసంహారసామర్థ్యరూపశక్తిత్రయయుక్త ఏక ఏకేత్యర్థః. ౩౦—౩౧

యద్రూప మిత్యాది ప్రశ్నానాం యదాత్మక స్త్వ మిత్యాది ప్రశ్నానాం చ సామాన్యే నోత్త రం యదుక్తం 'వాసుదేవాత్ పరో బ్రహ్మన్ న చాన్యార్థోఽస్తి తత్త్వత' ఇతి పురుష ఏవేదం సర్వం ఇతి శ్రుత్యా చ తద్దృఢీకృతం, తదుపసంహరతి (ఇతీతి.) హేతాతః ఇదం విశ్వం ప్రతి యథా అనుపృచ్ఛసి విశ్వవిషయప్రశ్నం కరోషి, తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరం చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగత్ కించిదపి భగవతః అన్యత్ పృథగితి న భావ్యమ్. నానుసంధేయమితి తే తుభ్య మభిహితం కథిత మిత్యర్థః. ౩౨

యదుక్త మేతావత్త్వం యతో హి మే తమవిజ్ఞాయ మా మీశ్వరం ప్రబ్రవీషీతి తదుపపాద యితు ముపసంహరతి (న భారతీతి.) మే భారతీ, వాగ్మృషా మిథ్యాన దృశ్యతే మే మనసో గతిః న మృషా హృషీకాణి ఇంద్రియాణి, అసత్యేఽసద్విషయే, న పతంతి న ప్రవర్తంతే యస్మాన్మయా ఔత్కంఠ్యం ఆశా, తద్వతా హృదయేన, హరి ర్ధృతః ధ్యాతః అంగ హే నారదః అతో మే వాఙ్మన ఇంద్రియాణాం వృత్తయః సత్యార్థా, న తు మత్ప్రభావేనేత్యర్థః. ౩౩

అతో మమాపి జ్ఞానప్రదో మదచింత్యస్వరూపస్వభావః సర్వేశ్వరో మత్తోఽన్యోఽస్తీ త్యత ఆహ (సోఽహమితి) సమామ్నాయః సమామ్నాయప్రచురః, తపోమయః తపః ప్రచురః, విద్యాతపోభ్యాం

ఆస్థాయ యోగం నిపుణం సమాహిత స్తం నాధ్యగచ్ఛం యత ఆత్మసంభవః. ౩౪

నతో౽స్మ్యహం తచ్చరణం సమీయుషాం భవచ్ఛిదం స్వస్త్యయనం సుమంగళమ్,
యో హ్యాత్మమాయావిభవం స్వయం గతః యథా నభ స్స్వాంతమథా౽పరే కుతః. ౩౫

నా౽హం న యూయం యదృతాం గతిం విదు ర్న వామదేవః కిముతా౽పరే సురాః,
తన్మాయయా మోహితబుద్ధయ స్త్విదం వినిర్మితం చా౽౽త్మసమం విచక్ష్మహే. ౩౬

సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనా, మభివందితః తై ర్నమస్కృతః తేషాం పతి, శ్చాత్మనః పరమాత్మనః, సంభవః ఉత్పన్నః, తత్కృపాలబ్ధజ్ఞానసపంనో౽హం సమాహితః సన్, నిపుణం నిర్విఘ్నం, యోగం సమాస్థాయ, యః స్వమాయావిభవం స్వయం గత స్తం పరమాత్మానం నాధ్యగచ్ఛం స్వరూపతో గుణత శ్చైతావానితి న జ్ఞాతవాన్, ౩౪

అత స్తచ్చరణం ప్రతి కేవలం నతో౽స్మి, కథంభూతం చరణం సమీయుషాం శరణాగతానాం భవచ్ఛిదం సంసృతినివర్తకం స్వస్త్యయనం మంగళానా మాశ్రయం సుమంగళం సుసేవ్యం అనవగమే దృష్టాంతః (యథేతి.) దోషాస్పర్శాయ దుర్గ్రహణాయ చ నభః త్వద్దృష్టాంతః దుఃస్పర్శః పాణినా వాయురితి. మహాభారతో క్తేః స్వమాయావిభవం స్వయం గత ఇత్యనేన జవనికాం గత ఇతివ దన్యానుపలభ్యత్వ ముక్తం, నతు మాయావశ్యత్వం ఆత్మమాయావిభవే నాన్యానుపలభ్యత్వం గత ఇత్యర్థః ఏవంవిధపరమాత్మాన ముక్తవిధో౽ప్య౽హమేవ నా౽ధ్యగచ్ఛ మ౽న్యే నా౽ధిగచ్ఛంతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యాహ (యథేతి.) అపరే జీవాః కుతో హేతోః విదు రిత్యర్థః. ౩౫

ఏతదే వోపపాదయతి (నేతి.) యూయమితి సనకాద్యభిప్రాయేణ బహువచన నిర్దేశః. వాసుదేవో నామ కశ్చిదృషిః శంకరో వా న చా౽హం న చ శంకరశ్చ జానంతీతి. శ్రీవైష్ణవీయ చతుర్ముఖవాక్యాంతరాత్, యదృతాం యస్య పరమాత్మనః ఋతాం, సత్యాం గతిం స్వరూపరూపయథావస్థితిం బత తద్గతిం ఇది పాఠాంతరమ్. అస్మదాదయో న విదుః. కై ముత్యన్యాయేనాహ (కిముతేతి.) కుతో న విదు రిత్యత ఆహ౽తన్మాయయేతి. తస్య భగవతో మాయయా దైవీహ్యేషా గుణమయీత్యుక్తవిధమాయయా, మోహితా బుద్ధి ర్యేషాం తే తన్మాయామోహితబుద్ధిత్వా దేతే న విదు రిత్యర్థః. తర్హి కిం విదు రిత్యత ఆహ తేనైవ వినిర్మిత మిద మచేతనం శరీరం స్వాత్మసమ మాత్మానం దేహాకారం మన్యామహ ఇత్యర్థః దేహాత్మవిభాగ మప్య౽జానతాం కథం పరమాత్మనో వేదనమితి భావః. ౩౬

(విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

యస్యాఽవతారకర్మాణి గాయంతి హ్యస్మదాదయః,
న యం విదంతి తత్త్వేన తస్మై భగవతే నమః. ౩౭

స ఏష ఆద్యః పురుషః కల్పే కల్పే సృజత్యఽజః,
ఆత్మాఽఽత్మన్యాత్మనాఽఽత్మానం సంయచ్ఛతి చ పాతి చ. ౩౮

విశుద్ధం కేవలం జ్ఞానం ప్రత్యక్సమ్యగవస్థితమ్,
సత్యం పూర్ణ మనాద్యంతం నిర్గుణం నిత్య మద్వయమ్. ౩౯

తర్హి మాయాతరణే క ఉపాయ ఇత్యత ఆహ (యస్యేతి.) యస్య భగవతోఽవతారాణాం. కర్మాణి చేష్టితాని, అస్మదాదయః చతుర్ముఖాదయః, గాయంతి యం తత్త్వేన. యాథార్థ్యేన న విదంతి న జానంతి. కింతు తస్మై భగవతే నమస్కుర్వంతి, తస్య గుణకర్మానుకీర్తనమేవ మాయా తరణోపాయ ఇత్యభిప్రాయః. ౩౭

కేఽవతారాః కాని చేష్టితాని చ యదనుకీర్తనేన మాయాం తరంతీ త్యాఽఽశంకాయా మవ తారాం స్తత్కర్మాణి చ వక్ష్యన్ యద్రూప మిత్యాది ప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యుపసంహరతి (స ఏష ఇతి.) అజః కర్మాధీనజన్మరహితః ఏష ఆద్యః కారణభూతః పరమపురుషః కల్పే కల్పే ప్రతికల్ప మాత్మన్యే వాఽఽధారే ఆత్మనా ఉపకరణభూతే నాత్మాన ముపాదాన మాత్మైవ కర్తా సృజతి సంయచ్ఛతి సంహ రతి పాతి చ. ౩౮

నన్వఽయం జగద్వ్యాపారో భగవతః కిం కర్మాధీన ఇత్యాశంక్య నేత్యాఽఽహ (విశుద్ధమితి.) పుణ్యాపాపరూపకర్మరహిత మతో న జగద్వ్యాపారః కర్మాధీన ఇత్యర్థః. ఏవం చ కర్మాధీనవ్యాపారజీవ స్వరూపాత్ వైలక్షణ్య ముక్తం భవతి, జీవవిలక్షణం చేత్ తత్కిం జడ మిత్యత ఆహ-కేవలం జ్ఞానం క్వచిద ప్యఽజడ మిత్యఽర్థః. తర్హి కిం ఘటపటాద్యాకారవృత్తిజ్ఞాన మిత్యత ఆహ (ప్రత్యక్) స్వస్మై భాసమానం, నను జీవోఽప్యేవంరూపోఽత ఆహ - సమ్య గవస్థిత మఽర్థాంతరానపేక్షస్థితమ్, జీవస్తు పరమాత్మధార్య ఇత్యఽభిప్రాయః. అన్యానఽపి చేతనాచేతనవిలక్షణాకారానాహ — సత్యం స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిర్వికార మనేన స్వరూపతో వికార్యచేతనద్రవ్యం స్వభావతో వికారాచేతనశ్చ వ్యావృత్తః, పూర్ణ మవాప్తసమస్తకామం, నిర్గుణం సత్వాదిరహిత, మనాద్యంత ముత్పత్తినాశరహిత, మత ఏవ నిత్యం కాలా ద్యనవచ్ఛిన్న మద్వయం సమాభ్యధికరహితమ్. ఏతే యథాసంభవం చేతనా చేతనవ్యావర్తకత్వే నాఽనుసంధేయాః. ౩౯

ఋషే విందంతి కవయః ప్రశాంతాత్మేంద్రియాశయాః,
యదా తదేవాఽసత్తర్కై స్తిరోధీయేత విప్లుతమ్. ౪౦

ఆద్యోఽవతారః పురుషః పరస్య కాల స్స్వభావ స్సదసన్మన శ్చ,
ద్రవ్యం వికారో గుణ ఇంద్రియాణి విరాట్ స్వరాట్ స్థాస్ను చరిష్ణు భూమ్నః. ౪౧

అహం భవో యజ్ఞ ఇమే ప్రజేశా దక్షాదయో యే భవదాదయశ్చ,

అత్ర విద్వదనుభవం ప్రమాణయతి (ఋషే ఇతి.) హే ఋషే నారద, ఆత్మా అంతఃకరణ మాశయో వాసనా ప్రణేతా ఆత్మేంద్రియాశయా యేషాం తే కవయః. ఉక్తవిధం పరమాత్మస్వరూపం జానంతి. కవయః సమీచీనతర్కైః వివిచ్య తత్స్వరూపం చేతనాచేతనవిలక్షణం శోధయంతి. కుతర్కై ర్దుర్జ్ఞేయత్వ మాఽఽహ - అసత్తర్కై రసతాం తర్కైః సతా మేవ వా హేతువాదై ర్యదా విప్లుత ముపద్రుతం స్యాత్ తదా తిరోధీయేతేత్యర్థః. ౪౦

అథావతారాన్ తత్కర్మాణి చ వివక్షుః ఆదిమ మవతార మాహ (ఆద్య ఇతి.) పురుషో విరాట్పురుషః పరస్య విష్ణో రాద్యోఽవతార ఇత్యర్థః. ఆద్యత్వం మత్స్యకూర్మాద్యపేక్షయా. అస్య విభూతీ రాఽఽహ (కాల ఇత్యాదిభిః.) కాలాదయో రూపవతః స్వరూప మిత్యుత్తరేణాన్వయః. రూపవతోఽకర్మకృతరూపస్య స్వరూపం స్వీయం రూపం శరీరం. కాలాదయ స్తన్నియామ్యం వర్గరూపవిభూతి రితి పరం తత్త్వం కాలాదీనాం పరం యాథాత్మ్య మిత్యర్థః. స్వభావః ప్రకృతిగతపరిణామస్వభావః సదసత్ చేతన మచేతనం, స్థూలం సూక్ష్మం వా ద్రవ్యం పృథివ్యాదివికారో మహదహంకారాది ర్గుణః సత్త్వాదిః, ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మాత్మకాని. విరా డంతరిక్షం, స్వరాట్ స్వర్గోఽయం, లోకస్తు వై సమ్రా డంతరిక్షం విరాట్ స్మృతం స్వరాడసౌ స్మృతో లోక' ఇత్యుక్తేః. స్థాస్ను స్థావరం. చరిష్ణు జంగమం. భూమ్నో భూమవతో భగవతః, ౪౧

కిం బహునా. సంక్షేపేణ శృణ్విత్యాహ (అహమితి.) అహం బ్రహ్మా, భవో రుద్రో, యజ్ఞో విష్ణుః, యద్యప్యయం విభూతిమధ్యే పఠిత స్తథాపి న విభూతి రర్థాంతరాభావాత్. పాలనాధికృతవిష్ణ్వవతారగతపాలనా తు గుణం యత్సామర్థ్యం తస్య విభూతిత్వద్యోతనాయ, యజ్ఞోఽపి విభూతిషు పఠితో విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం. సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనమాత్మతయాఽవస్థానాత్. ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మాఽఽధారో నియంతా శేషీ చ భగవతః స్వవిభూతిభూతేషు సర్వే ష్వాత్మతయాఽవస్థాన మేవ కవిత్వచ్ఛన్నసామానాధికరణ్యనిర్దేశహేతు ర్భగవ త్యాత్మ

(విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలా నృలోకపాలా స్తలలోకపాలాః. ౪౨

గంధర్వవిద్యాధరచారణేశా యే యక్షరక్షోరగనాగనాథాః.
యే వా ఋషీణా మృషభాః పితౄణాం దైత్యేంద్రసిద్ధేశ్వరదానవేంద్రాః.
అన్యే చ యే ప్రేతపిశాచభూతకూష్మాండయాదోమృగపక్ష్యధీశాః. ౪౩

యత్కించ లోకే భగవన్ మహస్వ దోజస్సహస్వద్బలవత్ క్షమావత్,
శ్రీహ్రీవిభూత్యాత్మవదద్భుతార్ణం తత్త్వం పరం రూపవత స్స్వరూపమ్. ౪౪

ప్రాధాన్యతో యానృష ఆవదంతి లీలావతారాన్ పురుషస్య భూమ్నః,

తయాఽవస్థితే హి సర్వే శబ్దాః తస్మిన్నేవ పర్యవస్యంతి, యథా దేవమనుష్యపక్షివృక్షాదయః శబ్దాః శరీరాణి ప్రతిపాదయంతః తత్తదాత్మని పర్యవస్యంతి. దక్షాదయో యే ఇమే ప్రజేశా భవదాదయో నారద ప్రభృతయః సనకాదయః. ఖగలోకపాలాః పక్షిశ్రేష్ఠాః, తలలోకపాలాః పాతాళేశ్వరాః. ౪౨

గంధర్వాదీనాం ఈశాః, ఉరగాః సర్పాః, నాగా గజాః, యక్షాదీనాం యే నాథాః. రక్షోరగేతి సంధిరార్షః. ఋషీణాం పితౄణాం యే శ్రేష్ఠాః. దైత్యా దితిపుత్రాః తేషా మింద్రాః. ౪౩

(అన్యే చ యే ప్రేతాదీనా మధీశాః.) ౪౪

కిం బహునా (యదితి.) యత్కించిద్ భగవదాది తత్సర్వం రూపవతః స్వరూప మిత్యన్వయః. భగవదైశ్వర్యవత్ మహస్వత్. తేజోవత్, ఓజస్వత్, ఉత్సాహవత్, సహస్వత్, వేగవత్, ధైర్యవత్, బలవత్, ధారణసామర్థ్యవత్, క్షమావత్. సహనవత్, శ్రీః శోభా, హ్రీ ర్లజ్జా. విభూతి ర్నియామ్యవర్గః, ఆత్మా బుద్ధిః, తద్యుక్త మద్భుతార్ణ మద్భుతశబ్దవాచ్యం, ఏతత్సర్వం రూపవతః. ప్రశంసాయాం మతుప్. అకర్మకృత్ స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళాస్పదవిగ్రహస్య భగవతో విరాట్ పురుషస్య స్వీయా విభూతి రిత్యర్థః. అవతారాణా మానంత్యాత్తత్ర ప్రసిద్ధాన్ పక్ష్యామీత్యాహ (ప్రాధాన్యత ఇతి.) అసత్కథాశ్రవణై ర్యే కర్ణయోః కషాయాః తాన్ శోషయంతీతి తథా, తాన్ సుపేశాన్ సుందరాన్, హే ఋషే. ఆవందతి మునయ ఇతి శేషః. ఋషయ ఇతి పాఠే ఋషయో

ఆపీయతాం కర్ణకషాయశోషా ననుక్రమిష్యే త ఇమాః సుపేశాః. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ—

యత్రోద్యతః క్షితితలోద్ధరణాయ బిభ్రత్ క్రౌడీం తనుం సకలయజ్ఞమయీమనంతః,
అంతర్మహార్ణవ ఉపాగత మాదిదైత్యం తం దంష్ట్రయాద్రిమివ వజ్రధరో దదార. ౧

వదంతీ త్యన్వయః. తాం తే తుభ్యం, మనుక్రమిష్యే క్రమేణ వర్ణయిష్యామి. తదనుక్రమే ణామృతం త్వయా ఆపీయతాం. యద్వా. ఆపీయతా మితి శత్రంతమ్. ఆపిబతాం కర్ణకషాయశోషా నిత్యర్థః. ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయాఽవతారాం స్తత్కర్మాణి తత్తత్ప్రయోజనాని తద్గుణాం శ్చాహ బ్రహ్మా (యత్రేత్యాదినా.) యత్ర యదా కాలే క్షితితలోద్ధరణార్థం సమస్తయజ్ఞావయవాం క్రౌడీం వారాహీం తనుం బిభ్రత్ సన్నుద్యతోఽనంతో పరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావో భగవాన్ దంష్ట్రయా తం మహార్ణవే సముద్రస్యాంతః ఉపాగతం సమాగతం హిరణ్యాక్ష ఇతి ప్రసిద్ధ మాదిదైత్యం దితేః ప్రథమం పుత్రం, దదార విదారితవాన్ తత్ర దృష్టాంతః - వజ్రధరః ఇంద్రః అద్రి మివేత్యర్థః. ౧

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

జాతో రుచే రజనయత్ సుయమాన్ సుయజ్ఞ ఆకూతిసూను రమరా నథ దక్షిణాయామ్,
లోకత్రయస్య మహతీ మహర ద్యదార్తిం స్వాయంభువేన మనునా హరి రిత్యనూక్తః. ౨

జజ్ఞే చ కర్దమగృహే ద్విజ దేవహూత్యాం స్త్రీభిః సమం నవభి రాత్మగతిం స్వమాత్రే,
ఊచే యయాఽఽత్మశమలం గుణసంగపంక మస్మిన్ విధూయ కపిలస్య గతిం ప్రపేదే ౩

అత్రే రపత్య మభికాంక్షత ఆహ తుష్టో దత్తో మయాఽహమితి యద్భగవాన్ స దత్తః,
యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రదేహా యోగర్ధి మాపు రుభయీం యదుహైహయాద్యాః. ౪

సుయజ్ఞావతార మాహ (జాత మితి.) రుచేః ప్రజాపతేః, సకాశాత్, తద్భార్యాయా ఆకూతేః, సూనుః సుయజ్ఞో నామ జాతః, స చ స్వభార్యాయాం దక్షిణాయాం, యమాఖ్యగుణయుక్తాన్ యామాన్ దేవా నిత్యర్థః, "యజ్ఞస్య దక్షిణాయాం తు దేవా ద్వాదశ జజ్ఞిరే, యామా ఇతి సమాఖ్యాతా" ఇతి వచనాత్, అజనయత్ ఉత్పాదయామాస. ఆకూతేః సూనుః స ఏవేంద్రః సన్నార్తిం యదా అహర త్తదా పూర్వం సుయజ్ఞ ఇత్యుక్తోఽప్యను పశ్చా న్మాతామహేన మనునా హరిరిత్యుక్తః. అనేన దేవోత్పాదనం లోకత్రయార్తిహరణం చ కర్మ దర్శితం. ఏవం సర్వత్రాఽవతార స్తత్కర్మ చ జ్ఞేయమ్. ౨

కపిలావతారమాహ (జజ్ఞ ఇతి.) కర్దమప్రజాపతే ర్గృహే తద్భార్యాయాం దేవహూత్యాం, హే ద్విజ! నారద! నవభిః స్త్రీభిః భగినీభిః సహ, జజ్ఞే జాతః, స చ స్వమాత్రే ఆత్మగతి మాత్మజ్ఞానం మోక్షమార్గం వా ఉక్తవాన్, యయా ఆత్మగత్యా సా దేవహూతి రాత్మశమలం ఆత్మనో మలినీకరణ మస్మిన్ దేహే జాతం గుణసంగపంకం గుణత్రయసంగ ఏవ పంక స్తం విధూయ, కపిలస్య గతిం కపిలోక్తగతిం, ప్రాప్తవతీ. ౩

దత్తాత్రేయావతారమాహ (అత్రే రితి.) అపత్యం పుత్ర మభికాంక్షతోఽభికాంక్షమాణా దత్రేః తుష్టః మయాఽహమేవ తుభ్యం దత్త ఇతి యద్యత ఆహ తతః స భగవా న్నామ్నా దత్త ఇతి జాతః, స్వభక్తేభ్యో యోగైశ్వర్యదానం తచ్చరితం దర్శయతి. యస్య పాదపంకజయోః పరాగ స్తేన పవిత్రితాః దేహా యేషాం తే హైహయాద్యాః హైహయ ప్రభృతయః, యద్యతః దత్తాత్రేయా దుభయీ మైహికాముష్మికీం యోగర్ధిం యోగైశ్వర్య మణి మాద్యష్టైశ్వర్యరూపా మైహికీం ముక్తిరూపా, మాముష్మికీం చ యోగర్ధి మాపుః ప్రాపుః, ఉ ప్రసిద్ధౌ, యద్వా యదు ర్యయాతిపుత్ర ఇతి. ౪

త_ప్తం తపో వివిధలోకసిసృక్షయా మే ఆదౌ సనాత్ స్వతపసః స చతుఃసనోఽభూత్,
ప్రాక్కల్పసంప్లవవినష్ట మిహాత్మత_త్త్వం సమ్యగ్ జగాద మునయో యదచక్షతాత్మన్. ౫
ధర్మస్య దక్షదుహిత ర్యజనిష్ట మూ_ర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి స్వతపఃప్రభావః,
దృష్ట్వాఽఽత్మనో భగవతో నియమావలోపం దేవ్య _స్త్వనంగపృతనా ఘటితుం న శేకుః. ౬
కామం దహంతి కృతినో నను రోషదృష్ట్యా రోషం దహంత ముత తే న దహం త్యసహ్యమ్,
సోఽయం యదంతరమలం ప్రవిశన్ బిభేతి కామః కథం ను పున రస్య మనః శ్రయేత. ౭

కుమారావతార మాహ (త_ప్త మితి.) నానావిధలోకానాం స్రష్టు మిచ్ఛయా. మే మయా. య_త్తప _స్తప్తం, తస్మాత్ సుతపసః మహ_త్తపసో హేతోః స హరి రాదౌ, సనాత్, దీర్ఘ ఆర్షః. సనాన్నామకః కథంభూతః? చతుః సనః చతుర్థః సనః సనకో యస్య స చతుస్సనః అభూత్. సనాతన సనందనౌ ద్వితీయతృతీయౌ అభూతా మిత్యభిప్రాయః. యద్వా చతుః సనః-చత్వారః సనశబ్దా నామసు యస్య స చతుస్సనః, అస్మిన్ పక్షే. ఆదౌ కల్పాదౌ. సనాదితి తపోవిశేషణ మఖండితా దిత్యర్థః. యద్వా తపస ఇతి షష్ఠ్యంతం, తపసః సనాత్, సమర్పణా దిత్యర్థః, షణు దానే. స చ జాతో హరిః పూర్వకల్పసంప్లవే ప్రళయే వినష్టం విచ్ఛిన్నసంప్రదాయం ఆత్మత_త్త్వం ఇహాఽస్మిన్ కల్పే, సమ్యక్ జగాద ఉ_క్తవాన్. సమ్యక్త్వం దర్శయతి యద్గతితమాత్ర మేవ మునయః ఆత్మ న్నాత్మని మనసి, సాక్షా దపశ్యన్, యద్వా యద్గదిత మేవాత్మని త_త్త్వం మునయః అచక్షత అన్యేభ్యోఽప్యు_క్తవంత ఇత్యర్థః. ౫

నరనారాయణావతార మాహ (ధర్మ స్యేతి,) ధర్మస్య పత్న్యాం దక్షదుహితరి మూ_ర్తిసంజ్ఞాయాం, నారాయణో నర ఇతి మూ_ర్తిద్వయేన స హరి రభవ జ్జాతః. కథంభూతః. స్వాసాధారణ _స్తపఃప్రభావో యస్య సః. యద్వా స్వవిషయకం య_త్తప _స్తస్య ప్రభావో యస్య సః. ఉపాయాంతరాభావాత్ ప్రభావ మేవాహ (అనంగ పృతనా) మన్మథసేనా, దేవ్యః అప్సరసః, ఆత్మనః పరమాత్మనో భగవతః, అనియమావలోపం నియమలోపాభావం, దృష్ట్వా, ఘటితుం స్వవశీకర్తుం, న శేకుః న శక్నువంత్యః ౬

ఏతదాఖ్యాన మేకాదశే స్ఫుటమ్. యత్ర కామవిజయా క్రోధోఽపి బిభేతి, తత్ర కామో న ప్రభవతీతి కిం వ_క్తవ్యమిత్యాహ (కామమితి.) నను హే నారద! కృతినో రుద్రాదయః. రోషదృష్ట్యా రోషయు_క్తయా దృష్ట్యా, కామం దహంతి తే రోషం త్వాత్మానం దహంత, మసహ్యం సోఢు మశక్యం, న దహంతి నాభిభవంతి, కింతు తేనై వాఽభిభూయంతే ఇత్యర్థః, సోఽయం రోషః యదంతరం భగవతో మనః ప్రతి ప్రవిశ న్నలం బిభేతి ప్రవేష్టు మధికం బిభేతీ త్యర్థః. అస్య మనః, కామః మన్మథః, కథం ను శ్రయేత? న కథమపీ త్యర్థః. కామజేత్రాఽప్యజేయం రోషం జితవతో మనః కామః కథం శ్రయేదిత్యర్థః. ౭

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

విద్ధః సపత్న్యుదితపత్రిభి రంతి రాజ్ఞో బాలోఽపి సన్నుపగత స్తపసే వనాని,
తస్మా అదాద్ ధ్రువగతిం గృణతే ప్రసన్నో దివ్యాః స్తువంతి మునయో యదుప ర్యధస్తాత్. ౮

యద్వేన ముత్పథగతం ద్విజవాక్యవజ్ర
విప్లుష్టపౌరుషభగం నిరయే పతంతమ్,
త్రాత్వాఽర్థితో జగతి పుత్రపదం చ లేభే
దుగ్ధా వసూని వసుధా సకలాని యేన. ౯

నాభే రసా వృషభ ఆస సుదే ర్విసూనుః
యో వై చచార సమదృగ్జడయోగచర్యామ్,

చరిత్రేణైవ కమప్యఽవతారం సూచయతి (విద్ధ ఇతి.) రాజ్ఞ ఉత్తానపద, అంతి అంతికే, మాతుః సపత్న్యాః సురుచే, రుదితాన్యేవ వాక్యాన్యేవ, పత్త్రిణో బాణా, స్తైః ర్విద్ధః తాడితః, బాలోఽపి సన్. తపసే తపశ్చర్తుం, వనాని యో ధ్రువో గతః, తస్మై గతవతే ధ్రువాయ గృణతే స్తువతే ప్రసన్నో హరిః ధ్రువగతిం స్థాయిపద మదాత్. సోఽప్యేక అవతార ఇత్యర్థః. ధ్రువగతిం విశినష్టి - యదుపరి యద్ధ్రువగతే రుపరి, అధః అధస్తాచ్చ, దివ్యా మునయః సప్తర్షిప్రభృతయః, స్తువంతి ధ్రువగతిప్రభావం ప్రశంసంతీ త్యర్థః. ౮

పృథ్వవతార మాహ (య ఇతి.) యః పృథుః, ఋషిభి రర్థితః, వేనం త్రాత్వా, జగతి పుత్రపదం లేభే. సోఽప్యేకోఽవతార ఇత్యర్థః. పుత్రపదం 'పున్నామ్నో నరకా ద్యస్మాత్ పితరం త్రాయతే సుతః। తస్మాత్ పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః స్వయమేవ స్వయంభువే'తి వ్యుత్పత్తిస్మరణాత్. పుదాఖ్యా న్నరకాత్, పితరం వేనం సంరక్ష్య, పుత్రపదవాచ్యతాం ప్రాప్తవా నిత్యర్థః. కథంభూతం వేనం, నిరయే నరకే పతంతం, తత్కృతః ద్విజానాం మునీనాం శాపవాక్య మేవ వజ్రం, తేన విప్లుష్టం విశేషేణ దగ్ధం. పౌరుషం భగం ఐశ్వర్యం చ యస్య తం, ద్విజశాపః కుత ఇత్యత ఆహ - ఉత్పథ గతం సన్మార్గవర్తినం, ఏత దాఖ్యానం చతుర్థే స్ఫుటమ్. ఏతస్యైవ చరిత్రాంతర మాహ - వేనం పృథునా, వసుధా భూమిః, సర్వాణి వసూ న్యన్నాదిద్రవ్యాణి. దుగ్ధాఽదుహ్యత, దుహధాతు ర్ద్వికర్మకః. ౯

ఋషభావతార మాహ (నాభే రితి.) య ద్బ్రహ్మ పాఠమహంస్యం పరమహంసప్రాప్యం పదం స్వరూపం, ఋషయో వేదా ఆమనంతి తదసౌ హరిః, కపిలాదివత్ స్వాంశేన ఋషభాఖ్యో రాజా

యత్పారమహంస్య మృషయః పద మామనంతి
స్వస్థః ప్రశాంతకరణః పరిముక్తసంగః. ౧౦

సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏష
సాక్షాత్ స యజ్ఞపురుష స్తపనీయవర్ణః,
ఛందోమయో మఖమయోఽఖిలదేవతాత్మా
వాచో బభూవు రుశతీ శ్శ్వసతోఽస్య నస్తః. ౧౧

మత్స్యో యుగాంతసమయే మనునోపలబ్ధః
క్షోణీమయో నిఖిలజీవనికాయకేతః,

నాభే రాగ్నీధ్రపుత్రాత్, సుదేవ్యాః సూను రాస. మేరుదేవ్యా ఏవ సుదేవీత్యపి సంజ్ఞా, యో జాతో ఋషభః జడవ ద్యోగచర్యాం చచార, తత్ర హేతుః సమదృక్ సర్వస్యాపి స్వాత్మకత్వేన సమదర్శనః. తస్యాఽన్యాత్మకత్వం వ్యావర్తయతి. స్వస్థః "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః. స్వస్మిన్నేవ స్థితః, న త్వాత్మాంతరధార్యః జడయోగచర్యాం చరణే హేత్వంతర మాహ — ప్రశాంతకరణః ప్రశాంతేంద్రియః, తత్కుతః ? పరిముక్తసంగః - పరితః శబ్దాదిషు, ముక్తః త్యక్తః, సంగ ఆసంగో యేన సః. ౧౦

హయగ్రీవావతార మాహ (సత్ర ఇతి.) స ఏవ సాక్షాద్భగవాన్, మమ బ్రహ్మణః, సత్రే హయశీర్ష ఆస. కథంభూతః ? తపనీయం సువర్ణం, తద్వ ద్వర్ణో యస్య ఛందోమయః వేదమయః, వేదోత్పాదకత్వేన తత్ప్రచుర ఇత్యర్థః. మఖమయః యజ్ఞారాధ్యః. అఖిలదేవతాత్మా అఖిలదేవతానా మాత్మా "స ఆత్మా అంగా న్యన్యా దేవతా" ఇతి శ్రుతేః. శ్వసతః నిశ్వసతః, అస్య హయగ్రీవస్య. నస్తః నాసికాతః, ఉశతీః శుద్ధాః, వాచః వేదవాచః, బభూవుః "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేదః" ఇతి శ్రుతేః. వేదానాం తద్విహితానాం కర్మణాం, తదారాధ్యదేవతానాం. తత్ప్రవర్తకత్వతదారాధ్యత్వతదాత్మకత్వా న్యుక్తాని ఇతి. ౧౧

మత్స్యావతార మాహ (మత్స్య ఇతి.) మత్స్యో భావినా వైవస్వతేన మనునోపలబ్ధః దృష్టః, క్షోణీమయః ఆగామిసృష్ట్యుపయోగిపార్థివద్రవ్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. అత ఏవ నిఖిలజీవనికాయానాం సమస్తజీవసమూహానాం, నికేతః నిలయః, మే మమ, ముఖా ద్విస్రంసితాన్ వేదమార్గాన్, వైదిక ప్రమాణా న్యాదాయ సమర్ప్య, మహ్య మితి శేషః. వేదరూపప్రమాణప్రదానమేవాఽస్యావతారస్య

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

విస్రంసితా నురుభయే సలిలే ముఖాన్మే
 ఆదాయ తత్ర విజహార హ వేదమార్గాన్. ౧౨

క్షీరోదధా వమరదానవయూథపానా
 మున్మథ్నతా మమృతలబ్ధయ ఆదిదేవః,
పృష్ఠేన కచ్ఛపవపు ర్విదధార గోత్రం
 నిద్రాక్షణోఽద్రిపరివర్తకషాణకండూః. ౧౩

త్రైవిష్టపోరుభయహారి నృసింహరూపం
 కృత్వా భ్రమద్భ్రుకుటిదంష్ట్రకరాళవక్త్రమ్,
దైత్యేంద్ర మాశు గదయాఽభిపతంత మారా
 దూరౌ నిపాత్య విదదార నఖైః స్ఫురంతమ్. ౧౪

కృత్యం. యత్ర ఉరుభయే అతిభయంకరే యుగాంతసలిలే, విజహార విహృతవాన్. హేతి హర్షే. ఏతదాఖ్యాన మష్టమే స్పష్టమ్. ౧౨

కూర్మావతార మాహ (క్షీరోదధా వితి.) క్షీరసముద్రేఽమృతలబ్ధయేఽమృతలాభార్థ మమరదానవయూథపానాం సురాసురశ్రేష్ఠానాం, ఉన్మథ్నతాం మథనం కుర్వతాం, సతా మాదిదేవో భగవాన్, కచ్ఛపవపుః ధృతకూర్మతనుః, పృష్ఠేన పృష్ఠభాగేన, గోత్రం మందరపర్వతం, విదధార విధృతవాన్, కథంభూతో విదధార? నిద్రాక్షణః - నిద్రాయాః క్షణః అవసర ఉత్సవో యస్య స అద్రిపరివర్తకషాణకండూ రద్రే ర్మందరస్య పరివర్తః పరిభ్రమ ఏవ కషాణం కషణం యస్యాం సాఽద్రిపరివర్తకషాణా తథావిధా కండూతి ర్యస్య స తథోక్తః కషాణ ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః. మందర భ్రమణసంఘర్షితకండూః ఇత్యర్థః. ౧౩

నృసింహావతార మాహ (త్రైవిష్టపేతి.) సః, త్రివిష్టపే స్వర్గే, భవా స్త్రైవిష్టపా దేవా, స్తేషా మురు భయం తద్ధంతీతి త్రైవిష్టపోరుభయహం తథావిధం నృసింహరూపం, కృత్వా ధృత్వా. కథంభూతం? భ్రమంత్యో భ్రుకుట్యో దంష్ట్రాశ్చ యస్మిం స్తథాభూతం కరాళం భయంకరం వక్త్రం. యస్మిం స్తథావిధం త దారాత్ సమీపే. ఆశు శీఘ్రం. గదయా ఉపలక్షితం అభిముఖ మాపతంతం, తం దైత్యేంద్రం హిరణ్యకశిపుం, ఊర్వౌ స్వస్యోర్వౌ, నిపాత్య పాతయిత్వా, నఖైర్విదదార విదారితవాన్. స్ఫురంతం పరితో గచ్ఛంతం, భయహాసనృసింహరూపమితి పాఠే హాసేనైవ సర్వభయనివర్తక మిత్యర్థః. ౧౪

అంతః సర స్యురుబలేన పదే గృహీతో
గ్రాహేణ యూథపతి రంబుజహ స్త ఆ ర్తః,
ఆహేద మాదిపురుషాఽఖిలలోకనాథ
తీర్థశ్రవః శ్రవణమంగళనామధేయ. ౧౫

శ్రుత్వా హరి స్త మరణార్థిన మప్రమేయః
చక్రాయుధః పతగరాజభుజాధిరూఢః,
చక్రేణ నక్రవదనం వినిపాట్య తస్మా
ద్ధ స్తే ప్రగృహ్య భగవాన్ కృపయోజ్జహార. ౧౬

జ్యాయాన్ గుణై రవరజోఽప్యదితేః సుతానాం
లోకాన్ విచక్రమ ఇమాన్ యదథాధియజ్ఞః,

హరిసంజ్ఞకావతార మాహ (అంత రితి.) ద్వాభ్యాం యూథపతిః గజయూథస్య పతిః గజేంద్రః, అంతఃసరసి సరోమధ్యే, ఉరుబలే నాధికబలేన, గ్రాహేణ మకరేణ పదే గృహీతః, అత ఏవా ర్తః దుఃఖిత, అంబుజం హ స్తే యస్య స ధృతాంబుజోచ్ఛ్రితహ స్తః సన్నిద మాహ, కి మిత్యత ఆహ-హే ఆదిపురుష! కారణపురుష! హే తీర్థశ్రవః! తీర్థం విశుద్ధం శ్రవః కీ ర్తి ర్యస్య సః తస్య సంబుద్ధౌ హే తీర్థశ్రవః! హే శ్రవణమంగళనామధేయ! శ్రవణేనైవ మంగళం కల్యాణసంపాదకం నామధేయం యస్య స ఈదృశ స్త్వం రక్షితా భవేత్యాహేత్యర్థః. ౧౫

తచ్ఛ్రుత్వా గజేంద్రస్య వచః శ్రుత్వాఽరణార్థినం శరణార్థినం, హ స్తే శుండాయాం ప్రగృహ్య, భగవాన్ కృపయా తస్మాద్ గ్రాహా, దుజ్జహార ఉద్ధృతవాన్, కిం కృత్వా? చక్రేణ సుదర్శనేన, నక్రస్య గ్రాహస్య, వదనం వినిపాట్య విదార్య, కథంభూతః? భగవాన్, పతగానాం పక్షిణాం, రాజా గరుడః, తస్య భుజయో రధిరూఢః ఆరూఢః, చక్రాయుధధరః, అప్రమేయః అపరిచ్ఛిన్నస్వరూప స్వభావః. ౧౬

వామనావతార మాహ (జ్యాయానితి.) అదితే స్సుతానాం, ద్వాదశాదిత్యానాం మధ్యేఽధియజ్ఞః యజ్ఞాధిపతి ర్భగవా నవరజః కనీయానపి, గుణై ర్జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠః, గుణానేవాహ-యద్యతః ఇమాన్ లోకాన్, విచక్రమే పాదవిన్యాసైః క్రాంతవాన్, అథ ప్రతిశ్రుతానంతరమేవ, తత్ర హేతుః బలే శ్చక్ర వ ర్తినః, సకాశాత్, పదత్రయవ్యాజేన, క్ష్మాం భూమిం, వామనేన రూపేణేతి శేషః. వామనేన రూపేణ

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

క్ష్మాం వామనేన జగృహే త్రిపదచ్ఛలేన
యాచ్ఞామృతే పథి చర న్ప్రభుభి ర్న చాల్యః. ౧౭

నార్థో బలే రయ మురుక్రమ పాదశౌచ
మాపః శిఖా ధృతవతో విబుధాధిపత్యమ్.
యో వై ప్రతిశ్రుతమృతే న చికీర్ష దన్య
దాత్మాన మంగ శిరసా హరయేఽభిమేనే. ౧౮

తుభ్యం చ నారద భృశం భగవా న్వివృద్ధ
భావేన సాధుపరితుష్ట ఉవాచ యోగమ్.

జగృహే గృహీతవాన్. నన్వీశ్వరః స్వయం దుర్బలత్వాత్ కిమితి తథా చక్రే తత్రాహ, యాచ్ఞా మృతే యాచ్ఞాం వినా. పథి చరన్ ధర్మమార్గే ప్రవర్తమానః, ప్రభుభి స్సమర్థై రపి. న చాల్యః ఐశ్వర్యా న్న భ్రంశనీయ ఇత్యర్థః. ౧౭

నను తర్హి యాచ్ఞయాఽపి చాలన మనుచిత మేవే త్యాశంక్య ప్రబుద్ధస్య బలే ర్లౌకికస్వైశ్వర్యభ్రంశ ఇష్ట ఏవే త్యాశయే నాహ (నార్థ ఇతి.) ఉరుక్రమస్య విస్తృతపాదవిన్యాసస్య, హరేః పాదక్షాళనం ప్రత్యుపయుక్తా ఆప ఆ అప ఇతి చ్ఛేదః, ఆసమంతాత్ శిఖాయాం మూర్ధ్ని. ధృతవతః. సుప్సుపేతి సమాసః, యద్వా సప్తమ్యా ఆర్షో లుక్. విబుధాధిపత్యం నార్థః న సదృశం ప్రయోజన మిత్యర్థః. ఏతదే వోపపాదయతి. యో బలిః ప్రతిశ్రుత మృతే ప్రతిజ్ఞాతార్థం వినాఽన్య న్న చికీర్షత్ కర్తుం నైచ్ఛత్. అడభావః ఆర్షః. కింతు స్వాత్మానం అంగ! హే నారద! హరయే శిరసాఽభిమేనే భగవచ్ఛేషభూత మాత్మానం హరయే సమర్పితవా న్. శుక్రేణ వారితః శప్తోఽపి అన్యథాకర్తుం నైచ్ఛత్. కింతు తృతీయపాదపూరణార్థ మాత్మాన మపి శిరసా సమర్పితవా నిత్యర్థః. ౧౮

హంసావతార మాహ (తుభ్య మితి.) భృశం వివృద్ధస్నేహేన త్వయా, పరిపృష్టః సాకల్యేన పృష్టో భగవాన్. హంసరూపేణేతి శేషః. యోగ మనభిసంహిత ఫలకర్మ, యోగం, జ్ఞానం భాగవతం సాధనసప్తకానుగృహీత భగవదుపాసనాత్మకం జ్ఞానమ్. ప్రకృతి వివిక్తాత్మనః సుతత్వం యాథాత్మ్యం తస్య దీపవత్ ప్రకాశకం. జ్ఞానం యోగం చ సాధు యథా తథా తుభ్య మువాచ, ఏత దాఖ్యాన

జ్ఞానం చ భాగవత మాత్మసు తత్త్వదీపం
యద్వాసుదేవ శరణా విదు రంజసైవ. ౧౯

చక్రం చ దిక్ష్వవిహతం దశసు స్వతేజో
మన్వంతరేషు మనువంశధరో బిభర్తి,
దృప్తేషు రాజసు దమం వ్యదధాత్ స్వకీర్తిం
సత్యే త్రిపృష్ఠ ఉశతీం ప్రథయం శ్చరిత్రైః. ౨౦

ధన్వంతరిశ్చ భగవాన్ స్వయమేవ కీర్తి
ర్నామ్నా నృణాం పురురుజాం రుజ ఆశు హంతి.
యజ్ఞే చ భాగ మమృతాయు రవావరుద్ధం
ఆయుశ్చ వేద మనుశా స్త్యవతీర్య లోకే. ౨౧

క్షత్రం క్షయాయ విధినోపభృతం మహాత్మా
బ్రహ్మధ్రు గుజ్ఝితపథం నరకార్తిలిప్సు.

మేకాదశే స్ఫుటం. యదేవ హంసోక్తయోగాదికం వాసుదేవశరణా 'బహూనాం జన్మనా మంత' ఇత్యుక్తరీత్యా ఉపాయత్వేన వాసుదేవం శరణం గతాః. అంజసా సుఖేన విదుః. హంసోక్త మేవ జ్ఞాత్వాఽనుతిష్ఠంతీ త్యర్థః. ౧౯

తత్తన్మన్వంతరావతార మాహ (చక్ర మితి.) మనువంశధరః మనువంశపాలక స్సన్ మన్వంతరేషు దశసు దిక్ష్వప్రతిహత మనభిభావ్యం స్వతేజః స్వప్రతాపోపబృంహితం చక్ర మాజ్ఞారూపం చక్రం బిభర్తి. కించ దృప్తేషు గర్వితేషు రాజసు, దమం దండం. వ్యదధాత్ వ్యధత్త, కథంభూత స్సన్? త్రిపృష్ఠే తృతీయస్యాం దివి సత్యే సత్యలోకే. స్వచరిత్రైః ఉశతీం కమనీయాం కీర్తిం. ప్రథయన్ విస్తారయన్, వ్యధా దిత్యర్థః. ౨౦

ధన్వంతర్యవతార మాహ (ధన్వంతరి రితి.) భగవాన్ లోకే ధన్వంతరిరూపే ణావతీర్య, పురురుజాం భూరిదుఃఖానాం మహారోగిణాం నృణాం, స్వనామ్నైవ రుజః రోగాన్, హంతి. కథంభూతః? (స్వయమేవ కీర్తిరితి.) కీర్త్యతిశయోక్తిః అమృతం మరణశూన్య మాయు ర్యస్మాత్ సంరుద్ధం పూర్వం దైత్యైః ప్రతిషిద్ధం. యజ్ఞే భాగ మవాప లేభే. ఆయు ర్విషయం వేదం చానుశాస్తి ప్రవర్తయతి. ౨౧

పరశురామావతార మాహ (క్షత్ర మితి.) విధినా దైవేన, క్షయాయ మృత్యవే, ఉపభృతం సమర్పితం, బ్రహ్మధ్రుక్ బ్రాహ్మణేభ్యో ద్రుహ్యతీతి తథా, అతః ఉజ్ఝితః త్యక్తః, పంథా వేదమార్గో

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

ఉద్ధంత్యసా వవనికంటక ముగ్రవీర్య
త్రిస్సప్తకృత్వ ఉరుధారపరశ్వధేన. ౨౨

అస్మత్ప్రసాదసుముఖః కలయా కలేశ
ఇక్ష్వాకువంశ అవతీర్య గురో ర్నిదేశే.
తిష్ఠ న్వనం సదయితానుజ ఆవివేశ
యస్మి న్విరుధ్య దశకంథర ఆర్తి మార్చ్ఛత్. ౨౩

యస్మా అదా దుదధిరూఢభయాంగవేపో
మార్గం సపద్యరిపురం హరవద్దిధక్షోః,
దూరే సుహృన్మథితరోషసుశోణదృష్ట్యా
తాతప్యమానమకరోరగనక్రచక్రః. ౨౪

యేన, అత ఏవ నరకార్తిం నారకం దుఃఖం. లిప్సుః లబ్ధు మిచ్ఛు, రేవంభూత మవనేః కంటకం కంటక తుల్యం, క్షత్రం క్షత్రియకుల, మసౌ మహాత్మా భార్గవరామరూపో హరి, రురుధారపరశ్వధేన దీర్ఘతీక్ష్ణ ధారేణ పరశునా, త్రిస్సప్తకృత్వ ఏకవింశతివారమ్, ఉగ్రవీర్యః అసహ్యవీర్యః, సమ్నుద్ధంతి ఉత్పాట యతి. ౨౨

రామావతార మాహ (అస్మదితి త్రిభిః.) అస్మ దనుగ్రహే సుముఖ అస్మద్దత్తవరావిరోధే నావతీర్ణ ఇతి భావః. క్లేశః ప్రకృతిపురుషయో రధిపతిః. కలయా భరతాదికరూపయా సహ త్రిభిః, ఇక్ష్వాకుకులేఽవతీర్య, గురోర్దశరథస్య పితు, ర్నిదేశే ఆజ్ఞాయాం, తిష్ఠ న్నాజ్ఞాం పాలయ న్నిత్యర్థః. సదయితానుజః సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహితః, వనం దండకారణ్యం, యో వివేశ, యస్మిన్ రామే విరుధ్య విరోధం కృత్వా, దశకంథరో రావణః, ఆర్తిం నాశ, మార్చ్ఛత్ ప్రాప్తః. ౨౩

యస్మై శ్రీరామాయ. ఉదధిః సముద్రః, మార్గ మదాత్ దత్తవాన్, కథంభూతోఽదాత్? సపది శీఘ్రం, హరో రుద్రః, యథా త్రిపురం దిధక్షుః దగ్ధు మిచ్ఛుః, తద్వ దరిపురం లంకాం. దిధక్షో రస్మా చ్ఛ్రీరామాద్దేతో, రూఢభయాంగవేపః - ఊఢం ప్రాప్తం యద్భయం తేనాంగవేపః కంపో యస్య స హరిః, వర్తమానా సుహృత్ సీతా తయా నిమిత్తభూతయా, మథితః క్షుభితః, యో రోష స్తేన, సుశోణా దృష్టిః శ్రీరామసంబంధినీ, తయా తాతప్యమానం, మకరాణాం నక్రాణాం, ఉరగాణాం చ చక్రం సమూహో, యస్మిన్ స, ఏవం భూతోఽబ్ధిః, మార్గ మదా దిత్యర్థః ౨౪

వక్షఃస్థలస్పర్శరుగ్ణమహేంద్రవాహ
దంతై ర్విడంబితకకుబ్జయరూఢహాసమ్,
సద్యోఽసుభి స్సహ వినేష్యతి దారహర్తు
ర్విస్ఫూర్జితై ర్ధనుష ఉచ్చరతోఽధిసైన్యమ్. ౨౫

భూమే స్సురేతరవరూథవిమర్దితాయాః
క్లేశవ్యయాయ కలయా సితకృష్ణకేశః,
జాతః కరిష్యతి జనానుపలక్ష్యమార్గః
కర్మాణి చాఽఽత్మమహిమోపనిబంధనాని. ౨౬

కించ యుద్ధే రావణస్య వక్షఃస్థలస్పర్శేన రుగ్ణాః భగ్నాః యే మహేంద్రవాహ స్యైరావతస్య దంతా స్తైర్విడంబితాః స్వధవళిమ్నా ధవళీకృతాః, తత్త ద్దిక్షు పతితైః వక్షశ్చూర్ణితసురగజదంతచూర్ణైః ప్రకాశితా ఇత్యర్థః. ఏవంభూతా యాః కకుభః దిశస్తాసాం యో జయ, స్తేన రూఢః ఉత్పన్నః, యో హాసః, అహో మత్సమః కోఽన్యోఽస్తీతి గర్వేణ ప్రాప్తహాస స్తం, సైన్యమధ్యే ఉత్కర్షేణ చరతో దారహర్తూ రావణ స్యాఽసుభిః ప్రాణైః, సహ, సద్యః శీఘ్రం, వినేష్యతి అపనేష్యతి. కైః ధనుషో విస్ఫూర్జితై ర్విశేషేణ స్ఫూర్జితైః, స్ఫూరితైః శరై రిత్యర్థః, ౨౫

కృష్ణావతార మాహ (భూమేరితి.) సురేతరా ఆసురసంపత్త్యా జాతా రాజాన, స్తేషాం వరూథైః సైన్యైః, విమర్దితాయా భారేణ పీడితాయా భూమేః, క్లేశవ్యయాయ భయాపహారాయేత్యర్థః. సితకృష్ణకేశః భగవాన్ కలయా బలభద్రేణ సాకం, జాతః అవతీర్ణః, సితకృష్ణౌ కేశౌ యస్య సః శోభార్థం హి భగవతా సితకృష్ణకేశౌ ధృతౌ, అవికారిత్వేన వయఃపరిణామాసంభవాత్, యత్తు విష్ణుపురాణే 'ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ తథా మునే' ఇతి, భారతేఽపి, 'స చాపి కేశౌ హరి రుచ్చబర్హే శుక్లమేక మపరం చాపి కృష్ణమ్, తౌ చాపి కేశౌ విశతాం యదూనాం కులే స్త్రియౌ రోహిణీం దేవకీం చ తయో రేకో బలభద్రో బభూవ యోఽసౌ శ్వేత స్తస్య దేవస్య కేశః. కృష్ణో ద్వితీయః కేశవః సంబభూవ కేశో యోఽసౌ వర్ణతః కృష్ణ ఉక్తః' ఇతి. తత్తు న కేశవమాత్రావతారాభిప్రాయం, కింతు భూభారావతారరూపం కార్యం కియదేతన్మత్కేశావపి కర్తుం శక్తావతి ద్యోతనార్థం. రామకేశవయో ర్వర్ణ స్తవనార్థం చ కేశోద్ధరణ మితి గమ్యతేఽన్యథా తత్రైవ పూర్వాపరవిరోధాపత్తేః. కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయ మిత్యేతద్విరోధాచ్చ జాతశ్చ భగవాన్ జనై రనుపలక్ష్యః. మార్గో గతి ర్యస్య సః తథాభూతః ఆత్మనః స్వస్య మహిమా ఉపనిబధ్యతేఽభివ్యజ్యతే యేషు తాని, స్వమాహాత్మ్యప్రకాశకాని ఇత్యర్థః. కార్యాణి చేష్టితాని, కరిష్యత ఇతిః. ౨౬

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

తోకేన జీవహరణం యదులూకికాయా
స్త్రైమాసికస్య చ పదా శకటోఽపవృత్తిః,
యద్రింగతాంతరగతేన దివిస్పృశో ర్య
దున్మూలనం త్వితరథాఽర్జునయో ర్న భావ్యమ్. ౨౭

యద్వై వ్రజే వ్రజపశూన్ విషతోయపీతాన్
పాలాం స్త్వజీవయ దనుగ్రహదృష్టివృష్ట్యా,
తచ్ఛుద్ధయేఽతివిషవీర్య విలోలజిహ్వ
ముచ్చాటయిష్య దురగం విహరన్ హ్రదిన్యామ్. ౨౮

తత్కర్మ దివ్యమివ యన్నిశి నిశ్శయానం
దావాగ్నినా శుచివనే పరిదహ్యమానే,

కర్మణాం పరమేశ్వరత్వ ప్రకాశకత్వ మేవ ప్రపంచయతి నవభిః (తోకే నేత్యాదినా,) తోకేన బాలేన సతా, ఉలూకికాయాః పూతనాయాః, జీవహరణం యత్ పూతానా ఉలూకరూపే ణాగతేతి పురాణాంతరప్రసిద్ధిః, త్రైమాసికస్య త్రిమాసవయస్కస్య. పదా పాదేన, శకటరూపే ణాగత స్యాసురస్య, ఉపవృత్తిః విపరివర్తనం యత్. రింగతా ఉలూఖల మాకర్షతా (జానుభ్యాం గచ్ఛతా) దివిస్పృశో రత్యుచ్చయోః, అర్జునయోః అర్జునాఖ్యవృక్షయోః, అంతరగతేన మధ్యం ప్రాప్తేన, తయో రున్మూలన ముత్పాటనం. తత్, తదితరథా, న భావ్యం న భవితవ్య. మనీశ్వరత్వే తత్సర్వ మనుపపన్న మిత్యర్థః. ౨౭

కించ వ్రజే వసన్, విషతోయపీతాన్ విషజలస్య పీతం పానం యేషాం తాన్ వ్రజపశూన్. పాలాం శ్చానుగ్రహదృష్టిః కృపాదృష్టిః తస్యా దృష్ట్యాః సుధావర్షే ణాఽఽజీవయ దితి యత్. హ్రదిన్యాం యమునాయాం, విహరన్ తచ్ఛుద్ధయే హ్రదిన్యా నిర్విషత్వా యాఽతివిషవీర్యేణ విలోలా చంచలా జిహ్వా యస్య తం ఉరగం కాళియాఖ్యం సర్పం, ముచ్చాటయిష్యత్ పలాయయిష్య దితి యత్. ౨౮

తదపి కర్మ దివ్య మివాఽమానుష మివేతి లౌకికోక్తిః. కించ దావాగ్నినా శుచివనే శుష్కవనే పరిదహ్యమానే సతి. అతో దావాగ్నే ర్హేతో, రవసితో నిశ్చితోంతకాలో యస్య తం, నిశి రాత్రౌ,

ఉన్నేష్యతి వ్రజ మతోఽవసితాంతకాలం
నేత్రే పిధాయ్య సబలోఽనధిగమ్యవీర్యః. ౨౯

గృహ్ణీత యద్యదుపబంధ మముష్య మాతా
శుల్బం సుతస్య న తు తత్తదముష్య మాతి,
యజ్జృంభతోఽస్య వదనే భువనాని గోపీ
సంవీక్ష్య శంకితమనాః ప్రతిబోధితాఽఽసీత్. ౩౦

నందం చ మోక్ష్యతి భయాద్వరుణస్య పాశా
ద్గోపాన్ బిలేషు పిహితా న్మయసూనునా చ,
అహ్న్యాపృతం నిశి శయాన మతిశ్రమేణ
లోకం వికుంఠ ముపనేష్యతి గోకులం స్మ. ౩౧

నిశ్శయానం నితరాం స్వపంతం, వ్రజం, ఉన్నేష్యతి ఉద్ధరిష్యతి నేత్రే పిధాయ్య పిహితే కారయిత్వా. అనేన వ్రజస్య. పశ్చా జ్జాగరణం సూచితం. బలభద్రేణ సహితః అనధిగమ్యవీర్యః అనధిగమ్యం దుర్వి జ్ఞేయం వీర్యం యస్య తథాభూతః. అగ్నిం పీత్వా, వ్రజ ముద్ధరిష్యతీత్యర్థః. ౨౯

కించ గృహీతేతి అముష్య శ్రీకృష్ణస్య, మాతా యశోదా, యద్యదుపబంధం బంధనసాధనం శుల్బం ముంజాదినిర్మితరజ్జుం, గృహ్ణీత గ్రహీష్యతి. తత్తచ్ఛుల్బ మముష్య శ్రీకృష్ణ స్యోదరే న మాతి న వ్యాప్నోతి న పర్యాప్త మిత్యర్థః. కించ జృంభతోఽస్య భగవతో, వదనే ముఖే, భువనాని చతుర్దశ భువనాని, సంవీక్ష్య దృష్ట్వా, గోపీ యశోదా, శంకితమనాః కిమిద మితి శంకితచిత్తా సతీ, పశ్చాత్ ప్రతిబోధితా జ్ఞాపితైశ్వరాఽఽసీదితి, యత్తచ్చ కర్మ దివ్యం ఇవేతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౦

అపి చ వరుణస్య పాశా ద్యద్భయం, తస్మా న్నందం స్వపితరం, మోచయిష్యతి, మయ సూనునా వ్యోమాసురేణ, బిలేషు పిహితాన్ తిరోధాపితాన్, గోపాంశ్చ మోక్ష్యతీత్యర్థః. కించాఽహ్ని దివసేఽతిశ్రమేణాపృతం వ్యాపారగ్రస్తం నిశి శయానం, గోకులం గోకులవాసిజనం, దృష్ట్వా తేషు స్వానువృత్తిజనితకృపయా వికుంఠం నిత్యం లోకం నిరతిశయానందలోకం, ఉపనేష్యతి ప్రాపయిష్యతీ త్యర్థః. స్మే త్యాశ్చర్యే. ౩౧

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

గోపై ర్మఖే ప్రతిహతే మఖవిప్లవాయ
దేవేఽభివర్షతి పశూన్ కృపయా రిరక్షుః,
ధర్తోచ్ఛిలీంధ్రమివ సప్త దినాని సప్త
వర్షో మహీధ్రమనఘైకకరే సలీలమ్. ౩౨

క్రీడన్ వనే నిశి నిశాకరరశ్మిగౌర్యాం
వాసోన్ముఖః కలపదాయతమూర్ఛితేన,
ఉద్దీపితస్మరరుజాం వ్రజభృద్వధూనాం
హర్తు ర్హరిష్యతి శిరో ధనదానుగస్య. ౩౩

యే చ ప్రలంబఖరదర్దురకేశ్యరిష్ట
మల్లేభకంసయవనాః కుజపౌండ్రకాద్యాః,
అన్యే చ శాల్వకపిబల్వలదంతవక్త్ర
సప్తోక్షశంబరవిదూరథరుక్మిముఖ్యాః. ౩౪

మఖే ఇంద్రయాగే, ప్రతిహతే సతి, మఖవిప్లవాయ గోవర్ధనపర్వతయాగనాశార్థం. దేవే ఇంద్రేఽభివర్షతి సతి, పశూన్ కృపయా రిరక్షుః రక్షితు మిచ్ఛుః, సప్తవర్షః సప్తవర్షాణి వయో యస్య తథాభూతః, అనఘైకకరేఽనఘేఽఘరహితే ఏకస్మిన్నేవ కరే. అనఘేతి నారదసంబోధనం వా. సలీలం యథా తథా, మహీధ్రం గోవర్ధనాఖ్య మద్రిం. సప్తదినాని ఉచ్ఛిలీంధ్రమివ, ధర్తా ధరిష్యతి. ఉచ్ఛిలీంధ్రం ఉద్గతఛత్రాకమివేత్యర్థః. ౩౨

నిశాకరశ్చంద్రః, తస్య రశ్మిభి ర్గౌర్యాం ధవళాయాం రాత్రౌ, వనే క్రీడన్ విహరన్, కలాని మధురాణి పదాని యస్మింస్త, దాయతం దీర్ఘం, మూర్ఛిత మాలాపవిశేషయుక్తం గీతం, తేన ఉద్దీపితః స్మరః కామ ఏవ రుక్ రోగో యాసాం తాసాం వ్రజం బిభ్రతీతి వ్రజభృతః గోపాః, తేషాం వధూనాం గోపీనాం హర్తు శ్చోరయతో, ధనదానుగస్య కుబేరభృత్యస్య శంఖచూడాఖ్యస్య, శిరో హరిష్యతి. ౩౩

యే చ ప్రలంబాదయః తే సర్వే హరిణా హేతుభూతేన, తదీయం హరిసంబంధి అదర్శనం ప్రాకృతేంద్రియావిషయం వైకుంఠనిలయం లోకం యాస్యంతి. అలం తద్వర్ణనేన. తచ్చేష్టితానా మనంతత్వా న్న తద్వర్ణనే మమ సామర్థ్య మస్తీతి భావః. ఖరో ధేనుకః, దర్దురో బకః, ఇభః కువలయాపీడః, కుజో నరకః, కపి ర్ద్వివిదః, సప్తోక్షాణః బలీవర్దాః. ౩౪

యే వా మృధే సమితిశాలిన ఆత్తచాపాః
కాంభోజమత్స్యకురుకైకయసంజయాద్యాః,
యాస్యం త్యదర్శన మలం బలపార్థభీమ
వ్యాజాహ్వయేన హరిణా నిలయం తదీయమ్. ३४

కాలేన మీలితధియా మవమృశ్య నృణాం
స్తోకాయుషాం స్వనిగమో బత దూరపారః,
ఆవిర్హిత స్త్వనుయుగం స హి సత్యవత్యాం
వేదద్రుమం విటపశో విభజిష్యతీతి. ३६

దేవద్విషాం నిగమవర్త్మని నిష్ఠితానాం
పూర్భి ర్మయేన విహితాభి రదృశ్యతూర్భిః,

మృధే యుద్ధే, యే వా ఆత్మచాపాః ధృతధన్వానో రాజానః. సమితిశాలినః సమితౌ సంగ్రామే శాలంతే శ్లాఘంతే ఇతి సమితిశాలినః కాంభోజాదిదేశాధిపతయః. నను ప్రలంబాదయో బలభద్రేణ హతాః, కాంభోజాదయో భీమారునాదిభిశ్చ, శంబరః ప్రద్యుమ్నేన. యవనో ముచికుందేన, న తు హరిణా. తత్రాహ (బలభీమపార్థ ఇతి.) వ్యాజాః కపటా ఆహ్వయా నామాని యస్య తేన బలభీమాదిరూపేణ చ స ఏవ హరిః సర్వసంహర్తేత్యర్థః, సప్తోక్షిణస్తు తేన దమితాః, కాలాంతరే యాస్యంతీతి భావః. ఏతచ్చ సర్వమపి కర్మ దివ్యమివ తచ్చాన్యథా న భావ్యమితి పూర్వే ణాన్వయః. ३४

వ్యాసావతార మాహ (కాలేనేతి.) కాలేన, మీలితధియాం సంకుచితబుద్ధీనాం, స్తోక మల్ప మాయు ర్యేషాం తేషాం నృణాం, స్వనిగమః స్వకృతో వేదః, బతాహో దూరపారః - దూరః పారో యస్య దూరపారః దుర్గమ, ఇత్యవమృశ్య విచార్య, సత్యవత్యా మావిర్హితః ఆవిర్భూతః, స హరిః అనుయుగం యుగానురూపం, వేదద్రుమం విటపశః శాఖాభేదేన, విభజిష్యతి విభక్తం కరిష్యతి, ३६

బుద్ధావతార మాహ (దేవద్విషా మితి.) నిగమవర్త్మని వైదికమార్గే, నిష్ఠితానాం నితరాం స్థితానాం. లోకాన్ మయేన రచితాభిః కల్పితాభి రదృశ్యతూర్భి రలక్ష్యవేగాభిః పూర్భిః పురీభి, ర్ఘ్నతాం నాశయతాం, దేవద్విషాం దైత్యానాం, మతి ర్విమోహో మతివిమోహమతి ప్రలోభం, మతేః ప్రలోభో యస్మా త్తన్మతిప్రలోభం మతివిమోహం చ మతిప్రలోభకం చేత్యర్థః. ఏవంభూతం వేషం పాఖండవేషం

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

లోకాన్ ఘ్నతాం మతి విమోహ మతిప్రలోభం
వేషం విధాయ బహుభాష్యత ఔపధర్మ్యమ్. ౩౭

యర్హ్యాలయేష్వపి సతాం న హరేః కథాః స్యుః
పాఖండినో ద్విజజనా వృషలా నృదేవాః,
స్వాహా స్వధా వషడితి స్మ గిరో న యత్ర
శాస్తా భవిష్యతి కలే ర్భగవాన్ యుగాన్తే. ౩౮

సర్గే తతోఽహ మృషయో నవ యే ప్రజేశాః
స్థానే చ ధర్మమఖమన్వమరావనీశాః,

విధాయ విరచయ్య, ఔపధర్మ్యం ధర్మాభాసం, పాఖండమతం, స్వార్థే ష్యఞ్. బహు అధికం, భాష్యతే ష్యతే. ౩౭

కల్యవతార మాహ (యర్హీతి.) సతా మప్యాలయేషు గృహేషు యర్హి యదా హరేః కథా న స్యుః, ద్విజజనాః త్రైవర్ణికాః పాఖండినః స్యుః, నృదేవాః రాజానః, వృషలాః శూద్రాః స్యుః, తథా యత్ర త్రైవర్ణికాలయేషు స్వాహా స్వధా వషడితి గిరశ్చ న స్యుః, స్వాహావషడిత్యనేన దైవం కర్మోప లక్ష్యతే. స్వధేతి పిత్ర్యం, తదా యుగాంతే కలియుగాంతే, భగవాన్ కలేః శాస్తా భవిష్యతీ త్యర్థః. కల్య వతారేణేతి శేషః. ౩౮

అత్ర చ బ్రహ్మనారదసంవాదాత్ ప్రాంచో వరాహాదయోఽవతారాః మన్వంతరావతారాశ్చ భూతభావినః ధన్వంతరి పరశురామౌ తాత్కాలికౌ. శ్రీరామాదయస్తు భావినః. తత్ర తు క్వచి ద్భూతాది నిర్దేశః. ఆర్ష ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అత్రేదం తత్వమ్. భగవతోఽవతారా ద్వివిధాః, అనుప్రవేశావతారాః స్వేన రూపేణావతారా శ్చేతి. అకర్మహేతుత్వావిశేషాత్ ఉభయత్రావతారశబ్దప్రయోగః తథా తస్య రూప మపి ద్వివిధం ప్రాకృతవస్తుజాత మేకం. శుద్ధసత్వమయ మపరం చేతి. తత్ర షోడశకల మహదహం కారసూక్ష్మభూతేంద్రియాభిమానిదేవతాశ్రయం పౌరుషం రూపం తదనిరుద్ధరూపం తదేవ సహస్రోర్వం ఘ్రిబాహ్వక్ష ఆద్యోఽవతారః పురుషః పరస్యేత్యాదిషూచ్యతే. అనుప్రవేశావతారో నామ జీవేషు స్వస్యాను ప్రవేశేన స్వీయజ్ఞానశక్త్యాదీనాం అన్యతమాభివ్యంజనం, స ఏవాంశావతార ఇతి కథ్యతే స చ గౌణః శక్తః ఆవేశశ్చేత్యనేకధా ఉక్తేష్వే వావతారేషు శ్రీవరాహనారాయణధ్రువానుగ్రాహకహయగ్రీవ

అంతే త్వధర్మహరమన్యువశాసురాద్యా
మాయావిభూతయ ఇమాః పురుశక్తిభాజః. ౩౯

విష్ణో ర్ను వీర్యగణనాం కతమోఽర్హతీహ
యః పార్థివాన్యపి కవి ర్విమమే రజాంసి,
చస్కంభ యః స్వరభసా స్ఖలతా త్రిపృష్ఠం
యస్మాత్ నిశామ్య సదనా దురు కంపమానాత్. ౪౦

మత్స్యకూర్మనృసింహహరివామనహంసవైకుంఠాజితరామకృష్ణకల్క్యవతారాః స్వేన రూపేణావతారాః, ఇతరే త్వనుప్రవేశావతారా ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్, కించ సృష్ట్యాదికార్యభేదేన భగవతో విభూతీ రాహ (సర్గ ఇతి.) తపః పూర్వం జగత్పర్యాలోచనం అహం బ్రహ్మా ప్రజేశాః ప్రజాపతయో నవ ఋషయః మరీచ్యాదయః మాయావిభూతయః విస్మయనీయాః భగవన్నియామ్యవర్గాః స్థానే పాలనే ధర్మశ్చ మఖశ్చ విష్ణుః విష్ణో రనన్యత్వాత్ తద్గతపాలనానురూపం సామర్థ్యం-మఖశబ్దేన వివక్షితం మనవ శ్చామరాశ్చ ఇంద్రాదయః అవనీశాశ్చ భూపాః ఏతే స్థానే భగవన్నియామ్యవర్గాః అంతే సంసారే అధర్మశ్చ హరశ్చ రుద్రః మన్యువశాశ్చ సర్పా అసురాద్యాశ్చ పురుశక్తిభాజః అపరిమితాశ్చర్యశక్తధారిణాం భగవతో ఇమాః మాయావిభూతయః ఆశ్చర్యవిభూతయ ఇత్యర్థః. ౩౯

భగవదవతారాః తచ్చేష్టితాని చ సాకల్యేన అభిధాతుం న కోఽప్యల మిత్యాహ (విష్ణో రితి.) యః కవిః బుద్ధిమాన్ పురుషః పార్దివాని పృథివీసంబంధీని రజాంసి విమమే గణితవాం స్తాదృశోఽపి కోను విష్ణో ర్వీర్యగణనాం కర్తు మర్హతి? నార్హతీ త్యర్థః. యో భగవాన్ యస్మాత్ అస్ఖలతా ప్రతిహతశూన్యేన స్వరభసా స్వపాదవిన్యాసవేగేన హేతునా ఉరు అధికం కంపమానాత్ సదనాత్ తత్స్వనివాసస్థానాత్ స్ఖలినః ప్రాణినో నిశామ్య దృష్ట్వే త్యర్థః. త్రిపృష్ఠం సత్యలోకం, చస్కంభ స్తంభయామాస, శ్రుతావపి "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాంసి యో అస్కభాయ దుత్తరం సదస్థం విచక్రమాణ స్త్రేధోరుగాయః" ఇత్యస్యాయ మర్ధః. త్రేధా త్రిప్రకారేణ, విచక్రమాణః పాదవిన్యాసం కుర్వాణః, య ఉరుగాయో భగవాన్ తిష్ఠంతీతి స్థాః దేవాః. సహస్య సధాదేశః. దేవైః సహిత ముత్తరం సత్యలోకం, అస్కభాయత్ అవష్టబ్ధవా నిత్యర్ధః. కం కః ప్రవోచం ప్రవోచే దిత్యర్ధః, ఏవంవిధసర్వశక్తే రపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య వీర్యాణి సాకల్యేన వర్ణయితుం కః ప్రభవే దిత్యర్థః. ౪౦

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

నాంతం విదా మ్యహ మమీ మునయోఽగ్రజాస్తే
మాయాబలస్య పురుషస్య కుతోఽపరే యే,
గాయ౯ గుణా౯ దశశతానన ఆదిదేవః
శేషోఽధునాఽపి సమవస్యతి నాస్య పారమ్. ४१

యేషాం స ఏవ భగవా౯ దయయే దనంతః
సర్వాత్మనాఽఽశ్రితపదో యది నిర్వ్యళీకమ్,
తే దుస్తరా మతితరంతి చ దేవమాయాం
నైషాం మమాఽహమితి ధీ శ్శ్వశృగాలభక్ష్యే. ४२

ఏవ మవతారగుణప్రయోజనా న్యుక్త్వా నాహం న యూయ మితి పూర్వప్రస్తుత ముప సంహరతి (నేతి.) మాయాబలస్య అద్భుతబలస్య, బలం సేనా, ప్రకృత్యాఖ్యపరికర ఇతి వా, పురుషస్య పరమపురుష స్యాంతం స్వరూపస్వభావయో రవధి, మహం చతుర్ముఖః, న విదామి. తేఽగ్రజాః సనకాదయః, న విదంత్యన్యే కుతో జానీయుః. కిం బహునా, దశశతా న్యాననాని యస్య స దశశతాననః సహస్రముఖః, ఆదిదేవః శేషః, ద్విసహస్రజిహ్వాశ్చ అనంతగుణా౯ గాయ౯ అధునాఽపి అస్య భగవతః, పారం, న సమవస్యతి నాధ్యవస్యతి. ४१

నను క్కైర ప్యవిజ్ఞాతస్వరూపస్వభావావధిత్వే కథం తద్భజనేన ముచ్యేర౯ ఇత్యాశంక్య అపరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ, జ్ఞానం ముక్తిసాధనం. న తు పరిచ్ఛిన్నత్వేన తస్యాఽన్యథా జ్ఞానరూపత్వా దతః పరమాత్మస్వరూప మపరిచ్ఛిన్నత్వేన జానంతో భజమానా ముచ్యంతే ఏవే త్యాహ (యేషామితి.) నిర్వ్యళీకం నిరపరాధం యథా తథా యేషాం సర్వాత్మనా ఉపాయోపేయత్వ బుద్ధ్యా, ఆశ్రితపదః సంశ్రితపదో యది భవే త్స ఏష భగవాం స్తా౯ దయయేత్. భగవద్దయావిషయాః, దుస్తరాం తర్తు మశక్యాం, దేవస్య విష్ణోః, మాయా మతితరంతి నిశ్శేషం తరిష్యంతి. చకారాత్ తత్స్వరూపస్వభావాదికమపి యథావస్థితత్వేన జానంతి. ఏవం సర్వాత్మనా భగవత్ప్రపన్నానాం ఆత్మ సమం వివక్ష్మహే ఇత్యుక్తదేహాత్మభ్రమోఽపి నివర్తత ఇత్యాహ (నైషామితి.) ఏషాం సర్వాత్మనా భగవంత మాశ్రితానాం శ్వశృగాలానాం భక్షణయోగ్యే కలేవరే మమాహమితి ధీః "అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః" ఇతి స్థానోక్తధీః నాస్తీత్యర్థః. ४२

వేదాహ మంగ పరమస్య హి యోగమాయాం
యూయం భవశ్చ భగవా నథ దైత్యవర్యః,
పత్నీ మనోః స చ మనుశ్చ తదాత్మజాశ్చ
ప్రాచీనబర్హిర్ఋభురంగ ఉత ధ్రువశ్చ. ౪౩

ఇక్ష్వాకురైల ముచుకుంద విదేహగాధి
రఘ్వంబరీష సగరా గయనాహుషాద్యాః,
మాంధాత్రలర్కశతధన్వనురంతిదేవా
దేవవ్రతో బలి రమూర్తరయో దిలీపః. ౪౪

సౌభర్యుతంక శిబిదేవలపిప్పలాద
సారస్వతోద్ధవపరాశరభూరిషేణాః,
యేఽన్యే విభీషణహనూమదుపేంద్రదత్త
పార్థార్ష్టిషేణ విదురశ్రుతదేవవర్యాః. ౪౫

తే వై విదం త్యతితరంతి చ దేవమాయాం
స్త్రీశూద్రహూణశబరా అపి పాపజీవాః,

కిమేవంవిధా భగవత్ప్రపన్నా అపి సంతీ త్యత ఆహ (వేదేతి.) అంగ హే నారద! అహం, వేద జానామి, భగవంత మితి శేషః. పరమస్య భగవతో యోగమాయాం "దైవీహ్యేషా గుణమయీ" ఇత్యుక్తప్రకారాం స్వదేహేంద్రియాదిరూపేణ సంయుజ్యమానాం విచిత్రసర్గకరీం ప్రకృతిం తరిష్యామీతి శేషః. యూయ మిత్యాదీనాం విదం త్యతితరంతి చే త్యుపరితనే నాన్వయః యూయ మితి. సనకాద్యభిప్రాయేణ బహువచననిర్దేశః. భవో రుద్రః, భగవానితి రుద్రవిశేషణం. దైత్యవర్యః ప్రహ్లాదః. మనోః పత్నీ శతరూపా, స చ స్వయంభువో మనుశ్చ. ౪౩

ఐలః పురూరవాః, నాహుషో యయాతిః దేవవ్రతో భీష్మః. ౪౪

విభీషణాదయశ్చ. వర్యా ముఖ్యాః యేషాం తే. ౪౫

భవదాదయో యే తే సర్వే విదంతి పరమాత్మానం, దేవమాయాం దేవస్య విష్ణోః నియామ్యా మతితరంతి చ, కిం బహునా. భాగవతసంగేన తిర్యగపి తరిష్యతీత్యాహ — అద్భుతాః క్రమాః పాద

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

యద్యద్భుతక్రమపరాయణశీలశిక్షా
స్తిర్యగ్జనా అపి కిము శ్రుతధారణా యే. ४६

శశ్వత్ప్రశాంత మభయం ప్రతిబోధమాత్రం
శుద్ధం సమం సదసతః పరమాత్మతత్త్వమ్.

విన్యాసా యస్య స అద్భుతక్రమో భగవాం త్రివిక్రమః. స ఏవ పరాయణం ఉత్కృష్టం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చ యేషాం తేషాం భాగవతానాం శీలే శిక్షా వాసనా యేషాం తే తథాభూతా యది భవేయు స్తర్హి తిర్యగ్జనా అపి తరంతీ త్యనుషంగః. శ్రుతేఽర్థే ధారణా యేషాం తే మనుష్యా బ్రాహ్మణాదయః తిరశ్చాం శ్రుతార్థధారణాపి నాస్తి ఇతి జ్ఞాపనార్థ మిదం బ్రాహ్మణాదయ స్తరంతీతి తత్ర కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః. ४६

నను కీదృశం తత్స్వరూపం యద్భవదాదయో జానంతీ త్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపం చిదచిద్విలక్షణత్వేన విశోధ్య తత్స్వరూపానుచింతనపరాణాం స్వర్గాద్యర్థానుష్ఠానోపకరణత్యాగ ఆర్థిక ఇత్యాహ శ్లోకద్వయేన (శశ్వదితి.) విశోకం దుఃఖసంభిన్న, మజస్రసుఖం నిత్యానందమయం. యద్బ్రహ్మేతి విదుః సత్యం జ్ఞాన మనంతం విజ్ఞాన మానందం విశోకో విజర ఇత్యాదయో వేదాంతా ఆమనంతి తదేవ పరమస్య పుంసః పరమపురుషస్య భగవతః, పదం స్వరూపం ఇత్యర్థః. నను కిం విశేషేణవేదాంతవేద్యత్వం ఉచ్యతే న ప్రమాణాంతరవిషయత్వ మిత్యత ఆహ - జడాత్మికా మాయాఽభిముఖేఽవస్థాతుం ఇతి శేషః. విలజ్జమానా సతీ పరైతి తిరోధత్తే మాయాకార్యాణి మన ఆదీంద్రియాణి తత్స్వరూప మవగంతు మసమర్థానీ త్యభిప్రాయః. న కేవలం లౌకికప్రమాణవిషయత్వ మేవ లౌకికప్రమాణభూతవేదైకదేశపూర్వభాగా విషయత్వ మపీత్యాహ (శబ్ద ఇతి.) పురుకారకః సాధ్యసాధనాద్యనేకకారకాన్వితః క్రియార్థం క్రియాప్రతిపాదకః శబ్దః వేదపూర్వభాగోఽపి యత్ర స్వరూపేణ సాక్షాద్బోధక ఇత్యర్థః. సర్వే వేదా యత్పద మామనంతిలె తు సర్వకర్మారాధ్యం బ్రహ్మరూపమపర్యవసానవృత్త్యా అమనంతీ త్యేతత్తాత్పర్యకం "తపాంసిసర్వాణి చ యద్వదంతీ" త్యుక్తం తపాంసి తపఃప్రధానా ఉపనిషద్భాగా వదంతి. సాక్షా ద్బోధయంతీ త్యర్థః. నను జీవస్యాపి స్వరూపమజస్రసుఖ మేవే త్యత ఆహ (పరమాత్మతత్త్వమితి.) సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ "విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మేతి" వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానేన అజస్రసుఖస్యానంతత్వేన విశేషితత్వా దపరిచ్ఛిన్నదుఃఖాసంభిన్ననిత్యసుఖస్వరూపత్వం పరమాత్మన ఏవ స్వరూప మిత్యర్థః. నను జీవవ దస్యాపి కర్మాధీన సుఖదుఃఖసంబంధః స్యాదితి శంకాం వారయతి (శుద్ధమితి) అకర్మవశ్య మిత్యర్థః. అత ఏవ సదసతో శ్చిదచితోః పరం విలక్షణమ్. అకర్మవశ్యతా కుత ఇత్యత

శబ్దో న యత్ర పురుకారకవాన్ క్రియార్థో
మాయా పరైత్యభిముఖే చ విలజ్జమానా. ౪౬

తద్వైపదం భగవతః పరమస్య పుంసో
బ్రహ్మేతి యద్విదు రజస్రసుఖం విశోకమ్,
సధ్ర్యజ్ నియమ్య యతయో యమకర్తహేతిం
జహ్యుః స్వరాడివ నిపానఖనిత్రమింద్రః. ౪౭

స శ్రేయసా మపి విభు ర్భగవాన్ యతోఽస్య
భావస్వభావవిహితస్య సతః ప్రసిద్ధిః,

ఆహ సమం ఇత్యేకరూప మిత్యర్థః. చిదచిదంతర్యామిత్వే నావస్థితస్యాపి తత్తద్వస్తుగతదోషా సంస్పర్శా దకర్మవశ్యతోపపన్నేతి భావః. నన్వామ్రాదిఫలానాం తత్తత్ప్రదేశ భేదేనామ్లమధురాదిరసవత్ సుఖాపరపర్యాయానుకూలజ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశభేదేన జడరూపతా స్యాదిత్యాశంకాం వార యతి (ప్రతిబోధమాత్రమితి.) ప్రతిబోధ ఏవ ప్రతిబోధమాత్రం, మాత్రచా క్వాపి జడత్వవ్యావృత్తిః. విజ్ఞానఘన ఏవ ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి శ్రుతిః. మోక్షప్రదత్వ మప్యసాధారణో ధర్మ ఇత్యాహ అభయం. న విద్యతే భయం యస్మాత్తదభయం. సంసారనివర్తక మిత్యర్థః. తత్కుతః? శశ్వత్ ప్రశాంతం శశ్వత్ సదా ప్రశాంత మశనాయాపిపాసాద్యూర్మిషట్కరహిత మతస్తదుపాసకానామపి శాంతిసంపా దక మితి భావః. పరమం సామ్య ముపైతి మమ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి శ్రుతిస్మృతీ. ౪౬

కించ యతః ఏవం భూతభవత్స్వరూపచింతనే ప్రయతమానా సధ్ర్యజ్ సహాంచతీతి సధ్ర్యజ్, సహస్య సధ్ర్యాదేశః. జీవసహచరం మనః నియమ్య యద్వచ్చ ఉక్తస్వరూపం నియతం కృత్వాఽ కర్తృహేతుం కృత్యంతే ఛిద్యంతేఽనేన సంశయా ఇతి కర్తృజ్ఞానం, 'ఛిద్యంతే సర్వసంశయా' ఇతి శ్రుతేః. కృతీ ఛేదనే తదితర దకర్తృస్వర్గాదిఫలసాధనం కర్మే త్యర్థః. తస్య హేతుం ఉపకరణం జహ్యుః. తత్ర దృష్టాంతః స్వరాట్ వర్షప్రదః ఇంద్రః, నిపానఖనిత్ర మివ నితరాం పిబంతి యస్మిన్నితి నిపానం కూపః తస్య ఖనిత్రం ఖననసాధనమివ స్వర్గాద్యర్థానుష్ఠానోపకరణం అర్థాదేవ త్యజంతీ త్యర్థః. ౪౭

నను స్వర్గాదిఫలేప్సూనాం తత్సాధనోపకరణోపాదాన మావశ్యక మిత్యత ఆహ (స ఇతి,) భావస్వభావవిహితస్య భావాః బ్రాహ్మణాదివర్ణాశ్రమాదయః తేషాం స్వభావే నానుగుణేన విహితస్య సతః

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

దేహే స్వధాతువిగమేఽనువిశీర్యమాణే
వ్యోమేవ తత్ర పురుషో న విశీర్యతేఽజః. ౪౯

సోఽయం తేఽభిహిత స్తాత భగవా న్విశ్వభావనః,
సమాసేన హరే ర్నాన్య దన్యస్మాత్ సదసచ్చ యత్. ౫౦

ఇదం భాగవతం నామ యన్మే భగవతోదితమ్,
సంగ్రహోఽయం విభూతీనాం త్వమేత ద్విపులీకురు. ౫౧

కర్మణః ప్రసిద్ధిః ఫలప్రసిద్ధి ర్యతః స భగవాన్ శ్రేయసాం స్వర్గాదిఫలానా మపి విభుః ప్రభుః తత్ఫల ప్రదాతే త్యర్థః. అంతరాత్మతయా అవస్థితస్య పరమాత్మన ఏవ స్వర్గాద్యర్థం కర్మస్వపి ప్రవర్తకత్వాత్ తదారాధ్యత్వాత్ తత్ఫలదత్వాచ్చ తద్భజనేనై వేప్సితస్వర్గాదిఫలస్యాపి సిద్ధే కామిభి రపి స ఏవ భజనీయ ఇత్యర్థః. భగవతః సర్వాంతర్యామిత్వే శరీరభూతచేతనాచేతనగతదోషస్పర్శ మాశంక్యాహ (దేహ ఇతి.) స్వధాతువిగమే స్వధాతూనాం స్వదేహారంభకభూతసూక్ష్మాణాం వియోగే సత్యనుపశ్చాత్ విశీర్యమాణే దేహే తత్రస్థః పురుషః పరమపురుషః గగనమివ న శీర్యతే. కుతః? అజః కర్మాధీనోత్పత్త్యాదిశూన్యః. అత్ర దేహశబ్దః చేతనస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. చిదచిద్గతదోషాస్పృష్ట ఇత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధస్య జీవపరత్వవర్ణనం త్వశోభనం కృత్స్నస్యాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వేన మధ్యే జీవప్రసక్త్యభావా జ్జీవస్యాపి శరీరద్వారా ఉత్పత్తివినాశయోర్విజ్ఞానఘన ఏవై తేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి శ్రుత్యైవాభిధానాచ్చ. ౪౯

అధ్యాయత్రయార్థ ముపసంహరతి (సోఽయమితి.) హే తాత! నారద! సోఽయం పూర్వప్రతిపాదితాకారః విశ్వభావనః విశ్వకారణభూతః భగవాన్ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిసంపన్నో వాసుదేవః, సమాసేన సంగ్రహేణ, తే తుభ్యం, మభిహితః మయేతి శేషః. సంగ్రహ మేవాహ-యత్ సదసచ్చిదాత్మకం వస్త్వన్య దితరదాత్మకం స్వమిష్టమివ భాతి. తద్ధరే ర్నాన్య త్తదాత్మక మేవేత్యర్థః. హరే ర్నాన్య దన్యత్తత్ సదసచ్చ యదితి పాఠః. నాన్య దన్యస్మాత్ సదసచ్చయదితి పాఠే త్వన్యస్మాత్ సదసద్విలక్షణాదపి హరేః సదసదాత్మకం నాన్యత్, కింతు తదాత్మక మేవేత్యర్థః. ౫౦

స్వోక్తసంగ్రహస్య ప్రామాణికత్వం కథయన్ త్వమప్యేత త్ప్రవర్తయేత్యాహ (ఇదమితి.) భగవద్విభూతీనామయం సంగ్రహ ఇతి యదిదం భాగవతం. భగవద్విషయత్వా ద్భగవతా ప్రోక్తత్వాత్ భాగవతనామకం, మే మహ్యం. భగవతోదితం ఏతదిదం. భాగవతం, త్వం విపులీకురు ౫౧

యథా హరౌ భగవతి నృణాం భక్తి ర్భవిష్యతి,
సర్వాత్మ న్యఖిలాధారే ఇతి సంకల్ప్య వర్ణయ. ४౨
నృజన్మని న తుష్యేత కృతేన భగవాన్ యది,
ధర్మార్థకామైః కిం తర్హి కార్యం సిధ్యతి న స్వరైః, ४౩
కృష్ణే యద్యపవర్గేశే భక్తి స్స్యాదనపాయినీ,
కిం స్యాద్వర్ణసమాచారైః కిం దానైః కిం తప శ్శ్రుతైః,
సర్వాఘఘ్నో త్తమశ్లోకే న చే ద్భక్తి రధోక్షజే. ४४
మాయాం వర్ణయతోఽముష్య ఈశ్వరస్యానుమోదతః,
శృణ్వతః శ్రద్ధయా నిత్యం మాయయాఽఽత్మా న ముహ్యతి. ४౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే.
సప్తమోఽధ్యాయః.

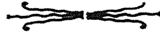
వైపుల్య ప్రకారమాహ (యథేతి.) సర్వాత్మని సర్వాంతరాత్మ న్యత ఏవ. సర్వాధారే భగవతి, నృణాం భక్తి ర్యథా భవిష్యతి యాదృశవర్ణనేన తథా సంకల్ప్య వర్ణయేత్యర్థః. ४౨

నను త్రివర్గో యథా భవేత్తథా వర్ణయతి కిం, నోచ్యతే ఆహ (నృజన్మనీతి.) మనుష్యజన్మని కృతేన సాధనకలాపేన, భగవాన్ న తుష్యేత యది, తర్హి నశ్వరై ర్ధర్మాదిభిః కిం కార్యం కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్యేతి పూర్వోక్తరీత్యా పరస్పరభగవద్భక్త్యా వుపయుజ్యమానానా మేవ సాఫల్యం కేవలానాం తు వైఫల్య మన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మాహ (కృష్ణ ఇతి.) కిం స్యాదితి గ్రంథః పూర్వోత్తరార్ధాభ్యాం సంబధ్యతే. అనపాయి న్యవ్యభిచారిణీ సమస్తదురితనివర్తక ఉత్తమః శ్లోకః స్తవః యస్య తస్మి న్నుత్తమశ్లోకేఽధోక్షజే భక్తి ర్న చే ద్వర్ణాశ్రమాచారాదిభిః కిం స్యాత్? న కిమపీత్యర్థః. భగవద్విభూతివర్ణనాదీనాం ఫల మాహ (మాయామితి.) అముష్యేశ్వరస్య మాయాం ప్రకృతిం జగత్సృష్ట్యాదిప్రకార ఇత్యర్థః. వర్ణయతః అనుమోదతః శ్రద్ధయా నిత్యం శృణ్వత శ్చాత్మాఽంతఃకరణం మాయయా మాయాగుణైః తమ ఆదిభి ర్న ముహ్యతీ త్యర్థః. ४౩ — ४౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

బ్రహ్మణా చోదితో బ్రహ్మ న్గుణాఖ్యానేఽగుణస్య చ,
యస్మై యస్మై యథా ప్రాహ నారదో దేవదర్శనః. ౧

ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామి త త్త్వం త త్త్వవిదాం వర,
హరే రద్భుతవీర్యస్య కథా లోకసుమంగళాః ౨

కథయస్వ మహాభాగ యథాహ మఽఖిలాత్మని,
కృష్ణే నివేశ్య నిస్సంగం మన స్త్యక్ష్యే కళేవరమ్. ౩

శృణ్వత శ్శ్రద్ధయా నిత్యం గుణతశ్చ స్వచేష్టితమ్,
కాలేన నాఽతిదీర్ఘేణ భగవా న్విశతే హృది. ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

త్వ మేత ద్విపులీకుర్విత్యుక్తం విపులకరణం రాజా పృచ్ఛతి (బ్రహ్మణేతి.) హే బ్రహ్మన్! శుక: దేవదర్శనః పరమాత్మదర్శీ నారదః, బ్రహ్మణా చతుర్ముఖే నాగుణస్య సత్త్వాది ప్రాకృతగుణరహితస్య భగవతః, గుణాఖ్యానే గుణానుకథనే, చోదితః ప్రవర్తితః, యస్మై యస్మై ప్రశ్నాయేతి శేషః. యద్వా పృచ్ఛతే ఇతి యథా ప్రాహ యాదృశ మిత్యర్థః. ౧

ఏత న్నారదేన విస్తరేణ వర్ణితం వేదితు మహ మిచ్ఛామీతి తత్తస్మా ద్ధే వేదవిదాం వర త్వమద్భుతవీర్యస్య హరేః లోకసుమంగళాః లోకస్య సుమంగళకరాః కథాః కథయస్వ. ౨

హే మహాభాగ! బుద్ధిమత్ సర్వాంతరాత్మని కృష్ణే నిస్సంగం మనో నివేశ్య కలేవరం త్యక్ష్యే భగవత్కథాః శృణ్వన్ త మేవాఽవసానే స్మరన్ దేహం త్యక్ష్యా మ్యతః కథయస్వే త్యర్థః. ౩

అల్పకాలకథాశ్రవణేన కథ మవసానే స్మృతిః సంపద్యతే ఇత్యత ఆహ (శృణ్వత ఇతి.) భగవాన్ స్వచేష్టితం నిత్యం శ్రద్ధయా శృణ్వతో శృణుతః కథయతశ్చ పుంసః హృదయే నాతిదీర్ఘేణ అల్పేన కాలేన విశతి. శృణ్వతో గృణతశ్చ చిత్తం తత్స్మరణప్రవణమేవ భవతీ త్యర్థః. ౪

ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేణ స్వానాం భావసరోరుహమ్,
ధునోతి శమలం కృష్ణః సలిలస్య యథా శరత్. ౫

ధౌతాత్మా పురుషః కృష్ణపాదమూలం న ముంచతి,
ముక్తః సర్వపరిక్లేశః పాంథః స్వశరణం యథా. ౬

య దధాతు మతో బ్రహ్మన్ దేహారంభోఽస్య ధాతుభిః,
యదృచ్ఛయా హేతునా వా భవంతో జానతే యథా. ౭

ఆసీద్యదుదరాత్ పద్మం లోకసంస్థానలక్షణమ్,

భగవతో హృదయప్రవేశఫల మాహ (ప్రవిష్ట ఇతి.) కర్ణరంధ్రేణ కథాశ్రవణద్వారా స్వానాం భక్తానాం, భావసరోరుహం హృదయకమలం ప్రవిష్టః శ్రీకృష్ణః, హృదయగతశమలం రాగాదిరూపం మలం ధునోతి నిరస్యతి యథా శరత్ శరత్కాలః సలిలస్య శమలం ధునోతి తద్వ దిత్యర్థః. ౫

తతశ్చ కృతార్థో భవతీత్యాహ (ధౌతాత్మేతి.) ధౌతాత్మా శుద్ధమనాః పురుషః, కృష్ణస్య పాదమూలం న ముంచతి, తదేవ స్మరతీతి భావః. కథంభూతో న ముంచతి? ముక్తసర్వపరిక్లేశః — ముక్తాః సర్వే రాగద్వేషాదయః, పరిక్లేశా యేన స యథా. పాంథః ప్రవాసా దాగతః స్వశరణం స్వగృహం న ముంచతి తథేత్యర్థః. ౬

ఏవం శ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కృత్య జ్ఞాతా నర్థాన్ ప్రష్టవ్యాన్ క్రమేణ ప్రవక్ష్యమాణః తావత్ సందిగ్ధా నర్థాన్ పృచ్ఛతి (యదితి.) హే బ్రహ్మన్! అధాతుమతః స్వరూపతో భౌతికదోషహీనస్య అస్య జీవస్య దేహారంభశ్చ ధాతుభి రేవ స్యాదితి తు జ్ఞాత మిత్యర్థః. ఇదం తు సంశయవిషయ మిత్యాహ — స చ దేహారంభః కిం యదృచ్ఛయా, అహేతుకః హేతునా వా సహేతుకోపీత్యర్థః, ఏత ద్భవంతో యథావ జ్జానతే అతః కథయంత్వితి శేషః. ౭

యోఽసా వీశ్వరః సోఽపి జీవదేహతుల్యదేహవాన్ ప్రోక్తః అత స్తస్య కో విశేషః, యత స్తద్భజనాత్ పదే పదే మోక్ష ఇత్యుచ్యతే ఇత్యాశయేన పృచ్ఛతి (ఆసీదితి.) లోకానాం సంస్థానం విన్యాసో యస్మిం స్తత్ తదేవ లక్షణం స్వరూపం యస్య తజ్జగదాకారపద్మ మిత్యర్థః. త్రిలోక్యాత్మకం పద్మం యస్యోదరా దాసీత్. పృథ గ్విభక్తైః ఇయత్తావయవై రయం పురుషః లౌకికః పురుషః

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

యావానయం వై పురుష ఇయత్తావయవైః పృథక్,
[తావానసావితి ప్రోక్తః సంస్థావయవవానివ] ౮

అజస్సృజతి భూతాని భూతాత్మా యదనుగ్రహాత్,
దదృశే యేన తద్రూపం నాభిపద్మసముద్భవః. ౯

స చాపి యత్ర పురుషో విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః,
ముక్త్వాఽఽత్మమాయాం మాయేశ శ్శేతే సర్వగుణాశ్రయః. ౧౦

పురుషావయవై ర్లోకా స్సపాలాః పూర్వకల్పితాః,
లోకై రముష్యావయవా స్సపాలై రితి శుశ్రుమ. ౧౧

యావాన్ యావత్ప్రమాణః తావత్పరిమాణ ఏవాసా వీశ్వరః ప్రోక్తః స్యాత్. పరిచ్ఛిన్నత్వేన ప్రోక్త ఇతి భావః. స్వసంస్థావయవాని చ తజ్జలానీతిపదయం నిర్దేశః. స్వసంస్థానభూతై రవయవై రనజీవన్ సంసారీ పరిచ్ఛిన్నః తద్వదిత్యర్థః. అతో జీవపరయో ర్విశేషః కథనీయ ఇత్యర్థః. ౮

అన్యదపి పృచ్ఛతి (అజ ఇతి.) భూతాత్మా భూతానాం వ్యష్టిభూతానా మాత్మా నియంతా యద్వా స్వయంభూతాఽఽధ్వర దేహః నాభిపద్మసముద్భవః అజో బ్రహ్మా యదనుగ్రహా ద్యస్యానిరుద్ధ స్యానుగ్రహాద్, భూతాని వ్యష్టిభూతాని సృజతి, యేన చతుర్ముఖేన తద్రూపం తదనిరుద్ధరూపం దదృశే దృష్టమ్. ౯

స భగవాన్ విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః విశ్వస్య స్థిత్యుద్భవాప్యయా యస్మా త్తథాభూతః మాయాయా నియంతా ఆత్మమాయాం ముక్త్వా ప్రకృతి మతీత్య జగద్వ్యాపారా దుపరతః సర్వగుణాశ్రయః పూర్ణషాడ్గుణ్యః, యత్ర శేతే వసతి, తం దేశం కథయస్వే త్యన్వయః. ౧౦

యస్యేహావయవైః లోకాన్ కల్పయంతి 'పాతాల మేతస్య హి పాదమూల' మిత్యుభయథా శ్రవణా త్తస్య కల్పభేదే నోపపత్తిం మన్వానః ఆశంకతే (పురుషేత్యాదినా.) పురుషావయవై రనిరుద్ధః ఉత్పన్నః చతుర్ముఖాఖ్యపురుషావయవైః సపాలాః సేశాః లోకాః పూర్వకల్పితాః పూర్వస్మిన్ కల్పే కల్పితాః ఇదానీం త్వితరథేతి శుశ్రుమ ఇత్యాహ (సపాలై రితి.) సపాలై ర్లోకై రముష్య పురుష స్యావయవాః కల్పితా ఇతి శుశ్రుమ, ఏవం చ 'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్' ఇతి శ్రుతివిరోధః ఇత్యభిప్రాయః. ౧౧

యావా౯ కల్పో వికల్పో వా యథా కాలోఽనుమీయతే,
భూతభవ్యభవచ్ఛబ్ద ఆయుర్మానం చ యత్ సతః. ౧౨

కాల స్యానుగతి ర్యా తు లక్ష్యతేఽణ్వీ బృహత్యపి,
యావత్యః కర్మగతయో యాదృశీ ర్ద్విజసత్తమ. ౧౩

యస్మి౯ కర్మసమావాయో యథా యేనోపగృహ్యతే,
గుణానాం గుణినాం చైవ పరిణామం సవిస్తరమ్. ౧౪

భూపాతాళకకుబ్వ్యోమగ్రహనక్షత్రభూభృతామ్,
సరిత్సముద్రద్వీపానాం సంభవ శ్చైతదోకసామ్. ౧౫

ప్రమాణ మండకోశస్య బాహ్యాభ్యంతరభేదతః,
మహతాం చానుచరితం వర్ణాశ్రమవినిశ్చయః. ౧౬

యథా అజ్ఞాతాన్ అర్థాన్ బహూన్ పృచ్ఛతి (యావా నిత్యాదినా.) కల్పో మహాకల్పః, యావాన్ యావత్పరిమాణకః, వికల్ప అవాంతరకల్పః కాలభాగః యావా౯ భూతభవ్యభవదాదిశబ్దవాచ్యః కాలః, యథాఽనుమీయతే గ్రహసంచారాదినేతి భావః. సతః కార్యస్య దేవపితృమనుష్యాదే రాయుర్మానమాయుఃపరిమాణం చ యత్తది ప్యుదాహర్తు మర్హసీ త్యన్వయః. ౧౨

(కాలస్య) యా అణ్వీ సూక్ష్మ నిమేషాదిరూపా, బృహతీ సంవత్సరాదిరూపా యాఽనుగతిః ప్రవృత్తిర్లక్ష్యతే నాపి కథనీయే త్యర్థః. కర్మగతయః కర్మణః ప్రాప్యాణి ఫలాని యావంత్యః యావత్సంఖ్యాకా యాదృశ్యః యత్ప్రకారకా హే ద్విజసత్తమ. ౧౩

(యస్మి౯ దేశే కర్మసమవాయః) కర్మణాం ఫలనిష్పాదనం యేన దేవాదిభూతేన యథా ఉపగృహ్యతే యాదృశం కర్మఫలం ప్రాప్యతే తచ్చ కథయేత్యర్థః. గుణానాం సత్త్వాదీనాం గుణినాం జీవానాం చ పరిణామం పరిణామహేతుం గుణినాం పరిణామే దేవాదిశరీరపరిగ్రహే హేతుం సవిస్తరం వక్తు మర్హసీతి. ౧౪

(కకుభః) దిశః, భూభృతః పర్వతాః, భూపాతాళాదీనాం సంభవః, ఏతాని భూమ్యాదీని, ఓకాంసి యేషాం తేషాం ప్రాణినాం చ సంభవః. యథేతి సర్వత్రానుషంగః, ౧౫

అండకోశస్య తద్బాహ్యాభ్యంతరవస్తునశ్చ ప్రమాణ మండా ద్బాహ్యవస్త్వావరణం మహతాం భాగవతానా మనుచరితం చరిత్రం వర్ణానా మాశ్రమాణాం చ వినిశ్చయః తత్స్వభావేన నిర్ధారః. ౧౬

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

యుగాని యుగమానం చ ధర్మో యశ్చ యుగే యుగే,
అవతారానుచరితం య దాశ్చర్యతమం హరేః. ౧౭

నృణాం సాధారణో ధర్మః సవిశేష శ్చ యాదృశః,
శ్రేణీనాం రాజర్షీణాం చ ధర్మః కృచ్ఛ్రేషు జీవతామ్. ౧౮

తత్త్వానాం పరిసంఖ్యానం లక్షణం హేతులక్షణమ్,
పురుషారాధనవిధి ర్యోగస్యాధ్యాత్మికస్య చ. ౧౯

యోగేశ్వరైశ్వర్యగతి ర్లింగభంగ శ్చ యోగినామ్,
వేదోపవేదధర్మాణా మితిహాసపురాణయోః. ౨౦

సంప్లవ స్సర్వభూతానాం విక్రమః ప్రతిసంక్రమః,
ఇష్టాపూర్తస్య కామ్యానాం త్రివర్గస్య చ యో విధిః. ౨౧

హరే రాశ్చర్యతమ మవతారానుచరితం చ యత్తదపి యుగాని యుగస్వరూపం గుణపరిమాణం యుగే యుగే ప్రతియుగమ్. ౧౭

యో ధర్మః, సాధారణః మనుష్యమాత్రసాధారణః, సవిశేషః వర్ణాశ్రమవిశేషనిబంధనరూపవిశేషయుక్తః, శ్రేణీనాం తత్తద్వ్యవహారోపజీవినాం ధర్మః వ్యవహారనియమలక్షణః ధర్మః రాజర్షీణాం ప్రజాపాలనాధికారిణాం కృచ్ఛ్రే ష్వాపత్సు జీవతాం యో ధర్మః. ౧౮

తత్త్వానాం మహదాదీనాం, పరిసంఖ్యానం సంఖ్యాలక్షణం, స్వరూపం హేతులక్షణం, తత్త్వకారణలక్షణం పురుషారాధనవిధిః పరమపురుషారాధనప్రకారః ఆధ్యాత్మికస్య ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపవిషయస్య యోగస్య జ్ఞానయోగస్య ప్రకారః. ౧౯

యోగేశ్వరాణా మైశ్వర్యా ణ్యణిమాదీని తేషాం గతిః స్వరూపం యోగినాం లింగభంగః శరీరపాతః. వేదా ఋగ్వేదాదయః, ఉపవేదాః ధనుర్వేదాదయః, తదుక్తధర్మాశ్చ తేషాం మితిహాసపురాణయోశ్చ గతిః. ౨౦

సర్వభూతానాం సంప్లవః అవాంతరప్రళయః ఉత్పత్తిర్వా. వివిధః క్రమః విక్రమః స్థితిః ప్రతిసంక్రమః సంహారః మహాప్రళయః ఇష్టం వైదికం కర్మ. పూర్తం స్మార్తం త్రివర్గస్య ధర్మార్థకామానాం విధిః ప్రకారః. ౨౧

యోవాఽనుశాయినాం సర్గః పాషండస్య చ సంభవః,
ఆత్మనో బంధమోక్షౌ చ వ్యవస్థానం స్వరూపతః. ౨౨

యథాఽఽత్మతంత్రో భగవాన్ విక్రీడ త్యాత్మమాయయా,
విసృజ్య వా యథా మాయా ముదాస్తే సాక్షివద్విభుః. ౨౩

సర్వమేతచ్చ భగవన్ పృచ్ఛతే మేఽనుపూర్వశః,
తత్త్వతోఽర్హ స్యుదాహర్తుం ప్రపన్నాయ మహామునే. ౨౪

అత్ర ప్రమాణం భగవాన్ పరమేష్ఠీ యథాత్మభూః,
పరే చేహానుతిష్ఠంతి పూర్వేషాం పూర్వజైః కృతమ్. ౨౫

(అనుశాయినాం) భుక్తశేషకర్మణా సహ పరలోకభ్రష్టానాం సర్గః ఉత్పత్తిః ప్రకారః పాషండస్య పాషండధర్మస్య సంభవః ఉత్పత్తిః ఆత్మనో జీవస్య బంధమోక్షప్రకారః స్వరూపతో వ్యవస్థానం ముక్తిదశాయా మవస్థానం తత్ప్రకార ఇత్యర్థః. ౨౨

(ఆత్మతంత్రః) స్వతంత్రః విభుః సర్వాంతరో భగవాన్ ఆత్మమాయయా స్వనియామ్య మాయయా యథా విక్రీడతి పునశ్చ మాయాం విసృజ్య యథా యేన ప్రకారేణ సాక్షివత్ సాక్షాద్ద్రష్టృవ దుదాస్తే ప్రళయే ఉదాసీన ఆస్తే. ౨౩

ఏతత్సర్వం చకారా దపృష్టమపి గుహ్యం యత్ తచ్చ పృచ్ఛతే - (ప్రపన్నాయ) చ మే మహ్యం హే భగవన్! హే మహామతే! తత్త్వత ఉదాహర్తుం ఉత్తరం వక్తుం త్వ మర్హసి. అర్హతాద్యోతక మిదం విశేషణద్వయం, భగవన్ మహామతే ఇతి చ—

"ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్,
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి." హి స్మర్యతే. మహామతిత్వం చ త్రైకాలికవస్తువిషయయాథాత్మ్యజ్ఞానవత్త్వమ్. ౨౪

యోగ్యతా మేవోపపాదయతి (అత్రేతి.) అత్ర పృష్టేత్యర్థేషు భవాన్ ప్రమాణం సమ్యక్ జ్ఞాతా. తత్ర దృష్టాంతః ఆత్మనః పరమాత్మనః భూః జాతః పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా యథా ప్రమాణం తద్వచ్ బ్రహ్మనారదవ్యాసక్రమేణ సంప్రదాయోఽప్యస్తీ త్యాహ పూర్వేషా మపి పూర్వజైః కృతం పరేఽర్వాచ అనుతిష్ఠంతి. ౨౫

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

స మేఽసవః పరాయంతి బ్రహ్మ న్ననశనా దమీ,
పిబతోఽచ్యుతపీయూష మన్యత్ర కుపితా ద్ద్విజాత్. ౨౬

సూత ఉవాచ—

స ఉపామంత్రితో రాజ్ఞా కథాయా మితి సత్పతేః,
బ్రహ్మరాతో భృశం ప్రీతో విష్ణురాతేన సంసది. ౨౭
ప్రాహ భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్,
బ్రహ్మణే భగవత్ప్రోక్తం బ్రహ్మకల్ప ఉపాగతే. ౨౮
యద్ యత్ పరీక్షిదృషభః పాండూనా మనుపృచ్ఛతి,
ఆనుపూర్వ్యేణ తత్సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, పరిప్రశ్నవిధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

నను తవానశనద్విజసర్పాభ్యాం వ్యాకులస్య కుతః శ్రవణం. తత్రాహ (న మ ఇతి,) అత్ర త్వత్సన్నిధౌ అచ్యుతపీయూష మచ్యుతకీర్తనరూప మమృతం, పిబతో మేఽమీ అసవః ప్రాణాః కుపితాత్ ద్విజా దనశనా దపి హేతోః న పరాయంతి నాపగచ్ఛంతి న వ్యాకులీభవంతీ త్యర్థః. ౨౬

సూతవాక్యమాహ (స ఇతి.) ఇతీత్థం సత్పతేః సతాం పత్యుర్భగవతః కథాయాం రాజ్ఞా విష్ణురాతేన విష్ణునా రక్షితేన పరీక్షితా ఉపామంత్రితః ప్రవర్తితో బ్రహ్మరాతో బ్రహ్మవిషయకం జ్ఞానం రాతీతి బ్రహ్మరాతః శ్రీశుకః సభాయాం భాగవతం నామ పురాణం ప్రాహ, కథంభూతమ్? బ్రహ్మసమ్మితం వేదతుల్యం పరబ్రహ్మప్రాపకం వా, బ్రహ్మకల్పే సృష్ట్యుపక్రమే, ఉపాగతే ప్రాప్తే సతి బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ, భగవతా ప్రోక్తం చేత్యర్థః. ౨౭—౨౮

పాండూనాం ఋషభః శ్రేష్ఠః పరీక్షిత్ యద్య దనుపృచ్ఛతి అన్వపృచ్ఛత్ తత్సర్వ మనుపృష్టం సర్వమానుపూర్వ్యేణ ప్రస్తావక్రమేణ ప్రశ్నక్రమేణాఖ్యాతుం భాగవతాఖ్యానేనైవ ప్రశ్నానా ముత్తరం వక్తు ముపచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్. ౨౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఆత్మమాయా మృతే రాజన్ పరస్యానుభవాత్మనః,
న ఘటేతాఽర్థసంబంధః స్వప్నద్రష్టు రివాఽంజసా. ౧

బహురూప ఇవాభాతి మాయయా బహురూపయా,
రమమాణో గుణేష్వస్యా మమాహ మితి మన్యతే. ౨

అథ నవమోఽధ్యాయః

అథ రాజ్ఞః ప్రశ్నానా ముత్తరం వక్తుం భాగవతాఖ్యాన మారభమాణేన మునినా తావజ్జీవస్య దేహారంభః సహేతుకో నిర్హేతుకో వేతి ప్రశ్నస్య జీవదేహతుల్యపరిమాణావయవత్వేన జీవతుల్యత్వ ప్రయుక్తాఽభజనీయత్వామోక్షప్రదత్వప్రశ్నస్య ముక్త్వాఽఽత్మమాయాం శేతే తం చ దేశం కథయ స్వేతి ప్రశ్నస్య చోత్తరం నవమేఽధ్యాయే నోచ్యతే. తత్ర సహేతుకత్వ నిర్హేతుకత్వ ప్రశ్నస్యోత్తరం వదన్ త్రిపాద్విభూతివిశిష్టస్య భగవతః కాలమాయావశ్యత్వాభావం వక్తుం సంసారే చేతనానాం కాల మాయావశ్యత్వ మాహ (ఆత్మేతి.) అనుభవాత్మనః అనుభవో జ్ఞానం తదాత్మా స్వరూపం యస్య తస్యాత ఏవ పరస్య దేహాదిభ్యో విలక్షణస్య జీవ స్యార్థసంబంధః. భోగ్యభూతశబ్దాదివిషయేషు భోక్తృతయా సంబంధః ఆత్మమాయాం పరమాత్మనియామ్యాం మాయాం ప్రకృతి మృతే వినా అంజసా సామీచీన్యేన న ఘటేత న సంగచ్ఛేత. తత్ర దృష్టాంతః (స్వప్నద్రష్టు రివేతి.) యథా స్వప్నద్రష్టుః న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి. అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే. కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి శ్రుత్యుక్తరథాదిపదార్థసంబంధః తదర్థభగవన్మాయామతే నోపపద్యతే, తద్వది త్యర్థః. ప్రకృతిః తిరోహితస్వపరరూపత్వాత్ ప్రకృతేషు భోగ్యబుద్ధి రితి భవతి. ఏవం చ ప్రకృత్యాఽ తిరోహితస్వపరరూపత్వ మేవ దేహారంభే హేతు రిత్యహేతుకత్వం నిరస్తం భవతి. ౧

ఉక్తం వివృణోతి (బహ్వితి.) బహురూపయా విచిత్రపరిణామిన్యా భగవన్మాయయా తిరోహిత జ్ఞానానందస్వరూపో జీవః దేవమనుష్యాద్యాకార మాత్మన్యారోప్య బహురూప ఇవాఽఽభాతీత్యర్థః. అస్యా మాయాయా గుణేషు సత్త్వాదిగుణకార్యేషు శబ్దాదిషు రమమాణః శబ్దాదీన్ భుంజానో మమాఽహమితి మన్యతే. అహంకారమమకారాభ్యాం బద్ధో భవతీ త్యర్థః. ౨

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

యర్హి వావ మహిమ్ని స్వే పరస్మిన్ కాలమాయయోః,
రమేత గతసమ్మోహ స్త్యక్త్వోదాస్తే తదోభయమ్. ౩

ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం యదాహ భగవా నృతమ్,
బ్రహ్మణే దర్శయన్ రూప మవ్యళీకవ్రతాదృతః. ౪

స ఆదిదేవో జగతాం పరో గురుః స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ సిసృక్షయైక్షత,

జీవప్రస్తావా ద్వ్యవస్థానం స్వరూపత ఇతి జీవవిషయప్రశ్నాంతరస్య ఉత్తరం వదన్ సన్ స్వరూపసాక్షాత్కారే సతి శబ్దాదిప్రావణ్యనివృత్తి రిత్యాహ (యర్హీతి.) యర్హి యదా ముక్తా విత్యర్థః. స్వే స్వాభావికే కాలమాయయోః పరస్మిన్ కాలమాయాకార్యాసంస్పృష్టే మహిమ్ని అపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వపర్యంతగుణాష్టకలక్షణే పరమాత్మశేషతైకరసస్య స్వాత్మనో మహిమ్ని యద్వా కాలమాయయోః పరస్మిన్ నియంతరి మహిమ్మి ఉక్తవిధపరమాత్మమహిమ్ని మహిమ్నో నియంతృత్వం మహిమ్నద్వారా రమేత కథంభూతః రమేత? గతసంమోహః నివృత్తాహంకార మమకారః తదోభయం ప్రకృతికాలవశ్యత్వం త్యక్త్వా హిత్వా ఉదాస్తే శబ్దాదిషు భోగ్యసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తిశూన్యో భవతీ త్యర్థః. అనేనావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టత్వే నావస్థితి రేవ స్వరూపతో వ్యవస్థానం తాదృశస్వరూపస్యాపి స్వాత్మని స్వాత్మభూతనిరతిశయానందపరబ్రహ్మానుభవః పరబ్రహ్మశరీరభూతత్వేన స్వాత్మానుభవో వా శబ్దాదిప్రామాణ్యనివర్తక ఇతి చోక్తం భవతి. ౩

యచ్చోక్తం భగవతోఽపి జీవవ ద్దేహసంబంధావిశేషాత్ కథం తద్భజనేన ముక్తిరితి తస్యోత్తరం కాలమాయావశ్యజీవస్య కర్మాధీనః ప్రాకృతో దేహ ఈశ్వరస్య త్వప్రాకృత స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యవిగ్రహవత్త్వ మిత్యేవం రూపం వక్ష్యన్ కాలమాయావశ్యజీవవిలక్షణభగవత్స్వరూపవిశోధనం కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఆత్మతత్త్వేతి.) అవ్యళీకవ్రతాదృతః నిర్దిష్టవ్రతేన ఆదృతః ఆరాధితః భగవాన్ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ రూప మప్రాకృతం స్వీయరూపం దర్శయ న్నాత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం జీవవిలక్షణపరమాత్మయథాత్మ్యవిశోధనార్థం ఋతం సత్యం యద్వచన మాహ తద్వక్ష్యామీతి శేషః. అదర్శయద్రూపమితి పాఠే యథాఽదర్శయత్తథాహేత్యర్థః ౪

ఆత్మతత్త్వవిశోధకం భగవదుక్తమేవోపపాదయితు మితిహాస మాహ (స ఇతి.) జగతాం వ్యష్టిభూతానాం పరః ప్రభుః గురు ర్ధర్మోపదేష్టా చాదిదేవః చతుర్ముఖః స్వధిష్ణ్యం భగవన్నాభిపద్మ

తాం నాధ్యగచ్ఛ ద్దృశ మత్ర సమ్మతాం ప్రపంచనిర్మాణవిధి ర్యయా భవేత్. ౫

స చింతయన్ ద్వ్యక్షర మేకదాంభ స్యుపాశృణో ద్ద్విర్గదితం వచో విభుః,
స్పర్శేషు యత్ షోడశ మేకవింశం నిష్కించనానాం నృప యద్ధనం విదుః. ౬

నిశమ్య తద్వక్తృదిదృక్షయా దిశో విలోక్య తత్రాన్య దపశ్యమానః.
స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ విమృశ్య తద్ధితం తప స్యుపాదిష్ట ఇవాదధే మనః. ౭

దివ్యం సహస్రాబ్దమమోఘదర్శనో జితానిలాత్మా విజితోభయేంద్రియః,
అతప్యతస్మాఖిలలోకతాపనం తప స్తపీయాం స్తపతాం సమాహితః. ౮

పూపం స్థాన మాస్థాయాధిష్ఠాయ తస్యాధిష్ఠానస్యాన్వేషణాయ పూర్వం జలే నిమగ్నః పశ్చాత్ పరావృత్య స్వధిష్ణ్యే స్థిత్వేత్యర్థః. సిసృక్షయా స్రష్టు మిచ్ఛయా ఐక్షత. కథం స్రష్టవ్య మిత్యాలోచితవాన్. ఏవం ఈక్షమాణో బ్రహ్మా యయా దృష్ట్యా ప్రపంచనిర్మాణవిధిః జగద్రచనాప్రకారః భవేత్ జ్ఞాతో భవేత్, అత్ర సృష్టివిషయే సంమతాం తాం దృశం ప్రజ్ఞాం నాధ్యగచ్ఛత్ న ప్రాప్తవాన్. ౫

ప్రజ్ఞాప్రాప్త్యుపాయం చింతయ న్నేకదా కదాచిత్ ద్విర్గదితం ద్విరుక్తం ద్వ్యక్షరం వచః అంభసి జలే ఉపాశృణో దుప సమీపే శ్రుతవాన్, తేఽక్షరే దర్శయతి, కాదయో మావసానాః స్పర్శాః తేషు యత్ షోడశం తకారః యచ్చైకవింశం పకారః, వచసో నిర్దేశార్థం తదర్థమాహ. హే నృప: నిష్కించనానాం త్యక్తధనానాం ధనం యద్విదుః యేన తపోధన ఇతి ప్రసిద్ధః తచ్చ ద్విర్గదితం తప తపేతి లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనం. తస్య వీప్సాయాం సాదరవిధిరూపా మశృణో దిత్యర్థః. ౬

తప తపేతి వచో నిశమ్య శ్రుత్వా తస్య వచసో యో వక్తా తస్య దిదృక్షయా ద్రష్టు మిచ్ఛయా తతః ప్రచలితః సన్ దిశో విలోక్య తత్ర దిక్ష్వన్యత్ వస్త్వంతర మపశ్యమానః పునః స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ ఉపాదిష్ట ఇవ కేనచిత్ ప్రత్యక్షం నియుక్త ఇవ తచ్చాత్మనో హితం విమృశ్య తపసి మనః చిత్త మాదధే ధృతవాన్. ౭

తతశ్చ స బ్రహ్మా అఖిలలోకానాం తాపనం ప్రకాశనం యస్మాత్తథాభూతం తపః దివ్యం సహస్రాబ్దం దేవమానేన సహస్రవర్షపర్యంత మతప్యత స్మ తపః కృతవాన్, కథంభూతః అతప్యత? తపతాం తపశ్చరతాం మధ్యే తపీయాన్ అత్యంతతప స్సంయుక్తః అమోఘదృష్టిః స్వచరితవ్యే తపస్య వ్యర్థా దృష్టిః సంకల్పరూపజ్ఞానం యస్య సః, జితః అనిలః ప్రాణవాయు రాత్మా మనశ్చ యేన సః విజితా న్యుభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మాత్మకాని యేన సః, ఏవంభూతోఽతప్యతే త్యర్థః. స్మేతి ప్రసిద్ధౌ, ౮

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తస్మై స్వలోకం భగవాన్ సభాజిత స్సందర్శయామాస పరం న యత్పరమ్,
వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం స్వదృష్టవద్భి ర్విబుధై రధిష్ఠితమ్. ౯

ప్రవర్తతే యత్ర రజస్తమ స్తయో స్సత్త్వం చ మిశ్రం న చ కాలవిక్రమః,
న యత్ర మాయా కిముతాపరే హరే రనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః. ౧౦

శ్యామావదాతా శ్శతపత్రలోచనాః పిశంగవస్త్రా స్సురుచ స్సుపేశసః,
సర్వే చతుర్బాహవ ఉన్మిష న్మణిప్రవేకనిష్కాభరణా స్సువర్చసః.
ప్రవాళవైదూర్యమృణాలవర్చసః పరిస్ఫురత్కుండలమౌళిమాలినః, ౧౧

సభాజిత స్తపసా సమ్యగారాధితో భగవాన్ పర మన్య ద్యదస్మాత్ పర ముత్కృష్టం నాస్తి తథాభూతం లోకం తస్మై చతుర్ముఖాయ సందర్శయామాస. తమేవ లోకం వర్ణయతి పంచభిః. (వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం) సంక్లేశా అవిద్యాదయః సాధ్వసం భయం. వ్యపేతాః సంక్లేశాదయో యస్మాత్ తం స్వదృష్టవద్భిః స్వశరీరకపరమాత్మాన మనుభవద్భిః విబుధై ర్విశేషేణ బుధ్యంతే ఇతి విబుధా జ్ఞానాధికా నిత్యముక్తాశ్చ తై రధిషితమ్. ౯

క్లేశమోహాద్యభావహేతు మాహ (ప్రవర్తత ఇతి.) రజస్తమసీ తయో స్తాభ్యాం మిశ్రం సత్త్వం చ యత్ర వైకుంఠాఖ్యే లోకే న ప్రవర్తతే అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పంచక్లేశాః రజస్తమోవిరహా ద్రాగద్వేషాదికం మోహనం చ నాస్తి. తన్మిశ్రసత్వాభావాత్ కదాచిత్ ప్రకాశశ్చ నాస్తి తస్మాత్ శుద్ధసత్త్వమయ ఇత్యర్థః. కాలవిక్రమః కాలస్య యో విక్రమః పరిణామహేతుత్వం తచ్చ నేత్యర్థః. మాయా సత్త్వరజస్తమ ఆశ్రయా ప్రకృతిః యత్ర న అప్రాకృత ఇత్యర్థః. అనేన లోకస్య మాయాకల్పితత్వశంకా నిరస్తా. యత్ర లోకే సురాసురై రర్చితా హరే రనువ్రతా ఉపాసకా దృశ్యంతే ఇతి శేషః. ౧౦

కథంభూతా దృశ్యంత ఇత్యపేక్షాయాం సారూప్య మాహ (శ్యామేత్యాదినా) శ్యామాశ్చ తేఽవదాతా ఉజ్జ్వలాశ్చ శ్యామావదాతాః, శతపత్రలోచనాః పద్మదళాయతేక్షణాః, పిశంగవస్త్రాః పీతాంబరధరాః, సురుచః దీప్తిమంతః, సుపేశసః అతిసుకుమారా, ఉన్మిషంతః దేదీప్యమానాః మణయో యేషు తాని ప్రవేకాని శ్రేష్ఠాని నిష్కాణి కనకమయాని ఆభరణాని యేషాం తే సువర్చసః అతిలావణ్యవంతః ప్రవాళాదివ ద్వర్చో వర్ణో యేషాం. పరిస్ఫురంతి కుండలాని మౌళయః మకుటాని మాలాశ్చ యేషాం సంతీతి తథాభూతాః. వ్రీహ్యాదిత్వాత్ ఇనిః. అత ఇతి తపరకరణాత్. ౧౧

భ్రాజిష్ణుభి ర్యః పరితో విరాజతే లసద్విమానావళిభి ర్మహాత్మనామ్,
విద్యోతమానః ప్రమదోత్తమాద్యుభిః సవిద్యుదభ్రావళిభి ర్యథా నభః. ౧౨

శ్రీర్యత్ర రూపి ణ్యురుగాయపాదయోః కరోతి మానం బహుధా విభూతిభిః,
ప్రేంఖం శ్రితాయా కుసుమాకరానుగై ర్విగీయమానా ప్రియకర్మ గాయతీ. ౧౩

దదర్శ తత్రాఖిలసాత్వతాం పతిం శ్రియఃపతిం యజ్ఞపతిం జగత్పతిమ్,
సునందనందప్రబలార్హణాదిభిః స్వపార్షదముఖ్యైః పరిసేవితం విభుమ్. ౧౪

భృత్యప్రసాదాభిముఖం దృగాసవం ప్రసన్నహాసారుణలోచనాననమ్,
కిరీటినం కుండలినం చతుర్భుజం పీతాంబరం వక్షసి లక్షితం శ్రియా. ౧౫

(భ్రాజిష్ణుభి) ర్దేదీప్యమానాభి ర్మహాత్మనాం నిత్యముక్తానాం ప్రకాశమానవిమానపంక్తిభిః యః లోకః పరితో విరాజతే, యశ్చ ప్రమదోత్తమానాం దివః కాంతయః తాభి ర్విద్యోతమానః తం దర్శయామాసేతి పూర్వేణాన్వయః. తత్ర దదర్శే త్యుత్తరేణ వాన్వయః. తత్ర దృష్టాంతః. విద్యుద్భిః తడిద్భి స్సహ వర్తమానా స్సవిద్యుతః. అభ్రాణాం మేఘానా మావళయః పంక్తయః తాభిః నభో యథా విరాజతే తద్వ దిత్యర్థః. విద్యుత ఇవ స్త్రియః అభ్రపంక్తయ ఇవ విమానాని నభః ఇవ లోకః. ౧౨

(శ్రీ) ర్మహాలక్ష్మీ ర్యత్ర లోకే రూపిణీ ప్రశస్తమూర్తిమతీ ఉరుగాయస్య భగవతః పాదయోః మానం పూజాం. విభూతిభిః భూనీలాదిభిః సహ కరోతి. కథంభూతా కరోతి? యా శ్రీః ప్రేంఖం దోలాం శ్రితా కుసుమాకరానుగైః శుకకోకిలభృంగాదిభిః వివిధం గీయమానా స్వయం తు ప్రియస్య భగవతః కర్మ గాయతీ భవతి సా శ్రీర్మానం కరోతీ త్యర్థః. ౧౩

ఏవంభూతో లోక స్తత్ర శ్రియఃపతిః దదర్శే త్యన్వయః. కథంభూతం యజ్ఞపతిం తప ఆదియజ్ఞానాం ప్రవర్తక మారాధ్యం ఫలప్రదం వా జగత్పతిం చిదచిదాత్మకజగతః శేషిణం అఖిలానాం సాత్త్వతాం సత్త్వధర్మనిష్ఠానాం పతిం, స్వలోకప్రాపణేన రక్షకం సాత్వతం పంచరాత్రం సునందాదిభిః స్వపార్షదశ్రేష్ఠైః పరితః సేవితం విభుం సర్వోత్తరమ్. ౧౪

భృత్యేషు యః ప్రసాదో అనుగ్రహః తస్మి న్నభిముఖం దృగాసవం దృశి చక్షుష్యాసవోఽమృతం యస్య తం యద్వా దృగాసవ మిత యస్యాఽమృతకల్పకటాక్షం ఇత్యర్థః. ప్రసన్నహాసారుణలోచన మాననం చ యస్య తం వక్షసి స్థితయా శ్రియా లక్షితం అలంకృత మిత్యర్థః. ౧౫

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

అధ్యర్హణీయాసన మాస్థితం పరం వృతం చతుఃషోడశపంచశక్తిభిః,
యుక్తం భగైః స్వై రితరత్ర చాధ్రువైః స్వ ఏవ ధామన్ రమమాణమీశ్వరమ్.

తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాంతరో హృష్యత్తనుః ప్రేమభరాశ్రులోచనః,
ననామ పాదాంబుజ మస్య విశ్వసృ గ్యత్పారమహంస్యేన పథాఽధిగమ్యతే. ౧౭

తం ప్రీయమాణం సముపస్థితం తదా ప్రజావిసర్గే నిజశాసనార్హణమ్,
బభాష ఈషత్స్మితశోచిషా గిరా ప్రియః ప్రియం ప్రీతమనాః కరే స్పృశన్. ౧౮

అధ్యర్హణీయ మారాధనీయం, పర ముత్కృష్ట మాసనం అధిష్ఠితం చతుఃషోడశపంచశక్తిభిః పంచవింశతితత్త్వాధిష్ఠాతృశక్తిభిః. అస్త్రభూషణాధ్యాయోక్తప్రకారస్థాయిభిః భగైరైశ్వర్యవీర్యయశఃశ్రీజ్ఞానవైరాగ్యాధిష్ఠాతృదేవతావిశేషైః స్వైః స్వాభావికైః శేషభూతై రిత్యర్థః. ఇతరత్ర సంసారిషు కర్మతారతమ్యానుగుణ మధ్రువైః సంసారిష్వైశ్వర్యా ద్యధిష్ఠాతౄణా మధిష్ఠేయద్వారాఽధ్రువత్వం బోధ్యం. ఏవంభూతై ర్భగై ర్యుక్తం ధామన్ ధామని స్వే స్వకీయే క్షేత్రజ్ఞే రమమాణ మత ఏవేశ్వరం నియంతారం దదర్శే త్యర్థః. ౧౬

తస్య భగవతో దర్శనేన య ఆహ్లాదః తేన పరిప్లుతం సమంతతో వ్యాప్త మంతరం హృదయం యస్య సః హృష్యత్తనుః పులకితతనుః, ప్రేమ్ణో యో భరః పూరస్తేనాశ్రూణి లోచనేషు యస్య స ఆనందాశ్రునయనః. విశ్వసృట్ బ్రహ్మా. పారమహంస్యేన పరమహంసై రనుష్ఠేయేన యథా భక్తిమార్గేణ, యత్పదాంబుజ మధిగమ్యతే ప్రాప్యతే, తదస్య భగవతః పదాంబుజం ననామ నమస్కృతవాన్. ౧౭

ప్రజాసర్గే ప్రజాసృష్టిరూపే కార్యే, సముపస్థితం సముద్యతం, నిజశాసనార్హణం స్వనియోగార్హం, ప్రీయమాణం స్వస్మి న్నిరతిశయప్రీతిమంతం, తం కవిం బ్రహ్మాణం, కరే హస్తే, స్పృశన్ కరం గృహీత్వే త్యర్థః. ప్రీతమానాః తస్మి న్నిరతిశయప్రీతియుక్తాంతఃకరణః ప్రియో నిరతిశయప్రీతివిషయో భగవా నీషత్స్మితేన మందహాసేన, శోచిః దీప్తిః శోభా యస్యా స్తయా గిరా ప్రియం యథా తథా బభాషే భాషితవాన్. ౧౮

శ్రీభగవా నువాచ—

త్వయాఽహం తోషిత స్సమ్య గ్వేదగర్భ సిసృక్షయా,
చిరం భృతేన తపసా దుస్తోషః కూటయోగినామ్. ౧౯

వరం వరయ భద్రం తే వరేశం మాఽభివాంఛితమ్,
బ్రహ్మం ఛ్ఛ్రేయః పరిశ్రామః పుంసాం మద్దర్శనావధిః. ౨౦

మనీషితానుభావోఽయం మమ లోకావలోకనమ్,
యదుపశ్రుత్య రహసి చకర్థ పరమం తపః. ౨౧

ప్రత్యాదిష్టం మయా తత్ర త్వయి కర్మవిమోహితే,
తపో మే హృదయం సాక్షా దాత్మానం తపసోఽనఘ. ౨౨

సృజామి తపసైవేదం గ్రసామి తపసా పునః,
బిభర్మి తపసా విశ్వం వీర్యం మే దుశ్చరం తపః. ౨౩

(త్వయేతి.) హే వేదగర్భ! సిసృక్షయా హేతునా చిరంభృతేన చీర్ణేన తపసా సాధనభూతేన త్వయా కర్త్రాఽహం, సమ్యగ్ సమ్యక్తోషితః. కూటయోగినాం దాంభికయోగినాం దుస్తోషః తోషయితు మశక్యోఽహమ్, ౧౯

(వరేశం) వరప్రదం, మాం ప్రత్యభివాంఛిత మభీష్టం వరం వరయ తే, తుభ్యం భద్రం మంగళ మస్త్వితి శేషః. హే బ్రహ్మన్! పుంసాం శ్రేయః పరిశ్రామః శ్రేయసాం ఫలానాం పరిశ్రామః సాధనప్రయాసః మద్దర్శనావధిః మద్దర్శన మవధి ర్యస్య సః, ౨౦

మల్లోకదర్శనం మత్ప్రసాదా దేవాభూదిత్యాహ (మనీషితేతి.) లోకస్య వైకుంఠాఖ్యలోకస్యావలోకన మిత్యయం మమైవ మనీషితానుభావః మత్సంకల్పానుభావ ఇత్యర్థః అనుభావః ప్రభావః మమైవ తపోబలేన ప్రాప్తం లోకావలోకనం ఇత్యాశంకాయాం తవ ప్రవృత్తే రేవ మత్కృతత్వా న్న తపసః స్వాతంత్ర్య మిత్యాహ - రహసి యదుపశ్రుత్య తప తపేతి వచః ఉపశ్రుత్య పరమం శ్రేష్ఠం తప శ్చకర్థ. ౨౧

తదపి త్వయి కర్మణి జగత్సర్గకర్మణి విమోహితే సతి మయైవ ప్రత్యాదిష్టం త్వాం ప్రత్యాభిముఖ్యేన ఉపదిష్ట మతో మమై వానుభావ ఇతి భావః. తపః ప్రశంసతి (తపో మే ఇత్యాదినా.) ౨౨

తపసైవ సోఽతప్యత యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తపూర్వజగదాకారపర్యాలోచనజ్ఞానరూపతపసైవేదం జగత్ సృజామీతి తేనైవ తపసా గ్రసామి సంహరామి బిభర్మి పాలయామి విశ్వం, తపః మే వీర్యం ప్రభావః. ౨౩

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

బ్రహ్మోవాచ—

భగవన్ సర్వభూతానా మధ్యక్షోఽవస్థితో గుహామ్,
వేదహ్యాప్రతిరుద్ధేన ప్రజ్ఞానేన చికీర్షితమ్. ౨౪

తథాపి నాథమానస్య నాథ నాథయ నాథితమ్,
పరావరే యథా రూపం జానీయాం తే త్వరూపిణః. ౨౫

యథాఽఽత్మమాయాయోగేన నానాశక్త్యుపబృంహితః,
విలుంపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్ బిభ్రదాత్మాన మాత్మనా. ౨౬

క్రీడస్యమోఘసంకల్ప ఊర్ణనాభి ర్యథోర్ణుతే,
తథా తద్విషయాం దేహి మనీషాం మయి మాధవ. ౨౭

ఏవం భగవతాఽనుగృహీతో బ్రహ్మా స్వబుభుత్సిత మర్థద్వయం తస్మై నివేదయతి (భగవన్నితి.) హేభగవన్! సర్వభూతానాం గుహాం హృదయకుహర మవస్థితోఽధిష్ఠితః అత ఏవ అధ్యక్షః సర్వేంద్రియవృత్తిద్రష్టా అత ఏవాప్రతిరుద్ధేన ప్రతిహతిశూన్యేన ప్రజ్ఞానేన చికీర్షితం సాక్షా దస్మదాది పరంపరయా వా కర్తు మిష్టం యద్యపి వేద జానాసి, హీతి ప్రసిద్ధౌ. ౨౪

తథాపి నాథమానస్య యాచమానస్య, హే నాథ, నాథితం ప్రార్థితం, నాథయ పూరయ, నాథితమేవాహ (పరావర ఇతి.) పరం దివ్యాత్మస్వరూప మవరం రూపం చిదచిదాత్మక మరూపిణః కర్మాయత్తప్రాకృతరూపరహితస్య తే తవ పరావరే రూపే యథా జానీయాం తథా మనీషాం బుద్ధిం దేహీత్యన్వయః. ౨౫

ద్వితీయం నాథిత మాహ (యథేతి.) నానాశక్త్యుపబృంహితః పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుత్యుక్త జ్ఞానబలాదిభి రుపబృంహితః యుక్తః ద్వితీయాంతపాఠే నానాశక్తిభిః పంచవింశతితత్త్వాత్మకశక్తిభిః ఉపబృంహిత మభివ్యంజితం విశ్వ మాత్మమాయాయోగేన స్వాత్మనః ఆశ్చర్యశక్తియోగేన, ఆత్మనా ఆత్మానం, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట ముపాదానం 'తదాత్మానం స్వయ మకురుత' ఇతి శ్రుత్యా ఆత్మాన మిత్యుపాదానత్వ స్యాకురుతేతి నిమిత్తత్వస్య చావిధానాత్, విలుంపన్నితి సృష్టేః పూర్వసంహారః గృహ్ణన్నితి పాశ్చాత్యసంహారః విసృజన్ అస్మదాదిరూపేణ బిభ్రత్ పుష్ణన్. ౨౬

(అమోఘసంకల్పః) సత్యసంకల్పస్త్వం ఊర్ణనాభి ర్యథాతంతూనూర్ణుతే ఆచ్ఛాదయతి, సృజతి ఇతి యావత్, తద్యథా క్రీడసి తథా తద్విషయాం సృష్టివిషయాం. మనీషాం బుద్ధిం, హే మాధవ లక్ష్మీనాథ, మయి దేహి దేహ్యర్పయేత్యర్థః. ౨౭

భగవ చ్ఛిక్షిత మహం కరవాణి హ్యతంద్రితః,
నేహమానః ప్రజాసర్గం బధ్యేయం యదనుగ్రహాత్. ౨౮

యావ త్సఖా సఖ్యు రివేశ తే కృతః ప్రజావిసర్గే విభజామి భో జనమ్,
అవిక్లవ స్తే పరికర్మణి స్థితో మా మే సమున్నద్ధమదోఽజమానినః. ౨౯

శ్రీభగవా నువాచ —

జ్ఞానం పరమగుహ్యం మే యద్విజ్ఞానసమన్వితమ్,
సరహస్యం తదంగం చ గృహాణ గదితం మయా ౩౦

యావానహం యథాభావో యద్రూపగుణకర్మకః,

అన్యదపి ప్రార్థయతే (భగవన్నితి.) హే భగవన్! శిక్షితం త్వయా ప్రదర్శితప్రకారం ప్రజాసర్గ మతంద్రితః అనలసః సన్ కరవాణి. ఏవ మీహమానః కుర్వాణః, యదనుగ్రహాత్ యస్య భగవతోఽనుగ్రహాత్, న బధ్యేయం బద్ధో న భవేయం. తథాఽనుగృహ్ణీష్వేత్యర్థః. ౨౮

అవశ్యం ప్రజాః సృజతో మే మదో భవితా స మా భూదితి ప్రార్థయతే (యావదితి) భో హే భగవన్, తే త్వయా. లౌకికస్య సఖ్యుః సఖేవాహం కృతః కరస్పర్శాదినా సంమానితః సన్, ప్రజావిసర్గే ప్రజాసర్గరూపే పరికర్మణి పరిచర్యాయాం అవిక్లబః ధీరః, అవ్యాకులః ఏవ యావజ్జనం విభజామి ఉత్తమ మధ్యమాదిభేదేన సృజామి, తావత్ త్వత్పరిచర్యావిధేః అజమానినః జగత్స్రష్టారం మాం మన్యమానస్య మే మమ సమున్నద్ధమదః ప్రభూతమదః స త్వత్ప్రసాదా న్మా భూ దిత్యర్థః. ౨౯

ఏవం ప్రార్థితో భగవాన్ త మనుగృహ్ణన్ పరావరరూపప్రకాశకం చతుఃశ్లోక్యాత్మకం భాగవతమాహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం ప్రాధాన్యేన జ్ఞాతవ్యం భగవత్స్వరూపవిషయకం జ్ఞానం, తదంగం అప్రధానతయా జ్ఞాతవ్య చిదచిత్స్వరూపవిషయం చ జ్ఞానం మయా గదితం తత్ తే మత్తః గృహాణ, కథంభూతం జ్ఞానం? పరమగుహ్య మతిగోప్యం విజ్ఞానసమన్వితం, విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం శాస్త్రం యోగశ్చ తాభ్యాం సహితం, సరహస్యం సమంత్రకమ్. ౩౦

కార్త్స్న్యేన త్వద్గదితగ్రహణేనాహం ప్రభు రిత్యాశంకమానం ప్రత్యాహ (యావానితి.) అహం సత్యం జ్ఞానం యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తజ్ఞానస్వరూపజ్ఞానగుణకోఽహం యావాన్ యత్పరిణామకః అపరిచ్ఛిన్నః యథాభావః యాదృక్స్వభావః స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేత్యుక్తసర్వజ్ఞ్యాది

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తథైవ తత్త్వవిజ్ఞాన మస్తు తే మదనుగ్రహాత్. ౩౧

అహ మేవాస మేకోఽగ్రే నాన్యద్యత్ సదసత్పరమ్,
పశ్చా దహం యదేత చ్చ యోఽవశిష్యేత సోఽ స్మ్యహమ్. ౩౨

ఋతేఽర్థం యత్ప్రతీయేత న ప్రతీయేత చాత్మని,

గుణకః యద్రూపగుణకర్మకః రూపం చిదచిద్వస్తు గుణః తయోర్గుణః, స చ సద్వారకో భగవద్గుణః కారిన్యవాన్ యో బిభ ర్తీతివత్ కర్మ జగద్వ్యాపారః యాని రూపగుణకర్మాణి యస్య స బహువ్రీహిః తథైవ తత్త్వవిజ్ఞానం మత్స్వరూపగుణవిభూతియాథాత్మ్యవిజ్ఞానం, మదనుగ్రహాత్ మత్ప్రసాదాద్ధేతోరస్తే తవాస్తు భవతు. ౩౧

యావా నిత్యస్యార్థమేవ స్ఫుటయన్ ప్రాధాన్యతయా జ్ఞాతవ్యపరశబ్దోక్తం భగవత్స్వరూపమాహ (అహమితి.) సదసత్పరం చేతనాచేతనవిలక్షణం యద్వస్తు తదహమేవ ఆసమ్ అభవమ్. అన్యత్ర చిదచిద్విలక్షణం న భవతి అన్యత్సర్వం చిదచిదంతర్గతం అహమేవ తద్విలక్షణ ఇత్యర్థః. అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, యద్వస్తు పశ్చాత్ సృష్టికాలే జాతః త్వ మేతత్కార్యజాతం చ తదప్యహం కారణచిదచిద్రూపః కార్యచిదచిద్రూపశ్చాహ మిత్యర్థః. పునః సంహారకాలే యోఽవశిష్యేత సంహితే సోఽప్యహమేవేత్యర్థః. ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః తచ్ఛరీరకశ్చ అహమేక ఏవ య ఏవ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరః సృష్టేః ప్రాక్ విభక్తనామరూపసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకః సృష్టికాలే విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకః స్వపర్యంతనామరూప ఆసమ్. సంహారవిషయోఽప్యహమేవేత్యర్థః. ఏవం కారణావస్థాయా మవిభక్తనామరూపప్రకృతిశరీరకత్వేన కార్యావస్థాయాం విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకత్వే నావస్థితస్యాపి పరమాత్మనః స్వశరీరభూతచేతనాచేతనగతాజ్ఞత్వదుఃఖిత్వకర్మవశగత్వపరిణామిత్వజడత్వాదిభి ర్వికారై ర్జీవాత్మనః తచ్ఛరీరగతబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదిభిరివ అస్పృశ్యత్ చేతనాచేతనవైలక్షణ్య మవిహిత మేవావతిష్ఠతే. కార్యత్వం కారణత్వం చ స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషద్వారక ముపపన్న మిత్యత్ర భాష్యాదిషు విస్తరో ద్రష్టవ్యః. ౩౨

ఏవం చిదచిద్విలక్షణస్య పరమాత్మనః స్వరూప ముక్తం, అథావరశబ్దోక్త మంగతయా జ్ఞాతవ్యం చిద్రూపమాహ (ఋతేఽర్థమితి.) అర్థనిరతిశయపురుషార్థభూతే చిత్తత్త్వ మృతే వినా యచ్చిద్వస్తు ప్రతీయేత ప్రకృత్యనుసంధానవేళాయా మాత్మస్వరూపం న యథావత్ ప్రకాశత ఇత్యర్థః.

తద్విద్యా దాత్మనో మాయాం యథాఽఽభాసో యథా తమః. 33

యథా మహాంతి భూతాని భూతే-షూచ్చావచే ష్వపి,
ప్రవిష్టా న్యప్రవిష్టాని తథా తేషు న తే ష్వహమ్. 34

ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్యం తత్త్వజిజ్ఞాసునాఽఽత్మనః,

ఆత్మని చేతనస్వరూపే ప్రతీయమానే "సా నిశా పశ్యతో మునే"రితి న్యాయేన యదచేతనం ప్రతీయేత తదాత్మనః పరమాత్మనః మాయాం విద్యా దిత్యర్థః. అన్యతరస్య ప్రకాశనే నాన్యతరస్య ప్రకాశనం విరుద్ధాకారత్వా దిత్యభిప్రేత్య తత్ర దృష్టాంత మాహ - యథా భాసో భాసనం భాసశబ్దో బహువచనాంతో వా. నహి తేజసి తమో భాతి న చ తమసి తేజో భాతి తద్వదిత్యర్థః. స్థూలత్వసూక్ష్మత్వనిత్యత్వ జడత్వాది విరుద్ధాకారయోగో అభిప్రేతః. 33

ఏవం పరస్పరవిలక్షణం చిదచిత్స్వరూప ముక్తం, అథైతయోః స్వస్యానుప్రవేశేన తత్ప్ర శాసనరూపం పాలనం తద్భూతదోషాస్పర్శం చాహ (యథేతి.) మహాంతి భూతా న్యాకాశవాయు తేజాంసి యథోచ్చావచేషు నానావిధేషు భూతేషు భౌతికేషు ఘటాదిషు ప్రవిష్టా న్యప్రవిష్టాన్యేవ ఘటాదిగత భేదచ్ఛేదనాద్యసంస్పష్టత్వాత్ తథాఽహమపి తేషు చేతనాచేతనే ష్వాత్మతయా అనుప్రవిష్టోఽపి తేషు న ప్రవిష్టః న తద్గతదోషైః స్పృష్టః ఇత్యర్థః. యద్వా పరిచ్ఛిన్నచేతనాచేతనవస్త్వనుప్రవేశేఽపి స్వస్యాపరిచ్ఛి న్నత్వం సదృష్టాంతమాహ (యథేతి.) అప్రవిష్టాని బహిరపి సంతి. తథాంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యైతి ప్రకారేణ తేషు ప్రవిష్టోఽహం న తేష్వేవ బహిరపి వ్యాప్త ఇత్యర్థః. ఏవం అపరిచ్ఛిన్న త్వప్రతిపాదనేన యావా నహ మిత్యేతత్ స్పష్టీకృతం. అహ మేవాసం ఇత్యత్ర జగత్కారణత్వ తదా క్షిప్త చేతనాచేతనవైలక్షణ్యాపాదనసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాది ప్రతిపాదనేన యథా భావ ఇత్యేతత్ స్పష్టీ కృతం ఋతేఽర్థ మిత్యాదినా పరమాత్మశరీరభూతస్య పరస్పరవిలక్షణచేతనాచేతనస్వరూపప్రతిపాదనేన యద్రూప ఇతి స్పష్టీకృతం, తథా తేష్విత్యనేన చేతనాచేతనయోః పరమాత్మశరీరత్వప్రతిపాదనాత్ శరీర గతా ధర్మా జీవాత్మనః తచ్ఛరీరగతబాలత్వయువత్వాదయ ఇవ మచ్ఛరీరభూతచేతనాచేతనద్వారా మమైవ ధర్మా ఇతి ప్రతీతే ర్యద్గుణక ఇత్యభివ్యంజితం అహమేవాస మిత్యనేన. స్రష్టృత్వపాలకత్వసంహర్తృత్వ రూపజగద్వ్యాపారరూపకర్మప్రతిపాదనేన యత్కర్మక ఇత్యభివ్యక్తీకృతమ్. 34

పునశ్చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణేశ్వరస్వరూపం సంగ్రహేణ వక్ష్యన్, తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వ మాహ (ఏతావదితి.) ఆత్మనః పరమాత్మనః, తత్త్వం స్వరూపం, జిజ్ఞాసునా జ్ఞాతు మిచ్ఛునా, ఏతావ దేవ పరస్పరవిభక్తస్వభావచిదచిదంతరాత్మభూత భగవత్స్వరూపమేవ, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అయోగా

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్స్యాత్సర్వత్ర సర్వదా. ౩౫

ఏతన్మతం సమాతిష్ఠ పరమేణ సమాధినా,
భవాన్ కల్పవికల్పేషు న విముహ్యతి కర్హిచిత్. ౩౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

సంప్రదిశ్యైవ మజనో జనానాం పరమేష్ఠినమ్,

న్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యాం, జిజ్ఞాస్య మిత్యర్థః. ఏవం జిజ్ఞాస్యమేవేత్యన్వయః. నాఽన్య జ్జిజ్ఞాస్య మితి వ్యతిరేకః. యద్వాఽన్వయాత్ సద్భావాత్, చిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కార్యాత్మనా కారణాత్మనా చ సద్భావా ద్వ్యతిరేకా చ్చిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మాతిరిక్త వస్త్వంతరాభావా దేవంభూత పరమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాత్ జ్ఞాతవ్యాంతరాభావాత్ ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్య మిత్యర్థః. ప్రాధాన్యేన జ్ఞేయం భగవత్స్వరూపం చేతన మచేతనం చ తద్విభూతిం భూతమితి తద్జ్ఞానస్య భగవద్ జ్ఞానేఽంతర్భావాత్. ఆత్మన స్తత్త్వ మిత్యుక్తం. సంగ్రహేణ ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్య మాహ (యత్స్యాదితి.) యదాత్మన స్తత్త్వం మత్స్వరూపం సర్వదా స్యాత్ ఇత్యచి ద్వ్యావృత్తిః, అచిదపి ప్రతిక్షణపరిణామిత్వేన పిండత్వఘటత్వ కపాలత్వచూర్ణత్వరజస్త్వాణుత్వాద్యవస్థాసు పూర్వపూర్వావస్థానాం సద్భావ్యస్యోత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యభావాత్ సర్వదాఽస్తిశబ్దానర్హత్వాత్ సర్వత్రేతి జీవవ్యావృత్తిః. తస్యావికృతత్వేన సర్వదా స్యాదితి వక్తుం శక్యత్వేఽపి బాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాద్యుక్తప్రకారేణ జీవస్వరూపస్యాణుపరిమాణత్వేన సర్వత్ర స్యాదితి వక్తు మశక్యత్వాత్. ఏవ మవికారి త్వానంతత్వకథనేన సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మేత్యుక్తబ్రహ్మస్వరూపలక్షణ మభిహితం భవతి. ౩౫

ఏవం పరావరే యథా రూపే జానీయం తే ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం నేహమానః ప్రజాసర్గం బధ్యేయ మిత్యస్యోత్తర మాహ (ఏతదితి.) పరమేణ సమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ ఏతన్మతం సమ్యగనుతిష్ఠ భవానితి సంహారా ద్యధికర్తృరుద్రాదే రప్యుపలక్షణం కల్పవికల్పేషు సృష్టిసంహారేషు కల్పః కల్పనం సృష్టిః. వికల్పో విపరీతకల్పనం. సంహారః కర్హిచిత్ కదాచిదపి న ముహ్యతి అస్మదధీనత్వ మనుసంధాయ సమున్నద్ధమదాపహతో న భవిష్యసీ త్యర్థః. అనేనైవ తద్విషయాం దేహి మనీషాం ఇత్యస్యాప్యుత్తరముక్తం భవతి. ౩౬

అజనః కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యః హరి ర్భగవాన్ జనానాం వ్యష్టిభూతానాం పరమే ఆధిపత్యే

పశ్యత స్తస్య తద్రూప మాత్మనో న్యరుణ ద్ధరిః. ౩౭

అన్తర్హితేంద్రియార్థాయ హరయే విహితాంజలిః,
సర్వభూతమయో విశ్వం ససర్జేదం స పూర్వవత్. ౩౮

ప్రజాపతి ర్ధర్మపతి రేకదా నియమా న్యమా౯,
భద్రం ప్రజానా మన్విచ్ఛ న్నాతిష్ఠ త్స్వార్థకామ్యయా. ౩౯

తం నారదః ప్రియతమో రిక్థాదానా మనువ్రతః,
శుశ్రూషమాణ శ్శీలేన ప్రశ్రయేణ దమేన చ. ౪౦

మాయాం వివిదిష౯ విష్ణో ర్మాయేశస్య మహామునిః,
మహాభాగవతో రాజ౯ పితరం పర్యతోషయత్. ౪౧

స్థితం ప్రతి ఏవ ముక్తప్రకారేణ సంప్రదిశ్య తస్య పరమేష్ఠినః పశ్యతః సతః తచ్చతుర్ముఖాయ ప్రదర్శిత మాత్మనః సంబంధిరూపం న్యరుణత్ తిరోభావయామాస. ౩౭

(అంతర్హితః) తిరోధాపితః, ఇంద్రియార్థః చక్షురింద్రియవిషయః. ప్రత్యక్షరూపం యేన తస్మై హరయే విహితః రచితః అంజలిః యేన సః, సర్వభూతమయః సర్వభూతప్రచురః, వక్ష్యమాణ దేవాదిభూతాని బుద్ధిస్థత్వేన భూతవిషయకజ్ఞానప్రచుర ఇత్యర్థః. స బ్రహ్మా ఇదం విశ్వం పూర్వవత్ పూర్వకల్పవత్ ససర్జ. ౩౮

తదనంతరం పూర్వోక్తో బ్రహ్మనారదసంవాదః ప్రవృత్త ఇత్యాహ (ప్రజాపతిరితి పంచభిః.) ధర్మపతి ర్భాగవతధర్మాణాం ప్రవర్తనేన గోప్తా. ప్రజాపతిః బ్రహ్మా, ప్రజానాం భద్రం మంగళ మన్విచ్ఛన్ విమృశన్ స్వైవ స్వార్థే కామ్యా స్వప్రయోజనేచ్ఛా తదా కదాచిత్ యమాన్ నియమాంశ్చా న్వతిష్ఠత్ అనుష్ఠితవాన్ ఇత్యర్థః. ౩౯

తమనుతిష్ఠంతం పితరం రిక్థాదానాం మరీచ్యాదిపుత్రాణాం మధ్యే ప్రియతమో నారదః శీలాదిభిః పర్యతోషయ దిత్యుత్తరేణాన్వయః. ప్రియతమత్వమేవాహ (అనువ్రతః) పితరం సేవమానః శుశ్రూషమాణః శ్రోతుకామః శీలేన స్వస్వభావేన ప్రశ్నరూపేణ వినయేన దమేన బాహ్యేంద్రియదమనేన చ చకారాత్ శమేన అంతరింద్రియనిగ్రహేణ చ. ౪౦

కిమిచ్ఛన్ మాయాధిపస్య విష్ణో ర్మాయాం తన్నియా మ్యాశ్చర్యశక్తిం వివిదిషన్ వేదితు మిచ్ఛ౯. ౪౧

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తుష్టం నిశామ్య పితరం లోకానాం ప్రపితామహమ్.
దేవర్షిః పరిపప్రచ్ఛ భవాన్ యన్మానుపృచ్ఛతి. ४२

తస్మా ఇదం భాగవతం పురాణం దశలక్షణమ్.
ప్రోక్తం భగవతా ప్రాహ ప్రీతః పుత్రాయ భూతకృత్. ४३

నారదః ప్రాహ మునయే సరస్వత్యాస్తటే నృప.
ధ్యాయతే బ్రహ్మ పరమం వ్యాసాయాఽమితతేజసే. ४४

(లోకానాం ప్రపితామహం) స్వస్య పితరం బ్రహ్మాణం తుష్టం స్వపరిచర్యాయాం సంతుష్టం, నిశామ్య జ్ఞాత్వా. దేవర్షి ర్నారదః భవాన్ మాం ప్రతి యదనుపృచ్ఛతి అనుపృష్టవాం స్తదేవ పరిపప్రచ్ఛ. ४२

తస్మై పృష్టవతే నారదాయ ఇదం భాగవతం భగవతా చతుఃశ్లోక్యాత్మనా సంక్షేపేణ ఉక్తం దశలక్షణం ఉపరితలధ్యాయోక్తైః దశభి రర్థైః చిహ్నితం పురాణం చతుః శ్లోక్యా మపి సర్గాదయో దశార్థాః సంగ్రహేణ సూచితాః. తథాహి అహ మేవాస మితి శ్లోకేన భగవతః సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వోక్త్యా ఆశ్రయసర్గపోషణనిరోధానా ముక్తిః. అనేనైవ సర్వకారణత్వరూపసర్వాతిశాయిత్వోక్త్యా వైకుంఠ విజయరూపస్థితి రప్యుక్తా. పశ్చా దహం యదేతచ్చే త్యనేన కార్యచిదచిద్రూపవ్యష్టిసర్గస్యాపి చతుర్ముఖ శరీరక స్వకారణకత్వోక్త్యా విసర్గోఽపి సంగృహీతః, పరస్పరవివిక్తత్వేన ప్రకృతిపురుషస్వరూప శోధకే ఋతేఽర్థమితి శ్లోకే ఆత్మస్వరూపాప్రతీతిదశాయాం మాయాస్వరూపప్రతీతికథనాత్ ఆత్మస్వ రూపాప్రతీతిమాయాప్రతీత్యో రనాదికర్మవాసనాయత్తత్వప్రతీతేః కర్మవాసనారూపా ఊతయోఽపి సూచితాః. యథా మహాంతి భూతానీతి శ్లోకే సర్వాంతరాత్మతయా ప్రశాసితృత్వరూప పాలకత్వేనైవ పాలనాధికృత భగవదవతారకథానాం భగవదనువర్తిమన్వాదికథానామపి సూచితత్వేన మన్వంతరేశానుకథే అపి సూచితే. పరమపురుషశరీరప్రకృతివిలక్షణజీవస్వరూపశోధనేనైవ ప్రకృతివినిర్ముక్తా విభూతి గుణాష్టకపరమాత్మకస్వరూపే ణావస్థితరూపా ముక్తి రిత్యపి సూచితమ్. ఏవం దశార్థాః సంగ్రహేణ చతుశ్శ్లోక్యామపి సూచితాః. అత ఏవైత ద్వివరణరూపే ద్వాదశస్కంధాత్మకే పురాణే దశార్థానాం ప్రతిపాదన ముపపద్యతే. భూతకృత్ బ్రహ్మ ప్రీతః ప్రాహ ४३

స చ నారదః సరస్వత్యా నద్యాస్తటే పరమబ్రహ్మ ధ్యాయతే ధ్యానం కుర్వతేఽపరిమిత తేజసే మునయే వేదశాస్త్రార్థతత్త్వావగంత్రే వ్యాసాయ ప్రాహ ప్రోక్తవాన్, వ్యాసస్తు మహ్యం ప్రోక్తవానితి ఏతత్తు అధీతవాన్, ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనాదహమితి పూర్వమేవోక్తమ్ ४४

యదుతాऽహం త్వయా పృష్టో వైరాజాత్ పురుషాదిదమ్,
యథాసీత్తదుపాఖ్యాస్యే ప్రశ్నానన్యాంశ్చ కృత్స్నశః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
నవమోఽధ్యాయః,

ఏవం సత్సంప్రదాయాగత శ్రీభాగవతాఖ్యానేనైవ త్వత్కృతప్రశ్నానా ముత్తరా ణ్యభిధాస్యామీ త్యాహ (యదుతేతి.) ఇదం విశ్వం వైరాజాత్ వైరాజాఖ్యాదనిరుద్ధసృష్టాచ్చతుర్ముఖా ద్యథా ఆసీదితి యత్త్వయాऽహం పృష్టః అతః సృజతి భూతాని భూతాత్మా యదనుగ్రహాదిత్యాదినా తదుపాఖ్యాస్యే భాగవతాఖ్యానేనోత్తరయామ్యన్యాంశ్చ ప్రశ్నాన్ కర్తృత్వే నోపాఖ్యాస్య ఇత్యర్థః. ఏవం యత్ర శేతే ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. పరమవ్యోమకథనాత్ అప్రాకృతశుద్ధసత్త్వమయలోకస్య పరిగ్రహకథనే నేశ్వరస్య జీవవద్ధాతుభి ర్దేహారంభప్రశ్నః ప్రయుక్తః. అన్యత్ర వ్యాప్తికథనాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వమపి పరిహృతమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణ మూతయః,
మన్వంతరేశానుకథా నిరోధో ముక్తి రాశ్రయః. ౧

దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానా మిహ లక్షణమ్,
వర్ణయంతి మహాత్మాన శ్శ్రుతే నార్థేన చాంజసా. ౨

భూతమాత్రేంద్రియధియాం జన్మ సర్గ ఉదాహృతః,
బ్రహ్మణో గుణవైషమ్యా ద్విసర్గః పౌరుషః స్మృతః. ౩

అథ దశమోఽధ్యాయః

అథ వైరాజాత్ పురుషా దిదం యథాఽఽసీ త్తదుపాఖ్యాస్యే ఇతి ప్రతిజ్ఞాతసమష్టిపురుష చతుర్ముఖావయవైః దేవాదిక్లప్తి రభిదాస్యం స్తావత్ పురాణం దశలక్షణం ప్రోక్తం భగవతేతి ప్రశ్రుతాన్ దశార్థా నాహ (అత్రేతి.) అత్ర అస్మిన్ పురాణే, సర్గాదయ ఆశ్రయాంతా దశార్థాః ప్రతిపాద్యా ఇత్యర్థః. మన్వంతరేశానుకథా మన్వంతరకథనం, ఈశ్వరచేష్టాకథనం చేత్యర్థః. ౧

నన్వేవం ప్రతిపాద్యానాం బహుత్వాత్ ప్రతిపాద్యభేదా చ్ఛాస్త్రభేదః స్యా దిత్యాశంక్యాహ (దశమస్యేతి.) ఇహ పురాణే దశమ స్యాఽఽశ్రయస్య పరబ్రహ్మణః, విశుద్ధ్యర్థం శోధనారం సమ్యక్ ప్రతిపత్త్యర్థం. నవానాం సర్గాదీనాం లక్షణ మంజసా సుఖేన మహాత్మానః పరావరయాథాత్మ్యజ్ఞాః, శ్రుతే నార్థేన, యథాశ్రుతం వర్ణయంతి. ఏవం చ దశమస్యైవ ప్రాధాన్యాత్, తదర్థత్వే నేతరేషాం ప్రతిపాదనాచ్చ, శాస్త్రభేద ఇత్యర్థః. ౨

ప్రత్యేకం దశానాం లక్షణ మాహ (భూతేతి.) భూతా న్యాకాశాదీని, మాత్రా స్తన్మాత్రాణి, శబ్దాదీని ఇంద్రియాణి, జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ధీశబ్దోఽంతఃకరణభూతబుద్ధిశబ్దవాచ్యో మహత్తత్త్వపరః, మహదాదిపృథివ్యంతానా మిత్యర్థః. ఏతేషాం తత్త్వానాం, యజ్జన్మ ఉత్పత్తిః, తత్సర్గ ఇత్యుదాహృతః. బ్రహ్మణః పరస్మాత్. బ్రహ్మణః ప్రయోజకాత్ కర్తుః. గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం, వైషమ్యా ద్ధేతోః. పౌరుషః చతుర్ముఖసంబంధీ ప్రయోజ్యచతుర్ముఖకర్తృక ఇత్యర్థః. ఏవంభూతః సర్గో విసర్గః స్మృతః. ౩

స్థితి ర్వైకుంఠవిజయః పోషణం తదనుగ్రహః,
మన్వంతరాణి సద్ధర్మ ఊతయః కర్మవాసనాః. ౪

అవతారానుచరితం హరే శ్చాఽస్యాఽనువర్తినామ్,
సతా మీశకథాః ప్రోక్తా నానాఖ్యానోపబృంహితాః. ౫

నిరోధోఽస్యానుశయన మాత్మన స్సహ శక్తిభిః,
ముక్తి ర్హిత్వాఽన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః. ౬

ఆభాస శ్చ నిరోధ శ్చ యత శ్చాధ్యవసీయతే,
స ఆశ్రయః పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి శబ్ద్యతే. ౭

(వైకుంఠవిజయః) వైకుంఠస్య హరేః సర్వోత్కర్షః శత్రువిజయాదిరూపా స్థితిః తస్య వైకుంఠస్య, యోఽనుగ్రహః జగద్రక్షణరూపః స పోషణ మిత్యర్థః. సద్ధర్మః సతాం వైకుంఠానుగృహీతానాం మన్వంతరాధిపతీనాం యో ధర్మః స మన్వంతరానుకథనమ్. కర్మవాసనాః కర్మణః వాసనాః సంసారా ఊతయ ఉచ్యంతే. క్రమ స్త్వవివక్షితః. ౪

ఈశానుకథాం వివృణోతి (అవతారేతి.) హరే రవతారానుచరితం తదనువర్తినాం హర్యనువర్తినాం పుంసాం చ, నానాఖ్యానోపబృంహితాః విచిత్రకథాభి ర్యుక్తాః సత్కథా శ్చేశానుకథాః ఇత్యర్థః. ౫

నిరోధలక్షణమాహ (నిరోధ ఇతి.) అస్య జీవాత్మనః సహ శక్తిభిః కర్మశక్తిభిః సహాఽనుశయనం సూక్ష్మావస్థప్రకృత్యవస్థితః నిరోధ ఇత్యర్థః. ముక్తిలక్షణ మాహ (ముక్తి రితి.) అన్యథా భావం దేవాదిరూపం, హిత్వా స్వరూపేణావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టేన రూపేణాఽవస్థాన మేవ ముక్తి రిత్యర్థః. ౬

ఆశ్రయలక్షణ మాహ (ఆభాస ఇతి.) ఆ సమంతాత్ భాసన మాభాసః జగత ఆవిర్భావః నిరోధః ప్రళయశ్చ. యతః యస్మా దధ్యవసీయతే జ్ఞాయతే. ప్రమాణే నావగమ్యతే, 'ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవత్' ఇత్యుక్తేః. యచ్చ పరబ్రహ్మాదిశబ్దైః శబ్ద్యతేఽధ్యవసీయతే స ఆశ్రయ ఇత్యర్థః. ౭

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

యోఽధ్యాత్మికోఽయం పురుష స్సోఽసా వేవాధిదైవికః,
య స్తత్రోభయవిచ్ఛేదః పురుషో హ్యాధిభౌతికః. ౮

ఏక మేకతరాభావే యదా నోపలభామహే,
త్రితయం తత్ర యో వేద స ఆత్మా స్వాశ్రయాశ్రయః ౯

పురుషోఽండం వినిర్భిద్య యదాసౌ స వినిర్గతః,
ఆత్మనోఽయన మన్విచ్ఛ న్నపోఽస్రాక్షీ చ్ఛుచి శ్శుచీః. ౧౦

అథాఽఽశ్రయస్య పరమాత్మనః కరణత్వోపయుక్తసర్వజ్ఞతాం వక్తుం, జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞాన కరణానాం భగవదాత్మకత్వ మాహ (య ఇతి.) ఆత్మని జీవే జ్ఞాతరి నియంతృతయా వర్తమాన ఆధ్యాత్మికో యః పురుషః సోఽసావే వాధిదైవికః, దేవేషు జ్ఞానకరణచక్షురాదీంద్రియాభిమానిష్వా దిత్యాదిషు వర్తమానశ్చ స ఏవ ఉభయవిచ్ఛేదః, ఉభయవిధో విచ్ఛేదో భేదో యస్య స ఉభయవిచ్ఛేదః. జ్ఞాతృజ్ఞానకరణవిలక్షణో జ్ఞేయః శబ్దాది రాకాశాదిభూతేషు వర్తమానః తత్ర యః శబ్దాదిష్వంతరాత్మ తయా వర్తమానో యః స ఆధిభౌతికః స్మృత ఇత్యర్థః జ్ఞాతా జ్ఞానకరణం శబ్దాదిజ్ఞేయం చ భగవ దాత్మక మిత్యర్థః. ౮

ఏవం త్రయాణాం భగవదాత్మకత్వ మఽభిధాయ తస్య సర్వజ్ఞతాం వక్తుం జీవానా మసర్వ జ్ఞతా మాహ (ఏకమితి) యథా ఏకతరాభావే చక్షురాదికరణాభావే. ఏకం విషయం, నోపలభామహే న సాక్షాత్కుర్మహే, చక్షురాదికరణాభావే సన్నిహితమపి విషయం న పశ్యామః. క్షేత్రజ్ఞాః త్రివిధసన్నికర్ష వత్సు పదార్థేషు కరణాధీనజ్ఞానా, న తు సూక్ష్మవ్యవహితాది జ్ఞానవంతో న చ కరణానపేక్షజ్ఞానాశ్చే త్యర్థః. పరమాత్మా తు కోటిత్రయసాక్షాత్కర్తా ఇత్యాహ (త్రితయ మితి.) తత్ర తదా త్రితయం జ్ఞాతృకరణ జ్ఞేయానాం త్రయం యో వేద సాక్షాత్కుర్యాత్. స త్వాత్మా ఆశ్రయాశ్రయః అపి స్వాశ్రయః. జీవస్యాప్యా శ్రయః యథా రథస్యాఽరేషు నేమి రర్పితా నాభా వరా అర్పితా ఏవ మేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా స్వర్పితాః ప్రజామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి శ్రుతేః. స్వాశ్రయాశ్రయ ఇతి పాఠే స్వస్యాప్యాఽఽశ్రయః అన్యేషా మప్యాఽఽశ్రయ ఇత్యర్థః. ౯

ఏవ మాశ్రయపర్యంతా నర్థా నభిధాయ 'యథాసీత్తదుపాఖ్యాస్య' ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే చాతుర్ముఖ సృష్టిప్రకారం వక్తు మారభతే (పురుష ఇతి.) పురుష శ్చతుర్ముఖరూపీ అసౌ పరమాత్మా ఆత్మనః స్వస్యాఽయం స్థాన, మన్విచ్ఛన్ విమృశన్, యతః స్వయం శుచి, రత ఏవ శుచీః శుద్ధా అపః జలా న్యస్రాక్షీత్ సృష్టవాన్. ౧౦

తాస్వవాత్సీత్ స్వసృష్టాసు సహస్రపరివత్సరాన్.
తేన నారాయణో నామ యదాపః పురుషోద్భవాః. ౧౧

ద్రవ్యం కర్మ చ కాల శ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ,
యదనుగ్రహత స్సంతి న సంతి యదుపేక్షయా. ౧౨

ఏకో నానాత్వ మన్విచ్ఛ న్యోగతల్పా త్సముత్థితః,
వీర్యం హిరణ్మయం దేవో మాయయా వ్యసృజ త్త్రిధా. ౧౩

అధిదైవ మథాఽఽధ్యాత్మ మధిభూత మితి ప్రభుః.

స్వసృష్టాసు తాస్వప్సు, సహస్రం పరివత్సరాన్ బహూన్ సంవత్సరా, నవాత్సీత్ ఉవాస. ఏతదేవ నారాయణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మిత్యాహ (తేనేతి.) య దస్మాత్, పురుషోద్భవాః పురుషాత్ పరమపురుషా దుద్భవా ఉత్పన్నాః. పురుషా దుద్భవో యాసా మితి వా. నారా ఆపః అయనం యస్యేతి శేషః. తేనేదృశవ్యుత్పత్తిలభ్యే నాఽవయవత్వేన నారాయణో నారాయణశబ్దవాచ్యోఽభూ దిత్యర్థః. నామేతి స్మృత్యంతరప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. తథాహి స్మర్యతే—

'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః,
అయనం యస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః. ఇతి. ౧౧

అస్యైవ ప్రభావ మాహ (ద్రవ్య మితి.) ద్రవ్యాదయః యదనుగ్రహతః సంతి స నారాయణః, ఇత్యన్వయః. ద్రవ్యం మహదాదిపృథివ్యంతభూతవర్గః. కర్మ జీవాదృష్టం కాలః, గుణవైషమ్యహేతుః స్వభావః, ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః యదనుగ్రహతః సంతి, యస్య ఉపేక్షయా న సంతి, ద్రవ్యాదయో యత్సంకల్పానువిధాయిసత్తాస్థితిప్రవృత్తికా ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవంభూతో నారాయణ ఏకః అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వే నైకః నానాత్వం దేవమనుష్యాదిరూపేణ భవితు మిచ్ఛన్, యోగః స్వాత్మానుభవరూపో యోగః స ఏవ తల్పం శయ్యా తస్మాత్ సముత్థితః, దేహం స్వశరీరభూతం హిరణ్మయం రమణీయం వీర్యం చిదచిదాత్మకం కారణ ద్రవ్యం మాయయా చతుర్ముఖరూపేణ త్రిధా కరణజ్ఞాతృజ్ఞేయరూపేణ వ్యసృజత్. మాయాశబ్దః తద్గుణరజఃప్రచురః. చతుర్ముఖపరః సంకల్పపరో వా. సంకల్పేన చతుర్ముఖరూపీ భూత్వా వా వ్యసృజ దిత్యర్థః. ౧౩

త్రైవిధ్యం వివృణోతి (అధిదైవ మితి.) అధిదైవం దిగాదిదేవతాధిపః ఏకాదశేంద్రియ రూపకరణవర్గః అధ్యాత్మం జ్ఞాతృవర్గః అధిభూతమితి పృథివ్యాదిభూతస్థ గంధాదిజ్ఞేయవర్గః ఉక్త ఇతి

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

యథైకం పౌరుషం వీర్యం త్రిధాఽభిద్యత తచ్ఛృణు. ౧౪

అంత శ్శరీర ఆకాశా త్పురుషస్య విచేష్టతః,
ఓజః సహో బలం జజ్ఞే తతః ప్రాణో మహానసుః. ౧౫

అను ప్రాణంతి యం ప్రాణాః ప్రాణంతం సర్వజంతుషు,
అపానంత మపానంతి నరదేవ మివాఽనుగాః. ౧౬

త్రిధా ప్రభు ర్వ్యసృజ దిత్యర్థః. జ్ఞాతృసృష్టి ర్నామ జీవానాం తత్తద్దేవాదిదేహయోగసంపాదనమేవ. తథాహి - తోయాన్ జీవాన్ విససర్జ భూమ్యా మితి, తోయశబ్దోపలక్షితధాతుసంఘపరిణామదేవాదిశరీర విశిష్టత్వే నాకారేణ విససర్జ ఇత్యర్థః. అథ సంగ్రహేణోక్తం దేవాదివ్యష్టిశరీరస్థానాం ప్రాణేంద్రియాదీనాం చతుర్ముఖశరీరస్థప్రాణేంద్రియాదిసమష్టితఉత్పత్తిప్రకారం ప్రతిపాదయితుం ప్రతిజానీతే (యథేతి.) పౌరుషే సమష్టిపురుషచతుర్ముఖదేహగతం పురుషాధిష్ఠితం వా ఏకం సమష్టిరూపేణైకం వీర్యం వ్యష్టికారణం ద్రవ్యం త్రిధా కరణభోక్తృవిషయరూపేణ దేవాదివ్యష్టీనాం యథా నిరభిద్యత ఉదపద్యత. తచ్ఛృణ్విత్యర్థః, మత్త ఇతి శేషః, ౧౪

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయ వ్యష్టీంద్రియసృష్టివిభాగం వక్తుం ఇంద్రియాశ్రయప్రాణవ్యష్టిసృష్టి మాహ (అంతరితి.) పురుషస్య చతుర్ముఖస్య, విచేష్టతః ప్రాణవ్యాపారం కుర్వతః, చతుర్ముఖే ప్రాణ వ్యాపారం కుర్వతి సతీత్యర్థః. అంతః శరీరే తచ్ఛరీరాంతః స్థితా, దాకాశా దాకాశకార్యవాయువిశేషాత్ ప్రాణా దోజః సహో బలం, జజ్ఞే ఓజః ప్రవృత్తి సామర్థ్యం, సహః వేగసామర్థ్యం, బలం ధారణసామర్థ్యం, ఏతే ధర్మా అభవ న్నిత్యర్థః. తతః చతుర్ముఖస్వశరీరగతౌజః సహోబలధర్మిప్రాణాత్ ప్రాణాఖ్యః మహాన్ ముఖ్యః అసుః ప్రాణనహేతుః జజ్ఞే ఇతరేషాం శరీరాంతర్వర్తిప్రాణా అభవ న్నిత్యర్థః. ప్రాణ ఇత్యేకవచన మార్షం, జాత్యభిప్రాయం వా. ౧౫

తస్య మహత్త్వ మేవాహ (అను ప్రాణంతీతి.) ప్రాణా ఇంద్రియాణి సర్వజంతుషు యం ప్రాణంతం చేష్టాం కుర్వంత, మను పశ్చాత్. ప్రాణంతి చేష్టాం కుర్వంతి, అప్రాణంతం చేష్టాం త్యజంతం, ప్రాణ మను పశ్చాత్ సర్వే ప్రాణాః అపానంతి చేష్టాం త్యజంతి, నరదేవం రాజాన మను. భృత్యా ఇవ సర్వాణ్యపీంద్రియాణి, ప్రాణాధీనవృత్తీని, ఇత్యర్థః. యద్వా వ్యష్టిప్రాణానాం కారణ స్వభావానువర్తిత్వ మాహ (అన్వితి.) యం చతుర్ముఖశరీరస్థం సమష్టిప్రాణ, మను అనుసృత్య. తత్స్వభావానువర్తినః ఓజ ఆదిసామర్థ్యయుక్తా ఏవ వ్యష్టిప్రాణాః ప్రాణాపానాదివ్యాపారం కుర్వంతీ త్యర్థః. ౧౬

ప్రాణేన క్షిపతా క్షు త్తృడంతరా జాయతే ప్రభోః,
పిపాసతో జక్షతశ్చ ప్రాఙ్ముఖం నిరభిద్యత. ౧౭

ముఖత స్తాలు నిర్భిన్నం జిహ్వా తత్రోపజాయతే,
తతో నానారసో జజ్ఞే జిహ్వయా యోఽధిగమ్యతే. ౧౮

వివక్షో ర్ముఖతో భూమ్నో వహ్ని ర్వాగ్ వ్యాహృతం తయోః,
గళే వై తస్య సుచిరం నిరోధ స్సమజాయత ౧౯

అథ సాధిష్ఠానస్య సదేవ తస్య సవిషయస్య జిహ్వేంద్రియస్య ఉత్పత్తేః ముఖప్రాణో త్పత్తిహేతుకత్వం సూచయన్నాహ (ప్రాణేనేతి.) క్షిపతా వ్యాప్రియమాణేన ప్రాణేన, విభో శ్చతుర్ముఖ, స్యాంతరా జాఠరాగ్నౌ, దీపితే క్షు త్తృట్ చ జాయేతే ఇత్యర్థః. తతః పిపాసతః పాతు మిచ్ఛతః, జక్షతః అత్తు మిచ్ఛతశ్చ, నటస్య శృణోతీతివత్ పంచమ్యర్థే షష్ఠీ బోధ్యా. ప్రాక్ ప్రథమం ముఖం నిరభిద్యత విభ క్త మభూత్. చతుర్ముఖముఖాత్ వ్యష్టిశరీరముఖాన్యుత్పన్నానీత్యర్థః. ౧౭

తాల్వధిష్ఠానం జిహ్వేంద్రియం నానారసో విషయః వరుణశ్చ దేవతా జ్ఞాతవ్యా ఏవం సర్వత్రాధిష్ఠానం ఇంద్రియం దేవతావిషయ ఇత్యేత చ్చతుష్టయ మను క్త మప్యూహ్యమ్. ముఖా ద్యంగై ర్వినా జిహ్వా ఉత్పత్త్యయోగాత్ ముఖోత్పత్తి రుక్తా నత్వధిష్ఠానతయా. అధిష్ఠానం తు తాల్వేవ అనేన జ్ఞాతృసృష్టి రప్యర్థా దుక్తా భవతి. వాగాదీంద్రియాశ్రయముఖాద్యవయవసంఘాతాత్మక దేవాదదేహయోగకరణమేవ హి జ్ఞాతసృష్టిః. తాలు జిహ్వామూలం నిర్భిన్నం వ్యష్టిశరీరతాలూత్పన్న మిత్యర్థః. తత్ర తాలుని జిహ్వా ఉపజాయతే ఉపాజాయతేత్యర్థః. నానారసః కట్వమ్లమధురతిక్తాదిరసః జజ్ఞే. జిహ్వయా యః నానారసః అధిగమ్యతే జ్ఞాయత ఇత్యర్థః ౧౮

వాగ్వ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (వివక్షోరితి,) వివక్షో ర్వక్తు మిచ్ఛోః భూమ్నో భూమవతః ముఖతః ముఖా ద్వహ్నిః వాగభిమానినీ దేవతా వాగింద్రియం తయో రింద్రియతదభిమానిదేవతయో ర్వ్యాపారరూపం వ్యాహృత ముక్తి శ్చాభూ దిత్యర్థః ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మశరీరాత్ సమష్టిభూతాత్ అవయవవిశేషవిభాగ ఉచ్యతే. ముఖాద్యంగై రిత్యస్య ముఖ మాది ర్యేషాం కపోలాదీనాం తై రంగై ర్వినే త్యర్థః. ముఖకపోలహన్వాదిసముచ్చయం వినా తదంతర్వర్తిజిహ్వాయా ఉత్పత్త్యయోగా దిత్యభిప్రాయః. న చేయం చతుర్ముఖస్యైవేంద్రియోత్పత్తి రితి వక్తుం యుక్తం ఉపరిహస్తౌ రురుహతు రితి హస్తద్వయోత్పత్తికథనేన చతుర్ముఖస్య ద్విబాహుత్వాభావాత్ దేవాదిశరీరస్య హస్తాదివ్యష్టియుగ్మ విభాగస్య సూచితత్వాత్ ఘ్రాణేంద్రియవ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (గళే ఇతి.) ఏతస్య బ్రహ్మణః గళే కంఠే సుచిరం కాల మిత్యర్థః. వాయో రితి శేషః. వాయో ర్నిరోధః సమజాయతేత్యర్థః, జలే ఇతి పాఠే నభస్వతీ త్యర్థః. ౧౯

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

నాసికే నిరభిద్యేతాం దోధూయతి నభస్వతి,
తత్ర వాయు ర్గంధవహో ఘ్రాణో నసి జిఘృక్షతః. ౨౦

తదాఽఽత్మని నిరాలోక మాత్మానం చ దిదృక్షతః,
నిర్భిన్నే హ్యక్షిణీ తస్య జ్యోతిశ్చక్షు ర్గుణగ్రహః. ౨౧

బోధ్యమానస్య ఋషిభి రాత్మన స్తం జిఘృక్షతః,
కర్ణౌ చ నిరభిద్యేతాం దిశః శ్రోత్రం గుణగ్రహః. ౨౨

వస్తునో మృదుకాఠిన్యలఘుగుర్వోష్ణశీతతామ్,

నిరోధా న్నభస్వతి వాయౌ దోధూయతి అత్యంతం ప్రచలతి సతి నాసికే నాసాపుటే నిరభిద్యేతాం బ్రహ్మశరీరే వాయోః స్తైమిత్యా న్నాసావ్యష్టయోఽభవ న్నిత్యర్థః. జిఘృక్షతో గంధ మాఘ్రాతు మిచ్ఛతో బ్రహ్మణః తత్ర నసి నాసాయాం గంధవహః గంధప్రాపకో వాయుః ఘ్రాణాధిష్ఠాతా ఘ్రాణ ఇంద్రియం చ నిరభివ్యతేత్యన్వయః. ౨౦

చక్షుర్వ్యష్టిసృష్టిమాహ (యదేతి.) యదా ఆత్మని దేహే నిరాలోకం. అర్థాభావేఽవ్యయీ భావః. ఆసీదితి శేషః. తదా ఆత్మానం దేహం చకారా దన్యచ్చ వస్తు దిదృక్షత స్తస్య బ్రహ్మణోఽక్షిణీ అధిష్ఠానే నిర్భిన్నౌ చక్షురింద్రియస్య వ్యష్టియుగ్మౌ న్యుత్పన్నానీ త్యర్థః చక్షుః చక్షురింద్రియగుణ గ్రహో రూపగుణగ్రాహకం జ్యోతి రాదిత్యశ్చే త్యర్థః. స హి చక్షురభిమానీ ఆదిత్య శ్చక్షు ర్భూత్వాఽ క్షిణీ ప్రావిశదితి శ్రుతేః. ౨౧

శ్రోత్ర వ్యష్టిసృష్టి మాహ (బోధ్యమానస్యేతి.) ఋషిభి ర్వేదైః బోధ్యమానస్య ప్రబోధ్యమానస్య తత్ప్రబోధం గ్రహీతు మిచ్ఛతః ఆత్మనో బ్రహ్మణః కర్ణా వధిష్ఠానం దిశః శ్రోతాభి మానిదేవతాగుణగ్రహః శబ్దగ్రహణహేతుః శ్రోత్ర మింద్రియం నిరభిద్యత ఇత్యర్థః. శ్రోత్రేంద్రియ వ్యష్టియుగ్మౌ న్యభవన్నితి భావః. ౨౨

త్వగింద్రియవ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (వస్తున ఇతి.) వస్తునః ద్రవ్యస్య మృదుత్వం కాఠిన్యం చ లఘుత్వం చ గురుత్వం చ ఆ ఉష్ణం ఈషదుష్ణం చానుష్ణత్వస్య గ్రహణాయోగ్యత్వా దోష్ణం ఇత్యుక్తం గుర్వోష్ణేతి పాఠే యణాదేశ శ్ఛాందసః, శీతతాం చ ఏతాన్ గుణాన్ జిఘృక్షతః గ్రహీతు మిచ్ఛతః

జిఘృక్షత స్త్వచ్ నిర్భిన్నా తస్యాం రోమమహీరుహాః.
తత్ర చాంతర్బహిర్వాత స్త్వచా లబ్ధగుణో వృతః. ౨౩

హస్తౌ రురుహతు స్తస్య నానాకర్మచికీర్షయా,
తయోస్తు బల మింద్రశ్చ ఆదాన ముభయాశ్రయమ్. ౨౪

త్వగింద్రియవ్యష్టి రుత్పన్నా ఇత్యర్థః. వస్తుని హస్తే నాతోలితే లఘుత్వగురుత్వయో ర్జ్ఞానయోరపి త్వగింద్రియవిషయత్వ మితి జ్ఞేయమ్. అత్రేదం బోద్ధవ్యం. త్వగింద్రియస్య సూక్ష్మస్థూలరూపబాహ్యాభ్యంతరచర్మణీ ద్వే స్థానే స్థానభేదాచ్చ కండూః స్పర్శశ్చేతి విషయభేదః. విషయభేదాచ్చ మహీరుహాః వాయుశ్చేతి దేవతాద్వయం—

త్వచ మస్య వినిర్భిన్నాం వివిశు ర్ధిష్ణ్య మోషధీః,
అంశేన లోమభిః కండూ ర్యై రసౌ ప్రతిపద్యతే.
నిర్భిన్నాన్యస్య చర్మాణి లోకపాలోఽనిలోఽవిశత్,
ప్రాణే నాంశేన సంస్పర్శం యేనాఽసౌ ప్రతిపద్యతే.

ఇతి తృతీయే స్పష్ట మభిధాస్యమానత్వాత్. ఏవం చైకమేవ త్వగింద్రియం బాహ్యచర్మగతం లోమసువ్యాప్త మోషధిదేవతాకం కండూగ్రహణం ఏతదేవాంతర్బహిశ్చ స్పర్శగ్రహణా ద్వాయుదైవత మితి. ఏతదేవ సంగ్రహే ణాహ (తస్యా మితి.) తస్యాం త్వచి త్వగింద్రియే నిర్భిన్నే తదధిష్ఠాతృదేవతా మహీరుహా శ్చోత్పన్నా ఇత్యర్థః. అథ స్పర్శం గృహ్ణత స్తస్యైవ త్వగింద్రియస్య వాయ్వధిష్ఠితత్వమాహ (తత్ర చేతి.) తత్ర చ తత్రైవ త్వగింద్రియే వాతో వాయు ర్వృతః అధిష్ఠితవాన్. కథంభూతః ? త్వచా స్వాధిష్ఠేయ త్వగింద్రియేణ సాధనే నాంతర్బహిశ్చ లబ్ధగుణః లబ్ధః స్పర్శః గుణో యేన సః అంతర్బహిశ్చ స్పర్శసంపాదక ఇత్యర్థః. ౨౩

పాణివ్యష్టిసృష్టి మాహ (హస్తావితి.) నానాకర్మ ఆదానాదికర్మ చికీర్షతః లబ్ధస్పర్శం కర్తుమిచ్ఛతః తస్య బ్రహ్మణః హస్తౌ రురుహతుః బ్రహ్మగతహస్తసమష్టితః హస్తయుగ్మవ్యష్టయోఽభూవన్నిత్యర్థః. అత్ర స్థానే ఇంద్రియాధిష్ఠాతృకర్మాణ్యాహ (వృత్తిస్తృతీయే స్పష్టా తయోరితి.) తయో ర్హస్తయోః స్థానభూతయోః బలవాన్ పాణీంద్రియాపరపర్యాయబలసహితః ఇంద్రః అధిష్ఠాతేత్యర్థః. ఉభయాశ్రయం హస్తద్వయాశ్రయ మాదానం కర్మ విషయస్తు ఇంద్రియస్య హస్తద్వయగతత్వా దాదానమపి హస్తద్వయాశ్రయ మిత్యర్థః. ౨౪

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

గతిం జిగీషతః పాదౌ రురుహాతేఽభికామికామ్,
పద్భ్యాం యజ్ఞః స్వయం హవ్యం కర్మభిః క్రియతే నృభిః. ౨౫

నిరభిద్యత శిశ్నో వై ప్రజానందామృతార్థినః,
ఉపస్థ ఆసీత్ కామానాం ప్రియం తదుభయాశ్రయమ్. ౨౬

ఉత్సిసృక్షోర్ధాతుమలం నిరభిద్యత వై గుదమ్,
తతః పాయుస్తతో మిత్ర ఉత్సర్గ ఉభయాశ్రయః. ౨౭

పాదేంద్రియవ్యష్టిసృష్టి మాహ (గతి మితి.) అభికామికాం ఇచ్ఛానుసారాం గతిం జిఘృక్షతః బ్రహ్మణః పాదౌ రురుహాతే నిర్భిన్నా విత్యర్థః. అత్ర స్థానే ఇంద్రియాదీ న్యాహ (పద్భ్యా మితి) యజ్ఞో విష్ణుః. యజ్ఞో వై విష్ణురితి శ్రుతేః. యజ్ఞః స్వయమేవ పద్భ్యాం ఇంద్రియేణ ఇంద్రియస్య పాదద్వయస్థత్వాత్ పద్భ్యా మితి ద్వివచననిర్దేశః. పద్భ్యాం గతిసామర్థ్యాపాదకపాదేంద్రియేణ సహ పాదయో రధిష్ఠితవా నిత్యర్థః. నృభిః కర్మభిః గమనాగమనాదిభిః కర్మభిః హవ్యం హవిరర్థం ద్రవ్యం క్రియతే సంపాద్యత ఇత్యర్థః. గమనాదికం కర్మ హవ్యం విషయ ఇత్యుక్తమ్. ౨౫

ఉపస్థవ్యష్టిసర్గ మాహ (నిరభిద్యతేతి) ప్రజానందామృతార్థినః ప్రజాః అపత్యమాత్రం రతిః. ఆనందహేతుత్వా త్తస్యాః తాభ్యాం యదమృతం అమృతతుల్యం సుఖం తదర్థం యతః యద్వా ప్రజాం రత్యానందరూప మమృతం వార్థః. యతః బ్రహ్మణః సమష్ట్యుపస్థతః శిశ్నః వ్యష్ట్యుపస్థస్థానం నిరభిద్యత అభూ దిత్యర్థః. శిశ్నగ్రహణం యోషిల్లింగస్యా ప్యుపలక్షణం, శిశ్నః అధిష్ఠానం ఉపస్థ ఇంద్రియం ప్రజాపతి రధిష్ఠాతా రతిః కర్మ ఆనందో విషయ శ్చాసీత్ ఇత్యనుక్త మప్యూహ్యమ్. కామానాం స్త్రీసంభోగాదీనాం ప్రియం సుఖం ఉభయాశ్రయమ్. ఇంద్రియదేవతాశ్రయ మిత్యర్థః. యద్వా ఉభయాశ్రయం స్త్రీపుంలింగాశ్రయం ఇత్యర్థః. ఇంద్రియతత్త్వాన్నాశ్రయం ఇతి వా. ౨౬

పాయువ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (ఉత్సిసృక్షో రితి.) ధాతుమలం భుక్తానా మన్నాదీనా మసారాంశం త్యక్తు మిచ్ఛో ర్గుదం పాయ్వింద్రియస్థానం నిరభిద్యత. తతో గుదతః పాయురింద్రియం మిత్రోఽధిష్ఠాతా వాఽభూత్. ఉత్సర్గ స్త్యాగః ఉభయాశ్రయః ఇంద్రియతత్త్వాన్నాశ్రయో ధాతుమలత్యాగ ఇత్యర్థః. ౨౭

ఆసిసృప్సోః పురః పుర్యా నాభిద్వార మపానతః,
తత్రాపాన స్తతో మృత్యుః పృథ క్త్వ ముభయాశ్రయమ్ ౨౮

ఆదిత్సో రన్నపానానా మాసన్ కుక్ష్యంత్రనాడయః,
నద్యః సముద్రాశ్చ తయో స్తుష్టిః పుష్టి స్తదాశ్రయే. ౨౯

నిదిధ్యాసో రాత్మమాయాం హృదయం నిరభిద్యత,
తతో మన స్తత శ్చంద్ర స్సంకల్పః కామ ఏవ చ. ౩౦

త్వక్ చర్మమాంసరుధిరమేదోమజ్జాస్థిధాతవః.
భూమ్యప్తేజోమయాః సప్త ప్రాణో వ్యోమాంబువాయుభిః. ౩౧

ఏవం జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యష్టిసృష్టిమభిధాయ అన్యాసా మపి నాభ్యాదివ్యష్టిసృష్టి మాహ (ఆసిసృప్సో రితి.) పుర్యాః శరీరాత్ పురః శరీరాంతరాణి ఆసిసృప్సోః ఆ సర్వతో గంతు మిచ్ఛో ర్బ్రహ్మణో నాభిద్వారస్థానం నిరభిద్యత తత్ర నాభిద్వారే అపానో వాయు రింద్రియస్థానీయం తతోఽపానతో మృత్యు రధిష్ఠాతా పృథ క్త్వం శరీరత్యాగః ఉభయాశ్రయం ప్రాణాపానాశ్రయం ప్రాణాపాన వాయువియోగమరణస్య పురాణాంతరప్రసిద్ధేః. ౨౮

వ్యష్టికుక్ష్యంత్రనాడీనాం సృష్టిమాహ (ఆదిత్సోరితి) అన్నపానానా మాదిత్సోః సంగ్రహేచ్ఛోః కుక్ష్యంత్రనాడ్యః ఆసన్ అభూవన్, కుక్షి రధిష్ఠానమ్. అంత్రా ణ్యన్నసంగ్రహే కరణమ్, ఇంద్రియస్థానీయాని, నాడ్యస్తు పానసంగ్రహే తయో ర్నాడ్యంత్రవర్గయోః క్రమేణ నద్యః సముద్రాశ్చ దేవతే, తుష్టి రలంబుద్ధిః. పుష్టి ర్దేహపోషః, తదాశ్రయే నదీసముద్రాశ్రయే, సస్యాదిహేతుత్వాత్. ౨౯

మనోవ్యష్టిసృష్టి మాహ (నిదిధ్యాసో రితి.) ఆత్మమాయాం స్వరూపతిరోధాయకప్రవృత్తిం, నిదిధ్యాసో ర్నిరూపయితు మిచ్ఛతః, హృదయం కమలాకార మధిష్ఠానం, తతో మన ఇంద్రియం చంద్ర అభిమానీ సంకల్పః మనోవ్యాపారశ్చాభూ దిత్యర్థః. ౩౦

ఏవం బ్రహ్మశరీరాత్ సమష్టివ్యష్ట్యవయవవిశేషవిభాగ మభిధాయ తేషాం సార్వభౌతికత్వేఽపి త త్తద్భూతాంశభూయ స్త్వనిబంధనం తదాత్మకత్వ మాహ (త్వగితి.) చర్మ స్థూలమంత స్త్వక్. తదుపరి స్థితం సూక్ష్మం చర్మ త్వక్. త్వగాదయోఽస్థ్యంతా ద్వంద్వైకవద్భావేన నిర్దిష్టా ఏతే సప్త ధాతవః భూమ్యప్తేజోమయాః, ప్రాణస్తు వ్యోమాంబువాయుభి రారబ్ధ ఇతి శేషః. ౩౧

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

గుణాత్మకానీంద్రియాణి భూతాదిప్రభవా గుణాః,
మన స్సర్వవికారాత్మా బుద్ధి ర్విజ్ఞానరూపిణీ. ౩౨

ఏత ద్భగవతో రూపం స్థూలం తే వ్యాహృతం మయా,
మహ్యాదిభి శ్చావరణై రష్టభి ర్బహి రావృతమ్. ౩౩

అతఃపరం సూక్ష్మతమ మవ్యక్తం నిర్విశేషణమ్,
అనాదిమధ్యనిధనం నిత్యం వాఙ్మనసః పరమ్. ౩౪

(గుణాత్మేతి.) ఇంద్రియాణి గుణాత్మకాని శబ్దాదిగుణగ్రహణస్వభావాని, గుణా యదాత్మకాస్తే కే ఇత్యత ఆహ (భూతాదిరితి) భూతాదిః అహంకారః తత్ప్రభవాః శబ్దాదయో గుణాః ఇంద్రియాణ్యపి తత్ప్రభవత్వా త్తదాత్మకా న్యేవే త్యభిప్రాయః. మనః సర్వవికారాణాం కామసంకల్పాదీనా, మాత్మా ఆశ్రయః. బుద్ధిః విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం మహత్తత్త్వం తద్రూపిణీ బుద్ధిః. మహాన్వై బుద్ధిలక్షణ ఇతి వచనాత్. ౩౨

ఉపసంహరతి (ఏత దితి.) ఏత చ్చేతనాచేతనాత్మకం దేవాదివ్యష్టివస్తుజాతగర్భం. ఏతచ్ఛబ్దోఽండకటాహపరః. పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకార మహదవ్యక్తరూపై రష్టభి రండావరణైః బహిరావృతం భగవతః స్థూలం రూపం తే తుభ్యం మయా వ్యాహృతం సమ్యగభిహితమ్. ౩౩

తతో విలక్షణం రూపాంతర మస్తీత్యాహ (అత ఇతి) అయం శ్లోకో జీవపరః. అవ్యక్తస్యోక్తత్వా దన్యథా సమసంఖ్యానుపపత్తేః. అతః స్థూలరూపాత్ పరం పరత్వే నావస్థితం సూక్ష్మతరం వాలాగ్రశతభాగస్యేతి శ్రుత్యుక్తం ముక్తాత్మస్వరూపం రూపాంతర మపి భగవతోఽస్తీతి శేషః. సూక్ష్మతరత్వం కుతః? అవ్యక్తం చక్షురాదిభి ర్న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తం చక్షురా ద్యగ్రాహ్యం. తత్కుతః? నిర్విశేషణం శబ్దస్పర్శరూపాదిగుణాభావాత్ శబ్దాదివిశేషవదేవ చక్షురాదిగ్రాహ్యమితి భావః. నిర్విశేషత్వం కుతః? వాఙ్మనసః పరం దేవమనుష్యాదిబుద్ధిశబ్దాగోచరం, తదపి కుతః? అనాదిమధ్యనిధన మాది రుత్పత్తిః, నిధనం వినాశః మధ్య ముత్పత్తినిధనయో రంతరాళావస్థా, ఏతదవస్థాత్రయశూన్య మిత్యర్థః. తదపి వా కుతః? నిత్యం కాలాపరిచ్ఛిన్నం కాలపరిచ్ఛిన్న మేవావస్థాత్రయవదితి భావః. ౩౪

అమునీ భగవద్రూపే మయా తే అనువర్ణితే,
ఉభే అపి న గృహ్ణంతి మాయాసృష్టే విపశ్చితః. ౩౫
స వాచ్యవాచకతయా భగవాన్ బ్రహ్మరూపధృక్,
నామరూపక్రియా ధత్తే సకర్మాకర్మకః పరః. ౩౬

ఏవం ప్రవృతిమండలోత్తీర్ణం ముక్తాత్మస్వరూపం విశోధ్య సంసృష్టాసంసృష్టయో రుభయోః సంసృష్టస్యావిద్యావేష్టితత్వాత్ ముక్తస్వరూపస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుగ్మగసోనాలం వనతయా శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషేధతి (అమునీ ఇతి.) తే తుభ్యం, మయాఽనువర్ణితే భగవత అమునీ స్థూలసూక్ష్మే రూపే న గృహ్ణంతి నోపాసతే ఉపాసకా ఇతి శేషః ఉపాసకా ఉపాస్యశుభాశ్రయత్వేన గృహ్ణంతి ఇత్యర్థః. కుతః విపశ్చితః సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణో మాయాసృష్టేః సంకల్పసృష్టేః భగవత్సం కల్పాయత్తత్వాత్ బంధమోక్షయో రిత్యర్థః. మూర్తస్య సంసృష్టచేతనస్య అవిద్యావేష్టితత్వే నాశుద్ధత్వా న్ముక్తస్వరూపస్య స్వతః శుద్ధివిరహాచ్చ నోపాసనావిషయత్వం కిం త్వాదిత్యవర్ణం ఇత్యాది వేదాంతసిద్ధం పరమాత్మనో మూర్తిం రూప మేవోపాస్య మిత్యర్థః. తథా చ శౌనకేన చతుర్ముఖసన కాదీనాం జగదంతర్వర్తినా మవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతా ముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చా ద్యోగే నోద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతః శుద్ధివిరహాత్ శుభాశ్రయతాప్రతిషేధ ఉక్తః.

"ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతా జగదంతర్వ్యవస్థితాః,
ప్రాణినః కర్మజనితసంసారవశవర్తినః.
యత స్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినా ముపకారకాః,
అవిద్యాంతర్గతాః సర్వే తే హి సంసారగోచరాః.
పశ్చా దుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానేనై వోపకారకాః,
నైసర్గికో న వై బోధ స్తేషా మప్యన్యతో యతః,
తస్మా త్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గా దవబోధవత్."

ఇత్యాదినా ప్రాధాన్యేన ఉపాస్యత్వనిషేధః. భగవద్విభూతిత్వే నోపాసనం త్విష్ట మేవ. ౩౫

స్థూలత్వం భగవద్రూపత్వ మేవోపపాదయితుం భగవత ఏవ బ్రహ్మాదిరూపేణ స్రష్టృత్వాదిక మాహ (స ఇతి.) భగవాన్ వాచ్యవాచకతయాఽవస్థితః జగచ్ఛరీరకత్వా ద్వాచ్యతయాఽవస్థితః, ఆకాశశరీరకత్వాచ్చ వాచకాకాశగుణశబ్దరూపే ణావస్థితః, బ్రహ్మరూపధృక్ నామరూపక్రియా ధత్తే. బ్రహ్మరూపధృ గిత్యనేన న పారిగుక్తవ్యష్టిః చతుర్ముఖశరీరకా దిత్యవగమ్యతే. నామ దేవాదినామ, రూపం దేవాదిరూపం, క్రియాః తేషాం కృత్యాని, ధత్తే స్వపర్యంతనామక్రియాః వ్యాకరో దిత్యర్థః. యథా నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనమ్, 'వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః' ఇతి కథంభూతో విధత్తేఽకర్మకః అకర్మవశ్యః సకర్మా సంకల్పమాత్రవ్యాపారకః. ౩౬

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

ప్రజాపతీన్ మనూన్ దేవా నృషీన్ పితృగణాన్ పృథక్,
సిద్ధచారణగంధర్వాన్ విద్యాధ్రాసురగుహ్యకాన్. ౩౭

కిన్నరాప్సరసో నాగాన్ సర్పాన్ కింపురుషోరగాన్,
మాతృరక్షః పిశాచాం శ్చ ప్రేతభూతవినాయకాన్. ౩౮

కూష్మాండోన్మాదవేతాలాన్ యాతుధానాన్ గ్రహానపి,
ఖగాన్ మృగాన్ పశూన్ వృక్షాన్ గిరీన్ నృప సరీసృపాన్. ౩౯

ద్వివిధా శ్చతుర్విధా యేఽన్యే జలస్థలనభౌకసః,
కుశలాఽకుశలా మిశ్రాః కర్మణాం గతయ స్త్విమాః. ౪౦

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి తిస్ర స్సురనృనారకాః,

నామరూపక్రియాధానమేవ ప్రపంచయతి (ప్రజాపతీ నిత్యాదినా.) ద్వితీయాంతానాం ధత్తే ఇత్యనే నాన్వయః, తత్ర ప్రజాపత్యాదినామాని తద్వాచ్యాని రూపాణి తత్కర్మాణి చ జ్ఞేయాని పృథక్ తత్తదవాంతరభేదేన, గిరీన్ ఇత్యస్యానంతరం నృపతిసంబోధనమ్. ౩౭—౩౯

చతుర్విధా జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపేణ సా చతుర్విధా, పుమా న్న దేవో న నరో న పశుః న చ పాదపః. చతుర్విధో విభేదోఽయం ఇత్యుక్తదేవాదిరూపేణ వా చతుర్విధాః, జలస్థలనభాం స్యోకాంసి యేషాం తాన్ ధత్తే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. నన్వేకరూపేణైవ కిం న ధత్తే ఇత్యత ఆహ (కుశలే త్యాదినా.) కర్మణాం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపాణాం కర్మణాం పరాః ప్రాప్యాః గతయః ఫలాని కుశలా ఉత్తమాః అకుశలాః నీచాః మిశ్రాః మధ్యమాః. కర్మణాం విచిత్రత్వాత్ తత్ఫలానామపి వైచిత్ర్యమితి భావః. ౪౦

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (సత్త్వ మితి సార్ధేన.) సత్త్వం సాత్త్వికగతిః కర్మఫలరూపాద్ దేవత్వప్రాప్తి రుత్తమా సుఖప్రాచుర్యాత్, రజోగతి ర్మనుష్యతామిశ్రా, నారకశబ్దః స్థావరాద్యుపలక్షకః తమోగతి ర్నారకితా నీచేత్యర్థః. తత్రాపి సాత్త్వికరాజసతామససురనృనారకాసు గతిష్వపి యదైకైకతరః సాత్త్వికాదిః స్వభావః ఇతరాభ్యా మవశిష్టాభ్యాం స్వభావాభ్యాం ఉపహన్యతేఽనువిధ్యతే

తత్రాప్యేకైకశో రాజ& భిద్యంతే గతయ స్త్రిధా.
యద్వైకైకతరోఽన్యాభ్యాం స్వభావ ఉపహన్యతే. ౪౧.

పుష్ణాతి స్థాపయ& విశ్వం తిర్యఙ్నరసురాత్మభిః,
స ఏవేదం జగద్ధాతా భగవా& ధర్మరూపధృక్. ౪౨

సంనియచ్ఛతి కాలేన ఘనానీక మివాఽనిలః,
తతః కాలాగ్నిరుద్రాత్మా యత్సృష్ట మిద మాత్మనః. ౪౩

ఇత్థం భావేన కథితో భగవా& భగవత్తమః,
నేత్థంభావేన హి పరం ద్రష్టు మర్హంతి సూరయః. ౪౪

ఽభిభూయత ఇత్యర్థః. తదా ఏకైకశః ఏకైకం త్రిధా గతయో భిద్యంతే. యథా రజఃప్రచురా ఏకతరాః కేచిత్ కేవలరజఃప్రచురాః కేచిత్సత్త్వప్రచురాః కేచిత్తమఃప్రచురాః ఏవం సాత్త్వికతామసా అపి ప్రత్యేకం త్రిధే త్యర్థః. ఏతేన యావత్యః కర్మగతయ ఇత్యస్యాపి ఉత్తరముక్తం భవతి. ౪౧

ఏవం బ్రహ్మాంతర్యామిత్వేన స్రష్టృత్వ మభిధాయ సాక్షాత్ పాలయితృత్వ మాహ (స ఇతి) జగద్ధాతా జగత్స్రష్టా స ఏవ భగవాన్ తిర్యఙ్నరసురాత్మభిః తిర్యంచో వరాహమీనకచ్ఛపహంసాదయః, నరా రామకృష్ణాదయః, సురా వామనసుయజ్ఞాదయః. ఏతై రవతారై రిదం విశ్వం స్థాపయ& పాలయ& ధర్మరూపధృక్ ధర్మశరీరకః స& పుష్ణాతి సంవర్ధయతి. ౪౨

రుద్రశరీరకత్వేన సంహర్తృత్వ మాహ (తత ఇతి.) కాలాగ్నిరుద్రాత్మా కాలాగ్నిరుద్రః ఆత్మా శరీరం యస్య సః కాలాగ్నిరుద్ర స్యాత్మభూత ఇతి వా స భగవా నుపదానభూతా దాత్మనః సృష్టం యద్విశ్వం తత్ కాలే కల్పాంతే సన్నియచ్ఛతి సంహరతి, అనిలో వాయుః మేఘసమూహ మివేతి దృష్టాంతః. ౪౩

జగద్వ్యాపారస్య జీవవత్ కర్మాయత్తత్వ మాశంక్య నేత్యాహ (ఇత్థ మితి.) ఇత్థంభావేన ప్రకృతస్రష్టృత్వాదిభావేన ప్రయుక్తః, భగవత్తమః జ్ఞానాదిపూర్ణతమః భగవాన్, కథితః సమ్యక్ ప్రతిపాదితః, సూరయో బ్రహ్మవిదః, ఇత్థంభావేన చిదచిద్రూపేణ పరం కేవలం ద్రష్టుం నార్హంతి, కింతు తద్విలక్షణత్వేన ద్రష్టు మర్హంతి. భగవా& భగవత్తమ ఇతి విశేషణద్వయం జీవవైలక్షణ్యప్రతిపాదకం జీవస్యాభగవత్త్వా త్తద్వ్యాపారః కర్మాయత్తః, పరమాత్మనః కర్తృత్వం అకర్మాయత్త మితి భావః. ౪౪

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

నాస్య కర్మణి జన్మాదౌ పరస్యాఽనువిధీయతే,
కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం మాయయాఽఽరోపితం హి తత్. ౪౫

నను "స ఏవ సృజ్యః స చ సర్గకర్తా" "యో మా మజ మనాదిం చ" "తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయం" ఇత్యాదినా సృజ్యత్వ మసృజ్యత్వం కర్తృత్వ మకర్తృత్వం వాఽవగమ్యతే, తత్కథం ఘటతే ఇత్యాశంక్య విధినిషేధయో ర్విషయవ్యవస్థానం చ దర్శయతి (నేతి.) అస్య జగతః కర్మణి సృష్టౌ పరస్య పరమాత్మనః జన్మాది ర్నానువిధీయతే పరమాత్మనః స్వరూపేణ సృజ్యః అపి తు సృజ్యవస్త్వంతరాత్మతయా తద్విశిష్టత్వాత్ సృజ్య ఇత్యుచ్యతే, తస్మా దజత్వం స్వరూపేణ సృజ్యత్వం తు సద్వారక మిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. కర్తృత్వాకర్తృత్వవిరోధం పరిహరతి (కర్తృత్వ మితి.) మాయయా ప్రకృత్యా జీవేష్వారోపితమ్, ప్రాకృతకరణకలేవరసాపేక్షం జీవగత కర్తృత్వం యత్తదేవ ప్రతిషేధార్థం ప్రతిషేధవిషయపరం సంకల్పమాత్రేణ కర్తృత్వం తు విధీయతే ఇత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షేతి ప్రకృత్యాదీనకర్తృత్వాభావో హి సూత్రితః ప్రతిషేధార్థ మిత్యత్రార్థశబ్దో విషయపరః "అర్థః స్యా ద్విషయే మోక్ష" ఇతి ప్రసిద్ధేః. "కర్మణి జన్మాదౌ పరస్యానువిధీయతే కర్తృత్వప్రతిషేధార్థ" మిత్యపి పాఠః. తత్రాయ మర్థః, నను జీవవిలక్షణత్వేన పశ్యతీ త్యుక్తం కథ మేత దుపపద్యతే, జీవవ దస్యాపి జన్మకర్మాదిదర్శనాత్ ఇత్యత ఆహ (నాస్యేతి) అస్య చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య జన్మాది కర్మాణి చ యద్వా జన్మాదిరూపే కర్మణి సత్యనుసృత్య ప్రపంచానుసారి జన్మాదిక మిత్యర్థః. పరమాత్మనో న విధీయతే ప్రపంచవత్ కర్మాయత్తజన్మాదికం పరమాత్మనో న విధీయతే న ప్రతిపాద్యతే, "అజాయమానో బహుధా విజాయత" ఇత్యాదివేదాంతవాక్యై రితి శేషః. పరమాత్మనో జన్మాదికకర్మాయత్తమితి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యత ఆహ (కర్తృత్వేత్యాదినా) హి యస్మాత్ జన్మకర్మాదికం మాయయా స్వకీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన మాయావయునం జ్ఞాన మితి జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః "మాయయా సతతం వేద్మి ప్రాణినాం చ శుభాశుభ" మితి ప్రయోగా చ్చ కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం కర్మాయత్తకర్తృత్వస్య ప్రతిషేధార్థం ప్రతిషేధాయారోపితం స్వస్మి న్నితి శేషః. మదీయజన్మకర్మాదికం జీవవన్న కర్మాయత్త మితి ప్రదర్శనాయ స్వేచ్ఛయైవ స్వస్మిన్ దైవ మానుషజన్మకర్మాదిక మారోపితం గృహీత మిత్యర్థః. తథా చ భగవతైవ గీయతే—

"అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మమాయయా" ఇతి, ౪౫

అయం తు బ్రహ్మణః కల్ప స్సవికల్ప ఉదాహృతః,
విధి స్సాధారణో యత్ర సర్గాః ప్రాకృతవైకృతాః. ౪౬

పరిమాణం చ కాలస్య కల్పలక్షణవిగ్రహమ్,
యథా పురస్తా ద్వ్యాఖ్యాస్యే పాద్మం కల్ప మథో శృణు. ౪౭

శౌనక ఉవాచ—

యదాహ నో భవాన్ సూత క్షత్తా భాగవతోత్తమః,
చచార తీర్థాని భువః త్యక్త్వా బంధూన్ సుదుస్త్యజాన్. ౪౮

పురుషోఽయం వినిర్భిద్యే త్యాదినోక్త మర్థ ముపసంహరతి (అయం త్వితి.) బ్రహ్మణః అయం కల్పః మహాకల్పః సవికల్పః అవాంతరకాలవిభాగవానుదాహృత దిఙ్మాత్రత్వే నోక్తః, అస్మిన్ కల్ప ఇవ కల్పాంతరేఽపి సృష్టి రిత్యాహ (విధిరితి.) యత్ర మహాకల్పే ప్రాకృతమహదాదిపృథివ్యంతాః సర్గా వైకృతాః పృథివ్యాదివికారై రారబ్ధాః సర్గాః ఇత్యయం విధిః ప్రకారః అన్యై ర్మహాకల్పాదిభిః సాధారణః సమానః ఏతేన పురుషావయవై ర్లోకాః సపాలాః పూర్వకల్పితా ఇత్యాదినోద్భావితః "ధాతా యథాపూర్వ"మిత్యాది శ్రుతివిరోధః పరిహృతః. పురుషావయవానాం లోకానాం చోపాసనార్థం మిథః తాదాత్మ్యోపదేశేఽపి ప్రతికల్పం సృష్టే రైకరూప్యే విరోధాభావాత్. ౪౬

వక్ష్యమాణం సవిస్తరం ప్రతిజానీతే (పరిమాణమితి.) కాలస్య పరిమాణం స్థూలం సూక్ష్మం చ పరిమాణం కల్పస్య లక్షణ మియా నేవంరూపం లక్షణం విగ్రహమన్వంతరకల్పమన్వంతరాదిరూపం చ యథా యథావత్ పురస్తాత్, తృతీయస్కంధే వ్యాఖ్యాస్యే విస్తరేణ కథయిష్యే. పాద్మం కల్పమథోకార్త్స్న్యేన వ్యాఖ్యాయమానం శృణ్విత్యర్థః. ౪౭

ఏవం స్థితే శౌనకః ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభ ఇత్యాదినా స్వకృతస్య రాజకృతప్రశ్నస్య వైయాసకేరితి వచ స్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మన ఇత్యాదినా సూతేనోక్తం శుకోక్త ముత్తరం శ్రుత్వా పున రపి రాజకృతప్రశ్నానామేవ శుకోక్తా న్యుత్తరాణి విదురమైత్రేయసంవాదరూపేణ శ్రోతుకామః పృచ్ఛతి (యదేతి త్రిభిః.) హే సూత! భాగవతశ్రేష్ఠ! భగవాన్ "ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానాం అగతిం గతిమ్! వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ" ఇత్యుక్తగుణసంపన్నో యోఽసౌ క్షత్తా విదురః, సుదుస్త్యజాన్ త్యక్తు మశక్యాన్, బంధూం స్త్యక్త్వా, భువః పృథివ్యాః సంబంధీని తీర్థాని చచార. ౪౮

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

కుత్ర కౌషారవే స్తస్య సంవాదోఽధ్యాత్మసంశ్రితః,
యద్వా స భగవాం స్తస్మై పృష్ట స్తత్త్వ మువాచ హ. ౪౯
బ్రూహి న స్తదిదం సౌమ్య విదురస్య విచేష్టితమ్,
బంధుత్యాగనిమిత్తం చ తథైవాగతవాన్ పునః. ౫౦

సూత ఉవాచ —

రాజ్ఞా పరీక్షితా పృష్టో యదవోచ న్మహీపతిః,
తద్వోఽభిధాస్యే శృణుత రాజ్ఞః ప్రశ్నానుసారతః. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
పురుషసంస్థానువర్ణనం నామ దశమోఽధ్యాయః.
ఇతి ద్వితీయస్కంధః సమాప్తః.

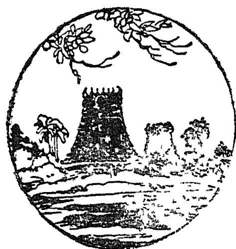
తస్య విదురస్య కౌషారవేః మైత్రేయస్య చ కుత్ర ప్రదేశేఽధ్యాత్మసంమత ఆత్మవిత్సమ్మతః సంవాదోఽభూత్. పృష్టో విదురేణ పృష్టః, స భగవాన్ మైత్రేయః. తస్మై విదురాయ, యద్వా యదేవ తత్త్వ మువాచ, తన్నో బ్రూహీ త్యుత్తరే ణాన్వయః. ౪౯

తదిదం తత్త్వం సౌమ్య! హే సూత! విదురస్య విచేష్టితం బంధుత్యాగే నిమిత్తం యత్తదపి పున ర్యథా యేన ప్రకారే ణావగతవాం స్తం ప్రకారం చ నోఽస్మభ్యం బ్రూహి ఇత్యర్థః. ౫౦

సూతస్తు భవత్పృష్టమేవ రాజ్ఞా శ్రీశుకం ప్రతి పృష్ట మతః శుకోక్తిరేవ భవదీయప్రశ్నస్యాప్యుత్తర మిత్యాహ (రాజ్ఞేతి.) పరీక్షితా రాజ్ఞాఽఽసమంతాత్ పృష్టో, మహామునిః శ్రీశుకో, యన్మైత్రేయోక్త మవోచత్, తదేవ రాజప్రశ్నానుక్రమేణ, వో యుష్మభ్య. మభిధాస్యే కథయిష్యే, శృణుత శ్రవణం కురుతేత్యర్థః. యూయమితి శేషః. ౫౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.
ద్వితీయస్కంధః సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత ద్వితీయస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

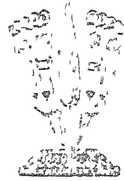
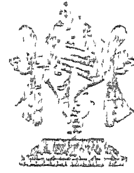
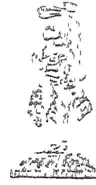
క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ—29			25.	అంతశ్శరీర ఆకాశాత్	10	15
1.	అంతకాలే తు పురుష	1	15	26.	అను ప్రాణంతి యం ప్రాణాః	10	16
2.	అభ్యసే న్మనసా శుద్ధం	1	17	27.	అతః పరం సూక్ష్మతమమ్	10	34
3.	అతః కవి ర్నామసు	2	3	28.	అమునీ భగవద్రూపే	10	35
4.	అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లసద్	3	12	29.	అయం తు బ్రహ్మణః కల్పః	10	46
5.	అధో అనంతస్య	2	26		ఆ—12		
6.	అన్నాద్యకామ స్త్వదితిం	3	4	30.	ఆండకోశే శరీరేఽస్మిన్	1	25
7.	అకామః సర్వకామో వా	3	10	31.	ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ	3	5
8.	అథాభిధేహ్యంగ	3	25	32.	ఆయు ర్హరతి వై పుంసాం	3	17
9.	అపాం వీర్యస్య సర్గస్య	6	7	33.	ఆత్మజాయాసుతాగార	4	2
10.	అవ్యక్తరససింధూనాం	6	10	34.	ఆత్మన్ భావయసే తాని	5	5
11.	అహం భవాన్ భవశ్చైవ	6	12	35.	ఆద్యోఽవతారః పురుషః	6	42
12.	అన్యే చ వివిధా జీవా	6	14	36.	ఆసీ ద్య దుదరాత్ పద్మం	8	8
13.	అహం భవో యజ్ఞ ఇమే	6	42	37.	ఆత్మమాయా మృతే రాజన్	9	1
14.	అత్రేః అపత్య మభికాంక్షత	7	4	38.	ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం	9	4
15.	అంతః సరస్యురుబలేన	7	15	39.	ఆభాసశ్చ నిరోధశ్చ	10	7
16.	అస్మత్ప్రసాదసుముఖః	7	23	40.	ఆసిసృప్సోః పురః పుర్యాం	10	28
17.	అజః సృజతి భూతాని	8	9	41.	ఆదిత్సో రన్నపానానా	10	29
18.	అత్ర ప్రమాణం హి భవాన్	8	25		ఇ—11		
19.	అధ్యర్హణీయాసన మాస్థితం	9	16	42.	ఇదం భాగవతం నామ	1	8
20.	అహమేవాస మేవాగ్రే	9	32	43.	ఇంద్రాదయో బాహవ	1	29
21.	అంతర్హితేంద్రియార్థాయ	9	38	44.	ఇయా నసా వీశ్వర	1	38
22.	అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ	10	1	45.	ఇత్థం ముని స్తూపరమేద్	2	19
23.	అవతారానుచరితం	10	5	46.	ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా	3	13
24.	అధిదైవ మథాధ్యాత్మ	10	14	47.	ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా	4	11

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
298.	యథాఽఽత్మమాయాయోగేన	9	26
299.	యావత్సఖా సఖ్యురివేశ	9	29
300.	యావానహం యథాభావో	9	31
301.	యథా మహాంతి భూతాని	9	34
302.	యదుతాహం త్వయా పృష్టో	9	45
303.	యోఽధ్యాత్మికోఽయం	10	8
304.	యదాత్మని నిరాలోక	10	21
305.	యదాహ నో భవాన్	10	48
	ర — 5		
306.	రజస్తమోభ్యా మాక్షిప్తం	1	20
307.	రూపాభికామో గంధర్వాన్	3	6
308.	రాజ్యకామో మనూన్	3	9
309.	రూపాణాం తేజసాం చక్షుః	6	3
310.	రాజ్ఞా పరీక్షితా పృష్టో	10	51
	వ 27		
311.	వరీయానేష తే ప్రశ్నః	1	1
312.	విశేషస్తస్య దేహోఽయం	1	24
313.	వ్రీడోత్తరోష్ఠోఽధర	1	32
314.	విజ్ఞానశక్తిం మహిమా	1	35
315.	వయాంసి తద్వ్యాకరణం	1	36
316.	విభూషితం మేఖలయా	2	11
317.	వైశ్వానరం యాతి	2	24
318.	వైయాసకిశ్చ భగవాన్	3	16
319.	వైయాసకే రితి	4	1
320.	విచికిత్సిత మేతన్మే	4	10
321.	విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనాత్	4	16
322.	విలజ్జమానయా యస్య	5	13

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
323.	వాయోరపి వికుర్వాణాత్	5	27
324.	విశేషస్తు వికుర్వాణాత్	5	29
325.	వైకారికా న్మనో జజ్ఞే	5	30
326.	వర్షపూగసహస్రాంతే	5	34
327.	వాచాం వహ్నే ర్ముఖం క్షేత్రం	6	1
328.	విక్రమో భూర్భువః స్వశ్చ	6	6
329.	వస్త్రా న్యోషధయః స్నేహా	6	24
330.	విశుద్ధం కేవలం జ్ఞానం	6	39
331.	విద్ధః సపత్న్యుదిత	7	8
332.	వక్షఃస్థలస్పర్శ	7	25
333.	విష్ణోర్ను వీర్యగణనాం	7	40
334.	వేదాహ మంగ పరమస్య	7	43
335.	వరం వరయ భద్రం తే	9	20
336.	వివక్షో ర్ముఖతో భూమ్నో	10	19
337.	వస్తునో మృదుకారిన్య	10	23
	శ 9		
338.	శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర	1	2
339.	శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ	2	2
340.	శ్వవిడ్ వరాహోష్ట్ర	3	19
341.	శ్రియఃపతి ర్యజ్ఞపతిః	4	20
342.	శ్రుత్వా హరిస్త మరణా	7	16
343.	శశ్వత్ ప్రశాంత మభయం	7	47
344.	శృణ్వతః శ్రద్ధయా నిత్యం	8	4
345.	శ్యామావదాతాః	9	11
346.	శ్రీర్యత్ర రూపిణ్యురుగాయ	9	13
	స — 40		
347.	సర్వధీవృత్త్యనుభూత సర్వ	1	39

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

(తృతీయస్కంధః)

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః
శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్:
విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1975] [మూల్యం : 15 రూ.

ప్రథమ ముద్రణము: 500 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్, [తిరుచ్చి జిల్లా]

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

తృతీయస్కంధ విషయానుక్రమణికా

పౌరవేంద్రగృహం హిత్వా ప్రవివేశాత్మసా త్కృతమ్. ౨

రాజోవాచ—

కుత్ర క్షత్తు ర్భగవతో మైత్రేయేణాస సంగమః,
కదా వా సహ సంవాద ఏత ద్వర్ణయ నః ప్రభో. ౩

న హ్యల్పార్థోదయ స్తస్య విదురస్య మహాత్మనః,
తస్మి న్వరీయసి ప్రశ్న స్సాధువాదోపబృంహితః. ౪

శ్రీసూత ఉవాచ—

స ఏవ మృషివర్యోఽథ పృష్టో రాజ్ఞా పరీక్షితా,
ప్రత్యాహతం సుబహువి త్ప్రీతాత్మా శ్రూయతా మితి. ౫

గృహస్య బుద్ధిమ త్త్వహేతుతయా. భగవానఖిలేశ్వర ఇతి శ్రీకృష్ణస్య పౌరవేంద్రగృహప్రవేశకథన మసంగతం, తద్గృహస్య భగవ న్నిగ్రహవిషయతయా వినంక్ష్యమాణత్వేన భగవత్ప్రవేశేన బుద్ధి మ త్త్వవర్ణనాసాగంత్యాత్. హిత్వేతి పదాస్వారస్యాచ్చ. ౧-౨

అథ లబ్ధప్రశ్నావసరో రాజా పృచ్ఛతి ద్వయేన (కుత్రేతి.) కుత్ర ప్రదేశే, మైత్రేయేణ సహ. భగవతః క్ష త్తుర్విదురస్య. సంగమః సంగతిః. ఆస బభూవ కదా కస్మిన్కాలే వా, తేన సహ సంవాదోఽభూత్, ఏతత్, హే ప్రభో శుక, నః అస్మభ్యం, వర్ణయ. ౩

స్వస్య శుశ్రూషా మావిష్కరోతి (నహీతి.) మహాత్మనః భగవత్ప్రవణచి త్తస్య విదురస్య సంబంధి వరీయసి పరావరత త్త్వజ్ఞత్వాదిగుణై రుత్కృష్టే. తస్మి న్మైత్రేయే ప్రశ్నః, అల్పార్థోదయః అల్పార్థస్యోదయో యస్మా త్సః అల్పప్రయోజనోదయః, న హి భవతి, కథంభూతః? ప్రశ్నః, సాధువాదోపబృంహితః సాధూనాం సతాం వాదేన చరిత్రరూపేణ వాదేన ఉపబృంహితః వి స్తృతః, అత స్తదవశ్యం। మయా శ్రోతవ్య మితి భావః. ౪

ఏవ మాపృష్టో రాజ్ఞా ముని రాహే త్యాహ సూతః (స ఇతి) రాజ్ఞా పరీక్షితా, ఏవ మాపృష్ట స్సాకల్యేన పృష్ట, స్సుబహువిత్, సుష్ఠు బహు వే త్తీతి సుబహువిత్, సః మునిః, సమీచీనప్రశ్నేన సంతుష్టచి త్తః, శ్రూయతా మిత్యామంత్ర్య, తం రాజానం ప్రతి ఆహ. ౫

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

యదా తు రాజా స్వసుతా నసాధూ న్పుష్ణ న్నధర్మేణ వినష్టదృష్టిః.
భ్రాతుర్యవిష్ఠస్య సుతా న్విబన్ధూ న్ప్రవేశ్య లాక్షాభవనే దదాహ. ౬

యదా సభాయాం కురుదేవదేవ్యాః కేశాభిమర్శం సుతకర్మ గర్హ్యమ్.
న వారయామాస నృప స్స్నుషాయా స్స్వాస్రై ర్హరంత్యాః కుచకుంకుమాని. ౭

ద్యూతే త్వధర్మేణ చ తస్య సాధో స్సత్యావలంబస్య వనాగతస్య.
న యాచితోఽదా త్సమయేన దాయం తమోజుషాణో య దజాతశత్రోః ౮

యదా చ పార్థప్రహిత స్సభాయాం జగద్గురు ర్యాని జగాద కృష్ణః,

ఏవ మాపృష్టో రాజ్ఞా ముని స్త మేవ సంవాదం ప్రతుష్టూషు స్తావ ద్విదురస్య పౌరవేంద్ర గృహత్యాగే నిమిత్తాన్యాహ (యదాత్వితి.) యదా రాజా ధృతరాష్ట్రః, యవిష్ఠస్య కనీయసో భ్రాతుః, పాండో, స్సుతా, న్విబన్ధూ న్పితృహీనా న్యుధిష్ఠిరాదీన్, లాక్షాభవనే జతుగృహే, ప్రవేశ్య ప్రవిష్టా న్కృత్వా, దదాహ దగ్ధవాన్, తదా స విదురః, ఆయాత్ గత ఇత్యేకాదశే క్రియాసంబంధః, ఏవము త్తరత్రాపి. కథంభూతో రాజా? వినష్ట దృష్టిః వినష్టా దృష్టిః. ధర్మవిషయకం జ్ఞానం చక్షు శ్చ. యస్య సః, అత ఏవ అధర్మేణాఽసాధూన్ ఖలాన్, స్వసుతాన్. పుష్ణన్, ఏవంభూతో దదా హేత్యన్వయః. ౬

(యదా చ.) నృపః ధృతరాష్ట్రః, సభాయాం, కురుదేవస్య యుధిష్ఠిరస్య, దేవ్యాః ద్రౌపద్యాః. కేశాభిమర్శరూపం, గర్హ్యం నిందితం, సుతకర్మ స్వపుత్రకర్తృకం కర్మ. న వారయామాస. తదాఽఽయాదిత్యన్వయః. కథంభూతాయాః కురుదేవదేవ్యాః, ఆత్మనః స్నుషాయాః, స్వాస్రైః స్వీయై రశ్రుభిః. కుచకుంకుమాని స్వకుచగతకుంకుమాని, హరంత్యాః అపహరంత్యాః ౭

(ద్యూత ఇతి.) తమోజుషాణః తమఃప్రధానో, రాజా. య. ద్యదా సమయేన ప్రతిజ్ఞాతావసరేణ, దాయం రిక్థం, యాచతోఽజాతశత్రోః, నాదా న్న దదౌ, తదాఽఽయాదిత్యన్వయః. కథంభూత స్యాజాతశత్రోః. వనాగతస్య వనాత్ప్రత్యాగతస్య. సత్యావలంబస్య సత్యం ధర్మం అవలంబ ఆశ్రయో యస్య, సాధో స్సాధులక్షణలక్షితస్య, ద్యూతే, జ్ఞాతిభి రధర్మేణ, జితస్య పరాజితస్య. ౮

(యదేతి.) పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ, ప్రహితః ప్రేషితః. జగతాం గురుః ధర్మోపదేష్టా.

న తాని పుంసా మమృతాయనాని రాజోరుమేనే క్షతపుణ్యలేశః. ౯

య దోపహూతో భవనం ప్రవిష్టో మంత్రాయ పృష్టః కిల పూర్వజేన.
అథాహత స్మంత్రదృశాం వరీయా న్యన్మంత్రిణో వైదురికం వదంతి. ౧౦

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

అజాతశత్రోః ప్రతియచ్ఛ దాయం తితిక్షతో దుర్విషహం తవాగః.
సహానుజో యత్ర వృకోదరాఽహి శ్శ్వసన్రుషాయ త్త్వ మలం బిభేషి. ౧౧

పార్థాం స్తు దేవో భగవా న్ముకుందో గృహీతవా న్స క్షితిదేవదేవః,

భగవాన్ శ్రీకృష్ణః, సభాయాం. యాని, పుంసాం భీష్మాదీనాం, అమృతాయనాని అమృతస్రావీణి, వచాంసి, జగాద, తాని వచాంసి, యదా చ, రాజా ధృతరాష్ట్రః నోరుమేనే న బహుమేనే, తదాఽయాత్. కథంభూతో రాజా ? క్షతపుణ్యలేశః క్షతో వినష్టః పుణ్యస్య లేశో యస్య సః. ౯

(యదేతి) యదా, పూర్వజేన ధృతరాష్ట్రేణ, మంత్రాయ ఉపహూతః ఉప సమీపే హూత ఆహూతః, భవనే గృహే, ప్రవిష్టః పశ్చాన్మన్త్రం ఆలోచనం ప్రతి, పృష్టః. మన్త్రదృశాం మన్త్రవిదాం మధ్యే, వరీయాన్ శ్రేష్ఠః, విదురః, అథ ప్రశ్నానంతరం, ఉవాచ మన్త్రవిద్వరీయస్త్వమేవాహ (యదితి) య, ద్యతః, వైదురికం విదురోక్తమేవ మన్త్రం, మంత్రిణః ఇతరే సర్వే మంత్రిణః, వదంతి. ౧౦

పృష్టః కిమాహేత్యత ఆహ (అజాతశత్రోరితి.) దుర్విషహం సోఢు మశక్యం, తవ ఆగః అపరాధం, తితిక్షతః మృష్యతః, అజాతశత్రోః, దాయం ప్రతియచ్ఛ. అసమర్థైః పరం తితిక్షయైవ భవితవ్య మిత్యత ఆహ. సహానుజః అర్జునాదిభి స్సహితః, వృకోదరో భీమః, స ఏవాహిః సర్పః, రుషా శ్వసన్, యత్ర అజాతశత్రుసన్నిధౌ, వర్తతే, యత్ యస్మాత్ వృకోదరాత్త్వ, మలం నితరాం, బిభేషీత్యర్థః. ౧౧

భగవత్సహాయానాం పార్థానాం బలీయ స్త్వం కిము వక్తవ్యమిత్యాహ (పార్థానితి.) దేవః భగవాన్ సమగ్రజ్ఞానశక్త్యాదిసంపన్నః, ముకుందః శ్రీకృష్ణః, పాండవాన్, గృహీతవాన్ "మమ ప్రాణా హి పాండవా" ఇత్యభిమానవిశేషేణ పరిగృహీతవాన్, గృహ్ణాతు భగవాం స్తతో కి? మిత్యత ఆహ, స భగవాన్ క్షితిదేవదేవః. క్షితిదేవాః బ్రహ్మణాః, తేషాం దేవః బ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః. యత్ర భగవాన్

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

ఆ సే స్వపుర్యాం యదుదేవదేవో వినిర్జితాశేషనృదేవదేవః. ౧౨

స ఏష దోషః పురుషద్విడాస్తే గృహాన్ప్రవిష్టో య మపత్యబుద్ధ్యా,
పుష్ణాసి కృష్ణా ద్విముఖో గతశ్రీ స్త్యజాఽశ్వసేనం కులకౌశలాయ. ౧౩

ఇత్యూచివాం స్తత్ర సుయోధనేన ప్రవృద్ధకోపస్ఫురితాధరేణ,
అసత్కృత స్సన్ స్పృహణీయశీలః క్షత్తా స కర్ణానుజసౌబలేన. ౧౪

బ్రహ్మణ్యో వర్తతే "తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతి" రితి న్యాయేన, తత్త్రైవ విజయ ఇత్యర్థః. దూరస్థేన భగవతా కిం భవితవ్యమితి మావోచ ఇత్యాహ. స్వపుర్యా మేవా స్తే, ఆస్తాం స్వపుర్యా మథా ప్యేకేన కిం భవితవ్య మిత్యత్రాహ, యదుదేవదేవః, యదూనాం దేవాః యదుశ్రేష్ఠాః. సాత్యకిప్రద్యుమ్నాఽనిరుద్ధాదయః, తేషాం దేవః ప్రభుః, యాదవా స్తత్సన్నిధావేవాసత ఇత్యర్థః. యాదవతుల్యా యోద్ధారో మత్సన్నిధావపి సంతీత్యత ఆహ, వినిర్జితాశేషనృదేవదేవః, నృదేవాః రాజానః, వినిర్జితా అశేషా నృదేవా యైస్తే. తేషా మపి దేవ ఇత్యర్థః. సమస్తదిగ్విజేతౄణాం రాజ్ఞా మపి ప్రభుః. ౧౨

ఏవం భగవత్సహాయానాం పార్థానా మజేయత్వ మభిధాయ స్వకులవినాశకో భగవద్ద్వేషీ త్వత్పుత్రో దుర్యోధనో నిరూప్యతామిత్యాహ (స ఇతి.) యం దుర్యోధన మపత్యబుద్ధ్యా, త్వం పుష్ణాసి, స ఏష దుర్యోధనః, దోషః దోషప్రచురః, త్వదీయపాపరాశి రేవాపత్యరూపేణ మూర్తస్సన్ గృహాన్ప్రవిష్టః. కుతః? యతః పురుషద్విట్ భగవద్ద్వేషీ, ఆస్తే, కథంభూతః? కృష్ణాద్విముఖః, అత ఏవ గతశ్రీః అతః, అశ్వసేనం దుర్యోధనం కులకౌశలాయ "త్యజే దేకం కులస్యార్థే" ఇతి న్యాయేన స్వకులానిష్టనివృత్తయే. త్యజ జహీహి "అశ్వథైనం, అశ్వసేవ్య" మిత్యపి పాఠః, ఆద్యే ఏనం దుర్యోధన మాశు త్యజేత్యర్థః. ద్వితీయే అసేవ్యం మూర్ఖం, త మాశు త్యజేత్యర్థః ౧౩

(ఇతీత్థం) ఊచివాన్, విదుర ఇతి శేషః, అద్వైతస్య గృహత్యాగం వక్ష్య. న్నేతస్మిన్ సాక్షాత్పరకృతాభిభవ మాహ. తత్ర విదురేణైవ ముచ్యమానే. ప్రవృద్ధకోపస్ఫురితాధరేణ, ప్రవృద్ధః యః కోపః తేన స్ఫురితః చంచలః అధరో యస్య, తేన, కర్ణానుజసౌబలేన, కర్ణదుశ్శాసనశకునిసహితేన, సుయోధనేన, సద్భిః స్పృహణీయం శీలం యస్య సః క్షత్తా, అసత్కృతః, తిరస్కృతః. ౧౪

క ఏన మత్రోపజుహావ జిహ్మం దాస్యాః సుతం యద్బలి నైవ పుష్టః,
తస్మి న్ప్రతీపః పరకృత్య ఆస్తే నిర్వాస్యతా మాశు తత శ్శ్మశానః. ౧౫

స ఇత్థ మత్యుల్బణకర్ణబాణై ర్భ్రాతుః పురో మర్మసు తాడితోపి,
స్వయం ధను ర్ద్వారి నిధాయ మాయాం గతవ్యథోఽయా దురుమానయానః. ౧౬

స నిర్గతః కౌరవపుణ్యలబ్ధో గజాహ్వయా త్తీర్థపదః పదాని,
అన్వాక్రమ త్పుణ్యచికీర్షయోర్వ్యా మధిష్ఠితో యాని సహస్రమూర్తిః. ౧౭

తిరస్కారప్రకార మేవాహ (క ఇతి.) దాస్యాః సుతం జిహ్మం కుటిలాత్మాన మేనం, అత్ర మంత్రే, ఉపజుహావ ఆహూతవాన్, జిహ్మత్వం స్ఫుటయతి – యద్బలినా యేషా మస్మాకం బలినా యస్య మమ బలినా అన్నే నైవ, పుష్టః సంవర్ధితః, తస్మి న్మయి, ప్రతీపః ప్రతికూలః, పరకృత్యే పరేషాం శత్రూణాం కృత్యే కార్యే. ప్రథమా న్తత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః. శత్రుకార్యపరః, ఆస్తే వర్తతే, అతః శ్మశానః శూద్రః "పద్యుహవా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్ర" ఇతి శ్రుతేః, పురా న్ని రాస్యతాం నిర్యాప్యతామ్. ౧౫

స విదురః. అత్యుల్బణైః కఠినైః. శ్రోతుః పురః కర్ణయోః బాణవ దాపతద్భిః వాక్యైః, స్తీక్ష్ణై ర్మర్మసు తాడితో వ్యథితోపి గతవ్యథః "యం హి న వ్యథయ న్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభే" త్యు క్తరీత్యా, గతవ్యథః, అత ఏవ, స్మయన్ ఈషద్ధసన్, "స్వే య మితి పాఠే" ధను ర్విశేషణం, ధను శ్శరాసనం ద్వారి నిధాయ, తీర్థాన్యటిష్యతో మమ కిం ధనుషేతి బుద్ధ్యా, నిధాయ, మాయాం సర్వజనసమ్మోహినీం భగవన్మాయాం, ఉరుమానయానః అహో మాయాయా మాహాత్మ్యమితి బహు మన్యమానః, అయా న్నిర్గతః, గృహా దితిశేషః. ౧౬

ఏవం గృహత్యాగహేతూన్ త త్త్యాగం చాఽభిధాయ తస్య తీర్థాటనప్రకార మాహాఽ ష్టభిః (స ఇతి.) కౌరవపుణ్యలబ్ధః కౌరవాణాం పుణ్యేన లబ్ధః సః విదురః. గజాహ్వయాత్ పట్టణా న్నిర్గతః, కౌరవపుణ్యలబ్ధ ఇత్యనేన తేషాం భాగ్య మేవ తేన రూపేణ నిర్గత మితి సూచితం, తీర్థం పాదే యస్య తస్య హరేః పదాని స్థానాని పుణ్యం కర్తు మిచ్ఛయా, అన్వాక్రమత్, అనుచచార, కాని పదాని, ఉర్వ్యాం భూమ్యాం. యాని పదాని, సహస్రమూర్తిః సహస్రాణి బహూని మూర్తయః రంగేశ వేంకటేశహస్తిశా ద్యర్చారూపాణి, యస్య తథాభూతో భగవా నధిష్ఠితః అధిష్ఠాయ స్థితః. ౧౭

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

పురేషు పుణ్యోపవనాద్రికుంజే ష్వపంకతోయేషు సరిత్సరస్సు,
అనంతలింగైః స్సమలంకృతేషు చచార తీర్థాయతనే ష్వనన్యః. ౧౮

గాం పర్యట న్మేధ్యవివిక్తవృత్తి స్సదాఽఽప్లుతోఽధశ్శయనోఽవధూతః,
అలక్షిత స్స్వై రవధూతవేషో వ్రతాని చేరే హరితోషణాని. ౧౯

ఇత్థం వ్రజ న్భారత మేవ వర్షం కాలేన యావ ద్గతవా న్ప్రభాసమ్,
తావ చ్ఛశాస క్షితి మేకచక్రా మేకాతపత్రా మజితేన పార్థః. ౨౦

తత్రైవ శుశ్రావ సుహృద్వినష్టిం వనం యథా వేణుజవహ్నిసంశ్రయమ్,

(పురేష్వితి.) పురేషు పుణ్యాని ఉపవనాని చ అద్రయ శ్చ కుంజాని చ యేషుతేషు, అపంకాని నిర్మలాని తోయాని యేషు తేషు, సరిత్సరస్సు సరితశ్చ సరాంసి చ తేషు అనంతస్య భగవతః లింగైః మూర్తిభి, స్సమ్య గలంకృతేషు తీర్థాయతనేషు. తీర్థస్థానేషు అనన్యః అవ్యభిచరితభగవద్భక్తియోగనిష్ఠః చచార పర్యాటత్. ౧౮

(గామితి.) గాం భూమిం, పర్యటన్, మేధ్యై ర్వివిక్తైః. జాత్యాశ్రయనిమిత్తా దుష్టై రన్నాదిభిః, వృత్తి రాజీవనం యస్య సః. సదా, ఆప్లుతః స్నాతః, అధశ్శయనం యస్య సః. అవధూతః అభ్యంగోద్వర్తనాదిదేహసంస్కారరహితః, స్వైః దేహసంబంధిభి, రలక్షితః అదృష్టః, అవధూతానాం వేషో వల్కలాజినధారణాదిరూపో యస్య సః, హరితోషణాని హరి స్తోష్యతే ఏభి రితి హరితోషణాని. వ్రతాని చేరే ఆచరత్. ౧౯

(ఇత్థమితి.) భారతవర్ష మేవ, ఇత్థం వ్రజన్ పర్యటన్, కాలేన యావత్ యావతా కాలేన. ప్రభాసం ప్రభాసతీర్థం ప్రతి గతవా న్విదురః, తావంతం కాలం, పార్థో యుధిష్ఠిరః అజితేన అర్జునేన, సాకం. శ్రీకృష్ణేన హేతునా వా, ఏకాతపత్రాం ఏక మాతపత్రం శ్వేతాతపత్రం యస్యాం తాం, ఏకచక్రాం ఏకస్యైవ చక్రం సైన్యం యస్యాం తాం. క్షితిం శశాస అనుశిష్టవాన్. ౨౦

(తత్రేతి) ప్రభాసతీర్థం ప్రతి గమనానంతరం, తత్ర ప్రభాసతీర్థసమీపే, సంస్పర్ధయా

సంస్పర్ధయా దగ్ధ మథానుశోచన్ సరస్వతీం ప్రత్య గియాయ తూష్ణీమ్. ౨౧

తస్యాం త్రిత స్యోశనసో మనో శ్చ పృథో రథాఽగ్నే రసితస్య వాయోః,
తీర్థం సుదాసస్య గవాం గుహస్య య చ్ఛ్రాద్ధదేవస్య స ఆసిషేవే. ౨౨

అన్యాని చైవం ద్విజదేవదేవైః కృతాని నానాయతనాని విష్ణోః,
ప్రత్యఙ్గముఖ్యాంకితమందిరాణి యద్దర్శనా త్కృష్ణ మనుస్మరన్తి. ౨౩

తత స్త్వతివ్రజ్య సురాష్ట్ర మృద్ధం సౌవీరమత్స్యాన్ కురుజాంగలాం శ్చ,
కాలేన యావ ద్యమునా ముపేత్య తత్రోద్ధవం భాగవతం దదర్శ. ౨౪

స వాసుదేవానుచరం ప్రశాంతం బృహస్పతేః ప్రాప్తనయం ప్రతీతమ్,

పరస్పరసంఘర్షేణ, సుహృదాం కౌరవాదీనాం వినష్టిం, శుశ్రావ అశృణోత్, పరస్పరసంస్పర్ధయా వినాశే దృష్టాంతః వేణుభ్యో జాతో యో వహ్నిః స్తస్య సంశ్రయ మాశ్రయం వనం. యథా దగ్ధం. తద్వత్, అథ సుహృద్వినష్టిశ్రవణానంతరం అనుశోచన్. ప్రత్యక్ పశ్చిమాభిముఖం సరస్వతీం నదీం ప్రతి తూష్ణీ, మియాయ గతవాన్. ౨౧

(తస్యా మితి,) తస్యాం సరస్వత్యాం త్రితస్య త్రితేన సేవితం, తీర్థ మిత్యర్థః, త్రితాదీనా మేకాదశతీర్థాని, తత్తన్నామ్నా ప్రసిద్ధాని ఆసిషేవే ఆసేవితవాన్. ౨౨

(అన్యానీతి.) ద్విజదేవా ఋషయః, తై ర్దేవై శ్చ కృతాని వినిర్మితాని విష్ణో ర్నానాయతనాని బహువిధాని స్థానాని యద్దర్శనా ద్యేషా మాయతనానాం దర్శనాత్ కృష్ణ మనుస్మరంతి కృష్ణస్మారకా నీత్యర్థః, ప్రత్యంగా న్యాయుధాని తేషాం ముఖ్యం చక్రం. తేనాఽంకితాని మూర్ధన్యహేమకుమ్భేషు చిహ్నితాని, మందిరాణి యేషు, తాన్యఽన్యాన్య ప్యాసిషేవ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౨౩

(తత ఇతి.) తతః సరస్వత్యాః, ఋద్ధం సమృద్ధం, సురాష్ట్రదేశం సౌవీరాదీం శ్చ దేశా, న తివ్రజ్య అతిక్రమ్య. యావ దుద్ధవః ప్రాప్త, స్తావ, త్స్వయ మపి, కాలేన, యమునా, ముపేత్య, తత్ర యమునాతీరే, భాగవత ముద్ధవం దదర్శ. ౨౪

(స ఇతి.) సః విదురః, వాసుదేవానుచరం వాసుదేవమను [illegible] యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీ" త్యుక్త ముక్తవ త్ప్రబుద్ధభగవదాయ [illegible] త్సిత్రివృత్తిమన్తం,

(తీర్థయాత్రావరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

ఆలింగ్య గాఢం ప్రణయేన భద్రం స్వానా మపృచ్ఛ ద్భగవత్ప్రజానామ్. ౨౫

కచ్చి త్పురాణౌ పురుషౌ స్వనాభ్యపాద్మానువృత్త్యేహ కిలాఽవతీర్ణౌ,
ఆసాత ఉర్వ్యాః కుశలం విధాయ కృతక్షణౌ కుశలం శూరగేహే. ౨౬

కచ్చి త్కురూణాం పరమ స్సుహృన్నో భామ స్స ఆస్తే సుఖ మంగ శౌరిః,
యో వై స్వసౄణాం పితృవ ద్దదాతి వరా న్వదాన్యో వరతర్పణేన. ౨౭

కచ్చి ద్వరూథాధిపతి ర్యదూనాం ప్రద్యుమ్న ఆస్తే సుఖ మంగవీరః,

ప్రశాంతం శమదమాదిసంపన్నం, బృహస్పతే స్సకాశా త్ప్రాప్తనయం ప్రాప్తో నయో నీతిశాస్త్రం యేన తం, ప్రతీతం ప్రఖ్యాతం, ఉద్ధవం, ప్రణయేన గాఢం యథాతథా ఆలింగ్య స్వానాం స్వసంబంధినాం, భగవత్ప్రజానాం పుత్రపౌత్రాదీనా మన్యేషాం తత్పోష్యాణాం చ, భద్రం కుశలం అపృచ్ఛత్. ౨౫

ప్రథమం తావ ద్రామకృష్ణయోః కుశలం పృచ్ఛతి (కచ్చి దితి.) కచ్చి దితి కుశలప్రశ్న ద్యోతక మవ్యయం, స్వస్య, నాభౌ భవః స్వనాభ్యః స చాఽసౌ, పాద్మః పద్మసమ్భవో బ్రహ్మ తస్యాఽనువృత్త్యా ప్రార్థనయా, ఇహ భూలోకే అవతీర్ణౌ, పురాణౌ పురుషౌ, ఉర్వ్యాః కుశలం సుఖం, విధాయ కృత్వా కృతక్షణౌ లబ్ధావసరౌ సన్తౌ, శూరగేహే వసుదేవగృహే, కుశలం సుఖం కచ్చి దాసాతే కిల. ౨౬

వసుదేవస్య కుశలం పృచ్ఛతి. కురూణాం. సః పరమ స్సుహృత్, భామః (భావః) భద్రః పూజ్యో వా, యద్వా. భగినీపతిః కుంతీ వసుదేవస్య భగినీ. అతో దేవకీ పాండో ర్భగినీతి లోకవ్యవహారః సః ప్రసిద్ధః, శౌరిః శూరస్యాఽపత్యం వసుదేవః "అంగ హే ఉద్ధవ, సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, కథం భూత శ్శౌరిః, వదాన్యోఽత్యుదారః. స్వసౄణాం భగినీనాం వరతర్పణేన వరాణాం తత్పతీనాం తర్పణేన తృప్తికరవస్తుజాతప్రదానేన, సహ, వరా నభీష్టా నర్థాన్, పితృవ ద్దదాతి, అదాత్. ౨౭

ప్రద్యుమ్న మాపృచ్ఛతి (కచ్చి దితి.) యదూనాం, వరూథాధిపతిః సేనాధిపతి, ర్వీరః ప్రద్యుమ్నః, స్సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, అంగ హే ఉద్ధవ, కథంభూతః, ప్రద్యుమ్నః, రుక్మిణీ,

యం రుక్మిణీ భగవత్తో౽భిలేభ ఆరాధ్య విప్రాన్స్మర మాదిసర్గే. ౨౮

కచ్చి త్సుఖం సాత్వతవృష్ణిభోజదశార్హకాణా మధిప స్స ఆస్తే,
య మభ్యషించ చ్ఛతపత్రనేత్రో నృపాసనాశాం పరిహృత్య దూరాత్. ౨౯

కచ్చి ద్ధరే స్సౌమ్యసుత స్సదృక్ష ఆస్తే౽గ్రణీ రథినాం సాధు సాంబః,
అసూత యం జాంబవతీ వ్రతాఢ్యా దేవం గుహం యో౽ంబికయా ధృతో౽గ్రే. ౩౦

క్షేమం స కచ్చి ద్యుయుధాన ఆస్తే యః ఫల్గునా ల్లబ్ధధనూరహస్యః,
లేభే౽ంజసా౽ధోక్షజసేవ యైవ గతిం తదీయాం యతిభి ర్దురాపామ్. ౩౧

కచ్చి ద్బుధ స్స్వస్త్యన మీవ ఆస్తే శ్వఫల్గుపుత్రో భగవత్ప్రపన్నః,

---

విప్రానారాధ్య ఆదిసర్గే పూర్వజన్మని స్మరం కామం, సుతం పుత్రం యం ప్రద్యుమ్నం, భగవత్తః భగవత స్సకాశాత్, లేభే లబ్ధవతీ ౨౮

ఉగ్రసేనం పృచ్ఛతి సాత్వతాదీనా మధిపః, స ఉగ్రసేనః, సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, శతపత్రనేత్రః పుణ్డరీకాక్షో భగవాన్, స్వయం, నృపాసనాశాం నృపాసనస్య ఆశాం అభిలాషం, దూరాత్పరిహృత్య య ముగ్రసేన, మభ్యషించత్ అభిషిక్తవాన్ ౨౯

సామ్బం పృచ్ఛతి. హే (సౌమ్య.) రథినాం రథికానాం అగ్రణీ శ్శ్రేష్ఠః హరేః శ్రీకృష్ణస్య, సుత స్సదృక్షః హరిణా సమానః, సామ్బః, సాధు ఆస్తే కచ్చిత్, జామ్బవతీ, వ్రతాఢ్యా వ్రతనిష్ఠా సతీ, దేవం గుహం, పూర్వజన్మని దేవం కార్త్తికేయం యం సామ్బం, అసూత ప్రసూతవతీ, యః గుహః, అగ్రే పూర్వజన్మని. అమ్బికయా భవాన్యా, ధృతః, గర్భే ఇతి శేషః. ౩౦

సాత్యకిం పృచ్ఛతి (క్షేమ మితి.) యుయుధానః సాత్యకిః, క్షేమం కుశల, మాస్తే కచ్చిత్. యః యుయుధానః, ఫల్గునా దర్జునాత్, లబ్ధం ధనూరహస్యం ధనుర్వేదో, యేన సః, అధోక్షజస్య శ్రీకృష్ణస్య, సేవయైవ తదీయా మధోక్షజసంబంధినీం, యతిభి రపి దురాపాం, గతిం అంజసా సుఖేనైవ, లేభే ప్రాప్తవాన్. ౩౧

అక్రూరం పృచ్ఛతి (బుధః.) విజ్ఞాతతత్త్వః, అత ఏవ, అనమీవః అపాపః, భగవత్ప్రపన్నః భగవన్తం శరణం గతః, శ్వఫల్గుపుత్రః అక్రూరః, స్వస్తి కుశలం, ఆస్తే కచ్చిత్, యః

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

యః కృష్ణపాదాంకితమార్గపాంసు ష్వవేష్టత ప్రేమవిభిన్నధైర్యః. 32

కచ్చి త్సుఖం దేవకభోజపుత్ర్యా విష్ణుప్రజాయా ఇవ దేవమాతుః,
యా వై స్వగర్భేణ దధార దేవం త్రయీ యథా యజ్ఞవితాస మర్థమ్. 33

అపి స్విదాస్తే భగవా న్సుఖం వో యస్సాత్వతాం కామదుఘో௨నిరుద్ధః,
య మామనంతి స్మ హి శబ్దయోనిం మనోమయం సత్వతురీయతత్త్వమ్. 34

అపిస్వి దన్యే చ నిజాత్మదైవ మనన్యవృత్త్యా సమనువ్రతా యే,
హృదీకసత్యాత్మజచారుదేష్ణగదాదయ స్స్వస్తిచరంతి సౌమ్య. 35

శ్వఫల్గుతనయః, కృష్ణస్య పాదాభ్యా మంకితః చిహ్నితః, యో మార్గ స్తస్య, పాంసుషు రజస్సు, ప్రేమ్ణా, కృష్ణపాదాంకితమార్గదర్శనజనితప్రీత్యతిశయేన, విభిన్నం ధైర్యం, యస్య సః, అవేష్టత వ్యలుఠత్. 32

దేవకీకుశలం పృచ్ఛతి దేవకనామా యో భోజ స్తస్య పుత్ర్యాః, విష్ణుః శ్రీకృష్ణః, ప్రజా అపత్యం యస్యా స్తస్యాః, దేవక్యాః, దేవమాతు రదితే రివ, శివం కుశలం, కచ్చిత్, యా దేవకీ, స్వగర్భేణ, దేవం భగవన్తం, దధార, తత్ర దృష్టాంతః - త్రయీ వేదః, యజ్ఞవితానరూప మర్థం, యథా ప్రకాశకతయా బిభర్తి, తద్వ దిత్యర్థః. 33

అనిరుద్ధకుశలం పృచ్ఛతి (అపిస్వి దితి) సాత్వతాం భక్తానాం, వః యుష్మాకం, కామ దుఘః, అభీష్టప్రపూరకః, భగవా న్ అనిరుద్ధః, సుఖ మాస్తే, అపిస్విత్, అపిస్వి దుతస్వి దాదయః కచ్చి త్పర్యాయాః, య, మనిరుద్ధం, శబ్దయోనిం శాస్త్రప్రమాణకం, సత్వతురీయతత్త్వం, సత్వం భగవాన్, తస్య, తురీయం తత్త్వం చతుర్థాంశం, ఆమనన్తి, శబ్దయోనిత్వం కుతః, మనోమయం యోగపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యం, లౌకికప్రమాణావిషయమిత్యర్థః. 34

అవశిష్టసర్వయాదవానాం కుశలం యుగప త్పృచ్ఛతి (అపిస్వి దితి.) నిజాత్మదైవం స్వకీ యాత్మదైవతం, భగవన్తం, అనన్యవృత్త్యా ఏకాన్తభక్త్యా, సమనువ్రతాః సమ్య గనువర్తకాః హృదీ కాదయః, తే సర్వే, హే సౌమ్య ఉద్ధవ, స్వస్తి కుశలం, చర న్త్యపిస్విత్. 35

అపి స్వదోర్భ్యాం విజయాచ్యుతాభ్యాం ధర్మేణ ధర్మః పరిపాతి సేతుమ్,
దుర్యోధనోఽతప్యత యత్సభాయాం సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యా విజయానువృత్త్యా. ౩౬

కిం వా కృతాఘేష్వఘ మత్యమర్షీ భీమోఽహివ ద్దీర్ఘతమం వ్యముంచత్.
యస్యాఽంఘ్రిపాతం రణభూ ర్న సేహే మార్గం గదాయా శ్చరతో విచిత్రమ్. ౩౭

కచ్చి ద్యశోధా రథయూధపానాం గాండీవధన్వోపరతారి రాస్తే.
అలక్షితో య చ్ఛరకూటగూఢో మాయాకిరాతో గిరిశ స్తుతోష. ౩౮

యమా వుతస్విత్ తనయౌ పృథాయాః పార్థై ర్వృతౌ పక్ష్మభి రక్షిణీవ,

ఏవం యాదవానాం కుశలం పృష్ట్వ, మథ పాండవానాం పృచ్ఛతి (అపీతి.) స్వదోర్భ్యాం స్వభుజతుల్యాభ్యాం, విజయాచ్యుతాభ్యాం అర్జునకృష్ణాభ్యాం సహ, ధర్మో యుధిష్ఠిరః, ధర్మేణ వేదశాస్త్రావిరోధేన, సేతుం వర్ణాశ్రమాదిమర్యాదాం, పరిపాతి, అపి అపిస్విత్. యత్సభాయాం యస్య యుధిష్ఠిరస్య సభాయాం, విజయానువృత్త్యా విజయోఽర్జున స్తత్కర్తృకా, యా, అనువృత్తి స్సేవా తయా హేతుభూతయా, యా, సామ్రాజ్యలక్ష్మీ, స్తయా, దుర్యోధనః, అతప్యత, య మనువర్తతే విజయ, స్త మేవ సామ్రాజ్యలక్ష్మీ రప్యనువర్తత, ఇతిబుద్ధ్యాఽతప్యతేత్యర్థః. ౩౬

(కిం వేతి.) కృతాఘేషు కృతాపరాధేషు తత్కర్తృక, మఘం అపరాధం, కథంభూతం, దీర్ఘతమం బహుకాలానుచిన్తితం, అహివ, దత్యమర్షీ అసహిష్ణు, ర్భీమో, వ్యముంచ త్కిం వా, అమర్ష మితి శేషః, అమర్ష మత్యజ త్కి మిత్యర్థః. యస్య భీమస్యాఽంఘ్రిపాతం పాదాఘాతం, రణభూమి ర్న సేహే, కథంభూతస్య, గదాయాః విచిత్రం మార్గం గతిం, చరతః, గదాం విచిత్రం భ్రామయత ఇత్యర్థః. ౩౭

(కచ్చి దితి.) రథయూధపానాం మధ్యే యశోధా కీర్తిధారీ, ఉపరతారిః ఉపరతాః నివృత్తాః అరయో యస్మాత్సః ఉపరతారిః, గాండీవధన్వా అర్జునః ఆస్తే కచ్చిత్, యస్య గాండీవధన్వనః, శరకూటేన బాణసమూహేన, గూఢ స్సంవృతః, అతీవేతరై రలక్షితః, మాయాకిరాతః, మాయయా కిరాతవేషధరః, గిరిశో రుద్రః, తుతోష సంతుష్టః ౩౮

నకులసహదేవౌ పృచ్ఛ త్యేకేన (యమా వితి.) పార్థైః యుధిష్ఠిరభీమార్జునైః, పక్ష్మభిః,

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

రేమాత ఉత్థాయ మృధే స్వరిక్థం సుధాం సుపర్ణా వివ వజ్రివక్త్రాత్. ౩౯

అహో పృథాపి ధ్రియతేఽర్భకార్థే రాజర్షివర్యేణ వినాపి తేన,
యస్త్వేకవీరోఽతిరథో విజిగ్యే ధనుర్ద్వితీయః కకుభశ్చతస్రః. ౪౦

సౌమ్యాఽనుశోచే తమధఃపతంతం భ్రాత్రే పరేతాయ విదుద్రుహే యః,
నిర్యాపితో యేన సుహృత్స్వపుర్యా అహం స్వపుత్రాన్సమనువ్రతేన. ౪౧

సోఽహం హరేర్మర్త్యవిడంబనేన దృశో నృణాం చాలయతో విధాతుః,

రక్షిణీ ఇవ వృతౌ రక్షితౌ, అక్షిణీ ఫేతి ప్రగృహ్యత్వాభావ ఆర్షః, పృథాయాః కున్త్యాః, స్తనపౌ స్తనౌ పీతవన్తౌ, యమౌ యుగపజ్జాతౌ, నకులసహదేవౌ, మృధే యుద్ధే, స్వరిక్థం పరాచ్ఛత్రోః ఉత్థాయ లబ్ధ్వా, రేమాతే ఉతస్విత్, పరాత్స్వరిక్థలాభే దృష్టాన్తః వజ్రివక్త్రాత్ ఇన్ద్రముఖాత్. సుపర్ణా వివ గరుడా వివ, సుధాం యదిద్వౌ గరుడావమృతమానయేతాం తద్వ దిత్యర్థః. అభూతోపమేయమ్ ౩౯

పృథాయాః కుశలం, కిం పృచ్ఛేయం, యత స్తస్యాః పాండుం వినా ప్రాణధారణమేవాఽఽశ్చర్య మిత్యాహ (అహో ఇతి.) తేన ప్రసిద్ధేన, రాజర్షివర్యేణ పాండునా వినాఽపి, అర్భకార్థే అర్భకపోషార్థం, పృథా కుంతీ, ధ్రియతే, అవతిష్ఠతే, అహో ఇత్యాశ్చర్యే, యస్తు పాండుః, ఏకవీరః అసహాయవీరః, ధను రేవ ద్వితీయం యస్య సః, అతిరథః, ఏవంభూతః, చతస్రః కకుభః దిశః విజిగ్యే జితవాన్, ఏవంభూతేన పాండునా వినా పృథాజీవన మాశ్చర్య మేవ ౪౦

ధృతరాష్ట్ర మనుశోచతి (సౌమ్యేతి.) హే సౌమ్య ఉద్ధవ, పరేతాయ పరలోకం గతాయ, భ్రాత్రే పాండవే, యో విదుద్రుహే, తత్పుత్రేభ్యో ద్రోహకరణేన, తస్మా ఏవ ద్రోహంకృతవానిత్యర్థః, అత ఏవాఽధః నరకే, పతన్తం, ధృతరాష్ట్ర మనుశోచే, యేన ధృతరాష్ట్రేణ సుహృన్మిత్ర, మహం పురా న్నిర్యాపితః, యేన కథంభూతేన, స్వస్య పుత్రాన్ దుర్యోధనాదీన్, సమ్య గనువ్రతేన స్వపుత్రానుసారిణేత్యర్థః. ౪౧

ఏవం యాదవపాండవకౌరవాణాం కుశలం పృష్ట్వా, మథ స్వావస్థానప్రకార మాహ (స ఇతి.) సోఽహం తేన నిర్యాపితోఽహం, మర్త్యవిడమ్బనేన ఐశ్వర్యాచ్ఛాదకమర్త్యానుకారేణ నృణాం

నాఽన్యోపలక్ష్యః పదవీం ప్రసాదా చ్చరామి పశ్య న్గతవిస్మయోఽత్ర. ४२

నూనం నృపాణాం త్రిమదోత్పథానాం మహీం పున శ్చాలయతాం చమూభిః,
వధా త్ప్రపన్నార్తిజిహీర్షయేశో ప్యుపైక్షతాఽఘం భగవా న్కురూణామ్. ४३

అజస్య జన్మోత్పథనాశనాయ కర్మా ణ్యకర్తు ర్గ్రహణాయ పుంసామ్,
న త్వన్యథా కోఽర్హతి దేహయోగం పరో గుణానా ముత కర్మతన్త్రమ్. ४४

తస్య ప్రపన్నాఖిలలోకపానా మవస్థితానా మనుశాసనే స్వే,

దృశః, దృష్టి శ్చిత్తవృత్తిః, తాః, చాలయతో భ్రామయతః, విధాతుః జగన్నియన్తుః, హరేః శ్రీకృష్ణస్య, ప్రసాదాత్ అనుగ్రహాత్, పదవీం తద్విభూతిం జగ, త్పశ్యన్, అత ఏవ, గతవిస్మయః నివృత్తాశ్చర్యః అత్ర భూతలే, నాఽన్యోపలక్ష్యః ప్రచ్ఛన్న, శ్చరామి. ४२

నన్వయం శ్రీకృష్ణో విధాతా భక్తానుగ్రహీతా చేతి కి మితి పార్థాన్ స్వభక్తా న్నానుజగ్రాహ, కి మితి వా కౌరవాన్ స్వస్మి న్ద్వేషిణో న నిగృహీతవా, నిత్యత ఆహ (నూన మితి.) త్రిమదః, అభిజనవిత్తవిద్యామదః, యద్వా, ధనైశ్వర్యసేనామదః, తేన, ఉత్పథానాం ఉద్వృత్తానాం, చమూభిః సేనాభిః మహీం, పునః పున, శ్చాలయతాం కమ్పయతాం నృణాం వధా ద్ధేతోః, ప్రపన్నానాం పాండవానాం, ఆర్తేః పీడాయాః, జిహీర్షయా హర్తు మిచ్ఛయా, ఈశోఽన్యథా సమర్థ ఏవ హన్తుం సమర్థోపి, భగవా, న్కురూణాం, అఘ మపరాధం ఉపైక్షత. తదానీ మేవ తేషాం వధే అసద్వృత్తి రాజన్యవధో న స్యా దిత్యాశయేన ప్రతీక్షితవా నిత్యర్థః. నూనం నిశ్చితమ్. ४३

నను జగన్నియన్తు ర్భగవతః కిం మర్త్యవిడమ్బనేన ప్రయోజన మిత్యాత ఆహ (అజ స్యేతి.) అజస్య కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితస్య, జన్మ అకర్మాయత్తా స్వాసాధారణ ప్రాకృతదివ్యవిగ్రహపరిగ్రహరూపం జన్మ, ఉత్పథానాం నాశాయ, అకర్తుః కర్మాధీనకరణాయ త్తవ్యాపారరహితస్య, కర్మాణి పుంసాం గ్రహణాయ లోకసంగ్రహణా యేత్యర్థః, అన్యథా, దుష్కృద్వినాశాద్యర్థం, జన్మాదికం న చేత్, నను హే ఉద్ధవ, గుణానాం సత్వాదీనాం. పరః నియన్తా. అగుణవశ్య ఇత్యర్థః, దేహం కర్మకృతం దేహం, కర్మతన్త్రం కర్మకృతకర్మవిస్తారం చ, కోఽర్హతి కథ మర్హతి. అతో న కర్మకృతం జన్మ కర్మాదికం, అపి తూత్పథనాశాద్యర్థ మిత్యర్థః. ४४

ఏవం సాధుపరిత్రాణాద్యర్థ మవతీర్ణస్యాఽఽశ్రితవాత్సల్యజలధే ర్వార్తాం కథయేతి వద

తీర్థయాత్రావరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

అర్థాయ జాతస్య యదుష్వజస్య వార్తాం సఖే కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః

న్నుపసంహరతి (తస్యేతి.) స్వే స్వకీయే, అనుశాసనే ఆజ్ఞాయాం అవస్థితానాం ఆజ్ఞానుల్లంఘినా మిత్యర్థః. ప్రపన్నా, యే, అఖిలలోకపాః ఇన్ద్రాదయః, తేషా మర్థాయ ప్రయోజనాయ, యదుషు జాతస్యాఽవతీర్ణస్య, అజస్య కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యస్య, తీర్థకీర్తేః పవిత్రకీర్తేః, తస్య భగవతః శ్రీకృష్ణస్య, వార్తాం వృత్తాంతం, హే సఖే ఉద్ధవ, కీర్తయ కథయ. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

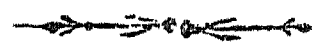
శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి భాగవతః పృష్టః క్షత్త్రా వార్తాం ప్రియాశ్రయామ్,
ప్రతివక్తుం న చోత్సేహ ఔత్కణ్ఠ్యా త్స్మారితేశ్వరః. ౧

యః పఞ్చహాయనో మాత్రా ప్రాతరాశాయ యాచితః,
త న్నైచ్ఛ ద్రచయ న్యస్య సపర్యాం బాలలీలయా. ౨

స కథం సేవయా తస్య కాలేన జరసం గతః,
పృష్టో వార్తాం ప్రతిబ్రూయా ద్భర్తుః పాదా వనుస్మరన్. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం విదురేణ పృష్టే ఉద్ధవే తస్య భగవతోఽవతారప్రభృతితత్సమాప్త్యవధిదివ్యచేష్టిత వర్ణనానురూప ముత్తరం వక్ష్యం స్తావ దుద్ధవస్య భగవద్విరహౌత్కణ్ఠ్యావేశేన ప్రతివచనాసామర్థ్య మాహ బాదరాయణిః (ఇతీత్యాదిషడ్భిః.) క్షత్త్రా విదురేణ, ప్రియాశ్రయాం ప్రియభగవద్విషయాం, వార్తాం ప్రతి, ఇత్యుక్తప్రకారేణ, పృష్టః, భాగవతః, ఉద్ధవః ఔత్కణ్ఠ్యాత్ స్నేహవిశేషాత్, స్మారితః ఈశ్వరః కృష్ణో యస్య సః, ప్రతివక్తుం ఉత్తరం వక్తుం, న చోత్సేహే న సమర్థోఽభూత్. ౧

ఏతదేవ కైముత్యన్యాయేన ప్రపఞ్చయతి ద్వాభ్యామ్ (య ఇతి,) పఞ్చహాయనః పఞ్చవర్షః యః ఉద్ధవః, మాత్రా జనన్యా, ప్రాతరాశాయ ప్రాతర్భోజనార్థం, యాచితః ప్రార్థితః, తం ప్రాతరాశం నైచ్ఛత్ కథంభూత స్సన్, అస్య శ్రీకృష్ణస్య సపర్యాం పూజాం, బాలలీలయా రచయన్, బాల క్రీడయా శ్రీకృష్ణం కంచి త్పరికల్ప్య పరికల్పితై రేవ సాధనైః పరిచర్యాం కుర్వన్నిత్యర్థః. ౨

ఏవం బాల్యప్రభృతి తస్య భగవత స్సేవయా, కాలేన, జరసం జరాం, గతః ప్రాప్తః స ఉద్ధవః, వార్తాం ప్రతి పృష్టః, భర్తుః శ్రీకృష్ణస్య, పాదా వనుస్మరన్, కథం ప్రతిబ్రూయాత్. ౩

తృతీయస్కంధే - ద్వితీయోఽధ్యాయః

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

స ముహూర్త మభూ త్తూష్ణీం కృష్ణాంఘ్రిసుధయా భృశమ్,
తీవ్రేణ భక్తియోగేన నిమగ్న స్సాధు నిర్వృతః. ౪

పులకోద్భిన్నసర్వాంగో ముంచ న్మీలదృశా శుచః,
పూర్ణార్థో లక్షిత స్తేన ప్రేమప్రసరసంప్లుతః. ౫

శనకై ర్భగవల్లోకా న్నృలోకం పున రాగతః,
విమృజ్య నేత్రే విదురం ప్రత్యాహోద్ధవ ఉత్స్మయన్. ౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కృష్ణద్యుమణినిమ్రోచే గీర్ణే ష్వజగరేణ హ,
కిం ను నః కుశలం బ్రూయాం గతశ్రీషు గృహే ష్వహమ్. ౭

ఏవం ప్రత్యుత్తరాసామర్థ్య మభిదాయ అథ తస్య పరిపూర్ణభక్తియోగేన పరవశస్య మహతా ప్రయత్నేన సామర్థ్య మాహ (స ఇతి.) కృష్ణాంఘ్రిసుధయా సాధు నిర్వృతః తీవ్రేణ భక్తియోగేన, నిమగ్నః పరవశః, స ఉద్ధవః, ముహూర్తమాత్రం తూష్ణీ మభూత్. ౪

పులకేన రోమాంచే, నోద్భిన్నం వ్యాప్తం సర్వ మంగం యస్య సః, మీలదృశా నిమీలితదృష్ట్యా, శుచః ఆనందాశ్రూణి, ముంచన్, స్నేహప్రసరసంప్లుతః భగవతి య స్స్నేహః, తస్య ప్రసరేణ వ్యాప్త్యా, సంప్లుతః ఆర్ద్రచిత్తః, ఉద్ధవః, తేన విదురేణ పూర్ణార్థః కృతకృత్యః లక్షితః. ౫

(శనకై రితి.) భగవా నేవ లోకః, తస్మా, న్నృలోకం దేహానుసంధానం, శనకైః, పున రాగతః, నేత్రే విమృజ్య సంమృజ్య, ఉత్స్మయన్ భగవదాఖ్యలోకస్య జ్ఞాతత్వా ద్విస్మయం ప్రాప్నువన్, ఉద్ధవః, విదురం ప్రత్యాహ ప్రత్యభాషత. ౬

తదుత్తర మేవాహ (కృష్ణేత్యాదినా.) కృష్ణ ఏవ ద్యుమణిః సూర్యః తస్య నిమ్రోచే అస్తమయే సతి అజగరేణ కాలరూపమహాసర్పేణ, నః అస్మాకం గృహేషు, గీర్ణేషు గ్రస్తేషు, గతశ్రీషు భ్రష్టభగేషు సత్సు, కుశలం త్వత్పృష్టానాం కుశలం, అహం కిం ను బ్రూయామ్. ౭

దుర్భగో బత లోకోఽయం యదవో నితరా మపి,
యే సంవసంతో న విదు ర్హరిం మీనా ఇవోడుపమ్. ౮

ఇంగితజ్ఞాః పురుప్రౌఢా ఏకారామా శ్చ సాత్వతాః.
సాత్వతా మృషభం సర్వే భూతావాస మమంసత. ౯

దేవస్య మాయయా స్పృష్టా యే చాన్యే హ్యసదాశ్రయాః,
భ్రామ్యతే ధీ ర్న తద్వాక్యై రాత్మ న్యుప్తాత్మనాం హరౌ. ౧౦

ప్రదర్శ్య త ప్తతపసా మవితృ ప్తదృశాం నృణామ్.

గతశ్రీత్వ మేవాహ (దుర్భగ ఇతి.) బతేతి ఖేదే, అయం లోకః జనః దుర్భగః యదవస్తు. సుతరా మపి దుర్భగాః, యే యదవః, సంవసంతః కృష్ణేన సహ వసంతోఽపి, హరిం భగవంతం, న విదుః. కింతు స్వసదృశ ఏవాఽయ మపీతి విదుః, తత్ర దృష్టాంతః - మీనాః మత్స్యాః ఉడుపం ప్లవ మివ మీనా హ్యుడుప మయ మపి కశ్చి జ్జలచర ఇతి జానంతి, న తూ త్తరణహేతు రయ మితి. ఏవం యదవో ప్యయం శ్రీకృష్ణ స్స్వాశ్రితదురితా న్యపహర౯ సంసారపారం తారయతీతి న జానంతి, కింతు కశ్చి ద్యాదవ ఏవేతి. ౮

ఏత దేవాహ (ఇంగితజ్ఞా ఇతి.) ఇంగితజ్ఞాః పరచి త్తవృ త్తిజ్ఞాః, అత ఏవ పురుప్రౌఢాః బహునిపుణాః, ఏకారామాః ఏకస్థానవ ర్తినశ్చ, సాత్వతాః యాదవాః సర్వే, సాత్వతా మృషభం యాదవానాం శ్రేష్ఠం శ్రీకృష్ణం, భూతావాసం క్షేత్రజ్ఞ మేవాఽమన్యంత. ౯

న కేవలం యాదవా ఏవ భూతావాస మమంసత అన్యేపీత్యాహ (దేవస్యేతి.) దేవస్య భగవతో మాయయా, స్పృష్టాః మోహితాః, అత ఏవాస దచేతనం శబ్దాదికం, భోగ్యత్వేనాశ్రితాః, అన్యే చ యే శిశుపాలాదయ స్తే సర్వేపి, భూతావాస మమంసతేతి పూర్వేణాన్వయః. తర్హి భవదాదయోపి మాయా స్పర్శావిశేషా న్న జానీయు రిత్యత ఆహ (భ్రామ్యత ఇతి.) ఆత్మని పరమాత్మని హరౌ, ఉప్తాత్మనాం సమర్పితమనసాం, మాదృశానాం, ధీః, స్తద్వాక్యైః, భగవన్మాయామోహితానాం జీవోఽయ మిత్యాది వాక్యై ర్న భ్రామ్యతే, "దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతితే" ఇతి భగవతైవ గీతత్వా దితి భావః. ౧౦

ధిష త్వేవం, అజస్య వార్తాం సఖే కీ ర్తయేత్యస్య కిము త్తర మిత్యత ఆహ (ప్రదర్శ్యే

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

ఆదాయాఽంతరధాఽఽద్య స్తు స్వబింబం లోకలోచనమ్. ౧౧

యన్మర్త్యలీలౌపయికం స్వయోగమాయాబలం దర్శయతా గృహీతమ్,
విస్మాపనం స్వస్య చ సౌభగర్ధేః పరం పదం భూషణభూషణాంగమ్. ౧౨

య ద్ధర్మసూనో ర్బత రాజసూయే నిరీక్ష్య దృక్స్వస్త్యయనం త్రిలోకః,
కార్త్స్న్యేన యత్రోపగతం విధాతు రర్వా క్సృతౌ కౌశల మిత్యమంస్త. ౧౩

యస్యానురాగప్లుతహాసరాసలీలావలోకప్రతిలబ్ధమానాః,

త్యాదినా.) యః భగవాన్. తప్తం తపః, యై, స్తేషా మవితృప్తాః దృశః యేషాం తేషాం, నృణాం లోకలోచనం లోకై రవలోకనీయం, కర్మణి ల్యుట్. అతిసుందరం, స్వస్య, బింబం వపుః, ప్రదర్శ్య దర్శయిత్వా, ఆదాయ స్వబింబం గృహీత్వా, అంతరధాత్ అంతర్దధే. ఆదాయాంతరధాదిత్యనేన స్వబింబే నైవ సహ స్వలోకగమనం, న తు ప్రాకృతవదితి సూచితమ్. ౧౧

లోకలోచన మిత్యనేన సూచిత మేవ పురుషసౌందర్యం వర్ణయతి త్రిభిః (యదితి.) మర్త్యలీలాసు మనుష్యలీలాసు, ఔపయికం యోగ్యం, స్వస్య, యా యోగమాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, తస్యాః బలం దర్శయతా, లోకస్యేతి శేషః, గృహీతం ఉపాత్తం. స్వస్య చ స్వస్యాపి. విస్మాపనం ఆశ్చర్యకరం, సౌభగర్ధేః సౌభాగ్యసమృద్ధేః, పరంపదం పరాకాష్ఠాభూతం, భూషణభూషణాంగం భూషణాన్యాభరణాదీని కౌస్తుభాదీని భూషయం త్యలంకుర్వంతీతి భూషణభూషణాన్యంగాని ఉరః ప్రభృతీని, యస్మింస్తత్. ఏవంభూతం, యద్వపు, స్త, దాదాయాంతరధాదితి పూర్వేణాన్వయః ౧౨

(యదితి.) ధర్మసూనోః యుధిష్ఠిరస్య, రాజసూయే యాగే. త్రిలోకః త్రిభువనస్థో లోకః, దృశాం స్వస్త్యయనం పరమానన్దకరం, యద్వపుః, నిరీక్ష్య, విధాతుః బ్రహ్మణః. అర్వాక్సృతౌ అర్వాచీనమనుష్యసృష్టౌ, యత్కౌశలం నైపుణం, తత్కార్త్స్న్యేన సాకల్యేన, ఇహ వపుషి. అద్య ఇదానీం, గతం పర్యవసిత, మిత్యమంస్త మేనే, విధాతుః కౌశలం కార్త్స్న్యేనాస్మిన్నేవ వపుష్యుపక్షీణం. నాతఃపరం తస్య కౌశలమస్తీ త్యేవంమేన ఇత్యర్థః, తద్వపుషో విధాతృసృష్టత్వమపి లోకదృష్టి రియ ముక్తా. ౧౩

(యస్యేతి.) యస్య భగవతః అనురాగేణ, ప్లుతో వ్యాప్తః, హాసో హసనం, రాసః క్రీడా.

వ్రజస్త్రియో దృగ్భి రనుప్రవృత్తధియోవతస్థుః ఖిలకృత్యశేషాః. ౧౪

ప్రశాంతరూపేష్వితరై స్స్వరూపై రభ్యర్ద్యమానే ష్వనుకంపితాత్మా,
పరావరేశో మహదంశయుక్తో హ్యజోపి జాతో భగవాన్యథాగ్నిః. ౧౫

మాం ఖేదయత్యేత దజస్య జన్మవిడమ్బనం య ద్వసుదేవగేహే,
వ్రజే చ వాసోఽరిభయా దివ స్వయం పురా ద్వ్యవాత్సీ ద్యదనంతవీర్యః. ౧౬

లీలావలోకశ్చ. తైః సాధనైః. ప్రతిలబ్ధః, మానో బహుమానో. యాభి స్తాః, వ్రజస్త్రియః, దృగ్భి స్పహాఽనుప్రవృత్తధియః. అనుప్రవృత్తాః గచ్ఛన్త మేవానుగతాః ధియో యాసాం తాః భగవద్గ్రహానువర్త్యన్తర్బాహ్యేంద్రియవృత్తయ ఇత్యర్థః. అత ఏవ, ఖిలకృత్యశేషాః. ఖిలః త్యక్తః కృత్యస్య శేషో యాసాం తాః, కృత్యాకృత్యవివేకశూన్యా స్సత్యోఽవతస్థుః, ౧౪

నన్వీదృశం భువనసున్దరం వపుః కిమర్థమంతర్ధాపితవా నితీమాం శంకాం పరిహర న్వపుఃపరిగ్రహనిమిత్తం వపుష స్స్వరూపం చాహ (ప్రశాన్తరూపేష్వితి.) అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి "నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" సత్యం చానృతం చ సత్య మభవ" దిత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వాణి సత్వప్రచురాణి రజస్తమఃప్రచురాణి చ రూపాణి స్వస్యైవ శరీరాణి. తత్ర, ప్రశాన్తరూపేషు సత్వోత్తరేషు రూపేషు, ఇతరస్వరూపై ర్ఘోరరూపైః, రభ్యర్ద్యమానేషు పీడ్యమానేషు సత్సు, అనుకమ్పితః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, సత్వోత్తరేష్వను కమ్పాపరః, పరావరేశః సర్వాధిపతిః. భగవా నజోపి కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యోపి, మహదంశయుక్తః మహతా అంశేన బలరామరూపేన, యుక్తః సహితః, జాతః అకర్మాయత్తస్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృత దివ్యవిగ్రహవిశిష్టోఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః. యథాగ్నిః, దార్వాది ష్వావిర్భవ౯ స్వస్వభావ మజహ దేవావిర్భవతి తథా, అయమపి భగవా౯ దేవమనుష్యాదియోని ష్వావిర్భవ న్నిరస్తనిఖిలదోషానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావ మజహ దేవావతీర్ణ ఇతి దృష్టాంతాభిప్రాయః. ౧౫

అజహత్సర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వజ్ఞానశక్త్యాదిస్వభావస్యైవ పున ర్మర్త్యలీలానుకారో బలైశ్వర్యాచ్ఛాదకో న కర్మాయత్త ఇత్యాహ (మామితి ద్వయేన.) అజస్య భగవతః, వసుదేవగేహే బంధనాగారే, య, జన్మనః, విడమ్బన మనుకరణం. న తు నృసింహవ దకస్మా దావిర్భావః. పశ్చాత్స్వయ మ ప్యమితవీర్యః, కంసభయాదివ, వ్రజే చ వాసః, కాలయవనాదిభయాదివ, పురాత్ మథురాయాః, వ్యవాత్సీత్ ప్రోషితవానితి చ యత్, ఏత న్మాం ఖేదయతి మచ్చిత్తం వ్యామోహయతి, ఏతత్సర్వమైశ్వర్యాచ్ఛాదక మేవేత్యర్థః. ౧౬

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

దునోతి చేత స్స్మరతో మమైత ద్య దాహ పాదావభివంద్య పిత్రోః,
తాతాంబ కంసాదురుశంకితానాం ప్రసీదతం నోఽకృతనిష్కృతీనామ్ ౧౬

కో వా అముష్యాంఘ్రిసరోజరేణుం విస్మర్తు మీశేత పుమా న్విజిఘ్రన్,
యో విస్ఫురద్భ్రూవిటపేన భూమే ర్భారం కృతాంతేన తిర శ్చకార. ౧౭

దృష్ట్వా భవద్భి ర్నను రాజసూయే చైద్యస్య కృష్ణం ద్విషతోఽపి సిద్ధిః,
యాం యోగిన స్సంస్పృహయంతి సమ్య గ్యోగేన క స్తద్విరహం సహేత. ౧౮

తథైవ చాన్యే నరలోకపాలా య ఆహవే కృష్ణముఖారవిందమ్,

(దునోతీతి.) పిత్రోః దేవకీవసుదేవయోః, పాదా వభివంద్య నమస్కృత్య. హే తాత. పితః, హే అమ్బ మాతః. కంసా దురు అధికం, శంకితానాం, భీతానాం, అకృతనిష్కృతీనాం అకృతశుశ్రూషాణాం నోఽస్మాకం యువాం ప్రసీదతం ప్రసాదం కురుత, మితి యదాహ, ఏత, త్స్మరతో మమ చిత్తం కర్మ, దునోతి ఖేదయతి. ౧౬

ఏవం తర్హ్యనీశ్వర ఏవాయం కిం న స్యా దిత్యాశంకాపరిహారాయ మర్త్యలీలా మనుకుర్వన్ పునః పున రైశ్వర్య మపి ప్రకాశితవా నితి వద న్నిరతిశయవాత్సల్యాదిగుణైత స్తస్య విరహోఽతిదుస్సహ ఇత్యాహ సప్తభిః (కో వేతి.) అముష్య శ్రీకృష్ణదేవస్య, అంఘ్రిసరోజరేణుం. విజిఘ్రన్. కో వా పుమాన్, తం విస్మర్తు. మీశేత శక్నుయాత్. యః కృష్ణః విస్ఫుర ద్భ్రూవిటపేన. భ్రూరేవ విటపః లతా, విస్ఫురన్ చలన్, యో భ్రూవిటపః. తేన భ్రూభంగానువర్తినా. కృతాంతేన మృత్యునా, భూమే, ర్భారం, తిరశ్చకార అపవ్యాతవాన్. భ్రూభంగేన భూభారాపహరణమైశ్వర్య ప్రకాశకమ్. ౧౭

(దృష్ట్వేతి.) రాజసూయే, కృష్ణం, ద్విషతోపి చైద్యస్య శిశుపాలస్య, సిద్ధిః భగవత్ప్రాప్తిః. భవద్భి, ర్దృష్టా నను. కథంభూతా సిద్ధిః, యాం సిద్ధిం యోగినః భక్తియోగనిష్ఠాః. సమ్యగ్యోగేన ఏకాన్తభక్తియోగేన, సంస్పృహయన్తి వాంఛంతి, తస్య ద్విషతోపి. నిరతిశయపురుషార్థరూపముక్తిం ప్రయచ్ఛతో, వాత్సల్యనిధేః కృష్ణస్య విరహం క స్సహేత. ౧౮

న కేవలం ద్విషతాం భజతాం చ స్వపదప్రాపకః ఉదాసీనానా మపీత్యాహ (తథైవేతి)

నేత్రైః పిబంతో నయనాభిరామం పార్థాస్త్రపూతాః పదమాపు రస్య. ౨౦

స్వయం త్వసామ్యాతిశయస్త్ర్యధీశ స్స్వారాజ్యలక్ష్మ్యాప్తసమస్తకామః,
బలిం హరద్భి శ్చిరలోకపాలైః కిరీటకోట్యేడితపాదపీఠః. ౨౧

తత్తస్య కైంకర్య ముపాశ్రితాన్నో విజ్ఞాపయ త్యంగ యదుగ్రసేనమ్,
తిష్ఠ న్నిషణ్ణం పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే న్యబోధ యద్దేవ నిధారయేతి. ౨౨

అహో బకీయం స్తనకాలకూటం జిఘాంసయాఽపాయయ దప్యసాధ్వీ,

ఆహవే యుద్ధే. నయనాభిరామం నయనానందకరం శ్రీకృష్ణముఖకమలం, నేత్రైః పిబంతోఽనుభవంతః, పార్థాస్త్రపూతాః పార్థస్యార్జునస్యాస్త్రైః పూతాః పవిత్రితా. అన్యేపి రాజానః. అస్య భగవతః పదం స్థానం, ఆపుః ప్రాపుః. ౨౦

ఏవం మర్త్యలీలా మనుకుర్వతో భూభారావతరణముక్తిప్రదత్వాదిక మైశ్వర్యప్రకాశక మభిహితం. పున రైశ్వర్యం ప్రకాశయతో మర్త్యలీలానుకృతి మాహ ద్వాభ్యామ్ (స్వయమితి,) అసామ్యాతిశయః సమాభ్యధికరహితః, అత ఏవ, త్ర్యధీశః ప్రకృతిపురుషకాలానామీశః, యద్వా, త్రిలోకాధిపతిః, సత్వాదిగుణేశో వా. అత ఏవ స్వారాజ్యలక్ష్మ్యా, స్వరా, డనన్యాయత్త, స్తస్య భావ స్స్వారాజ్యం, తేన యా, లక్ష్మీః ఐశ్వర్యవీర్యయశ ఆదిసంపత్తి, స్తయా, ఆప్తా స్సమస్తాః కామా యస్య సః, నిత్యం సన్నిహితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానసమృద్ధ ఇత్యర్థః. బలిం పూజాం, హరద్భిః స్వీకుర్వద్భిః. చిరలోకపాలైః చిరం లోకా న్పాలయద్భిః, కిరీటానాం కోటిభిః, ఈడితః సేవితః, పాదపీఠో యస్య సః, స్వయ మేవంభూతోపి, భగవాన్, అంగ హే విదుర, పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే సార్వభౌమసింహాసనే, నిషణ్ణ ముపవిష్టం. ఉగ్రసేనం ప్రతి, స్వయం తిష్ఠన్, హే దేవ, నిధారయ అవధారయేతి, య, న్న్యబోధయత్ విజ్ఞాపితవాన్. తద్విజ్ఞాపనవచః, తస్య భగవతః, కైంకర్యం కింకరభావ, ముపాశ్రితా నాపన్నాన్ "అలంకృతా" నితి పాఠే వ్యయమేవార్థః, నః అస్మా, న్విజ్ఞాపయతి విస్మాపయతీత్యర్థః. ౨౧—౨౨

పున రైశ్వర్యం దయాళుతాం చాహ (అహో ఇతి.) అహో ఇత్యాశ్చర్యే, ఇయం బకీ పూతనా, స్తనకాలకూటం స్తనయోస్సంభృతం కాలకూటం విషం, జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా, అపాయయత్, ఏవ మసాధ్వీ దుష్టా బకీ, ధాత్ర్యాః యశోదాయాః, ఉచితాం తత్సంబన్ధినీం గతిం, లేభే ప్రాప్తవతీ, ఏవ

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

లేభే గతిం ధాత్ర్యుచితాం తతోఽన్యం కం వా దయాళుం శరణం భజేమ. ౨౩

మన్యే సురా న్భాగవతాం స్త్ర్యధీశే సంరంభమార్గాభినివిష్టచిత్తాన్,
యే సంయుగేఽచక్షత తార్క్ష్యపుత్ర మంసే సునాభాయుధ మాపతంతమ్. ౨౪

వసుదేవస్య దేవక్యాం జాతో భోజేంద్రబంధనే,
చికీర్షు ర్భగవా నస్యా శ్శమజే నాభియాచితః ౨౫

తతో నందవ్రజ మితః పిత్రా కంసా ద్విబిభ్యతా,
ఏకాదశసమా స్తత్ర గూఢార్చి స్సబలోఽవసత్. ౨౬

మపరాధవత్యా అపి ముక్తిం యో దత్తవాన్, తతో భగవతోఽన్యం దయాళుం కం పురుషం శరణం. భజేమ వ్రజేమ. ౨౩

నను "నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యత" ఇతి భగవతో భక్తియోగప్రాప్యత్వశ్రవణాత్ కథ ముదాసీనానాం ద్విషతాం చ ముక్తిం ప్రాయచ్ఛ దిత్యత ఆహ (మన్య ఇతి.) త్ర్యధీశే త్రిలోకీశే, భగవతి, యే సంరంభమార్గాభినివిష్టచిత్తాః సంరమ్భః, క్రోధావేశః, తేన మార్గేణాఽభినివిష్టం చేతో యేషాం తే. యే చ, సంయుగే యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్ష్యన్తః, తార్క్ష్యపుత్రస్య గరుత్మతోఽంసే భుజే. ఆపతంతం అధితిష్ఠంతం, సునాభం చక్ర మాయుధం, యస్య సః, తం సునాభాయుధం చక్రాయుధధరం, భగవంతం. అచక్షత అపశ్యన్, తాన్ సర్వా న్సురాన్, దైవసమ్పత్త్యా జాతా, న్భాగవతాన్ భగవద్భక్తానేవ, మన్యే, "తస్మా త్కేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయే" దితి వక్ష్యమాణరీత్యా భక్తియోగనిష్ఠతుల్యా ఏవ ద్విషదాదయోపీతి భావః. ౨౪

అథాఽవతారప్రభృతిదివ్యచేష్టితాని సంగ్రహేణ వర్ణయతి (వసుదేవస్యేత్యాదినా.) భోజేన్ద్రః కంసః, తస్య. బంధనే కారాగృహే, వసుదేవస్య తద్భార్యాయాం దేవక్యాం, జాతః అవతీర్ణః, కథం భూతో? భగవాన్ సమగ్రజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిసంపన్నః, అజేన బ్రహ్మణాఽభియాచితః ప్రార్థితః, అస్యాః భూమేః, శం సుఖం, చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుః, ఏవంభూతోఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః. ౨౫

(కంసా ద్విబిభ్యతా) అతిభీతేన, పిత్రా వసుదేవేన నిమిత్తభూతేన, నన్దవ్రజ, మితః గతః, ఏకాదశసమాః వత్సరాన్, తత్ర నందవ్రజే, గూఢార్చిః అనభివ్యక్తైశ్వర్యః, సబలః సరామః, **అవసత్** ఉషితవాన్, ౨౬

పరితో వత్సపై ర్వత్సాం శ్చారయ న్వ్యహర ద్విభుః,
యమునోపవనే కూజద్ద్విజసంకులితాంఘ్రిపే. ౨౭

కౌమారీం దర్శయం శ్చేష్టాం ప్రేక్షణీయాం వ్రజౌకసామ్,
రుదన్నివ హస న్ముగ్ధబాలసింహావలోకనః. ౨౮

(స ఏవాధివయో లక్ష్మ్యా నికేతం సితగోవృషమ్,
చారయ న్ననుగాంగోపా న్రణద్వేణు రరీరమత్.)

ప్రయుక్తా న్భోజరాజేన మాయినః కామరూపిణః,
లీలయా వ్యనుద త్తాం స్తాన్ బాలః క్రీడనకానివ. ౨౯

విపన్నా న్విషపానేన నిగృహ్య భుజగాధిపమ్,
ఉత్థాప్యాపాయయ ద్గావ స్తత్తోయం ప్రకృతిస్థితమ్. ౩౦

అయాజయ ద్గోసవేన గోపరాజం ద్విజోత్తమైః,

కిం కుర్వ న్నవస దిత్యాహ (పరిత ఇతి.) వత్సపైః వత్సపాలై స్సహ, వత్సాన్, పరితః, చారయన్, కూజద్భిః, ద్విజైః పక్షిభిః, సంకులితాః వ్యాప్తాః, అంఘ్రిపాః, యస్మిం స్తస్మిన్, యమునానద్యాః, ఉపవనే ప్రాంతవనే స్వయంవిభుః సర్వాంతర్యామీ సన్. కౌమారీం, వనవాసినాం. ప్రేక్షణీయాం చేష్టాం, దర్శయన్, స్వయం హసన్నివ, రుదన్నివ, ముగ్ధస్సుందరో యో బాలసింహ, స్తస్యేవాలోకనం యస్య సః, వ్యహరత్ అక్రీడ దితి శ్లోకద్వయ మేకాన్వయమ్. ౨౭-౨౮

(ప్రయుక్తానితి.) భోజరాజేన కంసేన, ప్రయుక్తాన్ ప్రేషితాన్, మాయినః వంచకాన్, కామరూపిణః, స్వేచ్ఛానురూపవేషధారిణః, తాం స్తాన్. శకటధేనుకారిష్టాదీన్, వ్యనుదత్ అహనత్, బాలః క్రీడనకా నివేత్యనాయాసే దృష్టాంతః. క్రీడనకాన్ క్రీడార్థం స్వకల్పితోపకరణానీవేత్యర్థః. ౨౯

(విపన్నా నితి.) విషతోయేన కాళియహ్రదతోయేన, విపన్నా నాపన్నాన్, మూర్ఛితా నిత్యర్థః. దృష్ట్వేతి శేషః. భుజగాధిపం కాళియం, నిగృహ్య విపన్నా నుత్థాప్య, ప్రకృతిస్థితం త్యక్తవిషం. తత్తోయం కాళియహ్రదజలం, గాః, అపాయయత్ పానమకారయత్. ౩౦

(అయాజయదితి.) ఉరుభారస్య బహుభారస్య. సంభృతస్య. విత్తస్య. సద్వ్యయం

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

విత్తస్య చోరుభారస్య చికీర్షు స్స ద్వ్యయం విభుః. ३०

వర్షతీంద్రే వ్రజః కోపా ద్భగ్నమానేఽతివిహ్వలః.
గోత్రలీలాతపత్రేణ త్రాతో భద్రానుగృహ్ణతా. ३२

శరచ్ఛశికరై ర్మృష్టం మానయ న్రజనీముఖమ్,
గాయ౯ కలపదం రేమే స్త్రీణాం మండలమండనః. ३३

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, విదురోద్ధవసంవాదే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

సమీచీనోపయోగం. చికీర్షుః. ప్రభుః. ద్విజో త్తమై స్సహితః. గోసవేన గోసవాఖ్యయాగేన, గోపరాజం నందం, అయాజయత్. ३०

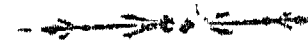
(వర్షతీతి.) భగ్నమానే విహతపూజే, ఇంద్రే, కోపాద్వర్షతి సతి, హే భద్ర విదుర, అతివిహ్వలః అత్యాపన్నః, వ్రజః. అనుగృహ్ణతా ప్రసాదయతా. గోత్రః పర్వత ఏవ, లీలాతపత్రం. తేన త్రాతః రక్షితః. ३२

(శరదిత్యాది.) శరది శరత్కాలే. య శ్శశీ చన్ద్రమాః. తస్య కరైః కిరణైః. మృష్టం ఉజ్వలం. రజనీముఖం ప్రదోషం. మానయ౯ కృతార్థతాం తస్యాపాదయన్నిత్యర్థః. స్త్రీణాం గోపీనాం. మండలం మండయతి భూషయతీతి మండలమండనః. కలా న్యవ్య క్తమధురాణి. పదాన్యక్షరాణి యస్మి న్కర్మణి త త్తథా. గాయ౯. రేమే అరమత. ३३

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

తత స్స ఆగత్య పురం స్వపిత్రో శ్చికీర్షయా శం బలదేవసంయుతః,
నిపాత్య తుంగా ద్రిపుయూధనాథం హతంవ్యకర్ష ద్వ్యసుమోజసోర్వ్యామ్. ౧

సాందీపనే స్సకృత్ప్రోక్తం బ్రహ్మాధీత్య సవిస్తరమ్,
తస్మై ప్రాదా ద్వరం పుత్రం మృతం పంచజనోదరాత్. ౨

సమాహుతా భీష్మకకన్యయా యే శ్రియ స్సవర్ణేన బుభూషయైషామ్,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం నందవ్రజే బృందావనే చ కృతాని చేష్టితాని సంగ్రహేణాఽవర్ణయత్, అథ వ్రజాన్మధురా మేత్య భగవతా కృతాని తతో ద్వారకా మేత్య కృతాని చ సంగ్రహేణ వర్ణయత్యధ్యాయద్వయేన (తత ఇతి.) స్వపిత్రోః దేవకీవసుదేవయోః, శం సుఖం, చికీర్షయా కర్తు మిచ్ఛయా. బలదేవసంయుతః, తతః వ్రజాత్, పురీం మధురాపురీ, మాగత్య, హతం స్వేనేతి శేషః, రిపుయూధనాథం కంసం, వ్యసుం గతప్రాణం, ఓజసా బలేన. తుంగా ద్రాజమంచా, దుర్వ్యాం భూమ్యాం, నిపాత్య, వ్యకర్షత్ విచకర్ష. ౧

(సాందీపనేరితి.) సాందీపనేః ఉపాధ్యాయా, త్సకృత్ప్రోక్తం, సవిస్తరం షడంగోపేతం, బ్రహ్మ వేద, మధీత్య, తస్మై సాందీపనయే, మృతం పుత్రం. వరం మృతపుత్రప్రదానరూపం వరం, పంచజనోదరాత్ పంచజనోదరవిదారణద్వారా పుత్ర మానీయ, ప్రాదాత్. ౨

(సమాహుతా ఇతి.) శ్రియః లక్ష్మ్యాః, స్సవర్ణేన సమానరూపేణ, యుక్తయేతి శేషః. భీష్మకకన్యయా రుక్మిణ్యా, నిమిత్తభూతయా, తదుద్వాహార్థమిత్యర్థః. యే శిశుపాలాదయ, స్సమాహుతాః సమ్యగాహూతాః, రుక్మ్యాదిభిరితి శేషః, తేషాం చైద్యాదీనాం, మిషతాం పశ్యతాం, మూర్ధ్ని పదం దధం దధానః. తానభిభూయేత్యర్థః. గాన్ధర్వవృత్త్యా పరస్పరసంకేతరూపయా వృత్త్యా, బుభూషయా భవితు ముద్వోఢు మిచ్ఛయా, సుపర్ణః శోభమానరథః, స్వ భాగం రుక్మిణీం "రాఘవేఽభవ

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

గాంధర్వవృత్త్యా మిషతాం స్వభాగం జహ్రే పదం మూర్ధ్ని దధ త్సుపర్ణః. ౩

కకుద్మినోఽవిద్ధనసోదమిత్వా స్వయంవరే నాగ్నజితీ మువాహ,
తద్భగ్నమానానపి గృధ్నతోఽజ్ఞాన్ జఘ్నేఽక్షతశ్శస్త్రభృత స్స్వశస్త్రైః. ౪

ప్రియం ప్రభు ర్గ్రామ్య ఇవ ప్రియాయా విధిత్సురార్ఛ ద్ద్యుతరుం యదర్థే,
వజ్ర్యా ద్రవ త్తం సగణో రుషాంధః క్రీడామృగోఽయం రచితో వధూనామ్. ౫

త్వితా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషాఽనపాయినీ, భాస్కరస్య ప్రభా యథే" త్యాద్యుక్తరీత్యా స్వాంశభూతాం నిత్యానపాయినీం. జహ్రే హృతవాన్. ౩

(కకుద్మిన ఇతి.) అవిద్ధనసః అచ్ఛిద్రనాసికాన్, కకుద్మినః వృషభాన్, దమిత్వా ఛిన్ననాసికాన్ కృత్వా, నాగ్నజితీం నగ్నజితః కన్యాం, స్వయంవరే, ఉవాహ ఉదవహత్. తద్భగ్నమానాన్, తేన కకుద్మిదమనేన, భగ్నః మానః బలినో వయ మిత్యభిమానో, యేషాం, తానపి, గృధ్నతః కామయ మానాన్, నాగ్నజితీ మిత్యనుషజ్యతే. అత ఏవాజ్ఞాన్ మూర్ఖాన్, శస్త్రభృతః శస్త్రధారిణో నృపాన్ స్వయం తచ్ఛస్త్రైః. రక్షతః, జఘ్నే జఘాన. ౪

చరిత్రాన్తర మాహ (ప్రియ మితి.) స్వయంప్రభుః స్వతంత్ర ఏవ. గ్రామ్య ఇవ స్త్రీపరతంత్ర గ్రామభవజన ఇవ. ప్రియాయా స్సత్యభామాయాః, ప్రియం. విధిత్సుః కర్తు మిచ్ఛుః, ద్యుతరుం పారిజాతం, అర్ఛత్ హృతవాన్, కథంభూతం, యదర్థే యస్య పారిజాతస్య అర్థే నిమిత్తే, తద్వి మోచనాయేత్యర్థః, వజ్రీ ఇన్ద్రః, సగణః మరుద్గణసహితః, రుషా క్రోధేన అన్ధః. తం పారిజాతా పహర్తారం భగవంతం, ప్రత్యాద్రవత్. స్త్రీప్రేరితో యోద్ధు మభిముఖ మాపతత్. తం తథాభూత మిత్యర్థః. కృత్స్నస్య శ్రీకృష్ణశేషతా మజానానం స్త్రీపరతన్త్రం వజ్రిణం నిందతి. అయం వజ్రీ వధూనాం స్త్రీణాం, క్రీడామృగః క్రీడార్థం సంపాదితమృగ ఇవ, భగవాం స్తు, "పతిం విశ్వస్యేతి" శ్రుత్యుక్తరీత్యా విశ్వశేషిత్వా త్తస్య స్వశేషభూతపారిజాతాపహరణం యుక్త మేవ, నైతావతా స్త్రీ పారతంత్ర్యం, ఇంద్రస్య తు "అనాత్మ న్యాత్మ బుద్ధి ర్యా అస్వే స్వ మితి యా మతి" రిత్యుక్తరీత్యా. పారిజాతే స్వత్వ మభిమన్యమానస్యాఽజ్ఞాన మేవేతి భావః. ౫

సుతం మృధే ఖం వపుషా గ్రసంతం దృష్ట్వా సునాభోన్మథితం ధరిత్ర్యా,
ఆమంత్రిత స్తత్తనయాయ శేషం దత్త్వా తదంతఃపుర మావివేశ. ౬

తత్రాఽఽహృతా స్తా నరదేవకన్యాః కుజేన దృష్ట్వా హరి మార్తబంధుమ్,
ఉత్థాయ సద్యో జగృహుః ప్రహర్షవ్రీడానురాగప్రహితావలోకైః. ౭

ఆసాం ముహూర్త ఏకస్మి న్నానాగారేషు యోషితామ్,
సవిధం జగృహే పాణిం పురురూప స్స్వమాయయా. ౮

తాస్వపత్యా న్యఽజనయ దాత్మతుల్యాని సర్వశః,
ఏకైకస్యాం దశ దశ ప్రకృతే ర్విబుభూషయా. ౯

అన్యదపి దివ్యచేష్టిత మాహ (సుత మితి.) మృధే యుద్ధే, వపుషా ఖ మన్తరిక్షం, గ్రసంత మివ స్థితం, సునాభేన చక్రాయుధేన, ఉన్మథితం ఛిన్నం, సుతం స్వసుతం నరకం, దృష్ట్వా, ధరిత్ర్యా నరకమాత్రా భూమ్యా, ఆమంత్రితః ప్రార్థితః, త త్తనయాయ నరకస్య సుతాయ శేషం స్వపరిగృహీతా దవశిష్టం కోశరాజ్యాదికం, దత్త్వా, తస్య నరకస్యాంతఃపుర, మావివేశ ప్రవిష్టవాన్. ౬

(తత్రేతి.) తత్ర అంతఃపురే, కుజేన భూపుత్రేణ నరకేణ, ఆహృతా ఆనీతాః నరదేవకన్యాః రాజకుమార్యః, ఆర్తబన్ధుం హరిం, దృష్ట్వా, సద్య స్తదైవ, ఉత్థాయ ప్రహర్ష శ్చ వ్రీడా చ అనురాగ శ్చ, తైః, ప్రహితాః ప్రేరితాః యేఽవలోకా స్తైః, ర్జగృహుః స్వీకృతవత్యః. ౭

(ఆసాం) స్వీకృతవతీనాం యోషితాం, పాణీన్, నానాగారేషు ప్రతియోషిద్విభిన్నేషు గృహేషు. ఏకస్మి న్నేవ ముహూర్తే, స్వమాయయా స్వీయసంకల్పేన, స్వయ మపి బహురూపః, సవిధం సవిధి, యథావిధి, జగృహే గృహీతవాన్. ౮

(తాసు) గృహీతపాణీషు స్త్రీషు, ఏకైకస్యాం భార్యాయాం, సర్వశః సర్వప్రకారైః, ఆత్మనా తుల్యా న్యపత్యాని, దశ దశ, అజనయత్ ఉత్పాదయామాస. కిం కర్తు మిచ్ఛయా, ప్రకృతే ర్విబుభూషయా భవితు మిచ్ఛయా, వృద్ధేచ్ఛయేత్యర్థః, మన్నియామ్యాయాః ప్రకృతే ర్వృద్ధి రీదృశీతి ప్రకాశయితు మితి యావత్. ౯

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

కాలమాగధసాల్వాదీ ననీకై రుంధతః పురమ్,
అజీఘన త్స్వయం కాంశ్చి త్స్వపుంసాం తేజ ఆదిశన్. ౧౦

శంబరం ద్వివిదం బాణం మురం పల్వల మేవ చ,
అన్యాం శ్చ దంతవక్త్రాదీ నవధీ త్కాం శ్చ ఘాతయత్. ౧౧

అథ తే భ్రాతృపుత్రాణాం పక్షయోః పతితా న్నృపాన్,
చచాల భూః కురుక్షేత్రం యేషా మాపతతాం బలైః. ౧౨

సకర్ణదుశ్శాసనసౌబలానాం కుమంత్రపాకేన హతశ్రియాయుషామ్,
సుయోధనం సానుచరం శయానం భగ్నోరు ముర్వ్యాం న ననంద పశ్యన్. ౧౩

(కాలేత్యాది) కాలః కాలయవనః, మాగధః జరాసంధః, కాలప్రభృతీన్, అనీకై స్సైన్యైః. పురీం. రుంధతః ఆవృణ్వతః స్వయం అజీఘనత్ ఘాతితవాన్, స్వపుంసాం భీమార్జునాదీనాం, దివ్యం స్వీయం, తేజః, ఆదిశన్ దత్తవాన్, భీమాదిద్వారా స్వయ మేవ తేషాం సామర్థ్యప్రదానేన హన్తేత్యర్థః. ౧౦

ఏతదేవాహ (శమ్బర మితి.) శమ్బరద్వివిదపల్వలాదీ నన్యా నపి కాంశ్చి త్ప్రద్యుమ్న రామాదిభి ర్ఘాతయత్, అడభావ ఆర్షః, ఘాతితవాన్, ఘాతయ న్నితి వా పాఠః, దంతవక్త్రాదీన్ స్వయ మేవావధీత్. ౧౧

(అథేతి.) తే తవ, భ్రాత్రోః పాండుధృతరాష్ట్రయోః, యే పుత్రా యుధిష్ఠిరాదయో దుర్యోధనాదయ శ్చ, తేషాం పక్షయోః, పతితాన్ ప్రాప్తాన్, నృపాన్, అఘాతయ దిత్యనుషజ్యతే, కథంభూతాన్ నృపాన్, యేషాం, కురుక్షేత్రం ప్రత్యాఽఽపతతాం. నృణాం, బలై స్సైన్యైః, భూ స్సర్వాపి భూమిః, చచాల. ౧౨

ఏవం స్వయం నిహత్య ఘాతయిత్వా చ స్వకులం సంజిహీర్షు స్తద్భ్రాతృపుత్రతత్పక్ష పాతినాం చ వధేన న భువో భారః క్షపిత ఇత్యమంస్తేత్యాహ (స ఇతి.) స భగవాన్, కర్ణాదీనాం, కుత్సితమంత్రపాకేన, స్వానిష్టావహాలోచనఫలేన హతా శ్రీః సంపత్, ఆయుశ్చ, యస్య తం. భగ్నౌ ఊరూ యస్య తం భగ్నోరుం, ఉర్వ్యాం భూమ్యాం, శయానం, సానుచరం దుర్యోధనం, పశ్యన్నపి న ననంద సంతోషం న ప్రాప. ౧౩

కియా న్భువోఽయం క్షపితోరుభారో యద్ద్రోణభీష్మార్జునభీమమూలైః,
అష్టాదశాక్షౌహిణికో మదంశై రాస్తే బలం దుర్విషహం యదూనామ్. ౧౪

మిథో యదైషాం భవితా వివాదో మాధ్వ్యా మదా త్తామ్రవిలోచనానామ్,
నైషాం వధోపాయ ఇయా నతోఽన్యో మయ్యుద్యతేఽన్తర్దధతే స్వయం స్మ. ౧౫

ఏవం సంచిన్త్య భగవా న్స్వరాజ్యే స్థాప్య ధర్మజమ్,
నన్దయామాస సుహృద స్సాధూనాం వర్త్మ దర్శయన్. ౧౬

ఉత్తరాయాం ధృతః పూరో ర్వంశ స్సాధ్వభిమన్యునా,

అసంతోషహేతుం వదం స్తత్ప్రకార మేవాహ (కియా నితి.) మదంశైః మచ్ఛరీరభూతైః ద్రోణభీష్మార్జునభీమాః మూల మాది ర్యేషాం తైః, మదంశైః, భీమార్జునాదిభి, రష్టాదశాక్షౌహిణీకః అష్టాదశాక్షౌహిణీసంఖ్యాయుక్తః, క్షపితః నిరస్తః, సచాసా వురుభార శ్చ, క్షపితోరుభారోఽయం, కియాన్ అత్యల్ప ఇత్యర్థః, భీష్మాదిద్వారా మయా భూభారో హి నిశ్శేషో నావతారితః, కుతః యద్యస్మా, ద్దుర్విషహం సోఢు మశక్యం, యదూనాం బల మాస్తే తిష్ఠతి. ౧౪

ఏవ మనభినంద్యస్వకులసంహృతా వుపాయం సంచింతితవా నిత్యాహ (మిథ ఇతి.) మాధ్వ్యా స్సురాయాః, మదాత్ తామ్రాణి విలోచనాని యేషాం తేషాం ఏషాం యదూనాం, యదా. విప్రశాప నిమిత్తానిష్టపరిజిహీర్షయా ప్రభాసతీర్థాగమనానంతరం, వివాదో, భవితా భవిష్యతి. తదా, ఇయా న్నైవైషాం వధోపాయః, నాఽతోఽన్యోఽస్తి కోసా విత్యత ఆహ. మయి సర్వాంతరాత్మని సర్వసంహర్తరి మయి. ఉద్యతే మల్లోకం గన్తు ముద్యుక్తే సతి, స్వయ మేవైతే, వివాదేన అంతర్దధతే అంతర్ధధీరన్. నంక్ష్యంతి స్మ. ౧౫

(ఏవ మితి.) ఏవం ఉక్తరీత్యా, సంచింత్య, భగవాన్ స్వరాజ్యే, స్వస్య ధర్మజస్య రాజ్యం, తస్మిన్, ధర్మజం యుధిష్ఠిరం, స్థాప్య స్థాపయిత్వా, ల్యబార్షోఽసమాసత్వాత్, సాధూనాం వర్త్మ వర్ణాశ్రమమర్యాదాం, దర్శయన్ స్వానుష్ఠానేన లోక మనుష్ఠాపయన్, సుహృదః మిత్రాణి నందయామాస సంతోషయామాస. ౧౬

(ఉత్తరాయా మితి,) అభిమన్యునా, స్వభార్యాయా ముత్తరాయాం, పూరో ర్వంశః,

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

స వై ద్రౌణ్యస్త్రసంఛిన్నః పున ర్భగవతా ధృతః. ౧౭

అయాజయ ద్ధర్మసుత మశ్వమేధై స్త్రిభి ర్విభుః,
సోపి క్ష్మా మనుజై రక్ష న్రేమే కృష్ణ మనువ్రతః. ౧౮

భగవా నపి విశ్వాత్మా లోకవేదపథానుగః,
కామా న్సిషేవే ద్వార్వత్యా మాస క్త స్సాంఖ్య మాస్థితః. ౧౯

స్నిగ్ధస్మితావలోకేన వాచా పీయూషతుల్యయా,
చారిత్రేణాఽనవద్యేన శ్రీనికేతేన చాఽఽత్మనా. ౨౦

ఇమం లోక మముం చైవ రమయ న్సుతరాం యదూన్,

సాధు ధృతః, పూరో ర్వంశవర్ధకః పరీక్షి దుత్పాదితః, స వై పరీక్షిత్, ఉత్తరాగర్భస్థః ద్రౌణేః రశ్వత్థామ్నాఽస్త్రేణ బ్రహ్మశిరోఽస్త్రేణ, సంఛిన్నః పున ర్భగవతా శ్రీకృష్ణేన, ధృతః పరిరక్షితః. ౧౭

(అయాజయ దితి.) సోపి ధర్మసుతోపి, కృష్ణ మనువ్రత స్సేవమానః, అనుజై స్సహ క్ష్మాం పృథ్వీం, రక్ష న్రేమే. ౧౮

(భగవానితి.) విశ్వాత్మా విశ్వస్యాంతఃప్రవిశ్య ధారకః, భగవా న్ శ్రీకృష్ణోపి లోకవేద పథానుగః శ్రౌతస్మార్తధర్మా ననువర్తమానః, ద్వార్వత్యాం. పుర్యాం, కామా న్సిషేవే, కథంభూతః? సాంఖ్యం సంఖ్యాబుద్ధి, స్తయా గమ్యం సాంఖ్యం, ముముక్షూపాస్యం, స్వాత్మాన మాస్థితః స్వానంద మేవాఽనుభవ న్నిత్యర్థః. అత ఏవాఽసక్తః శబ్దాదిష్వనాసక్తః, అత్ర కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణ గుణాః, తా న్, సిషేవే స్వకీయకల్యాణగుణసంశీలనపరో బభూవేత్యర్థః. న తు|శబ్దాదివిషయానుభవో వివక్షితః, కామాననుభవ న్నివావతస్థ ఇత్యర్థః. ౧౯

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (స్నిగ్ధేత్యాదినా.) స్నిగ్ధః కృపాయుక్తో య స్స్మితావలోకః మందహాస యుక్తావలోకః, తేన. పీయూష మమృతం. తత్తుల్యయా వాచా, అనవద్యేన నిర్దుష్టేన, చారిత్రేణ, శ్రియో లక్ష్మ్యాః నికేతేన ఆశ్రయేణ, ఆత్మనా శరీరేణ. ఇమం భూలోకం, అముం ఉపరిలోకాం శ్చ,

రేమే క్షణదయాద త్తక్షణస్త్రీక్షణసౌహృదః. ౨౧

తస్యేత్థం రమమాణస్య సంవత్సరగణా న్బహూన్,
గృహమేధిషు యోగేషు విరాగ స్సమజాయత. ౨౨

దైవాధీనేషు కామేషు దైవాధీన స్స్వయం పుమాన్,
కో విస్రమ్భేత యోగేన యోగేశ్వర మనువ్రతః. ౨౩

పుర్యాం కదాచి త్క్రీడద్భి ర్యదుభోజదశార్హకైః,
కోపితా మునయ శ్శేపు ర్భగవన్మతకోవిదాః. ౨౪

తతః కతిపయై ర్మాసై ర్వృష్ణిభోజాంధకాదయః,
యయుః ప్రభాసం సంహృష్టా రథై ర్దైవవిమోహితాః. ౨౫

రమయన్, అస్మిన్ లోకే యదూం స్తు సుతరాం రమయన్, క్షణదయా రాత్ర్యా, ద త్తం, క్షణం క్షణమాత్రం, స్త్రీణా మీక్షారూపం సౌహృదం, యేన సః, ద త్తక్షణస్త్రీక్షణసౌహృదః, రేమే. ౨౦-౨౧

(తస్యేతి.) ఇత్థ మనాసక్త్యా, బహూన్ వత్సరగణాన్, రమమాణస్య తస్య భగవతః, గృహమేధేషు గృహాశ్రమప్రయుక్తేషు, యోగేషు ధర్మేషు, విరాగః ఉపసంజిహీర్షయా అనాదర, స్సమజాయత. ౨౨

ఏత దేవ క్షైముత్యనయేనాహ (దైవాధీనేష్వితి.) యోగేశ్వరం యోగఫలప్రదం, భగవంతం, యోగేన భక్తియోగేన, అనువ్రతః సేవమానః, స్వయం దైవాధీనః దైవాయత్తః, కః పుమాన్, దైవాయత్తేషు, కామేషు విస్రంభేత విశ్వసేత్, న కోపీత్యర్థః, కిముత భగవాన్ నవిశ్వసేదిత్యభిప్రాయః. ౨౩

అథ స్వకులం సంజిహీర్షో ర్భగవతో ఽభిప్రాయానుసారేణ విప్రశాపప్రవృత్తిం యదుకుల సంహృతిం చ సంగ్రహేణాహ (పుర్యామితి.) పుర్యాం ద్వారకాయాం, కదాచి ద్భగవ త్స్వకులసంజిహీర్షానంతరకాలే క్రీడద్భిః రమమాణైః. యదుభోజకుమారకైః, కోపితాః కోపం ప్రాపితాః, మునయః, భగవన్మతకోవిదాః భగవదభిప్రాయాభిజ్ఞాః, శేపుః శాపం ద త్తవంతః. ౨౪

(తతః) శాపానంతరం, కతిపయై ర్మాసైః, నానావిధారిష్టదర్శనానంతరం, వృష్ణ్యాదయో దైవవిమోహితాః, అత ఏవ, సంహృష్టా స్సంతో, రథై స్సహ, ప్రభాసతీర్థం యయుః. ౨౫

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

తత్ర స్నాత్వా పితౄ న్దేవా నృషీం శ్చైవ తదంభసా,
తర్పయిత్వాఽథ విప్రేభ్యో గావో బహుగుణా దదుః. ౨౬

హిరణ్యం రజతం శయ్యాం వాసాం స్యజినకంబళాన్,
హయా న్రథా నిభా న్కన్యా ధరాం వృత్తికరీ మపి. ౨౭

అన్నం చారురసం తేభ్యో దత్త్వా భగవదర్పణమ్,
గోవిప్రార్థాసవ శ్శూరాః ప్రణేము ర్భువి మూర్ధభిః. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

(తత్ర) ప్రభాసే స్నాత్వా, తదంభసా ప్రభాసాంభసా, పిత్రాదీన్, తర్పయిత్వా, బహుగుణాః వయశ్శీలాదిగుణోపేతాః, గావః గాః, విప్రేభ్యో దదుః. ౨౬

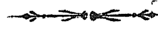
హిరణ్యాదీన్, వృత్తికరీం జీవనకరీం, ధరాం భూమిం చ, దదు రితి పూర్వేణాఽన్వయః. యద్వా, దత్త్వేత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౨౭

(చారురసం) మృష్టరస, మన్నం, తేభ్యో విప్రేభ్యః, భగవదర్పణం యథా భవతి తథా, దత్త్వా, భగవత్ప్రీణనకర మన్నం దత్త్వేతి వా, గోవిప్రార్థాసవః గోవిప్రార్థప్రాణాః, శూరాః, యదవః, మూర్ధభిః విప్రేభ్యః భువి, ప్రణేముః నమస్కృతవంతః. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

అథ తే తదనుజ్ఞాతా భుక్త్వా పీత్వా చ వారుణీమ్,
తయా విభ్రంశితజ్ఞానా దురుక్తై ర్మర్మ పస్పృశుః. ౧

తేషాం మైరేయదోషేణ విషమీకృతచేతసామ్.
నిమ్రోచతి రవా వాసీ ద్వేణూనా మివ మర్దనమ్. ౨

భగవాం స్వాత్మమాయాయా గతిం తా మవలోక్య సః,
సరస్వతీ ముపస్పృశ్య వృక్షమూల ముపావిశత్. ౩

అహం చోక్తో భగవతా ప్రపన్నార్తిహరేణ హ,
బదరీం త్వం ప్రయాహీతి స్వకులం సంజిహీర్షుణా. ౪

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

(అథ) స్నానదానాద్యనంతరం, తే యదవ, స్తదనుజ్ఞాతాః విప్రై రనుజ్ఞాతాః, భుక్త్వా, వారుణీం పైష్టీం మదిరాం, పీత్వా, తయా వారుణ్యైవ, విభ్రష్టస్వపరవిజ్ఞానా స్సంతో, దురుక్తై ర్మర్మస్థానాని, పస్పృశుః. ౧

తత, మైరేయస్య మద్యస్య, దోషేణ మదేన విషమీకృతాని విభ్రంశితాని చేతాంసి యేషాం, తేషాం, రవౌ సూర్యే, నిమ్రోచతి అస్తం గచ్ఛతి సతి వేణూనా మివ, మర్దనం పరస్పరసంఘర్షణ మాసీత్. ౨

(భగవాం స్త్వితి.) స భగవా, నాత్మనో, మాయాయాః ప్రాక్తనసంకల్పస్య, గతిం ఫల రూపాం, తాం, స్వకులసంహృతి, మవలోక్య, సరస్వతీ ముపస్పృశ్య సరస్వత్యాం స్నాత్వా, వృక్ష మూల మశ్వత్థవృక్షమూల, ముపావిశత్ ప్రావిశత్. ౩

(అహ మితి.) ప్రపన్నార్తిహరేణ, స్వకులసంజిహీర్షుణా భగవతా, త్వం, బదరీం బదరికా శ్రమం ప్రతి, ప్రయాహి గచ్ఛే త్యుక్తోఽహమ్. ౪

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

తథాపి తదభిప్రేతం జాన న్నహ మరిందమ,
పృష్ఠతోఽన్వగమం భర్తుః పాదవిశ్లేషణాక్షమః. ౫

అద్రాక్షం చైక మాసీనం విచిన్వన్ దయితం పతిమ్,
శ్రీనికేతం సరస్వత్యాం కృతకేత మకేతనమ్. ౬

శ్యామావదాతం విరజం ప్రసన్నారుణలోచనమ్,
దోర్భి శ్చతుర్భి ర్విదితం పీతకౌశాంబరేణ చ. ౭

వామ ఊరా వధిశ్రిత్య దక్షిణాంఘ్రిసరోరుహమ్,
ఉపాశ్రితార్భకాశ్వత్థ మకృశం త్యక్తపిప్పలమ్. ౮

తస్మి న్మహాభాగవతో ద్వైపాయనసుహృ త్సఖా,

తథాప్యేవ ముక్తో ప్యహం, తదభిప్రేతం కులసంహారాదికం, జానన్, హే అరిందమ, విదుర, భర్తు ర్భగవతః, పాదవిశ్లేషణే అక్షమః త మేవ, పృష్ఠతోఽన్వగమం అన్వవర్తే. ౫

ఏవ మనుగచ్ఛ న్నహం త మేవ విచిన్వన్ మనసా విచింతయన్ అద్రాక్షం చక్షుషా చ దృష్టవా నస్మి, కథం భూతం? ఏకం అసహాయం, దయితం నిరతిశయప్రియతమం, పతిం నిరుపాధికశేషిణం, శ్రీనికేతం శ్రీనివాసం, సరస్వత్యాం సరస్వతీతీరే, కృతకేతం కృతనివాసం స్వతః అకేతనం అనాశ్రయం, తస్యైవ సర్వాశ్రయత్వాత్. ౬

(శ్యామావదాతం) నీలశ్వేతవర్ణం, విరజం నిర్మలం, ప్రసన్నే అరుణే లోచనే యస్య తం, చతుర్భి ర్దోర్భి ర్భుజైః, పీతకౌశాంబరేణ, కౌశం కౌశేయం, పీతకౌశేయాంబరేణ చ, విదితం లక్షితమ్. ౭

దక్షిణాంఘ్రిసరోరుహం, వామే ఊరౌ, అధిశ్రిత్య ఉపరి స్థాపయిత్వా, ఉపాశ్రితః పృష్ఠతోఽవష్టబ్ధః, అర్భకో బాలః కోమలోఽశ్వత్థో యేన తం, త్యక్తపిప్పలం త్యక్తకర్మఫలం, అత ఏవా, అకృశం కర్మాయత్తకార్శ్యస్థౌల్యాధివ్యాధ్యాదిరహితమ్. ౮

(తస్మి న్నితి.) తత్ర తస్మిన్ భగవత్సన్నిధౌ, ద్వైపాయనసుహృత్సఖా, ద్వైపాయనో

లోకా ననుచర౯ సిద్ధ ఆససాద యదృచ్ఛయా. ౯

తస్యాఽనుష క్తస్య మునే ర్ముకుందః ప్రమోదభావానతకంధరస్య,
ఆశృణ్వతో మా మనురాగహాసనమీక్షయా విశ్రమయ న్నువాచ. ౧౦

శ్రీ భగవా నువాచ—

వేదాఽహ మంతర్మనసి స్థితం తే దదామి య త్త ద్దురవాప మన్యైః,
స త్రే పురా విశ్వసృజాం వసూనాం మత్సిద్ధికామేన వసో త్వయేష్టః. ౧౧

స ఏష సాధో చరమో భవానా మాసాదిత స్తే మదనుగ్రహోఽయమ్,
యస్మా న్నృలోకా న్రహ ఉత్సృజంతం దిష్ట్యా దదృశ్వా న్విశదానువృత్త్యా. ౧౨

వ్యాసః, తస్య సుహృ న్మిత్రం, సఖా చ సౌహార్దం సహాధ్యేతృత్వం చోభయ మపి వివక్షితం, మహా భాగవతః భాగవతాగ్రగణ్యః, అత ఏవ, సిద్ధః కృతకృత్యః, మైత్రేయః, లోకా, ననుచరన్, యదృచ్ఛయా ఆగతః. ౯

(తస్యేతి.) ప్రమోదేన భగవద్దర్శనజనితసంతోషేణ, భావేన భక్త్యా చ ఆనతా కంధరా యస్య, అనుర క్తస్య భగవ త్యనురాగయు క్తస్య తస్య మునే ర్మైత్రేయస్య, ఆశృణ్వత స్సతః, ముకుందో భగవా౯, అనురాగహాసనమీక్షయా అనురాగహాసాన్వితవిలోకనేన, విశ్రమయ౯ శ్రమహానిం జనయన్, మాం ప్రత్యువాచ. ౧౦

భగవదు క్తి మేవాహ ద్వయేన (వేదేతి.) హే వసో ఉద్ధవ, పూర్వజన్మాభిప్రాయేణేదం సంబోధనం, విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనాం, వసూనాం చ, సత్రే పురా పూర్వజన్మని, మత్సిద్ధికామేన మత్ప్రాప్తి కామేన, త్వయా వసునా, అహ, మిష్ట స్సమ్య గారాధితః, అత, స్తే తవ, అంతర్మనసా అంతః కరణేన ఈప్సితం య త్త, ద్వేద జానామి, అన్యైః అనారాధితమచ్చరణైః, దురవాపం దుఃఖేనాప్యా ఽఽప్తు మశక్యం, తద్దదామి దాస్యామి. ౧౧

(స ఇతి.) హే సాధో ఉద్ధవ, భవానాం జన్మనాం, మధ్యే, స ఏష భవః, చరమః అంతిమః, కుతః? య ద్యస్మా, త్తే త్వయా, మదనుగ్రహః ఆసాదితః లబ్ధః, యస్మా చ్చ, పునః, నృలోకా న్మర్త్యలోకా౯, రహ ఏకాంతే, ఉత్సృజంతం త్యజంతం, మ ర్త్యలోకా ద్వైకుంఠం గచ్ఛంతం, మాం, విశదానువృత్త్యా ఏకాంతభక్త్యా, దదృశ్వా౯ దృష్టవా నసి, ఏత ద్దిష్ట్యా జాత మిత్యర్థః, ౧౨

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

పురా మయా ప్రోక్త మజాయనాభ్యపద్మే నిషణ్ణాయ మమాఽఽదిసర్గే,
జానం పరం య న్మహిమావభాసం యత్సూరయో భాగవతం వదంతి. ౧౩

ఇత్యాదృతోక్తః పర మస్య పుంసః ప్రతీక్షణానుగ్రహభాజనోఽహమ్.
స్నేహోర్ధ్వరోమాస్ఖలితాక్షర స్తం ముంచం చ్ఛుచః ప్రాంజలి రాబభాషే. ౧౪

కో న్వీశ తే పాదసరోజభాజాం సుదుర్లభోఽర్థేషు చతుర్ష్వపీహ.
తథాపి నాఽహం ప్రవృణోమి భూమ న్భవత్పదామ్భోజనిషేవణోత్సుకః. ౧౫

కర్మా ణ్యనీహ స్యభవోఽభవస్య తే దుర్గాశ్రయోఽథారిభయా త్పలాయనమ్.

కిం దదాసీ త్యపేక్షాయాం దేయం నిర్దిశతి (పురేతి.) ఆదిసర్గే సృష్ట్యుపక్రమే, నాభ్యే నాభౌ భవం నాభ్యం, తస్మిన్. పద్మే కమలే, నిషణ్ణా యోపవిష్టాయ, అజాయ, పురా పూర్వకాలే, మయా ప్రోక్తం. మమ మహిమా అవభాస్యతే ప్రకాశ్యతే అనేనేతి మన్మహిమావభాసం. యం, దేవ, సూరయో, భాగవత మితి వదన్తి తత్పరమం జ్ఞానం దదామీ త్యనుషంగః. ౧౩

ఏవం భగవతోక్తే మయ్యేవ ముక్త మిత్యాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఇత్థ, మాదృతోక్తః ఆదృతశ్చాసా వుక్తశ్చ, పరమస్య పుంసః, పరమపురుషస్య, ప్రతీక్షణం కృపావలోకన, మనుగ్రహ శ్చ, తయోః పాత్రభూతః స్నేహోర్ధ్వరోమా స్నేహేన ఊర్ధ్వాని పులకితాని రోమాణి యస్య సః, స్ఖలితాక్షరః గద్గదవా, గహం, శుచః ఆనన్దాశ్రూణి. ముంచన్ ప్రాంజలిః, తం ప్రత్యాబభాషే ఆభాషితవా నస్మి. ౧౪

కి మాభాషితవానసీ త్యత ఆహ (క ఇతి.) హే ఈశ, తే తవ, పాదసరోజభాజాం పాదకమలం భజమానానాం, ఇహ పురుషాణాం, చతుర్షు అర్థేషు ధర్మార్థకామమోక్షేషు, కోను సుదుర్లభః నకోపి దుర్లభ ఇత్యర్థః, పురుషార్థచతుష్టయస్య సులభత్వేపి, హే భూమన్ విభో, నాహం ప్రవృణోమి, పురుషార్థచతుష్టయ మితి శేషః. కథంభూతోఽహం, భగవత్పదామ్బుజయోః నిషేవణే ఔత్సుక్యం యస్య సః "తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త" ఇత్యుక్తవిధజ్ఞాన్యహమ్. ౧౫

నిత్యయోగవిరోధినం ధర్మాదికం, న వృణోమి, కిం త్వఘటనఘటనాసామర్థ్యరూపాం, భవదీయాం శక్తిం, స్మరతాం చిత్తం, పారవశ్యం యాతీత్యబ్రువ మిత్యాహ (కర్మాణీతి.) అనీహస్య,

కాలాత్మనో యత్ప్రమదాయుతాశ్రమ స్స్వాత్మ ర్రతేః ఖిద్యతి ధీ ర్విదామపి. ౧౬

మ న్త్రేషు మాం వా ఉపహూయ య త్త మకుంఠితాఖండసుఖాత్మబోధః,
పృచ్ఛేః ప్రభో ముగ్ధవ ద ప్రమ త్త స్త న్నో మనో మోహయతీవ దేవః. ౧౭

జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహః ప్రకాశం ప్రోవాచ కస్మై భగవాన్ సమగ్రం,
అపి క్షమం నో గ్రహణాయ భ ర్త ర్వదాంజసా య ద్వృజినం తరేమ. ౧౮

నిర్వ్యాపారస్య తవ కర్మాణి, అభవస్య జన్మరహితస్య, భవః, కాలాత్మనః కాలశరీరకస్య, దుర్గాశ్రయః ద్వారకారూపజలదుర్గాశ్రయణం, యచ్చ, అరిభయా త్కాలయవనాదిభయా త్పలాయనం స్వాత్మరతేః, ప్రమదాయుతాశ్రమః బహ్వీభిః ప్రమదాభిః స్త్రీభిః యు క్తః, యః ఆశ్రమః గృహస్థాశ్రమ, ఇతి చ యత్, ఇహ అస్మిన్ విషయే, విదాం విదుషా మపి, ధీః ఖిద్యతి పారవశ్యం యాతి. ౧౬

కించ. మ న్త్రేషు ప్రస్తుతేషు సత్సు, మా ముపహూయ వై ఆహూయైవ పృచ్ఛేః పృష్టవా నసి, కథంభూత స్త్వం? అకుణ్ఠితాఖణ్డసదాత్మబోధః అకుణ్ఠితః ఆవరణరహితః అఖండః అపరిచ్ఛిన్నః, ఆత్మనః స్వస్య, బోధః, యస్య సః, అనావృతాఽపరిచ్ఛిన్నాఽఽత్మజ్ఞాన ఇత్యర్థః, అతఏవాఽప్రమ త్తః, స్వయ మేవంభూతోపి, ముగ్ధ ఇవ మూఢ ఇవ, య త్పృష్టవా నసి త న్మే, మనో, మోహయతీవ మోహం ప్రాపయతీవ వ ర్తతే, ఇవశబ్దేన పరమార్థత ఏతత్సర్వ ముపపన్న మేవేతి సూచ్యతే, తథాహి అకర్మాయ త్తక్రియస్య లీలయా కర్మాణి, అకర్మాయ త్తభవస్య స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళాస్పద విగ్రహపరిగ్రహరూపో భవ శ్చ, ఉపపద్యతే దుర్గాశ్రయాదికం మ ర్త్యలీలయోపపద్యతే "యో వై బాలక ఏతేషాం పురుషాణాం క ర్తా యస్య చైత త్కర్మ" అజాయమానో బహుధా విజాయతే "లోకవ త్తు లీలాకైవల్య" మిత్యాది శ్రుతిసూత్రాదిభ్యః. ౧౭

ఏవ ము క్త్వా హార్ద మపి నివేదితవా నస్మీత్యాహ (జ్ఞాన మితి.) స్వాత్మన స్తవ, రహః యాథాత్మ్యం, తస్య ప్రకాశకం, పరం జ్ఞాతవ్యేషు ప్రధానభూతం, సమగ్ర మంగోపేతమ్. యత్ జ్ఞానం. భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యో భగవాన్, కస్మై కాయ, బ్రహ్మణే, సర్వనామత్వ మార్షం, ప్రోవాచ ఊచివాన్, తత్, జ్ఞానం, హే భ ర్తః స్వామిన్, నః అస్మాకం, గ్రహణాయ గ్రహీతుం. క్షమం యోగ్యం, అసి చేత్. వద, యత్ యస్మాత్ జ్ఞానాత్. వృజినం దుఃఖాత్మకసంసారం, అంజసా సుఖేన, తరేమ అతివ ర్తేమహి. ౧౮

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

ఇత్యావేదితహార్దాయ మహ్యం స భగవాన్ గురుః,
ఆదిదేశారవిందాక్ష ఆత్మనః పరమాం గతిం. ౧౯

స ఏవ మారాధితతీర్థపాదా దధీతతత్త్వాత్మవిబోధమార్గః,
ప్రణమ్య పాదౌ పరివృత్య దేవమిహాగతోఽహం విరహాతురాత్మా. ౨౦

సోఽహం తద్దర్శనాహ్లాదవియోగార్తియుతః ప్రభోః,
గమిష్యే దయితం తస్య బదర్యాశ్రమమండలం. ౨౧

యత్ర నారాయణో దేవో నరశ్చ భగవా నృషిః,

ఏవం స్వాభిప్రాయే నివేదితే మహ్యం స భగవాం స్తత్వ ముపదిదేశేత్యాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఇత్థం, ఆవేదితం నివేదితం హార్దం అభిప్రాయః యేన తస్మై మహ్యం, స భగవా. నరవిన్దాక్షః. ఆత్మనః స్వాత్మనః పరమాం, పరో జ్ఞాతవ్యో. మా, న. యస్యా స్తాం పరమాం, జ్ఞాతవ్యాంతర రహితాం స్థితిం యాథాత్మ్యావగతిం, ఆదిదేశ ఉపదిదేశ. ౧౯

ఉపసంహరతి (స ఇతి.) ఆరాధితపాదతీర్థాత్, తీర్థశబ్దః పావనవాచీ, ఆరాధితపవిత్రపాదా దిత్యర్థః, యద్వా. పాదే తీర్థం యస్య సః, ఆరాధిత శ్చాసౌ పాదతీర్థశ్చ, తస్మా ద్భగవతః ఏవం, అధీతతత్త్వాత్మవిబోధమార్గః, తత్త్వాత్మకపరమాత్మయాథాత్మ్యావగతిరూపో బోధ, స్స మృగ్యతే పరిశీల్యతే అనేనేతి తత్త్వాత్మవిబోధమార్గః. ఆత్మయాథాత్మ్యావగతిప్రకాశకం శాస్త్రం, అధీత స్తత్త్వాత్మవిబోధమార్గో యేన సోఽహం. పాదౌ భగవత శ్చరణౌ, ప్రణమ్య, దేవం, పరివృత్య ప్రదక్షిణీకృత్య, తద్విరహేణ భగవద్విశ్లేషేణ, ఆతురః ఖిన్నః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, ఏవం భూత స్సన్నిహాఽఽగతోఽస్మి. ౨౦

ఇహాఽఽగత స్త్వం క్వ గమిష్యసీత్యత ఆహ (స ఇతి.) సోఽహం, బదరీం త్వం ప్రయాహీ త్యాజ్ఞప్తోఽహం, తస్య భగవతో, దర్శనేన, యో ఽయ మాహ్లాదః, వియోగేనాఽఽర్తిశ్చ. తాభ్యాం యుత స్సన్ ప్రభో ర్భగవత, స్తస్య, దయితం ప్రియం, బదర్యాశ్రమమణ్డలం గమిష్యే. ౨౧

ఆశ్రమం ప్రస్తౌతి (యత్రేతి.) యత్ర బదర్యాశ్రమమణ్డలే, ఋషి స్సర్వజ్ఞో నారాయణో

మృదు తీవ్రం తపో దీర్ఘం తేపాతే లోకభావనౌ. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవా దుపాకర్ణ్య సుహృదాం దుస్సహం వధం,
జ్ఞానేనాశమయత్ క్షత్తా శోక ముత్పతితం బుధః ౨౩

స తం మహాభాగవతం వ్రజంతం కౌరవర్షభః,
విస్రంభా దభ్యధ త్తేదం ముఖ్యం కృష్ణపరిగ్రహే. ౨౪

విదుర ఉవాచ—

జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహఃప్రకాశం యదాహ యోగేశ్వర ఈశ్వర స్తే,
వక్తుం భవా న్నోఽర్హతి యద్ధి విష్ణో ర్భృత్యా స్స్వభృత్యార్థకృత శ్చరంతి. ౨౫

నర శ్చ, మృదు, లోకానాం క్షేమస్వస్త్యాదికరం, తీవ్రం దుశ్చరం, దీర్ఘ మాకల్పాంతం తప, స్తేపాతే చక్రాతే, కథంభూతౌ తేపాతే, లోకభావనౌ లోకానుగ్రాహకౌ. ౨౨

ఏవ ముద్ధవా దుపశ్రుతవృత్తాన్తస్య క్షత్తు రవస్థితిప్రకార మాహ బాదరాయణి శ్లోకద్వయేన (ఇతీతి.) క్షత్తా, బుధః విద్వాన్, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఉద్ధవా దుద్ధవముఖాత్, జ్ఞాతీనాం, దుస్సహం సోఢు మశక్యం, అత్యన్తదుఃఖజనక మిత్యర్థః, వధం నాశ, ముపాకర్ణ్య శ్రుత్వా, ఉత్పతిత ముత్పన్నం శోకం జ్ఞానేన స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన, అశమయత్. ౨౩

(స ఇతి.) సః కౌరవర్షభః విదురః, వ్రజన్తం వ్రజిష్యన్తం, బదర్యాశ్రమం ప్రతీతి శేషః మహాభాగవతం భాగవతశ్రేష్ఠ ముద్ధవం, విస్రంభా ద్విశ్వాసాత్, ఇద మభ్యధత్త అనుసంహితవాన్, నిశ్చితవా నిత్యర్థః. కిం కృష్ణపరిగ్రహే కృష్ణానుగ్రహే అయ ముద్ధవో ముఖ్య ఇతి కృష్ణపరిగ్రహవిష యాణాం మధ్యే అయం ముఖ్య ఇతి. విశ్వాసపూర్వకం నిశ్చితవా నిత్యర్థః. ౨౪

అథ శ్రుతభగవ ద్వృత్తాంతం తదుపదిష్టతత్త్వజిజ్ఞాసుః క్షత్తా పృచ్ఛతి (జ్ఞాన మితి.) యోగీశ్వరః యోగఫలప్రద, ఈశ్వరో భగవాన్, తే తుభ్యం. స్వాత్మరహఃప్రకాశం, పరం, యత్ జ్ఞాన, మాహ తత్ జ్ఞానం, భవాన్, నః అస్మభ్యం, వక్తు మర్హతి, య ద్యస్మా ద్విష్ణోర్భృత్యాః స్వభృత్యార్థకృతః స్వభృత్యర్థకృతః స్వభృత్యప్రయోజనకారిణః, చరంతి హి. ౨౫

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

ఉద్ధవ ఉవాచ—

నను తే తత్త్వసంరాధ్యఋషిః కౌషారవోఽంతిమే,
సాక్షా ద్భగవతాదిష్టో మర్త్యలోకం జిహాసతా. ౨౬

ఇతి సహ విదురేణ విశ్వమూర్తే ర్గుణకథయా సుధయాప్లుతోరుతాపం,
క్షణ మివ పులినే యమస్వసు స్తాం సముషిత ఔపగవి ర్నిశాం తతోఽగాత్. ౨౭

రాజోవాచ—

నిధన ముపగతేషు వృష్ణిభోజే ష్వధిరథయూథపయూథపేషు ముఖ్యః,

తత్త్వజిజ్ఞాసునా క్షత్త్రా పృష్ట ఉద్ధవ ఆహ (నన్వితి.) నను హే విదుర, తే త్వయా ఋషిః తత్త్వదర్శీ, కౌషారవో మైత్రేయః, తత్త్వసంరాధ్యః తత్త్వోపదేశార్థ, మారాధనీయః పూజ్యః న త్వహం, కథంభూతః కౌషారవిః, మర్త్యలోకం, జిహాసతా హాతు మిచ్ఛతా, భగవతా, అంతిమే మత్సమీపే, సాక్షా దాదిష్టః ఆజ్ఞప్తః, తీర్థా న్యటిత్వా భవ న్త ముపపన్నాయ క్షేత్రే త్వ ముపదిశే త్యాదిష్ట ఇత్యర్థః. ౨౬

విదురోద్ధవసంవాద ముపసంహరతి వైయాసకిః (ఇతీతి.) ఇతీత్థం, విదురేణ సహ, విశ్వమూర్తేః విశ్వశరీరకస్య భగవతో, గుణకథారూపయా సుధయా, ఆప్లుతః నిరస్తః ఉరుతాపో, యస్య సః, ఔపగవి రుద్ధవః, యమస్వసుః యమునాయాః పులినే, తాం నిశాం రాత్రిం, క్షణ మివ సముషితః సమ్య గ్భగవద్గుణకథయా తాం రాత్రిం క్షణ మివ నీత్వా, తతః యమునాయాః అగాత్, బదర్యాశ్రమం ప్రతీతి శేషః. ౨౭

అత్రోద్ధవవిషయే, కించి ద్రాజా పృచ్ఛతి (నిధన మితి.) వృష్ణిభోజేషు నిధనం బ్రహ్మశాపేన నాశ ముపగతేషు సత్స్వుద్ధవ స్తు కథ మేకోఽవశిష్టః, అస్యాపి విప్రశాపవిషయత్వాదిత్యభిప్రాయః కిము వక్తవ్యం, వృష్ణ్యాదయో నిధన ముపగతా ఇతి, యత్, యతః, అతిరథానాం యూథం పాంతీ త్యతిరథయూథపా, స్తేషా, మపి, యే, యూథపా, స్తేష్వపి, ముఖ్య, స్త్ర్యధీశో లోకత్రయేశః

స తు కథ మవశిష్ట ఉద్ధవో య ద్ధరి రపి తత్యజ ఆకృతిం త్ర్యధీశః. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

బ్రహ్మశాపాపదేశేన కాలేనాఽమోఘవాంఛితః,
సంహృత్య స్వకులం స్ఫీతం త్యక్ష్య న్దేహ మచింతయత్. ౨౮

అస్మా ల్లోకా దుపరతే మయి జ్ఞానం మదాశ్రయం,
అర్హ త్యుద్ధవ ఏవాఽద్ధా సంప్రత్యాత్మవతాం వరః. ౩౦

నోద్ధవోఽణ్వపి మన్న్యూనో యద్గుణై ర్నార్దితః ప్రభుః,

హరి రపి, ఆకృతిం మనుష్యసజాతీయసంనివేశం, తత్యజ తిరోభావయామాస, అత్ర భూత్యాగ ఏవ వివక్షితః. సర్వే నిత్యా శ్శాశ్వతా శ్చ దేహా స్తస్య మహాత్మన" "ఇతి స్మరణాత్. ౨౭

విప్రశాపాదే స్సర్వస్య భగవత్సంకల్పానువిధాయిత్వా త్తత్సంకల్పే నాయం శాపవిషయో ప్యుద్ధవ ఇహైవ స్థాపిత ఇత్యు త్తర మాహ వైయాసకిః (బ్రహ్మేత్యాది) బ్రహ్మశాపాపదేశేన విప్రశాప వ్యాజేన, కాలేన స్వసంకల్పితకాలేన, అమోఘం వాంఛితం యస్య సః, సత్యసంకల్ప ఇత్యర్థః. ఏవం భూతో భగవాన్, స్ఫీతం సమృద్ధం, స్వకులం, సంహృత్య, దేహం స్వదేహం, త్యక్ష్యన్ తిరోభావ యిష్యన్, ఇద మచి న్తయత్. ౨౮

చి న్తా మేవాహ (అస్మా దితి.) అస్మా ల్లోకాత్ మ ర్త్యలోకాత్. మయ్యుపరతే స్వలోకం గతే సతి, మదాశ్రయం అహ మాశ్రయో విషయో యస్య త న్మదాశ్రయం, మద్విషయకం జ్ఞానం ప్రతి, సంప్రతీ దానీం, ఉద్ధవ ఏవాఽద్ధా త త్త్వేన, సాక్షాత్ అర్హతి స్వయం గ్రహీతు మన్యాన్ గ్రాహయితుం చ ఉద్ధవ ఏవ యోగ్యః. కథంభూత ఉద్ధవః, ఆత్మవతాం స్వాత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానవతాం మధ్యే. వరః ముఖ్యః. ౩౦

ఏత దేవాహ (నేతి.) ఉద్ధవః అణ్వపి మన్న్యూనః మ త్తః న్యూనః, న భవతి నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి "జగద్వ్యాపారవర్జం" భోగమాత్రసామ్యలింగా చ్చ "మమ సాధర్మ్య మాగతా" ఇత్యాదిశ్రుతిసూత్రస్మృత్యాదిప్రతిపన్నం భోగే సామ్యం వివక్షితం. ముక్తా మయా సహ సమానభోగయోగ్య ఇత్యర్థః. కుతః, య ద్యస్మాత్, గుణైః రజ స్తమో మిశ్రస త్త్వే, స్తత్కార్య

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

అతో మద్వయునం లోకం గ్రాహయ న్నిహ తిష్ఠతు. ౩౧

ఏవం త్రిలోకగురుణా సందిష్ట శ్శబ్దయోనినా,
బదర్యాశ్రమ మాసాద్య హరి మీజే సమాధినా. ౩౨

విదురోఽప్యుద్ధవా చ్ఛ్రుత్వా కృష్ణస్య పరమాత్మనః,
క్రీడయోపాత్తదేహస్య కర్మాణి శ్లాఘితాని చ. ౩౩

దేహన్యాసం చ తస్యైవ ధీరాణాం ధైర్యవర్ధనమ్,
అన్యేషాం దుష్కరతరం పశూనాం విక్లబాత్మనామ్. ౩౪

ఆత్మానం చ కురుశ్రేష్ఠ కృష్ణేన మనసేక్షితమ్,
ధ్యాయ న్గతే భాగవతే రురోద ప్రేమవిహ్వలః. ౩౫

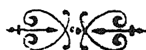
శబ్దాదివిషయై, ర్నార్దితః న పీడితః, అత ఏవ ప్రభుః స్వవశీకృతేంద్రియః అనేన ముక్తిసాధనసమగ్రసంపత్తి స్సూచితా, అత ఆత్మవ ద్వరత్వా న్మద్వయునం మద్విషయం జ్ఞానం, లోకం గ్రాహయన్, ఇహ మర్త్యలోకే తిష్ఠతు ముక్తిపర్యన్తమితి శేషః. ౩౧

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి,) ఏవం ఇత్యేవం, త్రిలోకగురుణా. శబ్దయోనినా శాస్త్రప్రమాణగమ్యేన, భగవతా, సందిష్టః ఆజ్ఞప్తః బదర్యాశ్రమ, మాసాద్య. సమాధినా జ్ఞానయోగేన, హరిం భగవంత మీజే ఇష్టవాన్. ౩౨

(విదుర ఇతి.) విదురః, క్రీడయా క్రీడార్థం ఉపాత్తదేహస్య స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహస్య, పరమాత్మనః శ్రీకృష్ణస్య, కర్మాణి శ్లాఘితాని చరిత్రాణి చ ఉద్ధవా, చ్ఛ్రుత్వా. తస్యైవ భగవతః, ధీరాణాం యోగినాం. ధైర్యవర్ధనం యోగవర్ధకం, విక్లబాత్మనాం అధీరచిత్తానాం, పశూనామజ్ఞానినాం దుష్కరతరం, దేహన్యాసం చ దేహత్యాగప్రకారం చ హే కురుశ్రేష్ఠ రాజన్, కృష్ణేన భగవతా కర్త్రా, మనసా కరణేన, ఈక్షితం దృష్టం, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ. శ్రుత్వా. భాగవతే ఉద్ధవే, గతే సతి, త మేవ కృష్ణ మేవ, ధ్యాయన్ ప్రేమవిహ్వలః నిరతిశయభగవత్ప్రేమపరవశః, రురోద. ౩౩-౩౪-౩౫

కాళింద్యాః కతిభి స్సిద్ధోఽహోభి ర్భాగవతర్షభః,
ప్రాపద్యత స్వస్సరితం యత్ర మిత్రాసుతో మునిః. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే.
విదురోద్ధవసంవాదో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

(కాళిన్ద్యా ఇతి.) భాగవతర్షభః భాగవతశ్రేష్ఠో, విదురః. స్వయం సిద్ధః పరినిష్పన్న యోగనిష్ఠ ఏవ, కతిభి రహోభి ర్దినైః, కాళిన్ద్యాః యమునాయా స్సకాశాత్, స్వస్సరితం గంగాం, ప్రాపద్యత ప్రాప్తః. యత్ర గంగాతీరే హరిద్వారే, మిత్రాసుతో మైత్రేయః, ఆస్తే తత్ప్రాపద్యతే త్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ద్వారి ద్యునద్యా ఋషభః కురూణాం మైత్రేయ మాసీన మగాధబోధమ్.
క్షత్తోపసృత్యాఽచ్యుతభావశుద్ధః పప్రచ్ఛ సౌశీల్యగుణాభితృప్తః. ౧

శ్రీ విదుర ఉవాచ—

సుఖాయ కర్మాణి కరోతి లోకో న తైః సుఖం వాఽన్య దుపారమం వా,

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఏవం "కుత్ర క్షత్తు ర్భగవతో మైత్రేయేణాఽఽస సంగమః కదా వా సహసంవాద" ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం, అథేతఃప్రభృతి తృతీయచతుర్థస్కన్ధాభ్యాం విదురమైత్రేయసంవాదం వివక్షిష్యం స్తావ ద్విదురస్య మైత్రేయోపసత్తిప్రకారం తత్ప్రష్టభగవల్లీలారూపమహదాదిసృష్టిప్రకారం చాహాఽనేన పంచమే నాధ్యాయేన. తావ దత్ర తావిధి క్షత్తు ర్మైత్రేయోపసత్తి మాహ వైయాసకిః (ద్వారీతి) ద్యునద్యాః గంగాయాః, ద్వారి ద్వారే. ఆసీనం నిషణ్ణం, అగాధబోధం, అగాధః అపారః బోధః ఆత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం యస్య తం "శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ" మిత్యాద్యుక్తాచార్య లక్షణలక్షిత మిత్యర్థః. ఏవంభూతం మైత్రేయ ముపసృత్య "స గురు మేవాఽభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి" రిత్యాద్యుక్తరీత్యా. ఉప సమీపే, ప్రాప్య, క్షత్తా, పప్రచ్ఛ. కథంభూతః క్షత్తా, అచ్యుతభావః పరమాత్మభక్తిః, తేన శుద్ధః నిర్మలచిత్తః, అనేన "ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయే" త్యస్యార్థ ఉక్తః. సౌశీల్యగుణాభితృప్తః, సౌశీల్యం మహతో మందైస్సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం మైత్రేయస్య సౌశీల్యగుణేనాఽభితృప్తః, సత్యార్జవదయాదానాహింసాదీనా మప్యుపలక్షణం, తై రప్యభితృప్తః. ఏతేనాఽఽచార్యత్వపూర్తి రభిప్రేతా. ౧

కిం పృష్టవా నిత్యపేక్షాయాం తావ "త్పరీక్ష్య లోకా" నిత్యస్యార్థం సూచయం, స్తత్ప్రశ్న మేవాహ (సుఖాయే త్యాదినా.) లోకః జనః సుఖాయ సుఖార్థం, సుఖలిప్సయేత్యర్థః, కర్మాణి కృష్యాదీని లౌకికాని, శ్రౌతస్మార్తాని చ. కరోతి, తైః కర్మభిః, సుఖం వా నిరతిశయసుఖం వా, అన్య దుపారమం వా అన్యస్య దుఃఖస్యోపారమం ఆత్యంతికనివృత్తిం వా, న విన్దేత న విందతే, కింతు, తతః తైః కర్మభిః, భూయః పునః, దుఃఖ మేవ, విందేత, అత్ర. నిరతిశయసుఖప్రాప్తౌ. ఆత్యంతిక

విన్దేత భూయ స్తత ఏవ దుఃఖం యదత్ర యుక్తం భగవా న్వదే న్నః. ౨

జనస్య కృష్ణా ద్విముఖస్య దైవా దధర్మశీలస్య సుదుఃఖితస్య.
అనుగ్రహాయేహ చరంతి నూనం భూతాని భవ్యాని జనార్దనస్య. ౩

తత్సాధువర్యాదిశ వర్త్మ శం న స్సంసాధితో భగవా న్యేన పుంసామ్,
హృది స్థితో యచ్ఛతి భావపూతే జ్ఞానం స్వతత్త్వాధిగమం పురాణమ్. ౪

కరోతి కర్మాణి కృతావతారో యా న్యాత్మతన్త్రో భగవాం స్త్ర్యధీశః,

దుఃఖనివృత్తౌ చ, సాధనత్వేన, య, ద్యుక్తం కర్తవ్యం, తత్, నః అస్మభ్యం, భగవాన్ ఉత్పత్త్యాది జ్ఞానసంపన్నః త్వం. వదేత్ వదేత్యర్థః "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవాఽముత్ర పుణ్యకృతో లోకః క్షీయత" ఇత్యుక్తరీత్యా, కర్మణాఽఽమాత్యంతికదుఃఖనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయ సుఖప్రాప్తిసాధనత్వానుపపత్తిం పరీక్షమాణాయ, నిరతిశయసుఖసాధనవివిత్సావతే మహ్యా ముపదిశే త్యర్థః. ౨

నివృత్తబాహ్యాభ్యంతరకరణవ్యాపారస్య భగవత్ప్రవణైకచిత్తస్య మే కిం భవత్కృత ప్రశ్నానాం ప్రతివచనేన ప్రయోజన, మిత్యాశంకాం శమయం స్తస్య ప్రతివచనౌత్సుక్య మావిష్కరోతి (జనస్యేతి.) దైవాత్ పూర్వకర్మవశాత్. అధర్మశీలస్య అధర్మనిరతస్య "పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః, నష్టప్రజ్ఞః పాప మేవ నిత్య మారభతే జన" ఇతి వచనాత్, అత ఏవ, కృష్ణా ద్విముఖస్య పరాఙ్ముఖస్య, అత ఏవ, సుదుఃఖితస్య అతిదుఃఖితస్య, జనస్య. అనుగ్రహాయ, భవ్యాని భద్రాణి. జనార్దనస్య విష్ణో, ర్భూతాని విష్ణుభక్తాః భవంత ఇత్యర్థః, ఇహ మర్త్యలోకే, చరన్తి, కృపాళూనాం భవతాం లోకానుజిఘృక్షయైవ మర్త్యలోకే సంచరణ మిత్యర్థః. ౩

బుభుత్సితాని క్రమశః పృచ్ఛతి (తదితి.) హే సాధువర్య, శం సుఖసంపాదకం తద్వర్త్మ ఉపాయం. నః, ఆదిశ కథయ, కథంభూతం వర్త్మ, యేన వర్త్మనా ఆరాధితః, సః భగవాన్, పుంసాం, భక్తిపూతే భక్తియోగేన పవిత్రితే, హృది హృదయే, స్థితః, తత్త్వాధిగమం, తత్త్వ మధిగమ్యతే యేన తత్తత్త్వావభాసకం, పురాణం అనాదివేదప్రమాణకం జ్ఞానం, యచ్ఛతి. తద్వర్త్మాదిశే త్యర్థః. ౪

(కరోతీతి.) త్ర్యధీశః త్రిలోకేశః భగవాన్, స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఏవ, కృతావతారః,

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

యథా ససర్జాగ్ర ఇదం నిరీహ స్సంస్థాప్య వృత్తిం జగతో విధత్తే. ౫

యథా పున స్స్వే ఖ ఇదం నివేశ్య శేతే గుహాయాం స నివృత్తవృత్తిః,
యోగేశ్వరాధీశ్వర ఏక ఏత దనుప్రవిష్టో బహుధా యథాఽఽసీత్. ౬

క్రీడ న్విధత్తే ద్విజగోసురాణాం క్షేమాయ కర్మా ణ్యవతారభేదైః,
మనో న తృప్య త్యధిశృణ్వతాం న స్సుశ్లోకమౌళే శ్చరితామృతాని. ౭

యై స్సత్త్వభేదై రధిలోకనాథో లోకా నలోకాన్ సహ లోకపాలాన్,

బ్రహ్మాదిరూపేణ కృతానుప్రవేశావతారః, యాని కర్మాణి కరోతి, అగ్రే సృష్టేః పూర్వం నిరీహః నిర్వ్యాపార ఏవ. స్వయ, మిదం విశ్వం, యథా యేన ప్రకారేణ, ససర్జ, యథా సంస్థాప్య సమ్యక్స్థితిం రక్షాం కృత్వా జగతః, వృత్తిం జీవికాం విధత్తే కరోతి. ఏత ద్వర్ణయే త్యుపరితనేనాఽన్వయః. ఏవమగ్రేపి ౫

(యథేతి.) స భగవాన్ స్వశరీరభూతే, ఖే సూక్ష్మావస్థాకాశాదికారణభూతే "అక్షరం తమసి లీయత" ఇత్యుక్తతమశ్శబ్దవాచ్యప్రకృతిద్రవ్యే, ఇదం కార్యం ప్రపంచం, నివేశ్య సంహృత్య, నివృత్తవృత్తిః నివృత్తజగద్వ్యాపారః, గుహాయాం పరమాకాశే. వైకుంఠ ఇత్యర్థః, శేతే వసతి, హే యోగీశ్వరాధీశ్వర, యోగీశ్వరశ్రేష్ఠ ఏక, స్స్వయం, ఏత చ్చిదచిదాత్మకం జగ దనుప్రవిష్టః, స్వప్రకాశనాధీనం కుర్వన్, ధారకతయా స్థితః, బహుధా దేవమనుష్యాదిబహునామభాక్, యథా, ఆసీత్ బభూవ ౬

యథా చ ద్విజగోసురాణాం బ్రాహ్మణగోదేవతానాం, క్షేమాయ, అవతారభేదైః రామకృషాద్యవతారభేదైః, భేదశబ్దో గౌణావేశశాక్త్యాద్యవతారాణాం, ప్రదర్శనార్థః, స్వయం క్రీడ న్నేవ, కర్మాణి దుష్కృద్వినాశసాధుపరిత్రాణాదిరూపకర్మాణి, విధత్తే కరోతి అన్య దపి ప్రక్ష్యమాణః, అన్తరా, స్వస్య ప్రతివచనశ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కరోత్యర్ధేన (మన ఇతి.) సుశ్లోకమౌళేః, సుష్ఠు శ్లోక్యంతే కీర్త్యంత ఇతి సుశ్లోకాః పవిత్రకీర్తి మన్తః, తేషాం మౌళి రివ ప్రధానః, తస్య భవతః, చరితామృతాని అమృతతుల్యాని చరిత్రాణి, శృణ్వతా మపి. నః, మనః. న తృప్యతి. ౭

పృచ్ఛతి (యై రితి.) అలోకనాథః, లోకాధిపతిః, యై స్సత్త్వభేదైః మహదాదిభి రిత్యర్థః.

అచీక్లృపద్యత్ర హి సర్వస త్త్వనికాయభేదాధికృతః ప్రతీతః. ౮

యేన ప్రజానా ముత ఆత్మకర్మరూపాభిధానాం చ భిదాం వ్యధ త్త,
నారాయణో విశ్వసృగాత్మయోని రేత చ్చ నో వర్ణయ విప్రవర్య. ౯

పరావరేషాం భగవ న్వ్రతాని శ్రుతాని మే వ్యాసముఖా దభీక్ష్ణమ్,
అతృప్నుమః క్షుల్లసుఖావహానాం తేషా మృతే కృష్ణకథామృతౌఘాత్. ౧౦

క స్తృప్నుయా త్తీర్థపదోఽభిధానా త్సత్రేషు సత్సూరిభి రీడ్యమానాత్,

---

సహలోకపాలా౯ సహ విద్యమానాః లోకపాలాః యేషాం తా౯. లోకాన్, అలోకా౯, లోకాలోక బహిర్భాగా౯, నరకా న్వా, అచీక్లృపత్ కల్పయామాస, తా న్వర్ణయేత్యర్థః. యత్ర యేషు లోకాదిషు సర్వాణి యాని సత్త్వాని ప్రాణినః, తేషాం. నికాయాః సమూహాః, స్తేషాం భేదః భిదా అధికృతః కర్మానుగుణాధికారవా౯ ప్రతీతః ప్రతీయతే. ౮

(యేనేతి.) ఉత అపి చ ఆత్మయోనిః ఆత్మైవ యోనిః కారణం యస్య సః ఆత్మయోనిః, కారణా న్తరశూన్య ఇత్యర్థః, విశ్వస్రష్టా నారాయణః, ప్రజానాం వ్యష్టిభూతానాం. ఆత్మకర్మరూపాభిధానాం, ఆత్మా జ్ఞానేంద్రియగణః కర్మ కర్మేంద్రియగణః, రూపాణి దేవమనుష్యాదిరూపాణి, అభిధాః దేవో మనుష్య ఇత్యాద్యభిధాః, ఆసాం భిదాం, యేన యేన ప్రకారేణ, వ్యధ త్త అకరోత్, కిం సాక్షా త్పరంపరయా వే త్యభిప్రాయః, ఏత త్పృష్టం. చకారా దపృష్ట మపి. నోఽస్మభ్యం, హే విప్రవర్య వర్ణయ. ౯

నను, బహుశ్రుతస్య తవ కి మనయా శుశ్రూష యేత్యత ఆహ (పరావరేషా మితి) హే భగవ౯ మైత్రేయ, పరే త్రైవర్ణికాః, అపరే స్త్రీశూద్రాదయ, స్తేషాం, వ్రతాని, వ్యాసముఖాత్, అభీక్ష్ణం పునః పునః. మే మయా, శ్రుతాని. భగవత్కథామృతపూరాత్, వినా, క్షుల్లసుఖావహానాం అల్ప సుఖసంపాదకనాం, తేషాం వ్రతానాం. శ్రవణేనేతి శేషః, అతృప్నుమః తృప్తా అభూమ, భగవత్కథా మృతశ్రవణేన తు న తృప్తా ఇత్యర్థః. ౧౦

ఏత దేవాహ (క ఇతి.) వః యుష్మాకం, సత్రేషు, సూరిభిః విద్వద్భిః, ఈడ్యమానాత్ ప్రస్తూయమానాత్, తీర్థపదో భగవతః, అభిధానాత్ చరిత్రాత్, కః శుశ్రూషమాణః పురుషః, తృప్ను యాత్ న కోపి తృప్నుయా దిత్యర్థః, యః తీర్థపాత్, పురుషస్య శృణ్వతః పుంసః, కర్ణనాడీం

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలావేకథనం)

యః కర్ణనాడీం పురుషస్య యాతో భవప్రదాం గేహరతిం ఛినత్తి ౧౧
ముని ర్వివక్షు ర్భగవద్గుణానాం సఖాపి తే భారత మాహ కృష్ణః,
అస్మి న్నృణాం గ్రామ్యసుఖానువాదే మతి ర్గృహీతాఽను హరేః కథాయాం ౧౨
సా శ్రద్ధధానస్య వివర్ధమానా విరక్తి మన్యత్ర కరోతి పుంసః
హరేః పదానుస్మృతినిర్వృతస్య సమస్తదుఃఖాప్యయ మాశు ధత్తే. ౧౩

శ్రోత్రబిలం, యాతః గతః, కథాశ్రవణేన శ్రోత్రబిలద్వారేణ హృదయం ప్రవిష్టః, భవప్రదాం సంసృతిసంపాదికాం, గేహరతిం దేహాపత్యకళత్రాది ష్వాసక్తిం, ఛినత్తి, నహ్యేవం వ్రతానాం తాపత్రయాభిహతిసామర్థ్య మస్తీతి భావః. ౧౧

నను భగవత్కథాయా ఏవ తాపత్రయాత్మకసంసృతివిచ్ఛేదకత్వే, సైవ ప్రాధాన్యేన భగవతా బాదరాయణేన మహాభారతే కిమితి నానువర్ణితా, కి మితి వా ప్రాయశో వ్రతా న్యేవ వర్ణితానీ త్యాశంక్యాన్వారోహవాద్యన్యాయేన, శ్రీమహాభారత స్యాపి భగవద్గుణానువర్ణనే తాత్పర్య మిత్యాహ (ముని రితి.) తే సఖా, మునిః కృష్ణః కృష్ణద్వైపాయనః, భగవద్గుణానాం వివక్షుః భగవద్గుణాన్ వక్తు మిచ్ఛుః, భారత మాహ. యస్మిన్ భారతే గ్రామ్యసుఖానువాదైః ద్వారభూతైః అను పశ్చా, ద్ధరేః కథాయాం నృణాం మతిః గృహీతా అవతారితేత్యర్థః, శాఖాచంద్రన్యాయేన భగవత్కథాయాం బుద్ధ్యవ తారార్థం భారతే గ్రామ్యసుఖానువాదః కృతః న హి తావతా తత్రైవ తత్తాత్పర్య మితి వక్తుం యుక్తిమ్, తదుక్త మితిహాససముచ్చయే - కామినో వర్ణయన్ కామాన్ లోభం లుబ్ధస్య వర్ణయన్, నరః కిం ఫల మాప్నోతి కూపేఽన్ధ మివ పాతయన్, లోకచిత్తావతారార్థం వర్ణయిత్వా తు తేన తౌ, ఇతిహాసైః పవిత్రార్థైః పున రత్రైవ నిందితౌ, అన్యథా ఘోరసంసారబంధహేతూ జనస్య తౌ, వర్ణయే త్స కథం విద్వా న్మహాకారుణికో ముని రితి. అతో భారతాభిప్రాయో దురవగమ ఇత్యర్థః. ౧౨

భగవత్కథాయాం మతిప్రవేశస్య ఫల మాహ (సేతి.) సా కథా హరికథా అహరహ శ్శ్రవణేన, వృద్ధిం ప్రాప్తా సతీ, శ్రద్ధధానస్య కథాశ్రవణే శ్రద్ధాం కుర్వతః పుంసః, అన్యశబ్దాదౌ విరక్తిం కరోతి, తతః కి మత ఆహ. హరేః భగవతః, పాదయో రనుస్మృత్యా అనుధ్యానేన, నిర్వృతస్య సుఖితస్య, సమస్తదుఃఖానామప్యయం నాశం విధత్తే, సా హరికథేతి శేషః, హరికథైవ స్వస్యాం శ్రద్ధధానస్య శుశ్రూషో శ్శబ్దాదివిషయేషు విరక్తిం భగవత్పాదారవిందభక్తిం చ జనయతి, తాపత్రయాభిహతిం చ విధత్తే. ౧౩

తాన్ శోచ్యశోచ్యా నవిదోఽనుశోచే హరేః కథాయాం విముఖా నఘేన,
క్షిణోతి దేవోఽనిమిష స్తు యేషా మాయు ర్వృథావాదగతిస్మృతీనామ్. ౧౪

తదస్య కౌషారవశర్మదాతు ర్హరేః కథా మేవ కథాసు సారమ్,
ఉద్ధృత్య పుష్పేభ్య ఇవాఽఽర్తబంధో శివాయ నః కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౧౫

స విశ్వజన్మస్థితిసంయమార్థే కృతావతారః ప్రగృహీతశక్తిః,
చకార కర్మాణ్యతిపూరుషాణి యానీశ్వరః కీర్తయ తాని మహ్యమ్. ౧౬

అత ఏవంవిధప్రభావవత్యాం హరికథాయాం యే విముఖా స్తాన్ శోచతి (తానితి.) శోచ్యశోచ్యాన్ శోచ్యానా మపి శోచ్యాన్. అత్యంతశోచ్యా నిత్యర్థః, కుతః? అవిదః అజ్ఞాన్, తాన్ వదతి. తే కే? హరేః కథాయాం ఉక్తగుణశాలిన్యాం, అఘేన పాపేన, యే విముఖాః పరాఙ్ముఖాః, అత ఏవ యేషాం హరికథావిముఖానాం ఆయుః, అనిమిషో దేవో రవిః, క్షిణోతి క్షపయతి, కి మిద ముచ్యతే - యతః కథా శ్శృణ్వతోఽప్యాయుః క్షిణోతీ త్యాశంకాం శమయన్ విముఖా న్విశినష్టి (వృథావాదగతిస్మృతీనామితి.) వాదో వాగ్వ్యాపారః, గతి ర్దేహవ్యాపారః, స్మృతి ర్మనోవ్యాపారః. వృథా వ్యర్థాః. వాదగతిస్మృతయో యేషాం తేషాం భగవతః కథా శ్శృణ్వతస్తు వాదగతిస్మృతయ స్సఫలా ఇత్యర్థః. ఆయుః క్షపణం తు తుల్య మేవ. ౧౪

ప్రశ్న ముపసంహరతి ద్వాభ్యామ్ (తదితి.) తత్తస్మాత్, హరికథాయా ఏవ సమస్తదుఃఖవ్యయకరత్వా ద్ధేతోః, హే కౌషారవ మైత్రేయ, శర్మదాతుః సుఖప్రదస్య, పవిత్రకీర్తేః, రస్య హరేః కథా మేవ, కథాసు, సారం సారభూతాం, ఉద్ధృత్య, పుష్పేభ్యో మధుకరో మధ్వివ, నః, శివాయ, హే ఆర్తబన్ధో తాపత్రయాభిపీడితానాం సుఖకర, కీర్తయ కథయ. ౧౫

భగవత్కథాస్వపి ప్రాధాన్యేన శ్రీకృష్ణకథైవ కథనీయేత్యాహ (స ఇతి.) యో భగవాన్ విశ్వస్య, జన్మస్థితిసంయమార్థే సృష్టిస్థితిసంహారార్థం ప్రగృహీతశక్తిః ప్రగృహీతా ఉపాత్తా శక్తిః బ్రహ్మాదిరూపాశక్తిః యేన సః. శక్తితన్వంశవిభూతిశరీరాదయ శ్శబ్దాః పర్యాయాః, పాలనాధికృతస్వావతారరూపవిష్ణుగతపాలనానుకూలసామర్థ్యస్య స్వశక్తిత్వం బోధ్యం. య ఏవం భూత, స్స ఏవేశ్వరః కృతావతారః. అతిపూరుషాణి అతిమానుషాణి దివ్యాని కర్మాణి, చకార, తాని, మహ్యం, కీర్తయ కథయ ౧౬

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

శ్రీ శుక ఉవాచ —

ఏవం స భగవాన్ పృష్టః క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః,
పుంసాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ త మాహ బహుమానయన్. ౧౭

మైత్రేయ ఉవాచ —

సాధు పృష్టం త్వయా సాధో లోకాన్ సాధ్వనుగృహ్ణతా,
కీర్తిం వితన్వతా లోక ఆత్మనాఽధోఽక్షజాత్మనః. ౧౮

నైత చ్చిత్రం త్వయి క్షత్త ర్బాదరాయణవీర్యజే,
గృహీతోఽనన్యభావేన య త్త్వయా హరి రీశ్వరః. ౧౯

మాండవ్యశాపా ద్భగవా న్ప్రజాసంయమనో యమః,

ఏవం క్షత్త్రా పృష్టో మైత్రేయ ఆహేత్యాహ వైయ్యాసకి రేకేన (ఏవ మితి.) భగవాన్ ఉత్పత్త్యాదిజ్ఞానసంపన్నః. సః కుషారవసుతో మైత్రేయః, ఏవం క్షత్త్రా విదురేణ, పుంసాం, నిశ్శ్రేయ సార్థాయ మోక్షోదయాయ, స్వస్య తు సంసిద్ధత్వా న్న స్వనిశ్శ్రేయసార్థాయేత్యర్థః. ఏవ మాపృష్టః తం క్షత్తారం. బహుమానయన్ సమ్మానయన్, ఆహ ౧౭

పుంసాం నిశ్శ్రేయసాయేత్యనేన సూచిత మేవ క్షత్తు ర్లోకానుగ్రహకారిత్వ మావిష్కుర్వం స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి మైత్రేయః (సాధ్వితి.) హే సాధో విదుర. త్వయా, సాధు సమ్యక్. పృష్టం త్వయా కథం భూతేన. లోకాన్, సాధు అనుగృహ్ణతా. అధోక్షజాత్మనః - అధోక్షజ ఆత్మా యస్య తస్యాఽఽత్మనః స్వస్య, అధోక్షజచిత్తస్య స్వస్యేతి వా కీర్తిం, లోకే, వితన్వతా విస్తారయతా. ౧౮

హరికథాప్రశ్న స్త్వయి న చిత్ర మిత్యాహ (నైత దితి) హే క్షత్తః, బాదరాయణవీర్యజే వ్యాసవీర్యసంభూతే. త్వయి, ఇదం హేతుగర్భవిశేషణం, ఏత ద్ధరికథాప్రశ్న ఇత్యేతత్, న చిత్రం, న కేవలం బాదరాయణవీర్యజత్వమాత్ర మేవ, కింతు, య ద్యస్మాత్, అనన్యభావేన ఏకాంత భావేన, ఈశ్వరో హరి, స్త్వయా గృహీతః. ౧౯

బాదరాయణవీర్యజత్వం చ స్పష్టయతి (మాండవ్యశాపా దితి) ప్రజానాం అభాగవతానాం ప్రజానాం, సంయమః దండయితా, యమః వైవస్వతః, మాండవ్యస్య మునేః శాపాత్, భ్రాతుః

భ్రాతృక్షేత్రే భుజిష్యాయాం జాత స్సత్యవతీసుతాత్. ౨౦

భవా న్భగవతో నిత్యం సమ్మత స్సానుగస్య హి,
యజ్ఞానాదేశాయ చ మా మాదిశ ద్భగవా న్వ్రజన్. ౨౧

అథ తే భగవల్లీలా యోగమాయోపబృంహితాః,
విశ్వస్థిత్యుద్భవాంతార్థా వర్ణయా మ్యానుపూర్వ్యశః. ౨౨

భగవా నేక ఆసేద మగ్ర ఆత్మాఽఽత్మనాం విభుః,

సత్యవతీసుత భ్రాతుః విచిత్రవీర్యస్య, క్షేత్రే క్షేత్రత్వేన పరిగృహీతాయాం, భుజిష్యాయాం దాస్యాం. సత్యవతీసుతాత్ బాదరాయణా జ్జాతః ఉత్పన్నః, యిమ ఏవ త్వం జాతోఽసీత్యర్థః. కించ భవా నితి సానుగస్య సభాగవతస్య, భగవతః శ్రీకృష్ణస్య, భవా, న్నిత్యం, సంమతః ప్రీతివిషయః, యద్యస్య తవ జ్ఞానాదేశాయ జ్ఞానోపదేశాయ, మాం, భగవాన్, వ్రజన్ భువం త్యక్ష్యన్, ఆదిశత్ ఆదిష్టవాన్, సమీపే అసంత మపి భవంతం స్మృత్వా జ్ఞానోపదేశార్థం మా మాజ్ఞప్తవాన్, ఏతేన భగవ న్నిరతిశయప్రీతివిషయత్వ మవగమ్యతే, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మితి స్మరణాత్. ౨౦-౨౧

అతో నిరతిశయప్రీతివిషయాయ తే యథాప్రశ్నం వర్ణయామీతి ప్రతిజానీతే (అథేతి.) అథ నను భగవల్లీలాః వర్ణయామీతి సంబంధః. కథంభూతాః, యోగమాయోపబృంహితాః యుజ్యత ఇతి యోగ, స్స చాసౌ మాయా చ ఆశ్చర్యశక్తిః తయా ఉపబృంహితాః భగవన్నియామ్యాశ్చర్యశక్త్యుపకల్పితాః, అంత స్సంహారః, అర్థో మోక్షః, విశ్వస్య స్థిత్యాదయో యాసాం తాః, ఏవంభూతాః, లీలాః, యద్వా, అర్థ శబ్ద స్స్వరూపపరః, వస్తు న్యర్థశబ్దప్రయోగాత్, అంతశబ్దేన సంహారో మోక్షశ్చ వివక్షితః "యత్ప్రయం త్యభిసంవిశంతీ" తి శ్రుతేః. విశ్వస్య స్థిత్యాదయోఽర్థః స్వరూపం యాసాం తాః, లీలాః క్రీడాచేష్టాః, ఆనుపూర్వ్యశః ప్రశ్నానుసారేణ, వర్ణయామి కథయామీత్యర్థః. (యద్వా.) సృష్టిలీలాది క్రమేణేత్యర్థః. ౨౨

ప్రథమం సృష్టిలీలాం వర్ణయితుం సృష్టేః పూర్వం కారణత్వేనావస్థితవస్తుస్వరూప మాహ త్రయేణ (భగవా నితి.) ఇదం పరిదృశ్యమాననామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిదాత్మకం జగత్, అగ్రే సృష్టేః పూర్వకాలే, ఆత్మనాం జీవానాం, ఆత్మా అంతః ప్రవిశ్య ధారకః, విభుః స్వామీ, ఏకః అవిభక్త నామరూపసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకః భగవా నేవాసీ దిత్యర్థః, స ఏవ భగవా, నాత్మేచ్ఛానుగతౌ ఆత్మనః

(క్షత్తేర్మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

ఆత్మేచ్ఛానుగతా వాత్మా నానామత్యుపలక్షితః. ౨౩

స వా ఏష తదా ద్రష్టా నాపశ్య ద్దృశ్య మేకరాట్.
మేనేఽసంత మివాఽఽత్మానం సుప్తశక్తి రసుప్తదృక్. ౨౪

స్వస్య, ఇచ్ఛానుగతౌ ఇచ్ఛా సృష్ట్యుపయోగిసంకల్పః, తస్యా అనుగతౌ ఉన్మేషే సతి, నానామత్యుపలక్షితః దేవాదినానానామరూపవిషయబుద్ధిబోధ్యః, పూర్వస్మిన్ కల్పే, ఆసీత్, కుతః, ఆత్మా ఆత్మపర్యంతత్వా న్నామరూపవిషయమతీనా మిత్యభిప్రాయః. ఏక ఏవ భగవాన్ కదాచి ద్విభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకః కార్యావస్థో నానా స ఏవ, కదాచి న్నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా కారణావస్థ ఇత్యర్థః. యద్వా అనానామత్యుపలక్షిత ఇతి చ్ఛేదః, ఆత్మేచ్ఛానుగతౌ సంహారవిషయాత్మీయసంకల్పోన్మేషే సతి, అనానామత్యుపలక్షితః దేవాదినామరూప విషయబుద్ధ్యనుపలక్షితః, కుతః, ఆత్మా దేవాదినామరూపభాక్త్వం తదభావశ్చాత్మన ఏవేత్యర్థః. న చైవం వికారిత్వప్రసంగః, సద్వారకత్వా న్నామరూపసంస్పర్శస్యేత్యభిప్రాయాత్, అత్రేదంశబ్దేన స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మైవోచ్యతే. తస్యైవ స్థూలావస్థాప్రహాణేన సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకతయాఽవస్థితస్య కారణత్వముచ్యతే, న చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వస్యాత్రాఽప్రతీతేరేక ఏవే త్యనేన సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణ మిత్యుచ్యత ఇతి భ్రమితవ్యం. అగ్ర ఇతి కాలస్య నిర్దేశా ద్విజాతీయభేదస్య, ఆత్మ నామాత్మేతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన సజాతీయభేదస్య భగవానిత్యనేన కారణ త్వౌపయికసార్వజ్ఞ్య సర్వశక్తిత్వసత్యసంకల్పత్వాదిస్వగతభేదస్య చాత్రైవ ప్రతిపన్నత్వాత్, తర్హ్యేక ఇత్యనేన కి ముచ్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే - మహదాదిసృష్టిక్రమేణ వక్ష్యమాణనానాత్వప్రతీతిసంబంధి హ్యేకత్వ మేక ఇత్యనేనోచ్యత, ఇతి నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయనిబంధనో హ్యేక ఇతి వ్యపదేశః. ౨౩

"తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత" ఇతి శ్రుతేః, ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య సార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణాకరస్యైవ కారణత్వం ప్రపంచయతి ద్వాభ్యాం (స ఇతి.) స వా ఏషః సోయం భగవాన్, తదా ప్రళయదశాయాం, ద్రష్టా సర్వజ్ఞః, తత్ర హేతుః - అసుప్తదృక్ అసంకుచితజ్ఞానః, తత్కుతః, ఏకరాట్ ఏకరూపప్రకాశః న తు జీవవ త్కర్మాయత్తకాదాచిత్కసంకోచవికాసభాగ్జ్ఞానసంపన్నః, సుప్తశక్తిః సూక్ష్మావస్థచిదచిదాఖ్యస్వశక్తిః, తన్వాదిపర్యాయ శ్శక్తిశబ్ద ఇత్యుక్తం, దృశ్యం కార్యం, నాఽపశ్యత్. కింతు అసంతం వ్యవహారార్హనామరూపరహిత మివాఽఽత్మానం, మేనే అమనుత, ఇవశబ్దేన తస్య సూక్ష్మదర్శిత్వా త్స్వశరీరభూతసూక్ష్మావస్థచిదచిద్విషయజ్ఞానసంపత్తి స్సూచ్యతే. అనేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణసంపత్తిః, నామరూపవిభాగాభావ శ్చోక్తః. ౨౪

సా వా ఏతస్య సద్ద్రష్టు శ్శక్తి స్సదసదాత్మికా,
మాయానామ మహాభాగ యయేదం నిర్మమే విభుః. ౨౫

కాలవృత్త్యా తు మాయాయాం గుణమయ్యా మధోఽక్షజః,
పురుషేణాఽఽత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవాన్. ౨౬

తతో ఽభవ న్మహ త్తత్త్వ మవ్యక్తా త్కాలచోదితాత్,
విజ్ఞానాత్మాఽఽత్మదేహస్థం విశ్వం వ్యంజం స్తమోనుదః. ౨౭

అథ చిదచిచ్ఛరీరకత్వ మాహ (సేతి.) సద్ద్రష్టుః సతో ద్రష్టుః, సత్తాయోగిసకలపదార్థం ద్రష్టుః, శక్తిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూత మాయా నామ ప్రకృతిః, సదసదాత్మికా చేతనాచేతనాత్మికా" భూమి రాపోఽనలో వాయుః, అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధీ"తి చేతనాచేతనయో రుభయో రపి పరస్పరవిలక్షణప్రకృతిత్వాభిధానాత్, యయా సదసదాత్మికయా ప్రకృత్యా, ఇదం కార్యావస్థచేతనాచేతనాత్మకం జగత్, స్వయం విభుః జగద్గతదోషాసంస్పృష్టః, నిర్మమే సృష్టవాన్, సైషా మాయా విభో శ్శరీరత్వేన సూక్ష్మావస్థయా ఆసీ దిత్యర్థః, "భగవా నేక ఏవేద మగ్ర ఆసీ" దిత్యనేన, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట స్యోపాదానత్వం "యయేదం నిర్మమే విభు" రిత్యనేన కేవలనిష్కృష్టస్వరూపస్య నిమిత్తత్త్వం చాఽభిహితమ్. ౨౫

అథ మహదాదిక్రమేణ సృష్టిం వక్తుం స్వశరీరభూతజీవానుప్రవేశేనాఽఽహితసృష్టిసామర్థ్యాయా ఏవ ప్రకృతే ర్మహదాదిరూపేణ పరిణామో న తు కేవలాయా ఇత్యాహ (కాలవృత్త్యేతి.) కాలవృత్త్యాం కాలానుగుణవృత్తిమత్యాం, అత ఏవ, గుణమయ్యాం సామ్యానాపన్నసత్త్వాదిగుణప్రచురాయాం మాయాయాం. ఆత్మభూతేన స్వశరీరభూతేన, పురుషేణ జీవేన, వీర్యం సృష్టిసామర్థ్యం, స్వయం వీర్యవాన్ అవికృత ఏవ, ఆధత్త సంపాదితవాన్. మాయాభిమానీ స్వాత్మజీవానుప్రవేశేన మాయాసృష్ట్యున్ముఖా మకరో దిత్యర్థః. ౨౬

మహతస్సృష్టి మాహ (తత ఇతి) తతః, ఆహితవీర్యాత్, కాలచోదితాత్ కాలప్రేరితాత్, అవ్యక్తాత్ స్వాత్మకా దవ్యక్తాత్, స్వయ మేవ, విజ్ఞానాత్మా "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత" ఇత్యుక్తరీత్యా జీవాంతరాత్మా, ఆత్మదేహస్థం స్వశరీరభూతప్రకృతిగతం, విశ్వం కార్యజాతం, వ్యంజన్ ప్రకాశయన్, ప్రకాశయితు మిత్యర్థపర్యవసానం బోధ్యం, తమోనుదః తమశ్శబ్దవాచ్యసూక్ష్మావస్థప్రకృతిప్రేరకో దిగవాన్, మహ త్తత్త్వ మభవదిత్యర్థః. ప్రకృతిపురుషశరీరకో భగవా నేవ మహచ్ఛరీరకోఽభూ దిత్యర్థః ౨౭

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

సోఽప్యంశగుణకాలాత్మా భగవద్దృష్టిగోచరః,
ఆత్మానం వ్యకరోదాత్మా విశ్వస్యాస్య సిసృక్షయా. ౨౭

మహత్తత్త్వాద్వికుర్వాణా దహం తత్త్వ మజాయత,
కార్యకారణకర్త్రాత్మా భూతేంద్రియమనోభవః. ౨౯

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చే త్యహం త్రిధా.
అహం తత్త్వా ద్వికుర్వాణా న్మనో వైకారికా దభూత్. ౩౦

మహతోఽహంకారస్య సృష్టి మాహ ద్వాభ్యామ్ (సోఽపీతి) సోఽపి స మహా నపి, అంశ గుణకాలాత్మా, అంశో జీవః. అంశో నానావ్యపదేశాత్ "మమైవాంశో జీవలోక" ఇతి ప్రయోగాత్. గుణా స్సత్త్వాదయః, కాల శ్చ. తై రుపలక్షితః ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః. కాలవశ్యో గుణమయో, జీవగర్భ శ్చేత్యర్థః, భగవద్దృష్టిగోచరః భగవతో దృష్టి స్సంకల్పరూపం జ్ఞానం, తస్య గోచరః విషయః, ఆత్మా పరమాత్మాత్మకః, సోఽప్యాత్మేతి సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబంధనం, ఏవం భూతో మహా౯, అస్య విశ్వస్య. సిసృక్షయా అహంకారాదీని స్రష్టు మిచ్ఛయా, ఆత్మానం స్వాత్మానం. వ్యకరోత్ వికృత మకరోత్. ౨౭

(మహత్తత్త్వా దితి.) వికుర్వాణా ద్వి(క్రి)యమాణా. న్మహత్తత్త్వాత్. అహం తత్త్వ మహంకారః, అజాయత ఉత్పన్నోఽభూత్, కథంభూతః? కార్యకారణకర్త్రాత్మా, కార్యం శరీరం, కారణ మింద్రియం, తయోః కర్త్రాత్మా, కర్తృరూపః కారణరూప ఇత్యర్థః తద్వివృణోతి- భూతేంద్రియమనోభవః - భూతేంద్రియమనసాం భవః, భవత్యస్మాదితి భవః, "భూతేంద్రియమనోమయ" ఇత్యస్మి౯పాఠే. భూతేంద్రియాదిరూపేణపరిణామస్వభావప్రచురః, ౨౯

అహంకారం విభజతే (వైకారిక ఇతి.) వైకారికః సాత్వికాహంకారః, తైజసో రాజసాహంకారః, తామస స్తామసాహంకార, స్తస్యైవ భూతాది రితి నామాంతరం. వైకారికాహంకార కార్యమాహ (అహం తత్త్వాదితి.) వికుర్వాణా ద్వి(క్రి)యమాణా, ద్వైకారికా త్సాత్వికా దహంతత్త్వా, దహంకారాత్, మనోఽభూత్, ఉదభూత్. ౩౦

వైకారికా శ్చ యే దేవా అర్థాభివ్యంజనం యతః,
తైజసా నీంద్రియా ణ్యేవ జ్ఞానకర్మమయాని చ. ౩౧

తామసో భూతసూక్ష్మాది ర్యత స్తల్లింగ మాత్మనః,
కాలమాయాంశయోగేన భగవ ద్వీక్షితం నభః. ౩౨

నభసో ఽనుసృతం స్పర్శం వికుర్వ న్నిర్మమేఽనిలం,
అనిలోఽపి వికుర్వాణో నభసోరుబలాన్వితః,

(యే దేవాః,) దిగాదిదేవాధిష్ఠేయానీంద్రియాణీత్యర్థః. న తు దిగాది దేవాః, తేషాం చతుర్ముఖ ద్రక్ష్యమాణతయాఽండోత్పత్తేః పూర్వ ముత్పత్త్యసంభవా, దతో దేవశబ్దేన తదధిష్ఠేయానీంద్రియాణ్యేవ వివక్షితాని. యే దేవా స్తేఽపి వైకారికా స్సాత్వికాహంకారకార్యభూతా ఇత్యర్థః, కథంభూతా దేవాః, యతః దేవేభ్యః, అర్థాభివ్యంజనం, శబ్దస్పర్శరూపరసాదీనా మర్థానా మభివ్యంజన ముపలంభో భవతి, ఏవంభూతా దేవా వైకారికా అభూవన్నిత్యర్థః. జ్ఞానకర్మమయాని, జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చ, ఇంద్రియాణి తైజసాన్యేవ తైజసాహంకారసహకృతసాత్వికాహంకారకార్యాణ్యేవేత్యర్థః తైజసస్య వైకారికతామసయో రనుగ్రాహకత్వేన పృథక్కార్యాభావాత్. అనుగ్రాహకత్వైవ హి తైజసస్య కార్యమ్ ౩౧

అథ తామసాహంకారకార్య మాహ (తామస ఇతి.) తామసః భూతసూక్ష్మాదిః, భూతానాం ఆకాశాదీనాం తత్సూక్ష్మాణాం శబ్దాదీనాం చ ఆదిః కారణం ఏతదేవోపపాదయతి (యత ఇతి.) యతః భూతాదే స్సకాశా, దాత్మనో బ్రహ్మణో యల్లింగం ప్రమాపకం శబ్ద, స్స, తతో లింగాత్, ఖ మాకాశం చాభూదిత్యర్థః. బ్రహ్మణశ్శబ్దైకప్రమాణకత్వం శాస్త్రయోన్యధికరణసిద్ధం. నభః కార్యమాహ (కాలే త్యాది.) మాయాత్వాదిగుణాః "సోప్యంశగుణకాలాత్మే" తి పూర్వముక్తత్వాత్, అంశో జీవః, కాలాది యోగేన, హేత్వర్థే తృతీయా. కాలాదియోగేన హేతునా, భగవద్వీక్షితం భగవత్సంకల్పరూపజ్ఞానవిషయం. నభోఽభూత్. ౩౨

ఏవంభూతా న్నభసోఽనుసృతం ఉద్భూతం, స్పర్శం స్పర్శతన్మాత్రం, వికుర్వత్ విక్రియమాణం సత్, అనిలం. నిర్మమే అసృజత్, స్పర్శాదుత్పన్నోఽనిలో వాయురపి, వికుర్వాణః నభసా నభోగుణేన శబ్దేన. సహితః, స్వయం చోరుబలాన్వితః అధికబలయుక్తః, బల మితి ప్రాణనౌజః

(క్షత్తే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

ససర్జ రూపతన్మాత్రం జ్యోతిర్లోకస్య లోచనమ్. ౩౩

అనిలే నాన్వితం జ్యోతి ర్వికుర్వత్పరవీక్షితమ్,
ఆధత్తాఽమ్భోరసమయం కాలమాయాంశయోగతః. ౩౪

జ్యోతిషాఽమ్భోఽనుసంసృష్టం వికుర్వ ద్బ్రహ్మ వీక్షితమ్,
మహీం గంధగుణా మాధా త్కాలమాయాంశయోగతః. ౩౫

భూతానాం నభఆదీనాం యద్య ద్భవ్య పరాత్పరమ్,
తేషాం పరానుసంసర్గా ద్యథాసంఖ్యం గుణా న్విదుః. ౩౬

స్పృహసా మప్యుపలక్షణం, రూపతన్మాత్రం ససర్జ. రూపతన్మాత్రం చ, లోకస్య లోచనం ప్రకాశకం జ్యోతి స్తేజః ససర్జ. ౩౩

తచ్చ జ్యోతిరనిలేనాన్వితం స్పర్శగుణేనాన్వితం. అనిలేతి నభసో ప్యుపలక్షణం, ఏవ మగ్రేపి. శబ్దస్పర్శాభ్యాం స్వకారణభూతగుణాభ్యాం, స్వగుణేన రూపేణ చాన్వితం, జ్యోతి ర్భగవత్సం కల్పవిషయం సత్, కాలమాయాంశయోగతో హేతోః, రసమయం రసగుణకం, అంభః జలం, ఆధత్త అసృజత్ - భగవద్వీక్షణకాలమాయాంశయోగౌ సర్వత్రాన్వేతవ్యౌ. రసమయమంభ స్ససర్జే త్యనేన, ప్రథమం రసతన్మాత్రం, తతోఽంభ ఇతిక్రమో వేదితవ్యః. ౩౪

తచ్చాంభో, జ్యోతిషా జ్యోతిస్స్పర్శశబ్దైః, అనుసంసృష్టం అనుసంహితం - బ్రహ్మ సంకల్పవిషయం. కాలాదియోగతో హేతోః, గంధగుణాం మహీ, మాధాత్ - ప్రథమం గంధం, తతో మహీం చాధాత్ అసృజత్. ౩౫

హే భవ్య విదుర, నభ ఆదీనాం భూతానాం, మధ్యే, యద్యత్పరాత్పరం చోత్తరోత్తరం భూతం, తత్తత్పరానుసంసర్గాత్ కారణద్రవ్యగుణానువృత్త్యా, యథాసంఖ్యం, గుణా న్విదుః - ప్రథమ స్యైకో గుణః, ద్వితీయస్య భూతస్య ద్వౌ, తృతీయస్య త్రయః, చతుర్థస్య చత్వారః, పంచమస్య పంచగుణా, ఇత్యేవం విదుః. ౩౬

ఏతే దేవాః కలా విష్ణోః కాలమాయాంశలింగినః,
నానాత్వా త్స్వక్రియా నీశాః ప్రోచుః ప్రాంజలయో భృశమ్. ౩౭

అథైతాని మహదాదిపృథివ్యంతాని తత్త్వాని, పరస్పరం పంచీకరణరూపసంమేళనాభావా ద్బ్రహ్మాండరచనాయా మసమర్థానీశ్వరం తుష్టువు రిత్యాహ (ఏత ఇతి.) నను "భగవద్దృష్టి గోచరః" భగద్వీక్షితం నభః" పరవీక్షితం "బ్రహ్మవీక్షిత" మిత్యేషాం తత్త్వానాం భగవత్సంకల్ప రూపజ్ఞానవిషయతోక్త్యా సృష్టిసామర్థ్యావగమా త్పునస్స్తుతిప్రీతపరమేశ్వరానుప్రవేశకృతసామర్థ్యోక్తి ర్విరుధ్యతే, నచాన్య ఏవ వక్ష్యమాణోఽనుప్రవేశ ఇతి వక్తుం శక్యం, విభో రీశ్వరస్య. జ్ఞానేనైవాను ప్రవేశస్య వాచ్యత్వాత్. తావతైవ తేషాం శరీరత్వోపపత్తేః ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వానాం శరీరత్వ నిర్వాహకత్వాత్ "యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యమాధేయం విధేయం శేషం చ తత్తస్య శరీర మితి హి శరీరలక్షణం (మైవం.) పూర్వం మహదాదీనాం స్వస్వకార్యోత్పాదనస్యార్థావహేశ్వరానుప్రవేశస్యోక్త త్వేప్యేభి స్సర్వై స్సంహత్యాండోత్పాదనసామర్థ్యాపాదకానుప్రవేశస్యానుక్తత్వే నైవంవిధానుప్రవేశాయ స్తుతే. స్తతః ప్రీతపరమాత్మనోఽనుప్రవేశస్య, తతోండసృష్టే ర్చోపపత్తేః, ఏతే మహదాదయో దేవాః, దేవస్య భగవత శ్శరీరత్వా, ద్దేవా ఇత్యుక్తిః, యథా "హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా" ఇత్యాదౌ కాలమాయాంశలింగినః, కాలమాయాంశరూపాణి లింగాన్యస్య సంతీతి కాలమాయాంశలింగీ, తస్య కాలగుణజీవశరీరకస్యేత్యర్థః. విష్ణో ర్భగవతః, కలాః శరీరభూతాః, నానాత్వాత్ పృథగ్భూతత్వాత్, పరస్పరసంబంధాభావా, త్స్వక్రియాయాం బ్రహ్మాండరచనాయాం, అనీశా అసమర్థా స్సంతః విభుం భగవంతం, ప్రాంజలయో బద్ధాంజలయః. ప్రోచుః తుష్టువుః. నన్వచేతనానాం మహదాదీనాం స్తోతృత్వాను పపత్తిః న చ తదధిష్ఠాతౄణా ముపపన్న మితి శంక్యం, అండసృష్ట్యనంతరం చతుర్ముఖసృక్ష్య మాణా దిత్యేన్ద్రాదీనా మండసృష్టేః ప్రాక్తదనుపపత్తేః, న చ తత్త్వశరీరకపరమాత్మన స్తోతృత్వ ముపపన్న మితి వాచ్యం, స్తుత్యత్వస్తోతృత్వయో రేకస్మి న్నసంగతత్వా, ద్బ్రహ్మణ స్సర్వోపాదాన త్వేన సర్వవికారాశ్రయత్వేపి సద్వారకవికారాశ్రయత్వేన తస్య జీవద్వారైవ స్తోతృత్వాత్ ఉచ్యతే. పరమాకాశవర్తిన్య స్తత్త్వాభిమానిదేవతా స్తత్త్వా న్యధిష్ఠాయ తుష్టువుః "వృతం చతుష్షోడశపంచ శక్తిభి" రితి పరమాకాశే తత్త్వాభిమానిదేవతాస్థిత్యవగమాత్ యద్వా "పురుషేణాత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవా" నితి జీవద్వారైవ పరమాత్మనో మాయాదిపృథివ్యంతతత్త్వే ష్వనుప్రవేశకథనా, త్పరమాత్మాత్మకాదృష్టవిశేషసచివజీవానుప్రవేశసంపాదితసృష్టిసామర్థ్యానాం తత్త్వానాం స్వస్వ కార్యోత్పాదకత్వవత్, స్తోతృత్వోపపత్తేరితి. ౩౭

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

దేవా ఊచుః —

నమామ తే దేవ పదారవిందం ప్రపన్నతాపోపశమాతపత్రమ్,
యన్మూలకేతా యతయోఽంజసోరుసంసారదుఃఖం బహి రుత్క్షిపంతి. ౩౮

ఋతే యద స్మిన్భవ ఈశ జీవా స్తాపత్రయేణాఽభిహతా న శర్మ,
ఆత్మన్ లభంతే భగవం స్తవాంఘ్రిచ్ఛాయాం స విద్యా మత ఆశ్రయేమ. ౩౯

మార్గంతి య త్తే ముఖపద్మనీడై చ్ఛందస్సుపర్ణై రృషయో వివిక్తే,

ప్రథమం కారణత్వవ్యాప్త్యోపాస్యత్వమోక్షప్రదత్వగుణవిశిష్టం ప్రణమంతి (నమామేతి.) హే దేవ భగవన్. తే తవ, పదారవిన్దం, నమామ నమస్కుర్మః, కథంభూతం పదారవిన్దం, ప్రపన్నతాపోపశమాతపత్రం- ప్రపన్నాః శరణాగతాః, తేషాం యే తాపాః ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికా, స్తేషాం, ఉపశమే నిర్వారణే ఆతపత్రం ఛత్ర మివ వర్తమానం, అనేన తాపత్రయాతురోపాస్యత్వ ముక్తం. యన్మూలకేతాః యత్పాదారవిందమూల మేవ కేత ఆశ్రయో యేషాం తే యతయః మనోనియమనే ప్రయతమానాః, అంజసా సుఖేన, సంసారదుఃఖం అనేన మోక్షప్రదత్వ ముక్తం, బహి ర్దూరత ఏవ ఉత్క్షిపంతి త్యజంతి, సంసారికసుఖ మపి దుఃఖశబ్దేన వివక్షితం, ముముక్షో రిష్టప్రాప్తివిరోధిత్వా త్సుఖస్యాపి దుఃఖశబ్దవాచ్యత్వాత్. ౩౮

ఏతద్వ్యతిరేకముఖేనాపి కథయన్తో నమస్కుర్వన్తి (ఋతే ఇతి.) హే ఈశ. అస్మిన్ భవే సంసారే, యదృతే యద్భగవత్పాదామ్బుజం వినా భగవత్పాదారవిందోపాసనం వినా, తాపత్రయేణాఽభిహతాః, జీవాః, ఆత్మన్ ఆత్మని, సంబోధనం వా, శర్మ సుఖం, న లభన్తే, అతోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భగవత్పాదామ్బుజోపాసనస్యైవ తాపత్రయనివృత్తిపూర్వకముక్తిసాధనత్వాద్ధేతోః, హే భగవన్, తవాఽంఘ్రిచ్ఛాయాం సవిద్యాం, ఆశ్రయేమ, విద్యా ముక్త్యుపాయభూతోపాసనా తత్సహితాం అంఘ్రేశ్ఛాయాం ముక్తిం, ఆశ్రయేమ ఉపాసనాని కృత్వా ముక్తిం ప్రాప్నువామేత్యర్థః, ౩౯

నను కథం మత్పాదామ్బుజోపాసనమాత్రేణాత్యంతికసాంసారికసుఖదుఃఖనివృత్తి రుచ్యతే. తత్సుఖదుఃఖోత్పాదకపుణ్యపాపరూపకర్మణా మవినష్టత్వా దిత్యాశంకాయాం తదుపాసనస్యైవాఽఽత్యంతికకర్మవినాశకత్వ మపీతి సూచయన్త స్తద్భగవత్పాదామ్బుజస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వా ద్వయ మపి తదేవ శరణం గతా ఇత్యాహుః, (మార్గంతీతి.) తీర్థపద స్తవ పాదామ్బుజం వయం

యచ్చాఘమర్షోదసరిద్వరాయాః పదం పరం తీర్థపదః ప్రపన్నాః. ४०

యచ్ఛ్రద్ధయా శ్రుతవత్యా చ భక్త్యా సంసృజ్యమానే హృదయేఽవధార్య,
జ్ఞానేన వైరాగ్యబలేన ధీరా వ్రజేమ తత్తేఽంఘ్రిసరోజపీఠమ్. ४१

ప్రపన్నాః శరణం గతా ఇత్యన్వయః. తీర్థపదః పవిత్రపాదస్య. స్వాశ్రితదురితనివర్తకపాదకమల స్యేత్యర్థః. కథంభూతం త్వత్పాదామ్బుజం, యత్. అఘమర్షోదసరిద్వరాయాః, అఘమర్షాణి పాపక్ష పణకాని ఉదాని ఉదకాని యాసు తాసు సరిత్సు మధ్యే, వరాయాః శ్రేష్ఠాయాః, గంగాయాః, పరం పద ముత్కృష్ట ముత్పత్తిస్థానం, ఏతేనాఽసేవమానసమస్తజనదురితనివర్తకసరిద్వరాయా ఏవ దురితనివర్తకత్వా త్తదుత్పత్తిస్థానభగవత్పదామ్బుజస్యాఽఽశ్రితదురితనివర్తకత్వం కైముత్యనయసిద్ధం. "యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవ మేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇత్యాదికా శ్రుతి రత్రాఽనుసంధేయా. ఉపాసకానా మాత్యంతికపుణ్యపాపనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయసుఖప్రాపకత్వా దేవ త్వత్పదామ్బుజ మృషయ ఉపాసత ఇత్యాహ (మార్గంతీతి.) తే తవ, ముఖపద్మనీడైః ముఖ కమలనిలయైః, ముఖకమలే ఉత్పన్నై రితి యావత్ "తస్య హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేద" ఇతి శ్రుతేః, భవన్ముఖకమలోత్పత్తిస్థానై, శ్ఛన్దస్సుపర్ణైః వేదపక్షిభిః "నీడం శకున్తా ఇవ జాతపక్షా" ఇతి న్యాయేన సామ్యం బోధ్యం, యథా నీడే జాతపక్షాః పక్షిణ ఉడ్డీనా ఇత స్తతః పరిభ్రామ్య పున స్తత్రైవ ప్రవిశంతి తథా వేదా అపి త్వన్ముఖా దుద్గతా స్త్వయ్యేవ పర్యవస్యంతీ త్యభిప్రాయః. ఏవంవిధై శ్ఛందస్సుపర్ణైః వివిక్తే నిస్సంగే, మనసి ఋషయః. మార్గంతి పరిశీలయంతి, వేదోక్తకర్మజ్ఞానోపాసనాప్రవృత్తియోగై రుత్పరిశీలయంతి తత్పదారవిన్దం వయం ప్రపన్నా ఇత్యన్వయః ४०

నను కథం మార్గన్తి, విషయప్రవణచిత్తైః కథం వా మనసోఽసంగ స్సంపాదనీయః, యేన వివిక్తే మార్గన్తీ త్యుచ్యేతేత్యాశంక్య త్వత్ప్రసాదానుగృహీతత్వద్భక్త్యైవ సర్వం సంపత్స్యత ఇత్యాహుః (యదితి.) శ్రద్ధయా శ్రద్ధాయుక్తయా, శ్రద్ధా నామాఽఽస్తిక్యం స్వచికీర్షితాదావితి శేషః, శ్రుతవత్యా శ్రుతివిహితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపాసంగస్య యోగయుక్తయా. భక్త్యా ఉపాసనయా. వైరాగ్యం శబ్దాదిష్వనాసక్తిః, తదేవ బలం యస్య, తేన. జ్ఞానేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన, జ్ఞానకర్మ యోగానుగృహీతభక్తియోగేన సంసృజ్యమానే బోధ్యమానే, హృదయే, అవధార్య అవధారణావిషయం కృత్వా, ధీరాః జితేంద్రియాః, యదన్వేషయంతి, త, త్తవాంఘ్రిసరోజపీఠం, శరణం వ్రజేమ అనేన మార్గణప్రకార ఉక్తః. ४१

(క్షత్త్రి మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

విశ్వస్య సర్గస్థితిసంయమార్థే కృతావతారస్య పదాంబుజం తే,
వ్రజేమ సర్వే శరణం యదీశ స్మృతం ప్రయచ్ఛ త్యభయం స్వపుంసామ్. ౪౨

య త్సానుబంధే సతి దేవ దేహే మమాఽహ మిత్యూఢదురాగ్రహాణామ్,
పుంసాం సుదూరం వసతోపి పుర్యాం వ్రజేమ త త్తే భగవ న్పదాబ్జమ్. ౪౩

తా న్వా అసద్వృత్తిభి రక్షిభి ర్యే పరాహృతా న్తర్మనసః పరేశ,

అథ భగవతో భక్తానుగ్రాహకత్వం స్మర న్త ఆహుః (విశ్వస్యేతి.) హే ఈశ, యత్, తే పదామ్బుజం స్వపుంసాం స్వభక్తానాం, అభయం శబ్దాదిభి రప్రతిహతం, స్మృతం, భావేక్తః, ధ్రువాను స్మరణం యద్వా అభయం - న విద్యతే భయం సంసారో యస్మా త్తథాభూతం, స్మృతం, ప్రయచ్ఛతి దదాతి, నిర్వర్తయతీత్యర్థః. త త్త్వత్పదామ్బుజం, వయం సర్వే, శరణం వ్రజేమ, కథం భూతస్య, తే విశ్వస్య జగతః, సర్గస్థితిసంయమార్థే సృష్టిస్థితిసంహారార్థం, కృతావతారస్య కృతబ్రహ్మ రుద్రానుప్రవేశస్యావతారస్య, ఇద మేవ హి స్వభక్తానుగ్రాహకత్వం, య త్తాపత్రయాభిహతినివర్తక నిత్యనిరతిశయానందసాధనభూతధ్రువానుస్మృతినిర్వర్తకత్వం, స్వభక్తానాం, స్మృతం, ప్రయచ్ఛ తీత్యనేనాఽభక్తాననుగ్రాహిత్వం సూచితమ్. ౪౨

తత్ప్రతిపాదయ న్త శ్శరణం వ్రజంతి (యదితి.) సానుబన్ధే అనుబధ్య న్త ఇత్యనుబన్ధాః పుత్రదారాదయః పాత్రవస్త్రాదయః దేహానుబన్ధినో గృహానుబన్ధిన శ్చ, తై స్సహితే, అసతి అచేతన పరిణామరూపే, దేహగేహే, సమాహారద్వంద్వే ఏకత్వం, మమాఽహం, దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యూఢః నిరూఢః దురాగ్రహః దేహాదే రభిమానో యేషాం తేషాం పుంసాం పుర్యాం శరీరే, హృదయగుహాయా మిత్యర్థః. వసతోపి వాత్సల్యాతిరేకాత్ పురీ మధితిష్ఠతోపి. తే తవ, హే భగవన్, య త్పదామ్బుజం సుదూరం అతివిప్రకృష్టం, తత్పదామ్బుజం, శరణం వ్రజేమేత్యర్థః. ౪౩

అహంమమాభిమానగ్రస్తచిత్తానాం సత్సంగతి రేవ దుర్లభా, కుత స్సత్సంగతిశుశ్రూషా చార్యోపస త్తిప్రణాద్యా భవత్పదామ్బుజోపాసనానిర్వృత్తిస్స్యా దిత్యాహుః (తా నితి.) హే పరేశ, పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మీశ నియన్తః, అసద్వృత్తిభిః అచేతనపరిణామరూపశబ్దాదిప్రవణైః రక్షిభి రిన్ద్రియైః పరాహృతం దూరమపకృష్టం అన్తస్థం మనో యేషాం తే, యే లోకా స్తా, న్న పశ్య న్తి, వై ప్రసిద్ధం, కేన పశ్య న్తీత్యత ఆహ. హే ఉరుగాయ బహుగేయ, తే తవ, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాః-

అథో న పశ్యంత్యురుగాయ నూనం యే తే పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాః. ౪౪

పానేన తే దేవకథాసుధాయాః ప్రవృద్ధభక్త్యా విశదాశయా యే,
వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధం యథాఽంజసాఽన్వీయు రకుంఠధిష్ణ్యమ్, ౪౫

పదయోః యో న్యాసః స్వాత్మసమర్పణం తస్య విలాసో విలసితం, యేషాం తే శమాదయో గుణా, స్తేషాం లక్ష్మీః సంప ద్యేషాం తే, భవత్పాదారవిన్దాత్మసమర్పణవిలసితశమాదిగుణసంపత్సమృద్ధా ఇత్యర్థః, "లక్ష్మ్యేతి తృతీయాన్తపాఠే" తయా ఉపలక్షితా ఇత్యర్థః, అథో అత ఏవ, న పశ్యన్తి న వీక్షన్తే, కిము తత్పంగతిం న కుర్వన్తీతి. "పథ ఇతి పాఠే" భ్రష్టా నిత్యధ్యాహర్తవ్యం. పథః మార్గా, ద్భ్రష్టా, న్న పశ్యన్తీత్యర్థః. లక్ష్మీనితి ద్వితీయాన్తపాఠే "పథ ఇతి పాఠే చ" అపదన్యాసవిలాసలక్ష్మీ నితి పదచ్ఛేదః, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మీరహితాన్, అత ఏవ, పథః మార్గా ద్భ్రష్టాన్ "మార్గన్తి యత్ర" ఇతి పూర్వ ప్రస్తుతా భగవదుపాసకా న పశ్యన్తీత్యర్థః. "త్వాం వేత్యపి పాఠః" అస్మి న్పాఠే మమాహమిత్యాద్యదురాగ్రహాణాం పుంసాం, భగవత్పదామ్బుజం సుదూర మిత్యుక్తం, తేషామ ప్యుపాసనాధికృతానాం సంనికృష్టం స్యాదిత్యాశంకాయా ముపాసనాధికార ఏవ దుర్లభ ఇత్యాహ (త్వా మితి.) అస్మి న్పాఠే భ్రష్టా ఇతి ప్రథమాన్తాధ్యాహారః, యే అసద్వృత్తిభిః పరాహృతాన్తర్మనసో ఽత ఏవ, "సన్మార్గభ్రష్టా, ఏతే త్వాం న పశ్యన్తి నోపాసతే. తర్హి కే ఉపాసత ఇత్యత ఆహ (యే ఇతి.) త్వత్పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాస్తు పశ్యన్తీత్యర్థః. "లక్ష్మ్యా ఇతి పంచమ్యన్తపాఠే" పథ ఇత్యస్య విశేషణం, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మీరూపా త్పథో భ్రష్టాః న పశ్యన్తి. అస్మి న్పాఠా, అథో ఇతి పారాభ్యుపగమే, లక్ష్మ్యా భ్రష్టాః అథో ఽత ఏవ న పశ్యన్తీత్యర్థః. ౪౪

ఏవ మనుగ్రాహకత్వాఽననుగ్రాహకత్వే ఉక్తే, అథానుగ్రహవిషయేష్వపి భగవత్కథాశ్రోతౄణాం సమాధిపరేభ్య స్సౌకర్య మాహా ర్ద్వాభ్యామ్ (పానేనేతి.) హే దేవ, తే కథాసుధాయాః అమృతతుల్యకథాయాః, పానేన శ్రవణేన, ప్రవృద్ధభక్త్యా ప్రవృద్ధప్రేమాత్మకజ్ఞానేన, విశదాశయాః నిర్మలాన్తఃకరణాః, అనేనో పాయోత్పత్తిప్రతిబన్ధకపుణ్యపాపనివృత్తి రుక్తా భవతి. వైరాగ్యసారం వైరాగ్యేణ సారభూతం వైరాగ్యం నామ, వితృష్ణాపరపర్యాయం కామే ష్వలాలసత్వరూపం కామానభిష్వంగత్వం, ఇదం చ వివేకాదీనా మప్యుపలక్షణం, వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతం, బోధం తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపం ప్రత్యక్షతాపన్నం ప్రియాత్మకం జ్ఞానం. ప్రతిలభ్య అంజసా సుఖేన, అకుంఠధిష్ణ్యం కాలసత్త్వాదిగుణాదిభి రప్రతిహతం వైకుంఠాఖ్యం ముక్తప్రాప్యం స్థానం, యథాఽన్వీయుః ప్రాప్నుయుః. ౪౫

(క్షత్తృ మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

అథాఽపరే చాత్మసమాధియోగబలేన జిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠామ్,
త్వా మేవ ధీరాః పురుషం విశంతి తేషాం శ్రమ స్స్యా న్నతు సేవయా తే. ४८

త త్తే వయం లోకసిసృక్షయాఽఽద్య త్వయాఽనుసృష్టా స్త్రిభి రాత్మని స్వే,
సర్వే నియుక్తా స్స్వవిహారతంత్రం న శక్నుమ స్తత్ప్రతిహ ర్తవే తే. ४९

యావ ద్బలిం తేఽజహరామ కాలే యథా వయం చాన్న మదామ యత్ర,

అథ అపరే చ అన్యేపి, ఆత్మసమాధియోగబలేన ఆత్మనోఽన్తఃకరణస్య, య స్సమాధి స్స్థైర్యం, స ఏవ యోగః ఉపాయ, స్తస్య బలేన, యద్వా, ఆత్మనః పరమాత్మనః, య స్సమాధిః పరమాత్మవిషయక స్సమాధిః, స ఏవ యోగః, తస్య బలేన నిష్పాదనేన, పరిపక్వభగవత్సమాధినా బలిష్ఠాం దు స్తరాం, ప్రకృతిం భగవన్మాయాం, జిత్వా తీర్త్వా, ధీరాః జితేంద్రియాః, పురుషం పరమ పురుషం, త్వా మేవ, విశంతి ప్రాప్నువ న్తి. తథాపి, తేషాం శ్రమ స్స్యాత్. అష్టాంగయుక్తభక్తియోగ నిష్ఠానాం శ్రమ స్స్యాత్, ఏకైక స్యాఽంగస్యైవ దుస్సంపాదత్వాత్. న తు సేవయా తే కథాశ్రవ ణాదిరూపత్వేనైవ మోపలక్షితానాం తు న శ్రమ ఇత్యర్థః. ४८

తదేవం స్తుత్వాఽథ స్వాభిప్రాయ మావిష్కుర్వంతీత్యాహుః (తదిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) తత్, అస్మాకం శరణాగతత్వా ద్ధేతోః, హే ఆద్య, పరమకారణ, తే వయం త్వత్సంబంధినో వయం, లోక సిసృక్షయా లోకాన్ స్రష్టు మిచ్ఛయా, త్వయా, త్రిభి స్సత్త్వాదిభి ర్గుణై, స్స్వే ఆత్మని, ఆధారభూతే, సృష్టాః, ఆత్మభి స్స్వైరితి పాఠే, ఆత్మభిః శరీరభూతై స్త్రిభి రిత్యర్థః. అనుసృష్టాః మహదాద్యనుక్రమ ణేన సృష్టాః, సర్వే, నియుక్తాః పరస్పర మసంమిళితాః, తే తుభ్యం, స్వవిహారతంత్రం స్వాధికార నిర్వహణం, ప్రతిహ ర్తవే ప్రత్యుపకర్తుం, త్వల్లీలోపకరణబ్రహ్మాండరచనారూపప్రత్యుపకారార్థం, న శక్నుమః. ४९

ప్రతిహరణాసామర్థ్య మేవ ప్రపంచయతి (యావదితి.) హే అజ, కాలే తత్తదవసరే, తే తవ బలిం ఆరాధనం యథా, హరామ సమర్పయామ, కరవామేతి యావత్. వయం చ భవత్క్రీడోప కరణభూతాః వయమపి, అన్నం శబ్దాదిభోగ్యం, యథా, అదామ అనుభవామ, యథా చ, ఇమే లోకాః స్రక్ష్యమాణా దేవాదయో లోకాః, ఉభయేషాం జ్ఞానకర్మేంద్రియాణాం, బలిం శబ్దాదీన్ గంధవ్యాదీం శ్చ విషయాన్, హరంతః ఉపస్థాపయంతః. అనూహాః నిస్సంశయాః, అన్న మదంతి సుఖ మనుభవంతి

యథోభయేషాం త ఇమే హి లోకా బలిం హరన్తోఽన్న మద న్త్యనూహాః. ౪౮

త్వం న స్సురాణా మపి సాన్వయానాం కూటస్థ ఆద్యః పురుషః పురాణః,
త్వం దేవ శక్త్యాం గుణకర్మయోనౌ రేత స్త్వజాయాం కవి మాదధేఽజః. ౪౯

త త్తే వయం సత్ప్రముఖా యదర్థే బభూవి మాత్మన్ కరవామ కిం తే,

తథా కర్తుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః. యావచ్ఛబ్దోఽవధారణే, న శక్నుమో యావత్, న శక్నుమ ఏవేత్యర్థః. ౪౮

ఏవం బ్రహ్మాండసృష్టా వాత్మనా మసామర్థ్య మావేద్యాఽథ తత్సామర్థ్యం ప్రార్థయిష్యంత స్త్వ మేవ తత్ప్రదానసమర్థ ఇత్యాహుః (త్వం న ఇతి.) సాన్వయానాం సకార్యాణాం, సురాణాం నః అస్మాకం, త్వ, మాద్యః కారణభూతోఽపి ఆద్యత్వేన వికారాశ్రయత్వ మాశంక్యాహుః, కూటస్థః నిర్వికారః, తర్హ్యాద్యత్వ మయుక్త మిత్యాశంక్యోక్తం (పురుష ఇతి.) పురి శేత ఇతి పురుషః, త త్తదంతరాత్మతయాఽవస్థితః, న తు త త్తద్వస్తుగతవికారాశ్రయ ఇత్యర్థః. తస్యాపి కారణాంతర మాశంక్యోక్తం (పురాణ ఇతి.) సర్వాపేక్షయా త్వ మేవ పురాణః, న తు త్వదపేక్షయా పురాణ మస్తీత్యభిప్రాయః, ఏవంభూతోఽజ స్త్వం, హే దేవ, గుణకర్మయోనౌ శబ్దాదిగుణగ్రాహక జ్ఞానేంద్రియాణాం, కర్మేంద్రియాణాం చ, యోనౌ కారణభూతాయాం, శక్త్యాం స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణ భూతాయా, మజాయాం ప్రకృతౌ, రేతః సృష్టిసామర్థ్యం, కలిం సమష్టిపురుషం బ్రహ్మాణం, చాదధే నిహితవాన్, "పురుషే ణాత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవా" నితి పూర్వముక్తత్వాత్ ౪౯

(త దితి.) త త్తస్మా త్తవైవ పరమకారణత్వాత్, సత్ప్రముఖాః సమష్టిపురుషప్రభృతయః, తే వయం త్వచ్ఛరీరభూతా వయం, యదర్థే యదర్థం, బభూవిమ అభూమ. త, త్కింతే కార్యం కరవామ, సృష్టి మితి చే త్తత్రాహః, తర్హి, నోఽస్మభ్యం, హే దేవ, త్వం క్రియార్థే సృష్ట్యర్థం, స్వచక్షః స్వాధికారానురూపం విజ్ఞానం, శక్త్యా సామర్థ్యేన సహ యదనుగ్రహాణా మితి. యస్యాను గ్రహో యేషాం తేషా మితి వ్యధికరణబహువ్రీహిః. యస్య తవాఽనుగ్రహభాజా మస్మాకం దేహీ త్యర్థః, యద్వా, అనుగృహ్యంతే యేన భవతేత్యనుగ్రహాః, సంసారిణాం ఫలనిష్పత్త్యా వనుగ్రాహకతయా ఽనుగృహీతాః, తేషాం, నః క్రియార్థే స్వస్వప్రవృత్తయే, య, చ్చక్షు ర్జ్ఞానం, త ద్దేహీత్యర్థః. "అత్రేదం త త్త్వం" పురుషేణాఽఽత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవాన్ "రేత స్త్వజాయాం కవి మాదధేఽజ" ఇతి పరమాత్మాత్మకసమష్టిపురుషసంసృష్టాయా మాయాయాః మహదాద్యారంభకత్వ

(క్షత్తే) మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

త్వం న స్స్వచక్షుః పరిదేహి శక్త్యా దేవక్రియార్థే త్వదనుగ్రహాణామ్. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

మవగమ్యతే, తత్ర మహదాదిపృథివ్యంతాః అచేతన స్యైవావస్థావిశేషాః, తత్రాఖండితాయా ఏవ మాయాయాః ప్రదేశభేదేన మహద్రూపత్వేన పరిణామః. ఏవం మహతోప్యఖండితాత్ప్రదేశభేదేనాఽహంకారరూప పరిణామః, ఏవ మహంకారాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. న తు కార్త్స్న్యేన మహదాదీనా ముత్తరోత్తర కార్యరూపపరిణామః, తథా స త్యుత్తరోత్తరకార్యరూపేణ కృత్స్నస్యాఽపి మహదాదేః పరిణతత్వా న్మహదాదీనాం పృథ క్స్థిత్యనుపపత్త్యా "పృథివ్యప్సు ప్రలీయత" ఇత్యారభ్య "మహా నవ్యక్తే లీయత" ఇత్యంతేన లయశ్రవణం విరుధ్యేత, అయమేవ హి లయః, యత్పూర్వపూర్వావస్థయాఽవస్థితేన ద్రవ్యేణ తదేకదేశ స్యోత్తరోత్తరావస్థా మాపన్నస్య, తదవస్థాప్రహాణేన సంశ్లేషః, ఏవం చ పంచీకరణో పపత్తిః. అన్యథా పృథక్త్త్వేనా మభావా త్తదనుపపన్నం స్యాత్, ఏవం చ మహత్త్వాహంకారత్వాకాశత్వాది పృథివీత్వపర్యంతావస్థా మాపన్నస్య ప్రధానద్రవ్యస్య, పరమాత్మాత్మకసమష్టిపురుషబ్రహ్మానుప్రవేశేన, పర మాత్మశరీరత్వవ్యపదేశ ఉపపన్నః, కార్యావస్థకారణావస్థద్రవ్యస్యైకత్వేన, తత్రైవాఽనుప్రవేశమాత్రేణ "యస్య పృథివీ శరీర" మిత్యాదీనా ముపపత్తిః న తు పృథివీత్వాద్యవస్థా స్వనుప్రవేశ ఉపపన్నః, న చైవం "యస్యావ్యక్తం శరీర" మిత్యేతావతైవ మహదాదిపృథివ్యంతానాం శరీరత్వసిద్ధేః, "పృథ గ్యస్య పృథివీ శరీరం" యస్యాపశ్శరీర మితి పృథివ్యాదీనాం శరీరత్వకథనం వ్యర్థమితి వాచ్యం" పరస్పరమవస్థానా, మవస్థావస్థావతో శ్చ భేదేవ్యవస్థావద్ద్రవ్యానా మేకత్వా త్సర్వావస్థద్రవ్యస్య పరమాత్మశరీరత్వమేవ, నతు వైశేషికమతరీత్యా కార్యకారణయో ర్భిన్నద్రవ్యత్వేనాఽశరీరత్వ మితి ప్రతిపాదనార్థత్వాత్. న చ మహదాదీనాం కేవలాచేతనపరిణామరూపత్వే విశిష్టోపాదానత్వాసిద్ధిః, ప్రకృతి పురుషవిశిష్టస్య పరమాత్మన ఉపదానత్వం హి విశిష్టోపాదానత్వం, భావ్యవస్థావిశేషాశ్రయత్వం హ్యుపాదానాత్వ మితి వాచ్యం, విశిష్టోపాదానత్వేపి త్రయాణా మసాంకర్యేణ కార్యతాభ్యుపగమేన విరోధాభావాత్, అచేతన మచేతనం ప్రతి, చేతన శ్చేతనం ప్రతి. ఈశ్వర ఈశ్వరం ప్రతి, కారణ మిత్యంగీక్రియతే. తత్రాఽచేతనస్య కార్యతా మహదాదిపృథివ్యన్తావస్థాశ్రయతా రూపా, స్వరూపాన్యథా

భావలక్షణా" చేతనస్య కార్యతా తు, సంకుచితజ్ఞానస్య తద్వికారరూపా, స్వభావాన్యథాభావలక్షణా, సైవాఽగ్రిమాధ్యాయే ప్రతిపాదయిష్యతే. తత్ర హి "అథ తస్యాఽభిత ప్తస్య కతి చాయతనానీ" త్యుపక్రమ్య, జీవసంఘాతసంశ్లిష్టస్య సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య వాగాదీన్ద్రియేభ్యో వ్యష్టిభూతానాం దేవాదీనా మిన్ద్రియోత్పత్తిం, చాతుర్వర్ణ్యోత్పత్తిం, చాభిధాయ "ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ యజన్తి స్వగురుం హరిం శ్రద్ధయాఽఽత్మవిశుద్ధ్యర్థం యజ్జాతా సహ వృత్తిభి" రితి ప్రళయదశాయాం సంకుచితజ్ఞానానా మచేతనప్రాయాణాం జీవానాం భగవదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరోత్పత్తిద్వారా విజ్ఞానవికాసరూప కార్యతా హ్యభిధాస్యతే, కార్యావస్థచేతనాచేతననియమనరూపాద్వారకావస్థాశ్రయతారూపా, చేతనాచేతనగత కార్యతా నిర్వాహకత్వరూపాసద్వారకావస్థాశ్రయతా, చేత్యుభయవిధావస్థాశ్రయతేశ్వర స్యానుప్రవేశే, చేతనాచేతనసామానాధికరణ్యాదిభి రస్మిన్ శాస్త్రే బహుధా ప్రతిపాద్యతే" అతోఽస్మి న్నధ్యాయే ఽచేతనం న పరిణామపరం పరమాత్ర మభిహిత మితి. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.

పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి తాసాం స్వశక్తీనాం సతీనా మసమేత్య సః,
ప్రసుప్తలోకతంత్రాణాం నిశామ్య గతి మీశ్వరః. ౧

కాలసంజ్ఞాం తతో దేవీం బిభ్రచ్ఛక్తి మురుక్రమః,
త్రయోవింశతితత్త్వానాం గణం యుగప దావిశత్. ౨

సోఽనుప్రవిష్టో భగవాం శ్చేష్టారూపేణ తం గణమ్,

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం నివేదితహార్దానాం తత్త్వానా మన్తఃప్రవేశే నాహితసృష్టిసామార్థ్యానాం బ్రహ్మాండసృష్టిః, తత్ర సమష్టిపురుషచతుర్ముఖోత్పత్తి, స్తత్సమష్టీంద్రియాదిభ్యో వ్యష్టీంద్రియోత్పత్తి శ్చ కథ్యతే షష్ఠే నాధ్యాయేన, తత్ర తావ దసంహతానాం పరమాత్మానుప్రవేశేన సృష్టిసామర్థ్య మాహ. ఇతీతి త్రిభిః (ఇతీతి,) ఈశ్వరో భగవాన్, ఇతి ఉక్తరీత్యా సమేత్య మిళిత్వా సతీనాం వర్తమానానాం. స్వశక్తీనాం "యస్య పృథివీ శరీరం" యస్యాఽఽత్మా శరీరం "యస్య చక్షు శ్శరీర" మిత్యాది ప్రకారేణ శరీరభూతానాం, ప్రసుప్తం అనుద్బుద్ధం లోకతంత్రం లోకరచనాసామర్థ్యం, యాసాం తాసాం, సమష్టి చేతనప్రముఖమహదాదితత్త్వానాం, గతిం స్థితిం, నిశామ్య దృష్ట్వా, గణ మావిశ దిత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౧

(కాలసంజ్ఞామితి.) తతః నిశామనానంతరం, కాలసంజ్ఞాం కాలాఖ్యాం దేవీం, దేవస్య స్వస్య, సంబంధినీం. శక్తిం అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాం, రూపాన్తరమిత్యర్థః, బిభ్రత్ అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారయన్, త్రయోవింశతితత్త్వానాం మహదహంకారపంచభూతపంచతన్మాత్రైకాదశేంద్రియరూపాణాం తత్త్వానాం, గణం సమూహం, ఉరుక్రమో విస్తృతపాదవిన్యాస స్త్రివిక్రమో భగవాన్. యుగపత్ ఏకదా, ఆవిశత్ అనుప్రవిష్టోఽభూత్. ౨

(స ఇతి.) స భగవాన్. చేష్టారూపేణ ప్రేరణాత్మకచేష్టోపలక్షితః. భిన్నమసంహతం, తం గణం త్రయోవింశతితత్త్వగణం, సంయోజయామాస సంయుక్త మకరోత్, భూతానాం పంచీకరిణం

భిన్నం సంయోజయామాస సుప్తం కర్మ ప్రబోధయన్. ౩

ప్రబుద్ధకర్మా దేవేన త్రయోవింశతికో గణః,
ప్రేరితోఽజనయ త్స్వాభి ర్మాత్రాభి రధిపూరుషమ్. ౪

పరేణాఽఽవిశతా స్వస్మి న్మాత్రయా విశ్వసృడ్గణః,
చుక్షోభాఽన్యోన్య మాసాద్య యస్మిన్ లోకా శ్చరాచరాః. ౫

హిరణ్మయ స్స పురుష స్సహస్రపరివత్సరాన్,

ఇంద్రియాణాం భూతై రాప్యాయనం చోక్తం భవతి. కథంభూతః, సుప్తం కర్మ తద్వ్యాపారం, ప్రబోధయన్ ఉద్బోధయన్. ౩

ఆహితసామర్థ్యస్య తత్త్వగణస్య బ్రహ్మాండోత్పత్తిద్వారా చతుర్ముఖశరీరారమ్భకత్వం సంగ్రహేణాహైకేన (ప్రబుద్ధకర్మేతి.) దైవేన భగవత్సంకల్పేన. ప్రబుద్ధ ముద్బుద్ధం, కర్మ స్వవ్యాపారో, యస్య సః త్రయోవింశతితత్త్వాత్మకో గణః, ప్రేరితః, దైవేనేత్యనుషంగః, స్వాభి ర్మాత్రాభి రంశైః, అధిపూరుషం బ్రహ్మాణం, అజనయత్ అసృజత్. ౪

కథ మజనయ దిత్యపేక్షాయాం తదేవ వివృణోతి (పరేణేతి.) మాత్రయా అంశభూత సంకల్పరూపజ్ఞానేన, స్వస్మి, న్నావిశతా అనుప్రవిష్టేన. పరేణ భగవతా, ఉపలక్షితః, హేతౌ వా తృతీయా. విశ్వసృడ్గణః విశ్వం సృజతీతి విశ్వసృ డ్గణః, త్రయోవింశతితత్త్వజాతం, యస్మి న్గణే చరాచరాః స్థావరజంగమాః. లోకాః కార్యత్వేనాఽవస్థితాః, ఏవం భూతో గణః, అన్యోన్యం పరస్పర మాసాద్య సంహత్య, చుక్షోభపరిణతోఽభూత్, సమష్టిపురుషగర్భబ్రహ్మాండరూపేణ పరిణతోఽభూ దిత్యర్థః. ౫

(హిరణ్మయ ఇతి.) హిరణ్మయ ఇత్యణ్డకోశవిశేషణం, స పురుషః సమష్టిపురుషసహితః, యద్వా, అప్సు వర్తమానే అణ్డకోశే, హిరణ్మయః స్వర్ణమయాణ్డకోశావృతత్వా ద్ధిరణ్మయః స పురుషః, సః ప్రసిద్ధః, సమష్టిపురుష శ్చతుర్ముఖః, దేవాదిసర్వసత్త్వై, రుపబృంహితః యుక్తః, సహస్రం పరివత్సరాన్, యావ దండస్య పరిపాక, స్తావ, దువాస ఉషితవా నిత్యర్థః, అత్రాఽప్స్వావాసేత్యనేన అండకోశోత్పత్తేః పూర్వ మపాం స్థిత్యవగమాత్ "ఉదాప్లుతం విశ్వమిదం తదాసీ" దితి వక్ష్యమాణత్వా ద్వ్యావరణజలస్య సృష్టి రణ్డోత్పత్తేః పూర్వ మవగన్తవ్యా, సర్వసత్త్వోపబృంహిత ఇత్యనేన,

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

అండకోశ ఉవాసాఽప్సు సర్వసత్త్వోపబృంహితః. ౬

స వై విశ్వసృజాం గర్భో దైవకర్మాత్మశక్తిమాన్.
విబభాజాఽఽత్మనా ఽఽత్మాన మేకధా దశధా త్రిధా. ౭

ఏష హ్యాశేషసత్త్వానా మాత్మాంశః పరమాత్మనః,

చతుర్ముఖస్య సమష్టిపురుషత్వ మావేదితం, ఏతేనాఽఽవరణజలేశయానస్య భగవతో నాభ్యాః ప్రసూతత్వారబ్ధపద్మకోశరూపబ్రహ్మాణ్డోత్పత్తి రర్థసిద్ధా వేదితవ్యా. "స పద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ" దితి వక్ష్యమాణైకార్థ్యాత్, ఏవం తత్త్వానాం సమష్టిపురుషశరీరారమ్భకత్వ ముక్తం, సమష్టిపురుషత్వం నామ, భూతసంఘాతారబ్ధస్వసంశ్లిష్టజీవసంఘాతమనఃప్రాణేంద్రియారమ్భకశరీరవత్త్వం, న చ పుత్రాదిశరీరారమ్భకశరీరవత్త్వాత్పిత్రాదీనాం సమష్టిపురుషత్వ శంకా కార్యా. "పంచమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవన్తి" తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం, "శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాఽప్యుత్క్రామ తీశ్వరః. గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గన్ధా నివాశయా "దిత్యాదిశ్రుతిసూత్రస్మృత్యాదిప్రామాణ్యేన, మన ఆదీంద్రియవిశ్లేషాభావేన పిత్రాదిశరీరాణాం తదారమ్భకత్వాభావాత్. తదింద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రత్వాత్. ౬

ఏవం సమష్టిపురుషోత్పత్తి మభిధాయాఽఽస్మా త్సమష్టిపురుషశరీరా ద్వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాణా ముత్పత్తిం వక్ష్యం స్తావ దస్య సమష్టిపురుషత్వం వదన్. కరణభోక్తృవిషయరూపేణ త్రిధా విభాగం, కరణాంశే ఏకాదశధా చ విభాగం స్వకర్తృక మాహ (స ఇతి.) విశ్వసృజాం మహదాదీనాం, గర్భః అపత్యరూపః, దైవం భగవత్సంకల్పః. కర్మాత్మశక్తిః, కర్మరూపా, ఆత్మానాం జీవానాం, శక్తిః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యత" ఇత్యుక్తేః. తద్వా నిత్యర్థః, యద్వా, దైవం భగవత్సంకల్పః, కర్మ జీవానాం కర్మ, ఆత్మానో జీవా, శ్శక్తిః జీవసంఘశరీరాద్యారమ్భకా చిచ్ఛక్తి శ్చాస్య సన్తీతి తద్వాన్. అనేన సమష్టిపురుషత్వముక్తం, ఏవం భూత స్స వై సమష్టిపురుషః, ఆత్మనా కర్త్రా ఆత్మానం, ప్రథమం, త్రిధా, కరణభోక్తృవిషయరూపేణ, తత్రాపి కరణాంశే, ఏకధా దశధా, మనఃపర్యన్తేంద్రియరూపేణ ఏకాదశధేత్యర్థః, విబభాజ విభక్త మకరోత్, స్వసంశ్లిష్టజీవసంఘం భోక్తృత్వేన, స్వేంద్రియైకదేశాం స్తద్భోగ్యకరణత్వేనాఽఽకారేణాఽకరో దిత్యర్థః. ౭

అస్యైవంవిధవిభాగసామర్థ్యమాహ (ఏష ఇతి.) ఏష బ్రహ్మా అశేషసత్త్వానాం సమస్తవ్యష్టి

ఆద్యోఽవతారో యత్రాసౌ భూతగ్రామో విభావ్యతే. ౮

సాధ్యాత్మ స్సాధిభూత శ్చ సాధిదైవ ఇతి త్రిధా,
విరాట్ప్రాణో దశవిధ ఏకధా హృదయేన చ. ౯

స్మర న్విశ్వసృజా మీశో విజ్ఞాపిత మధోఽక్షజః,
విరాజ మతప త్స్వేన తేజసైషాం వివృత్తయే. ౧౦

పదార్థానాం, ఆత్మా ఆధారః, తచ్ఛరీరకపరమాత్మదృష్ట్యేద ముక్తం, పరమాత్మనోఽంశః అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతః, నన్విదం సర్వజీవసాధారణ మత ఆహ (ఆద్య ఇతి.) ఆద్యః ప్రథమః, అవతారః, పరమాత్మన ఇత్యనుషంగః. పరమాత్మన ఆవేశావతారో బోధ్యః "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే" ఇత్యుక్తేః, యత్ర పరమాత్మాత్మకే సమష్టిపురుషే పరమాత్మాంశావతారభూతే అసౌ భూతగ్రామః వ్యష్టిపదార్థజాతం, విభావ్యతే వివిధ ముత్పాద్యతే, అత ఈదృశవిభాగసమర్థః ఇత్యర్థః. ౮

ప్రస్తుతత్రివిధైకాదశవిధవిభాగా వుపపాదయన్ సమష్టిపురుషత్వ మేవోపపాదయతి (సాధ్యాత్మ ఇతి.) వివిధం రాజతి వ్యష్టిరూపేణ భాతీతి విరాట్. యద్యపి విరాట్ఛబ్దోఽనిరుద్ధపరః తథాపీహ సమష్టిపురుషా ద్విభక్తవ్యష్ట్యుత్పత్తిప్రకరణా చ్చతుర్ముఖపరః, స బ్రహ్మా సాధ్యాత్మః ఆధ్యాత్మసహితః సమష్టిరూపేణ స్వశరీరాన్తర్గతభోక్తృవర్గసహితః. ఆత్మని దేహే వర్తమానో జీవో హ్యధ్యాత్మశబ్దోక్తః స చాఽవిభక్తరూప స్సమష్ట్యవస్థః, సాధిభూతః భూతేషు వర్తమానశబ్దాదివిషయసహితః బ్రహ్మశరీరారబ్ధభోగ్యజాత మవిభక్తం, సాధిదైవః ఇంద్రియసమష్టిసహితః ఆదిత్యమండలాదిషు స్థానేషు వర్తమానా ఆదిత్యాదయో దేవశబ్దవాచ్యాః. తదధిష్ఠేయఇంద్రియవర్గ ఇహాఽధిదైవశబ్దోక్తః సమష్ట్యవస్థస్వశరీరాన్తర్గతభోక్తృభోగ్యకరణగ్రామవా నిత్యర్థః. అత్రాఽఽధిదైవాంశం వివృణోతి (ప్రాణ ఇతి.) ప్రాణశబ్ద ఇంద్రియపరః త ముత్క్రామన్తం. సర్వే ప్రాణా అనుత్క్రామన్తీతి శ్రుతిప్రయోగాత్ దశవిధః శ్రోత్రాదిరూపేణ ఏకధా, హృదయేన మనసా వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాదీనాం బ్రహ్మణావిభక్తత్వం వక్ష్యతే. ౯

తత్తు న స్వాతన్త్ర్యేణ కృతం, కింతు, భగవదనుప్రవేశా దిత్యాహ (స్మర న్నితి) ఈశః నియన్తా, అధోఽక్షజో భగవాన్ విశ్వసృజాం మహదాదితత్త్వానాం, విజ్ఞాపితం "యావ ద్బలిం తేఽజహరామ" ఇత్యాదినా విజ్ఞాపితం స్మరన్, ఏషాం ఇన్ద్రియాదీనాం వివృద్ధయే వ్యష్టిరూపేణ విస్తారాయ స్వేన స్వీయేన, తేజసా జ్ఞానేన, విరాజం బ్రహ్మాణం, అతపత్ ఆలోచయత్, తప ఆలోచనే. అయం వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియవిభాగసామర్థ్యవా న్యథా భవే త్తథా త మసంకల్పయ దిత్యర్థః. ౧౦

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

అథ తస్యాఽభిత ప్తస్య కతి చాయతనా నిహ,
నిరభిద్యంత దేవానాం తాని మే గదత శ్శృణు. ౧౧

తస్యాఽగ్నిరాస్యం నిర్భిండం లోకపాలోఽవిశ త్పదమ్,
వాచా స్వాంశేన వక్తవ్యం యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౨

నిర్భిణ్ణం తాలువరుణో లోకపాలోఽవిశ త్పదమ్,
జిహ్వయాంశేన చ రసా న్యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౩

వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాణాం బ్రహ్మణ స్సకాశా ద్విభాగప్రతిపాదనం ప్రతిజానీతే. (అథేతి.) అథ ఆలోచనానన్తరం, అభిత ప్తస్య ఉక్తసంకల్పవిషయస్య. తస్య, తస్మా ద్బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. నటస్య శృణోతీతివ త్పంచమ్యర్థ స్సంబన్ధసామాన్యపరతయా షష్ఠ్యా వివక్షితః. దేవానాం వ్యష్టీంద్రియాణాం, కతిచాఽయతనాని స్థానాని, నిరభిద్యన్త ఉదభూవన్, తాని స్థానాని, గదతః. మే మత్తః శృణ్వీత్యర్థః. ౧౧

విభాగ మాహ (తస్యేత్యాది చతుర్దశభిః.) అథ, అత్ర ప్రతిశ్లోకే ప్రస్తుత స్సమష్టిపురుషో భగవదాత్మక శ్చతుర్ముఖ, స్తస్యాస్యేత్యాదిషష్ఠ్యన్తైః పరామృశ్యతే. తస్య భగవదాత్మకా చ్చతుర్ముఖా న్నిర్భిణ్ణం విభక్త ముత్పన్న మితి యావత్, వ్యష్టిభూతజాతస్య. ఆస్యం, పదం స్థానం, ఆస్యరూపం స్థానం, స్వాంశేన స్వాధిష్ఠేయభూతేన, వాచా, వాగిన్ద్రియేణ, సహ లోకపాలోఽగ్నిః అవిశత్ ప్రావిశత్. కథంభూతయా వాచా. అసౌ వ్యష్టిజీవః, యయా వాచా, వక్తవ్యం ఉచ్చార్యం శబ్దం, ప్రతిపద్యతే ఉచ్చారయతీత్యర్థః, సమష్టిపురుషా ద్విభక్తోఽగ్ని స్తస్మా దేవ విభక్తస్య వ్యష్టిజీవస్య విభక్త మాస్యం విభక్తేన వాగిన్ద్రియేణ సహ ప్రావిశ దిత్యర్థః, ఏవ మగ్రేప్యూహ్యం, సర్వత్రాఽసౌ వితి ప్రథమాన్త మధ్యాత్మపరం. వాచేత్యాది తృతీయాన్త మధిదైవసమర్పకం వక్తవ్య మిత్యాదిప్రతిపత్తవ్యం, శబ్దాదిక మధిభూతసమర్పకం వేదితవ్యమ్. ౧౨

(నిర్భిణ్ణ మితి.) నిర్భిణ్ణం పృథ గ్విభక్తం, తాలుస్థానం. లోకపాలో వరుణః, అంశేన స్వాధిష్ఠేయేన, జిహ్వయా ఇన్ద్రియేణ, అవిశత్, అసౌ వ్యష్టిజీవః, యయా జిహ్వయా, రసాన్ ఆమ్ల మధురాదిరసాన్, ప్రతిపద్యతే జనాతి. ౧౩

నిర్భిణ్ణే అశ్వినౌ నాసే హరే రావిశతాం పదమ్,
ఘ్రాణేనాఽంశేన గంధస్య ప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్. ౧౪

నిర్భిణ్ణే అక్షిణీ త్వష్టా లోకపాలోఽవిశ త్పదమ్,
చక్షుషాంశేన రూపాణాం ప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్. ౧౫

నిర్భిణ్ణా న్యస్య చర్మాణి లోకపాలోఽనిలోఽవిశత్,
ప్రాణేనాఽంశేన సంస్పర్శం యేనాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౬

కర్ణా వస్య వినిర్భిణ్ణౌ ధిష్ణ్యం స్వం వివిశు ర్దిశః,
శ్రోత్రేణాఽంశేన శబ్దస్య సిద్ధం యేన ప్రపద్యతే. ౧౭

త్వచ మస్య వినిర్భిణ్ణాం వివిశు ర్ధిష్ణ్యమోషధీః,

(నిర్భిణ్ణే ఇతి.) హరేః హర్యాత్మకా త్సమష్టిపురుషా, న్నిర్భిణ్ణే, నాసే స్థానే అశ్వినౌ దేవతే, అంశేన స్వాధిష్ఠేయేన ఘ్రాణేంద్రియేణ, సహ, విశతాం, యతః ఘ్రాణేంద్రియేణ, గన్ధస్య సుగన్ధ దుర్గన్ధాదేః, ప్రతిపత్తిః జ్ఞానం, భవేత్. ౧౪

(నిర్భిణ్ణే ఇతి.) విభో ర్బ్రహ్మణ స్సకాశా న్నిర్భిణ్ణే, అక్షిణీ స్థానే, లోకపాల స్త్వష్టా ఆదిత్యః, స్వాధిష్ఠేయచక్షురిన్ద్రియేణ సహ, అవిశత్, రూపాణాం నీలపీతాదినాం రూపాణాం, ప్రతిపత్తి, ర్యతః యేన చక్షుషా భవేత్. ౧౫

(నిర్భిణ్ణా నీతి.) అస్య బ్రహ్మణః, నిర్భిణ్ణాని చర్మాణి, లోకపాలోఽనిలః వాయుః, అంశేన ప్రాణేన, త్వగిన్ద్రియేణ ప్రాణవ త్కృత్స్నదేహవ్యాపినేత్యర్థః, అవిశత్, అసౌ వ్యష్టిజీవః, యేన త్వగిన్ద్రియేణ, సంస్పర్శం మృదుత్వకఠినత్వశైత్యోష్ణ్యాదిసంస్పర్శం, ప్రతిపద్యతే. ౧౬

(కర్ణా వస్యేతి.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణౌ కర్ణౌ, స్వధిష్ణ్యం స్వస్థానం, దిశః దేవతాః శ్రోత్రేణాంశేన శ్రోత్రేంద్రియేణ, సహ వివిశుః, శబ్దస్య సిద్ధిః జ్ఞానం, యేన శ్రోత్రేణ, ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౭

(త్వచ మితి.) అస్య బ్రహ్మణః, విభిన్నాం త్వచం, ఓషధీః ఓషధ్యభిమానిదేవతాః- విభక్తి

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

అంశేన రోమభిః కండూం యై రసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౮

మేఢ్రం తస్య వినిర్భిణ్ణం స్వధిష్ణ్యం క ఉపావిశత్,
రేతసాఽంశేన యేనాసా వానందం ప్రతిపద్యతే. ౧౯

గుదం పుంసో వినిర్భిణ్ణం మిత్రోధిష్ణ్యం స్వ మావిశత్,
పాయునాఽంశేన యేనాఽసౌ విసర్గం ప్రతిపద్యతే. ౨౦

హస్తౌ వస్య వినిర్భిణ్ణా వింద్ర స్స్వర్పతి రావిశత్,
వార్తయాఽంశేన పురుషో యయా వృత్తిం ప్రపద్యతే. ౨౧

వ్యత్యయ ఆర్షః. రోమభిః అంశేన రోమరూపస్వాధిష్ఠేయేనేంద్రియేణ, వివిశుః ప్రావిశన్, అసౌ వ్యష్టిజీవః, యైః రోమభిః. కండూం. ప్రతిపద్యతే జానాతి, త్వగింద్రియస్యైవ స్థానభేదేన విషయద్వయం కండూః స్పర్శశ్చ - తత్రాయం నామభేదేన దేవతాభేదశ్చేతి ద్వితీయ ఏవ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౮

(మేఢ్రమితి.) తస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణం మేఢ్రం ఉపస్థేంద్రియస్థానం. స్వధిష్ణ్యం స్వస్థానం, కః ప్రజాపతిః. రేతసాఽంశేన రేతోరూపస్వాధిష్ఠేయేనేంద్రియేణ. ఉపావిశత్, యేన రేతసా. అసౌ వ్యష్టిజీవః ఆనందం రతిసుఖం జానాతి. ౧౯

(గుదమితి.) పుంసో బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణం, గుదం పాయ్వింద్రియస్థానం, లోకేశః మిత్రః, పాయునాంశేన పాయ్వింద్రియేణ సహ. ఆవిశత్, యేన పాయునా విసర్గం పురీషత్యాగం, ప్రతిపద్యతే కరోతి. ౨౦

(హస్తావితి.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణౌ, హస్తౌ కరౌ, స్వర్గస్య పతి రింద్రః, వార్తయా కృష్యాదివ్యాపారరూపవృత్తిసాధనేన, అంశేన పాణీంద్రియేణ, ఆవిశత్. పురుషో వ్యష్టిజీవః, యయా వృత్తిసాధనపాణీంద్రియేణ, వృత్తిం జీవనప్రకారం, ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. అత్ర హస్తావిత్యనేన, అక్షిణీ ఇతి ద్వివచనేన చ, ఏషాం శ్లోకానాం చతుర్ముఖశరీరా ద్విభక్తవ్యష్టిదేహవిషయత్వం స్పష్టం. న తు తస్యైవ హస్తాద్యుత్పత్తిపరత్వం. చతుర్ముఖస్య భుజచతుష్టయనేత్రాష్టకసద్భావాత్. ౨౧

పాదా వస్య వినిర్భిణ్ణౌ స్వధిష్ణ్యం విష్ణు రావిశత్,
గత్యా స్వాంశేన గంతవ్యం యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౨౨

హృదయం చాస్య నిర్భిణ్ణం చంద్రమా ధిష్ణ్య మావిశత్,
మనసాఽంశేన యేనాఽసౌ విక్రియాం ప్రతిపద్యతే. ౨౩

బుద్ధిం చాస్య వినిర్భిణ్ణాం వాగీశో ధిష్ణ్య మావిశత్,
బోధేనాఽంశేన బోద్ధవ్యప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్ ౨౪

ఆత్మానం చాస్య నిర్భిణ్ణ మభిమానోఽవిశ త్పదమ్,
కర్మణాఽంశేన యేనాఽసౌ కర్తవ్యం ప్రతిపద్యతే. ౨౫

సత్త్వం చాస్య వినిర్భిణ్ణం మహాం ధిష్ణ్య ముపావిశత్,

(పాదావితి.) అస్య వినిర్భిణ్ణౌ. పాదౌ చరణౌ. లోకేశో విష్ణుః, గత్యా. గతిసాధనేన, అంశేన స్వాధిష్ఠేయపాదేంద్రియేణ సహ, ఆవిశత్. ౨౨

యేన మనసా, అసౌ వ్యష్టిజీవః, విక్రియాం సంకల్పవికల్పరూపాం, ప్రతిపద్యతే. ఏకస్యైవాన్తఃకరణస్య. విక్రియాబోధాభిమానవివేకరూపవృత్తిభేదేన మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తభేదస్య చంద్రవాగీశరుద్రప్రజాపతయోఽధిష్ఠాతారో బోధ్యాః, తత్ర సంకల్పవికల్పాత్మకవృత్త్యవచ్ఛిన్న స్యాంతఃకరణభేదస్య చంద్రమసాఽధిషితస్య సమష్టిపురుషా ద్విభాగ ఉక్తః. ౨౩

అథ బుద్ధ్యాదివిభాగమాహ (బుద్ధిమిత్యాదినా త్రయేణ.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణాం బుద్ధిం, ధిష్ణ్యం స్థానం, వాగీశః బ్రహ్మా, బోధేన నిశ్చయాత్మకజ్ఞానజననసామర్థ్యేన సహాఽఽవిశత్, యతః బోధేన, బోద్ధవ్యస్య, ప్రతిపత్తి ర్జ్ఞానం, భవేత్. ౨౪

(ఆత్మానమితి, ఆత్మానం అహంకారం, అస్య బ్రహ్మణో నిర్భిణ్ణం. పదం స్థానం, అభిమానః అభిమన్యతేఽనేనేత్యభిమానః, అనాత్మన్యాత్మాభిమానకృద్దేవతా, రుద్రః "సర్వాత్మనోఽన్తఃకరణం గిరిత్ర" మితి ప్రాగుక్తత్వాత్. కర్మణా దేహాభిమానేన అంశేనావిశత్, యేన కర్మణా, అసౌ జీవః, కర్తవ్యం అభిమానవిషయం. ప్రతిపద్యతే అభిమనుతే. ౨౫

(సత్త్వ మితి,) అస్య బ్రహ్మణో వినిర్భిణ్ణం, సత్త్వం దేహాత్మవివేకజ్ఞానహేతుం

చిత్తేనాఽంశేన యేనాఽసౌ విజ్ఞానం ప్రతిపద్యతే. ౨౬.

శీర్ష్ణోఽస్య ద్యౌర్ధరా పద్భ్యాం ఖం నాభే రుదపద్యత,
గుణానాం వృత్తయో యేషు ప్రతీయంతే సురాదయః. ౨౭.

ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే,
ధరాం రజస్స్వభావేన పణయో యే చ తానను. ౨౮

తార్తీయేన స్వభావేన భగవన్నాభి మాశ్రితాః,

బుద్ధ్యాఖ్యమంతఃకరణం, బుద్ధిచిత్తయో రభేదేనాయం నిర్దేశః, ధిష్ణ్యం స్థానం, మహాన్ ప్రజాపతిః, చిత్తేనాంశేన, సమ్యగర్థచింతనరూపేణ మనసా, ఉపావిశత్, యేన చిత్తేనాంశేన, అసౌ జీవః, విజ్ఞానం సమ్యక్చింతయితవ్యార్థవిషయం జ్ఞానం, ప్రతిపద్యతే లభతే. ౨౬

ఏవం వ్యష్టీంద్రియవిభాగ ముక్త్వాఽథ దేవాదీనాం భోగ్యస్థానవిభాగ మాహ (శీర్ష్ణ ఇతి) అస్య బ్రహ్మణః, శీర్ష్ణః శిరసః, ద్యౌః, పద్భ్యాం పాదాభ్యాం, ధరా భూమిః, అస్య నాభేః, ఖం అన్తరిక్ష లోకః, ఉదపద్యత ఉదభూత్, యేషు ద్యుధరాఖేషు గుణానాం, సత్త్వరజస్తమసాం, వృత్తయః వృత్తిమంతః దేవమనుష్యాదయః, వృత్తిశబ్దోఽజహల్లక్షణయా వృత్తిమత్పరః, ప్రతీయంతే దృశ్యంతే, తే దేవాదయ ఉదపద్యంతేత్యన్వయః. ౨౭

గుణానాం వృత్తయ ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (ఆత్యంతికేనేతి) ఆత్యంతికేన ఊర్జితేన, ఔత్పత్తికేనేత్యపి పాఠః. తదా నైసర్గికేణేత్యర్థః, సత్త్వేన సత్త్వగుణేన, ఉపలక్షితాః దేవాః, దివం సాత్త్వికకర్మానుష్ఠాననిష్పాదితఫలభోగానురూపద్యులోకం, ప్రపేదిరే ప్రాప్తాః, పణయః పణవ్యవహారే, పణంతే ఆయాసాదినా వ్యవహారేణ జీవంతీతి పణయో మనుష్యాః, స్తా ననుసృత్య, యేతదుపకరణభూతా గవాదయ, స్తే సర్వే, రజస్స్వభావేనోపలక్షితాః, రాజసకర్మఫలభోగానుకూలాం, ధరాం భూమిం. ప్రపేదిరే. హేత్వర్థే వా తృతీయా. సాత్త్వికాదిస్వభావేన హేతునా. ద్యుపృథివ్యాదీన్ లోకాన్ దేవాదయః ప్రపేదిర ఇత్యర్థః ౨౮

(తార్తీయేనేతి.) తృతీయం తమః, తదీయేన తార్తీయేన తమస్స్వభావేన, భగవన్నాభిం భగవతః

ఉభయో రంతరం వ్యోమ రుద్రపారిషదాం గణాః. ౨౯

ముఖతోఽవర్తత బ్రహ్మపురుషస్య కురూద్వహ,
య త్తన్ముఖత్వా ద్వర్ణానాం ముఖ్యోఽభూ ద్బ్రాహ్మణో గురుః. ౩౦

బాహుభ్యోఽవర్తత క్షత్రం క్షత్రియ స్తదనువ్రతః,
యో జాత స్త్రాయతే వర్ణాన్ పౌరుషాన్ కంటకక్షతాత్. ౩౧

విశోఽవర్తంత తస్యో ర్వో ర్లోకవృత్తికరీ ర్విభోః,
వైశ్య స్తదుద్భవో వార్తాం నృణాం య స్సమవర్తయత్. ౩౨

వైరాజధారణాయాం "నభస్థలం నాభిసరో గృణన్తి" భూః పాదౌ యస్య నాభి ర్వియ" దిత్యాదిభి, ర్నాభిత్వే నానుసంధీయమానం, యద్వా, భగవన్నాభిం భగవత శ్చతుర్ముఖశరీరస్య భగవతః నాభిజం" నాభ్యా ఆసీ దంతరిక్ష మితి శ్రుతేః, ఉపచారా త్కార్యే కారణశబ్దః. ఉభయో ర్ద్యావా పృథివ్యోః, రంతరం మధ్యస్థం, అంతరిక్షం వ్యోమ, రుద్రపారిషదాం గణాః భూతప్రేతపిశాచాద్యాః ఆశ్రితాః. ౨౯

చాతుర్వర్ణ్యోత్పత్తిమాహ (ముఖత ఇతి.) పురుషస్య సమష్టిపురుషస్య ముఖతః బ్రహ్మ, య-ద్బ్రాహ్మణవృత్తి రధ్యయనాది, త, న్ముఖతోఽవర్తత ప్రవృత్తం, ఏత దేవ హి బ్రాహ్మణానాం బ్రహ్మముఖోద్భూతత్వం నామ, య త్తన్ముఖవ్యాపారభూతాధ్యాపనాదివృత్త్యాశ్రితత్వం. ఏవం క్షత్రియాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. హే కురూద్వహ విదుర, యద్యస్మా, ద్బ్రాహ్మణః తన్ముఖత్వాత్ తన్ముఖోద్భవత్వాత్. తన్ముఖోద్భూతాధ్యాపనాదిముఖవ్యాపారత్వా, ద్వర్ణానాం ముఖ్యః ముఖ మివ ప్రధానః, గురు శ్చాభూత్. ౩౦

(బాహుభ్య ఇతి.) క్షత్రం క్షత్రియధర్మః, పాలనరూపావృత్తిః, త ద్బాహుభ్యోఽవర్తత, తదనువ్రతః క్షత్ర మనువ్రతః, క్షత్రియశ్చ. స్వవృత్తిద్వారా బాహుభ్యోఽవర్తత, యో, బ్రహ్మణో బాహుభ్యః, జాతః, పౌరుషః, సమష్టిపురుషాంశః, క్షత్రియః కంటకవల్లోకోపద్రవకారిణ శ్చోరాదయః, తేభ్యో జాతం యత్క్షతం ఉపద్రవః, తస్మాత్, వర్ణాన్ త్రాయతే రక్షతి. ౩౧

(విశ ఇతి.) తస్య విభోః ప్రభోః బ్రహ్మణ ఊర్వోః, రపాదానస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ, లోకవృత్తికరీః క్రయవిక్రయకృష్యాదిలోకజీవికాహేతవః, విభక్తిలింగవ్యత్యయావార్షౌ. విశః వైశ్యాః, అవర్తంత, తదుద్భవః బ్రహ్మణ ఉద్భూతః, యే వైశ్య, స్స, నృణాం వార్తాం ఆజీవికాం, సమవర్తయత్ సంపాదితవాన్. ౩౨

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

పద్భ్యాం భగవతో జజ్ఞే శుశ్రూషాధర్మసిద్ధయే,
తస్యాం జాతః పురా శూద్రో యద్వృత్త్యా తుష్యతే హరిః. 33

ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ యజంతి స్వగురుం హరిమ్,
శ్రద్ధయాఽఽత్మవిశుద్ధ్యర్థం య జ్జాతా స్సహ వృత్తిభిః. 34

ఏత త్క్షత్త ర్భగవతో దైవకర్మాత్మరూపిణః,
క శ్శ్రద్ధధ్యాదుపాకర్తుం యోగమాయా బలోదయమ్. 35

(పద్భ్యామితి.) భగవతః భగవదాత్మకస్య, బ్రహ్మణః, పద్భ్యాం. శుశ్రూషాధర్మసిద్ధయే స్వపూర్వవర్ణశుశ్రూషారూపధర్మసిద్ధ్యర్థం, జజ్ఞే, కథంభూతా శుశ్రూషేత్యత ఆహ (తస్యా మితి.) యద్వృత్త్యా, యస్య శూద్రస్య వృత్త్యా, హరి స్తుష్యతే, తస్యాం తాదృశశుశ్రూషావృత్తౌ నిమిత్త భూతాయాం, శూద్రో జాతః, భగవత్తుష్ట్యాపాదకస్వపూర్వవర్ణశుశ్రూషావృత్తినిమిత్తకం శూద్రజన్మేత్యర్థః, అనేన స్వవృత్త్యా భగవత్సంతోషజనన మేవ పరో ధర్మ ఇతి సూచితమ్. 33

తదేవోపపాదయతి (ఏత ఇతి.) ఏతే వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయ శ్చత్వారో వర్ణాః, స్వధర్మేణ స్వవర్ణోచితధర్మేణ, శ్రద్ధయా, ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం ఆత్మనః అనాదిపాపవాసనాదూషితస్యాంతఃకరణస్య విశుద్ధ్యర్థం, స్వగురుం స్వజనకం, హరిం స్వాశ్రితసంసారబంధహరం హరిం, యజంతి యజేయు రిత్యర్థః. కథంభూతం హరిం, య జ్జాతాః, య, ద్యస్మా చ్చతుర్ముఖశరీరకా త్పరమాత్మనో హరే స్సకాశా, ద్వృత్తిభి స్సహ జాతా, స్తం హరిం యజంతీ త్యర్థః, 34

ఏవం సృష్టిలీలాం వర్ణయిత్వా పునః ప్రశ్నావసరప్రదానాయాపారమహిమ్నో భగవత స్సాకల్యేన మహిమాన ముపవర్ణయితుం న కోపి శక్త ఇతి వదన్నుపసంహరతి (ఏతదితి.) దైవ కర్మాత్మరూపిణః, దైవం కాలః, దేవనియామ్యత్వేన తత్సంబంధిత్వాత్, కర్మశబ్దేన జీవాదృష్టస్య పృథగుపాదానాత్, ఆత్మానః కాలకర్మవశ్యా జీవాః. దేవాదిరూపాణి శరీరాణ్యస్య సంతీతి దైవకర్మాత్మరూపీ, తస్య భగవతః పూర్ణషాడ్గుణ్యస్య, యోగమాయాబలోదయం యుజ్యత ఇతి యోగా, అఘ్తేయా, సా చాసౌ మాయా, తస్యాః, బలం జననసామర్థ్యం, తస్యోదయః విభవో యస్మిన్, తదేత ద్విశ్వం, హే క్షత్తః, ఉపాకర్తుం సాకల్యేన వ్యాకర్తుం, వర్ణయితు మితి యావత్, కః పుమాన్, శ్రద్దధ్యాత్ శ్రద్ధాం కుర్యాత్, న కోపీత్యర్థః. 35

అథాపి కీర్తయామ్యంగ యథామతి యథా శ్రుతమ్,
కీర్తిం హరే స్స్వాం సత్కర్తుం గిర మన్యాభిధా సతీమ్. ౩౬

ఏకాంతలాభం వచసోనుపుంసాం సుశ్లోకమౌళే ర్గుణవాద మాహుః,
శ్రుతే శ్చ విద్వద్భి రుపాకృతాయాం కథాసుధాయా ముపసంప్రయోగమ్. ౩౭

ఆత్మనోఽప్యాదికవినా మహిమాఽవసితోపి కిమ్,
సంవత్సరసహస్రాంతే ధియా యోగవిపక్వయా. ౩౮

అహో భాగవతీమాయా మాయినా మపి మోహినీ,

కస్యా వ్యశక్తౌ కథం భవతా వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ (అథాపీతి.) కార్త్స్న్యేన వర్ణయితుం కస్యాప్యశక్తావపి, యథా శ్రుతం గురుముఖా చ్ఛ్రుత మనతిక్రమ్య, తత్రాపి, యథామతి యావత్స్వబుద్ధి విషయ మనతిక్రమ్య, హరేః కీర్తిం, అంగ హే విదుర, కీర్తయామి, న హ్యహం సాకల్యేన వర్ణయామీతి ప్రతిజ్ఞాతవా నస్మీత్యభిప్రాయః, తర్హి కిమేకదేశవర్ణనేన ప్రయోజన మిత్యత ఆహ, స్వాం స్వీయాం, అన్యాభిధా, హరివ్యతిరిక్తార్థాభిధానం, తయా, అసతీం దుష్టాం, గిరం వాచం, సత్కర్తుం పవిత్రీకర్తు మిత్యర్థః. ౩౬

ఏతదేవోపపాదయతి (ఏకాంతలాభమితి) సుశ్లోకమౌళేః శ్లోకనీయప్రధానస్య భగవతో, గుణవాదం గుణకథనమేవ పుంసాం వచసః, ఏకాంతలాభం ఏకాంతఫల, మాహుః. శ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణతజ్జ్ఞాః, విద్వద్భి, రుపాకృతాయాం ఉపవర్ణితాయాం, కథాసుధాయా, ముపసంప్రయోగం సంనిధవర్పణసంబంధమిత్యర్థః. శ్రుతేః శ్రోత్రేంద్రియస్య, ఏకాంతలాభ మాహు రిత్యర్థః. ౩౭

న కేవల మస్మాభి రేవ భగవన్మహిమా కార్త్స్న్యేన దుర్జ్ఞేయః, కిం తు, బ్రహ్మాదిభి రపి జ్ఞానాధికై రిత్యాహ (ఆత్మన ఇతి.) హే వత్స విదుర, ఆదినా కవినా చతుర్ముఖేన, ఆత్మనో భగవతో, మహిమా, బహుసంవత్సరాంతయోగవిపక్వయా ధియా, అవసితః కిమితి కాక్వా ఏతావానితి న జ్ఞాత ఏవేత్యుక్తం, యద్వా, అవసితః అపరిచ్ఛిన్నత్వేనేత్యధ్యాహారః. ౩౮

న కేవల మాదికవిరేవాపరిచ్ఛిన్నత్వేన వేద, కింతు, భగవానపి స్వయిం తథైవ వేదేత్యాహ (అహో ఇతి.) భాగవతీ భగవతస్సంబంధినీ, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, మాయినామపి ఆశ్చర్యశక్తిమతామపి, మోహినీ ఆశ్చర్యజనయిత్రీ, అహో ఇత్యాశ్చర్యే, యద్యస్మాత్, ఆత్మవర్త్మాత్మా, ఆత్మవర్త్మనః

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

యత్స్వయం చాత్మవర్త్మాత్మా న వేద కిముతాఽపరే. ౩౯

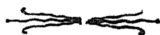
యతోఽప్రాప్య న్యవర్తంత వాచశ్చ మనసా సహ,
అహం చాన్య ఇమే దేవా స్తస్మై భగవతే నమః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

స్వప్రాపకమార్గభూతస్య వేదస్య ఆత్మా వేదమూర్తిః న వేద ఇయత్తయా న వేద, అపరే బ్రహ్మాదయః, న విదు రితి కిముత కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౩౯

నను వాఙ్మనసే అతీంద్రియార్థదర్శినో ఋషయో దేవాశ్చ జానీయు రేవ, సర్వేషా మపి దుర్జ్ఞేయత్వేఽనుపాస్యత్వప్రసంగా దిత్యతఆహ (యత ఇతి.) వాచో వేదవచాంసి, మనః యోగపరిశుద్ధం మనః తేన సహాఽహం అతీంద్రియార్థదర్శినోస్మత్ప్రభృతయః ఋషయః, దేవాః బ్రహ్మరుద్రాదయశ్చ అప్రాప్య కార్త్స్న్యేన యన్మహిమాన మనవగమ్య, యతో భగవతః, న్యవర్తంత, తస్మై భగవతే నమః. నహి కార్త్స్న్యేన వాఙ్మకసాదయో విదుః, కింతు, తన్మహిమాన మపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ విదుః. న చానుపాస్యత్వప్రసంగః. తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతీనా మపరిచ్ఛిన్నత్వేనై వోపాసనోపపత్తేః, అత ఏవ న భగవతోపి కార్త్స్న్యేన స్వస్వరూపాద్యజ్ఞానేన సర్వజ్ఞతా హానిః, అపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞతానిర్వాహకత్వాత్. యద్వస్తు యథావిధం ప్రమితం, తస్య తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానం హి సర్వజ్ఞతాపాదికం, నహ్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నతాజ్ఞానం పరిచ్ఛిన్నస్య వాఽపరిచ్ఛిన్నతాజ్ఞానం సర్వజ్ఞత్వం నిర్వోఢుమలం. అత ఏవ "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాత మవిజానతామ్, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వా" నితి వేదనావిధిప్రతిషేధయో రుపపత్తిః. అపరిచ్ఛిన్నత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాభ్యాం తయో ర్వ్యవస్థితవిషయత్వాత్.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణం మైత్రేయం ద్వైపాయనసుతో బుధః,
ప్రీణయన్నివ భారత్యా విదురః ప్రత్యభాషత ౧.

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

బ్రహ్మన్కథం భగవత శ్చిన్మాత్రస్యాఽవికారిణః,

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలనియన్తృపరమేశ్వరాధిష్ఠితా త్ప్రధానా న్మహదాదిపృథివ్యంతతత్త్వేషు సృష్టేషు తేషు స్వానుప్రవేశాహితసృష్టిసామర్థ్యేషు, అఖండచతుర్ముఖశరీరారమ్భద్వారా సమష్ట్యవస్థయా ఽవస్థితేషు కథితేషు, పున స్తేభ్య ఏవ వ్యష్టిశరీరేంద్రియాదివిభాగే పరమాత్మాత్మకచతుర్ముఖకర్తృకేఽభిహితే, పునః క్షత్తా కాంశ్చి త్ప్రక్ష్యమాణః. ప్రథమం భగవతో జగదుపాదానత్వప్రయుక్తదోషసంస్పర్శశంకాపరిహారబుభుత్సయా పప్రచ్ఛేత్యాహ వైయాసకిః (ఏవ మితి.) ద్వైపాయనసుతః శ్రీభగవద్బాదరాయణపుత్రః, బుధః తత్త్వదర్శీ, విదురః, భారత్యా స్వగిరా, ప్రీణయన్నివ ప్రీతిం జనయన్నివ, ఏవ ముక్తప్రకారేణ, బ్రువంతం కథయంతం, మైత్రేయం, ప్రత్యభాషత. ౧

ప్రథమం భగవత స్స్రష్టృత్వ ముపాదానత్వం చాక్షిపతి (బ్రహ్మన్నితి ద్వాభ్యామ్.) హే బ్రహ్మన్ మైత్రేయ, భగవతః, పూర్ణషాడ్గుణ్యస్య, చిన్మాత్రస్య జ్ఞానైకరసస్య, మాత్రచాక్యాపి జడత్వ వ్యావృత్తిః, అత ఏవావికారిణః అపరిణామినః. అత ఏవ, నిర్గుణస్య సత్త్వాదిగుణరహితస్య, గుణాః గుణకార్యభూతాః క్లేశాదయః క్రియాః పరిణామాదయశ్చ. లీలయా వాపి. కథం యుజ్యేరన్నిత్యన్వయః. అయ మభిప్రాయః "భగవత స్సృష్ట్యాదికర్తృత్వం జగదాకారేణ పరిణామ శ్చ లీలయైవేతి వక్తవ్యం, న తు కర్మణా అపహతపాప్మే" త్యాదిశ్రుతేః, ఏతదేవ హి "న ప్రయోజనవత్త్వాదికరణే" "లోకవత్తు లీలాకైవల్య" మిత్యనేన సూత్రేణ సిద్ధాంతితం, ఏవం చైకస్యైవ కర్తృత్వోపాదానత్వయో ర్లీలైక ప్రయోజనయో రభ్యుపగమ్యమానయో ర్నిర్వికారిణో నిర్గుణస్య పరిణామాదయః క్రియాః గుణకార్యగర్భ జన్మజరామరణక్లేశాదయశ్చ దుర్వారా ఆపతిష్యంతి, అతః కథం జగత్కారణత్వ మితి "అనేవ న ప్రయోజనవత్త్వాధికరణసిద్ధాంతే దూషణముక్తం భవతి. తత్ర హి సప్తద్వీపవతీం మేదినీ మధితిష్ఠతో మహారాజస్య కందుకాద్యారమ్భవ త్పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే రవాప్తసమస్తకామస్య స్వపరప్రయోజన

(క్షత్త్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

లీలయా వాపి యుజ్యేర న్నిర్గుణస్య గుణాః క్రియాః. ౨

క్రీడాయాముద్యమోఽర్భస్య కామ శ్చిక్రీడిషాఽన్యతః,
స్వత స్తృప్తస్య చ కథం నివృత్తస్య సదాఽన్యతః. ౩

అస్రాక్షీ ద్భగవా న్విశ్వం గుణమయ్యాఽఽత్మమాయయా,
తయా సంస్థాపయత్యేత ద్భూయః ప్రత్యపిధాస్యతి. ౪

రహితస్యాఽపి భగవతః కేవలలీలైకప్రయోజనో జగద్వ్యాపార ఉపపన్న ఇతి స్థాపితం. "తత్ర విషమోఽయం దృష్టాంతః. మహారాజస్య షాడ్గుణ్యాపూర్ణత్వేనానవాప్తసమస్తకామత్వా త్సత్త్వాది గుణవశత్వా ద్వికారిత్వా ద్బ్రహ్మణ స్తద్విపరీతత్త్వా దుక్తదోషాపాతాచ్చేతి. ౨

దృష్టాంతాంతర మప్యనుపపన్న మిత్యాహ (క్రీడాయా మితి.) అర్భస్య బాలకస్య, క్రీడాయా ముద్యమః ప్రయత్న, స్తద్ధేతుభూతః కామః, అన్యతః, క్రీడోపకరణైః, బాలంతరప్రవర్తనేన వా, చిక్రీడిషా క్రీడేచ్ఛా చ, స్యాత్, ఈశ్వరస్య తు. స్వత స్తృప్తస్య స్వానుభవేనైవ తృప్తస్య, కథం, కామః. సదా, అన్యతః స్వవ్యతిరిక్తస్వతంత్రక్రీడోపకరణక్రీడాప్రవర్తకపురుషాంతరైశ్చ, నివృత్తస్య విరహితస్య, చిక్రీడిషా చ, కథం స్యాత్, అతోఽర్భకదృష్టాంతోఽనుపపన్న ఇతి భావః. ౩

నన్విదం దోషాపాదన మయుక్తం యదుపాదనత్వే పరిణామిత్వక్లేశాద్యాశ్రయత్వ మితి, యతః ప్రకృతిపురుషశరీరకస్య కారణత్వాభ్యుపగమేన, గుణక్రియాణాం స్వశరీరభూత ప్రకృతిపురుషగతత్వాదితీమాం శంకాం "భగవా నేక ఏవైష ఇతి పూర్వార్ధేన (అత్ర వ్యాఖ్యాయాం గ్రన్థః కించి ద్గళిత ఇవ ప్రతిభాతి) అముష్య దుర్భగత్వ" మిత్యుత్తరార్ధేన "దేశతః కాలత" ఇతి శ్లోకే చ, దోషాంతరాపాదనేన పరిహరతి. (అస్రాక్షీదిత్యాది.) గుణమయ్యా సత్త్వాదిగుణప్రచురయా, ఆత్మ సంబంధిన్యా మాయయా, భగవా, న్విశ్వం, అస్రాక్షీత్. తయా మాయయా. ఉపలక్షితః. ఏతద్విశ్వం, సంస్థాపయతి సమ్యక్ స్థాపయతి, ప్రతిష్ఠాపయతి పాలయతీతి యావత్, పున ర్భూయః, ప్రత్యపిధాస్యతి ప్రాతిలోమ్యేన పిధాస్యతి, అపిధాస్యతి తిరోహితం కరిష్యతి, అపిపూర్వోధాతు స్తిరోధానే వర్తతే, స్వాధిష్ఠేయాం గుణమయీం మాయాం మహదాదిరూపేణ పరిణమయ్య స్వయం గుణత్రయయుక్త త్రిమూర్తిరూపేణ సృష్ట్యాదీన్ కరోతి. ౪

దేశతః కాలతో యోసా వవస్థాత స్స్వతోఽన్యతః,
అవిలుప్తావబోధాత్మా స యుజ్యేతాజయా కథమ్. ౫

భగవానేక ఏవైష సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థితః,
అముష్య దుర్భగత్వం వా క్లేశో వా కర్మభిః కుతః. ౬

ఏతస్మి న్మే మనో విద్వ న్ఖిద్యతేఽజ్ఞానసంకటే,

అతః పరిణామాదయస్స్వాధిష్ఠేయమాయాగతా. న స్వగతా ఇతి చే త్తత్రాహ. (దేశత ఇతి.) యోఽసౌ పరమాత్మా, దీపప్రభాయా ఇవ దేశతః, విద్యుత ఇవ కాలతః స్మృతే రివావస్థాతః, స్వప్నవత్ స్వతః, జీవవదన్యతః. ప్రకృత్యాదిభి రవిలుప్తాఽవబోధాత్మా, విశేషేణ లుప్తజ్ఞానరూపో న భవతి, సర్వగతత్వాత్. నిత్యత్వాత్, అవిక్రియత్వాత్, అనితరానుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావసాయిత్వా భావా, త్కర్మవశ్యత్వాభావాత్, అత ఈదృశ స్స పరమాత్మా, అజయా మాయయా, కథం యుజ్యేత? యది యేన కేనాపి దేశాదినా లుప్తావబోధో భవే, త్తర్హ్యవిద్యాసంబంధ స్సమభవిష్యత్, అత స్తదభావా త్కథ మజయా యుజ్యేతేతి శంకాభిప్రాయః. ౫

ఏవం జీవశరీరకత్వే తద్గతక్లేశాద్యనాశ్రయత్వ మర్థేనాశంక్యార్థేన పరిహరతి (భగవానితి.) ఏష భగవాన్, ఏక ఏవ, సర్వక్షేత్రేషు సమస్తశరీరేషు, అవస్థితః జీవాంతరాత్మతయా అవస్థితః అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోంతర" ఇత్యాది శ్రుతేః, అతో దుఃఖిత్వసంసారిత్వాదయో గుణకార్యభూతా న పరమాత్మానం స్పృశంతీతి చే త్తత్రాహ (అముష్యేతి.) అముష్య భగవతః, దుర్భగత్వం. కర్మభిః, క్లేశో వా, కుతస్స్యాదిత్యర్థః. అయ మభిప్రాయః - యది పరమాత్మన స్సర్వత్ర వ్యాప్తి రుచ్యతే, తర్హి జాగరస్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛోత్క్రాన్తిషు, జీవస్య తత్తద్దశాప్రయుక్తా యే దోషా, స్తే తదంతర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి సంభవంతి, న చ పరమాత్మనోఽకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఇతి వాచ్యం, కర్మణాం దేహసంబంధాపాదనద్వారా క్లేశాద్యపురుషార్థజనకత్వేన దేహసంబన్ధస్యాప్యపురుషార్థత్వా దన్యథా కర్మణా మేవ దుఃఖాదిజనకత్వేన దేహసంబన్ధస్య ప్రయోజనశూన్యతాపత్తిశ్చ పరమాత్మనః కర్మవశ్యత్వాభావేపి "సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థిత" ఇతి దేహసంబంధాభ్యుపగమా, న్నానావిధాశుచిదేహసంబంధ స్స్వైవాపురుషార్థత్వాత్, అత ఏవ, తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేప్యపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః, పూయశోణితాదిమజ్జనం హి, స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ. ౬

అతో యద్యపి, జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ పరం బ్రహ్మ. తథాపి

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

తన్నః పరాణుద విభో కశ్మలం మానసం మహత్. ౭

శ్రీ శుక ఉవాచ—

స ఇత్థం చోదితః క్షత్రా తత్త్వజిజ్ఞాసునా మునిః,
ప్రత్యాహ భగవచ్చిత్త స్స్మయన్నివ గతస్మయః. ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

సేయం భగవతో మాయా యన్నయేన విరుధ్యతే,

"యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్" "య ఆత్మని తిష్ఠ" న్యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ "యో రేతసి తిష్ఠ" న్నిత్యాదివచనాత్తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్సంబంధరూపాపురుషార్థా స్సన్తీతి ప్రశ్నముపసంహరతి (ఏతస్మిన్నితి.) హే విద్వన్మైత్రేయ, ఏతస్మిన్. అజ్ఞానసంకట ఇతి పదచ్ఛేదః. అజ్ఞానరూపసంకటే, మే మనః ఖిద్యతే, తస్మాత్ హే విభో మైత్రేయ, నః అస్మాకం, మానసం మనస్సంబన్ధి, మహత్కశ్మలం ఖేదం, పరాణుద అపాకురు. ౭

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ ఆహేత్యాహ వైయాసకిః (స ఇతి.) తత్త్వజిజ్ఞాసునా క్షత్రా ఇత్థముక్తరీత్యా, చోదిత ఆపృష్టో, మునిర్మైత్రేయః భగవచ్చిత్తః భగవత్యేవ చిత్తం యస్య సః, గతస్మయః తత్త్వదర్శిత్వేన విగతస్మయః, స్మయన్నివ, ప్రశ్నస్య సుపరిహారత్వాదితి భావః, ప్రత్యాహ ప్రత్యభాషత. ౮

యదుక్తం, చేతనాచేతననియమనార్థం తదన్తరాత్మతయా స్వేచ్ఛయాప్యవస్థితస్య తత్సంబన్ధప్రయుక్తపరిణామిత్వదుఃఖిత్వాద్యపురుషార్థసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి, నైతద్యుక్తం, నహ్యాచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం, కర్మవశ్యానాం తు, కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసంకల్పా, దేకమేవ వస్తు, కాలభేదేన పురుషభేదేన చ, సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తత్వే తు తాద్రూప్యే, సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్, న చైవం దృశ్యతే, తథాచోక్తం, నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ, వస్త్వేక మేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ. కోపాయ చ యత స్తస్మా ద్వస్తువస్త్వాత్మకం తతః, తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే. తదేవ కోపాయ తతః ప్రసాదాయ చ జాయతే, తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించిత్సుఖాత్మక మితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వా త్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసంబన్ధ, ఏవాపురుషార్థస్స్యాత్,

ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్య మత బంధనమ్. ౯

యదర్థేన వినా పుంసో మృషైవాత్మవిపర్యయః,
ప్రతీయత ఉపద్రష్టు స్స్వశిరశ్ఛేదనాదికః ౧౦

యథా జలే చంద్రమసః కమ్పాది స్తత్కృతో గుణః,

పరస్య తు బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య స్వాధీనస్య వివిధవిచిత్రస్వాభావికశక్తిమతోఽపురుషార్థాశ్రయచేతనాచేతనసంబన్ధః, తద్విచిత్రనియమనరూపలీలా రసాయైవ స్యాత్, జీవస్య త్వవిద్యాసంబన్ధోఽపురుషార్థజననాయ స్యాదిత్యాహ (సేయమితి త్రిభిః.) ఈశ్వరస్య కృపణత్వం ముక్తస్య బన్ధనం చ, యేన హేతునా, న విరుధ్యతే, సేయం, భగవతో, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, జీవవ్యాపినో భగవతో వ్యాప్యకృపణబద్ధజీవగతదోషాస్పర్శహేతుభూతాశ్చర్యశక్తియోగా, ద్వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పర్శకారిహేతో ర్న విరోధ ఇత్యర్థః. "పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే" తి శ్రుతేః. వివిధవిచిత్రానన్తశక్తియోగాత్ తత్తద్వస్త్వవస్థానప్రయుక్తతద్గతదోషాస్పర్శ ఉక్తః. ౯

అనేనైవ బ్రహ్మన్కథం భగవత ఇతి కారణత్వాక్షేపోపి పరిహృతః. గుణక్రియాణాం చేతనాచేతనద్వారకత్వేన బ్రహ్మణ స్తత్సంస్పర్శాభావాత్ ప్రకృతిపురుషవిశిష్టస్య కారణత్వాభ్యుపగమేన ప్రకృతిపురుషగతివికారాణాం శుక్లకృష్ణరక్తత న్త్వారబ్ధపటే శౌక్ల్యకార్ష్ణ్యాదీనాం తత్తచ్ఛుక్లాదితన్తు సంయుక్తప్రదేశైకా న్తస్థితివ, చ్ఛరీరగతబాల్యయౌవనాదీనామాత్మన్యస్పర్శవచ్చ, పరమాత్మని ప్రసక్త్యభావాత్. అత స్సర్వక్షేత్రేష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో, న క్షేత్రగతదోషసంస్పర్శః. జీవస్య తు, స్వతోఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టత్వేపి, తత్స్వరూపస్యానాద్యవిద్యాకర్మవాసనారుచిప్రకృతిసంబన్ధాదిభి స్తిరోహితత్వే న త త్తద్దేవాదిదేహాత్మాభిమానేనాపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయ ఇతి సదృష్టాన్త మాహ (యదర్థేనేతి.) యద్యతః, అముష్య కర్మవశ్యస్య, పుంసో జీవస్య, అర్థేన పురుషార్థభూతేనాత్మస్వరూపేణ వినా, ఆత్మవిపర్యయః ఆత్మనః విపర్యయః దేవమనుష్యత్వాదిభావః, తత్ప్రియుక్తః, స్వశిరశ్ఛేదనాదికః స్వశరీరభూతదేవమనుష్యాదిశిరసి చ్ఛిన్నే మమేదం శిరశ్ఛిన్నమితి శోకశ్చ, ఉపద్రష్టుః, దేహమాత్మతాదాత్మ్యేనానుసందధతః, ప్రతీయతే అనుభూయతే, సేయమపి భగవతో మాయేత్యర్థః. ౧౦

ఏతదేవ దృష్టాంతేనోపపాదయతి (యథేతి.) యథా జలే, చంద్రమసః స్వత శ్చన్ద్రస్య, సన్నపి, తత్కృతః జలాద్యుపాధికృతః. కమ్పాది శ్చలనాదిరూపో. గుణః, దృశ్యతే, ఏవ మాత్మనోఽసన్నపి అవిద్యమానోపి అనాత్మనో దేహస్య, గుణః ఉపద్రష్టుర్దేహస్యాత్మతాదాత్మ్యమభిమన్యమానస్య..

(క్షత్తృకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

దృశ్యతేఽసన్నపి ద్రష్టు రాత్మనోఽనాత్మనో గుణః. ౧౧

స వై నివృత్తిధర్మేణ వాసుదేవానుకమ్పయా,
భగవద్భక్తియోగేన తిరోధత్తే శనై రిహ. ౧౨

దృశ్యతే కర్మవశ్యస్య జీవస్యానాద్యవిద్యాసంబన్ధేన స్వరూపాప్రతీతి ర్దేహాత్మభ్రాంతి. స్తయా చ. శోకమోహాదయః, పరమార్థతస్తు, న దేహగతై ర్ధర్మైః స్పృశ్యత ఇత్యభిప్రాయః. పరమాత్మన స్త్వవిద్యయాఽతిరోహితస్వరూపస్య ప్రకృతిపురుషయో ర్నియన్తృత్వాన్నావిద్యాతత్కార్యప్రసంగ ఇత్యర్థః - ఏత దేవ "భుక్తభోగా పరిత్యక్తా దృష్టదోషా చ నిత్యశః, నేశ్వరస్యాశుభం ధత్తే స్వమహిమ్ని స్థితస్య చే" త్యుక్తం. జీవేశయో రుభయో రపి ప్రకృతిసంబన్ధోఽవిశిష్టః, "ఇయాంస్తు విశేషః" ప్రకృతి రేకస్య స్వవశ్యస్యాశుభం ధత్తే, అన్యస్య తు స్వనియన్తు ర్లీలోపకరణాయ భవతి. తథా చ శ్రుతిః - అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సంనిరుద్ధః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వర మితి, మాయీ మాయేశ్వరః. అత్ర "యథార్థేన వినాముష్యేత్యపి పాఠః" తత్రాయ మర్థః, పరమాత్మనో వ్యాప్య చిదచిద్గతదోషాస్పర్శే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి.) యథా అముష్యజీవస్య. అర్థేన వినా పురుషార్థభూతస్వస్వరూపేణ వినా, ఆత్మస్వరూపాప్రతీతిదశాయా మిత్యర్థః. ఆత్మవిపర్యయః ఆత్మనః జీవస్య విపర్యయః దేహాకారః, ప్రతీయతే, ఉపద్రష్టుస్తస్యైవ దేహతాదాత్మ్యమభిమన్యమానస్య. శిరశ్ఛేదాదికోఽ పురుషార్థశ్చ ప్రతీయతే, పురుషార్థభూతస్వాత్మప్రతీతి దశాయాం తు, న విపర్యయ శ్శిరచ్ఛేదాదికో వా ప్రతీయతే. తస్య దేహవిలక్షణత్వా. త్తస్య దేహాత్మ బుద్ధే ర్భ్రాంతత్వా. ద్దేహాతిరిక్తత్వసిద్ధిః, ఏవం జీవస్యాపి పరమాత్మశరీరత్వా త్తస్య న తద్గతదోషస్పర్శ ఇత్యర్థః. దృష్టాంతాంతరమాహ (యథేతి.) యథా చంద్రమసో జలాద్యుపాధివశా త్ప్రతీయ మానః కంపాది. ర్న పరమార్థతోఽస్తి. కింతు. భ్రాంత్యా. తథా ద్రష్టు స్సర్వజ్ఞస్య. ఆత్మనః పరమాత్మనః, అనాత్మనః అపరమాత్మనః. గుణః అపరమాత్మభూతచేతనాచేతనగతో ధర్మః, అసన్నపి భ్రాన్త్యా. ప్రతీయతే. పరమాత్మన శ్చేతనాచేతనగతదోషసంస్పర్శశంకా మూలభూతా బుద్ధి ర్భ్రాంతేత్యర్థః. ౧౧

న కేవలం భగవత స్తద్దేయాకరజీవాంతరాత్మతయాఽవస్థితస్య దోషస్పర్శాభావరూపః కల్యాణగుణ ఏవ ప్రతిపాదితః, కింతు, తస్య జీవగతహేయనివర్తకత్వం చేత్యాహ (స వై ఇతి.) స వై హేయగుణః. కర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తిజన్యభగవత్కృపయా తిరోధత్త ఇత్యర్థః. యద్భక్త్యా హేయనివృత్తి స్తస్య హేయప్రత్యనీకత్వ మర్థసిద్ధమ్. ౧౨

యదేంద్రియోపరామోఽర్థాన్ దృష్టాత్మని పరే హరౌ,
విలీయన్తే తదా క్లేశా స్సంసుప్తస్యేవ కృత్స్నశః. ౧౩

అశేషసంక్లేశశమం విధత్తే గుణానువాదశ్రవణం మురారేః,
కిం వా పున స్తచ్చరణారవిందపరాగసేవారతి రాత్మలబ్ధా. ౧౪

విదుర ఉవాచ—

సంఛిన్న స్సంశయో మహ్యం తవ సూక్తాసినా విభో,

యత్పర్యంతభక్త్యా హేయనివృత్తి రిత్యత ఆహ (యదేతి.) యదా అర్థాన్ శబ్దాదీన్ ప్రతి, ఇంద్రియోపరతి రింద్రియనివృత్తి. స్తదా, పరే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణే, హరా వాశ్రితబంధహారిణి, ఆత్మని పరమాత్మని, పూర్వోక్తభక్త్యా, దృష్టే సాక్షాత్కృతే సతి. దృష్టే ఆత్మనీతి పదచ్ఛేదః. అయాదేశే యలోపే చార్షో గుణః, కృత్స్నశః, క్లేశా విలీయంత ఇత్యర్థః. "తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి" శ్రుతిః, తేషా మస్థిరత్వే దృష్టాంత మాహ (సంసుప్తస్యేతి.) న హి సంసుప్తస్య కార్త్స్న్యేన దుఃఖనివృత్తిః, తస్యైవ జాగ్రతః పునః క్లేశాశ్రయత్వాత్, దృష్ట్వాత్మనీత్యపి పాఠః. తదా అర్థాన్ దృష్ట్వా, ఇంద్రియోపరతిః ఇంద్రియాణా మవికృతిః యథా తథా, పరే హరౌ, ఆత్మని జీవేస్థితే సతి క్లేశవిలయ ఇత్యర్థః, అథ ద్రష్టాత్మనీత్యపి పాఠః. తదా, సర్వజ్ఞే ఆత్మని హరౌ, ఇంద్రియాణా ముపరామో నైశ్చల్యం యథా, అథ అనన్తరం ప్రత్యక్షతాపన్నాత్మికా ధ్రువానుస్మృతి ర్భవతి, తదా కార్త్స్న్యేన క్లేశవిలయ ఇత్యర్థః. ౧౩

సాక్షాత్కారపర్యంతభగవద్భక్తేః కైముత్యనయేన క్లేశనివర్తకత్వమాహ (అశేషేతి.) హరే ర్గుణానువాదశ్రవణం, అనువాదః అనువర్ణనం, శ్రవణం చేత్యేత, ద్ద్వయమేవాఽశేషక్లేశశమం, విధత్తే కరోతి, కిం వా పునః కిం పునః, ఆత్మలబ్ధా మనసా లబ్ధా, తస్య భగవత శ్చరణారవిందయోః, యః పరాగః తస్య, సేవారతిః, తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతతి రితి యావత్, అశేషక్లేశశమం విధత్త ఇతి వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౪

స్వాభిప్రేత మావిష్కుర్వ న్నుత్తర మభినందతి విదురః (సంఛిన్న ఇతి,) సంశయః ఈశ్వరస్య కారణత్వవిషయ స్సంశయః, హే విభో మైత్రేయ, మహ్యం, తవ త్వదీయేన, సూక్తాసినా

(క్షత్తకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

ఉభయత్రాపి భగవ న్మనో మే సంప్రధావతి. ౧౫

సాధ్వేత ద్వ్యాహృతం విద్వ న్నాత్మమాయాయనం హరేః,
యద్భా త్యపార్థం నిర్మూలం విశ్వమూలం నయ ద్బహిః. ౧౬

య శ్చ మూఢతమో లోకే యశ్చ బుద్ధేః పరం గతః,
తా వుభౌ సుఖ మేధేతే క్లిశ్య త్యంతరితో జనః. ౧౭

సూక్తం సోపపత్తికం వాక్యం. తదేవాసిః ఖడ్గః, స్తేన, మదుపదేశ్యేన త్వయాభిహితవాక్యఖడ్గేన సంఛిన్న స్స మూలం ఛిన్నః, అపి తు, ఉభయత్ర గుణానువాదశ్రవణే చరణారవిందపరాగసేవాయాం.చ మే మనః, సంప్రధావతి ప్రవణం భవతి, అనేన స్వాభిప్రేత మావిష్కృతమ్ ౧౫

ఉత్తర మేవ ప్రపంచయ న్నభినందతి (సాధ్వితి.) ఆత్మా జీవః, మాయా ప్రకృతిఃఉభయ మేవ, అయనం హరే స్తస్య వాసస్థానం, మిత్యేత. త్సాధు వ్యాహృత మిత్యర్థః. పూర్వం హి శరీరగత చ్ఛేదనాదే రాత్మ న్యస్పర్శం దృష్టాంతీకృత్య హి శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాభావః పరమాత్మన ఉక్తః, అత స్తస్య భగవత శ్చిదచిద్వ్యాప్తిః పూర్వార్ధేనాఽనూరీకృతా, కథం చేతనాచేతనం తస్యాయనం న హీదం జగ త్తదాత్మకత్వేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (యద్భాతీతి.) విశ్వమూలం విశ్వకారణం, య ద్బ్రహ్మ, న య ద్బహిః యస్య జగతః బహిః న, అంతః ప్రవిష్టం, తదిదం జగత్, నిర్మూలం మూలభూతపరబ్రహ్మరహితం, అతదాత్మకం భాతీతి యత్ తదిద మపార్థం అర్థశూన్యం నిర్విషయం, భ్రాంతిరూప మితి యావత్, అనేనాఽబ్రహ్మాత్మకత్వప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇత్యుక్తమ్. ౧౬

ఏవం దేహాత్మప్రతీతి రపి భ్రాంతిరూపేతి వక్ష్య న్నబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మభ్రమదేహాత్మ భ్రమవతాం క్లేశిత్వ మాహ (య శ్చేతి.) య శ్చ లోకే మూఢతమః, య శ్చ బుద్ధేః, పరం విలక్షణం, బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మానం, గతః కర్తరి క్తః. అవగతవాన్, తా వుభౌ మూఢతమాత్మస్వరూపాభిజ్ఞౌ, సుఖ, మేధేతే వర్ధేతే. మూఢతమస్యాపి మౌఢ్యమేవ కించి త్సుఖజనక మిత్యభిప్రాయః. ఇదం చాఽంతరితస్య సర్వథా క్లేశిత్వాభిప్రాయకం, అంతరితః, నాఽమూఢతమః నాపి బుద్ధేః పరం గతః, కిం తు సంశయాత్మా జనః, క్లిశ్యతి. ౧౭

అర్థాభావం వినిశ్చిత్య ప్రతీతస్యాఽపి నాఽఽత్మనః,
తాం చాపి యుష్మచ్చరణసేవయాఽహం పరాణుదే. ౧౮

యత్సేవయా భగవతః కూటస్థస్య మధుద్విషః,
రతిరాసో భవే త్తీవ్రః పాదయో ర్వ్యసనార్దనః. ౧౯

దురాపా హ్యల్పతపసా సేవా వైకుంఠవర్త్మసు,
యత్రోపగీయతే నిత్యం దేవదేవో జనార్దనః. ౨౦

సృష్ట్వాఽగ్రే మహదాదీని సవికారా ణ్యనుక్రమాత్,
తేభ్యో విరాజ ముద్ధృత్య త మనుప్రావిశ ద్విభుః. ౨౧

దేహాత్మప్రతీతే ర్భ్రాంతిత్వం వదం స్తన్నివర్తనే మూలకారణ మాహ (అర్థాభావ మితి.) ప్రతీతస్యాపి ఆత్మతాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానస్యాపి, నాఽత్మనః అనాత్మనః దేహస్య. నిషేధార్థకో న శబ్దః, అర్థాభావం ఆత్మత్వాభావం, వినిశ్చిత్య, తాం చాపి దేహాత్మప్రతీతి మపి, యుష్మచ్చరణసేవయా సత్సేవాప్రభావాదేత్యర్థః, అహం పరాణుదే అపాకరోమీత్యర్థః. ౧౮

సత్సేవాయా ఏవ ప్రథమకారణ మాహ (యత్సేవయేతి.) యత్సేవయా యేషాం సతాం సేవయా కూటస్థస్య నిర్వికారస్య, మధుద్విషః భగవతః, పాదయో స్తీవ్రః విఘ్నానుపహతః వ్యసనార్దనః తాపత్రయనివర్తకః, రతిరాసః రతే రుల్లాసః అనురాగోల్లాసః, భవేత్. ౧౯

సత్సేవాపి బహుతపోలభ్యేతి వ్యతిరేకముఖేనాహ (దురాపేతి.) అల్పతపసః తపోహీనస్య, వైకుంఠవర్త్మసు ప్రాపకేషు భాగవతేషు, సేవా, దురాపా హి దుర్లభా హీత్యర్థః, కథంభూతేషు, యత్ర వైకుంఠవర్త్మసు, దేవదేవః బ్రహ్మాదీనా మపి దేవః, జనార్దనః ఉపగీయతే, అనేన సత్సేవాయా శ్రవణాదిప్రదానాద్యైవ భక్త్యుత్పాదకత్వ మితి సూచితమ్. ౨౦

అథాఽర్థాంతరాణ్ ప్రష్టుకామ స్తదుక్త మనువదతి (సృష్ట్వేతి.) వికారై రింద్రియాదిభి స్సహితాని సవికారాణి మహదాదీని అగ్రే వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం సృష్ట్వా, తేభ్యో మహదాదిభ్యః విరాజం వ్యష్టిరూపై ర్వివిధం రాజతీతి విరాట్ బ్రహ్మ తం ఉద్ధృత్య అఖండసృష్టిద్వారోత్పాద్య, విభు ర్భగవాణ్, తం విరాజం, అనుప్రావిశత్, కథంభూతో, విభుః. ౨౧

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

య మాహు రాద్యం పురుషం సహస్రాఙ్ఘ్ర్యూరుబాహుకమ్,
యత్ర విశ్వ ఇమే లోకా స్సవికాసం సమాసతే. ౨౨

యస్మిం దశవిధః ప్రాణ స్సేంద్రియార్థేంద్రియ స్త్రివృత్,
త్వయేరితా యతో వర్ణా స్తద్విభూతీ ర్వదస్వ నః. ౨౩

యత్ర పుత్త్రై శ్చ పౌత్త్రై శ్చ నప్తృభి స్సహ గోత్రజైః,
ప్రజా విచిత్రాకృతయ ఆస న్యాభి రిదం తతమ్. ౨౪

యం పురుషశబ్దవాచ్యం, ఆద్యం సర్వకారణకారణం, సహస్రాఙ్ఘ్ర్యూరుబాహుకం, ఆహుః, "సహస్రశీర్షా పురుష" ఇత్యాద్యా శ్శ్రుతయః, సోఽనుప్రావిశ దిత్యన్వయః. యద్వా తద్విభూతీ ర్వదస్వ నః ఇత్యనేనాఽన్వయః. త మేవ, విశినష్టి (యత్రేతి.) యత్ర చతుర్ముఖశరీరకే విశ్వే సర్వే, ఇమే లోకాః వ్యష్టిలోకా, స్సవికాస మసంకోచేన, సమాసతే తిష్ఠంతి. ౨౨

(యస్మి న్నితి.) దశవిధః ప్రాణాపానాదయః, పంచ నాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనంజయాః పంచోపప్రాణాః, ఇంద్రియార్థా శ్శబ్దాదయః, ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయాత్మకాని, తత్సహితో యస్త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకః ప్రాణః యస్మి న్వైరాజే, సమాస్తే, యత శ్చ వైరాజా, త్త్వయేరితా స్త్వదుక్తా వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయో ఽభూవన్, తద్విభూతీ స్తస్య వైరాజస్య విభూతీః, ప్రాధాన్యేన వియామ్యవర్గా న్, నః అస్మభ్యం, వదస్వ వర్ణయ. ౨౩

ద్వితీయేఽష్టమేఽధ్యాయే "యదధాతుమతో బ్రహ్మ" న్నిత్యాదినా రాజకృతప్రశ్నానాం కేషాంచి దుత్తరా ణ్యభిధాయాఽవశిష్టానా ముత్తరా ణ్యభిధాతుం విదురమైత్రేయసంవాదః ప్రస్తావితః, "ఏవ మేత త్పురా పృష్ట" ఇత్యాదినా, ఇదానీం తేషా మేవ ప్రశ్నానా ముత్తరవివక్షయా త ఏవ విదురకృతప్రశ్నా ఇత్యాహ యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. (యత్రేతి.) యత్ర బ్రహ్మాండే పుత్రాదిభి స్సహ ప్రజాః, విచిత్రాకృతయః నానావిధదేహాః, ఆస న్. యాభిః ప్రజాభిః ఇదం బ్రహ్మాండం తతం వ్యాప్తమ్, ౨

ప్రజాపతీనాం సపతి శ్చక్లృపే కాౝ ప్రజాపతీన్,
సర్గాంశ్చైవానుసర్గాంశ్చ మనూన్ మన్వంతరాధిపాౝ. ౨౫

ఏతేషా మపి వంశ్యాంశ్చ వంశానుచరితాని చ,
ఉపర్యధశ్చ యే లోకా భూమే ర్మిత్రాత్మజాసతే.
తేషాం సంస్థాం ప్రమాణం చ భూలోకస్య చ వర్ణయ. ౨౬

తిర్యఙ్మనుష్యదేవానాం సరీసృపపతత్రిణామ్,
వదన స్సర్గసంవ్యూహం గార్భస్వేదాండజోద్భిదామ్. ౨౭

గుణావతారై ర్విశ్వస్య సర్గస్థిత్యప్యయాశ్రయమ్,

(ప్రజాపతీనాం) మరీచ్యాదీనాం, పతిః స బ్రహ్మా కాన్ ప్రజాపతీౝ, చక్లృపే సృష్టవాౝ. తదేతత్సర్వం వర్ణయే త్యుపరితనేనాన్వయః, సమష్టిపురుషో నవ ప్రజాపతిసృష్టిద్వారా తత్పుత్రాదిభి రిదం బ్రహ్మాండ మాపూరితం యథాఽకరో, త్తత్ప్రకారం వర్ణయేత్యర్థః. తథా సర్గాౝ వక్ష్యమాణనవవిధ ప్రాకృతసర్గాౝ అనుసర్గాౝ చతుర్ముఖసర్గాత్పాశ్చాత్యసర్గాౝ, మనూౝ స్వాయంభువాదీంశ్చతుర్దశమనూౝ, మన్వంతరేషు యేఽధిపా స్తాౝ. ౨౫

(ఏతేషాం) మనుమన్వంతరాధిపానాం యే వంశ్యా స్తాౝ, వంశానా, మనుచరితాని చ, హే మిత్రాత్మజ మైత్రేయ, భూమే రుపర్యుపరిష్టా. దధః అధస్తాచ్చ, యే లోకా, ఆసతే, తాం శ్చ - తేషాం లోకానాం సంస్థాం అవయవవిన్యాసం. ప్రమాణం పరిమాణం, భూలోకస్య సంస్థాం పరిమాణం చ వర్ణయ కథయేత్యర్థః. ౨౬

(తిర్యగితి.) తిరశ్చాం పశ్వాదీనాం, మనుష్యాణాం, దేవానాం, సరీసృపానాం సర్పగోధాదీనాం, పతత్రిణాం పక్షిణాం, గార్భాణాం జరాయుజానాం, స్వేదజానాం, అండజానాం, ఉద్భిదాం చ సర్గసంవ్యూహం సర్గవికల్పనం, నః అస్మభ్యం వద కథయ. ౨౭

(గుణావతారై) రజఆదిగుణప్రధానై, ర్గా ఆవేశావతారై ర్బ్రహ్మాదిభి స్సృజతో జగద్వ్యాపారం కుర్వతః, శ్రీనివాసస్య. ఉదారవిక్రమం ఉదారవ్యాపార, మాచక్ష్వ, కథంభూత ముదారవిక్రమం, విశ్వస్య

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

సృజత శ్రీనివాసస్య వ్యాచక్ష్వోదారవిక్రమమ్. ౨౮

వర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ రూపశీలస్వభావతః,
ఋషీణాం జన్మకర్మాణి వేదస్య చ వికర్షణమ్. ౨౯

యజ్ఞస్య చ వితానాని యోగస్య చ పథః ప్రభో,
నైష్కర్మ్యస్య చ సాంఖ్యస్య తంత్రం వా భగవత్స్మృతమ్. ౩౦

పాషండపథవైషమ్యం ప్రతిలోమనివేశనమ్,
జీవానాం గతయో యాస్తు యావతీర్గుణకర్మజాః. ౩౧

ధర్మార్థకామమోక్షాణాం నిమిత్తాన్యవిరోధతః,

సర్గస్థిత్యప్యయాశ్రయం సర్గస్థితిసంహారాణా మాశ్రయం హేతుభూతం, సర్గాదయః ఆశ్రయో విషయో యస్య త మితి వా. ౨౮

తథా, రూపశీలస్వభావతః, రూపం లింగం, శీల మాచారః, స్వభావ శ్శమాదిః. తృతీయార్థే తసిః, రూపాదిభి స్సహవర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ, వర్ణాదీనాం పరస్పరవివిక్తస్వరూపం చ, ఆఖ్యాహీత్యుత్తరేణాన్వయః, ఏవమగ్రేపి, ద్వితీయాంతానాం తేనైవాన్వయః, దేవస్య వికర్షణం వ్యాసం విభాగమితి యావత్. ౨౯

(యజ్ఞస్య వితానాని) విస్తారాన్, యోగస్య అనభిసంహితకర్మయోగస్య, పథః మార్గాన్, నైష్కర్మ్యస్య ప్రవృత్తిధర్మత్యాగస్య, సాంఖ్యస్య జ్ఞానయోగస్య చ, వితానాని, పథ ఇతి వా. యద్వా జ్ఞానయోగాదీనాం ప్రతిపాదకం, యద్భగవతా స్మృతం, తంత్రం సాత్వతమ్. ౩౦

(పాషణ్డానాం) వేదవైదికబహిష్కృతానాం, పన్థాః ప్రవృత్తిః, తస్యాః వైషమ్యం ప్రతిలోమనివేశనం, వర్ణప్రతిలోమజానాం ప్రతికల్పనం. జీవానాం, సత్త్వాదిగుణధర్మజాః, యాః గతయః, ఫలాని తాశ్చ. ౩౧

(ధర్మాదీనాం) అవిరోధతః పరస్పరావిరోధేన, నిమిత్తాన్యుపాయాన్, వార్తాయాః కృష్యాది

వార్తాయా దండనీతేశ్చ శ్రుతస్య చ విధిం పృథక్. ౩౨

శ్రాద్ధస్య చ విధిం బ్రహ్మ న్పితౄణాం స్వర్గమేవ చ,
గ్రహనక్షత్రతారాణాం కాలావయవసంస్థితిమ్. ౩౩

దానస్య తపసో వాపి యచ్చేష్టాపూర్తయోః ఫలమ్,
ప్రవాసస్థస్య యో ధర్మో యశ్చ పుంస ఉతాపది. ౩౪

యేన వా భగవాం స్తుష్యే ద్ధర్మయోని ర్జనార్దనః,
స ప్రసీదతి వా యేషా మేత దాఖ్యాహి మేఽనఘ. ౩౫

అనువ్రతానాం శిష్యాణాం పుత్రాణాం చ ద్విజోత్తమ,

వ్యాపారస్య, దండనీతేశ్చ, దండోఽపకారిలోకశిక్షా, తద్విషయాయాః నీతేః, న్యాయస్య, శ్రుతస్య శ్రుతిహితస్య, సంధ్యోపాసనాదేశ్చ, పృథక్ ప్రవిభక్తం విధిమ్. ౩౨

హే బ్రహ్మన్ మైత్రేయ, పితౄణాం అర్యమాదీనాం, సర్గం గ్రహాః సూర్యోదయా నవ గ్రహాః, నక్షత్రాణి అశ్విన్యాదీని, తారాణి తదితరాణి నక్షత్రాణి, తేషాం కాలావయవసంస్థితిం కాలావయవావచ్ఛేదకతయా స్థితిమ్. ౩౩

(దానస్య,) తపసః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదేః. ఇష్టాపూర్తయోః శ్రౌతస్మార్తకర్మణోశ్చ యత్ఫలం, తదపి, ప్రవాసస్థస్య దేశాంతరగతస్య, యోఽనుష్ఠేయో ధర్మ, స్తం, ఉత అపి చ-పుంసః ఆపది విపది, యశ్చానుష్ఠేయో ధర్మ, స్తం చ. ౩౪

ధర్మప్రవర్తకో జనార్దనః జనానా మంతరాత్మా, భగవాన్, యేన మార్గేణ, తుష్యేత్, యేషాం యాదృశానాం వా, సంప్రసీదతి, తదేతత్సర్వం, మే మహ్యా, మాఖ్యాహి కథయ, హే అనఘ మైత్రేయ. ౩౫

తస్య అంతరాపృష్టప్రతివచనౌత్సుక్య మాపాదయ న్నన్యదపి పృచ్ఛతి (అనువ్రతానా మిత్యాదినా.) హే ద్విజోత్తమ, అనువ్రతానాం సేవమానానాం, శిష్యాణాం, పుత్రాణాం చ, అనాపృష్ట మపి బ్రూయుః, చో హేతౌ, యతో, గురవో, దీనవత్సలాః దీనేషు వాత్సల్యవంతః, పుత్రాణా మితి

(క్షత్తృకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

అనాపృష్టమపి బ్రూయు ర్గురవో దీనవత్సలాః. ౩౬

తత్త్వానాం భగవం స్తేషాం కతిధా సంప్రతిక్రమః,
తత్రేమం క ఉపాసీర న్క ఉ స్విదనుశేరతే. ౩౭

పురుషస్య చ సంస్థానం స్వరూపం వా పరస్య చ,
జ్ఞానం చ నైగమం యేన జ్ఞానం యద్గురుశిష్యయోః. ౩౮

నిమిత్తాని చ తస్యైవ ప్రోక్తా న్యనఘసూరిభిః,
స్వతో జ్ఞానం కుతః పుంసాం భక్తి ర్వైరాగ్య మేవ వా. ౩౯

దృష్టాంతార్థం, యథా పుత్రేభ్యోఽపృష్టమపి బ్రూయుః స్తథా శిష్యేభ్యోపీత్యర్థః అపృష్టోపి రహస్యార్థః కశ్చిదస్తి చే త్సోపి వక్తవ్య ఇత్యర్థః. ౩౬

హే భగవన్ మైత్రేయ, తత్త్వానాం పృథివ్యాదీనాం. ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః, కతిధా కతి ప్రకారః, కిం పృథివ్యాదీని సర్వాణి సంహృత్య స్వపరమకారణే లీయంతే ఉతో త్తరోత్తరేషాం పూర్వ పూర్వస్మిన్ లయః, ఉతోభయవిధోపీత్యాది సంశయానాం ప్రవృత్తేః కతిధేత్యుక్తిః, తత్ర ప్రళయే, ఇమం పరమాత్మానం. కే ఉపాసీరన్ అనుపసంహృతా స్సేవన్తే ముక్తా ఇత్యర్థః, క ఉస్విత్ కే వా అనుశేరతే ఉపసంహ్రియంత ఇత్యర్థః. ౩౭

(పురుషస్య) జీవస్య, సంస్థానం స్వాసాధారణప్రకారం, స్వరూపం ధర్మిస్వరూపం చ, తథా పరస్య పరమాత్మనః, సంస్థానం స్వరూపం చ, నైగమం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం చ, కథంభూతం, యద్గురుశిష్యయోః ప్రయోజనభూతం జ్ఞానమ్. ౩౮

(తస్య) జ్ఞానస్య నిమిత్తాని సాధనాని, యాని, సూరిభిః ప్రోక్తాని, తాని చ, హే అనఘ, బ్రూహీత్యర్థః. గురూపదేశమంతరేణ సర్వమేత న్నసంపత్స్యత ఇత్యాహ (స్వత ఇతి.) స్వతః గురూపదేశ మంతరా, పుంసాం, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం, తతో భక్తిః. తతో వైరాగ్యం చ, కుత స్స్యాత్. ౩౯

ఏతా న్మే పృచ్ఛతః ప్రశ్నా న్హరేః కర్మవివిత్సయా,
బ్రూహి మేఽన్ధస్య మిత్రత్వా దజయా నష్టచక్షుషః. ४०

సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ తపో జ్ఞానాని చాఽనఘ,
జీవాభయప్రదానస్య న కుర్వీరన్ కళామపి. ४१

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఇత్థ మాపృష్టపురాణకల్పః కురుప్రధానేన మునిప్రధానః,

తతో జ్ఞానభక్తివైరాగ్యాదే ర్గురూపదేశ మంతరేణాసంపత్తే, (హరేః) కర్మవివిత్సయా భగవద్విచేష్టితబుభుత్సయా, ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ ప్రశ్నవిషయానర్థాన్, పృచ్ఛతః. అజయా ప్రకృత్యా నష్టచక్షుషః హృతజ్ఞానస్య. అత ఏవాంధస్య. మే మహ్యం, బ్రూహి అన్వయభేదా, న్న మే పదస్య పౌనరుక్తమ్. ४०

భవభయభీత్యస్య తత్త్వోపదేశేనాభయప్రదానా న్నోత్తమో ధర్మో స్తీత్యాహ (సర్వ ఇతి.) వేదాః వేదాధ్యయనాధ్యాపనార్థజ్ఞానాని వేదశబ్దేన వివక్షితాని. యజ్ఞాదయో వేదార్థానుష్ఠానరూపాః యజ్ఞాః, పంచమహాయజ్ఞాదయః, తపః అనశనాది, జ్ఞానం ఉపాసనం, ఏతాని సర్వాణి జీవాభయప్రదానస్య జీవస్య సంసారనివృత్త్యుపాయోపదేశరూపాభయప్రదానధర్మస్య కలా మపి కలామాత్రా మపి, న కుర్వీరన్. ४१

విదురకృతప్రశ్నా నుపసంహరం స్తేషా ముత్తరప్రదానాయ మైత్రేయః ప్రారభతేత్యాహ వైయాసకిః (స ఇతి.) ఇత్థం పూర్వోక్తప్రకారేణ, ఆపృష్టపురాణకల్పః, కల్ప్యత ఇతి కల్పః పురాణార్థః మంత్రకల్ప ఇతివత్, రహస్యప్రకాశకతయా కల్ప ఇత్యుక్తం, ఆపృష్టః ఆ సమంతా, త్పృష్టః పురాణకల్పః యస్య సః. మునిప్రధానః మునిశ్రేష్ఠః, మైత్రేయః, కురుప్రధానేన విదురేణ, భగవత్కథాయాం సంచోదితః ప్రవర్తితః, అత ఏవ, ప్రవృద్ధహర్షః ఉత్కటహర్షః, ప్రహసన్నివ, ప్రశ్నానాం సుందరత్వా త్సుఖేనోత్తరయితుం శక్యత్వాచ్చ హసన్నివ, తం ప్రత్యాహేత్యర్థః. అత్రేదం జ్ఞేయం - తావ ద్రాజప్రశ్నానాం విదురప్రశ్నానాం చైకరూప్యం ప్రతీయతే, ఉభయత్రోభయేషాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అప్రత్యభిజ్ఞాతా స్తూపలక్షణతయా యుక్తాః. అత్రైషాం కేషాంచి త్ప్రశ్నానాం మైత్రేయోక్తా

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

ప్రవృద్ధహర్షో భగవత్కథాయాం సంచోదిత స్తం ప్రహస న్నివాహ. ४२

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

న్యేవో త్తరాణి తృతీయతురీయాభ్యాం స్కన్ధాభ్యా మాహ వైయాసకిః. అన్యేషాం తు స్వయ మేవ తత్త దాఖ్యానప్రవర్తనేనోపరితనై స్స్కన్ధై రాచచక్షే, మైత్రేయస్య కార్త్స్న్యేన ప్రశ్నానా ముత్తరా నభిధానం తు విదురస్య మహాత్మనో భగవద్ధర్మప్రవర్తకస్యోత్తరితప్రశ్నై రేవ బుభుత్సాయా శ్శాన్తత్వా దుపపద్యత ఇతి. ४२

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సత్సేవనీయో బత పూరువంశో యల్లోకపాలో భగవత్ప్రధానః,
బభూవిథేహాజితకీర్తిమాలాం పదే పదే నూతనయస్యభీక్ష్ణమ్. ౧

సోఽహం నృణాం క్షుల్లసుఖాయ దుఃఖం మహద్గతానాం విరమాయతస్య,

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవత్కథాయాం క్షత్త్రా ప్రవర్తితో మైత్రేయ స్తత్కృతప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యభిధాస్యమానః ప్రథమం భగవన్నాభే ర్బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిం భగవన్త మజానత స్తస్యైవ జలే బిభ్యత స్తపసా భగవత్తోషణం చాష్టమే నాధ్యాయే నాహ. తత్ర భగవత్కథాయాం ప్రవర్తయితారం శ్రోతారం క్షత్తార మభినందతి (సత్సేవనీయ ఇతి.) బత అహో, పూరువంశః, సత్సేవనీయః సద్భి స్సంమాననీయః, యద్యస్మా, ద్భగవత్ప్రధానః భగవానేవ ప్రాప్యతయా ఉపాయతయా చ ప్రధానః యస్య సః, లోకపాలః ధర్మరాజాంశభూతత్వా ద్విదురో లోకపాల ఇత్యుచ్యతే, ఏవంభూత స్త్వం, ఇహ పూరువంశే బభూవిథ ఉత్పన్నోఽభూః, అత స్సత్సేవనీయ ఇత్యర్థః. భగవత్ప్రాధాన్య మేవ విశదయతి (అజిత ఇతి.) అజితః పరమపురుషః, తస్య కీర్తీనాం యశసాం, యా, మాలా పంక్తి స్తాం, పదే పదే పునః పునః, అభీక్ష్ణం భృశం, నూతనయసి నవాం నవాం కరోషి. ౧

ఏవమభినంద్య, త్వత్కృతప్రశ్నా న్న కేవల మస్మద్బుద్ధిగోచరై రేవోత్తరయామ్యపి తు సత్సంప్రదాయాదాగతశ్రీభాగవతాఖ్యానేనైవేత్యాహ (సోఽహమితి,) సః భగవతా పృష్టః, అహం సదాచార్యశ్రీపరాశరకృపయా పరావరతత్త్వదర్శీ, భవత్కృతప్రశ్నోత్తరవివక్షయా, భాగవతాఖ్యం పురాణం ప్రవర్తయే. ప్రవర్తనాఫలమాహ - క్షుల్లసుఖాయ అల్పసుఖాయ, అల్పసుఖసంపాదనార్థం. మహత్ అధికం, దుఃఖం, గతానాం ప్రాప్తానాం, లోకానాం, తస్య మహతో దుఃఖస్య, విరమాయ నాశాయ, అనేన లోకోజ్జిజీవిషయైవాయం సంవాదః ప్రవృత్త ఇత్యవగమ్యతే, ఉభయో రపి బహుజ్ఞత్వేన ప్రష్టవ్యవక్తవ్యాంతరాభావాత్, కథంభూతం, పురాణం యద్భాగవతం పురాణం, భగవాన్ సంకర్షణః ఋషిభ్య స్సనకాదిభ్యః, సాక్షాదాహ, తథాభూతమిత్యర్థః. ద్వేధా హి భాగవతసంప్రదాయః, ఏకం హి భగవంత మారభ్య చతుర్ముఖనారదకృష్ణద్వైపాయనపర్యంతం చతుశ్శ్లోకీరూపేణప్రవృత్తం,

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మవిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

ప్రవర్తయే భాగవతం పురాణం యదాహ సాక్షాద్భగవా నృషిభ్యః. ౨

ఆసీన ముర్వ్యాం భగవంత మాద్యం సంకర్షణం దేవమకుంఠసత్త్వమ్,
వివిత్సవ స్తత్త్వమతః పరస్య కుమారముఖ్యా మునయోఽన్వపృచ్ఛన్. ౩

స్వ మేవ ధిష్ణ్యం బహుమానయంతం యం వాసుదేవాభిధ మామనంతి,
ప్రత్యగ్ధృతాక్షామ్బుజకోశ మీషదున్మీలయంతం విబుధోదయాయ. ౪

తదేవ వ్యాసేన వివృతం. దశలక్షణం, శ్రీశుకేనాధీతం, రాజ్ఞే ఉపదిష్ట మష్టాదశసహస్రాత్మకం. అపరం తు భాగవతం సంకర్షణ మారభ్య సనత్కుమారసాంఖ్యాయనపరాశరమైత్రేయపర్యంతపరం పరయా చతుశ్శ్లోకీరూపేణైవ ప్రవృత్తం మైత్రేయేణ వివృతం విదురాయోపదిష్టం చ, ఏతదేవ ద్వైపాయనేన స్కంధద్వయాత్మనా స్వవిస్తరిష్యమాణేంతర్భావ్యద్వాదశస్కంధాత్మకం పురాణం చక్ర ఇతి బోధ్యం. ౨

అస్య సాంకర్షణభాగవతస్య సంకర్షణప్రభృతిస్వపర్యంతసత్సంప్రదాయప్రవృత్తి మభిధాస్యమాన స్సనకాదీనాం విధివ త్సంకర్షణోపసత్తి మాహ చతుర్భిః (ఆసీనమిత్యాదినా) ఉర్వ్యాం పాతాళతలే, ఆసీనం ఉపవిష్టం, భగవంతం, ఆద్య, మకుంఠసత్త్వం రజస్తమోభ్యా మప్రతిహతం సత్త్వం యస్య తం. శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టమిత్యర్థః. ఏవంభూతం, సంకర్షణం దేవం, కుమారముఖ్యాః సనత్కుమారప్రభృతయః, చత్వారో మునయః. అన్వపృచ్ఛన్, విధివదుపసత్త్యా అనుపృష్టవంతః కథంభూతా మునయః, అతః చేతనాచేతనాత్మకజగతః, పరస్య విలక్షణస్య, పరమాత్మనః. తత్త్వం యాథాత్మ్యం. వివిత్సవః వేత్తుమిచ్ఛవః. ౩

తమేవ సంకర్షణం విశినష్టి (స్వ మితి.) యం వాసుదేవాభిదం వాసుదేవశబ్దవాచ్యం. ఆమనంతి తం, స్వధిష్ణ్యం స్వావాసభూతం స్వకారణం. భగవన్త మిత్యర్థః. బహుమానయంతం సర్వోత్కర్షేణ పూజయన్తం ప్రత్యగ్ధృతాక్షామ్బుజకోశం, ప్రత్యక్ ఆత్మని, ఆభిముఖ్యేన నిమిత్తేన. ధృతం ముకుళితం యన్నేత్రామ్బుజకోశం తద్విబుధోదయాయ విదుషాం అభ్యుదయాయ, ఈషదల్పం. ఉన్మీలయన్తం అన్వపృచ్ఛన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౪

స్వర్ధున్యుదార్ద్రైః స్వజటాకలాపై రుపస్పృశంత శ్చరణోపధానమ్,
పద్మం యదర్చంత్యహిరాజకన్యా స్సప్రేమనానాబలిభి ర్వరార్థాః. ౫

ముహు ర్గృణంతో వచసాఽనురాగస్ఖల త్పదేనాస్య కృతాని తజ్జ్ఞాః,
కిరీటసాహస్రమణిప్రవేకప్రద్యోతితోద్దామఫణాసహస్రమ్. ౬

ప్రోక్తం కిలైత ద్భగవత్తమేన నివృత్తధర్మాభిరతాయ తేన,
సనత్కుమారాయ స చాహ పృష్ట స్సాంఖ్యాయనాయాఽథ ధృతవ్రతాయ. ౭

మునీ న్విశినష్టి సార్థేన (స్వర్ధున్యుదార్ద్రైరితి.) స్వర్ధున్యాః గంగాయాః, ఉదకేనార్ద్రైః స్వజటాకలాపైః శ్రీభాగవతశ్రవణార్థం సత్యలోకా త్పాతాళ మవతరంతో నిరంతరం గంగామధ్యత ఏవావతీర్ణా ఇతి తత్స్నానేనార్ద్రాజటాకలాపా ఇతి భావః. ఏవంభూతై ర్జటాకలాపైః. చరణోపధానం చరణా ఉపధీయేతే ఏతస్మి న్పద్మ ఇతి తచ్చరణోపధానం, పాదపీఠం. ఉపస్పృశంతః నమస్కుర్వంత స్సంతః, కథం భూతం చరణోపధానం, యత్పద్మం. అహిరాజకన్యాః అహిరాజస్య సంకర్షణస్య కన్యాః, వరార్థాః పతికామాః, సప్రేమ ప్రేమసహితం యథా భవతి తథా, నానాబలిభిః నానోపహారైః, అర్చంతి, తథాభూత మిత్యర్థః. ౫

అస్య భగవతః కృతాని కర్మాణి, తజ్జ్ఞాః తాని జానంతీతి తద్విచేష్టితాభిజ్ఞాః, అనురాగేణ ప్రేమాతిశయేన స్ఖలంతి, పదాని, యస్మి న్, తేన వచసా, ముహు ర్గృణంతః గాయంతః, మునయః కిరీటానాం మకుటానాం, సహస్రమేవ సాహస్రం, తస్మి న్యే మణిప్రవేకాః మణ్యుత్తమాః, తైః ప్రద్యోతితం ఉద్దామఫణానాం ఉదారఫణానాం, సహస్రం యస్య తం, సంకర్షణమన్వపృచ్ఛన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౬

ఏవంవిధవ దాచార్యోపసత్తి మభిధాయోపపన్నేభ్య స్తేభ్య శ్శ్రీభాగవత ముపదిదేశేతి వదం స్తదర్వాచీనామప్యాచార్యపారంపరీ మాహ (ప్రోక్తమితి.) నివృత్తధర్మాభిరతాయ మోక్షధర్మేష్వాసక్తాయ సనత్కుమారాయ, భగవత్తమేన తేన, సంకర్షణేన, తద్భాగవతం, ప్రోక్తం కిల, సనత్కుమారాయేత్యేకత్వం సంఘాభిప్రాయకం. స చ సనత్కుమారః పృష్టః విధివ దుపసత్త్యా పృష్టః, సాంఖ్యాయనేనేతి శేషః. ధృతవ్రతాయ ధృతాని వ్రతాని శిష్యధర్మాః యేన తస్మై. ౭

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

సాంఖ్యాయనః పారమహంస్యముఖ్యో వివక్షమాణో భగవ ద్విభూతీః,
జగాద సోఽస్మద్గురవేఽన్వితాయ పరాశరాయాఽథ బృహస్పతే శ్చ. ౧

ప్రోవాచ మహ్యం సదయాళునోక్తో మునిః పులస్త్యేన పురాణ మాద్యమ్.
సోఽహం తవైత త్కథయామి వత్స శ్రద్ధాళవే నిత్య మనువ్రతాయ. ౨

ఉదాప్లుతం విశ్వ మిదం యదాసీ త్తన్నిద్రయా మీతదృఙ్న్యమీలయత్,

పారమహంస్యే ధర్మే, ముఖ్యః ప్రధానః, సాంఖ్యాయనః, భగవద్విభూతీ ర్వివక్షమాణః వక్తు మిచ్ఛుః, బ్రూఞాదేశస్య వచే రుభయపదిత్వా ద్వివక్షమాణ ఇత్యాత్మనేపదం, అన్వితాయానుగతాయ, అనువర్తమానాయేతి యావత్, అస్మద్గురవే పరాశరాయ, అథ బృహస్పతేశ్చ, ఉవాచ. ౧

దయాళుః, స మునిః, పరాశరః, పులస్త్యేనోక్తః త్వం పరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవాన్ పురాణవక్తా చ భవేతి దత్తవరః, ఏవం హ్యాఖ్యాయికా - పితరం రాక్షసభక్షితం శ్రుత్వా పరాశరో రాక్షససత్రే ప్రవృత్తః, తతః పులస్త్యేన స్వసంతతిరక్షణా త్తుష్టేన వరో దత్తః, "పురాణసంహితాకర్తా భవా న్వత్స భవిష్యతి, దేవతాపారమార్థ్యం చ యథావ ద్వేత్స్యతే భవానితి" ఏవంభూతః పరాశరః, మహ్యం పురాణం, ప్రోవాచ, సోహం శ్రీపరాశరేణోపదిష్టశ్రీభాగవతపురాణోహం, హే వత్స విదుర, శ్రద్ధాళవే. నిత్య మనువ్రతాయ చ, తవ తుభ్యం, నిత్యమితి పూర్వాపరాన్వయి, తవేతి విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, ఏతత్ శ్రీభాగవతం కథయామి. ౨

ఏవం సంకర్షణా త్సంప్రదాయప్రవృత్తిం ప్రదర్శ్య వస్తుతః ప్రశ్నానా ముత్తరాణి వివక్షుః పూర్వోక్తా మేవ మహదాదిపృథివ్యంతతత్త్వసృష్టి ముపజీవ్య బ్రహ్మాండరూపపద్మోత్పత్తిం వక్ష్య న్నన్తరా జగద్వ్యాపారాధికృతానిరుద్ధరూపిభగవదవస్థితిప్రకార మాహ (ఉదాప్లుతమితి ద్వాభ్యామ్.) యత్ యదా, అహీంద్రతల్పే శేషశయ్యాయాం, శయానః, ఏకః అసహాయః, కృతక్షణః తాత్కాలికజగద్వ్యాపారా దుపరతత్వేన లబ్ధయోగనిద్రావసరః, స్వాత్మరతౌ స్వానుభవసుఖే, అహీనః పూర్ణః. అనీహ ఇత్యపి పాఠః, తదా స్వాత్మరతౌ కృతక్షణః అనీహః నిష్క్రియః, నిద్రయా స్వాత్మానుభవరూపయోగనిద్రయా న్యమీలయత్. లోచనే ఇతి శేషః. తదా, ఇదం విశ్వం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, ఉదా, ఆవరణోదకేన, ఆప్లుతం వ్యాప్తమిత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మాండరూపపద్మోత్పత్తేః వక్ష్యమాణత్వా

అహీంద్రతల్పేఽధిశయాన ఏకః కృతక్షణ స్స్వాత్మరతావహీనః. ౧౦

సోఽంత శ్శరీరేఽర్పితభూతసూక్ష్మః కాలాత్మికాం శ క్తి ముదీరయానః,
ఉవాస తస్మి న్సలిలే పదే స్వే యథాఽనలో దారుషు రుద్ధవీర్యః. ౧౧

చతుర్యుగాణాం చ సహస్ర మప్సు స్వపన్ స్వయోగేరితయా స్వశక్త్యా,
కాలాఖ్యయాఽఽసాదితకర్మతంత్రో లోకా న్నిపీతాన్ దదృశే స్వదేహే. ౧౨

యోగాత్, ఇద ముదాప్లుత మితి నైతత్కాలికావస్థయావస్థిత స్యోదాప్లుతత్వ ముచ్యతే. అపి త్వేతత్కారణభూతజాతస్యావరణజలసృష్టిద్వారా స్వకార్యోదకవ్యాప్తి రుచ్యతే. ఆవరణజలపర్యంతం సృష్ట్వా తస్మిన్ ఆవరణజలే శయితవా నిత్యుక్తం భవతి. ౧౦

పున స్తమేవ విశినష్టి (స ఇతి.) అంతశ్శరీరే శరీరా న్తః, అర్పితభూతసూక్ష్మః అర్పితాని భూతసూక్ష్మాణి యేన సః దివ్యవిగ్రహస్య భోక్తృకరణవిషయనిరూపకశక్తిత్రయాశ్రయత్వా త్కారణతత్త్వానాం తదంతర్గతత్వం యుక్తం, కాలాత్మికాం శక్తిం స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతం కాలం, ఉదీరయానః ప్రేరయన్, కాలశక్తిప్రేరణం పునస్సృష్ట్యవసరే ప్రబోధనార్థం, స్వే స్వకీయే, పదే స్థానే సలిలే, విష్ణో రాయతనం హ్యాప ఇతి హి స్మర్యతే, ఉవాస ఉషితవాన్, బహిర్వ్యాపారాభావే దృష్టాంతః (యథానల ఇతి.) దారుణి కాష్ఠే, అనలోఽగ్నిః రుద్ధవీర్యః నిరుద్ధప్రకాశకత్వపింగళత్వదాహకత్వాదిస్వభావోఽవతిష్ఠతే, ఏవం సోపి స్వేచ్ఛయైవానావిష్కృతస్రష్టృత్వాదిసామర్థ్య ఆసేత్యర్థః. ౧౧

ఏవ మంతరావస్థితిప్రకార మభిధాయ, తస్య బ్రహ్మాండసృష్ట్యున్ముఖ్యమాహ (చతుర్యుగాణామితి.) సహస్రశబ్దోఽనంతవాచీ, అనేకకాల మిత్యర్థః, చతుర్యుగాణాం కృతాదీనాం. సహస్రం. మప్సు స్వపన్, అత ఏవాసాదితలోకతంత్రః అసంపాదితలోకరచనః, స్వయోగేరితయా స్వసంకల్పప్రేరితయా, స్వశక్త్యా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, కాలరూపశక్త్యా, హేతుభూతయా. తయోపలక్షిత ఇతి వా. నిపీతాన్ అర్పితాన్, లోకాన్, స్వదేహే దదృశే, లోకకారణభూతాన్ భూతసూక్ష్మరూపానర్థాన్ దృష్టవానిత్యర్థః, స్వదేహ ఇత్యస్య దివ్యవిగ్రహాశ్రయే తత్త్వాధిష్ఠితే ప్రధాన ఇత్యర్థః. శ్రీవత్ససంస్థానధర్మమనంతేన చ సూత్రితం ప్రధాన "మితి హి పరాశరవచనం. దేహశబ్దస్య దివ్యమంగళవిగ్రహపరత్వం, అర్పితత్త్వం, సద్వారకం, దేహశబ్దః ప్రధానపరో వా. యస్యావ్యక్తం శరీర మితి హి శ్రుతిః, అత్ర చతుర్యుగాణాం సహస్రం స్వపత ఇత్యుక్త్యా నాభిదేశా త్సపద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ దిత్యభిధానేన క్రమేణ చ వివృద్ధం తజ్జలబుద్బుదవ త్సమమితి వచనార్థ స్స్మారితో భవతి, అండసృష్టౌ ప్రారబ్ధాయాం గృహగోపురాదినిర్మాణేష్వివ విలమ్బో నేతి హి తస్యార్థః. ౧౨

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

తస్యార్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టే రంతర్గతోఽర్థోరజసా తనీయాన్,
గుణేన కాలానుగతేన విద్ధ స్సూష్యం స్తదాఽభిద్యత నాభిదేశాత్. ౧౩

సపద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ త్కాలేన కర్మప్రతిబోధనేన,
స్వరోచిషా తత్సలిలం విశాలం విద్యోతయ న్నర్క ఇవాత్మయోనిః. ౧౪

తల్లోకపద్మం స ఉ ఏవ విష్ణుః ప్రావీవిశ త్సర్వగుణావభాసమ్,

అథ బ్రహ్మాండోత్పత్తి మాహ ద్వాభ్యామ్ (తస్యేతి) అర్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టేః భూత సూక్ష్మేషు ప్రవర్తకసంకల్పరూపజ్ఞానస్య, తస్య భగవతోఽంతర్గతః దేహాంతర్గతః, తనీయాన్ సూక్ష్మతరః, అర్థః భూతసూక్ష్మవర్గః, కాలానుగతేన కాలవశా దున్మిషితేన, రజసా గుణేన, విద్ధః స్పృష్టః, సూష్యన్ ఉద్భవిష్యన్, నాభిదేశా, న్నిరభిద్యత ఉదభూదిత్యర్థః. ఉద్రిక్తరజసా. భూతసూక్ష్మజాతం జగ త్పద్మరూపేణ పరిణత మిత్యర్థః. రజశ్శబ్దేన పద్మరాగసమాధి శ్చ సూచ్యతే. ౧౩

కథంభూతో నిరభిద్యతేత్యత ఆహ (సః) తనీ యానర్థః, ఆత్మయోనిః ఆత్మా యోనిః కారణం యస్య సః ఆత్మయోనిః, పరమాత్మసృష్టః, పద్మకోశః లోకాత్మకపద్మరూపః. కర్మ జీవాదృష్టం, తత్ప్రతిబోధ్యతేఽనేనేతి తథా. కాలేన, సహసా, న క్రమేణేత్యర్థః. ఉదతిష్ఠత్. కథంభూతః పద్మకోశః, స్వరోచిషా విశాలం తత్సలిల మావరణజలం, సూర్య ఇవ విద్యోతయన్. ౧౪

అథ భగవన్నాభిదేశా దుత్పన్నబ్రహ్మాండరూపపద్మకోశే చతుర్ముఖోత్పత్తి ముత్పన్నస్య తస్య వ్యాపారం చ వక్ష్యం స్తస్య తదధిష్ఠితపద్మస్య చ భగవదాత్మకత్వ మాహార్ధేన (తదితి,) ఉ ఇతి సంబోధనే, విస్మయే వా. సర్వగుణావభాసం సర్వగుణాన్ జీవోపభోగ్యానర్థానవభాసయతీతి తథా, తల్లోకపద్మం, స ఏవ యస్మాజ్జాతం స ఏవ విష్ణుః, ప్రావీవిశత్ అంతర్యామితయా ప్రవిష్టోఽభూత్, నివృత్తప్రేరణా ద్వివేశేర్ణిచ్, ధిష్ణ్యమితిపాఠాంతరం. తథా సర్వే గుణాః స్రష్టృత్వోపయికా గుణాః, తై రవభాస్యత ఇతి తథాభూతం, స్వాత్మకం జీవవిశేషం లోకపద్మరూపం, ధిష్ణ్యం, ప్రావిశత్ ప్రవిష్ట మకరోత్, నాభిసరసిజే స్థాపయామాసేత్యర్థః. కోఽసౌ స్వాత్మకో జీవ ఇత్యపేక్షాయాం తద్విశదయం స్తస్య తత్రోత్పత్తి మాహ (తస్మిన్నితి.) యం స్వయంభువం. ప్రవదంతి, స వేదమయో వేదప్రచురః, విధాతా స్రష్టా తస్మిన్ పద్మే, అభూత్ ఉత్పన్నః. ఉదాహృత మిత్యాదయ శ్లోకాః అవాంతరప్రళయ పరా వా వర్ణనీయాః, తదానీ మర్థ స్సృగమః. తథాహి-పూర్వం సర్గాంశ్చైవానుసర్గాంశ్చేతి చతుర్ముఖా

తస్మిన్ స్వయం వేదమయో విధాతా స్వయంభువం యం ప్రవదంతి సోఽభూత్. ౧౫

తస్యాం స చామ్భోరుహకర్ణికాయా మవస్థితో లోక మపశ్యమానః,
పరిక్రమ న్వ్యోమ్ని వివృత్తనేత్ర శ్చత్వారి లేభేఽనుదిశం ముఖాని. ౧౬

తస్మా ద్యుగాంతశ్వసనావఘూర్ణమహోర్మిచక్రాత్సలిలా ద్విరూఢమ్,

త్పూర్వోత్తరసృష్ట్యోః పృష్టత్వా త్తత్ర "భగవానేక ఆసేద మగ్ర ఆత్మాఽఽత్మనాం విభు" రిత్యాది మహాప్రళయకథనపూర్వకం చతుర్ముఖా త్ప్రాక్తనసర్గస్య కథితత్వా త్తదుపజీవ్యేదానీ మవాంతర ప్రళయకథనపూర్వక మవాంతరసర్గః చతుర్ముఖపాశ్చాత్యః దైనందినః కథ్యతే "తత్ర దైనందిన సర్గాణాం తత్ప్రళయాణాం చ బహుత్వా త్తత్కథనస్య తచ్ఛ్రవణస్య చాశక్యత్వాత్ పూర్వపదార్ధాంతిమం పాద్మాఖ్యం కల్ప మేతత్కల్పాపేక్షయా సన్నిహితత్వా త్కథయితుం ప్రళయపూర్వకత్వా త్సృష్టేః సృష్టిప్రకరణేషు సదేవసౌమ్యేద మిత్యాది ప్రళయకథనపూర్వకమేవ సృష్టికథనా చ్చ ప్రథమం పాద్మకల్పా త్ప్రాక్తనం ప్రళయమాహ (ఉదాప్లుతమితి.) 'నిశాయా మనువృత్తాయాం నిర్ముక్తశశిభాస్కర' మిత్యారభ్య "ప్లావయన్త్యుత్కటాటోపచండవాతేరితోర్మయ" ఇత్యన్తం వక్ష్యమాణరీత్యా, విశ్వం త్రిలోక్యాత్మకం జగత్, ఉదాప్లుతమాసీదిత్యర్థః, అన్యత్పూర్వవత్, ఏవం ప్రళయ మభిధాయ సర్గం వక్తు మారభతే (తస్యేత్యాదినా) ప్రాక్కల్పాంతే ధాతా భగవతో యోగనిద్రయాం త్రిలోక్యా సహ భగవతి తిరోహితః, తస్మిం శ్చ ప్రబుద్ధే తత ఏవ పాద్మే కల్పే పద్మద్వారేణాభివ్యక్తిం ప్రాప్త ఇతి కథయితుం పద్మోద్భవ మాహ (తస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) ధిష్ణ్యం ప్రావీవిశత్ స్వస్థానప్రవిష్ట మకరోత్. నాభిసరసి స్థాపయామాసేత్యర్థః, అన్యత్పూర్వవత్. ౧౪

అస్య చతుర్ముఖాఖ్యజీవవిశేషస్య కర్మణా సంకుచితజ్ఞానస్య భగవదుపాసనయైవావిర్భూతజ్ఞాన క్రియాశక్తే ర్లోకకర్తృకత్వం న స్వత ఇతి వక్తుం తస్య ప్రథమం మోహనమాహ (తస్యామిత్యాదినా ద్వాభ్యామ్.) స చ స్వయంభూః తస్యాం జగత్పద్మకర్ణికాయాం, అవస్థితః తిష్ఠన్, లోకం ప్రపంచ, మపశ్యమానః తద్దర్శనార్థం, వ్యోమ్ని, వివృత్తే విస్తారితే నేత్రే యస్య సః, పరిక్రమన్ కమలమధ్యే చతుర్దిక్షు పరిభ్రమన్, చత్వారి ముఖాని, లేభే ప్రాప్తవాన్. ౧౬

తస్మా త్తతః యుగాంతే ప్రళయాంతే, యశ్శ్వసనః పవనః, తేనాఽవఘూర్ణం భ్రమ, ద్య. న్మహోర్మీణాం అత్యుచ్ఛ్రతరఙ్గాణాం చక్రం తద్యస్య, తస్మా త్సలిలా, ద్విరూఢం, కంజం జగత్పద్మం,

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

అప్యాశ్రితః కంజ ము లోకతత్త్వం నాత్మాన మద్ధాఽవిద దాదిదేవః. ౧౬

క ఏష యోఽసా వహ మబ్జపృష్ఠ ఏత త్కుతో వాఽబ్జ మనన్య దప్సు.
అస్తి హ్యధస్తా దిహ కిం చ నైత దధిష్ఠితం యత్ర సతాఽనుభావ్యమ్. ౧౭

స ఇత్థ ముద్వీక్ష్య తదబ్జనాళనాడీభి రంతర్జల మావివేశ.
నాఽర్వా గ్గత స్తత్ఖరనాళనాభిం స వై విచిన్వం స్తదవిందతాఽజః. ౧౮

తమస్య పారే విదు రాత్మసర్గం విచిన్వతోఽభూ త్స మహాం స్త్రినేమిః,

---

ఉపాశ్రితః అధిష్ఠితః, ఆదిదేవ శ్చతుర్ముఖః, లోకతత్త్వం లోకాత్మకపద్మతత్త్వం, ఆత్మానం చ, అద్ధా తత్త్వేన న వేద ఉ ఇతి విస్మయే. ౧౬

ఆవేదన మేవ ప్రపంచయతి (క ఇతి.) అబ్జపృష్ఠే కమలకర్ణికాయాం స్థితో, యోఽసా వహ మిత్యేషః, కః, అనన్యత్ అద్వితీయం, ఏత దబ్జ, మప్సు, కుతో వా జాతం, ఏవ మబ్జస్య తస్య తర్క మాహ (అస్తీతి.) అత్రాఽధిష్ఠానే, ఏతత్పద్మం, అధిష్ఠితం తదధిష్ఠానభూతం కించన వస్తు, అధస్తా దస్తి హి, యస్మా, త్సతై వానుభావ్యం, విద్యమానాధిష్ఠానే నైవాధిష్ఠేయేన పద్మేన భవితవ్యం, అధిష్ఠానాభావే ఽధిష్ఠేయస్య పద్మస్యాఽసంభవా దిత్యర్థః. ౧౭

సః బ్రహ్మా, ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ, ఉద్వీక్ష్య ప్రతర్క్య, తదబ్జనాభనాడీభి స్తల్లోకపద్మనాళ చ్ఛిద్రైః, అంతర్జలం జలస్యాంతః, ప్రవివేశ ప్రవిష్ట శ్చ, అజః బ్రహ్మా, ఖరం కఠినం నాళం యస్య తస్య, పద్మస్య, నాభిం అధిష్ఠానం, విచిన్వన్నన్వేష్య, న్నర్వాగ్గతోపి, తదా, తదధిష్ఠానం, నావిందత న లేభే. ౧౮

(తమసీతి.) హే విదుర, అపారే, తమసి, తమోవద్రూపదర్శనప్రతిబంధకే జలే, ఆత్మసర్గం, సృజ్యతేఽనేనేతి కర్తురేవ కరణత్వవివక్షాయాం వా, అధికరణే వా ఘఞ్, ఆత్మకారణమిత్యర్థః. విచిన్వత స్సతః, త్రినేమిః న్యూనాధికసమదివసరూపనేమిత్రయయుక్తః, మహా దీర్ఘః, సః కాలః, అభూత్, సంవత్సరశతమతిక్రాంతమిత్యర్థః, కథంభూతోసౌ త్రిణేమిః, అజస్య భగవతః. హేతిః

యో దేహభాజాం భయ మీరయాణః పరిక్షిణో త్యాయు ర్రజస్య హేతిః. ౨౦

తతో నివృత్యాఽప్రతిలబ్ధకామ స్స్వధిష్ణ్య మాసాద్య పున స్స దేవః.
శనై ర్జితశ్వాసనివృత్తచిత్తో న్యషీద దారూఢసమాధియోగః. ౨౧

కాలేన సోఽజః పురుషాయుషాఽభిప్రవృత్తయోగేన నిరూఢబోధః,
స్వయం తదంత ర్హృదయేఽవభాత మపశ్యతా పశ్యత య న్న పూర్వమ్. ౨౨

మృణాళగౌరాయతశేషభోగపర్యఙ్క ఏకం పురుషం శయానమ్,
ఫణాతపత్రాయుతమూర్ధరత్నద్యుభి ర్హతధ్వాంతయుగాంతతోయే. ౨౩

కాలచక్రం, సుదర్శనరూపం శస్త్రం, దేహభాజాం దేహధారిణాం, భయ మీరయ న్నుత్పాదయి, న్నాయుః పరిక్షిణోతి. ౨౦

ఏవం లోకపద్మాధిష్ఠానభూతః, పరమాత్మానాన్వేషణా దవగతః, కింతూపాసనయైవేత్యాహ (తత ఇతి ద్వాభ్యామ్.) స దేవః బ్రహ్మా, అప్రతిలబ్ధకామః, న ప్రతిలబ్ధః కామః అధిష్ఠానదర్శనరూప మనోరథః యేన సః, తతోన్వేషణాత్ప్రీతినివృత్య, పునః స్వధిష్ణ్యం కమలకర్ణికా, మాసాద్య శనైః జితః శ్వాసః ప్రాణః, నివృత్తం విషయవిముఖీకృతం చిత్తం చ, యేన సః, అత ఏవ, ఆరూఢ సమాధియోగః, ఆరూఢః ఆశ్రితః సమాధిరేవ యోగః యేన తథాభూత స్సన్, న్యషీదత్ ఉపవిష్టవాన్. ౨౧

(కాలేనేతి.) సోఽజః బ్రహ్మా, పురుషాయుషా కాలేన శతసంవత్సరపర్యంతకాలేన, అభిప్రవృత్తో యో యోగః సమాధియోగ, స్తేన, నిరూఢ ఉత్పన్నో బోధో యస్య సః, యత్పూర్వం విచిన్వన్ జలేనాపశ్యత్, తత్స్వయమేవాంతర్హృదయేఽవభాత మపశ్యత్. ౨౨

తద్వర్ణయతి (మృణాళేత్యాది నవభిః,) నవస్వప్యస్తాషీదిత్యస్యైవాను షంగః, మృణాళవత్పద్మ తన్తువ ద్గౌరశ్చాసౌ వాయతశ్చ, యశ్శేషస్య భోగ స్స ఏవ పర్యంక, స్తస్మిన్, శయాన, మేకం పురుష, మపశ్యత్. కుత్ర స్థితే పర్యంకే ఫణా ఏవాతపత్రాణి, తై రాయతాః సర్వతో యుక్తా, యే మూర్ధాన, స్తేషాం, రత్నాని కిరీటస్థాని, తేషాం ద్యుభిః ప్రభాభిః, హతం నిరస్తం, ధ్వాంతం, అంధకారం యస్మిన్ తస్మిన్, యుగాంతతోయే స్థిత ఇత్యర్థః. ౨౩

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మవిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

ప్రేక్షాం క్షిపంతం హరితోపలాద్రే స్సంధ్యాభ్రనీవేర రురుక్మమూర్ధ్నః,
రత్నోదధారౌషధిసౌమనస్య వనస్రజో వేణుభుజాంఘ్రిపాంఘ్రేః. ౨౪

ఆయామతో విస్తరత స్స్వమానదేహేన లోకత్రయసంగ్రహేణ,
విచిత్రదివ్యాభరణాంశుకానాం కృతశ్రియోపాశ్రితవేషదేహమ్. ౨౫

పుంసాం స్వకామాయ వివిక్తమార్గై రభ్యర్చతాం కామదుఘాంఘ్రిపద్మమ్,

కథంభూతం పురుషం. (హరితోపలాద్రేః) మరకతశిలామయపర్వతస్య. ప్రేక్షాం శోభాం, క్షిపంతం స్వలావణ్యాతిశయేన తిరస్కుర్వంతం, కథంభూతస్య, హరితోపలాద్రేః, సంధ్యాభ్రమేవ నీవిః పరిధానం యస్య, సంధ్యాభ్రస్య. శోభాం, పీతామ్బరేణ క్షిపంత మిత్యర్థః, ఉరురుక్మమూర్ధ్నః భూయిష్ఠకనకశృంగస్య, కిరీటైః, కనకశృంగశోభాం, క్షిపంతమిత్యర్థః, రత్నాని చ, ఉదకధారాశ్చ, ఓషధయః, పుణ్యాజ్యోతీంషి చ, సౌమనస్యాని పుష్పాణి, సుమనసాం సమూహా ఏవ వా, తేషాం, వనస్రజో వనమాలాశ్చ, యస్య, వేణవ ఏవ భుజాః అంఘ్రిపాః వృక్షా ఏవ అంఘ్రయః పాదాః. యస్య, స్వీయరత్నతులసీముక్తాపుష్పదామభిః, భుజై రంఘ్రిభిశ్చ హరితోపలాద్రేః రత్నాదీ నంఘ్రిపాన్తాన్, క్షిపంత మివేత్యర్థః. యది మరకతాద్రేః రత్నాదయో వనమాలా ఇవ, వేణవో భుజా ఇవ, వృక్షాశ్చ పాదా ఇవ. వర్తేరన్ తర్హి తస్య శోభాం స్వీయరత్నాదిభిః క్షిపంతమివేత్యభూతోపమేయమ్. ౨౪

కించ, (ఆయామతః) దైర్ఘ్యేణ. విస్తరతః విస్తారేణ చ, స్వమానదేహేన స్వానురూపప్రమాణదేహేన, అత ఏవ, లోకత్రయసంగ్రహేణ లోకత్రయం సంగృహ్యతేనేనాస్మిన్నితి వా లోకత్రయసంగ్రహ, స్తేన, చిత్రాణి అద్భుతాని, దివ్యాని అమానుషాణి. ఆభరణాన్యంశుకాని చ యేషాం తేషాం, తృతీయార్థే షష్ఠీ, తైః. కృతా సంపాదితా శ్రీశ్శోభా యస్య, తేనేతి దేహవిశేషణం, యద్వా, ఆభరణాంశుకైః కృతా యా శ్రీ, స్తయా, లోకత్రయసంగ్రాహకస్వమానదేహేన చ, ఉపాశ్రితః సీ్వకృతః, వేషో యస్య స ఉపాశ్రితవేషః, ఏవంభూతో దేహో యస్య త మితి, బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః. ౨౫

(పుంసామితి.) స్వకామాయ స్వాభిలషితఫలాయ వివిక్తమార్గైరసంకీర్ణైర్వర్ణాశ్రమాదిధర్మై రభ్యర్చతాం ఆరాధయతాం, పుంసాం, కామాన్ సమీహితఫలాని. దోగ్ధీతి కామదుఘం, య. దంఘ్రి

ప్రదర్శయంతం కృపయా నఖేందుమయూఖభిన్నాంగుళిచారుపత్రమ్. ౨౬

ముఖేన లోకార్తిహరస్మితేన పరిస్ఫురత్కుండలమండితేన,
శోణాయితేనాధరబింబభాసా ప్రత్యర్హయంతం సునసేన సుభ్ర్వా. ౨౭

కదమ్బకింజల్కపిశంగవాససా స్వలంకృతం మేఖలయా నితమ్బే,
హారేణ చానంతధనేన వత్స శ్రీవత్సవక్షస్థలవల్లభేన. ౨౮

పరార్ధ్యకేయూరమణిప్రవేకపర్యస్తదోర్దండసహస్రశాఖమ్,
అవ్యక్తమూలం భువనాంఘ్రిపేంద్రమహీంద్రభోగైరభివీతవల్శమ్. ౨౯

పద్మం, తత్కృపయా ప్రదర్శయంతం, పురుష మపశ్యత్, కథంభూత మంఘ్రిపద్మం, నఖా ఏవేందవః, తేషాం, మయూఖైః, కిరణైః భిన్నాః సంభిన్నాః. వ్యాప్తా ఇత్యర్థః, తే చాఽంగుళయ ఏవ, చారూణి సుందరాణి పత్రాణి యస్య తత్. ౨౬

(ముఖేనేతి.) లోకానాం ఉపాసకానాం, ఆర్తిహరం దుఃఖహరం, స్మితం యస్మిన్, తేన పరిస్ఫురద్భ్యాం కుండలాభ్యాం మండితేన, అధరబిమ్బదీప్త్యా, శోణయితేనశోణవదాచరితేన, సునసా శోభననాసికాయుక్తేన, సుభ్రువా చ, అననేన, ప్రత్యర్హయంతం ఉపాసకాన్ సంమానయంతమ్. ౨౭

కించ కదమ్బకింజల్కవత్పిశంగవర్ణేన, వాససా, మేఖలయా చ, నితమ్బే స్వలంకృతం, హే వత్స విదుర, అనంతధనేన బహుమూల్యేన, శ్రీవత్సయుక్తం యద్వక్షస్థలం. తస్య వల్లభేన, సుందరతరభూషణభూషితేన హారేణ, స్వలంకృతమ్. ౨౮

పునశ్చ, చందనవృక్షరూపేణ రూపయితుం తం విశినష్టి-పరార్ధ్యాని కేయూరాణి అంగదాని ప్రవేకాః మణ్యుత్తమాః తైః పర్యస్తాః వ్యాప్తాః, యే దోర్దండాః భుజదండా ఏవ, సహస్ర మనంతాః శాఖా, యస్య తం, వృక్షోపి కేయురాదితుల్యైః పుష్పఫలాదిభిర్వ్యాప్తశాఖో భవతి, అవ్యక్తం బ్రహ్మ, మూలం, యస్య తం, బ్రహ్మభివ్యక్తిరూపత్వాత్, వృక్షస్యాపి మూల మవ్యక్తం, భువనాంఘ్రిపేంద్రం భువనకారణ, మంఘ్రిపేంద్రం, వృక్షశ్రేష్ఠం, అహీంద్రస్యానంతస్య భోగైః ఫణైః దేహావయవైర్వా, అభివీతా స్సంవేష్టితాః, వల్శాః స్కంధా యస్య తం, వృక్షోపి హి సర్పవేష్టితో భవతి. ౨౯

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

చరాచరౌకో భగవ న్మహీధ్ర మహీంద్రబంధుం సలిలోపగూఢమ్.
కిరీటసాహస్రహిరణ్యశృంగ మావిర్భవ త్కౌస్తుభరత్నగర్భమ్. ౧౦

నివీతమామ్నాయ మధువ్రతశ్రియా స్వకీర్తిమయ్యా వనమాలయా హరిమ్,
సూర్యేందువాయ్వగ్న్యగమం త్రిధామభిః పరిక్రమత్ప్రాథనికై ర్దురాసదమ్. ౧౧

తర్హ్యేవ తన్నాభిసరస్సరోజ మాత్మాన మమ్భ శ్శ్వసనం వియచ్చ,
దదర్శ దేవో జగతో విధాతా నాతః పరం లోకవిసర్గదృష్టిః. ౧౨

ప్రేక్షాం క్షిపంత మిత్యత్రైవ పర్వతరూపేణ రూపితమపి విశేషణాంతరైః పునారూపయతి (చరాచరేత్యాది.) భగవానేవ మహీధ్రః పర్వతః, తం, కథంభూతం. చరాచరాణామోకః స్థానం. పర్వతోపి తథా, అహీంద్రస్య శేషస్య బంధుం. పర్వతోప్యహీంద్రాణాం బన్ధుః. సలిలోపగూఢం జలేనావృతం. పర్వతోపి మైనాకాది స్తథా కిరీటానాం సహస్రమేవ హిరణ్యశృంగాణి యస్య తం. మేర్వాది స్తథా, ఆవిర్భవత్ స్పష్టం దృశ్యమానం కౌస్తుభరత్నం, గర్భే మూర్తిమధ్యే, యస్య తం, పర్వతస్యాపి హి గర్భే క్వచిద్రత్న మావిర్భవతి. ౧౦

కించ వనమాలయా నివీతం కంఠబిమ్బవ్యాప్తం. కథంభూతయా వనమాలయా, ఆమ్నాయ మధువ్రతశ్రియా, ఆమ్నాయా వేదాః, త ఏవ మధువ్రతా భ్రమరా, స్తైః శ్రీర్యస్యా స్తయా, స్వకీర్తి మయ్యా స్వకీర్తిప్రచురయా. స్వకీర్తిం గాయద్భి ర్వేదరూపభ్రమరై రాహితశోభయేత్యర్థః. సూర్యేందు వాయ్వగ్న్యగమం సూర్యాదిభిరగమం అగమ్యం. స్వవ్యాపారై రాకలయితు మశక్యమిత్యర్థః. సూర్యేన్దు తారాగ్న్యగమమిత్యపిపాఠః. తదా సూర్యాదిభి రప్రకాశ్యమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః - న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారక మిత్యాదికా, త్రిధామభిః త్రిషు లోకేషు ధామ స్ఫూర్తి ర్యేషాం తైః, రక్షణార్థం పరిక్రమద్భిః. ప్రాథనికైః ప్రథనం సంగ్రామః, తత్ప్రయోజనకైః. సుదర్శనాదిహేతిభిః, దురాసదం దుష్ప్రాపమ్ ౧౧

(తర్హీతి.) యదైవ హరి మపశ్యత్, తర్హ్యేవ తదైవ, లోకవిసర్గదృష్టిః లోకసృష్ట్యర్థం జ్ఞానం యస్య సః, జగతాం వ్యష్టీనాం. కర్తా స్రష్టా. దేవః బ్రహ్మా, తస్య భగవతః, నాభిసరసి సరోజం శ్వసనం ప్రళయకాలవాయుం, తాత్కాలిక మమ్భః, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ దదర్శ, తత స్సరోజాదిభ్యః, పర మన్యత్, సృష్టిప్రకారాదికం, న దదర్శేత్యర్థః. ౧౨

స కర్మబీజం రజసోపరక్తః ప్రజా స్సిసృక్ష న్నియదేవ దృష్ట్వా,
అస్తౌ ద్విసర్గాభిముఖ స్త మీడ్య మవ్యక్తవర్త్మ న్యభివేశితాత్మా. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథాఽలబ్ధజగత్సృష్టిజ్ఞాన స్తల్లబ్ధయే భగవంతం తుష్టా వేత్యాహ (స ఇతి.) సః బ్రహ్మా, రజసా రజోగుణేన, ఉపరక్తః, యుక్తః అత ఏవ, ప్రజాః సిసృక్షన్ స్రష్టు మిచ్ఛన్, ఇ యదేవ నాభిసరోజాదిపంచక మేవ దృష్ట్వా, విసర్గాభిముఖః విసర్గే అభిముఖః ఉన్ముఖః, సిసృక్ష న్ విసర్గాభిముఖ ఇత్యాభ్యా మిచ్ఛాప్రయత్న వుక్తా వితి న పౌనరుక్త్యం, అవ్యక్తవర్త్మ న్యనభివ్యక్తగతౌ పురుషోత్తమే, అధివేశితః నివేశితః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, ఈడ్యం స్తుత్యం, కర్మబీజం క్రియత ఇతి కర్మ జగత్ "యస్య చైత త్కర్మే" తి శ్రుతేః, తస్య బీజం కారణం, భగవ న్త మస్తౌత్ స్తుతవాన్. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

(అజేనలోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవేసీదనం)

అథ నవమోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మో వాచ —

జాతోఽసి మేఽద్య సుచిరా న్నను దేహభాజాం న జ్ఞాయతే భగవతో గతి రిత్యవద్యమ్.

అథ నవమోఽధ్యాయః

అథ స్తుతిప్రకారం తయా ప్రసన్నస్య భగవతోఽనుగ్రహవిశేషం చాహ నవమేన. తత్ర కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య ప్రపంచస్య భగవచ్ఛరీరత్వేన జ్ఞాతవతః స్వస్య కృతార్థతా మావిష్కుర్వ న్నీదృశజ్ఞానవిధురా న్నిందన్ అబ్రహ్మాత్మకవస్త్వంతరాభావ ముపపాదయతి (జ్ఞాతోఽసీతి) నను హే భగవన్, సుచిరా ద్బహుకాలోపార్జితా, త్తపస ఇతి శేషః, మే మయా, అద్య అధునా, జ్ఞాతోసి యథావస్థితత్వేన దృష్టోసి, కార్యావస్థకారణావస్థకృత్స్నచిదచిదన్తర్యామిత్వస్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృత పంచోపనిషన్మయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టత్వజ్ఞానసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వసత్య సంకల్పత్వాశ్రితవాత్సల్యైక జలధిత్వాద్యాకారవిశిష్టత్వేన, సత్యజ్ఞానానందస్వరూపత్వ మత్ర వివక్షితం. తస్మై నమో భగవతే భువన ద్రుమాయ తిర్యఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు, నాతః పరం పరమే, త్యాదినా హ్యేతదేవ ప్రపంచయిష్యతి ఈదృశజ్ఞానవిధురా న్నిన్దతి భగవతః షాడ్గుణ్యపూర్ణస్య తవ గతిః స్వరూపం, న జ్ఞాయత ఇతియత్ ఏతదేవ, దేహభాజాం కర్మాయత్తప్రకృతిపరిణామరూపశరీరభాజాం క్షేత్రజ్ఞానాం, అవద్యం దోషః అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదివత్, భగవత ఏవేత్యవధారణం వివక్షితం. ఆత్మని ఖల్వరేదృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విజ్ఞాతం భవతి "యేనా శ్రుతం శ్రుతం భవతి, స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠా" మితి చ భగవజ్జ్ఞానేనైవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వశ్రవణాత్, అబ్రహ్మాత్మకస్య స్వతంత్రవస్తునో ఽభావాత్ "త మేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతీ" తి బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ మృత్యుతరణోపాయత్వ శ్రవణా చ్చ భగవానేవ జ్ఞాతవ్య ఇతి తజ్జ్ఞానవిధురా దుష్టా ఇత్యభిప్రాయః. ఏత దేవోపపాదయతి (నాన్యదితి.) హే భగవన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే, త్వత్ త్వత్తః, అన్యత్ అత్వదాత్మకం నాస్తి. సర్వస్య త్వదాత్మకత్వా త్త్వజ్జ్ఞానేనైవ సర్వస్య జ్ఞాతత్వాత్ జ్ఞాతవ్యాంతరాభావా త్త్వమేవ జ్ఞాతవ్య ఇత్యభి ప్రాయః. నను స్వతంత్రత్వేనైవ దేవమనుష్యాదివస్తు ప్రతీతే స్త్వదన్యన్నాస్తీతి కథ ముచ్యతే, అత ఆహ. అపి, స్వతంత్రత్వేన ప్రతీత మపి, త, ద్దేవాదివస్తు న శుద్ధం నాబాధితం, అత్రాఽబ్రహ్మాత్మక

నాఽన్య త్త్వదస్తి భగవ న్నపి తన్న శుద్ధం మాయాగుణవ్యతికరా త్త్వము రుర్విభాసి. ౧

రూపం యదేత దవబోధరసోదయస్య శశ్వ న్నివృత్తతమస స్సదనుగ్రహాయ,

స్వతంత్రబుద్ధి ర్భ్రాన్తై్యవేత్యర్థః. కుత ఏత దిత్యత ఆహ (మాయేతి.) య ద్యతః. మాయాయాః ప్రకృతేః గుణానాం వ్యతికరాద్వైషమ్యా త్పరిణామా దిత్యర్థః, త్వ మేవ, ఉరుః బహుధా. విభాసి ప్రకాశసే. "ఏక స్సన్ బహుధా విభాసి "బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" తత్సృష్ట్వా తదేవాఽనుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇతి ప్రక్రమ్య సత్యం చాఽనృతం చ సత్య మభవ దితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా. స్వయ మపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందస్వభావోఽత్యంతసూక్ష్మతయా సంకల్ప్య, స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానంతక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరంపరయా మహాభూతపర్యంత మాత్మానం తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః, పునః సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్ర చిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాంతజగద్రూపో భవసీత్యర్థః, బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతా చిదంశగతాస్సర్వే వికారా స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతా శ్చాపురుషార్థాః, బ్రహ్మ తు నిరస్తనిఖిలదోషగంధ మపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానంద మేకస్వరూప మేవాభవ దితి వివేకః. ఏవం కృత్స్న చిదచిదంతరాత్మనో భగవత ఏవ జ్ఞానస్య ముక్తిసాధనత్వం తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే ఽథ సంపత్స్యఇతి శ్రుతం, తస్య, సర్వం బ్రహ్మాత్మకత్వే నోపాసీన స్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుత్యంతరం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతేతి. ౧

అథ జన్మకర్మ చ మే దివ్య మేవం యో వేత్తి తత్త్వతః. త్యక్త్వా దేహం పున ర్జన్మ నైతి మా మేతి సోఽర్జునేతి భగవదవతారరహస్యజ్ఞానస్యాపి మోక్షసాధనత్వస్మరణా దవతారయాథాత్మ్య మపి శోధయతి (రూప మితి.) అవబోధరసోదయస్య, అవబోధరూపస్య రస స్యోదయః స్వాభావికా విర్భావో యస్యేతి బహువ్రీహిః, నిరుపాధికనిత్యావిర్భూతాపరిచ్ఛిన్నానందరూపజ్ఞానవత ఇత్యర్థః అత ఏవ శశ్వ న్నివృత్తతమసః. శశ్వత్ సదా, నివృత్తం తమోఽజ్ఞానం యస్మా త్తస్య, అనేన విశేషణ ద్వయేన, త్రివిధచేతనాచేతనవ్యావృత్తిః. ఆద్యే నాచేతనవ్యావృత్తిః, ద్వితీయేన చేతనవ్యావృత్తిః, బద్ధానా మనివృత్తతమస్త్వాత్ ముక్తానా మపి సంసారదశాయాం తమస్సంబంధా చ్ఛశ్వ న్నివృత్తతమస్త్వాభావాత్. నిత్యానాం తథాత్వస్య పరసంకల్పాయత్తత్వేన సోపాధికత్వాత్, ఏవంభూతస్వరూపస్య తవ య ద్రూపం విగ్రహః కథంభూతం, అవతారశతైకబీజం, అవతారశతానాం ఏకబీజం మూలం. తదేవ ప్రదర్శయతి - యస్య పరిగృహీతైవంవిధరూపస్య, తవ, నాభిపద్మ మేవ భవనం గృహం తస్మా దహం త్వదావేశావతారరూపోఽహం "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే" ఇతి చతుర్ముఖస్య

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ఆదౌ గృహీత మవతారశతైకబీజం యన్నాభిపద్మభవనా దహ మావిరాసమ్. ౨

నాథఃపరం పరమ యద్భవత స్స్వరూప మానందమాత్ర మవికల్ప మవిద్ధవర్చః,
పశ్యామి విశ్వసృజ మేక మవిశ్వమాత్మ న్భూతేంద్రియాత్మకమద స్తఉపాశ్రితోఽస్మి. ౩

యద్వా ఇదం భువనమంగళమంగళాయ ధ్యానేస్మనోదర్శితం త్వ దుపాసకానామ్,
తస్మై నమో భగవతే ఽనువిధేమ తుభ్యం యోనాదృతో నరకభాగ్భి రసత్ప్రసంగైః. ౪

భగవదావేశావతారరూపత్వప్రసిద్ధేః, ఏతద్రూపం ఆదౌ సర్గాదౌ, సదనుగ్రహాయ సత్సు అనుగ్రహాయ సాధూనాం పరిత్రాణాయేత్యర్థః. గృహీత మావిష్కృతం, న తు జీవవ త్కర్మాయత్తసుఖదుఃఖోపభోగాయ గృహీత మిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిస్మృతీ- "అజాయమానో బహుధా విజాయతే అజోపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోపి స" న్నిత్యాదికే, ౨

ఏవం చిదచిద్విలక్షణత్వేన శోధితస్వరూపస్య జీవశరీరవిలక్షణత్వేన శోధితరూపస్య చోభయో రేవోపాస్యత్వం వదన్ పున రన్యై రపి ధర్మైః స్వరూపరూపే విశినష్టి (నాథ ఇతి.) హే పరమ పరో మా న విద్యతే యస్మా త్సః పరమః, తస్య సంబుద్ధిః. భవత స్తవ, యత్స్వరూపం, కథంభూతం, ఆనందమాత్రం, మాత్రచా దుఃఖసంభేదనిరాసః, అవికల్పం జాతిగుణాదిరహితం, ఆభ్యాం చిదచిద్వ్యావృత్తిః, అవిద్ధవర్చః, అవిద్ధం అప్రతిహతం వర్చః సంకల్పరూపజ్ఞానం యస్య త, దేవం భూతం స్వరూపం, యచ్చావిశ్వం విశ్వవిలక్షణం, విశ్వసృజం విశ్వస్య కారణం, భూతేంద్రియాత్మకం పంచోపనిషన్మంత్రప్రతిపాద్యాప్రాకృతభూతేంద్రియాత్మకం రూపం చేతి యత్, అతః అస్మా. త్పరం విలక్షణం స్వరూపం, రూపం చ న పశ్యామి. అతః, అదః ఏతదుభయ మేవ. ఆత్మన్ హే పరమాత్మన్, ఉపాశ్రితోఽస్మి సమ్య గనువృత్త్యా శరణం గతోస్మి. ౩

పున రుక్తాకారవిశిష్టస్య భగవతో భక్త్యైకలభ్యత్వం వదం స్త మేవ నమస్కరోతి (యద్వేతి.) హే భువనమంగళ విశ్వస్య మంగళరూప, యత స్త్వయా ఉపాసకానాం. నోఽస్మాకం ధ్యానేన, మంగళాయ అస్మదభ్యుదయాయ యద్వా వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం ఇదం రూపం దర్శితం, తస్మై ఈదృశస్వరూపరూపగుణవిభూతిమతే. భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తయే, తుభ్యం నమో ఽనువిధేమ నమస్కుర్మహే. య స్త్వం. అసత్ప్రసంగైః అసత్సు శబ్దాదిషు ప్రకృష్ట స్సంగో యేషాం తై రత ఏవ, నరకభాగ్భి, ర్దేహిభిః నాదృతః నాభాజి. ౪

యే తు త్వదీయచరణామ్బుజకోశగన్ధం జిఘ్రన్తి కర్ణవివరైః శ్రుతివాతనీతమ్,
భక్త్యా గృహీతచరణః పరయా చ తేషాం నాపైషి నాథ హృదయామ్బురుహాత్స్వపుంసామ్.

తావద్భయం ద్రవిణగేహసుహృన్నిమిత్తం శోకః స్పృహా పరిభవో విపులశ్చ లోభః,
తావన్మమేత్యసదవగ్రహ ఆర్తిమూలం యావన్న తేఽఙ్ఘ్రిమభయం ప్రవృణీత లోకః.

దైవేన తే హతధియో భవతః ప్రసఙ్గాత్సర్వాశుభోపశమనాద్విముఖేన్ద్రియా యే,

---

ఆదరేణ త్వామభజన్తో నరకభాజస్త్వామాదరేణ భజన్తస్తు కృతార్థా ఇత్యాహ (యేత్వితి,) శ్రుతిః శ్రవణం తదేవ వాతః పవనః, తేన నీతం ప్రాపితం, త్వదీయచరణామ్బుజకోశస్య గన్ధం కర్ణవివరైః, యే తు జిఘ్రన్తి, యేషాం చ, పరయా అవ్యభిచారిణ్యా. భక్త్యా గృహీతౌ చరణౌ యస్య స, తథాభూతో భవాన్, భవతి తేషాం స్వపుంసాం స్వభక్తానాం, హృదయామ్బురుహాత్ హృదయకమలాత్, హే నాథ, నాపైషి నాపసరసి, యే త్వత్కథాశ్రవణమత్యాదరేణ కుర్వన్త ఏకాన్తభక్త్యా త్వాం ప్రపన్నాస్తేషాం హృది భవాన్నిత్యం సన్నిహితో భవతీత్యర్థః. ౫

భవతు మత్సాన్నిధ్యమేతావతా కథం తేషాం కృతార్థతేత్యత ఆహ (తావదితి.) తే తవ. అభయం న విద్యతే భయం యస్మాత్తదభయం. సంసృతినివర్తక. మఙ్ఘ్రిం లోకో యావన్న ప్రవృణీత. నిరతిశయప్రియతమత్వేన నోపాసీత. తావదేవ, భయాదయ ఇత్యన్వయః. ఆగామి దుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం. భయం, తచ్చ ద్రవిణగేహసుహృన్నిమిత్తం, ద్రవిణం ధనం, సుహృన్మిత్రం భావిద్రవిణాదివిపత్తినిమిత్తదుఃఖవిషయం జ్ఞానం భయమిత్యర్థః శోకః, అతీతపుత్రమరణాదిస్మరణ విషయం జ్ఞానం, శోకః, తాదాత్వికప్రతికూలవిషయవిషయం వా జ్ఞానం. స్పృహా అనుకూలవిషయేష్విచ్ఛా. పరిభవస్తిరస్కారః. విపులః విస్తృతః. లోభః తృష్ణా అసదవగ్రహః. అనాత్మభూతే శరీరే అవగ్రహః ఆత్మత్వాభిమానః, అయం చోక్తానాం భయాదిరూపాణామార్తీనాం మూలం కారణం, ఏతే సర్వే తావత్కార్త్స్న్యేన తావద్భవచ్చరణారవిన్దప్రవరణావధి, అనువర్తన్త ఇత్యర్థః. త్వచ్చరణవరణేన తు సాంసారికభయాదినివృత్త్యా ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః కృతార్థీ భవతీత్యభిప్రాయః. ౬

ఏవం భగవతో భక్త్యేకలభ్యత్వమభిధాయ యోనాదృతో నరకభాగ్భిరసత్ప్రసఙ్గైరితి ప్రస్తుతాన్విషయలాలసాన్నిన్దంస్తానేవ శోచతి (దైవేనేతి ద్వాభ్యామ్,) సర్వాశుభోపశమనాత్

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

కుర్వంతి కామసుఖలేశలవాయ దీనా లోభాభిభూతమనసో ఽకుశలాని శశ్వత్. ౭

క్షుత్తృట్త్రిధాతుభి రిమా ముహు రర్ద్యమానా శ్శీతోష్ణవాతవర్షై రితరేతరా చ్చ,
కామాగ్నినా ఽచ్యుతరుషా చ సుదుర్భరేణ సంపశ్యతో మన ఉరుక్రమ సీదతే మే. ౮

యావ త్పృథక్త్వ మిద మాత్మన ఇన్ద్రియార్థం మాయాబలం భగవతో జన ఈశ పశ్యేత్,
తావన్న సంసృతి రసౌ ప్రతిసంక్రమేత వ్యర్థాపి దుఃఖనివహం వహతి క్రియార్థా. ౯

సర్వా ణ్యశుభాని భయశోకాదీ న్యుపశామ్య న్తేఽనేనేతి తథాభూతా. దృగవత స్తవ, ప్రసంగాత్, దర్శన శ్రవణాదిరూపాత్, విముఖా నీంద్రియాణి చక్షుశ్శ్రోత్రాదీని యేషాం తే. అకుశలా న్యక్షేమకరాణి కర్మాణి శశ్వ న్నిరంతరం, కామసుఖాని శబ్దాదివిషయసుఖాని. తేషాం ।లవాయ, లోభేన తృష్ణాతి శయేన అభిభూతం మనో యేషాం తే, అత ఏవ దీనాః, కుర్వంతి, తే, దైవేన హతాః ప్రతిహతాః ధియో యేషాం తే తథోక్తాః, మందభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౭

(క్షుత్తృడిత్యాది) క్షుత్ అశనాయా, తృట్ పిపాసా. ఇమే శోకమోహజరామృత్యూనా మప్యు పలక్షణం, క్షుదాదిషడూర్మిభిః, త్రిధాతవః వాతపిత్తశ్లేష్మాణః, తై శ్చ, తథా శీతాదిభిః. ఇతరేతరైః పరస్పరై శ్చ, కామాగ్నినా కామ ఏవాగ్నిః తేన, కథంభూతేన. సుదుర్భరేణ అచ్యుతరుషా చ అప్రచ్యుతక్రోధేన చ, అచ్యుతేతి సంబోధనం వా, ఏతై ర్ముహుః పునః పున రర్ద్యమానాః ప్రజాః సంపశ్యతో, మే మనః, హే ఉరుక్రమ, సీదతే క్లిశ్యతి. ౮

అనదవగ్రహ ఆర్తిమూల మితి దేహాత్మభ్రమస్యార్తిమూలత్వ ముక్త ముపపాదయతి (యావ దితి ద్వాభ్యామ్,) భగవత స్తవ, మాయా, యా, తస్యాః. బలం బలకారితం, ఇంద్రియార్థం బాహ్యేంద్రియవిషయభూతం, పృథక్త్వం దేవమనుష్యాదిదేహగతపృథక్త్వం, ఆత్మనః ఆత్మసంబంధి తయా, జనః యావ త్పశ్యేత్, హే ఈశ, తావ, దసౌ సంసృతిః న ప్రతిసంక్రమేత న నివర్తేత, న కేవల మనివృత్తి రేవ, కింతు క్రియార్థా. క్రియా అర్థః ప్రయోజనం యస్యా స్సా క్రియార్థా, సంసృతిః వ్యర్థా పరమపురుషార్థశూన్యాపి, దుఃఖనివహం దుఃఖసమూహం, వహతి ప్రాపయతి, అహంకారమూలా సంసృతి రుత్తరోత్తరకర్మార్జనహేతు, స్తస్మాన్మోక్షవిరోధినీ దుఃఖావహా చేత్యర్థః, ౯

అహ్న్యాపృతార్థకరణా నిశి నిశ్శయానా నానామనోరథధియా క్షణభగ్ననిద్రాః,
దైవాహతార్థరచనా ఋషయోపి దేవ యుష్మత్ప్రసఙ్గవిముఖా ఇహ సంసరన్తి. ౧౦

త్వం భావయోగపరిభావితహృత్సరోజ ఆస్సే శ్రుతేక్షితపథో నను నాథ పుంసామ్,
యద్యద్ధియా త ఉరుగాయ విభావయంతి తత్తద్వపుః ప్రణయసే సదనుగ్రహాయ. ౧౧

నాతి ప్రసీదసి తథోపచితోపహారై రారాధిత స్సురగణై ర్హృది బద్ధకామైః,

---

(అహ్నీతి.) అహ్న్యాపృతార్థకరణాః. అహని వ్యాపృతాని అర్థకరణాని శబ్దాదివిషయేంద్రియాణి యేషాం తే. ఆర్తేతి పాఠే, వ్యాపృతాని ఆర్తాని దుఃఖితాని కరణాని యేషాం త ఇత్యర్థః. నిశి రాత్రౌ. నిశ్శయానాః నితరాం శయానాః, నివృత్తబాహ్యేంద్రియవ్యాపారాః విషయసుఖలవోపి నాస్తీ త్యభిప్రాయః. నానాభూతేషు మనోరథేషు. ధియా స్వప్నదర్శనేనేత్యర్థః, క్షణే క్షణే భగ్నా నిద్రా యేషాం తే, దైవాహతార్థరచనాః దైవేన ఆహతాః వితథీకృతాః అర్థరచనాః ప్రయోజనవిషయవ్యాపారాః యేషాం తే, ఋషయోపి త్వద్భక్తివిరహితా శ్చేదేవంవిధాభూత్వా సంసరన్తీత్యర్థః. ౧౦

ఏవం దేహాత్మమానినాం భగవద్భక్తివిధురాణాం సంసృత్యనివృత్త్యభిదానేన భక్త్యేకలభ్యత్వమేవ సుద్రఢయ్య నిష్కామేషూపాసకేషు భగవత్సౌలభ్య మాహ (త్వమితి ద్వాభ్యాం.) హే నాథ, పుంసాం స్వభక్తానాం, భావయోగో భక్తియోగ, స్తేన పరిభావితే శోధితే. హృత్సరోజే హృదయకమలే. శ్రుతేక్షితపథః, శ్రుతం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం ఈక్షితం వివేకాదిజన్య ముపాసనాత్మకం. ఈక్షిత మితి భావేక్తః. శ్రుతేక్షితే, పన్థాః ఉపాయో యస్య ప్రాప్తౌ స శ్రుతేక్షితపథః, ఏవంభూత స్త్వం, ఆస్సే తిష్ఠసి, హే ఉరుగాయ, తే స్వపుమాంసః, ధియా, తే తవ. యద్య ద్వపుః ధ్యాయంతి తత్తద్వపు స్సత్సు అనుగ్రహాయ, ప్రణయసే ప్రకటయసే, యాదృశవిగ్రహవిశిష్టం త్వాం విశేషతో భావయంతి తాదృశవిగ్రహవిశిష్టో భవసీత్యర్థః, అనేన సౌలభ్యముక్తమ్. ౧౧

నిష్కామానా మేవ భవాఞ్ సులభ ఇత్యాహ (నేతి.) సురగణై రనుకూలజనైః "విష్ణుభక్తిపరో దైవో విపరీత స్తథాసుర" ఇతి వచనాత్ కథంభూతై ర్హృది బద్ధకామైః ప్రసక్తకామైః. సకామాపి భగవద్భక్తి రాసురప్రకృతీనాం న సంభవతీత్యభిప్రాయః, ఏవంభూతై స్సురగణైః కర్తృభిః. ఉపచితోపచారైః పుష్కలోపచారైః, రారాధితో భవ, న్నాతిప్రసీదసి. అత్యంతం ప్రసన్నో న భవసి. నిరతిశయమోక్షసుఖప్రదో న భవసి. కింత్వల్పసుఖప్రదో ఏవసీత్యర్థః, కుత ఇత్యత ఆహ - యద్యస్మాత్ అసదలభ్యయా. అసద్భిః దేహ మాత్మతయా ఽనుసంధదద్భిః, లబ్ధు మశక్యయా సర్వభూతదయయా.

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే పీదనం)

యత్సర్వభూతదయయా ఽసదలభ్యయైకో నానాజనే ష్వవహిత స్సుహృదంతరాత్మా. ౧౨

పుంసా మతో వివిధకర్మభిరధ్వరాద్యై ర్దానేన చోగ్రతపసా వ్రతచర్యయా చ,
ఆరాధనం భగవత స్తవ సత్క్రియార్థో ధర్మో ఽర్పితః కర్హిచి న్మ్రియతే న యత్ర. ౧౩

శశ్వ త్స్వరూపమహసైవ నిషిద్ధభేదమోహాదిబోధధిషణాయ నమః పరస్మై.

సర్వేషు భూతే ష్వాత్మతయా ఽవస్థితే సతి త్వయి, కస్మి న్నపి భూతే కృతో ద్రోహ స్త్వయ్యేవ కృతో భవతీతి బుద్ధ్యా సర్వేషు భూతేషు క్రియమాణయా స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షాపరపర్యాయయా దయయా భవా న్ప్రసీదతి, సర్వభూతానా మీశ్వరశరీరత్వానుసంధానపరాణా మేవ సులభ ఇతి భావః, శరీరాత్మభావ మేవోపపాదయతి - నానాజనేషు సమస్తజనేషు, అవహితః స్థితః, కథ మవస్థితః. అంతరాత్మా జీవాంతః ప్రవేశనేపి తద్గతదోషై రస్పృష్టః, ప్రశాసితృత్వేన ధారకత్వేన స్థితః; అత ఏవ, సుహృత్, కామనాపూర్వకాద్యజ్ఞానకర్మణోపి, సర్వభూతదయా త్వత్ప్రసాదహేతు రిత్యర్థః. ౧౨

యతో ఽభిసంహితఫలై రుపచారై ర్నాతి ప్రసన్నః, అతఏవ సత్కర్మణా మీశ్వరారాధనవేషేణానుష్ఠానం కార్య మిత్యాహ (పుంసా మితి.) అతః అభిసంహితఫలానాం కర్మణా మీశ్వరాప్రసత్తిహేతుత్వా త్సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనస్యైవ తత్ప్రసాదహేతుత్వా చ్చ హేతోః పుంసాం భగవంత మారాధయితౄణాం సంబంధిభిః, అధ్వరాద్యైః యజ్ఞాదిభిః నానావిధశ్రౌతస్మార్తకర్మభిః. దానాదయః. ప్రదర్శనార్థాః, తపః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిః, వ్రతచర్యా వ్రతానుష్ఠానం. ఏభిః, భగవత స్తవ, య, దారాధనం, త త్సత్క్రియార్థః సత్క్రియాణాం సత్కర్మణాం, అర్థః ప్రయోజనం. త్వదారాధనైకప్రయోజనవేషేణ సర్వాణి కర్మా ణ్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. ఏవం విధకర్మానుష్ఠాన స్యాక్షయిష్ణుఫలసాధనత్వ మాహ. ధర్మః యజ్ఞాదిరూపః, యత్ర యస్మి న్త్వయి, అర్పితః తత్సత్కారైకప్రయోజనః, న తు స్వర్గాదిఫలద ఇతి బుద్ధ్యా, త్వ య్యర్పితః, కర్హిచి త్కదాచి త్కథంచిదపి న మ్రియతే న వినశ్యతి. భగవదుపాసనాద్వారా నిత్యపురుషార్థహేతు ర్భవతీత్యర్థః. తథా చ గీతం భగవతా, నేహాభిక్రమనాశో ఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే, స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయా దితి. ౧౩

ఏవ మనభిసంహితఫలకర్మయోగస్య భగవదారాధనరూప స్యాక్షయిష్ణుఫలసాధనత్వ మభిధాయ తస్యైవ ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకానుష్ఠేయత్వ ముభయో రపి భగవదుపాసనాంగత్వ

విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు నిమిత్తలీలారాసాయ తే చకృమహే నమ ఈశ్వరాయ. ౧౪

యస్యావతారగుణకర్మవిడమ్బనాని నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతి,
తేఽనేకజన్మశమలం సహసైవ హిత్వా సంయా న్త్యపావృత మృతం త మజం ప్రపద్యే.

ముపాసనస్య కారణవిషయత్వం చాభిప్రయ న్నమస్కరోతి (శశ్వ దితి,) శశ్వత్ సదా స్వరూపమహ సైవ ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేనైవ, భేదః దేవమనుష్యాదిభేదః మోహః దేహాత్మ భ్రమస్వతన్త్రాత్మభ్రమాదినిమిత్త మజ్ఞానం, ఆదిశబ్దేన తత్ప్రియుక్తశోకాదయో వివక్షితాః నిరస్తాః భేదాదయో యేషాం యోగినాం, తేషాం, యోఽవబోధః స్వస్వరూపవిషయకం జ్ఞానం, ధిషణా భగవదు పాసనాత్మికా బుద్ధిః, ఏతే స్వప్రాప్త్యుపాయభూతే యస్య తస్మై, ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్య జ్ఞాననిరస్తభేదమోహప్రభృతిసాంసారికధర్మయోగ్యుపసంహృతజ్ఞానయోగకర్మయోగాంగకోపాసనావిషయ భూతాయేత్యర్థః, యద్వా చతుర్థ్యంతపాఠే, స్వస్వరూపావిర్భావేన స్వస్మి న్నసంస్పృష్టదేవమను ష్యాదిభేదరూపమోహాయ, అంతరాత్మతయాఽవస్థితస్యాప్యనాత్మగతదోషాస్పృష్టాయేత్యర్థః, అతఏవ, పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ, తత్ర హేతుః, విశ్వస్య జగతః, స్థితిలయేషు నిమిత్తభూతా, యా, లీలా క్రీడా, తస్యాః, రాసో రసో, యస్య తస్మై, ఈశ్వరాయ నియంత్రే, ప్రకృతిపురుషయో రసం భావితస్వలీలైకప్రయోజనజగద్వ్యాపారాయేత్యర్థః, అనేన ప్రకృతిపురుషవిలక్షణతన్నియంతృజగత్కారణ విషయకోపాసన మేవ ముక్తిసాధనమిత్యభిప్రేతం, ఏవంభూతాయ, తే తుభ్యం, నమ శ్చకృమహే నమః కరవామ. ౧౪

నను పరిపూర్ణ స్యావాప్తసమస్తకామస్య లీలార్థ మపి జగద్వ్యాపారో నోపపద్యత ఇత్యా శంక్య భవభయాభిత ప్తసాంసారికజీవానుజిఘృక్షయా సంఘటత ఇత్యభిప్రయం స్త దవతారగుణ కర్మణా మనువచనస్య తత్ప్రాప్త్యుపాయతా మావిష్కుర్వం చ్ఛరణం వ్రజతి. యస్య తవ, అవ తారగుణకర్మణాం విడమ్బనాని అనుకరణాని, యేషు తాని, నామాని దేవకీనందన, దాశరథే, సర్వజ్ఞ, భక్తవత్సల, గోవర్ధనధర, కంసారాతే, రావణాంతకేత్యాదీని, అసువిగమే ప్రాణోత్క్రమణకాలే, వివశాః పరవశా అపి, యే, గృణంతి ఉచ్చారయంతి, తే అనేకజన్మార్జితం, శమలం పుణ్యపాపరూపం, సహసా అచిరేణ హిత్వా విధూయ, అపావృతం నిరస్తావరణం, ఋతం బ్రహ్మ, సంయాంతి ప్రాప్నువంతి, త మజం కర్మాయత్తోత్పత్త్యాదిరహితం, త్వాం, శరణం ఉపాయం, ప్రపద్యే అధ్యవస్యామి, అనేన, శక్త్యాఽసువిగమానుస్మరణాదీనాం తత్ప్రసత్తిమాత్రహేతుత్వం, ఉపాయత్వం తు భగవత ఏవేత్యభి ప్రేతం, తథాచ శ్రూయతే, అమృతస్యైష సేతు రితి సేతుః ప్రాపకః, స్వకీయావతారగుణకర్మప్రతిపాదక నామాద్యనుస్మరణా, దిమేఽతితరేయు, రిత్యనుజిఘృక్షయైవ భగవతో జగద్వ్యాపార ఇతి భావః. ౧౫

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

యో వా అహం చ గిరిశశ్చ విభుస్స్వయం చ స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతవ ఆత్మమూలమ్,
మత్త్వా త్రిపాద్వవృధ ఏక ఉరుప్రరోహ స్తస్మై నమో భగవతే భువనద్రుమాయ. ౧౬

లోకో ఽవికర్మనిరతః కుశలే ఽప్రమత్తః కర్మణ్యయం త్వదుదితే భవదర్శనే స్వే.

భవతు భగవద్గుణానుకీర్తనాదే స్తత్ప్రాప్త్యుపాయత్వ మథాపి సృష్ట్యాదివ్యాపారాణాం చతుర్ముఖాదికర్తృకత్వశ్రవణా త్కథం "విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు నిమిత్తలీలా రాసాయే" త్యుక్త మత ఆహ (య ఇతి.) ప్రథమ, మేకః అవిభక్తనామరూపః, స్థిత్యుద్భవప్రలయానాం హేతవః కర్తారః, స్వయం విభుః భగవాన్, అహం బ్రహ్మా, గిరిశో రుద్ర శ్చ, యో వై భగవా నేవేత్యర్థః, హిరణ్యగర్భరుద్రతన్మధ్యవర్త్యవతారరూపవా నిత్యర్థః, స్వయ మిత్యనేన, స్థితిం స్వావతారరూపేణ సృష్టిసంహారౌ బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవాంతఃప్రవేశేన కరోతీతి ద్యోతితం "సృష్టిం తతః కరిష్యామీ" తి స్మరణాత్, స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతవ ఇతి చతుర్థ్యంతం వా. భావప్రధానో నిర్దేశః, స్థిత్యాదికర్తృత్వాయ హిరణ్యగర్భరుద్రస్వావతారరూపో భూత్వేత్యర్థః, ఆత్మమూలం ఆత్మైవ మూలం యస్య తదాత్మమూలం, అకార్య మిత్యర్థః, ఏవంభూతం. త్రిపాత్ నిత్యవిభూతిం, మత్త్వా అతీత్య "త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః" ... "భిత్వేత్యపి పాఠే" అయ మేవార్థః. యద్వా, స్థిత్యాదిహేతుభూతస్వావతారాదిరూపేణ త్రిపాత్ త్రిస్కంధః, ఆత్మమూలం ప్రధానం, భిత్వా మహదాదిసమష్టిప్రభృతివ్యష్టిపర్యంతం, పరిణమయ్య, ఉరుప్రరోహః, ఉరవః ప్రరోహాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిస్థావరాదిరూపా శ్శాఖోపశాఖపత్రపుష్పఫలాదయో యస్య సః, ఏవంభూతో యః ప్రవవృధే. తస్మై భువనద్రుమాయ భగవతే నమః. హిరణ్యగర్భాదిరూపేణ సృష్ట్యాదివ్యాపార స్త్వయైవ క్రియత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౬

ఏవ "మూర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ" మిత్యాదినా నిరూపితవృక్షం భగవంత మాకారాంతరేణ వృక్షరూపం నమస్కృత్య, ప్రకృతం తస్య భక్తానుగ్రాహకత్వమేవాహ (లోక ఇతి.) యో భగవాన్ త్వదుదితే వేదాత్మికయా వాచా త్వయా గదితే, భవదర్చనే భవదారాధనరూపే, స్వే స్వవర్ణాశ్రమోచితే. కుశలే క్షేమంకరే కర్మణి, యోఽయం లోకః అప్రమత్తః ప్రమాదరహితః, అవికర్మనిరతః. వికర్మ అసత్కర్మ అతన్నిరత శ్చ భవతి తస్య లోకస్య, జీవితాశాం సంసారశ్రద్ధాం, సద్యః అచిరేణ, ఛినత్తి, కుతః, బలవాన్ సర్వశక్తిత్వా దిత్యర్థః, తస్మై సర్వశక్తయే అనిమిషాయ వైరాగ్యోత్పాదనావసరాపేక్షాయ, భగవతే, తుభ్యం నమో, ఽస్తు స్తాత్, అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మై రారాధయతాం సాంసారికధర్మశ్రద్ధాం విధున్వన్ వైరాగ్యోత్పాదనే నానుగృహ్ణా తీత్యర్థః. యద్వా

య స్తావ దస్య బలవా నిహ జీవితాశాం సద్య శ్ఛిన త్త్యనిమిషాయ నమోఽస్తు తస్మై.

యస్మాద్బిభేమ్యహ మపి ద్విపరార్ధధిష్ణ్య మధ్యాసిత స్సకలలోకనమస్కృతం యత్,
తేపే తపో బహుసవో ఽవరురుత్సమాన స్తస్మై నమో భగవతేఽధిమఖాయ తుభ్యం.౧౮

తిర్మఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు జీవయోని ష్వాత్మేచ్ఛయా ఽఽత్మకృతసేతుపరిప్లవాయ,

---

వికర్మనిరతః ప్రమత్త ఇత్యేవ చ్ఛేదః. అత్ర వ్యతిరేకముఖేన భక్తానుగ్రాహకత్వ మాహ. వికర్మసు స్వరూపాననుబంధిషు, అహంమమాభిమానగర్భేషు వైషయికసుఖసాధనేషు నిరతః, త్వదారాధనరూపే తు కర్మణి, యో లోకః, ప్రమత్త. స్తస్య అభక్తలోకస్య, జీవితాశాం జీవనేచ్ఛాం, కాలశరీరకో యో భగవాన్, ఛినత్తి, తస్మై నిమిషాయ కాలరూపిణే, నమః, అనేన భక్తానుగ్రాహకత్వ మర్థసిద్ధం. స్వానురూపభగవదారాధనరూపకర్మభి రారాధితో భగవా నుపాసనాం నిర్వర్త్య న్నిరతిశయమోక్షాఖ్య ఫలం ప్రయచ్ఛతీత్యుక్తమ్. ౧౭

ఇమ మేవార్థం సదృష్టాన్తేన ద్రఢయ న్నమస్కరోతి (యస్మా దితి.) య ద్ద్విపరార్ధ ధిష్ణ్యం ద్విపరార్ధకాలస్థాయి స్థానం సత్యాఖ్యలోకం, కథంభూతం సకలలోకనమస్కృతం సకలై రర్వాచీనలోకై ర్నమస్కృతం సంమానితం, అధ్యాసితః ఆరూఢోప్యహం, యస్మా త్కాలశరీరకా త్త్వత్తః, బిభేమి "భీషాస్మాద్వాతః పవత" ఇత్యుక్తరీత్యా త్వదధీనః స్వాధికారే ఽప్రమత్తోఽహ మపీద మపి ధిష్ణ్యం ద్విపరార్ధావసానే వినంక్ష్యతీతి బిభేమి, భీత స్సన్ యం త్వా మేవాఽవరురుత్సమానః అవరోద్ధు మిచ్ఛన్ ప్రేప్సు రిత్యర్థః. బహుసవః బహవ స్సవాః త్వదారాధనరూపా, యాగా యస్య స ఏవంభూత స్తప స్తేపే కరోమి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, తస్మై భగవతే అధిమఖాయ మఖారాధ్యాయ, మఖఫలప్రదాత్రే చ నమః. "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చే"తి గీతత్వాత్ "విసఖాయేతి పాఠాంతరం" తదా. అసహాయాయేత్యర్థః. ౧౮

ఏవం నమః పరస్మై ఇత్యాదినా పరత్వభక్తానుగ్రాహకత్వాదివిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్య పరత్వప్రయుక్తోపాస్యత్వనిర్వాహకసౌశీల్యసౌలభ్యగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (తిర్య గిత్యాదినా.) సౌశీల్యం హిమవతో మన్దై స్సహ నైరన్తర్యేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం సౌలభ్యం నామ స్వతో వాఙ్మనసాగోచరస్య సకలమనుజనయనవిషయతాం గతత్వం, ఏతద్ద్వయం సూపాస్యత్వాపాదక మవతారకథనే నోపపాదయతి, తిర్యగాదిషు జీవయోనిషు, ఆత్మేచ్ఛయా ఆత్మీయసంకల్పేనైవ, న తు కర్మణేత్యర్థః. అవరుద్ధదేహః స్వీకృతమూర్తిః, రేమే, కిమర్థం, ఆత్మకృతసేతుపరిప్లవాయ స్వకృత

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

రేమే నిరస్తరతి రప్యపలబ్ధదేహ స్తస్మై నమో భగవతే పురుషోత్తమాయ. ౧౯

యోఽవిద్యయా నుపహతోపి దశార్ధవృత్త్యా నిద్రా మువాహ జఠరీకృతలోకయాత్రః,
అన్తర్జలే హి కశిపుస్పర్శానుకూలాం భీమోర్మిమాలిని జనస్య సుఖం వివృణ్వన్. ౨౦

య న్నాభిపద్మభవనా దహ మాస మద్య లోకత్రయోపకరణో యదనుగ్రహేణ,

మర్యాదానాం పరిప్లవాసు ఉన్మజ్జనాయ రక్షణాయేత్యర్థః, పరీప్సయేతి పాఠే అధ్యయనేన వసతీతివ ద్ధేత్వర్థే తృతీయా పరీప్సా రిరక్షా, తదర్థ మిత్యర్థః, స్వయం కథంభూతోపి, నిరస్తరతి రపి, నిరతిశయానందస్వస్వరూపానుభవే నైవ కదాచి దప్యస్పృష్టవైషయికసుఖోపి, రేమే తిర్యగాదిసజాతి చేష్టితాని కుర్వన్ రేమే, తిర్యక్ష్వవతారా మత్స్యకూర్మవరాహహంసాదయః, మనుష్యేషు రామకృష్ణా దయః, విబుధేషు వామనాదయః, ఏవం స్వసంకల్పేనైవ స్వస్వభావ మజహదేవ తత్తద్యోని ష్వవతీర్య తత్సజాతీయదివ్యచేష్టితాని కుర్వ న్నక్రూరోద్ధవమాలాకారగుహశబరీప్రముఖా ననవధికదయాసౌహార్దా నురాగభావావలోకనాలాపామృతదానేనాఽఽప్యాయయన్ సకలమనుజనయనవిషయతాం ప్రాప్నోషీత్యభి ప్రాయః, ఏవంభూతాయ భగవతే పురుషోత్తమాయ త్రివిధచేతనాచేతనవిలక్షణాయ, తే, నమః ౧౯

ఏవం స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్యాథ స్వమనీషితం విజిజ్ఞాప యిషు స్తాత్కాలికం పరిదృశ్యమాన మనిరుద్ధరూపం ప్రస్తువ న్నమస్కరోతి (యోఽవిద్యయేతి ద్వాభ్యామ్) దశార్ధం పంచ వృత్తయో యస్యా స్తయా. తామిస్రాంధతామిస్రమోహమహామోహతమోరూపాః పంచావిద్యావృత్తయః, వృక్షగుల్మలతావీరుత్తృణగతాః పంచపర్వా జ్ఞానవృత్తయః, తమోమోహాదయ ఇతి కేచిత్, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛామరణే ష్వజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్, ఏవంభూతయా అవిద్యయా నిద్రాహేతుభూతయా, అనుపహతోపి అనభిభూతోపి, యోగనిద్రాం, ఉవాహ ప్రాప్తవాన్, తస్మై నమ ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః. కథంభూత ఉవాహ, జఠరీకృతలోకయాత్రః ఉదరే నివేశిత జగద్వృత్తాంతః, అహి రనంత ఏవ, కశిపు శ్శయ్యా, తయా స్పర్శోఽనుకూలో యస్యా స్తాం నిద్రాం భీమానా మూర్మీణాం మాలాః విద్యన్తే యస్మి న్నంతర్జలే, నిద్రాణస్యాఽవివేకినో జనస్య, నిద్రాసుఖ మీదృ గితి, వివృణ్వన్ ప్రదర్శయ న్నివేత్యర్థః. ౨౦

కించ, యస్య నాభిపద్మ మేవ భవనం, తస్మా ల్లోకత్రయోపకరణః లోకత్రయ ముప కరణం యస్య స లోకత్రయోపకరణః త్రైలోక్యపతి రిత్యర్థః, ఏవంభూతోఽహం, యదనుగ్రహేణ

తస్మై నమస్త ఉదరస్థభవాయ యోగనిద్రావసానవికసన్నళినేక్షణాయ. ౨౧

సోఽయం సమస్తజగతాం సుహృదేక ఆత్మా సత్త్వేన యన్మృడయతే భగవాన్ భగేన,
తేనైవ మే దృశ మనుస్పృశతాద్యథాఽహం స్రక్ష్యామి పూర్వవ దిదం ప్రణతప్రియోఽసౌ.

ఏష ప్రసన్నవదనో రమయాఽఽత్మశక్త్యా య ద్య త్కరిష్యతి గృహీతగుణావతారః,
తస్మిన్ స్వవిక్రమ మిదం సృజతోఽపి చేతో యుఞ్జీత కర్మశమలం చ యథా విజహ్యామ్.

యస్య భగవతోఽనుగ్రహేణ, ఆసం ఆవిరభవం, తస్మై ఉదరస్థభవాయ ఉదరస్థః భవః కార్యవర్గో యస్య తస్మై యోగనిద్రావసానే వికసన్నలినవ దీక్షణం యస్య తస్మై, తే. నమ ఇత్యర్థః. ౨౧

ఏవం స్తుత్వా మనీషితాని ప్రార్థయతే (సోఽయ మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) సమస్తజగతాం చేతనాచేతనానాం, ఆత్మా, అతఏవ సుహృత్. సోఽయం భగవాన్, యేన సత్త్వేన జ్ఞానేన, విజ్ఞానసత్త్వమయ విగ్రహేణ వా భగేన ఐశ్వర్యేణ చ విశ్వం, మృడయతే సుఖయతే, తేనైవైశ్వర్యేణ మే, దృశం ప్రజ్ఞాం, అనుస్పృశతాత్ యోజయతాత్, దత్తా దితి యావత్. యథా, ఇదం విశ్వం పూర్వకల్పవ త్స్రక్ష్యామి, సృష్టిక్షమౌపయికీం ప్రజ్ఞా మనుస్పృశతా దిత్యర్థః, ప్రార్థనాయా నైష్ఫల్యశంకాం వారయతి అసౌ సమస్తసుహృత్సర్వాంతర్యామీ భగవాన్, ప్రణతేషు ప్రియః నిరతిశయప్రీతియుక్తః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి గీతత్వాత్, ప్రణతప్రియత్వా త్ప్రణతార్థితార్థపరిదాన దీక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ౨౨

నను విశ్వసృష్ట్యర్థ మేవ సృష్ట స్త్వం స్వబంధకరీం విశ్వసృష్ట్యుపయుక్తాం ప్రజ్ఞాం ప్రార్థయితుం నార్హసీ త్యాశఙ్కాం నిరాకుర్వ న్నన్యదపి ప్రార్థయతే (ఏష ఇతి.) ఏష భగవాన్ ప్రసన్న వదనః, ఆత్మశక్త్యా ఆత్మన స్స్వస్యాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, రమయా లక్ష్మ్యా సాకం, గృహీతాః అపరిత్యక్తాః, గుణాః స్వాభావికసర్వజ్ఞత్వాపహతపాప్మత్వాదయః జ్ఞానశక్త్యాదయ శ్చ గుణాః. యేషు తథాభూతా అవతారాః యస్య సః, యద్య త్కరిష్యతి య ద్య, ద్దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిసజాతీయచేష్టితం. కరోతి, తస్మిన్ కర్మణి, మే, చేతః చిత్తం, యుఞ్జీత, తత్తదవతారగుణకర్మానుభవయుక్తం స్యాత్, కథంభూతస్యాఽపి మే, స్వవిక్రమం స్వస్య తవ విక్రమః ప్రభావో యస్మిన్, తదిదం, విశ్వం, సృజతోఽపి తవాఽఽజ్ఞయా త్వద్విభూతిభూత మిదం విశ్వం సృజతోఽపి మే, చేత స్త్వద్గుణకర్మానుభవం యథా భవే త్తథాఽనుగృహ్ణా త్విత్యర్థః, కిం గుణకర్మానుభవాసక్తిప్రార్థ నేనేతి శఙ్కానిరాసాయాహ, యథా చ దురితనివర్తకగుణకర్మానుభవాసక్త్యా కర్మశమలం సంసృతిహేతుభూత మనాదిపుణ్యాపాపరూపమాలిన్యం, విజహ్యాం త్యజేయం, భవదనుగ్రహేణ త్వదవతారగుణకర్మా ణ్యనుభవన్ త్వద్విభూతిభూతం జగ త్త్వత్కైఙ్కర్యవేషేణ సృజతో మే త్వత్కైఙ్కర్య ప్రార్థనాయుక్తైవేతి భావః. ౨౩

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

నాభిహ్రదా దిహ సతోఽమ్భసి యస్య పుంసో విజ్ఞానశ క్తి రహ మాస మనన్తశ క్తేః,
రూపం విచిత్ర మిద మస్య వివృణ్వతో మే మారీరిషీష్ట నిగమస్య గిరాం విసర్గః. ౨౪

సోఽసా వదభ్రకరుణో భగవా న్వివృద్ధప్రేమస్మితేన నయనామ్బురుహం విజృమ్భన్,
ఉత్థాయ విశ్వవిజయాయ చ నో విషాదం మాధ్వ్యా గిరా ఽపనయతా త్పురుషః పురాణః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

స్వసంభవం నిశామ్యైవం తపోవిద్యాసమాధిభిః,
యావ న్మనో వచ స్స్తుత్వా విరరామ స ఖిన్నవత్. ౨౬

ఏవం సృష్ట్యౌపయికీం ప్రజ్ఞాం మనస స్తదవతారగుణకర్మాసక్తిం చ సంప్రార్థ్య, అథ తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకవేదరాశ్యవిస్మరణం ప్రార్థయతే (నాఽభిహ్రదా దితి.) ఇహాఽమ్భసి అస్మి న్నుదకే, సత శ్శయానస్య, యస్య అనంతశ క్తేః. అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానబలక్రియాశ క్తేః, పుంస స్తవ, నాభిహ్రదా, ద్విజ్ఞానశ క్తిః విజ్ఞానం శ క్తిః రపృథక్సిద్ధవిశేషణం యస్య సః. జ్ఞానగుణకోఽహం, ఆసం జాతః, అస్య భగవతః తవ, విచిత్రం అద్భుతం రూపం శరీరం, ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్ విస్తార యతో, మే, నిగమస్య వేదస్య, గిరాం వేదావయవభూతానాం వాచాం విసర్గః ప్రసరః ఉచ్చారణ మితి యావత్, మారీరిషీష్ట మాక్షీణ స్స్యాత్, తథాఽనుగృహ్ణా త్విత్యర్థః. ౨౪

అథాఽఽభిముఖ్యేన తత్సంభాషణం ప్రార్థితస్య సర్వస్య నిదానభూతం ప్రార్థయతే (స ఇతి.) అదభ్రకరుణః అనల్పకృపః, పురాణః పురుషః, సోఽసౌ భగవాన్. వివృద్ధప్రేమస్మితేన, వివృద్ధః ప్రేమా యస్మిన్ తథాభూతేన స్మితేన, నయనామ్బురుహం, విజృమ్భన్ ఉల్లాసయన్, వికాసయ న్నితి యావత్. విశ్వస్య విజయాయ ఉద్భవాయ, చకారా దస్మదనుగ్రహాయ చ, ఉత్థాయ మాధ్వ్యా మధురయా గిరా, నః విషాదం, అపనయతాత్ నిరాకుర్యాత్. ౨౫

స్తుతి ముపసంహరతి (స్వసంభవ మితి.) స్వస్య సంభవో యస్మా త్తం, భగవంతం, తపోవిద్యాసమాధిభిః కర్మజ్ఞానభ క్తిభిః, నిశామ్య దృష్ట్వా. ఏవం ఉ క్తప్రకారేణ, యావన్మనోవచః స్వమనోవాగనుసారేణ, యథాశ క్తి, స్తుత్వా న తు సాకల్యేనేత్యర్థః, ఇషుక్షయా న్నివ ర్తంతేనాఽంతరిక్షక్షితిక్షయాత్, మతిక్షయా న్నివ ర్తంతేన గోవిందగుణక్షయా దితి వచనాత్, ఖిన్నవత్ శ్రాంతవత్ విరరామ. ౨౬

అథాఽభిప్రేత మాలక్ష్య బ్రహ్మణో మధుసూదనః,
విషణ్ణచేతస స్తస్య కల్పవ్యతికరామ్భసా ౨౭

లోకసంస్థానవిజ్ఞాన ఆత్మనః పరిఖిద్యతః,
త మాహాఽగాధయా వాచా కశ్మలం శమయ న్నివ. ౨౮

శ్రీ భగవా నువాచ—

మా వేదగర్భగా స్తన్ద్రీం సర్గ ఉద్యమ మావహ,
తన్మయాఽఽపాదితం హ్యగ్రే య న్మాం ప్రార్థయతే భవాన్. ౨౯

భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయామ్,
తాభ్యా మన్తర్హృది బ్రహ్మన్ లోకాన్ ద్రక్ష్య స్యపావృతాన్. ౩౦

తత ఆత్మని లోకే చ భక్తియుక్త స్సమాహితః,

ఆత్మనః స్వస్య, లోకసంస్థానవిజ్ఞానవిషయే పరిఖిద్యతః కల్పవ్యతికరామ్భసా, విషణ్ణచేతసః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాఽభిప్రేతం. అన్వీక్ష్య, మధుసూదన, స్తం బ్రహ్మాణం, అగాధయా గభీరయా వాచా, కశ్మలం మోహం శమయ న్నివాహ, ఉవాచేతి ద్వయో రన్వయః. ౨౭—౨౮

వచన మేవాహ (మేతి.) హే వేదగర్భ బ్రహ్మన్, తన్ద్రీం విషాదకృతపారవశ్యం, మాగాః మాప్రాప్నుహి, కింతు, సర్గే సృష్టౌ, ఉద్యమం ప్రయత్నం, మావహ కురు, భవాన్ యత్ "తేనైవ మే దృశ మనుస్పృశతా" దిత్యాదినా ప్రార్థయతే, త దగ్రే పూర్వ మేవ, మయా ఆపాదితం సంపాదితమ్. ౨౯

తర్హి కథ మహం సృష్టిప్రకారం న జానామీత్యత ఆహ (భూయ ఇతి.) భూయః పునః, తపః కర్మయోగం, మదాశ్రయాం మద్విషయాం చ విద్యాం ఉపాసనాం, తంత్రేణ జ్ఞానయోగోపి విద్యాశబ్దేన వివక్షితః. ఆతిష్ఠ కురు, తాభ్యాం తపోవిద్యాభ్యాం, అంతర్హృది హృదయకమలమధ్యే, హే బ్రహ్మన్, అపావృతాన్ లోకాన్. యథావ ద్ద్రక్ష్యసి. ౩౦

(తతః) యథావ ల్లోకదర్శనానంతరం. మద్భక్తియుక్తః సమాహితచిత్త స్త్వం, ఆత్మని స్వస్మిన్ లోకే చ సర్వస్మిం శ్చేతనాచేతనాత్మకే జగతి చ తతం వ్యాప్తం, మాం, మయ్యాత్మనీతి. సామానాధికరణ్యం. "ఆత్మన ఇతి పాఠే" ఆత్మనో జీవా నిత్యర్థః, యద్వా, ఆత్మనో మమ, లోకాన్

(అజేన, లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ద్రష్టాసి మాం పరం బ్రహ్మ మయి జీవాం స్త్వ మాత్మనః. ३०

యదా తు సర్వభూతేషు దారు ష్వగ్ని మివ స్థితమ్,
ప్రతిచక్షీత మాం లోకో జహ్యా త్తర్హ్యేవ కశ్మలమ్. ३२

యదా రహిత మాత్మానం భూతేంద్రియగుణాశయైః,
స్వరూపేణ మయోపేతం పశ్యన్ స్వారాజ్య మృచ్ఛతి. ३३

శరీరభూతాన్, యద్వా ఆత్మనో మత్తః ప్రసూతాన్, లోకాన్, మయి యథావ ద్ద్రష్టాసి ద్రష్టు మర్హసీత్యర్థః, సర్వచేతనాచేతనాంతర్యామిణం ధారకం మాం మద్వ్యాప్యాన్ ధార్యాన్ లోకాం శ్చ పశ్యసీత్యర్థః, సర్వాత్మకబ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ మోహో నివర్తత ఇత్యభిప్రాయః. ३०

ఇద మేవ కృత్స్నచిదచిద్విలక్షణత్వేన తదంతర్యామితయా చోపాసనం కశ్మలం చ యథా విజహ్యా మిత్యర్థిత ముక్త్యుపాయోపీత్యాహ (యదా త్వితి.) దారు ష్వగ్ని మివ సర్వభూతేషు స్థితం, మాం, లోకః, యదా తు ప్రతిచక్షీత పశ్యేత్, దారుష్వగ్ని మివేతి దృష్టాంతసామర్థ్యాద్విలక్షణాకారయోగో ఽభిప్రేతః. కౌటిల్యదైర్ఘ్యాదిధర్మో హి దారుగతో న త్వగ్నిగతః, ఏవం కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మతయాఽవస్థితే పరమాత్మని చేతనాచేతనగతకర్మవశ్యత్వసృజ్యసృజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వశేషత్వశరీరత్వాదయో న సంగచ్ఛంత ఇత్యభిప్రాయః. తర్హ్యేవ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణతయా తదంతరాత్మతయా చ దర్శనానంతర మేవ, కశ్మలం దుఃఖం, మోహం వా జహ్యాత్. ३२

ఏవం సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనస్య సాధనత్వ మభిధాయ బ్రహ్మశరీరతయా ప్రకృతివిలక్షణతయా చ స్వాత్మోపాసన మపి తత్సాధన మిత్యాహ (యదేతి.) భూతాని పృథివ్యాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ఆశయో వాసనా, అంతఃకరణం వా, ఏతై ర్విరహితం తత్సంబంధే సతి తదభావాసంభవాదేభ్యో విలక్షణ మిత్యర్థః, స్వరూపేణ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి శ్రుత్యుక్త స్వరూపేణ, మయా ఆత్మనా ధారకేణ, ఉపేతం వ్యాప్తం, ఆత్మీయం ధార్యం, ఆత్మానం జీవాత్మానం, పశ్యన్ ఉపాసీనః, స్వారాజ్యం అకర్మవశ్యత్వం, ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ३३

నానాకర్మవితానేన ప్రజా బహ్వీ స్సిసృక్షతః,
నాత్మావసీద త్యస్మి న్నై్వ వర్షీయా న్మదనుగ్రహః. ౩౪

ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి పాపీయాం స్త్వాం రజోగుణః,
య న్మనో మయి నిర్బద్ధం ప్రజా స్సంసృజతోఽపి తే. ౩౫

జ్ఞాతో ఽహం భవతా త్వద్య దుర్విజ్ఞేయోఽపి దేహినామ్,

నన్వస్తు సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనబ్రహ్మశరీరభూతస్వాత్మోపాసనయో ర్ముక్తిసాధనత్వ మేవ మపి కథం మే సృష్టిరూపవ్యాపారాంతరాసక్తస్య సర్వాత్మకబ్రహ్మానుసంధానం స్యా దితి శోచంత మనుగృహ్ణాతి (నానేత్యాది.) నానాకర్మణాం జీవసంబంధ్యనాదిపుణ్యపాపరూపకర్మణాం, వితానేన విస్తారేణ అనాదికర్మవాసనానుసారేణ, బహ్వీః బహువిధాః, విచిత్రా ఇత్యర్థః, ప్రజాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిరూపాః సిసృక్షతః, తే తవ. ఆత్మా చిత్తం, నావసీదతి న మోహం ప్రాప్నోతి. కింతు, మత్స్వరూపరూపగుణవిభూత్యనుసంధానాసక్త మేవ భవతి. కుత ఏత దత ఆహ, మదనుగ్రహః వర్షీయాన్ బలవత్తర ఇత్యర్థః, వ్యాసంగాంతరాసక్తస్యా తవ చేతో మత్స్వరూపరూపగుణవిభూత్యనుసంధానాసక్త మేవస్యా దిత్యనుగృహ్ణామీత్యర్థః. ౩౪

అనేన తస్మిన్ స్వవిక్రమ మిదం సృజతోపి చేతో యుంజీతేతి విజ్ఞాపిత మనుగృహీతం, అనుగ్రహస్య వర్షీయస్త్వ మేవ దర్శయతి (ఋషి మితి.) ఆద్యం ఆదౌ భవ మాద్యం, ఋషిం మత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకకృత్స్నవేదరాశిద్రష్టారం, త్వాం, పాపీయాన్ బంధకః, రజోగుణః. న బధ్నాతి న సంసారయతి, కుతః, యస్మా న్మదనుగ్రహాత్, ప్రజా స్సంసృజతోపి, తే, మనః, మయి నిర్బద్ధం నితరా మాసక్తమ్. ౩౫

ఏవ మనుగ్రహస్య వర్షీయస్త్వం ప్రదర్శ్య. మత్స్వరూపాదివిషయకం జ్ఞానం మద్విషయకస్తవనం చేత్యేత త్సర్వం మదనుగ్రహా దేవ సంపన్న మిత్యాహ (జ్ఞాతోఽహ మితి త్రిభిః.) దేహినాం దేహాసక్తానాం అభక్తానా మిత్యర్థః. దుర్విజ్ఞేయోపి దుఃఖేనాపి విజ్ఞాతు మశక్యో, ప్యహ, మద్యాధునా, భవతా జ్ఞాతః, యథావత్స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టత్వేన జ్ఞాతః, మయా జ్ఞాత ఇతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ - యద్యస్మా, త్త్వం. భూతేంద్రియగుణాత్మభిః. గుణా స్సత్త్వాదయః. ఆత్మా మనః, ప్రాకృతై ర్భూతాదిభి, రయుక్తం, మాం మన్యసే సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా ప్రాకృతశుద్ధసత్త్వపంచోపనిషన్మయభూతేంద్రియాదియుక్తం మన్యస ఇత్యర్థః.

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

యన్మాం త్వం మన్యసేఽయుక్తం భూతేంద్రియగుణాత్మభిః. ౩౬

తుభ్యం మద్విచికిత్సాయా మాత్మా మే దర్శితో బహిః,
నాళేన సలిలే మూలం పుష్కరస్య విచిన్వతః. ౩౭

య చ్చకర్థాఽఙ్గ మత్స్తోత్రం మత్కథాభ్యుదయాఙ్కితమ్,
యద్వా తపసి తే నిష్ఠా స ఏష మదనుగ్రహః. ౩౮

ప్రీతో ఽహ మస్మి భద్రం తే లోకానాం విజయేచ్ఛయా,
య దస్తోషీ ర్గుణమయం నిర్గుణం మాఽనువర్ణయన్. ౩౯

రూపం యదేత దవబోధరసోదయేనేత్యాదినా తథైవ ప్రతిపాదనాత్. యద్వా యుక్త మిత్యేవ చ్ఛేదః. ఆత్మానో జీవాః భూతాదిభి రచేతనై, రాత్మభి శ్చేతనై శ్చ. విశిష్టం మాం మన్యసే, మచ్ఛేషతయా మచ్ఛరీరతయా మత్సృజ్యపాల్యసంహార్యతయా చ చేతనాచేతనవిశిష్టం మాం. సర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వసత్యకామత్వప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వా ద్యనంతాకారవిశిష్టం మన్యస ఇత్యర్థః. ౩౬

కిం చ మద్విచికిత్సాయాం "అస్తి హ్యధస్తా దిహ కించ నైత దధిష్ఠితం యత్ర సతాఽనుభావ్య" మిత్యేవం రూపాయాం మద్విషయాయాం విచారణాయాం నిమిత్తభూతాయాం, సలిలే, పుష్కరస్య, మూల మధిష్ఠానం, నాళేన మార్గేణ, విచిన్వతః అన్వేషతే తుభ్యం, మే మయా, ఆత్మా విగ్రహః, బహిర్దర్శితః. ౩౭

కించ. అంగ హే బ్రహ్మన్. మత్కథాభ్యుదయాంకితం, మత్కథైవాఽభ్యుదయః తేనాఽంకితం. మత్స్తోత్రం మద్విషయకం స్తోత్రం. చకర్థ కృతవా నసీతి యత్, యద్వా, యచ్చ, తే తవ తపసి నిష్ఠా చేతి య, దేత త్సర్వం, స ఏష మదనుగ్రహః. ౩౮

సర్వస్య మదనుగ్రహకారితత్వా త్తుభ్య మహం ప్రసన్న ఇత్యాహ (ప్రీతోఽహమితి.) యద్గుణమయం కల్యాణగుణప్రచురం, నిర్గుణం హేయగుణరహితం, మా మాం. అనువర్ణయన్, త్వం, లోకానాం, విజయేచ్ఛయా సర్గేచ్ఛయా, అస్తోషీః స్తుతవాన్, అతోఽహం. ప్రీతోస్మి నిరతిశయ ప్రీతియుక్తోస్మి. తే తుభ్యం, భద్ర మస్త్విత్యర్థః. ౩౯

య ఏతేన పుమా న్నిత్యం స్తుత్వా స్తోత్రేణ మాం భజేత్,
తస్యాఽన్వహం ప్రసీదేయం సర్వకామవరేశ్వరః. ౪౦

పూర్తేన తపసా యజ్ఞై ర్దానై ర్యోగై స్సమాధినా,
రాద్ధం నిశ్శ్రేయసం పుంసాం మత్ప్రీతి స్తత్త్వవిన్మతమ్. ౪౧

అహ మాత్మాఽఽత్మనాం ధాతః ప్రేష్ఠ స్సన్ప్రేయసా మపి,
అతో మయి రతిం కుర్యా ద్దేహాది ర్యత్కృతే ప్రియః. ౪౨

సర్వవేదమయేనేద మాత్మనాఽఽత్మాత్మయోనినా,

తవ ప్రీత ఇతి కిం వక్తవ్య మిత్యాహ (య ఇతి.) ఏతేన భవత్కృతేన, స్తోత్రేణ, పుమాన్ నరః, నిత్యం స్తుత్వా మాం భజేత్ తస్య పుంసోపి, అహ, అహం. సర్వేషాం, కామ్యమానానాం, వరాణాం, ఈశ్వరః దాతా, సంప్రసీదేయం ప్రసన్నో భవామి, తవ ప్రసన్న ఇతి కిము వక్తవ్య మిత్యాశయః. ౪౦

మత్ప్రీతే రధిక మన్య చ్ఛ్రేయో నాస్తీత్యాహ (పూర్తేతి.) పూర్తం స్మార్తం పూర్తాదిభిః, రాద్ధం సిద్ధం, నిశ్శ్రేయసఫలం "రాజ్య మితి పాఠే" రాజ్యాని నిశ్శ్రేయసం చ. మత్ప్రీతిః యజ్ఞాదిజన్య మత్ప్రీతినిబంధనౌ భోగమోక్షౌ విత్యర్థః. ఇతి తత్త్వవిదాం మతమ్. ౪౧

ఏతదేవ సహేతుక ముపపాదయతి (అహ మితి.) హే ధాతః బ్రహ్మన్. ఆత్మనాం జీవానాం, అహ మాత్మా అంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః, అతఏవ. ప్రేయసా మపి ప్రీతివిషయాణా మపి మధ్యే. ప్రేష్ఠః నిరతిశయప్రీతివిషయ స్సన్, స్థితః, య త్సంబంధసంబంధా త్సర్వం ప్రియవ ద్భాభాతి, తస్య ప్రియతమత్వం కైముత్యనయసిద్ధం. అతః ఆత్మత్వాత్ ప్రేష్ఠత్వా చ్చ మయ్యేవ రతిం భక్తిం కుర్యాత్, ప్రియః ప్రియత్వేన పరిగృహీతో దేహాది రపి, యత్కృతే యదర్థం రత్యర్థం, భవతి మద్భక్తి రేవ జన్మనో లాభ ఇత్యర్థః. ౪౨

మదనుగ్రహవిషయతయా కృతార్థ స్త్వం మదాజ్ఞారూపజగత్సర్గం కుర్విత్యాహ (సర్వవేదమయేనేతి.) ఆత్మాత్మయోనినా ఆత్మనాం జీవానా, ఆత్మా పరమాత్మా యస్య యోనిః కారణం తేన మద్దత్తేనేత ర్థః. సర్వవేదమయేన మదుపదిష్టసర్వవేదప్రచురేణ, ఆత్మనా జ్ఞానేన, ఆత్మశబ్దో హి మతివాచీ,

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ప్రజా స్సృజ యథాపూర్వం యాశ్చ మయ్యనుశేరతే. ४३

మైత్రేయ ఉవాచ —

తస్మా ఏవం జగత్స్రష్ట్రే ప్రధానపురుషేశ్వరః,
వ్యజ్యేదం స్వేన రూపేణ కంజనాభ స్తిరోదధే. ४४

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం తృతీయస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

మద్దత్తజ్ఞానేనేత్యర్థః. ఇదం జగత్ ఏతదంతర్గతాః ప్రజాః, దేవాదీన్, యథాపూర్వం పూర్వకల్పవత్. సృజ. కథ మవస్థితాః ప్రజాః యాశ్చ యా హి ప్రజాః, మయ్యనుశేరతే ఉపసంహృతా స్తిష్ఠంతి తాస్సృజేత్యర్థః. ४३

భగవద్బ్రహ్మసంవాద ముపసంహరతి (తస్మా ఇతి.) ప్రధానపురుషేశ్వరః ప్రకృతిపురుషయో ర్నియంతా కంజనాభః జగదాత్మకం పద్మం నాభౌ యస్య సః, ఏవంభూతో భగవాన్, తస్మై జగత్స్రష్ట్రే, ఇదం జగన్నిర్మాణప్రకారాదికం, వ్యజ్య జ్ఞాపయిత్వా, స్వేన రూపేణ తిరోదధే స్వకీయదివ్యమంగళవిగ్రహం తిరోహిత మకరో దిత్యర్థః. ४४

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ —

అంతర్హితే భగవతి బ్రహ్మా లోకపితామహః,
ప్రజా స్ససర్జ కతిధా దైహికీ ర్మానసీ ర్విభుః. ౧

యే చ మే భగవ న్పృష్టా స్త్వ మద్ధా బహువిత్తమ,
తా న్వదస్వాఽనుపూర్వ్యేణ ఛ్చింధి న స్సర్వసంశయా న్. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం సంబోధిత స్తేన క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవన్నాభీకమలసముద్భూతచతుర్ముఖకృతస్తుతిప్రకారే, స్తుతిప్రీతభగవదనుగ్రహే చ, చతుర్ముఖవిషయేఽభిహితే "యత్ర విశ్వ ఇమే లోకా స్సవికాసం సమాసతే" త్యాదినా కృతప్రశ్నోత్తర శుశ్రూషయా విదురః పృచ్ఛతి (అంతర్హిత ఇతి.) అత్ర ప్రశ్నోత్తరయోః క్రమ స్త్వవివక్షితః. భగవతి పూర్ణషాడ్గుణ్యే, బ్రహ్మాణ మనుగృహ్యాఽంతర్ధానం గతే సతి, లోకానాం పితామహః బ్రహ్మా చతుర్ముఖః, ప్రభుః వశీకృతేంద్రియః వ్యష్టీనాం ప్రభుః స్వామీతి వా, దైహికీః దేహజాః మానసీ స్సంకల్పజా శ్చ, ప్రజాః, కతిధా, ససర్జ సృష్టవా న్. ౧

(యే చేతి.) హే భగవ న్మైత్రేయ, మే మయా, యే చాన్యే పృష్టా స్తాన్ సంశయ విషయాన్, పృష్టాన్, ప్రశ్నా న్ అనుపూర్వ్యేణ ఏకైకశః. న తు ప్రశ్నక్రమానుసారేణ, ఉత్తరేష తస్యాఽదర్శనాత్, అద్ధా తత్త్వేన, వదస్వ ఉత్తరయ కథయేతి వా, హే బ్రహ్మవిత్తమ బ్రహ్మవిదగ్రేసర, నః అస్మాకం, సర్వసంశయాన్ ఛింధి ఛిద్యన్తే సర్వసంశయా ఇతి శ్రుతేః, స్వపరసంశయచ్ఛేదినం బ్రహ్మవిద స్తవ యుక్త మిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మవిత్తమేత్యుక్తమ్. ౨

(ఏవ మితి.) ఏవ ముక్తప్రకారేణ తేన క్షత్త్రా విదురేణ, సంచోదితః ఉత్తరదానే ప్రవర్తితః, కౌషారవః మైత్రేయః మునిః, ప్రీతః నిరతిశయప్రీతిరూపభగవద్భక్తిజనకప్రశ్నవిశేషేణ.

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

ప్రీతః ప్రత్యాహతాన్ప్రశ్నాన్ హృదిస్థానేవ భారత. ౩

మైత్రేయ ఉవాచ —

విరిఞ్చోఽపి తథా చక్రే దివ్యం వర్షశతం తపః,
ఆత్మ న్యాత్మాన మావేశ్య యథాఽఽహ భగవా నజః. ४

త ద్విలోక్యాఽబ్జసంభూతో వాయునా య దధిష్ఠితః,
పద్మ మమ్భ శ్చ తత్కాలకృతవీర్యేణకమ్పితమ్. ౫

తపసా హ్యేధమానేన విద్యయా చాత్మసంస్థయా,
వివృద్ధవిజ్ఞానబలో న్యపా ద్వాయుం సహాఽమ్భసా. ౬

న్వయం విరతిశయప్రీతియుక్తః, హే భారత రాజన్, హృదిస్థాన్ తాన్ ప్రశ్నాన్. ప్రత్యాహ ప్రత్య భాషత ఉత్తరయామాసేత్యర్థః, హృది స్థా నిత్యనేన, భూతప్రశ్నా స్తే, న విస్మృతా ఇత్యభిప్రాయః. ౩

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయః స్తుతిప్రీతభగవదనుగృహీతచతుర్ముఖస్య నాభీకంజస్థస్య తాదాత్వికం కర్మ సంగ్రహేణాహ. (విరిఞ్చోఽపీత్యాదిభి షడ్భిః.) భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః, అజః జన్మక్షయాదివికారశూన్యః. యథాహ "భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయా" మితి యథాహ, తథా విరించోఽపి బ్రహ్మాఽపి, ఆత్మని పరమాత్మని, ఆత్మానం మనః, ఆవేశ్య స్థిరీకృత్య, దివ్యం దేవమానమితం, వర్షశతం వత్సరశతం, తప శ్చక్రే చకార. ४

(తదిత్యాదిశ్లోకద్వయ) మేకాన్వయమ్. అబ్జసంభూతో బ్రహ్మా, య దధిష్ఠితః యత్పద్మ మధిష్ఠాయ స్థితః, కర్తరి క్తః, తత్పద్మ, మమ్భ శ్చ, విలోక్య కథంభూతం పద్మ మమ్భ శ్చ, తత్కాల కృతవీర్యేణ, తేన ప్రళయకాలేన కృతవీర్యేణ ఉత్పన్నవ్యాపారేణ వాయునా, కమ్పితం, తత్పద్మ మమ్భ శ్చ, విలోక్యాఽఽత్మసంస్థయా పరమాత్మవిషయయా, విద్యయా ఉపాసనయా. ఏధమానేన ఉత్తరోత్తరప్రవృద్ధేన, తపసా కర్మయోగేన చ. వివృద్ధం విజ్ఞానం వివిధసృష్టివిషయజ్ఞాన మేవ, బలం యస్య తథా భూతః, అమ్భసా సహ. వాయుం, న్యపాత్ పీతవాన్. ౫-౬

తద్విలోక్య వియద్వ్యాపి పుష్కరం యదధిష్ఠితః,
అనేన లోకా న్ప్రాగ్లీనా న్కల్పితాఽస్మీత్యచింతయత్. ౭

పద్మకోశం తదాఽఽవిశ్య భగవత్కర్మచోదితః,
ఏకం వ్యభాఙ్క్షీ దురుధా త్రిధా భావ్యం ద్విసప్తధా. ౮

ఏతావా న్జీవలోకస్య సంస్థాభేద స్సమాహృతః,
ధర్మస్య హ్యనిమిత్తస్య విపాకః పరమేష్ఠ్యసౌ ౯

స వాయ్వమ్బునః పానానంతరకర్మాహ (త దితి.) యదధిష్ఠితః యత్పద్మ మధిష్ఠాయ స్థితః, త ద్వియద్వ్యాపి అంతరిక్షవ్యాపి, అత్యున్నత మిత్యభిప్రాయః, పద్మం పుష్కరం, విలోక్య, అనేన పుష్కరేణ, ప్రాగ్లీనా న్పూర్వకల్పాన్తే లీనా న్, లోకాన్, కల్పితాస్మి స్రక్ష్యామీతి అచింతయత్ చింతితవా న్. ౭

(పద్మకోశ మితి.) భగవత్కర్మచోదితః, భగవతా, స్వయం కరణీయే కర్మణి, చోదితో నియుక్త స్స న్, త, త్పద్మకోశ, మావిశ్య అధిష్ఠాయ, త మేవైకం పద్మకోశం, వ్యభాంక్షీత్ విబభాజ, ఉరుధా బహుధా, విభాగ మేవ వివృణ్వ న్నేకేన కమలముకుళేన కథం త్రిలోకీసృష్టి రిత్య సంభావనాం నివారయితుం తస్య విశాలతా మప్యాహ, భావ్యం చతుర్దశలోకాత్మనా భవితుం యోగ్యం. అతోఽనేన త్రిలోకీకరణం న చిత్ర మిత్యర్థః. త్రిధా దేవాదిభోక్తృరూపేణ, శబ్దాదిభోగ్యరూపేణ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మకకరణరూపేణే, త్యేవం త్రిధా వ్యభాంక్షీ దిత్యర్థః. ౮

కృత్స్నం జగ దేత త్కమలాంతర్భూత మిత్యాహ (ఏతావానితి,) జీవలోకస్య కార్యవర్గస్య సంస్థాభేదః సన్నివేశవిశేషః, ఏతావా న్విభక్తభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాంతర్గతప్రపంచాత్మకః పద్మకోశః ఉక్త ఇత్యర్థః. నను పరమేష్ఠిన స్తత్స్థానస్య చ కార్యవర్గాంతర్గతత్వా త్పూర్వోక్తత్రిధాసృష్టిః త్రిలోకీవ త్కిం న స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతి (ధర్మస్యేతి) అనిమిత్తస్య నిష్కామస్య, ధర్మస్య, అసౌ పరమేష్ఠీ, విపాకః, ఫలభూతః, పరమేష్ఠీతి పరమేష్ఠిలోకోఽప్యుచ్యతే, తేన తస్యాఽధిష్ఠితత్వాత్, యద్వా, భావప్రధానో నిర్దేశః, పరమేష్ఠిత్వ మిత్యర్థః, నన్వనిమిత్తధర్మస్య ముక్తి రేవ ఫలం న తు పరమేష్ఠిత్వం, తల్లోకప్రాప్తి ర్వా, మైవం. "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యంతి సర్వే "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచర ఇతి" బ్రహ్మణ స్తత్రత్యానాం చ ద్విపరార్ధావసానే ప్రాయశో ముక్త్యభిధానాత్. ౯

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

యదాత్థబహురూపస్య హరేరద్భుతకర్మణః,
కాలాఖ్యం లక్షణం బ్రహ్మ న్యథావర్ణయ నః ప్రభో. ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

గుణవ్యతికరాకారో నిర్విశేషోఽప్రతిష్ఠితః,
పురుష స్తదుపాదాన మాత్మానం లీలయాఽసృజత్. ౧౧

విశ్వం యద్బ్రహ్మ తన్మాత్రం సంస్థితం విష్ణుమాయయా,

ఏవం జగన్నిర్మాణప్రకారే సంగ్రహేణాఽభిహితే, విదుర "స్తత్కాలకృతవీర్యేణ కమ్పిత" మితి ప్రళయేఽపి కాలసద్భావాభిధానేన నిత్యత్వాపాతప్రతీతే, స్తన్నిత్యత్వజిజ్ఞాసయా తత్స్వరూపం పృచ్ఛతి (యదితి.) చిదచిదాత్మకప్రపంచరూపస్య అద్భుతకర్మణః అచింత్యవ్యాపారస్య, హరే స్సంబంధి, య త్కాలాఖ్యం, లక్షణం రూపం ఆత్థ ఉక్తవాన్ "తత్కాలకృతవీర్యేణ కమ్పిత" మిత్యనాదిత్వేన కథితవాన్, త త్కాలాఖ్యం భగవచ్ఛరీరం హే బ్రహ్మన్, నః అస్మభ్యం యథా యథావ, ద్వర్ణయ, హే ప్రభో, వర్ణయితుం త్వం సమర్థ ఇత్యభిప్రాయః, కింకాలః కల్ప్యః, ఉతాఽకల్ప్యః కింవా తస్య, స్థూలం సూక్ష్మం చ రూప మిత్యాది యథావ ద్వర్ణయేత్యభిప్రాయః. ౧౦

ఏవ మాపృష్టో మునిః, కాలస్వరూపం వక్తుం. తావ త్కాలకాల్యవస్తుసృష్టి మనువదతి గుణవ్యతికరేత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి. తత్ర ప్రథమం పరమాత్మన ఏవ కర్తృత్వం కారణత్వం కార్యతాం చాహ (గుణవ్యతికరేతి) గుణై ర్వ్యతికరః పరిణామో యస్య గుణవ్యతికరం ప్రధానం, త, దాకారో రూపం శరీరం యస్య స తథోక్తః, నిర్విశేషః పృథివ్యాదిరహితః, అప్రతిష్ఠితః కారణాంతరరహిత ఇత్యర్థః. కార్యాణాం హి కారణే ప్రతిష్ఠా ప్రలయ, స్తదభావా త్కారణాంతర రాహిత్యం ఫలితం, ఏవం విధః పరమపురుషః, త, దుపాదానం ఉపాదానభూతం యస్యేతి బహువ్రీహిః ఉపాదానభూతేన ప్రధానేన విశిష్ట మాత్మానం జగద్రూపేణాఽసృజ దిత్యర్థః. అత్ర గుణవ్యతికరాకారో ఽసృజ దిత్యనేన, చేతనాచేతనయో ర్నియన్తుః పరమపురుషస్య నిష్కృష్టస్య నిమిత్తత్వం, తదుపాదాన మాత్మాన మిత్యనేన, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వాకారేణోపాదానత్వం చోక్తం భవతి. తథాచ శ్రూయతే - "తదాత్మానగ్గ్స్వయ మకురుతేతి" సూత్రితం చ "సాక్షా చ్చోభయామ్నా" దితి. ౧౧

ఏకస్యైవ బ్రహ్మణ శ్చిదచిద్విశిష్టస్యాఽవస్థాభేదేన కార్యకారణభావా వుపపాదయన్ సృష్టేః

ఈశ్వరేణ పరిచ్ఛిన్నం కాలేనావ్యక్తమూర్తినా. ౧౨

యథేదానీం తథాఽగ్రే చ పశ్చాదప్యేత దీదృశమ్,

ప్రాగవస్థా మాహ (విశ్వ మితి.) విశ్వం బ్రహ్మేత్యనేన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే" తి శ్రుతిః స్మారితా, అత్ర చ సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశః కార్యకారణభావనిబంధన ఇతి భాష్యే ప్రపంచతః. ఏవం చ విశ్వం విశ్వాకారం, బ్రహ్మ, తన్మాత్రం ప్రకృత్యవస్థామాత్రవిశిష్టం, సంస్థితం సంహృతం, న తు. మహదాద్యవస్థావిశిష్టం, విష్ణుమాయయా భగవత్సంకల్పేన, య త్కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ. విశ్వాకారం, తత్సంహారవిషయస్వకీయసంకల్పేన ప్రకృతిత్వావస్థామాత్రాఽవశేషిత్వే నోప సంహృత మిత్యర్థః, ఏకస్యైవ మృద్ద్రవ్యస్య కాలభేదేన పిణ్డత్వఘటత్వా ద్యవస్థాద్వయయోగేన కార్య కారణభావవ దేకస్యైవ బ్రహ్మణ శ్చిదచిద్విశిష్టస్య స్థౌల్యసౌక్ష్మ్యవస్థాభ్యాం కార్యకారణభావ ఉపపన్నః. తన్నిబంధన ఏవ, మృదయం ఘట ఇత్యాదివ త్సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయః. ప్రళయేపి కాలసాచివ్య మాహ (ఈశ్వరేణేతి.) కాలేన వినా సృష్ట్యాద్యయోగా త్తస్యేశ్వరత్వం. ఈశ్వరశరీరత్వా ద్వా తస్యేశ్వరత్వవ్యపదేశః. కాలస్యేశ్వరశరీరత్వం "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రాశనే గార్గిముహూర్తాన్యర్ధ మాసా ఋతవ స్సంవత్సరా విధృతా స్తిష్ఠన్తీ" త్యాదిశ్రవణాత్. యావ త్సత్త్వం స్వశక్యనియన్తవ్య స్వభావత్వ మేవ హి శరీరత్వం. అతఏవ శరీరశరీరిభావేన సామానాధికరణ్యనిర్దేశా ఉపపన్నాః. అవ్యక్తమూర్తినా. ప్రత్యక్షేణ న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం, మూర్తిః రూపం యస్య, తేన, అనుమేయేన కాలేన పరిచ్ఛిన్నం ప్రలయదశాయాం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టకాలపరిచ్ఛిన్నం, సదేవ స్థిత మిత్యర్థః. ౧౨

సృష్టిసంహారదశాసు సర్వత్ర కాలస్యానుగతి మాహార్ధేన (యథేతి.) ఇదానీం సృష్టిదశాయాం యథా. సర్వం కాలపరిచ్ఛిన్నం, తథా. అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, ప్రలయే పశ్చాదపి, భావిప్రలయసృష్ట్యో రపి. ఏతత్ జగత్, ఈదృశం కాలపరిచ్ఛిన్న మేవేత్యర్థః. నచ కాలపరిచ్ఛిన్నత్వే నాఽనిత్యత్వం శంక్యం. అవస్థానాం కాలపరిచ్ఛిన్నత్వే వ్యవస్థావతో ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్. తథాచ వైష్ణవం వచః. తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్స్థావరజంగమమ్, ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవ దితి ఏవం సర్వస్యాఽపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఇతి సామాన్యతః కాలస్వరూప మప్యుక్తం భవతి. ఏవం కాలకార్యవస్తు సృష్టి మనూద్యాఽథ తత్సర్గభేదాన్ ప్రలయభేదాం శ్చ కాలాదీ ననువదతి "సర్గో నవవిధ ఇత్యాదినా" దశైతే విదు రాఖ్యాతా ఇత్యంతేన. తస్య కాలకార్యస్య వస్తునః. ప్రాకృతో వైకృతశ్చ. యః.

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

సర్గో నవవిధ స్తస్య ప్రాకృతో వైకృత శ్చ యః. ౧౩

కాలద్రవ్యగుణై రస్య త్రివిధః ప్రతిసంక్రమః,
ఆద్య స్తు మహత స్సర్గో గుణవైషమ్య మాత్మనః. ౧౪

ద్వితీయ స్త్వహమో యత్ర ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాదయః,

ఉభయాత్మకః సర్గః స నవవిధః, ఆద్యో మహత్సర్గః, ద్వితీయ స్త్వహంకారసర్గః, భూతసర్గ స్తృతీయః. ఇంద్రియసర్గ శ్చతుర్థః. మనస్సర్గః పంచమః, అండసర్గ ష్షష్ఠః, ఏతే షట్సర్గాః ప్రాకృతాః, తస్థుషాం. స్సర్గ స్సప్తమః. తిరశ్చాం సర్గోఽష్టమః, నృణాం సర్గో నవమః. ఏతే త్రయే వైకృతాః మిళిత్వా నవవిధ ఇత్యర్థః. ౧౩

అథ ప్రలయా న్విభజతి (కాలేత్యర్థేన) అస్య కాలకాల్యస్య. ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః కాలద్రవ్యగుణై స్త్రివిధః, కాలేనాఽస్మి న్కాలే ఽస్య మృతి రితి నియతేన. ప్రలయో నిత్యప్రలయాఖ్యః కాలిక ఏకః, ద్రవ్యేణ సంకర్షణముఖాగ్న్యాదినా ప్రలయో నైమిత్తికలయాఖ్యః. ద్రవ్యప్రలయో ద్వితీయః, గుణై స్సత్త్వాదిభి స్సామ్యావస్థై ర్జాతః ప్రాకృతప్రలయాఖ్య స్తృతీయః నవవిధానేవ సర్గా న్ప్రపంచయతి (ఆద్య ఇత్యాదినా అర్వాక్స్రోతస్తు నవమ ఇత్యంతేన.) ఆత్మనః కార్యోన్ముఖప్రకృతిపురుషశరీరకాత్ పరమాత్మన స్సకాశా ద్గుణవైషమ్యకృతో. యో మహ త్తత్వస్య సర్గః స ఆద్యః, వైషమ్యాపన్నగుణత్రయాత్మకప్రకృతివికారవిశేషో మహత్సర్గః ప్రథమ ఇత్యర్థః. ౧౪

అహమః అహంకారస్య, ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాదయః, ద్రవ్యం భూతపంచకం జ్ఞానక్రియాశబ్దాభ్యాం జ్ఞానకర్మేంద్రియోక్తిః, ఆదిశబ్దా న్మన స్తన్మాత్రాణి చోక్తాని, ఏతే యత్ర యస్మా. దహమః, ఉత్పన్నాః. స్తస్యాఽహమ స్సర్గో ద్వితీయ ఇత్యర్థః. భూతసర్గ స్తృతీయః. త మేవోపపాదయతి - తన్మాత్రద్రవ్యశక్తిమా నితి. తన్మాత్రాణి శబ్దాదీని పంచద్రవ్యా ణ్యాకాశాదీని పంచ, ఏతా న్యేవ శక్తయోఽస్య సంతీతి తద్వాన్, తన్మాత్రద్రవ్యాణాం భగవచ్ఛరీరత్వా చ్ఛక్తిశబ్దేనోక్తిః, యథా "పరస్య బ్రహ్మణ శ్శక్తి స్తదేవ మఖిలం జగత్" యస్య పృథివీ శరీర మిత్యాది తద్వత్ తన్వంశశక్త్యాదిశబ్దాః పర్యాయా ఇతి పురస్తా దేవోక్తం, అత్ర మతుప్ప్రత్యయేఽనావగతసంబంధసామాన్యం విషయవిషయిభావరూపసంబంధవిశేషే పర్యవసన్నం, యథా గా మానయేత్యుక్తే, గోపదస్య వివక్షితప్రకృతగోవ్యక్తివిశేషపర్యవసానం తథా చాఽయ మర్థః, భగవచ్ఛరీరభూతతన్మాత్రద్రవ్యవిషయకసర్గ స్తృతీయ ఇతి.

భూతసర్గ స్తృతీయ స్తు తన్మాత్రో ద్రవ్యశ క్తిమాన్. ౧౫

చతుర్థ ఐన్ద్రియ స్సర్గో యస్తు జ్ఞానక్రియాత్మకః,
వైకారికో దేవసర్గః పంచమో యన్మయం మనః. ౧౬

షష్ఠ స్తు తమస స్సర్గో య స్త్వబుద్ధికృతః ప్రభోః,

తన్మాత్రో ద్రవ్యశ క్తిమా నితి పాఠేతు తృతీయో భూతసర్గో ద్వివిధః. తన్మాత్రః శబ్దాదితన్మాత్రసర్గః, ద్రవ్యశ క్తిమాన్ ద్రవ్యశ క్తివిషయ శ్చేతి సమాసవ్యాసరూపేణ వ్యాఖ్యేయమ్. ౧౫

జ్ఞానకర్మక్రియాత్మకః జ్ఞానకర్మేంద్రియవిషయః, యస్త్వైంద్రియసర్గ స్సచతుర్థ ఇత్యర్థః. వైకారిక స్సత్త్వోద్రిక్తః దైవసర్గః ఇంద్రియాభిమానీ దిగ్వాతాదిదైవసర్గో య స్స పంచమః, యన్మయం మనః యద్వైకారికాహంకారకార్యం మనః, తద్వైకారికాహంకారోద్రిక్తో దైవసర్గః, పంచమఇత్యర్థః. యద్యపీంద్రియాభిమానిదేవతానాం సర్గస్యాండసృష్ట్యనంతరం చతుర్ముఖక ర్తృకత్వేన వైకారికసర్గాంత ర్భావః, అత ఏవ వైకృతా స్త్రయ ఏవైతే దేవసర్గ శ్చ స ప్తమేతి దేవసర్గస్య వైకృతత్వం వక్ష్యతే, తథా పీంద్రియప్రసంగా ద్బుద్ధిస్థతయా తేషాం కథనం, న తు వైకారికత్వవివక్షయా, సర్వేషా మింద్రియాణాం వైకారికాహంకారా దేవోత్ప త్తే ర్దిగాదిదేవతాధిష్ఠేయశ్రోత్రాదీంద్రియోత్ప త్త్యభిప్రాయేణ వా, దేవసర్గ ఇత్యు క్తం. నను సర్వేంద్రియాణాం వైకారికత్వే కథం చతుర్థ స్త్వైంద్రియ స్సర్గో యస్తు జ్ఞానక్రియాత్మకి ఇతి పంచమసర్గానంతర్భావేన చతుర్థసర్గత్వకథన మితి చేన్న, అంతరింద్రియత్వ బాహ్యేంద్రియత్వరూప వైధర్మ్యేణ మనస్స ర్వేన్ద్రియవర్గసర్గయోః పృథగ్గణనాత్, నచైతావ తేంద్రియాణా మవైకారికత్వశఙ్కా కార్యా. తైజసస్య వైకారికభూతాద్యనుగ్రాహకత్వేన, స్వత ఇంద్రియోత్పాదకత్వస్య ద్వితీయే నిర స్తత్వాత్. ౧౬

(షష్ఠ స్త్వితి.) తామసః తమశ్శబ్దేనప్రకృతిమండలాత్మక మణ్డ ముచ్యతే "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తా" దిత్యాదౌ తమశ్శబ్దేన ప్రకృతిమండలాభిధానాత్, తద్విషయ స్సర్గ స్తామసః షష్ఠః, తమేవ విశినష్టి, అబుద్ధికృతః ప్రభో రితి ప్రభో శ్చతుర్ముఖస్య అబుద్ధికృతః తదంతర్యామిపరమాత్మన స్సంకల్పకృత ఇత్యర్థః, తామసస్యాఽబుద్ధికృతత్వకథనం పూర్వేషా మప్యుపలక్షణం, షణ్ణా మపి చతుర్ముఖసృష్టేః ప్రాక్తనత్వేన చతుర్ముఖబుద్ధిపూర్వకకృతత్వాభావాత్, షష్ఠస్తు తమస స్సర్గ ఇతి పఠిత్వా, అబుద్ధి ర్జీవానా మావరణం విక్షేపశ్చ తాం కరోతీత్యబుద్ధికృ త్తస్య తమసః పంచపర్వణో య స్సర్గ స్స షష్ఠ ఇత్యర్థవర్ణనం త్వయు క్తం, విష్ణుపురాణే స్థావరాదిసృష్టే శ్చతుర్ముఖాబుద్ధికృతత్వ

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

షడిమే ప్రాకృతాస్సర్గా వైకృతానపి మే శృణు. ౧౭

రజోభాజో భగవతో లీలేయం హరిమేధసః.
సప్తమో ముఖ్యసర్గస్తు షడ్విధ స్తస్థుషాం చయః. ౧౮

వనస్పత్యోషధిలతాత్వక్సారావీరుధో ద్రుమాః.
ఉత్స్రోతస స్తమః ప్రాయా అంతస్స్పర్శావిశేషిణః. ౧౯

ప్రదర్శనేన ఇహాఽపి తదైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వా చ్చతుర్ముఖాబుద్ధికృతత్వ మేవైష్టవ్యం. నను స్థావరాదిసృష్టే రప్యబుద్ధిపూర్వకత్వ ముక్తం శ్రీవిష్ణుపురాణే ఇహ ప్రాకృతానాం షణ్ణామివాఽబుద్ధికృతత్వం కథ ముక్త మితి చే దుచ్యతే, సాధకా మనుష్యా ఇతి తద్వ్యతిరిక్తానాం సృష్టి రబుద్ధిపూర్వికేతి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః, స్థావరతిరశ్చాం యజ్ఞోపకరణత్వా ద్దేవానాం కర్మారాధ్యత్వా చ్చ మనుష్యవద్యజ్ఞౌపయికత్వ మస్తీతి స్థావరాదిసృష్టి రపి బుద్ధిపూర్వికేతి భగవతో ద్వైపాయనస్యాఽభిప్రాయః అతో న విరోధః, నను చతుర్ముఖసృష్టిష్వేవ స్థావరేషు తదబుద్ధికృతత్వం తద్బుద్ధికృతత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధ ముభయం కథ ముపపద్యత ఇతి చేత్, యజ్ఞానుపయుక్తస్థావరాభిప్రాయకత్వా త్పరాశరోక్తేః, యజ్ఞానుపయుక్తేః చతుర్ముఖస్య సిసృక్షయా అభావేపి తదంతర్యామిపరమాత్మసంకల్పాదేవ తత్సృష్ట్యుపపత్తేః, ప్రాకృతసర్గా న్నిగమయ న్వైకృతసర్గవిభాగ మవతారయతి (షడితి.) ఇమే షట్, ప్రాకృతాస్సర్గాః అనుక్రమితా ఇతి శేషః. మే మత్తః వైకృతానపి సర్గా ననుక్రమిష్యమాణాన్, శృణు, ౧౭

నన్వచింత్యవివిధవిచిత్రరచనయా బ్రహ్మణః శ్రమ స్స్యాదిత్యాఽఽశఙ్క్య ముని రాహ (రజోభాజ ఇతి.) చతుర్ముఖశరీరకత్వా ద్రజోభాజః, రజ ఉద్రిక్తస్య భగవతో హరిమేధసః మేధసా బుద్ధ్యా. హరతి సాంసారికక్లేశ మితి హరిమేధాః యద్విషయబుద్ధిః, సంసారక్లేశా న్హరతి స హరిమేధా ఇత్యుచ్యతే. తస్య హరే రియం సృష్టి ర్లీలా, న తు తస్యాం క్లేశ ఇత్యర్థః. వైకృతసర్గాననుక్రమంస్తేషాం స్థావరసర్గస్య పూర్వానుక్రాంతప్రాకృతసర్గాపేక్షయా సప్తమత్వ మాహ (సప్తమ ఇతి) ఓషధయః ఫలపాకాంతాః, లతాః ఆరోహణాపేక్షాః. త్వక్సారాః కదళీవేణ్వాదయః. వీరుధః గుల్మరూపాః. ద్రుమాః పుష్పఫలాః, తేషాం సాధారణం లక్షణ మాహ, ఉత్స్రోతసః ఉత్క్రాంతా స్స్రోతసః గతే రాహారా ద్వా గతిశూన్యాః ఆహారశూన్యా వా, తమఃప్రాయాః అవ్యక్తచైతన్యాః, అంతస్స్పర్శా విశేషిణ ఇత్యేకం పదం. అంతఃస్పర్శాః శీతోష్ణాదిసుఖదుఃఖదాః స్పర్శా యేషాం తే చ తే, అవిశేషిణశ్చ బాహ్యవిశేషానభిజ్ఞాశ్చ. అంతర్గతానేవ స్పర్శా న్జానంతి న తు బాహ్యా నిత్యర్థః. ౧౮—౧౯

తిరశ్చా మష్టమ స్సర్గ అష్టావింశ ద్విధో మతః,
అవిదో భూరితమసో ఘ్రాణజ్ఞా హృద్యవేదినః. ౨౦

గౌ రజో మహిషః కృష్ణ స్సూకరో గవయో రురుః,
ద్విశఫాః పశవ శ్చేమే అవిరుష్ట్రి శ్చ సప్తమః. ౨౧

ఖరో ఽశ్వో ఽశ్వతరో గౌర శ్శరభ శ్చమరీ తథా.
ఏతే చైకశఫాః క్షత్త శ్శృణు పంచనఖా న్పశూన్. ౨౨

శ్వసృగాలౌ వృకో వ్యాఘ్రో మార్జార శ్శశశల్యకౌ,
సింహః కపి ర్గజః కూర్మో గోధా చ మకరాదయః. ౨౩

కఙ్కగృధ్రబకశ్యేనా శ్భాషభల్లూకబర్హిణాః,
హంససారసచక్రాహ్వాః కాకోలూకాదయః ఖగాః. ౨౪

తిర్యక్సర్గస్యాఽష్టమత్వం కథయన్ పున స్తస్యాఽష్టావింశ ద్విధత్వ మాహ (తిరశ్చా మితి.) తిరశ్చాం తిర్యగ్గచ్ఛతాం య స్సర్గ స్సోఽష్టమః స చ పున రష్టావింశద్విధో మతః జ్ఞాతః తేషాం సాధారణం లక్షణ మాహ (అవిద ఇతి.) హ్యస్తనాద్యతనశ్వస్తనాదిజ్ఞానశూన్యాః, భూరితమసః కేవలాహారనిద్రామైథునమాత్రనిష్ఠాః ఘ్రాణజ్ఞాః ఘ్రాణేనైవ ఇష్ట మర్థం జానంతీతి ఘ్రాణజ్ఞాః గంధేన గావః పశ్యంతీతివత్. హృద్గతసుఖాద్యభిజ్ఞాః దీర్ఘానుసంధానరహితా ఇతి భావః, తథాచ శ్రుతిః. అథాఽపరేషాం పశూనా మశనాయాపిపాసే ఏవ విజ్ఞానం న విజ్ఞాతం వదంతి న విజ్ఞాతం పశ్యంతి న విదుః శ్వస్తనం నలోకాలోకా వితి. ౨౦

అష్టావింశతిభేదా నేవాహ (గౌ రితి.) గవాదయః ఉష్ట్రాన్తాః ద్విశఫాః నవ. ఖరాదయః చమర్యంతాః ఏకశఫాః షట్, శ్వాదయో గోధాంతాః పంచనఖాః ద్వాదశ, మిళిత్వా భూచరా స్సప్తవింశతిః, మకరాదయో జలచరాః కఙ్కాదయశ్చ ఖగాః భూచరభేదేనైకీకృత్య గృహీతాః, ఏవ మష్టావింశతిభేదాః, మకరాదిషు స్వస్వజాతిభిన్నే ష్వప్యభూతచరత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నత్వే నైకకోటిత్వం బోధ్యం. గవాదిషు పఠితౌ రురుగౌరౌ మృగవిశేషౌ ఛత్రిన్యాయేన పశవ శ్చేమ ఇతి నిర్దేశః. ఏవ మన్యత్రాపి. ౨౧—౨౪

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

అర్వాక్స్రోతస్తు నవమ స్సర్గ ఏకవిధో నృణామ్,
రజోఽధికాః కర్మకరాః సుఖే చ సుఖమానినః. ౨౬

వైకృతా స్త్రయ ఏవైతే దేవసర్గశ్చ సత్తమ,
వైకారికస్తు యః ప్రోక్తః కౌమార స్తూభయాత్మకః. ౨౭

దేవసర్గ శ్చాష్టవిధో విబుధాః పితరో ఽసురాః,
గంధర్వాప్సరస స్సిద్ధా యక్షరక్షాంసి చారణాః. ౨౮

అథ నవమం సర్గ మాహ (అర్వాక్స్రోత ఇతి.) అర్వాక్ అధస్స్రోతః గతి రాహారో వా యస్యసః అర్వాక్స్రోతః, హ్రస్వత్వమార్షం. హే క్షత్తః నృణాం అర్వాక్స్రోతో య స్సర్గః, ఏకవిధః న తు ఖగానా మివ నానావిధః స నవమ స్సర్గః. అర్వాక్స్రోత ఇతి క్రియావిశేషణం వా, అర్వాక్స్రోతో యథాభవతి తథా, యో నృణాం సర్గ ఇతి నృణాం సాధారణం లక్షణ మాహ (రజోఽధికా ఇతి) రజోఽధికాః రజఃప్రచురాః, అతఏవ కర్మకరాః ౨౬

త్రయ ఏతే వైకృతా ఏవ న తు కౌమారవ దుభయాత్మకా ఇత్యర్థః. దేవసర్గేత్యాదిష్టోక్త ఇత్యంత మేకాన్వయః. ప్రాకృతేషు యో దేవసర్గః ప్రసంగాత్ వైకారికోఽభిహిత, స్స చ వైకృతాంతర్భూత ఏవేత్యర్థః, హే సత్తమ విదుర, వైకృతదేవసర్గాంతర్భూతకౌమారసర్గ స్యోభయాత్మకత్వ మాహ (కౌమార స్త్వితి) వైకృతసర్గాంతర్భూతస్య కౌమారసర్గస్య ప్రాకృతత్వం కథ మితి చేత్ కుమారాణా మాదా వేవ బ్రహ్మణా సృష్టత్వా త్ప్రాకృతాంతర్భావః కుమారే ష్వంతర్భూతో నీలలోహితస్తు సనకాదిభి స్సహ సృష్టోపి ప్రతికల్పం సృజ్యతే. అత స్తస్య వైకృతత్వ మిత్యుభయాత్మక ఇత్యభిప్రాయాత్. ౨౭

దేవసర్గస్యాఽష్టవిధత్వం ప్రతిజానం స్తద్భేదా నాహ (దేవసర్గ ఇతి.) పితర శ్చైకకోటిః, వైదికకర్మారాధ్యత్వాత్. అసురా ఏకకోటిః, గంధర్వాప్సరస శ్చైకకోటిః, సిద్ధా ఏకకోటిః, యక్షరక్షాంస్యేకకోటిః, చారణా ఏకకోటిః, భూతప్రేతపిశాచా ఏకకోటిః. కిన్నరాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన, అశ్వముఖాః కింపురుషాదయ శ్చ గృహ్యంతే. కిన్నరా ఆదయో ఏషాం తే విద్యాధరా ఏకకోటిః. ఏవ మష్టవిధత్వం, అనుక్రాంతా న్సర్గా న్నిగమయతి (దశేతి.) సర్గో నవవిధ ఇత్యుపక్రమే కథితం, అవాంతర

భూతప్రేతపిశాచాశ్చ విద్యాధ్రాః కిన్నరాదయః,
దశైతే విదురాఖ్యాతా స్సర్గా స్తే విశ్వసృక్కృతాః. ౨౮

అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి మనూ న్మన్వంతరాణి చ,
ఏవం రజఃప్లుత స్స్రష్టా కల్పాది ష్వాత్మభూ ర్హరిః.
సృజ త్యమోఘసఙ్కల్ప ఆత్మైవాఽఽత్మాన మాత్మనా. ౨౯

గుణవ్యత్యయ ఏతస్మి న్మాయావిత్వా దధీశితుః,
న పౌర్వాపర్య మిచ్ఛంతి నద్యాం భ్రామ్య ద్భ్రమేరివ. ౩౦

విభాగాభిప్రాయేణ దశేత్యుపసంహార ఇత్యవిరోధః. హేవిదుర, విశ్వసృజా చతుర్ముఖరూపేణ, కేవలేన స్వాత్మనా చ, కృతా ఏతే దశ సర్గా, స్తే తుభ్య, మాఖ్యాతాః కథితాః. ౨౩-౨౮

"సర్గాం శ్చైవానుసర్గాం శ్చ మనూ న్మన్వంతరాణి చే" తి చతుర్ముఖసృష్టేః పూర్వాపరేషు సృష్టేషు సర్గేషు కథితే ష్వనంతరసృష్టేషు మనుమన్వంతరే షూత్తరశ్రవణే త్వరా న కార్యా సంగతివిశేషేణ తాన్యపి కథయిష్యామీత్యాహ (అతః పరమితి.) అతఃపరం సర్వవస్తుపరిచ్ఛేదక కాలస్వరూపకథనానంతరం మనూ న్మన్వన్తరాణి చ ప్రవక్ష్యామి పురుష స్తదుపాదాన మాత్మానం లీలయాఽసృజ దిత్యుపక్రాంత మేకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చోపసంహరతి (ఏవ మితి.) కల్పాదిషు, స్రష్టా. ఆత్మభూ ర్హరిః చతుర్ముఖశరీరకో హరిః. రజః ప్లుతః చతుర్ముఖద్వారా రజ ఉద్రిక్తః, అమోఘసంకల్ప స్సత్యసంకల్పః, ఇదం సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదే రుపలక్షణం, ఆత్మాన మేవ, ఆత్మనైవ, ఆత్మైవ సృజతి, అమోఘసంకల్ప ఇత్యనేన లోకపరిదృష్టనిమిత్తోపాదానభూత మృత్కులాలభేదన్యాయస్యాఽత్రానవతార ఉక్తః, కులాలస్యాఽసర్వశక్తిత్వా న్నోపాదానత్వం, మృద స్త్వజ్ఞత్వా న్ననిమిత్తత్వం. ఇహ త్వేస్మి న్నోభయోః ప్రతిపన్నత్వా న్న కర్త్రంతరకర్మాంతర కరణాంతరాద్యపేక్షేతి భావః. ౨౯

ఉక్తనవవిధసర్గాణాం మధ్యే అండసృష్టిః యుగపత్, న త్వాకాశాదీనా మివ క్రమేణేత్యాహ (గుణవ్యత్యయ ఇతి.) గుణవ్యతికరాత్మకే. ఏతస్మి న్నణ్డే, పౌర్వాపర్యం నేచ్ఛంతి, సృష్టే మహదాది తత్త్వే, బ్రహ్మాండసృష్టి ర్యుగప దిత్యర్థః. తత్కుతః. అధీశితుః అధీశస్య. స్రష్టుః పరమాత్మనో, మాయావిత్వాత్ ఆశ్చర్యశక్త్యుపేతత్వాత్, అండసృష్టి ర్యుగపదేవేత్యర్థః. న త్వాకాశాది ష్వపి యౌగపద్యం శంక్యం, ఆకాశా ద్వాయుః వాయో రగ్ని రిత్యాదే ర్విరోధాత్. ౩౦

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

దేవాసురాదయః క్షత్తః కల్పే ఽస్మి న్నైర్యః ప్రకీర్తితాః,
త ఏవ నామరూపాభ్యా మాస న్మన్వంతరాంతరే. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే.
దశమోఽధ్యాయః.

యుగప దుత్పత్తౌ దృష్టాంత మాహ (నద్యా మితి.) భ్రమిశబ్దః ఆవర్తబుద్బుదాదిపరః. నద్యాం భ్రమత ఆవర్తబుద్బుదాదే ర్యథా యుగపదేవోత్పత్తి స్తథేత్యర్థః, నను ప్రతికల్పమింద్రాదయో భిన్నాః. ఉతైతత్కల్పస్థానా మేవ జీవానా మింద్రత్వాద్యైశ్వర్యభాజాం పునః కల్పాంతరేఽనువృత్తి రితి సంశయం నిరాహ (దేవాసురాదయ ఇతి.) హే క్షత్తః. నామరూపాభ్యాం ఇంద్రాదినామ్నా, సహస్రాక్షత్వాదిరూపేణ, అస్మిన్ కల్పే యే దేవాసురాదయః ప్రకీర్తితాః, త ఏవ మన్వంతరాంతరే ఆస న్నిత్యర్థః, యద్వా, య ఇదానీం దేవాసురాదయః, త ఏవ మన్వంతరాంతరే, నామాంతర రూపాంతరాభ్యా ముపలక్షితా ఆస న్నిత్యర్థః, అన్యథా ప్రతిమన్వంతర మింద్రాదిపృథక్కారణపరాశర వచనవిరోధాత్. అనేన శ్లోకేన ఇంద్రాద్యైశ్వర్యవతా మనాదిత్వం పునరావృత్తి శ్చ జ్ఞాప్యతే. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

చరమ స్సద్విశేషాణా మనేకా సంయుత స్సదా.
పరమాణు స్స విజ్ఞేయో నృణా మైక్యభ్రమో యతః. ౧

సత ఏవ పదార్థస్య స్వరూపావస్థితస్య యత్,

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం కాలకార్యసృష్టిముక్త్వా కాలస్వరూపం తస్య స్థౌల్యసౌక్ష్మ్యరూపప్రకర్షాపకర్షరూపకాష్ఠే ప్రతిపిపాదయిషు స్తావత్కాలపరిచ్ఛేద్యవస్తునః ప్రకర్షాపకర్షకాష్ఠే నిరూపయతి (చరమ ఇతి శ్లోకద్వయేన) నను కాలపరిచ్ఛిద్యవస్తునః ప్రకర్షాపకర్షనిరూపణం కిమర్థ మప్రకృతత్త్వా దితి చేన్న, కాలో హి పరమాణ్వాదిసంవత్సరాంతః స్థూలసూక్ష్మరూప స్సూర్యగత్యా లక్ష్యతే, యత్ర సూర్యో యావత్పరమాణుదేశ మతిక్రామతి, తావత్కాలః పరమాణుః, యావతా చ ద్వాదశరాశ్యాత్మకం భువనకోశ మతిక్రామతి, స పరమమహాన్ సంవత్సరాత్మకః ఏవం చ సూర్యగతివిషయదేశప్రకర్షాపకర్ష నిరూపణ మంతరేణ సూర్యగత్యనుమేయకాలప్రకర్షాపకర్షనిరూపణాయోగాత్ యుక్తం తావ త్కాల కార్యస్య వస్తునో నిరతిశయస్థౌల్యసౌక్ష్మ్యనిరూపణం. తత్ర ప్రథమం కాలపరిచ్ఛేద్యస్య నిరతిశయ సౌక్ష్మ్యరూపాపకర్షకాష్ఠా మాహ (చరమ ఇత్యేకేన.) కేచి దిమం శ్లోకం వైశేషికోక్తపరమాణుసద్భావపర మాహుః, తదయుక్తం. వేదాన్తోపబృంహణపరే ప్రబన్ధే పరమాణుసద్భావాభ్యుపగమాసంభవాత్, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరావసానే నేతి వక్ష్య మాణత్వా చ్చ. సద్విశేషాణాం సతః కార్యస్య విశేషాణాం అంశానాం, య శ్చరమోఽంత్యాంశః. అత్యల్పః. యస్య పున రంశో నాస్తి స ఇత్యర్థః. త మేవ విశినష్టి - అనేకః, కార్యావస్థా మప్రాప్తః, అసంయుతః సముదాయావస్థాం చాఽప్రాప్తః, అత ఏవ కార్యసముదాయావస్థయో రపగమేప్యస్తి స పరమాణు ర్విజ్ఞేయో నృణాం, యతః కాలాపకర్షాత్, ఐక్య భ్రమః ఈదృశం సూక్ష్మం విభాగ మజ్ఞాత్వా అనేకేషు కాలాంశే ష్వేకః కాల ఇతి భ్రమ స్తీత్యర్థః ఏవ మపకర్షకాష్ఠాభిహితా. ౧

అథ ప్రకర్షకాష్ఠామాహ (సత ఇతి.) యస్య కార్యస్య చరమోంశః పరమాణుః, తస్యైవ సతః కార్యావస్థయాఽవస్థితస్య, స్వరూపావస్థితస్య వికారంతరరహితస్య పదార్థస్య, యత్కైవల్యం,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కైవల్యం పరమమహా నవిశేషో నిరంతరః. ౨

ఏవం కాలో వ్యనుమిత స్సౌక్ష్మ్యే స్థౌల్యే చ సత్తమ,
సంస్థానభుక్త్యా భగవా నవ్యక్తో వ్యక్తభు గ్విభుః. ౩

స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుజ్క్తే పరమాణుతామ్,
సతో విశేషభు గ్య స్తు స కాలః పరమో మహాన్. ౪

అణు ర్ద్వౌ పరమాణు స్స్యా త్త్రసరేణు స్త్రయ స్స్మృతః.

కేవలం స్వరూపం, స ఏవ పరమమహాన్ నిరతిశయప్రకర్షః, త మేవ విశినష్టి, అవిశేషః పునః ప్రకర్షాంతరరహితః. నిరంతరః స్వసమవేతాగృహీతభేదావయవః ౨

కాలపరిచ్ఛేద్యే పదార్థే ఉపపాదితే ప్రకర్షాపకర్షకాష్ఠే కాలేప్యతిదిశతి (ఏవ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏవం పరిచ్ఛేదప్రకర్షాకాష్ఠావత్, కాలోపి సౌక్ష్మ్యే పరమాణ్వాదిరూపే అపకర్షే, స్థౌల్యే సంవత్సరాది రూపే ప్రకర్షే చ. సంస్థానభుక్త్యా అపరిచ్ఛేద్యార్థగతావస్థావిశేషసంయోగలక్షణయా, యద్వా, స్వావచ్ఛేద కాణుత్వాద్యవస్థారూపసంస్థానవిశేషసంయోగలక్షణయా భుక్త్యా, అనుమితః, కథంభూతః. భగవాన్ భగవదాత్మకః, స్వయ మవ్యక్తః. వ్యక్తభుగ్విభుః, వ్యక్తవస్తుపరిణామహేతుః. ౩

అతిదిష్టా మేవాఽపకర్షకాష్ఠా ముపపాదయ త్యర్ధేన (స ఇతి.) పరమాణుతాం అత్యంతాల్పతాం, యః, కాలః, భుంక్తే భజతి, స కాలః పరమాణు ర్జ్ఞేయః. ప్రకర్షకాష్ఠా మాహ (సత ఇత్యర్ధేన) సతః నిరతిశయసూక్ష్మావస్థయావస్థితస్య స్వస్య. యో విశేషః, నిరతిశయస్థూలసంవత్సరాత్మకత్వవిశేష, స్తంభజతీతి విశేషభు, గ్యః కాలః. స పరమో మహాన్ నిరతిశయప్రకర్ష ఇత్యర్థః, సంవత్సరాత్మకత్వ మేవ హి కాలస్థౌల్యం, ద్విపరార్ధత్వం తు తస్యైవ సంవత్సరస్యావృత్త్యా యుగమన్వంతరాదిక్రమేణ భవతీతి న త త్స్థౌల్యమ్. ౪

ఏవ మపకర్షప్రకర్షా వుపపాద్యాఽవాంతరకాలవిశేషావచ్ఛేదకావస్థాః ప్రతిపాదయతి (అణు ర్ద్వౌ పరమాణూస్స్యా దిత్యాదినా) ద్వౌ తా వృతు షడయనం దక్షిణం చోత్తరం దివీత్యంతేన. అణు రిత్యాది న వైశేషికప్రక్రియయోక్తిః. కింతు, తై స్స్వాభ్యుపగతవస్తుషు పరిభాషితానాం శబ్దానాం

జాలార్కరశ్మ్యవగతః ఖ మేవాఽనుపత న్నగాత్. ౫

త్రసరేణు త్రయం భుఙ్క్తే యః కాల స్సా త్రుటి స్స్మృతా,
శతభాగ స్తు వేధస్య తై స్త్రిభి స్తు లవ స్స్మృతః. ౬

నిమేష స్త్రిలవో జ్ఞేయ ఆమ్నాత స్తే త్రయః క్షణః,
క్షణానాం చ విదుః కాష్ఠాం లఘుతా దశ పంచ చ. ౭

కాలావయవేషు ప్రయోగమాత్రం, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరావసానేనేతి హి వక్ష్యతే, ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యా, మణురిత్యేకః కాల స్స్యాదిత్యర్థః, త్రిభి రణుభి స్త్రసరేణు రిత్యేకః కాలస్స్యాత్, త్రసరేణుసంజ్ఞికా త్కాలా త్పూర్వోక్తకాలాంశానా మత్యంతసూక్ష్మతయా తదవచ్ఛేదకకథనస్యాఽశక్యత్వా త్త్రిసరేణుసంజ్ఞికకాలస్యాఽవచ్ఛేదక మాహ (జాలార్కేతి.) జాలకరంధ్రనిష్క్రాంతా దిత్యరశ్మిషు దృష్టః, ఖం ఆకాశమేవ, అనుపతన్ గతః. న భూమిం అనుపతన్, పాంసు ర్యః స్సః, త్రసరేణుకాల ఇత్యన్వయః. ౫

అవచ్ఛేద్యస్య కాలస్య అవచ్ఛేదకపాంసురూపపదార్థస్య చోపచారా త్సామానాధికరణ్యం, జాలార్కరశ్మ్యవగతపాంసో రీష త్స్పందనావచ్ఛిన్నః కాలః త్రసరేణుసంజ్ఞిక ఇత్యర్థః, త్రసరేణసంజ్ఞకకాలాంశత్రికం, భుంక్తే వ్యాప్నోతి, యః కాల, స్సః త్రుటి రిత్యర్థః, త్రసరేణుకాలత్రయం, త్రుటి రిత్యుక్తం భవతి, సా త్రుటిః వేధాఖ్యస్య కాలస్య, శతభాగః శతగుణః, కాల ఏక స్తత్ర వేధావచ్ఛిన్న స్త్రిభి స్తై ర్వేధైః లవ ఏకః కాలః స్మృతః. ౬

లవత్రయం నిమేష ఇత్యాహ (నిమేష ఇతి,) శతభాగస్తు వేధ ఇతి శ్రుతశతశబ్దోఽనేకవాచి, తథా సతి నిమేషశతభాగస్య సహస్రాంశః క్షణో నృప, తస్యాప్యయుతభాగాంశై ర్భవత్యుపచయో నృణామితి శౌనకవచనై కార్థ్యం స్యాత్, ఈదృశకాలవిభాగః కథ మవగమ్యత ఇతి చేత్ ఏకక్షణే విద్యుదాలోకాదయోఽనేకయోజనం వ్యాప్నువంతి. ఏకస్మిన్ క్షణే ఆదిత్యరథస్యాఽనేకయోజనగతి శ్చస్మర్యతే. తత్రైకయోజనేపి ప్రదేశే సముదితాః కేశా స్సర్షపా శ్చ నశక్యా స్సంఖ్యాతుం. తత శ్చ కేశాదివ త్పరిమితదేశవ్యాప్త్యవచ్ఛిన్నాః కాలావయవాః ఏకక్షణవ త్ప్రతిపన్నా అప్యసంఖ్యేయా సంతీత్యుపపన్న మేతత్, తే త్రయో నిమేషాః, ఏకః క్షణః స్యాత్, పంచక్షణాన్, కాష్ఠాం విదుః తాః కాష్ఠాః, పంచదశ, ఏకా లఘుతా లఘ్వాఖ్య ఏకః కాలః. ౭

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

లఘూని వై సమాఖ్యాతా దశ పంచ చ నాడికా,
తే ద్వే ముహూర్తః ప్రహర షడ్యామ స్సప్త వా నృణామ్. ౮

ద్వాదశార్ధపలోన్మానం చతుర్భి శ్చతురఙ్గులైః,
స్వర్ణమాషైః కృతచ్ఛిద్రం యావ త్ప్రస్థం జలప్లుతమ్. ౯

యామా శ్చత్వార చత్వారో మర్త్యానా మహనీ ఉభే,
పక్షః పంచదశాహాని శుక్లః కృష్ణ శ్చ మానద. ౧౦

తయో స్సముచ్చయో మాసః పితౄణాం త దహర్నిశమ్,

పంచదశలఘూని, ఏకా నాడికా సమామ్నాతా, ద్వే తే నాడికే, ఏకో ముహూర్తః షణ్నాడికా స్సప్త వా ప్రహరః, స ఏవ యామో దినస్య రాత్రే శ్చతుర్థో భాగః, హ్రాసే షట్, వృద్ధౌ సప్త, సంధ్యాముహూర్తద్వయం వినేతి జ్ఞాతవ్యం, తత్రాఽపి నియమార్థో వా శబ్దః. నృణా మిత్యనేన మనుష్యమాన ముక్తం, ప్రత్యహం తద్భేదానాం గణయితు మశక్యత్వాత్. ౮

నాళికాయా మానం జ్ఞాపయితుం ప్రస్థలక్షణ మాహ (ద్వాదశార్ధేతి.) ద్వాదశార్ధపలోన్మానం ఉన్నీయతే అనే నేత్యున్మానం, పాత్రం. తచ్చ ద్వాదశార్ధపలం అర్ధాధికద్వాదశపలపరిమితతామ్రరచితం, ఏకపంచగుంజాః మాషః, తై శ్చతుర్భి, స్స్వర్ణమయమాషై శ్చతురంగులాయామశలాకారూపేణ రచితైః. కృతమూలచ్ఛిద్రం, తేన చ్ఛిద్రేణ ప్రస్థపరిచ్ఛిన్నజలభరణయోగ్యత్వా త్ప్రస్థశబ్దవాచ్యం పాత్రం, జలే ప్లుతం స్థాపితం, యావత్ యావతాకాలేన. నిమజ్జతి స నాడికేత్యర్థః. మాషచతుష్టయమితస్వర్ణకృతచతురంగులసూచ్యాకృతచ్ఛిద్ర మర్ధాధికద్వాదశపలపరిమితం ప్రస్థపరిమితజలభరేణైవ నిమజ్జత్పాత్రం ప్రస్థం, తన్నిమజ్జత్పాత్రం ప్రస్థం. తన్నిమజ్జనావచ్ఛిన్నః కాలో నాడికేతి సమవాయార్థః, అత్ర పలచ్ఛిద్రయో రాధిక్యే శీఘ్రం నిమజ్జేత్, అల్పత్వే చ విలమ్బే నేతి పలశలాకయో ర్నియమః ౯

చత్వార శ్చత్వారః అష్టా విత్యర్థః, అష్టౌ యామాః, మర్త్యానాం ఉభే అహనీ, అహోరాత్రం. పంచదశాహాని, అహోరాత్రాత్మకా న్యహాని. శుక్లః కృష్ణః పక్షః. పంచ దశాహాని శుక్లః పక్షః, పునః పంచదశాహాని కృష్ణ పక్ష ఇత్యర్థః, హే మానద. ౧౦

(తయోః) శుక్లకృష్ణయోః పక్షయో, స్సముచ్చయః సముదాయః, ఏకో మాసః నృణా

ద్వౌ తా వృతు షడయనం దక్షిణం చోత్తరం దివి ౧౧

అయనే అహనీ ప్రాహు ర్వత్సరో ద్వాదశ స్స్మృతః,
సంవత్సరశతం నృణాం పరమాయు ర్నిరూపితమ్ ౧౨

గ్రహర్క్షతారాచక్రస్థః పరమాణ్వాదినా జగత్,
సంవత్సరావసానేన పరేత్య నిమిషో విభుః. ౧౩

సంవత్సరః పరివత్సరః ఇలావత్సర ఏవ చ,
ఇద్వత్సరో వత్సరశ్చ విదురైవం ప్రభాష్యతే. ౧౪

య స్సృజ్యశక్తి మురుధోచ్ఛ్వసయ న్స్వశక్త్యా
పుంసో భ్రమాయ దివి ధావతి భూతభేదః,

మిత్యనుషంగః పితౄణాం విశేష మాహ, పితౄణా మితి. త, త్పూర్వోక్తో మాసః. పితౄణా మహర్నిశం అహోరాత్రం యత్తదో రనియమే నోద్దేశ్యవిధేయాన్యతరలింగత్వా త్తదితి నపుంసక నిర్దేశః. తౌ పూర్వోక్తౌ. ద్వౌ మాసౌ, నృణాం. ఋతుః, షణ్మాసా స్త్వయన మిత్యుచ్యతే, తచ్చాఽయనం దక్షిణోత్తరభేదేన ద్వివిధం, షణ్మాసాః దక్షిణాయనం పున షణ్మాసా ఉత్తరాయణం. దేవానాం విశేష మాహ. అయనే దక్షిణోత్తరాయణే, దివి, అహనీ, ప్రాహుః, దేవానా మహోరాత్ర మిత్యర్థః, ద్వాదశ పూర్వోక్తాః ద్వాదశమాసాః, నృణాం, వత్సరఃస్మృతః, ప్రసంగాన్నృణా మాయుఃపరిమాణ మప్యాహ (సంవత్సరశత మితి) స్పష్టార్థః. నృణా మిత్యుపలక్షణ మన్యేషా మపి స్వస్వమానేన శత సంవత్సరాయుషః అనేన క్రమేణాఽసౌ సూర్యో నిత్య మాయుః క్షిపతీత్యాహ. గ్రహర్క్షేత్యాదినా అనిమిషః నిత్యజాగరూకః విభు సూర్యః, గ్రహర్క్షతారాచక్రస్థః గ్రహాశ్చంద్రాదయః, ఋక్షా ణ్యశ్విన్యాదీని, తారా అన్యాని నక్షత్రాణి, తదుపలక్షితం య త్కాలచక్రం, తత్థ్సితః, జగత్ ద్వాదశరాశ్యాత్మకం భువనకోశం, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరాంతేన కాలేన, పర్యేతి పర్యటతి. ౧౧ - ౧౨ - ౧౩

ఉక్త స్యైవ వత్సరాత్మకకాలస్య సూర్యాదిగతిభేదేన నామభేద మాహ (సంవత్సర ఇత్యేకేన శ్లోకేన) ఆదిత్యగత్యా సంవత్సరః, బృహస్పతిగత్యా పరివత్సరః, త్రింశద్దినసైర్మాసై రాదిత్యగతివిశేషా దిలావత్సరః, చాంద్రనక్షత్రగతిభ్యాం ఇద్వత్సరవత్సరౌ ఇత్యేవం ప్రభాష్యతే కథ్యతే. ౧౪

ఏవం సూక్ష్మత్వేన స్థూలత్వేన చ సర్వస్యాఽవచ్ఛేదకత్వేన కాలస్వరూపం నిరూప్యోక్త

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కాలాఖ్యయా గుణమయం క్రతుభిర్వితన్వం
స్తస్మై బలిం హరతవత్సరపంచకాయ. ౧౫

విదుర ఉవాచ—

పితృదేవమనుష్యాణా మాయుః పర మిదం స్మృతం.
పరేషాం గతి మాచక్ష్వ యే స్యుః కల్పా ద్బహి ర్విదః. ౧౬

భవా న్హి వేదకాలస్య గతిం భగవతో నను,
విశ్వం విచక్షతే ధీరా యోగరాద్ధేన చక్షుషా. ౧౭

విధకాలశరీరకస్యాఽకాలకాల్యస్య సూర్యాత్మనః పరమాత్మన ఉపాసన మకాలకాల్యత్వ మిచ్ఛద్భిః కర్తవ్య మిత్యాహ (య ఇతి.) భూతాని భిన త్తీతి భూతభేదః, భూతవికారకృ-త్పరమాత్మా. కాలాఖ్యయా స్వశక్త్యా స్వతన్వా. సృజ్యానాం కర్మశక్తిం పరిణమయన్. పుంసో జీవస్యాఽభ్రమాయ, భ్రమో మోహః. తన్నివృత్తయే తత్తత్కాలానుష్ఠేయధర్మవిషయమోహం నివర్తయితు మిత్యర్థః. క్రతుభి స్స్వాధ్యం. యద్గుణమయం సత్వాదిగుణభేదేన త్రిగుణాత్మకం. ఫలం వితన్వ న్విస్తారయన్. దివి అంతరిక్షే ధావతి సూర్యాంతర్వర్తీభూత్వా పర్యటతి. తస్మై సూర్యశరీరాయ, వత్సరపంచకాయ పూర్వోక్త సంవత్సరాదిపంచకాత్మనే, బలిం హరత పూజాం కురుతేత్యర్థః ౧౫

ఏవం కాలకాల్యస్వరూపే ఆయుఃపరిమాణే కాలస్య నియన్తు స్సూర్యాంతర స్యోపాసనే కర్తవ్యేఽభిహితే “పిత్ర్యాణాం తదహర్నిశం దివి అయనే అహనీ ప్రాహుః, సంవత్సరశతం నృణాం పరమాయు ర్నిరూపిత మితి త్రైలోక్యాంతర్వర్తినా మేవ పితృదేవమనుష్యాణా మాయుఃపరిమాణం కథితం, త్రైలోక్యాద్బహిర్భూతానాం తు కియ దాయుఃపరిమాణ మితి బుభుత్సయా పృచ్ఛతి విదురః, పితృదేవమనుష్యాణాం పరమాయుః ఇదం స్వస్వమానేన వర్షశతం స్మృతం. పరేషాం గతిం ఆయుర్మానం, ఆచక్ష్వ. తే కే ఇత్యత్రాహ - కల్పాత్కల్పావస్థాత్ త్రైలోక్యా. ద్బహిః, యే స్యుః సంతీతి విదుః, తేషా మిత్యర్థః, విద ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర కల్పా ద్బహిర్భూతా యే జ్ఞానినః తేషా మిత్యర్థః. ౧౬

అహం న జానామీతి మా వోచ ఇత్యాహ (భవా నితి.) భగవదాత్మకస్య కాలస్య, గతిం

మైత్రేయ ఉవాచ—

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చ త్రిచతుర్యుగమ్,
దివ్యై ర్ద్వాదశభి ర్వర్షై స్సావధానం నిరూపితమ్. ౧౮

చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమమ్,
సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చ. ౧౯

సన్ధ్యాసన్ధ్యాంశయో రంత ర్యః కాల శ్శతసంఖ్యయోః,

భావినీ మపి గతిం, భవాన్, వేద జానాతి, నను హే మైత్రేయ, నిశ్చయే వా అహం కథం జానీయా మిత్యత ఆహ, ధీరాః భవాదృశా జ్ఞానినః, యోగరాద్ధేన యోగసిద్ధేన, చక్షుషా, విశ్వం జగత్, విచక్షతే పశ్యంతి, యోగిప్రత్యక్షావిషయం న కించి దస్తీత్యర్థః. ఏవ మాపృష్టో మునిః. త్రైలోక్యా ద్బహి రవస్థితానా మాచతుర్ముఖా త్సర్వేషాం యుగసాహస్రం దినపరిమాణం. ఏవంవిధషష్ట్యుత్తరత్రిశత దినాత్మకవర్షశత మాయుఃపరిమాణ మితి కథయితుం తావ ద్యుగపరిమాణం యుగస్వరూపం యుగేషు ధర్మానువృత్తితారతమ్యం చాహ (కృత మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) తత్ర ద్వాభ్యాం యుగపరిమాణ మాహ (కృత మితి.) కృతాదిచతుర్యుగం సావధానం అవధీరయత ఇత్యవధానం, సంధ్యా చాంశశ్చ తత్సహితం ప్రత్యేకం "దివ్యైర్దేవమానమితైః, ద్వాదశసాహస్రైర్వర్షై ర్నిరూపితం, అపిచ, కృతాదిషు చ, యథా క్రమం, చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం చేతి సహస్రాణి సంఖ్యాతాని శతాని తు ద్విగుణాని సంఖ్యాతా నీత్యర్థః, అయ మర్థః-తావ త్కృతయుగస్య దేవమానేన ద్వాదశ చత్వారి చేతి వత్సరాణి, సంధ్యాసం ధ్యాంశయో శ్చత్వారి చత్వారి శతా నీత్యష్టౌ శతాని. దేవమానే నాష్టశతోత్తరషోడశసాహస్రవత్సరాః ససంధ్యాంశస్య కృతస్య పరిమాణం, త్రేతాయా స్తు పంచదశసాహస్రాణి షట్ఛతా నీత్యేవం ససంధ్యాం శాయా స్త్రేతాయా షట్ఛతోత్తరపంచదశసాహస్రవర్షపరిమితిః, ద్వాపరస్య తు ససంధ్యాంశస్య చతు శ్శతోత్తరచతుర్దశసాహస్రాణి, కలేస్తు ససంధ్యాంశస్య ద్విశతోత్తరత్రయోదశసాహస్రాణి. యుగస్యాదౌ సంధ్యా, యుగాన్తే సంధ్యాంశః, సహస్రాణా ముపర్యుక్తాని, క్రమేణ తత్తత్సంధ్యాంశయోః పరిమాణ మిత్యవగంతవ్యం. నను ససంధ్యాంశస్యైవ యుగత్వ మత తాభ్యామంతరేణ మధ్యస్యైవేతి సంశయం నిరాకుర్వన్ చతుర్షు యుగేషు తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మాణా మవశ్యకర్తవ్యతా మాహ (సంధ్యాంశయో రితి.) శతసంఖ్యయోః ఉక్తాని శతాని సంఖ్యా యయో స్తయో, స్సంధ్యాంశయో

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

త మేవాహు ర్యుగం తజ్ఞా యత్ర ధర్మో విధీయతే. ౨౦

ధర్మ శ్చతుష్పా న్మనుజా౯ కృతే సమనువర్తతే,
స ఏవాఽన్యే ష్వధర్మేణ ప్రతిపాదేన వర్ధతా. ౨౧

త్రైలోక్యా ద్యుగసాహస్రం బహి రాబ్రహ్మణో దినమ్,
తావత్యేవ నిశా తాత య న్నిమీలతి విశ్వసృట్. ౨౨

నిశావసాన ఆరబ్ధో లోకకల్పో ఽనువర్తతే,
యావద్దినం భగవతో మనూ౯ భుఞ్జం శ్చతుర్దశ. ౨౩

రంతరేణ మధ్యే. యః కాలః, త మేవ కాలం యుగ మితి, యుగజాః ప్రాహు రిత్యర్థః. యత్ర యుగే, ధర్మః నిత్యనైమిత్తికకార్యభేదేన త్రివిధోపి ధర్మః, విధీయతే కర్తవ్యత్వేన చోద్యత ఇత్యర్థః. ౧౭—౨౦

కృతే చతుష్పదో ధర్మ స్యానువృత్తిం త్రేతాదిషు తత్సంకోచం చాహ (ధర్మ ఇతి) కృతయుగే మనుజా౯ చతుష్పాద్ధర్మోనువర్తతే, అన్యేషు త్రేతాదిషు ఏకైకేన పాదేన. వర్ధతా, అధర్మేణ హేతునా ధర్మోఽప్యేతి అవగచ్ఛతీత్యర్థః. ౨౧

అథ త్రైలోక్యా ద్బహిష్ఠానాం దినపరిమాణ మాహ (త్రైలోక్యా దితి) త్రైలోక్యా ద్బహిః స్థితానాం ఆబ్రహ్మణః బ్రహ్మపర్యంతానాం సర్వేషాం, యుగసాహస్రం, దిన మహు రిత్యర్థః, హే తాత తావతీరాత్రిః, మిళితం దినం. యత్ యస్యాం, రాత్రౌ, విశ్వసృట్ బ్రహ్మ, నిమీలతి స్వపితి, ౨౨

బహిష్ఠానా మహోరాత్రగతానాం స్థితి మాహ (నిశావసాన ఇత్యాదినా అంతస్సలిల ఇత్యంతేన.) నిశావసానే నిశాయాః రాత్రేః, అవసానేఽత్యయే, నిశాయా మవగంతాయా మిత్యర్థః. ఆరబ్ధో యో లోకకల్పః. కల్పావచ్ఛిన్నో లోకః, యద్వా. కల్పనం కల్పః. సర్గ ఇత్యర్థే, లోకసర్గః చతుర్దశమనూ౯. భుంజన్ పరిచ్ఛిందన్, భోగవతో బ్రహ్మణో యావ ద్దిన మనువర్తతే. ౨౩

స్వం స్వం కాలం మను ర్భుఙ్క్తే సాధికాం హ్యేకసప్తతిమ్,
మన్వంతరేషు మనవ స్తద్వంస్యా ఋషయ స్సురాః.
భవంతి చైతే యుగప త్సురేశా శ్చాను యే చ తాన్. ౨౪

ఏష దైనందినః కల్పో బ్రాహ్మ స్త్రైలోక్యవర్తనః,
తిర్యఙ్నృపితృదేవానాం సంభవో యత్ర కర్మభిః. ౨౫

మన్వంతరేషు భగవా న్బిభ్ర త్సత్త్వం స్వమూర్తిభిః,
మన్వంతరాదిభి ర్విశ్వ మవ త్యుదితపౌరుషః. ౨౬

తమోమాత్రా ముపాదాయ ప్రతిసంరుద్ధవిక్రమః,

మన్వాయుఃపరిమాణ మాహ (స్వం స్వమితి.) సాధికాం కించి దధికాం, యుగానా మేకసప్తతిం, స్వం స్వం కాలం, మను ర్భుంక్తే అనుభవతీత్యర్థః, మన్వంతరగతాం స్థితి మాహ (మన్వంతరేష్వితి.) మనూనా మంతరాణి మన్వంతరాణి పూర్వపూర్వమను మారభ్య ఉత్తరమనుపర్యంతా మధ్యకాలా, స్తేషు మనవః మనువంశ్యాః పృథివీపాలకాః రాజానః, ఋషయః సురాశ్చ సురేశా ఇంద్రాదయః. తా ననువర్తంతే, ఏతే సర్వే యుగపత్ భవంతి ప్రభవంతి, త్రిలోకీం పరిపాలయంతీత్యర్థః. ౨౪

అథైవం త్రైలోక్యబహిష్ఠమానమితత త్తద్దినకాలావచ్ఛిన్నసర్గస్య దైనందినసర్గత్వం వదన్ మన్వాదిభి ర్ద్వారభూతై ర్భగవా నేవ విశ్వ మవతి నతు మన్వాదయః స్వయ మవితార ఇత్యాహ (ఏష ఇతి.) బ్రాహ్మ శ్చతుర్ముఖకర్తృకః ఏషః, దినం దినం క్రియమాణో య స్సర్గః స ఏష దైనందిన సర్గః, కథంభూతః, త్రైలోక్యవర్తనః త్రైలోకస్య వర్తనం వృత్తిః యస్మి న్నస్తీతి త్రైలోక్యవర్తనః "వర్ధన ఇతి పాఠాంతరం" తత్త్రైలోక్యం వర్ధయతీతి తథా, యత్ర యస్మిన్ దైనం దినే సర్గే, తిరశ్చాం నృణాం పితౄణాం దేవానాం చ, కర్మభిః పుణ్యపాపరూపైః కర్మభి. స్సంభవః ఉత్పత్తి ర్భవతి. ౨౫

మన్వన్తరేషు భగవాన్ స్వమూర్తిభిః సత్త్వం. శుద్ధసత్త్వం శుద్ధసత్త్వం బిభ్రత్ శుద్ధసత్త్వమయమూర్తిభి ర్బిభ్రాణ ఇత్యర్థః. ఉదితపౌరుషః ఆవిష్కృతపురుషాకార స్సన్, మన్వాదిభిర్ద్వారభూతై రిదం విశ్వ, మవతి రక్షతి. అతో న భగవతో రక్షకత్వవిహతి రిత్యభిప్రాయః. ౨౬

దినగతాం స్థితి మభిధాయాఽథ రాత్రిగతాం స్థితి మాఖ్యాతు ముపక్రమతే (తమోమాత్రామితి.)

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కాలే నానుగతాశేష ఆస్తే తూష్ణీం దినాత్యయే. ౨౭

త మేవాన్వపిధీయంతే లోకా భూరాదయ స్త్రయః.
నిశాయా మనువృత్తాయాం నిర్ముక్తశశిభాస్కరమ్. ౨౮

త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం శక్త్యా సంకర్షణాగ్నినా,
యాంత్యూష్మణా మహర్లోకా జ్జనం భృగ్వాదయో ఽర్దితాః. ౨౯

తావ త్త్రిభువనం సద్యః కల్పాన్తైధితసిన్ధవః,
ప్లావయ న్త్యుత్కటాటోపచండవాతేరితోర్మయః ౩౦

తమసో, మాత్రాం లేశ, ముపాదాయ స్వీకృత్యోద్రిక్తతమస్క ఇత్యర్థః, ప్రతిసంరుద్ధః నివృత్తః విక్రమో వ్యాపారో యస్య సః. కాలేనాఽనుగతం అనుప్రవిష్టం అశేషం యస్య సః, కాలో ఽప్యేన మనుసరతీత్యర్థః. బ్రహ్మా, దినాత్యయే దినాంతే తూష్ణీ మాంతే ఉపవిశతి. ౨౭

అనుగతాశేషత్వ మేవ దర్శయతి (త మేవేతి.) త మే వానుగతం కాల మేవాను పశ్చా ద్భూరాదయః, త్రయో లోకాః, అపిధీయంతే తిరోహితా భవ న్తీత్యర్థః. కథ మపిధీయంత ఇత్యత ఆహ-నిశాయాం అను వృత్తాయాం ప్రవర్తమానాయాం సత్యాం, నిర్ముక్తః శశీ చంద్రః భాస్కర శ్చ యథా భవతి తథా అపిధీయంత ఇత్యర్థః. ౨౮

పున స్తమేవాఽపిధానప్రకార మాహ (త్రిలోక్యా మితి ద్వాభ్యామ్.) శక్త్యా భగవచ్ఛక్తి రూపేణ, సంకర్షణాగ్నినా సంకర్షణముఖోద్భూతరుద్రగణాగ్నినా, త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం సత్యాం, తస్యాఽగ్నే రూష్మణా అర్దితాః పీడితాః, మహర్లోకవాసినో భృగ్వాదయః, తస్మా ల్లోకా జ్జనలోకం యాంతి. ౨౯

(తావ) త్తదా, సంకర్షణాగ్నినా దగ్ధం త్రిభువనం. కల్పాంతే ఏధితాః ప్రవృద్ధా, స్సిన్ధవః ఉత్కటః ఆటోపః క్షోభః యేషాం. తే చ తే, చండవాతేరితోర్మయ శ్చ, సద్యః ప్లావయంతి సంప్లావయంతి. ౩౦

అంత స్స తస్మి న్సలిల ఆస్తేఽనంతాసనో హరిః,
యోగనిద్రామీలితాక్ష స్స్తూయమానో జనాలయైః. ౩౧

ఏవంవిధై రహోరాత్రైః కాలగత్యోపలక్షితైః,
అపక్షిత మివాస్యాపి ఆయు ర్వర్షశతం పరమ్. ౩౨

యదర్ధ మాయుష స్తస్య పరార్ధ మభిధీయతే.
పూర్వః పరార్ధోఽపక్రాంతః అపరోఽద్య ప్రవర్తతే. ౩౩

పూర్వస్యాఽఽదౌ పరార్ధస్య బ్రాహ్మో నామ మహా నభూత్,

ఏవం త్రిలోక్యపిధాన మభిదాయ, తస్మి న్ప్రలయామ్భసి భగవతోఽవస్థాన మాహ-తస్మిన్ సలిలే, అంతః మధ్యే, అనంత శ్శేష ఏవ ఆసనం యస్య, స హరిః యోగ స్స్వానుభవరూపః, స ఏవ నిద్రా, తయా మీలితే అక్షిణీ యస్య సః, జనాలయై ర్జనలోకః ఆలయో యేషాం తైః స్తూయమానః ఆస్తే. ౩౧

ఏవం త్రైలోక్యబహిష్ఠానా మాయుఃపరిమాణ మభిధాయ "ఏతే వై నిరయా స్తాత స్థానస్య పరమాత్మన" ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మభువనాంతానాం హేయత్వమాఖ్యాతుం బ్రహ్మాయుషో ప్యపక్షయ మాహ. కాలగత్యా పరమాణ్వాదిసంవత్సరాంతరూపగత్యా, ఉపలక్షితైః, రేవంవిధైః పూర్వోక్త పరిమాణపరిచ్ఛిన్నై రహోరాత్రై రస్య బ్రహ్మణః, పరం ప్రాణినా మాయుషః పర మధికం, వయశ్శతం స్వమానేన సంవత్సరశతాత్మకం య, దాయు స్తదపి, అపక్షిత మివ అపక్షీణ మివేత్యర్థః, ఇవశబ్దేన కించి దాయు రపక్షీణం కించి దవశిష్ట మితి సూచ్యతే, ౩౨

తత్ర, కియ దపక్షీణం, కియ దవశిష్ట మిత్యత్రాహ (య దితి.) తస్య బ్రహ్మణో, య దాయుః తన్మానేన సంవత్సరశతాత్మకం, తస్యాఽఽయుషః, అర్ధం, పరార్ధ మితి కథ్యతే, తస్య ద్విపరార్ధాత్మకస్యాఽఽయుషః, పూర్వః పరార్ధోఽపక్రాంతః, అవగతః, అపరః ఉత్తరపరార్ధః, అద్య అధునా, ప్రవర్తతే. ౩౩

పూర్వోత్తరయోః పరార్ధయోః, ప్రతిదైనందినకల్పం, నామభేదోఽస్తి నేతి సంశయం నిరాకుర్వన్, కల్పానాం బహుత్వా త్పూర్వపరార్ధస్యాఽర్ధం, తయోః కల్పయో రుత్తరపరార్ధాద్య కల్పస్య చాఽన్వర్థాని నామా న్యాహ (పూర్వ స్యేత్యాదిభి స్త్రిభిః,) పూర్వస్య పదార్ధస్యాఽఽదౌ,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కల్పో యత్రాఽభవ ద్బ్రహ్మా శబ్దబ్రహ్మేతి యం విదుః. ౩౪

తస్యైవాఽన్తే చ కల్పో ఽభూ ద్యం పాద్మ మభిచక్షతే,
య ద్ధరే ర్నాభిసరస ఆసీ ల్లోకసరోరుహమ్. ౩౫

అయం తు కథితః కల్పో ద్వితీయస్యాఽపి భారత,
వారాహ ఇతి విఖ్యాతో యత్రాఽఽసీ త్సూకరో హరిః. ౩౬

కాలోఽయం ద్విపరార్ధాఖ్యో నిమేష ఉపచర్యతే,
అవ్యాకృతస్యానన్తస్య అనాదే ర్జగదాత్మనః ౩౭

బ్రాహ్మో నామ బ్రహ్మాఖ్యః మహాన్ కల్పః. అభూత్, నామ్నో ఽన్వర్థతాం వదన్ మహత్త్వం చాహ. యత్ర పూర్వాపరార్ధాద్యకల్పే. బ్రహ్మా అభవత్. ఇద మేవాఽన్వర్థతానిమిత్తం. కోసౌ బ్రహ్మా. య త్సంబంధా త్కల్పస్య బ్రహ్మత్వ. మత ఆహ, యం. శబ్దబ్రహ్మేతి వేదమయ ఇతి, విదుః, ఇద మేవ హి మహత్త్వే నిమిత్తం, య. త్పరబ్రహ్మ తదుపాసనతదారాధనప్రకాశకవేదమయబ్రహ్మణో యత్రోత్పత్తి రితి. ౩౪

తస్యైవ చ పూర్వపరార్ధస్యాఽన్తే, యం కల్పం పాద్మ మిత్యాచక్షతే మనీషిణ ఇతి శేషః. స కల్పో ఽభూత్. తస్య పాద్మాఖ్యత్వే నిమిత్త మాహ. యత్ యత్ర కల్పే. హరే ర్భగవతో ఽనిరుద్ధస్య, నాభి రేవ సర, స్తస్మాత్. లోకసరోరుహం భువనకోశాత్మకం కమల, మాసీత్ ఉదపద్యత, ౩౫

ద్వితీయస్యాపి ద్వితీయపరార్ధస్యాపి అయం కల్పః కథితః "కోసౌ ఇత్యత ఆహ" వారాహ ఇతి విఖ్యాతః ప్రసిద్ధః, అన్వర్థతానిమిత్తమాహ - యత్రాఽస్మిన్ హరి స్సూకరరూపేణాఽఽసీత్. ౩౬

నను చతుర్ముఖపర్యంతానాం కాలకాల్యత్వ ముక్తం. తద్వ త్పరమాత్మనోఽపి కాలకాల్యత్వ మస్తీ త్యాశఙ్క్య నేత్యాహ (కాలో ఽయ మిత్యాదినా) ద్విపరార్ధాఖ్యోఽయం కాలః, అనాదే ర్భగవతో. నిమేష ఉపచర్యతే నిమేష ఇవాఽఽపతిష్యతీత్యర్థః. నిమేష ఇత్యుక్తే కాలపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్య ఉపచర్యత ఇత్యుక్తమ్. అనాదిత్వా న్న తస్య కాలకాల్యత్వ మిత్యభిప్రాయేణాఽనాదే రిత్యుక్తమ్ -

కాలోఽయం పరమాణ్వాదిద్విపరార్ధాంత ఈశితః,
నైవేశితుః ప్రభు ర్భూమ్న ఈశ్వరో ధామ మానినామ్. ౩౮

వికారై ష్షోడశై ర్యుక్తో విశేషాదిభి రావృతః,
అండకోశో బహి రయం పంచాశత్కోటివిస్తృతః. ౩౯

దశోత్తరాధికై ర్యత్ర ప్రవిష్టః పరమాణువత్,
లక్ష్యంతే ఽంతర్గతా శ్చాన్యే కోటిశో హ్యండరాశయః. ౪౦

తదాహు రక్షరం బ్రహ్మ సర్వకారణకారణమ్,

అనాదేరపి హిరణ్యగర్భాదిక్షేత్రజ్ఞస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతా త్వయాఽభిహితా, తద్వ త్పరస్యాఽపి సా స్యా దిత్యత ఆహ-అవ్యాకృతస్య ప్రాకృతనామరూపరహితస్య, హిరణ్యగర్భాదీనాం ప్రాకృతనామరూప భాక్త్వేనాఽఽదిమత్త్వమిత్యభిప్రాయః, కథం తస్య నామరూపరాహిత్యం, ఉపాదానకరణత్వేన నామరూప భాక్త్వస్యాఽవర్జనీయత్వా దిత్యత ఉక్తమ్, జగదాత్మన ఇతి, జగదాత్మన ఆత్మతయా నామరూపనిర్వో ఢృత్వేనోపాదానత్వేపి స్వతో నామరూపభాక్త్వాభావాత్, (కాల ఇతి.) పరమాణ్వాదిద్విపరార్ధాంతోయం, కాలాత్మాఽయం, ఈశ్వరశరీరత్వేన తన్నియామ్యత్వాత్, కాలః, అన్యేషాం ధామ మానినాం, ఉజ్వలం మన్యమానానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనా, మీశ్వరః ప్రభు రపి, ఈశితుః స్వేశితుః, భూమ్నః త్రివిధపరిచ్ఛేద రహితస్య భగవతో, న ప్రభుః, ౩౭–౩౮

భూమత్వ మేవాహ (వికారై రితి త్రిభిః) షోడశభిః శబ్దాదివిషయాః పంచ, వాగాదివ్యాపారాః పంచ ప్రాణాదివాయువృత్తయః పంచ, ఏకో మనోవికారః సంకల్పాదిః. ఏతై ష్షోడశభి ర్వికారై ర్యుక్తః విశేషాదిభిః పృథ్వ్యాదిభిః పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్ప్రకృతిభిః కథంభూతై ర్విశేషాదిభిః, దశోత్తరాధికైః దశగుణ ముత్తరోత్తరమధికైః, బహి రావృతః, పంచాశత్కోటియోజన విస్తృతః అయ మండకోశః, ౩౯

(యత్ర) మూలప్రకృతౌ, ప్రవిష్టః, పరమాణువ ద్దృశ్యతే, ఏవంవిధా శ్చాన్యే, అండరాశయః, కోటిశః ప్రవిష్టాః, పరమాణువ ద్దృశ్యంతే. ౪౦

(తత్) సర్వేషాం కారణానాం మహదాదీనా మపి కారణం మూలప్రధానం, మహాత్మనః స్వరూపస్య, యస్య విష్ణోః, ధామ శరీరం, ఆహు రిత్యన్వయః "యస్యాఽవ్యక్తం శరీర" మితి శ్రుతేః,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

విష్ణో ర్ధామ పరం సాక్షా త్పురుషస్య మహాత్మనః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ఏవ మచింత్యవివిధవిభవమూలప్రకృతిశరీరకస్య చ పరమాత్మనః కథం కాలః ప్రభు స్స్యా దిత్యభిప్రాయః. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఇతి తే వర్ణితో రాజన్ కాలాఖ్యః పరమాత్మనః
మహిమా వేదగర్భో ఽథ యథాఽస్రాక్షీ న్నిబోధ మే. ౧

ససరాఽగ్రేంధతామిస్ర మథ తామిస్ర మాదికృత్,
మహామోహం చ మోహం చ తమ శ్చాజ్ఞానవృత్తయః. ౨

దృష్ట్వా పాపీయసీం సృష్టిం నాఽఽత్మానం బహ్వమన్యత,

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవం కాలస్వరూపం సప్రపంచ మభిధాయ, ప్రకృత మనుసర్గ మేవ విశేషేణ ప్రతిపిపాదయిషుః తమేవాఽనుసర్గకథనం వృత్తకథనపూర్వం ప్రతిజానీతే (ఇతీతి.) హేక్షత్తః, పరమాత్మనః కాలాఖ్యో మహిమా, తే తుభ్యం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, వర్ణితః, అథ అనంతరం, వేదగర్భః బ్రహ్మా, యథా అస్రాక్షీత్, తథా తత్ప్రకారం వర్ణ్యమానం, మే మత్తః, నిబోధ శృణు. ౧

ప్రథమ మజ్ఞానపంచకపర్వసృష్టి మాహ (ససర్జేతి.) అగ్రే వ్యష్టిసృష్ట్యాదౌ, ఆదికృత్ ఆదికర్తా బ్రహ్మా, అంధతామిస్రాదీని, ససర్జ. ఏతేఽజ్ఞానవృత్తయః, వృక్షగుల్మలతావీరుత్తృణగత పంచపర్వాఽజ్ఞానవృత్తయ, స్తమోమోహాదయ ఇతి కేచిత్, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛామరణే ష్వజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్. పాతంజలోక్తా అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశా ఇత్యన్యే, తథైవోక్తం వైష్ణవే, తమోఽవివేకో మోహ స్స్యా దంతఃకరణవిభ్రమః, మహామోహ స్తు విజ్ఞేయో గ్రామ్యభోగ సుఖేషణా. మరణం హ్యంధతామిస్ర స్తామిస్రః క్రోధ ఉచ్యతే, అవిద్యా పంచపర్వైషా ప్రాదుర్భూతా మహాత్మన ఇతి. తమః స్వరూపాప్రకాశః మోహో దేహాది ష్వహంబుద్ధిః, మహామోహో విషయే భోగేచ్ఛా, తామిస్ర స్తత్ప్రతిఘాతే క్రోధః, అంధతామిస్రః తన్నాశే అహ మేవ వినష్టోస్మీతి బుద్ధిః. ఉత్పత్తిగ్రాహేణ శ్చైతే తేఽజ్ఞానేజ్ఞానమానినః అహంకృతా అహంమానా అవేదిన ఇతి విశేషణోక్తాజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్, అవేదినః స్వరూపానభిజ్ఞాః, అహంకృతాః దేహే అహంబుద్ధిమన్తః అహంమానాః స్వతంత్రాభిమానవంతః, అన్య త్స్ఫుటమ్. ౨

పాపీయసీ అజ్ఞానవృత్తీనాం నిరయసాధనత్వేన పాపీయ స్త్వా త్తత్సృష్టేః పాపీయ స్త్వం,

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

భగవద్ధ్యానపూతేన మనసాఽన్యాం స్తతోఽసృజత్. ౩

సనకం చ సనందం చ సనాత్మన మథాత్మభూః,
సనత్కుమారం చ మునీ న్సత్క్రియా నూర్ధ్వరేతసః. ౪

తాన్ బభాషే స్వభూః పుత్రాన్ ప్రజా స్సృజత పుత్రకాః,
తనైచ్ఛ న్మోక్షధర్మాణో వాసుదేవపరాయణాః. ౫

సోఽవధ్యాత స్సుతై రేవం ప్రత్యాఖ్యాతానుశాసనైః,
క్రోధం దుర్విషహం జాతం నియంతు ముపచక్రమే. ౬

ధియా నిగృహ్యమాణోపి భ్రువో ర్మధ్యా త్ప్రజాపతేః,

సృష్టిం పాపీయసీం, దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా, ఆత్మానం పాపీయస్సృష్టారం స్వాత్మానం, న బహ్వమన్యత న సమీచీన మమన్యతేత్యర్థః. తతః ఆత్మనోఽబహుమానానంతరం, భగవతో ధ్యానేన పూతం, య, న్మన, స్తేన అన్యా నసృజత్. ౩

తా నాహ (సనకం చేతి.) ఆత్మభూః బ్రహ్మ, సనకాదీన్, మునీన్ శుభాశ్రయసంశీలన పరాన్, సత్క్రియాన్ నివృత్తిధర్మపరాయణాన్, ఊర్ధ్వరేతసః జితేంద్రియాన్, అసృజత్. ౪

(స్వభూః) బ్రహ్మ, తాన్ సనకాదీన్ పుత్రాన్, బభాషే, భాషణ మేవాహ. హే పుత్రకాః ప్రజాః సృజతేతి తే, సనకాదయః, మోక్షధర్మాణః నివృత్తిధర్మనిష్ఠాః, వాసుదేవ ఏవ పరం అయనం ప్రాప్యం ప్రాపకం ఆధార శ్చ యేషాం తే తథోక్తా స్సన్తో, నైచ్ఛన్ పితృనుజ్ఞాతాం సృష్టిం కర్తుం నైచ్ఛ న్నిత్యర్థః. ౫

(సః) బ్రహ్మ, ప్రత్యాఖ్యాతం అనంగీకృతం అనుశాసన మాజ్ఞా యై స్తై, స్సుతైః, రేవం అవధ్యాతః అవజ్ఞాతః, దుర్విషహం, దుస్సహం జాతం ఉత్పన్నం, క్రోధం, నియన్తుం, ఉపచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్ ౬

(ధియా) బుద్ధ్యా, నిగృహ్యమాణోపి విష్టభ్యమానోపి, తన్మన్యు స్స చాసౌ మన్యు శ్చ

సద్యో ఽజాయత తన్మన్యుః కుమారో నీలలోహితః. ౭

స వై రురోద దేవానాం పూర్వజో భగవాన్ భవః,
నామాని కురు మే ధాతః స్థానాని చ జగద్గురో. ౮

ఇతి తస్య వచః పాద్మో భగవా న్పరిపాలయన్,
అభ్యధా ద్భద్రయా వాచా మారోదీ స్తత్కరోమి తే. ౯

య దరోదీ స్సురశ్రేష్ఠ సోద్వేగ ఇవ బాలకః,
తత స్త్వా మభిధాస్యంతి నామ్నా రుద్ర ఇతి ప్రజాః. ౧౦

హృదింద్రియా ణ్యసు ర్వ్యోమ వాయు రగ్ని ర్జలం మహీ,
సూర్య శ్చంద్ర స్తప శ్చైవ స్థానా న్యగ్రే కృతాని తే. ౧౧

తన్మన్యుః క్రోధః, ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణః భ్రువో ర్మధ్యాత్, నీలలోహితః. కుమారః, అజాయత, నిగృహ్యమాణోప్యఽనిగృహీతః భ్రూమధ్య మాగత్య తస్మా న్నీలలోహితకుమారరూపేణాఽజాయత ౭

కోఽసౌ నీలలోహితః కుమారో యో జాతో భ్రువో ర్మధ్యాత్. జాత శ్చ కి మకరో దిత్యత ఆహ (స వా ఇత్యాది.) ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః పరిక్రమ్య గిరాం పతి" మిత్యంతేన దేవానాం వక్ష్యమాణానాం దేవానాం. పూర్వజో, భగవాన్ భవః సదాశివః, స చ జాతో రురోద. రోదనప్రకార మేవాహ నామానీత్యాదినా. ౮

(ఇతీతి.) మారోదీః రోదనం మాకురు, తే తవ. త్వ, దు క్తం కరోమీతి. ౯

నామకరణ మేవాహ (య దితి.) హే సురశ్రేష్ఠ. సోద్వేగః భయసహితో, బాలక ఇవ, యత్ యస్మా. త్త్వం. అరోదీః రోదన మకార్షీః, తతః రోదనా న్నిమిత్తభూతాత్, రుద్ర ఇతి నామ్నా. ప్రజాః, త్వా మభిదాస్యంతి అభివక్ష్యంతి. ౧౦

స్థానకరణ మాహ (హృదిత్యాదినా.) అహంకారాధిదేవతాత్వేన రుద్రస్య హృత్థ్సత్వం. వ త్వంతరాత్మతయా అసుః ప్రాణః, హృదాదీని స్థానాని, అగ్రే పూర్వమేవ, మయా కృతాని. ౧౧

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

మన్యు ర్మను ర్మహాకాలో మహా ఞ్ఛివ ఋతధ్వజః,
ఉరురేతా భవః కాలో వామదేవో ధృతవ్రతః. ౧౨

ధీవృత్తి రశనో మాచ నియు త్సర్పి రిళాఽమ్బికా,
ఇరావతీ సుధా దీక్షా రుద్రాణ్యో రుద్ర తే స్త్రియః. ౧౩

గృహా ణైతాని నామాని స్థానాని చ సయోషణః,
ఏభి స్సృజ ప్రజా బహ్వీః ప్రజానా మసి యత్పతిః. ౧౪

ఇత్యాదిష్ట స్స గురుణా భగవా న్నీలలోహితః,
సత్త్వాకృతిస్వభావేన ససర్జాఽఽత్మసమాః ప్రజాః. ౧౫

రుద్రాణాం రుద్రసృష్టానాం సమంతా ద్గ్రసతాం జగత్,
నిశామ్యాఽసంఖ్యశో యూథా న్ప్రజాపతి రశఙ్కత. ౧౬

ఏకదశస్థానస్థస్య పున స్స్థానభేదా న్నామభేదా నాహ (మన్యు రితి.) ౧౨

ద్వాదయో రుద్రా ణ్యంతా ఏకాదశ. హే రుద్ర. తే, స్త్రియః పత్న్యః. ౧౩

(సయోషణః) సస్త్రీకః, ఏతాని, నామాని స్థానాని చ, గృహాణ, ఏభి స్స్థానై ర్నామభి శ్చ. యుక్త, స్త్వ. మాభి స్త్రీభి స్సహ, బహ్వీః ప్రజా. స్సృజ, యతః, ప్రజాసర్గా, త్త్వ మపి ప్రజానాం పతి, రసి భవసి. ౧౪

(గురుణా) పిత్రా. భగవా న్ఉత్పత్తిప్రలయాదిజ్ఞానవా న్, నీలలోహితః కుమారః, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, ఆదిష్టః ఆజ్ఞాపితః, సత్త్వ మాకృతి ర్యస్య తేన. సాత్త్వికేన స్వభావేన, ఆత్మనా సమాః తుల్యాః. ప్రజాః, ససర్జ. ౧౫

రుద్రేణ నీలలోహితకుమారేణ, సృష్టానాం రుద్రాణాం, కథంభూతానాం. జగత్ విశ్వం. సమంతా ద్గ్రసతాం, యూథా న్, సంఘా న్ అసంఖ్యశః, నిశామ్య దృష్ట్వా. ప్రజాపతిః, అశంకత. ఆశంక్యాహేత్యభిప్రాయః. ౧౬

అలం ప్రజాభి స్సృష్టాభి రీదృశీభి స్సురోత్తమ,
మయా సహ దహంతీభి ర్దిశ శ్చక్షుర్భి రుల్బణైః. ౧౭

తప ఆతిష్ఠ భద్రం తే సర్వభూతసుఖావహమ్,
తపసైవ యథాపూర్వం స్రష్టా విశ్వమిదం భవాన్. ౧౮

తపసైవ పరం జ్యోతి ర్భగవంత మధోక్షజమ్,
సర్వభూతగుణావాస మఞ్జసా విందతే పుమాన్. ౧౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః పరిక్రమ్య గిరాం పతిమ్,
బాఢ మిత్యము మామంత్ర్య వివేశ తపసే వనమ్. ౨౦

ఉక్తి మేవాహ (అల మితి త్రిభిః.) హే సురోత్తమ రుద్ర, ఈదృశీభిః స్వతుల్యాభిః, సృష్టాభిః. ఉల్బణై శ్చక్షుర్భి ర్మయా సహ, దిశో దహంతీభిః ప్రజాభిః, అలమ్. ౧౭

అత స్తపః. ఆతిష్ఠ చర, తే, భద్ర మస్తు, తపః కథం భూతం, సర్వేషాం భూతానాం. సుఖ మావహతి ప్రాపయతీతి త త్తథోక్తం. తపః ప్రశంసతి (తపసై వేతి సార్ధేన) భవాన్ త్వం, ఇదం విశ్వం, యథాపూర్వం తపసైవ, స్రష్టా స్రక్ష్యతి. తపసైవ, పుమాన్, అంజసా సుఖేన. భగవంతం, విందతే ప్రాప్నోతి. కథంభూతం, అధోక్షజం అధఃకృతేంద్రియవ్యాపారం, నిర స్తప్రాకృతేంద్రియవ్యాపార మిత్యర్థః, సర్వభూతగుణావాసం సర్వేషాం భూతానాం, గుణానాం కల్యాణగుణానాం చ. ఆవాసం ఆశ్రయం. అత్రాఽధోక్షజశబ్దేన అప్రాకృతేంద్రియతద్వ్యాపారతద్విషయసంపత్తి స్సూచ్యతే. తథాహి శ్రూయతే "సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస" ఇతి, అనేన భోగ్యతాతిశయ స్సూచ్యతే, గుణశబ్దేన ప్రాప్యత్వౌపయికాః జ్ఞానశక్త్యాదయః కల్యాణగుణా వివక్షితాః. భగవచ్ఛబ్దేన ప్రాప్యవిశేషనిర్దేశః, భూతావాసశబ్దేన తదుపాసనస్య స్వస్వరూపానుగుణత్వం వ్యజ్యతే. ౧౮-౧౯

ఏవ మాదిష్టో రుద్రః కి మకరో దిత్యత్రాహ (ఏవ మితి.) ఆత్మభువా బ్రహ్మణా, ఏవ ముక్తప్రకారేణాఽఽదిష్టః, గిరాంపతిం బ్రహ్మాణం, పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, అముం గిరాంపతిం, బాఢం ఓ మిత్యామంత్ర్య, భవదాజ్ఞా మంగీకరో మీత్యుక్త్వేత్యర్థః, తపసే తపశ్చర్తుం. వన మరణ్యం. వివేశ ప్రవిష్టవాన్. ౨౦

(బ్రహ్మణః అనయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

అథాభిధ్యాయత స్సర్గం దశపుత్రాః ప్రజజ్ఞిరే,
భగవచ్ఛక్తియుక్తస్య లోకసంతానహేతవః. ౨౧

మరీచి రత్ర్యఙ్గిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః,
భృగు ర్వశిష్ఠో దక్ష శ్చ దశమ స్తత్ర నారదః, ౨౨

ఉత్సఙ్గా న్నారదో జజ్ఞే దక్షోఽఙ్గుష్ఠా త్స్వయంభువః.
ప్రాణా ద్వసిష్ఠ స్సంభూతో భృగు స్త్వచి కరా త్క్రతుః. ౨౩

పులహో నాభితో జజ్ఞే పులస్త్యః కర్ణయో రృషిః
అఙ్గిరా ముఖతోఽక్ష్ణోఽత్రి ర్మరీచి ర్మనసోఽభవత్. ౨౪

ధర్మ స్స్తనా ద్దక్షిణతో యత్ర నారాయణ స్స్వయమ్,
అధర్మః పృష్ఠతో యస్మా న్మృత్యు ర్లోకభయంకరః. ౨౫

హృది కామో భ్రువోః క్రోధో లోభ శ్చాధరోఽధరచ్ఛదాత్,

అథ రుద్రాజ్ఞాపనానంతరం, పున స్సర్గం. ధ్యాయత శ్చింతయతః. దశపుత్రాః ప్రజజ్ఞిరే జాతాః, ధ్యాయతః కథంభూతస్య, భగవచ్ఛక్తియుక్తస్య భగవతో యా శక్తిః లోకరచనాసామర్థ్యం తేన యుక్తస్య పుత్రా న్వివినష్టి లోకసంతానహేతవః లోకసంసృతివృద్ధికరాః, ఏతే దశపుత్రాః. ౨౧

కః కస్మా జ్జాత ఇత్యత్రాహ (మరీచి రిత్యాదిభి స్త్రిభిః.) భృగు స్త్వచి త్వచః. చర్మణో భృగు ర్జాత ఇత్యర్థః. కరాత్ హస్తాత్. నాభితః నాభేః, కర్ణయోః కర్ణాభ్యాం, పులస్త్యఋషి ర్జాతః. ముఖతః ముఖాత్, అక్ష్ణః నేత్రాత్. అత్రి ర్జాతః. ౨౨-౨౪

(ధర్మ ఇతి.) పున స్సర్గం ధ్యాయత ఇత్యనుషంగః, దక్షిణతః స్తనాత్ ధర్మో జాతః, కథంభూతః, యత్ర ధర్మే, నారాయణః, స్వయం స్థితః తదధిదేవత్యర్థః. "ధర్మస్య ప్రభు రచ్యుత" ఇతి వచనాత్, పృష్ఠతః పృష్ఠాత్, జజ్ఞే, కథంభూతః, యస్మాత్ యత్ర అధర్మే. లోకభయంకరో, మృత్యు స్తిష్ఠతి మృత్యు రధర్మదేవతేత్యర్థః. ౨౫

(హృది) హృదయాత్. కామః, భ్రువోః భ్రూభ్యాం, క్రోధః, అధరచ్ఛదాత్ అధరోష్ఠాత్

అస్యా ద్వా క్సింధవో మేఢ్రా న్నిరృతిః పాయో రఘాశ్రయః, ౨౬

ఛాయాయాః కర్దమో జజ్ఞే దేవహూత్యాః పతిః ప్రభుః,
మనసో దేహత శ్చేదం జజ్ఞే విశ్వకృతో జగత్. ౨౭

వాచం దుహితరం తన్వీం స్వయంభూ ర్హరతీం మనః,
అకామాం చకమే క్షత్త స్సకామ ఇతి న శ్శ్రుతమ్. ౨౮

త మధర్మే కృతమతిం విలోక్య పితరం సుతాః,
మరీచిముఖ్యా మునయో విశ్రమ్భా త్ప్రత్యబోధయన్. ౨౯

నై త త్పూర్వైః కృతం త్వద్య న కరిష్యంతి యే పరే.
య త్త్వం దుహితరం గచ్ఛే దనిగృహ్యాఽఙ్గజం విభుః. ౩౦

లోఖః, ఆస్యాత్ ముఖాత్, వాక్ వాగధిష్ఠాతృదేవతా. మేఢ్రాత్. సింధవః. పాయో ర్గుదాత్. అఘాశ్రయః పాపాధిష్ఠాతా నిరృతిః. ౨౬

(ఛాయాయాః) దేహచ్ఛాయాయాః, కర్దమః, కథంభూతః, దేవహూత్యాః స్వాయంభువమనుకన్యాయాః పతిః, ప్రభుః, జితేంద్రియః, అవాంతరకథాం స్తోతు ముపసంహరతి (మనస ఇతి.) మనసో, దేహత శ్చ, ఏవ ముక్తరీత్యా, విశ్వకృతః బ్రహ్మణ స్సకాశా. జ్జగ జ్జజ్ఞే. ౨౭

వాక్ప్రసంగా దవాంతరకథాం స్తౌతి (వాచ మిత్యాదినా, తాం దిశ ఇత్యంతేన,) స్వయంభూః బ్రహ్మా. స్వదుహితరం, తన్వీం స్త్రీరూపాం, మన శ్చిత్తం, హరంతీం, స్వయ మకామయమానాం, వాచం వాగధిష్ఠాయినీం దేవతాం, స్వయం సకామః చకమే ఐచ్ఛత్, ఇతి. నః అస్మాభి శ్శ్రితమ్. ౨౮

అధర్మే దుహితృకామనారూపే ప్రత్యవాయకరే కర్మణి. కృతా ఉత్పన్నా మతి ర్యస్య తం. పితరం బ్రహ్మాణం, విలోక్య మరీచిప్రభృతయః పుత్రాః, మునయః, విస్రమ్భాత్ పితరి విశ్వాసాధిక్యాత్. పితరం ప్రత్యబోధయన్ జ్ఞాపితవంతః. ౨౯

అవబోధనప్రకార మేవాహ (నైత దితి,) పూర్వై రేత న్న కృతం, అద్యనకృతం. అద్య న కుర్వంతి అపరే భావినో లోకా, న కరిష్యంతి, కిం త[illegible]దిత్యత ఆహ. స్వయం, ప్రభుః ధర్మమర్యాదాపాలన తసమర్థ స్త్వం, అంగజం కామ, మనిగృహ్య, స్వాం దుహితరం గచ్ఛే దితి యత్. ౩౦

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

తేజీయసా మపి హ్యేత న్న సుశ్లోక్యం జగద్గురో,
యద్వృత్త మనుతిష్ఠ న్వై లోకః క్షేమాయ కల్పతే ౩౧

తస్మై నమో భగవతే య ఇదం స్వేన శోచిషా,
ఆత్మస్థం వ్యఞ్జయామాస స ధర్మం పాతు మర్హతి. ౩౨

స ఇత్థం గృణతః పుత్రా న్పురో దృష్ట్వా ప్రజాపతీన్,
ప్రజాపతిపతి స్తన్వం తత్యాజ వ్రీడిత స్తదా. ౩౩

తాం దిశో జగృహు ర్ఘోరాం నీహారం యద్విదు స్తమః,

తేజీయసాం అస్మాకం నైత త్ప్రీత్యవాయకర మిత్యత ఆహ (తేజీయసా మితి.) హే జగద్గురో జగన్మర్యాదాపాలక, తేజీయసాం తేజిష్ఠానా మపి, ఏతత్, న సుశ్లోక్యం న శ్లాఘ్యం. కుతః. హి యస్మాత్, ఏషాం శ్రేష్ఠానాం, వృత్త మాచార, మనుతిష్ఠన్, లోకః జనః, క్షేమాయ కల్పతే. తథా చ గీయతే - య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః. స య త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తత ఇతి. ౩౧

ఏవం పితరం ప్రబోధ్య త మేతస్మా ద్ధర్మా న్నివర్తయితుం భవా నేవ సమర్థః నాన్య ఉపాయో స్తీతి తస్మై నమస్కుర్వంత స్తస్మై విజ్ఞాపయామాసురిత్యాహ (తస్మై నమ ఇతి.) తస్మై భగవతే నమః, యో భగవాన్, ఆత్మస్థం ఆత్మని నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశావత్యా స్థితం, చేతనాచేతనాత్మకం. ఇదం జగ, త్స్వేన శోచిషా సంకల్పరూపజ్ఞానేన, వ్యంజయామాస విభక్తనామ రూపాపన్నత్వేన వ్యక్త మకరోత్, సః కృత్స్నజగత్కారణభూతః. పరమాత్మా. ధర్మం అధర్మా న్నివృత్తిరూపం ధర్మం, పాతుం రక్షితుం, అర్హతి. ౩౨

ఏవ ముక్తవత్సు పుత్రేషు పితా కిమకరో దిత్యత ఆహ (స ఇతి.) ఇత్థ ముక్తరీత్యా, పురః అగ్రే, గృణతః భాషమాణాన్ ప్రజాపతీన్, పుత్రాన్, దృష్ట్వా. ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనాం, పతిః. బ్రహ్మ, వ్రీడితః లజ్జితః, తదా తన్వం తనుం, తత్యాజ త్యక్తవాన్. ౩౩

తాం త్యక్తాం, ఘోరాం, తనుం, దిశః, జగృహుః గృహీతవత్యః, కుతఏతత్ జ్ఞాయత

కదాచి ద్ధ్యాయత స్స్రష్టు ర్వేదా ఆసం శ్చతుర్ముఖాత్,
కథం స్రక్ష్యా మ్యహం లోకా న్సమవేతా న్యథాపురా. ౩౪

చాతుర్హోత్రం కర్మతంత్ర ముపవేదనయై స్సహ,
ధర్మస్య పాదా శ్చత్వార స్తథై వాఽఽశ్రమవృత్తయః. ౩౫

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

స వై విశ్వసృజా మీశో వేదాదీ న్ముఖతోఽసృజత్,
యద్య ద్యేనాఽసృజ ద్దేవ స్త న్మే బ్రూహి తపోధన. ౩౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఋగ్యజుస్సామాధర్వాఖ్యా న్వేదా న్పూర్వాదిభి ర్ముఖైః,

ఇత్యత్రాహ - య ద్వ్యక్తాం తను మేవ, తమోరూపం నీహారం, విదుః జానీయుః, అత్ర తనుత్యాగో నామ కాముకత్వభావత్యాగ ఏవ తద్గ్రహణం నామ తద్భావగ్రహణ మేవ, భావస్య తనుశబ్దేన నిర్దేశ స్తు, తనువ ద్విశేషణతయా వేదితవ్యమ్. తనుత్యాగానంతరం బ్రహ్మా కి మకరో దిత్యత్రాహ - (కదాచి దితి.) సమవేతా న్సంగతా న్, లోకా న్యథాపురా పూర్వకల్పవత్, కథ మహం స్రక్ష్యామీతి కదాచి ద్ధ్యాయత శ్చతుర్ముఖా ద్వేదా ఋగాదయ, ఆస న్. ఆవిర్భూతాః, చాతుర్హోత్రం చతుర్హోతృశబ్దవాచ్య మంత్రవేద్యం, చతుర్ణాం హోతౄణాం సంబంధి వా, స్రష్టుః కర్మతంత్రం. యజ్ఞవిస్తారః ఉపవేదాః ఆయుర్వేదాదయః, తే చ, న్యాయా శ్చ తై స్సహ, ధర్మస్య, చత్వారః పాదాః "తప స్సత్యం దయా శౌచ మితి" ప్రథమస్కంధోక్తాః పాదాః ఆశ్రమా, స్తద్వృత్తయ శ్చ. ఆస న్నితి పూర్వేణా ఽన్వయః. ౩౪-౩౫

ఏవం సామాన్యేన వేదాదీనాం సర్గేఽభిహితే, తేషాం మధ్యే కస్య కస్మా న్ముఖా దుత్పత్తి రితి వివిత్సయా పృచ్ఛతి విదురః (స వా ఇతి.) విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనా మీశః పతి, స్సః బ్రహ్మా, వేదాదీ, న్ముఖతోఽసృజ దితి జ్ఞాత మస్మాభిః, ఇదం తు న జ్ఞాయతే. దేవః బ్రహ్మా యేన యేన, యద్య, దసృజ దితి, హే తపోధన, త, న్మే మహ్యం, వద. ౩౬

ఏవ మాపృష్టో మునిః క్రమేణ పూర్వాదిభ్యో ముఖేభ్యః ఋగాదీ నసృజ దిత్యాహ (ఋగిత్యాది.) పూర్వాదిభి ర్ముఖై ర్ముఖేభ్యః చాతుర్హోత్రక్రమ మాహ (శస్త్ర మితి.) శస్త్రమత్ర

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

శస్త్ర మిజ్యాం స్తుతిస్తోమం ప్రాయశ్చిత్తం వ్యధాత్క్రమాత్. ३८

ఆయుర్వేదం ధనుర్వేదం గాంధర్వం వేద మాత్మభూః,
స్థాపత్యం చాఽసృజ ద్వేదం క్రమా త్పూర్వాదిభి ర్ముఖైః. ३८

ఇతిహాసపురాణం చ పంచమం వేద మీశ్వరః,
సర్వేభ్య ఏవ వక్త్రేభ్య స్ససృజే సర్వదర్శనః. ३९

షోడశ్యుక్థౌ పూర్వవక్త్రా త్పురీష్యగ్నిష్టుతా వథ,
అప్తోర్యామాతిరాత్రౌ చ వాజపేయం సగోసవమ్. ४०

గీతమంత్రస్తోత్రం, తత్, హోత్రా కర్తవ్యత్వేన హోత్ర మిత్యుచ్యతే. ఇజ్యా ఆధ్వర్యవం, స్తుతిస్తోమం, స్తుతి స్సంగీతరూపం స్తోత్రం, స్తోమం తదర్థ మృక్సముదాయం, "తృవృత్స్తోమో భవతీ" త్యాదివిహితం, తదుద్గాత్రప్రయోజ్య త్వేనౌద్గాత్ర మిత్యుచ్యతే స్తుతయే స్తోమ మితి చతుర్థీసమాసః, ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మణా ప్రయోజ్యం, ఏతాని చత్వారి, క్రమా త్పూర్వాదిముఖేభ్యో, వ్యధాత్ అసృజత్. ३८

ఉపవేదక్రమ మాహ (ఆయుర్వేద మితి.) ఆయుర్వేదం భిషక్తంత్రం, ధనుర్వేదం ధనుర్విద్యాం, గాంధర్వం భరతతంత్రం, స్థాపత్యం వేదం శిల్పశాస్త్రం. పూర్వాదిభి ర్ముఖైః, క్రమా దసృజత్. ३८

పంచమవేదస్య తు సర్వేభ్యో ముఖేభ్య ఉత్పత్తి మాహ (ఇతిహాసేతి.) ఇతిహాసా శ్చ పురాణాని చ తేషాం సమాహారః, పంచమవేదాఖ్య మితిహాసపురాణం, సర్వదర్శనః సర్వజ్ఞః, ఈశ్వరో బ్రహ్మ, సర్వేభ్యో ముఖేభ్య స్ససృజే. ३९

కర్మతంత్ర మాహ (షోడశ్యుక్థా దితి.) షోడశ్యుక్థ్యశబ్దౌ షోడశ్యుక్థ్యనామకసంస్థా విశిష్టకర్మపరౌ, పురీషిచయనః, అగ్నిష్టుత్, అగ్నిషోమః, అప్తోర్యామశ్చ, అతిరాత్ర శ్చ, తౌ కర్మ విశేషౌ, గోసవేన సహితం సగోసవం, వాజపేయం షోడశ్యుక్థౌ పూర్వముఖాత్ పురీష్యగ్నిష్టుతౌ దక్షిణముఖాత్, అప్తోర్యామాతిరాత్రౌ పశ్చిమాత్, గోసవవాజపేయా వుత్తరతః, అసృజ దిత్యర్థః. ४०

విద్యా దానం తప స్సత్యం ధర్మ స్యేతి పదాని చ,
ఆశ్రమాం శ్చ యథాసంఖ్య మసృజ త్సహ వృత్తిభిః. ౪౧

సావిత్రం ప్రాజాపత్యం చ బ్రాహ్మం చాథ బృహ త్తథా,
వార్తాసంచయశాలీనశిలోఞ్ఛ ఇతి వై గృహే. ౪౨

వైఖానసా వాలఖిల్యౌదుమ్బరాః ఫేనపా వనే,

ధర్మస్య పాదానా మాశ్రమాణాం చ క్రమ మాహ- విద్యాదానాదీని ధర్మస్య చత్వారి పదాని, బ్రహ్మచర్యాదీం శ్చతుర ఆశ్రమాం శ్చ, యథాసంఖ్యం వృత్తిభి స్సహ పూర్వాదిభ్యో ముఖేభ్యః అసృజత్. నను, తప స్సత్యం దయా శౌచ మితి ప్రథమస్కంధే దయాశౌచయోః పాదత్వం కీర్తితం, అత్ర తు విద్యాదానయో రితి విరోధః, మైవం. దయాశౌచయో ర్విద్యాదానకార్యత్వా త్కారణశబ్దం కార్యే ఉపచర్య తథోక్త మిత్యవిరోధాత్. శౌచం హీశ్వరజ్ఞానకార్యం "క్షేత్రజ్ఞ స్యేశ్వరజ్ఞానా ద్విశుద్ధిః పరమా మతే" తి స్మృతేః. ఏవం "భూతాభయప్రదానస్య కలాం నార్హంతి షోడశీ" మితి పూర్వోక్తరీత్యా దయయైవ హి భూతాభయప్రదానం. అతో న విరోధః. ౪౧

కా ఏతా వృత్తయః, యా ఆశ్రమై స్సహ జాతా ఇత్యపేక్షాయాం వృత్తీ ర్వదం స్తాసా మవాంతరభేదాం శ్చాహ (సావిత్ర మితి ద్వాభ్యామ్.) సావిత్రం బ్రహ్మచర్యం స్త్రీసంగవిరహాదిరూపం, ఉపనయనా దారభ్య గాయత్రీ మధీయానస్య త్రిరాత్రం ప్రాజాపత్యం. వ్రతాన్యాచరత స్సంవత్సరం బ్రాహ్మం, వేదగ్రహాంతం బృహ, న్నైష్ఠికం ఏతాః బ్రహ్మచర్యాశ్రమవృత్తయః, వార్తా అనిషిద్ధ కృష్యాదివృత్తిః, సంచయో యావజ్జీవనం వృత్తిః, శాలీన మయాచితవృత్తిః, శిలం కణికా ద్యార్జనం. ఉంఛః కణశ ఆదానం. ఉభయ మేకా వృత్తిః, ఏకవచన మార్షం, సమాహారద్వంద్వే తు పుంస్త్వ మార్షం వేదితవ్యం, ఏతే గృహే గృహాశ్రమవృత్తయ ఇత్యర్థః. ౪౨

వనస్థితా శ్చతుర్విధా ఇత్యాహ (వైఖానసా ఇత్యాదినా.) వైఖానసాః అకృష్టపచ్యాశినః, వాలఖిల్యాః లబ్ధే నవే నవే అన్నా ద్యే పురాణపరిత్యాగినః, ఉదుమ్బరాః ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం ప్రథమం పశ్య న్తి తత ఆహృతైః ఫలాదిభి ర్జీవంతః, ఫేనపాః స్వయం జీర్ణాశినః, వనే, ఏతే వనవాసిన ఇత్యర్థః. తుర్యాశ్రమస్థానా మపి చాతుర్విధ్య మాహ (న్యాస ఇతి.) కుటీచకః స్వాశ్రమ ధర్మప్రధానః, బహూదకః కర్మోపసర్జనీకృత్య జ్ఞానప్రధానః, హంసో జ్ఞానాభ్యాసనిష్ఠః, నిష్క్రియః పరమహంసః ప్రాప్తత త్త్వః, ప్రవృత్తిధర్మహీనత్వా న్నిష్క్రియ ఇత్యుక్తం, న తు నివృత్తిధర్మ

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

న్యాసే కుటీచకః పూర్వం బహూదో హంసనిష్క్రియౌ. ౪౩

ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతి స్తథైవ చ,
ఏవం వ్యాహృతయ శ్చాస న్ప్రణవో యస్య దహ్రతః. ౪౪

తస్యోష్ణిగాసీ ల్లోమభ్యో గాయత్రీ చ త్వచో విభోః,
త్రిష్టు ర్మాంసా త్స్నుతోఽనుష్టు బ్జగత్యస్య ప్రజాపతేః. ౪౫

మజ్జాయాః పఙ్క్తి రుత్పన్నా బృహతీ ప్రాణతోఽభవత్,
స్పర్శ స్తస్యాఽభవ జ్జీవః స్వరో దేహ ఉదాహృతః. ౪౬

రాహిత్య మప్యనేనోచ్యతే, విద్యాంగత్వేన తస్యాఽవశ్య మనువర్తనీయత్వాత్. న్యాసే, ఏతే సన్న్యాసాశ్రమే స్థితాః. ౪౩

నయాదీనాం పూర్వోత్పత్తిక్రమేణోత్పత్తి మాహ (ఆన్వీక్షకీతి.) ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా మోక్షఫలా త్రయీ కర్మవిద్యా స్వర్గాదిఫలా వార్తా కృష్యాదిరూపా జీవనఫలా, దండనీతి రర్థఫలా. అథ వ్యాహృతీనాం క్రమ మాహ (ఏవ మితి.) ఏవం పూర్వాదిముఖక్రమేణైవ, వ్యాహృతయ శ్చాస న్నిత్యర్థః, భూర్భువస్స్వ రితి వ్యస్తా స్తిస్రో వ్యాహృతయః, సమస్తా చతుర్థీ వ్యాహృతిః, తథా చాహాఽశ్వలాయనః "ఏవం వ్యాహృతయః ప్రోక్తా వ్యస్తా స్సమస్తా ఇతి" యద్వా "మహ ఇతి చతుర్థీ వ్యాహృతిః తథాచ శ్రుతిః "భూర్భువస్స్వ రిత్యేతా స్తిస్రో వ్యాహృతయః, తాసా ముహస్మై తాం చతుర్థీం. మహాచమస్యః ప్రవేదయతే, మహ ఇతి ఏవం ముఖోత్పన్నానాం పూర్వాదిముఖక్రమ మభిధాయాఽథాఽన్యేభ్యోపి శరీరదేశేభ్యోఽన్యేషా ముత్పత్తిమాహ (ప్రణవో యస్య దహ్రత ఇత్యాదినా.) యస్య బ్రహ్మణః, దహ్రతః హృదయాకాశాత్, ప్రణవ ఆస. ౪౪

(తస్య) బ్రహ్మణః, లోమభ్యః, ఉష్ణిగాఖ్యం ఛంద ఆసీత్. అక్షరాణా మియత్తా ఛందః, విభో ర్బ్రహ్మణః త్వచః, గాయత్రీఛందః, మాంసా త్త్రిష్టుప్. స్నుతః స్నాయోః, అనుష్టుప్, ప్రజాపతేః అస్థ్నః జగతీ. ౪౫

(మజ్జాయాః పంక్తిః ఉత్పన్నా) ప్రాణాత్, బృహతీ అభవత్, తస్య బ్రహ్మణః జీవః స్పర్శః కారణశబ్దః కార్యే ఉపచరితః, ఏవ మగ్రేపి, దేహః స్వరః దేహా త్స్వర ఉత్పన్నః. ౪౬

ఉష్మాణ ఇంద్రియా ణ్యాహు రంతస్థా బల మాత్మనః,
స్వరా స్సప్త విహారేణ భవంతి స్మ ప్రజాపతేః. ४२

శబ్దబ్రహ్మాత్మన స్తాత వ్యక్తావ్యక్తాత్మనః పరః,
బ్రహ్మ చాఽఽభాతి వితతో నానాశక్త్యుపబృంహితః. ४३

తతోఽపరా ముపాదాయ స సర్గాయ మనో దధే.
ఋషీణాం భూరివీర్యాణా మపి సర్గ మవిస్తృతమ్. ४४

జ్ఞాత్వా తద్వృద్ధయే భూయ శ్చింతయామాస కౌరవ,

(ఇంద్రియాణి) ఇంద్రియేభ్యః, ఊష్మాణః, ఆత్మనో బ్రహ్మణః. బలం అంతస్థాః తస్మాత్తే ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః, "కాదయో మావసానా స్స్పర్శాః, అచ స్స్వరాః, శషసహా ఊష్మాణః, యరలవా అంతస్థా ఇతి వైయాకరణోక్తరీత్యా స్పర్శాదయ శ్శబ్దాః ప్రయుక్తాః, ప్రజాపతే, ర్విహారేణ క్రీడయా. సప్తస్వరాః, షడ్జఋషభగాన్ధారపంచమధైవతనిషాదాః, భవంతి స్మ అభవ న్నిత్యర్థః. ४२

ఏవం వర్ణానా ముత్పత్తి మభిధాయాఽథ తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం చ జాయత ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శబ్దార్థరూపప్రపంచాత్మకే బ్రహ్మణి అర్థరూపస్య బ్రహ్మణో దేవాదిరూపేణ యథావితతత్త్వ మేవం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నాకారాది వర్ణసంఘాతాత్మకశబ్దబ్రహ్మణోపి వితతత్త్వ మస్తీత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మాత్మన ఇతి.) శబ్దాత్మకం బ్రహ్మ ఆత్మా శరీకం యస్య, తస్మాచ్ఛబ్దబ్రహ్మాభివ్యక్తిస్థానస్య తచ్ఛరీరత్వా చ్ఛబ్దబ్రహ్మాపి తచ్ఛరీర మేవేత్యభిప్రాయేణ శబ్దబ్రహ్మాత్మన ఇత్యుక్తం, వ్యక్తావ్యక్తాత్మనః చతుర్ముఖశరీరేపి చతుర్వింశతితత్త్వసంభవా ద్వ్యక్తావ్యక్తత్వం, ఏవంభూతాచ్చతుర్ముఖాత్. హే తాత, పరః అర్థాత్మకా దన్యః, బ్రహ్మ శబ్దాత్మకో బ్రహ్మాపి, వితతః శ్రుతిస్మృతీతిహాసాదిరూపేణ ప్రకృతిప్రత్యయపదవాక్యాదిరూపేణ తత్తద్భాషారూపేణ చ విస్తృతః, నానాశక్త్యుపబృంహితః, అత్ర శక్తిశబ్దేనాఽర్థోపమానసామర్థ్యరూపాభిలక్షణాగౌణ్యాదిరూపా వృత్తయ ఉచ్యంతే, నానాశక్తిభిః అభిధాదిభిః, ఉపబృంహితః. ४३

వర్ణస్వరసర్గానంతరం కి మకరో దిత్యత్రాహ (తత ఇత్యర్ధేన.) శబ్దబ్రహ్మాత్మకతన్వాః అపరాం తనుం, ఉపాదాయ స్వీకృత్య, సృష్ట్యర్థం మనో దధే ధృతవాన్, మనసా అచింతయ దిత్యర్థః. ४४

కేయ మపరా తనుః, యా ముపాదయ మనో దధే, కీదృశీ వా సా చింతేత్యపేక్షాయాం

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

అహో అద్భుత మేత న్మే వ్యాపృత స్యాపి నిత్యదా. ౫౦

నహ్యేధన్తే ప్రజా నూనం దైవ మత్రవిఘాతుకమ్,
ఏవం యుక్తకృత స్తస్య దైవం చాపేక్షత స్తదా. ౫౧

కస్య రూప మభూద్ద్వేధా యత్కాయ మభిచక్షతే,
తాభ్యాం రూపవిభాగాభ్యాం మిథునం సమపద్యత. ౫౨

యస్తు తత్ర పుమా న్సో భూ న్మను స్స్వాయంభువస్స్వరాట్,
స్త్రీయాసీ చ్ఛతరూపాఖ్యా మహిష్యస్య మహాత్మనః. ౫౩

ఋషీణా మిత్యాదినా "స్త్రీయాసీ చ్ఛతరూపాఖ్యే త్యంతేన తత్ప్రపంచయతి, తావ చ్చింతాప్రకార మాహ (ఋషీణా మితి.) భూరివీర్యం ప్రజననసామర్థ్యం యేషాం, తేషా మపి ఋషీణాం. సర్గ మవిస్తృతం. జ్ఞాత్వా దృష్ట్వా. తద్వృద్ధయే సర్గవృద్ధయే. భూయః పునః, చింతయామాస హే కౌరవ. ౫౦

కి మితీత్యత అహ (నహీతి.) నిత్యదా సర్వదా, వ్యాపృతస్యాపి ప్రజాసర్గే వ్యాపారం కుర్వతో, మే మమ సకాశాత్, ప్రజాః న హ్యేధంతే స వర్ధంతే, ఏతత్, అద్భుత మహో ఆశ్చర్యం ఖలు, అత్ర ప్రజావృద్ధౌ, దైవం విఘాతుకం ప్రతిబంధకం. నూనం నిశ్చయః. ౫౧

ఏవం యుక్తకృతః ఉచితచింతనరూపయుక్తం కుర్వతః, దైవం దేవానుకూల్యం. చాపేక్షతః అపేక్షమాణస్య. తస్య. కస్య బ్రహ్మణో, రూపం ద్వేధా అభూత్ ప్రాక్తనే రూపే సత్యేవ ద్వితీయం రూప మభూత్, ప్రాక్తనేన సహ ద్వే రూపే భవత ఇత్యభిప్రేత్య ద్వేధాఽభూ దిత్యుక్తం, రూపస్య ద్విధాభవనం దేవాసురాదిసృష్టౌ ప్రభావత్వలోలుపత్వాదిభావగ్రహణవ న్నభావ గ్రహణం, కిం తు తస్య శరీర మేవ ద్విధాభూత మిత్యావేదయితుం రూపం విశినష్టి (యత్కాయ మితి) యత్ యద్రూపం, కాయం శరీర మితి, అభిచక్షతే వ్యాహరంతి. ౫౨

(తాభ్యాం.) రూపస్య విభాగాభ్యాం విభక్తాభ్యాం రూపాభ్యా మిత్యర్థః మిథునం స్త్రీపుంసాత్మకం ద్వంద్వ మభూ దిత్యర్థః తత్ర మిథునే, యః పుమాన్, సః మనుః స్వాయంభువః స్వాయంభువమ న్వాఖ్యః, స్వరాట్ సార్వభౌమః అభూత్. యా స్త్రీ సా, అస్య మహాత్మనః మహాబుద్ధేః, స్వాయంభువమనోః, మహిషీ భార్యా. శతరూపాఖ్యా. అభూత్. ౫౩

తదా మైథునధర్మేణ ప్రజా హ్యేధాం బభూవిరే,
స చాపి శతరూపాయాం పంచాపత్యా న్యజీజనత్. ౫౪

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ తిస్రః కన్యా శ్చ భారత,
ఆకూతి ర్దేవహూతి శ్చ ప్రసూతిరితి స త్తమ. ౫౫

ఆకూతిం రుచయే ప్రాదా త్కర్దమాయ తు మధ్యమామ్,
దక్షాయాదాత్ప్రసూతిం చ యత ఆపూరితం జగత్. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

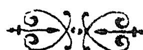

తతః ప్రభృతి కి మాసీ జ్జాత శ్చ మనుః కి మకరో దిత్యత్రాహ (తదేత్యాదియావదధ్యాయ పరిసమాప్తి.) తదా మనుశతరూపాప్రాదుర్భావప్రభృతికాలే, మైథునధర్మేణ ప్రజాః ఏధాం బభూవిరే అవర్ధంతేత్యర్థః (స చేతి.) స చాపి స్వాయంభువమనురపి, శతరూపాయాం స్వభార్యాయాం, అపత్యాని పంచ అజీజనత్ జనయామాస. ౫౪

అపత్యశబ్దస్య సాధారణత్వా త్తత్ర స్త్రీ పుంసవిభాగ మాహ (ప్రియవ్రతేతి) ప్రియవ్రతో త్తాన పాదౌ పుత్రౌ. ఆకూతిదేవహూతిప్రసూత్యాఖ్యా స్తిస్రః కన్యా శ్చ అజీజన దితి పూర్వేణాన్వయః. ౫౫

(రుచయే) రుచ్యాఖ్యాయ మునయే. ప్రథమాం, కర్దమాయ మధ్యమాం. దేవహూతిం. దక్షాయ ప్రసూతిం, అదాత్ దత్తవాన్, యతః యాభ్యః ఆకూత్యాదిభ్యః, ఉత్పన్నాభిః ప్రజాభిః, కృత్స్నం జగత్, ఆపూరితం, బహుసంతానకర్యః కన్యా ఇత్యర్థః. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్య వాచం వదతో మునేః పుణ్యతమాం నృప,
భూయః పప్రచ్ఛ కౌరవ్యో వాసుదేవ కథాఽఽదృతః. ౧

స వై స్వాయంభువ స్సమ్రాట్ప్రియః పుత్ర స్స్వయంభువః,
ప్రతిలభ్య ప్రియాం పత్నీం కిం చకార తతో మునే. ౨

చరితం తస్య రాజర్షే రాదిరాజస్య సత్తమ,
బ్రూహి మే శ్రద్దధానాయ విష్వక్సేనాశ్రయో హ్యసౌ. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవ మతీతాధ్యాయాంతే సహజానే ర్మనో ర్జన్మని తచ్చరిత్రే చ సంగ్రహేణాఽభిహితే స్వాయంభువః స్వరాట్ మహాత్మన ఇతి విశేషణసూచితతచ్చరితవిస్తారవివిత్సయా విదురః పృచ్ఛతీ త్యాహ శుకః (నిశమ్యేతి.) వదతః గదతః, మునేః మైత్రేయస్య, పుణ్యతమాం వాచం, నిశమ్య శ్రుత్వా, హేనృప రాజన్, కౌరవ్యో విదురః, వాసుదేవకథాయాం ఆదృతః, కర్తరి క్తః, ఆదరణయుక్తః, భూయః పునః, పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్. ౧

విదురప్రశ్నప్రకార మేవాహ. (స వా ఇతి త్రిభిః) స్వయంభువః బ్రహ్మణః, ప్రియః పుత్రః, పుత్రాణాం మధ్యే అయం నిరతిశయప్రీతివిషయ ఇతి భావః. సమ్రాట్ సార్వభౌమః, సః స్వాయంభువః మనుః, ప్రియాం పత్నీం శతరూపాం ప్రతిలభ్య లబ్ధ్వా. తతః కి మకరోత్, హే మునే మైత్రేయ. ౨

ప్రకృతమనుసర్గప్రశ్నం విహాయ కి మితి మనుచరితం పృచ్ఛసీత్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ పృచ్ఛతి (చరిత మితి.) హే సత్తమ, ఆదిరాజస్య తస్య రాజర్షే ర్మనో శ్చరితం. శ్రద్దధానాయ శ్రద్దధతే, మే మహ్యం, బ్రూహి కథయ, హి యస్మాత్, అసౌ మనుః, విష్వక్సేనాశ్రయః విష్వక్సేనో హరి స్స ఏవాఽఽశ్రయో యస్య తథోక్తః, భగవద్భక్తత్వా త్తచ్చరిత్ర మవశ్యం శ్రోతవ్య మితి తచ్చరిత్రం ప్రష్టవ్య మేవేతి భావః. ౩

శ్రుతస్య పుంసాం సుచిరశ్రమస్య నన్వఞ్జసా సూరిభి రీడితోఽర్థః,
తత్తద్గుణానుశ్రవణం ముకుందపాదారవిందం హృదయేషు యేషామ్. ౪

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఇతి బ్రువాణం విదురం వినీతం సహస్రశీర్ష్ణ శ్చరణోపధానమ్,
ప్రహృష్టరోమా భగవత్కథాయాం ప్రణీయమానో ముని రభ్యచష్ట. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

యదా స్వభార్యయాసాకం జాత స్స్వాయంభువో మనుః,
ప్రాంజలిః ప్రణత శ్చేదం వేదగర్భమభాషత. ౬

నన్వేవం తర్హి సాక్షా ద్భగవచ్చరిత్ర మేవ ప్రష్టవ్యం కిం భాగవతచరిత్రానుప్రశ్నే నేత్యాఽఽశంక్యాహ (శ్రుతస్యేతి.) సుచిరశ్రమస్య సుచిరం శ్రమో యస్మి న్ తస్య చిరకాలపరిశ్రమార్జితస్య, పుంసాం, శ్రుతస్య అధ్యయనస్య, అర్థః ప్రయోజనం, సూరిభిః విద్వద్భిరయ మేవేతి, ఈడిత స్స్తుతః, కిం తత్ యత్సూరిభి రీడిత మిత్యత్రాహ - యేషాం హృదయేషు ముకుందపదారవింద ముపాస్యతే, తేషాం భాగవతానాం, గుణానుశ్రవణ మితి య త్త దిత్యర్థః. భగవద్గుణవద్భాగవతగుణా అపి శ్రోతవ్యా ఏవేత్యభిప్రాయః. ౪

ఏవం వైదురికప్రశ్న మాశ్రుత్య ముని రభ్యభాషతేత్యాహ శుకః (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ, బ్రువాణం పృచ్ఛంతం, వినీతం వినయాదిసంపన్నం. సహస్రశీర్ష్ణః పరమపురుషస్య "సహస్రశీర్షా పురుష" ఇతి శ్రుతేః. చరణౌ ఉపధీయేతే అస్మి న్నితి చరణోపధానం భగవత్పాదపీఠం, భగవత్ప్రియోఽసౌ విదురః, అత, స్తస్య శిరస ఉపరి, భగవా న్ శ్రీపాదౌ ప్రసారయతీత్యర్థః, ఏవం భూతం విదురం ప్రతి ముని ర్మైత్రేయః, అభ్యచష్ట అభ్యభాషత, కథంభూతః, భగవత్కథాయాం, ప్రణీయమానః ప్రవర్త్యమానః. అతఏవ ప్రహృష్టాని ఉదంచితాని రోమాణి యస్య స తథోక్తః. ౫

అభిభాషణ మేవాహ (యదేత్యాదినా.) యదా, స్వభార్యయా శతరూపయాసహ, యం స్వాయంభువో మను, రుత్పన్న. స్తదాఽయం మనుః, ప్రణతః నమ్రో, భూత్వా ప్రాంజలి, రేనం వేదగర్భం, బ్రహ్మాణం ప్రతి. అభాషత. ౬

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

త్వ మేవ ఏకో భూతానాం జన్మకృద్వృత్తిదః పితా,
అథాపి నః ప్రజానాంతే శుశ్రూషా కేన వా భవేత్. ౭

తద్విధేహి నమ స్తుభ్యం కర్మస్వీడ్యాత్మశక్తిషు,
యత్కృతే హి యశోవిష్వగముత్ర చ భవే ద్గతిః. ౮

బ్రహ్మోవాచ —

ప్రీత స్తుభ్య మహం తాత స్వస్తి స్తాద్వాం క్షితీశ్వర,
యన్నిర్వ్యళీకేన హృదా శాధి మే త్యాత్మనార్పితమ్. ౯

ఏతావత్యాత్మజై ర్ధీర కార్యాహ్యపచితి ర్గురౌ,
శక్త్యా ప్రమత్తై ర్గృహ్యేత సాదరం గతమత్సరైః. ౧౦

(త్వ మితి.) సర్వేషాం భూతానాం, త్వ మేక ఏవ. పితా జన్మ కృ. ద్వృత్తిదః పోషక శ్చ. అతో, యద్య ప్యన్యాపేక్షా నాస్తి, తథాప్యస్మాకం, తే శుశ్రూషా పరిచర్యా, కేన కర్మణా భవేత్ తద్విధేహీ త్యుత్తరేణాఽన్వయః, హే ఈడ్య, ఆత్మశక్తిషు ఆత్మశక్త్యనురూపేషు కర్మసు మధ్యే, యత్కృతే. యస్మిన్ కర్మణి కృతే సతి, యత్కృత్వేతి పాఠాంతరం, తదాప్యయ మేవార్థః, ఇహాఽస్మిన్ లోకే విష్వక్ సర్వత్ర చ యశః, అముష్మిన్ పరలోకే, గతి శ్చ భవేత్, తద్విధేహీత్యన్వయః. ౭-౮

ఏవం మనునా పృష్టో బ్రహ్మాహ (ప్రీత ఇతి.) హే తాత తుభ్య మహం ప్రీతః, క్షితీశ్వర, వాం యువయోః స్వస్తి, స్తాత్ భూయాత్. కుతఏత త్తత్రాహ, య ద్యస్మా న్నిర్వ్యళీకేన విర్దుష్టేన హృదా మనసా, మా మాం, శాధి అలంశిక్షయేతి, ఆత్మనా స్వయ మేవార్పితం ఆవేదితమ్. ౯

హే ధీర, గురౌ పితరి, ఆత్మజైః పుత్రైః ఏతావతీ అపచితిః పూజా, కర్తవ్యా. కియతీ చాసౌ అపచితిః. యా కర్తవ్యత్వేన చోద్యత ఇత్యత్రాహ (శక్త్యేతి,) అప్రమత్తైః విర్మత్సరైః, శక్త్యా శక్త్యనురూపేణ, సాదరం గృహ్యేత, ఆజ్ఞేతి శేషః, యథాశక్తి పితు రాజ్ఞా గ్రాహ్యే త్యేతావ త్యేవ పితరి శుశ్రూషేత్యర్థః. ౧౦

స త్వ మస్యా మపత్యాని సదృశాన్యాత్మనో గుణైః,
ఉత్పాద్య శాసధర్మేణ గాం యజ్ఞైః పురుషం యజ. ౧౧

పరం శుశ్రూషణం మహ్యం స్యా త్ప్రజా రక్షయానృప,
భగవాం స్తే ప్రజాభర్తు ర్హృషీకేశోఽనుతుష్యతి. ౧౨

యేషాం న తుష్టో భగవా న్యజ్ఞలిఙ్గో జనార్దనః,
తేషాం శ్రమో హ్యపార్థాయ యదాత్మా నాదృతస్స్వయం. ౧౩

శ్రీమనురువాచ—

ఆదేశేఽహం భగవతో వ ర్తే యామీవసూదన,
స్థానం త్విహానుజానీహి ప్రజానాం మమ చ ప్రభో. ౧౪

యదోక స్సర్వసత్త్వానాం మహీ మగ్నా మహామ్భసి,

తర్హి కావా పితు స్తవాఽఽజ్ఞా, యా, మయా కర్తవ్యా చోద్యత ఇత్యత్రాహ (స త్వ మితి.) సః మచ్ఛరీరా దుత్పన్న స్త్వ మస్యాం స్వమహిష్యాం, ఆత్మన స్తవ, గుణై స్సదృశా న్యపత్యాని, ఉత్పాద్య, గాం భూమిం ధర్మేణ, శాస అనుశిక్షస్వ, యజ్ఞైః, పురుషం పరమపురుషం, యజ ఆరాధయ, ఇద మేవ మహ్యం పరం శుశ్రూషణం స్యాత్. ౧౧

అనేన భగవా నపి తుష్యతీత్యాహ హే నృప ప్రజారక్షయా. భగవాన్ హృషీకేశః, ప్రజాభర్తు స్తే ప్రజాభర్త్రే తుభ్య మిత్యర్థః. ప్రజారక్షయేతి వాన్వయః. అనుతుష్యతి సంతుష్టో భవతి. ౧౨

కిం భగవత్సంతోషేణే త్యత్రాహ (యేషా మితి.) యజ్ఞలింగః యజ్ఞమూర్తిః, సనాతనో భగవాన్, యేషాం న తుష్టః, తేషాం శ్రమః అపార్థాయ నిష్ప్రయోజనాయ, భవతీత్యర్థః. యత్ యతః ఆత్మా భగవాన్, స్వయం, నాఽదృతః ఉపేక్షిత ఇతి యావత్. ౧౩

ఏవ ముక్తో మనుః కి మువాచేత్యత్రాహ (ఆదేశ ఇతి.) హే అమీవసూదన పాపనాశన, భగవత స్తవ, ఆదేశే ఆజ్ఞాయాం, వర్తేయ. కింతు హే ప్రభో ప్రజానాం. మమ చ ఇహ అస్మిన్ లోకే, స్థానం నివాసస్థానం, అనుజానీహి అనుజ్ఞాపయ, ప్రదర్శయేత్యర్థః. ౧౪

నను భూమి రేవ సర్వభూతానాం స్థానం కి ముచ్యతే స్థాన మనుజానీహీతి తత్రాహ

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

అస్యా ఉద్ధరణే యత్నో దేవదేవ్యా విధీయతామ్. ౧౫

మైత్రేయ ఉవాచ —

పరమేష్ఠీ త్వపాం మధ్యే తదాఽఽసన్నా మవేక్ష్య గామ్,
కథ మేనాం సమున్నేష్య ఇతి దధ్యౌ ధియా చిరమ్. ౧౬

పీతం జలం మయా సర్వం పృథివీ చ నివేశితా,
ప్రజాదేవాసురపితౄ న్మనుష్యా న్పశుపక్షిణః. ౧౭

సరీసృపా న్నగా న్నాగాన్ భూతా న్యుచ్చావచాని చ,
సృజతో మే క్షితి ర్వార్భిః ప్లావ్యమానా రసాం గతా. ౧౮

అథాఽత్ర కి మనుష్ఠేయ మస్మాభి స్సర్గయోజితైః.
యస్యాఽహం హృదయాదాఽఽసం స ఈశో విదధాతు మే. ౧౯

(యదితి.) సర్వసత్త్వానాం సర్వభూతానాం, య దోకః స్థానం స్థానభూతా, మహీ భూమిః మహాప్సు మహతి జలే, మగ్నా న్తర్గతా, ఆసీత్. అతోఽస్యాః దేవ్యాః భూమే రుద్ధరణే, యత్నః హే దేవ, విధీయతాం క్రియతామ్. ౧౫

ఏవ ముక్తో బ్రహ్మా కి మకరో దిత్యత్రాహ (పరమేష్ఠీతి.) పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా, తదా, అపాం మధ్యే, ఆసన్నాం నిమగ్నాం, గాం, అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా. ఏనాం భూమి. అహం, కథం సమున్నేష్యే ఉద్ధరిష్యామితి, ధియా చిరం దధ్యౌ చింతయామాస. ౧౬

చింతామేవ ప్రపంచయతి (పీత మితి.) సర్వం కృత్స్నం, జలం ప్రాలయికం జలం, మయా, పీతం, తతః పృథివీ చ, నివేశితా స్థాపితా, తతో దేవాసురాదీన్ ప్రజాః, మే మమ, సృజత స్సతః, వార్భిః జలైః ప్లావ్యమానా నిమజ్జ్యమానా, రసాం రసాతలం గతా ప్రాప్తా. ౧౭—౧౮

(అథ) అనంతరం, సర్గే యోజితైః ప్రయుక్తైః అస్మాభిః కి మనుష్ఠేయం కిం విధేయం, యస్య భగవతో హృదయా త్సంకల్పాత్, అహ మాసం ఉదభూవం, స ఈశో భగవాన్, మే విదధాతు అనుష్ఠేయం సంపాదయతు. ౧౯

ఇత్యభిధ్యాయతో నాసావివరా త్సహసాఽనఘ,
వరాహతోకో నిరగా దఙ్గుష్ఠపరిమాణతః. ౧౮

తస్యాఽభిపశ్యతః ఖస్థః క్షణేన కిల భారత,
గజమాత్రః ప్రవవృధే తదద్భుత మివాఽభవత్. ౧౯

మరీచిప్రముఖై ర్విప్రైః కుమారై ర్మనునా సహ,
దృష్ట్వా తత్సౌకరం రూపం తర్కయామాస చిత్రధా. ౨౦

కి మేతత్సౌకరవ్యాజం స త్త్వం దివ్య ముపస్థితమ్,
అహో బతాఽశ్చర్య మిదం నాసాయా మే వినిస్సృతమ్. ౨౧

చింతాం నిగమయన్ వరాహావతారం ప్రస్తౌతి (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్తరీత్యా, అభిధ్యాయత శ్చింతయతః, బ్రహ్మణో నాసావివరాత్ నాసికావివరాత్, వరాహతోకః వరాహపోతః అఙ్గుష్ఠ పరిమాణః, ప్రాతిపదికార్థే తసిః, నిరగాత్ నిర్గతోఽభూత్, హే అనఘ విదుర, న చానేన చతుర్ముఖ ఏవ వరాహరూపోఽభవ దితి శఙ్కనీయం "తర్కయామాస చిత్రధా" కి మేతత్సౌకరవ్యాజం స త్త్వం దివ్య మితి, చతుర్ముఖేనాఽప్యజ్ఞాయమానతయా విచారితత్వవచనాత్. ౧౮

(తస్య) చతుర్ముఖస్య అభిపశ్యత స్సతః సూక్ష్మో వరాహః ఖస్థః ఆకాశే స్థిత స్సన్ క్షణేన గజమాత్రః గజపరిమాణః, ప్రవవృధే తదుత్పత్తి, రాకాశారోహణం, వృద్ధి శ్చేత్యేతత్, పశ్యతా మాశ్చర్య మివాఽభూత్. ఇవశబ్దేన పశ్యతా మేవాఽఽశ్చర్యం న తు భగవతో వరాహస్యేతి సూచితమ్. ౧౯

తతో మరీచిప్రభృతిభిః విప్రైః కుమారై స్సనకాదిభి ర్మనునా సహ, తత్సౌకరం వారాహం రూపం దృష్ట్వా, బ్రహ్మ, చిత్రధా బహుధా తర్కయమాస. ౨౦

తర్కమేవ ప్రపంచయతి (కి మితి ద్వాభ్యామ్.) దివ్యం దివి భవం దివ్యం, పరమవ్యోమ నిలయం, స త్త్వం శుద్ధస త్త్వమయం, పరబ్రహ్మ, సూకరః వ్యాజః ఛద్మ వేషో, యస్య, తదేత, దుప స్థితం, కింశబ్దో విచారద్యోతకః, మే మమ, నాసాయాః, ఇదం వారాహరూపం, వినిస్సృతం వినిర్గతం, అహో బతాఽఽశ్చర్యమ్. ౨౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

దృష్టోఽఙ్గుష్ఠశిరోమాత్రః క్షణా ద్గండశిలామయః,
అపిస్వి ద్భగవా నేష యజ్ఞో మే ఖేదయ న్మనః. ౨౪

ఇతి మీమాంసత స్తస్య బ్రహ్మణ స్సహ సూనుభిః,
భగవాన్ యజ్ఞపురుషో జగర్జాగేంద్రసన్నిభః. ౨౫

బ్రహ్మాణం హర్షయామాస హరి స్తాం శ్చ ద్విజోత్తమాన్,
స్వగర్జితేన కకుభః ప్రతిస్వనయతా విభుః. ౨౬

నిశమ్య తే ఘుర్ఘురితం స్వఖేదక్షపిష్ణుమాయామయసూకరస్య,
జన స్తప స్సత్యనివాసిన స్తే త్రిభిః పవిత్రై ర్మునయోఽగృణన్ స్మ. ౨౭

అఙ్గుష్ఠస్య శిరః ఊర్ధ్వం పర్వ తదేవ మాత్రా ప్రమాణం యస్య సః, ప్రథమం దృష్టః, పశ్చాత్, క్షణేన, గండశిలామయః స్థూలపాషాణమాత్రో దృష్టః, యజ్ఞః విష్ణుః "యజ్ఞో వై విష్ణు" రితి శ్రుతేః, మే మనః ఖేదయన్ నిజరూపతిరోధానేన మోహయన్, ఏష భగవాన్ నపిస్విత్ ఏష వరాహమూర్తి ర్భగవా నపిస్విత్, అపిస్వి చ్ఛబ్దః సమ్భావనాయాం, భగవాన్ స్యాదిత్యర్థః. ౨౪

తర్క ముపసంహరన్ వారాహతనో ర్భగవత శ్చరిత్రం సంగ్రహేణాహ యావదధ్యాయ పరిసమాప్తి. (ఇతీతి.) ఇత్యుక్తరీత్యా, సూనుభి ర్మన్వాదిభి స్సహ తస్య బ్రహ్మణః మీమాంసత స్తర్కయత స్సతః అగేంద్రసన్నిభః గిరీంద్రసదృశో, భగవాన్ యజ్ఞపురుషః అగర్జత్. ౨౫

(బ్రహ్మాణ మితి.) స విభు ర్భగవాన్ హరిః. కకుభః దిశః ప్రతిస్వనయతా ప్రతిధ్వనయతా గర్జితేన, బ్రహ్మాణం, తాం శ్చ ద్విజోత్తమాన్, ప్రహర్షయామాస. ౨౬

(నిశమ్యేతి.) మాయామయసూకరస్య ఆశ్చర్యప్రచురసూకరతనో, ర్ఘుర్ఘురితం తజ్జాతీయానుకారఘుర్ఘురితధ్వనిం నిశమ్య. తే జన స్తపస్సత్యలోకనివాసినః, జన స్తప ఇత్యత్ర సుడాగామ ఆర్షః, మునయః, కథంభూతం ఘుర్ఘురితం స్వఖేదక్షపిష్ణు, స్వేషాం స్వసంబంధినాం యః ఖేదః, తం క్షపయతి తచ్ఛీలం ఆత్మీయదుఃఖనిరసనస్వభావం, తే మునయః పవిత్రై స్త్రిభిః ఋగ్యజుస్సామసూక్తైః అగృణన్ స్మ అస్తువన్ ఖలు, త ఇతి పునరుక్తిః ప్రసిద్ధిఖ్యాపనాయ. ౨౭

తేషాం సతాం వేదవితానమూ_ర్తి ర్బ్రహ్మోఽ వధార్యాత్మగుణానువాదమ్,
వినద్య భూయో విబుధోదయాయ గజేంద్రలీలో జల మావివేశ. ౨౮

ఉత్క్షి_ప్తవాలః ఖచరః కఠోరసటావిధున్వ న్ఖరరోమశత్వక్
ఖురాహతాభ్ర స్సితదంష్ట్రఈక్షాజ్యోతి ర్బభాసే భగవా న్మహీధ్రః. ౨౯

ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం విజిఘ్ర న్క్రోడాపదేశ స్స్వయ మధ్వరాఙ్గః,
కరాళదంష్ట్రో ఽప్యకరాళదృగ్భ్యా ముద్వీక్ష్య విప్రా న్గృణతోఽవిశ త్కమ్. ౩౦

స వజ్రకూటాఙ్గనిపాతవేగవిశీర్ణకుక్షి _స్స్తనయ న్నుదన్వాన్,
ఉత్సృష్టదీర్ఘోర్మిభుజై రివా_ర్త శ్చుక్రోశ యజ్ఞేశ్వర పాహి మేతి. ౩౧

(తేషా మితి.) వేదవితానమూ_ర్తిః వేదై ర్వితన్యత ఇతి వేదవితానః, వేదవిహితో యజ్ఞః, స ఏవ మూ_ర్తి ర్యస్య స భగవాన్, తేషాం సతాం మరీచ్యాదీనాం, ఆత్మనో యే గుణాః కల్యాణగుణాః తా ననువదతీతి తద్బ్రహ్మ వేద మవధార్య శ్రుత్వా, భూయః వినద్య ఘుర్ఘురితం కృత్వా, విబుధానాం బ్రహ్మాదీనాం ఉదయాయ శ్రేయసే, జల మావివేశ, కథంభూతః గజేంద్రస్యేవ లీలా యస్య సః. ౨౮

పునః కథంభూతో వివేశేత్యపేక్షాయా ముత్క్షి_ప్త ఇతి ద్వాభ్యాం విశినష్టి-ఉత్క్షి_ప్తః వాలః పుచ్ఛం యేన, ఖచరః ఆకాశచారీ, కఠోరాః కఠినాః, సటాః కంధరస్థాః కేశాః, తాః విధున్వన్ కమ్పయన్, ఖరాణి రోమాణి యస్యాం సా, త్వక్ యస్య సః ఖురై రాహతా న్యభ్రాణి యేన సః, సితే దంష్ట్రే యస్య సః. ఈక్షా వీక్షణ మేవ జ్యోతి రాలోకో యస్య, ప్రకాశమాననేత్ర ఇత్యర్థః. మహీధ్రః మహ్యాః ఉద్ధర్తా భగవాన్ బభాసే. ౨౯

కించ, క్రోడాపదేశః వరాహచ్ఛద్మా, అత స్స్వయ మధ్వరాఙ్గోపి పశు రివ ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం జిఘ్రన్ అన్వేషయ న్నివేత్యర్థః, కరాళే భయంకరే దంష్ట్రే యస్య తథాభూతో, ప్యకరాళదృగ్భ్యాం సౌమ్యదృష్టిభ్యాం గృణతః స్తోత్రా న్విప్రా నుద్వీక్ష్య ఊర్ధ్వం వీక్ష్య, కం జల మావిశత్. ౩౦

తదానీంతనం సముద్రధ్వని ముత్ప్రేక్షతే (స వజ్రేతి.) సః ఉదన్వాన్ సముద్రః, వజ్రకూటో వజ్రపర్వత, _స్తద్వ దఙ్గం య దృగవత _స్తస్య నిపాతవేగేన విశీర్ణా విలులితా కుక్షి ర్యస్య సః, అత ఏవ ఆ_ర్త ఇవ, _స్తనయన్ శబ్దం కుర్వన్, భో యజ్ఞేశ్వర మాం పాహి మాభిన్ధీత్యేవం చుక్రోశ. ఆ_ర్తసాదృశ్య మాహ - ఉత్సృష్టాః ప్రసారితాః దీర్ఘా ఊర్మయ ఏవ భుజాః తై ర్విశిష్టః. ౩౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

ఖురైః క్షురప్రై ర్దరయం స్తదాప ఉత్పారపార స్త్రిపరూరసాయామ్,
దదర్శ గాం తత్ర సుషుప్సు రగ్రే యాం జీవధానీం స్వయ మభ్యధత్త. ౩౨

స్వదంష్ట్రయోద్ధృత్య మహీం విలగ్నాం స ఉత్థిత స్సంరురుచే రసాయాః,
తత్రాదిదైత్యం గదయా పతంతం సునాభసందీపితతీవ్రమన్యుః. ౩౩

జఘాన రుంధాన మసహ్యవిక్రమం సలీలయేభం మృగరాడివాఽమ్భసి,
తద్రక్తపఙ్కాఙ్కితగండతుండో యథా గజేంద్రో జగతీం విభిందన్. ౩౪

జలం ప్రవిష్టో భగవాన్ కి మకరో దిత్యత్రాహ (ఖురై రితి.) త్రిపరుః త్రీణి పరూంషి సవనాత్మకాని పర్వాణి యస్య త్రిపరుః, యద్వా. త్రీణి పరూంషి రేఖాః కకుత్స్థలే యస్య త్రిపరుః, ఉత్పారపారః ఉత్పార శ్చాసౌ పారశ్చ ఉత్పారపారః ఉద్వేల ఇవ పార మతిక్రాంతః. పారః సంసారాత్పారయితా చేత్యర్థః "ఉత్పారపార" మితి ద్వితీయాన్తోఽపి పాఠః, తదా, ఉత్పారపారం, దరయ న్నితి క్రియావిశేషణత్వేన యోజ్యం. ఉత్పారాణాం పారశూన్యానాం అపాం పారమవసానం యథాభవతి తథా. అపః జలాని ఖురైః, తదా, దరయన్ విదళయన్. కథంభూతైః ఖురైః, క్షురప్రైః క్షురప్రాయైః. రసాయాం రసాతలే, గాం భూమిం, దదర్శ. కథంభూతాం గాం. అగ్రే ప్రళయసమయే, తత్ర, తాస్వప్సు సుషుప్సుః శిశయిషు స్సన్. జీవధానీం జీవాః ధీయంతే యస్యాం, ప్రాణ్యాశ్రయిభూతాం. యాం గాం, స్వయం, మభ్యధత్త ఆభిముఖ్యేన దధార, జఠరే ధృతవాన్ తా మిత్యర్థః. ౩౨

స్వస్య దంష్ట్రయా విలగ్నాం మహీం, ఉద్ధృత్య, సః భగవాన్, రసాయాః సకాశాత్. ఉత్థితః సంరురుచే, తత్రాప్యమ్భసి గదయా ఆపతంతం గదా ముద్యమ్య ఆగచ్ఛంతం, రుంధానం ప్రతిబధ్నంతం అసహ్యః, విక్రమాః యస్య తం, ఆదిదైత్యం హిరణ్యాక్షం, సునాభేన సందీపితః ఉజ్జ్వలన్, సచాసౌ తీవ్ర మన్యుశ్చ, స భగవాన్, మృగరా ట్సింహః, ఇభ మివ గజ మివ, లీలయా జఘాన హతవాన్, యథా గజేన్ద్రః జగతీం వప్రాదిభూమిం క్రీడయా విభిందన్ విదారయన్ గైరికయా అరుణగండతుండో భవతి, తద్వ. త్తస్య రక్త మేవ పంకం. తేనాంకితౌ గండౌ తుండం చ యస్య స. జఘానేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౩౩-౩౪

తమాలనీలం సితదంతకోట్యా క్ష్మా ముత్క్షిపంతం గజలీలయాఽఙ్గ.
ప్రాజ్ఞాయ బద్ధాంజలయోఽనువాకై ర్విరించిముఖ్యా ఉపతస్థు రీశమ్. ౩౫

ఋషయ ఊచుః —

జితం జితం తేఽజిత యజ్ఞభావన త్రయీం తనుం స్వాం పరిధున్వతే నమః.
య ద్రోమగర్తేషు నిలిల్యు రద్ధయ స్తస్మై నమః కారణసూకరాయ తే. ౩౬

రూపం తవైత న్నను దుష్కృతాత్మనాం దుర్దర్శనం దేవ యదధ్వరాత్మకమ్.

తమాలవ న్నీలం సితయా దంతకోట్యా దంష్ట్రాగ్రేణ క్ష్మాం మహీం గజస్యేవ లీలయా ఉత్క్షిపంతం ఉద్ధరంతం ఈశం భగవంతం ప్రాజ్ఞాయ ఆలక్ష్య, అంగ హేవిదుర, విరించిప్రభృతయః బద్ధాంజలయ స్సన్తః అనువాకైః. అనువాకో వైదికం సూక్తం, తత్సదృశైః ర్వాక్యైః, ఉపతస్థుః సమీపే స్థిత్వా, అభిదధుః తుష్టువు రిత్యర్థః. ౩౫

ఉపస్థానప్రకార మేవాహ (జిత మిత్యాదినా.) హే అజిత, తే త్వయా, జితం సర్వోత్కర్షేణ వర్తితం, జితం జిత మితి సంభ్రమా ద్వీప్సా, హే యజ్ఞభావన, యజ్ఞై ర్భావ్యతే సంభావ్యత ఇతి యజ్ఞభావనః, యజ్ఞారాధ్యేత్యర్థః. యద్వా, యజ్ఞాన్ భావయతి నిర్వర్తయతీతి తథా, యజ్ఞాధిపతే ఇత్యర్థః యద్వా యజ్ఞై ర్భావ్యతే యజ్ఞై రవయవత్వేన ఉపాస్యత ఇతి, తథేతి యావత్. అతఏవ హ్యుత్తరత్ర యజ్ఞావయవాన్ ఛందఆదీం స్తదవయవత్వేన జల్పయిత్వా స్తుతి ర్వక్ష్యతే, త్రయీం వేదమయీం, త్రయీనిహితయజ్ఞమయత్వేనోపాసనా త్తదారాధ్యత్వం, యద్వా త్రయీమయత్వం తన్వా జ్ఞేయం, స్వాం స్వకీయాం తనుం, పరిధున్వతే పరితః సర్వతః కమ్పయతే, తుభ్యం నమః, బహుషు కల్యాణగుణేషు సత్సు కిం విశేషణతనుపరిధూనన మేవ స్తూయత ఇత్య త్రాహ (య ద్రోమేతి.) య ద్యస్యాం తన్వాం, రోమాణి తేషాం గర్తేషు రన్ధ్రేషు, అద్ధయ స్సముద్రాః, నిలిల్యుః లీనా బభూవుః, అత ఇద మత్యాశ్చర్య మితి తదేవ ప్రథమం స్తూయత ఇతి భావః అతఏవ, కారణసూకరాయ జగత్కారణభూతాయ అప్రాకృతసూకరరూపిణే. యద్వా, కారణాత్ క్షిత్యుద్ధరణనిమిత్తాత్, త్సూకర రూపధారిణ ఇత్యర్థః. న హి ప్రాకృతసూకర స్యేదృశం సామర్థ్యం దృష్టమిత్యభిప్రాయః. ఏవంభూతాయ తస్మై, తే నమః. ౩౬

రూపస్యాఽప్రాకృతతత్త్వం వదన్ను క్తయజ్ఞభావనత్వమేవ ప్రపంచయతి (రూప మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.) హే దేవ, య. దధ్వరాత్మకం తవ రూపం. తదేత ద్దుష్కృతాత్మనాం దుష్కృత

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథ)

ఛందాంసి యస్య త్వచి బర్హి రోమ స్వాజ్యం దృశి త్వఙ్ఘ్రిషు చాతుర్హోత్రమ్. ౩౭

స్రుక్తుండ ఆసీ త్స్రువ ఈశ నాశయో రిడోదరే చమసాః కర్ణరంధ్రే.
ప్రాశిత్ర మాస్యే గ్రసనే గ్రహా స్తు తే య చ్చర్వణం తే భగవ న్నగ్నిహోత్రమ్.

మఘమలినః ఆత్మా మనః యేషాం తేషా, మయోగినాం, దుర్దర్శనం దర్శనావిషయం, ప్రాకృతం హి రూపం ప్రాకృతమనోగ్రాహ్యం, ఇదం తు రూపం "దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మ దర్శిభిః" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తవిధయా, యోగశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వా దప్రాకృత మిత్యర్థః, నన్వయోగిభి రపి శాదాత్మ్యైకై ర్భగవతో విభవరూపం దృశ్యత ఏవ, కథ మేత దుచ్యతే, దుష్కృతాత్మనాం దుర్దర్శన మితి ఉచ్యతే, నహ్యయోగినో భగవతో విభవరూప మప్రాకృతం పంచోపనిషన్మయం స్వేచ్ఛయైవోపాత్త మితి యథావజ్జానంతి, కింతు, తిర్యగాదిసజాతీయం ప్రాకృత మిత్యేవ జానంతి, అతో న విరోధః, అత్ర యజ్ఞాంగానాం ఛందఆదీనాం భగవదవయవత్వేనాఽనుసంధానరూపదృష్ట్యుపాసనవిధ్యర్థం పూర్వోక్త యజ్ఞభావనత్వం యదధ్వరాత్మక మిత్యనూద్యతే, ఇదం ఛంద ఆదీనాం భగవత్త్వగాదిత్వరూపణం దృష్ట్యుపాసనార్థ మేవ "నామ బ్రహ్మ మనో బ్రహ్మే" త్యాదివత్, న హి కాలత్రయవర్తినాం ఛంద ఆదియజ్ఞాంగానాం సంఘాతస్య తాత్కాలికభగవద్వరాహతనుత్వసంభవః, యద్యపి, భగవత స్సర్వ శరీరకత్వా ద్యజ్ఞావయవానా మపి తదంగత్వకథనం సంభవతి, తథాపి ప్రాకృతానాం యజ్ఞావయవానా మప్రాకృతతన్వవయవత్వాసంభవ ఏవ, తస్య సర్వశరీరకత్వేన యజ్ఞావయవానాం తచ్ఛరీరత్వేపి, ప్రత్యేక మేవ యజ్ఞావయవానాం తచ్ఛరీరత్వా త్తేషాం తచ్ఛరీరావయవత్వకీర్తన మనుపపన్న మేవ. తస్మా ద్దృష్ట్యుపాసనవిధాన మేవేతి మంతవ్యం, అతఏవ. ఛందాంసి త్వచి బర్హిః రోమసు ఇత్యాది క్వచి ద్వ్యతిరేకనిర్దేశః, క్వచి దగ్నిహోత్రం చర్వణం, ఉపసదః శిరోధర మిత్యభేదనిర్దేశ శ్చోపపన్నః. యస్య తవ, త్వచి ఛందాంసి గాయత్రీత్రిష్టుబాదీని యజ్ఞాంగాని ఛందాపి, ఆస న్నిత్యపకృష్టక్రియా పదవిపరిణామేనాఽన్వయః, రోమసు, బర్హిః కుశాః, బర్హిరోమ స్విత్యత్రాఽఽర్షత్వా ద్విలోప ఇతి దీర్ఘాభావః. దృశి దృష్టౌ, ఆజ్యం, అంఘ్రిషు, చాతుర్హోత్రం చతుర్హోతృశబ్దవాచ్యమంత్రవేద్యం కర్మ. ౩౭

(స్రుక్ జుహూః.) తుండే ముఖాగ్రే, ఆసీత్ స్రువః ఇతరదర్వీ. నాసికయో, రాసీ దిత్యను షంగః, ఏవ ముత్తరత్రాపి. ఇడా హవిర్భక్షణపాత్రం, ఉదరే, చమసాగ్రహాశ్చ సోమపాత్రాణి చ తత్ర. చమసాః కర్ణరంధ్రే ఆసన్, ప్రాశిత్రం బ్రహ్మభాగపాత్రం, ఆస్యే ముఖే, ఆసీత్. గ్రహాః, గ్రసనే, గ్రస్య తేఽనేనేతి గ్రసనం, ముఖాంతర్వర్తి చ్ఛిద్రం తస్మిన్, ఆసన్. హే భగవన్, య దగ్నిహోత్రం అగ్నిహోత్రనామకం కర్మ. త. త్తే తవ, చర్వణం భక్షణ, మాసీత్. ౩౮

దీక్షానుజన్మోపసద శ్శిరోధర స్త్వం ప్రాయణీయోదయనీయదంష్ట్రః,
జిహ్వా ప్రవర్గ్య స్తవ శీర్షకం క్రతోః స్సభ్యావసథ్యం చ తయోఽసవో హి తే. ౩౯

సోమస్తు రేత స్సవనా న్యవస్థితి స్సంస్థావిభేదా స్తవ దేహధాతవః.
సత్రాణి సర్వాణి శరీరసంధి స్త్వం సర్వయజ్ఞక్రతు రిష్టిబంధనమ్. ౪౦

నమో నమస్తేఽఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయ సర్వక్రతవే క్రియాత్మనే,

(దీక్షా) దీక్షణీయేష్టిః, తవాఽనుజన్మ, వారం వార మభివ్యక్తిః, ఉపసదః ఉపసదాఖ్యా ఇష్టయః, తవ శిరోధరం గ్రీవా ప్రాయణీయః ఆరమ్భేష్టిః, ఉదయనీయః అవసానేష్టిః, ప్రాయణీయోదయనీయౌ దంష్ట్రే యస్య స త్వం, ప్రవర్గ్యః మహావీరః జిహ్వా ఆసీత్, సభ్యో హోమరహితో ఽగ్నిః, అవసథ్యః ఔపాసనాగ్నిః, తయో ర్ద్వంద్వైక్యం, క్రతోః క్రతు రూపస్య తవ, శీర్షకం శిరః, చితయః ఇష్టకాబంధవిశేషాః, తే తవ అసవః ప్రాణాః. ౩౯

(సోమ) స్తవ రేతః. సవనాని ప్రాతస్సవనాదీని, తవ, అవస్థితి రవస్థానం, బాల్యాద్యవస్థా వా. సంస్థావిభేదాః. అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమఉక్థ్యషోడశివాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి సప్తసంస్థాభేదాః, తవ దేహధాతవః, త్వఙ్మాంసాదిసప్తధాతవః, సత్రాణి బహుయజమానకాని కర్మాణి, సర్వాణి, తవ శరీరసంధయః, త్వం సర్వయజ్ఞక్రతుః, అసోమాః యజ్ఞాః, ససోమాః క్రతవః తద్రూప స్త్వమిత్యర్థః. యద్వా. యజ్ఞరూపః క్రతుః, క్రతుశబ్దోఽనుష్ఠేయమాత్రపరః, ఉపాసనే ష్వపి క్రతుశబ్దప్రయోగాత్, తత శ్చ, యజ్ఞరూపః క్రతుః అనుష్ఠేయం కర్మ యస్యాఽఽరాధనం, స సర్వయజ్ఞక్రతు స్త్వ మిత్యర్థః. ఇష్టి ర్యాజమాన మనుష్ఠానం, తదేవ బంధనం మధ్యకాయప్రదేశో యస్య స త్వ మిత్యర్థః. ౪౦

ఏవం భాగద్వయాత్మకవేదపూర్వభాగవిహితయజ్ఞతదంగాని స్తవ్యత్వేన ప్రకృతభగవద్వరాహతన్వవయవత్వేన రూపయిత్వాఽథ భగవతో భాగద్వయాత్మకవేదతదుపబృంహణరూపస్మృతివేద్యతా ప్రతిపిపాదయిషయా పూర్వభాగోదితయజ్ఞతదవయవానాం భగవచ్ఛరీరతాం తదారాధనరూపతా ముత్తరభాగోదితన్యాసోపాసనానాం తత్ప్రసాదహేతుత్వేన తస్యాపి భాగస్య భగవత్పరతాం చ వదన్తో నమస్కుర్వంతి (నమో నమ ఇతి.) తే తుభ్యం, నమో నమః ఆదరా ద్ద్విరుక్తిః. యద్వా పూర్వభాగవేద్యత్వ తదుపబృంహణవేద్యత్వరూపగుణభేదవిశిష్టాకారభేదా త్తదపేక్షయా నమసో ద్విరుక్తిః. కథంభూతాయ, తే. క్రియాత్మనే క్రియా ఆత్మా శరీరం యస్య తస్మై. యద్వా క్రియాయాః ఆత్మా తస్మై ఇత్యర్థః.

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

వైరాగ్యభక్త్యాత్మజయానుభావితజ్ఞానాయ విద్యాగురవే నమో నమః. ౪౧

దంష్ట్రాగ్రకోట్యా భగవం స్త్వయా ధృతా విరాజతే భూధరభూ స్సభూధరా,

అనేన, స్మార్తదానాదిక్రియాత్మకత్వ ముక్తం, సర్వక్రతవే సర్వక్రతుశరీరాయేత్యర్థః, అనేన శ్రౌతయజ్ఞాత్మకత్వ ముక్తం, యజ్ఞసాధనానా మపి తదాత్మకత్వ ముచ్యతే, అఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయేతి, మంత్రాః ద్రవ్యదేవతాప్రకాశకాని వేదవాక్యాని, దేవతా ఉద్దేశ్యవిశేషాః ఇంద్రాదయః, ద్రవ్యాణి ఆజ్యదధిపయ స్సోమాదీని, అఖిలాని మంత్రదేవతాద్రవ్యాణి యస్య, తస్మై అఖిలమంత్రాదిశరీరాయేత్యర్థః. తత్తన్మంత్రప్రకాశితత్తద్ద్రవ్యదేవతానిష్పాద్యయాగహోమాదిక్రియాబోధకపూర్వభాగశరీరవాచిశబ్దస్య శరీర పర్యంతత్వన్యాయేన భగవత్పరత్వ ముక్తం భవతి. యజ్ఞానాం భగవచ్ఛరీరత్వం బృహదారణ్యకే మాధ్యందినపాఠే "యస్యాత్మా శరీర" మిత్యారభ్య "యస్య యజ్ఞా శ్శరీర" మితి శ్రుతం గుణక్రియాణా మపి శరీరత్వ మాశ్రయద్వారోపపన్న మిత్యన్య దేతత్. ఏవం పూర్వభాగస్య భగవత్పరత్వ ముక్తం, అథోత్తరభాగస్య తత్పరత్వం వక్తుం విశినష్టి (వైరాగ్యేతి.) వైరాగ్యం శబ్దాదివిషయే ష్వనాసక్తిః, భక్తిః శ్రవణకీర్తనస్మరణార్చనవందనాదిరూపా సాధనభక్తిః, ఆత్మజయోఽంతఃకరణజయః. ఏతై రనుభావితం నిష్పాదితం, జ్ఞానం ధ్రువానుస్మృతిరూపం జ్ఞానం, యస్య తస్మై, అన్యపదార్థప్రధానబహు వ్రీహిబలలభ్యసంబంధసామాన్యస్య ప్రసాదయితృత్వప్రసాదనీయత్వరూపవిశేషే పర్యవసానం, తత శ్చ వైరాగ్యాదినిష్పాద్యధ్రువానుస్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం యత్ప్రసాదహేతు స్తస్మై ఇత్యర్థః. అత్ర వైరాగ్యశబ్దేన వివేకాదిసాధనసప్తకాంతర్భూతవిమోక ఉచ్యతే, భక్తిశబ్దేన క్రియా, ఆత్మజయశబ్దేనాఽ నుద్ధర్షః, ఇయం చ, కేషాంచి దుక్తి రన్యేషా ముపలక్షణార్థా, ఏవం చాఽనేన పదేన వివేకాదిసాధన సప్తకానునిష్పాద్యభగవత్ప్రసాదహేతుభూతధ్రువానుస్మృతిబోధక స్యోత్తరభాగస్య భగవత్పరత్వం సిద్ధం, విద్యాగురవ ఇత్యనేన, న్యాసవిద్యాప్రతిపాదకోత్తరభాగైకదేశతదుపబృంహణానా మపి తత్పరత్వ ముక్తం విద్యాగురవే న్యాసవిద్యాప్రదర్శినే ఇత్యర్థః, న్యాసవిద్యాప్రదర్శిత్వం, భగవద్వరాహరామకృష్ణా ద్యవతారాణాం వారాహపురాణ శ్రీరామాయణ శ్రీభగవద్గీతాదిషు ప్రసిద్ధం. అత్రాపి గుణభేదవిశిష్టాకారభేదా న్నమసో ద్విరుక్తిః. ౪౧

ఏవం భాగద్వయాత్మకవేదవేద్యం భగవంతం తం నమస్కృత్యాఽథ స్వాభీష్టం విజ్ఞాపయిష్యంతః ప్రకృతవరాహావతారచరిత్రం తదవతారసౌష్ఠవం చ విజ్ఞాపయంతి (దంష్ట్రాగ్రేతి ద్వాభ్యామ్.) హే భగవన్. త్వయా కర్త్రా, దంష్ట్రాగ్రకోట్యా కరణేన, సభూధరా సపర్వతా, భూమిః మహీ ధృతా సతీ, విరాజతే,

యథావనా న్నిస్సరతోదతా ధృతా మతఙ్గజేంద్రస్య సపత్రపద్మినీ. ౪౨

త్రయీమయం రూప మిదం చ సౌకరం భూమండలే నాథ దతా ధృతేన తే,
చకాస్తి శృఙ్గోఢఘనేన భూయసా కులాచలేంద్రస్య యథైవ విభ్రమః. ౪౩

సంస్థాపయైనాం జగతీం సతస్థుషాం లోకాయ పత్నీ మసి మాతరం పితా,
విధేమ హాస్యై నమసా సహ త్వయా యస్యాం స్వతేజోఽగ్ని మివారణావధాః.

హే భూధర భూధర్తః, తత్ర దృష్టాంతః, యథా. వనాత్ జలాత్, నిస్సరతో నిర్గచ్ఛతః, మతంగజస్య గజశ్రేష్ఠస్య, దతా దన్తేన, ధృతా, పంకయుక్తపద్మినీ, విరాజతే, తథేత్యర్థః, అభూతోపమేయం. న హి క్వచి దపి పద్మినీ గజదంతేనోద్ధృతా దృష్టా. ౪౨

(త్రయీమయ మితి.) హే నాథ, దతా దంతేన, ధృతేన భూమండలేన, తే తవ. ఇదం త్రయీమయం అవయవత్వేన రూపితవేదవిహితకర్మప్రచుర మిదం సౌకరం రూపం, చకాస్తి శోభతే. అత్ర దృష్టాంతః, భూయసా విపులేన, శృంగోఢఘనేన, శృంగేణ ఊఢో, యో ఘనో మేఘ, స్తేన కులాచలేంద్రస్య కులాచలశ్రేష్ఠస్య, విభ్రమో విలాసో యథా, తద్వ దిత్యర్థః. ౪౩

స్వాభిప్రేతం విజ్ఞాపయంతో నమస్కుర్వంతి (సంస్థాపయేతి.) సతస్థుషాం సంస్థావరాణాం, జగతాం జంగమానాం, లోకాయ స్థాపనార్థం, తవ పత్నీం, జగతాం మాతర, మేనాం భూమిం, సంస్థాపయ ప్రతిష్ఠాపయ, యత స్త్వం. జగతాం, పితాసి పాలకో జనక శ్చాపి. ఏవంసతి, తత్ర స్థితా స్సన్తో వయం. పిత్రా త్వయా సహాస్యై మాత్రే, నమసా విధేమ నమనం కరిష్యామః, నమస్కారేణ పరిచరేమేతి వా, స్వతేజోధారణాశక్తిం, యాజ్ఞికాః మంత్రతోఽగ్నిం, అరణావివ మంథనకాష్ఠ ఇవ, యస్యాం భూమౌ, అధాః నిహితవా నసి, ఏవం స్వాభిప్రేతం విజ్ఞాప్య స్వకృతార్థతా మావిష్కరిష్యంత స్తస్య భగవతోఽనంతాచింత్యవివిధవిచిత్రశక్తే స్తవ కర్మేతరై రచింత్య మిత్యాహుః (క ఇతి) హే ప్రభో. అన్యతమః ఇతరః ప్రాకృతః. కః పురుషః, తవ, రసాం రసాతలం ప్రతి గతాయాః భువః, ఉద్విబర్హణం ఉద్ధరణం, శ్రద్దధీత ఇద మిత్థ మితి చింతయితు ముత్సహేత, అత్యాశ్చర్యత్వేన న కోపి నిర్వక్తుం ప్రభవే దిత్యర్థః. త్వయి పున రసౌ విస్మయో న భవతి, యతః విశ్వవిస్మయః విశ్వే సర్వే విస్మయాః యస్మిన్, విశ్వస్య విస్మయో యస్మి౯ స విశ్వవిస్మయ ఇతి వా, ఏవంభూతః భవా౯

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

కః శ్రద్దధీతాఽన్యతమ స్తవ ప్రభో రసాం గతాయా భువ ఉద్విబర్హణమ్,
న విస్మయోఽసౌ త్వయి విశ్వవిస్మయే స్వమాయయేదం ససృజేఽతివిస్మయమ్.

విధూన్వతా వేదమయం నిజం వపు ర్జన స్తపస్సత్యనివాసినో వయమ్.
సటాశిఖోద్ధూతశివామ్బుబిన్దుభి ర్విమృజ్యమానా భృశ మీశ పావితాః. ౪౬

స వై బత భ్రష్టమతి స్తవేష తే యః కర్మణాం పార మపారకర్మణః,
యద్యోగమాయాగుణయోగమోహితం విశ్వం సమస్తం భగవన్ విధేహి శమ్.

మైత్రేయ ఉవాచ—
ఇత్యుపస్థీయమాన స్తై ర్మునిభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః,

స్వస్య మాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా, అతివిస్మయం అత్యాశ్చర్యం, ఇదం జగత్, ససృజే సృష్టవాన్. అచింత్యవివిధవిచిత్రసన్నివేశజగత్స్రష్టుః తవేదం భువ ఉద్విబర్హణం కియ దాశ్చర్యకర మితి భావః. ౪౪-౪౫

స్వకృతార్థతా మావిష్కుర్వంతి (విధూన్వతేతి.) హే ఈశ. వేదమయం నిజం, వపుః శరీరం విధూన్వతా కమ్పయతా, త్వయా కర్త్రా, సటానాం శిఖాభి రగ్రైః ఉద్ధూతాః ఉచ్చలితాః, తే చ తే. శివామ్బుబిందవః, తైః కరణైః, విమృజ్యమానాః విశేషేణ శుధ్యమానాః. జన స్తపస్సత్య నివాసినో, వయం, పావితాః పవిత్రీకృతాః, కృతార్థా అభూమేతి భావః. ౪౬

ఏవం కృతార్థతాం విజ్ఞాప్యాథ ప్రకృతం భగవత్కర్మణోఽచింత్యత్వం వ్యతిరేకముఖేన వదంత స్తస్య భగవతోఽనుగ్రహం ప్రార్థయంతే (స వా ఇతి.) అపారకర్మణః జగత్సృష్ట్యాద్యనంత వ్యాపారస్య, తవ, కర్మణాం, పారం అవధిం, యః, ఈషతే కాంక్షతి, జ్ఞాతు మిచ్ఛతీత్యర్థః. స వై భ్రష్టమతిః, అపారాణాం కర్మణాం పారం జిజ్ఞాసు ర్బుద్ధిహీన ఇత్యర్థః, హే భగవన్, యస్య తవ, యా, యోగమాయాసంబంధినీ విచిత్రసర్గకారిణీ శక్తి, స్తస్యాః, యే గుణాః సత్త్వాదయః, తేషాం యోగేన సంబంధేన మోహితం సమస్తం విశ్వం, శం సుఖవిశిష్టం సుఖం యథాభవతి తథేతి క్రియావిశేషణం వా, విధేహి కురు. ౪౭

ఏవం స్తుతః ప్రార్థితో భగవాం స్తతః కి మకరోదిత్యత్రాహ (ఇతీతి.) తై ర్బ్రహ్మవాదిభిః.

సలిలే స్వఖురాక్రాంత ఉపాధత్తాఽవితావనీమ్. ౪౮

స ఇత్థం భగవా నుర్వీం విష్వక్సేనః ప్రజాపతిః,
రసాయా లీలయోన్నీతా మప్సు న్యస్య యయౌ హరిః. ౪౯

య ఏవ మేతాం హరిమేధసో హరేః కథాం సుభద్రాం కథనీయమాయినః,
శృణ్వీత భక్త్యా శ్రవయేత వోశతీం జనార్దనోఽస్యాశు హృది ప్రసీదతి. ౫౦

తస్మి న్ప్రసన్నే సకలాఽఽశిషాం ప్రభౌ కిం దుర్లభం తాభి రలం లవాత్మభిః,
అనన్యదృష్ట్యా భజతాం గుహాశయ స్స్వయం విధత్తే స్వగతిం పరః పరామ్. ౫౧

వేదతుల్యవాక్యాని భాషద్భి, ర్మునిభి ర్మరీచ్యాదిభిః, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, ఉపస్థీయమానః సమీపస్థిత్తై స్తూయమానః, అవితా రక్షితా, భగవాన్, స్వఖురాక్రాంతే సలిలే, అవనీం భూమిం, ఉపాధత్త స్థాపయామాసేత్యర్థః, స్వఖురాక్రాంత ఇత్యనేన విగ్రహస్యాఽత్యున్నతత్వం సూచ్యతే. ౪౮

వరాహావతారకథా ముపసంహరతి (స ఇతి.) ప్రజాపతిః ప్రజానాం సంరక్షకః, భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః, విష్వక్సేనః, సః వరాహః హరిః, లీలయా క్రీడయా, రసాయా స్సకాశాత్, ఉన్నీతాం ఉద్ధృతా, ముర్వీం భూమిం, అప్సు, న్యస్య ప్రతిష్ఠాప్య యయౌ అంతర్దధ ఇత్యర్థః. ౪౯

ఏత త్కథాశ్రవణఫల మాహ (య ఇతి.) వర్ణనీయాశ్చర్యశక్తిమతః, హరిమేధసః యద్విషయా మేధా హరతి సంసారం తస్య, హరే ర్భగవతో వరాహస్య, సుభద్రాం సుమంగళా ముశతీం కమనీయాం, పవిత్రాం. ఏతాం కథాం. ఏవ ముక్తప్రకారేణ, యః పురుషః, శృణ్వీత శృణుయాత్, శ్రవయేత శ్రావయేత వా. తస్య హృది, జనార్దనః, ఆశు, ప్రసీదతి ప్రసన్నో భవేత్. ౫౦

కిం త త్ప్రసాదేనేత్యత్రాహ (తస్మి న్నితి.) సకలాశిషాం సర్వపురుషార్థానాం, ప్రభౌ దాతరి తస్మిన్ భగవతి ప్రసన్నే సతి దుర్లభం అలభ్యం కి మస్తి కి మపి నాస్తీత్యర్థః, అతో, లవాత్మభిః అల్పరూపాభిః తుచ్ఛరూపాభి రిత్యర్థః,తాభి రాశీర్భిః, అలం. య ద్యపి సులభా, స్తథాపి న ప్రార్థనీయా ఇతి భావః, న చైతావతా తద్భజనస్య విఫలత్వం శంకనీయ మిత్యాహ, అనన్యదృష్ట్యా ఏకాంతభక్త్యా స్వాత్మశరీరకబుద్ధ్యేత్యర్థః. భజతాం సేవమానానాం, గుహాశయః హృదయకుహరే నివిష్టః, పరః పరమపురుషః, స్వయం, పరాం నిరతిశయాం, స్వగతిం స్వప్రాప్తిం, విధత్తే సంపాదయతి. ౫౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

కో నామ లోకే పురుషార్థసారవి త్పురాకథానాం భగవత్కథాసుధామ్,
ఆపీయ కర్ణాఞ్జలిభి ర్భవాపహా మహో విరజ్యేత వినా నరేతరమ్. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అతో నిరతిశయపురుషార్థసాధనభూతాం కర్ణరసాయనం పవిత్రాం కథాం శ్రుణ్వ న్నరేతరం వినా కోనామ తృప్యేదిత్యాహ (కో నామేతి.) పురుషార్థానాం ధర్మాదీనాం సారం వేత్తీతి తథా "ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థోఽర్థాయ ప్రకల్పత" ఇతి ప్రథమస్కంధోక్తరీత్యా పురుషార్థ సారాభిజ్ఞః కో నామ, పురాకథానాం పూర్వవృత్తాంతానాం మధ్యే భగవత్కథైవ సుధా, తాం, కర్ణా వేవాఽంజలయః, తై రాపీయ సమంతా త్పీత్వా. కథంభూతాం, భవాపహాం సంసారనివర్తినీం నరేతరం పశుం వినా విరజ్యేత పశుం వినా న కోపి విరక్తో భవేదిత్యర్థః. అహో ఇతి భగవచ్చరిత్రస్యాశ్చర్యద్యోతక మవ్యయమ్. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్దశో౽ధ్యాయః.

శ్రీ శుక ఉవాచ—

నిశమ్య కౌషారవి ణోపవర్ణితాం హరేః కథాం కారణసూకరాత్మనః,
పున స్స పప్రచ్ఛ సముద్ధతాంజలి ర్న చాపి తృప్తో విదురో ధృతవ్రతః. ౧

తేనైవ స మునిశ్రేష్ఠ హరిణా యజ్ఞమూర్తినా,
ఆదిదైత్యో హిరణ్యాక్షో హత ఇత్యనుశుశ్రుమ. ౨

తస్య చోద్ధరతః క్షోణీం స్వదంష్ట్రాగ్రేణ లీలయా,
దైత్యరాజస్య చ బ్రహ్మ న్కస్మా ద్ధేతో రభూ న్మృధః. ౩

అథ చతుర్దశో౽ధ్యాయః

ఏవం సంగ్రహేణ శ్రుతవరాహావతారచరితో భగవాన్ విదురః పున స్తచ్చరిత్రాంతర్భూత హిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతవిస్తరబుభుత్సయా౽పృచ్ఛ దిత్యాహ భగవాన్ శుకః (నిశమ్యేతి.) కౌషారవిణా మైత్రేయేణ, ఉపవర్ణితాం, కారణసూకరాత్మనో హరేః కథాం, నిశమ్య శ్రుత్వా, ధృతవ్రతః ధృతం వ్రతం నిరంతరభగవత్కథాశుశ్రూషారూపం వ్రతం యేన, అతఏవ, నచాపి తృప్తః సంక్షేపత స్తత్కథాశ్రవణేన తృప్తి మలభమానః, సముద్ధృతః హస్తద్వయ మేకీకృత్యోర్ధ్వృతః అంజలిః "అంజలిః పరమా ముద్రా క్షిప్రం దేవప్రసాదనీ" త్యుక్తవిధో, యేన సః, విదురః పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్. ౧

ప్రశ్నప్రకార మేవాహ తేనైవేతి ద్వాభ్యామ్. శ్రుతోపజీవనేన ప్రశ్నావతారద్యోతనాయోక్త మనువదన్ పృచ్ఛతీత్యాహ (తేనేతి.) హే మునిశ్రేష్ఠ మైత్రేయ, తేనైవ, యేన భూమి రుద్ధృతా తేనైవ, యజ్ఞశరీరకేణ, హరిణా ఆదివరాహేణ, ఆదిదైత్యో దైత్యానాం ప్రథమః, వరాహకల్పస్థాపేక్షయా ప్రాథమ్య మత్ర వివక్షితం, హిరణ్యాక్షః, హతః ఆదివరాహేణ నిహత ఇతి, అనుశుశ్రుమ త్వత్త శ్శ్రుతవన్తో వయమ్. ౨

ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛతి (తస్యేతి.) స్వదంష్ట్రాగ్రేణ, క్షోణీం భూమిం, లీలయా, ఉద్ధరత, స్తస్య ఆదివరాహస్య, దైత్యరాజస్య హిరణ్యాక్షస్య చ, మృధః యుద్ధం, కస్మా ద్ధేతో రభూత్, యుద్ధనిమిత్తం కిమిత్యర్థః. ౩

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

మైత్రేయ ఉవాచ—

సాధు వీర త్వయా పృష్ట మవతారకథాం హరేః,
య స్త్వం పృచ్ఛసి మర్త్యానాం మృత్యుపాశనిశాతనీమ్. ౧

యయోత్తానపదః పుత్రో మునినా గీతయాఽర్భకః,
మృత్యోః కృత్వైవ మూర్ధ్న్యఙ్ఘ్రి మారురోహ హరేః పదమ్. ౨

అథాత్రాపీతిహాసోఽయం శ్రుతో మే వర్ణితః పురా,
బ్రహ్మణా దేవదేవేన దేవానా మనుపృచ్ఛతామ్. ౩

దితి ర్దాక్షాయణీ క్షత్త ర్మారీచం కాశ్యపం పతిమ్,
అపత్యకామా చకమే సంధ్యాయాం హృచ్ఛయార్దితా. ౪

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ స్సవిస్తరం తత్కథాం ప్రవక్ష్యం స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి ద్వాభ్యామ్.) హే వీర, త్వయా సాధుపృష్టం, సాధుత్వం కుతః, యతః, మర్త్యానాం మరణశీలానాం. మృత్యుపాశం నిశాతయతి మోచయతీతి మృత్యుపాశనిశాతనీం, హరే రవతారకథాం, త్వం పృచ్ఛసి ౧

యయా, మునినా నారదేన గీతయా భగవత్కథయా. ఉత్తానపాదః పుత్రోఽర్భకో ధ్రువః మృత్యో ర్మూర్ధ్ని అంఘ్రిం కృత్వా పాదం విన్యస్య. హరే ర్భగవతః, పదం స్థానం ప్రతి, ఆరురోహ ఆరూఢవాన్. ఈదృశభగవత్కథాప్రశ్న స్సాధిష్ఠ ఇత్యభిప్రాయః. ౨

ఏవం ప్రశ్న మభినంద్య హిరణ్యాక్షోత్పత్తిప్రభృతివృత్తాంతం వక్ష్యన్, తద్వృత్తాంతస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ- అథ నను, హేవిదుర, అత్రాపి త్వయా పృష్టేఽర్థేపి, అయం ఇతిహాసః మే మయా, శ్రుతః దేవానా మపి దేవేన బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన, అనుపృచ్ఛతాం దేవానాం, పురా పూర్వకాలే వర్ణిత, స్స ఏవ పరంపరయా మయా శ్రుత శ్చేత్యర్థః. ౩

దేవబ్రహ్మసంవాదరూప మితిహాసం ప్రవక్ష్యం స్తదుపోద్ఘాతరూప మన్య మితిహాసం ప్రస్తౌతి (దితి రిత్యాదినా.) దాక్షాయణీ దక్షస్యాపత్యం స్త్రీ. దితిః దితినామ్నీ. హే క్షత్తః, మారీచం మరీచేః పుత్రం, కాశ్యపం, పతిం భర్తారం, స్వయ మపత్యం కామయమానా. హృచ్ఛయః కామః. తేనార్దితా పీడితా, సంధ్యాయాం, చకమే కామితవతీ. అహో ఇత్యర్థః. ౪

హుతాగ్నిజిహ్వం పయసా పురుషం యజుషాం పతిమ్,
నిమ్లోచత్యర్క ఆసీన మగ్న్యగారే సమాహితమ్. ౮

దితి రువాచ—

ఏష మాం త్వత్కృతే విద్వ న్కామ ఆత్తశరాసనః,
దునోతి దీనాం విక్రమ్య రమ్భా మివ మతఙ్గజః. ౯

తద్భవా న్దహ్యమానాయాం సపత్నీనాం సమృద్ధిభిః.
ప్రజావతీనాం భద్రం తే మయ్యాయుజ్ఞా మనుగ్రహమ్. ౧౦

భర్త ర్యాప్తోరుమానానాం లోకా నావిశతే యశః,
పతి ర్భవద్విధో యాసాం ప్రజయా హ్యనుజాయతే. ౧౧

కథంభూతం చకమ ఇత్యత్రాహ (హుత్వేతి.) యజుషాం యజ్ఞానాం పతిం, పురుషం పరమపురుషం, అగ్నిజిహ్వం అగ్నిశరీరకం, అర్కే సూర్యే, నిమ్లోచతి అస్తంగతే సతి. అగ్న్యగారే అగ్నిహోత్రశాలాయాం, ఆసీనం ఉపవిష్టం సమాహితచిత్తం చ. ౮

ఉక్తి మేవాహ (ఏష మా మిత్యాది.) అథ మే కుర్విత్యంతేన, హే విద్వన్ కాశ్యప. ఆత్తం ఉపాత్తం శరాసనం ధను ర్యేన సః. ఏషః, కామః మన్మథః, త్వత్కృతే త్వయా సహ సంగత్యర్థం, దీనాం కృపణాం, మాం. విక్రమ్య, దునోతి పరితాపయతి, పీడయతి వా, తత్ర దృష్టాంతః. రమ్భాం కదళీం మతంగజో గజ ఇవేతి. ౯

తత్ తస్మా, త్ప్రజావతీనాం పుత్రవతీనాం, సపత్నీనాం. సమృద్ధిభిః, దహ్యమానాయాం మయి, భవాన్, అనుగ్రహం ఆయుంతాం కుర్యాత్, తే తుభ్యం, భద్రం మంగళమస్తు. ౧౦

భర్తరి, భర్తు స్సకాశాత్, విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. ఆప్తోరుమానానాం ప్రాప్తబహుమానానాం, స్త్రీణాం, యశః లోకాన్ ప్రత్యావిశతే, లోకేషు విస్తృతం భవతీత్యర్థః, కీదృశ స్తత్సన్మాన ఇత్యపేక్షాయాం తద్విశదయతి, భవద్విధః భవాదృశః. పతిః భర్తా, యాసాం మాదృశస్త్రీణాం. ప్రజయా ప్రజారూపేణ, అనుజాయతే, హిశబ్దః "తజ్జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పున" రితి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి, ఇద మేవ తత్సన్మాననం యత్స్వభార్యాయాం పతిః ప్రజారూపేణ జాయత ఇతి భావః. ౧౧

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

పురా పితా నో భగవాన్ దక్షో దుహితృవత్సలః,
కం వృణీత వరం వత్సా ఇత్యపృచ్ఛత నః పృథక్. ౧౨

స విదిత్వాఽఽత్మజానాం నో భావం సంతానభావనః,
త్రయోదశాఽదదా త్తాసాం యా స్తే శీల మనువ్రతాః. ౧౩

అథ మే కురు కల్యాణ కామం కంజవిలోచన,
ఆర్తోపసర్పణం భూమ న్నమోఘం హి మహీయసి. ౧౪

ఇతి తాం వీరమారీచః కృపణాం బహుభాషిణీమ్,
ప్రత్యాహాఽనునయ న్వాచా ప్రవృద్ధా నఙ్గకశ్మలామ్. ౧౫

ఏష తేఽహం విధాస్యామి ప్రియం భీరు యదిచ్ఛసి.

కించ పురా పూర్వకాలే అస్మాకం పితా, దుహితృషు పుత్రీషు వత్సలః వాత్సల్యవాన్ దక్షః, నః అస్మాన్ ప్రతి, పృథక్, హేవత్సే, కం వరం వృణీత, ఇతి అపృచ్ఛత్. ౧౨

సః సంతానం భావయతి వర్ధయతీతి సంతానభావనో, దక్షః, ఆత్మజానాం దుహితౄణాం, నః, భావ మభిప్రాయం, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, తాసా మాత్మజానాం మధ్యే, యా స్తవశీలం స్వభావం. అనువ్రతా, స్తాః, అస్మాన్ త్రయోదశ, అదదత్, త్రయోదశానా మప్యస్మాకం త్వయి భావసామ్యే సతి వైషమ్యాచరణ మనుచిత మిత్యభిప్రాయః, ౧౩

అథ హే కాశ్యప, హే కల్యాణమంగళరూప, మే మమ కామం అభిలషితం, కురు హే కంజవిలోచన. హే భూమన్. మహత్తమ, మహీయసి మహత్తరే. పురుషే, ఆర్తానా, ముపసర్పణం అనుచ్ఛందనం, మోఘం న భవతి హి ౧౪

ఏవ ముక్తః కాశ్యపః కిమాహే త్యత్రాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్తరీత్యా, బహుభాషిణీం కృపణాం దీనాం దితిం ప్రతి వీరమారీచః జితేంద్రియః కాశ్యపః, ప్రవృద్ధానంగకశ్మలాం ప్రవృద్ధానంగేన కశ్మలం మోహో యస్యా స్తాం, వాచా, అనునయన్ సాంత్వయన్, ప్రత్యాహ ప్రత్యువాచ. ౧౫

ఉక్తి మేవాహ (ఏష ఇత్యాదినా.) బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా ఇత్యంతేన, తత్ర.

తస్యాః కామం న కః కుర్యా త్సిద్ధి స్త్రైవర్గికీ యతః. ౧౬.

సర్వాశ్రమా నుపాదాయ స్వాశ్రమేణ కళత్రవాన్,
వ్యసనార్ణవ మత్యేతి జలయానై ర్యథార్ణవమ్. ౧౭.

యా మాహు రాత్మనో హ్యర్ధం శ్రేయస్కామస్య మానిని,
యస్యాం స్వధుర మధ్యస్య పుమాం స్తరతి విజ్వరః. ౧౮

యా మాశ్రిత్యేంద్రియారాతీ న్దుర్జయా నితరాశ్రమైః,

నంధ్యాకాలక్షేపాయ భార్యాం ప్రశంసతి. ఏష త ఇతి । పంచదశభిః, హేభీరు. య దిచ్ఛసి, తత్, ప్రియం ప్రీతివిషయం, తే తుభ్యం, మహం, విధాస్యామి కరిష్యామి, తస్యా స్త్వాదృశ్యా భార్యాయాః, కామ మభిలషితం, కో న కుర్యాత్, సర్వోపి కుర్యా దేవేత్యర్థః. ౧౬

కీదృశీ చాసౌ యస్యాః కామం సర్వః కుర్యా దిత్యత్రాహ (సిద్ధి రితి.) యతః యస్యాః పత్న్యా స్సకాశాత్, త్రైవర్గికీ ధర్మార్థకామరూపాసిద్ధిః ఫలం భవేదిత్యర్థః. పరంపరయా తురీయ పురుషార్థోపి భార్యాత స్సిధ్యతీత్యాహ- కళత్రవాన్ భార్యావాన్. పురుషః స్వాశ్రమేణ గృహస్థాశ్రమేణ, సర్వాశ్రమాన్ ఇతరాన్ త్రీ నాశ్రమస్థాన్, ఉపాదాయ ఉపకృత్య. సర్వాశ్రమోపకారకో గృహస్థాశ్రమ ఇతి భావః. వ్యసన మింద్రియాణాం విషయప్రావణ్యరూపం దుఃఖ మేవార్ణవ. స్తం, అత్యేతి తరతి, తత్ర దృష్టాంతః- జలయానై ర్నౌభిః, రర్ణవం సముద్రం యథేతి. ఇంద్రియజయాదిద్వారా తురీయపురుషార్థసాధనభూతా పత్నీత్యర్థః. ౧౭

శ్రేయస్కామస్య స్వర్గాపవర్గాఖ్యశ్రేయస్కామస్య, ఆత్మన స్స్వస్య, అర్ధం అర్ధశరీరం, ఆత్మన శ్శరీరార్ధ మితి వా, యాం పత్నీం, ఆహుః శ్రుతయ ఇతి శేషః, "అర్ధోవా ఏష ఆత్మనో యః పత్నీ." త్యాదయః, శ్రేయస్కామస్యాఽఽత్మనోర్ధ మాహు రిత్యనేన, స్వర్గాపవర్గసాధనేషు ధర్మేషు, ద్వయో స్సహాధికారత్వం సూచ్యతే. యచ్ఛబ్దానాం తాం త్వా మితి తృతీయశ్లోకస్థ తచ్ఛబ్దే నాన్వయః. యస్యాం పత్న్యాం. స్వస్య ధురం దృష్టాదృష్టకర్మభారం, అధ్యస్య నిక్షిప్య. విజ్వరో నిశ్చింతః పుమాన్ తరతి. ౧౮

యాం పత్నీ, మాశ్రిత్య. ఇతరాశ్రమైః బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమైః, దుర్జయాన్ జేతు మశక్యాన్,

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

వయం జయేమ హేలాభి ర్దస్యూ న్దుర్గపతి ర్యథా. ౧౯

న వయం ప్రభవ స్తాం త్వా మనుకర్తుం గృహేశ్వరి,
అప్యాయుషా వా కార్త్స్న్యేన యేచాన్యే గుణగృధ్నవః. ౨౦

అథాపి కామ మేతం తే ప్రజాత్యై కరవాణ్యలమ్,
యథా మాం నాతిశోచంతీ ముహూర్తం ప్రతిపాలయ. ౨౧

ఏషా ఘోరతమా వేళా ఘోరాణాం ఘోరదర్శనా,
చరంతి యస్యాం భూతాని భూతేశానుచరాణి హి. ౨౨

ఇంద్రియాణ్యేవాఽరాతయ శ్శత్రవస్తాన్- హేలాభి ర్లీలాభిః, వయం, జయేమ. తత్ర దృష్టాంతః దుర్గపతిః దస్యూన్ దుష్టజీవాన్ చోరాదీన్, యథేతి. ౧౯

తా ముక్తవిధోపకర్త్రీం, త్వాం. కార్త్స్న్యేన అనుకర్తుం ప్రత్యుపకర్తుం. హే గృహేశ్వరి పురుషాయుషాపి వా, వయం న ప్రభవః న సమర్థాః, ఏవ మన్యేపి. యే గుణగృధ్నవః గుణకాంక్షిణః గుణధర్మిణ ఇతి యావత్, తేఽపి. పూర్ణేనాప్యాఽఽయుషా, వాశబ్దా జ్జన్మాంతరై రపి, న ప్రభవ ఇత్యుక్తం. ౨౦

అథాపి త్వదుపకారానురూపేణోపకర్తు మశక్తత్వేపి, తే, ప్రజాత్యై ప్రజననాయ పుత్రోత్పత్తయ ఇతి యావత్, యః కామః, త మేతం కామం, అలం పర్యాప్తం, కరవాణి, యథా, కృతే, మాం ప్రతి, త్వం, నాతిశోచంతీ భవసి, తథా కరవాణ్యేవ, కింతు, ముహూర్తం ముహూర్తకాలం, ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వ. ౨౧

కిమర్థం ముహూర్తప్రతీక్షణ మిత్యాఽఽశంకాయాం, తస్య ముహూర్తస్య రత్యనుపయుక్తతాం కథయతి (ఏషేత్యాదినా.) ఏషా వేలా, ఘోరతమా ఉగ్రతమా, ఘోరాణా మపి ఘోరదర్శనా, ఘోరం దృశ్యత ఇతి తథా. యస్యా మస్యాం సంధ్యావేలాయాం, భూతేశో రుద్ర, స్తస్యాఽనుచరాణి, భూతాని ప్రమథాఖ్యభూతాని. చరంతి సంచరంతి, అతోపి నాయ మవసర ఇతి భావః. ౨౨

ఏతస్యాం సాధ్వి సంధ్యాయాం భగవాన్ భూతభావనః,
పరీతో భూతపార్షద్భి ర్వృషేణాఽటతి భూతరాట్. ౨౩

శ్మశానచక్రానిలధూళిధూమ్రవికీర్ణవిద్యోతజటాకలాపః,
భస్మావకుంఠామలరుక్మదేహో దేవస్త్రిభిః పశ్యతి దేవర స్తే. ౨౪

న యస్య లోకే స్వజనః పరో వా నాత్యాదృతో నోత కశ్చి ద్విగర్హ్యః,
వయం వ్రతై ర్యచ్చరణాపవిద్ధా మాశాస్మహేఽజాం బత భుక్తభోగామ్. ౨౫

చరంతి చే ద్భూతాని తర్హి తత్సంచారవిషయః ప్రదేశో వర్జనీయ ఇత్యత్రాహ (ఏతస్యామితి) హేసాధ్వి, ఏతస్యాం సంధ్యాయాం, భూతభావనో భూతానాం భావయతి సుఖయతి తథా, భగవాన్, భూతరాట్ రుద్రః, భూతపరిషద్భిః ప్రమథగణైః, పరీతః పరివేష్టితః వృషేణ స్వవాహనభూతేన వృషభేణ నందికేశ్వరేణ సహ అటతి చరతి. ౨౩

కించ శ్మశానేషు య శ్చక్రానిలో వాత్యా, తేన యో ధూళిః తేన ధూమ్రాః వికీర్ణాః విక్షిప్తాః విద్యోతా శ్చ, యా, జటా, స్తాసాం కలాపో యస్య సః, భస్మనా, అవకుంఠితః అవలిప్తః, అమలః, రుక్మవ, ద్దేహో యస్య సః, దేవః రుద్రః త్రిభిః, నయనై రితి శేషః, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి. అత స్తద్దర్శనా విషయః ప్రదేశో నాస్తీతి భావః, ౨౪

పశ్యతు దేవర స్తథాపి త మనాదృత్య ప్రవర్తేవేత్యత్రాహ- స తు రుద్రస్తే దేవరః త్వద్భగిన్యా ఉమాయాః పతి రిత్యర్థః, నతు పతిభ్రాతృత్వం. తదసంభవాత్, కాశ్యపో హి మరీచిపుత్రః న తు బ్రహ్మపుత్రః స్వజనత్వాదాదరణీయ ఏవేతి భావః, యది స్వజనత్వా దాదరణీయ, స్తర్హి తత ఏవ స్వజనానా మస్మాకం సర్వం క్షమేతైవ రుద్ర ఇత్యత్రాహ (న యస్యేతి.) యస్య రుద్రస్య స్వజనః. పరః అస్వజనో వా. లోకే, నాస్తి, నాప్యతీవాదరణీయవిషయః, కశ్చిద్విగర్హ్యః నింద్యోపి, న, ఉత నాస్త్యేవ. ప్రాకృతస్య హి విషమదృష్టే స్స్వార్థాపేక్షిణ స్స్వజనాదివిభాగః అస్య తు సమదృష్టే రుపేక్షితసాంసారికలోకతద్విభూతే ర్న స్వజనాదివిభాగోఽస్తీతి భావః. ఏత దేవాహ (వయమితి.) సాంసారికలోకాభిప్రాయేణ వయ మిత్యుక్తం. తత్త్వదర్శినోపి, స్వస్య తన్మండలస్థత్వా ద్వయం సంసారిణో లోకాః యస్య రుద్రస్య. చరణాభ్యా. మపవిద్ధాం నిర్మాల్యవ ద్దూరతః పరిత్యక్తాం. తేన భుక్తభోగాం అజాం మాయాం తన్మయీం విభూతిం, వ్రతై ర్నానావిధైశ్వర్యసాధనై ర్వ్రతైః ఆశాస్మహే ప్రార్థయామహే. ౨౫

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

యస్యా నవద్యం చరితం మనీషిణో గృణ న్త్యవిద్యాపటలం బిభిత్సవః,
నిర స్తసామ్యాతిశయోఽపి య స్స్వయం పిశాచచర్యా మచర ద్గతి స్సతామ్. ౨౬

హసంతి యస్యాచరితం హి దుర్భగా స్స్వాత్మన్ రతస్యాఽవిదుష స్సమీహితమ్,
యై ర్వస్త్రమాల్యాభరణానులేపనై శ్శ్వభోజనం స్వాత్మతయోపలాలితమ్. ౨౭

బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా యత్కారణం విశ్వ మిదం హి మాయా,

నను శ్మశానేషు పిశాచవ చ్చరతోఽశుచే రస్మాత్కి మాశఙ్కస ఇత్యత్రాహ (యస్యేతి.) యస్య రుద్రస్యాఽనవద్యం నిర్దుష్టం. చరితం చరిత్రం మనీషిణః బుద్ధిమంతః అవిద్యాయాః పటల మావరణం, బిభిత్సవః భేత్తు మిచ్ఛవః, జ్ఞానార్థిన ఇత్యర్థః. గృణంతి "ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛే చ్ఛ్రియ మిచ్ఛేద్ధుతాశనాత్, శంకరా జ్జ్ఞాన మన్విచ్ఛే న్మోక్ష మిచ్ఛే జ్జనార్దనా" దిత్యుక్తరీత్యా ఫలవిశేషార్థిభి రూపాస్యత్వా త్తైః కైశ్చిత్ జ్ఞానార్థిభి స్తచ్చరిత్ర ముపాదేయ మితి న పిశాచవ చ్చరతీతి స నిందనీయ ఇతి భావః, తర్హి కిమర్థం స పిశాచవచ్చరతి తత్రాహ. స్వయం నిర స్తసామ్యాతిశయోపి నిర స్తం సామ్య మతిశయ శ్చ యస్మా త్తథా భూతోపి, సతాం గతిః జ్ఞానోపాయ స్సన్ పిశాచచర్యాం, చరతి స్వోపాసకై రపి జిజ్ఞాసుభి రేవం వ ర్తితవ్య మితి తచ్ఛిక్షార్థం పిశాచచర్యాం చరతీతి భావః. తథాచ శ్రుతిః - యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతీతి నిర స్తసామ్యాతిశయత్వం చ జ్ఞానప్రదత్వే వేదితవ్యం ప్రకరణాత్, యద్వా, ఏతత్సర్వం రుద్రశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యోక్తమితి వేదితవ్యమ్ ౨౬

ఏవ మన్వయముఖేన తచ్చరిత్రస్యాఽనింద్యత్వ మభిధాయ వ్యతిరేకముఖేనాఽప్యాహ (హసంతీతి) స్వాత్మన్ రతస్య స్వాత్మానుభవైకనిరతస్య సమీహితం చేష్టితం, అవిదుషః. ఆర్షత్వా ద్వ్యత్యయేన ద్వితీయా. అవిద్వాంసః యస్య రుద్రస్య, ఆచరితం హసంతి నిందంతి, తే దుర్భగాః. కే తే అవిద్వాంసః, యే తస్యాఽచరితం హసంతీత్యత్రాహ- యైః క ర్తృభిః వస్త్రాదిభిః కరణైః, శ్వభోజనం శునాం భోజ్యం స్వశరీరం, స్వాత్మతయా స్వాత్మాభిన్నత్వేన, ఉపలాలితం అయ మాత్మేతి బుద్ధ్యా దేహం యై ర్వస్త్రాదిభి రుపస్కృతం. తే అవిదుష ఇత్యర్థః. ౨౭

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తచ్చరిత్ర మనింద్యమిత్యభిధాయ కస్య పిశాచచర్యావిడమ్బన మాత్ర మేవేత్యాహ (బ్రహ్మాదయ ఇతి.) బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా ఇత్యాద్యుక్తిః రుద్రప్రకం

ఆజ్ఞాకరీ యస్య పిశాచచర్యా అహో విభూమ్న శ్చరితం విడమ్బనమ్. ౨౮

నైవం సంవేదితే భర్త్రా మన్మథోన్మథితేంద్రియా,
జగ్రాహ వాసో బ్రహ్మర్షే ర్వృషలీవ గతత్రపా. ౨౯

స విదిత్వా స్వభార్యాయా స్తం నిర్బంధం వికర్మణి,
నత్వా దిష్టాయ రహసి తయాఽథోపవివేశ హ. ౩౦

పాదోఽత్యేతినీ. బ్రహ్మాదయ ఇత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః చిత్రగు మానయేతివత్ బ్రహ్మణోఽర్వాచీనా ఇత్యర్థః. అన్యథా పూర్వాపరవిరోధాత్. బ్రహ్మణః సృష్టత్వం తద్దత్తనామధేయస్థానత్వం చ ప్రాగుక్తం, తేన బ్రహ్మణో నమస్కార్యత్వం చ వక్ష్యతే, అతో యథోక్త ఏవార్థః. యద్వా. బ్రహ్మాదయః పులస్త్యపులహమరీచ్యాదయః "సర్వే బ్రహ్మాణ ఇత్యేతే పురాణే నిశ్చయం గతా" ఇతి తేషాం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్, యద్వా, రుద్రశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యైద ముక్త మిత్యవగంతవ్యం. బ్రహ్మాదయో, యేన రుద్రేణ, కృతా స్సేతవః మర్యాదా స్తాః పాలయంతీతి తథా. ఇదం విశ్వం, యత్కారణం, యో రుద్రః కారణం యస్య తదితి బహువ్రీహిః. విశ్వం యత్కారణక మిత్యర్థః. రుద్రస్య విశ్వసంహర్తృత్వా త్తదభిప్రాయేణ విశ్వం యత్కారణ మిత్యుక్తం, మాయా చ యస్యాఽఽజ్ఞాకరీ, మాయా అహంకృతిః తత్కార్యత్వాత్. యస్యాజ్ఞాకరీ. అధిష్ఠాతృత్వాత్, తస్య విభూమ్నో రుద్రస్య. పిశాచచర్యా పిశాచచర్యారూపచరితం, విడంబన మనుకరణమాత్ర మేవ, అహో ఇత్యాశ్చర్యే. స్వత ఏవంవిధస్య మహీయసః పిశాచచర్యానుకరణ మాశ్చర్య మిత్యర్థః. ౨౮

ఏవ ముక్తా దితి స్తతః కిమకరో దిత్యత్రాహ. భర్త్రా కాశ్యపేన, ఏవ ముక్తప్రకారేణ. సంవేదితే జ్ఞాపితే సతి. మన్మథేన ఉన్మథితాని ఉద్దీపితా నీంద్రియాణి యస్యా స్సా. అత ఏవ, వృషలీవ వేశ్యేవ. గతత్రపా నిర్లజ్జా సతీ. విప్రర్షేః కాశ్యపస్య. వాసః వస్త్రం, జగ్రాహ వాసో గృహీత్వా విచకర్షేతి భావః. ౨౯

సః కాశ్యపః స్వభార్యాయా దితే ర్వికర్మణి, సంధ్యాయాం ప్రతిషిద్ధే రతికర్మణి నిర్బంధం వాసోగ్రహణరూపం నిర్బంధం, విదిత్వా దృష్ట్వా. దిష్టాయ దైవరూపా యేశ్వరాయ. నత్వా. తయా భార్యయా సహ. రహసి ఏకాంతే, ఉపవివేశ, హ బత. ఉపవివేశేత్యనేన మైథున్యం లక్ష్యతే. ౩౦

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

అథోపస్పృశ్య సలిలం ప్రాణా నాయమ్య వాగ్యతః,
ధ్యాయ న్జజాప విరజం బ్రహ్మజ్యోతి స్సనాతనమ్. ३०

దితి స్తు వ్రీడితా తేన కర్మావద్యేన భారత,
ఉపసంగమ్య విప్రర్షి మధోము ఖ్యభ్యభాషత. ३१

మా మే గర్భ మిమం బ్రహ్మ న్భూతానా మృషభోఽవధీత్,
రుద్రః పతి ర్హి భూతానాం యస్యాఽకరవ మంహసమ్. ३२

నమో రుద్రాయ మహతే దేవాయోగ్రాయ మీఢుషే,

అథ ఉపవేశానంతరం. సలిల ముపస్పృశ్య సలిలే స్నాత్వేత్యర్థః. ప్రాణా నాయమ్య- వాగ్యతః ధృతమౌనః. విరజం నిర్వికారం. జ్యోతిః జ్ఞానస్వరూపం, సనాతనం నిత్యం. బ్రహ్మ ధ్యాయన్, అత్ర విరజశబ్దేన సత్యపదస్యార్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేన జ్ఞానపదస్యార్థః. సనాతనశబ్దేనాఽనంత పదస్యార్థ స్స్ఫురితః. విరజశబ్దేన రజఃకార్యవికారరాహిత్యస్య. జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రకాశరూపత్వస్య సనాతనశబ్దేన కాలపరిచ్ఛేదరాహిత్యస్య, చోక్తత్వాత్. జజాప. ఏవంవిధబ్రహ్మప్రతిపాదకం ప్రణవం జజాపేత్యర్థః. ३०

అథాఽధ్యాయశేషో దితికాశ్యపయో రుత్తరప్రత్యుత్తరరూపేణ ప్రవృత్త స్తత తావ ద్దితి రువాచేత్యాహ (దితి స్త్వితి.) తేన కర్మావద్యేన కర్మణో దోషేణ. వ్రీడితా లజ్జితా దితిః, హేభారత విదుర, ఉపసంగమ్య సమీపే ఆగత్య, అధోముఖీ సతీ, విప్రర్షిం కశ్యపం, ప్రత్యభ్యభాషత ఉక్తవతీ. ३१

భాషణ మేవాహ (మేతి.) హే బ్రహ్మన్ కాశ్యప. భూతానాం, ఋషభః పతిః రుద్రః. మే మమ ఇమం గర్భం. మాఽవధీత్ మా హన్యాత్. హి యతః, భూతానాం, రుద్రః, పతిః యతః యస్య రుద్రస్య, అంహస మపరాధం, అహ మకరవం కృతవతీ. అతో మావధీ దిత్యర్థః. ३२

ఏవం స్వాభిప్రేత మావేద్య నమస్కుర్వన్ రుద్రం ప్రసాదయతి (నమ ఇతి ద్వాభ్యామ్). రుద్రాయ నమః కథంభూతాయ, మహతే దేవాయ మహాదేవాయేత్యర్థః. విశ్వసంహర్తృ త్వా దింద్రాద్య పేక్షయా మహత్త్వం వివక్షితం, ఉగ్రాయ ఉగ్రరూపిణే. మీఢుషే సకామేషు ఫలసేచనకర్త్రే,

శివాయ న్యస్తదండాయ ధృతదండాయ మన్యవే. ౩౪

స నః ప్రసీదతా ద్భామో భగవా నుర్వనుగ్రహః,
వ్యాధస్యాఽప్యనుకమ్ప్యానాం స్త్రీణాం దేవ స్సతీపతిః. ౩౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

స్వగర్భస్యాఽఽశిషం లోక్యా మాశాసానాం ప్రవేపతీమ్,
నివృత్తసంధ్యానియమో భార్యా మాహ ప్రజాపతిః. ౩౬

కాశ్యప ఉవాచ—

అప్రాయత్యా దాత్మన స్తే దోషా న్మౌహూర్తికా దుత,
మన్నిదేశాతిచారేణ దేవానాం చాపి హేళనాత్. ౩౭

భవిష్యత స్తవాఽభద్రా వభద్రే జాతరాధమౌ,

యద్వా, రేత స్సేకక్షమాయ, నిష్కామేషు శివాయ, వస్తుతో న్యస్తదండాయ, క్రుద్ధేషు ధృతదండాయ, సంహారే మన్యవే, ౩౪

భామో భగిన్యా భర్తా, ఉరు రనుగ్రహో యస్య, సత్యా ఉమాయాః పతిః, భగవాన్ స దేవో రుద్రః, వ్యాధస్యాఽప్యనుకమ్ప్యానాం దయనీయానాం, స్త్రీణాం, నః అస్మాకం, ప్రసీదతాత్ ప్రసన్నో భూయాత్, ౩౫

ఏవ మాభాషమాణాం కశ్యప ఆహేత్యాహ మైత్రేయః- స్వగర్భస్య, లోక్యాం లోకనీయాం, సాధ్వీం, ఆశిషం శుభం, ఆశాసానాం ప్రార్థయంతీం, ప్రవేపతీం పరితపంతీం, భార్యాం. నివృత్తః సంధ్యాయాం. యో నియమః, స యస్య సః, ప్రజాపతిః, కాశ్యపః, ఆహ ఉవాచ, ౩౬

ఉక్తి మేవాహ చతుర్భిః, తే ఆత్మనః చిత్తస్య. అప్రాయత్యాత్ అశుద్ధభావాత్. మౌహూర్తికా త్సంధ్యాముహూర్తసంబంధినో దోషాత్, ఉత అపి, మమ, యో నిర్దేశః ఆజ్ఞా, తస్య. యోఽతిచారోఽతిక్రమ, స్తేన, దేవానాం రుద్రాదీనాం, హేళనా దపవారణా దపి. అభద్రౌ లోకామంగళకరౌ, అతఏవ, జాతరాధమౌ పుత్రాధమౌ, హే అభద్రే, తవ, భవిష్యతః, జాతరయో రభద్రత్వ

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

లోకా న్సపాలాం స్త్రీం శ్చండౌ ముహు రాక్రందయిష్యతః, ౩౮

ప్రాణినాం హన్యమానానాం దీనానా మకృతాగసామ్,
స్త్రీణాం నిగృహ్యమాణానాం కోపి తేషు మహాత్మసు. ౩౯

తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో భగవాన్ లోకభావనః,
హనిష్య త్యవతీర్యాఽఽజౌ యథాఽద్రీ ఞ్ఛతపర్వధృత్. ౪౦

దితి రువాచ—

వధం భగవతా సాక్షా త్సునాభోదారబాహునా,
ఆశాసే పుత్రయో ర్మహ్యం మా క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా త్ప్రభో. ౪౧

న బ్రహ్మదండదగ్ధస్య న భూతభయదస్య చ.

మేవ విశదయ త్యర్థేన, చండౌ క్రుద్ధౌ, సపాలాన్ లోకపాలై స్సహితాన్, త్రీన్, లోకాన్, ముహుః పునఃపునః, ఆక్రందయిష్యతః రోదయిష్యతః. ౩౭-౩౮

ప్రాణినాం, హన్యమానానాం, సతాం, కథంభూతానాం, దీనానాం కృపణానాం, అకృతం ఆగః అపరాధో యై స్తేషాం, స్త్రీణాం చ నిగృహ్యమాణానాం సతీనాం, మహాత్మసు కోపితేషు సత్సు, ౩౯

తదా క్రుద్ధః కోపితః, విశ్వేశ్వరః, లోకం భావయతి సుఖయతీతి లోకభావనోఽసౌ భగవాన్, అవతీర్య వరాహనృసింహరూపాభ్యా మావిర్భూయ, హనిష్యతి. తత్ర దృష్టాంతః, అద్రీన్ పర్వతాన్, శతపర్వధృత్ వజ్రాయుధధరః ఇంద్రః యథేతి. ౪౦

ఏవ ముక్తే పున ర్దితి రాహ ద్వాభ్యామ్. సునాభం చక్రం, తేన, ఉదారః సుందరో బాహు ర్యస్య, తేన భగవతా. సాక్షా. న్మహ్యం మమ, పుత్రయో ర్వధం ఆశాసే అనుమన్యే. కింతు హేప్రభో క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా, ద్వధం తు, నాఽనుమన్యే "కోపితేషు మహత్సు చే" త్యుక్తత్వా. త్కోపితా ద్బ్రాహ్మణా ద్వధ మాశంకమానా. ఏవం ప్రార్థయతే. క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా న్మాభూ దితి. ౪౧

నన్వస్తు బ్రాహ్మణా దన్యతో వా కుతశ్చి త్తద్వధ స్తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (నేతి.)

నారకాశ్చానుగృహ్ణంతి యాం యాం యోని మసౌ గతః. ౪౨

కాశ్యప ఉవాచ —

కృతాపరాధతాపేన సద్యః ప్రత్యవమర్శనాత్,
భగవత్యురుమానాచ్చ భవే మయ్యపి చాదరాత్. ౪౩

పుత్రస్యైవ తు పుత్రాణాం భవితైక స్సతాం మతః,
గాస్యంతి యద్యశశ్శుద్ధం భగవద్యశసా సమమ్. ౪౪

యోగై ర్హేమేవ దుర్వర్ణం భావయిష్యంతి సాధవః,
నిర్వైరాదిభి రాత్మానం యచ్ఛీల మనువర్తితుమ్. ౪౫

బ్రహ్మదండదగ్ధస్య బ్రాహ్మణశాపహతస్య, భూతానాం భయసంపాదకస్య చ, నారకా అపి నరకవాసినో ఽపి, నామగృహ్ణంతి అనుగ్రహం న కుర్వంతి, నరకవాసినో హి సర్వస్మై లోకాయ స్వదుఃఖం మాభూదితి మన్యంతే, తేఽప్యేతయోః కృపాం న కుర్వంతి, అతోఽతిపాపినౌ బ్రహ్మదండదగ్ధౌ భూతభయదా విత్యర్థః, కించ, యాం యోనిం అసౌ బ్రహ్మదండదగ్ధో, లోకభయద శ్చ, గతః ప్రాప్తో భవతి, తత్రస్థా అపి నానుగృహ్ణన్తీత్యర్థః. ౪౨

ఏవ ముక్తః పున రాహ కశ్యప స్సప్తభిః (కృతాపరాధేత్యాదిభిః,) కృతో యోఽపరాధ స్తస్మాత్, యోఽనుతాపః, తేన సద్యః, ప్రత్యవమర్శనాత్ యుక్తాయుక్తవిచారాత్, భగవతి పరమపురుషే, ఉరుమానాత్ బహుమానా చ్చ, భవే రుద్రే, మయ్యపి, ఆదరాచ్చ హేతోః పుత్రాణాం, ఆర్షత్వా ద్బహువచనం, పుత్రయో ర్మధ్యే, ఏకస్య పుత్రస్య హిరణ్యకశిపోః, ఏకః సతాం, మతః సంమతః, ప్రహ్లాదః, పుత్రో భవితా భవిష్యతి, త మేవ వర్ణయతి గాస్యంతీతి సార్ధైః పంచభిః, యస్య త్వత్పౌత్రస్య, యశః భగవద్యశసా సమం, సహ సదృశం వా, గాస్యంతి స్తోష్యంతి. యచ్ఛబ్దస్య సవాక్యత్యుత్తరత్రాన్వయః. ౪౩-౪౪

కించ యస్య త్వత్పౌత్రస్య, శీల, మనువర్తితుం, నిర్వైరాదిభి ర్గుణైః, ఆత్మానం అంతఃకరణం, సాధవో భావయిష్యంతి, తత్ర దృష్టాంతః, యోగైః క్షారాదిసంయోగైః, దుర్వర్ణం, హేమ మివర్ణ మివేతి. ౪౫

(దితేః కశ్యపాత్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

యత్ప్రసాదాదిదం విశ్వం ప్రసీదతి యదాత్మకమ్,
స స్వదృగ్భగవాన్ యస్య తోష్యతే౽నన్యయా దృశా. ౪౬

స వై మహాభాగవతో మహాత్మా మహానుభావో మహతాం మహిష్ఠః,
ప్రవృద్ధభక్త్యానువిభావితాశయే ప్రవేశ్య వైకుంఠమతద్విహాస్యతి. ౪౭

అలంపటశ్శీలధరో గుణాకరో హృష్టః పరర్ధ్యా వ్యథితో దుఃఖితేషు.
అభూతశత్రుర్జగతశ్శోకహర్తా నైదాఘికం తాప మివోడురాజః. ౪౮

అంతర్బహిశ్చామల మబ్జనేత్రం స్వపూరుషేచ్ఛానుగృహీతరూపమ్.

కించ, యస్య భగవతః, ప్రసాదాత్ అనుగ్రహాత్. ఇదం విశ్వం, ప్రసీదతి భగవదనుగ్రహవిశేష ఏవ కృత్స్నం విశ్వ మపి ప్రసాద మేవ కుర్యా దిత్యర్థః. యదాత్మకం, యో భగవానేవాత్మా యస్య త ద్విశ్వం, య, త్తద్భగవదాత్మకం. సః స్వదృక్ స్వేనైవ పశ్యతీతి స్వదృక్. కరణనిరపేక్షం సర్వం సాక్షాత్కుర్వాణ ఇత్యర్థః. భగవాన్, యస్య త్వత్పౌత్రస్య. అనన్యయా అవ్యభిచారిణ్యా. దృశా భక్త్యా, తోష్యతే సంతోషం ప్రాప్నోతి. ౪౬

సవై త్వత్పౌత్రః మహాభాగవతః నిరతిశయభగవద్భక్తః, మహానుభావః మహాప్రభావః, మహాత్మా నిర్మలాంతకరణః, మాహతాం మహాత్మ్యవతా మపి మధ్యే, మహిష్ఠః నిరతిశయమాహాత్మ్యవాన్, ప్రవృద్ధయా భక్త్యా, అనుభావితే సంశోధితే, ఆశయె చిత్తే, వైకుంఠం భగవంతం, నివేశ్య అవస్థాప్య, అతత్. భగవద్వ్యతిరిక్త మైశ్వర్యాదికం, విహాస్యతి త్యక్ష్యతి. ౪౭

కించ, అలమ్పటః అలోలుపః, శీలధరః సుస్వభావః, గుణానా మాకరః, పరర్ధ్యా పరేషాం ఋద్ధి స్సమృద్ధిః, తయా హృష్టః, దుఃఖితేషు పరేషు దుఃఖితేషు సత్సు, స్వయ మపి, వ్యథితః దుఃఖితః, న భూతో న జాత శ్శత్రు ర్యస్య సో౽భూతశత్రుః, జగతశ్శోకం హరతీతి తథా. తత్ర దృష్టాంతః, నైదాఘికం. నిదాఘో గ్రీష్మకాలః తత్రభవం తాపం, ఉడురాజ శ్చంద్రో యథా హరతీతి. ౪౮

కించ తవ పౌత్రః, శ్రీలలనాలలామం, శ్రీః లక్ష్మీ రేవ లలనా, తస్యాః లలామం

పౌత్రస్తవ శ్రీలలనాలలామం ద్రష్టా స్ఫురత్కుండలమండితాస్యమ్. ౪౯

మైత్రేయ ఉవాచ —

శ్రుత్వా భాగవతం పౌత్ర మమోదత దితి ర్భృశమ్,
పుత్రయోశ్చ వధం కృష్ణా ద్విదిత్వాఽఽసీ న్మహామనాః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

భూషణం "భర్తానా మపరం నార్యా భూషణం భూషణా దపీ" త్యుక్తరీత్యా, భూషణభూతం శ్రియః పతిం, అంతఃస్వహృదయకమలమధ్యే, బహి శ్చ, ద్రష్టా ద్రక్ష్యతి, కథంభూతః, శ్రీలలనాలలామం, స్ఫురంతీ యే కుండలే, తాభ్యాం, మండితం భూషితం, ఆననం ముఖం, యస్య తం. కుండలయో శ్శ్రోత్రాలలంకారత్వేపి, గండస్థలాదిషు తత్ప్రతిఫలనవశాత్ ముఖస్యాపి శోభాతిరిచ్యతే, స్వపూరుషాః స్వభక్తాః, తేషా, మిచ్ఛానురూపం, గృహీతం రూపం అప్రాకృతదివ్యశరీరం, యేన తం, అబ్జనేత్రం కమలనేత్రం, అమలం నిరస్తహేయగుణమ్. ౪౯

దితికాశ్యపయోః ప్రశ్నోత్తరే నిగమయతి- దితిః భాగవతం పౌత్రం, జనిష్యమాణం శ్రుత్వా భృశ. మమోదత జహర్ష, కృష్ణా ద్భగవతః పుత్రయో ర్వధం చ భావినం. విదిత్వా జ్ఞాత్వా, మహామనాః, హరిణా సహ యుద్ధేన పుత్రయో ర్మరణా త్కీర్తి స్సద్గతి శ్చ భవే దితి మహోత్సవ చిత్తా ఆసీత్. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూర్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రాజాపత్యం తు తత్తేజః పరతేజోహనం దితిః,
దధార శతవర్షాణి శంకమానాఽసురార్దనాత్. ౧

లోకే తేన హతాలోకే లోకపాలా హతౌజసః,
న్యవేదయ న్విశ్వసృజే ధ్వాంతవ్యతికరం దిశామ్. ౨

దేవా ఊచుః—

త్వమేవైత ద్విభో వేత్థ సంవిగ్నా యద్వయం భృశమ్,

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

ఏవం దేవబ్రహ్మసంవాదరూపేతిహాసోపోద్ఘాతరూప మితిహాసాంతరం ప్రస్తుత్య, ఇదానీం బ్రహ్మనారదసంవాదం ప్రస్తోతుం తావ ద్దేవానాం బ్రహ్మణ స్సన్నిధా వుపసత్తిహేతుం వదన్, వృత్త మితిహాసం వర్తిష్యమాణే నేతిహాసేన సంగమయతి మైత్రేయః- పరతేజోహనం పరేషాం తేజో హంతీతి తథా, ప్రాజాపత్యం కశ్యపసంబంధి, తేజో వీర్యం, దితి, రసురార్దనాత్, ఇంద్రా చ్ఛంకమానా ఇంద్రః కదా కిం కుర్యా దితి శంకమానా సతీ. శతం వర్షాణి దధార, గర్భం ధృతవతీత్యర్థః. ౧

తేన గర్భతేజసా, హతాలోకే నిరస్తసూర్యాదిప్రకాశే లోకే, హతౌజసో హతప్రభావాః. లోకపాలాః, దిశాం ధ్వాంతేన అంధతమసేన వ్యతికరం వ్యత్యాసం, ఇయం పూర్వా దిగియం పశ్చిమేతి జ్ఞానాభావం, విశ్వసృజే చతుర్ముఖాయ, న్యవేదయన్. బ్రహ్మసమీపమాగత్య తస్మై విజ్ఞాపయామాసు రిత్యర్థః. ౨

నివేదన మేవాహ (త్వ మేవేతి.) హేవిభో బ్రహ్మన్, త్వ మేవ. ఏత, ద్వేత్థ జానాసి, కిం త దిత్యత్రాహుః. యత్ యస్మాత్, వయం, భృశం, సంవిగ్నాః భీతాః. త త్త్వమేవ వేత్థేత్యర్థః, అహ మపి త్వాదృశ ఏవ, అతః, కథం జానా మీత్యాశంకాయాం పరమాత్మన ఆవేశావతారత్వా త్త్వం సర్వం జానాసీత్యభిప్రేత్యాహుః (నహీతి.) కాలేన, అస్పృష్టం వర్త్మ జ్ఞానం యస్య, కాలవశా

న హ్యావ్యక్తం భగవతః కాలేనాఽస్పృష్టవర్త్మనః. ౩

దేవదేవ జగన్నాథ లోకనాథశిఖామణే,
పరేషా మపరేషాం త్వం భూతానామసి భావవిత్. ౪

నమో విజ్ఞానవీర్యాయ మాయయేద ముపేయుషే,
గృహీతగుణభేదాయ నమస్తే వ్యక్తయోనయే. ౫

యే త్వా మనన్యభావేన భావయంత్యాత్మభావనమ్,

-దసంకుచితజ్ఞానినో భగవతః "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్యే"త్యుక్తస్య. తే త్వయా, అవ్యక్త మవిదితం, భగవచ్ఛరీరభూతస్య. త న్న హ్యస్తీత్యర్థః. ౩

ఏతదేవ విశదయంతి - హేదేవదేవ దేవానా మింద్రాదీనా మపి, దేవ, హేజగద్ధాతః, జగన్నిర్మాతః. లోకనాథశిఖామణే లోకానాం నాథానాం శిఖామణే, పరేషా, మపరేషాం అస్మదపేక్షయా పూర్వేషాం అర్వాచీనానాం చ, భావవిత్ అభిప్రాయజ్ఞః, అసి. ౪

ఏవం పరమాత్మావేశావతారత్వేన బ్రహ్మశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యా తస్య సర్వజ్ఞతా మభిధాయ, పున స్తద్దృష్ట్యా తద్ధర్మై ర్విశిష్టత్వేన నమస్కుర్వంతి (నమ ఇతి.) తే తుభ్యం, నమః, కథంభూతాయ తే, వ్యక్తయోనయే వ్యక్తం కార్యావస్థం జగ, త్తస్య యోనయే కారణాయ, నాఽహం వ్యక్తయోనిః కింతు పరమాత్మేత్యత్రాహ- గృహీతగుణభేదాయ, గుణానాం భేదః రజోగుణో యస్య స గుణభేదః బ్రహ్మ గృహీతః శరీరత్వేన, గుణభేదః రజోగుణప్రధానః బ్రహ్మ యేన తస్మై, రజోగుణప్రధానబ్రహ్మశరీరకపరమాత్మా, యో జగత్స్రష్టా, స త్వమేవేత్యర్థః, నేదం త్వద్రూపేణాఽవస్థానం పరమాత్మనః, కర్మాయత్త మిత్యాహ - మాయయా సంకల్పరూపజ్ఞానేనైవ. ఇదం బ్రహ్మాఖ్యం శరీరం, ఉపేయుషే గతాయ. ఏతదుపపాదకత్వేన విశినష్టి (విజ్ఞానవీర్యాయేతి.) విజ్ఞాన మేవ వీర్యం బలం యస్య తస్మై. ౫

ఏవంవిధస్య తవ, ప్రజానాం త్వన్నిర్దేశవర్తినా మస్మాక మన్యైః పరిభవోఽనుచిత ఇతి సూచయింతో నమస్కుర్వన్తి త్రిభిః (యే త్వా మితి.) ఆత్మభావనం ఆత్మనో జీవాన్ దేవమనుష్యాది

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకార)

ఆత్మని ప్రోతభువనం వరం సదసదాత్మకమ్. ౬

తేషాం సుపక్వయోగానాం జితశ్వాసేంద్రియాత్మనామ్,
లబ్ధయుష్మత్ప్రసాదానాం న కుతశ్చి త్పరాభవః. ౭

యస్య వాచా ప్రజా స్సర్వా గావ స్తంత్ర్యేవ యంత్రితాః,
హరంతి బలిమాయత్తా స్తస్మై ముఖ్యాయ తే నమః. ౮

స త్వం విధత్స్వ శం భూమం స్తమసా లు ప్తకర్మణామ్,
అదభ్రదయయా దృష్ట్యా ఆపన్నా నర్హసీక్షితుమ్. ౯

రూపేణ భావయతీత్యాత్మభావన స్తం ఆత్మని స్వాత్మన్యేవ ప్రోతం సందర్భితం భువనం యేన తం, అతఏవ, సదసదాత్మకం కార్యకారణరూపం, వస్తుత, స్తాభ్యాం, పరం విలక్షణం, త్వాం యే, అనన్యేన అవ్యభిచారేణ, భావేన భక్త్యా. భావయంతి ఉపాసతే. ౬

తేషాం, కథంభూతానాం, జితశ్వాసేంద్రియాత్మనాం- జితాః శ్వాసాః ప్రాణాః ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ఆత్మా అంతఃకరణం చ, యై స్తేషాం, అత ఏవ, సుపక్వయోగినాం సుపక్వః పరిపక్వః, యోగః భక్తియోగో యేషాం తేషాం, అతఏవ లబ్ధః యుష్మత్ప్రసాదః భవదనుగ్రహః యై స్తేషాం, కుతశ్చి దపి కస్మా దపి, పరాభవో నా స్తి. ౭

యస్య తవ, వాచా వేదాత్మికయా. సర్వాః ప్రజాః, తంత్ర్యా దామన్యా గావ ఇవ, యంత్రితాః బద్ధాః, ఆయత్తాః త్వదధీనా స్సత్యః, బలిం త్వత్పూజాం, హరంతి కుర్వంతి, తస్మై ముఖ్యాయ శ్రేష్ఠాయ, తే నమః. అనేన స్వసంబంధినాం స్వనిదేశవర్తినా మన్యైః పరిభవోఽనుచిత ఇతి సూచితం భవతి. ౮

ఏవం నమస్కృత్వాఽథ స్వాభీప్సితం ప్రార్థయంతే (స త్వ మితి.) హేభూమన్. నః ఉక్తవిధ స్త్వం, తమసా అహోరాత్రవిభాగాభావేన లుప్తాని కర్మాణి. యేషా మస్మాకం. శం సుఖం విధత్స్వ కురు, ఆపన్నాన్ ఆపద్గతాన్. నః. అదభ్రా అనల్పా, దయా యస్యా స్తయా దృష్ట్యా ఈక్షితుం ద్రష్టు మర్హసి. ౯

ఏష దేవ దితే ర్గర్భ ఓజః కాశ్యప మర్పితమ్,
దిశ స్తిమిరయ త్సర్వా ఏధతేఽగ్ని రివైధసి. ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

స ప్రహస్య మహాబాహో భగవా ఞ్ఛబ్దగోచరః,
ప్రత్యాచష్టాఽఽత్మభూ ర్దేవా న్ప్రీణ న్మధురయా గిరా. ౧౧

బ్రహ్మోవాచ—

మానసా మే సుతా యుష్మత్పూర్వే వై సనకాదయః,
చేరు ర్విహాయసా లోకా న్లోకేషు విగతస్పృహాః. ౧౨

త ఏకదా భగవతో వైకుంఠస్యాఽమలాత్మనః,
యయు ర్వైకుంఠనిలయం సర్వలోకనమస్కృతమ్. ౧౩

కి.మిదానీం భవతాం వ్యసన ముపస్థిత మిత్యత్రాహః (ఏష ఇతి.) హే దేవ దితే ర్గర్భే ఆర్పితం నిహితం. కాశ్యపసంబంధి, ఓజః వీర్యం. సర్వాః దిశః తిమిరయత్ అంధీకుర్వత్, ఏధసి దారునిచయే, అగ్ని రివ ఏధతే వర్ధతే. ౧౦

ఏవం దేవై రుక్తో బ్రహ్మా తా న్ప్రత్యాహేత్యాహ మునిః (స ఇతి.) శబ్దగోచరః వేద వేద్యః, స భగవాన్ స్వభూః బ్రహ్మా ప్రహస్య విహస్య, హే మహాబాహో విదుర, మధురయా గిరా, ప్రీణన్ తర్పయన్, దేవా న్ప్రత్యాచష్ట ఉక్తవాన్. ౧౧

ఉక్తి మేవాహ ఇత ఆరభ్యాఽనేనాఽధ్యాయశేషేణాఽగ్రిమేణ చాధ్యాయేన (మానసా ఇతి.) హే మానసాః మనస్సముత్పన్నాః, యుష్మత్పూర్వే యుష్మదపేక్షయా పూర్వం జాతాః, మే సుతా స్సనకాదయః, లోకేషు విగతా స్పృహా విషయాభిలాషో యేషాం తథోక్తా అపి, లోకాన్, విహాయసా నభోమార్గేణ, చేరుః సంచరితవంతః. ౧౨

తే సనకాదయః, ఏకదా ఏకస్మి న్కాలే, అమలాత్మనః శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహస్య వైకుంఠస్య అప్రతిహతైశ్వర్యస్య, భగవతః వైకుంఠస్య సంబంధి నిలయం స్థానం ప్రతి కథం భూతం, సర్వలోకనమస్కృతం సర్వై రర్వాచీనై ర్లోకాలోకవాసిభి ర్నమస్కృతం, యయు ర్గతవంతః. తత్ర వైకుంఠనిలయ మితి విష్ణులోకే ఉపరిస్థాన ముచ్యతే, న తు నిత్యవిభూతిః. అష్టమస్కంధే

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

వసంతి యత్ర పురుషా స్సర్వే వైకుంఠమూర్తయః,
యేఽనిమిత్తనిమిత్తేన ధర్మేణాఽఽరాధయ న్హరిమ్. ౧౪

యత్ర చాద్యః పుమా నాస్తే భగవా ఞ్ఛబ్దగోచరః,
స త్త్వం విష్టభ్య విరజం స్వానాం నో మృడయ న్వృషః. ౧౫

యత్ర నిశ్శ్రేయసం నామ వనం కామదుఘై ర్ద్రుమైః,

“వైకుంఠః కల్పితో యేన లోకాలోకనమస్కృత” ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, బ్రహ్మణాపి సమాధి గమ్యస్య పరమాకాశస్య ప్రకృతియుక్తై ర్గన్తు మశక్యత్వాత్ “స్వర్భూడామణి మాత్మధిష్ణ్య” మితి స్వర్గలోక చూడామణిత్వేన వక్ష్యమాణత్వా చ్చ “కైవల్య మివ మూర్తిమ” దితి వక్ష్యమాణత్వేన ముక్తప్రాప్య భూమిత్వాభావాపగమా చ్చ వైకుంఠశబ్దవాచ్యత్వం, వికుంఠస్య భగవత స్థానత్వా దుపపన్నమితి జ్ఞేయం తదేవ వైకుంఠస్థానం వర్ణయతి (వసంతీత్యాదినా ద్వాదశభిః.) యత్ర వైకుంఠే, అనిమిత్త నిమిత్తేన నిమిత్తం. ఫలం. అనిమిత్తం అప్రవర్తకం. నిమిత్తం ఫలం యస్మి౯ తేన కామాది నిమిత్తరహితేనేత్యర్థః, ధర్మేణ హరిం ఆరాధయన్ ఆరాధయంతో, యే పురుషా వసంతి, తే సర్వే వైకుంఠస్య భగవత ఇవ మూర్తి రాకారో యేషాం, తే తథోక్తాః, ఆరాధయ న్వసంతీత్యనేన విష్ణు లోకవాసినా మపి భగవదుపాసకత్వ ముక్తం “ధర్మధ్రువాద్యా స్తిష్ఠంతి యత్ర తే లోకసాక్షిణ” ఇత్యాదినా ఐకార్థ్యాత్, పూర్వ మారాధ్య, ఇహాఽఽగత్య వసంతీత్యర్థేపి న విరోధః. నన్వకామేన ధర్మేణ భగవంత మారాధయతాం నిత్యవిభూతి రేవ ప్రాప్యా, న త్వసావండాంతర్వర్తి వైకుంఠలోకః, సత్యం, త ఏవ కుతశ్చి త్ప్రతిబంధా త్ప్రథమం నిత్యవిభూతి మనవాప్య, ఇమం వైకుంఠ మాగత్య, తత్ర భగవదనుభవేన నిరస్తప్రతిబంధాః కల్పాంతే తతో నిత్యవిభూతిం గమిష్యన్తీత్యవిరోధః, అత్ర యత్రేత్యాదీనాం లోకపరాణాం యచ్ఛబ్దానాం “తద్విశ్వగుర్వధికృత” మిత్యుత్తరత్ర అన్వయః. ౧౩—౧౪

(యత్ర చ) శ్రీవైకుంఠే, శబ్దగోచరః శాస్త్రైకప్రమాణకః భగవా౯ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః, ఆద్యః పరమకారణభూతః, వృషః శ్రేష్ఠః పుమాన్ పరమపురుషః, విరజం రజోగుణేనాఽననువిద్ధం, సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం, దేహం విష్టభ్య ధృత్వా, స్వానాం నః, స్వకీయా నస్మా, న్మృడయ౯ సుఖయ, న్నాంతే. ౧౫

(యత్ర) శ్రీవైకుంఠే, నిశ్శ్రేయసం నామ నిశ్శ్రేయసాఖ్యం, వన మస్తి, కథంభూతం

సర్వర్తుశ్రీభి ర్విభ్రాజత్కైవల్యమివ మూర్తిమత్. ౧౬

వైమానికా స్సలలనా శ్చరితాని యత్ర గాయంతి లోకశమలక్షపణాని భర్తుః,
అంతర్జలేఽనువికసన్మధుమాధవీనాం గంధేన పిండితధియోఽప్యనిలం క్షిపన్తః.

పారావతాన్యభృతసారసచక్రవాక
దాత్యూహహంసశుకతిత్తిరిబర్హిణాం యః,
కోలాహలో విరమతేఽచిరమాత్ర ముచ్చై
ర్భృఙ్గాధిపే హరికథా మివ గాయమానే. ౧౮

నిశ్శ్రేయసం, సర్వర్తుశ్రీభిః సర్వేషు ఋతుషు యా శ్రీః పుష్పాదిసమృద్ధి ర్యేషాం తైః కామదుఘైః అభీష్టాని వర్షద్భిః. ద్రుమైః, ర్విభ్రాజత్ విశేషేణ భ్రాజమానం పున ర్మూర్తిమత్కైవల్య మివ స్థితం. ౧౬

పున స్తమేవ వనం వర్ణయతి త్రిభిః, వైమానికాః విమానారూఢాః, సలలనా స్సస్త్రీకాః, యత్ర నిశ్శ్రేయసే వనే, లోకభర్తు ర్భగవతో, లోకానాం, యాని శమలాని పాపాని, తాని, క్షపయంతి నిరస్యంతీతి తథా, చరితాని చరిత్రాణి, గాయంతి కథంభూతా స్సంతో గాయంతి. అంతర్జలే, అనువికస దనుస్యందమానం, మధు మకరందో, యాసాం, మాధవీనాం వాసంతికమాధవీపుష్పాణాం, గంధేన సుగంధేన, పిండితా అంతరితా ధీ ర్యేషాం, తథాభూతా అపి, అనిలం తద్గంధప్రాపకం వాయుం, క్షిపంత స్తిరస్కుర్వంత శ్చరితాని గాయంతీత్యర్థః. ౧౭

అనేన భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానసాన్నిధ్యేపి తదనాదరేణ తల్లోకస్థానాం భగవద్గుణాను భవ ఏవ నిరతిశయాభిలాష స్సూచితః, కిము తద్వనస్థానాం పురుషాణాం గుణానుభవాసక్తి రితి, యత స్తిరశ్చాం స్థావరాణా మపి తద్వనస్థానాం భగవత్పరతా స్తీత్యాహ (పారావతా ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ప్రథమం తిరశ్చాం భగవత్పరతా మాహ- పారావతాదయః శకునివిశేషాః, అన్యభృతాః కోకిలాః, దాత్యూహా శ్చాతకః, బర్హిణో మయూరాః, పారావతాదీనాం యః కోలాహలః కలకలధ్వనిః భృంగాధిపే భృంగశ్రేష్ఠే హరికథా మివ, ఉచ్చై ర్గాయమానే గానం కుర్వంతి సతి, అచిరమాత్రం క్షణమాత్రం, విరమతే సమాప్తో భవతి, వనస్థాః పారావతాదయః కోలాహలం కుర్వంతో భృంగధ్వని మాకర్ణ్య కిమయం భృంగరాజో హరికథాం గాయతీత్యభిప్రాయేణ స్వకోలాహలం త్యక్త్వా క్షణమాత్రం భృంగధ్వని మేవోపశృణ్వంతీత్యర్థః. ౧౮

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

మందారకుందకురవోత్పలచమ్పకార్ణ
పున్నాగనాగవకుళామ్బుజపారిజాతాః,
గంధేఽర్చితే తులసికాభరణేన తస్యా
యస్మిం స్తప స్సుమనసో బహుమానయంతి. ౧౯

య త్సంకులం హరిపదానతిమాత్రదిష్టై
ర్వైదూర్యమారకతహేమమయైర్విమానైః,
యేషాం బృహత్కటితటస్మితశోభిముఖ్యః
కృష్ణాత్మనాం న రజ ఆదధు రుత్స్మయాద్యైః. ౨౦

వనస్థానాం స్థావరాణా మపి భగవత్పరతా మాహ (మందారేతి.) మందారపారిజాతౌ సురతరువిశేషౌ, కుందోఽతిముక్తలతా, కురవకః తిలకవృక్షవిశేషః, ఉత్పలం రాత్రివికాసి, అమ్బుజం దివావికాసి, నాగో నాగకేసరః, అర్ణః పుష్పవృక్షవిశేషః, మందారాదయ స్సుమనస స్సుగంధయోఽపి, తులసికా శ్రీతులసీ. ఆభరణం యస్య, తేన, తులస్యా అలంకృతేన భగవతా గంధే తులసీసుగంధే, అర్చితే సమ్మానితే సతి, యస్మిన్ వనే, తస్యాః తులస్యాః. తపః బహుమానయంతి. తద్వనస్థాః పారిజాతాదయో మాదృశేషు సుగంధిపుష్పేషు సత్స్వపి, తులస్యా, అలంకృతో భగవాన్ తులసీ మేవ బహుమనుతే, అహో తులస్యాః పురాకృతం, తప ఇతి తులసీ మేవ మాత్సర్య ముత్సార్య బహుమానయంతీత్యర్థః. "అత్ర గంధై ర్వినా తులసికాభరణేనేత్యపి పాఠః" యత్ర స్వగంధసదృశగంధ రహితతులస్యాః, ఆభరణేన భగవదాభరణం దృష్ట్వా, తస్యాః తులస్యా, స్తపో, మహ, త్పురాకృత మితి బహుమానయంతీత్యర్థః. ౧౯

ఏవం నిశ్శ్రేయసవన మనువర్ణ్య పున స్తమేవ లోకం వర్ణయతి (య త్సంకుల మితి) య ద్వైకుంఠం, భక్తానాం విమానై, స్సంకులం వ్యాప్తం, కథంభూతై ర్విమానైః, హరే ర్భగవతః పదయోః పాదయోః, యా, అనతిః ప్రహ్వీభావః, అనేన తత్పూర్వికా భక్తి ర్లక్ష్యతే, ఆనతిమాత్రేణ దిష్టైః, న కర్మయోగాదిభిః ప్రాప్తై రిత్యర్థః. వైదూర్యాదీనాం వికారైః. యేషాం తద్విమానారూఢానాం. కృష్ణాత్మనాం. బృహంతి. కటితటాని, యాసాం, స్మితేన శోభీని ముఖాని యాసాం. తా అపి స్త్రియః, ఉత్స్మయాద్యైః పరిహాసాదిభిః, రజః కామం, నాఽదదుః న జనయామాసుః, కృష్ణాత్మనా మితి హేతుగర్భం విశేషణం, కృష్ణే భగవత్యేవ ఆత్మా చిత్తం యేషాం, భగవత్యేవ నిహితచిత్తత్వా న్న కామ మాదధు రిత్యర్థః. ౨౦

శ్రీరూపిణీ క్వణయతీ చరణారవిందం
లీలామ్బుజేన హరిసద్మని ముక్తదోషా,
సంలక్ష్యతే స్ఫటికకుడ్యఉపేతహేమ్ని
సమ్మార్జతీవ యదనుగ్రహణేఽన్యయత్నః. ౨౧

వాపీషు విద్రుమతటాస్వమలామృతాప్సు
ప్రేష్యాన్వితా నిజవనే తులసీభి రీశమ్,
అభ్యర్చతీ స్వలక మున్నస మీక్ష్య వక్త్ర
ముచ్ఛేషితం భగవతేత్యమతాఙ్గ యచ్ఛ్రీః ౨౨

శ్రీః లక్ష్మీః, రూపిణీ మూర్తిమతీ విగ్రహధారిణీ, హరిసద్మని యద్వైకుంఠలోకస్థే భగవద్వేశ్మని, లీలామ్బుజేన లీలార్థం ధృతేన కమలేన, సమ్మార్జతీ సమ్మార్జనం కుర్వతీ, సంలక్ష్యత ఇవ, కథంభూతా శ్రీః చరణారవిందం క్వణయతీ నూపురేణ శబ్దయంతీ, ముక్తదోషా ముక్తో దోషః రాగాదిదోషః యయా సా, యద్వా ముక్తదోషేతి లీలామ్బుజస్య విశేషణం. ముక్తః ప్రసారితః, దోః భుజో, యస్య తేనేతి, కథంభూతే వేశ్మని. స్ఫటికమయాని కుడ్యాని యస్మిన్, ఉపేతహేమ్ని శోభార్థం మధ్యే తత్ర ఉపేతం సంయుక్తం హేమ సువర్ణం యస్మిన్. పున శ్శ్రియం విశినష్టి, య దనుగ్రహే, యస్యాః శ్రియః అనుగ్రహే నిమిత్తే. శ్రీ రస్మా స్వనుగ్రహం కుర్యా దితి బుద్ధ్యా, అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం యత్నః ఆరాధనరూపో యత్న స్స్యా దిత్యర్థః, యద్యపి భగవద్వేశ్మని సమ్మార్జనీయ రజో నాస్త్యేవ తథాపి, స్వర్ణపట్టికాలాంఛితస్ఫటికమయభిత్తిభాగేషు హేమచూర్ణై రివ లీలాపద్మపరాగ పుంజై ర్విచిత్రికరణార్థం సమ్మార్జయంతీ నిరతిశయనిర్మలాసు స్ఫటికమయభిత్తిషు ప్రతిఫలితా సతీ తత్తైవం లక్ష్యత ఇవాఽభూ దితి భావః, ౨౧

(వాపీ ష్వితి.) అఙ్గ హే దేవాః, యద్యత్ర లోకే, శ్రీః భగవతా ఉచ్ఛేషితం చుంబిత మితి, అమత అమన్యత, కిం కుర్వతీ, కిం కృత్వా విద్రుమమయాని తటాని యాసాం తాసు, అమలాః నిర్మలాః అమృతతుల్యా ఆపో, యాసు తాసు, వాపీషు, నిజవనే స్వకీయక్రీడావనే, ప్రేష్యాభిః స్వపరిచారికాభిః స్త్రీభి రన్వితా, తులసీభి, రీశం భగవంత మభ్యర్చతీ పూజయంతీ, తదా ఉదకే ప్రతిబింబితం స్వలకం శోభనా అలకాః చూర్ణకుంతలాః యస్య ఉన్నతా నాసికా యస్య తద్వక్త్రం, వీక్ష్య దృష్ట్వా, నిరతిశయవిమలాసు వాపీనా మప్సు, తులసీభి రీశ మర్చయంతీ లక్ష్మీ రుదకసమీపే స్వముఖం నిధాయ, తత్ర ప్రతిబింబితం స్వముఖం భగవన్ముఖ మనుసంధాయ, అహో భగవా న్మన్ముఖం చుమ్బతీతి మేనే ఇత్యర్థః, అనేన లక్ష్మ్యా మౌగ్ధ్యం సూచ్యతే. ౨౨

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

యన్న వ్రజంత్యఘభిదో రచనానువాదా
చ్ఛృణ్వంతి యేఽన్యవిషయాః కుకథా మతిఘ్నీః,
యా స్తు శ్రుతా హతభగై ర్నృభిరాత్తసారా
స్తాం స్తాన్ క్షిప న్త్యశరణేషు తమస్సు హంత. ౨౩

యేఽభ్యర్థితా మపి చ నో నృగతిం ప్రపన్నా
జ్ఞానం చ తత్త్వవిషయం సహధర్మ యత్ర.
నాఽఽరాధనం భగవతో వితర న్త్యముష్య
సంమోహితా వితతయా బత మాయయా తే. ౨౪

పునః కథంభూతం తద్వైకుంఠస్థాన మిత్యత్రాహ (యదితి.) య ద్యద్వైకుంఠస్థానం తే న వ్రజంతి న ప్రాప్నువంతి, కే తే ఇత్యత్రాహ. అఘభిదః అఘం పాపం భిన త్తి నిరస్య తీత్యఘభిత్, హరి, స్తస్మాత్, అన్యవిషయాః అర్థకామాదివిషయాః, అతఏవ రచనానువాదా న్మతిఘ్నీః రచ్యంతే సంపాద్యంతే అనయేతి రచనా ఉపాయః, తస్యాఽనువాదాత్, అనుకీర్తనాత్. స్వసంపాదనోపాయ బోధకదండనీతికామతంత్రాద్యనుకీర్తనాత్, మతిఘ్నీః బుద్ధిభ్రంశకరీః, కుకథాః యే శృణ్వంతి త ఇత్యర్థః, పునః కుకథా ఏవ విశినష్టి, యాస్తు కుకథాః, హతభగైః నిర్భాగ్యైః, నృభి ర్నరైః, శ్రుతాః అత ఏవ, ఆత్తసారాః ఆత్తః స్వీకృతః సారః శ్రోతౄణాం పుణ్యం యాభి, రేవంభూతా స్సత్యః, తాం స్తాన్ శ్రోతౄన్ అశరణేషు, నిరాలమ్బనేషు, తమస్సు నరకేషు క్షిపంతి పాతయంతి. ౨౩

ప్రసంగా త్తానేవాఽర్థకామపరాన్ శ్రోతౄన్ శోచయతి (య ఇతి.) యే హతభాగ్యాః, అభ్యర్థితాం ప్రార్థనీయాం, నృగతిం మనుష్యజన్మ, ప్రపన్నా అపి యత్ర మనుష్యజన్మని. సహధర్మ. నివృత్తిధర్మసహితం జ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం, నో ప్రపన్నాః న ప్రాప్తాః. అతఏవ భగవత ఆరాధనం. భజనం. న వితరంతి న కుర్వంతి, కిం త్వముష్య భగవతః, వితతయా దురత్యయయా. మాయయా, సంసిద్ధిసాధనం హతభాగ్యా స్సంమోహితా భవంతి. బతేతి ఖేదే. యద్వా తత్త్వజ్ఞానం స ధర్మ యత్ర యస్మి న్మనుష్యజన్మని, య న్మనుష్యజన్మసాధ్యం, తాదృశీం గతిం ప్రపన్నా భగవత ఆరాధనం న. కుర్వంతి, కిం తస్య మాయయా సంమోహితా ఏవేత్యన్వయః, అస్మి న్పక్షే అభ్యర్థితా మపి చ నో ఇత్యత్ర నః అస్మాభి, రప్యభ్యర్థనీయాం ప్రార్థనీయాం నృగతి మిత్యర్థః. ౨౪

యచ్చ వ్రజ న్త్యనిమిషా మృషభానువృత్త్యా
దూరే యమాద్యుచితసత్స్పృహణీయశీలాః,
భర్తు ర్మిథ స్సుయశసః కథనానురాగ
వైక్లబ్యబాష్పకలయా పులకీకృతాఙ్గాః. ౨౫

తద్విశ్వగుర్వధికృతం భువనై కవన్ద్యం
దివ్యం విచిత్రవిబుధాగ్ర్యవిమానశోచిః,
ఆపుః పరాం ముద మపూర్వ ముపేత్య యోగ
మాయాబలేన మునయ స్త దథో వికుంఠమ్. ౨౬

ఏవం భగవత్కథాదిషు విముఖానాం తల్లోకాప్రాప్యత్వ మభిధాయ, తాం శ్చానుశోచ్య, తత్కథాశ్రవణప్రవణచిత్తై స్తల్లోకస్య ప్రాప్యత్వ మాహ (యచ్చేతి.) య ద్వైకుంఠనిలయం, అనిమిషాం దేవానా, మృషభః శ్రేష్ఠో భగవాం. స్తస్య, అనువృత్త్యా భక్త్యా. వ్రజంతి, కథంభూతా వ్రజంతి, దూరే యమాద్యుచితసత్స్పృహణీయశీలాః, దూరే చిరకాలేన, యమాద్యుచితశ్లాఘ్యశీలాః "దూరే యమాహ్యుపరి న స్స్పృహణీయశీలా" ఇత్యపి పాఠః, తత్ర, ఉపరి ఉపరిస్థితం, యద్వైకుంఠ నిలయం వ్రజంతి, కథంభూతాః, నః అస్మాభి రపి స్పృహణీయం శ్లాఘనీయం, శీలం, యేషాం తే, దూరే చిరకాలేన, యమః యమోపలక్షిత శ్శమదమాదిగుణో యేషాం తే. కించ, భర్తుః హరేః సుయశసః మిథః పరస్పరం, కథనేన, యోఽనురాగ, స్తేన యద్వైక్లబ్య మధార్ష్ట్యం, తేన యా బాష్పకలా తయా పులకీకృతం ఉదఞ్చితరోమ, అంగం శరీరం యేషాం తే వ్రజంతీత్యర్థః. ౨౫

ఏవం వైకుంఠనిలయ మనువర్ణ్య అథానంతరకథాం స్తౌతి (త దితి.) మునయ స్సనకాదయః తత్ ఉక్తవిధం, వికుంఠం వైకుంఠనిలయం, యోగమాయాబలేన అణిమాద్యైశ్వర్యబలేన, ఉపేత్య ప్రాప్య, అథో కార్త్స్న్యేన పరాం ఉత్కృష్టాం ముదం సంతోషం, ఆపుః ప్రాపుః. కథంభూతం వైకుంఠం, అపూర్వం అదృష్టపూర్వం, విబుధాగ్ర్యాః దేవశ్రేష్ఠాః తేషాం, విమానై శ్శోచిః ప్రకాశో యస్మిన్, విచిత్రం అద్భుతం, దివ్యం అమానుషం, భువనైః. ఏకం ప్రాధాన్యేన, వంద్యం బహుమంతవ్యం, తత్రహేతుః, విశ్వగురుణా భగవతా, అధికృతం అధిష్ఠితం. ౨౬

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

మైత్రేయ ఉవాచ —

తస్మి న్నతీత్య మునయ షడసజ్జమానాః
కక్ష్యా స్సమానవయసా వథ స ప్తమాయామ్,
దేవా వచక్షత గృహీతగదౌ పరార్థ్య
కేయూరకుండలకిరీటవిటఙ్క వేషౌ. ౨౭

మ త్తద్విరేఫవనమాలికయా నివీతౌ
విన్య స్తయా௨సితచతుష్టయబాహుమధ్యే,
వక్త్రం భ్రువా కుటిలయా స్ఫుటనిర్గమాభ్యాం
ర క్తేక్షణేన చ మనా గ్రభసం దధానౌ. ౨౮

ద్వా ర్యేతయో ర్నివివిశు ర్మిషతో రపృష్ట్వా
పూర్వా యథా పురటవజ్రకవాటికాయాః,

(తస్మిన్) వైకుంఠే, షట్కక్ష్యాః ప్రాకారద్వారాణి, అతీత్య అతిక్రమ్య. అసజ్జమానాః భగవద్దిదృక్షాశ్రద్ధయా త త్తదద్భుతదర్శనే ఆస క్తి మకుర్వాణాః, మునయ స్సనకాదయః. అథ అనంతరం, స ప్తమాయాం కక్ష్యాయాం, దేవౌ అచక్షత దృష్టవంతః, కథంభూతౌ దేవౌ. సమానం వయో యయో స్తౌ గృహీతే గదే యాభ్యాం తౌ, పరార్థ్యైః శ్రేష్ఠైః కేయూరాదిభిః విటఙ్కో రుచిరః వేషః యయోః ౨౭

పున స్తా వేవ వర్ణయతి (మత్తేతి.) అసితం నీలం, య ద్బాహుచతుష్టయం తస్య మధ్యే విన్య స్తయా మత్తాః ద్విరేఫాః భ్రమరాః యస్యాం తయా, వనమాలయా, నివీతౌ, వనమాలాం కంఠాలమ్బినీం కృతవంతా విత్యర్థః. కించ కుటిలయా భ్రువా. స్ఫుటౌ వికసితౌ యౌ, నిర్గమౌ శ్వాసమార్గౌ నాసాపుటే, తాభ్యాం, ర క్తేక్షణేన చ ర క్తనేత్రేణ చ, మనా గీషత్ రభసం ఉగ్రం యథాభవతి తథా, వ క్త్రం దధానౌ. ౨౮

(ద్వారీతి.) ఏతయో ర్దేవయోః మిషతోః పశ్యతో స్సతోః తౌ, వనాదృత్యా௨పృష్ట్వైవ యాః పూర్వా ద్వారః కనకవజ్రమయకవాటికాః యథా నివివిశుః, తథా௨స్యాం స ప్తమాయాం ద్వారి నివివిశు

సర్వత్ర తేఽవిషమయా మునయ స్స్వదృష్ట్యా
య త్సంచర న్త్యవిహతా విహతాభిశఙ్కాః. ౨౯

తా న్వీక్ష్య వాతరశనాం శ్చతురః కుమారా
న్వృద్ధా న్దశార్ధవయసో విదితాత్మతత్త్వాన్,
వేత్రేణ చాఽస్ఖలయతా మతదర్హణాం స్తౌ
తేజో విహస్య భగవత్ప్రతికూలశీలౌ. ౩౦

తాభ్యాం మిషత్స్వనిమిషేషు నిషిధ్యమానా
స్స్వర్హ త్తమా అపి హరేః ప్రతిహారపాభ్యామ్,
ఊచు స్సుహృ త్తమదిదృక్షితభఙ్గ ఈష
త్కామానుజేన సహసా త ఉపప్లుతాక్షాః. ౩౧

-రిత్యర్థః. అస్పృష్ట్వైవ నివేశే కారణ మాహ. య ద్యస్మా త్తే మునయః, అవిషమయా సమయా "విద్యా వినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ" త్యుక్తవిధయా, స్వదృష్ట్యా. విగతాభిశఙ్కాః అత ఏవ సర్వత్ర, అవిహతాః అనివారితాః, శ్చరంతి "యే సంచరంతీ"తి పాఠే యే మునయ స్సర్వత్రావిహతా శ్చరంతి తే నివివిశు రిత్యేకాన్వయః. ౨౯

(తా నితి.) భగవత్ప్రతికూలశీలౌ, తౌ దేవౌ, వాతరశనా న్నగ్నా న్వృద్ధా నపి దశార్ధ వయసః పంచవర్షబాలకవ దవస్థితా న్విదితం ఆత్మతత్త్వం పరమాత్మయాథాత్మ్యం యై స్తా న్మునీ న్వీక్ష్య. తేజః తేషాం ప్రభావం, విహస్య అహో అత్రాపి భవతాం ధార్ష్ట్య మిత్యేవం పరిహాస్యేత్యర్థః, అతదర్హా న్నివారణానర్హా, న్వేత్రేణ చకారా ద్వాచా చ, అస్ఖలయతాం నివారితవన్తౌ, భగవత్ప్రతికూల శీలా వితి హేతుగర్భం, భగవత్ప్రతికూలశీలత్వా న్నివారితవంతా వితి భావః. ౩౦

(తాభ్యా మితి.) హరే ర్భగవతః ప్రతిహారపాభ్యాం ద్వారపాలాభ్యాం, తాభ్యాం దేవాభ్యాం, అనిమిషేషు అన్యేషు దేవేషు, మిషత్సు సత్సు, అర్హత్తమాః స్వయం పూజ్యా అపి, నిషిధ్యమానాః నివారణేనస్తపరిభూతాః, అత ఏవ సుహృత్తమో భగవా న్, తస్య, దిదృక్షితం దర్శనేచ్ఛా, తస్య భంగేన యః ఈషత్కామానుజః అల్పక్రోధ, స్తేన సహసా ఆశు, ఉపప్లుతాని వ్యాకులాని, అక్షీణి యేషాం తథాభూతా స్సంతః, ఊచుః. ౩౧

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

కుమారా ఊచుః—

కోవా ఇహైత్య భగవత్పరిచర్యయోచ్చై
స్తద్ధర్మిణాం నివసతాం విషమస్వభావః,
అస్మి న్ప్రశాంతపురుషే గతవిగ్రహే వాం
కో వాఽఽత్మవ త్కుహకయోః పరిశంకనీయః. ౩౨

న హ్యంతరం భగవతీహ సమస్తకుక్షా
వాత్మాన మాత్మని నభో నభసీవ ధీరాః,

ఉక్తి మేవాహ (కో వేత్యాదిభి స్త్రిభిః) ఉచ్చై ర్మహత్యా, భగవత్పరిచర్యయా ఇహాఽస్మిన్ వైకుంఠలోకే, ఏత్య ప్రాప్య, ఇమం లోకం ప్రాప్యే త్యర్థః. నివసతాం, తద్ధర్మిణాం భగవత్సమాన ధర్మిణాం, కోవా విషమస్వభావః. ఇహ నివసతాం విషమస్వభావోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః, నను ద్వార పాలకయో రావయో రయం ధర్మ ఏవ నూతనపురాతనప్రతినిరోధానిరోధా, వన్యథా స్వామికృతదండ పాతాపత్తే రిత్యాశంకాయా మాహుః (అస్మి న్నితి.) ప్రశాంతాః పురుషాః యస్మిన్, గతో విగ్రహః కలహః యస్మా త్తస్మి, న్నస్మిల్లోకే, వాక్పారుష్యవివాదాదిదోషరహితేఽస్మి ల్లోకే, ఆత్మవత్ ఆవా మివ, అన్యోపి కశ్చి త్కుటిలః ప్రవిశే దిత్యేవం పరిశంకనీయః, కుహకయోః కుటిలచిత్తయోః, వాం యువయోః, కోవాస్తి, యది పరిశంకనీయ స్త్వాదృశః కశ్చిత్కుటిలోఽత్రాస్తి చే ద్వయం శంకనీయా నివారణీయా శ్చ, అన్యథా ప్రభో ర్దండాపాతాపత్తి శ్చ, యత స్తు ఖలు, ప్రాకృతవాక్పారుష్యవివాదాది దోషరహితోఽయం దేశః, అత ఇయ మాశంకాఽనుపపన్నేత్యర్థః. ౩౨

నన్వస్త్వయం లోక ఏవం విధః నాప్యఽత్రత్యః కశ్చిత్కుహకః, తథాపి భవతా మంతః ప్రవేశో భగవతోఽనిష్ట ఇతి మత్వా వారయావ ఇత్యత్రాహుః (నహీతి.) సమస్తం విశ్వం కుక్షౌ యస్య, తస్మిన్ భగవతి, అంతరం, అయ మంతఃప్రవేశయోగ్యో, నాయ మిత్యేత దంతరం. వైషమ్యం, న హ్యస్తీత్యర్థః, సమస్తకుక్షా వితి విశేషణేన, భగవతా స్వోదరే నివేశ్యమానం జగ ద్భవద్భ్యాం కిం నివారిత మిత్యభిప్రేతం, భగవత్యంతరాభావ మేవాహ, యత్ర యస్మి, న్నాత్మని పరమాత్మని, ఆత్మానం జీవాత్మానం. నభసి మహాకాశే, నభః ఘటాద్యాకాశ మివ, ధీరాః యోగినః పశ్యంతి, అపృథక్సిద్ధత్వే నాఽనుసందధత ఇత్యర్థః. అత్ర, అవిభాగే సామ్య ఏవ నభోదృష్టాంతః, న తు తాదాత్మ్యే దృష్టాంతేప్యాకాశప్రదేశానాం, పార్థివానాం ఘటపటాదీనా మివ భిన్నత్వేన తాదాత్మ్య

పశ్యంతి యత్ర యువయో స్సురలింగినోః కిం
వ్యుత్పాదితం హ్యుదరభేదిభయం యతోఽస్య. 33

తద్వా మముష్య పరమస్య వికుంఠభర్తుః
కర్తుం ప్రకృష్టమిహ ధీమహి మందధీభ్యామ్.

సంభవాత్, ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే. ఘటాదే ర్విభుత్వమాకాశస్యాఽల్పత్వం వా ప్రసజేత్. తథాహి. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబంధః, ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్ పక్షే, ఘటాదే ర్విభుత్వ మాకాశస్యాఽల్పపరిమాణత్వం వా, ద్వితీయే తు, ప్రదేశభేదాంగీకార ఏవ. వేదాంతిభి ర్నభసో నిరవయవవాదోఽపసిద్ధాంతః, వేదాంతేషు తస్యాంశభేదేన పంచీకరణోపదేశా, దేకదేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదా, దుత్పత్తిప్రలయదర్శనా చ్చ, అతఏవ "ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా, బ్రహ్మణా హేయవిధ్వంసే విష్ణ్వాఖ్యేన తథా పుమా" నితి శౌనకవచన మపి. నభ స్యంశభేదాభిప్రాయేణ, జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఔపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాంతసమర్పణపరం వేదిత్యవం "యథాఽగ్ని రగ్నౌ సంక్షిప్త స్సమానత్వమనుప్రజే" దితి తత్రైవ సామ్యదృష్టాంతాభిధానాత్, తస్మా జ్జీవాత్మనః పరమాత్మానం ప్రతిశరీరత్వా. చ్ఛరీరస్యాఽపృథక్సిద్ధతైకస్వాభావ్యా జ్జీవపరయో రవాంతరవైధర్మ్యేఽపి, జ్ఞానైకాకారత్వేన సామ్యా చ్చావిభాగ ఏవ నభోదృష్టాంతః, అతఏవ హ్యవిభాగే నోపాసనం ముక్తా వనుభవ శ్చ సూత్రితం "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ" "అవిభాగేన దృష్టత్వా" దితి చ, అతో యథోక్త ఏవార్థః, అతో భగవత స్సర్వాత్మకత్వా న్న వైషమ్యమస్తీత్యర్థః సురలింగినోః అనుకూలవేషయోః, యువయోః, సురలింగిభ్యాం యువాభ్యా మిత్యర్థః. కిం వ్యుత్పాదితం రాగద్వేషరహితేఽస్మిన్ దేశే, కిం భవద్భ్యా మన్యనివారణవ్యుత్పత్తిః కృతా. న హ్యత్రేదృశవ్యుత్పత్తిసంభవః. అస్య దేశస్య, ఉదరభేది, ఉత్, అపి, అరం అల్పం, భేదః అంతరం, వైషమ్య మితి యావత్, తద్వత్, ఉదరభేది అల్ప మప్యంతరనిమిత్త మిత్యర్థః, ఏవంవిధం భయం, యతః కారణా దవగమ్యతే, తాదృశీ వ్యుత్పత్తిః కిం కృతేత్యర్థః. యద్వా యథాఽన్యస్య రోగాదే రుదరభేదయుక్తం భయం భవతి, తథాఽస్య హరే స్తాదృగ్భయం యేన కారణేన సురవేషధారిణో ర్యువయో ర్విశేషే ణోత్పాదితం, త త్కిం. న కించి దిత్యర్థః. 33

త త్తస్మా దముష్య పరమస్య సమాభ్యధికరహితస్య, వికుంఠభర్తు ర్వైకుంఠనాథస్య. మందబుద్ధిభ్యాం. వాం యువాభ్యాం, వికుంఠభర్తు స్సంబంధిభ్యాం యువాభ్యాం, కర్తుం, యత్ప్రకృష్టం యుక్తత్వం, ధీమహి విచారయామః, కిం తదితి చేత్, ఇతః లోకా. ల్లోకాన్, వ్రజత గచ్ఛత, కాన్ లోకా నిత్యత్రాహుః - అంతరభావదృష్ట్యా పరకీయస్వకీయవైషమ్యసద్భావబుద్ధ్యా.

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

లోకా నితో వ్రజత మంతరభావదృష్ట్యా
పాపీయస స్త్రయ ఇమే రిపవోఽస్య యత్ర. ౩౪

తేషా మితీరిత ముభా వవధార్య ఘోరం
తద్బ్రహ్మదండ మనివారిత మస్త్రపూగైః.

పాపీయస, స్త్రయః. కామక్రోధలోభరూపాః, రిపవః శత్రవః, యత్ర యేషు లోకేషు. భవంతి, తా న్వ్రజతేత్యర్థః. యది భగవదభిప్రాయేణ వయం నాపరాధినః, యువా మేవాఽపరాధినౌ తతో వ్రజత మిత్యాశయః "అస్మాసువాయడుచితో ధ్రియతాం సదండో యేఽనాగసౌ వయ మయుంక్మహి కిల్బిషేణే"తి వక్ష్యమాణత్వాత్" నను "స మహాత్మా సుదుర్లభ" ఇతి భగవతా గీతత్వా త్కథం నిత్యసిద్ధానాం శాపానుభవః, తే హి, సదా సమస్తహేయరహితాః నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణా శ్చ ''నిత్య జ్ఞానక్రియైశ్వర్యభోగోపకరణాన్వితా" ఇతి హ్యుచ్యతే, సత్యం. తథావిధాః పరమాకాశవర్తినః పురుషాః, ఇమౌ తు ద్వారపాలౌ, పరమవ్యోమనిలయనిత్యసిద్ధభగవత్పరిజనసమానరూపౌ, సుకృత విశేషా ల్లబ్ధద్వాస్థాధికారౌ, అన్యథా భగవద్భక్తప్రాతికూల్యాయోగాత్. లక్ష్మ్యాః ప్రవేశనివారణాయోగా చ్చ, సాక్షా ద్భగవత్పరిజనానాం హి నిత్యజ్ఞానక్రియైశ్వర్యవచనా ద్భగవదభిప్రాయానభిజ్ఞత్వం నోప పద్యతే. భగవదనుచరత్వప్రాప్తి శ్చానుష్ఠానవిశేషా ద్భవతీతి స్మర్యతే, భూమౌ ప్రస్తరశాయీ చ విష్ణో రనుచరో భవే" దిత్యాది యథా. అనంతవైనతేయవ్యతిరేకేణ నాగసుపర్ణజాతీయా బహవో విద్యంతే. ఏవం సుకృతవశాద్భగవత్పరిజనతుల్యరూపతా మాపన్నా బహవ స్సంభవంతి, అత్రాపి "వసంతి యత్ర పురుషా స్సర్వే వైకుంఠమూర్తయః. యేఽనిమిత్తనిమిత్తేన ధర్మేణాఽఽరాధయ న్హరి" మితి సామాన్యత ఉక్తః, కోవా ఇహైత్య భగవత్పరిచర్యయోచ్చై రిత్యనయో ర్భగవదారాధనేన తద్దేశప్రాప్తి ర్విశేషత ఉక్తా. కిం చ "నంద స్సునందోఽథ జయో విజయః ప్రబలో బలః, కుముదః కుముదాక్ష శ్చ విష్వక్సేనః పతత్రిరాట్, జయ శ్చ శ్రుతదేవ శ్చ పుష్పదంతోఽథ సాత్వతః. సర్వే నాగాయుతప్రాణా శ్చమూ స్తే జఘ్నురాసురీ" రితి. త్రివిక్రమణకాలే జయవిజయస్థానావగమా చ్చ. శాపాభిభూతౌ జయవిజయౌ సాక్షా జ్జయవిజయాభ్యా మన్యౌ నిశ్చితౌ, కృష్ణావతారే శాపా న్మోక్ష్య మాణయో స్తయో, ర్వామనావతారే పారిషదత్వాపత్త్యనుపపత్తేః, అస్య లోకస్య పరమాకాశా దన్యత్వం పూర్వ ముపపాదితం. అత స్త్రిపాద్విభూతివర్తిభగవత్పరిజనవ్యతిరిక్తత్వ మనయో స్సిద్ధ మితి న ప్రమా ణాంతరవిరోధః. ౩౪

అథైవం మునిభి రుక్తౌ భగవద్ద్వాస్థౌ తేషాం పాదమూలే పతితౌ విజ్ఞాపయామాసతుః

సద్యో హరే రనుచరా వురు బిభ్యత స్త
త్పాదగ్రహావపతతా మతికాతరేణ. ౩౫

భూయా దఘోని భగవద్భి రకారిదండో
యోఽసౌ హరేత సురహేళన మప్యశేషమ్,
మా వోఽనుతాపకలయా భగవత్స్మృతిఘ్నో
మోహో భవే దపి తు నౌ వ్రజతో రధోఽధః. ౩౬.

ఏవం తదైవ భగవా నరవిందనాభ
స్స్వానాం విబుధ్య సదతిక్రమ మార్యహృద్యః,

రిత్యాహ (తేషా మితి ద్వాభ్యామ్.) తేషాం మునీనాం, తత్, ఈరితం భాషణం, కథంభూతం, బ్రహ్మ దండం బ్రహ్మశాపరూపం, అతఏవ అస్రపూగైః అస్రసమూహైః, రనివారితం అనివారణీయం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, అవధార్య శ్రుత్వా, సద్యః తదైవ, హరే, రనుచరౌ భృత్యౌ, అతికాతర్యేణ, తత్పాద గ్రహౌ తేషాం మునీనాం పాదగ్రహౌ పాదౌ గృహీతవన్తౌ, ఉరు బిభ్యతః, ఉరు అధికం, బిభ్యతః భీతాః, అహో అస్మాభి ర్నిరపరాధాభ్యాం భగవద్భక్తాభ్యా మపరాద్ధ, మనేన భాగవతాపచారేణ వయ మపి సంసరేమేతి భయకమ్పితాః మునీన్ప్రతి, అపతతాం, దండవత్ప్రణామపూర్వకం విజ్ఞాపయా మాసతు రిత్యర్థః. ౩౫

విజ్ఞాపన మేవాహ (భూయా దితి.) అఘోని అపరాధవతి, యః ఉచితో దండః, స భగవద్భి ర్యుష్మాభి రకారి కృతః, నాత్ర కశ్చి ద్భవతా మపరాధః, అతోఽసౌ దండః నౌ, ఆవయోః భూయాత్, అశేషం సురహేలనం, భవత్తిరస్కారరూపపాపం చ, హరేత అపనుద్యా చ్చ, కింతు, అధోఽధః, మూఢయోనిషు వ్రజతోరపి, నౌ ఆవయోః, భగవద్విషయస్మృతినాశకః, మోహః, వః యుష్మాకం, అను తాపకలయా, యః, కృపానిమిత్తోఽనుతాపః, తస్య, కలయా లేశేన, మా భవేత్, న భవే దిత్యనుగృహ్ణీ తేత్యర్థః. ౩౬

ఏవం స్వానాం మహ త్స్వతిక్రమ మపరాధం, తదైవ తత్క్షణ మేవ, అవబుధ్య జ్ఞాత్వా, ఆర్యాణాం భక్తానాం. హృద్యః మనోజ్ఞః, అరవిందనాభో భగవాన్, తస్మిన్ యత్ర దేశే సనకాదయో ద్వాస్థౌ చ తత్ర దేశే, యయౌ జగామ, కథంభూత స్సన్, సహశ్రీః లక్ష్మీసహితః, పరమహంసాః, యే మహామునయః సనకాదయస్తై రన్వేషణీయౌ సంశీలనీయౌ, చరణౌ, చలయన్ మచ్చరణదర్శన

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

తస్మి న్నయౌ పరమహంసమహామునీనా
మన్వేషణీయచరణౌ చలయ న్సహశ్రీః. ౩౭

తం త్వాగతం ప్రతిహృతౌపయికం స్వపుంభి
స్తేఽచక్షతాఽక్షివిషయం స్వసమాధిభాగ్యమ్.
హంసశ్రియో ర్వ్యజనయో శ్శివవాయులోల
చ్ఛుభ్రాతపత్రశశికేసరశీకరాంబుమ్. ౩౮

కృత్స్నప్రసాదసుముఖం స్పృహణీయధామ
స్నేహావలోకకలయా హృది సంస్పృశంతమ్.

ప్రతిఘాతహేతుకం క్రోధం తౌ దర్శయ న్ఛామయిష్యామీతి త్వరావ్యాజేన పద్భ్యా మేవ యయా వితి భావః. మిథునస్యైవోపాస్యత్వప్రాప్యత్వద్యోతనాయ, మాతృసన్నిధౌ సుతరాం తేషాం కోప ముపశమ యితుం చ, సశ్రియ ఆగమన మిత్యభిప్రాయః. ౩౭

అథాఽఽగచ్ఛంతం భగవంత మనువర్ణయతి పంచభిః (త మితి.) ఆగత మాగచ్ఛంతం భగవంతం. తే మునయః అచక్షత అపశ్యన్. ఆపంచమా దిద మేవ క్రియాపదం. కథంభూతం భగవంతం. స్వపుమ్భి స్స్వపార్షదైః, ప్రతిహృతం ప్రత్యాహృత, మౌపయికం ఛత్రచామరవ్యజన పాదుకాది, యస్య తం, స్వానాం భక్తానాం, య స్సమాధి, స్తస్య, భాగ్యం ఫలం, అక్ష్ణోః విషయం అక్షివిషయం, సమాధిభాగ్య మధునాక్షివిషయతాం గత మివ స్థిత మిత్యభిప్రాయః, హంసవత్ శ్రీః యయో, స్తయో, ర్వ్యజనయో శ్చామరయోః, యః శివః సురభిసుమందో, వాయు, స్తేన, య ల్లోల, చ్ఛుభ్రమాతపత్రం ఛత్రం, తదేవ శశీ, తస్య, కేసరాః ముక్తాదామవిలమ్బా, స్తేభ్య శ్శీకరామ్బూని తేభ్యో గళంతి అంబుకణాని, యస్మిన్ తం, హంససదృశచామరసురభిసుమందసుఖస్పర్శవాయ్వ్యాపల్లోల చ్చంద్రమండలసదృశశుభ్రాతపత్రవిలంబిముక్తాదామగళదమృతబిందుసందోహాలంకృత మిత్యర్థః ౩౮

కించ కృత్స్నప్రసాదసుఖం కృత్స్నప్రసాదః పూర్ణానుగ్రహః, తస్మిన్ సుముఖం పూర్ణ మనుగ్రహం కుర్వంత మివ స్థిత మిత్యర్థః. స్పృహణీయానాం కాంతిసౌకుమార్యాదిగుణానాం, ధామ ఆశ్రమం, స్నేహయుక్తో యోఽవలోకః తస్య, కలయా ప్రసరణేన హృది సంస్పృశంతం చిత్త

శ్యామే పృథా వురసి శోభితయా శ్రియా స్వ
శ్చూడామణిం సుభగయంత మివాత్మధిష్ణ్యమ్. ౩౯

పీతాంశుకే పృథునితంబిని విస్ఫురంత్యా
కాంచ్యాఽళిభి ర్విరుతయా వనమాలయా చ.
వల్గుప్రకోష్ఠవలయం వినతాసుతాంసే
విన్యస్తహస్త మితరేణ ధునాన మబ్జమ్. ౪౦

విద్యుత్క్షిపన్మకరకుండలమండనార్హ
గండస్థలోన్నసముఖం మణిమత్కిరీటమ్,
దోర్దండషండవివరే హరతా పరార్ధ్య
హారేణ కంధరగతేన చ కౌస్తుభేన. ౪౧

మపహరంత మిత్యర్థః, పృథౌ పీనే విశాలే చ శ్యామే, ఉరసి, శోభితయా ప్రకాశమానయా, శ్రియా లక్ష్మ్యా స్వర్లోకస్య చూడామణి మివ స్థిత మాత్మధిష్ణ్యం స్థానం, వైకుంఠలోకం, సుభగయంత మివ శోభయంత మివ స్థితమ్. ౩౯

కించ పృథునితంబిని విపులనితమ్బవతి, పీతామ్బరే, విస్ఫురంత్యా, కాంచ్యా మేఖలయా, పృథునితమ్బోపరి ధృతపీతాంబరోపరి విరాజమానయా కాంచ్యేత్యర్థః, అళిభి ర్భ్రమరైః, విరుతయా నాదితయా, వనమాలయా చ, మధుపానమత్తనదద్భ్రమర యేత్యర్థః, ఉపలక్షిత మిత్యధ్యాహారః, యద్వా సుభగయంత మితి పూర్వేణైవ సంబంధః, వల్గుషు సుందరేషు ప్రకోష్ఠేషు వలయాని యస్య తం, వినతాసుతో గరుడ స్తస్యాంసే స్కంధే విన్యస్తః నిహితః హస్తః వామహస్తో యేన తం, ఇతరేణ దక్షిణహస్తేన, అబ్జం సనాళం కమలం, ధునానం లీలయా భ్రామయంతమ్. ౪౦

కించ విద్యుతం తటితం క్షిపంతీ, తిరస్కుర్వతీ, యే మకరాకృతీ కుండలే, తాభ్యాం, యన్మండన మలంకరణం తస్మి న్నర్హే గండస్థలే యస్మిన్ తచ్చ తత్, దున్నసం చ ఉదగ్రనాసికం, ముఖం చ, యస్య తం, మణిమత్ మణియుక్తం కిరీటం యస్య తం, దోర్దండానాం, య ష్షండ స్సమూహ స్తస్య, వివరే మధ్యే, స్థితేన, హరతా మనోహరేణ, పరార్ధ్య ఉత్కృష్టో, యో హారో ముక్తాహార, స్తేన, కంధరాయాం కంఠే గతేన స్థితేన కౌస్తుభేన చ ఉపలక్షితమ్. ౪౧

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

అత్రోపసృష్ట మితి చోత్స్మితమిందిరాయా
స్స్వానాం ధియా విరచితం బహుసౌష్ఠవాఢ్యమ్,
మహ్యం భవస్య భవతాం చ భజంత మంగా
నేము ర్నిరీక్ష్య న వితృప్తదృశో ముదా కైః. ౪౨

తస్యాఽరవిందనయనస్య పదారవింద
కింజల్కమిశ్రతులసీమకరందవాయుః,
అంతర్గత స్స్వవివరేణ చకార తేషాం
సంక్షోభ మక్షరజుషా మపి చిత్తతన్వోః. ౪౩

తే వా అముష్య వదనాసితపద్మకోశ
ముద్వీక్ష్య సుందరతరాధరకుందహాసమ్,

కించ (ఇందిరాయా ఇతి.) అహం నిరతిశయసౌందర్యనిధి రితి. య, దుత్స్మితం. యస్స్మయ ఇతి యావత్. త, దత్ర భగవతో దివ్యదేహవిస్మయే. ఉపసృష్టం అంతర్భూతం, అహో మమేదం నిరతిశయం సౌందర్యమితి యల్లక్ష్మ్యా ఉత్స్మితం, తదత్ర దివ్యదేహే అంతర్భూతం, నిరతిశయసౌందర్యవత్యా లక్ష్మ్యా అపి సుందర మిత్యర్థః. స్వానాం భక్తానాం ధియా విరచితం, భృత్యైః స్వమనస్యేవం వితర్కిత మిత్యర్థః. బహుసౌష్ఠవేన నిరతిశయసౌందర్యేణాఽఽఢ్యం యుక్తం, మహ్యం మమ, బ్రహ్మణః, భవస్య రుద్రస్య, భవతాం దేవతానాం చ, భజంతం భజనీయం, కర్మణి శతృప్రత్యయ ఆర్షత్వాత్. అంగ హే దేవాః, నిరీక్ష్య దృష్ట్వా. న వితృప్తదృశః న వితృప్తాః దిదృక్షా పర్యాప్తి మప్రాప్తాః. దృశః అక్షిణీ, యేషాం తే, మునయః, కైః శ్శిరోభిః ముదా నేముః నమశ్చక్రుః. ౪౨

తస్య అరవిందనయనస్య పుండరీకాక్షస్య, భగవతః పదారవిందయోః కింజల్కైః అంగుళయః తై ర్మిశ్రః తద్రజోమిశ్రః, య స్తులసీమకరంద, స్తస్య, వాయుః స్వవివరేణ స్వనాసారంధ్రేణ అంతర్గతః అంతఃప్రవిష్ట స్సన్, అక్షరజుషామపి ఆత్మానుసంధానేనాఽవికృతమనసా మపి. తేషాం మునీనాం చిత్తతన్వో స్సంక్షోభం చకార, చిత్తసంక్షోభః ఆనందపారవశ్యం, తనుక్షోభో రోమాంచః. ౪౩

సంక్షోభకారితం సంభ్రమ మాహ (త ఇతి.) తే వై మునయః, అముష్య భగవతః, వదన

లబ్ధాశిషః పున రవేక్ష్య తదీయ మంఘ్రి
ద్వంద్వం నఖారుణమణిశ్రయణం విదధ్యుః. ౪౪

పుంసాం గతిం మృగయతా మిహ యోగమార్గై
ర్ధ్యానాస్పదం బహుమతం నయనాభిరామమ్,
పౌంస్నం వపు ర్దర్శయాన మనన్యసిద్ధై
రౌత్పత్తికైః స్సమగృణన్యుత మష్టభోగైః. ౪౫

కుమారా ఊచుః—

యోఽంతర్హితో హృది గతోపి దురాత్మనాం త్వం
సోద్యైవ నో నయనమూల మనంతరాద్ధః,

మేవ అసితపద్మకోశః తం వీక్ష్య ఊర్ధ్వం వీక్ష్య. శ్యామవర్ణత్వా దసితపద్మకోశో దృష్టాంతితః, అభూతోపమా చేయం, కథంభూతం, సుందరతరాధరకుందహాసం సుందరతరే అరుణే, అధరోష్ఠే, కుందవ ద్ధాసో యస్మిన్, తం లబ్ధాశిషః లబ్ధమనోరథా స్సంతః, పున, స్తదీయం భగవత్సంబంధి, నఖా ఏవ అరుణమణయ, స్తేషాం, శ్రయణం ఆశ్రయం, అంఘ్రిద్వంద్వం చరణద్వయం, నిరీక్ష్య, పునః పునరేవం నిరీక్ష్య, యుగప త్సర్వాంగలావణ్యాగ్రహణశక్తాః, పశ్చా న్నిదధ్యుః ధ్యాతవంతః, ౪౪

ఏవం నిరతిశయస్వాంగలావణ్యయుక్తం భగవంతం స్వహృది ధ్యాత్వా, అథాఽస్తువ న్నిత్యాహ (పుంసా మితి.) ఇహాఽస్మిన్ లోకే, యోగానాం కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాదీనాం, యే మార్గాః ప్రకారా, స్తై, ర్గతిం స్వరూపం, మృగయతాం చింతయతాం, కర్మజ్ఞానయోగయోః ప్రకారౌ భక్తియోగసాధనత్వైకరూపౌ, భక్తియోగస్య తు ముక్తిసాధనత్వైకరూపః ప్రకారః, తైః, మృగయతాం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభక్తియోగేన, స్వరూపం, చింతయతా మిత్యర్థః, తేషాం పుంసాం, ధ్యానాస్పదం ధ్యానస్య విషయభూతం, బహుమతం అత్యాదరాస్పదం, ఏతఏవ, నయనయో రభిరామం, పౌంస్నం పౌరుషం, వపుః శరీరం, దర్శయానం దర్శయంతం, అనన్యసిద్ధైః స్వాసాధారణైః ఔత్పత్తికైః స్వాభావికైః, అష్టభోగైః అణిమాద్యష్టవిభూతిభిః, యద్వా, అహింసా ప్రథమం పుష్పం పుష్ప మింద్రియనిగ్రహ ఇత్యాదుక్తైః, ర్యుతం యుక్తం భగవంతం సమగృణన్ సమ్య గస్తువన్, ౪౫

స్తుతి మేవాహ యావ దధ్యాయపరిసమాప్తి - తత్ర చిర మస్మాభి ర్హృదయే ధ్యాత స్త్వ

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

యర్హ్యేవ కర్ణవివరేణ గుహాం గతో నః
పిత్రాఽనువర్ణితరహా భవదుద్భవేన. ౪౮

తం త్వా విదామ భగవంతరమాత్మతత్త్వం
సత్త్వేన సంప్రతి రతిం రచయంత మేషామ్,
యత్తేఽనుతాపవిదితై ర్దృఢభక్తియోగై
రుద్గ్రంథయో హృది విదు ర్మునయో విరాగాః. ౪౯

మస్మద్భాగ్యవశా దద్య నయనవిషయతాం గతోఽసీత్యాఽఽత్మనః కృతార్థతా మాహుః (య ఇతి.) దురాత్మనా మయోగినాం హృది, గతోపి విద్యమానోపి, అంతర్హితః తిరోహితో, య స్స, త్వ మద్యైవ నోఽస్మాకం, నయనమూలం నయనవిషయతాం, హే అనంత, రాద్ధః ప్రాప్తః, యర్హ్యేవ యదైవ భవత ఉత్పన్నేన, పిత్రా అస్మత్పిత్రా చతుర్ముఖేన, అనువర్ణితరహాః ఉపదిష్టస్వరూపరూపగుణవిభూతిః, ర్భవా, నభూ, త్ర్హ్యేవ కర్ణవివరేణ, నః అస్మాకం, గుహాం హృదయగుహాం, ప్రవిష్టః త్వత్పుత్రా దస్మత్పితు శ్చతుర్ముఖా దుపదిష్టరహా స్త్వం తత్ప్రభృత్యేతావంతం హృదయే ధ్యాత ఇదానీం నయన మూలం గతోసి, అతో వయం కృతార్థా ఇతి భావః. ౪౮

నను భవత్పిత్రోపదిష్ట మాత్మతత్త్వ మన్య, దహం త్వన్య, స్తత్కథం మద్దర్శనేన కృతార్థతే త్యత్రాహ (త మితి.) హేపరమ పరో, మా న యస్మా త్స పరమ, స్సర్వోత్కృష్ట, స్తస్య సంబోధనం, హే సర్వోత్కృష్ట భగవన్, సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయదేహేన, ఏషాం భక్తానాం, సంప్రతి సమ్యక్ ప్రతిక్షణం, రతిం అనురాగం రచయంతం, తం అనేన "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవ త్యాత్మన స్తు కామాయే"తి స్మారితం, పూర్వోక్తవిధం త్వా మేవ, ఆత్మతత్త్వం పిత్రో పదిష్ట మాత్మతత్త్వం విదామ, ప్రత్యభిజానీమః, కిం తదాత్మతత్త్వం య న్మదభిన్నం జానీథేత్యత్రాహుః. అనుతాపవిదితైః, అనుతాప స్సంసారనిర్వేద స్తేన లబ్ధైః దృఢభక్తియోగైః నిశ్చలభక్తియోగైః, విరాగాః విగతశబ్దాదివిషయాభిలాషాః, ఉద్గ్రంథయః నిరహంకారాః, తే ప్రసిద్ధాః మునయో హృది యత్ ఆత్మతత్త్వం విదు రుపాసీరన్ మునిభి రుపాస్యం శుద్ధసత్త్వమయవిగ్రహవ దేవాఽఽత్మతత్త్వ మస్మత్పిత్రాప్యుపదిష్ట మితి ప్రత్యభిజ్ఞాత స్త్వా మేవ జానీమ ఇతి కృతార్థతోపపన్నేతి భావః. ౪౯

నాత్యంతికం విగణయంత్యపి తే ప్రసాదం
కిం వాన్యదర్పితభయం భ్రువ ఉన్నయై స్తే.
యేఽంగ త్వదంఘ్రిశరణా భవతః కథాయాః
కీర్తన్యతీర్థయశసః కుశలా రసజ్ఞాః. ४८

కామం భవస్స్వవృజినై ర్నిరయేషు నస్స్యా
చ్చేతోఽళివ ద్యది ను తే పదయో రమేత,
వాచ శ్చ న స్తులసివ ద్యది తేంఘ్రిశోభాః
పూర్యేత తే గుణగణై ర్యది కర్ణరంధ్రం. ४९

నను కథం మద్దర్శనమాత్రేణ కృతార్థతా, యతో ధర్మాదీనా మేవ పురుషార్థత్వ మిత్యాశఙ్క్య కై ముత్యన్యాయేన దర్శనస్యైవ కృతార్థతాపాదకత్వ మాహుః (నాఽత్యంతిక మితి.) అంగ హేభగవన్, యే త్వదంఘ్రి రేవ శరణం స్వరక్షణోపాయో యేషాం తే, భగవచ్ఛరణాగతా ఇత్యర్థః. అతఏవ కుశలాః దుష్కరోపాయేభ్యో నివృత్తత్వాత్, కీర్తన్యం కీర్తనీయం, తీర్థం పవిత్రం యశో యస్య, తస్య, భవతః, కథాయాః రసజ్ఞాః రసానుభవపరా స్సంతః, తే తవ, ప్రసాదరూప మాత్యంతికం మోక్ష మపి న విగణయంతి, తే తవ, భ్రువః ఉన్నయై ర్విక్షేపైః అర్పితం నిహితం భయం యస్మిన్ త త్స్వర్గస్వారాజ్యాదికం, న విగణయంతీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః, త్వత్కథాశ్రవణమాత్రేణ స్వాత్మనః కృతార్థతాం మన్యమానా స్త్వచ్ఛరణాగతాః, పరమపురుషార్థమోక్ష మపి నాఽఽద్రియంతే, కిముత వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావభవద్దర్శనేనాఽస్మాకం కృతార్థతేతి భావః. ४८

కింబహునా దర్శనస్య కృతార్థతాపాదకత్వం కథనీయ, మేతావతైవ సర్వేషాం కృతార్థతా స్యాదితి సూచయంత స్తదేవ ప్రార్థయంతో నమస్కుర్వంతి ద్వాభామ్ (కామ మితి.) హే భగవన్ స్వవృజినైః స్వేషా మస్మాకం వృజినైః దురితైః కామం, నః అస్మాకం, నిరయేషు నిరయప్రాయేషు నీచయోనిషు. భవో జన్మ, స్యాత్ ను వితర్కే యది నూనం తే తవ పదయోః నశ్చేతః చిత్తం, అళివత్ భృంగవత్ రమేత, యది నః వాచః గిరః తులసివత్, తే అంఘ్రిశోభాః అంఘ్రి శోభయంతీ త్యంఘ్రిశోభాః స్తుతిపరా స్స్యు రిత్యర్థః. యది నః కర్ణరంధ్రం, తే గుణగణైః పూర్యేత, నిత్యం త్వద్గుణగణశ్రవణపరం స్యాదిత్యర్థః. ఇదం శిరఃపాణ్యాదీనాం భగవద్వందనార్చనాదే రుపలక్షణం తత్తద్దురితానుసారేణ జన్మస్యా న్న తత్ర శోకః. ఇదం తు భవంతం ప్రతిప్రార్థనీయ మవ శిష్యతే, యచ్చేతఆదీనాం భవత్పాదారవిందధ్యానాదిప్రావణ్య మితి. ఏతావతైవ కృతార్థా భవేయు రిత్యర్థః. ఇదం తు లోకదృష్ట్యోక్తమ్. ४९

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

ప్రాదుశ్చకర్థ యదిదం పురుహూతరూపం
తేనేశనిర్వృతిమవాపు రలం దృశో నః
తస్మా ఇదం భగవతే నమ ఇద్విధేమ
యోఽనాత్మనాం దురుదయో భగవాన్ప్రతీతః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కందే, పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ స్వదృష్ట్యా స్వకృతార్థతాం వదంతో నమంతి (ప్రాదు రితి.) హే పురుహూత, పురుభిః బహుభిః హూత స్తుత్య, సర్వోపనిషద్వేద్యేత్యర్థః. యద్వా రూపవిశేషణం పురుభిః హూతం వేద్యం పంచోపనిషత్ప్రతిపాద్య మిత్యర్థః. య దిదం రూపం దివ్యమంగళవిగ్రహం. ప్రాదుశ్చకర్థ ప్రకటీకృతవా నసి, తేన రూపేణ తద్దర్శనేనేత్యర్థః. హేఈశ అస్మాకం, దృశః నేత్రాణి నిర్వృతిం సుఖం, అలం భృశం. అవాపుః ప్రాపుః, అనాత్మనాం - న విద్యతే ఆత్మా అంతఃకరణం స్వవశం యేషాం, తేషా మయోగినాం, దురుదయః దురవగమః. యో భగవాన్, ఇత్, ఇత్థం ప్రతీతః దృష్టః. అస్మాభి రితి శేషః, తస్మై భగవతే తుభ్యం, ఇదం నమః, కుర్మ ఇత్యర్థః. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ —

ఇతి తద్గృణతాం తేషాం మునీనాం యోగధర్మిణామ్,
ప్రతినంద్య జగాదేదం వైకుంఠనిలయో విభుః. ౧

శ్రీ భగవా నువాచ —

ఏతౌ హి పార్షదౌ మహ్యం జయో విజయ ఏవ చ,
కదర్థీకృత్య మాం య ద్వో బహ్వకార్ష్టా మతిక్రమమ్. ౨

యస్త్వేతయో ర్ధృతో దండో భవద్భి ర్మా మనువ్రతైః,
స ఏవాఽనుమతోఽస్మాభి రున్మయో దేవహేళనాత్. ౩

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవం మునిభి రావేదితస్వరూపరూపగుణవిభూతి, స్తత్ప్రసాదితో భగవా నాశ్రితసులభః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి. స్వగీతోక్త రీత్యా, నిరతిశయస్వప్రీతివిషయా న్మునీ న్ప్రసాదయితు మువాచేత్యాహ బ్రహ్మ (ఇతీతి.) మునీనాం శుభాశ్రయసంశీలనశీలానాం, యోగధర్మిణాం భగవద్భక్తియోగ ఏవ ధర్మో యేషా మస్తీతి తేషాం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ. గృణతాం స్తువతాం. తేషాం సనకాదీనాం. తద్భాషితం, ప్రతినంద్య శిరసా సంశ్లాఘ్య, వైకుంఠస్థానం నిలయో యస్య. స, విభు ర్భగవా న్. ఇదం వక్ష్యమాణం జగాద ఉక్తవా న్ ౧

ఉక్తి మేవాహ (ఏతా విత్యాదిభి రేకాదశభిః) జయో విజయ ఏవ చేత్యేతౌ, మహ్యం మమ, పార్షదౌ, మాం కదర్థీకృత్య అవజ్ఞాయ, య ద్యస్మాత్, వః యుష్మభ్యం, బహుభృశం అతిక్రమం అపచారం, అకార్ష్టా మకురుతామ్. ౨

తస్మా న్మాం, అనువ్రతైః భజద్భిః భవద్భిః, ఏతయో ర్యో దండో ధృతః కృతః స ఏవ దండః, అస్మాభిః. హే మునయః, దేవహేలనాత్ దేవానాం యుష్మాకం హేళనాత్ అవజ్ఞానా న్నిమిత్తాత్ అనుమతః అస్త్విత్యంగీకృతః. ౩

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

తద్వః ప్రసాదయామ్యద్య బ్రహ్మ దైవం పరం హి మే,
తద్ధి హ్యాత్మకృతం మన్యే యత్స్వపుమ్భి రసత్కృతాః. ౪

య న్నామాని చ గృహ్ణాతి లోకో భృత్యే కృతాగసి,
సోఽసాధువాద స్తత్కీర్తిం హంతి త్వచ మివాఽఽమయః. ౫

యస్యాఽమలామృతయశశ్శ్రవణావగాహ
స్సద్యః పునాతి జగదాశ్వపచా ద్వికుంఠః,

తత్తస్మాత్, అస్మద్భృత్యకృతయుష్మద్విషయాపచారాత్, వః యుష్మాన్. అద్య అధునా, ప్రసాదయామి క్షమాపయామి, నను, సత్యప్యపరాధే ఉత్కృష్టా ఏవ క్షమాపయితవ్యా ఇత్యత్రాహ. హి యస్మాత్. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణాః, మే మమ, పరం, ఉత్కృష్టం, దైవం. అతో వః ప్రసాదయామి నను కి మపరాద్ధం భవతా, యేన ప్రసాదయామీతి భాషసే ఇత్యత్రాహ స్వపుమ్భిః మదీయైః పుమ్భిః, అసత్కృతా అవజ్ఞాతా, ఇతి యత్, తద్ధి ఆత్మకృతం మయా కృత మిత్యేవ, మన్యే. ౪

భృత్యకృత మాగ స్స్వామిన్యేవ పర్యవస్య తీత్యాహ (య న్నామనీతి.) భృత్యే కృతాగసి కృతాపరాధే సతి, యన్నామాని యస్య స్వామినో నామాని చ, జనః, గృహ్ణాతి, అనేన స్వామినా భృత్యద్వారా, ఏవ మేవ, మసాధుకృత మతోయం దురాత్మే త్యాదివినిందితనామాని, లోకో వదతి. సః అసాధువాదః, తత్కీర్తిం తస్య స్వామినః కీర్తిం, హంతి నాశయతి, త్వచం. ఆమయ ఇవ, ఆమయోఽత్ర శ్వేతకుష్ఠాదిరోగ, స్స యథా త్వచ్యుత్పన్న స్తద్గతం సౌందర్యం హంతి తద్వేత్యర్థః. భృత్యకృతాపరాధనిమిత్తోఽసాధువాద స్స్వామిని పర్యవసన్న స్తత్కీర్తి మేవ నాశయతీతి భావః. ౫

తస్మా దాశ్రితసౌలభ్యాదికల్యాణగుణ ఇతి యశ స్సంపన్నోఽహం నిరతిశయప్రియాణాం భవతాం విరోధిచే త్స్వాంగ మపి లునామీత్యాహ (యస్యేతి.) యస్య మమ, అమలామృతయశశ్శ్రవణావగాహః, అమలం పవిత్రం, అమృతతుల్యం, య ద్యశ, స్తస్య. శ్రవణావగాహః శ్రోత్రప్రవేశః ఆశ్వపచం శ్వపాకపర్యంతం, జగత్, సద్యః పునాతి పవిత్రయతి, సోఽహం, వికుంఠః శ్రోత్రప్రవేశ మాత్రేణ సద్యో జగత్పావనకరయశ స్సంపన్నః వికుంఠః ప్రతిహతిరహితః, భవద్భి ర్నిమిత్తభూతైః

సోఽహం భవద్భి రుపలబ్ధసుతీర్థకీర్తి
శ్ఛింద్యాం స్వబాహు మపి వః ప్రతికూలవృత్తిమ్. ౬

య త్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం
సద్యః క్షతాఖిలమలం ప్రతిలబ్ధశీలమ్,
న శ్రీ ర్విరక్త మపి మాం విజహాతి యస్యాః
ప్రేక్షాలవార్థ మితరే నియమా న్వహంతి. ౭

నాఽహం తథాఽద్మి యజమాన హవిర్వితానే
శ్చ్యోతద్ఘృతప్లుతమదన్మతభుఙ్ముఖేన,

భవద్భ్య ఇతి పంచమ్యంతపాఠోపి. తదా, భవద్భ్యో హేతుభ్యః, ఉపలబ్ధసుతీర్థకీర్తిః. ఆశ్రితదుర్లభ ఇత్యధికీర్తికీర్తి రహం. వః యుష్మాకం, ప్రతికూలా వృత్తి ర్యస్య తం, స్వబాహు మపి, ఛింద్యాం, వః ప్రతికూలవృత్తి శ్చేత్స్వబాహు మపి లునీయేత్యర్థః ౬

ఏవం స్వస్య భక్తేషు నిరతిశయప్రీతిం తద్విరోధిని రసనం చాభిప్రేత మావిష్కృత్య "ప్రశస్తి స్సా రాజ్ఞో యదపి చ పురీ కోశకథన" మితి న్యాయేన, స్వప్రశంసార్థం స్వభక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్, ప్రశంసతి (యత్సేవయేత్యాదిభిః పంచభిః) నను కథ మాత్మప్రశంసా నిందితా భగవతా క్రియత ఇతి న శంకనీయం, అవిద్యమానగుణారోపణేనాఽఽత్మప్రశంసాయా నిందితత్వా, దియం తు ప్రశంసా "స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే" తి శ్రుత్యుక్తవిధయా, స్వాభావికగుణానుకథనరూపేతి న దోషః. య త్సేవయా యేషాం బ్రాహ్మణానాం సేవయా, చరణపద్మయో స్థితః పవిత్రో రేణుః యస్య తం స్వపాదరేణూనాం పవిత్రత్వం బ్రాహ్మణసేవయా లబ్ధ మితి భావః. అతఏవ, సద్యః క్షతో నిరస్తః అఖిలస్య లోకస్య మలో యేన తం, ప్రతిలబ్ధం ప్రాప్తం శీలం యేన తం, ఏతే గుణాః బ్రాహ్మణ సేవయైవ స్వేన లబ్ధా ఇతి భావః, ఏవంవిధం విరక్త మనాదృత మపి, మాం, శ్రీః లక్ష్మీ, ర్న జహాతి, తదత్యాగోపి బ్రాహ్మణసేవయైవేతి హృదయం. కీదృశీ చాసౌ లక్ష్మీః, యా మాం. న జహాతీత్యత్రాహ యస్యాః లక్ష్మ్యాః, ప్రేక్షాలవార్థం కటాక్షలేశప్రసరణాయ, ఇతరే బ్రహ్మాదయః నియమాన్ వ్రతాని, వహంతి కుర్వంతి, బ్రహ్మాదిభి రుపాస్యాసౌ లక్ష్మీ రనాదృతవంత మపి మాం బ్రాహ్మణ సేవాప్రభావేణైవ న విజహాతీత్యర్థః. ౭

కించ, వితానే యజ్ఞే శ్చ్యోతద్ఘృతప్లుతం శ్చ్యోతతా క్షరతా ఘృతేన ప్లుతం విలోడితం,

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

య ద్బ్రాహ్మణస్య ముఖత శ్చరతోఽనుఘాసం
తుష్టస్య మయ్యవసితై ర్నిజకర్మపాకైః. ౮

యేషాం బిభర్మ్యహమఖండవికుంఠయోగ
మాయావిభూతిరమలాంఘ్రిరజఃకిరీటైః,
విప్రాంస్తు కో న విషహేత యదర్హణాంభ
స్సద్యః పునాతి సహచంద్రలలామలోకాన్. ౯

యజమానహవిః యజమానసంబంధిహవిః తేన దేవతోద్దేశ్యేన త్యక్తం చరుపురోడాశాదిరూపం హవి రిత్యర్థః, హుతభుఙ్ముఖేన అగ్నిముఖేన, అద న్నశ్న న్నప్యహం, తథా, నాద్మి నాశ్నామి, యత్, యదా, మయి, అవసితైః అర్పితైః, నిజకర్మపాకైః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మఫలై స్తుష్టస్య. నిజకర్మఫలాని మయి సమర్ప్య స్వత ఏవ తుష్టస్యేత్యర్థః. అనుఘాసం ప్రతికబళం, చరతో భుంజానస్య బ్రాహ్మణస్య, ముఖతః ముఖేన. అద్మి "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చే" త్యుక్తరీత్యా, సర్వయజ్ఞఫలప్రదః "తదే వాగ్ని స్తద్వాయు" రితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అగ్న్యాద్యంతర్యామిత్వేన యాగీయం హవిః భుంజానో భగవాన్ యథా బ్రాహ్మణముఖేన భుంజాన స్తుష్యతి, తథా న తుష్య తీత్యర్థః, "యజమానహవిర్వితానై" రిత్యపి పాఠః తదా, నిజకర్మపాకైః స్వధర్మఫలరూపైః, మయ్యవసితై రర్పితైః, ర్యజమానహవిర్వితానైః యజమానసంబంధిహవిర్విస్తారై ర్హుతభుఙ్ముఖేన తథా నాద్మి యథా శ్రోత్రియత ద్ఘృతప్లుతం, అనుఘాసం, చరతః, స్వత ఏవ తుష్టస్య బ్రాహ్మణస్య, ముఖేనాఽద్మీత్యన్వయః. ఫలాభిసంధిరహితయజ్ఞై ర్భగవదారాధకనిష్కామభగవద్భక్తబ్రాహ్మణముఖేన భగవదా రాధనస్య భగవత్సంతోషాతిశయాధాయకత్వ మత్రోక్తం భవతి. ౮

కించ యేషాం బ్రాహ్మణానాం, అమలం పవిత్రం య దంఘ్రిరజః పాదరజ స్తత్. తదేవ కిరీటై ర్బిభర్మి తా న్విప్రాన్, కో న విషహేత, తిరస్కుర్వతోపి బ్రాహ్మణాన్, కో న క్షమేత కథంభూతోఽహం. అఖండా అనంతా వికుంఠా ప్రతిహతిరహితా, యోగమయా విభూతిః స్వాపృథ క్సిద్ధత్వేన యుజ్యమానాశ్చర్యశక్తి, ర్విభూతికార్యాత్మకా విభవా యస్య సః, యస్య మమ, అర్హణాంభః తీర్థోదకరూపా గంగా, సహ చంద్రలలామలోకాన్, చంద్రో లలామ చిహ్నం యస్య. స మహాదేవ, స్తత్సహితాన్ లోకాన్. పునాతి తథా చ వక్ష్యతే "య చ్ఛౌచనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృత స్స శివ శ్శివో భూ" దితి, ఏవం పరమపావనోఽప్యహం తత్పాదరజో బిభర్మీతి భావః. ౯

యే మే తనూర్ద్విజవరాన్ దుహతీ ర్మదీయా
భూతాన్యలబ్ధశరణాని చ భేదబుద్ధ్యా.
ద్రక్ష్యంత్యఘక్షతదృశో హ్యహిమన్యవ స్తాన్
గృధ్రా రుషా మమ కృషంత్యధిదండనేతుః. ౧౦

యే బ్రాహ్మణా న్మయి ధియా క్షిపతోఽర్చయంత
స్తుష్యద్ధృదః స్మితసుధోక్షితపద్మవక్త్రాః,
వాచ్యానురాగకలయాత్మజవద్గృణంత
స్సంబోధయం త్యహ మివాహ ముపాకృత స్తైః. ౧౧

తన్మే స్వభర్తురవసాయ మలక్ష్యమాణౌ
యుష్మద్వ్యతిక్రమగతిం ప్రతిపద్య సద్యః,

ఏవం బ్రాహ్మణాన్ ప్రస్తుత్యాథ తానేవ స్తువన్, తేషు కృతాపరాధా మన్నిగ్రహవిషయాః, కృతోపచారా స్తు మదనుగ్రహవిషయా ఇత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (యే మే ఇతి.) మే మమ తనూః శరీరభూతాన్, ద్విజవరాన్, మదీయాః మచ్ఛరీరభూతాః, దుహతీః గాశ్చ. ప్రశంసా ప్రసంగా ద్దుహత్యా ద్యుక్తిః, అలబ్ధశరణాని రక్షకహీనాని, భూతాని మచ్ఛరీరాణి, భూతాంతరాణి చ, యే పురుషాః, అఘం పాపం, తేన క్షతాః అనువిద్ధాః, దృశో యేషాం తే, అత ఏవాఽహిమన్యవః, అహి స్సర్ప, స్స ఇవ మన్యుః క్రోధో యేషాం తథాభూతా స్సన్తో భేదబుద్ధ్యా మదాత్మకత్వవిరహబుద్ధ్యా, ద్రక్ష్యంతి, తాన్ మమ మన్నియామ్యస్య. దండనేతుః యమస్య అధి అధీనాః గృధ్రాః అయోముఖా గృధ్రాః, కృషంతి నేత్రాణి లుమ్పంతీత్యర్థః. ౧౦

యే పునః, క్షిపత స్తిరస్కుర్వతోపి, బ్రాహ్మణా. న్మయి ధియా మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా, అర్చయంతః, తుష్యద్ధృదః సంతుష్టచిత్తాః, స్మితం హాస, స్తదేవ సుధా, తయోక్షితం సిక్తం పద్మ మివ వక్త్రం యేషాం తే. అనురాగకలయా అనురాగేణ కలయా కలితయా యుక్తయా, వాచా గిరా, ఆత్మజవత్ పుత్ర మివ, గృణంతో భాషమాణాః, సంబోధయంతి. తైః, అహ మివ, ఉపాకృతః ఉపకారితః, తే మదనుగ్రహవిషయా ఇతి భావః. ౧౧

ఏవం బ్రాహ్మణా న్ప్రశస్యాఽథ మునివిహితం దండం స్వయ మప్యనుమనుతే (తేన ఇతి.) తస్మా, త్స్వభర్తు స్స్వయో రాత్మనో ర్భర్తు, ర్మమ, అవసాయం ఉక్తవిధం నిశ్చయ, మలక్షమాణా

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

భూయో మమాంతికమితాం తదనుగ్రహో మే
యత్కల్పతా మచిరతో భృతయో ర్వివాసః. ౧౨

బ్రహ్మోవాచ —

అథ తస్యోశతీం దేవీం ఋషికుల్యాం సరస్వతీం,
ఆస్వాద్య మన్యుదష్టానాం తేషా మాత్మా వ్యతృప్యత. ౧౩

సతీ మాదాయ శృణ్వంతో లఘ్వీం గుర్వర్థగహ్వరామ్,

వజానన్తౌ, యుష్మాసు యో వ్యతిక్రమోఽపరాధ, స్తస్య గతిం ఫలం, ప్రతిపద్య, సద్యః ఆశు భూయః పునః, మమాంతికం సమీపం ఇతాం ప్రాప్నుతాం, య ద్యస్మద్భృతో దండ ఏవ భవతా మనుమత స్తర్హి, తవ కో భృత్యానుగ్రహకారితేత్య త్రాహ - భృతయోః భృత్యయోః, అచిరతః ఆశు. వివాసః యుష్మద్వ్యతిక్రమగతిసమాప్తిః, కల్ప్యతాం కల్ప్యత ఇతి య. త్తదేవ, మే అనుగ్రహః మహదతిక్రమఫల మవాప్య, పునరాశు మత్సమీపాగమన మేవ మదనుగ్రహ ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవ మాశ్రితసౌలభ్యసౌశీల్యాదిగుణగణసంపన్నేన భగవతోక్తాని "బ్రహ్మ దైవపరం హి మే" మత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం స శ్రీ ర్విరక్త మపి మాం విజహాతి "యేషా మమలాంఘ్రి రజఃకిరీటై ర్బిభ ర్మ్యహ" మిత్యాదివచాంస్యాశ్రుత్య, మునయ "స్త్వం దైవతానాం పరమం చ దైవత" మిత్యాదిశ్రుతిభిః, పరమదైవతత్వేన కీర్తితో భగవా, న్కి మస్మద్వంచనాయైవం వదతి. ఆహోస్విత్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ "య ద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జన" ఇతి స్వగీత్యనుసారేణ వదతీతి తత్తాత్పర్య మజానంతో, నూన మసౌ, న భక్తా న్వంచయతి కింతు ధర్మసంస్థాపనాయైవ వదతీతి పున ర్నిశ్చికీషయా, తదుక్తాని వాక్యా న్యన్యతాత్పర్యకత్వేన ప్రతిపాదయిష్యంత స్తం ప్రత్యూచు రిత్యాహ బ్రహ్మ త్రిభిః, అథ ఉక్తవిధభగవద్వాక్యశ్రవణానంతరం, తస్య భగవతః, ఋషికుల్యాం వేదసజాతీయాం, ఉశతీం కమనీయాం, దేవీ మమానుషాం, సరస్వతీం, ఆస్వాద్య అనుభూయ, ఆశ్రుత్య. మన్యునా విషసమానేన క్రోధేన, దష్టానాం వ్యాప్తానాం, తేషాం మునీనా, మాత్మా అంతఃకరణం, న వ్యతృప్యత, తద్వాక్యతాత్పర్యాజ్ఞానా న్మన్యుదష్టత్వా చ్చ చిత్తం నాతిప్రసన్న మభూదిత్యర్థః. ౧౩

(సతీం) సాధ్వీం, లఘ్వీం లఘ్వక్షరాం, గురుభి ర్బహుభి ర్వేదైః్య, రర్థై రభిధేయై ర్గహ్వరాం

విగాహ్యాగాధగంభీరాం న విదు స్తచ్చికీర్షితమ్. ౧౪

తే యోగమాయయాఽఽరబ్ధపారమేష్ఠ్యమహోదయమ్,
ప్రోచుః ప్రాంజలయో విప్రాః ప్రహృష్టాః కుపితత్వచః. ౧౫

కుమారా ఊచుః—

న వయం భగవ న్విద్మ స్తవ దేవ చికీర్షితమ్,
కృతో మేఽనుగ్రహశ్చేతి యదధ్యక్షః ప్రభాషసే. ౧౬

బ్రహ్మ ణ్యస్య పరం దైవం బ్రాహ్మణాః కిల తే ప్రభో,

దుర్విజ్ఞేయాం అగాధగమ్భీరాం, అభిప్రాయతోఽగాధా. మర్థతో గమ్భీరాం, సరస్వతీ మిత్యనుషంగః. శృణ్వంతః విగాహ్య విలోడ్య, ఆదాయ ఆహృత్య, ఇద మేషాం వాక్యానాం తాత్పర్య మితి పరిష్కృత్యేత్యర్థః, తేన భగవతా చికీర్షితం కర్తు మిష్టం, న విదుః విచార్య పరిష్కృత్య న విదుః, కింతు తూష్ణీ మాపాతతో విదు రిత్యర్థః. ౧౪

(యోగమాయయా) ఆత్మీయయా విచిత్రసర్గకారిణ్యా ప్రకృత్యా, ఆరబ్ధస్య కృత్స్నస్య జగతః, యః పారమేష్ఠ్యం సర్వోత్కృష్ట మాధిపత్యం, తస్య ఉదయో యస్మా త్తం, అస్మదాధిపత్య ప్రదాతార మిత్యర్థః, ఏవం భగవంతం. తే విప్రాః, కుపితత్వచః, సంశయావిహవాక్యశ్రవణక్రుద్ధా, త్వక్ యేషాం తే, ప్రహృష్టాః నిరతిశయకల్యాణగుణగణాకరస్యాఽఽత్మదైవతస్య భగవతో దర్శనతత్సం భాషణతత్కృపావలోకనాదిజనితహర్షయుక్తా శ్చ, ప్రాంజలయః, ప్రోచుః. ౧౫

ఉక్తి మేవాహుః (న వయ మిత్యాదిభి ర్దశభిః.) హే భగవన్ దేవ, తవ త్వయా, చికీర్షితం వయం, న విద్మః, కిం భవా నస్మా ననుజిఘృక్షతి, ఉత నానుజిఘృక్షతీతి త్వ త్తాత్పర్యం విశిష్య న జానీమః, కింతు, మే మహ్యం, ప్రత్యేకాభిప్రాయేణైకవచనం, అనుగ్రహః కృత ఇత్యాపాతతో విద్మః, ఆపాతతో వాఽనుగ్రహః కృతః కథం జానతేత్యత్రాహుః - య ద్యస్మాత్ అధ్యక్షః వాఙ్మనసా గోచర, స్త్వ మక్షివిషయః ప్రభాషసే. ౧౬

ఏవం స్వాత్మనాం తదభిప్రాయానభిజ్ఞత్వ మావేద్య, తదు క్తీనాం తాత్పర్యం క్రోడీకుర్వంతో "బ్రహ్మ దైవం పరం హి మే" ఇత్యాద్యుక్తయో, ధర్మమర్యాదావస్థాపనాయైవ ప్రవృత్తా ఉపపన్నా నాన్యథేత్యాహుః (బ్రహ్మ ణ్యస్యేత్యాదిభి ష్షడ్భిః) హే ప్రభో బ్రహ్మణ్యస్య బ్రాహ్మణస్య తన్మర్యాదాపాలకస్య

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

విప్రాణాం దేవదేవానాం భగవా నాత్మదైవతమ్. ౧౭

త్వ త్త స్సనాతనో ధర్మో రక్ష్యతే తనుభి స్తవ,
ధర్మస్య పరమో గుహ్యో నిర్వికారో భవా న్మతః. ౧౮

తరంతి హ్యంజసా మృత్యుం నివృత్తా యదనుగ్రహాత్,
యోగిన స్స భవా౯ కిం స్వి దనుగృహ్యేత యత్పరైః. ౧౯

తవ బ్రాహ్మణాః, పరం దైవతం కిల, కిలేత్యనేన లోకశిక్షా సూచితా. యది భవా౯ బ్రాహ్మణా౯ పరదైవతభావేన నాఽనువర్తసే, తత స్త్వత్తోఽపరే జనా బ్రాహ్మణా, న బహుమన్యంతో నశ్యేయుః, రతో లోకశిక్షార్థ మేవ బ్రహ్మ దైవం పరం హి మ ఇత్యుక్త మితిభావః. వస్తుతస్తు. దేవదేవానాం దేవేన త్వయాపి దేవానాం బహుమంతవ్యానాం, విప్రాణాం. భగవా౯ షాడ్గుణ్యపూర్ణః ఆత్మదైవతం త్వమేవ పరం దైవతం, ఆత్మదైవత మితి హేతుగర్భం విశేషణం, ఆత్మదైవతస్య తవ స దేవతాంతరం సంభవతీత్యర్థః, తథా చ శ్రూయతే - పతిం విశ్వస్యాఽఽత్మేశ్వరం "యస్మా త్పరం నాపరమస్తి" న తస్యేశే కశ్చన తస్య నాను మహ ద్యశః స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత, ఇత్యాది. ౧౭

బ్రహ్మణ్యత్వ మేవ ప్రపంచయతి (త్వ త్త ఇతి.) ధర్మః, చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయా ఉపస్థితః, సనాతనో ధర్మ. స్త్వ ఏవ ప్రవృత్తః. తవ తనుభి రవతారైః, రక్ష్యతే చ ఈదృశస్య ధర్మస్య. పరమః నిత్యో నిరతిశయః గుహ్యః ఫలం నిర్వికారో భవా నేవ, మతః జ్ఞాతః శ్రుతిభి రితి శేషః, తథా చ శ్రూయతే "ఇష్టాపూర్తం బహుధా। జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" "ఏష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః" అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే ఇత్యాది నిర్వికార ఇత్యనేన, కర్మసు రుచిమాత్రజనకానా మవాంతరఫలానాం క్షయిష్ణుత్వం సాతిశయత్వం, భగవత స్తు అనంతస్థిరఫలత్వం సూచితం. అతో ధర్మసంస్థాపనార్థ మేవ బ్రహ్మ దైవ మిత్యుక్తమ్. ౧౮

అన్యథేద మనుపపన్న మేవేత్యాహుః (తరంతీతి.) నివృత్తాః నివృత్తిధర్మనిష్ఠాః, యోగినః మృత్యుం సంసారం. యదనుగ్రహాత్ యస్య తవానుగ్రహాత్, అంజసా సుఖేన తరంతి. తథాచ శ్రుతిః "అమృతస్యైష సేతు" రితి సేతుః ప్రాపకః స భవా౯ పరై రన్యైః అనుగ్రాహ్యేత కింస్విత్ కింస్విదితి కాకుః, నాఽనుగృహ్యేత ఇత్యర్థః. "అనుగ్రాహయతే పర" మితి పాఠాంతరం తదా, పరం బ్రాహ్మణ, మనుగ్రహకర్తారం కరోషి కి మిత్యర్థః. ౧౯

యం వై విభూతిరుపయాత్యనువేల మన్యై
రర్థార్థిభి స్స్వశిరసా ధృతపాదరేణుః.
ధన్యార్చితాంఘ్రితులసీనవదామధామ్నో
లోకం మధువ్రతపతే రివ కామయానా. ౨౦

యస్తాం వివిక్తచరితై రనువర్తమానాం
నాత్యాద్రియ త్పరమభాగవతప్రసంగః,

యదుక్తం న శ్రీ ర్విరక్త మపి మాం విజహాతీతి, తదపి, యథాశ్రుతాభిప్రాయకత్వే, అత్యంతానుపపన్న మితి మత్వా, తత్తాత్పర్యం పరిష్కుర్వంత ఆహు స్సార్ధేన (యమితి) యం త్వాం విభూతి ర్లక్ష్మీః, కథంభూతా, అర్థార్థిభిః చతుర్విధపురుషార్థిభిః స్వశిరసా, ధృతః పాదరేణు ర్యస్యా స్సా, తథాచోక్తం "ఆకించన్యైకశరణాః కేచి ద్భాగ్యాధికాః పునః తత్పాదామ్భోరుహద్వంద్వం ప్రపద్య ప్రీతమానసాః, లక్ష్మీం పురుషకారేణ వృతవంతో వరానన ఇతి ఏవంభూతా లక్ష్మీః, ధన్యార్చితాంఘ్రితులసీనవదామధామ్నః, ధన్యై ర్భాగవతైః అర్చితం నూతనతులసీమాలాయాః స్థానం యస్య. తస్య మధువ్రతపతేః భృంగరాజస్య. లోకం స్థానం, శ్రీపాదపద్మం కామయానేవ, యం త్వా మనువేలం తత్తదుచితావసరేషు, ఉపయాతి సేవతే. ౨౦

(తాం) లక్ష్మీం వివిక్తైః పరిశుద్ధైః, రచితైః స్వమర్హణైః, అనువర్తమానాం సేవమానా మపి, యో భవాన్, నాత్యాద్రియత్ నాత్యాదృతవాన్, కుతః, యత, స్త్వం, పరమభాగవతే ష్వేవ ప్రకృష్టసంగ వాన్, అయం భావః - ఏవం హి సా లక్ష్మీర్మేనే, అయం హి సారగ్రాహీ మధువ్రతోఽతిచంచల శ్చ అర్చితాంఘ్రిగతాయాం తులస్యా మపరిహార్యో నిశ్చల స్సన్ రమతే. అతోఽంఘ్రిలావణ్య మధికం స్యా త్తతోఽహం వక్షసి స్థితాపి యోగిజనాదిబహుసేవకసంమర్దమంగీకృత్యాపి తులస్యా సహ, సాపత్న్యే నాపి చరణౌ సేవిష్యామీతి. ఏవ మౌత్సుక్యేనాఽనువర్తమానా మపి, తాం, త్వం. పరమభాగవత ప్రసంగేనాఽవసర మలభమానో నాతీవాదృతవానితి యదుక్తం యత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణు మితి తదపి పావిత్ర్య మిచ్ఛద్భి ర్బ్రాహ్మణా స్సేవితవ్యా ఇత్యేత త్తాత్పర్యక మిత్యభిప్రేత్యాథ యేషా మమలాంఘ్రిరజో బిభర్మీత్యస్య తాత్పర్యం పరిష్కుర్వంత ఆహు రర్ధేన (త మితి.) తం ధర్మమర్యాదాప్రతిష్ఠాపయితారం. శ్రియాపి సమాశ్రయణీయం లావణ్యనిధిం త్వాం, ద్విజానా, మను పథం పథి లగ్నం, యత్పుణ్యం, రజః తథా శ్రీవత్సలక్ష్మచ శ్రీవత్సచిహ్నం చ. కిం పునీతః పవిత్రీకురుతః కిం, కిమర్థం చ, తే ఉభే. భగభాజనః నిరతిశయసౌందర్యాశ్రయ, స్త్వ. మగాః

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

తం త్వాం ద్విజానుపథపుణ్యరజఃపునీతః
శ్రీవత్సలక్ష్మ కిమగా భగభాజన స్త్వమ్. ౨౧

ధర్మస్య తే భగవత స్త్రియుగ త్రిభి స్స్వైః
పద్భి శ్చరాచర మిదం ద్విజదేవతార్థమ్,
నూనం భృతం తదభిఘాతిరజ స్తమశ్చ
స త్త్వేన నో వరదయా తనునా నిరస్య. ౨౨

న త్వం ద్విజో త్తమకులం యదిహాత్మగోపం
గోప్తా వృష స్త్వమర్హణేన చ సూనృతేన.

ప్రాప్తవానసి, భూషణత్వేన స్వీకృతవానసి. "పునీతేతి పాఠాంతరం" తదా, ద్విజానుపథపుణ్యరజః పునీతే కిం, న పునీత ఇత్యర్థః. తర్హి కిమర్థం రజో బిభర్షీతి శ్రీవత్సలక్ష్మ కిం కిమర్థ మగాః, భూషణత్వేనేతి చేత్, రజోపి భూషణత్వేనైవ బిభర్షీతి శంకోత్తరత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్. ౨౧

ఏవ మలంకారాయైవ రజో బిభర్షీత్యభిధాయ, అథ లోకమర్యాదాపాలకేన భవతాఽవశ్యం భర్తవ్య మేవేతి ప్రతిపిపాదయిషవోఽవశ్యం లోకమర్యాదా భవతా పాల్యా ఏవ, అన్యథా "ఉత్సీదేయు రిమే లోకా" ఇత్యముమర్థ, మన్వయవ్యతిరేకాభ్యా ముపపాదయంత ఆహు స్త్రిభిః, హే త్రియుగ త్రీణి యుగాని యుగ్మాని జ్ఞానశక్త్యాదిషణ్ణాం గుణానాం యస్యేతి త్రియుగ, స్తస్య, సంబోధనం. ధర్మస్య ధర్మరూపస్య భగవత, స్తే తవ, త్రిభిః, స్వైః అసాధారణైః, పద్భిః తపోదానదయాత్మకైః, ద్విజదేవతా సంరక్షణార్థం "ద్విజదేవతార్థ" మితి పాఠే తు, స్వకీయదేవతాసంరక్షణార్థం, తదభిఘాతి తేషాం ధర్మస్యపదానాం అభిఘాతి అభిఘాతుకం యద్రజః తమశ్చ, రజస్తమఃప్రముఖాం, స్తాన్, సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయేన, తనునా మూర్త్యా, అవతారై రిత్యర్థః. నిరస్య చరాచరాత్మక మిదం జగత్, భృతం, నూనం, స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహశుద్ధసత్త్వమయమూర్త్యా ద్విజదేవతార్థం ధర్మనిరోధినో రజస్తమఃప్రముఖా న్నిరస్య కృత్స్నం జగ త్తపోదానదయాఖ్యైః ధర్మపాదైః పోషయసీత్యర్థః. ౨౨

(న త్వమితి.) ఆత్మనా భవతా గోపం గోపనీయం రక్షణీయం, ద్విజోత్తమానాం కులం అర్హణేన సమర్హణేన, సూనృతేన ప్రియవాక్యేన చ, యది, శ్రేష్ఠస్త్వం, గోప్తా రక్షితా, న చేత్,

తర్హ్యేవ నంక్ష్యతి శివ స్తవ వేదపంథా
లోకోఽగ్రహీష్యదృషభస్య హి తత్ప్రమాణమ్. ౨౩

త త్తేఽనభీష్టమివ స త్త్వనిధే ర్విధిత్సోః
క్షేమం జనాయ నిజశ క్తిభి రుద్ధృతారేః,
నై తావతా త్ర్యధిపతే తవ విశ్వభర్తు
స్తేజః క్షతం త్వవనతస్య స తే వినోదః ౨౪

యం వానయో ర్దమ మధీశ భవా న్విచష్టే
వృ త్తిం తు వా తదనుమన్మహి నిర్వ్యళీకమ్,

స్వయం ధర్మాననుతిష్ఠ న్లోకాం స్తేషు ప్రవ ర్తయసే న చేదిత్యర్థః. తర్హ్యేవ తదైవ, శివః శ్రేయ స్సంపాదకః, తవ త్వత్సంబన్ధి, వేదపంథాః వేదమార్గః కర్మోపాసనాత్మకః, నఙ్క్ష్యతి నాశం యాస్యతి, హి యస్మాత్, ఋషభస్య శ్రేష్ఠస్య, య, దాచరితం, తదేవ, లోకః, ప్రమాణం ప్రమాణత్వేన, అగ్రహీష్యత్. తదేవ గీతం "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్తదేవేతరో జనః, స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువ ర్తత" ఇతి "న మే పార్థాస్తి క ర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన, నానవా ప్త మవా ప్తవ్యం వ ర్త ఏవ చ కర్మణి" యది హ్యహం న వ ర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః, మమ వ ర్త్మానువ ర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః" "ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్, సంకరస్య చ క ర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజా" ఇతి. ౨౩

త్వయైవ గీతత్వా ద్వేదమార్గనాశనం తవాఽనుచి మేవేత్యాహుః (త త్తే ఇతి.) స త్త్వనిధే శుద్ధస త్త్వాశ్రియస్య, అతఏవ జనాయ, క్షేమం, విధాతుం క ర్తుమిచ్ఛోః, ర్నిజశ క్తిభి ర్నిజావతారై రుద్ధృతాః నిర్మూలితాః అరయో ధర్మవిరోధినో యస్య, తే తవ, తత్ వేదమార్గనాశనం, అనభీష్ట మివ అనభీష్ట మేవేత్యర్థః, హే త్ర్యధిపతే, త్రిలోకాధిపతే విశ్వస్య భ ర్తు ర్ధారకస్య పోషకస్య చ, అవనతస్య బ్రాహ్మణా న్ప్రణతస్య, అత్ర ప్రణతస్యేతి రజోధారణస్యాప్యుపలక్షణం. తవ, ఏతావతా ప్రణతి మాత్రేణ, తేజఃప్రభావః, న క్షతం న విహతం, కింతు, సః, ప్రణామః, తే వినోదః లోకప్రేరణ రూపః. ౨౪

ఏవం యథామతి భగవదు క్తీనాం తాత్పర్యం పరిష్కృత్య తచ్చికీర్షిత మజానంత స్స్వాప రాధానుగుణదండధారణం చ నివేదయంత ఆహు రేకేన (య మితి,) హే అధీశ, భవా న్, అనయో

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

అస్మాసు వా య ఉచితో ధ్రియతాం స దండో
యేఽనాగసౌ వయ మయుంక్ష్మహి కిల్బిషేణ. ౨౫

శ్రీభగవానువాచ—

ఏతౌ సురేతరగతిం ప్రతిలభ్య సద్య
స్సంరంభసంభృతసమాధ్యనుబద్ధయోగౌ
భూయ స్సకాశ ముపయాస్యత ఆశు యో వ
శ్శాపో మయైవ విహిత స్తదవేత విప్రాః ౨౬

అథ తే మునయో దృష్ట్వా నయనానందభాజనమ్,
వైకుంఠం తదధిష్ఠానం వికుంఠం చ స్వయంప్రభమ్. ౨౭

భగవంతం పరిక్రమ్య ప్రణిపత్యానుమాన్య చ,

ర్భృత్యయోః యం వా, దమం, అస్మాభి ర్విహితమన్యం వా దండం, వృత్తిం వా యథాపూర్వ మత్ర లోకే వర్తనం వా విధత్తే తత్, నిర్వ్యళీకం సత్యం యథాతథా. అనుమన్మహి అనుమన్యామహే. అస్మాసు చ, ఉచితః స్వాపరాధానురూపః, యో దండ, స్సధ్రియతాం విధీయతాం. భవద్భిః కిమపరాద్ధ మితి చేత్, యే వయం, అనాగసౌ నిరపరాధినౌ. కిల్బిషేణ శాపేన, అయుఙ్క్ష్మహి యోజితవంతః, ద్వాస్థయో రపూర్వజననివారణం స్వాభావిక మిత్యభిప్రాయేణానాగసా విత్యుక్తమ్ ౨౫

ఏవం మునిభి రావేదితహార్దో మునీనాం భృత్యయో శ్చానుగ్రహం కర్తుమనా భగవాన్ మునీ న్ప్రిత్యాహైకేన. (ఏతౌ) పార్షదౌ, సురేతరగతిం ఆసురం జన్మ, ప్రతిపద్య. సద్యః జన్మప్రభృతి, మయి, య స్సంరమ్భః క్రోధః, తేన సంభృతః సంజాత, స్సమాధి రనవరతభావనా. తేన, అను బద్ధః. అనువృత్తః,యోగో మత్సంబంధో యయోస్తౌ, అత ఏవ ఆశు, పున, స్సకాశం మత్సమీపం. ఉపయాస్యతః. హే విప్రాః. వః యుష్మాకం, యశ్శాపః, స మయైవ త్వన్ముఖేన మయైవ విహితః. **తత్ విహిత ఇతి, అవేత అవగచ్ఛత.** ౨౬—౨౭

ఏవం భగవతోక్తా మునయో యయు రిత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (అథ) అనంతరం, నయనయో

ప్రతిజగ్ముః ప్రముదితాః శంసంతో వైష్ణవీం శ్రియమ్. ౨౮

భగవా ననుగా వాహ యాతం మా భైష్ట మస్తు శమ్,
బ్రహ్మతేజ స్సమర్థోఽపి హంతుం నేచ్ఛే మతం హి మే. ౨౯

ఏతత్పురైవ నిర్దిష్టం రమయా క్రుద్ధయా యదా.
పురా నివారితా ద్వారి విశంతీ మయ్యుపారతే. ౩౦

మయి సంరమ్భయోగేన విస్తీర్య బ్రహ్మహేళనమ్,
ప్రత్యేష్యతం నికాశం మే కాలే నాల్పీయసా పునః. ౩౧

ర్య ఆనంద, స్తస్య, భాజనం విషయం, వైకుంఠం తస్య వైకుంఠస్య అధిష్ఠానం స్థానం స్వప్రకాశం వికుంఠలోకం చ దృష్ట్వా, తే మునయః. భగవంతం పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రణిపత్య ప్రణమ్య, అనుమాన్య అనుజ్ఞాప్య, వైష్ణవీం భాగవతీం, శ్రియం సంపదం, శంసంతః ప్రశంసంతః, ముదితాః హృష్టాః, ప్రతిజగ్ముః. ౨౮

మునిగమనానంతరం ద్వాస్స్థౌ సాంత్వయన్ భగవా నువాచేత్యాహ (త్రిభిః.) భగవాన్, అనుగౌ భృత్యౌ ప్రతి, ఆహ ఉవాచ. ఉక్తి మేవాహ - యాతం గచ్ఛతం మాభైష్టం భయం మా కురుతం, శం సుఖ మేవ, గచ్ఛతో రపి, యువయో, రస్తు, య ద్యావయో రనుగ్రహ ఏవ భవతా క్రియతే తర్హి, బ్రహ్మదండ ఏవ కిం న నిరస్యత ఇత్యత్రాహ, తేజః బ్రహ్మదండం తేజఃకార్యత్వా ద్దండస్యాపి తేజ శ్శబ్దేన నిర్దేశః, హన్తుం నిరసితుం, సమర్థోపి, నేచ్ఛే, కుతః హి యస్మాత్, మే మమ, మతం సంమతమ్, ౨౯

నకేవలం మమైవేదం బ్రహ్మతేజో మతం, కింతు లక్ష్మ్యా అపీత్యాహ (ఏత దితి.) ఏతత్ యువయో రితో నిర్గమనం, పురా పూర్వకాలే, క్రుద్ధయా రమయా లక్ష్మ్యైవ, నిర్దిష్టం, పురేత్యుక్తే, పురాపి కదేత్యత్రాహ, మయి ఉపారతే ప్రణయకలహవశా త్తూష్ణీం శయానే సతి, మన్నిలయా ద్బహి ర్నిర్గత్య, పున రంతః ప్రవిశంతీ ద్వారి యువాభ్యాం. యదా నివారితా తదేత్యర్థః. ౩౦

అతో, మయి, సంరమ్భః క్రోధః తస్య యోగః అనవరతసంబంధః. బ్రహ్మవిదపరాధ జన్యం ఫలం, విస్తీర్య నిరవశేష మపోహ్య, అల్పీయసైవ కాలేన, పునః, మే, నికాశం సమీపం, ప్రత్యేష్యతం ప్రత్యాగచ్ఛతమ్. ౩౧

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

ద్వాఃస్థా వాదిశ్య భగవా న్విమానశ్రేణిభూషణమ్,
సర్వాతిశయయా లక్ష్మ్యా జుష్టం స్వం ధిష్ణ్య మావిశత్. ౩౨

తౌ తు గీర్వాణఋషభౌ దుస్తరా ద్ధరిలోకతః,
హతశ్రియౌ బ్రహ్మశాపా దభూతాం విగతస్మయౌ. ౩౩

తదా వికుంఠభవనా త్తయో ర్నిపతమానయోః,
హాహాకారో మహా నాసీ ద్విమానాగ్రేషు పుత్రకాః. ౩౪

తావేవ హ్యధునా ప్రాప్తౌ పార్షదా మృషభౌ హరేః,
దితే ర్జఠరనిర్విష్టం కాశ్యపం తేజ ఉల్బణమ్. ౩౫

తయో రసురయో రద్య తేజసా యమయో ర్హి వః,

ఏవం ద్వాఃస్థా వాదిశ్య భగవాన్ స్వస్థాన మావివేశేత్యాహ - భగవాన్ ద్వాఃస్థౌ ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య, విమానశ్రేణయ ఏవ భూషణం యస్మిన్, సర్వాతిశయయా నిరతిశయయా. లక్ష్మ్యా సంపదా. జుష్టం యద్వా జుష్టం ప్రియం, స్వధిష్ణ్యం స్వకీయస్థానం, లక్ష్మ్యా సహ, ఆవిశత్. ౩౨

(అథ తౌ) కి మభూతాం కి మకుర్వతాం చేత్య త్రాహ (తా వితి.) గీర్వాణఋషభౌ పార్షదప్రవరౌ, ద్వాఃస్థౌ దుస్తరా ద్బ్రహ్మశాపా ద్ధేతోః, హరిలోకతః హరిలోక ఏవ, హతశ్రియౌ భ్రష్టతేజస్కౌ. అతఏవ. విగతస్మయౌ వినష్టగర్వౌ అభూతామ్. ౩౩

(తదా) వికుంఠస్థానాత్, తయో ర్నిపతమానయోః సతోః, హే పుత్రకాః, దేవాః, విమానాగ్రేషు వసతాం, మహా నుచ్చైః, హాహాకార ఆసీత్. ౩౪

(తావేవ) హరేః పార్షదశ్రేష్ఠౌ. దితే. ర్జఠరే కుక్షౌ, నిర్విష్టం ప్రవిష్టం, కశ్యపసంబంధి ఉల్బణం తేజః వీర్యం ప్రతి, అధునా, ఆను ప్రాప్తౌ. ౩౫

తయో రసురయో రాసురజన్మనో ర్యమయో. స్వస్యైవ గర్భం ప్రవిశ్య ఉత్పత్స్యమానయోః

ఆక్షిప్తం తేజ ఏతర్హి భగవాం స్తద్విధాస్యతి. ౩౬

విశ్వస్య య స్థితిలయోదయహేతురాద్యో
యోగేశ్వరై రపి దురత్యయయోగమాయః,
క్షేమం విధాస్యతి స నో భగవాంస్త్ర్యధీశ
స్తత్రాఽస్మదీయవిమృశేన కియా నిహార్థః. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

తేజసా, అద్య వః యుష్మాకం, తేజః, ఆక్షిప్తం అభిభూతం, ఏతర్హి ఇదానీం, భగవాన్, త, ద్భవతాం తేజః, విధాస్యతి, తౌ నిహత్య భవత్తేజో యథావస్థితం కరిష్యతీత్యర్థః. ౩౬

భగవాన్ కదా విధాస్యతి, విధాతుం స ప్రభవే న్నవేతి శంకాద్వయం పరిహర న్నితిహాసం నిగమయతి (విశ్వస్యేతి.) విశ్వస్య జగతః, స్థితిలయోత్పత్తిహేతుః త్వమితి ఫలితం, ఏవం భూత, స్త్ర్యధీశః త్రిలోకాధిపతిః, యో భగవాన్, స ఏవ, నోఽస్మాకం, క్షేమం విధాస్యతి, సత్త్వగుణో త్కర్షకాలే కరిష్యతి, తత్రేహ, తథాభూతే, ఏతస్మిన్ భగవతి అస్మదీయస్య అస్మదిష్టస్య విమృశేన కియా నర్థః కియ త్ప్రయోజనం, కృత్స్నవిశ్వస్థితిలయోద్భవలీలస్య అచింత్యవివిధవిచిత్రరచనా సమర్థసమాధీశస్య షాడ్గుణ్యపూర్ణస్య త్రిలోకాధిపతేః స్వాశ్రితాస్మదీయనివర్తన మత్యల్పం ప్రయోజన మిత్యర్థః, ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

నిశమ్యాఽఽత్మభువా గీతం కారణం శంకయోజ్ఝితాః,
తత స్సర్వే న్యవర్తంత త్రిదివాయ దివౌకసః. ౧

దితిస్తు భర్తు రాదేశా దపత్యపరిశంకయా,
పూర్ణే వర్షశతే సాధ్వీ పుత్రౌ ప్రసుషువే యమౌ. ౨

ఉత్పాతా బహవ స్తత్ర నిపేతు ర్జాయమానయోః,
దివి భువ్యంతరిక్షే చ లోకస్యోరుభయావహాః. ౩

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏవం "అథాత్రాపీతిహాసోయం శ్రుతో మే వర్ణితః పురా, బ్రహ్మణా దేవదేవేన దేవానామనుపృచ్ఛతా" మిత్యుపక్రాంతం దేవబ్రహ్మసంవాదరూప మితిహాసం ప్రస్తుత్య, త మేవ నిగమయన్ పరమప్రకృతం హిరణ్యాక్షవధం ప్రతుష్టూషుః బ్రహ్మనారదసంవాదోపోద్ఘాత మితిహాసాంతరం పరమప్రకృతేన సంగమయన్ హిరణ్యాక్షజన్మప్రభృతివృత్తాంత మాహ మైత్రేయః. ఆత్మభువా బ్రహ్మణా, గీతం, కారణం స్వవ్యసనకారణం. నిశమ్య, శంకయా, ఉజ్ఝితాః క్షేమం విధాస్యతీతి బ్రహ్మవచనాచ్ఛంకయా త్యక్తాః, సర్వే త్రిదివౌకసః దేవాః, తతః బ్రహ్మణో లోకాత్, త్రిదివాయ త్రిదివం ప్రతి, జగ్ముః. ౧

(దితి స్తు) భర్తుః కాశ్యపస్య, ఆదేశాత్ "లోకాన్ సపాలాం స్త్రీం శ్చణౌముహు రాక్రందయిష్యత" ఇతి వాక్యాత్ స్వాపత్యాభ్యాం, దేవోపద్రవ, మాశంకమానా సతీ. వర్షశతే పూర్ణే సతి యమౌ పుత్రౌ, ప్రసుషువే ప్రసూతవతీ, యుగప జ్జాతౌ యమా విత్యుచ్యతే. ౨

(తత్ర) తజ్జన్మదేశే, తయోః జాయమానయో స్సతోః, దివి భువి అంతరిక్షే చ బహవః, చిత్రాః, లోకస్యోరు భృశం, భయావహాః భయంకరాః, ఉత్పాతాః, నిపేతుః పతితాః. ౩

సహాచలా భువ శ్చేలు ర్దిశ స్సర్వాః ప్రజజ్వలుః,
సోల్కా శ్చాశనయః పేతుః కేతవ శ్చార్తిహేతవః. ౪

వవౌ వాయుస్సుదుస్పర్శః ఫూత్కారానీరయ న్ముహుః,
ఉన్మూలయ న్నగపతీ న్వాత్యానీకో రజో ధ్వజః. ౫

ఉద్ధస త్తటిదంభోదఘటయా నష్టభాగణే,
వ్యోమ్ని ప్రవిష్టతమసా న స్మ వ్యాదృశ్యతే పదమ్. ౬

చుక్రోశ విమనా వార్ధి రూర్మిభిః క్షుభితోదరః,
సోదపానాశ్చ సరిత శ్చుక్షుభు శ్శుష్కపంకజాః. ౭

ముహుః పరిధయోఽభూవన్ సరాహ్వో శ్శశిసూర్యయోః,
నిర్ఘాతారథనిర్హ్రాదా వివరేభ్యః ప్రజజ్ఞిరే ౮

ఆర్తిహేతవః లోకపీడాసూచకాః, కేతవః ధూమకేత్వాదయః, ఉద్బభూవు రితి శేషః. ౪

సుదుస్పర్శః కఠినస్పర్శః, ఫూత్కారా నితి, తీవ్రవాయుశబ్దానుకరణం తా, న్ముహుః, ఈరయన్ ధ్వనయ, న్నగపతీన్ వృక్షశ్రేష్ఠాన్, ఉన్మూలయన్. వాత్యా శ్చక్రవాయవః, తేషా మనీక స్సమూహో యస్య, రజ ఏవ ధ్వజో యస్య తం "వాత్యానీతేతి వాతే" వాత్యాభి రానీతం ఉద్ధృతం రజ ఏవ ధ్వజో యస్యేత్యర్థః, ఏవం విధో వాయు ర్వవౌ ప్రాసరత్. ౫

ఉచ్చై ర్హసంత్య ఇవ తటితో యేషు. తేషా మమ్భోదానాం మేఘానాం, ఘటయా సమూహేన, నష్టో భాగణః సూర్యాదిప్రభాసమూహో యస్మిన్, వ్యోమ్ని. ప్రవిష్టతమసా ప్రవిష్ట గాఢాంధకారేణ, పదం తత్తత్స్థానం న వ్యాదృశ్యతే స్మ ఈషదపి నాఽదృశ్యతేత్యర్థః. ౬

వార్ధిః సముద్రః, విమనాః దుఃఖితచిత్త ఇవ, ఊర్మిభిః తరంగైః, క్షుభిత ముదరం ఉదరస్థాన మకరాదయో యస్య సః, చుక్రోశ. శుష్కాని పంకజాని యాసు తాః. ఉదపానాః ఉదకాని పిబ న్త్యస్మి న్నిత్యుదపానాః వాపీకూపతటాకాదయః, తై స్సహితా నద్యః, చుక్షుభుః క్షుభితవత్యః. ౭

సరాహ్వోః రాహుగ్రస్తయో, శ్శశిసూర్యయోః, ముహుః పునః పునః, పరిధయః పరివేషాః, అభూవన్. నిర్ఘాతాః నిరభ్రగర్జితాని రథనిర్హ్రాదాః రథధ్వనితుల్యధ్వనయః, వివరేభ్యః గిరిగహ్వరేభ్యః, ప్రజజ్ఞిరే జాతాః, ౮

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

అంతర్గ్రామేషు ముఖతో వమంత్యో వహ్ని ముల్బణమ్,
సృగాలోలూకటంకారైః ప్రణేదు రశివం శివాః. ౯

సంగీతవ ద్రోదనవ దున్నమయ్య శిరోధరాః,
వ్యముంచన్ వివిధా వాచో గ్రామసింహా స్తత స్తతః. ౧౦

ఖరాశ్చ కర్కశైః క్షత్తః ఖురై ర్ఘ్నంతో ధరాతలమ్,
ఖాత్కారరభసామత్తాః పర్యధావన్ వరూథశః. ౧౧

రుదంతో రావసంత్రస్తా నీడా దుదపతన్ ఖగాః,
ఘోషే஽రణ్యే చ పశవ శ్శకృన్మూత్ర మకుర్వత. ౧౨

గావో஽త్రసన్నసృగ్దోహా స్తోయదాః పూయవర్షిణః,

(అంతర్గ్రామేషు) గ్రామమధ్యేషు ముఖతో ముఖైః, ఉల్బణం వహ్నిం, వమంత్యః ఉద్గిరంత్యః, శివాః గోమాయవః, సృగాలానాం ఉలూకానాం చ టంకారైః ధ్వనిభి స్సహ, అశివం యథాతథా, ప్రణేదుః ధ్వనితవత్యః, శివాః సృగాలజాత్యవాంతరజాతీయాః, గ్రామేషు యాసాం ధ్వని మత్యన్తారిష్టసూచకం లోకా వదంతి. ౯

గ్రామసింహాః శ్వానః, శిరోధరాం కంధరాం, ఉన్నమయ్య ఉద్ధృత్య. సంగీతవ, ద్రోదనవ చ్చ, వివిధాః వాచో భాషణాని, తత స్తతః తత్ర తత్ర, వ్యాముంచన్ అకుర్వ న్నిత్యర్థః, ౧౦

ఖరాః గర్దభాః కర్కశైః కఠినైః, ఖురైః, ధరాతలం, ఘ్నంతః తాడయంతః, ఖాత్కారో గర్దభజాతిశబ్దః, తస్మిన్ రభసః సంభ్రమ, స్తేన, అమత్తాః, రభస స్సంభ్రమో యేషాం త ఇతి వా, వరూథశ స్సంఘశః, పర్యధావన్, ౧౧

రావసంత్రస్తాః అశుభధ్వనిభీతాః, రుదంతో ధ్వనిం కుర్వంతో నీడాత్, ఉదపతన్ ఉద్గమ్య నిపేతుః. ఘోషే ఆభీరపల్ల్యాం, అరణ్యే చ, యే పశవ, స్తే శకృత్ పురీషం మూత్రం చ. అకుర్వత ఉత్ససృజుః. ౧౨

(గావః) అసృగ్దోహాః రక్తం దుహంత్యః, అత్రసన్ ఉద్వేజితవత్యః, తోయదాః మేఘాః,

వ్యరుదన్ దైవలింగాని ద్రుమాః పేతు ర్వినాఽనిలమ్. ౧౩

గ్రహా న్పుణ్యతమా నన్యే భగణాంశ్చాతిపీడితాః,
అతిచేరు ర్వక్రగత్యా యుయుధుశ్చ పరస్పరమ్. ౧౪

దృష్ట్వాఽన్యాంశ్చ మహోత్పాతా నతత్త్వవిదః ప్రజాః,
బ్రహ్మపుత్రా నృతే భీతా మేనిరే విశ్వసంప్లవమ్. ౧౫

తా వాదిదైత్యౌ సహసా వ్యజ్యమానాత్మపౌరుషౌ,
వవృధాతేఽశ్మసారేణ కాయేనాఽద్రిపతీ ఇవ. ౧౬

దివిస్పృశౌ హేమకిరీటకోటిభి ర్నిరుద్ధకాష్ఠౌ స్ఫురదంగదై ర్భుజైః,

---

పూయవర్షిణః కశ్మలవర్షిణోఽభూవన్, దేవలింగాని దేవతాప్రతిమాః, వ్యరుదన్ అశ్రూణ్యముంచన్, అనిలం వాయుం. వినా అంతరేణాపి, ద్రుమాః పేతుః పతితవంతః ౧౩

పుణ్యతమాన్ శుభకరాన్. గ్రహాన్ గురుబుధాదీన్, భగణాన్, బహూని నక్షత్రాణి చ అన్యే క్రూరగ్రహాః అంగారకాదయోఽపి, పీడితాః పుణ్యగ్రహైః పీడితాః, యద్వా, కర్తరి క్తః ఆర్షత్వా త్పీడాకరాః అతిచేరుః అతిక్రమ్య జగ్ముః, వక్రగత్యా ప్రత్యావృత్య పరస్పరం యుయుధుశ్చ, ౧౪

అన్యాంశ్చ ఉక్తాన్ అన్యాంశ్చ, ఉత్పాతాన్, దృష్ట్వా, అతత్త్వవిదః తత్తదుత్పాతఫలమజానంత్యః, బ్రహ్మపుత్రాన్ మరీచ్యాదీన్, ఋతే అంతరేణ, సర్వాః ప్రజాః, భీతాః, విశ్వసంప్లవం కృత్స్నజగత్సంహారం, మేనిరే అమన్యంత, బ్రహ్మపుత్రా స్తు త్రైకాల్యవస్తువిషయజ్ఞానసంపన్నా, న భీతాః. ౧౫

తౌ జాతావాదిదైత్యౌ, సహసా ఆశు, వ్యజ్యమానం ఆత్మపౌరుషం పూర్వసిద్ధం స్వపౌరుషం యయో స్తౌ అశ్మసారేణ అయస్తుల్యేన కాయేన, అద్రిపతీ ఇవ పర్వతశ్రేష్ఠా వివ వవృధాతే, ౧౬

పునస్తావేవ విశినష్టి (దివీతి) హేమకిరీటకోటిభిః స్వర్ణమయమకుటాగ్రైః, దివి స్పృశౌ దివం స్పృశంతౌ, నిరుద్ధాః కాష్ఠా దిశో యాభ్యాం తౌ "నిరుద్ధకోష్ఠా వితి పాఠాంతరం" తదా భూషణబద్ధప్రకోష్ఠా విత్యర్థః, స్ఫురంత్యంగదాని యేషు తే భుజాః యయో స్తౌ అంగదేతి టాబంతత్వ మార్షం,

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

గాం కంపయంతౌ చరణైః పదే పదే కట్యా సుకాంచ్యార్కమతీత్య తస్థతుః. ౧౭

ప్రజాపతి ర్నామ తయో రకార్షీ ద్యః ప్రాక్స్వదేహా ద్యమయో రజాయత,
తం వై హిరణ్యకశిపుం విదు ర్యథా యం తం హిరణ్యాక్షమసూత సాఽగ్రే. ౧౮

చక్రే హిరణ్యకశిపు ర్దోర్భ్యాం బ్రహ్మవరేణ చ,
వశే సపాలాన్ లోకాం స్త్రీ నకుతోమృత్యు రుద్ధతః. ౧౯

హిరణ్యాక్షోఽనుజ స్తస్య ప్రియః ప్రీతికృ దన్వహమ్,
గదాపాణి ర్దివం యాతో యుయుత్సు ర్మృగయన్ రణమ్. ౨౦

చరణైః పాదైః పదే పదే ప్రతిపదవిన్యాసం, గాం భూమిం కమ్పయంతౌ చాలయంతౌ, సుశోభనా కాంచి ర్మేఖలా యస్యాం, తయా కట్యా, అర్కం సూర్యం అతీత్య అతిక్రమ్య, తస్థతుః స్థితవంతౌ. ౧౭

తయో ర్యమయో ర్మధ్యే, యః, స్వదేహా, త్ప్రిధమం, అజాయత, తం, హిరణ్యకశిపుం యథా విదుః, సా దితిః, యం ప్రథమ. మసూత. తం, హిరణ్యాక్షం, యథావిదుః, తథా, నామ నామధేయం, ప్రజాపతిః కశ్యపః, అకార్షీత్ కృతవాన్, అయం భావః- యదా హి గర్భాధానసమయే యోనిపుష్పం విశద్వీర్యం ద్విధా విభక్త మాదితః, ప్రా క్పశ్చాద్భావేన ప్రవిశతి, తదా యమౌ భవతః, తయో స్స్వపితృతః ప్రవేశక్రమవిపర్యయేణ మాతృతః ప్రసూతిః "యదాఽవిశ ద్ద్విధాభూతం వీర్యం పుష్పం పరిక్షరత్, ద్వౌ తదా భవతో గర్భౌ సూతి ర్వేశవిపర్యయా" దితి పిండసిద్ధిస్మరణాత్, అతః స్వదేహా త్పూర్వం యో జాత, స్తస్య హిరణ్యకశిపురితి. దితేః ప్రథమం ప్రసూతస్య హిరణ్యాక్ష ఇతి నామకృతవానితి. ౧౮

హిరణ్యకశిపు స్స్వదోర్భ్యాం స్వభుజాభ్యాం. ఉద్ధతః, బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య, వరేణ, అకుతోమృత్యుః కుతశ్చి దపి మృత్యురహితః. సపాలాన్ లోకపాలసహితాన్, త్రీన్ లోకాన్, వశే చక్రే స్వాధీనా నాకార్షీత్. ౧౯

తస్య హిరణ్యకశిపో రనుజః పితుః క్రమా దనుజః, హిరణ్యాక్షః, ప్రియః ప్రీతివిషయః అన్వహం, స్వయ మగ్రజే ప్రీతికృత్, గదా పాణౌ హస్తే యస్య సః, యుయుత్సుః యోద్ధు మిచ్ఛుః, అతఏవ రణం యుద్ధం, మృగయన్, దివం, యాతో గతః. ౨౦

తం వీక్ష్య దుస్సహజవం రణత్కాఞ్చననూపురమ్,
వైజయంత్యా స్రజా జుష్ట మంసన్యస్తమహాగదమ్. ౨౧

మనోవీర్యవరోత్సిక్తమసృణ్యమకుతోభయమ్,
భీతా నిలిల్యిరే దేవా స్తార్క్ష్యత్రస్తా ఇవాఽహయః. ౨౨

స వై తిరోహితాన్ దృష్ట్వా మహసా స్వేన దైత్యరాట్,
సేన్ద్రాన్ దేవగణాన్ క్షీబో న పశ్య న్వ్యనద ద్భృశమ్. ౨౩

తతో నివృత్తః క్రీడిష్యన్ గంభీరం భీమనిస్వనమ్,
విజగాహే మహాసత్త్వో వార్ధిం మత్త ఇవ ద్విపః. ౨౪

తస్మిన్ప్రవిష్టే వరుణస్య సైనికాః యాదోగణా స్సన్నధియ స్ససాధ్వసాః,

---

తం హిరణ్యాక్షం, దుస్సహజవం దుర్ధర్షబలం, రణంతీ ధ్వనంతీ కాంచనమయే నూపురే యస్య తం, వైజయంత్యా స్రజా, పుష్పపల్లవాదినిర్మితస్రగ్విశేషో వైజయంతీ తయా స్రజా, జుష్టం అలంకృతం, అంసే స్కంధే, న్యస్తా నిహితా, మహతీ గుర్వీ, గదా, యేన తమ్. ౨౧

మనసా, వీర్యేణ బలేన వరేణ చ, ఉత్సిక్తం గర్వితం, అసృణ్యం నిరంకుశం, అకుతోభయం కుతశ్చి ద్భీతి మకుర్వాణం వీక్ష్య, దేవాః భీతా స్సంతో, నిలిల్యిరే అంతర్హితాః, తత్ర దృష్టాంతః తార్క్ష్యాత్ గరుత్మతః, త్రస్తాః, అహయః సర్పా ఇవేతి. ౨౨

స దైత్యరాట్ హిరణ్యాక్షః, స్వేన మహసా తేజసా తిరోహితాన్. ఇంద్రసహితాన్ దేవసమూహాన్, దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా, క్షీబో మత్తః, నపశ్యన్ తానపశ్యన్ "క్లీబా న పశ్య దితి పాఠే" పౌరుషహీనా నపశ్యత్ జ్ఞాతవాన్, అతఏవ, భృశం. వ్యనదత్ అధ్వనత్. ౨౩

తతో. దివః, నివృత్తః ప్రత్యాగతః క్రీడిష్యన్ విహరిష్యన్, గమ్భీరం అగాధం, భీమః నిస్వనః తరంగజన్యో ధ్వని ర్యస్మిన్, తం వార్ధిం సముద్రం, మహాసత్త్వో మహాబలః హిరణ్యాక్షః ద్విపో గజ ఇవ, విజగాహే విలోడితవాన్. ౨౪

(తస్మిన్) హిరణ్యాక్షే, ప్రవిష్టే సతి, వరుణస్య సైనికాః, యాదసాం గణాః ససాధ్వసాః

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

అహన్యమానా అపి తస్య వర్చసా ప్రధర్షితా దూరతరం ప్రదుద్రువుః. ౨౫

సవర్షపూగానుదధౌ మహాబల శ్చలన్మహోర్మీన్ శ్వసనేరితాన్ముహుః,
మౌర్వ్యాభిజఘ్నే గదయా విభావరీ మాసేదివాం స్తత్ర పురం ప్రచేతసః. ౨౬

తత్రోపలభ్యాఽసురలోకపాలకం యాదోగణానా మృషభం ప్రచేతసమ్,
స్మయన్ప్రలుబ్ధం ప్రణిపత్య నీచవ జ్జగాద మే దేహ్యధిరాజ సంయుగమ్. ౨౭

త్వం లోకపాలాధిపతిర్బృహచ్ఛ్రవా వీర్యాపహో దుర్మదవీరమానినామ్,
విజిత్య లోకే కిల దైత్యదానవాన్ యద్రాజసూయేన పురాఽయజః ప్రభో. ౨౮

భయయుక్తాః, అతఏవ, సన్నధియః విశీర్ణబుద్ధయః, యద్వా, అవసన్నబుద్ధయః, దుఃఖితచిత్తా ఇతి యావత్. అహన్యమానా అపి, తస్య అసురస్య, వర్చసా తేజసా, ప్రధర్షితా అభిభూతా స్వంతో దూరతరం, ప్రదుద్రువుః పలాయితవంతః. ౨౫

సః మహాబలోఽసురః, వర్షపూగాన్ బహూన్ సంవత్సరాన్, ఉదధౌ సముద్రే, చలన్ చరన్, శ్వసనేన పవనేన, ఈరితాన్ ఉత్థితాన్, మహోర్మీ నుచ్చైస్తరాం తరంగా, న్ముహుర్ముహుః మౌర్వ్యా అయోమయ్యా, గదయా, అభిజఘ్నే ప్రజహార, తత్ర విభావరీం విభావర్యాఖ్యాం ప్రచేతసః వరుణస్య, పురీం, ఆసేదివాన్ ప్రాప్తవాన్. ౨౬

(తత్ర) విభావర్యాం, అసురాణాం యో లోకః పాతాళం, తస్య పాలకం, యాదోగణానాం, ఋషభం అధిపతిం, ప్రచేతసం వరుణం, ఉపలభ్య సమీపే ప్రాప్య, స్మయన్ ఈషద్ధసన్. ప్రలుబ్ధం నీచవ, త్ప్రణిపత్య ప్రణమ్య, హేఽధిరాజ వరుణ, మె మహ్యం, సంయుగం దేహీతి జగాద, మయా సహ యుధ్య స్వేత్యుక్తవాన్, ౨౭

తస్య యుయుత్సా ముత్పాదయిషు రాహ (త్వ మితి.) త్వం లోకపాలానాం అధిపతిః, బృహచ్ఛ్రవాః మహాయశాః, దుర్మదా, యే, వీర మాత్మానం మన్యన్తే తేషాం, వీర్యాపహర్తా కథ మహ మేవం విధ స్త్వయా నిర్జిత ఇత్యత్రాహ, యత్ యస్మాత్, పురా పూర్వం, అఖిలాన్ దైత్యాన్, దానవాం శ్చ, విజిత్య, రాజసూయేన, అయజః ఇష్టవాన్, హేప్రభో. ౨౮

స ఏవముత్సిక్తమదేన విద్విషా దృఢం ప్రలబ్ధో భగవా నపాం పతిః,
రోషం సముత్థం శమయన్ స్వయా ధియా వ్యవోచ దంగోపశమం గతా వయం.

పశ్యామి నాన్యం పురుషా త్సనాతనా ద్య స్సంయుగే త్వాం రణమార్గకోవిదమ్,
ఆరాధయిష్య త్యసురర్షభే హితం మనస్వినో యం గృణతే భవాదృశాః. ౩౦

తం వీర మారా దభిపత్య విస్మయ శ్శయిష్యసే వీరశయే శ్వభి ర్వృతః,
య స్త్వద్విధానా మసతాం ప్రశాంతయే రూపాణి ధత్తే సదనుగ్రహేచ్ఛయా. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

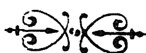

సః భగవా, నపాం పతిః వరుణః, ఉత్సిక్తమదేన విద్విషా అసురేణ, ఏవ ముక్తః దృఢం యథాతథా, ప్రలబ్ధో విప్రలబ్ధః, సముత్థం రోషం ఉత్పన్నం క్రోధం, స్వయా ధియా, శమయన్ ఉవాచ, అంగ హేఅసుర, వయం, ఉపశమం యుయుత్సాయా ముపరమం గతాః ప్రాప్తాః. ౨౯

కిం చ సనాతనాత్ పురుషా త్పరమపురుషాత్. హే అసురర్షభ, యుద్ధమార్గేషు కోవిదం నిపుణం త్వాం, యః, సంయుగే, ఆరాధయిష్యతి తోషయిష్యతి, త మన్యం, న పశ్యామి, అత స్తం పరమపురుషం, ఇహి గచ్ఛ, కీదృశోఽసౌ పురుషః, య మిహీత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ- భవాదృశాః మనస్వినః స్వైరాః, యం పురుషం, గృణతే స్తువంతి. ౩౦

వీరం తం పరమపురుషం, ఆరా త్సమీపే, అభిపత్య, విస్మయో విగతగర్వః వీరశయే రణప్రదేశే, శ్వభి, ర్వృతః పరివేష్టితః, శయిష్యసే భవా నివ సోపి న యుయుత్సతి చేత్కిం విధేయ మిత్యత్రాహ- యో భగవాన్, త్వద్విధానా, మసతాం, ప్రశాంతయే, వినాశాయ, సతా మనుగ్రహేచ్ఛయా చ, రూపాణి వరాహాద్యవతారాన్, ధత్తే బిభర్తి, ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

తదేవ మాకర్ణ్య జలేశభాషితం మహామనా స్తద్విగణయ్య దుర్మదః,
హరే ర్విదిత్వా గతి మంగ నారదా ద్రసాతలం నిర్వివిశే త్వరాన్వితః. ౧

దదర్శ తత్రాభిజితం ధరాధరం ప్రోన్నీయమానావని మగ్రదంష్ట్రియా,
ముష్ణంత మక్ష్ణా స్వరుచోఽరుణశ్రియా జహాస చాహో వనగోచరో మృగః. ౨

ఆహైవ మేహ్యజ్ఞమహీం విముంచ నో రసౌకసాం విశ్వసృజేయ మర్పితా,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం వరుణేనాఽఽభాషితోఽసుర స్తం భగవంత మన్వేషయన్ గత ఇత్యాహ మునిః (త దితి) త త్తతః. ఏవ ముక్తప్రకారేణ, జలేశభాషితం వరుణభాషిత, మాకర్ణ్య నిశమ్య, మహామనాః ప్రతియోద్ధారం శ్రుత్వా. హృష్టచిత్తః, దుర్మదః, అతఏవ. తత్ శయిష్యత ఇతి యదుక్తం త దగణయిత్వా, అంగ హే విదుర, హరే ర్భగవతో, గతిం మార్గం, నారదా, ద్విదిత్వా జ్ఞాత్వా, త్వరాన్వితో, రసాతలం నిర్వివిశే ప్రవిష్టవాన్, ౧

తత్ర రసాతలే, అభిత స్సర్వతః, జయతీత్యభిజితం, హరిం. కథంభూతం, ధరాధరం భూధరం. పర్వత మివ స్థితం. అగ్రదంష్ట్రియా దంష్ట్రాగ్రేణ, ప్రోన్నీయమానా ఊర్ధ్వం నీయమానా అవని ర్యేన తం అరుణశ్రియా, అక్ష్ణా స్వరుచా. హిరణ్యాక్షతేజాంసి, ముష్ణంతం హరంతం "అమ్బురుహారుణశ్రియ మితి పాఠేతు" అక్ష్ణా, అరుణామ్బురుహశ్రియం ముష్ణంత మిత్యర్థః, దదర్శ. అహో, వనగోచరః వనేషు లక్ష్యమాణో, మృగః, అత్ర దృశ్యత ఇతి జహాస చ అపహసితవాన్. ౨

తత ఏనం భగవంత మాహ ఉవాచ ఉక్తి మేవాహ. ఏహి ఆగచ్ఛ, హే అజ్ఞ, మహీం. విముంచ, రసౌకసాం పాతాళవాసినాం, నః అస్మాకం, విశ్వసృజా బ్రహ్మణా, ఇయం భూమిః. అర్పితా, అన్యథా పాతాళావతరణ మస్యా న ఘటత ఇతి భావః, హిరణ్యాక్షేణాఽధిక్షేపార్థం ప్రయుక్తాపీయం భారతీ వస్తుతో భగవంతం స్తౌతి తథాహి. వనగోచరః, జలశయో నారాయణః, స ఏవ యోగిభిః మృగ్యత ఇతి మృగః దుష్టాన్ నిహన్తుం మృగయత ఇతి వా మృగః, అజ్ఞ జ్ఞో నాస్తి యస్మా

న స్వస్తి యాన్యస్యనయా మమేక్షత స్సురాధమాసాదితసూకరాకృతే. ౩

త్వం న స్సపత్నై రభవాయ కిం భృతో యో మాయయా హంస్యసురా న్పరోక్షజిత్,
త్వాం యోగమాయాబల మల్పపౌరుషం సంస్థాప్య మూఢ ప్రమృజే సుహృచ్ఛుచః. ౪

త్వయి స్థితే గదయా శీర్ణశీర్ష ణ్యస్మద్భుజచ్యుతయా యే చ తుభ్యమ్,
బలిం హర న్త్యృషయో యే చ దేవా స్స్వయంచ సర్వే న భవిష్యంత్యమూలాః. ౫

త్సర్వజ్ఞేత్యర్థః. హే సురాధమ, మమ, ఈక్షతః పశ్యత స్సతః, అనయా భూమ్యా సహ, స్వస్తి మంగళం యథాతథా, న యాస్యసి, స్తుతిపక్షే తు సురాః అధమాః యస్మాత్, హేసురోత్తమ, మమేక్షమాణస్యాపి సతః మా మనాదృత్య త్వ, మనయా సహ వర్తమానో నః అస్మదీయం, స్వస్తిసమస్తం మంగళం, రాజ్యం యాస్యసి ప్రాప్స్యసి, తథా ప్యస్మత్కృపయా విముంచేత్యర్థః, ఆసాదితా లీలయా స్వీకృతా సూకరాకృతి ర్యేన సః, తస్య సమ్బోధనమ్. ౩

సపత్నైః సురైః, అస్మాకం, అభావాయ నాశాయ, త్వం, భృతః పుష్టః కిం, యః పుష్టః, త్వం, పరోక్షజిత్ పరోక్షం జయతీతి పరోక్షజిత్, మాయయా, అసురాన్, హంసి. త్వాం, యోగమాయా ఆత్మీయమాయైవ బలం యస్య తం, అతఏవాఽల్పపౌరుషం అల్పబలం, సంస్థాప్య హత్వా. హేమూఢ, సుహృదాం, శుచః అశ్రూణి, ప్రమృజే "స్తుతిపక్షే తు" న స్సపత్నైః. అభవాయ మోక్షాయ భృతః కిం ఆశ్రితః కిల, యో భవాన్, పరోక్షేణ ఇంద్రాదిద్వారేణ, జిత్, మాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన అసురాన్, హంసి న తు తవాఽస్తి వైషమ్యం, కిం తు లీలైవేత్యర్థః, యోగమాయాబలం ఆత్మీయ మచింత్యబలం, అతఏవాఽల్పం పౌరుషం యస్మా త్తం, త్వాం, సంస్థాప్య హృది సమ్య గ్ధృత్వా స్థాపయిత్వా, దృఢీకృత్యేర్థః, హేమూఢ ప్రమూఢాన్ ప్రత్యాప్యాయయతీతి తథా మూఢప్రపూర్త్తా వితి ధాతుః, సుహృదాం బంధూనాం, శుచః సంసారదుఃఖాని, ప్రమృజే నాశయామి, యత స్త్వం, స్మర్తౄ ర్బాంధవా నపి మోచయసీత్యర్థః. ౪

(త్వయీతి,) అస్మద్భుజచ్యుతయా అస్మద్ధస్తవిసృష్టయా, గదయా విశీర్ణం భిన్నం శిరః యస్య, తస్మిన్, త్వయి, సంస్థితే హతే సతి, తుభ్యం, బలిం పూజాం, యే చ, ఋషయో, యే చ దేవాః హరంతి కుర్వంతి, సర్వే స్వయ మేవ ప్రయత్న మంతరేణ, అమూలాః అనాశ్రయాః, న భవిష్యంతి నశ్యంతి. స్తుతిపక్షే తు అస్మద్భుజచ్యుతయా గదయా, శీర్ణశీర్షణ్యపి, త్వయి, సంస్థితే సమ్యక్స్థితేసతి, తుభ్యం, యే బలిం హరంతి ఋషయో దేవా శ్చ, తే సర్వే, అమూలా న భవిష్యంతి కింతు దృఢమూలా ఏవ భవిష్యంతీత్యర్థః. ౫

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

స తుద్యమానోఽరిదురుక్తితోమరై ర్దంష్ట్రాగ్రగాం గా ముపలక్ష్య భీతామ్.
తోదం మృష న్నిరగా దబ్ధిమధ్యా ద్గ్రాహాహత స్సకరేణు ర్యథేభః. ౬

తం నిస్సరంతం సలిలా దనుద్రుతో హిరణ్యకేశో ద్విరదం యథా ఝషః,
కరాళదంష్ట్రోఽశనినిస్వనోఽబ్రవీ ద్గతహ్రియాం కిం న్వసతాం విగర్హితమ్. ౭

స గా ముదస్తా త్సలిలస్య గోచరే విన్యస్య తస్యా మదధా త్స్వసత్త్వమ్,
అభిష్టుతో విశ్వసృజా ప్రసూనై రాపూర్యమాణో విబుధైః పశ్యతోఽరేః. ౮

పదానుషక్తం తపనీయోపకల్పం మహాగదం కాంచనచిత్రదంశమ్,

స భగవాన్. అరే రసురస్య. దురుక్తయ ఏవ తోమరాః శస్త్రవిశేషాః తైః తుద్యమానః వ్యథమానః, భీతాం దంష్ట్రాగ్రగతాం. గాం భూమిం, ఉపలక్ష్య. తోదం దురుక్తివ్యథాం మృషన్ సహమాన ఏవ అబ్ధిమధ్యాత్. గ్రాహేణ మకరేణ. ఆహత, స్సకరేణుః హస్తినీసహితః, ఇభో గజ ఇవ నిరగాత్ నిర్గతః. ౬

నిస్సరంతం సలిలా న్నిర్గచ్ఛంతం. భగవంతం. ద్విరదం గజం యథా. ఝషో మకర. స్తథా. అనుద్రుతః అనుధావన్, హిరణ్యకేశో హిరణ్యాక్షః. కరాళా భయంకరా దంష్ట్రా యస్య. అశని రివ నిస్వనో యస్య సః, అబ్రవీత్. త దేవాహ - గతహ్రియాం అసతాం నిర్లజ్జానాం. కిం ను విగర్హిత మస్తి. నిందాభయాభావా త్పలాయనం నాఽయుక్త మితి భావః. స్తుతిపక్షే తు గతహ్రియాం అస్మాకం, కిం విగర్హిత మస్తి. లోకోపకారార్థం భువ ముద్ధరంతం భగవంతం ప్రత్యసతా మస్మాక మనుద్రవణ ముచిత మేవేత్యర్థః. ౭

స భగవాన్, సలిలస్య, ఉదస్తాత్ ఉపరి, గోచరే వ్యవహారగోచరే దేశే, గాం భూమిం, విన్యస్య విధాయ, తస్యాం గవి, స్వసత్త్వం స్వబలరూపా మాధారశక్తిం, అదధాత్ నిహితవాన్, కథంభూతో నిహితవాన్, అరే రసురస్య, పశ్యత స్సతః, విశ్వసృజా బ్రహ్మణా, అభిష్టుతః విబుధైః కర్తృభిః, ప్రసూనైః పుష్పైః, ఆపూర్యమాణః వికీర్యమాణః యద్వా అభిష్టుతః, తం బభాషే ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౮

పదా పృష్ఠతః, అనుషక్తం అనులగ్నం, అనుద్రవంతం, తపనీయోపకల్పం సువర్ణమయ

మర్మాణ్యభీక్ష్ణం ప్రతుదంతం దురుక్తైః ప్రచండమన్యుః ప్రహసం స్తం బభాషే.

శ్రీ భగవా నువాచ—

సత్యం వయం భో వనగోచరా మృగా
యుష్మద్విధాన్ మృగయన్ గ్రామసింహాన్,
న మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్య ధీరా
వికత్థనం తవ గృహ్ణంత్యభద్రం. ౧౦

ఏతే వయం న్యాసహరా రసౌకసాం
గతహ్రియో గదయా ద్రావితాస్తే,
తిష్ఠామహేఽథాపి కథంచి దాజౌ
స్థేయం క్వ యామో బలినోత్పాద్యవైరమ్. ౧౧

భూషణం, మహతీ గుర్వీ గదా యస్య తం, కాంచనమయః విచిత్రః దంశః కవచః యస్య తం, దురుక్తైః దుర్వాక్యైః అభీక్ష్ణం పునః పునర్మర్మాణి, ప్రతుదంతం విధ్యంతం. త, మసురం ప్రతి, ప్రచండః ఉత్కటః క్రోధో యస్య, స భగవాన్, ప్రహసన్. బభాషే. సోపాలమ్భ మితి శేషః.

భో హే. అసుర, వయం, వనగోచరా మృగా ఇతి. యదుక్తం. తత్సత్య మేవ. కిం తు, యుష్మద్విధాన్ భవాదృశాన్, గ్రామసింహాన్ శునః. మృగయన్ అన్వేషయన్, మృగయితు మహం మృగో జాత ఇత్యర్థః. మృగయే ఇతి పాఠే తు అన్వేషయామీత్యర్థః. మృత్యోః. పాశైః. ప్రతిముక్తస్య బద్ధస్య, తవాఽభద్ర మమంగళం. వికత్థనం శ్లాఘనం. వీరా నానుగృహ్ణంతి నాభినందంతి, మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్యేతి హేతుగర్భం. మృత్యుపాశప్రతిబద్ధత్వా ద్యద్వికత్థనం త న్నగృహ్ణంతీత్యర్థః. ౧౦

తదుక్తి ర్విపర్యయే పర్యవసాయయ న్నాహ రసౌకసాం రసాతలవర్తినాం, యుష్మాకం, న్యాసహరాః, ఏతే వయం న్యస్యంతి నిక్షిపంతి పాదా వస్మి న్నితి న్యాస ఆధారః. భవతా మాధార మాహరా వయం, అయం కాకుః, న హీయం భూమిరసాతలవర్తినాం న్యాస ఇత్యర్థః, ఏతే వయం, గతలజ్జాః. తే త్వయా కర్త్రా, గదయా, ద్రావితాః ధావితాః, అయ మపి కాకుః, అస్మాభి రేవ యూయం ద్రావయిష్యంత ఇతి భావః. అథాపి, గదయా ద్రావితా అపి, కథంచిత్ కేనాపి ప్రకారేణ, ఆజౌ యుద్ధే, తిష్ఠామహే, బలినా, త్వయా సహ, వైరం విరోధం, ఉత్పాద్య. క్వ యామః గమిష్యామః. అత్రాపి భవదపేక్షయా విలక్షణేనైవ ప్రకారేణ ఆజౌ తిష్ఠామహే స్థాతు మిచ్ఛామహే. బలిభి రస్మాభి ర్విరోధ ముత్పాద్య క్వ యాస్యసీతి విపర్యయే పర్యవసాన మభిప్రేతమ్. ౧౧

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

త్వం పద్రథానాం కిల యూథపాధిపో
ఘటస్వ నోఽస్వ స్తయ ఆశ్వనూహః,
సంస్థాప్య చాస్మాన్ప్రమృజాశ్రు స్వకానాం
యస్స్వాం ప్రతిజ్ఞాం నాతిపిప ర్త్యసభ్యః. ౧౨

సోఽధిక్షిప్తో భగవతా ప్రలబ్ధశ్చ రుషా భృశమ్,
ఆజహారోల్బణం క్రోధం క్రీడ్యమానోఽహిరాడివ. ౧౩

సృజ న్నమర్షితశ్వాసం మన్యుప్రచలితేంద్రియః,
ఆసాద్య గదయా దైత్య స్తరసాఽభ్యహన ద్ధరిమ్. ౧౪

భగవాంస్తు గదావేగం విసృష్ట మరిణోరసి,
అవంచయ త్తిరశ్చీనో యోగారూఢ ఇవాంతకమ్. ౧౫

(త్వ మితి.) పద్రథానాం పదాతీనాం, యే యూథపా స్తేషాం, అధిపతి స్త్వం, నః అస్మాక, మస్వ స్తయే పరిభవాయ, ఆశు, ఘటయస్వ యతస్వ, అనూహః అశంక స్త్వం, అస్మాన్, సంస్థాప్య హత్వా, స్వకానాం అశ్రు, ప్రమృజ, యః పుమాన్, స్వాం స్వీయాం, ప్రతిజ్ఞాం, నాతి పిపర్తి న పూరయతి, ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వర్తనేన న సమాపయతి, సః, అసభ్యః సభాయామనర్హః, అత్రాపి త్వం పద్రథానా మిత్యాదీనాం విపర్యయపర్యవసాయిత్వం భగవతోఽభిప్రేతమ్. ౧౨

భగవతాఽధిక్షిప్తః తిరస్కృతః ఉక్తరీత్యా, సః, రుషా, భృశం ప్రలబ్ధః ప్రహసిత శ్చా సురః, ఉల్బణం క్రోధం, ఆజహార స్వీకృతవాన్, చుక్రోధేత్యర్థః, యథా క్రీడ్యమానః, అహిరాట్ సర్పశ్రేష్ఠ స్తథేతి దృష్టాంతః. ౧౩

అమర్షితః క్రుద్ధః, అతఏవ, శ్వాసం నిశ్వాసం, సృజన్ త్యజన్, అతఏవ, మన్యునా ప్రచలితాని ఇంద్రియాణి యస్య, సదైత్యః ఆసాద్య సమీప మాగత్య, తరసా బలేన, గదయా, హరిం అభ్యహనత్ తాడితవాన్. ౧౪

భగవాం స్తు, రిపుణా అసురేణ, ఉరసి, విసృష్టం, గదాయాః వేగం, తిరశ్చీనః తిర్యగ్గమన స్సన్, అంతకం మృత్యుం, యోగారూఢః నిష్పన్నయోగీవ, అవంచయత్ పరిహృతవాన్. ౧౫

పునర్గదాం తా మాదాయ భ్రామయంత మభీక్ష్ణశః,
అభ్యధావ ద్ధరిః క్రుద్ధ స్సంరంభా ద్దష్టదచ్ఛదమ్. ౧౬

తత స్స్వగదయారాతి ర్దక్షిణాంసభువి ప్రభుః,
ఆజఘ్నే స తు తాం సౌమ్య గదయా కోవిదోఽహనత్. ౧౭

ఏవం గదాభ్యాం గుర్వీభ్యాం హర్యక్షో హరిరేవ చ,
జిగీషయా సుసంరబ్ధా వన్యోన్య మభిజఘ్నతుః. ౧౮

తయో స్స్పృధో స్తిగ్మగదాహతాంగయోః క్షతాస్రవాఘ్రాణవివృద్ధమన్వ్యోః,
విచిత్రమార్గాం శ్చరతో ర్జిగీషయా వ్యభా దిళాయామివ శుష్మిణోర్మృధః. ౧౯

దైత్యస్య యజ్ఞావయవస్య మాయయా గృహీతవారాహతనో ర్మహాత్మనః,

పున స్తాం అప్రాప్తా మేవ గదా, మాదాయ, అభీక్ష్ణశః పునః పునః, భ్రామయంతం, అసురం ప్రతి క్రుద్ధో హరిః, అతఏవ, సంరమ్భాత్క్రోధా, ద్దష్టదచ్ఛదః దష్టాధరః, అభ్యధావత్ అభిముఖ మగాత్. ౧౬

తతః అభిధావనానంతరం. ప్రభు ర్భగవాన్. స్వగదయా, అరాతిం శత్రుం. దక్షిణాభువి దక్షిణపార్శ్వే, ఆజఘ్నే ప్రజహార. హేసౌమ్య విదుర. సః అసుర స్తు, కోవిదః గదాయుద్ధే కుశలః. అతఏవ, దక్షిణాంసభువి హరిణా ప్రయుక్తా. మప్రాప్తా మేవ. గదయా, అభ్యహనత్ అజఘ్నే. ౧౭

హర్యక్షో హిరణ్యాక్షః హరి శ్చ, సుసంరబ్ధౌ. జిగీషయా అన్యోన్యం జేతు మిచ్ఛయా. గుర్వీభ్యాం గదాభ్యాం. అన్యోన్యం పరస్పరం, అభిజఘ్నతుః ౧౮

తయోః హర్యసురయోః, స్పృధోః స్పర్ధమానయోః. తిగ్మాభ్యాం తీక్ష్ణాభ్యాం, గదాభ్యాం ఆహతాని తాడితా న్యంగాని యయో, రత ఏవ, క్షతాత్ గదాఘాతా, దాస్రవతీ త్యాస్రవం, రుధిరం. తస్య ఘ్రాణేన ఆఘ్రాణేన, వివృద్ధః మన్యుః యయో స్తయోః అతఏవ. ఇలాయాం భూమ్యాం, నిమిత్త భూతాభయాం, ఇలార్థ మిత్యర్థః, జిగీషయా పరస్పరజయేచ్ఛయా, విచిత్రమార్గాన్ గదాయుద్ధక్రమణ ప్రభేదాన్, చరతో ర్మృధః సంగ్రామః, శుష్మిణో రివ మత్తవృషభయో రివ, వ్యభాత్ బభౌ. ౧౯

దైత్యస్య. యజ్ఞావయవస్య యజ్ఞమూర్తే. ర్మాయయా స్వసంకల్పేన, గృహీతవారాహతను

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

కౌరవ్య మహ్యాం ద్విషతోర్విమర్దనం దిదృక్షు రాగా దృషిభి ర్వృత స్స్వరాట్. ౨౦

ఆసన్నశౌండీర్య మపేతసాధ్వసం కృతప్రతీకార మహార్యవిక్రమమ్,
విలక్ష్య దైత్యం భగవాన్ సహస్రణీ ర్జగాద నారాయణ మాదిసూకరమ్. ౨౧

బ్రహ్మోవాచ —

ఏష తే దేవ దేవానా మంఘ్రిమూల ముపేయుషామ్,
విప్రాణాం సౌరభేయీణాం భూతానా మప్యనాగసామ్. ౨౨

ఆగస్కృ ద్భయకృ ద్దుష్కృ దస్మద్రాద్ధవరోఽసురః,
అన్వేష న్న ప్రతిరథో లోకా నటతి కంటకః. ౨౩

ఏనం మాయావినం దృప్తం నిరంకుశమసత్తమమ్,

ర్యస్య, తస్య మహాత్మనః దైత్యేఽప్యనుగ్రహప్రవణచిత్తస్య, భగవత శ్చ, హేకౌరవ్య మహ్యాం భూమ్యాం నిమిత్తభూతాయాం, ద్విషతో ర్యుధ్యమానయోః. విమర్దనం యుద్ధం, దిదృక్షుః ద్రష్టుమిచ్ఛుః, స్వరాట్ బ్రహ్మా, ఋషిభి ర్మరీచ్యాదిభి, ర్వృతః పరివృతః, అగాత్ ఆగతవాన్. ౨౦

ఆగత శ్చ. సహస్రణీ ర్దేవసహస్రం నయతీతి దేవసహస్రనేతా. భగవాన్ బ్రహ్మా. దైత్యం, మాలక్ష్య, ఆదిసూకరం నారాయణం, జగాద, కథంభూతం దైత్యం. ఆసన్నం ప్రాప్తం శౌండీర్యం మదో, యేన, తం, అహార్యః అసహ్యః విక్రమో యస్య తం. ౨౧

ఉక్తి మేవాహ యావ దధ్యాయసమాప్తి. ఏష దైత్యః, హేదేవ, తే తవ, అంఘ్రిమూలం పాదమూలం, ఉపేయుషాం శరణం గతానాం, దేవానాం విప్రాణాం, సౌరభేయీణాం ధేనూనాం, అనాగసాం నిరపరాధినా మపి భూతానాం. ఆగస్కృత్ నిర్నిమిత్త మపరాధకృత్. తత్పరిహారాయ ప్రవృత్తా భయకృత్, భీతాన్ జ్ఞాత్వా దుష్కృత్ అర్థప్రాణాదిహర్తా, అస్మత్తో రాద్ధో లబ్ధో వరో యేన సః స్వయ మప్రతిరథః, ప్రతిపక్షరహితః, అన్వేషన్. ప్రతిరథం మృగయన్. కంటక ఇవ. లోకాన్ ప్రత్యటతే చరతి ౨౨-౨౩

హేదేవ, మాయావినం విచిత్రచతురంగాదిబలోత్పాదకాశ్చర్యశక్తిసంపన్నం. అతఏవ

మా క్రీడ బాలవ ద్దేవ యథాశీవిష ముత్థితమ్. ౨౪

న యావదేష వర్ధేత స్వాం వేలాం ప్రాప్య దారుణః,
స్వాం దేవమాయా మాస్థాయ తావజ్జహ్యేఘ మచ్యుత. ౨౫

ఏషా ఘోరతమా సంధ్యా లోకఛంఫట్కారీ ప్రభో,
ఉపసర్పతి సర్వాత్మన్ సురాణాం జయమావహ. ౨౬

అధునైషోఽభిజిన్నామ యోగో మౌహూర్తికోఽభ్యగాత్,
శివాయ నస్త్వత్సుహృదా మాశు నిస్తర దుస్తరమ్. ౨౭

దిష్ట్యా త్వాం విహితం మృత్యుం మాయా మాసాదిత స్స్వయమ్,

దృప్తం గర్వితం, నిరంకుశం నిరంకుశగజమివ స్థితం, అసత్తమం దురాత్మానం, ఏనం దైత్యం ప్రతి ఉత్థిత, మాశీవిషం సర్పం. పుచ్ఛాకర్షణాదినా, బాలకవత్. మాక్రీడ. ౨౪

దారుణః ఉగ్రః, ఏష దైత్యః, యావ, త్వాం స్వబలకరీం, వేలాం, సంధ్యారూపాం. ప్రాప్య. న వర్ధేత, తావ దేవ, తతః పూర్వ మేవ, హేదేవ, స్వాం ఆత్మీయాం, మాయాం బల మాస్థాయ ఆశ్రిత్య. జహి. యద్వా స్వాం పూర్వోక్తవిధాం, మాయా మాస్థాయ స్వాం వేలాం ప్రాప్య. యావ దేష న వర్ధేత, తావ జ్జహీత్యన్వయః, హేదేవ అచ్యుత, ఆశ్రితా న్న చ్యవత ఇత్యచ్యుత. ౨౫

కాఽసౌ వేలా ఆయాస్యతి, యాం ప్రాప్య వర్ధేతేత్యత్రాహ - హేప్రభో లోకచ్ఛమ్ఫట్కారీ లోకానాం ప్రతికూలకరీ "లోకచ్ఛద్మకరీతి" పాఠే మోహనకరీత్యర్థః. ఘోరతమా భయంకరా, ఏషా సంధ్యా, ఉపసర్పతి ఆయాస్యతి. హే సర్వాత్మన్, సురాణాం. జయం. ఆవహ సంపాదయ, అసురాణాం జయావహేతి పాఠే సంధ్యావిశేషణమ్. ౨౬

అధునా ఇదానీం, ఏషః, అభిజిన్నామా అభిజిదాఖ్యః, మౌహూర్తికః మధ్యాహ్న ముహూర్తరూపః. యోగః యుక్తః కాలః, అగాత్ ఆగతః, త త్తస్మా, త్సుహృదాం త్వత్సుహృదాం నః, శివాయ స్వస్తయే. దుస్తరం దుర్జయం, దైత్య, మాశు, నిస్తర జహి. ౨౭

విహితం త్వయైవ శాపానుగ్రహకాలే విహితం యద్వా తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో భగవాన్

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

విక్రమ్యైనం మృధే హత్వా లోకా నాధేహి శర్మణి. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, హిరణ్యాక్షయుద్ధం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

లోకభావనః, హనిష్యత్యవతీర్యాసౌ యథాద్రీం ఛ్ఛతపర్వధృ దితి, పిత్రా కశ్యపేనైవ విహితం మృత్యుం త్వాం. అయ మసురః. స్వయం. దిష్ట్యా దైవేనైవ. ఆసాదితః. ఏన మసురం. మృధే యుద్ధే, విక్రమ్య పరాక్రమ్య. హత్వా, లోకాన్. శర్మణి సుఖే, ఆధేహి, సుఖోత్తరాన్ కుర్విత్యర్థః. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అవధార్య విరించస్య నిర్వ్యళీకామృతం వచః,
ప్రహస్య ప్రేమగర్భేణ తదపాంగేన సోఽగ్రహీత్. ౧

తత స్సపత్నం ముఖత శ్చరంత మకుతోభయమ్,
జఘానోత్పత్య గదయా హనా వసుర మక్షజః. ౨

సా హతా తేన గదయా విహతా భగవత్కరాత్,
విఘూర్ణితాఽపత ద్రేజే తదద్భుత మివాఽభవత్. ౩

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవం బ్రహ్మణా భాషితో భగవాం స్తద్వచోఽభినంద్యాసురాణాం బలకర్యా మపి వేలాయాం స్వపరాక్రమ మేవ ప్రదిదర్శయిషుః పున ర్యయుధ ఇత్యాహ మునిః -విరించస్య బ్రహ్మణో, నిర్వ్యళీకం నిర్దోష. మమృతతుల్యం. వచోఽవధార్య శ్రుత్వా. ప్రహస్య కాలాత్మనా సర్వసంహర్తు ర్మమాప్యఽరిబలా ద్భయం బ్రవీతీతి ప్రహస్య. సః భగవాన్. ప్రేమగర్భేణ ప్రేమసహితేన. అపాంగేన కటాక్షేణ. తత్ "విక్రమ్యైనం మృధే హత్వా లోకా నాధేహి శర్మణీ" తి వచః. అగ్రహీత్ గృహీతవాన్. ౧

తతః వచోగ్రహణానంతరం, అకుతోభయం కుతశ్చి దభీతం. అతఏవ, ముఖతః అభిముఖత, శ్చరంతం. సపత్నం అసురం అక్షజో బ్రహ్మణో ఘ్రాణేంద్రియా దావిర్భూతో భగవాన్, ఉత్పత్య ఉద్ధృత్య. గదయా, హనౌ కపోలాధోదేశే, జఘాన. ౨

సా భగవత్ప్రయుక్తా, అప్రాప్తైవ గదా, తేనాఽసురేణ కర్త్రా గదయా. హతా, భగవత్కరాత్. విహతా చ్యుతా సతీ విఘూర్ణితా ధ్వనయంతీ. ఆపతత్, తతో రేజే రరాజ, త-ద్భగవత్కరా ద్విహత్య పతనం, అద్భుతం పశ్యతా మాశ్చర్య మివాఽభూత్. ౩

(హిరణ్యాక్షవధః)

స తదా లబ్ధతీర్థోఽపి న బబాధే నిరాయుధమ్,
స మ్మానయ న్మృధే ధర్మం విష్వక్సేనం ప్రకోపయన్. ౪

గదాయా మపవిద్ధాయాం హాహాకారే చ నిర్గతే,
మానయామాస తద్ధర్మం సునాభ చాస్మర ద్విభుః. ౫

తం వ్యగ్రచక్రం దితిపుత్రాభిధేన స్వపార్షదముఖ్యేన విషజ్జమానమ్,
చిత్రా వాచ స్తద్విదాం ఖేచరాణాం తత్రస్మాసన్ స్వస్తి తేఽముం జహీతి. ౬

స తం నిశామ్యాఽఽత్తరథాంగ మగ్రతో వ్యవస్థితం పద్మపలాశలోచనమ్,
విలోక్య చామర్షపరిప్లుతేంద్రియో రుషా స్వదంతచ్ఛద మాదశ చ్ఛ్వసన్. ౭

సోఽసుర, స్తదా, లబ్ధతీర్థోపి లబ్ధావకాశోపి నిరాయుధం, విష్వక్సేనం భగవంతం, మృధే యుద్ధే, ధర్మం, సమ్మానయన్. ప్రకోపయ న్నపి న బబాధే న ప్రాహరత్. "స మృధే" ఇతి పాఠేతు స లబ్ధతీర్థోపి న బబాధే, సః మానయన్ బభూవేతి వాక్యభేదేనాఽన్వయా దపౌనరుక్త్యం బోధ్యమ్. ౪

గదాయా మపవిద్ధాయాం స్వహస్తా ద్విహతాయాం సత్యాం, పతితాం. హాహాకారే చ నిర్గతే సతి, విభు ర్భగవాన్. తస్య దైత్యస్య, ధర్మం నిరాయుధాబాధనరూపం ధర్మం, మానయామాస బహ్వమన్యత. సునాభం చక్రం. మస్మర చ్చ, స్మరణేన స్వహ స్తస్థిత మకరో దిత్యర్థః. ౫

తం భగవతా స్మృతం దితిపుత్రాభిధేన దితిపుత్ర ఇతి నామ్నా వ్యవహ్రియమాణేన, స్వపార్షదముఖ్యేన, విషజ్జమానం విశేషేణ సంగం ప్రాప్నువన్తం, వ్యగ్రచక్రం సంభ్రమయుక్తం చక్రం ప్రతి, దృష్ట్వేతి శేషో వా. తద్విదాం తచ్చక్రప్రభావవిదాం, ఖేచరాణాం, చిత్రాః బహువిధాః వాచః. అము మసురం జహి, తే స్వస్త్య స్త్విత్యేవమాదికాః, తత్ర యుద్ధదేశే, ఆసన్ స్మ. ౬

సః అసురః, పద్మపలాశాక్షం, ఆత్తం ధృతం రథాంగం చక్రం యేన తం. భగవంతం. నిశమ్య దృష్ట్వా. అగ్రతో వ్యవస్థితం చ. విలోక్య అమర్షేణ క్రోధేన, పరిప్లుతాని క్షుభితా నీంద్రియాణి యస్య సః, రుషా క్రోధేన, శ్వసన్ నిశ్వసన్, స్వదంతచ్ఛదం స్వాధరోష్ఠం,. ఆదశత్ సమంతా ద్దష్టవాన్. ౭

కరాళదంష్ట్ర శ్చక్షుర్భ్యాం సంచక్షాణో దహన్నివ,
అభిద్రుత్య స్వగదయా హతో౽సీ త్యహన ద్ధరిమ్. ౮

పదా సవ్యేన తాం సాధో ర్భగవా న్యజ్ఞసూకరః,
లీలయా మిషత శ్శత్రోః ప్రాహర ద్వాతరంహసమ్. ౯

ఆహ చాయుధ మాధత్స్వ ఘటస్వ త్వం జిగీషసి,
ఇత్యుక్త స్స వరాహాయ తాం గదాం వ్యనద ద్భృశమ్. ౧౦

తాం స ఆపతతీం వీక్ష్య భగవా న్సమవస్థితః,
జగ్రాహ లీలయా ప్రాప్తాం గరుత్మా నివ పన్నగీమ్. ౧౧

స్వపౌరుషే ప్రతిహతే హతమానో మహాసురః,

కరాళదంష్ట్రః భయఙ్కరదంష్ట్రో౽సురః, చక్షుర్భ్యాం, దహన్నివ, సంచక్షాణః పశ్యన్, అభిద్రుత్య అభిముఖ మాగత్య, హరిం భగవంతం, హతో౽సీ త్యుచ్చరన్, స్వగదయా, అహనత్ ప్రజహార. ౮

యజ్ఞసూకరః యజ్ఞమూర్తి రాదిసూకరో భగవాన్. వాతరంహసం వాయువేగాం, తా మప్రాప్తా మేవ గదాం, సవ్యేన పదా వామపాదేన, శత్రోః, ర్మిషతః పశ్యత స్సతః, లీలయా ప్రాహరత్. ౯

తతః, ఆయుధం, ఆధత్స్వ గృహాణ, ఘటస్వ యతస్వ, త్వ మవశ్యం జిగీషసీ, త్యాహ చ ఉక్తవాం శ్చ ఇతి ఏవ, ముక్తః, సః అసురః, తయా గదాతాడితయా పునర్గృహీతయా గదయా, భూయః పున, ర్భగవంతం, తాడయన్, భృశం వ్యనదత్. ౧౦

తాం అసురేణ ప్రయుక్తాం, ఆపతంతీ మాగచ్ఛంతీం, గదాం, వీక్ష్య, భగవాన్, సమవస్థితః యథావ దేవా౽వతిష్ఠన్. ప్రాప్తాం స్వసమీపం ప్రాప్తాం, గదాం, గరుత్మాన్, పన్నగీం సర్పీ మివ, లీలయా జగ్రాహ. ౧౧

ఏవం స్వపౌరుషే స్వశౌర్యే, ప్రతిహతే నిహతే సతి, హతః విగతః మానో గర్వో యస్య,

నైచ్ఛద్గదాం దీయమానాం హరిణా విగతప్రభః. ౧౨

జగ్రాహ త్రిశిఖం శూలం జ్వలజ్జ్వలనలోలుపమ్,
యజ్ఞాయ ధృతరూపాయ విప్రాయాఽభిచరన్యథా. ౧౩

తదోజసా దైత్యమహాభటార్పితం చకాసదంతఃఖఉదీర్ణదీధితి,
చక్రేణ చిచ్ఛేద నిశాతనేమినా హరి ర్యథా తార్క్ష్యపతత్ర ముజ్ఝితమ్. ౧౪

వృక్ణే స్వశూలే బహుధాఽరిణా హరేః ప్రత్యేత్య విస్తీర్ణ మురో విభూతిమత్.
ప్రవృద్ధరోష స్సకఠోరముష్టినా నద న్ప్రహృత్యాఽంతరధీయతాఽసురః. ౧౫

సోఽసురః, అతఏవ. విగతప్రభః వినష్టతేజాః, హరిణా దీయమానా మపి. గదాం. నైచ్ఛత్. గ్రహీతు మితి శేషః. ౧౨

కింతు త్రిశిఖం తిస్రః శిఖాః అగ్రభాగాః యస్య తం, జ్వలన్, యో జ్వలనోఽగ్ని స్తద్వ ల్లోలుపం స్వకార్యకరణే వ్యగ్రం. శూలం. ధృతవరాహరూపాయ. యజ్ఞాయ యజ్ఞమూర్తయే. జగ్రాహ ప్రాహిణోత్. యజ్ఞాయ ధృతరూపాయేతి. సర్వయజ్ఞలింగే సర్వయజ్ఞభోక్తరి తత్ఫలప్రదే స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యవరాహరూపే భగవతి శూలస్య స్వకార్యాకరణం సూచితం. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి విప్రాయ బ్రహ్మవిదం విప్ర ముద్దిశ్య. అభిచరన్ మారణయోగం కుర్వన్, యథా న మారయతి, తథేత్యర్థః. ౧౩

ఓజసా వీర్యేణ. దైత్యానాం మధ్యే మహాభటేన మహాశూరేణ. అర్పితం ప్రయుక్తం, ఉదీర్ణా ఉద్గతా దీధితి ర్యస్య తత్, అంతః ఖే ఆకాశమధ్యే. చకాసతం ప్రకాశమానం. తత్త్రిశూలం. నిశాతనేమినా నిశితధారేణ. చక్రేణ, చిచ్ఛేద. హరి రింద్రో, యథా ఉజ్ఝితం తార్క్ష్యపతత్రం తార్క్ష్యేణోజ్ఝితం త్యక్తం పతత్ర మివే త్యర్థః. పురా కిల దేవా న్నిర్జిత్యాఽమృతకలశం నయతా గరుడే నేంద్రప్ర యుక్తస్య వజ్రాయుధస్యాఽమోఘస్య మానం దాతుం పత్ర మేకం త్యక్తం, తచ్చేంద్రో వజ్రేణ చిచ్ఛేదేతీతిహాసోఽత్రానుసంధేయః. ౧౪

అరిణా చక్రేణ, స్వశూలే బహుధా, వృక్ణే ఛిన్నే సతి, ప్రవృద్ధః రోషో యస్య, సోఽసురః, ప్రత్యేత్య అభిముఖ మాగత్య, స్వకఠినతరముష్టినా, విభూతిమత్ లక్ష్మ్యా ఆశ్రయభూతం, విస్తీర్ణం. హరే ర్భగవతః, ఉరః వక్షః నదన్, ప్రహృత్య ప్రతాడ్య, అన్తరధీయత అంతర్హితవాన్. ౧౫

తేనేత్థ మాహతః క్షత్త ర్భగవా నాదిసూకరః,
నాకమ్పత మనాక్చాఽపి స్రజా హత ఇవ ద్విపః. ౧౬

అథోరుధా సృజ న్మాయా యోగమాయేశ్వరే హరౌ.
యా విలోక్య ప్రజా స్త్రస్తా మేనిరేఽస్యోపసంయమమ్. ౧౭

ప్రవవు ర్వాయవ శ్చండా స్తమః పాంసవ మైరయన్,
దిగ్భ్యో నిపేతు ర్గ్రావాణః క్షేపణైః ప్రహితా ఇవ. ౧౮

ద్యౌ ర్నష్టభగణాఽభ్రౌఘైః సవిద్యు త్స్తనయిత్నుభిః,
వర్షద్భిః పూయవిణ్మూత్రకేశాస్థీని చాఽసకృత్. ౧౯

గిరయః ప్రత్యదృశ్యంత నానాయుధముచోఽనఘ.

హేక్షత్తః, తేన అసురేణ, ఇత్థం ముష్టినా, ఆహతః తాడితః, ఆదివరాహో భగవాన్, మనాక్ [ఈ]షదపి, నాఽకమ్పత న చలితవాన్, స్రజా పుష్పదామ్నా, హతో గజ ఇవ. ౧౬

అథ అంతర్ధానానంతరం, యోగమాయేశ్వరే యుజ్యంత ఇతి యోగాః, తాసాం, మాయానా, మీశ్వరే స్వసంబంధినీనా మాశ్చర్యశక్తీనాం నేతరి హరౌ భగవతి, ఉరుధా బహుధా, మాయాః, అసృజత్. కథంభూతా మాయా. యా అసృజ దిత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ, యాః మాయాః. విలోక్య దృష్ట్వా. త్రస్తా భీతా. స్సర్వాః ప్రజాః. అస్య విశ్వస్య, ఉపసంయమం ప్రలయం. మేనిరే ఆమన్యంత. ౧౭

మాయాః ప్రపంచయతి (ప్రవవు రిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) ప్రచండాః ప్రచండవేగాః, వాయవః. పాంసవం పాంసుకృతం, తమః. పైరిరయన్. ప్రవవుః ప్రసృతవంతః, గ్రావాణః అశ్మానః, దిగ్భ్యః. క్షేపణైః యంత్రవిశేషైః, ప్రహితాః ప్రయుక్తా ఇవ. ౧౮

పూయం దుర్గంధి అసృగ్రక్తం, విట్ విష్ఠాపూయాదీ న్యసకృత్ పునః పున ర్వర్షద్భిః సవిద్యు త్స్తనయిత్నుభిః విద్యుత్సహితం యథా తథా ధ్వనద్భి ర్మేఘైః ద్యౌ ర్నష్టభగణా నష్టో నక్షత్ర గణో యస్యా స్సా అభూత్. నష్టభగణేత్యనేన చతుర్ముఖోక్తసంధ్యావేలాతిక్రమ స్సూచితః, అహ్నినక్షత్రాణా మసంభవాత్. ౧౯

గిరయః పర్వతాః, నానాయుధముచః నానాయుధం ముంచంతః, ప్రత్యదృశ్యంత దృష్టా

(హిరణ్యాక్షవధః)

దిగ్వాససో యాతుధాన్య శ్శూలిన్యో ముక్తమూర్ధజాః. ౨౦

బహుభి ర్యక్షరక్షోభిః పత్త్యశ్వరథకుంజరైః,
ఆతతాయిభి రుత్సృష్టా హింస్రావాచోఽతివైశసాః. ౨౧

ప్రాదుష్కృతానాం మాయానా మాసురీణాం వినాశయన్,
సుదర్శనాస్త్రం భగవా న్ప్రాయుంక్త దయితం త్రిపాత్. ౨౨

తదా దితే స్సమభవ త్సహసా హృది వేపథుః,
స్మరన్త్యా భర్తు రాదేశం స్తనాచ్చాసృ క్ప్రసుస్రువే. ౨౩

వినష్టాసు స్వమాయాసు భూయ శ్చాభ్యేత్య కేశవమ్,

బభూవుః, తథా యాతుధాన్య శ్చ, ప్రత్యదృశ్యంత, కథంభూతాః, దిగ్వాససః దిగమ్బరాః, శూలిన్యః శూలధారిణ్యః, ముక్తాః ప్రసారితాః మూర్ధజాః కేశా యాసాం తాః. ౨౦

(తథా,) ఆతతాయిభిః హింసాశీలైః బహుభిః యక్షరక్షోభిః, పత్తిః పదాతిః, పత్త్యాదిభి శ్చ, ఉత్సృష్టాః ప్రయుక్తాః, అతివైశసాః అత్యుగ్రాః, హింస్రాః క్రూరాః, ఛింధిభింధీ త్యేవంరూపాః, వాచః, ప్రత్యశ్రూయంత, అశ్వాదిశబ్దై రశ్వాద్యారూఢా ఉచ్యంతే. ౨౧

(ప్రాదుష్కృతానాం) ప్రాదుర్భూతానాం ఆసురీణా మసురసంబంధినీనాం, మాయానాం, వినాశయన్ వినాశయితుం, మాయానా మితి ద్వితీయార్థే షష్ఠీ. "వినాశన మితి పాఠే తు" యథా శ్రుతైవ షష్ఠ్యుపపన్నా, దయితం స్వస్య నిరతిశయప్రియం, సుదర్శనాస్త్రం, త్రిపా ద్భగవాన్. త్రిపాచ్ఛబ్దేన త్రిపాద్విభూతిమా నుపచారా ద్వివక్షితః, ప్రాయుఙ్క్త ప్రయుక్తవాన్. ౨౨

(తదా) భర్తుః కశ్యపస్య. ఆదేశం లోకభావనో భగవా నవతీర్యోర్వ్యా మిత్యేవంరూపం నిదేశం, స్మరంత్యా దితేః, హృది, సహసా ఆశు, వేపథుః కమ్పః, సమభవత్ ఉత్పన్నః, స్తనాత్, అసృక్ రుధిరం చ, ప్రసుస్రువే. ౨౩

(స్వమాయాసు) వినష్టాసు సతీషు. అసురః, భూయః పున శ్చ, అభిముఖ మాగత్య, రుషా.

రుషోపగూహమానోఽముం దదృశేఽవస్థితం బహిః. ౨౪

తం ముష్టిభి ర్వినిఘ్నంతం వజ్రసారై రధోక్షజః,
కరేణ కర్ణమూలేఽహన్యథా త్వాష్ట్రం మరుత్పతిః. ౨౫

స ఆహతో విశ్వసృజా హ్యవజ్ఞయా పరిభ్రమద్గాత్రఉద స్తలోచనః,
విశీర్ణబాహ్వంఘ్రిశిరోధరోఽపత ద్యథా నగేంద్రో లులితో నభస్వతా. ౨౬

క్షితౌ శయానం త మకుంఠవర్చసం కరాళదంష్ట్రం పరిదష్టదచ్ఛదమ్,
అజాదయో వీక్ష్య శశంసు రాగతా అహో ఇమాం కోఽను లభేత సంస్థితిమ్. ౨౭

యం యోగినో యోగసమాధినా రహో ధ్యాయంతి లింగా దసతో ముముక్షయా,

కేశవం భగవంతం ఉపగూహమానః బాహ్వో రంతరే నిధాయ, సంఘట్టయన్, అముం కేశవం, బహిః బాహుమధ్యా ద్బహి, రవస్థితం దదృశే. ౨౪

(వజ్రసారైః) వజ్రవ దేవాఽభేద్యైః, ముష్టిభిః, నిఘ్నంతం తాడయంతం, త మసురం. కరేణ హస్తేన, కర్ణమూలే, అహన్ జఘాన, యథా, మరుత్పతి రింద్రః. త్వాష్ట్రం విశ్వరూపమ్. ౨౫

(విశ్వసృజా) భగవతా, అవజ్ఞయా నిమిత్తభూతయా, ఆహత, స్సోఽసురః, భగవద్భాగవతావహేళన మేవ తద్వధనిమిత్త మిత్యవజ్ఞయేత్యనేన సూచితం. పరిభ్రమత్ గాత్రం శరీరం యస్య, ఉద స్తే బహి ర్నిర్గతే లోచనే యస్య, విశీర్ణాః క్షిప్తాః బాహ్వాదయో యస్య, సోఽపతత్, యథా, నభస్వతా వాయునా, లులితః ఉత్పాటితః, నగేంద్రః మహాద్రుమః. ౨౬

క్షితౌ భూమ్యాం, శయానం. తథాప్యప్రతిహతతేజస్కం. భయంకరదంష్ట్రం, పరితో దష్టాధరోష్ఠం, త మసుర. మాగతా, అజాదయో బ్రహ్మాదయో వీక్ష్య దృష్ట్వా. శశంసుః ప్రశశంసుః. తదేవాహ, అహో ఆశ్చర్యం, ఇమాం ఈదృశీం, భగవతేత్యర్థః, సంస్థితిం మరణం. కోను లభేత న కోపీత్యర్థః, ౨౭

ఏతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (యోగినః) అసతః అచేతనపరిమాణా, ల్లింగా ద్దేహాత్, ముముక్షయా మోక్తు మిచ్ఛయా. సంసారనివృత్తయ ఇత్యర్థః, యోగసమాధినా సమాధియోగేన యద్వా, కర్మజ్ఞానయోగాభ్యాం యుక్తో య స్సమాధి స్తేన, యద్వా, యుజ్యంత ఇతి యోగాః,

(హిరణ్యాక్షవధః)

తస్యైష దైత్యఋషభః పదాహతో ముఖం ప్రపశ్యం స్తను ముత్ససర్జ హ. ౨౮

ఏతౌ తౌ పార్షదా వస్య శాపా ద్యాతా వస ద్గతిమ్,
పునః కతిపయై స్థానం ప్రపత్స్యేతేహ జన్మభిః. ౨౯

దేవా ఊచుః—

నమో నమస్తేఽఖిలయజ్ఞతంతవే స్థితౌ గృహీతామలసత్త్వమూర్తయే,
దిష్ట్యా హతోఽసౌ జగతా మరుంతుద స్త్వత్పాదభక్త్యా వయ మీశ నిర్వృతాః. ౩౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం హిరణ్యాక్ష మసహ్యవిక్రమం సంసాదయిత్వా హరి రాదిసూకరః,

వివేకవిమోకాదయః, తదుక్తో య స్సమాధి, స్తేన, రహః ఏకాంతే, యం భగవంతం, ధ్యాయంతి, భజంతి. తస్యైవ భగవతః. పదా పాదేన, దైత్యఋషభః దైత్యశ్రేష్ఠో హతః, వరాహస్య పూర్వపాదయో రేవ కరత్వా త్కరేణాఽహ న్నితి పదాహత ఇతి చావిరుద్ధం, ముఖం భగవతో ముఖం, ప్రపశ్యన్, తనుం శరీరం. ఉత్ససర్జ, తత్యాజ. హేత్యాశ్చర్యే. ౨౮

ఏతౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ. అస్య భగవతః పార్షదౌ, శాపాత్. అసద్గతిం అసురయోనిం, యాతౌ ప్రాప్తౌ. పునః కతిపయైః జన్మభిః, స్థానం భగవతః స్థానం, ప్రపత్స్యేతే గమిష్యతః. ౨౯

ఏవం తత్సంస్థితిం ప్రశస్య భగవంత మాహు ర్దేవాః అఖిలయజ్ఞతంతవే సమస్తయజ్ఞాచ్ఛిత్తిహేతవే ప్రవర్తకాయేత్యర్థః. స్థితౌ జగద్రక్షణే నిమిత్తే గృహీతా స్వేచ్ఛోపాత్తా, అమలా రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధా సత్త్వమూర్తి ర్యేన తస్మై, తే నమో నమః. ఆదరా ద్ద్విరుక్తిః. జగతాం లోకానా, మరుంతుదః మర్మభేత్తా, అయ మసురః, దిష్ట్యా దైవా, ద్ధతః. హేఈశ. త్వత్పాదయోః భక్త్యా, వయం నిర్వృతాః సుఖితాః, త్వత్పాదభక్తి రేవాఽభిలషిత శ్రేయస్సాధనీ, అతఏవ వయం నిరస్తశత్రవ స్సుఖితా ఇతి భావః. ౩౦

ఏవం విదురేణ "తేనైవ తు మునిశ్రేష్ఠ హరిణా యజ్ఞమూర్తినే" త్యాదినా పృష్టం,

జగామ లోకం స్వ మఖండితోత్సవం సమీడితః పుష్కరవిష్టరాదిభిః. ౩౧

మయా యథాఽనూక్త మవాదితే హరేః కృతావతారస్య సుమిత్రచేష్టితమ్,
తథా హిరణ్యాక్ష ఉదారవిక్రమో మహామృథే క్రీడనవ న్నిరాకృతః. ౩౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి కౌషారవాఖ్యాతా మాశ్రుత్య భగవత్కథామ్,
క్షత్తాఽఽనందం పరం లేభే మహాభాగవతో నృప. ౩౩

హిరణ్యాక్షవృత్తాంతం సప్రపంచ మభిధాయ తన్నిగమయతి మైత్రేయో ద్వాభ్యామ్. అసహ్యవిక్రమం దుర్ధర్షపరాక్రమం హిరణ్యాక్ష, మేవ ముక్తప్రకారేణ, సంపాదయిత్వా నిహత్య, ఆదిసూకరః, స, భగవాన్ పుష్కరవిష్టరాదిభిః, సమీడిత స్సంస్తుతః, అఖండితః అనంతః ఉత్సవో యస్మిన్ తం, స్వం స్వీయం, లోకం వైకుంఠం జగామ. ౩౧

అతిదుష్కర మిదం భగవతా కృత మితి త్వయా న విస్మయః కార్య ఇత్యాహ (మయేతి) హేసుమిత్ర విదుర, కృతావతారస్య ధృతవరాహరూపస్య, హరే, శ్చేష్టితం. మయా. తే తుభ్యం, అనూక్తం అనుక్రమ్యోక్తం, యథాతథా. యథా అనామూసే నైవాఽవాది కథితం, తథా, ఉదారవిక్రమః హిరణ్యాక్షః, మృధే యుద్ధే, క్రీడనవత్ క్రీడన మివ. నిరాకృతః హతః భగవతేతి శేషః, యథా హిరణ్యాక్ష ఇతి పాఠే తు, యథా యేన ప్రకారేణ, క్రీడనవ ద్భగవతా హిరణ్యాక్షో నిరాకృతః, తం ప్రకార మనతిక్రమ్యైవ యథా సూక్తం గురూక్తి మనతిక్రమ్య. హరే శ్చేష్టితం మయాఽవాదీతి నిగమనపరత్వేనాఽన్వేతవ్యమ్ ౩౨

ఏవం "నిశమ్య వాచో వదతో మునే" రిత్యాదినోపక్రాంతం భగవచ్చరిత్రప్రసక్తాను ప్రసక్త్యా ప్రసక్తస్వాయంభువమనుచరిత్రతదనుప్రసక్తవారాహచరిత్రప్రశ్నోత్తరరూపం విదుర మైత్రేయసంవాద ముపసంహరతి భగవాన్ శ్రీశుకో యావ దధ్యాయపరిసమాప్తి (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ, కౌషారవాఖ్యాతాం మైత్రేయకథితాం, భగవత్కథాం భగవత్కథాగర్భాం, స్వాయంభువకథా మిత్యర్థః. భగవత్కథాయా ఏవ ప్రాధాన్యేన కథనీయత్వాత్ భగవత్కథా మితి నిర్దేశః, భగవత్కథానిగమనేనైవ తదుపక్రమరూపా స్వయంభువకథా నిగమితప్రాయై వేత్యభిప్రేత్య భగవత్కథా మిత్యుక్తం. ఆశ్రుత్యాఽఽకర్ణ్య, మహాభాగవతః, క్షత్తా విదురః. ఉత్కృష్ట మానందం, లేభే లబ్ధవాన్, హేనృప పరీక్షిద్రాజ, మహాభాగవత ఇతి హేతుగర్భం, యతోఽసౌ క్షత్తా మహాభాగవత స్తతో భగవత్కథా మాశ్రుత్య పరమానందం లేభే ఇత్యర్థః. ౩౩

(హిరణ్యాక్షవధః)

అన్యేషాం పుణ్యశీలానా ముద్దామయశసాం కథామ్,
ఉపశ్రుత్య భవే న్మోద శ్రీవత్సాఙ్కస్య కిం పునః. 34

యో గజేంద్రం ఝషగ్రస్తం ధ్యాయంతం చరణామ్బుజమ్,
క్రోశంతీనాం కరేణూనాం కృచ్ఛ్రా చ్చామోచయ ద్ద్రుతమ్. 35

తం సుఖారాధ్య మృజుభి రనన్యశరణై ర్నృభిః,
కృతజ్ఞః కో న సేవేత దురారాధ్య మసాధుభిః. 36

యో వై హిరణ్యాక్షవధం మహాద్భుతం విక్రీడితం కారణసూకరాత్మనః,

ఏతదేవ కైముత్యనయే నాహ (అన్యేషా మితి.) పుణ్యశీలానాం పవిత్రాచారాణాం, ఉద్దామయశసాం ఉదీర్ణకీర్తిమతాం, అన్యేషా మపి. కథా. మాశ్రుత్య, మోదో, భవేత్, శ్రీవత్సాంకస్య భగవతః, కథా ముపశ్రుత్య మోదో భవేదితి కింపున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. 34

ఏవం కైముత్యనయేన భగవత్కథాశ్రవణా దానందావాప్తి మభిధాయ ఆశ్రితార్తినిరసనైక శీలస్యా౾౾శ్రితసులభస్యా౾ర్థిపురుషార్థదస్య భగవతః కథాం కృతఘ్న మంతరేణ కో న సేవేతేత్యాహ ద్వాభ్యామ్. (య ఇతి.) ఝషేణ మకరేణ, గ్రస్తం గృహీతం. స్వచరణామ్బుజం ధ్యాయంతం గజేంద్రం కరేణూనాం హస్తినీనాం క్రోశంతీనాం రుదంతీనాం సతీనాం, యో భగవాన్ కృచ్ఛ్రాత్ ఝషగ్రహణదుఃఖాత్, ద్రుత మాశు, అమోచయత్ త్యాజితవాన్. 35

(తం) భగవంతం, కథంభూతం, అనన్యశరణైః రక్షకాంతరహీనైః నృభి ర్నరైః ఋజుభి రుపాయై రితి శేషః, సుఖేనా౾౾రాధయితుం శక్యం, అసాధుభి, ర్దురారాధ్యం కృతజ్ఞః, కో, న సేవేత కృతఘ్నానంతరేణ సర్వో౾పి సేవేతై వేత్యర్థః. 36

ఏవం భగవత్కథా సర్వై రప్యుపాదేయేత్యభిధాయ ప్రకృతహిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతశ్రవణ కీర్తనానుమోదనఫల మవాంతరం ప్రధానం చాహ (యో వై ఇతి ద్వాభ్యామ్.) మహాద్భుతం భృశం విస్మయనీయం, కారణసూకరాత్మనః జగద్రక్షణకారణా ద్ధృతసూకరశరీరస్య, భగవతో, విక్రీడితం క్రీడారూపం, హిరణ్యాక్షవధం, యో ద్విజః, శృణోతి, గాయతి కథయతి, అనుమోదతే అభినందతి వా.

శృణోతి గాయ త్యనుమోదతేఽఞ్జసా విముచ్యతే బ్రహ్మవధా దపి ద్విజః. ३८

ఏత న్మహాపుణ్య మలం పవిత్రం ధన్యం యశస్యం పద మాయు రాశిషామ్,
ప్రాణేంద్రియాణాం యుధి శౌర్యవర్ధనం నారాయణోఽంతే గతి రఙ్గ శృణ్వతామ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
హిరణ్యాక్షవధో నామైకోనవింశోఽధ్యాయః.

సః. అంజసా ఆశు, బ్రహ్మవధాత్ "బ్రహ్మహత్యాశ్వమేధాభ్యాం నాపరం పుణ్యపాపయో" రితి నిరతిశయపాపత్వేన కీర్తితాత్ బ్రహ్మవధా దపి, విముచ్యతే త్యజ్యతే. ३८

ఏత ద్ధిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతరూపం భగవచ్చరితం, మహాపుణ్యసంపాదకం, అతఏవ, అలం భృశం, పవిత్రం, ధన్యం ధనసంపాదకం, యశస్యం యశస్సంపాదకం, ఆయుషః, ఆశిషాం ప్రార్థిత పురుషార్థానాం చ, పదం, పద్యతేఽనేనేతి పదం సాధనం, యుధి యుద్ధే ప్రాణానా మింద్రియాణాం చ, శౌర్యవర్ధనం సామర్థ్యవర్ధనం, ఏవ మవాంతరఫల ముక్తం, ప్రధానఫల మాహ- అంగ హేరాజన్, శృణ్వతాం నృణాం, అంతే దేహాంతే, నారాయణో గతిః ఫలం, తత్ప్రాప్తి రేవ ఫల మిత్యర్థః. ३०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధనమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశో ఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

మహీం ప్రతిష్ఠా మధ్యాస్య సౌతే స్వాయంభువో మనుః,
కా న్యన్వతిష్ఠ ద్ద్వారాణి మార్గాయాఽవరజన్మనామ్. ౧

క్షత్తా మహాభాగవతః కృష్ణస్యైకాంతిక స్సుహృత్,

అథ వింశోఽధ్యాయః

ద్వితీయస్కంధాంతే "యథాసౌ భగవా న్సూత క్షత్తా భాగవతోత్తమ" ఇత్యాదినా విదుర మైత్రేయసంవాదో రాజ్ఞా పృష్టః, శుకేనోక్తః, అతో రాజశుకప్రశ్నోత్తరానుసారేణైవ, విదుర మైత్రేయసంవాదం వర్ణయామీత్యుపక్రమ్య, సూతేన ఏకోనవింశత్యధ్యాయగణేన వర్ణితే సతి, పునః శౌనకః "స వై స్వాయంభువ స్సమ్రా" డిత్యాదినా విదురపృష్టం "యదా స్వభార్యయా సాక" మితి మైత్రేయేణోపక్రాంతం స్వాయంభువచరిత్రం, ప్రష్టుకామః, పరమప్రకృతా న్, దశమాధ్యాయాదా అంతర్హితే భగవతి బ్రహ్మే లోకపితామహః. ప్రజా స్ససర్జ కతిధేతి విదురపృష్టా న్దైహికమానసిక ప్రజాసృష్టిభేదా న్కాంశ్చి న్మైత్రేయేణ వర్ణితా నేవ, సూతముఖా దాశ్రుత్యాఽవశిష్టాం స్తద్భేదా న్ప్రకృతమనుచరితం పృచ్ఛతి (మహీ మిత్యాదిభి ర్నవభిః) యద్యపి పారీక్షత ప్రశ్న ఏవ శౌనకేన ప్రష్టవ్యః, శుకోత్తర మేవ సూతేనాపి వక్తవ్యం న తు విదురపృష్టం ప్రష్టవ్యం, నాపి మైత్రేయేణోక్తం సూతేన వక్తవ్యం సూతశౌనకసంవాదస్య శుకపరీక్షిత్సంవాదరూపత్వా. త్తథాపి విదుర ప్రశ్న ప్రశ్నేనైవ పారీక్షితప్రశ్నోపి పృష్టప్రాయ ఇత్యభిప్రేత్య సాక్షా ద్విదుర ప్రశ్న మేవ పృచ్ఛతి శౌనకః. హే సౌతే సూతస్య రోమహర్షణస్య పుత్ర, మహీం భూమిం, ప్రతిష్ఠాం యథాస్థానం. అధ్యస్య ప్రాప్య, స్వాయంభువో మనుః అవర మర్వాచీనం జన్మ యేషాం తేషాం, మార్గాయ మృగ్యత ఇతి మార్గః, ధర్మాదిచతుర్విధరూపః పురుషార్థ. స్తస్మై. కాని ద్వారాణి ఉపాయా న్, అన్వతిష్ఠత్ అనుతిష్ఠితవా న్. యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ ఇతి న్యాయేన కా న్పురుషార్థోపాయా న్, లోకమర్యాదా పాలనాయ స్వయ మన్వతిష్ఠ దిత్యర్థః. ౧

ఏవం ప్రకృతం మనుచరితం పృష్ట్వా పరమప్రకృతప్రజాసృష్టిభేదాః వైదురికప్రశ్న ప్రశ్నేనైవ పృష్టప్రాయా ఇత్యభిప్రేత్య వైదురికప్రశ్నపిపృచ్ఛిషయా ప్రథమం విదురం ప్రశంసతి

య స్తత్యాజాఽగ్రజం కృష్ణే సాపత్య మఘవా నితి. ౨

ద్వైపాయనా దనవమో మహత్త్వే తస్య దేహజః,
సర్వాత్మనా శ్రితః కృష్ణం తత్పరాం శ్చాప్యనువ్రతః, ౩

కి మన్వపృచ్ఛ న్మైత్రేయం విరజా స్తీర్థసేవయా,
ఉపగమ్య కుశావర్త ఆసీనం తత్త్వవిత్తమమ్. ౪

తయో స్సంవదతో స్సూత ప్రవృత్తా హ్యమలాః కథాః,

(క్షత్తేత్యాది ద్వాభ్యామ్) క్షత్తా విదురః మహాభాగవతః నిరతిశయభగవద్భక్తియుక్తః అతఏవ కృష్ణస్య భగవతః. ఐకాంతికః అసాధారణ, స్సుహృత్ నిరతిశయప్రీతివిషయః, అత్ర "ప్రియో హి జ్ఞానినోత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి భగవదుక్తరీత్యా, భగవా నపి తస్య సుహృదితి బోధ్యం, సుహృత్త్వ మేవ స్పష్టయతి. యః క్షత్తా, సాపత్యం దుర్యోధనాద్యపత్యసహితం, అగ్రజం ధృతరాష్ట్రం. కృష్ణే భగవతి, అఘవాన్ కృతాపరాధ ఇతి, తత్యాజ త్యక్తవాన్, శ్రీకృష్ణోక్తమంత్రానాదరా ద్భగవత్ప్రియేషు ధర్మమర్యాదానువర్తిషు పాండుతనయేషు ద్రోహాచరణాచ్చ కృష్ణే అఘవా నితి భావః. ౨

కించ మహత్త్వే మాహాత్మ్యే, ద్వైపాయనాత్, ద్వైపాయనదేహజో విదురః, అనవమః అన్యూనః సర్వాత్మనా సమస్తభావేన మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృ ద్గతి శ్చ నారాయణ ఇత్యుక్తభావే నేత్యర్థః, కృష్ణం భగవంత మాశ్రితః, తత్పరాన్ భగవత్పరాం శ్చ, అనువ్రతః అనువర్తమానః. సేవమాన ఇత్యర్థః. ౩

ఏవం విదురం ప్రస్తుత్య తత్పృష్ట మనుపృచ్ఛతి (కి మిత్యాదిభి స్త్రిభిః,) తీర్థానాం గంగాది పుణ్యతీర్థానాం, సేవయా త్రిషవణస్నానాదినా, విరజాః విధూతబాహ్యాభ్యంతరమలః, విదురః కుశావర్తే హరిద్వారకుశావర్తబిల్వకనీలపర్వతకన్యలాఖ్యాని పంచతీర్థాని గంగాద్వారి సంతి, తత్ర కుశావర్తే ఆసీనం, తత్త్వవిదగ్రేసరం, మైత్రేయ, ముపగమ్య ప్రణిపాతపురస్సర ముపపద్య. కి మన్వపృచ్ఛత్ అనుపృష్టవాన్. ౪

య త్కి మప్యఽపృచ్ఛత్, కిం త దిత్యత్రాహ - హేసూత, తయో ర్విదురమైత్రేయయోః స్సంవదతో స్సంవాదం కుర్వతో స్సతోః, అమలాః శ్రుణ్వన్ లోకపావన్యః, కథాః భగవత్కథాః,

(మనువంశవర్ణనం)

ఆపో గాంగా ఇవా౽ఘఘ్న్యో హరేః పాదామ్బుజాశ్రయాః. ౫

తా నః కీర్తయ భద్రం తే కీర్తన్యోదారకర్మణః,
రసజ్ఞః కో ను తృప్యేత హరిలీలామృతం పిబన్. ౬

ఏవ ముగ్రశ్రవాః పృష్ట ఋషిభి ర్నైమిశాయనైః,
భగవ త్యర్పితాధ్యాత్మ స్తా నాహ శ్రూయతా మితి. ౭

శ్రీ శుక ఉవాచ—

హరే ర్ధృతక్రోడతనో స్స్వమాయయా నిశమ్య గోరుద్ధరణం రసాతలాత్,

ప్రవృత్తాః భవేయుః, అమలత్వే దృష్టాంతః హరే ర్భగవతః, పాదామ్బుజాశ్రయాః పాదామ్బుజ ప్రసూతాః, అఘఘ్న్యః ఉపస్పృశతా మఘనివర్తకాః, గాంగాః గంగాసంబంధిన్యః ఆప ఇవేతి, ౫

కీర్తన్యోదారకర్మణః కీర్తనీయజగద్వ్యాపారాదివిస్తరచేష్టితస్య, భగవతః తాః కథాః, నః అస్మభ్యం, కీర్తయ కథయ. తే తుభ్యం, భద్రం మంగళ మస్తు. పునః పున ర్భగవత్కథా మేవ కిం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ- రసజ్ఞః భగవత్కథారసజ్ఞః హరే ర్లీలైవ అమృతం. త త్పిబన్ కో౽ను తృప్యేత న కో౽పీత్యర్థః, అతో౽తృప్యన్ పృచ్ఛామీత్యభిప్రాయః. ౬

నైమిశం నిమిశక్షేత్రం అయనం స్థానం యేషాం, తైః నైమిశక్షేత్రవాసిభిః శౌనకాదిభిః, ఏవ ముక్తప్రకారేణ, పృష్టః, ఉగ్రశ్రవా స్సూతః, భగవతి అర్పితం నిహితం అధ్యాత్మం అంతఃకరణం యేన సః, తా న్నైమిశాయనా న్ప్రతి. శ్రూయతా మిత్యాహ. ఏవంవిధాని వచనా న్యేతద్గ్రన్థకృతా త్రైకాల్యజ్ఞానేన భగవతా బాదరాయణేన స్వకృతగ్రంథస్య తత్తచ్ఛ్రోతృవక్తృక్రమేణ భావినీం ప్రవృత్తి మాలోచ్య తత్సందర్భార్థం న్యస్తాని. అత ఇదం వచనం ద్వైపాయనీయ మేవేతి సాంప్రదాయికాః తచ్ఛిష్యప్రశిష్యై స్సందర్భాయ విరచయ్య న్యస్తా నీత్యపరే. ౭

ఏవ మాపృష్ట స్సూతో వృత్తవారాహకథాశ్రవణజాతహర్షో విదురః ప్రకృతం స్వాయంభువచరితం ప్రక్ష్యన్ పరమప్రకృతాన్ ప్రజాసృష్టిభేదా నపృచ్ఛ దిత్యాహ (హరే రిత్యేకేన.) స్వమాయయా స్వసంకల్పేన, ధృతక్రోడతనో ర్ధృతవరాహరూపస్య. హరే ర్లీలాం లీలరూపం, రసాతలా.

లీలాం హిరణ్యాక్ష మవజ్ఞయా హతం సంజాతహర్షో ముని మాహ భారతః. ౯

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

ప్రజాపతిపతి స్సృష్ట్వా ప్రజాసర్గే ప్రజాపతీన్,
కి మారభత మే బ్రహ్మ న్ప్రబ్రూహ్యవ్యక్తమార్గవిత్. ౯

యే మరీచ్యాదయో విప్రాః య స్తు స్వాయంభువో మనుః,
తే వై బ్రహ్మణ ఆదేశా త్కథ మేత దభావయన్. ౧౦

స ద్వితీయాః కి మసృజ న్స్వతంత్రా ఉత కర్మసు,
ఆహోస్వి త్సంహతా స్సర్వ ఇదం స్మ సమకల్పయన్. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ —

దైవేన దుర్వితర్క్యేణ పరేణాఽనిమిషేణ చ,

ద్గో ర్భూమే, రుద్ధరణం, అవజ్ఞయా, హతం, హిరణ్యాక్షం చ, నిశమ్య శ్రుత్వా, సంజాతహర్షో, భారతః, విదురః, మునిం మైత్రేయం, ఆహ. ఉక్త మేవాహ త్రిభిః- ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనాం పతిః బ్రహ్మా, ప్రజాసర్గే నిమిత్తే, ప్రజాపతీన్, సృష్ట్వా, కి మారభత కి మకురుత, మే మహ్యం. ప్రబ్రూహి హేబ్రహ్మన్, యత స్త్వ మప్యవ్యక్తమార్గవిత్ న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం అతీంద్రియం తస్య మార్గం స్వరూపం వేత్తీతి తథా, అత స్త్వం ప్రబ్రవీతుం సమర్థ ఇత్యర్థః ౮-౯

మరీచ్యాదయో, యే విప్రాః, య శ్చ, స్వాయంభువో మనుః తే వై, బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య, ఆదేశా న్నిదేశా, దేత ద్విశ్వం, కథం, అభావయన్ అసృజన్. ౧౦

కథ మితి స్వాయంభువకల్పసృష్ట మేవం ప్రకారం మునిముఖా న్నిశ్చిచీషయా వికల్పయతి (సద్వితీయా ఇతి.) సద్వితీయా స్సభార్యాః, కి మసృజన్, కింశబ్దః ప్రశ్నే, ఉత ఆహోస్విత్ కర్మసు సృష్ట్యాదివ్యాపారేషు, స్వతంత్రాః భార్యానిరపేక్షాః, ఆహోస్వి త్సర్వే మరీచ్యాదయ, స్సంహతాః పరస్పరసాపేక్షాః, ఇదం విశ్వం సమకల్పయన్ స్మ అసృజన్ స్మ. ౧౧

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ స్సర్గభేదానాం ప్రతిపిపాదయిషయా పూర్వోక్తాం మహదాద్య విద్యాపంచపర్యాంతాం సృష్టి మనువదతి (దైవేనేత్యాదిభి స్సప్తభిః.) దుర్వితర్క్యేణ అచింత్య

(మనువంశవర్ణనం)

జాతక్షోభా ద్భగవతో మహా నాసీ ద్గుణత్రయాత్. ౧౨

రజఃప్రధానా న్మహత స్త్రిలింగో దైవచోదితాత్,
జాత స్ససర్జ భూతాది ర్వియదాదీని పంచశః. ౧౩

తాని చైకైకశ స్స్రష్టు మసమర్థాని భౌతికమ్,
సంహత్య దైవయోగేన హైమ మండ మథాఽసృజత్. ౧౪

ప్రభావేన దైవే నేశ్వరేణ కర్త్రా. పరేణ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణపరమాత్మాత్మకేన, అనిమిషేణ చ కాలేన చ హేతునా. జాతః క్షోభః, కార్యోన్ముఖ్యరూపవ్యాపారో యస్య, తస్మా ద్భగవతః, భగవత్సం బంధినః తచ్ఛరీరభూతా దిత్యర్థః, గుణత్రయా త్సత్వాదిగుణత్రయాత్మకా త్ప్రధానాత్, మహాఞ్ ఆసీత్. అత్ర భగవతో గుణత్రయా దిత్యనేన బ్రహ్మాత్మకప్రధాన స్యోపాదానత్వకథనేన, విశిష్టోపాదా నత్వం, దైవేత్యనేన కేవలస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వం, పరేణ కాలేనేతి కాలస్యాపి పరమాత్మాత్మ కత్వకథనేన బ్రహ్మణ స్సృష్ట్యాదివ్యాపారే ఉపకరణాంతరనైరపేక్ష్యం. అనిమిషేణ గుణత్రయాది త్రికాలప్రదానయో స్సృష్టేః ప్రాగపి సద్భావావగమేన, తదా విజాతీయవస్తుసత్వం. దుర్విత ర్క్యేణేత్యనేన, నిమిత్తత్వోపాదానత్వోపయుక్తాచింత్యసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వసత్యకామత్వాదిప్రభావవత్త్వావ గమేన, స్వగతభేద స్తత్వం. తయో రుపలక్షణత్వేన సజాతీయజీవభేద స్తత్వం చోక్తం భవతి. ౧౨

(దైవేన) భగవతా. చోదితా త్ప్రేరితా, (రజః ప్రధానాత్, మహతః, స్వత స్సత్త్వ ప్రధానత్వేపి మహతః కార్యోన్ముఖ్యదశాయాం రజస స్తమసశ్చ త్వయో రుభయో రప్యనుగ్రాహకత్వేన రజఃప్రధానా దిత్యుక్తం. జాతః, త్రిలింగః పంచమహాభూతజ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మకః, భూతాది రహంకారః, వియదాదీని ఆకాశాదీని, ఆదిశబ్దేన తన్మాత్రాణి జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చోక్తాని. పంచశః ప్రత్యేకం పంచసంఖ్యాకాని ససర్జ. ౧౩

(తాని చ) వియదాదీని, ఏకైకశః పరస్పర మసమేతాని, భౌతిక మండం స్రష్టు మసమర్థా న్యభూవఞ్, అథ దైవయోగేన భగవదనుప్రవేశేన, సమేత్య, అనేన పంచీకరణం వివక్షితం. హైమం ప్రకాశబహులం అండం బ్రహ్మాండం అసృజఞ్. ౧౪

సోఽఽశయిష్టాధిసలిల మండకోశో నిరాత్మకః,
సాగ్రం వై వర్షసాహస్ర మన్వవాత్సీ త్త మీశ్వరః. ౧౫

యస్య నాభే రభూ త్పద్మం సహస్రార్కోరుదీధితి,
సర్వజీవనికాయౌకో యత్ర స్వయ మభూ త్స్వరాట్. ౧౬

సోఽనువిష్టో భగవతా య శ్శేతే సలిలాశయే,
లోకసంస్థాం యథాపూర్వం నిర్మమే సంస్థయా స్వయా. ౧౭

ససర్జ ఛాయయాఽవిద్యాం పంచపర్వాణ మగ్రతః,
తామిస్ర మంధతామిస్రం తమో మోహం మహాతమః. ౧౮

(సః) అండకోశః నిరాత్మకః అధిష్ఠాత్రృచేతనరహితః, అధిసలిలం సలిలే, అనేనాండసృష్టేః ప్రాగుదకసృష్టి రర్థసిద్ధా. ఆశయిష్ట అధ్యవసత్, త మండకోశ, మీశ్వరోఽనిరుద్ధః సాగ్రం సంపూర్ణం సంవత్సరసాహస్రం, అన్వవాత్సీత్ జలవేష్టితం జలపూర్ణ మండం భగవా నధ్యశేతేత్యర్థః ౧౫

కోఽసౌ భగవాన్, యోఽన్వవాత్సీ దిత్యత్రాహ (యస్య) అండే శయానస్య భగవతో, నాభే స్సకాశాత్. సహస్రసంఖ్యాకాఽఽదిత్యవత్ ఉరు ప్రకాశం. పద్మ, మభూత్, స ఈశ్వరోఽవాత్సీ దిత్యర్థః, కీదృశం పద్మం. యన్నాభే రభూ దిత్యత్రాహ - సర్వేషాం జీవానాం. నికాయః సమూహ, స్తస్య. ఓకః స్థానం, యత్ర పద్మే, స్వరాట్ బ్రహ్మా స్వయ, మభూత్ ఉత్పన్నః. తత్పద్మ మభూ దిత్యర్థః. ౧౬

(సః) బ్రహ్మా, భగవతా. అనువిష్టః సంకల్పరూపజ్ఞానేనాఽనుప్రవిష్టః, కోఽసౌ, భగవాన్, యేనాఽనుప్రవిష్ట ఇత్యత్రాహ- సలిలాశయే గర్భోదకస్యాఽంతే. య శ్శేతే, తేనేత్యర్థః, భగవతాఽనుప్రవిష్టో, బ్రహ్మా, యథాపూర్వం పూర్వకల్పానుసారేణ. లోకసంస్థాం లోకానాం, సంస్థానం విన్యాసం స్వయా అసాధారణయా సంస్థయా దేవాదినామరూపాత్మకయా, అకల్పయత్ కృతవాన్. ౧౭

(ఛాయయా) తమోగుణేన, పంచపర్వాణ మవి ద్యాం ససర్జపర్వాణ్యేవాహ (తామిస్ర మిత్యర్ధేన) తామిస్రాదిస్వరూపం తు పూర్వ మేవ ప్రపంచితమ్. ౧౮

(మనువంశవర్ణనం)

విససర్జాఽఽత్మనః కాయం నాభినందం స్తమోమయమ్,
జగృహు ర్యక్షరక్షాంసి రాత్రిం క్షు త్తృట్సముద్భవామ్. ౧౯

క్షు త్తృడ్భ్యా ముపసృష్టా స్తే తం జగ్ధు మభిదుద్రువుః,
మా రక్షతైనం జక్షధ్వ మిత్యూచుః క్షు త్తృడర్దితాః. ౨౦

దేవ స్తానాహ సంవిగ్నో మాం మా రక్షత జక్షత,
అహో మే యక్షరక్షాంసి ప్రజా యూయం బభూవిథ. ౨౧

దేవతాః ప్రభయా దీవ్య న్బ్రహ్మ ప్రముఖతోఽసృజత్,

ఏవం సాధారణీం సృష్టిమనూద్యాఽసాధారణా న్సృష్టిభేదా నాహ యావదధ్యాయం. నాఽభినంద న్ అనభినందన్, తమోమయం తమః ప్రచురం, కాయం ఛాయారూపాం తనుం, విససర్జ, సర్వత్ర తనుత్యాగో నామ. త త్తదవస్థాపరపర్యాయభావత్యాగో వివక్షితః, గ్రహణం చ త త్తద్భావాప త్తిః, యక్షరక్షాంసి, విసృష్టా త్కాయా త్సముత్పన్నాని యక్షరక్షాంసి. త మేవ కాయం, స్వాత్మనాం క్షు త్తృషోః క్షుత్పిపాసయోః సముద్భవో యస్యాం తాం రాత్రిం రాత్రిధర్మరూపేణ పరిణమ్యమానం. జగృహుః. ౧౯

తే యక్షాదయః క్షు త్తృడ్భ్యా, ముపసృష్టాః పీడితాః తం కాయం, జగ్ధుం అత్తుం, అభి దుద్రువుః అభ్యధావ న్, యతో వయం క్షు త్తృడ్భ్యా మర్దితా. స్తత. ఏనం కాయం, పిబేతి కృపయా మా రక్షతేత్యేకే ఊచుః, అపరే పునః జక్షధ్వం భక్షయతేత్యూచుః. ౨౦

దేవో బ్రహ్మా, సంవిగ్నః భీతః, తా న్ యక్షాదీ న్ ప్రతి, మాం మత్కాయం, మా జక్షత న భక్షయత, కింతు, రక్షతేత్యాహ. అహో హే యక్షరక్షాంసి, యూయం, మే, ప్రజాః పుత్రా బభూవిథ జాతాః, ఏవం తమస్స్వభావా జాతా ఇత్యర్థః, తత్ర యే జక్షధ్వ మిత్యూచుః, తే యక్షాః, యే తు మారక్షతేత్యూచుః, తే తు రాక్షసా ఇతి విజ్ఞేయమ్. ౨౧

ప్రభయా ఛాయాప్రతియోగిన్యా తేజసేత్యర్థః, దీవ్య న్ ప్రకాశమానః, బ్రహ్మా, ప్రముఖతః

తేఽహారిషు ర్దేవయంతో విసృష్టాం తాం ప్రభామహః. ౨౨

దేవోఽదేవా౯ జఘనత స్సృజతి స్మాఽతిలోలుపా౯,
త ఏనం లోలుపతయా మైథునాయాఽభిపేదిరే. ౨౩

తతో హస న్స భగవా నసురై ర్నిరపత్రపైః,
అన్వీయమాన స్తరసా క్రుద్ధో భీతః పరాపతత్. ౨౪

స ఉపవ్రజ్య వరదం ప్రపన్నార్తిహరం హరిమ్,
అనుగ్రహాయ భక్తానా మనురూపాత్మదర్శనమ్. ౨౫

పాహి మాం పరమాత్మం స్తే ప్రేషణేనాసృజం ప్రజాః,
తా ఇమా యభితుం పాపాః ఉపక్రామంతి మాం ప్రభో. ౨౬

ప్రాఙ్ముఖం దేవతాః దేవా౯ అసృజత్. తే దేవాః, దేవయంతః ద్యోతమానాః, విసృష్టాం త్యక్తాం. అహః అహర్ధర్మరూపాం, ప్రభాం, అహారిషుః హృతవంతః. ౨౨

దేవః బ్రహ్మా. జఘనతః జఘనాత్, అతిలోలుపా౯ అతీవకామాసక్తా౯, అదేవా నసురా౯ సృజతి స్మ. అతిలోలుప్యేన భావేనాఽసృజత్. తే అదేవాః, అతిలోలుపతయా అతికామాసక్తతయా, మైథునాయ, ఏనం బ్రహ్మాణం, అభిపేదిరే అభితః ప్రాప్తాః. ౨౩

స భగవా౯ బ్రహ్మా, హస౯, నిరపత్రపైః నిర్లజ్జైః, అసురైః, రన్వీయమానః అభిపద్యమానః. అతఏవ, క్రుద్ధో భీత శ్చ, తరసా ఆశు, పరాపతత్ పర్యధావత్. ౨౪

సః బ్రహ్మా, భక్తానా మనుగ్రహాయ, అనురూపం తత్తద్భక్తబుద్ధ్యనురూపం, ఆత్మానం దర్శయతీతి తం, ప్రపన్నదుఃఖహరం. వరద మభీష్టార్థదం, హరిం భగవంత, ముపవ్రజ్య సమీప మేత్య, ఆహేతి శేషః. ౨౫

ఉక్తి మేవాహ ద్వాభ్యామ్. హేపరమాత్మ౯, మాం, పాహి పాలయ, తే తవ, ప్రేక్షణేన సంకల్పేన, ప్రజాః, అహ మసృజం, తా స్త్వత్సంకల్పేన మయా సృష్టాః, పాపాః, ఇమాః అసురరూపాః, ప్రజాః యభితుం మైథునం కర్తుం, మా ముపక్రామంతి పరివేష్టంతే. ౨౬

(మనువంశవర్ణనం)

త్వ మేకః కిల లోకానాం క్లిష్టానాం క్లేశనాశనః,
త్వమేవ క్లేశద స్తేషా మనాసన్నపదాం తవ. ౨౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

సోఽవధార్యాస్య కార్పణ్యం వివిక్తాధ్యాత్మదర్శనః,
విముంచాత్మతనుం ఘోరా మిత్యుక్తో విముమోచ హ,
కామోద్రిక్తా తద్విసృష్టా సాయంసంధ్యా బభూవ సా. ౨౮

తాం క్వణచ్చరణామ్భోజాం మదవిహ్వలలోచనామ్,
కాంచీకలాపవిలసద్దుకూలచ్ఛన్నరోధసమ్. ౨౯

అన్యోన్యాశ్లేషణోత్తుంగనిరంతరపయోధరామ్,

హే ప్రభో, త్వ మేక ఏవ, క్లిష్టానాం దుఃఖితానాం లోకానాం. క్లేశనాశనః బాధానివర్తకః కిల, తవ, అనాసన్నపదాం, అనాసన్నా వనాశ్రితౌ పాదౌ యై స్తే, తవ పాదమనాశ్రితానాం, తేషాం లోకానాం, త్వ మేవ క్లేశదః క్లేశసంపాదకః. ౨౭

వివిక్తాధ్యాత్మదర్శనః వివిక్తం విశదం యథాతథా, అధ్యాత్మదర్శనః పరాభిప్రాయజ్ఞః స భగవాన్, అస్య బ్రహ్మణః, కార్పణ్యం క్లేశ, మువధార్య జ్ఞాత్వా. ఘోరాం అతిలౌల్యరూపాం ఆత్మతనుం ఆత్మనోభావం, విముంచే, త్యాహేతి శేషః. ఏవ ముక్తో భగవతా బ్రహ్మే. తాం తనుం భావం, విముమోచ విససర్జ, సా, తేన విసృష్టా తనుః, సాయంతనీ సంధ్యా. బభూవ, సా చ కామోద్రేకవేలా, ౨౮

అసురా శ్చ రాజసత్వాత్ స్త్రీలంపటాః యత స్తాం సంధ్యా మేవ స్త్రియం కల్పయిత్వా సంముముహు రిత్యాహ (త్రిభిః) తాం సంధ్యారూపాం, స్త్రీత్వేన కల్పితాం తనుం. కథంభూతాం, క్వణచ్చరణామ్భోజాం నూపురాభ్యాం ధ్వనచ్చరణకమలాం, మదేన విహ్వలే లోచనే యస్యా స్తాం, కాంచీకలాపేన మేఖలారత్నభూషణేన, విలస, ద్య, ద్దుకూలం క్షౌమవాస, స్తేన, ఛన్నం పిహితం రోధః నితమ్బప్రదేశో యస్యా స్తామ్. ౨౯

అన్యోన్యాశ్లేషణేన పరస్పరోపమర్దేన. ఉత్తుంగౌ ఉన్నతౌ, నిరంతరౌ సంశ్లిష్టౌ పయో

సునాసాం సుద్విజాం స్నిగ్ధహాసలీలావలోకనామ్. ౩౦

గూహంతీం వ్రీడయాఽఽత్మానం నీలాలకవరూథినీం,
ఉపలభ్యాసురా ధర్మ తాదృశీం ముముహు స్స్త్రియమ్. ౩౧

అహో రూప మహో స్థైర్య మహో అస్యా నవం వయః,
మధ్యేకామయమానానా మకామేవ విసర్పతి. ౩౨

వితర్కయంతో బహుధా తాం సంధ్యాం ప్రమదాకృతిం,
అభిసంభావ్య విస్రమ్భా త్పర్యపృచ్ఛ న్కుమేధసః. ౩౩

కాసి కస్యాసి సుశ్రోణి కోవార్థ స్తేఽత్ర భామిని,
రూపద్రవిణపణ్యేన దుర్భగా న్నో విబాధసే, ౩౪

ధరౌ స్తనౌ, యస్యా స్తాం సునాసాం తిలపుష్పతుల్యనాసికాం. సుద్విజాం కుందకుట్మలసదృశ దంతపంక్తిం స్నిగ్ధో హాసో యస్మిం స్తల్లీలావలోకనం యస్యా స్తామ్. ౩౦

వ్రీడయా లజ్జయా, ఆత్మానం దేహం, ఉపగూహంతీం వస్త్రాంచలేనాఽఽవృణ్వతీం నీలానాం అలకానాం చూర్ణకుంతలానాం వరూథ స్సమూహో యస్యా స్తాం. స్త్రియ, ముపలభ్య మత్వా. సర్వే అసురాః, హే ధర్మ విదుర, సంముముహుః, ౩౧

మోముహ్యమానానా మసురాణాం ప్రలపన మాహ (అహో ఇతి పంచభిః) అహో ఇత్యాశ్చర్యే, రూప మాకారః, స్థైర్యం లావణ్యం, వయః యౌవనం, కామయమానానా మస్మాకం మధ్యే, అకామేవ అకామయమానేవ, విసర్పతి గచ్ఛతి. ౩౨

బహుధా వితర్కయంతః రూపశ్చై రీదృశ మీదృశ మస్యా రూపాదిక మిత్యూహయంతః. ప్రమదాకృతిం స్త్రీరూపవత్త్వేన కల్పితాం తాం సంధ్యాం, అభిసంభావ్య సత్కృత్య, విస్రమ్భాత్ ప్రణయాత్, కుమేధసః కుబుద్ధయోఽసురాః పర్యపృచ్ఛన్. ౩౩

పృచ్ఛా మేవాహ. కాఽసి కిం దేవతా. అథ మానుషీ, ఉతాఽన్యా వా, కస్య సంబంధిన్యసి. హేరమ్భోరు రమ్భా కదళీ తద్వ దూరూ యస్యా స్సా, హేభామిని కోపనే అత్ర అస్మి న్మధ్యే, తే కోవాఽర్థః కిం ప్రయోజనం, రూప మేవ ద్రవిణ, మనర్ఘం వస్తు తదేవ పణ్యం క్రయార్హం, తేన తత్సమర్పణేన, దుర్భగాన్ భాగ్యహీనాన్ నోఽస్మాన్ బాధసే క్లేశయసి. ౩౪

(మనువంశవర్ణనం)

యా వా కావా త్వ మబలే దిష్ట్యా సందర్శనం తవ,
ఉత్సునోషీక్షమాణానాం కందుకక్రీడయా మనః. ౩౫

నైకత్ర తే జయతి శాలిని పాదపద్మం
ఘ్నంత్యా ముహుః కరతలేన పతత్పతంగం,
మధ్యం విషీదతి బృహత్‌స్తనభారభీతం
శ్రాంతా చ దృష్టి రమల స్సుశిఖాసమూహః. ౩౬

ఇతి సాయంతనీం సంధ్యా మసురాః ప్రమదాయతీమ్,
ప్రలోభయంతీం జగృహు ర్మత్వా మూఢధియ స్స్త్రియమ్. ౩౭

కిం జాతికులాదిప్రశ్నేన యా వా కాచి ద్భవసి, హే అబలే, దిష్ట్యా అస్మద్భాగ్యవశేన తవ, సందర్శనం జాతం ఈక్షమాణానాం పశ్యతాం నోఽస్మాకం, మనః కందుకక్రీడయా, ఉత్సునోషి హరసి మథ్నాసి వా. ౩౫

మథితమనసాం వాక్యం, హేశాలిని సుందరి, పతత్పతంగం ఉత్ప్లుత్య పతంతం కందుకం, ముహుః కరతలేన ఘ్నంత్యాః తవ, పాదపద్మం, ఏకత్ర, న జయతి న తిష్ఠతి, బృహతోః స్తనయో ర్భారాత్ భీతం, తవ, కృశం మధ్యం, విషీదతి క్లిశ్యతి, శ్రామ్యతి వా, దృష్టిః, శ్రాంతా, మందః ప్రసరతి, సుశిఖాసమూహః శోభనః కేశకలాపః "సుశిఖా బధానేతి పాఠే" శోభనకేశాన్ వికీర్యమాణాన్, బధానేత్యర్థః. అత్ర చాస్తంగచ్ఛన్ సూర్య ఏవ పతంగః మేఘవిచ్ఛేదో మధ్యవిషాదః, తారకరూపా దృష్టిః తమ ఏవ కేశాః, ఇత్యాద్యూహ్యమ్. ౩౬

ఇతి ఉక్తరీత్యా ప్రమదాయతీం స్త్రీవాఽఽచరంతీం, సాయంతనీం సంధ్యాం, ప్రలోభయంతీం మోహయతీం స్త్రియం, మత్వా, మూఢధియోఽసురాః, జగృహుః ఉపాదదుః, నను కథం ఛాయా ప్రభాలౌల్యానాం బ్రహ్మణోపాత్తత్యక్తానాం రాత్ర్యహస్సంధ్యాకాలరూపవత్త్వం, కాలో హి ఛాయాదీనా మపి పరిచ్ఛేదక స్తేభ్యో విలక్షణ ఏవ సత్యం, ఛాయాదయో హి రాత్ర్యహ స్సంధ్యాకాలైః పరిచ్ఛిద్యంతే, అతః పరిచ్ఛేద్యపరిచ్ఛేదకయో రభేదవివక్షయా ఛాయాం రాత్రిం ప్రభా మహః లౌల్యం సంధ్యా మిత్యభేదనిర్దేశః, పరమార్థత స్తు - యం యం ధర్మ ముపాదాయ యా న్యా నసృజ త్తే తే తత్తద్ధర్మ ప్రధానా జాతాః, రాత్ర్యాదికాలవిశేషాణాం నిద్రాదితమః కార్యాదిహేతుత్వా త్స్వగుణానుసారేణ తత్తత్కాలవిశేష మేవ స్వవ్యవహారాయోపాదదు రిత్యభిప్రాయః. ౩౭

ప్రహస్య భావగమ్భీరం జిఘ్ర న్త్యాత్మాన మాత్మనా,
కాంత్యా ససర్జ భగవా న్గన్ధర్వాప్సరసాం గణాన్. ౩౮

విససర్జ తనుం తాం వై జ్యోత్స్నాం కాంతిమతీం ప్రియామ్,
త ఏవ చాదదుః ప్రీత్యా విశ్వావసుపురోగమాః. ౩౯

సృష్ట్వా భూతపిశాచాం శ్చ భగవా నాత్మతంద్రిణా,
దిగ్వాససో ముక్తకేశా న్వీక్ష్య చాఽమీలయ ద్దృశౌ. ४౦

జగృహు స్తద్విసృష్టాం తాం జృమ్భణాఖ్యాం తనుం ప్రభో,
నిద్రా మింద్రియవిక్లేదో యయా దూతేషు దృశ్యతే,

భగవాన్ బ్రహ్మ భావేన అభిప్రాయవిశేషేణ, గమ్భీరం యథా తథా ప్రహస్య, ఆత్మానం దేహం ఆత్మనా, స్వయం జిఘ్రన్, కాంత్యా సౌందర్యేణ గంధర్వాణా, మప్సరసాం చ గణాన్, ససర్జ ప్రహసనం స్వాత్మావఘ్రాణనం చ సౌందర్యానుభావచాతుర్యవికారః. ౩౮

తాం కాంతిమతీం కాంతిబహుళాం, ప్రియాం స్వాభిమతాం, జ్యోత్స్నాం ప్రాక్సంధ్యారూపాం తనుం, విససర్జ త ఏవ గంధర్వాప్సరసాం గణాః, విశ్వావసుః పురోగమో ముఖ్యో యేషాం తే ప్రీత్యా తాం తను, మాదదుః. ౩౯

భగవాన్ బ్రహ్మ, ఆత్మతంద్రిణా ఆత్మనః తంద్రిణా ఆలస్యేన భూతాని పిశాచాం శ్చ, సృష్ట్వా ఏతాన్, ముక్తకేశాన్ వికీర్ణకేశాన్ దిగ్వాససః దిగమ్బరాన్ భూతాని పిశాచాం శ్చాన్వీక్ష్య దృశౌ నేత్రే అమీలయత్ నిమీలితవాన్. ४౦

తంద్రి రాలస్యజృమ్భణనిద్రోన్మాదరూప శ్చతుర్విధః, తత్రాఽఽలస్యాదీనా ముత్తరోత్తరం హేతుత్వం సూచయ న్నిద్రోన్మాదయోః స్వరూపం చ కథయన్ భూతపిశాచానాం చతుర్విధతంద్రి ప్రధానత్వ మాహ (జగృహు రితి సార్ధేన.) తేన బ్రహ్మణా, నిసృష్టాం, ప్రభో ర్బ్రహ్మణః. తాం జృమ్భణాఖ్యాం తనుం. జగృహుః ఉపాదదుః, తంద్రిచాతుర్విధ్యసూచనాయ తదవాంతరభేదేన జృమ్భణాఖ్య మితి నిర్దేశః, యయా జృమ్భణాఖ్యయా ఇంద్రియవిక్లేదః ఇంద్రియవిరసత్వం ఇంద్రియ వైక్లబ్యం, భూతేషు దృశ్యతే తాం నిద్రాం, ప్రచక్షత ఇత్యుత్తరాన్వయః, యేనేంద్రియవిక్లేదేన

(మనువంశవర్ణనం)

యేనోచ్ఛిష్టా న్ధర్షయంతి త మున్మాదం ప్రచక్షతే. ౪౧

ఊర్జస్వంతం మన్యమాన ఆత్మానం భగవా నజః,
సాధ్యా న్గణా న్పితృగణా న్పరోక్షేణాఽసృజ త్ప్రభుః. ౪౨

త ఆత్మసర్గం తత్కాయం పితరః ప్రతిపేదిరే,
సాధ్యేభ్య శ్చ పితృభ్య శ్చ కవయో యద్వితన్వతే. ౪౩

సిద్ధా న్విద్యాధరాం శ్చైవ తిరోధానేన సోఽసృజత్,
తేభ్యోఽదదా త్త మాత్మాన మంతర్ధానాఖ్య మద్భుతమ్. ౪౪

ఉచ్ఛిష్టా న్ అపరిశుద్ధాన్, ధర్షయంతి సహంతే, స్వార్థేణిచ్. తం ధర్ష. మున్మాద మితి ప్రచక్షతే. భూతపిశాచా అప్యేత చ్చతుర్విధతంద్రిప్రధానా ఇతి భావః. ౪౧

ప్రభు ర్భగవా నజో బ్రహ్మ ఆత్మాన మూర్జస్వంతం బలవంతం, మన్యమానః సాధ్యా న్ గణా న్, గుణగుణినో ర్భేదావివక్షయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశః, పితౄణాం గణాం శ్చ పరోక్షేణాఽ నభిముఖం, అసృజత్. ౪౨

ఆత్మసర్గం ఆత్మనాం సాధ్యానాం పితౄణాం చ సర్గః ఉత్పత్తి ర్యస్మా త్తం. తత్కాయం. బ్రహ్మణః ఊర్గ్రూపం కాయం పితరః, ప్రతిపేదిరే. పితర ఇతి సాధ్యానా మప్యుపలక్షణం. ఊర్జస్వన్తో ఽభూవ న్నితి భావః, అత ఏవోర్జస్వత్త్వ మిచ్ఛద్భి స్తై ఇజ్యంత ఇత్యాహ- కవయః కర్మకుశలాః. సాధ్యేభ్య శ్చ పితృభ్య శ్చ. య ద్యమూర్జం వితన్వతే యజ్ఞై రారాధయంతి "సాధ్యాన్ సంసాధకో విశాం తంతుం తన్వ న్ పితౄ న్ యజే" దితి ద్వితీయస్కంధో క్తరీత్యా విట్పతిత్వసంతతివృద్ధ్యాదిభి రాత్మనో బలసంపాదనాయ సాధ్యా న్ పితౄం శ్చ యజంతీత్యర్థః. యద్వా ఊర్క్ ప్రాణనం ప్రకృష్టం జీవనం తద్వంతం మన్యమాన స్సాధ్యాదీ నసృజత్, అతఏవ విట్పతిత్వసంతత్యాదిభి రిహాముత్ర చ ప్రాణన మిచ్ఛద్భి రిజ్యంత ఇత్యర్థః. ౪౩

సః బ్రహ్మ, తిరోధానేన స్వేతరై రదృశ్యత్వశక్త్యా. సిద్ధా న్ విద్యాధరాం శ్చాఽసృజత్, తేభ్య స్సిద్ధవిద్యాధరేభ్య. స్తమంతర్ధానాఖ్య, మాత్మానం కాయం, అద్భుతం ఆశ్చర్యం, దదౌ, తే అంతర్ధానాఖ్యశక్తిప్రధానా అభూవ న్నిత్యర్థః. ౪౪

స కిన్నరా న్కింపురుషాన్ ప్రత్యాత్మ్యేనాఽసృజ త్ప్రభుః,
మానయ న్నాత్మనాఽఽత్మాన మాత్మాభాసం విలోకయన్. ౪౫

తే తు తజ్జగృహూ రూపం త్యక్తం యత్పరమేష్ఠినా,
మిథునీభూయ గాయన్త స్త మేవోషసి కర్మభిః. ౪౬

దేహేన వై భోగవతా శయానో బహుచిన్తయా,
సర్గేఽనుపచితే క్రోధా దుత్ససర్జ హ తద్వపుః. ౪౭

యేఽహీయన్తాఽముతః కేశా అహయ స్తేఽఙ్గ జజ్ఞిరే,
సర్పాః ప్రసర్పతః క్రూరా నాగా భోగోరుకన్ధరాః. ౪౮

ప్రభుః బ్రహ్మా ఆత్మాభాసం ఆత్మప్రతిబింబం, విలోకయన్ తమాత్మానం ప్రతిబింబరూపం కాయం, మానయన్ ప్రత్యాత్మ్యేన ప్రతిబింబేన కిన్నరసహితాన్ కింపురుషా నసృజత్. ౪౫

తే తు కిన్నరాదయః, పరమేష్ఠినా, యత్త్యక్తం, తత్ప్రత్యాత్మరూపం కాయం, జగృహుః, అతఏవ, తే కిన్నరాః కింపురుషా శ్చ. పరస్పరం మిథునీభూయ, బిమ్బప్రతిబిమ్బయో ర్యాదృశోఽభిమాన స్తమభిమానం కృత్వా, త మేవ బ్రహ్మాణ, ముషసి. కర్మభిః తచ్చేష్టితస్తుతిరూపైః, స్తై గాయంతో బభూవుః. "ఆత్మభాసం విలోకయ న్నితి" పాఠే తు, ఆత్మభాసం స్వప్రకాశం, విలోకయన్ త మాత్మానం స్వవిశేషణత్వేన స్వాభిన్నం మన్యమాన. స్తేన ప్రత్యాత్మ్యేనాత్మప్రకాశేన అసృజత్, అతఏవ, తత్సృష్టాః, గానాఖ్యే కర్మణి, పరస్పరం గుణప్రధానభావేన అభిన్నప్రయోజనా నాత్మనో మత్వా, మిథునీభూయ గాయంతో బభూవు రిత్యర్థః. ౪౬

భోగవతా సౌకుమార్యవతా దైర్ఘ్యవతా, దేహేన బహుచింతయా శయానః, సర్గే, అనుపచితే అప్రవృద్ధే సతి, క్రోధాత్, తద్వపుః భోగక్రోధబహుచింతారూపం వపుః ఉత్ససర్జ హ. ౪౭

అముతః భోగవతో దేహాత్, యే కేశాః, అహీయంత ప్రచ్యుతాః, తే కేశాః, అహయో జజ్ఞిరే, అంగ హేవిదుర, ప్రసర్పతః పాదా ద్యాకుంచనైః ప్రచలతోఽముష్మా ద్దేహా త్సర్పాః ప్రజజ్ఞిరే, ప్రసర్పతో జాతత్వా దేవ తే నాగాః న గచ్ఛంతీత్యగాః న అగాః నాగాః అతివేగా ఇత్యర్థః, క్రోధా త్త్యక్తకాయా జ్జాతత్వా త్క్రూరాః బహుచింతాక్రాంతాః భగవతో జాతత్వా ద్భోగా, సుఖస్పర్శదేహా దీర్ఘా శ్చ శయానా జ్జాతత్వా ద్దీర్ఘకంధరాః. ౪౮

(మనువంశవర్ణనం)

స ఆత్మానం మన్యమానః కృతకృత్య మివాఽఽత్మభూః,
తదా మనూన్ ససర్జాంతే మనసా లోకభావనాన్. ౪౯

తేభ్య స్సోఽత్యసృజ ద్బ్రహ్మా పురం పురుష మాత్మనః,
తా న్దృష్ట్వా యే పురా సృష్టాః ప్రశశంసుః ప్రజాపతిమ్. ౫౦

అహో బత జగత్స్రష్ట స్సుకృతం బత తే కృతమ్,
ప్రతిష్ఠితాః క్రియా యస్మి న్సాక మన్న మదామహే. ౫౧

తపసా విద్యయా యుక్తో యోగేన సుసమాధినా,
ఋషీ నృషి ర్హృషీకేశ స్ససర్జాఽభిమతాః ప్రజాః. ౫౨

(సః) ఆత్మభూః, ర్యదా, ఆత్మానం, కృతకృత్య మివ, మన్యమాన ఆసీత్. తదా, అంతే, సాక్షా త్స్వకర్తృకసర్గాంతే మనసా లోకభావనాన్ ప్రజాస్రష్టౄన్ మనూన్, అసృజత్. ౪౯

(తేభ్యో) మనుభ్యః, సః బ్రహ్మా, ఆత్మన స్స్వస్య, పురుషం పురుషాకారం, పురం దేహం, అత్యసృజత్ దదౌ, ఆత్మవత్ పురుషాకారదేహవిశిష్టానకరోదిత్యర్థః. పురా పురుషాకారదేహేన తద్విశిష్టత్వేన రూపేణేత్యర్థః. యే పురా సృష్టా ఇతి హేతుగర్భం, యతః, పురుషాకారదేహవిశిష్టత్వేన సృష్టాః, అత స్తే, పురం, దృష్ట్వా ప్రజాపతిం ప్రశశంసుః. ౫౦

ప్రశంసా మేవాహ (అహో ఇతి.) హేజగత్స్రష్టః, తే త్వయా కృతం నిర్మితం, ఏతత్పురుషాకారం శరీరం, అహో, సుకృతం సుష్ఠు కృతం, యస్మిన్ పౌరుషే దేహే, క్రియాః స్వర్గాపవర్గసాధనభూతాః క్రియాః ప్రతిష్ఠితాః, సర్వాః క్రియాః పౌరుషశరీరసాధ్యా ఇత్యర్థః. అతః, సాకం పౌరుషశరీరేణ సహ, అన్నం భోగ్యజాతం, అదామహే అనుభవేమ. ౫౧

విద్యా భగవదుపాసనా, తపః వివేకాదిసాధనసప్తకం, తాభ్యాం యుక్తః, హృషీకాణాం వ్యష్టీంద్రియాణాం ఈశః జితేంద్రియః, ఋషి ర్బ్రహ్మా యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, సమాధినా చిత్తైకాగ్రేణ చ ఋషీన్ ఋషిరూపాః అభిమతాః, ప్రజాః ససర్జ. ౫౨

తేభ్య శ్చైకైకశ స్స్వస్య దేహస్యాంశ మదా దజః,
య త్తత్సమాధియోగర్ధితపోవిద్యావిర క్తిమత్. ౫౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

అజః బ్రహ్మా స్వస్య దేహస్య శరీరస్య ఏకైక మంశం, తేభ్య ఋషిభ్యః, అదాత్ దదౌ, కిం తచ్ఛరీరం యస్యైకైక మదా దిత్యత ఆహ, యత్ శరీరం తపోవిద్యాసమాధియోగాః పూర్వోక్తాః ఋద్ధి రణిమాద్యైశ్వర్యం, విరక్తిః విషయేషు నిస్పృహత్వం, ఏభి ర్యుక్త మిత్యర్థః. ౫౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశో ఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ —

స్వాయంభువస్య చ మనో ర్వంశః పరమసంమతః,
కథ్యతాం భగవ న్యత్ర మైథునే నైధిరే ప్రజాః. ౧

ప్రియవ్రతో త్తానపాదౌ సుతౌ స్వాయంభువస్య వై.
యథా ధర్మ్యం జుగుపతు స్స ప్తద్వీపవతీం మహీమ్. ౨

తస్య వై దుహితా బ్రహ్మ౯ దేవహూతి రితి శ్రుతా,
పత్నీ ప్రజాపతే రుక్తా కర్దమస్య త్వయాఽనఘ. ౩

తస్యాం స వై మహాయోగీ యుక్తాయాం యోగలక్షణైః,
ససర్జ కతిధా వీర్యం త న్మే శుశ్రూషవే వద. ౪

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మసాధారణా౯ సృష్టిభేదా నాకర్ణ్య ప్రకృతం స్వాయంభువమనుచరిత్రం తద్వంశం చ పృచ్ఛతి విదురః (స్వాయంభువ స్యేత్యాదిభిః పంచభిః) స్వాయంభువస్య మనోః పరమ ఉత్కృష్ట స్సమ్మత, స్సతా మితి శేషః. కథ్యతాం యత్ర వంశే, మైథునేన కర్మణా, ప్రజాః, ఏధిరే వవృధిరే. ౧

స్వాయంభువస్య పుత్రౌ, ప్రియవ్రతో త్తానపాదౌ ధర్మ్యం యథాతథా త త్తద్వర్ణాశ్రమధర్మా ననతిక్రమ్యేత్యర్థః, స ప్తద్వీపయుక్తాం పృథ్వీం యథా జుగుపతుః, యథా రక్షితవంతౌ, తత్ప్రకార శ్చ కథ్యతా మిత్యర్థః. ౨

తస్య స్వాయంభువస్య దుహితా పుత్రీ, దేవహూతి రితి శ్రుతా, త్వత్తో మయేతి శేషః, హేబ్రహ్మ, న్ననఘ కర్దమస్య ప్రజాపతేః, పత్నీతి త్వయో క్తా చ. ౩

యోగలక్షణై శ్శమదమాదిభి ర్యుక్తాయాం, తస్యాం దేవహూత్యాం, మహాయోగీ పరిపక్వ భగవదుపాసనాత్మకయోగనిష్ఠః, స వై, కర్దమః, కతిధా కతిభిః ప్రకారైః, వీర్యం, ససర్జ, కత్యపత్యా న్యసృజ దిత్యర్థః, తత్, శుశ్రూషవేఽశ్రోతుమిచ్ఛవే, మే మహ్యం, కథయ. ౪

రుచి ర్యో భగవా న్బ్రహ్మ౯ దక్షో వా బ్రహ్మణ స్సుతః,
యథా ససర్జ భూతాని లబ్ధ్వా భార్యాం చ మానవీమ్. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రజా స్సృజేతి భగవా న్కర్దమో బ్రహ్మణోదితః,
సరస్వత్యాం తప స్తేపే సహస్రాణాం సమా దశ. ౬

తత స్సమాధియు క్తేన క్రియాయోగేన కర్దమః,
సంప్రపేదే హరిం భక్త్యా ప్రపన్నవరదాశుషమ్. ౭

తావత్ప్రసన్నో భగవా న్పుష్కరాక్షః కృతే యుగే,
దర్శయామాస తం క్ష త్త శ్శాబ్దం బ్రహ్మ దధ ద్వపుః. ౮

హే బ్రహ్మ౯, భగవా౯, రుచి ర్దక్ష శ్చ. బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య, సుతః మానవీం మనుపుత్రీం, ఆకూతిం, ప్రసూతిం చ భార్యాం, లబ్ధ్వా. భూతా న్యపత్యాని, యథా ససర్జ. తత్ప్రకార మేవ వదేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౫

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయః తద్యథావ న్మనుపుత్రచరిత్రం వక్ష్యమాణ స్తావ ద్దేవహూత్యాఖ్య భార్యాలాభాయ కర్దమస్య తపశ్చర్యాప్రకార మాహ (ద్వాభ్యామ్.) బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన, ప్రజా స్సృజేత్యుక్తో, భగవా౯ కర్దమః సరస్వత్యాఖ్యాయాం నద్యాం, సహస్రాణాం దశ సమాః దశసహస్ర సంవత్సరా౯, తప స్తేపే చకార. ఏ కం పచతీతివన్నిర్దేశః. ౬

తతః తస్మి౯ తపసి, కర్దమః, సమాధి శ్చిత్తైకాగ్ర్యం. తేన యు క్తేన, క్రియాయోగేన స్వవర్ణాశ్రమోచితానభిసంహితఫలభగవదారాధనరూపక్రియాయోగేన, భక్త్యా ధ్రువానుస్మృతిరూపోపాసనయా చ, ప్రపన్నానాం వరదాశుషం వరప్రదం, హరిం ప్రపేదే సిషేవే. ౭

కృతయుగే తావ ద్దశసహస్రవర్షపర్యంతపశ్చర్యాంతే పుండరీకాక్షో, భగవా౯, ప్రసన్నః తపసా తోషితః, హేక్ష త్తః, శాబ్దం పంచోపనిషన్మంత్రవేద్యం, బ్రహ్మ సౌగంధ్యసౌకుమార్యలావణ్య యౌవనాద్యనంతకల్యాణగుణాకరం. వపుః దివ్యమంగళవిగ్రహం, దధత్ బిభ్రత్, తం కర్దమం ప్రతి దర్శయామాస, స్వాత్మాన మితి శేషః. యద్వా త మితి విగ్రహాపేక్షయా పుల్లింగనిర్దేశః, తం విగ్రహం దర్శయామాసేత్యర్థః. ౮

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

స తం విరజ మర్కాభం సితపద్మోత్పలస్రజమ్,
స్నిగ్ధనీలాలకవ్రాతవక్త్రాబ్జం విరజామ్బరమ్. ౯

కిరీటినం కుండలినం శంఖచక్రగదాధరమ్,
శ్వేతోత్పలక్రీడనకం మనస్స్పర్శస్మితేక్షణమ్. ౧౦

విన్యస్య చరణామ్భోజ మంసదేశే గరుత్మతః,
దృష్ట్వా ఖేఽవస్థితం వక్షశ్శ్రియం కౌస్తుభకంధరమ్. ౧౧

జాతహర్షోఽపతన్మూర్ధ్నా క్షితౌ లబ్ధమనోరథః,
గీర్భి స్త్వభ్యగృణా త్ప్రీతిస్వభావాత్మా కృతాంజలిః. ౧౨

తమేవ భగవంత మనువర్ణయన్, తం ప్రణమ్యాఽస్తావీదిత్యాహ చతుర్భిః - కర్దమః తం భగవంతం, దృష్ట్వా, కథంభూతం, విరజం నిర్మలం అర్కాభం సూర్యస్యేవాఽఽభా యస్య తం. సితానాం పద్మానాం ఉత్పలానాం చ. స్ర గ్యస్య తం. స్నిగ్ధానీలా శ్చ. యే అలకాః కుంతలాః. తేషాం వ్రాతో వ క్త్రాబ్జే యస్య తం. విరజం నిర్మల మమ్బరం యస్య తమ్. ౯

కిరీటధారిణం కుండలధారిణం. త్రిభి ర్హస్తై శ్శంఖచక్రగదాః వహంతం. శ్వేతోత్పలం క్రీడనకం క్రీడాసాధనం యస్య తం. ఏకేన కరేణ. లీలార్థం శ్వేతోత్పలం వహంత మిత్యర్థః. మన స్స్పర్శస్మితేక్షణం చిత్తాపహారిహాసయుక్తావలోకనయుక్తమ్. ౧౦

గరుత్మతో గరుడస్య, అంసదేశే స్కంధప్రదేశే, విన్యస్తే నిహితే, చరణపద్మే. యేన తం. వక్షసి శ్రీ ర్యస్య తం, కౌస్తుభం కంధరాయాం యస్య తం, ఖే ఆకాశే, అవస్థితం తిష్ఠంతం, భగవంతం, దృష్ట్వా. లబ్ధః మనోరథః యేన సః, అతఏవ, జాతః ఉత్పన్నః హర్ష ఆనందో యస్య సః, క్షితౌ భూమ్యాం. మూర్ధ్నా, అపతత్ దండవ త్ప్రణతవానిత్యర్థః, తతః ప్రీతి రేవ స్వభావో యస్య. స ఆత్మా మనో యస్య. సః, కృతః అంజలి ర్యేన సః, గీర్భి స్తద్గుణప్రతిపాదకవాగ్భిః, అభ్యగృణాత్ స్వాభిప్రేతం నివేదయ న్నస్తావీ దిత్యర్థః. ౧౧-౧౨

కర్దమ ఉవాచ—

జుష్టం బతాఽద్యాఖిలసత్త్వరాశే స్సాంసిద్ధ్య మక్ష్ణో స్తవ దర్శనా న్నః,
యద్దర్శనం జన్మభి రీడ్య సద్భి రాశాసతే యోగినో యోగరూఢాః. ౧౩

యే మాయయా తే హతమేధస స్త్వత్పాదారవిందం భవసింధుపోతమ్,
ఉపాసతే కామలవాయ తేషాం రాసీశకామా న్నిరయేపి యే స్యుః. ౧౪

తథాపి చాహం పరివోఢుకామ స్సమానశీలాం గృహమేధధేనుమ్,

తదేవాహ (నవభిః.) హే ఈడ్య స్తుత్య, అఖిలసత్త్వరాశేః పరిపూర్ణశుద్ధసత్త్వమయస్య, తవ, దర్శనా. న్నః అస్మాభిః అక్ష్ణో స్సాంసిద్ధ్యం సంసిద్ధివిషయభూతం, ఫలం, అద్య జుష్టం ప్రాప్తం, బతేతి హర్షే "యదా తవ దర్శన మితి పాఠ" స్తదా నోఽస్మాకం, సాంసిద్ధ్యం, సంసిద్ధి స్తపసః ఫలావ్యవహితసాధనత్వదశా, తయా సాధ్యం, యత్ఫలం త్వద్దర్శనరూపం. త, దక్ష్ణోః అక్షిభ్యాం, జుష్టమిత్యర్థః, దర్శనస్య సాంసిద్ధ్యత్వ ముపపాదయతి. యస్య తవ, దర్శనం, యోగరూఢాః యోగః రూఢః ఆరూఢో యై స్తే, ప్రాప్తయోగా ఇత్యర్థః, సద్భి స్సాత్త్వికైః జన్మభిః ఆశాసతే ప్రార్థయన్తే. ఆరూఢయోగై ర్బహుజన్మభి రపి యత స్తవ దర్శన మేవ ప్రార్థ్యతే. అత స్తదేవ నిరతిశయం సంసిద్ధిఫల మిత్యర్థః ౧౩

నను ధర్మాదిష్వన్యతమ ఏవ పురుషార్థః న తు మద్దర్శన మిత్యత్రాహ (య ఇతి.) తే మాయయా. యే హతమేధసః మోహితబుద్ధయః, తే జనాః, భవ స్సంసార, స ఏవ సిన్ధు స్సముద్రః తస్మిన్, పోతం నౌకారూపం, త్వచ్చరణారవిందం, కామలవాయ కామ్యంత ఇతి కామాః సుఖాని కామానాం లేశాయ, ఉపాసతే, నిరయేపి నిరయప్రాయే సంసారేపి, యే కామాః, స్యుః తాన్ కామాన్ తేషాం, కామలవార్థం, త్వచ్చరణ ముపాసీనానాం, రాసి దదాసి, యే భవసింధూత్తరణప్లవరూపం త్వచ్చరణారవిందం నిరయే ష్వపి సంభవత్సుఖలేశలిప్సయోపాసతే, తేషాం తత్సుఖలేశా నపి దదాసి. తథాపి, తే, సుమేరు మాపద్య వరాటికా ద్యన్వేషయంత ఇవ నిత్యనిరతిశయానందజలధిం త్వా మావద్యానందలేశ మాశాసానా స్త్వన్మాయయా హతబుద్ధయ ఏవ. అతో ధర్మాదిషు పురుషార్థత్వదృష్ట్యాశ్త్వాం భజన్మూర్ఖ ఏవేతి భావః. ౧౪

యోఽహం కామకామినో నిందామి, సోహ మపి కామకామీత్యాహ (తథాపీతి.) తథా, అహ మపి. గృహమేధధేనుం గార్హస్థ్యవర్ధనీం. సమానశీలాం, భార్యాం, పరివోఢుకామః ఉద్వోఢు మిచ్ఛన్.

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

ఉపేయివాన్మూల మశేషమూలం దురాశయః కామదుఘాంఘ్రిపస్య. ౧౫

ప్రజాపతే స్తే వచసాధీశ తంత్ర్యా లోకః కిలాఽయం కామహతోఽనుబద్ధః,
అహం చ లోకానుగతో వహామి బలిం చ శుక్లాఽనిమిషాయ తుభ్యమ్. ౧౬

లోకాంశ్చ లోకానుగతా న్పశూంశ్చ హిత్వా శ్రితా స్తే చరణాతపత్రం,
పరస్పరం త్వద్గుణవాదశీధుపీయూషనిర్యాపితదేహధర్మాః, ౧౭

న తే జరాక్షభ్రమిరాయురేషాం త్రయోదశారం త్రిశతం షష్టిపర్వ,

అతఏవ, దురాశయః దృష్టాంతః కరణః, కామదుఘాంఘ్రిపస్య కల్పవృక్షవ దర్థితార్థదస్య. తవ. అశేషమూలం అశేషపురుషార్థానాం మూలం కారణం, మూలం పాదమూలం, ఉపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్. ౧౫

నన్వేవం హేయోపాదేయవిభాగకుశల స్త్వం కథం కామకామీ మా ముపేయివా నిత్యత్రాహ (ప్రజాపతేరితి.) హేఅధీశ, ప్రజాపతే స్తవ, వచసా వేదాత్మకవచోరూపయా, తంత్ర్యా దామ్నా. అయం లోకః సాంసారికలోకః, కామహతః కామై రభిభూతః, అనుబద్ధః పశు రివ బద్ధః "యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః పార్థ నాన్య ద స్తీతి వాదినః. కా మాత్మాన స్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్, క్రియావిశేషబహుళాం భోగై శ్వర్యగతిం ప్రతీ" తి త్వదు క్తరీత్యా. కామాత్మానః త్రైవర్గిక మేవ ఫలం బహు మన్వానా, స్త త్రైవాఽఽసక్తాః. అహ మపి, లోకాన్ సంసారిలోకాన్. అనుగతోఽనుసృతః. హేశుక్ల నిర్మల, అనిమిషాయ కాలరూపిణే, తుభ్యం, బలిం. హరామి యద్యప్యహం త్యాజ్యోపాదేయవివేకసంపన్నః, తథాప్యహం త్వన్నిదేశానువ ర్త్యస్మత్పిత్రా బ్రహ్మణా ప్రజా స్సృజేత్యనుశిష్టో గృహమేధీయై రేవ ధర్మై స్త్వా మారాధయితుం ప్రార్థయామీతి భావః. అనిమిషాయేతి హేతుగర్భం, యత స్త్వం, కాలరూపేణ సంసారిణాం నిరర్థక మాయుః, క్షపయసి అతోఽహం సాంసారికధర్మా ననుతిష్ఠ న్కాలాత్మకా త్త్వత్తో భీత స్సన్ అస్మదాయుషః సద్వ్యయం చికీర్షుః పితృనిర్దేశం చ పాలయన్ కాలరూపాయ తుభ్య మేవ పూజాం కరోమీత్యభిప్రాయః. ౧౬

అనిమిషాయే త్యనేనాఽభిప్రేతం సంసారిణా మేవ వృథాయుఃక్షపయితృత్వం వ్యతిరేక ముఖేనాప్యాహ (లోకాం శ్చేతి ద్వాభ్యామ్.) యే లోకాన్ సంసారిణః. తదనుగతా నజ్ఞాం శ్చ,

షణ్ణేమ్యనంతచ్ఛదదిత్రినాభి కరాళస్రోతో జగదాచ్ఛిద్య ధావత్. ౧౮

ఏకస్స్వయం యో జగతస్సిసృక్షయా ద్వితీయయాత్మన్నధియోగమాయయా.

హిత్వా త్యక్త్వా, పరస్పరం మిథః. త్వత్తవ గుణానాం వాదః కథనం తదేవ, శీధు మధురం, పీయూషం అమృతం. తేన నిర్యాపితాః నిరస్తాః, దేహధర్మాః జరామరణాదయో, యేషాం తే తవ చరణావేవాఽఽతపత్రం. తాపత్రయనివర్తకత్వాదాతపత్రతత్స్వరూపణం ఆశ్రితాః, తే, న జరాక్షుద్భ్రమిః జరామరణాదిక్షుత్పిపాసాదిపరివృత్తిమంతః, భ్రమిః భ్రమణం, తద్వంత ఇత్యర్థః అర్ష మేకవచనం. జరాక్షుద్రూపేణ భ్రమణం యస్యేతి కాలచక్రవిశేషణం వా, కాలచక్రరూపవిశేష్యం విశేషణసామర్థ్య సిద్ధం, అస్మిన్పక్షే, యే, ఆశ్రితాః, తేషా మాయు రితి సంబంధః. తే తవ, సంవత్సరాత్మకం కాలచక్రం, జగ, దచ్ఛిద్య, ధావదపి, నైషా మాయు రాచ్ఛిద్య ధావదిత్యర్థః, తేషా మాయు స్సఫల మిత్యుక్తం భవతి "తే జరాక్షుద్భ్రమి రితి పాఠే అజరాక్షభ్రమి రితి ఛేదః, అజరః అనపరతః, అక్షభ్రమిః అక్షభ్రమణం యస్యేతి చక్రవిశేషణ మేవ. యద్వా అజరో అవిశీర్ణః. అక్షో యస్య, సచాసౌ భ్రమి ర్యస్యేత్యర్థః, అజర మక్షరం బ్రహ్మ తస్మిన్నక్షరూపేణ భ్రమణం యస్యేతి వా, కథంభూతం కాలచక్రం. త్రయోదశా అధికమాసయుక్తాః ద్వాదశమాసాః, అరాః, యస్య తత్, త్రిశతం షష్టిశ్చ అహోరాత్రాణి పర్వాణి యస్య, శతశబ్దే విభక్తే రలు గార్షః, షడృతవో, నేమయో యస్య, అనంతాః క్షణలవాదయః, ఛదా దళాని, అస్య సంతీతి తథా, త్రినాభి సమాధికన్యూనగతిమంతి త్రీణి చాతుర్మాస్యాన్యేవ నాభయో రంధ్రాః యస్య, కరాళం తీవ్రం స్రోతో వేగో. యస్య తత్, ఈదృశం, త్వదాత్మకం కాలచక్రం. కేవలసంసారిణా మేవాఽఽయు రాచ్ఛిద్య, ధావత్, వృథా తదాయు ర్హరతి, న తు, త్వద్గుణానుభవపరాణాం. మతః కాలచక్రశరీరకస్యాఽఽశ్రితకామద్రుమస్య భగవత ఏవ పాదమూల ముపేయివా నహ మితి భావః. ౧౭-౧౮

నను, బ్రహ్మరుద్రాదిషు బహుషు సత్స్వపి, తా ననాదృత్య, మత్పాదమూల ఏవ కిం విశేషేణోపేయివా నిత్యాఽఽశంకాయాం, కశ్చ ధ్యేయః, కారణం తు ధ్యేయ ఇతి శ్రుత్యైవ ప్రశ్నోత్తరరూపేణ జగత్కారణ స్యైవోపాస్యత్వాభిధానాత్ జగత్కారణభూత స్త్వమేవోపాస్య ఇత్యభిధాస్యన్, తావ త్కారణత్వ ముపపాదయతి (ఏక ఇతి.) స్వయ మేక స్సన్. ఏకశబ్దేన సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక ఏవాఽద్వితీయం బ్రహ్మేతి కారణత్వపరా శ్రుతి స్స్మారితా. తథా చాయ మర్థః. సృష్టేః ప్రాక్. ఏక ఏవ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిత్కాలశరీరక స్సన్ ఉపాదానత్వేన విద్యమానః, తత్రాపి, శ్రుతా వివ, ఏవకారార్థగర్భ మిదం ఏక, ఏవ ఉపాదానకారణాంతర శూన్యః ఏకత్వం చ సృష్ట్యనంతరభావినామరూపవిభాగనిబంధనబహుత్వప్రతిసంబంధినామరూపవిభాగా

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

సృజస్యదః పాసి పున ర్గ్రసిష్యసే యథోర్ణనాభి ర్భగవన్ స్వశక్తిభిః. ౧౯

భావాధీన మేవ వివక్షితం, న తు ప్రకృతిపురుషాదిరాహిత్యం, ఏక ఇత్యద్వితీయ మిత్యస్యాప్యేవ లక్షణం, తథా చ, నిమిత్తకారణాంతరశూన్యః సదిత్యనేన కారణత్వేనాఽవస్థితస్య ప్రమాణసంబంధార్హత్వ రూపసత్తాయోగిత్వకథనా దసత్కార్యవాదో నిరస్తః, ఏకమిత్య నేనోపలక్షితా ద్వితీయపదేన చోపాదానత్వ నిమిత్తత్వోపయుక్తసర్వశక్తిత్వసర్వజ్ఞత్వాదయో ధర్మా ఆక్షిప్యంతే, ఏవం చ, మృత్కులాలయో రివ నిమిత్తో పాదానయో ర్భేద ఏవ నాభేద ఉపపద్యత ఇతి శంకా నిరాస్తా, మృద స్స్వజ్ఞత్వా త్కులాలస్యాసర్వశక్తిత్వా చ్చ నిమిత్తత్వోపాదానత్వయో రుభయో రపి మృత్కులాలయో రన్యత రస్మి న్నసంభవః. ఇహ తు బ్రహ్మణః. పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదితి సర్వజ్ఞత్వ స్సర్వశక్తిత్వాద్యనంతకల్యాణగుణాకరత్వేన కీర్తిత స్యైకస్యై వోపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చోభయ మప్యుపపన్నతర మేవ, ఏవం చ, నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వాకారేణ ఉపాదానత్వేన ప్రకృతిపురుషకాలనియంతృత్వాకారేణ నిమిత్తత్వేన చ తదుపయుక్తసర్వశక్తిత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణ విశిష్టత్వేన చ సృష్టేః ప్రాగ్విద్యమానః జగతః, నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మాత్మక జగతః, సిసృక్షయా స్రష్టు మిచ్ఛయా హేతునా, అనేన "తదైక్షత బహుస్యా" మిత్యస్యారో వివృతః. ద్వితీయయా స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ స్వస్మాదత్యంతభిన్నయా, యోగమాయయా, యుజ్యత ఇతి యోగా. స్వసంబంధినీ, స్వశరీరభూతేత్యర్థః. తయా మాయయా ప్రకృత్యా, అద్వితీయయేత్యపి ఛేత్తుం శక్యం. తదా స్వాపృథక్సిద్ధయా, అతఏవ, యోగమాయయా స్వశరీరభూతయా మాయయా, ద్వారేణ, ఆత్మన్యధి స్వాత్మన్యేవ అదః, నామరూపవిభాగార్హం చేతనాచేతనాత్మకం జగ, త్సృజసి, పాసి రక్షసి, పున ర్గ్రసిష్యసి సంహరసి, మాయాద్వారేణ సృజసీతి సద్వారకోపాదానత్వకథనేన, సర్గాయత్త వికారాణాం ద్వారభూతప్రకృతిగతత్వావగమాన్నిర్వికారశ్రుతివిరోధః పరిహృతః, ఆత్మని సృజసీత్యనేనా ఽఽధారాంతరవ్యావృత్తిః. తథా చ శ్రుతిః - "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీ ద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షు" రితి అనయా శ్రుత్యా, నిమిత్త, ముపాదాన, మాధార, ఉపకరణాని చ, స్వయ మేవేత్యుక్తం. ఏత దేవోర్ణనాభిదృష్టాంతేన స్పష్టయతి, హేభగవన్, ఊర్ణా నాభౌ యస్య సః ఊర్ణనాభిః. తన్తూన్ సంతన్యమానః కీటవిశేషః, స యథా, స్వశక్త్యా, సృజతే, తన్తూ నితి శేషః, పున ర్గ్రసిష్యతే, తథా, త్వమపి, స్వశక్తిభి రేవ, స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతైః ప్రకృతికాలసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదిభిః, సృజసి రక్షసి, పున స్సంహరసీత్యర్థః, తస్మా జ్జగత్కారణ మాశ్రితకల్పద్రుమం, త్వా మేవ, కామకామిలోకా ననుసరన్, పరివోఢుకామ ఉపేయివా నహ మితి భావః. ౧౯

నైతద్బతాధీశపదం తవేప్సితం యన్మాయయాఽహం తనుషే భూతసూక్ష్మమ్,
అనుగ్రహాయా స్త్వపి యర్హి మాయయా లసత్తులస్యా భగవా న్విలక్షితః. ౨౦

తం త్వానుభూత్యోపరతక్రియార్థం స్వమాయయా వర్తితలోకతంత్రమ్,
నమామ్యభీక్ష్ణం నమనీయపాదసరోజ మల్పీయసి కామవర్షమ్. ౨౧

మైత్రేయ ఉవాచ—
ఇత్యవ్యలీకం ప్రణుతోఽబ్జనాభ స్త మాబభాషే వచసామృతేన,

నను, కుత ఏత త్కేచి త్కామకామినోఽన్యే త్వస్మదాదయః, త్వత్పదానభిలాషిణ ఇతీత్యత్రాహ (నైతదితి.) హే అధీశ, మాయయా ప్రకృత్యా. స్వసంకల్పేన వా, అహ మహంకారం తస్మా ద్భూతసూక్ష్మం, భూతా న్యాకాశాదీని, తత్సూక్ష్మాణి శబ్దాదీని చ, తనుషే సృజసి. భూతసూక్ష్మ మితి సమాహారద్వంద్వః. న స్తనుషే భూతసూక్ష్మ మితి పాఠే తు భూతానాం సూక్ష్మం, కారణ మహంకార మిత్యర్థః, కారణం హి కార్యా త్సూక్ష్మ మితి సూక్ష్మశబ్దేనాఽహంకార ఉక్తః, మాయయా భూతసూక్ష్మం సృజసీతి య, త్తేన తవ, పదం నేప్సితం నాఽభిలషితం, త్వత్సృష్టాహంకారవశ్యత్వా దస్మాభి స్త్వత్పదం నాఽభిలషిత మిత్యర్థః. బతేతి ఖేదే, యద్యప్యహ మహంకారగ్రస్త స్త్వత్పదం నాభిలషామి, తథాపి, మా మనుగృహ్య త్వత్పద మపి మహ్యం దాస్యసీతి మే ప్రతిభాతీత్యాహ అపి తథాపి మయా త్వత్పదేఽనభిలషితేపి, యర్హి యదా, లసత్తులస్యా, లసంతీ తులసీ మాలా యస్యాః, స్తయా, మాయయా ఆశ్చర్యవిగ్రహేణ, భవా న్విలక్షితః దృష్టః, మయేతి శేషః. తదైవ, అనుగ్రహాయ త్వత్పదప్రాపణ రూపానుగ్రహార్థం. భవాన్ అస్తు స్యాత్. ఇతి నిశ్చినో మీత్యధ్యాహారః, అ స్త్వితీతి పాఠే తు క్రియాపదమాత్ర మధ్యాహర్తవ్యమ్. ౨౦

నను స్వాత్మానుభవానందపూర్ణ ముదాసీనం మాం కథం జగత్కారణం ప్రతిపాదితవానసీత్యాఽఽశంకాం పరిహరన్ స్తుతి ముపసంహరతి, (తం) అస్మదనుగ్రహైకనిరతం, త్వాం, అభీక్ష్ణం పునః పునః, నమామి, కథంభూతం, అనుభూత్యా స్వాత్మానుభవేన, ఉపరతః అనపేక్షితః, క్రియార్థః జగద్వ్యాపారరూపక్రియాప్రయోజనం, యస్య, త మపి, స్వమాయయా స్వలీలాసంకల్పమాత్రేణ, వర్తితం ప్రవర్తితం లోకతంత్రం జగద్వ్యాపారో యేన తం, అల్పీయసి "స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయా" దితి త్వదుక్తరీత్యా ఈషద్భవదీయారాధనం కుర్వత్యపి పురుషే, కామాన్ వర్షతీతి తథా, త, మత ఏవ, నమనీయం వందనీయం పాదసరోరుహం యస్య తమ్. ౨౧

ఏవం కర్దమేన స్తుత స్తేన నివేదితాభిప్రాయ శ్చ భగవాం స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

సుపర్ణపృష్ఠోపరి రోచమానః ప్రేమస్మితోద్వీక్షణవిభ్రమద్భ్రూః. ౨౨

శ్రీ భగవానువాచ—

విదిత్వా తవ చైత్యం మే పురైవ సమయోజితమ్,
యదర్థ మాత్మనియమై స్త్వయైవాహం సమర్చితః. ౨౩

నైవ జాతు మృషేదం స్యా త్ప్రజాధ్యక్ష మదర్హణమ్,
భవద్విధే ష్వతితరాం మయి సంగృభితాత్మను. ౨౪

ప్రజాపతిసుత స్సమ్రా ణ్మను ర్విఖ్యాతమంగళః,
బ్రహ్మావర్తం యోఽధివసం చ్ఛాస్తి సప్తార్ణవాం మహీమ్. ౨౫

(ఇతి) ఏవం, వ్యళీకం విగతాళీకం, సత్యం యథాతథా, అవ్యళీక మితి పాఠేప్యయ మేవార్థః. ప్రణుతః ప్రకృష్టగుణవిశిష్టత్వేన స్తుతః, సుపర్ణస్య గరుడస్య, పృష్ఠోపరి స్కంధదేశే రోచమానః ప్రకాశమానః, ప్రేమ్ణా స్మితేన, ఉద్వీక్షణేన చ, విభ్రమంతీ భ్రూ ర్యస్య సోఽబ్జనాభః పద్మనాభో, భగవాన్, అమృతేన అమృతతుల్యేన, వచసా, తం కర్దమం, ఆబభాషే ఉవాచ. ౨౨

(ఉక్తి మేవాహ దశభిః,) తవ, చైత్య మభిప్రాయం, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, మే మయా, తత్, త్వదభిప్రేతం, పురైవ సమయోజి సంఘటితం, కిం తదిత్యత్రాహ- యదర్థం యత్ కన్యాలాభార్థం, ఆత్మనో నియమైః శమదమాదిభిః త్వయా, అహ మేవ సమర్చితః సమ్య గారాధితః. ౨౩

హేప్రజాధ్యక్ష, మదర్హణం మదారాధనం, జాతు కదాచి దపి, మృషా వ్యర్థం న స్యాదేవ, మయి సంగృభితః సమ్య గ్గృహీతః, ఏకాగ్రీకృతః, ఆత్మా మనః యై, స్తేషు, భవద్విధేషు భవాదృశేషు సుతరా మపి మదర్హణం న మృషేత్యర్థః. "సంగ్రభితాత్మనా మితి షష్ఠ్యంతపాఠే" సంగ్రభితాత్మనాం మదర్హణం న మృషైవ, భవద్విధేషు సుతరా మపి మృషేతి యోజ్యమ్. ౨౪

యః ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణః పుత్రః, సమ్రాట్ సార్వభౌమో, విఖ్యాతం ప్రసిద్ధం మంగళం మంగళాచారో యస్య సః, శ్రౌతస్మార్తసదాచారనిష్ఠో, మనుః బ్రహ్మావర్తం బ్రహ్మావర్తాఖ్యం దేశ, మధ్యవసత్ అధిష్ఠాయ అవసత్, సప్త అర్ణవా స్సముద్రాః యస్యాం తాం, మహీం పృథ్వీం. శాస్తి ధర్మతః పాలయతి. ౨౫

స చేహ విప్రరాజర్షి ర్మహిష్యా శతరూపయా,
ఆయాస్యతి దిదృక్షు స్త్వాం పరశ్వో ధర్మకోవిదః. ౨౬

ఆత్మజా మసితాపాంగీం వయశ్శీలగుణాన్వితామ్,
మృగయంతీం పతిం దాస్య త్యనురూపాయ తే ప్రభో. ౨౭

సమాహితం తే హృదయం యత్రేమా న్పరివత్సరాన్,
సా త్వాం బ్రహ్మ న్నృపవధూః కామ మాశు భుజిష్యతి. ౨౮

యా త ఆత్మన్ భృతం వీర్యం నవధా ప్రసవిష్యతి,
వీర్యే త్వదీయఋషయ ఆధాస్య న్త్యఞ్జసాఽఽత్మనః. ౨౯

స చ రాజర్షిః మనుః, శతరూపయా శతరూపాఖ్యయా మహిష్యా భార్యయా సహ, ధర్మకోవిదం ధర్మేషు మదారాధనరూపేషు ధర్మేషు కుశలం, త్వాం దిదృక్షుః ద్రష్టు మిచ్ఛుః. పరశ్వః ఇతో అనాగతే ద్వితీయేహని, ఆయాస్యతి ఆగమిష్యతి, ౨౬

ఆయాతు మమ కి మిత్యత్రాహ - అసితాపాంగీ మతినీలకనీనికాయుక్తనేత్రాం, వయసా, శీలేన సుస్వభావేన సద్వృత్త్యా చ గుణై ర్జితేంద్రియత్వాదిభి శ్చాన్వితాం, పతిం స్వానురూపం భర్తారం, మృగయంతీం దూతప్రేషణాదిభిః పరిశీలయంతీం, ఆత్మజాం దేవహూత్యాఖ్యాం తనయాం, అనురూపాయ, వయశ్శీలాదిభి రనురూపాయ. తే తుభ్యం, దాస్యతి, హేప్రభో వశ్యేంద్రియ. ౨౭

యత్ర యస్యాం మనుకన్యాయాం, ఇమాన్ యావతః పరివత్సరాన్ సంవత్సరాన్, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, తే, హృదయం చిత్తం, సమ్యక్. ఆహితం భోగాసక్తం తావ త్పర్యంతం. సా నృపవధూః మనుకన్యా, హేబ్రహ్మన్, త్వాం, ఆశు క్షణవత్, కామం, భుజిష్యతి అనుభవిష్యతి. త్వయా సహ బహువర్షపర్యంతం కామాన్ క్షణమాత్ర మివాఽనుభవిష్యతీత్యర్థః. ౨౮

యా మనుకన్యా, ఆత్మన్ స్వస్యాం, తే త్వయా, భృతం నిహితం, వీర్యం, నవధా నవపుత్రీః, ప్రసవిష్యతి. త్వదీయే వీర్యే త్వదీయవీర్యజాతాసు నవసు పుత్రీషు, ఋషయః మరీచ్యాదయః, అంజసా ఆశు, ఆత్మనః పుత్రాన్, ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేః, ఆధాస్యంతి ఉత్పాదయిష్యంతి. ౨౯

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

త్వం చ సమ్యగనుష్ఠాయ నిదేశం మ ఉశత్తమః,
మయి తీర్థకృతాశేషక్రియార్థో మాం ప్రపత్స్యసే. ౩౦

కృత్వా దయాం చ జీవేషు దత్త్వా చాభయమాత్మవాన్,
మయ్యాత్మానం సహ జగద్ద్రక్ష్యస్యాత్మని చాపి మామ్. ౩౧

అహం చ స్వాంశకలయా త్వద్వీర్యేణ మహామునే,
తవ క్షేత్రే దేవహూత్యాం ప్రణేష్యే తత్త్వసంహితామ్. ౩౨

ఏవం తం మనుభాష్యాఽథ భగవాన్ప్రత్యగక్షజః,
జగామ బిందుసరస స్సరస్వత్యా పరిశ్రితాత్. ౩౩

(త్వం,) మే మమ, నిదేశం ఆజ్ఞాం సమ్యక్, అనుష్ఠాయ పరిపాల్య, ఉశత్తమః కమనీయమదారాధననిష్ఠః. మయి తీర్థకృతః. తీర్థశబ్దేన పాత్ర ముచ్యతే. తేన దానం లక్ష్యతే. తీర్థకృతః సమర్పితః, అశేషక్రియార్థః సమస్తక్రియాఫలం, యేన, సః మాం ప్రపత్స్యసే ప్రాప్స్యసి. ౩౦

(ఆత్మవాన్) జితాంతఃకరణ స్త్వం, భూతేషు చరాచరాత్మకేషు, దయాం, కృత్వా, అభయం చ దత్త్వా, మయి అంతఃప్రవిశ్య ధారకే మయి, జగత్ కృత్స్నచరాచరాత్మకం జగత్, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ, సహైవ ద్రక్ష్యసి వ్యాప్తం ధార్యం చ ద్రక్ష్యసి. ఆత్మని ధార్యే స్వాత్మని చ, మాం ధారకం వ్యాపకం చ ద్రక్ష్యసీత్యర్థః. ౩౧

(స్వాంశకలయా) స్వాంశాంశేన, అహం చ, త్వద్వీర్యేణ ద్వారభూతేన, హే మహామునే తవ, క్షేత్రే క్షేత్రభూతాయాం దేవహూత్యాం, అవతీర్యేతి శేషః. తత్త్వసంహితాం, తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం స్వరూపవివేచనీం సంహితాం, ప్రణేష్యే కథయిష్యామి. ౩౨

(ఏవం) కర్దమ మాభాష్య స్వస్థానం ప్రతి భగవాన్ గత ఇత్యాహ మైత్రేయః - ప్రత్యక్షు ప్రత్యాహృతేషు, అక్షేషు ఇంద్రియేషు, జాయతే ఆవిర్భవతీతి ప్రత్యగక్షజో భగవాన్. తం కర్దమ, మనుభాష్య, అథాఽనంతరం, సరస్వత్యా నద్యా పరిశ్రితాత్ పరివేష్టితాత్, బిన్దుసరసః బిన్దుసరోవరతీరస్థాత్కర్దమాశ్రమాత్, జగామ. ౩౩

నిరీక్షత స్తస్య యయాఽవశేషసిద్ధేశ్వరాభిష్టుతసిద్ధమార్గః,
ఆకర్ణయ న్పత్రరథేన్ద్రపక్షై రుచ్చారితం స్తోమ ముదీర్ణసామ. ౩౪

అథ సంప్రస్థితే శుక్లే కర్దమో భగవా నృషిః,
ఆస్తే స్మ బిందుసరసి తం కాలం ప్రతిపాలయన్. ౩౫

మను స్స్యందన మాస్థాయ శాతకౌమ్భపరిచ్ఛదమ్,
ఆరోప్య స్వాం దుహితరం సభార్యః పర్యట న్మహీమ్. ౩౬

తస్మి న్సుధన్వ న్నహని భగవాన్ యత్సమాదిశత్,
ఉపాయాదాశ్రమపదం మునే శ్శాంతివ్రతస్య తు. ౩౭

యస్మి న్భగవతో నేత్రా న్న్యపతన్ హర్షబిందవః,

కథం జగామేత్యత్రాహ (నిరీక్షత ఇతి,) తస్య కర్దమస్య. నిరీక్షత స్సః పశ్యత స్సతః. అశేషసిద్ధేశ్వరై స్సర్వయోగీశ్వరై, రభిష్టుతః సిద్ధః స్వతస్సిద్ధః, మార్గః కల్యాణగుణగణరూప ప్రకారో. యస్య సః, పత్రరథేంద్రో గరుడ. స్తస్య, పక్షైః ఉచ్చారితం ఉదీర్ణే అభివ్యక్తే. సామనీ బృహద్రథంతరే యస్మిన్, తం, స్తోమం సామాధారభూతం ఋక్సముదాయం "బృహద్రథంతరే పక్షౌ స్తోమ ఆత్మేతి" శ్రుతేః. ఆకర్ణయన్ శృణ్వన్, యయౌ జగామ. ౩౪

గతే భగవతి కర్దమః కిమకరో దిత్యపేక్షాయా మనంతరవృత్తాంత మాహ (అథేత్యాదినా.) శుక్లే భగవతి, సంప్రస్థితే సమ్య క్ప్రయాతే సతి, భగవాన్, కర్దమఋషిః తం కాలం "దిదృక్షు స్త్వాం పరశ్వ" ఇతి భగవతా నిర్దిష్టం కాలం ప్రతిపాలయన్ ప్రతీక్షమాణః, బిన్దుసరసి బిన్దుసర స్తటే, ఆ స్తే స్మ ఉపవిష్టః కిల. ౩౫

(మనుః) స్వాయంభువః. శాతకౌమ్భాః సువర్ణమయాః. పరిచ్ఛదాః అలంకారాః యస్మిన్ తం, స్యందనం రథం. ఆస్థాయ అధిష్ఠాయ. ఆరుహ్యేత్యర్థః. తత్ర స్వాం దుహితరం మారోప్య. సభార్యః శతరూపయా సహితః, మహీం. దుహితుః పత్యన్వేషణార్థం. పరిత స్సంచరన్. భగవాన్ యదహ స్సమాదిశత్ నిర్దిష్టవాన్, తస్మి న్నహని. హే సుధన్వన్ విదుర. శాంతివ్రతస్య ఉపశమశీలస్య, మునే రాశ్రమస్థానం ప్రతి. ఉపాయాత్ ఉపాగాత్. ౩౬-౩౭

ఆశ్రమపదం వర్ణయతి సప్తభిః- (ప్రపన్నే) కర్దమే, భృశ మత్యంత, మర్పితయా నిహితయా-

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

కృపయా సంపరీతస్య ప్రపన్నేఽర్పితయా భృశమ్. ౩౮

తద్వై బిందుసరో నామ సరస్వత్యా పరిశ్రితమ్,
పుణ్యం శివామృతజలం మహర్షిగణసేవితమ్. ౩౯

పుణ్యద్రుమలతాజాలైః కూజత్పుణ్యమృగద్విజైః,
సర్వర్తుఫలపుష్పాఢ్యం వనరాజిశ్రియాన్వితమ్. ౪౦

మత్తద్విజగణైర్ఘుష్టం మత్తభ్రమరవిభ్రమమ్,
మత్తబర్హినటాటోప మాహ్వయన్మత్తకోకిలమ్. ౪౧

కదమ్బవంజుళాశోకకరంజవకుళాసనైః,

కృపయా, సంపరీతస్య సమ్యక్ పరితో వ్యాప్తస్య, భగవతో, నేత్రాత్, హర్షబిందవః ఆనందాశ్రూణి యస్మిన్ సరసి, అపతన్, ౩౮

తత్సరః బిందుసరో నామ, బిందుసర ఇతి ప్రసిద్ధం, ఇదమేవ బిందుసరశ్శబ్దస్య ప్రవృత్తి నిమిత్తం యద్ధరిహర్షబిందునిపతనా త్తదావిర్భావః, కథంభూతం, సరస్వత్యా నద్యా పరితః శ్రితం సరస్వత్యా వలయిత మిత్యర్థః, పుణ్యం ఉపరిదర్శనాదిభిః పుణ్యసాధనం, శివ మరోగ, మమృతతుల్యం జలం యస్మిన్, మహర్షిగణై స్సేవితం అహరహ రుపస్పృశ్యమానమ్, ౩౯

కూజంతః పుణ్యాః మృగాః ద్విజాః శకునయ శ్చ యేషు తైః పుణ్యానాం ద్రుమాణాం లతానాం చ జాలైః సమూహైః, సర్వర్తుషు షట్సు ఋతుషు యాని ఫలాని, పుష్పాణి చ, తై రాఢ్యా శాలినీ, యా వనరాజి ర్వనపంక్తి. స్తస్యాః శ్రియా శోభయా అన్వితం యుక్తమ్. ౪౦

మత్తా యే ద్విజాః తై ర్ఘుష్టం నాదితం మత్తా మధుపానమత్తాః, యే భ్రమరా, స్తేషాం విభ్రమో విలాసో యస్మిన్. మత్తా బర్హిణో మయూరా ఏవ నటా, స్తేషా మాటోపో నృత్తసంభ్రమో యస్మిన్, ఆహ్వయన్తో మిథః మత్తాః కోకిలాః యస్మిన్. ౪౧

కదమ్బాదిభిః పుష్పవృక్షై రలంకృతం. కారండవాదిభిః పక్షిభి ర్వల్గు మధురం, సుందరం వా,

కుందమందారకుటజై శ్చూతపోతై రలంకృతమ్. ౪౨

కారండవైః ప్లవై ర్హంసైః కురరై ర్జలకుక్కుటైః,
సారసై శ్చక్రవాకై శ్చ చకోరై ర్వల్గుకూజితమ్. ౪౩

తథైవ హరిణైః క్రోడైః శ్వావిద్గవయకుంజరైః,
గోపుచ్ఛై ర్హరిభి ర్మర్కై ర్నకులై ర్నాభిభి ర్వృతమ్. ౪౪

ప్రవిశ్య తత్తీర్థవర మాదిరాజ స్సహానుగః,
దదర్శ ముని మాసీనం తస్మిన్ హుతహుతాశనమ్. ౪౫

విద్యోతమానం వపుషా తప స్యుగ్రయుజా చిరమ్,
నాతిక్షామం భగవత స్స్నిగ్ధాపాంగావలోకనాత్. ౪౬

తద్వ్యాహృతామృతకలాపీయూషశ్రవణేన చ,
ప్రాంశుం పద్మపలాశాక్షం జటిలం చీరవాససమ్,
ఉపసంసృత్య మలినం యథార్హణమసంస్కృతమ్. ౪౭

యథాతథా, కూజితం, తథా హరిణాదిభిః మృగై ర్వృతం. తత్ర క్రోడస్సూకరః, శ్వావిట్ శల్యకః మర్కో మర్కటః తద్విశేషో గోపుచ్ఛః, హరి స్సింహః, నాభిః కస్తూరీమృగః. ౪౨-౪౪

సహానుగః సభృత్యః, ఆదిరాజో మనుః, తత్తీర్థశ్రేష్ఠం, ప్రవిశ్య, తస్మిన్ తత్ర, హుతః హుతాశనో యేన కృతాగ్నికార్య మిత్యర్థః, ఆసీన ముపవిష్టం, మునిం, దదర్శ. ౪౫

పున ర్మని మేవ విశినష్టి సార్ధద్వయేన - తపసి చిర ముగ్రో యుగ్యోగో యస్య, తేన వపుషా, విద్యోతమానం భగవత స్స్నేహయుక్తం, యదపాంగావలోకనం కటాక్షప్రసరణం తస్మాత్. ౪౬

తస్య భగవతో వ్యాహృతం భాషణ మేవామృతకలా, అమృతమయస్య చంద్రస్య కలా తన్మయం పీయూషం, తస్య శ్రవణేన చ, నాతిక్షామం తపసా నాతికృశం, ప్రాంశుం ఉన్నతం ఉప సంసృత్య సమీప మాగత్య, మలినం దదర్శేతి పూర్వేణైవ క్రియా, అర్హత్యేఽనేనే త్యర్హణం మహా రత్నం, త దసంస్కృత మనిర్ణిక్తం, యథా మలినం దృశ్యతే తద్వత్. ౪౭

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

అథోటజ ముపాయాంతం నృదేవం ప్రణతం పురః,
సపర్యయా ప్రత్యగృహ్ణా త్ప్రతినంద్యాఽనురూపయా. ౪౮

గృహీతార్హణ మాసీనం సంయతం ప్రీణయ న్మునిః,
స్మర న్భగవదాదేశ మిత్యాహ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౪౯

నూనం చఙ్క్రమణం దేవ సతాం సంరక్షణాయ తే,
వధాయ చాఽసతాం య స్త్వం హరే శ్శక్తి ర్హి పాలినీ. ౫౦

యోఽర్కేంద్వగ్నీంద్రవాయూనాం యమధర్మప్రచేతసామ్,
రూపాణి స్థాన ఆధత్తే తస్మై శుక్లాయ తే నమః. ౫౧

అథ అనంతరం, ముటజం పర్ణశాలా, ముపాయాంతం, ప్రాప్తం. పురః పాదయో స్సమీపే, ప్రణతం నృదేవం మనుం, ప్రతినంద్య. ఆశీర్భి రభినంద్యాఽనురూపయా. సపర్యయా పూజయా సత్కృతవాన్. ౪౮

గృహీతం ప్రతిగృహీతం, అర్హణం పూజనం యేన తం, ఆసీన ముపవిష్టం, సంయతం స్వవాక్యశ్రవణే సమ్య గ్యతమానం, మనుం, మునిః కర్దమః, శ్లక్ష్ణయా మధురయా గిరా స్వాగతప్రశ్న రూపయా వాచా, నృపం ప్రీణయన్ తర్పయన్, ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ. ఆహ జగాద. ౪౯

హే దేవ మనో, తే తవ, చఙ్క్రమణం పర్యటనం సతాం రక్షణాయ, అసతాం వధాయ చ, య ద్యస్మాత్, త్వం, పాలినీ జగత్పాలినీ హరే ర్భగవత శ్శక్తిః, హరే ర్జగత్పాలకత్వశక్తియుక్త స్త్వ మిత్యర్థః. ౫౦

ప్రసంగా త్ప్రకృతం భగవంతం ప్రణమతి (య ఇతి.) యో విష్ణు రర్కాదీనాం రూపాణి, శిలాపుత్రకస్యేదం శరీర మితివ దభేదసంసర్గే షష్ఠీ, అర్కాదిరూపాణి శరీరాణి, స్థానే తత్త దుచిత జగత్పరిపాలనావసరే, ఆధత్తే బిభర్తి, తస్మై విష్ణవే, శుక్లాయ నిర్మలాయ, తే తుభ్యం, భగవతే, నమః, ౫౧

న యదా రథ మాస్థాయ జైత్రం మణిగణార్పితమ్,
విష్ఫూర్జం శ్చండకోదండో రథేన త్రాసయ న్నఘాన్. ౫౨

స్వసైన్యచరణక్షుణ్ణం వేపయ న్మండలం భువః,
వికర్ష న్మహతీం సేనాం పర్యట న్నంశుమా నివ. ౫౩

తదైవ సేతవ స్సర్వే వర్ణాశ్రమనిబంధనాః,
భగవద్రచితా రాజన్ భిద్యేరన్ బత దస్యుభిః. ౫౪

అధర్మ శ్చ సమేధేత లోలుపై ర్వ్యంకుశై ర్నృభిః,
శయానే త్వయి లోకోయం దస్యుగ్రస్తో వినఙ్క్ష్యతి. ౫౫

ఏవం విష్ణుం ప్రణమ్య ముని ర్మనో రాగమప్రయోజనం ప్రష్టుకామః ప్రథమం తత్ప్రశ్నే జగద్రక్షణాయ పర్యటంతం మాం కిమర్థ మాగతోసీతి కిం పృచ్ఛసీతి మావాదీ రిత్యభిప్రాయేణ, ప్రధానప్రయోజనం జగద్రక్షణ మేవ, ఆనుషంగిక మిహాగమనప్రయోజనం, యత్కించి దస్తి చేత్కథ్యతా మిత్యాహ యావదధ్యాయం, త్వం జైత్రం జయశీలం, మణిగణైః రర్పితం ఖచితం, రథ మాస్థాయాఽధిరుహ్య చండం పరేషాం భయజనకం కోదండం, ధను ర్యస్య సః, విస్ఫూర్జయన్ ధ్వనయన్, కోదండ మితి శేషః. ద్వితీయాంతపాఠే తు కర్మధారయః. చండకోదండం విస్ఫూర్జయన్, రథేన అఘాన్ ధర్మవిరోధిన స్త్రాసయన్ ఉద్వేజయన్. ౫౨

స్వసైన్యానాం చరణైః క్షుణ్ణం సంఘట్టితం, భువో మండలం, వేపయన్ కమ్పయన్, మహతీం సేనాం, వికర్ష న్నాకర్షయన్ సూర్య ఇవ, యదా యర్హి న పర్యటసి తదైవ, వర్ణాశ్రమ ప్రయుక్తాః, భగవతా కల్పితాః, సర్వే సేతవః ధర్మమర్యాదాః హేరాజన్, దస్యుభిః ధర్మవిరోధిభిః, భిద్యేరన్, బతేతి ఖేదే. ౫౩—౫౪

వ్యంకుశైః నిష్ప్రతిపక్షైః, లోలుపైః కేవలార్థకామపరాయణైః నృభిః రధర్మ శ్చ, సమేధేత వర్ధేత. త్వయి శయానే సత్యయం లోకః దస్యుగ్రస్తః వినఙ్క్ష్యతి నాశం యాస్యతి. అతో లోకరక్షణ మేవ తవాటనస్య ప్రధానం ప్రయోజనమ్. ౫౫

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

తథాపి పృచ్ఛే త్వాం వీర యదర్థం త్వ మిహాఽఽగతః,
తద్వయం నిర్వ్యళీకేన ప్రతిపద్యామహే హృదా. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
మన్వాగమనం నామైకవింశోఽధ్యాయః.

తథాపి, హేవీర, త్వం, యదర్థ మిహాఽస్మదాశ్రమే ఆగతః, తత్ప్రయోజనం, త్వాం ప్రతి పృచ్ఛే, వయం తత్ త్వదాగమనప్రయోజనం నిర్వ్యళీకేన నిష్కపటేన, హృదా చిత్తేన, ప్రతిపద్యామహే అంగీకుర్మహే. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవ మావిష్కృతాశేషగుణకర్మోదయో మనుః,
సవ్రీడ ఇవ తం సమ్రా డుపారత మువాచ హ. ౧

ముని రువాచ—

బ్రహ్మా సృజ త్స్వముఖతో యుష్మా నాత్మపరీప్సయా.
ఛందోమయాం స్తపోవిద్యాయోగయుక్తా నలమ్పటాన్. ౨

తత్త్రాణాయాఽసృజ చ్చాస్మాన్ దోస్సహస్రా త్సహస్రపాత్,
హృదయం తస్య హి బ్రహ్మ క్షత్ర మంగం ప్రచక్షతే. ౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

ఏవం కర్దమేనోక్తో మను స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) ఆవిష్కృతానాం గుణానాం, కర్మణాం చ ఉదయ ఉత్కర్షో యస్య సః, అత ఏవ సవ్రీడ ఇవ స్వకీర్తిశ్రవణా ల్లజ్జిత ఇవ స సమ్రాట్ మనుః ఉపారతం నివృత్తిధర్మనిష్ఠం, తం ముని మువాచ. హేతి హర్షే. ౧

ఉక్తి మేవాహ (త్రయోదశభిః) మదీయేయం కన్యా త్వయా పరిణేయేతి విజ్ఞాపయిష్యం, స్తావద్యుష్మదస్మత్సమ్బంధ ఈశ్వరేణ బ్రహ్మణా పూర్వ మేవ సంఘటిత ఇత్యాహ మనుః (బ్రహ్మేతి సార్ధద్వయేన) ఛందోమయో వేదప్రచురః, బ్రహ్మ స్వముఖాత్, తపః కర్మయోగః, విద్యా భగవదుపాసనా, యోగః జ్ఞానయోగః, ఏతై ర్యుక్తాన్, అలమ్పటాన్ విషయే ష్వలాలసాన్, యుష్మాన్, వేదమయాన్ బ్రాహ్మణాన్ ఆత్మపరీప్సయా వేదమయస్యాఽఽత్మనః రిరక్షిషయా వేదమయస్యాఽఽత్మనః పరీప్సా వేదరిరక్షిషైవ, ఆత్మపరీప్సయా ఆత్మజ్ఞానప్రవర్తనశ్రద్ధయా వా. చతుర్ముఖశరీరకః పరమాత్మా, స్వముఖాత్. అసృజత్. ౨

తేషాం బ్రాహ్మణానాం, త్రాణాయ రక్షణాయ, అస్మాన్ క్షత్రియాన్, సహస్రపాత్ సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తా, భగవాన్, దోస్సహస్రాత్ భుజసహస్రాత్. అసృజత్, తస్య బ్రహ్మణః హృదయం బ్రహ్మకులం, క్షత్రం క్షత్రియకుల మంగం ప్రచక్షతే. ౩

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

అతో హ్యన్యోన్య మాత్మానం బ్రహ్మక్షత్రం చ రక్షతః,
రక్షతి స్మావ్యయో దేవ స్స్వయం సదసదాత్మకః. ౪

తవ సందర్శనా దేవ చ్ఛిన్నా మే సర్వసంశయాః,
యత్స్వయం భగవా న్ప్రీత్యా ధర్మ మాహ రిరక్షిషోః. ౫

దిష్ట్యా మే భగవా న్దృష్టో దుర్దర్శో యోఽకృతాత్మనామ్,
దిష్ట్యా పాదరజస్స్పృష్టశీర్ష్ణా మే భవత శ్శివమ్. ౬

దిష్ట్యా త్వయాఽనుశిష్టోఽహం కృతశ్చానుగ్రహో మహాన్,
అపావృతైః కర్ణరంధ్రై ర్జుష్టా దిష్ట్యోశతీ ర్గిరః. ౭

అతః వేదపాలనాయ బ్రాహ్మణాన్, బ్రాహ్మణపాలనాయాఽస్మాంశ్చ. యత స్సృష్టవా, నతః బ్రహ్మ, క్షత్రం చ అన్యోన్యం మిథః, ఆత్మానం. రక్షతః రక్షాం కురుతః, ఏవం పరస్పరం రక్షిష్యమాణే, ఉభయ మపి. సదసదాత్మకః కార్యకారణరూపః, ఏవ మప్యవ్యయః, కార్యగతివికారై రస్పృష్టః. యద్వా సదసదాత్మకః చేతనాచేతనశరీరకః, అత ఏవాఽవ్యయః నహి శరీరగతై ర్వికారై శ్శరీరీ స్పృశ్యతే యో దేవ, స్స రక్షతి. ౪

తస్మై స్వాభిప్రేతం నివేదయితుకామః తద్దర్శనాదికం ప్రస్తౌతి త్రిభిః. తవ దర్శనా దేవ, మే, సర్వసంశయాః ప్రష్టవ్యార్థవిషయాః. ఛిన్నాః, హేభగవన్ కర్దమ, య ద్యస్మా త్స్వయ మేవ, భవాన్ రిరక్షిషోః ప్రజాః పాలయితు మిచ్ఛోః, మమ, ధర్మం, ఆహ, న యదా రథ మాస్థాయేత్యాదినా ఉక్తవాన్. ౫

అకృతాత్మనా మకృతసుకృతైః దుర్దర్శః ద్రష్టు మశక్యో భగవాన్ త్వం, మే మయా, దిష్ట్యా అస్మద్భాగ్యేన దృష్టః, భవత. శ్శివం మంగళకరం, పాదరజః మే, శీర్ష్ణా శిరసా, స్పృష్టం ధృతమ్. ౬

అనుశిష్టః అనుశిక్షితః మహాన్, అనుగ్రహః అనుశాసనాదిరూప స్త్వయా కృతః, అపావృతై రనావృతైః కర్ణరంధ్రైః ఉశతీః ఉశత్యః, కమనీయాః, గిరః, దిష్ట్యా జుష్టాః. ౭

స భవాన్ దుహితుస్స్నేహపరిక్లిష్టాత్మనో మమ,
శ్రోతు మర్హాసి దీనస్య శ్రావితం కృపయా మునే. ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపదో స్స్వసేయం దుహితా మమ,
అన్విచ్ఛతి పతిం యుక్తం వయశ్శీలగుణాదిభిః. ౯

యదా ను భవత శ్శీలశ్రుతరూపవయోగుణాన్,
అశృణో న్నారదా త్తైషా త్వయ్యాసీ త్కృతనిశ్చయా. ౧౦

తత్ప్రతీచ్ఛ ద్విజాగ్ర్యేమాం శ్రద్ధయోపహృతాం మయా,
సర్వాత్మనాఽనురూపాం తే గృహమేధిషు కర్మసు. ౧౧

ఉద్యతస్య హి కామస్య ప్రతివాదో న శస్యతే,
అపి నిర్ముక్తసంగస్య కామరక్తస్య కిం పునః. ౧౨

ఏవ మాత్మనః కృతార్థతా మావేద్య తం ప్రసాదయన్ స్వాభిప్రేతం నివేదయతి (స ఇతి సప్తభిః) దుహితరి స్నేహేన పరిక్లిష్టః ఆత్మా మనో యస్య, అతఏవ, దీనస్య. మమ మయా, శ్రావితం విజ్ఞాపితం. స భవాన్, కృపయా, శ్రోతు మర్హాసి. ౮

కిం తదిత్యత్రాహ- ఇయం దేవహూతిః ప్రియవ్రతోత్తానపదోః స్వసా భగినీ, మమ, దుహితా చ, ప్రియవ్రతోత్తానపదో స్స్వసేత్యనేన పుత్రీకరణశంకా నిరస్తా, మమ దుహితేత్యనేన క్షత్రియకన్యా, తవ యోగ్యేతి దర్శితం, వయశ్శీలాదిభి ర్యుక్తం పతి మన్విచ్ఛతీత్యనేన స్వయంవరేతి సూచితమ్. ౯

తదేవ విశదయతి (యదేతి,) యదాను యర్హ్యేవ, భవత శ్శీలాదీన్. నారదోపదేశా దశృణోత్. తర్హ్యేవ త్వయి, కృతః నిశ్చయః తవైవాహం భార్యేతి నిశ్చయో యయా సా. ౧౦

తత్తస్మాత్. హేద్విజాగ్ర్య. మయా శ్రద్ధయా. ఉపహృతాం, తవ. గృహమేధిషు గార్హస్థ్యేషు కర్మసు సర్వాత్మనా సర్వప్రకారైః అనురూపా మనుకులామిమాం కన్యాం, ప్రతీచ్ఛ ప్రతిగృహాణ ౧౧

ప్రతిగ్రహప్రత్యాఖ్యానశంకయా తం ప్రోత్సాహయ న్నాహ త్రిభిః- ఉద్యతస్య దైవా త్స్వతః ప్రాప్తవిషయస్య, కామస్యాఽభిలాషస్య. ప్రతివాదః ప్రత్యాఖ్యానం. నిర్ముక్తసంగస్యాపి న శస్యతే, కర్తుమితిశేషః, కామాసక్తస్య. కింపునః, ప్రతివాదో, న శస్యత ఇతి కిం పున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః ౧౨

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

య ఉద్యత మనాదృత్య కీనాశ మభియాచతే.
క్షీయతే తద్యశ స్స్ఫీతం మాన శ్చావజ్ఞయా హతః. ౧౩

అహం త్వాஉశృణవం విద్వ న్వివాహార్థం సముద్యతమ్,
అత స్త్వ ముపకుర్వాణః ప్రత్తాం ప్రతిగృహాణ మే. ౧౪

ఋషిరువాచ—

బాఢ ముద్వోఢుకామోஉహ మప్రత్తా చ తవాత్మజా.
ఆవయో రనురూపోஉసావాద్యో వై వాహికో విధిః. ౧౫

కామ స్స భూయా న్నరదేవ తస్యాః పుత్ర్యా స్సమామ్నాయవిధౌ ప్రతీతః,
క ఏవ తే తనయాం నాద్రియేత స్వయైవ కాంత్యా క్షిపతీమివ శ్రియం. ౧౬

ప్రతివాదే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (య ఇతి.) యః పుమాన్. ఉద్యంతం కామ, మనాదృత్య, పశ్చా, త్కీనాశం కృపణ. మభియాచతే స్ఫీతం ప్రవృద్ధ మపి తస్య పుంసో, యశః. క్షీయతే నశ్యతి. అవజ్ఞయా పరావమానేన. మానః, బహుమానశ్చ. హతః, వినష్టో భవేత్. ౧౩

నను సత్యం త్వదుక్తం సర్వం పరివోఢుకామస్య అహం తు న తాదృశ ఇత్యత్రాహ (అహ మితి,) హేవిద్వన్. తా ముద్వాహార్థం, సముద్యతం యతమానమహ మశృణవం శ్రుతవాన్, అత స్తస్మా దుపకుర్వాణః నైష్ఠికేతరబ్రహ్మచారీ సావధికబ్రహ్మచర్యవాన్. త్వం, మే మయా ప్రత్తాం దత్తాం, కన్యాం ప్రతిగృహాణ. ౧౪

ఏవం మనునా విజ్ఞాపితః కర్దమ స్తదుక్త మంగీకుర్వ న్నాహ (బాఢ మితి షడ్భిః.) బాఢ మిత్యంగీకారే, అహ, ముద్వోఢుకామః పరిణేతుకామః, తవాஉஉత్మజా పుత్రీ, అప్రత్తా కస్మైచి దప్రతిశ్రుతా చ, అత, ఆవయోః, అనురూపః, ఆద్యః బ్రాహ్మణః, వైవాహికః వివాహరూపః, విధి ర్విధాన మస్త్వితి శేషః. హేనరదేవ, తే తవ, అస్యాః పుత్ర్యాః, య స్సమామ్నాయవిధౌ, వేద రూపచోదనాయాం. ప్రతీతః ప్రఖ్యాత, స్సకామః వివాహః, భూయాత్. ఏవం తద్విజ్ఞాపిత మనుమత్య నాహం త్వత్తోஉప్రీత్యా హేన ప్రతిగ్రహీష్యా మ్యపి త్వస్యా స్సౌందర్యవయశ్శీలాదీన్ శ్రుత్వాஉస్యా మేవ కృతనిశ్చయో భగవతాஉஉదిష్టశ్చ ప్రతీచ్ఛామీతి వదం స్తాం వర్ణయతి (క ఇత్యాదినా.) తే సార్వ భౌమస్య తవ, తనయాం కో నామ నాద్రియేత, కథంభూతాం, స్వయైవ ఆభరణాదిభి ర్వినా, కాంత్యా సౌందర్యేణ శ్రియం భూషణాదికృతశోభాం, క్షిపతీ మివ స్థితాం, భూషణభూషణాంగీ మిత్యర్థః.౧౫-౧౬

యాం హర్మ్యపృష్ఠే క్వణదంఘ్రిశోభాం విక్రీడతీం కందుకవిహ్వలాక్షీమ్,
విశ్వావసు ర్న్యపత త్స్వా ద్విమానా ద్విలోక్య సమ్మోహవిమూఢచేతాః. ౧౭

తాం ప్రార్థయంతీం లలనాలలామ మసేవితశ్రీచరణై రదృష్టామ్,
వత్సాం మనోరుచ్చపదస్స్వసారం కో నానుమన్యేత బుధోఽభియాతామ్. ౧౮

అతో భజిష్యే సమయేన సాధ్వీం యావత్తుతేజో బిభృయాదాత్మనో మే,
అథో ధర్మాన్ పారమహంస్యముఖ్యాన్ శుక్లప్రోక్తాన్ బహుమన్యేఽవిహింస్రాన్.

యతోఽభవ ద్విశ్వ మిదం విచిత్రం సంస్థాప్య తే యత్ర చ వావతిష్ఠేత్,

---

కించ, హర్మ్యపృష్ఠే ప్రాసాదోపరి క్వణతో ర్నూపురాభ్యాం శబ్దం కుర్వతో రఙ్ఘ్ర్యోః పాదయోః శోభా యస్యాస్తాం. విక్రీడతీం, కందుకే విహ్వలే చంచలే అక్షిణీ యస్యా స్తాం, యాం తవ కన్యాం, విలోక్య. సంమోహేన విమూఢం వ్యాకులం చేతో యస్య సః, విశ్వావసుః స్వాద్విమానా న్న్యపతత్, తాం కో నానుమన్యేతేత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౧౭

కథంభూతాం. ప్రార్థయంతీం పతి మితి శేషః. లలనాలలామం లలనానాం యోషితాం, భూషణ భూతాం, శ్రేష్ఠా మిత్యర్థః, అసేవితౌ శ్రియో లక్ష్మ్యా శ్చరణౌ యై, స్తై. రదృష్టాం ద్రష్టు మప్యశక్యాం మనో స్తవ. వత్సాం పుత్రీం, ఉత్తానపదః, భగినీం, స్వయ మేవ ప్రాప్తాం. బుధః కుశలః కో నామ. నాఽనుమన్యేత నాఽంగీకుర్యాత్. ౧౮

అతః ఉక్తహేతుభ్యః, మే మమ, తేజః వీర్యం. యావత్, బిభృయాత్, తావతా సమయేన కాలేన, సాధ్వీ, మిమాం భజిష్యే స్వీకరిష్యే, అపత్యజననావధి స్వీకరిష్య ఇత్యర్థః, అథో అనంతరం, పారమహంస్యే పరమహంసాశ్రమే. ముఖ్యాన్ ప్రాధాన్యే నోపాదేయాన్, శుక్లేన భగవతా, ప్రోక్తాన్ అవిహింస్రాన్ సాత్వికాన్, ధర్మాన్ వివేకవిమోకాదీన్, బహుమన్యే, అనుష్ఠాస్యామి. అపత్యోత్పత్త్యనంతరం నివృత్తిధర్మనిష్ఠోఽహ మిమాం త్యక్ష్యామీతి భావః. ౧౯

అయం భాషాబంధో న కేవలం మయైవ కృతః, కింతు సమస్తజగదుదయవిభవలయలీలేన భగవతైవ నిర్దిష్ట ఇత్యాహ (యత ఇతి.) ఇదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదేన చ విచిత్రం, విశ్వం, యతో భగవతః, అభవత్ ఉదపద్యత, యత ఇతి హేతౌ పంచమీ. హేతుత్వస్య నిమిత్తోపాదాన సాధారణత్వాత్, తథాచ యతో నిమిత్తభూతా దుపాదానభూతా చ్చేత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ కారణభూతే

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

ప్రజాపతీనాం పతి రేష మహ్యం పరం ప్రమాణం భగవా ననంతః. ౨౦

స ఉగ్రధన్వన్నియదేవాబభాష ఆసీచ్చ తూష్ణీ మరవిందనాభం,
ధియోపగృహ్ణన్ స్మితశోభితేన ముఖేన చేతో లులుభే దేవహూత్యాః. ౨౧

సోఽనుజ్ఞాత్వా వ్యవసితం మహిష్యా దుహితు స్స్ఫుటమ్,
తస్మై గుణగణాఢ్యాయ దదౌ తుల్యాం ప్రహర్షితః. ౨౨

శతరూపా మహారాజ్ఞీ పారిబర్హా న్మహాధనాన్,
దంపత్యోః పర్యదా త్ప్రీత్యా భూషావాసః పరిచ్ఛదాన్. ౨౩

భగవతి, సంస్థాస్యతే సంహారం యాస్యతి, యత్ర చ యస్మిన్ అంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకే భగవతి, అవతిష్ఠేత్ ప్రశాసితవ్యత్వేన ధార్యత్వేన చావతిష్ఠేత్. తిష్ఠతి. స ఏషః, ప్రజాపతీనాం బ్రహ్మాదీనా మపి, పతి రనంతః "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మిత్యుక్తలక్షణో భగవాన్, పరం కేవలం, ప్రమాణం అస్మదుక్తిభాషాబన్ధే ప్రమాణ మిత్యర్థః. తథైవ హి భగవతాఽభిహితం "తే హృదయ" మిత్యారభ్యేతి భావః. ౨౦

కర్దమోక్తి ముపసంహరతి మైత్రేయః (స ఇతి.) హేఉగ్రధన్వ న్విదుర, సః కర్దమః, ఇయదేవ ఏతావదేవ, ఆబభాషే ఉక్తవాన్, అనంతర, మరవిందనాభం భగవంతం, ధియా, ఉపగృహ్ణన్ చింతయన్, తూష్ణీం మౌనేన. ఆసీత్ స్థితవాన్. స్మితేన మందహాసేన, శోభితం యన్ముఖం, తేన, దేవహూత్యా శ్చిత్తం, లులుభే మోహితవాన్. ౨౧

అను అనంతరం, సః మనుః, మహిష్యాః భార్యాయాః, దుహితు శ్చ, వ్యవసితం నిశ్చితం, స్ఫుటం వ్యక్తం యథా భవతి తథా, జ్ఞాత్వా, గుణగణై,రాఢ్యాయ యుక్తాయ, తస్మై కర్దమాయ, తుల్యాం వయశ్శీలాదిభి స్తుల్యాం, కన్యాం, ప్రహర్షితః దదౌ దత్తవాన్, ప్రఘర్ష ఇతి పాఠే గుణవివశ ఇత్యర్థః. ౨౨

మహారాజస్య మనో స్స్త్రీ. శతరూపా, పారిబర్హా నుపాయనరూపాన్, భూషాదీన్, వాసాంసి వస్త్రాణి, పరిచ్ఛదాః, క్రీడోపకరణాని, దంపత్యోః దుహితృజామాత్రోః పర్యదాత్. ౨౩

దత్వా దుహితరం సమ్రా ట్సదృశాయ గతవ్యథః,
ఉపగూహ్య చ బాహుభ్యా మౌత్కంఠ్యోన్మథితాశయః. ౨౪

అశక్నువం స్తద్విరహం ముంచ న్బాష్పకళాం ముహుః,
ఆసించ న్నంబ వత్సేతి నేత్రోదై ర్దుహితు శ్శిఖామ్. ౨౫

ఆమంత్ర్య తం మునివర మనుజ్ఞాత స్సహానుగః,
ప్రతస్థే రథ మారుహ్య సభార్య స్స్వపురం నృపః. ౨౬

ఉభయో ఋషికుల్యాయా స్సరస్వత్యా స్సురోధసోః,
ఋషీణా ముపశాంతానాం పశ్య న్నాశ్రమసంపదః ౨౭

త మాయాంత మభిప్రేక్ష్య బ్రహ్మావర్తా త్ప్రజాఃపతిమ్,

సదృశాయ సదృశాయ, ప్రత్తాం దత్తాం, దుహితరం. సమ్రాట్ మనుః. గతవ్యథః నిర స్తదుహితృపత్యన్వేషణదుఃఖః. బాహుభ్యా. ముపగూహ్య ఆలింగ్య, ఔత్కంఠ్యేన పుత్రీం ప్రేమాతిశయేన, ఉన్మథితః క్షుభితః ఆశయోఽంతఃకరణం యస్య సః. ౨౪

అత ఏవ, తస్యాః దుహితు ర్విరహం విశ్లేషం అశక్నువన్, సోఢు మితి శేషః. అత ఏవ, ముహుః బాష్పకలాః నేత్రామ్బుకణాన్, ముంచన్, హే అమ్బ హే వత్సేతి సంబోధయన్, నేత్రజలైః దుహితుః శిఖాం ఆసించన్. ౨౫

మునివరం కర్దమ, మామ న్త్ర్యనుజ్ఞాప్య. తేనానుజ్ఞాతః, సభార్యో రథ మారుహ్య. నృపో మనుః, సహానుగ, స్స్వపురం ప్రతి, ప్రతస్థే గతవాన్. ౨౬

గచ్ఛంత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యామ్ ఋషికుల్యాయాః. ఋషికులసహితాయాః, సరస్వత్యాః, ఉభయోః, సురోధసోః శోభనతటయోః ఉపశాంతానాం శమదమాదిగుణసమ్పన్నానా, మృషీణా. మాశ్రమేషు, సమ్పదః భగవదారాధనోపయుక్తతులసీపుష్పఫలాదిసమృద్ధీః, పశ్యన్, ప్రతస్థ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭

ఆయాంత మాగచ్ఛంతం, పతిం మను, మభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా. ప్రజాః, ప్రహర్షితాః.

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

గీతసంస్తుతివాదిత్రైః ప్రత్యుదీయుః ప్రహర్షితాః. ౨౮

బర్హిష్మతీ నామ పురీ సర్వసంపత్సమన్వితా,
న్యపతన్యత్ర రోమాణి యజ్ఞస్యాంగం విధున్వతః. ౨౯

కుశకాశాస్త ఏవాస న్శశ్వద్ధరితవర్చసః,
ఋషయో యైః పరాభావ్య యజ్ఞఘ్నా న్యజ్ఞ మీజిరే ౩౦

కుశకాశమయం బర్హి రాస్తీర్య భగవా న్మనుః,
అయజ ద్యజ్ఞపురుషం లబ్ధా స్థానం యతో భువః. ౩౧

బ్రహ్మావర్తాద్దేశా, ద్గీతసంస్తుతిమృదంగాదివాద్యధ్వనిభిః, ప్రత్యుదీయుః ప్రత్యుజ్జగ్ముః. బ్రహ్మావర్తానితి ద్వితీయాంతపాఠే. బ్రహ్మావర్తాన్ ప్రతి, ఆయాంతమిత్యన్వయః, ప్రజాపతి మితి సమస్తపాఠే ప్రజానాం పతిం మనుం బ్రహ్మావర్తస్థా లోకాః, ప్రత్యుదీయు రిత్యన్వయః. ౨౮

కా సౌ పురీ యాం ప్రతస్థ ఇత్యుక్తమిత్యత్రాహ- బర్హిష్మతీ నామ పురీ, కథంభూతా, సర్వాభిస్సమృద్ధి రైశ్వర్యై ర్యుక్తా. సాపి కుత్రేత్యత్రాహ. యజ్ఞస్య ఆదివరాహస్య. అంగం శరీరం, విధున్వతః కమ్పయత స్సతః, రోమాణి తనూరుహాణి, యత్రాపతన్, తత్రేత్యర్థః. ౨౯

పతితాని రోమాణి కిమాస న్నిత్యత్రాహ - త ఏవ. పతితాన్యేవ రోమాణి, శశ్వత్సదా, హరితవర్ణాః. కుశాః, కాశాశ్చ, ఆసన్నుత్పన్నాః - క స్తేషా ముపయోగ ఇత్యత్రాహ. యైః కుశైః కాశైశ్చ యజ్ఞఘ్నాన్ యజ్ఞవిరోధినో రాక్షసాన్ పరాభావ్య అభిభావ్య, యజ్ఞం, ఈజిరే కృతవంతః, పాకం పంచతీతివ న్నిర్దేశః, యద్వా యజ్ఞం భగవంతం, ఈజిరే ఇష్టవంతః, భగవదారాధనరూప యజ్ఞేషు ఉపయుక్తా ఇత్యర్థః. ౩౦

అత ఏవ, భగవన్మనుః, కుశకాశరూపం, బర్హిః, ఆస్తీర్య యతో భగవతో వరాహాత్, భువః, స్థానం ప్రతిష్ఠాం, లబ్ధా లబ్ధవాన్. తమేవ యజ్ఞపురుష మయజత్ యజ్ఞై రారాధితవాన్. అనేన, ఇద మేవ బర్హిష్మతీశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం యత్కుశకాశరూపబర్హిషాయుక్తత్వ మిత్యుక్తం భవతి, ౩౧

బర్హిష్మతీం నామ పురీం యాం నివిశ్య సమావసత్,
తస్యాం ప్రవిష్టో భవనం తాపత్రయవినాశనమ్,
కామా న్సర్వా న్సమాసీనో బుభుజే న్యావిరోధతః. ౩౨

సంగీయమానసత్కీర్తి స్సస్త్రీకై స్సురగాయకైః,
ప్రత్యూషే ష్వనుబద్ధేన హృదా గృహ న్హరేః కథామ్. ౩౩

నిష్ణాతం యోగమాయాసు మనుం స్వాయంభువం మునిమ్,
యదా భ్రంశయితుం భోగా నశేకు ర్భగవత్పరమ్. ౩౪

అయాతయామా స్తస్యాస న్యామా స్స్వాంతరయాపనాః,
శృణ్వతో ధ్యాయతో విష్ణోః కుర్వతో బ్రువతః కథాః. ౩౫

విభు ర్మను, ర్యాం బర్హిష్మతీం నామ పురీం, నివిశ్య ప్రవిశ్య, పూర్వం సమావసత్, తస్యాం పుర్యాం, ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికరూపతాపత్రయరహితం, భవనం స్వగృహం, ప్రవిష్ట స్సభార్య, స్సపుత్రశ్చ, అన్యావిరోధతః వర్ణాశ్రమప్రయుక్త భగవదారాధనరూపధర్మావిరోధేన, కామాన్, బుభుజే అనుబభూవ. ౩౨

ఏత దేవ ప్రపంచయతి (సంగీయమానేత్యాదిభి ష్షడ్భిః,) ప్రత్యూషేషు ప్రత్యుషస్సు, సస్త్రీకైః స్త్రీభి స్సహితైః, సురగాయకైః. సురా గంధర్వకిన్నరాదయః, త ఏవ గాయకా స్తైః. స్సమ్యక్ గీయమానా సతీ నిర్మలా కీర్తి ర్యస్య సోపి, అనుబద్ధేన ప్రేమానుబద్ధేన, హృదా. హరేః కథాః శృణ్వన్, కామాన్, బుభుజ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౩౩

మునిం శుభాశ్రయసంశీలనపరం భగవత్పరం భగవద్గుణానుచింతనపరం, స్వాయంభువం మనుం భోగాః కామభోగాః, యోగమాయాసు భగవదాశ్చర్యశక్తికామేషు, నిష్ణాతం ఆసక్తం యథా తథా ఆభ్రంశయితుం ఈషదపి పాతయితుం, యత్ యస్మా న్న శేకుః సమర్థాః అత, స్తస్య. యామాః అయాతయామా ఆస న్నిత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౩౪

విష్ణోః కథా, శ్శృణ్వతః, బ్రువతః కథయతః, కుర్వతః, భగవదారాధన మితి శేషః ధ్యాయతః, విష్ణు మితి శేషః తస్య మనోః స్వాంతరం మన్వంతరాఖ్యకాలం. యాపయంతి నయంతీతి. తే. యామాః కాలావయవాః,, ప్రహరాః, అయాతయామా స్సఫలా ఆసన్. యామా ఇత్యనైక స్మిన్నపి యామే భగవదారాధనాభావరాహిత్యం సూచ్యతే. ౩౫

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

స ఏవం స్వాంతరం నిన్యే యుగానా మేకసప్తతిమ్,
వాసుదేవప్రసంగేన పరిభూతగతిత్రయః. ౩౬

శారీరా మానసా దివ్యా వైయ్యాసే యే చ మానుషాః,
భౌతికా శ్చ కథం క్లేశా బాధంతే హరిసంశ్రయమ్. ౩౭

యః పృష్టో మునిభిః ప్రాహ ధర్మా న్నానావిధాం ఛ్ఛుభాన్,
నృణాం వర్ణాశ్రమాణాం చ సర్వభూతహిత స్సదా. ౩౮

ఏత త్త ఆదిరాజస్య మనో శ్చరిత మద్భుతమ్,

స మను, రేవం భగవత్కథాశ్రవణకీర్తనధ్యానతదారాధనాదిభి, ర్యుగానా, మేకసప్తతి పరిమాణం, స్వాంతరం కాలం, వాసుదేవే ప్రకృష్టా సంగేన, పరిభూతం గతిత్రయం "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యేతిష్ఠంతి రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసా" ఇత్యుక్తగతి త్రయం యేన సః, నిన్యే యాపయామాస, యద్వా. గతయోఽవగతయః, క్లేశావగతయః, తాసాం త్రయం నిరస్తాధ్యాత్మికాదితాపత్రయ ఇత్యర్థః. ౩౬

ఏతదేవ విశదయతి (శారీరా ఇతి.) హే వైయాసే, విదుర శారీరాః వ్యాధిరూపాః మానసాః, ఆధయః, ఏతే, ఆధ్యాత్మికాః క్లేశాః దివ్యా అన్తరిక్షే అశనిశీతోష్ణవాతవర్షాదిప్రభవాః ఏతే అధిదైవికాః క్లేశాః, భౌతికాః శత్రువ్యాఘ్రచోరసర్పాదిభూతప్రభవాః, ఏతే ఆధిభౌతికాః. ఏతే సర్వే, మానుషాః మనుష్యై రనుభావ్యాః క్లేశాః, హరిః సంశ్రయ ఆశ్రయో యస్య తం, కథం బాధేరన్, ఆశ్రితక్లేశహరభగవదాశ్రయం మనుం న కథంచిదపి బాధేరన్నిత్యర్థః. ౩౭

హరిసంశ్రయ మిత్యనేన సూచితం తస్య జ్ఞానాతిశయ మాహ (య ఇతి.) సర్వభూత హితః, యో మనుః, మునిభిః పృష్టః, నృణాం, తత్రాపి వర్ణాశ్రమాణాం చ, అతఏవ, నానావిధాన్, శుభాన్ స్వర్గాపవర్గసాధనభూతాన్, ధర్మాన్, ప్రాహ. ౩౮

ఏవం వర్ణితం మనుచరిత్రం నిగమయం స్తదపత్యచరిత్ర మవతారయతి - వర్ణనీయస్య

వర్ణితం వర్ణనీయస్య తదపత్యోదయం శృణు. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

కథనీయకీర్తేః, ఆదిరాజస్య మనో, రద్భుతం విస్మయనీయ, మేత చ్చరితం, తే తుభ్యం, వర్ణితం, మయేతి శేషః, అథ తస్య మనో రపత్యం దేవహూతి, స్తస్యాః ఉదయం ప్రభవం, ఉత్కర్షం వా, శృణు మత్త ఇతి శేషః, ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

పితృభ్యాం ప్రస్థితే సాధ్వీ పతి మింగితకోవిదా,
నిత్యం పర్యచర త్ప్రీత్యా భవానీవ భవం ప్రభుమ్. ౧

విస్రమ్భేణాఽఽత్మశౌచేన గౌరవేణ దమేన చ,
శుశ్రూషయా సౌహృదేన వాచా మధురయా విభో. ౨

విసృజ్య కామం దంభం చ ద్వేషం లోభ మఘం మదమ్,
అప్రమత్తోద్యతా నిత్యం తేజీయాంస మతోషయత్. ౩

స వై దేవర్షివర్య స్తాం మానవీం సమనువ్రతామ్,

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

తదపత్యోదయం శృణ్వితి ప్రతిజ్ఞాత మేవ వర్ణయితు మారభతే మైత్రేయః (పితృభ్యామితి.) మనుశతరూపాభ్యాం, ప్రస్థితే గమనే కృతే పతి, సాధ్వీ ఇంగితకోవిదా పత్యు రభిప్రాయాభిజ్ఞా దేవహూతిః, ప్రభుం, భవం రుద్రం. భవానీవ పతిం కర్దమం. ప్రీత్యా, పర్యచరత్ ఆరాధితవతీ. ౧

ఏతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (విస్రమ్భేణేతి.) విశ్వాసేన, ఆత్మశౌచేన ఆత్మనోఽంతఃకరణస్య శౌచేన శమేనేత్యర్థః. గౌరవేణ సర్వాతిశయబుద్ధ్యా, దమేన బాహ్యేంద్రియనిగ్రహేణ, శుశ్రూషయా హితాహితయోః శ్రోతు మిచ్ఛయా చ, సౌహార్దేన, మధురయా వాచా చ. ౨

కామాదీ న్విసృజ్య, తత్ర. దమ్భః కాపట్యం, అఘం నిషిద్ధాచరణం, మదో గర్వః, అప్రమత్తా అనవధానరహితా, ఉద్యతా తన్నిదేశాచరణోద్యుక్తా, తేజీయాంస మతిశయిత తేజస్సమ్పన్నం పతిం కర్దమ, మతోషయత్. ౩

స వై, దేవర్షివర్యః కర్దమః, తా మనువర్తమానాం. మానవీం మనోః పుత్రీం, దేవహూతిం ప్రేమ్ణా గద్గదస్వరయా, వాచా గిరా, పీడితః అవినిసృతవాక్, కృపయా అబ్రవీత్, కథంభూతాం.

దైవా ద్గరీయసః పత్యు రాశాసానాం మహాశిషః. ౪

కాలేన భూయసా క్షామాం కర్శితాం వ్రతచర్యయా,
ప్రేమగద్గదయా వాచా పీడితః కృపయోఽబ్రవీత్. ౫

శ్రీకర్దమ ఉవాచ—

తుష్టోఽహ మద్య తవ మానిని మానదాయా
శుశ్రూషయా పరమయా పరయా చ భక్త్యా,
యో దేహినా మయ మతీవ సుహృత్స్వదేహో
నాపేక్షిత స్సముచితః క్షపితుం మదర్థే. ౬

యే మే స్వధర్మనిరతస్య తపస్సమాధి
విద్యాత్మయోగవిజితా భగవత్ప్రసాదాః,
తా నేవ తే మదనుసేవనయాఽవరుద్ధాన్
దృష్టిం ప్రపశ్య వితరా మ్యభయా నశోకాన్. ౭

మానవీం. దైవాదపి, గరీయసః గరీయస్త్వేనానుసంహితాత్. యద్వా దైవభావేనానుసంహితాత్, శ్రేష్ఠతమాత్, పత్యు ర్భర్తు, ర్మహాశిషం అపత్యప్రాప్తిరూపాం, మహతీం ఆశిషం పురుషార్థం ఆశాసానాం ప్రార్థయంతీం, వ్రతచర్యయా కర్శితాం, తత్ర భూయసా కాలేన క్షామాం అతికృశామ్. ౪-౫

(ఉక్తి మేవాహ త్రిభిః) హేమానిని. పరమయా శుశ్రూషయా, పరయా భక్త్యా, చ మయి సంమాన మేవ కుర్వత్యా, స్తే తుభ్య, మద్యాఽధునా అహం, తుష్టః ప్రీతోఽస్మి, దేహినా, మతీవ సుహృత్ ప్రియతమో. యో, దేహః, స్వదేహః, సముచితః శ్లాఘ్యోపి, మదర్థే, క్షపితుం కర్శితుం, నాపేక్షితః ఉపేక్షితః, ఉచిత మపి దేహ మనాదృత్య స మదర్థే క్షపిత ఇత్యర్థః. ౬

స్వధర్మనిరతస్య స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేషు నిరతస్య, మే మయా, తపః కర్మయోగః సమాధి శ్చిత్తైకాగ్ర్యం. విద్యా భగవదుపాసనా ఆత్మయోగః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః. ఏతై ర్విజితాః లబ్ధాః భగవత్ప్రసాదాః భగవత్ప్రసాదహేతుకాః, ప్రసాదా దితి పాఠాంతరం. తదా, తప ఆదిభిః హేతుభి, ర్యో భగవత్ప్రసాదః తస్మా ద్ధేతో, ర్విజితాః, యే భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదయః, తా నేవ, న విద్యతే భయం యేషు తాన్, అతఏవాఽశోకాన్ అశోచ్యా నిత్యర్థః. మదనుసేవయా మత్సేవయా. అవరుద్ధాన్, త్వయా వివశీకృతాన్, ప్రవిశ్య. తే తవ. దివ్యాం దృష్టిం వితరామి దదామి. ౭

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

అన్యే పున ర్భగవతో భ్రువ ఉద్విజృమ్భ
విభ్రంశితార్థరచనాః కి మురుక్రమస్య,
సిద్ధాసి భుఙ్క్ష్వ విభవా న్నిజధర్మదోహా
న్దివ్యా న్నరై ర్దురధిగా న్నృపవిక్రియాభిః. ౮

ఏవం బ్రువాణ మబలాఽఖిలయోగమాయా విద్యావిచక్షణ మవేక్ష్య గతాధి రాసీత్,
సంప్రశ్రయప్రణయవిహ్వలయా గిరైషా వ్రీడావలోకవిలసద్ధసితాననాఽఽహ. ౯

దేవహూతి రువాచ—

రాద్ధం బత ద్విజవృషైతదమోఘయోగ
మాయాధిపే త్వయి విభౌ తదవైమి భర్తః,

నను సర్వోపభోగ్యా న్భోగాదీ ననాదృత్య తపఆదిభి రార్జితా న్విలక్షణా న్వితరా మీతి కి ముచ్యత ఇత్యాఽశంకాయా మభయానశోకానితి సూచిత మితరభోగ్యాదీనాం తుచ్ఛత్వం వదన్ స్వసమ్పాదితానా మేవ సర్వోత్తమత్వ మాహ (అన్య ఇతి.) ఉరుక్రమస్య భగవతః. యా భ్రూః తస్యా ఉద్విజృమ్భః విక్షేపః, తేన విభ్రంశితా అర్థరచనాః ప్రయోజనాభిలాషా యేషు తే, అన్యే పునః కిం తైః, అతితుచ్ఛా స్త ఇత్యర్థః, అతో యత స్త్వం, సిద్ధాఽసి, పతిపాదారాధ్యాదిభిః. దుహ్యన్తే ప్రపూర్యన్తే సాధ్యంత ఇతి యావత్. తా న్విభవా న్భోగవిస్తారా న్నృపవిక్రియాభిః నృపాణాం సార్వభౌమాణా మపి, విక్రియా భోగాభిలాషో. యాసు, తాభి, ర్భోగ్యాదిసమృద్ధి రితి శేషః, భుంక్ష్వ అనుభవ. ౮

భర్త్రైవ ముక్తా దేవహూతి స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మిత్యేకేన) ఏవం ఇతి బ్రువాణం భాషమాణం అఖిలాః, యాః యోగమాయాః విచిత్రసర్గకారిస్వసంబంధిసామర్థ్యాపరపర్యాయా శ్శక్తయ, స్తాసాం. విద్యా, స్వకార్యజననప్రవర్తనానుగుణం జ్ఞానం, తస్మి న్, విచక్షణం నిపుణం, పతిం, అవేక్ష్య అబలా దేవహూతిః, గతాధిః గతమనోవ్యథా, ఆసీత్. తతస్సంప్రశ్రయః వినయః ప్రణయః ప్రేమా. తాభ్యాం, విహ్వలా గద్గదా తయా. గిరా వాచా. ఈష ద్వ్రీడాసహితో, యోఽవలోక, స్తేన, విలసద్ధసితం, యస్మిం స్తత్ ఆననం ముఖం యస్యా స్సతీ, ఆహ. ౯

ఉక్తి మేవాహ (రాద్ధ మితి ద్వాభ్యామ్.) హేద్విజవర, అమోఘాః సప్రయోజనాః, యా

యస్తేఽభ్యధాయి సమయస్సకృదంగసంగో
భూయాద్గరీయసి గుణప్రసవస్సతీనామ్. ౧౦

తత్రేతి కృత్య ముపశిక్ష యథోపదేశం
యేనైష మే కర్శితోఽతిరిరంసయాత్మా,
సిద్ధ్యేత తే కృతమనోభవధర్షితాయాః
దీనస్తదీశ భవనం సదృశం విచక్ష్వ. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ —

ప్రియాయాః ప్రియ మన్విచ్ఛ న్కర్దమో యోగమాశ్రితః,
విమానం కామగం క్షత్త స్తర్హ్యేవాఽఽవిరచీకరత్. ౧౨

యోగమాయాః పూర్వోక్తా, స్తాసా, మధిపే విభౌ, త్వయి, ఏత, త్త్వదుక్తం, సర్వం రాద్ధం సిద్ధ మేవే, త్యవైమి జనామి, బతేతి హర్షే, హేభర్తః, తే త్వయా, య, స్సకృత్ అపత్యజననపర్యంతం, అంగసంగో యస్మిన్ సమయః కాలోఽభిహితః, స, భూయాత్, యస్మాత్. గరీయసి శ్రేష్ఠే, భర్తరి హేతుభూతే, సతీనాం స్త్రీణాం, ప్రసవః అపత్యం, గుణః మహాన్ లాభః, గుణప్రసవ ఇతి సమస్తపాఠే తు గరీయసి పత్యౌ, సతీనాం, యతో, గుణప్రసవః గుణవిస్తారో భవతి, అతః, పుత్రోత్పత్త్యా గుణ విస్తారే జాతే సతి "సృష్టిం ప్రవిశ్య పి రామీతి" య, త్త్వదుక్తం తత్సర్వం భవతీతి భావః. ౧౦

అంగసంగార్థ మితికర్తవ్యతాం చ సంపాదయేత్యాహ (తత్రేతి.) హేఈశ, తత్ర అంగ సంగే ఇతి కృత్యం ఇతికర్తవ్యతాం, నానాభకకలాపం యథోపదేశం కామతంత్రోక్తానుసారేణ, ఉపశిక్ష సంపాదయ, కిం తదితి కృత్యం, సముపశిక్షణీయం, తత్రాహ, తే త్వయైవ కృతః ఉత్పాదితః, యో, మనోభవః కామ, స్తేన ధర్షితాయాః పీడితాయాః, మే మయా, అతిరిరంసయా భృశం రన్తు మిచ్ఛయా, కర్శితః, అతఏవ, దీనః, ఏష ఆత్మా దేహః, యేన ఇతికృత్యేన సిద్ధ్యేత కార్శ్యదైన్యాదిపరిహారేణ స్వస్థో భవే, త్త దితికృత్య, ముపశిక్షయేత్యర్థః, తస్మా, త్సదృశం అనురూపం, భవనం భోగస్థానం ఇదం భోగ్యాదీనా మప్యుపలక్షణం, విచక్ష్వ కల్పయ. ౧౧

ఏవ ముక్తః కర్దమో భోగ్యాదీ నసృజ దిత్యాహ మైత్రేయః, హేక్షత్తః, ప్రియాయాః భార్యాయాః, ప్రియం, అన్విచ్ఛన్ కర్తు మితి శేషః. కర్దమః యోగం ఉక్తయోగమాయాం, ఆశ్రితః, కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛతీతి త, ద్విమానం, తర్హ్యేవ తత్క్షణ మేవ, ఆవిరచీకరత్ ఆవిర్భా వయామాస. ౧౨

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

సర్వకామదుఘం దివ్యం సర్వరత్నసమన్వితమ్,
సర్వర్ద్ధ్యుపచయోదర్కం మణిస్తంభై రుపస్కృతమ్. ౧౩

దివ్యోపస్కరణోపేతం సర్వకాలసుఖావహమ్,
పట్టికాభిః పతాకాభి ర్విచిత్రాభి రలంకృతమ్. ౧౪

స్రగ్భి ర్విచిత్రమాల్యాభి ర్మంజుశింజత్షడంఘ్రిభిః,
దుకూలక్షౌమకౌశేయై ర్నానావస్త్రై ర్విరాజితమ్. ౧౫

ఉపర్యుపరి విన్యస్తనిలయేషు పృథక్పృథక్,
క్షిప్తైః కశిపుభిః కాన్తం పర్యఙ్కవ్యజనాసనైః. ౧౬

తత్ర తత్ర వినిక్షిప్తనానాశిల్పోపశోభితమ్,

(తదేవ విమానం వర్ణయతి నవభిః) సర్వకామదుఘం సర్వాభిలషితపూరకం, దివ్యమమానుషం సర్వర్ధీనాం సర్వసంపదాం. య ఉపచయ. స్తస్యోదర్కః ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి, ర్యస్మిన్ మణిమయైః స్తమ్భై రుపస్కృతం పరికర్మితం ౧౩

దివ్యై రుపస్కరణైః పరికరై, రుపేతం యుక్తం. సర్వస్మి న్కాలే సుఖమేవావహతి ప్రాపయతి తథా, పట్టికా అల్పవిస్తారాః పట్టవస్త్రవిశేషాః. పతాకా వితతా, స్తాభి శ్చ, విచిత్రాభి రలంకృతమ్, ౧౪

విచిత్రాణి మాల్యాని మాలానిర్మాణయోగ్యాని పుష్పాణి, యాసు. తాః. మంజు మధురం యథాతథా, శింజంతః ధ్వనంతః, షడంఘ్రయో భ్రమరా, యాసు తాభిః, స్రగ్భిః. అలంకృతం, దుకూలైః క్షౌమైః, ధౌతైః కౌశేయైః, రన్యై శ్చ నానావిధైః వస్త్రైః, విశేషేణ రాజితమ్. ౧౫

ఉపర్యుపరి, న్యస్తేషు విరచితేషు, గృహేషు, పృథక్పృథక్ విభక్తం, కల్పితైః కశిపుభిః, శయ్యాభిః, కాంతం కమనీయం. తథా, పర్యంకాదిభి శ్చ కాంతం. ౧౬

తత్ర తత్ర భిత్త్యాదిషు వినిక్షిప్తై ర్విరచితైః నానావిధైః శిల్పైః, ఉపశోభితం,

మహామరకతస్థల్యాం జుష్టం విద్రుమవేదిభిః. ౧౬

ద్వార్షు విద్రుమదేహల్యా భాంతం వజ్రకవాటయా,
శిఖరే ష్వింద్రనీలేషు హేమకుంభై రధిశ్రితమ్. ౧౭

చక్షుష్మత్పద్మరాగాగ్ర్యై ర్వజ్రభిత్తిషు నిర్మితైః,
జుష్టం విచిత్రవైతానై రసార్ఘై ర్హేమతోరణైః. ౧౮

హంసపారావతవ్రాతై స్తత్ర తత్ర నికూజితమ్.
కృత్రిమా న్మన్యమానైః స్వా నధిరుహ్యాఽవరుహ్య చ. ౨౦

విహారస్థానవిశ్రామసంవేశప్రాంగణాజిరైః,
యథోపజోషం రచితై ర్విస్మాపన మివాఽఽత్మనః. ౨౧

మహామరకతస్థల్యాం ఇంద్రనీలమణిమయభూమ్యాం. రచితాభి, ర్విద్రుమవేదికాభి ర్జుష్టం యుక్తం. స్థల్యేతి పాఠే. తయా విద్రుమవేదికాభి శ్చ యుక్తమ్. ౧౬

ద్వార్షు ద్వారేషు, విద్రుమమయదేహల్యా ఉదుమ్బరేణ, భాంతం శోభితం. వజ్రఖచిత కవాటయుక్తం, ఇంద్రనీలమణిమయేషు, శిఖరేషు, సువర్ణమయకలశై రధిష్ఠితం. ౧౭

చక్షుష్మంత ఇవ యే పద్మరాగశ్రేష్ఠాః, వజ్రభిత్తిషు ఖచితాః, తై ర్జుష్టం విచిత్రై ర్వైతానై ర్వితానసమూహైః, రసార్ఘైః, హేమమయతోరణై శ్చ, జుష్టం. ౧౮

కృత్రిమానపి, హంసాదీన్, స్వాన్ స్వసజాతీయాన్, మన్యమానై ర్హంసానాం పారావతానాం చ సమూహైః, స్తత్ర తత్ర, అధిరుహ్య, అవరుహ్య చ వికూజితమ్, ౨౦

యథోపజోషం యథాసుఖం, రచితైః కల్పితైః, విహారస్థానాదిభి ర్యుక్త మితి శేషః. యద్వా. విహారస్థానాదిభి రాత్మనః, స్వస్య మాయావినోదైః. విస్మాపన మివ విస్మయజనక మివాఽవస్థితం, ఆవిరచీకర దితి పూర్వేణాఽన్వయః. తత్ర, విహారస్థానం క్రీడాప్రదేశః విశ్రామః శయనగృహం సంవేశ. ఉపభోగస్థానం ప్రాంగణం గృహాద్బహిరచితం, అజిరం ప్రాకారా ద్బహిః. ౨౧

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

ఈదృగ్గృహం తత్పశ్యంతీం నాతిప్రీతేన చేతసా,
సర్వభూతాశయాభిజ్ఞః ప్రావోచ త్కర్దమ స్స్వయమ్. ౨౨

నిమజ్జ్యాఽస్మి న్హ్రదే భీరు విమాన మిద మారుహ,
ఇదం శుక్లకృతం తీర్థ మాశిషాం హేతవే నృణామ్. ౨౩

సా చ భర్తు స్సమాదాయ వచః కువలయేక్షణా,
సరజం బిభ్రతీ వాసో వేణీభూతా న్స్వమూర్ధజాన్. ౨౪

అంగం చ మలపంకేన సంఛన్నశబల స్తనమ్,
ఆవివేశ సరస్వత్యా సర స్సితజలాశయమ్. ౨౫

సాంత స్సరసి వేశ్మస్థా శ్శతాని దశకన్యకాః,
సర్వాః కిశోరవయసో దదర్శోత్పలగంధయః. ౨౬

ఈదృ గేవంవిధం, తద్గృహం విమానం నాతిప్రీతేన అనతిసంతుష్టేన చేతసా, పశ్యంతీం దేవహూతిం స్వయం, సర్వభూతానా మాశయ మభిప్రాయం జానాతీతి సః, కర్దమః, ప్రావోచత్. ౨౨

హేభీరు, ఇదం తీర్థం, శుక్లకృతం శుక్లేన భగవతా కృతం. ఆనందాశ్రునిపాతేన కృతం, నృణా, మాశిషాం కాంక్షితానాం. ప్రాపకం, అతోఽస్మి న్హ్రదే బిందుసరసి, నిమజ్జ స్నాహి, ఇదం విమాన, మారుహ అధిరుహ. ౨౩

సా కువలయేక్షణా దేవహూతిః, భర్తుః కర్దమస్య, వచ, స్సమాదాయ గృహీత్వా, సరజం మలినం, వాసః వస్త్రం, వేణీభూతాన్ కేశాన్, మలపంకేన సంఛన్నౌ అత ఏవ శబలౌ వివర్ణౌ, స్తనౌ యస్మిన్, తదంగం శరీరం చ. బిభ్రతీ సతీ. సితానాం నిర్మలానాం, జలానా, మాశయం ఆశ్రయం సరస్వత్యా పరిశ్రిత మితి శేషః, షష్ఠ్యంతపాఠే. తన్మధ్యస్థ మిత్యర్థః, సరః బిందుసరః. ఆవివేశ ప్రవిష్టవతీ. ౨౪—౨౫

సా అంతస్సరసి నిమగ్నాసతీ, తత్ర, వేశ్మస్థాః మందిరస్థాః. దశశతాని, కన్యకాః. దదర్శ. కథంభూతాః, సర్వాః కిశోరవయసః, ఉత్పలస్యేవ దేహగంధో యాసాం తాః. ౨౬

తాం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ప్రోచుః ప్రాంజలయ స్స్త్రియః,
వయం కర్మకరీ స్తుభ్యం శాధి నః కరవామ కిమ్. ౨౭

స్నానేన తాం మహార్హేణ స్నాపయిత్వా మనస్వినీమ్,
దుకూలే నిర్మలే నూత్నే దదు రస్యై చ మానదాః. ౨౮

భూషణాని పరార్థ్యాని వరీయాంసి ద్యుమంతి చ,
అన్నం సర్వగుణోపేతం పానం చైవాఽమృతాసవం. ౨౯

అథాఽదర్శే స్వ మాత్మానం స్రగ్విణం విరజోఽంబరం,
విరజస్కం స్వ_స్త్యయనం కన్యాభి ర్బహు మానితం. ౩౦

స్నాతం కృతశిరస్స్నానం సర్వాభరణభూషితం,

తాం దేవహూతిం, దృష్ట్వా, దశశతాని, స్త్రియః, సహసా అభు, ప్రోత్థాయ, జలస్థాద్వేశ్మనో బహి ర్నిర్గత్య, ప్రాంజలయః, వయం, తుభ్యం, కర్మకరీః కింకరీః. నః అస్మాక, శాధి అనుశిక్షయ. కిందాస్యం కరవా మేతిప్రోచుః. ౨౭

మహార్హేణ శ్రేష్ఠతమేన, స్నానేన స్నానయోగ్యేన సుగంధితైలాదినా, తాం మనస్వినీం దేవహూతిం స్నాపయిత్వా, మానదా స్త్స్త్రియః, అస్యై దేవహూత్యా, ఏవ, నిర్మలే నూత్నే నవీనే దుకూలే, దదుః దత్తవత్యః. ౨౮

తథా, పరార్థ్యాని శ్రేష్ఠతమాని, ద్యుమంతి దీప్తిమంతి వరీయాంసి తత్ప్రియాణి భూషణాని సర్వగుణోపేతం షడ్రసోపేతం, అన్నం, అమృతం స్వాదు, ఆసవం హ్లాదకం, పానం పేయం చ, అస్యై, దదుః. ౨౯

అసౌ దేవహూతిః, స్వ మాత్మానం స్వదేహ మాదర్శే దర్పణే, దదర్శేతి శేషః, కథం భూతం, స్రగ్విణం స్రజం బిభ్రతం. విరజః నిర్మలం అమ్బరం వాసో యస్య తం, విరజస్కం మలహీనం కృతం. స్వ_స్త్యయనం మంగళానా మాచరణం యస్య తం, కన్యకాభి స్సంమానితమ్. ౩౦

స్నాతం ఉద్వ_ర్తనశోభితం, కృతం శిరస్స్నాన మభ్యంగో యేన తం. సర్వై రాభరణై

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

నిష్కగ్రీవం వలయినం కూజత్కాంచననూపురం. ౩౧

శ్రోణ్యో రధ్యస్తయా కాంచ్యా కాంచన్యా బహురత్నయా,
హారేణ చ మహార్హేణ రుచకేన విభూషితమ్. ౩౨

సుభ్రువా సుదతా శ్లక్ష్ణస్నిగ్ధాపాంగేన చక్షుషా,
పద్మకోశస్పృధా నీలై రలకైశ్చ లసన్ముఖమ్. ౩౩

యదా సస్మార ఋషభ మృషీణాం దయితం పతిమ్,
తత్ర చాస్తే సహ స్త్రీభి ర్యత్రాస్తే స ప్రజాపతిః ౩౪

భర్తుః పురస్తా దాత్మానం స్త్రీసహస్రవృతం తదా,
నిశామ్య తద్యోగగతిం సంశయం ప్రత్యపద్యత. ౩౫

భూషితం అలంకృతమ్, ఏతదేవ ప్రపంచయతి - నిష్కం పదకం గ్రీవాయాం యస్య తం, కూజంతీ కాంచనమయే నూపురే యస్య తమ్. ౩౧

శ్రోణ్యో ర్నితమ్బయో రధ్యస్తయా ధృతయా, కాంచనమయ్యా, బహూని రత్నాని యస్యాం, తయా, కాంచ్యా మేఖలయా మహార్హేణ హారేణ, రుచకేన మంగళద్రవ్యేణ చ కుంకుమాదినా, తదుక్తం విశ్వప్రకాశే "రుచకం మంగళద్రవ్యే గ్రీవాభరణదంతయో" రితి విభూషితమ్. ౩౨

సుభ్రువా శోభనయా భ్రువా, సుదతా సుందరదంతపంక్త్యా, శ్లక్ష్ణః మనోహరః, స్నిగ్ధోఽపాంగః నేత్రప్రాంతో యస్మిన్, పద్మకోశస్పృధా పద్మకోశస్పర్ధినా, చక్షుషా నేత్రేణ, సుభ్రువా చక్షుషేతి జాతావేకవచనం, తథా, నీలైః, రలకైశ్చ, లసన్ముఖం, యస్య తమ్. ౩౩

ఏవంభూత మాత్మానం, దృష్ట్వా, యదా, ఋషీణా మృషభం శ్రేష్ఠం దయితం ప్రియం, పతిం భర్తారం, సస్మార స్మృతవతీ, తదా, యత్ర, సః ప్రజాపతిః కర్దమః, ఆస్తే తత్ర, స్వయమపి, స్త్రీభి స్సహ ఆస్తే ఉపవివేశేత్యర్థః, ౩౪

భర్తుః, పురస్తా దగ్రే స్త్రీసహస్రైర్వృత, మాత్మానం నిశామ్య దృష్ట్వా, తస్య భర్తుర్యోగగతిం యోగప్రభావం ప్రతి, సంశయం, ప్రత్యపద్యత, కీదృశీయం యోగగతి రితి సంశయం విస్మయం ప్రాప్తవతీత్యర్థః. ౩౫

స తాం కృతామలస్నానాం విభ్రాజంతీ మపూర్వవత్,
ఆత్మనో బిభ్రతీం రూపం సంవీతరుచిర స్తనీమ్. ౩౬

విద్యాధరీసహస్రేణ సేవ్యమానాం సువాససమ్,
జాతభావో విమానం త దారోహయ దమిత్రహన్. ౩౭

తస్మి న్నలుప్తమహిమా ప్రియయాఽనుషక్తో విద్యాధరీభి రుపచీర్ణవపు ర్విమానే,
బభ్రాజ ఉత్కచకుముద్గణవా నపీచ్య స్తారాభి రావృత ఇవోడుపతి ర్నభస్థః. ౩౮

తేనాష్టలోకపవిహారకులాచలేంద్రద్రోణీ ష్వనంగసఖమారుతసౌభగాసు,
సిద్ధైర్నుతో ద్యుధుని పాతశివస్వనాసు రేమే చిరం ధనదవ ల్లలనావరూథీ. ౩౯

వైస్రమ్భకే స్వరసనే నందకే పుష్పభద్రకే,
మానసే చైత్రరథ్యే చ స రేమే రమయా తతః. ౪౦

హేఅమిత్రహన్ విదుర, జితారిషడ్వర్గ, సః కర్దమః జాతభావ స్సన్ పూర్వవత్ వివాహాత్ప్రాగ్వత్, ఆత్మన స్స్వస్యాః, రూపం బిభ్రతీం, అతఏవ, విశేషేణ భ్రాజమానాం, సంవీతౌ ప్రావృతౌ రుచిరౌ స్తనౌ యస్యా స్తాం, పాఠాంతరే తు, రూపవిశేషణం, శోభనే వాససీ యస్యా స్తామ్. ౩౬-౩౭

అలుప్తమహిమా అలుప్తప్రభావః, ప్రియయా భార్యయాఽనుషక్తః అనుసంగతః, విద్యాధరీభిః, ఉపచీర్ణం శుశ్రూషితం వపు ర్యస్య, స, మునిః కర్దమః తస్మి న్విమానే బభ్రాజే రరాజ. తత్ర దృష్టాంతః- ఉత్కచకుముద్గణవాన్ వికసత్కుముదగణవాన్. అపీచ్యో దర్శనీయః, తారకాభి, రావృతో నభస్థః, ఉడుపతిః పూర్ణచంద్ర ఇవేతి, పూర్ణచంద్ర ఇవ మునిః, నభ ఇవ విమానం, తారా ఇవ స్త్రియః, కుముదానీవ తాసాం నేత్రాణీతి విజ్ఞేయమ్. ౩౮

తేన విమానేన, అష్టలోకపాలానాం విహారా యస్మిన్ సః, కులాచలేంద్రో మేరు, స్తస్య, ద్రోణీషు దరీషు, కథంభూతాసు. అనంగస్య, య స్సఖా మారుతః, శీతసుగంధిమందానిలః, తేన సౌభగం సౌందర్యం యాసు, ద్యుధునీ గంగా, తస్యాః, పాతేన, శివః స్వనో, యాసు తాసు లలనా వరూథీ స్త్రీరత్నసమూహవాన్, ముని, ర్ధనదవ త్కుబేర ఇవ రేమే. ౩౯

వైస్రంభకాదిషు దేవోద్యానేషు, మానసే చ సరసి, రతః ప్రీతస్సన్, రమయా స్త్రియా సహ, రేమే. ౪౦

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

భ్రాజిష్ణునా విమానేన కామగేన మహీయసా,
వైమానికా నత్యశేత చర న్లోకా న్యథాఽనిలః. ౪౧

కిం దురాపాదనం తేషాం పుంసా ముద్దామచేతసామ్,
యై రాశ్రిత స్తీర్థపద శ్చరణో వ్యసనాత్యయః. ౪౨

ప్రేక్షయిత్వా భువో గోళం పత్న్యై యావా న్స్వసంస్థయా,
బహ్వాశ్చర్యమయో యోగీ స్వాశ్రమాయ న్యవర్తత. ౪౩

విభజ్య నవధాఽఽత్మానం మానవీం సురతోత్సుకామ్,
రామాం నిరమయ న్రేమే వర్షపూగా న్ముహూర్తవత్. ౪౪

తస్మి న్విమాన ఉత్కృష్టాం శయ్యాం రతికరీం శ్రితా,

భ్రాజిష్ణునా ప్రకాశమానేన, మహీయసా శ్రేష్ఠేన, కామగేన, విమానేన, అనిల ఇవ, సర్వత్రాఽప్రతిహతగత్యా చరన్, వైమానికాన్ లోకా, నత్యశేత అతిక్రమ్య స్థితః. ౪౧

కీదృశోఽయం మునేః ప్రభావ ఇతి న విస్మయనీయ మిత్యాహ (కి మితి.) యైః పుమ్భిః తీర్థపదః భగవతః, వ్యసనాత్యయః తాపత్రయనాశన, చరణః పాద, ఆశ్రితః, తేషాం, ముద్దామచేతసాం యోగపరిశుద్ధమనసాం. పుంసాం, కిం దురాపాదనం దుష్ప్రాపం కి మస్తీత్యర్థః. ౪౨

స్వసంస్థయా ద్వీపవర్షాదిసంస్థానేన, యావాన్, భూగోళః, తావంతం, బహ్వాశ్చర్య మతివిస్మయనీయం, భువో గోళం, పత్న్యై భార్యాయై దర్శయిత్వా మహాయోగీ కర్దమః, పునః, స్వాశ్రమాయ న్యవర్తత స్వాశ్రమం ప్రత్యాగతవాన్. ౪౩

నవధా, ఆత్మాన మపత్యం, విభజ్య, నవధాఽపత్య ముత్పాదయిష్యామీతి మనసా స్వవీర్యం విభజ్యేత్యర్థః, సురతే ఉత్సుకాం ఉత్సాహవతీం, మనోః పుత్రీం. రామాం స్వప్రియం, విశేషేణ, రమయన్, వర్షపూగాన్ వర్షగణాన్. ముహూర్తవత్, రేమే. ౪౪

తస్మిన్ విమానే, ఉత్కృష్టాం నిరతిశయసుఖస్పర్శాం రతికరీం రతివర్ధనీం. శయ్యాం,

న చాఽబుధ్యత కాలం తం పత్యాఽపీచ్యేన సంగతా. ౪౫

ఏవం యోగానుభావేన దమ్పత్యో రమమాణయోః,
శతం వ్యతీయు శ్శరదః కామలాలసయో ర్మనాక్. ౪౬

తస్యా మాధ త్త రేత స్తాం భావయ న్నాత్మనాఽఽత్మవిత్,
నోధా విధాయ తద్రూపం సర్వసంకల్పవి త్ప్రభుః. ౪౭

తత స్సా సుషువే సద్యో దేవహూతి స్త్రియః ప్రజాః,
సర్వా స్తా శ్చారుసర్వాంగ్యో లోహితోత్పలగంధయః. ౪౮

పతిం సా ప్రవ్రజిష్యంతం తదాఽఽలక్ష్యోశతీ సతీ,
స్మయమానా విక్లబేన హృదయేన విదూయతా. ౪౯

శ్రితా, అపీచ్యేన సుందరేణ, పత్యా భర్త్రా, సంగతా సంయుక్తా సతీ, తం అనేకవర్షసమూహాత్మకం, కాలం, న చాఽబుధ్యత ఏతావా౯ కాలో వ్యతీత ఇతి న జ్ఞాతవతీ. ౪౫

కియా౯ కాలో వ్యతీత ఇత్యత్రాహ (ఏవ మితి.) యోగానుభావేన యోగప్రభావేన. కామాసక్తయోః, దంపత్యోః, రమమాణయో స్సతోః. శతం, శరదః సంవత్సరాః, మనాక్ ఈషత్కాల మివ, వ్యతీయుః అతిక్రాంతాః. ౪౬

ఆత్మవిత్ జీవపరమాత్మయాథాత్మ్యవి, త్కర్దమః, తాం ప్రియాం ఆత్మనా స్వదేహార్ధ రూపేణాఽతిప్రీత్యా. ఆత్మనా మనసా, భావయ౯ అభిప్రయ౯, సర్వసంకల్పవిత్ తస్యాః బహ్వపత్య సంకల్పం జాన౯. విభు స్తథా కర్తుం సమర్థః. స్వం స్వయం, రూపం వీర్యం, నోధా విధాయ నవధా విభజ్య. తద్రేతః, తస్యాం పత్న్యాం, ఆధత్త నిహితవా౯. ౪౭

తతః అనంతరం, సా దేవహూతిః, సద్యః ఆశు, స్త్రియః స్త్రీః, ప్రజాః అపత్యాని. సుషువే ప్రసూతవతీ, కథంభూతాః ప్రజాః, తా స్సర్వాః. నవస్త్రియః, చారూణి సర్వా ణ్యంగాని అవయవా యాసాం, లోహితోత్పలస్య రక్తోత్పలస్యేవ, గంధో యాసాం తాః. ౪౮

తదా అపత్యోత్పత్త్యనంతరం, ప్రవ్రజిష్యంతం సన్యస్యంతం, పతిం, ఆలక్ష్య వితర్క్య,

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

లిఖ న్త్యధోముఖీ భూమిం పదా నఖమణిశ్రియా,
ఉవాచ లలితాం వాచం నిరుధ్యాఽశ్రుకలాం శనైః. ౫౦

దేవహూతి రువాచ—

సర్వం తద్భగవ న్మహ్య ముపోవాహ ప్రతిశ్రుతమ్,
అథాపి మే ప్రపన్నాయా అభయం దాతు మర్హసి. ౫౧

బ్రహ్మ న్దుహితృభి స్తుభ్యం విమృగ్యాః పతయ స్సమాః,
కశ్చి త్స్యాన్మే విశోకాయ త్వయి ప్రవ్రజితే వనమ్. ౫౨

ఏతావతాఽలం కాలేన వ్యతిక్రాంతేన మే విభో,

ఉశతీ కమనీయా, సా, సతీ దేవహూతిః, బహిః, స్మయమానా ఈషద్ధసమానా, అంత స్తు విక్లబేన వ్యాకులితేన, విదూయతా పరితప్యమానేన, హృదయేన మనసా అధోముఖీ, నఖా ఏవ మణయః, తేషాం శ్రీశ్శోభా యస్మిన్, తేన, పదా చరణేన, భువం లిఖంతీ, అనేన దురంతచింతా సూచ్యతే. అశ్రుకణాన్, శనైః. నిరుధ్య లలితాం మృద్వీం, వాచం, ఉవాచ. ౪౯-౫౦

హేభగవన్, మహ్యం, యత్ప్రతిశ్రుతం, తత్సర్వ్వ, ముపోవాహ ఉపావహత్, సంపాదితవాన్, తథాపి, ప్రపన్నాయాః, మే, అభయం, దాతు మర్హసి అభయప్రదానం కరోషి చేత్కృతయామీతి భావః. ౫౧

ఓం, తత్కి మిత్యత ఆహ, హేబ్రహ్మన్. దుహితృభిః, సమాః వయశ్శీలగుణాదిభి స్తుల్యాః, పతయః తాసాం భర్తారః, తుభ్యం త్వయా, విభక్తివ్యత్యయః ఆర్షః, విమృగ్యాః అన్వేషణీయాః, త్వయి, వనం ప్రతి, ప్రవ్రజితే సన్యస్య గతే సతి, మమ, విశోకాయ, విగతః శోకో యస్మా త్స విశోకః "బ్రహ్మజ్ఞానం తరతి శోక మాత్మవి" దితి శ్రుతేః. తేన తదుపదేశో లక్ష్యతే, తస్మై, కశ్చి త్పుత్ర స్స్యాత్ స్యాత్కి మిత్యర్థః. కచ్చి దితి పాఠాంతరం. తదా కిం స్యా, త్పుత్ర ఇతి శేషః. ౫౨

ఏవం స్వాభిప్రేతం నివేద్య అథ సంసారా త్స్వనిర్వేద మావేదయంత్యాహ

ఇంద్రియార్థప్రసంగేన పరిత్యక్తపరాత్మనః. ౨౩

ఇంద్రియార్థేషు సజ్జంత్యాః ప్రసంగ స్త్వయి మే కృతః,
అజానంత్యాః పరం భావం తథా ప్య స్త్వభయాయ మే. ౨౪

సంగో హి సంసృతే ర్హేతు రసత్సు విహితోఽధియా,
స ఏవ సాధుషు కృతో నిస్సంగత్వాయ కల్పతే. ౨౫

నేహ య త్కర్మ ధర్మాయ న విరాగాయ కల్పతే,

(యావదధ్యాయం.) హేవిభో, ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాదివిషయేషు ప్రసంగేన ప్రకృష్టాసంగేన. పరిత్యక్తః అనుపాసితః పరాత్మా పరమాత్మా యయా, తస్యాః, మే మమ, వ్యతీతేన అతిక్రాంతేన. ఏతావతా శతవర్షపరిమితేన, కాలేన, అలమ్. ౨౩

స్వకృత మనుశోచంత్యాహ- ఇంద్రియార్థేషు. సజ్జంత్యా ఆసక్తాయాః, మే మయా, త్వయి, ప్రసంగః ప్రకృష్టాఽసంగః, కృతః, తథాపి, పరం భావం ఉత్కృష్టం భావం, త్వం బ్రహ్మేతి భావం. అజానంత్యా అపి, మే, అభయాయ, అస్తు. త్వయి కృత స్సంగ ఇత్యనుషంగః. ౨౪

కథ మింద్రియార్థప్రసంగో మయి కృతోప్యభయాయ స్యా దిత్యత్రాహ (సంగ ఇతి.) అధియా అజ్ఞానేన, అసత్సు, విహితః కృతో, యః, స్సంగః సంసృతేర్హేతుః, స ఏవ, అధియా కృతోపి, సంగః. సాధుషు భవాదృశేషు. కృత శ్చే, న్నిస్సంగత్వాయ విరాగత్వాయైవ, కల్పతే అంతతో వైరాగ్య మేవ జనయతీత్యర్థః, ధియేతి ఛేదే బుద్ధిపూర్వకోప్యసత్సు విహిత స్సంగః సంసృతే ర్హేతుః, కిముతాఽధియా, సాధుషు తూభయవిధోపి సంగః, నిస్సంగత్వాయై భవతీత్యర్థః. ౨౫

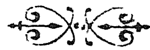
ఇహలోకే, యత్కర్మ, యస్య పుంసః స్వభావతః ప్రవృత్త మపి కర్మ. ధర్మాయ, న కల్పతే, నిసర్గతః ప్రవృత్త మప్యాహారవిహారచేష్టితనిద్రాదిరూపం కర్మ "యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య నిత్యశః, యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా" త్యుక్తరీత్యా సాత్త్వికానేవ సేవేత ఋతావుపేయా దిత్యాదిశాస్త్రానుమతద్రవ్యకాలాదివిశేషవిషయం స, త్ప్రత్యవాయపరిహారేణ భగవదారాధనరూపకర్మయోగాఖ్యధర్మనిర్వృత్తయే, నభవే దిత్యర్థః, స ఏవ ధర్మః, విరాగాయ విగతో రాగో యస్మా త్సః, జ్ఞానయోగః, రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తత ఇతి భగవతా గీతత్వాత్ తస్మై, న కల్పతే, చేదిత్యర్థః, యద్యపి కర్మయోగస్య భక్తియోగాంగస్య, జ్ఞానయోగాంగత్వ

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

న తీర్థపదసేవాయై జీవ న్నపి మృతో హి సః. ౫౬

సాఽహం భగవతో నూనం వంచితా మాయయా దృఢమ్,
య త్త్వాం విముక్తిదం ప్రాప్య న ముముక్షేయ బంధనాత్. ౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

మనుపపన్నం తథాపి "కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః" ఇత్యుక్తరీత్యా కర్మయోగ జ్ఞానయోగయోః, పరస్పరోపకర్తృత్వ మప్యస్తీతి బోధ్యం, న చ 'ధర్మో విరాగ శ్చ, తీర్థపదసేవాయై తీర్థపదస్య భగవతస్సేవాయై భక్త్యై న కల్పతే చేత్. సః, జీవన్నేవ మృతో హి, జీవచ్ఛవః ఖల్విత్యర్థః. తస్య జీవనం వ్యర్థ మితి భావః. ౫౬

స్వాత్మానం ప్రతి నిర్విద్యతి, సా, ఇంద్రియార్థేష్వేవ సజ్జంతీ అహం, భగవతో. మాయయా "దైవీహ్యేషా గుణమయీ" త్యుక్తవిధయా, దృఢం, వంచితా మోహితా, యాఽహం, విముక్తిదం ముక్తిసాధనజ్ఞానప్రదం. త్వాం, ప్రాప్యాపి, బంధనా త్సంసారాత్, న ముముక్షేయ మోక్తుం నేచ్ఛతి స్మ. ౫౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

నిర్వేదవాదినీ మేవం మనో ర్దుహితరం మునిః,
దయాళు శ్శాలినీ మాహ శుక్లాభివ్యాహృతం స్మరన్. ౧

ఋషిరువాచ —

మా ఖిదో రాజపుత్రీత్థ మాత్మానం ప్రత్యనిందితే,
భగవాం స్తేఽక్షరో గర్భ మదూరా త్సంప్రపత్స్యతే. ౨

ధృతవ్రతాఽస్తు భద్రం తే దమేన నియమేన చ,
తపోద్రవిణదానై శ్చ శ్రద్ధయా చేశ్వరం భజ. ౩

స త్వయాఽఽరాధిత శ్శుక్లో వితన్వ న్మామకం యశః,

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం నిర్విద్యమానాం భార్యాం ప్రత్యాహ కర్దమ ఇత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) నిర్వేదం కథయంతీం మనో ర్దుహితరం. శాలినీం స్వగృహిణీం ప్రతి, మునిః కర్దమః, దయాళుః శుక్లాభివ్యాహృతం "అహం చ స్వాంశకలయేతి" భగవద్వచనం స్మరన్, ఆహ. ౧

ఉక్తి మేవాహ (మేతి.) హేరాజపుత్రి. అనిందితే అనవద్యాచారే. ఆత్మానం ప్రతీత్థం. మాఖిదః ఖేదం మాకార్షీః, అక్షరో నిరస్తప్రాకృతగుణో. భగవాన్ అనంతకల్యాణగుణగణో హరిః, అదూరాత్ ఆశు, తే తవ, గర్భం, ప్రపత్స్యతే. ౨

తే తుభ్యం, భద్రం మంగళం, అస్తు, ధృతం వ్రతం భగవదారాధనరూపం వ్రతం యయా, సా సతీ, త్వం, దమేన బాహ్యేంద్రియనియమనేన నియమేన అంతరింద్రియనియమనేన చ ప్రాతి వ్రత్యస్యోచితతపసా, ద్రవిణానాం హిరణ్యాదీనాం, దానై శ్చ. శ్రద్ధయా ప్రారిప్సితే భగవదారాధనే త్వరయా చే, శ్వరం భగవంతం. భజ. ౩

త్వయా, ఆరాధిత, స్స, శుక్లో భగవాన్. మదీయం. యశో, వితన్వన్ విస్తారయన్,

(కపిలావతారకథా)

ఛేత్తా తే హృదయగ్రంథి మౌదర్యో బ్రహ్మభావనః. ౪

మైత్రేయ ఉవాచ —

దేవహూత్యపి సందేశం గౌరవేణ ప్రజాపతేః,
సమ్యక్ శ్రద్ధాయ పురుషం కూటస్థ మభజ ద్గురుమ్. ౫

తస్యాం బహుతిథే కాలే భగవా న్మధుసూదనః,
కార్దమం వీర్య మాపన్నో జజ్ఞేఽగ్ని రివ దారుణి. ౬

అవాదయం స్తదా వ్యోమ్ని వాదిత్రాణి ఘనాఘనాః,
గాయంతి స్మ సగంధర్వా నృత్య న్త్యప్సరసో ముదా. ౭

ఔదర్యః త్వదుదరే జాతః బ్రహ్మభావనః తవ బ్రహ్మోపదేష్టా, భూత్వా. తే, హృదయగ్రంథిం అజ్ఞానం. ఛేత్తా ఛేత్స్యతి ౪

ఏవ ముక్తా దేవహూతి స్తథాఽకరో దిత్యాహ మైత్రేయః. దేవహూతి రపి. ప్రజాపతేః కర్దమస్య, సందేశం నిదేశం. గౌరవేణ, సమ్యక్, శ్రద్ధాయ విశ్వస్య. కూటస్థం నిర్వికారం, గురుం అజ్ఞాననివర్తకం, పురుషం పరమపురుషం, అభజత్. ౫

బహుతిథే బహుతరే కాలే, గతే సతి, భగవాన్ మధుసూదనః, తస్యాం దేవహూత్యాం కార్దమం కర్దమసంబంధి, వీర్యం, మాపన్నః ప్రాప్తః, దారు ణ్యగ్ని రివ. జజ్ఞే. కార్దమవీర్యసంశ్లిష్టజీవ విశేష మావిష్టోఽవతతారేత్యర్థః, అయ మావేశావతారో జామదగ్న్యవత్, ఆవేశావతారో నామ జీవాంత రాత్మతయాఽవస్థితస్యైవ భగవతః జీవద్వారా జ్ఞానశక్త్యాదిగుణవిశేషాన్యతమావిర్భావః, తావతైవ తస్మిన్, జీవే స్వస్యాఽన్యేషాం చేశ్వరత్వాభిమానః. ౬

తదా అవతరణసమయే, వ్యోమ్ని. వాదిత్రాణి శంఖమృదంగదుందుభ్యాదీని, అవాదయన్ అధ్వనయన్, దేవా ఇతి శేషః, ఘనాఘనా ఇత్యేకం పదం, వర్షంతో మేఘా, అభూవ న్నిత్యర్థః, సగంధర్వాః కిన్నరాదయః, గాయంతి స్మ గీతవంతః. అప్సరసః, ముదా హర్షేణ, నృత్యంతి స్మ అనృత్యన్. ౭

పేతు స్సుమనసో దివ్యాః ఖేచరై రపవర్జితాః,
ప్రసేదు శ్చ దిశ స్సర్వా అమ్భాంసి చ మనాంసి చ. ౮

తత్కర్దమాశ్రమపదం సరస్వత్యా పరిశ్రితమ్,
స్వయంభూ స్సాక మృషిభి ర్మరీచ్యాదిభి రభ్యగాత్. ౯

భగవంతం పరం బ్రహ్మ సత్త్వే నాంశేన శత్రుహన్,
తత్త్వసంఖ్యానవిజ్ఞప్త్యై జాతం విద్వా నజ స్స్వరాట్. ౧౦

సభాజయ న్విశుద్ధేన చేతసా తచ్చికీర్షితమ్,
ప్రహృష్యమాణై రసుభిః కర్దమం చేద మభ్యధాత్. ౧౧

బ్రహ్మోవాచ—

త్వయా మేఽపచితి స్తాత కల్పితా నిర్వ్యళీకతః,

ఖేచరై ర్దివిజైః, రపవర్జితాః ముక్తాః, స్సుమనసః పుష్పాణి, పేతుః పతితవంతః. సర్వాః, దిశః, అమ్భాంసి జలాని, మనాంసి సర్వేషాం చిత్తాని చ, ప్రసేదుః ప్రసన్నాన్యభూవన్, ౮

సరస్వత్యా పరివేష్టితం, కర్దమాశ్రమస్థానం ప్రతి, స్వయంభూ శ్చతురాననో, మరీచ్యాదిభిః ఋషిభి స్సహ, అభ్యాగచ్ఛత్. ౯

హేశత్రుహన్ విదుర, అంశేన స్వాప్రృథక్సిద్ధవిశేషణేన, సత్త్వేన విశ్వాసంకుచితజ్ఞానగుణేన పరంబ్రహ్మైవ తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం, సంఖ్యానం యాథాత్మ్యకథనం. తేన విజ్ఞప్త్యై జ్ఞాపనాయ, ప్రకృత్యాదియాథాత్మ్యకథనేన తద్యాథాత్మ్యం లోకం ప్రతిగ్రాహయితు మిత్యర్థః, జాత మవతీర్ణం. భగవంతం విద్వాన్ జానన్. స్వరా డజో బ్రహ్మ, భగవదావేశావతారత్వా ద్భృగవద్దృష్ట్యా బ్రహ్మణ స్స్వరాట్త్వ మకర్మవశ్యత్వము క్తమ్. ౧౦

తస్యాఽవతీర్ణస్య భగవత. శ్చికీర్షితం, విశుద్ధేన మనసా, సభాజయన్ సమ్మానయన్, అభినందయ న్నితి యావత్. అతఏవ. ప్రహృష్యమాణైః, రసుభిః, ఇంద్రియైః. రానందాశ్రుపూర్ణ రోమాంచితగద్గదస్వరాదియుక్తనేత్రత్వగ్వాగాదీంద్రియైః, రుపలక్షితః, కర్దమం చ చకారా ద్దేవహూతిం చ ప్రతీదం వక్ష్యమాణం అభ్యధాత అభ్యభాషత. ౧౧

తత్ర త్వయేతి పంచభిః కర్దమం ప్రత్యాహ. హేతాత పుత్ర, త్వయా, అపచితిః పూజా,

(కపిలావతారకథా)

యన్మే సంజగృహే వాక్యం భవా న్మానద మానయ౯్. ౧౨

ఏతావత్యేవ శుశ్రూషా కార్యా పితరి పుత్రకైః,
బాఢ మిత్యనుమన్యేత గౌరవేణ గురో ర్వచః. ౧౩

ఇమా దుహితర స్సత్య _స్తవ వత్స సుమధ్యమాః,
సర్గ మేతం ప్రభావై సైస్వై ర్బృంహయిష్య _న్త్యనేకధా. ౧౪

అత _స్త్వ మృషిముఖ్యేభ్యో యథా శీలం యథారుచి,
ఆత్మజాః పరిదేహ్యద్య వి_స్తృణీహి యశో భువి. ౧౫

వేదాహ మాద్యం పురుష మవతీర్ణం స్వమాయయా,
భూతానాం శేవధిం దేహం బిభ్రాణం కపిలం మునే. ౧౬

నిర్వ్యళీకతః ప్రేమాతిశయేన, మే మహ్యం, కల్పితా విహితా త్వద్వి కాఽపచితి ర్మయా కల్పితేత్యత్రాహ-హేమానద, భవా౯్, వాక్యం మద్వచః, మానయన్. జగృహే గృహీతవా. నితి య_త్తదేవ, మమాఽపచితిః. ౧౨

త్వద్వాక్యకరణమాత్రేణ కథ మపచితిః కల్పితేత్యత్రాహ పితరి పుత్రైః, కార్యా, శుశ్రూషా అపచితి, రేతావత్యేవ, య, ద్గురోః పితు, ర్వచః వాక్యం, గౌరవేణ, బాఢ, మనుమన్యేత అంగీక్రియేతేతి, ప్రజా స్సృజేతి మయాఽభిహిత _స్త్వం తథైవాఽకార్షీః అతో మదపచితిః కల్పితేతి భావః ౧౩

హేవత్స, సుమధ్యమాః శోభనాంగ్యః, ఇమా, స్సత్యః సాధుశీలా, _స్తవ దుహితరః, సైస్వైః ప్రభావై రంశై స్సర్గం, అనేకధా త_త్తదపత్యపరంపరాభిః, బృంహయిష్యంతి వర్ధయిష్యంతి. ౧౪

అత, _స్త్వ, మృషిముఖ్యేభ్యో మరీచ్యాదిభ్యః, ఆత్మజాః దుహిత్రూః, త_త్తద్దుహిత్రురుచి శీలానతిక్రమేణ, పరిదేహి ప్రయచ్ఛ, అద్య అధునా, భువి యశః. వి_స్తృణీహి వితను. ౧౫

తవ పుత్ర _స్తు సాక్షా దీశ్వర ఇత్యాహ - హేమునే, స్వమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, అవతీర్ణం, కిమర్థం, భూతానాం, శేవధిం నిధిం, దేహం, బిభ్రాణం, నిధి మివాఽభీష్టప్రదానాయ దేహం, బిభ్రాణం. కపిలం, ఆద్యం జగత్కారణం, పరమపురుష, మేవాఽహం, వేద జానామి. ౧౬

జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన కర్మణా ముద్ధరన్ జటాః,
హిరణ్యకేశః పద్మాక్షః పద్మముద్రాపదాంబుజః. ౧౭

ఏష మానవి తే గర్భం ప్రవిష్టః కైటభార్దనః,
అవిద్యాసంశయగ్రంథిం ఛిత్త్వా గాం విచరిష్యతి. ౧౮

అయం సిద్ధగణాధీశ స్సాంఖ్యాచార్యై స్సుసంమతః,
లోకే కపిల ఇత్యాఖ్యాం గంతా తే కీర్తివర్ధనః. ౧౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

తా వాశ్వాస్య జగత్స్రష్టా కుమారై స్సహనారదః,
హంసో హంసేన యానేన త్రిధామ్నః పరమం యయౌ. ౨౦

దేవహూతిం ప్రత్యాహ త్రిభిః, హేమానవి మనుపుత్రి, కైటభార్దనః కైటభారి ర్భగవాన్, జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన జీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగోపదేశేన, కర్మణాం, శుశ్రూషతాం పుంసాం అనాదిపుణ్యపాపరూపకర్మణాం, జటాః మూలాని, ఉద్ధరన్ ఉత్పాటయితు మిత్యర్థః, తే తవ, గర్భం, ప్రవిష్టో జాత ఇత్యర్థః, కథంభూతః. హిరణ్యకేశః హిరణ్యవ త్ప్రకాశమానాః కేశాః యస్య సః, పద్మాక్షః పుండరీకాక్షః, పద్మాకారా ముద్రా రేఖా యస్మిన్, తత్పదామ్బుజం యస్య. స ఏషః, అవిద్యాదేహాత్మాభిమానః, సంశయః అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మాభిమానః ఉభయాత్మకో, యః తవ గ్రంథిః, హృద్గత మజ్ఞానం, త చ్ఛిత్త్వా నిరస్య, గాం భూమిం, విచరిష్యతి, ౧౭-౧౮

అయం త్వత్పుత్ర, స్సిద్ధగణానాం యోగిసమూహానాం, మధీశః, సంఖ్యా బుద్ధిః, బుద్ధ్యాఽవధారణీయ మాత్మతత్త్వం సాంఖ్యం, తత్ప్రతిపాదకం శాస్త్ర మపి సాంఖ్య మేవ, తస్యాఽఽచార్యాః స్వయ మనుష్ఠానేనోపదేష్టారః, తై స్సుసంమతః బహుమతః, లోకే, కపిల ఇత్యాఖ్యాం నామధేయం గంతా గమిష్యతి, ప్రాప్స్యతీత్యర్థః, తే తవ, కీర్తివర్ధనః. ౧౯

ఏవ ముక్త్వా బ్రహ్మా స్వలోకం యయా విత్యాహ మైత్రేయః. తౌ కర్దమదేవహూతీ, ఆశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా, జగత్స్రష్టా, హంసో బ్రహ్మా, కుమారై స్సహేతి, శేషః, సహనారదః నారదసహిత శ్చ, హంసేన, యానేన వాహనేన, త్రిధామ్నః స్వర్గాత్, పరమం ఉపరిస్థితం, సత్యలోకం ప్రతి, యయౌ. ౨౦

(కపిలావతారకథా)

గతే శతధృతౌ క్షత్తః కర్దమ స్తేన చోదితః,
యథోచితం స్వదుహితౄః ప్రాదా ద్విశ్వసృజాం తతః ౨౧

మరీచయే కలాం ప్రాదా దనసూయా మథాఽత్రయే,
శ్రద్ధా మంగిరసేఽయచ్ఛ త్పులస్త్యాయ హవిర్భువమ్. ౨౨

పులహాయ గతిం యుక్తాం క్రతవే చ క్రియాం సతీమ్,
ఖ్యాతిం స భృగవేఽయచ్ఛ ద్వసిష్ఠాయాఽప్యఽరుంధతీమ్. ౨౩

అథర్వణేఽదదా చ్ఛాంతిం యయా యజ్ఞో వితన్యతే.
విప్రర్షభా న్కృతోద్వాహా న్సదారా న్సమలాలయత్. ౨౪

తత స్త ఋషయః క్షత్తః కృతదారా నిమంత్ర్య తమ్,
ప్రాతిష్ఠ న్నంద మాపన్నా స్వం స్వ మాశ్రమమండలమ్. ౨౫

శతధృతౌ బ్రహ్మణి, గతే సతి, హేక్షత్తః, తేన బ్రహ్మణా, చోదితః ఆదిష్టః కర్దమః, తతః, స్వదుహితౄః, విశ్వసృజాం విశ్వసృడ్భ్యః, యథోచితం యథానురూపం, ప్రాదాత్ ప్రాయచ్ఛత్. ౨౧

కస్మై కాం ప్రాదా దిత్యత్రాహ (మరీచయ ఇతి.) మరీచ్యత్ర్యంగిరఃపుల స్త్యపులహక్రతుభృగువసిష్ఠాథర్వభ్యః, యథాక్రమం, కలానసూయాశ్రద్ధాహవిర్భూగతిక్రియాఖ్యాత్యరుంధతీశాంత్యాఖ్యాః దుహితౄః, ప్రాయచ్ఛ దిత్యర్థః. తత్ర, యుక్తాం, వయ ఆదిభి రితి శేషః, ఇదం సర్వాసా మప్యుపలక్షణం, యయా శాంత్యా, యజ్ఞః క్రతు ర్వితన్యతే విస్తార్యతే, బహుయజ్ఞవర్ధనీత్యర్థః, దంపత్యో స్సహాధికారా ద్యయేత్యుక్తం, కృతోద్వాహాన్ కృతవివాహాన్, సదారాన్ మరీచ్యాదీన్, సమలాలయత్ వైవాహికవస్త్రాభరణాదిప్రదానేన సంతోషితవాన్. ౨౨-౨౪

హేక్షత్తః, తతః, కృతదారాః ప్రతిగృహీతదారాః, తే మరీచ్యాదయ ఋషయః. తం కర్దమం నిమంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య, నందం హర్షం, మాపన్నాః ప్రాప్తా స్సంతః. స్వం స్వ మాశ్రమస్థానం. ప్రాతిష్ఠన్ ప్రావిశన్. ౨౫

స చావతీర్ణం త్రియుగ మాజ్ఞాయ భరతర్షభ,
వివిక్త ఉపసంగమ్య ప్రణమ్య సమభాషత. ౨౬

అహో పాపచ్యమానానాం నిరయే స్వై రమంగళైః,
కాలేన భూయసా నూనం ప్రసీదంతి హి దేవతాః. ౨౭

బహుజన్మవిపక్వేన సమ్యగ్యోగసమాధినా,
ద్రష్టుం యతంతే యతయ శ్శూన్యాగారేషు యత్పదమ్. ౨౮

స ఏష భగవా నద్య హేళనా మగణయ్య నః,
గృహేషు జాతో గ్రామ్యాణాం యస్స్వానాం పక్షపోషకః. ౨౯

హేభరతర్షభ, సః కర్దమః, త్రీణి యుగాని జ్ఞానశక్త్యాదిగుణయుగ్మాని, యస్య, తం భగవంతం, కపిలరూపేణాఽవతీర్ణ, మాజ్ఞాయ విదిత్వా, వివిక్తే ఏకాంతే, ఉపసంగమ్య సమీప మేత్య, ప్రణమ్య సమ్యక్ అభాషత. ౨౬

భాషణ మేవాహ (అహో ఇత్యష్టభిః.) తావ త్సామాన్యేన దేవతాప్రసాదో దుర్లభ ఇత్యాహ స్వైయై, రమంగళై ర్దుష్కృతైః ర్నిరయే సంసారే, పాపచ్యమానానాం భృశం దహ్యమానానాం, భూయసా కాలేన. దేవతాః, ప్రసీదంతి ప్రసన్నా భవంతి, నూనం నిశ్చయః. అహో ఆశ్చర్యమ్. ౨౭

వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావ స్త్వం భక్తేషు స్వసౌలభ్యం దర్శయ న్నస్మద్భాగ్యవశా న్నయనవిషయతాం గతోసీత్యాహ (బహ్వీత్యాదినా త్రయేణ) బహుభి ర్జన్మభి, ర్విపక్వేన పరిపాకదశా మాపన్నేన. బహుజన్మానుష్ఠితకర్మజ్ఞానయోగాభ్యా మనుగృహీతేనేత్యర్థః. సమ్య గ్యోగసమాధినా. సమ్య గ్యోగో భగవద్భక్తి యోగో యస్మిన్ తేన, సమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ, యస్య తవ. పదం స్వరూపం, శూన్యాగారేషు రాగాదిరహితేషు హృదయస్థానేషు, ద్రష్టుం సాక్షాత్కర్తుం. యతంతే అనేన ప్రాకృత మన అదృగోచరత్వ ముక్తమ్. ౨౮

స ఏష, భగవాన్ భవాన్, హేళనాం, కథ మహం నిస్సమాభ్యధికో గ్రామ్యాణాం గృహేషు నిరయప్రాయేషు జాయేయేత్యవజ్ఞా మవిగణయ్య గ్రామ్యాణాం, నః అస్మాకం. గృహేషు. జాతః అవతీర్ణః, భక్తసులభస్య భవత స్త్విద ముచిత మేవేత్యాహ- య స్త్వం, స్వానాం స్వభక్తానాం, పక్షం పోషయతి తథా సః, అనేన భక్తసౌలభ్య ముక్తమ్. ౨౯

(కపిలావతారకథా)

స్వీయం వాక్య మృతం కర్తు మవతీర్ణోఽసి మేగృహే,
చికీర్షు ర్భగవాన్ జ్ఞానం భక్తానాం మానవర్ధనః. ३०

తాన్యేవ తేఽభిరూపాణి రూపాణి భగవం స్తవ,
యాని యాని చ రోచంతే స్వజనానా మరూపిణః. ३०

త్వాం సూరిభి స్తత్త్వబుభుత్సయాఽద్ధా సదాఽభివాదార్హణపాదపీఠమ్,
ఐశ్వర్యవైరాగ్యయశోఽవబోధవీర్యశ్రియా పూర్ణ మహం ప్రపద్యే. ३२

పరం ప్రధానం పురుషం మహాంతం కాలం కవిం త్రివృతం లోకపాలమ్,

స్వీయం వాక్యం "అహం చ స్వాంశకలయే" తి వాక్యం. ఋతం సత్యం, కర్తుం. మమ గృహే, అవతీర్ణోసి, ఇదం సంకల్పితకరణ, మస్మద్భాగ్యమేవేతి భావః. అవతారప్రయోజన మాహ-జ్ఞానం జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానసాధనం, సాంఖ్యం తంత్రం, త, చ్చికీర్షుః కర్తు మిచ్ఛుః, భక్తానాం. మానం బహుమానం, వర్ధయతీతి తథా సన్. అవతీర్ణోఽసి, సాధూన్ పరిత్రాతుం లోకోజ్జీవయిషయా సాంఖ్యతంత్రం చ కర్తు మవతీర్ణ ఇత్యర్థః. ३०

పున ర్భక్తానుగ్రాహకత్వ మేవాహ (తాన్యేవేతి.) అరూపిణః కర్మాయత్తదేవమనుష్యాది రూపరహితస్య తవ, యాని యాని, చతుర్ముఖాదీని రూపాణి, స్వజనానాం స్వభక్తానాం, రోచంతే తాన్యేవ రూపాణి, తే తవాపి. అభిరూపాణి అభిమతాని, రూపాణి స్వజనాననుగ్రహీతు మేవ తద్రుచ్యనుసారేణ దివ్యాని రూపాణి బిభర్షీత్యర్థః. ३०

ఏవం సౌలభ్యాదిగుణవిశిష్టత్వేన ప్రస్తుత్య పున శ్శరణవ్రజ్యోపయుక్తకల్యాణగుణాంతర విశిష్టత్వేన ప్రస్తువన్ శరణం వ్రజతి ద్వాభ్యామ్ - సూరిభి స్సుధీభిః, తత్త్వబుభుత్సయా స్వావగతాధిక ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యం బోద్ధు మిచ్ఛయా. సదా, అభివాదనయోగ్యం పాదపీఠం, యస్య, తం ఐశ్వర్యాదిభిః, పూర్ణం, తత్రావబోధః జ్ఞానం, శ్రీ స్తేజః, ఏవంభూతం, త్వాం, ప్రపద్యే శరణం వ్రజామి, ३२

పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం. ప్రధానం ప్రకృతిశరీరకం, పురుషం జీవశరీరకం, కాలం

ఆత్మానుభూత్యాఽనుగతప్రపంచం స్వచ్ఛందశక్తిం కపిలం ప్రపద్యే. 33

అస్మాభిపృచ్ఛేఽద్యపతిం ప్రజానాం త్వయాఽవతీర్ణర్ణ ఉతాప్తకామః,
పరివ్రజాం పదవీ మాస్థితోఽహం చరిష్యే త్వాం హృది యుంజ న్విశోకః. 34

శ్రీభగవానువాచ —

మయా ప్రోక్తం హి లోకస్య ప్రమాణం సత్యలౌకికే,

కాలశరీరకం, అనేన కారణావస్థప్రకృతిపురుషకాలశరీరకత్వ ముక్తం. అథ కార్యావస్థతచ్ఛరీరకత్వ ముచ్యతే. మహాంతం మహ చ్ఛరీరకం, త్రివృతం త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం, వృత్ వర్తనం యస్మిన్, కార్యావస్థే జీవే, తచ్ఛరీరక మిత్యర్థః, శరీరవాచకశబ్ద శ్శరీరి పర్యంత మభిధత్త ఇత్యుక్తో పపత్తిః పూర్వ మేవాఽసకృదుక్తా. అనేన కార్యావస్థకారణావస్థచిదచిదంతరాత్మత్వకథనేన కారణత్వ ముక్తం, తదుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణయోగ మాహ కవిం సర్వజ్ఞం. స్వచ్ఛందశక్తిం స్వాయత్త సర్వశక్తిత్వాదియుక్తం, పాలకత్వ మాహ, లోకపాలం లోకపం చిదచిదాత్మకప్రపంచం పాలయతీతి తం, సంహర్తృత్వ ముచ్యతే. ఆత్మానుభూత్యాఽనుగతప్రపంచ మితి ఆత్మనః స్వస్య, అనుభూత్యా సంహారాద్యుపయుక్తజ్ఞానశక్త్యా, అనుగతః స్వస్మిన్ లీనః, ప్రపంచో యస్య తం, ఆత్మానుభూత్యేతి పూర్వత్రాప్యన్వేతి. కాకాక్షిన్యాయాత్. తత శ్చ జగత్పాలనోపయుక్తస్వకీయజ్ఞానశక్త్యా లోకపాలక మిత్యర్థః. ఏవంవిధం, కపిలం, త్వాం ప్రపద్యే. 33

ఏవం భగవంతం ప్రస్తుత్య స్వాభిప్రేత మావేదయతి (అస్మా ఇతి.) ప్రజానా మధిపతిం, త్వా. మహ, మాభిపృచ్ఛే స్మ, ఈషదభిపృచ్ఛామి స్మేత్యర్థః, కిం ఇదిర్యతాహ్రిహ త్వయా ప్రజారూపేణ త్వయా, అవతీర్ణర్ణః ఆపితారితఋణత్రయః, ఆప్తః అనుభూతః కామ స్సాంసారికో భోగో యేన సోఽహ మిదానీం. త్వా మేవ, హృది, యుంజన్ ధ్యాయన్. అతఏవ విగత శ్శోకః, తాపత్రయజనితదుఃఖం యస్య సః. వీతశోక మితి పాఠాంతరం, తదా త్వా మిత్యస్య విశేషణం, తచ్చ అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకోపలక్షణం. హృదీత్యనేన దహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరివ్రజాం తుర్యాశ్రమిణాం, పదవీం మార్గం, సన్యాసధర్మ, మాశ్రితః, చరిష్యే సంచరిష్యామి 34

ఏవ ముక్తో భగవాన్ కపిలః స్వచికీర్షితసాంఖ్యతంత్రస్య ప్రామాణ్యం తావ న్నిదర్శనేన ప్రదర్శయ న్నవతారప్రయోజనం చ కథయ న్నభిప్రేతార్థే పితర మాదిశతి షడ్భిః. (మయేతి) సత్యలౌకికే సత్యం పుణ్యం, ఋతపర్యాయత్వాత్. ఋతం చ పుణ్య మేవ, అపుణ్యస్య కర్మణ "ఏవ మన్యతా

(కపిలావతారకథా)

అథాఽజని మయా తుభ్యం యదవోచ మృతం మునే. ౩౫

ఏత న్మే జన్మలోకేఽస్మి న్ముముక్షూణాం దురాశయాత్,
ప్రసంఖ్యానాయ తత్త్వానాం సమ్మతాయాత్మదర్శనే. ౩౬

దాత్మానం జుగుప్సే దిత్యుక్తేః "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోక" ఇతి చోక్తేః, తచ్చ పుణ్యం కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధ మత్ర వివక్షితం. కథం కర్మవాచి పుణ్యశబ్దేనోపాసన మభిధీయత ఇతి న శంక్యం. ఉపాసనస్యాపి, మనోవ్యాపారరూపత్వేన తేనాఽభిధానసంభవాత్, అతఏవ హి "వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసై రంత్యజాతితాం శరీరజైః కర్మదోషై ర్యాతి స్థావరతాం నర ఇతి, మానస వ్యాపారస్యాపి, కర్మదోషై రిత్యనేన, క్రియారూపత్వ మవగతం. భగవదనుగ్రహవిశేషస్యైవ పుణ్య స్వరూపత్వేనోపాసనస్యాపి తదనుగ్రహహేతుత్వేన తదభిధానస్య న్యాయత్వాచ్చ. లోక్యత ఇతి లోకః ఫలం, తత్సాధనం లౌకికం. తచ్చాపి, స్వర్గాపవర్గసాధ్యభేదేన కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధం, తస్మి న్విషయే. యన్మయా ప్రోక్తం, సాంఖ్యం, తత్ప్రమాణ మేవేత్యర్థః, వక్ష్యమాణే హి సాంఖ్యే "భగవద్భక్తియోగనిష్ఠానా మర్చిరాదిగత్యా భగవత్ప్రాప్తి ర్నివృత్తిధర్మనిరతా" ఇత్యారభ్య "సూర్యద్వారేణ తే యాంతీ" త్యనేన "అథ యే గృహమేధీయా న్ధర్మా" నిత్యారభ్య "గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పున రేష్యతీ" తి స్వర్గాసక్తమనసాం తత్సాధనానుష్ఠానేన పితృయాణగత్యా తద్భోగానుభవ శ్చ వక్ష్యతే, యద్వా, సత్యం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి శ్రుతేః. లోక్యతే సాక్షాత్క్రియత ఇతి లోకః ఫలం, తత్సాధనం లౌకికం చేతి సమాహారద్వంద్వః, తస్మిన్ బ్రహ్మస్వరూపతదనుభవ రూపఫలతత్సాధనాదివిషయ ఇత్యర్థః తత్ర, య న్మయా ప్రోక్తం సాంఖ్యం, తత్ప్రమాణ మేవ హీత్యర్థః, ఏత న్నిదర్శయతి హేమునే, అథ అతఏవ, తుభ్య మహం. యత్ అహం చ స్వాంశ కలయా త్వద్వీర్యేణే త్యవోచం త, దృతం సత్యం, కర్తు మితిశేషః, అత్రాఽవితథవాచీ ఋతశబ్ద ఔచిత్యాత్, ఋతం యథాతథా. మయా, అజని అవాతారి. ౩౫

అవతారప్రయోజనమాహ (ఏత దితి.) దురాశయాత్ దుష్ట ఆశయోఽంతఃకరణం యస్మిన్ తస్మా దాత్మ త్వేనాఽనుసంహితా ద్దేహా న్ముముక్షూణాం మోక్తు మిచ్ఛతాం, సంసృతి మనిచ్ఛతా మిత్యర్థః, తేషా, మాత్మదర్శనే ప్రకృతివివిక్తజీవాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానే, సంమతాయ అభిమతాయ, ఉపయుక్తాయేతి యావత్, తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యరూపతత్త్వానాం, ప్రసంఖ్యానాయ ప్రకథనాయ వివేచనాయాఽస్మిన్ లోకే ఏత న్మమ జన్మాఽభూ దిత్యర్థః. ౩౬

ఏష ఆత్మపథోఽవ్యక్తో నష్టః కాలేన భూయసా,
తం ప్రవర్తయితుం దేహ మిమం విద్ధి మయా ధృతమ్. ౩౭

గచ్ఛ కామం మయాఽఽపృష్టో మయి సన్న్యస్తకర్మణా,
జిత్వా సుదుర్జయం మృత్యు మమృతత్వాయ మాం భజ. ౩౮

నను పూర్వ మేవాచ్ఛిన్నతత్తచ్ఛ్రోతృవక్తపరంపరాభి స్త్వయోక్త ఆత్మపథోఽవికల ఏవావతిష్ఠతే, కి మిదానీం త్వదవతారసాధ్య మిత్యాహ (ఏష ఇతి,) ఏష, ఆత్మపథః ఆత్మమార్గః. ఆత్మతత్త్వ మితి యావత్. సః. అవ్యక్త స్సూక్ష్మః, పరమదుర్జ్ఞేయః, అత ఏవ. మయా, పూర్వ, ముపదిష్టోపి, భూయసా కాలేన బహుకాలవిలమ్బేన, నష్టః పరిభ్రష్టః, త మేవాఽఽత్మపథం ప్రవర్తయితుం, మయేమం దేహం ధృత మితి, విద్ధి జానీహి. ౩౭

ఏవ మవతారప్రయోజన మభిధాయ త మాదిశతి (గచ్ఛేతి.) మయా, ఆపృష్ట ఆదిష్టః, కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛ యాహి, మయి. సంన్యస్తేన సమర్పితేన, కర్మణా అనభిసంహితఫలేన మదారాధనైకవేషేణాఽనుష్ఠితేన కర్మణా, సుదుర్జయ ముపాయాంతరై ర్జేతు మశక్యం, మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిపుణ్యపాపరూపం ప్రాచీనం కర్మ జిత్వా అపోహ్య, అమృతత్వాయి మత్ప్రాప్తిరూపామృతత్వవిరోధిప్రాచీనకర్మనిరసనాయేతి భావః, మాం, భజ, అత్రేదం వేదితవ్యం, మే అనాదిపుణ్యపాపరూపం కర్మ కించి, న్మోక్షోపాయభూతభగవదుపాసనోత్పత్తివిరోధి కించి చ్చ కర్మోపేయ భగవత్ప్రాప్తివిరోధి. తత్రోపాయవిరోధినః కర్మణోఽనభిసంహితఫలకర్మణానివృత్తిః "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత" ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభి రుక్తా, అత్రా విద్యయా అనభిసంహితఫలకర్మణా. మృత్యు ముపాయోత్పత్తిప్రతిబంధకకర్మ. తీర్త్వా అపోహ్య, విద్యయా జ్ఞానేన. అమృతత్వ మశ్నుతే ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః. తథా చ స్మృతిః "ఇయాజ సోపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః బ్రహ్మవిద్యా మధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యు మవిద్యయే" తి. ఉపేయవిరోధిన స్తు కర్మణః, భగవదుపాసనాంశభక్త్యాద్యపరపర్యాయజ్ఞానేనైవ నివృత్తిః, త మేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి నాన్యః పంథాః, ఏవ మేవంవిధపాపం, కర్మ న శ్లిష్యతే క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే, నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యతే, జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసా త్కురుతే తథా ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధా తదేత, ద్యత్రాపి మయి సన్న్యస్తకర్మణేత్యాది నోచ్యత ఇతి సంక్షేపః. ౩౮

(కపిలావతారకథా)

మా మాత్మానం స్వయం జ్యోతి స్సర్వభూతగుహాశయమ్,
ఆత్మన్యేవాత్మనా వీక్షన్ విశోకోఽభయ మృచ్ఛసి. ౩౯

మాత్ర ఆధ్యాత్మికీం విద్యాం శమనీం సర్వకర్మణామ్,
వితరిష్యే యయా చాసౌ భయం చాతితరిష్యతి ౪౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం సముదిత స్తేన కపిలేన ప్రజాపతిః,
ప్రదక్షిణీకృత్య సుతం వనమేవ జగామ హ. ౪౧

వ్రతం స ఆస్థితో మౌన మాత్మైకశరణో మునిః,
నిస్సంగో వ్యచరత్ క్షోణీ మనగ్ని రనికేతనః. ౪౨

తేన మద్భజనేన, మా మాత్మన్యేవ స్వాత్మన్యేవ, ఆత్మనా మనసా, అన్వీక్షన్ సాక్షాత్కుర్వన్, విశోకః విగత శోక శోకహేతుః మత్ప్రాప్తివిరోధిప్రాచీనం కర్మ యస్య సః, అభయం న విద్యతే భయం యస్మా త్తం, మా మృచ్ఛసి ప్రాప్స్యసి. కథంభూతం, మాం, ఆత్మానం జీవాంతరాత్మానం, స్వయంప్రకాశం. సర్వభూతానాం గుహాయాం హృదయకుహరే శయానమ్. ౩౯

మయి గతే సతి కిం భవాన్ కరిష్యతీత్యత్రాహ (మాత్ర ఇతి.) అసౌ, మమ మాతా, యయా చ బ్రహ్మవిద్యయా, మదుపదిష్టయా భయం మృత్యుం, అతితరిష్యతి, తా మాధ్యాత్మికీం సర్వకర్మశమనీం పూర్వోత్తరాఘవినాశనీం విద్యాం, మాత్రే వితరిష్యే ఉపదేక్ష్యామీత్యర్థః. ౪౦

ఏవం కపిలేనోక్తః కర్దమ స్తదుక్త మేవాకరో దిత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) తేన కపిలేన సముదిత స్సమ్య గుక్తః ప్రజాపతిః కర్దమః, తం కపిలం, ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రక్రమ్య, ప్రీత స్తుష్టో, వనం ప్రత్యేవ జగామ హ, అనేన సర్వసమ్పత్సమృద్ధస్వగృహత్యాగో విస్మీయతే ౪౧

సః కర్దమః మౌనం వ్రత మాస్థితః ఆశ్రితః ఆత్మా పరమాత్మైవ, ఏకం, శరణ ముపాయో రక్షక శ్చ, యస్య సః మునిః. శుభాశ్రయసంశీలనపరః నిస్సంగః ఇంద్రియార్థే ష్వాసక్తిరహితః సంసారిజనసంగరహితో వా, అనగ్నిః త్యక్తగృహాశ్రమత్వా దాహవనీయాద్యగ్నిరహితః, అనికేతనః నియతావసథరహితః. క్షోణీం భూమిం, వ్యచరత్. ౪౨

మనో బ్రహ్మణి యుంజానో యత్తత్సదసతోః పరమ్,
గుణావభాసే విగుణ ఏకభక్త్యానుభావితే. ౪౩

నిరహంకృ న్నిర్మమశ్చ నిర్ద్వంద్వ స్సమదృక్ స్వదృక్,
ప్రత్యక్ప్రశాంతధీర్ధీరః ప్రశాంతోర్మిరివోదధిః. ౪౪

వాసుదేవే భగవతి సర్వజ్ఞే ప్రత్యగాత్మని,
పరేణ భక్తియోగేన లబ్ధాత్మా ముక్తబంధనః. ౪౫

ఆత్మానం సర్వభూతేషు భగవంత మవస్థితమ్,
అపశ్య త్సర్వభూతాని భగవత్యపి చాత్మని ౪౬

ఇచ్ఛాద్వేషవిహీనేన సర్వత్ర సమచేతసా,

యత్సదసతః చిదచితోః, పరం విలక్షణం, తస్మిన్ బ్రహ్మణి గుణావభాసే గుణై రవభాసో యస్యేతి బహువ్రీహిః, మంగళగుణావభాసితే విగుణే హేయగుణరహితే, మనో యుంజానః ఏకాగ్రీ కుర్వన్, నిరహంకృతి ర్దేహాత్మాభిమానరహితః. నిర్మమః దేహాపత్యకళత్రాదిషు స్వీయత్వబుద్ధిరహితః నిర్ద్వంద్వః శీతోష్ణాదిదేహధర్మైరనాకులః, సమదృక్ "విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ" త్యాద్యుక్తరీత్యా సమదర్శనః. స్వదృక్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మదర్శీ. ప్రత్యక్ప్రశాంతధీః ప్రత్యగాత్మని బ్రహ్మాత్మకే జీవాత్మని ప్రశాంతా ధీర్యస్య సః. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవతః నిస్తరంగితో దధిరివ స్వయమ ప్యశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యాఖ్యోర్మిషట్కరహితః సర్వజ్ఞే ప్రతీచః జీవస్య ఆత్మని అంతః ప్రవిశ్య నియంతరి, షాడ్గుణ్యపూర్ణే, సర్వభూతధారకే, పరమపురుషే పరేణ ధ్రువానుస్మృతిత్వప్రత్యక్షతాపన్ననిరతిశయప్రీతిరూపత్వాదివశా మాపన్నేన భక్తియోగేన లబ్ధాత్మా లబ్ధమతిః ధార్యేషు సర్వభూతే ష్వవస్థితం, భగవంతమాత్మానం, ధారకే పరమాత్మని భగవతి, భూతాని, ధార్యాణి, అపశ్యత్, పూర్వోత్తరాభ్యాం భగవతోవ్యాప్తి ర్ధారకత్వం చోచ్యతే. ౪౩-౪౬

ఇచ్ఛాద్వేషాదిప్రాకృతగుణరహితేన, సర్వత్ర భూతేషు సమచేతసా తత్తత్కర్మాయత్త దేవత్వమనుష్యత్వాదివైచిత్ర్యనాదరేణ ప్రకృతిపరిణామరూపాన్ దేహాన్, ప్రతిశరీరం జీవానాం భేదేపి సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపాన్ జీవాన్. తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతృత్వభేదేప్యంత

(కపిలావతారకథా)

భగవద్భక్తియోగేన ప్రాప్తా భాగవతీ గతిః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ర్యామిత్వనిరస్తసమస్తదోషత్వానంతకల్యాణగుణాకరత్వేన। చైకరూప మీశ్వరం చ, పశ్యతి, యచ్చిత్తంత, త్పమచేతః, తేన, భగవద్భక్తియోగేన చ, భాగవతీ గతిః ముక్తిః, ప్రాప్తా లబ్ధా, పాఠాంతరే స ఏవ, తాం, భాగవతీం గతిం, ప్రాప్తః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

కపిల స్తత్త్వసంఖ్యాతా భగవా నాత్మమాయయా,
జాత స్స్వయ మజ స్సాక్షా దాత్మప్రజ్ఞప్తయే నృణామ్. ౧

న హ్యస్య వర్ష్మణః పుంసాం వరిష్ఠ స్సర్వయోగినామ్,
విశ్రుతౌ శ్రుతదేవస్య భూరి తృప్యంతి మేఽసవః. ౨

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మాకర్ణితమనుతదపత్యచరిత్ర శ్శౌనకః, కపిలోక్తసాంఖ్యశుశ్రూషు రుక్తానువాదిపూర్వకం పృచ్ఛతి త్రిభిః (కపిల ఇత్యాదినా) నను, శారీరకమీమాంసాయాం ఈక్షతే ర్నాశబ్దం. రచనానుపపత్తే శ్చ నానుమానం విప్రతిషేధా చ్చాసమంజస మిత్యాది ష్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానోపాదానకారణత్వసృష్ట్యనుపపత్తిపరస్పరవిరుద్ధార్థత్వాదిభి ర్దూషితం సాంఖ్యం, కేవలబ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభూతితదుపాసనతద్విరోధితత్ప్రాప్త్యాదిప్రతిపాదకవేదాంతార్థోపబృంహణే, పరేఽస్మిన్ స్వకర్తృకే పురాణే, కథం భగవతా బాదరాయణేన నివేశితం. ఉచ్యతే, దూషితాంశపరిహారేణ, తదుక్తవైదికపరిగృహీతసత్కార్యవాదాదిపరిగ్రహేణ చ, కాపిల మపి మతం శిక్షయితుం, తదేవ మతం సమీచీనన్యాయోపపన్నం కర్తుం చ తదుక్తజ్ఞానయోగస్య భగవద్భక్తియోగాంగత్వకథనాయాత్ర నివేశితం, అతఏవ, శారీరకవిరుద్ధాః కపిలోక్తా అత్ర న నివేశితాః, కథం పున ర్భగవదవతారరూపేణ కపిలేన వైదికాపరిగృహీతా బ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వాదివాదాః పరిగృహీతా ఇతి చేత్తస్య విశిష్టభగవచ్ఛక్తిత్వేపి. స్వస్య క్షేత్రజ్ఞత్వేన స్వాజ్ఞానమూలత్వా ద్వేదవిరుద్ధార్థపరిగ్రహస్య యథా హిరణ్యగర్భస్య భగవదవతారత్వేపి క్షేత్రజ్ఞస్వాజ్ఞానమూలా యోగస్మృతి స్తేన రచితా, తద్వేద మపీతి జ్ఞేయం, అజః కర్మాయత్తజన్మరహితః భగవా, నాత్మమాయయా స్వసంకల్పేన. నృణా, మాత్మప్రజ్ఞప్తయే ఆత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిశదీకరణాయ, తత్త్వసంఖ్యాతా తత్త్వత్రయప్రకథకః, కపిలః, జాతః అవతీర్ణః. ౧

పుంసాం. వర్ష్మణః శ్రేష్ఠస్య. సర్వయోగినాం, వరిష్ఠః వరిష్ఠస్య అస్య కపిలస్య. విశ్రుతౌ కీర్త్యాం కీర్తిశ్రవణ ఇత్యర్థః. శ్రుతో దేవః కపిలో యేన, తస్య. మమాసవః ఇంద్రియాణి, భూరి భృశం, న తృప్యంతి. ౨

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

యద్యద్విధత్తే భగవాన్ స్వచ్ఛందాత్మాఽఽత్మమాయయా,
తాని మే శ్రద్ధధానస్య కీర్తనీయాని కీర్తయ. ౩

సూత ఉవాచ—

ద్వైపాయనసఖస్త్వేవం మైత్రేయో భగవాంస్తథా,
ప్రాహేదం విదురం ప్రీత ఆన్వీక్షిక్యాం ప్రచోదితః. ౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

పితరి ప్రస్థితేఽరణ్యం మాతుః ప్రియచికీర్షయా,
తస్మి న్బిన్దుసరేఽవాత్సీ ద్భగవా న్కపిలః కిల. ౫

తమాసీన మకర్మాణం తత్త్వమార్గాగ్రదర్శినమ్,
స్వసుతం దేవహూత్యాహ ధాతు స్సంస్మరతీ వచః. ౬

స్వచ్ఛందాత్మా స్వేచ్ఛోపాత్తశరీరో, భగవాన్ కపిల, ఆత్మమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, యద్య చ్చ, తం. విధత్తే కరోతి, అకరో దిత్యర్థః, తాని కీర్తనీయాని చరితాని, శ్రద్ధధానస్య శుశ్రూషాత్వరాన్వితస్య. మే మహ్యం. కీర్తయ. ౩

ఏవ మాపృష్ట స్సూతో విదురేణైవ మేవ పృష్టో మైత్రేయ ఉక్తవా నిత్యాహ-ద్వైపాయనసఖః ద్వైపాయనస్య సఖా, భగవాన్ మైత్రేయః, ఏవం, ఆన్వీక్షిక్యాం తత్త్వనిరూపణే ప్రచోదితః విదురం ప్రవర్తితః ప్రాహ ఉవాచ. ౪

ఉక్తి మేవాహ (పితరీత్యాదినా) పితరి కర్దమే, అరణ్యం ప్రతి ప్రస్థితే గతే సతి, భగవాన్ కపిలః, మాతు ర్దేవహూత్యాః, ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా తస్మి న్నేవ బిందుసరస్తీరే, అవాత్సీత్ ఉషితవాన్. ౫

ఆసీన ముపవిష్టం తత్త్వమార్గస్యాగ్రం పారం పశ్యతీతి తం, స్వసుతం తం కపిలం, దేవహూతిః, ధాతుః వచః "ఏష మానవి తే గర్భం ప్రవిష్టః కైటభార్దనః, అవిద్యాసంశయగ్రంథిం ఛిత్త్వా గాం విచరిష్యతీ" తి బ్రహ్మవాక్యం "ఛేత్తా తే హృదయగ్రంథి మౌదర్యో బ్రహ్మభావన" ఇతి కర్దమవాక్యం వా, సంస్మరంతీ ఆహ. ౬

దేవహూతి రువాచ—

నిర్విణ్ణా నితరాం భూమ న్నసదింద్రియతర్పణాత్.
యేన సంభావ్యమానేన ప్రవిష్టాఽంధం తమః ప్రభో. ౭

తస్య త్వం తమసోఽంధస్య దుష్పారస్యాఽద్య పారగః,
సచ్చక్షు ర్జన్మనా మంతే లబ్ధం మే త్వదనుగ్రహాత్. ౮

య ఆద్యో భగవాన్ పుంసా మీశ్వరో వై భవాన్ కిల,
లోకస్య తమసాఽంధస్య చక్షు స్సూర్య ఇవోదితః. ౯

అథ మే దేవ సమ్మోహ మపాక్రష్టుం త్వ మర్హసి,
యోఽవగ్రహోఽహం మమేతీత్యేతస్మి న్యోజిత స్త్వయా. ౧౦

తదేవాహ, హేభూమన్. అసతాం ప్రకృతిపరిణామరూపాణాం ఇంద్రియాణాం, తర్పణాత్, నితరాం భృశం, నిర్విణ్ణా ఖిన్నా ఇంద్రియతర్పణా న్మోదేనైవ భవితవ్యం, కథం నిర్వేద ఉదిత ఇత్యత్రాహ. హేప్రభో, సంభావ్యమానేన సంపాద్యమానేన. యేనేంద్రియతర్పణేన. అంధం అంధయ తీత్యంధం, తమః అజ్ఞానం. ప్రవిష్టాఽస్మి. ౭

దుష్పారస్య అపారస్య, తస్యాఽంధస్య తమసః. పారం గమయతీతి పారగః, త్వ మేవ, శ్రేం, చక్షుః, మే మయా, జన్మనా మంతే బహుజన్మనామంతే త్వత్ప్రసాదా ల్లబ్ధమ్. ౮

తదేవ ప్రపంచయతి (య ఇతి,) పుంసాం జీవానా. మీశ్వరో నియంతా, ఆద్యో జగత్కారణభూతో, యో భగవాన్, స ఏవ, భవాన్ తమసా అంధస్య, లోకస్య, చక్షుః చక్షురధిష్ఠాతా సూర్య ఇవోదితః, యద్వా, సూర్య ఇవేత్యేతస్యోత్తరత్రాఽన్వయ, స్తదా, చక్షూరూప ఉదిత స్సూర్య ఇవ. మే మమ, సంమోహ, మపాక్రష్టుం అపనేతుం. హేదేవ, త్వ మర్హసి, కోసౌ సంమోహః, యోపాక్రష్టవ్య ఇత్యత్రాహ ఏతస్మిన్ దేహే, అహం మమేతీత్యేవం రూపో, యోఽవగ్రహోఽభిమాన స్త్వయైవ యోజిత, స్స ఏవేత్యర్థః. త్వత్సంకల్పాదేవోత్పన్నో మోహ స్త్వయైవ నివర్త్యః. యో బంధక స్స ఏవ మోచక ఇతి న్యాయాదితి భావః. ౯-౧౦

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

తం త్వాం గతాహం శరణం శరణ్యం స్వభృత్యసంసారతరోః కుఠారమ్,
జిజ్ఞాసయా ప్రకృతేః పూరుషస్య నమామి సద్ధర్మవిదాం వరిష్ఠమ్. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి స్వమాతు ర్నిరవద్య మీప్సితం నిశమ్య పుంసా మపవర్గవర్ధనమ్,
ధియాఽభినంద్యాఽఽత్మవతాం సతాం గతి ర్బభాష ఈషత్స్మితశోభితాననః. ౧౨

శ్రీ భగవానువాచ—

యోగ ఆధ్యాత్మికః పుంసాం మతో నిశ్శ్రేయసాయ మే,
అత్యంతోపరతి ర్యత్ర దుఃఖస్య చ సుఖస్య చ. ౧౩

త ముక్తవిధం. స్వభక్తానాం సంసార ఏవ తరు స్తస్య కుఠారం, కర్తు రేవ సాధకత్వం వివక్షితం, సద్ధర్మవిదాం నివృత్తిధర్మవిదాం, వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం, శరణ్యం శరణార్హం, త్వా. మహం, ప్రకృతేః పురుషస్య జీవస్య. ఇదం పరమాత్మనోఽ ప్యుపలక్షణం. జిజ్ఞాసయా జ్ఞాతు మిచ్ఛయా, శరణం గతా సతీ నమామి. ౧౧

ఏవ ముక్తః కపిల స్తా మాబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయః, పుంసా. మపవర్గవర్ధనం మోక్ష రుచికరం, నిర్దుష్టం, మాతు రభిప్రేత, మేవం, నిశమ్య శ్రుత్వా, ధియా మనసాఽభినంద్య ఆత్మవతాం నిగృహీతమనసాం, గతిః ముక్త్యుపాయః కపిలః, ఈషత్స్మితేన మందహాసేన. శోభిత మాననం ముఖం యస్య సః, తాం దేవహూతి, మాబభాషే. ౧౨

తత్ర జ్ఞానకర్మయోగాదిభి రనుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యైవ సాక్షాన్ముక్త్యుపాయత్వ ముత్తరాధ్యాయేషు విస్తరేణ ప్రతిపాదయిష్యమాణ మత్ర సంగ్రహేణ ప్రతిపాదయన్ ప్రథమం జ్ఞానయోగ మవతారయతి (యోగ ఇతి ద్వాభ్యామ్,) ఆధ్యాత్మికః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపో యోగః, పుంసాం ముముక్షూణాం, నిశ్శ్రేయసాయ మోక్షాయ, మే మమ, మతః జ్ఞానయోగో ముముక్షూణాం మోక్షసాధన మితి మన్మత మిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగం ప్రశంస న్నాహ (అత్యంతేతి) యత్ర యస్మి న్నాధ్యాత్మికే యోగే, నిష్పన్నే సతి. దుఃఖస్య సుఖస్య చ. వైషయికసుఖదుఃఖయో రత్యంత, ముపరతి ర్వినాశః. భవతి. ౧౩

త మిమం తే ప్రవక్ష్యామి య మవోచం పురాఽనఘే,
ఋషీణాం శ్రోతుకామానాం యోగ ముర్వంగనైపుణమ్. ౧౪

చేతః ఖల్వస్య బంధాయ ముక్తయే చాత్మనో మతమ్,
గుణేషు సక్తం బంధాయ రక్తం వా పుంసి ముక్తయే. ౧౫

అహంమమాభిమానోత్థైః కామలోభాదిభి ర్మలైః,
వీతం యదా మనశ్శుద్ధ మదుఃఖ మసుఖం సమమ్. ౧౬

తదా పురుష ఆత్మానం కేవలం ప్రకృతేః పరమ్,
నిరంతరం స్వయంజ్యోతి రణిమాన మఖండితమ్. ౧౭

మయాఽఽత్మయోగం శ్రోతుకామానాం శుశ్రూషమాణానా మృషీణాం, పూర్వకాలే, అహ మవోచం ఉక్తవాన్, త మిమ మాత్మయోగం, ఉరుభి ర్బహుభి, రంగై శ్శమదమాదిభి ర్నైపుణం యథా భవతి తథా తే తుభ్యం, వక్ష్యామి. ౧౪

ఏవ మధ్యాత్మయోగ మవతార్య తత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపగ్రహణయోగ్యమనస స్స్వరూపం కథయిష్యన్ తావన్మనస ఏవ బంధమోక్షకారణత్వ మాహ (చేత ఇతి.) అస్యాత్మనో జీవస్య, బంధాయ, మోక్షాయ చ. చేత ఏవ, మతం ఖలు, కారణ మితి శేషః, కీదృశం బంధాయ కీదృశం ముక్తయ ఇత్యత్రాహ, గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు సక్త మాసక్తం, చేతః, బంధాయ, భవతి, పుంసీశ్వరే, రక్తం వా ఆసక్తం తు ముక్తయే భవతి. ౧౫

ప్రకృతివివిక్తజ్ఞానస్వరూపగ్రహణయోగ్యమనస్స్వరూపమాహ (అహ మితి త్రిభిః.) అహం మమాభిమానాభ్యాం. అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః అహ మభిమానః. అస్వీయే స్వీయాభిమానః మమాభిమానః, తథా చ స్మర్యతే "అనాత్మన్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వ మితి యా మతిః అవిద్యాతరుసంభూతం బీజ మేత ద్విధా స్థిత మితి." ఆభ్యా మభిమానాభ్యా ముత్పన్నైః, కామలోభాదిభిః, మలైః, కామాదిహేతుకైః పుణ్యాపుణ్యరూపై ర్మలైః, వీతం రహితం, అనభిసంహితఫలేశ్వరారాధనరూప తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితధర్మైః కామాదిరహితం, అత ఏవ, శుద్ధం, అత ఏవ అదుఃఖ మసుఖ మైంద్రియకసుఖదుఃఖై రనభిభూతం. అత ఏవ సమం సదైకరూపం యదా భవతి తదా, పురుషః ఉక్తవిధమనస్కః పుమాన్, జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన జ్ఞానమాత్రశాస్త్రజన్య మాత్మ

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన భక్తియుక్తేన చాత్మనా,
పరిపశ్యత్యు దాసీనం ప్రకృతిం చ హతౌజసమ్. ౧౮

న యుజ్యమానయా భక్త్యా భగవ త్యఖిలాత్మని,

స్వరూపయాథాత్మ్యావగాహిజ్ఞానం. వైరాగ్యం విషయే ష్వనాసక్తిః, తాభ్యాం యుక్తేన విశేష్యభూత భగవద్భక్తియుక్తేన చ ఆత్మనా మనసా. ప్రకృతేః ప్రకృతికార్యశరీరేంద్రియమనఃప్రాణాదిభ్యః, పరం స్వరూపతః స్వభావత శ్చాత్యంతవిలక్షణ, మత ఏవ, కేవలం సత్వాదిగుణరహితం, ప్రకృతి పరిణామగతదేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారరహితం, అత ఏవ, నిరంతరం ప్రతిశరీరం భిన్నత్వేపి సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా వైషమ్యరహితం "నిర్దోషో హి సమం బ్రహ్మే" తి హ్యుచ్యతే. అణీమానం అణుతరం, స్వరూపకథన మిదం. జ్ఞానస్వరూపస్యాఽప్యుపలక్షణ మిదం అణిమత్వా ప్రేహాఖండితం, ఖండనానర్హం ఇద మదాహ్యత్వాక్లేద్యత్వాదినా ష్యుప్యుపలక్షణం, ఖండనదహనక్లేదనసాధనభూతా హి పరశ్వగ్నిజలాదయశ్ఛేద్యం దాహ్యం క్లేద్యం ప్రాప్య ఛ్ఛేదనాదీ న్నిర్వర్తయంతి, ఆత్మన స్తు, నిరతిశయాణుత్వేన. సర్వాంతఃప్రవేశయోగ్యతయా. వ్యాపకత్వా, ద్వ్యాప్యపరశ్వాదిసాధ్యైః ఛేదనాదిభి ర్న వినాశ ఇత్యర్థః. స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశం, దీపాదివదితి దృష్టాంతోఽత్రాఽభిప్రేతః, తత్ర, యథా దీపాది స్తేజస్స్వరూప స్తేజోధర్మక శ్చ స్వయంప్రకాశ, స్తద్వ, దయ మాత్మాపి జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణక స్స్వప్రకాశ శ్చేతి భావః. ఏవంవిధ ముదాసీనం నిర్వ్యాపార, మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం హతౌజసం సంసారయితృత్వరూపబలహీనాం, ప్రకృతిం చ పశ్యతి. ౧౭-౧౮

ఏవ మాత్మగ్రహణయోగ్యమనస్స్వరూపశిక్షా ఆత్మయాథాత్మ్యశిక్షా చ. కృతా, అత్ర భగవద్భక్తియుక్తాత్మనాం పశ్యతీత్యనేన, న కేవలప్రకృతివిలక్షణతయాఽఽత్మస్వరూపచింత నామాత్రేణ ప్రత్యగాత్మసాక్షాత్కారః, కిం తు బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానేనైవ ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కారోపి భవతీతి సూచ్యతే, బ్రహ్మాత్మకత్వ మేవ తస్య ప్రత్యగాత్మన స్స్వాభావికం స్వరూపం. తత్ర విశేష్యభూతబ్రహ్మణోఽననుసంధానే విశేషణభూతప్రత్యగాత్మానుసంధానాసంభవ ఏవ, న హి వ్యక్తిగుణ్యాదీ న్వినా జాతిగుణాదయః పృథగుపలభ్యంతే తస్మా త్ప్రకృతివిలక్షణప్రత్యగాత్మచింతన మపి బ్రహ్మశరీరతయైవ కార్యం, ఏవంవిధం చ చింతన మేవ, పశ్చా ద్విశేష్యభూతభగవద్భక్తిరూపా పన్నం ముక్తిసాధనం న కేవల మిత్యాహ (నేతి.) అఖిలాత్మని అఖిలానాం జీవానా మాత్మభూతే భగవతి, యుజ్యమానయా భక్త్యా. సదృశే స్తుల్యః బ్రహ్మసిద్ధయే, భావప్రధానోబ్రహ్మశబ్దః, ద్వ్యేకయో

సదృశోఽస్తి శివః పంథా యోగినాం బ్రహ్మసిద్ధయే. ౧౯

ప్రసంగ మజరం పాశ మాత్మనః కవయో విదుః,
స ఏవ సాధుషు కృతో మోక్షద్వార మపావృతమ్. ౨౦

తితిక్షవః కారుణికా స్సుహృద స్సర్వదేహినామ్,
అజాతశత్రవ శ్శాంతా స్సాధవ స్సాధుభూషణాః. ౨౧

మయ్యనన్యేన భావేన భక్తిం కుర్వంతి యే దృఢామ్,

రిత్యాదివత్. బ్రహ్మత్వసిద్ధయ ఇత్యర్థః, బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మప్రకారః, బ్రహ్మప్రకారసిద్ధయే. బ్రహ్మవదపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావసిద్ధయ ఇతి యావత్. యోగినాం. శివః అన్యానపేక్షః, పంథాః ఉపాయః, అన్యో నాస్తి. బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానపూర్వకప్రత్యగాత్మశరీరకభగవద్భక్తిసదృశో ముక్త్యుపాయః కశ్చిదన్యో నాస్తీత్యర్థః. ఏవ మనభిసంహితఫలస్వధర్మనిరస్తకామాదిదోషవిశుద్ధాంతఃకరణానుసంహితబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగపూర్వకభగవద్భక్తి ర్మోక్షసాధనమిత్యుక్తమ్.

అథాస్య సర్వస్య నివృత్తిధర్మస్య రుచిజననే సత్సంగతి రేవ ప్రథమం కారణ, మసత్సంగతి స్సంసృతిహేతు రితి వదన్ సతాం స్వరూపం చాహ (ప్రసంగ మితి పంచభిః.) ప్రసంగం, అసత్స్వితి శేషః, అసత్సు ఇంద్రియార్థేషు. తత్పరాయణేషు, ప్రసంగం ప్రకృష్టాసక్తిం ఆత్మనో జీవస్యాఽజరం అశిథిలం, పాశబంధనం కవయః సుధియో, విదుః, స ఏవ ప్రసంగ ఏవ, స ఇత్యనేనాఽసదూర్థవిషయపరిహారేణ, ప్రసంగమాత్రస్య పరామర్శః. సాధుషు కృతః, అపావృత మవిఘ్నాపహతం, మోక్షద్వారం మోక్షోపాయః. ౨౦

కే తే సాధవ ఇత్యత్రాహ తితిక్షవః మూర్ఖేష్వపి క్షితివత్సహనశీలాః, కారుణికాః స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షవః, అత ఏవ. సర్వదేహినాం. సుహృదః మిత్రాణి, అత ఏవ. అజాతాః అవిద్యమానా శ్శత్రవో యేషాం తే, శాంతాః, ఇదం దమాదీనా ముపలక్షణం, శమదమాదిసంపన్నాః. సాధవః పరకార్యసాధకాః, సాధుశీలం, తదేవ భూషణం యేషాం. తే, సాధవ ఇతి శేషః. యద్వా. సాధవ ఇతి విధేయవిశేషణం, ఏతే సాధవ ఇత్యర్థః. ౨౧

కించ. మయి ఈశ్వరే, కపిలస్యాఽనుప్రవేశావతారత్వేపి జీవశక్తే రభిభూతత్వా ద్భగవచ్ఛక్తే రేవోద్భూతత్వా చ్చ, మయీతి వ్యపదేశః, అనన్యేన అవ్యభిచరితేన, భావేన అంతఃకరణేన, అభిప్రాయ

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

మత్కృతే త్యక్తకర్మాణ స్త్యక్తస్వజనబాంధవాః ౨౨

మదాశ్రయకథా హృష్టాః శృణ్వంతి కథయంతి చ,
తపంతి వివిధా స్తాపా నైనా న్మద్గతచేతసః. ౨౩

త ఏతే సాధవ స్సాధ్వి సర్వసంగవివర్జితాః,
సంగ స్తేష్వథ తే ప్రార్థ్య స్సర్వదోషహరా హి తే. ౨౪

సతాం ప్రసంగా న్మమ వీర్యసంవిదో భవంతి హృత్కర్ణరసాయనాః కథాః,

విశేషేణ, వా. యే, దృఢాం అవిచాల్యాం, భక్తిం, కుర్వంతి తే సాధవ ఇత్యుత్తరత్రాఽన్వయః. తానేవ విశినష్టి, మత్కృతే మదర్థం, త్యక్తాని కర్మాణి యై స్తే పరిత్యక్తమదారాధనవిరోధిప్రవృత్తిధర్మా స్తథా త్యక్తమద్భజనవిరోధిస్వజనబాంధవాః. ౨౨

అహ మేవాశ్రయో విషయో, యాసాం, తాభిః. కథాభి ర్హృష్టాః. కథాహృష్టత్వ మేవ ప్రపంచయతి శృణ్వంతి కథయంతి చేతి మదాశ్రయకథాశ్రవణకథనాదిభి ర్హృష్టా ఇత్యర్థః, కథాస్మరణేన హృష్టాః, పున స్తా ఏవ శృణ్వంతి కథయంతి చ, యద్వా. హృష్టా ఇతి వ్యస్తం పదం, హృష్టా స్సంతుష్టా స్సంతో మదాశ్రయకథాః శృణ్వంతి, కథయంతి చేత్యర్థః, మయ్యేవ, గతం న్యస్తం, చేతో, యై స్తే. అత ఏవైనాన్. వివిధా నానావిధా, స్తాపా ఆధ్యాత్మికాదయః, న తపంతి న క్లేశయంతి, ఐకాత్మ్యగతచేతస ఇతి పాఠాంతరం ఏకస్య భగవత ఏవ ఆత్మత్వం, అన్యేషాం చేతనాచేతనానాం తచ్ఛరీరత్వాత్, ఏక ఏవ పరమపురుష ఆత్మా, తద్గతం చేతః యేషాం తా నిత్యర్థః, ౨౩

హేసాధ్వి, త ఏతే, సర్వైః సంగై ర్విషయాసంగై ర్వివర్జితా విరహితా, స్సాధవః, తేషు సాధుషు, అథేతి ప్రాథమ్యే ప్రథమం, తే త్వయా, సంగః, ప్రార్థ్యః ప్రార్థనీయః, హి యస్మా, త్తే సాధవ, స్సంగదోషహరాః ఇంద్రియార్థప్రసంగహేతుకానాదిపుణ్యపాపరూపదోషహరాః. ౨౪

కథం సతాం ప్రసంగా న్నివృత్తిధర్మాభిరుచి రుత్పద్యేత ఇత్యత్రాహ (సతా మితి,) సతాం సాధూనాం, ప్రసంగాత్, మమ వీర్యసంవిదః వీర్యాణి సంవేదయంతీతి వీర్యసంవిదః, ణిజర్థగర్భ మిదం, యద్వా, భావే క్విప్ వీర్యాణాం సంవిత్ సంవేదనం యాసు, తాః, కథాః, యద్వా. వీర్యేణ నిత్యాసంకుచితజ్ఞానగుణేన, సంవేత్తి సర్వం స్వరూపతః స్వభావత శ్చ సాక్షాత్కరోతీతి తథా,

తజ్జోషణా దాశ్వపవర్గవర్త్మని శ్రద్ధా రతి ర్భక్తి రనుక్రమిష్యతి. ౨౫

భక్త్యా పుమా న్జాతవిరాగ ఐంద్రియా ద్దృష్టశ్రుతా న్మద్రచనానుచింతయా,
చిత్తస్య యత్తో గ్రహణే యుక్తో యతిష్యతే ఋజుభి ర్యోగమార్గైః. ౨౬

అసేవయాఽయం ప్రకృతే ర్గుణానాం జ్ఞానేన వైరాగ్యవిజృమ్భితేన,

తస్య సర్వజ్ఞస్య. మమేత్యర్థః, కథాః. హృత్కర్ణయోః రసాయనాః అమృతవద్రుచికరాః, భవంతి ప్రవర్తంతే. తజ్జోషణాత్ తాసాం కథానాం జోషణాత్ సేవనాత్, ఆశు, అపవర్గవర్త్మని అపవర్గస్య మోక్షస్య వర్త్మని, ద్వారభూతే గురూపసదనే, శ్రద్ధా త్వరా, భవతి ఉత్పద్యతే, సత్సన్నిధౌ భగవత్కథా శ్రవణే సతి, తత్ర "తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవాఽముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే, నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాఽభిగచ్ఛేత్" ఆ బ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పున రావర్తినోఽర్జున మా ముపేత్య తు కౌంతేయ పున ర్జన్మ న విద్యత "ఇతి స్వర్గాదీనాం సుఖానాం, సాతిశయత్వం క్షయిష్ణుత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాఽనంతస్థిరఫలత్వం, కేవలకర్మణా మనంతత్వా ద్దుష్కరత్వా త్పరిమితఫలత్వా చ్చ తుచ్ఛత్వం నివృత్తిధర్మాణాం తద్విపరీతత్వం చ శ్రుతవతః, జాతవిరాగస్య పుంస, స్తాదృశనివృత్తిధర్మా జాయంత ఇత్యర్థః. ప్రత్యేకాభిప్రాయేణాఽనుక్రమిష్యతీ త్యేకవచననిర్దేశః. ౨౫

సత్సంగతిప్రభృతిప్రణాడ్యా భగవతి ప్రీతిరూపాపన్నభక్తా వుత్పన్నాయాం తత్రైవ చిత్తం సావధానం నియమేతేత్యాహ (భక్త్యేతి.) మమ రచనానాం సృష్ట్యాదివ్యాపారాణాం, చింతా యస్యాం, తయా భక్త్యా, అనేన బ్రహ్మస్వరూపవ ద్గుణానా ముపాస్యత్వ ముక్తం, దృష్టశ్రుతా దైహికాముష్మికా ద్వైషయికాన్నపశుపుత్రస్వర్గాదిరూపా త్ఫలా త్తస్మి న్నిత్యర్థః. జాత ఉత్పన్నో విరాగో యస్య సః, పుమాన్, యోగయుక్తః అనభిసంహితఫలకర్మయోగజ్ఞానయోగాభ్యాం యుక్త స్సన్. ఋజుభి శ్చిత్తైకరూప్యసంపాదకైః, యోగస్య భగవద్భక్తియోగస్య. మార్గై స్సాధనై ర్వివేకవిమోకాభ్యాసాదిభిః. చిత్తస్య. గ్రహణే నియమనే, యత్తః, ప్రమాదరహితః, యతిష్యతే యత్నం కుర్యా దిత్యర్థః. ౨౬

యోగమార్గా నేవ దర్శయన్. అనయైవ భక్త్యా పుమా న్మాం ప్రాప్నోతీత్యాహ ప్రకృతే ర్గుణానాం సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపాణాం, అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధానాం. కళంజగృంజనచండాల పతితాది సంబంధికేశోచ్ఛిష్టాద్యుపహతరూపజాత్యాశ్రయనిమిత్తదుష్టానా మన్నాదీనా మసేవయా, అనేన

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

యోగేన మయ్యర్పితయా చ భక్త్యా మాం ప్రత్యగాత్మాన మిహాఽవరుంధే. ౨౭

దేవహూతి రువాచ—

కాచి త్త్వయ్యుచితా భక్తిః కీదృశీ మమ గోచరా,

వివేక ఉక్తః, వైరాగ్యేణ విజృమ్భితం య జ్జ్ఞానం, తేన, వైరాగ్యం కామానభిష్వంగః, శమదమాది రితి యావత్, జ్ఞానశబ్దేన ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః, శుభాశ్రయసంశీలనరూపజ్ఞానం చ, వివక్షితం, అనేనాఽభ్యాస ఉక్తః, యోగేన అనభిసంహితఫలకర్మయోగేన అనేనక్రియా ఉక్తా. చకారేణ కల్యాణానవసాదా నుద్ధర్షా వివక్షితాః, తత్ర సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణాని. అనభిధ్యా పరకృతదోషాచింతనం పుత్రవి పత్త్యాదిస్మరణజనితఖేదాభావోఽనవసాదః, అనుద్ధర్షః పుత్రజన్మాదినిమిత్తాతిసంతోషః, ఏతైః ప్రకృతిగుణా సేవాదిభి, ర్మయ్యర్పితయా సమర్పితయా, ఐశ్వర్యకైవల్యాదిప్రయోజనవిధురయేత్యర్థః, భక్త్యా, ఇహైతద్దేహావసానే, ప్రతీచోజీవస్యాఽఽత్మానం అంతరాత్మానం, మా, మవరుంధే ప్రాప్నోతి యద్వా. ప్రత్యగాత్మశరీరిణం మా మిత్యర్థః, అథవా. ప్రత్యగ్జీవ, ఆత్మానం మాం, అవరుంధ ఇత్యర్థః, అత్ర గుణాసేవాదిభి ర్భక్త్యేతి న సమోపాయసముచ్చయః కిం త్వసేవాదిభి రనుగృహీతాయా భక్తేరేవ సాక్షా త్సాధనత్వ. మితరేషాం తదనుగ్రాహకత్వేనైవ పరంపరయా సాధనత్వ మిత్యభిప్రాయేణ గుణాసేవాదిభి ర్భక్త్యేత్యుక్తం, ఇహావరుంధ ఇత్యనేన ఇహ జీవద్దశాయా మేవ ముక్తిం లభత ఇతి జీవన్ముక్తి రియ ముచ్యత ఇతి వ్యాఖ్యానం నాదర్తవ్యం, జీవన్ముక్తే రప్రామాణికత్వాత్, తథాహ్యాప స్తమ్బేన జీవన్ముక్తి ర్నిరస్తా. "వేదానిమం లోక మముం చ పరిత్యజ్యాత్మన మన్విచ్ఛేత్, బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణ మిహైవ న దుఃఖ ముపలభేతైతేనాఽపరం వ్యాఖ్యాత మితి కా చేయం జీవన్ముక్తిః, సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్, మాతా మే వంధ్యేతివ దసంగతార్థ మిదం, యత స్సశరీరత్వం బంధః, అశరీరత్వ మేవ మోక్ష ఇతి "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి ర స్తి అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత" ఇత్యాదిశ్రుతిభి స్తేనైవోపపాదితత్వా దితి దిక్, విస్తర స్తు భాష్యాదిష్వను సంధేయః "అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత" ఇతి శ్రుతి ర్జీవన్ముక్తి మభివధాతీతి చే, న్న, అత్ర ఉపాసనదశాయా మపి, బ్రహ్మాశ్నుతే అనుభవతీతి శ్రుత్యర్థవర్ణనాత్. అన్యథా దేహపాతావధి విలమ్బపరాయా "స్తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యస ఇతి" శ్రుతే ర్విరోధాపత్తేః, తస్మా ద్యథోక్త ఏవార్థః, ౨౭

ఏవం వివేకాదిభి ర్జ్ఞానయోగేన చానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వం

యయా పదం తే నిర్వాణ మంజసాఽన్వశ్నవా అహమ్. ౨౮

యో యోగో భగవద్బాణో నిర్వాణాత్మం స్త్వయోదితః,
కీదృశః కతి వాఽంగాని యత స్తత్త్వావబోధనమ్. ౨౯

తదేత న్మే విజానీహి యథాఽహం మందధీ ర్హరే,
సుఖం బుధ్యేయ దుర్బోధం యోషా భవదనుగ్రహాత్. ౩౦

సంగ్రహేణాఽఽశ్రుత్య పున స్తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి దేవహూతిః, యద్వా జ్ఞానయోగప్రతిపాదనసాధుస్వరూపప్రతిపాదనప్రసంగా త్సంగ్రహేణోక్తభగవద్భక్తియోగస్య ప్రాధాన్యేన తత్స్వరూపతదంగస్వరూపవిస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి త్రిభిః, ఉచితా ముక్తిం సాధయితుం యోగ్యా, త్వయి భక్తిః కా చేతి భక్తిస్వరూప ప్రశ్నః, కాస్వ దిత్యపి పాఠాంతరం, తదాప్యయ మేవార్థః. కీదృశీతి మమ, గోచరాయోగ్యా, అనేన భక్త్యధికారానుసారేణ సంభావితోఽవాంతరభేద శ్చ పృష్టః, యయా భక్త్యా, అహం తాపత్రయాతురా. తే తవ, నిర్వాణం నిరతిశయసుఖం, పద, మంజసా సుఖేన, అన్వశ్నవై అనుప్రాప్నువాని, అత్ర. అహ మిత్యుపాసకప్రశ్నః, తే పదం స్వరూప మిత్యనేన, ప్రాప్య ప్రశ్నః నిర్వాణ మితి ప్రాప్తిఫలప్రశ్నః, అంజసేతి నిఘ్నానుపహతత్వప్రతీత్యా విరోధివర్గోపి పృష్టః. ౨౮

హే నిర్వాణాత్మక నిరతిశయానందరూప, భగవద్బాణః, లక్ష్యరూపే భగవతి బాణరూపేణ ప్రయుక్తో యోగః త్వయా, ఉదిత ఉక్తః, స కీదృశః కిం ప్రకారః, తస్యాంగాని, కతి కతిసంఖ్యాకాని యతః యేభ్యోఽంగేభ్యః, తత్త్వస్య పరమాత్మతత్త్వస్యావబోధనం, అవబుధ్యతేఽనేనేత్యవబోధనం సాక్షాత్కారసాధన ముపాసనం, నిర్వర్తత ఇత్యర్థః. కీదృశ ఇతి ప్రకారప్రశ్నః. కతివాఽంగానీత్యంగగణనాప్రశ్నః, ఏవ మర్థపంచకం పృష్టం భవతి. ౨౯

తదేతత్ ఉపాయోపేయోపేతృవిరోధిఫలస్వరూపం, దుర్జ్ఞేయం, హేహరే, యోషా, అతఏవ, మందధీ, రహం, భవదనుగ్రహాత్, సుఖం బుధ్యేయ జానీయాం, తథా, మే మహ్యం, విజానీహి జ్ఞాపయ. ౩౦

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

మైత్రేయ ఉవాచ —

విదిత్వాఽర్థం కపిలో మాతు రిత్థం జాతస్నేహో యత్ర తన్వాభిజాతః,
తత్త్వామ్నాయం యత్ప్రవదంతి సాంఖ్యం ప్రోవాచ వై భక్తివితానయోగం. 1

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

దేవానాం గుణలింగానా మానుశ్రవికకర్మణామ్,
సత్వ ఏవైకమనసో వృత్తి స్స్వాభావికీ తు యా. 2

ఏవ మాపృష్టః కపిలో భగవద్భక్తియోగ మవతారయామాసేత్యాహ మైత్రేయః (విదిత్వేతి) కపిలో. మాతు ర్దేవహూత్యా. అర్థం భక్తియోగాదిరూపార్థసంబంధి శుశ్రూషితం స్వరూపం. విదిత్వా. జాతస్నేహః మాత ర్యుత్పన్నస్నేహః, తత్ర హేతుః. యత్ర యస్యాం, తన్వా దేహేన, అభిజాతః తత్త్వామ్నాయం తత్త్వశాస్త్రం సాంఖ్యం తత్త్వసంఖ్యానేనాఽఽత్మస్వరూపప్రకాశకం య ద్వదంతి. తద్భక్తివితానయోగం భక్తివిస్తరరూపం యోగం. ప్రోవోచత్. జ్ఞానయోగస్య భక్తియోగాంగత్వా దేకీకృత్యోక్తమ్. 1

తత్ర భగవాన్ కపిల, స్సవిస్తరం సాంగం ముక్త్యుపాయం భక్తియోగ మష్టావింశాధ్యాయేన ప్రతిపిపాదయిషు, స్తదంగభూతాత్మయోగవిషయభూతప్రత్యగాత్మస్వరూపం సవిస్తరం సప్తవింశాధ్యాయేన శోధయిష్యన్, భజనీయస్య పరస్య బ్రహ్మణో మాహాత్మ్యసూచనాయ జగత్సృష్ట్యాది లీలాషడ్వింశేన కథయిష్యన్, తావద్భక్తియోగం సంగ్రహేణ తత్స్వరూపకథనపూర్వకం ప్రశంసతి (దేవానా మితి.) గుణలింగానాం గుణా శ్శబ్దాదివిషయాః, తేషాం లింగానాం జ్ఞాపకానాం, దేవానాం దేవాధిష్ఠితానాం. స్వస్వదేవతాధిష్ఠితానాం జ్ఞానేంద్రియాణా మిత్యర్థః. తథా, ఆనుశ్రవికకర్మణాం, అనుసృత్యాఽవిచ్ఛిన్నపాఠపరంపరాం శ్రూయత ఇత్యనుశ్రవో వేదః, తద్విహిత మానుశ్రవికం, ఆనుశ్రవికం కర్మ యేషాం, శాస్త్రసిద్ధవ్యాపారానుష్ఠానపరాణాం కర్మేంద్రియాణా మిత్యర్థః, తేషా ముభయవిధేంద్రియాణాం, ఏకాగ్రస్య మనస శ్చ, సత్త్వే శుద్ధసత్త్వమయే, భగవద్విగ్రహే, యా స్వాభావికీ అనిమిత్తా, ఫలాభిసంధిరహితేతి యావత్, వృత్తిః, సా, అనిమిత్తా, భాగవతీ భగవత్సంబంధినీ భక్తి రిత్యర్థః. ఉభయేంద్రియాణాం మనస శ్చ సత్త్వే వృత్తిర్నామ శ్రవణకీర్తనస్మరణాదిః.

అనిమిత్తా భాగవతీ భక్తి స్సిద్ధే ర్గరీయసీ,
జరయ త్యాశు యా కోశం నిగీర్ణ మనలో యథా ౩౩

నైకాత్మతాం మే స్పృహయంతి కేచి న్మత్పాదసేవాభిరతా మదీహాః,
యేఽన్యోన్యతో భాగవతాః ప్రసజ్య సభాజయంతో మమ పౌరుషాణి. ౩౪

పశ్యంతి మే రుచిరా ణ్యమ్బ సంతః ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనాని,
రూపాణి దివ్యాని వరప్రదాని సాకం వాచం స్పృహణీయాం వదంతి. ౩౫

తై ర్దర్శనీయావయవై రుదారవిలాసహాసేక్షితవామసూక్తైః,

అథ భక్తిం ప్రస్తౌతి- సిద్ధేః ఐశ్వర్యకైవల్యాదిసిద్ధేః, గరీయసీ శ్రేష్ఠా నిరతిశయానందరూపభగవదనుభవఫలసాధనత్వాదితి భావః, సిద్ధే ర్గరీయస్త్వ మేవాహ, యా భాగవతీ భక్తిః కోశ, మనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మవాసనాకోశం జరయతి జీర్ణం కరోతి నాశయతీతి యావత్, తత్ర దృష్టాంతః, నిగీర్ణం భుక్తమన్నపానాది, అనలో జాఠరాగ్ని ర్యథేతి. ౩౨-౩౩

పున ర్భక్తి మేవ ప్రస్తోతుం నిరతిశయానందభగవదనుభవరూపభక్తియోగనిష్ఠా స్తత్సాధర్మ్యరూపముక్తి మపి నేచ్ఛంతీత్యాహ, కేచి న్మత్పాదయోః సేవాయా మభిరతా ఆసక్తాః మయ్యేవ ఈహా స్సర్వేంద్రియచేష్టాః యేషాం భాగవతాః, అన్యోన్యతః పరస్పరం మమ, పౌరుషాణి కల్యాణగుణప్రకాశకాని చేష్టితాని, ప్రసజ్య ప్రస్తూయ, సభాజయంతః సమ్య గనుమోదయంతః, పౌరుషప్రసంగజనితానందసంప్లుతా స్సంతః, మే మమ, ఏకాత్మతాం ఏకస్వభావతాం. మత్సమానగుణకతాం, మమ, సాధర్మ్య మాగతా ఇతి హ్యుచ్యతే, న స్పృహయంతి నేచ్ఛంతి. ౩౪

కింతు, హేఅంబ తే సంతః, మే మమ, రుచిరాణి సుందరాణి, ప్రసన్నాని, వక్త్రారుణలోచనాని యేషు తాని, దివ్యా న్యమానుషాణి వరప్రదా న్యభిమతార్థప్రదాని రూపాణి దివ్యమంగళశరీరాణి పశ్యంతి ధ్యాయంతి, రూపైః సాకం సహ, స్పృహణీయాం, వాచం మదుక్తిం వదంతి పరస్పరం కథయంతి. ౩౫

యద్యపి ముక్తి స్తై ర్న ప్రార్థ్యతే తథాపి, తేషా మవశ్యం మద్భక్త్యా ముక్తి ర్భవిత్రీత్యాహ (తై రితి ద్వాభ్యామ్.) దర్శనీయాః అవయవాః యేషు తైః విలాసో లీలా, మందహాసయుక్తమీక్షణమవలోకనం, వామసూక్తం మధురభాషణం, ఉదారాణి విలాసాదీని యేషు, తైః మద్రూపైః హృత

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

హృతాత్మనో హృతప్రాణాం శ్చ భక్తి రనిచ్ఛతో గతి మణ్వీం ప్రయుంక్తే. ౩౬

అథో విభూతిం మమ మాయా విసృష్టా మైశ్వర్య మష్టాంగ మనుప్రవృత్తం.
శ్రియం చ యేన స్పృహయంతి భాగవతీం పరస్య మే తేఽశ్నువతో తు లోకే. ౩౭

న కర్హిచి న్మత్పరా శ్శాంతరూపే నఙ్క్ష్యంతి నో మేఽనిమిషో లేఢి హేతిః,

---

ఆత్మా మనః యేషాం, హృతాః ప్రాణాః జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి యేషాం, తాన్ అనిచ్ఛతః ముక్తి మప్రార్థయమానా నపి. భక్తిః మద్భక్తిః, అణ్వీం సూక్ష్మం ఏకపదీ మిత్యర్థః, గతిం అర్చిరాదికాం గతిం ప్రతి. అర్చిరాదిగతే ర్బహుభి రక్షణ్ణత్వా దణ్వీ మిత్యుక్తం. ప్రయుంక్తే ప్రారబ్ధావసానే ప్రవర్తయతి గమయతీతి యావత్, ౩౬

అథో, అర్చిరాదిగత్యా గమనారమ్భానంతరం, మమ, మాయయా, విస్పృష్టాం, విశేషేణ సృష్టాం. విభూతిం బ్రహ్మలోకపర్యంతభూతిం తథా, అనుప్రవృత్తం భక్తి మనుసృత్య ప్రవృత్త మష్టాంగం అణిమాద్యష్టప్రకారక మైశ్వర్యం. భాగవతీం శ్రియం ముక్తిం న స్పృహయంతి భాగవతీం శ్రియ మితి దృష్టాంతార్థం, యథా, భాగవతీం శ్రియం న స్పృహయంతి తథా మాయావిభూత్యాదీ నిత్యర్థః. కైముత్యనయద్యోతనార్థం వా, భాగవతీం శ్రియ మేవ న స్పృహయంతి కిం మాయావిభూత్యా దీన్న స్పృహయంతీతి వక్తవ్యమితి అథవా, బ్రహ్మాండాంతర్భూతభగవల్లోకస్థశ్రియ మపి నేచ్ఛంతి. కింతు తే, ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్య, మే మమ. లోకే నిత్యవిభూతౌ. అశ్నువతే ప్రాప్నువంతి క్షయిష్ణూన్ సాతిశయసుఖాన్ లోకా న్న ప్రాప్నువంతి కింతు నిత్యనిరతిశయసుఖం మల్లోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః ౩౭

నను లోకత్వావిశేషా త్స్వర్గాదివ ద్భోక్తృభోగ్యభోగోపకరణానాం నాశ స్స్యా త్తత్రాహ (నేతి.) హే శాంతరూపే యద్వా, శాంతరూపే శుద్ధసత్త్వమయాత్మకే. మల్లోకే మత్పరాః మదనుభవ పరాః కర్హిచిత్కదాచి దపి న నంక్ష్యంతి న మదనుభవహీనా భవంతి, మే మదీయ, మనిమిషో, హేతిః కాలచక్రం, న లేఢి న గ్రసతి, తత్ర హేతు ర్యేషా మితి, యేషాం నిరతిశయప్రీతివిషయ ఆత్మాఽహం. సుత ఇవ స్నేహవిషయః, సఖేవ విశ్వాసాస్పదం, గురు రివ హితోపదేష్టా, సుహృద ఇవ హితకారీ, ఇష్టదైవ మివ పూజ్యః, ఏవం సర్వథావేనోపాసీనాన్, అహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మాను గృహీతమదుపాసనరూపమత్సమారాధనప్రీతో ఽహం మద్యాథాత్మ్యానుభవరూపానందం ప్రాపయ్య, పున ర్నావర్తయామీతి భగవతోఽభిప్రాయః. తథా చ భగవతా స్వయ మేవోక్తం "మా ముపేత్య పునర్జన్మ

యేషా మహం ప్రియ ఆత్మా సుత శ్చ సఖా గురు స్సుహృదో దైవమిష్టమ్. ౩౮

ఇమం లోకం తథైవాము మాత్మాన ముభయాయినమ్,
ఆత్మాన మను యే చేహ మే రాయః పశవో గృహాః ౩౯

విసృజ్య సర్వా నన్యాం శ్చ మా మేవం విశ్వతోముఖమ్,
భజ న్త్యనన్యయా భక్త్యా తా న్మృత్యో రతిపారయే. ౪౦

దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్. నాఽఽప్నువంతి మహాత్మాన స్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః, ఆ బ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పున రావ ర్తినోఽర్జున మా ముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి చ. (శ్రుతి రపి) సఖల్వేవం వ ర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యతే న చ పునరావ ర్తత ఇత్యాదికా. ఏతేన "యది పరమపురుషాయ త్తం ముక్తైశ్వర్యం తర్హి తస్య స్వతంత్రత్వేన తత్సంకల్పా న్ముక్తస్య పున రావృ త్తిసంభావనాశంకా పరాస్తా. న హి పరమపురుష స్సత్యసంకల్పోఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచి దావ ర్తయిష్యతి. య ఏవ మాహ- ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః ఉదారా స్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్. ఆస్థిత స్స హి యుక్తాత్మా మా మేవాఽనుత్తమాం గతిమ్, బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే. వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి." ౩౭

నన్వపహతపాప్మత్వాదే స్సత్యసంకల్పత్వపర్యంతస్య గుణగణస్య ప్రత్యగాత్మన స్స్వాభావిక స్యైవాఽవిర్భావః. అతో న ముక్తైశ్వర్యం పరమపురుషాయ త్త మితి చే, దుచ్యతే, తస్య తథావిధత్వ మేవ పరమపురుషాయ త్తం, తస్య నిత్యస్థితి శ్చ తదాయ త్తా, పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయా నిత్యేష్టత్వా న్నిత్యతయా వ ర్తత ఇతి న కశ్చి ద్విరోధః ఏవ మేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వా దేవ తథాఽవస్థాన మస్తీతి శాస్త్రా దవగమ్యతే. ఏతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ (ఇమ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఇమం లోకం. అముం లోకం పరలోకం చ, విసృజ్య, ఉభావపి లోకౌ హేయా వితి విచ్ఛిత్యేత్యర్థః. ఉభౌ లోకౌ యాత్యనేనేతి ఉభయాయి, త మాత్మానం ఉభయలౌకికధర్మసాధనం దేహ మిత్యర్థః, విసృజ్య, తస్మిన్ దేహే ఆత్మాభిమానం పరిత్యజ్యేత్యర్థః. తథా. ఆత్మానం దేహ, మను, యే, అనుబంధినో, యే పుత్రకళత్రా దయః, యే చ, రాయః ధనాని, పశవో, గృహాశ్చ, తా నన్యాం శ్చ. పరిగ్రహాదీ న్విసృజ్య తేషు మమతా మపోహ్యేత్యర్థః, విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, మాం, ఏవం సుతసఖిగురుత్వాదిభావేన. అనన్యయా విషయాంతరవితృష్ణయా. భక్త్యా భజంతి ఆరాధయంతి, తా, న్మృత్యోః సంసారాత్, అతిపారయే అత్యంతం పారం నయామి పున ర్న సంసారయామి, ఏతన్మమ నిత్యేష్ట మితి భావః. ౩౮-౪౦

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

నాన్యత్ర మద్భగవతః ప్రధానపురుషేశ్వరాత్,
ఆత్మన స్సర్వభూతానాం భయం తీవ్రం నివర్తతే. ४१

మద్భయా ద్వాతి వాతోఽయం సూర్య స్తపతి మద్భయాత్,
వర్షతీంద్రో దహ త్యగ్ని ర్మృత్యు శ్చరతి మద్భయాత్. ४२

జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన భక్తియోగేన యోగినః,
క్షేమాయ పాదమూలం మే ప్రవిశ న్త్యకుతోభయమ్. ४३

ఏతావా నేవ లోకేఽస్మి న్పుంసాం నిశ్శ్రేయసోదయః,

అనన్యయేత్యనేన సూచితం దేవతాంతరభక్తేరముక్తిసాధనత్వం ఉక్తం దేవతాంతరాణాం క్షేత్రజ్ఞత్వా త్కర్మవశ్యత్వా న్మన్నిదేశానువర్తిత్వా చ్చ, న తద్భజనా న్ముక్తి రిత్యాహ (నాఽన్యత్రేతి) సర్వభూతానాం సర్వజీవానాం, ఆత్మనః ధారకస్య, అనేన సర్వభూతానాం ధార్యత్వేన శరీరత్వ ముక్తం. ప్రధానపురుషయో స్సర్వావస్థచేతనాచేతనయోః, ఈశ్వరాత్ అంతః ప్రవిశ్య నియంతుః, అనేన కర్మాయత్తసర్వావస్థావస్థితప్రధానపురుషయో ర్నియామ్యత్వ ముక్తం, మద్భగవతః అహం చాసౌ భగవాం శ్చ, తస్మాత్. పూర్ణషాడ్గుణ్యా న్మత్త ఇత్యర్థః, అనేన స్వస్యైవ ముక్తిప్రదత్వ, మితరేషాం దుర్భగత్వేనాఽనుత్తారకత్వం చ సూచితం, అన్యత్ర అన్యస్మిన్, సేవ్యమాన ఇతి శేషః, తీవ్రం దుస్సహం, భయం గర్భజన్మజరామరణాదిసాంసారికభయం, న నివర్తతే. ४१

ప్రధానపురుషేశ్వరా దిత్యనేన సూచిత మితరేషా మాబ్రహ్మపర్యంతక్షేత్రజ్ఞానాం స్వనియామ్యత్వ మాహ (మద్భయా దితి.) వాయుసూర్యాదయః మన్నిర్దిష్టస్వస్వవ్యాపారాకరణే, మత్సంజాతమహాభయనిమిత్తదండన ముద్భావయంతః స్వకీయవ్యాపారేషు జాగరూకా స్తిష్ఠంతీత్యర్థః. అత్ర "భీషాస్మా ద్వాత" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థ ఉక్తః. మద్భజనా దేవ మోక్ష ఇత్యేత త్సదాచారం ప్రమాణయతి తస్మా, ద్యోగినో మదుపాసకాః, జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం జ్ఞానయోగవివేకాదిసాధనప్రాప్తాభ్యాం, యుక్తేన, మద్భక్తియోగేన, క్షేమాయ నిత్యనిరతిశయానందరూపమదనుభవాత్మకక్షేమాయ. అకుతోభయం కుతశ్చిద్భయరహితం, మత్పాదమూల మేవ, ప్రవిశంతి భజంతే ప్రాప్నువంతీతి వా. ४२-४३

"ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణీ" తి న్యాయేన, ఉక్తం వక్ష్యమాణం చ కృత్స్నశాస్త్రార్థం సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్య నిర్దిశతి (ఏతావా నితి.) తీవ్రేణ అంతరాయానుపహతేన. భక్తియోగేన,

తీవ్రేణ భక్తియోగేన మనో మయ్యర్పితం స్థిరమ్. ४४

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

మన శ్చిత్తం, మయి అర్పితం సత్, తత్రైవ, స్థిరం నిశ్చలం, భవతీత్యేతావానేవ, అస్మిన్ ప్రకృతిమండలే. పుంసాం బద్ధజీవానాం, నిశ్రేయసోదయః పరమపురుషార్థోత్కర్షః. ४४

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి తత్త్వానాం లక్షణం పృథక్,
యద్విదిత్వా విముచ్యేత పురుషః ప్రాకృతైః గుణైః. ౧

జ్ఞానం నిఃశ్రేయసార్థాయ పురుషస్యాఽఽత్మదర్శనమ్,
యదాహు ర్వర్ణయే తత్తే హృదయగ్రంథిభేదనమ్, ౨

అనాది రాత్మా పురుషో నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః,

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం ముక్త్యుపాయభూతం భగవద్భక్తియోగం ప్రస్తుత్య, తస్య జగత్కారణవిషయత్వస్య "కారణం తు ధ్యేయ" ఇతి శ్రుత్యైవోక్తత్వా. ద్భజనీయస్య భగవతస్సృష్ట్యాదివ్యాపారా న్వివక్షు. స్తస్య లక్షణభూతాసృష్ట్యాదికారణత్వం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య ప్రకృతిపురుషాదిస్వరూపశోధన మంతరేణ, తచ్ఛరీరకస్య తస్య. సృష్ట్యాదికారణత్వకథనాయోగా. త్ప్రథమం ప్రకృత్యాదిస్వరూపశోధనం తద్వివేకస్య ముక్త్యుపాయకథనపూర్వకం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషకాలాదీనాం లక్షణం స్వరూపనిరూపకనిరూపితస్వరూపప్రతిపన్నధర్మజాతం, పృథ. గసంకరేణ తే తుభ్యం. వక్ష్యామి. అప్రస్తుతప్రసంగాశంకాం వారయతి (య దితి.) య. త్ప్రకృత్యాదితత్త్వానాం లక్షణం. విదిత్వా, పురుషః. ముముక్షుః, ప్రకృతే ర్గుణై స్సత్త్వాదిభిః, సత్త్వాదిగుణకార్యానాదిబంధకపుణ్యపాపరూపై ర్గుణై రిత్యర్థః. విముచ్యేత, ప్రకృత్యాదివివేకహేతుకహేయోపాదేయవివేకేన భగదుపాసనద్వారా విముచ్యేత ఇతి భావః. ౧

య త్సాక్షా న్ముక్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం, త దపి వక్ష్యామీత్యాహ (జ్ఞాన మితి.) ఆత్మదర్శనం ఆత్మా పరమపురుషః దృశ్యతే సాక్షాత్క్రియతేఽనేనేత్యాత్మదర్శనం, య జ్జ్ఞానం, పురుషస్య ముముక్షోః. ర్నిఃశ్రేయసాయ మోక్షాయ, ఆహుః. వేదాంతా స్తజ్జ్ఞా శ్చ తజ్జ్ఞానం, హృదయగ్రంథిభేదనం అజ్ఞాననివర్తకం, తే తుభ్యం, యద్వా. తే తవ, హృదయగ్రంథిభేదనం, వర్ణయే. ౨

తావ త్ప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపం శోధయతి, (అనాది రితి ద్వాభ్యామ్.) పురుషో జీవః,

ప్రత్యగ్ధామా స్వయంజ్యోతి ర్విశ్వం యేన సమన్వితమ్.

న జాయతే న మ్రియతే సహ దేహాద్యుపాధిభిః,

తస్య స్వరూపనిరూపకధర్మద్వయ మాహ- స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః, యస్స్వాత్మాన మన్యాంశ్చ ప్రకాశయతి త త్స్వయంజ్యోతి రిత్యుచ్యతే, యథా దీపాదిః, తద్వ దయ మపి స్వయంజ్యోతిః, తర్హి తద్వదేవ కించడస్వరూప ఇత్యత ఆహ ప్రత్యగ్ధామా, స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వం పరస్మై భాసమానత్వం పరాక్త్వం, ఏత దేవ జడత్వం, ప్రత్యక్ స్వస్మై ప్రకాశమానం, ధామ స్వరూపం, యస్య సః. అనేన పరా గ్ధామ దీపాదిభ్యో జడేభ్యో వైలక్షణ్యసిద్ధ్యా జ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధిః, స్వయంజ్యోతి రిత్యనేన, జ్ఞానగుణకత్వసిద్ధిః, తేన హి స్వపరప్రకాశకత్వ ముచ్యతే, తత్ర, యథా దీపాది శ్చతురంగులపరిమిత స్తేజోరూప ఏకదేశస్థస్స్వాపృథక్సిద్ధధర్మభూతయా ప్రభయా అన్యా న్ప్రకాశయతి స్వధర్మభూతప్రభా మనపేక్ష్యైవ స్వయమపి ప్రకాశతే, తద్వ, దాత్మాఽపి స్వధర్మభూతజ్ఞానేనాఽన్యాన్ ప్రకాశయతి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్ష మేవ స్వయ మపి ప్రకాశత ఇతి హ్యుచ్యతే. ఏతావాంస్తు విశేషః, పరాగ్ధామా దీపాది స్స్వాత్మాన మన్యాం శ్చ పరస్మై ప్రకాశయతి, ఆత్మా తు, ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మాన మన్యాం శ్చ స్వస్మా ఏవ ప్రకాశయతీతి, ప్రకాశో నామ, వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనం, ఏవం చ, స్వయంప్రకాశత్వం దీపాది ష్వాత్మని చావిశిష్టం, ప్రత్యగ్ధామత్వం త్వాత్మన్యేవాఽసాధారణ మితి జ్ఞానగుణకం జ్ఞానస్వరూపం చేతి జడా ద్విలక్షణ మాత్మస్వరూప మితి ఫలితం, తదేవాహ, ప్రకృతేః ప్రకృతిపరిణామరూపా చ్ఛరీరేంద్రియమనఃప్రాణాదేః, పరః స్వరూపత స్స్వభావత శ్చాత్యంతవిలక్షణః. అతఏవ, నిర్గుణః ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణరహితః, తథాప్యాత్మా, శరీరాంతఃప్రవేశేన తద్ధారకః, యేనాత్మస్వరూపేణ, విశ్వం ఆబ్రహ్మ స్తమ్బపర్యంతస్థూలసూక్ష్మశరీరాత్మకం విశ్వం, వ్యాప్తం. యేనేత్యేకవచననిర్దేశః. "ఏకో వ్రీహి స్సుసంపన్న స్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా" ఇతివ జాత్యభిప్రాయకృతః, అనేన దేవాదిశరీరాణాం వ్యాప్యత్వ మాత్మనో వ్యాపకత్వం నిరతిశయసూక్ష్మత్వం చోక్తమ్. ३

అతఏవ. వ్యాపకత్వా న్నిరతిశయసూక్ష్మత్వా దనాదిత్వా ద్దేహా ద్విలక్షణత్వా చ్చ దేహాదీనా ముపాదిభి రుత్పత్తివినాశాదిభి ర్దేహాదిరూపై రుపాధిభి ర్వా, న జాయతే మ్రియతే న నశ్యతి, నను దేవోఽహం దేవోయం మనుష్యోహం మనుష్యోయం స్థూలోఽహం స్థూలోఽయ మితి స్వస్య పరేషాం చ దేహాత్మనో రభేదేనైవ ప్రతీతేః కథం దేహాదిభి స్సహజననాది రాత్మన ఇత్యత్రాహ- నిమిత్తైః పుణ్య

నిమిత్తై రాత్తతద్ధర్మా యథా స్వప్నే తదీక్షితా. ౪

స ఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం దైవీం గుణమయీం విభుః,

పాపరూపైః ఆత్తః దేవో ఽహం స్థూలో ఽహ మిత్యాద్యారోపితః దేహధర్మో యస్య సః, అతో న దేహాదిభి స్సహ జననాది రిత్యర్థః, ఏత దేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (యథేతి.) యథా స్వప్నద్రష్టా, స్వాప్నపదార్థనాశేపి న నశ్యతి, ఏవం జాగరాద్యవస్థాసు దృశ్యతే. దేహాదినాశేపి న నశ్యతీత్యర్థః, ౪

ఏవం ప్రకృతివిలక్షణ మాత్మస్వరూపం విశోధ్య. ఏవంవిధస్య తస్య కథం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిక మిత్యాఽఽశంకాయాం, ప్రకృతిసంసర్గకృతం కర్తృత్వాదివైశిష్ట్య మితి వక్తుం, ప్రకృతిసంసర్గప్రకార మాహ (స ఇతి.) స ఏషః ఉక్తలక్షణః, విభుః నిరతిశయసూక్ష్మత్వేన సర్వాన్తర్వ్యాపనసమర్థః, ప్రత్యగాత్మా, సూక్ష్మాం నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మదశా మాపన్నా మిత్యర్థః, అనేన జగదాదావితి సామర్థ్యా ల్లభ్యతే తదైవ ప్రకృతేః సూక్ష్మదశాపన్నత్వాత్. దైవీం దేవస్య విష్ణో ర్లీలార్థాం, అత ఏవ, లీలయా దేవసంబంధి పరమార్థలీలయా. హేతుభూతయా "పరాభిధ్యానేనే" తి వక్ష్యమాణత్వా ద్దైవీ మిత్యుక్తత్వా చ్చ, యదృచ్ఛయైవోపగతాం ప్రాప్తాం. జీవస్య ప్రకృతిసంబంధస్య సహజత్వాభావాత్ కాదాచిత్కమిత్యర్థః, గుణమయీం సత్త్వాదిగుణప్రచురాం, మాయాం అభ్యపద్యత అపశ్యత్, అత్ర కేచి దావరణవిక్షేపశక్తిభేదేన ప్రకృతిం ద్వేధా విభజ్య, పురుష మపి జీవేశ్వరరూపేణ ద్వేధా విభజ్య ఏకస్య ప్రకృత్యవివేకేన సంసారః, ఇతరస్య ప్రకృతిం స్వవశీకుర్వత స్సృష్ట్యాదివ్యాపార స్తత్ర ప్రకృత్యవివేకేన య స్సంసర త్యావరణశక్త్యా తిరోహిత, స్తస్య సంసారప్రకారోఽనేన శ్లోకే నోచ్యత ఇతి వ్యాచక్షతే. త దయుక్తం. నిత్య మవిద్యాప్రత్యనీకస్వప్రకాశస్వరూపస్య ప్రకృత్యవివేకానుపపత్తేః, స్వలీలారూపసృష్ట్యాదివ్యాపారనిర్వృత్తయే ఆవరణశక్త్యా ముహ్యతీతి చే న్న, వికల్పాసహత్వాత్, కిం భ్రాంతిహేతుర్లీలా, ఉత భ్రాంతికార్యం. ఉత. భ్రాంతి రేవ, నాద్యః, లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః "బహుస్యా" మితి సంకల్పేన హీశ్వరోలీలారూపం, సృష్ట్యాదికం కరోతి, న హి కశ్చిద్భ్రాంత స్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి, కిం చే. శ్వర స్సర్వజ్ఞ శ్చే త్స్వానర్థరూపసంసారం న ప్రవర్తయతి, అజ్ఞ శ్చే త్సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః, వివేకనిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చే. త్తథాపి లీలాత్వ మనుపపన్నం, న హి వ్యాధ్యుపహత స్యౌషధానయనప్రవృత్తి ర్లీలాభవతి. న ద్వితీయః, ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వ దేవోత్తరత్రాపి లీలా మంతరేణ భ్రమోపపత్తే శ్చ, నాపి తృతీయః. ద్విచంద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః, స్వయ మభ్రామ్య న్నీశ్వరో

యదృచ్ఛయైవోపగతా మభ్యపద్యత లీలయా. ౬

గుణై ర్విచిత్రా స్సృజతీం సరూపాః ప్రకృతిం ప్రజాః,
విలోక్య ముముహే సద్య స్స ఇవ జ్ఞానగూహయా. ౭

ఏవం పరాభిధ్యానేన కర్తృత్వం ప్రకృతేః పుమాన్,
కర్మసు క్రియమాణేషు గుణై రాత్మని మన్యతే. ౮

లీలాయా పరా న్మోహయతీతి చేత్, న త్వన్మతే భ్రాంత్యాదినా పరదర్శనాయోగాత్. పరదర్శనే సంభవతి తేషాం స్వానన్యత్వ జ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వా దేవ న లీలాసంభవః, ఈశ్వరస్యతు, సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన, జీవాన్ స్వా నన్యత్వేన చ జానతో జన్మమరణాది నిర్వ ర్తనసరకపతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితు మర్హతి, తస్మా, న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకానంతకల్యాణ గుణగణమహోదధే రీశ్వరస్య లీలోపకరణభూతయా తన్నియామ్యయా మాయయా తన్నియామ్యస్య తచ్ఛరీరభూతస్యాఽనాదిత్వా ద్వ్యక్తధర్మకస్య తస్మా ద్విలక్షణస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమార్థభూతేశ్వర లీలారూపజగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారనిర్వృత్తయేఽభిపత్తి రనేన శ్లోకేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం, అత్ర లీలయా యదృచ్ఛయా ఉపగతా మభ్యపద్యతేత్యన్వేతుం శక్యం. తదా, లీలయేతి, అధ్యయనేన వసతీతి, వ త్ఫలత్వ స్యైవ హేతుత్వేన వివక్షయా హేతుతృతీయా, లీలయా భగవల్లీలారస నిర్వృత్త్యర్థం, యదృచ్ఛయా యాదృచ్ఛికభగవత్సంకల్పేన, ఉపగతాం ప్రాప్తా మిత్యర్థః. ౬

అస్తు ప్రకృత్యభిపత్తిః, కర్తృత్వాదేః కి మాయాత మిత్యాశంకాయా మభిపత్తిహేతుక స్వస్వరూపతిరోధానకృతమోహననిమిత్తం కర్తృత్వాదిక మితి వక్తుం ప్రకృతిం, సూక్ష్మ మిత్యుక్త సూక్ష్మ వస్థా ప్రతి సంబంధిస్థూలావస్థాం వదన్, తయా. ప్రకృత్యా ప్రత్యగాత్మన స్స్వస్వరూపతిరోధానేన మోహ మాహ (గుణై రితి.) విచిత్రాః దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహువిధాః. సరూపాః, సర్వాసాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేనైకరూపాః, ప్రజాః. గుణై స్సత్వాదిభిః, సృజతీం కార్యదశాయాం స్రష్ట్రీం, ప్రకృతిం. విలోక్య తయా, జ్ఞానగూహయా జ్ఞానతిరోధాయిన్యా. సద్యః. స ఇవ ముముహే తస్యాం స్వానన్యతా బుద్ధిమకరో దిత్యర్థః. ౭

ఏవం పరాభిధ్యానేన ప్రకృత్యా తిరోహితస్వస్వరూపవిస్మరణపూర్వకప్రకృతిచింతనేన, పుమాన్ జీవః ప్రకృతే ర్గుణైః, కర్మసు, క్రియమాణేషు సత్సు, తాని కర్మాణి, ఆత్మని మన్యతే, తాని స్వకర్తృకాణీతి మన్యత ఇత్యర్థః, సాంసారికప్రవృత్తి ష్వస్య కర్తృతా, సత్వరజస్తమోగుణసంసర్గ కృతా. న స్వరూపప్రయుక్తేతి భావః. ౮

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

తదస్య సంసృతి ర్బంధః పారతంత్ర్యం చ తత్కృతమ్,
భవ త్యకర్తు రీశస్య సాక్షిణో నిర్వృతాత్మనః. ౭

కార్యకారణకర్తృత్వే కారణం ప్రకృతిం విదుః,

తత్తస్మా, త్సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా త్కర్తృత్వా, దస్య జీవస్య, సంసృతి ర్బంధః సంసారరూపో బంధః, తత్కృతం, కర్తృత్వప్రయుక్త మేవ పారతంత్ర్యం కర్మవశ్యత్వం చ భవతి. న తు స్వరూపప్రయుక్త మితి భావః. స్వరూపప్రయుక్తత్వాభావ మేవ విశదయితుం తస్య ముక్త్యవస్థాయా మవస్థితం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపం విశినష్టి (అకర్తు రితి.) అకర్తుః, న త్వత్ర ప్రయత్నాశ్రయత్వం నిషిధ్యతే, కింతు, గమనాగమనాదిసాంసారికప్రవృత్తిరహిత స్యేత్యర్థః. తత్ర హేతు, రీశస్య అకర్మవివశస్య, సాక్షిణః జ్ఞానాశ్రయస్య, జ్ఞానగుణకస్యేత్యర్థః, సాక్షా ద్ద్రష్టృత్వ మేవ హి సాక్షిత్వం "సాక్షా ద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయా" మిత్యనుశాసనానురోధాత్, అనేన జ్ఞానగుణకత్వ ముక్తం. జ్ఞానస్వరూపత్వ మాహ (నిర్వృతాత్మన ఇతి,) నిర్వృతం నిర్వృతిః భావే క్తః, ఆనందస్వరూపస్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "నిర్వాణమయ ఏవాయ మాత్మే" తి అనుకూలజ్ఞాన మేవ హ్యానందః, ఈశస్యేత్యనేనాఽకర్మవివశత్వోక్త్యా, అనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిస్వాభావికగుణాష్టకస్య. ముక్తిదశాయాం తిరోధాననివృత్త్యా ఆవిర్భావ స్సూచ్యతే. అనేన జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక**విశిష్టం** ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూప మిత్యుక్తమ్. ౭

అత్రాయ మర్థోఽనుసంధేయః, జీవాత్మాన స్స్వయ మసంకుచితాపరిచ్ఛిన్ననిర్మలజ్ఞానస్వరూపా స్సంతః. కర్మరూపావిద్యావేష్టితా, స్తత్తత్కర్మానురూపజ్ఞానసంకోచమాపన్నాః. బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతవివిధవిచిత్రదేహేషు ప్రవిష్టా, స్తత్త ద్దేహోచితజ్ఞానప్రసరా, స్తత్తద్దేహాత్మాభిమానిన, స్తదుచితకర్మాణి కుర్వాణా, స్తదనుగుణసుఖదుఃఖోపభోగరూపసంసారప్రవాహం ప్రతిపద్యంతే నను జ్ఞానస్వరూప ఆత్మా స్వయంప్రకాశ శ్చ, తస్య దేవాదిస్వరూపాత్మాభిమానే స్వరూపప్రకాశతిరోధాన మవశ్యాశ్రయణీయం, స్వరూపప్రకాశే సత్యాత్మన్యాకారాంతరాధ్యాసాయోగాత్. తత శ్చ, స్వరూపప్రకాశతిరోధానే స్వరూపనాశప్రసంగః, మైవం. న హి స్వరూపభూతజ్ఞానస్య తిరోధాన ముచ్యతే, అపి తు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. నను ధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి వా తిరోధాన మవశ్య మాశ్రయణీయం. తిరోధానం చ, కర్మరూపావిద్యయా ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబంధో వా విద్యమానప్రకాశనివృత్తి ర్వేతి కోటిద్వయ మేవ హి సంభావితం, ఉభయథాపి, నిత్యత్వేనాఽభిమతధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి

భో_క్తృత్వే సుఃఖదుఃఖానాం పురుషం ప్రకృతేః పరమ్.

నాశప్రసంగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే, ఆత్మధర్మభూతస్య చైతన్యస్య స్వాభావికస్యాపి కర్మణా పారమార్థికం సంకోచం వికాసం చాభ్యుపగచ్ఛామః, తత్ర. దేవాదిభ్రమస్యాఽధిష్ఠానస్ఫురణసాపేక్షత్వా ద్ధర్మి స్వరూపం స్వయంప్రకాశరూప మధిష్ఠానతయా స్ఫురతి, నాఽత్ర జ్ఞానాంతరాపేక్షా, అజడత్వాత్, జడత్వా ద్ధి శుక్త్యాదే ర్జ్ఞానాంతరాపేక్షా. ఏవం ధర్మిస్వరూప మధిష్ఠానం స్ఫురతి, భ్రమవిరోధినో నిత్యత్వాణుత్వాద్యాకారాః, తే జ్ఞానాంతరవేద్యా ఇతి త త్తిరోధానా ద్భ్రమ ఉపపద్యతే. తిరోధానం చ ప్రకాశనివృ త్తిః, ప్రకాశ శ్చ, న జ్ఞానస్వరూప, మపి తు. ప్రసరాఖ్యో ధర్మభూతజ్ఞానస్య ధర్మః, ప్రకాశః ప్రకాశరూపప్రసరాభావ శ్చ సంకోచః, భావస్యైవాఽభావాభావత్వాత్, సంకోచాభావః ప్రసరః. స ఏవ తిరోధాననివృ త్తిః, న చ తదా భ్రమః, ఏవం చ సతి జ్ఞానం ధర్మిస్వరూపం చ నిత్యం, జ్ఞానధర్మభూతప్రసరస్యైవ ప్రకాశత్వాత్, తదభావస్య చ సంకోచత్వాత్. ప్రసరాఖ్యప్రకాశనివృ త్తి రూపతిరోధాన ముపపద్యతే, నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపాత్మవాదే తు, ప్రకాశస్యైవాఽఽత్మస్వరూపత్వా త్తత్ర ధర్మాంతరానభ్యుపగమా త్త త్తిరోధానే స్వరూపనాశో దుష్పరిహరః. న చ. జ్ఞానస్య జ్ఞానాంత రాశ్రయత్వం న దృష్ట మితి చేత్, త త్కిం వ్యాప్త్యా, ఉత శ్రుత్యా. నాఽఽద్యః. జ్ఞానస్య కస్యచి ద్ధర్మత్వేనైవ దృష్టత్వా త్తస్య స్వతంత్రవస్తుత్వ మనుపపన్న, మతో జ్ఞానస్వరూప ఆత్మా కస్యచి ద్ధర్మ స్స్యాత్. శ్రుత్యా చేత్, తయైవ జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వ మపి ప్రతిపాద్యతే, తథా చ శ్రుతిః "కర్తా బోద్ధా విజ్ఞానాత్మే" తి నన్వత్ర "ప్రకృతేః పుమాన్ కర్మసు క్రియమాణేషు గుణై రాత్మని మన్యత" ఇత్యనేన. స్వయ మకర్తైవ స న్ప్రకృత్యగాత్మాఽచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వ మాత్మ న్యధ్యస్యతీ త్యవగమ్యతే. యు క్తం చైతత్, ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం గుణానా మేవ చ కర్తృత్వ మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే, తథాహి కఠవల్లీషు "న జాయతే మ్రియత" ఇత్యాదినా. జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య. హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వ మపి ప్రతిషిధ్యతే "హంతా చే న్మన్యతే హన్తుం హత శ్చే న్మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యత" ఇతి హంతార మాత్మానం జాన న్నజానాత్యాత్మాన మిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయ మేవ, జీవస్యాఽ కర్తృత్వం స్వరూపం, కర్తృత్వాభిమాన స్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి నిత్యశః అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే పురుష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యత" ఇతి. అతః పురుషస్య భో క్తృత్వ మేవ, ప్రకృతే రేవ కర్తృత్వం, ఏవం చ "కర్తా శాస్త్రార్థవ త్త్వా" దిత్యధికరణవిరోధః, తత్ర హ్యాత్మైవ కర్తా, న గుణా, ఇత్యుచ్యతే. తథాహి "యజేత స్వర్గకామః ముముక్షు ర్బ్రహ్మోపాసీతే" త్యేవమాదీని శాస్త్రాణి, స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భో క్తార మేవ

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

కర్తృత్వే నియుంజతే, న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనా చ్ఛ శాస్త్రం. శాసనం చ ప్రవర్తనం శాస్త్రస్య ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం. అత శ్శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వం భోక్తు శ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్, తదుక్తం, శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి అతః కథ మయం విరోధః పరిహరణీయ ఇతి చేత్, అత్రోచ్యతే, కర్త్రధికరణే హి శరీరాధిష్ఠాతృరూపకర్తృత్వ, మాత్మన ఏవేత్యుచ్యతే. హంతా చే దిత్యత్రాఽఽత్మనో నిత్యత్వా ద్ధననాద్యభావ ఉక్తః. అత్ర "ప్రకృతేః క్రియమాణానీ" తి గీతాయాం చ, సాంసారికప్రవృత్తిషు జీవస్య కర్తృతా. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా న స్వరూపప్రయుక్తేతి గుణానా మేవ కర్తృత్వ మిత్యుచ్యతే. న హి సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం గుణసంసర్గకృతి మిత్యేతావన్మాత్రకథనేన స్వతః కృత్యాశ్రయత్వరూపకర్తృత్వం ప్రతిషిధ్యతే, తథా చ తత్రైవ గీతాయాం "కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వి" తి సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం గుణసంసర్గకృత మిత్యభిహితం. తథా చ తత్రైవాత్మన శ్చ కర్తృత్వ ముఖ్యాపేతోచ్యతే "శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః, న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచై తే తస్య హేతవః. తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః పశ్య త్యకృతబుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్మతి, రితి "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమ" మితి. దైవ మీశ్వరః అధిష్ఠానాదిదైవపర్యంతసాపేక్షత్వే సత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మాన మేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే. న స పశ్యతీత్యర్థః, అతః కర్త్రధికరణే పురుషస్యాఽధిష్ఠానభూతస్వశరీరాధిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వముచ్యతే "ప్రకృతేః క్రియమాణేష్వి" త్యాదౌ తు సాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వరూపకర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపప్రయుక్త మిత్యుచ్యత ఇత్యతో, న తదధికరణవిరోధ ఇతి ఏతదేవ సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపకృత మితి విశదయన్ సాంసారికప్రవృత్తిష్వపి స్వశరీరాధిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వాశ్రయత్వాత్ ప్రవృత్తిఫలసుఖదుఃఖాశ్రయత్వ మాత్మన ఏవేత్యాహ (కార్యేతి.) కార్యం శరీరం, కారణాని సమస్తానీంద్రియాణి, తేషాం, కర్తృత్వే బహిర్గమనాగమనాదిక్రియాకారిత్వే, ప్రకృతిం పురుషాధిష్ఠితాం శరీరాకారేణ పరిణతాం ప్రకృతిం, కారణం హేతుం, విదుః, పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృత్యాశ్రయా భోగసాధనభూతాః క్రియా ఇత్యర్థః, పురుషస్య స్వాధిష్ఠాతృత్వ మేవ తదపేక్షయాఽధికం కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా దిత్యాదిషూక్తం. శరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నహేతుత్వ మేవ హి పురుషస్య కర్తృత్వం, అత ఏవ సుఖదుఃఖానాం పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృతిహేతుకవ్యాపారజన్యసుఖదుఃఖానాం, భోక్తృత్వే ప్రకృతే శ్శరీరా త్పరం విలక్షణం, తదధిష్ఠాతారం పురుష మాత్మానం, కారణం, విదుః స్వశరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నాశ్రయత్వా త్తదధిష్ఠేయహేతుకక్రియాఫలసుఖదుఃఖాశ్రయ ఇత్యర్థః. ॥

దేవహూతి రువాచ—

ప్రకృతేః పురుషస్యాపి లక్షణం పురుషో_త్తమ,
బ్రూహి కారణయో రస్య సదసచ్చ యదాత్మకమ్. ౧౦

శ్రీ భగవానువాచ—

య_త్త త్త్రిగుణ మవ్య_క్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్,
ప్రధానం ప్రకృతిం ప్రాహు రవిశేషం విశేషవత్. ౧౧

పంచభిః పంచభి ర్మాత శ్చతుర్భి ర్దశభి _స్తథా,

ఏవం ప్రకృతివిలక్షణే తత్సంసృష్టే ఆత్మస్వరూపే, కార్యకారణభావేనాఽవస్థితే ప్రకృతిస్వరూపేచా భిహితే పున _స్తయో రేవ సంసృష్టయోః ప్రకృతిపురుషయోః కార్యావస్థా స్స్రపంచం శుశ్రూషమాణా పృచ్ఛతి దేవహూతిః. హేపురుషో_త్తమ, ప్రకృతేః కార్యావస్థప్రధానస్య, తథా పురుషస్యాపి కార్యావస్థస్య బ్రహ్మాత్మకస్య, కథంభూతయోః, అస్య జగతః కారణయోః, కార్యావస్థాయాః పూర్వం కృత్స్న జగత్కారణత్వేన నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మదశాప_త్త్యా భగవచ్ఛరీరత్వేనాఽవస్థితయోః, లక్షణం స్వరూపం, బ్రూహి, బ్రహ్మాత్మకయోః ప్రకృతిపురుషయోః కార్యభేదా న్కథయేత్యర్థః, సదసచ్చ యదాత్మకం, కారణభూతాః పిత్రాదయః, కార్యభూతాః పుత్రాదయ శ్చ, యత్ప్రకృతిపురుషాత్మకం, తయో ర్లక్షణం బ్రూహీత్యర్థః. న హి కేవలప్రకృతేః కేవలాత్మస్వరూపస్య వా పితృపుత్రత్వాది, అత ఉభయాత్మకత్వం, సదసదితి చిదచిత్సముదాయరూపం విశ్వం వా వివక్షితమ్. ౧౦

ఏవం పృష్టో బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపురుషకార్యావస్థా స్స్రపంచ ముపపాదయిష్యన్, తావ త్ప్రకృతేః కారణావస్థాం కార్యావస్థాం సంగ్రహేణాహ (య_త్తదితి.) య త్ప్రధానం, తదేవ ప్రకృతిం ప్రాహు రిత్యన్వయః, కిం తత్ప్రధానం, అవిశేషం కారణావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషరహితం, అత ఏవాఽవ్య_క్తం నామరూపవిభాగానర్హం, త్రిగుణం స_త్త్వరజ_స్తమోగుణాత్మకం నిత్యం త్రిగుణాత్మక మిత్యనేన జీవాత్మపరమాత్మవై లక్షణ్య ము_క్తం. నిత్య మిత్యనేన మహదాద్యవస్థానా మనిత్యత్వేప్యవ స్థావతో ద్రవ్యస్య నిత్యత్వ ము_క్తం, ఏవం ప్రకృతేః కారణావస్థోక్తా. కార్యావస్థా మాహ- విశేషవత్, కార్యావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషవత్, సదసదాత్మకం. మహదాదిపృథివ్యంతకారణరూపేణ బ్రహ్మాది _స్తమ్బపర్యంతశరీరరూపకార్యరూపేణ చ, కార్యకారణ మిత్యర్థః. ౧౧

ఏవ మవస్థాద్వయ మభిదాయ త_స్యైవ ప్రధానస్య కార్యాణాం మహదాదీనాం సృష్టి

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ఏత చ్చతుర్వింశతికం గణం ప్రాధానికం విదుః. ౧౨

మహాభూతాని పంచైవ భూ రాపోఽగ్ని ర్మరు న్నభః,
తన్మాత్రాణి చ తావంతి గంధాదీని చ తాని మే. ౧౩

ఇంద్రియాణి దశ శ్రోత్రత్వగ్దృగ్రసననాసికాః,
వాక్కరౌ చరణౌ మేఢ్రం పాయు ర్దశమ ఉచ్యతే. ౧౪

మనో బుద్ధి రహంకార శ్చిత్త మిత్యంతరాత్మకమ్,

మనుక్రమిష్యం. స్తావ త్తత్కార్యాణి గణయ న్సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్ణాతి (పంచభి రితి) పంచభిః పంచభిః పంచభి ర్భూతైః, పంచభి స్తన్మాత్రైః, చతుర్భి ర్మనోహంకారమహదవ్యక్తైః, దశభిః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియై రిత్యేవం సంఖ్యాభేదేన ఏత చ్చతుర్వింశతికం, ఏతాని చతుర్వింశతి ర్యస్మిన్, తం, ప్రాధానికం ప్రధానకార్యాత్మకం, గణం సమూహం విదుః. ౧౨

ఏత ద్వివృణోతి (మహాభూతానీతి త్రిభిః.) మహాభూతా న్యాకాశాదీని పంచైవ ఏవకారోఽధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థః, తాని గణయతి (భూరితి.) స్పష్టోర్థః. గంధాదీని గంధ ఆది ర్యేషాం, తాని తన్మాత్రాణి ద్రవ్యాణీత్యర్థః, గంధాదయో హి పృథివ్యాదీనా మవస్థావిశేషాః, తావంతి పంచైవ. మే మయా, మతాని జ్ఞాతాని, ఇదం. మమ భగవతో, మత మిత్యర్థః, ఏవం చ తేజోఽబన్నాత్మకం భూత త్రయ మేవేతి మతాంతరవ్యావృత్తిః. ౧౩

ఇంద్రియాణి దశ గణయతి (ఇంద్రియాణీతి.) శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి వాగాదీని కర్మేంద్రియాణి, తత్ర, పాయు ర్గుదమ్, ౧౪

అంతఃకరణం విభజతి (మన ఇతి.) అంతరాత్మక మంతఃకరణం, వృత్త్యా స్వగుణవృత్త్యా సంకల్పాఽధ్యవసాయాభిమానచింతారూపయా, లక్షణరూపయా చిహ్నభూతయా. మనో, బుద్ధి, రహంకార, శ్చిత్త. మితి చతుర్ధా లక్ష్యత ఇత్యన్వయః. అత్రాయం భావః, ఏక మేవాంతరింద్రియం సంకల్పాదివృత్తిభేదేన చతుర్విధం, తత్ర చిత్తబుద్ధ్యహంకారాణాం క్రమేణ మూలప్రకృతిమహదహంకారా అనుగ్రాహకాః మూలప్రకృత్యాద్యనుగ్రాహ్యత్వనిబంధన శ్చిత్తాదిభేదవ్యపదేశః.

చతుర్ధా లక్ష్యతే భేదో వృత్త్యా లక్షణరూపయా. ౧౫

ఏతావా నేవ సంఖ్యాతో బ్రహ్మణ స్సగుణస్య హి,
సన్నివేశో మయా ప్రోక్తో యః కాలః పంచవింశకః. ౧౬

ప్రభావం పౌరుషం ప్రాహుః కాల మేకే యతో భయమ్,
అహంకారవిమూఢ స్యకర్తుః ప్రకృత మీయుషః. ౧౭

అనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో రభేదవివక్షయా క్వచి దభేదనిర్దేశో "మహా న్సై బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యాదిః, ఏషాం చావ్యక్తమహదహంకారాణా మధిష్ఠాతారో వాసుదేవాదయో వక్ష్యంతే. ఏవం చాత్ర బుద్ధి శబ్దేనాఽంతరింద్రియస్య, స్వవృత్తిరూపాధ్యవసాయజననేనాఽనుగ్రాహకం మహత్తత్త్వం చ వివక్షితం, చిత్తశబ్దేన చింతాజనకస్యాఽంతరింద్రియస్యాఽనుగ్రాహకత్వా చ్చింతనీయత్వా చ్చావ్యక్తాఖ్యా మూల ప్రకృతి ర్వివక్షితా. తత్రాఽనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో రభేదవివక్షయా చతుర్వింశతికం గణం విదు రిత్యుక్తం. భేదవివక్షాయాం తు, సప్తవింశతికో గుణో బోద్ధవ్య ఇతి. ౧౫

ఏవం తత్త్వాని సంకలయ్య సంగృహ్ణ న్కాలస్వరూపం లక్షయతి (ఏతావా నితి.) సగుణస్య సత్త్వాదిగుణకస్య, బ్రహ్మణః ప్రధానస్య" తస్మా దేత ద్బ్రహ్మ నామరూప మన్నం చ జాయతే, ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే" ఇత్యాదిశ్రుతౌ "మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మి న్గర్భం దధామ్యహ" మితి స్మృతౌ చ, ప్రకృతా వపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్, ఉపక్రమానుగుణ్యా చ్చ, యద్వా, ఉక్తానాం తత్త్వానాం "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్, య శ్చక్షుషి తిష్ఠ" న్నితి బ్రహ్మాత్మకత్వశ్రవణాత్ సత్త్వాదిగుణాత్మకప్రకృతికార్యభూతపృథివ్యాదిశరీరకస్య, పరబ్రహ్మణః పరమాత్మన ఇత్యర్థః, సన్నివేశః అవస్థావిశేషః, మయా ప్రోక్తః, ఏతవానేవ చతుర్వింశతిసంఖ్యాక ఏవ, సంఖ్యాతః గణితః తత్త్వజ్ఞై రితి శేషః, అథ కాలస్వరూపం లిలక్షయిషు స్తస్య తావ త్తత్త్వాంతరత్వ మాహ- యః కాల స్స, పంచవింశకః పూర్వం పరిగణితచతుర్వింశతిభి స్సహాస్య పరిగణనేఽయం పంచవింశకో భవతీత్యర్థః. ౧౬

తత్ర, కాలో న తత్త్వాంతర మితి మతాంతర ముపన్యస్యతి (ప్రభావ మితి) పౌరుషం పరమపురుషసంబంధినం ప్రభావ మేవ, కాల, మేకే, ఆహుః, కోసౌ పౌరుషః ప్రభావ ఇత్యత్రాహ-యతః పౌరుషా త్ప్రభావా. ద్భయం, జగత స్సర్గసంహారాదిరూపసంసారభయం భవతి, పరమపురుషస్య సర్గ సంహారాదిషు జగన్నియమనసామర్థ్యం కాలః, న తత్త్వాంతర మిత్యర్థః, ఏక ఇత్యుక్త్యా మతాంతరత్వం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ప్రకృతే ర్గుణసామ్యస్య నిర్విశేషస్య మానవి,
చేష్టా యత స్స భగవా న్కాల ఇత్యుపలక్షితః. ౧౭

అంతః పురుషరూపేణ కాలరూపేణ యో బహిః,
సమన్వేత్యేష సత్త్వానాం భగవా నాత్మమాయయా. ౧౮

దైవా త్క్షుభితధర్మిణ్యా మస్యాం యోనౌ పరః పుమాన్,

గమ్యతే, స్వమత మాహ (అహంకారేతి.) అనాత్మ న్యాత్మాభిమానోఽహంకార స్తేన, మూఢస్య తిరోహితస్వస్వరూపస్య, ప్రకృతిం "అక్షరం తమసి లీయత" ఇతి తమ శ్శబ్దవాచ్యం నిరతిశయ సూక్ష్మదశాపన్నం ప్రధానం ప్రకృతికారణం పరమాత్మానం వా. ఈయుష స్సంహారదశాయాం ప్రాప్తస్య, కర్తు ర్జీవస్య, తథా, హేమానవి. ప్రకృతేః ప్రధానస్య, యద్గుణసామ్యం, తస్య, నిర్విశేషస్య నామరూపాదివిశేషశూన్యస్య, నామరూపాదివిశేషపరిహారేణ సంహారదశాయాం సామ్యావస్థాపన్న గుణత్రయస్య ప్రధానస్య చేత్యర్థః. యత. శ్చేష్టా వ్యాపారో, భవతి, స భగవాన్. భగవదాత్మకః కాల ఇత్యుపలక్షితః, సంహారదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మావస్థా మాపన్నయోః ప్రకృతిపురుషయోః పరమాత్మాత్మకయో స్తస్మి న్నేవ లీనయోః పున స్సృష్టిదశాయాం జగదాకారేణ పరిణామరూపో యో వ్యాపార స్తద్ధేతుభూత స్సకాల, స్స చ భగవదాత్మక ఇత్యర్థః. ౧౬-౧౭

ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలస్వరూపం శోధితం తే, త్రయోపి భగవద్రూపాణి "ప్రధానపురుషావ్యక్తకాలా స్తు ప్రవిభాగశః రూపాణి" త్యుక్తేః, తేషు పృథివ్యాదిస్థూలరూపేణ పరిణతత్వా త్ప్రాయేణ ప్రకృతిః స్ఫుటస్వరూపా, పురుషకాలయో స్తు, తాదృశస్థూలపరిణామాభావా త్తయోః ప్రతీయమానత్వం యుక్త్యా దర్శయన్, తయో శ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యం భగవదాత్మకత్వ మంతరితి శ్లోకేనాహ- యః, ఆత్మమాయయా స్వసంకల్పేన సత్త్వానాం పృథివ్యాదిసంభూతదేహానాం, మంతః. పురుషరూపేణ. ఇచ్ఛామి ద్వేష్మి. సుఖ్యామి దుఃఖ్యామీ తీచ్ఛాద్వేషసుఖాద్యాశ్రయజీవాఖ్యరూపేణాఽన్తః ప్రవిశ్య, తథా, భవత్యభూ ద్భవిష్యతీతి, తేషా మేవ సత్త్వానాం విశేషణత్వేన బహిః కాలాఖ్యరూపేణ చ, సమన్వేతి అవభాసతే, స భగవాన్ పరమపురుషః. ౧౮

ఏవం సృష్ట్యుపయోగితయా ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం భగవత ఉక్తం. అథ సృష్టి మాహ (దైవా దితి.) పరః పుమాన్ పరమపురుషః, స్వస్యాం స్వీయాయాం, యోనౌ జగద్యోనౌ ప్రకృతౌ,

అథ త్త వీర్యం సాఽసూత మహ త్తత్త్వం హిరణ్మయమ్. ౨౦

విశ్వ మాత్మగతం వ్యంజ న్కూటస్థో జగదంకురః,
స్వతేజసాఽపిబ త్తీవ్ర మాత్మప్రస్వాపనం తమః. ౨౧

య త్త త్స త్త్వగుణం స్వచ్ఛం శాంతం భగవతః పదమ్,

దై వా త్స్వసంకల్పా త్క్షుభితధర్మిణ్యాం "రజ స్తమ శ్చాభిభూయ స త్త్వం భవతి భారత రజ స్స త్త్వం తమ శ్చైవ తమ స్స త్త్వం రజ స్తథే" త్యు క్తరీత్యా క్షుభితస త్త్వాదిగుణాయాం, వీర్యమహదాది ప్రపంచసృష్టిసామర్థ్యం. చేతనసమష్టిం వా, అథ త్త ఆయుం క్త తత, స్సా యోనిః హిరణ్మయం ప్రకాశబహులం మహ త్తత్త్వం అసూత ప్రసూతవతీ. ౨౦

క్షుభితధర్మిణ్యా మిత్యు క్తస త్త్వాదిగుణక్షోభో నామ, గుణానాం సామ్యావస్థాప్రహాణేనాఽ న్యతమగుణాభిభవపూర్వక మన్యగుణావిర్భావః, త త్ర మహ త్త త్త్వసృష్టిః, కస్య గుణస్యాఽభిభవా దిత్యత్రాహ (విశ్వ మితి.) జగదంకురః, జగ దంకురస్థానీయం, యస్య సః జగదంకురః, జగత్కారణభూతః. కూటస్థోఽద్వారకో నిర్వికారో భగవాన్, ఆత్మగతం సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా దితి ప్రకారేణ. స్వశరీరభూతప్రకృతిలీనం. విశ్వం, వ్యంజయన్ వ్యంజయితుం స్వతేజసా స్వసంకల్పరూపజ్ఞానేన, ఆత్మప్రస్వాపనం జీవాత్మనాం జ్ఞానసంకోచకం, తమః స్తమోగుణం, అపిబత్ అభిభూత మకరో దిత్యర్థః. ౨౧

కస్య గుణస్యాఽఽవిర్భావా దిత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయన్ మూలప్రకృతిమహతో ర్వాసు దేవాఖ్యవ్యూహాధిష్ఠితత్వం తయో రంతఃకరణబేదచి త్తబుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వం చాహ (య త్తదితి.) భగవతః పదం "తత్ర స త్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయ" మిత్యు క్తరీత్యా, స త్త్వస్య ప్రకాశకత్వా, త్తద్గుణకస్య చి త్తస్య భగవదుపలబ్ధిస్థానత్వ మిత్యర్థః, శాంతం అభిభూతతమస్కం. అత ఏవ స్వచ్ఛం ప్రకాశకం, స త్త్వగుణకం, య చ్చ, వాసుదేవాఖ్యం వాసుదేవాఖ్యభగవద్వ్యూహాధిష్ఠితం య, చ్చి త్తం అంతఃకరణబేదచి త్తానుగ్రాహకం, మూలప్రకృత్యపరపర్యాయ. మవ్య క్తం, తదేవ. మహదాత్మకం మహ త్త త్త్వాత్మనాఽవస్థిత మిత్యర్థః, అత్ర వాసుదేవాఖ్యం చి త్త మిత్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయయో రనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో శ్చాభేదవివక్షయా నిర్దేశః, నాత్ర చి త్తస్య వైకారికాహంకార్యాంతఃకరణ భేదస్య వాసుదేవాధిష్ఠితత్వం మహదాత్మకత్వం చోచ్యతే "చి త్తం చైత్య స్తతోఽభవ" దితి చి త్తస్య క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, మహత్కార్యాహంకారకార్యస్య చి త్తస్య మహదాత్మనావస్థానా యోగా చ్చ, కారణం హి కార్యాత్మనాఽవతిష్ఠతే, న తు కార్యం కారణాత్మనా. త త్తు సంహారదశాయాం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

యదాహు ర్వాసుదేవాఖ్యం చిత్తం తన్మహదాత్మకమ్. ౨౨

స్వచ్ఛత్వ మవికారిత్వం శాంతత్వ మితి చేతసః,
వృత్తిభిః ర్లక్షణం ప్రోక్తం యథాఽపాం ప్రకృతిః పరా. ౨౩

మహత్తత్త్వా ద్వికుర్వాణా ద్భగవద్వీర్యచోదితాత్,
క్రియాశక్తి రహంకార స్త్రివిధ స్సమపద్యత. ౨౪

యద్యపి సంభవతి, తథాప్యత్ర సృష్టిప్రకరణే తథాఽవస్థాన మయుక్తం వక్తుం, నాపి మహదాత్మక మితి చిత్తస్యాఽంతఃకరణభేదస్య మహదనుగ్రాహ్యత్వ ముచ్యతే, మహతో బుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వాత్ "మహా న్వై బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యుక్తేః, న చాత్ర చిత్తశబ్దేన బుద్ధిరేవాఽంతఃకరణభేదో వివక్షిత ఇతి వక్తుం శక్యం, బుద్ధే ర్వాసుదేవాధిష్ఠితత్వానుపపత్తేః "బుద్ధే ర్గిరాం పతి" రితి వక్ష్యమాణత్వాత్, తస్మా దత్రాఽభిభూతతమస్క ముద్భూతసత్త్వగుణ మవ్యక్త మేవ వాసుదేవాధిష్ఠితం మహదాత్మనా పరిణత మిత్యవధారణీయం, తత్ర య దవ్యక్తస్యాఽధిష్ఠాతా వాసుదేవ, స్స ఏవ మహతోఽప్యధిష్ఠాతా అధిష్ఠాత్రంతరానుక్తేః. ౨౨

కదాఽంతఃకరణ మవ్యక్తానుగృహీతం సచ్చిత్తమితి లక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (స్వచ్ఛత్వ మితి.) స్వచ్ఛత్వం భగవద్బింబగ్రాహిత్వం, అవికారిత్వం విక్షేపాదిరాహిత్యం. అత ఏవ, శాంతత్వం రజస్త మోభ్యా మనభిభూతత్వం, ఇత్యేవంరూపైః స్వచ్ఛత్వాదిభి, శ్చేతసో వృత్తిభి, ర్లక్షణం, ప్రోక్తం, యదా స్వచ్ఛత్వాదిగుణకం మన, స్తదా సత్వోత్తరావ్యక్తానుగృహీత మితి చేతోవృత్తిభి ర్లక్ష్యత ఇత్యర్థః, స్వచ్ఛత్వాదౌ దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అపా మప్సాం, పరా ప్రకృతిః అనారోపిత స్వస్వభావః, యథా, అపాం స్వభావరూపం స్వచ్ఛత్వం ఫేనతరంగాదిరాహిత్యం ఏవం స్వచ్ఛత్వాదికం యదా భవతి, తదాఽవ్యక్తానుగృహీతం మన ఇత్యర్థః. ౨౩

ఏవ మధ్యవసాయాదివృత్తిభి ర్బుద్ధే ర్మహత్తత్త్వానుగృహీతత్వం వేదితవ్యమ్ అథా హంకారోత్పత్తిప్రకారం వదం స్తత్స్వరూపం తదవాంతరభేదం తదధిష్ఠాతారం చాహ త్రిభిః (మహత్తత్త్వా దితి.) భగవతో. వీర్యేణ సంకల్పరూపజ్ఞానేన, చోదితాత్ ప్రేరితాత్, అత ఏవ, వికుర్వాణాత్ మహత్తత్త్వా, ద్వైకారికతైజసతామసభేదేన. త్రివిధః, క్రియాశక్తిః, క్రియాశబ్దేన ప్రవర్తకరజోగుణ ఉచ్యతే, రజోగుణోద్రిక్త ఇత్యర్థః. అహంకారః, సమపద్యత ఉదభూత్. ౨౪

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చ యతో భవః,
మనస శ్చేంద్రియాణాం చ భూతానాం మహతా మపి. ౨౪

సహస్రశిరసం సాక్షా ద్య మనంతం ప్రచక్షతే,
సంకర్షణాఖ్యం పురుషం భూతేంద్రియమనోమయమ్. ౨౫

కర్తృత్వం కరణత్వం చ కార్యత్వం చేతి లక్షణమ్,
శాంతఘోరవిమూఢత్వ మితి వా స్యా దహంకృతేః, ౨౬

వైకారికా ద్వికుర్వాణా న్మన స్తత్త్వ మజాయత,

కోఽసావహంకార ఇత్యత్రాహ, యతః త్రివిధాహంకారాత్, మనసః ఇంద్రియాణాం జ్ఞానకర్మేంద్రియాణాం, మహతాం భూతానాం ఆకాశాదీనాం, అపిశబ్దా చ్ఛబ్దాదితన్మాత్రాణాం చ. భవ ఉత్పత్తిః. మన ఆదీనాం కారణమిత్యర్థః. ౨౪

తస్యాహంకారస్య సంకర్షణాధిష్ఠితత్వ మాహ (సహస్రశిరస మితి.) సహస్రశిరసం సహస్రఫణ మనంతశబ్దవాచ్యం, సాక్షా త్సంకర్షణాఖ్యభగవద్వ్యూహం. పురుషం పరమపురుషం. భూతేంద్రియమనోమయం భూతాదీనాం కారణ, మహంకారం. ప్రచక్షతే సంకర్షణాధిష్ఠిత మహంకారం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. ౨౫

అస్యాఽహంకారస్య లక్షణం తస్య స్వకార్యభూతాంతఃకరణభేదాహంకారానుగ్రాహకత్వం. తద్వృత్తిభి ర్లక్ష్యత్వం చాహ (కర్తృత్వమితి.) కర్తృత్వాభిమానః ఆత్మని గమనాద్యాశ్రయత్వాభిమానో యదా మనసి స్యాత్, తదాఽహంకారానుగృహీతం మన స్త్విత్యర్థః. ఏవం కరణత్వ మింద్రియత్వం. కార్యత్వం దేహత్వం, చేతి, లక్షణ మహంకారస్య లక్షణం, చిహ్నంభూతేంద్రియకారణత్వా దహంకార స్యేత్యర్థః. శాంతత్వం ప్రకాశకత్వం, ఘోరత్వం విక్షిప్తత్వం, మూఢత్వం చేతి వాఽహంకృతే ర్లక్షణం. తత్తత్కారణగుణత్రయరూపేణాఽహంకారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ౨౬

అథ మనస ఉత్పత్తిపూర్వకం తల్లక్షణ మధిష్ఠాతారం చాహ (వైకారికా దితి.) వికుర్వాణా ద్వైకారికా త్సాత్త్వికాహంకారా, న్మన స్తత్త్వ మజాయత. య న్మన, స్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే, సంకల్పః, సమిత్యేకీకారే దేహాదిభి రాత్మనోఽపృథక్త్వేన చింతనం వికల్పో వివిధవిషయచింతనం. యదాఽంతఃకరణే తైజసాహంకారానుగ్రహాత్, సంకల్పవికల్పౌ భవతః. తదా తదేవాంతఃకరణం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

యత్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే కామసంభవః. ౨౮

యం విదుర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం హృషీకాణామధీశ్వరమ్,
శారదేందీవరశ్యామం సంసాధ్యం యోగిభిశ్శనైః. ౨౯

తైజసాత్తు వికుర్వాణాద్బుద్ధితత్త్వమభూత్సతి,
ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానమింద్రియాణామనుగ్రహః. ౩౦

మన ఇతి జానీయాదిత్యర్థః, తస్య ప్రద్యుమ్నాధిష్ఠితత్వమాహ (కామసంభవ ఇతి.) వైకారిక ఇతి శేషః, కామః ప్రద్యుమ్నః, తస్య సంభవః సమ్యగ్భవతీతి సంభవః, తస్య విభూతి రిత్యర్థః, అయమధిష్ఠాతా ప్రద్యుమ్నో మనఃకారణస్య వైకారికాహంకారస్య, న తు మనసః "మనస శ్చంద్రమా జాత" ఇతి తదధిష్ఠాతు ర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్య మనసోఽనుగ్రాహకస్తు. తైజసోఽహంకారః "లోభః ప్రవృత్తి రారమ్భః కర్మణా మశమః స్పృహా రజస్యేతానీ" తి స్పృహాదీనాం రజఃకార్యత్వ గానా, త్తస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తత్వా చ్చ. ఏవం తామసాహంకారకార్యస్యాఽఽకాశాదేరపి స్వస్వకార్యజననే తైజసోఽహంకారోఽనుగ్రాహకో వేదితవ్యః, ఏవం యత్సామాన్యే నోక్తమహంకారాధిష్ఠాతృత్వం సంకర్షణస్య, తత్తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వమేవేతి విశేషే పర్యవసన్నం బోధ్యమ్. ౨౮

అస్య తైజసాహంకారస్యాఽధిష్ఠాతారం వదన్ కోసావింద్రియేషు తత్కృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్యాదిరేవ సర్వేంద్రియేష్వనుగ్రహత్వం వృత్తిభిర్లక్ష్యత ఇత్యాహ (యమితి త్రిభిః.) హృషీకాణామింద్రియాణామధీశ్వరం అధిష్ఠాతారం అనిరుద్ధాధిష్ఠేయ తైజసాహంకారానుగ్రాహ్యత్వా దింద్రియాణామప్యనిరుద్ధాధిష్ఠితత్వముక్తం. శరత్కాలీనేందీవరవచ్ఛ్యామం ఋషిభిశ్శనైస్సమ్యగారాధనీయమనిరుద్ధాఖ్యవ్యూహం యం తైజసాహంకారం విదుః, అనిరుద్ధాధిష్ఠితం తైజసాహంకారం విదు రిత్యర్థః. ౨౯

తస్మాత్తైజసాద్వ్రిక్రియమాణాత్. హేసతి, ఇంద్రియాణామనుగ్రహరూపం బుద్ధితత్త్వం, బుధ్యతేఽనేనేతి బుద్ధిః, జ్ఞానస్వరూపజననసామర్థ్య, మభూత్. కథం బుద్ధితత్వస్యేంద్రియానుగ్రహత్వమవగమ్యత ఇత్యాశంకాయాం స్వవృత్తిభి రిత్యాహ (ద్రవ్యేతి.) ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానాదయో బుద్ధితత్త్వస్య వృత్తయః, తత్ర ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానం ద్రవ్యమాత్రావభాసరూపం జ్ఞానం, వ్యావర్తకాకారజ్ఞానాభావాత్. ౩౦

సంశయోఽథ విపర్యాసో నిశ్చయ స్స్మృతి రేవ చ,
స్వాప ఇత్యుచ్యతే బుద్ధే ర్లక్షణం వృత్తితః పృథక్. ౩౧

తైజసానీంద్రి యాణ్యేవ క్రియాజ్ఞానవిభాగశః,

(సంశయ ఇతి.) సంశయో వికల్పజ్ఞానం విపర్యాసశబ్దేనాఽన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానే వివక్షితే తత్ర ధర్మాంతరస్య ధర్మ్యంతరే ప్రతీతి రన్యథాజ్ఞానం. యథా పీత శ్శంఖ ఇతి ధర్మ్యంతరస్య ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతి ర్విపరీతజ్ఞానం. యథేదం రజత మితి శుక్తిశకలే. నిశ్చయః ప్రమారూపం స్మృతి రనుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం. స్వాపో నిద్రాసంశయాదిస్వాపాన్తాభిః. పృథ గసంకరేణ. వృత్తితః వృత్తిభిః బుద్ధే ర్బుద్ధితత్త్వస్య. లక్షణ మింద్రియానుగ్రహత్వరూపలక్షణ, ముచ్యతే. యదేంద్రియాణాం ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానాదిజనకత్వం. తదా. తానీంద్రియాని బుద్ధితత్త్వానుగృహీతా నీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. (యద్వా) ఇంద్రియాణా మితి కర్తరి షష్ఠీ. ఇంద్రియాణాం కార్యభూతం. ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానం. ద్రవ్యస్ఫురణ మర్థేంద్రియసంబంధస్ఫురణం. తజ్జన్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యం బుద్ధితత్త్వం, తైజసాహంకారా, దభూత్, తదనుగ్రాహ్యేంద్రియకార్యత్వా దిత్యర్థః. సంశయాదయో జ్ఞానవిశేషా దిత్యాహ (సంశయ ఇతి.) బుద్ధే ర్లక్షణం బుద్ధేః ప్రకారః వృత్తితః సదోషనిర్దోషేంద్రియవృత్తిభి రిత్యర్థః. ౩౧

ఉభయేంద్రియాణా ముత్పత్తిం తేషాం లక్షణం చాహ (తైజసానీతి) క్రియాజ్ఞానవిభాగశః జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియవిభాగేనోభయవిధానీంద్రియాణి. తైజసాన్యేవ. ఏవకారోఽహంకారాంతర కార్యత్వవ్యుదాసార్థః. నను పూర్వ మింద్రియాణా మనుగ్రహ ఇతి తైజసాహంకార్యస్యేంద్రియాను గ్రాహకత్వముక్తం. అత్ర త్వింద్రియాణాం తత్కార్యత్వ మేవోచ్యత ఇతి విరోధః, మైవం. పూర్వత్ర, కోసా వింద్రియేషు తైజసకృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానరూపోఽనుగ్రహ ఇత్యుక్తం, న చ తత్రాంతఃకరణభేదస్య బుద్ధితత్త్వస్యైవోత్పత్తి రుచ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం, మహత్తత్త్వానుగృహీతాంతఃకరణాధ్యవసాయాత్మకవృత్తివిశేషస్యైవ బుద్ధితత్త్వా "ద్వైకారికా ద్వికుర్వాణా న్మన స్తత్త్వ మజాయతే" తి మనస ఉత్పత్తికథనేనైవ సిద్ధత్వాత్, పృథ గ్బుద్ధ్యుత్పత్తి కథనస్యాఽనపేక్షితత్వాత్, అన్యథా చిత్తాహంకారయో రపి పృథగుత్పత్తికథనాపత్తేశ్చ. న చ తత్ర, నిశ్చయస్మృతి రేవ చేతి బుద్ధే ర్వృత్తివిశేషస్య నిశ్చయస్య కథనా దధ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేవ బుద్ధితత్త్వమభూ త్సతీత్యుచ్యత ఇతి చేన్న. అధ్యవసాయాత్మకాంతఃకరణవృత్తివిశేషాయా బుద్ధేః పున ర్వృత్త్యంతరానుపపత్తేః, అన్యథా తస్యా అపి పున ర్వృత్త్యంతరం స్యా దిత్యనవస్థాప్రసంగః. తస్మా ద్బుద్ధితత్త్వ మభూ దిత్యనేన జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్య మభూత్, నిశ్చయః ప్రమాత్మకం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ప్రాణస్య హి క్రియాశక్తి ర్బుద్ధే ర్విజ్ఞానశక్తితా. ౩౧

తామసా త్తు వికుర్వాణా ద్భగవద్వీర్యచోదితాత్,

జ్ఞాన మితి యథోక్త ఏవార్థ స్సాధుః, తస్మా త్పూర్వత్ర బుద్ధితత్త్వరూప ఏవేంద్రియేషు తైజసకృతోఽనుగ్రహ ఇతి దర్శితం. అత్ర తు, సర్వేంద్రియాణా మింద్రియకారణస్య వైకారికస్య చ తైజసానుగ్రాహ్యత్వ మేవ, న త్వహంకారాంతరానుగ్రాహ్యత్వ మిత్యుచ్యతే. అత ఏవోత్పత్తివాచక శ్శబ్దోఽత్ర న ప్రయుక్తః. యుక్తం చైతత్, నహి తైజసస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తస్యాఽనుగ్రాహకత్వమంతరేణ పృథ క్కార్యజననసామర్థ్య మస్తి. న చైవం బుద్ధితత్త్వస్యాఽపి తైజసా దుత్పత్తి రనుపపన్నా కథ ముక్తే రితి వాచ్యం. తస్య తైజసకృతానుగ్రహప్రకారప్రదర్శనమాత్రపరత్వాత్. తస్మా త్తైజసానీంద్రియాణ్యే వేత్యస్యాఽయమర్థః. తైజసాహంకారానుగృహీతవైకారికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయవిధానీంద్రియాణీతి, ఇంద్రియాణాం తైజసానుగృహీతవైకారికా దేవోత్పత్తి ర్హి ద్వితీయస్కంధేఽభిహితా. ఏతదేవ సహేతుక ముపపాదయతి (ప్రాణస్య హీతి.) హి యస్మాత్, ప్రాణస్య కర్మేంద్రియగణస్య "ప్రాణ మనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ" తి సర్వేంద్రియాణాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వేపి బుద్ధే రితి జ్ఞానేంద్రియగణస్య పృథ గుపాదానా, ద్గోబలీవర్దన్యాయేనాఽత్ర కర్మేంద్రియవర్గపరః ప్రాణశబ్దః. తస్య కర్మేంద్రియగణస్య. క్రియాగమనాదిక్రియరూపా, శక్తి ర్దృశ్యతే. యత శ్చ, బుద్ధేః. బుధ్యతేఽనేనేతి బుద్ధిః జ్ఞానేంద్రియవర్గః. తస్య, విజ్ఞాన మత్ర ప్రకాశనం. ప్రకాశనరూపశక్తితా దృశ్యతే. తత స్తైజసాహంకారానుగృహీతసాత్వికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయేంద్రియా ణీత్యర్థః. బుద్ధే ర్విజ్ఞానశక్తితేత్యనేనాఽత్రాపి జ్ఞానేంద్రియగణస్య వైకారికత్వం స్పష్టమేవోక్తం "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక" మితి సత్త్వస్యైవ ప్రకాశకత్వాత్. ననూభయేంద్రియాణా మపి తైజసానుగృహీతవైకారికత్వే. ఉభయేషా మపీంద్రియాణాం జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయవత్వమేవ స్యా త్తత్తు న దృష్టమితి చేన్న, సత్వరజసో రుద్భవాభిభవయోగేన జ్ఞానేంద్రియోత్పాదనవేలాయాం వైకారికే సత్త్వస్యోద్భవః, రజసోఽభిభవః. కర్మేంద్రియోత్పత్తివేలాయాం తు రజస ఉద్భవ, స్సత్త్వస్యాఽభిభవ, ఇత్యాశయాత్. ౩౧

అథ తన్మాత్రోత్పత్తిపూర్వక మాకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిం తయోః కార్యాపరపర్యాయం లక్షణం చాహ (తామసాదితి పంచదశభిః.) భగవద్వీర్యచోదితాత్ భగవత్సంకల్పచోదితాత్. అత ఏవ, వికుర్వాణాత్, తామసా దహంకారాత్, శబ్దమాత్రం శబ్దతన్మాత్రద్రవ్యం. అభూత్ ఉదభూత్. తస్మా

శబ్దమాత్ర మభూ త్తస్మా న్నభ శ్శ్రోత్రం తు శబ్దగమ్ . ౩౩

అర్థాశ్రయత్వం శబ్దస్య ద్రష్టృలింగత్వ మేవ చ,
తన్మాత్రత్వం చ నభసో లక్షణం కవయో విదుః. ౩౪

భూతానాం ఛిద్రదాతృత్వం బహిరంతర మేవ చ,
ప్రాణేంద్రియాత్మధిష్ణ్యత్వం నభసో వృత్తిలక్షణమ్. ౩౫

చ్ఛబ్దమాత్రాత్ నభః, ఉదభూత్, స శబ్దః కేన గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (శ్రోత్ర మితి.) శ్రోత్రం తు శబ్దగ మిత్యాదినా శ్రోత్రాదీనాం నభ ఆదిభ్యో నోత్పత్తి రుచ్యతే, శ్రోత్రాదీనాం తైజసానుగృహీత వైకారికా దుత్పత్తే రుక్తత్వాత్, కింతు శబ్దాదిరూపవిషయోత్పత్త్యనంతరం శ్రోత్రాదీనాం తత్సంబంధ మాత్ర ముచ్యతే. శ్రోత్రం శ్రోత్రేంద్రియం, శబ్దగం శబ్దజ్ఞాపకమ్. ౩౩

కిం తచ్ఛబ్దతన్మాత్రం, కీదృశం తన్నభ, ఇత్యపేక్షాయాం, తయోః కార్యముఖేన స్వరూపం శోధయతి ద్వాభ్యామ్, అర్థాశ్రయత్వం అర్థవాచకత్వం, ద్రష్టృలింగత్వం ద్రష్టు స్సర్వజ్ఞస్య భగవతః లింగత్వం ప్రమాణభూత త్త్వం, భగవత శ్శాస్త్రయోనిత్వాత్, ద్రష్టుః ఘటపటాద్యర్థద్రష్టుః, లింగ్యతే ప్రతీయత ఇతి ద్రష్టృలింగం, తస్య భావ స్తత్త్వ మితి వా, ఘటపటాద్యర్థద్రష్టు ర్హి తద్వాచక శ్శబ్దః ప్రతీయతే యద్యపి శబ్దశ్రవణా దప్యర్థః ప్రతీయతే, తథాపి తదపి శబ్దస్య లక్షణ మేవ తదేవ హ్యర్థా శ్రయత్వ మిత్త్యుక్తం, అర్థాశ్రయత్వం నామ శ్రోతు రర్థప్రత్యాయకత్వ మేవ, వక్తు ర్ద్రష్టృత్వేనాఽను మాపకత్వం వా, అర్థం దృష్ట్వా హి వక్తాఽభివదతి కుడ్యాద్యంతరితస్యాపి వక్తు ర్జ్ఞాపకత్వం వా, నభస స్తన్మాత్రం ఆకాశస్యాఽసాధారణగుణత్వం, సూక్ష్మత్వం వా, శబ్దస్య లక్షణం కార్యం, కవయో విదుః. ౩౪

నభసో లక్షణ మాహ (భూతానా మితి.) భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతభూతానాం ఛిద్రదాతృత్వ మవకాశదాతృత్వం, బహిరంతర్వ్యవహారాస్పదత్వం. ప్రాణానాం ఇంద్రియాణా. మాత్మన శ్చ, ధిష్ణ్యత్వం స్థానత్వం నాడ్యాదిఛిద్రరూపేణ నభస ఆకాశస్య, వృత్తిలక్షణం, వృత్తిః ఛిద్రదాతృత్వాది కార్య మేవ, లక్షణం ఏవ ముత్తరత్రాప్యేకేన శ్లోకేన తన్మాత్రమహాభూతయో రుత్పత్తిః. ద్వితీయేన తన్మాత్రలక్షణంతృతీయేన మహాభూతలక్షణ మిత్యనుసంధేయమ్. ౩౫

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

నభస శ్శబ్దతన్మాత్రా త్కాలగత్యా వికుర్వతః,
స్పర్శోఽభవ త్తతో వాయు స్త్వక్స్పర్శస్య చ సంగ్రహః. ౩౬

మృదుత్వం కఠినత్వం చ శైత్య ముష్ణత్వ మేవ చ,
ఏత త్స్పర్శస్య స్పర్శత్వం తన్మాత్రత్వం నభస్వతః. ౩౭

చాలనం వ్యూహనం ప్రాప్తి ర్నేతృత్వం ద్రవ్యశబ్దయోః,
సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం వాయోః కర్మాభిలక్షణమ్. ౩౮

వాయో శ్చ స్పర్శతన్మాత్రా ద్రూపం దైవేరితా దభూత్,
సముత్థితం తత స్తేజ శ్చక్షూ రూపోపలమ్భనమ్. ౩౯

(నభస ఇతి.) శబ్దతన్మాత్రాత్ శబ్ద స్తన్మాత్ర మసాధారణో యస్య, తస్మా త్కాలగత్యా కాలశరీరక భగవత్సంకల్పేన, వికుర్వతో విక్రియమాణా, న్నభస ఆకాశాత్, స్పర్శః స్పర్శతన్మాత్ర, మభవత్, తత స్స్పర్శాద్వాయు, రభవత్, కోఽసౌ స్పర్శస్య గ్రాహకఇత్యత్రాహ- త్వక్ త్వగింద్రియం, స్పర్శస్య, సంగ్రహః సమ్యగ్గ్రాహకః. సమ్యగ్గ్రహో యయా సేతి వా. సమ్యక్ గ్రహో యయా సేతి వేతి వ్యాఖ్యానం తు స్త్రీలింగపాఠాభిప్రాయేణ. ౩౬

మృదుత్వాదయః, నభస్వతః వాయోః, తన్మాత్రత్వ మసాధారణగుణత్వం చ, స్పర్శస్య స్పర్శత్వం లక్షణ మిత్యర్థః. ౩౭

చాలనం వృక్షశాఖాదేః. వ్యూహనం విభాగకరణం. ప్రాప్తి శ్చ చలితయో స్సంయోజకత్వం ద్రవ్యశబ్దయో ర్నేతృత్వం ద్రవ్యనేతృత్వం, శబ్దనేతృత్వం. తత్ర ద్రవ్యనేతృత్వం ద్రవ్యస్య గంధవతో ఘ్రాణం ప్రతి, శబ్దనేతృత్వం దూరస్థశబ్దస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వకరణం, సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం ధారకత్వం, వాయోః కర్మైవాఽభిలక్షణమ్. ౩౮

(వాయో రితి.) స్పర్శః తన్మాత్రోఽసాధారణగుణో యస్య, తస్మా, ద్దైవేరితా దీశ్వరప్రేరితా ద్వాయోః, రూపం రూపతన్మాత్ర మభూత్, తతః రూపా, త్తేజః సముత్థితం ఉత్పన్న మభూత్, కిం తద్రూపస్య గ్రాహక మిత్యత్రాహ-చక్షుః చక్షురింద్రియం, రూపోపలమ్భనం రూపగ్రాహకమ్. ౩౯

ద్రవ్యాకృతిత్వం గుణతావ్యక్తిసంస్థాన మేవ చ.
తేజస్త్వం తేజస స్సాధ్వి రూపమాత్రస్య వృత్తయః. ४०

ద్యోతనం పచనం పాన మదనం హిమమర్దనమ్,
తేజసో వృత్తయ స్త్వేతా శ్శోషణం క్షుత్తృడేవ చ. ४१

రూపమాత్రా ద్వికుర్వాణా త్తైజసా ద్దైవచోదితాత్,
రసమాత్ర మభూ త్తస్మా దమ్భో జిహ్వారసగ్రహః. ४२

కషాయో మధుర స్తిక్తః కట్వమ్ల ఇతి నైకథా,
భౌతికానాం వికారేణ రస ఏకో విభిద్యతే, ४३

క్లేదనం పిండనం తృప్తిః ప్రాణనాప్యాయనౌందనమ్,

ద్రవ్యాకృతిత్వం ద్రవ్యస్య భూతాంతరవ్యావర్తకత్వం, గుణతా నిత్యం ద్రవ్యాశ్రయత్వం, వ్యక్తిసంస్థానం వ్యక్తే ర్వ్యక్త్యంతరవ్యావర్తకత్వం, తేజసః తేజస్త్వ మసాధారణగుణత్వం చ. హేసాధ్వి, రూపమాత్రస్య రూపతన్మాత్రస్య, వృత్తయః లక్షణానీత్యర్థః, ४०

ద్యోతనం ప్రకాశనం. పచనం తండులాదేః. క్షుత్తృట్ అశనాయాపిపాసే చ, తద్ద్వారేణ పాన, మదనం, చ హిమమర్దనం హిమాభిభవ, శ్శోషణం చ, తేజసో, వృత్తయః లక్షణాని, కార్యాణీతి యావత్. ४१

(రూపమాత్రా దితి) దైవేన, చోదితాత్ ప్రేరితాత్, వికుర్వాణా, ద్రూపమాత్రాత్, రూపం తన్మాత్రం యస్య, తస్మా, త్తైజసః, రసమాత్రం రసతన్మాత్ర, మభూత్, తస్మా ద్రసతన్మాత్రా. దమ్భః. అభూత్, కా రసతన్మాత్రస్య గ్రాహికేత్యత్రాహ-జిహ్వా రసనేంద్రియం, రసస్య గ్రహః గ్రాహికా. ४२

(కషాయ ఇతి.) కషాయాదిషు లవణోపి ద్రష్టవ్యః, భౌతికానాం సాంసర్గికద్రవ్యాణాం, వికారేణ, ఏక ఏవ రసః, కషాయాదిభేదేన, అనేకధా విభిద్యత ఇత్యర్థః, ४३

క్లేదన మార్ద్రీకరణం, పిండనం మృదాదేః పిండీకరణం, తృప్తిః తృప్తిదాతృత్వం, ప్రాణనం జీవనం "ఆపోమయః ప్రాణ" ఇతి శ్రుతేః, ఆప్యాయనం తృడ్దైన్యక్లబ్యనివర్తనం. ఔందనం

తాపాపనోదో భూయస్త్వ మంభసో వృత్తయ స్త్విమాః. ४४

రసమాత్రా ద్వికుర్వాణా దమ్భసో దైవచోదితాత్,
గంధమాత్ర మభూ త్తస్మా త్పృథ్వీ ఘ్రాణ స్తు గంధగః. ४५

కరమ్భపూతిసౌరభ్యశాంతోగ్రామ్లాదిభిః పృథక్,
ద్రవ్యావయవవైషమ్యా ద్గంధ ఏకో విభిద్యతే. ४६

భావనం బ్రాహ్మణస్థానం ధారణం సద్విశేషణమ్,
సర్వస త్త్వగుణోద్భేదః పృథివీవృత్తిలక్షణమ్. ४७

మృదూకరణం భూయస్త్వం రూపాదా వుద్ధృతస్యాపి పున రుద్గమః. పాంచభౌతికేష్వపి జలాంశస్య భూయస్త్వం వా, తథా చ సూత్రకారః "త్ర్యాత్మకత్వా త్తు భూయస్త్వా" దితి. ఇమాః క్లేదనాదయః, తేజసో వృత్తయః. ४४

దైవచోదితా, ద్వికుర్వాణా, ద్రసమాత్రా దమ్భసః. గంధతన్మాత్ర. మభూత్, తస్మా ద్గంధమాత్రా. త్పృథ్వీ. అభూత్, ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియం, గంధగః. గంధగ్రాహకః. ४५

ఏక ఏవ గంధః, ద్రవ్యాణాం సంసర్గిద్రవ్యాణాం వైషమ్యా ద్వికారాత్, పృథ క్కరమ్భాది భేదేన విభిద్యతే, తత్ర కరమ్భో మిశ్రగంధః, యథా వ్యంజనాదీనాం హింగ్వాదిసంస్కారైః, పూతి ర్దుర్గంధః, సౌరభ్యం కర్పూరాదేః, శాంతః శతపత్రాదేః, ఉగ్రో లశునాదేః, అమ్లః పర్యుషితభుక్తాన్నాదేః ४६

భావనం ఘటాదినిష్పాదనం, బ్రాహ్మణస్థానం బ్రాహ్మణశబ్ద శ్చరాచరోపలక్షణార్థః, సర్వేషా మాధారత్వ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఇతి పాఠే, తు బ్రహ్మణః బ్రహ్మకులస్య, స్థాన మితి స ఏవార్థః, సద్విశేషణం సతాం కార్యాణాం విశేషకత్వం, వ్రీహ్యాదికార్యాణాం దేశభేదేన సారాసారవత్త్వ దర్శనాత్, సర్వసత్త్వగుణోద్భేదః తత్తద్దేశస్థప్రాణినా మాకారవిశేషహేతుత్వం, యద్వా, శబ్దాది సర్వసత్త్వగుణవత్త్వం చేతి, పృథివ్యా వృత్తిః కార్య మేవ లక్షణ మిత్యర్థః. ४७

నభోగుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్ఛ్రోత్ర ముచ్యతే,
వాయోర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తత్స్పర్శనం విదుః. ౪౭

తేజో గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్చక్షు రుచ్యతే,
అంభోగుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్రసనం విదుః,
భూమే ర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్ఘ్రాణ ముచ్యతే. ౪౯

పరస్య దృశ్యతే ధర్మో హ్యపరస్మిన్ సమన్వయాత్,
అతో విశేషో భావానాం భూమావేవోపలక్ష్యతే. ౫౦

ఏతా న్యసంహత్య యదా మహదాదీని సప్త వై,
న శేకుః పురుషం స్రష్టుం భోగాయతన మంజసా,
కాలకర్మగుణోపేతో జగదాది రుపావిశత్. ౫౧

శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాదిగ్రాహకత్వ ముక్తం, తేషాం చ లక్షణం తదేవేత్యాహ పంచభి రర్ధైః. నభసః ఆకాశస్య, గుణవిశేషః, శబ్దో, యస్యార్థః విషయః, గ్రాహ్య ఇతి యావత్, తత్, శ్రోత్ర, ముచ్యతే, ఆకాశాసాధారణగుణశబ్దగ్రాహకత్వ మేవ శ్రోత్రత్వమిత్యర్థః, ఏవ ముత్తరత్రాపి వేదితవ్యమ్. ౪౭-౪౯

యదుక్తం, పృథివ్యా స్సర్వసత్త్వగుణోద్భేద ఇతి లక్షణం తద్విశదయతి (పరస్యేతి.) హి యస్మాత్, పరస్య కారణస్య, ధర్మ శ్శబ్దాది, రపరస్మిన్ కార్యే వాయ్వాదౌ, సమన్వయాత్ సమవాయాత్, దృశ్యతే, అత స్తస్మా, ద్భావానా మాకాశాదీనాం, విశేషః, శబ్దాదిః, భూమౌ పృథివ్యా మేవ, ఉపలక్ష్యతే దృశ్యతే. ౫౦

ఏవం మహదాదిపృథివ్యంతభూతసృష్టి మభిధాయ తేభ్యోఽండోత్పత్తి మభిధాస్యన్ "నానావీర్యాః పృథ గ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినే" త్యుక్తరీత్యా, ఈశ్వరానుప్రవేశ మంతరేణ కార్యాసామర్థ్యం, వదన్, తేష్వీశ్వరానుప్రవేశ మాహ (ఏతానీతి.) ఏతాని మహదాదిపృథివ్యంతాని సప్తతత్త్వాని తన్మాత్రాణి భూతేషు ఇంద్రియా ణ్యహంకారే చాంతర్భావ్య సప్తేతి నిర్దేశః, యదా అసంహత్య అమిళిత్వా, స్థితాని, తదా కాలకర్మగుణోపేతః, కర్మ అదృష్టం, గుణ స్సత్త్వాదిః, కాలాదిభి రుపేతః, జగదాది రీశ్వరః, తాని మహదాదితత్త్వాని, ఉపావిశత్. ౫౧

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

తత స్తేనానువిద్ధేభ్యో యుక్తేభ్యోஉండ మచేతనమ్,
ఉత్థితం పురుషో యస్మా దుదతిష్ఠ దసౌ విరాట్. ౫౨

ఏతదండం విశేషాఖ్యం క్రమవృద్ధై ర్దశోత్తరైః,
తోయాదిభిః పరివృతం ప్రధానేనాஉஉవృతై ర్బహిః. ౫౩

యత్ర లోకవితానోஉయం రూపం భగవతో హరేః. ౫౪

హిరణ్మయా దండకోశా దుత్థాయ సలిలేశయాత్,

మేலనం సంహతత్వసమాగతత్వభేదేన ద్వివిధం సంహతత్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హా సంయోగమాత్రం, సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః, ఏతద్ద్వయాభావా త్స్రష్ట్యసమర్థా న్యవస్థితాని తత్త్వా నీశ్వరానుప్రవేశా దుభయం ప్రాప్తేభ్య స్తేభ్యోஉండం సృష్ట మిత్యాహ (తత ఇతి.) తతః ఈశ్వరానుప్రవేశానంతరం, తేన ఈశ్వరానుప్రవేశేన హేతునా. అనువిద్ధేభ్య స్సమాగతేభ్యః, యుక్తేభ్య స్సంహతేభ్య స్తత్త్వేభ్యః, అచేతన మధిష్ఠాతృచేతనరహిత, మండ ముత్థితం ఉత్పన్నం. కీదృశం తదేత దండ మిత్యత్రాహ, యస్మా దండాత్. అసౌ. విరాట్ సమష్టిపురుషో బ్రహ్మా. ఉదతిష్ఠత్ ఉదభూత్. ౫౨

పున రండ మేవ విశినష్టి (ఏత దితి.) ఏతద్విశేషాఖ్య మండం బహిః, ప్రధానేన ప్రకృత్యా. ఆవృతైః క్రమవృద్ధైః క్రమశః ఉత్తరోత్తర మధికైః, కియ దాధిక్యం తత్రాహ - దశోత్తరైః. దశగుణితోత్తరైః ఉత్తరోత్తరం దశగుణాధికై రిత్యర్థః, తోయాదిభిః. తోయగ్రహణం పృథివ్యా ఉపలక్షణం, పృథివ్యాదిభి రిత్యర్థః, పరివృత్తం పరివేష్టితమ్. ౫౩

యత్ర యస్మిన్నండే, లోకవితానః దేవమనుష్యాదిలోకవిస్తరః భవతి తద్భగవతో హరే రూపం శరీరమిత్యర్థః. ౫౪

ఏవం మహదాది చతుర్ముఖాంతసృష్టి, రుక్తా. అథ సమష్టిభూతచతుర్ముఖశరీరస్య తత్త దవయవా ద్దేవాదివ్యష్టిశరీరాణా మింద్రియతత్స్థానతదభిమానిదేవతానాం విభాగం వివక్షు స్సోஉపి విభాగ శ్చతుర్ముఖశరీరకపరమాత్మకర్తృక ఏవేత్యాహ (హిరణ్మయా దితి) సలిలేశయాత్ ఉషితాత్, హిరణ్మయా

తయాఽఽవిశ్య మహాదేవో బహుధా నిర్బిభేద ఖమ్. ౨౫

నిరభిద్యతాస్య ప్రథమం ముఖం వాణీ తతోఽభవత్,
వాణ్యా వహ్ని రథో నాసే ప్రాణోఽతో ఘ్రాణ ఏతయోః. ౨౬

ఘ్రాణా ద్వాయు రభిద్యేతా మక్షిణీ చక్షు రేతయోః,
తస్మా త్సూర్యోఽన్వభిద్యేతాం కర్ణౌ శ్రోత్రం తతో దిశః. ౨౭

త్ప్రికాళబహులా, దండకోశా దుత్థాయ అండకోశే శయానోఽనిరుద్ధరూపీ భగవాన్, తత, ఉత్థాయ ప్రవృత్త్యున్ముఖో భూత్వా, తం చతుర్ముఖ. మావిశ్య. మహాదేవో భగవాన్, ఖ మింద్రియగణం, బహుధా అనేకధా, నిర్బిభేద, సమష్టిభూతచతుర్ముఖశరీరస్థ మింద్రియగణం, వ్యష్టిరూపేణాఽనేకధా విభక్త మకరో దిత్యర్థః. ౨౫

విభాగ మేవాహ (నిరభిద్యతేత్యష్టభిః,) అస్య బ్రహ్మణః, ప్రథమం ముఖం, నిరభిద్యత నటస్య శృణోతీతి వ దస్యేతి పంచమ్యర్థస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ బోధ్యా. సమష్టిభూతబ్రహ్మ శరీరముఖా ద్దేవాదీనాం వాగింద్రియాధిష్ఠానం వ్యష్టిముఖం విభక్త మభూదిత్యర్థః, తతో వాణీ వాగ్వ్యష్టి. రభవత్, వాణ్యాః వాగింద్రియాత్, తదధిష్ఠాతా వహ్ని. రభవత్. విభక్తోభూత్. అథో అనంతరం, అస్య, నాసే ఘ్రాణేంద్రియాధిష్ఠానే నాసాబిలే, వ్యష్టీనాం నిరభిద్యేతామ్, అతః నాసాభ్యాం ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియవ్యష్టిః. ఏతయోః ఏతస్య ఘ్రాణేంద్రియస్య. అధిష్ఠానాపేక్షయా ఏతయో రితి ద్వివచన నిర్దేశః, యద్వా, ఏతయోః, నాసయోః ప్రాణః ప్రాణాధీనః, ఘ్రాణ, ఏతయో రభవ దిత్యనుషంగః. ౨౬

ఘ్రాణా దనంతరం. తదధిష్ఠాతా వాయు శ్చ. ప్రాణాధీనత్వం సర్వేంద్రియేష్వపి ద్రష్టవ్యం. తథాహి. ఛందోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయా "మేతాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే అహం శ్రేయసే వివదమానా" ఇతి చోపక్రమ్య. వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానా మింద్రియాణాం, శరీరస్య చ స్థితిం తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య, ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణ మకార్యకరత్వం చాభిధాయ, సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వమభిహితం, అక్షిణీ చక్షురింద్రి యాధిష్ఠానే అభిద్యేతాం విభక్తే అభవతాం. ఏతయో రక్ష్ణోః చక్షురింద్రియం, నిరభిద్యత, తస్మా చ్చక్షుషః. సూర్య శ్చక్షుషోఽధిష్ఠాతా, అభవత్, కర్ణౌ శ్రోత్రేంద్రియాధిష్ఠానే, నిరభిద్యేతాం తతః శ్రోత్రేంద్రియం, తదధిదేవతా దిశ శ్చ, నిరభిద్యంత. ౨౭

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

నిర్బిభేద విరాజ స్త్వగ్రోమశ్మశ్ర్వాదయ స్తతః,
తత ఓషధయ శ్చాసన్ శిశ్నం నిబిభిదే తతః. ౫౮

రేత స్తస్మా దాప ఆసన్ నిరభిద్యత వై గుదమ్,
గుదా దపానోఽపానా చ్చ మృత్యు ర్లోకభయంకరః. ౫౯

హస్తౌ చ నిరభిద్యేతాం బలం తాభ్యాం తత స్స్వరాట్,
పాదౌ చ నిరభిద్యేతాం గతి స్తాభ్యాం తతో హరిః. ౬౦

నాడ్యోఽస్య నిరభిద్యంత తాభ్యో లోహిత మాభృతమ్,
నద్య స్తత స్సమభవ న్నుదరం నిరభిద్యత. ౬౧

క్షుత్పిపాసే తత స్స్యాతాం సముద్ర స్త్వేతయో రభూత్,
అథాఽస్య హృదయం భిన్నం హృదయా న్మన ఉత్థితమ్. ౬౨

విరాజో బ్రహ్మణః, రోమశ్మశ్ర్వాదయ స్త్వగింద్రియాధిష్ఠానభూతా. స్తత స్త్వగింద్రియం తత స్తదధిదేవతా ఓషధయ శ్చాసన్, ఏవం శిశ్న ముపస్థేంద్రియాధిష్ఠానమ్. ౫౮

రేత ఉపస్థేంద్రియం, తదధిదేవతా ఆపః, గుదం పాయ్వింద్రియాధిష్ఠానం, పాయ్వింద్రియ మపానోఽపానః ప్రాణః, తదధిష్ఠాతా లోకసంహర్తా మృత్యుః. ౫౯

హస్తౌ పాణీంద్రియాధిష్ఠానం, బలాఖ్యం పాణీంద్రియం, తదధిష్ఠాతా స్వరాట్ స్వరా డింద్రః "సర్వాడింద్రః ప్రథమ మాసీ" దితి శ్రుతేః. పాదౌ పాదేంద్రియాధిష్ఠానం, గత్యాఖ్యం పాదేంద్రియం, తదధిదేవతా హరి రుపేంద్రః. ౬౦

అస్య బ్రహ్మణః నాడ్యః అధిష్ఠానం, ఆభృతం పూర్ణం, లోహిత మింద్రియస్థానీయం తదధిదేవతా నద్యః, ఉదర మధిష్ఠానమ్. ౬౧

క్షుత్పిపాసే ఇంద్రియస్థానీయే సముద్రోఽధిదేవతా, హృదయపుండరీకాకార మధిష్ఠానం, మనస్సంకల్పాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నాంతరింద్రియమ్. ౬౨

మనస శ్చంద్రమా జాతో బుద్ధి ర్బుద్ధే ర్గిరాంపతిః,
అహంకార స్తతో రుద్ర శ్చిత్తం చైత్త్య స్తతోఽభవత్. ౬౩

ఏతే హ్యభ్యుత్థితా దేవా నైవాస్యోత్థాపనేఽశకన్,
పున రావివిశుః ఖాని త ముత్థాపయితుం క్రమాత్. ౬౪

వహ్ని ర్వాచా ముఖం భేజే నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్,
ఘ్రాణేన నాసికే వాయు ర్నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౫

అక్షిణీ చక్షుషాఽఽదిత్యో నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్,
శ్రోత్రే చ కర్ణౌ చ దిశో నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్. ౬౬

చంద్రమా అధిదేవతా హృదయా దేవాధిష్ఠానా ద్వ్యవసాయాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నబుద్ధిరూపం తదింద్రియం, తదధిదేవతా గిరాం పతి ర్బ్రహ్మ. తథా హృదయ మేవాధిష్ఠానం, తత్రాఽభిమానాఖ్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నాహంకారాఖ్య మంతఃకరణ మింద్రియం. తదధిదేవతా రుద్రః. స్తథా, హృదయ మేవాధిష్ఠానం, చిత్తాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నచిత్తాఖ్య మంతఃకరణ మింద్రియం, తదభిమానీ చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః, నిరభిధ్యతేత్యర్థః. అత్ర చతుర్ముఖశరీరా చ్చతుర్ముఖస్యోపేంద్రస్య విభాగోక్తి రింద్రియాభిమానిదేవతాత్వాకారేణేతి న విరోధః. ౬౩

ఏవం సమష్టిభూతచతుర్ముఖదేహస్థవాగాదీంద్రియతదధిష్ఠానేభ్యో దేవాదివ్యష్టీనా మింద్రియ తత్స్థానతదధిదేవతాసృష్టి రుక్తా, అథ. క్షేత్రజ్ఞభోగాయతనత్వా ద్దేవాదిశరీరాణాం తత్ర ప్రాధాన్యం భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషు ర్వాగాదీంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవతానాం చ వ్యష్టీనాం దేవాదివ్యష్టిశరీరస్థాధిష్ఠానేషు ప్రవిష్టానా మపి క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశ మంతరేణ వ్యష్టిశరీరభూత జాతస్య ప్రవృత్తిక్షమత్వసంపాదనాసామర్థ్య మాహ (ఏత ఇతి.) ఏతే దేవాః ఇంద్రియసహితా స్తదభిమానివాగాదిదేవాః, అభ్యుత్థితాః సమష్టిచతుర్ముఖశరీరా దుత్పన్నాః. అస్య దేవాదివ్యష్టిశరీరరూప భూతజాతస్య ప్రవిశ్యేతి శేషః. ఉత్థాపనే ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణే, నాశకన్ అసమర్థా బభూవుః. ఏత దేవ ప్రపంచయతి (పున రావివిశు రిత్యాదినా) పున శ్శబ్దోఽసామర్థ్యప్రతిపాదనారమ్భద్యోతకః. తం దేవాదివ్యష్టిశరీరం ఖాని దేవాధిష్ఠితానీంద్రియాణి, ఉత్థాపయితుం ప్రవృత్త్యున్ముఖం కర్తుం, క్రమాత్. ఆవివిశుః త త్తదధిష్ఠానం ప్రవివిశుః. ౬౪

కా దేవతా కేనేంద్రియేణ కుత్ర ప్రవిష్టా ఉత్థాపనాశక్తాఽభూ దిత్యత్రాహ (వహ్ని రిత్యాదిభి

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

త్వచం రోమభి రోషధ్యో నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
రేతసా శిశ్న మాప స్తు నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౬

గుదం మృత్యు రపానేన నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
విష్ణు ర్గత్యైవ చరణౌ నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౭

హస్తా విన్ద్రో బలేనైవ నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
నాడీ ర్నద్యో లోహితేన నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౮

క్షు త్తృడ్భ్యా ముదరం సిన్ధు ర్నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
హృదయం మనసా చన్ద్రో నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౭౦

బుద్ధ్యా బ్రహ్మాదిహృదయం నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
రుద్రోఽభిమత్యా హృదయం నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౭౧

చిత్తేన హృదయం చైత్యః క్షేత్రజ్ఞః ప్రావిశ ద్యదా.
విరా ట్తదైవ పురుష స్సలిలా దుదతిష్ఠత. ౭౨

స్ప త్తభిః.) వహ్నిరధిదేవతా, వాచా వాగింద్రియేణ సహ ముఖం దేవాదివ్యష్టిముఖః, భేజే ఆవిశత్, తదా. అసౌ, విరాట్ విరాట్కార్యభూతవ్యష్టిశరీరజాతం. నోదతిష్ఠత్, న ప్రవృత్త్యున్ముఖోఽభూత్ ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. సర్వత్ర విరాట్ఛబ్దేన విరాట్కార్యభూతత్వా ద్వ్యష్టిశరీరభూతజాతం లక్ష్యతే. అన్యథా చతుర్ముఖసృష్టానాం వహ్న్యాదీనాం చతుర్ముఖశరీరోత్థాపకత్వాశక్తేః. ౬౫-౭౧

ఏవం స్వత స్స్వేంద్రియాణాం దేవానా ముత్థాపనాశక్తి మభిధాయ క్షేత్రజ్ఞాధీనం తేషా ముత్థాపకత్వ మిత్యాహ (చిత్తేనేతి.) చైత్యః చిత్తాధిదేవః క్షేత్రజ్ఞః, హృదయ మధిష్ఠానం, చిత్తేన సహ, యదా, ప్రావిశ, త్తదైవ. విరాట్పురుషః విరాట్కార్యభూతో దేవాదిరూపః పురుషః సలిలాత్ సలిలకార్యభూతబ్రహ్మాండాత్, ఇయం ల్యబ్లోపే పంచమీ, సలిల మావిశ్యేత్యర్థః. ఉదతిష్ఠత్, ప్రవృత్తిక్షమోఽభూ దిత్యర్థః. ౭౨

యథా ప్రసుప్తం పురుషం ప్రాణేంద్రియమనోధియః,
ప్రభవంతి వినా యేన నోత్థాపయితు మోజసా. ౭౩

తస్మిం స్తం ప్రత్యగాత్మానం ధియా యోగప్రవృత్తయా,
భక్త్యా విరక్త్యా జ్ఞానేన వివిచ్యాత్మని చింతయేత్. ౭౪

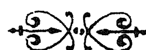
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

ఏతదేవ సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) యథా ప్రాణాదయః, ఓజసా స్వబలేన, ప్రసుప్తం, పురుషం, యేన వినా క్షేత్రజ్ఞేన వినా. యదిచ్ఛా మంతరేత్యర్థః, ఉత్థాపయితుం, న ప్రభవంతి న సమర్థాః తథా, వహ్న్యాదయోఽపి స్వాధిష్ఠ్యై రింద్రియై స్సహ, దేవాదిశరీరాణి ప్రవిశ్యాపి, క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశ మన్తరేణోత్థాపనాశక్తా ఇత్యర్థః. ౭౩

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యైవ ప్రాధాన్య ముక్తం, తస్యైతస్య క్షేత్రజ్ఞస్యాఽనుచింతనం భగవద్భక్తియోగాఙ్గత్వేన కార్య మిత్యాహ (త మితి.) ప్రత్యగాత్మానం జీవం పరిశుద్ధస్వరూపం. యోగే తద్యాథాత్మ్యవివేచనరూపయోగే, ప్రవృత్తయా. ధియా అస్మిన్ దేహే, వివిచ్య శరీరబుద్ధీంద్రియప్రాణాదిభ్యః పృథక్కృత్య, భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా కామానభిష్వఙ్గేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానేన చ, ఆత్మని మనసి చింతయేత్, యద్వా, ప్రత్యగాత్మానం, ధియా వివిచ్యాఽఽత్మని తస్మిన్, ప్రత్యగాత్మని, పరమాత్మాన మితి శేషః, విరక్త్యా అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధ విషయవైరాగ్యేణ. అనేన కర్మయోగ ఉక్తః, జ్ఞానేన ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా, జ్ఞానకర్మ యోగాభ్యా, మనుగృహీతయా భక్త్యేత్యర్థః, చింతయేత్. ౭౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

శ్రీ భగవానువాచ—

ప్రకృతిస్థోఽపి పురుషో నాజ్యతే ప్రాకృతైర్గుణైః,

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఏవం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారకథనేన భజనీయస్య భగవత ఐశ్వర్య మావేద్య, తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతభక్తియోగాఙ్గాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ ముపపిపాదయిషు, రతీంద్రియ మాత్మస్వరూపం కథ మనుసంధాతుం శక్య మిత్యాశఙ్కాం వారయితుం తస్య ప్రత్యగాత్మనో జాగరాద్యవస్థాసు విశదతరావభాసం కథయిష్యన్, తస్యైతస్యాఽఽత్మనః ప్రకృతిసంసర్గకృత మేవ జాగరాద్యవస్థారూపసాంసారికప్రవృత్తిషు. కర్తృత్వం. తదాయత్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వం చ, న స్వరూపప్రయుక్త మితి పూర్వోక్త మనువదతి (ప్రకృతిస్థ ఇతి.) పురుషో జీవః ప్రకృతిస్థోఽపి దేహస్థోపి, ప్రాకృతై ర్గుణైర్ధర్మైః దేవత్వమనుష్యత్వాదిభిః, సత్త్వాదిహేతుకైః సుఖదుఃఖాదిభి శ్చ. నాజ్యతే స్వతో న స్పృశ్యతే కుతః, అవికారాత్ స్వతో దేవమనుష్యాదిరూపేణ, పరిణామాభావాత్, అకర్తృకత్వాత్ గమనాది బాహ్యసాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వాభావాత్, నిర్గుణత్వాత్ స్వత స్సత్త్వాదిగుణాన్వయాభావాత్. స్వతో నాజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః (జలార్కవదితి.) మఠాకాశాదే రప్యుపలక్షణ మిదం. నను జలాదిషు సూర్యాదయో భ్రాంత్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యంతే న పరమార్థత స్తత్రస్థాః, అతో జలగతవృద్ధిహ్రాసకమ్పనాదిదోషాస్పర్శ స్సూర్యాదిషు యుక్తః, ప్రత్యగాత్మన స్తు, దేవాదిశరీరే ష్వవస్థితేః కథం తద్గుణైర్నాజ్యత ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే, దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః స్వభావవిప్రకర్ష శ్చేతి. త్రిధా విప్రకర్షః, అత్రైకవిప్రకర్షోపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః, అత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాదిః, స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణ మాకాశాదిః. తత్ర, దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షస్యాపి దోషాస్పర్శహేతుత్వా ద్యథా ఘటకరకాదిషు వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథ క్సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషై ర్న స్పృశ్యతే. యథా జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోప్యంశుమాన్ దేశవిప్రకర్షాత్తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభి ర్న స్పృశ్యతే. తథాఽయం ప్రత్యగాత్మాపి దేవాదిచతుర్విధశరీరే ష్వవస్థిత స్తద్గతై ర్ధర్మై స్స్వతో నాజ్యతే స్వభావవిప్రకర్షా దితి, తర్హ్యాకాశ ఏవ దృష్టాంతీకర్తవ్యః, నార్క ఇతి చేన్న, దోషాస్పర్శమాత్రాభిప్రాయకత్వా త్తద్దృష్టాంతస్య దృశ్యతే, నైవం, సర్వాత్మనా సాధర్మ్యభావేపి

అవికారా దకర్తృత్వా న్నిర్గుణత్వా జ్జలార్కవత్. ౧

స ఏష యర్హి ప్రకృతే ర్గుణే ష్వభివిషజ్జతే,
అహంక్రియావిమూఢాత్మా కర్తాస్మీత్యభిమన్యతే. ౨

తేన సంసారపదవీం మనసాఽభ్యే త్యనిర్వృతః,
ప్రాసంగికైః కర్మదోషై స్సదసన్మిశ్రయోనిషు. ౩

వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాంతోపాదానం సింహో మాణవక ఇత్యాదౌ, యద్వా, ప్రకృతిగతా దేవత్వ మనుష్యత్వాదయః ప్రకృతే రేవ ధర్మాః, నాత్మనః, తస్య దేవమనుష్యాద్యాకారస్య స్వతోఽభావాత్, దేవోఽయం మనుష్యోఽయ మితి ప్రతీత్యా తేఽప్యాత్మాకారా ఇతి చేత్, సా ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేతి సదృష్టాంత మాహ (ప్రకృతిస్థ ఇతి.) దేహస్థోపి పురుషో జీవః అకర్తృత్వాదిభ్యో హేతుభ్యః ప్రాకృతై ర్గుణై ర్దేవత్వాదిధర్మైః, ర్నాజ్యతే, అత్రాంచి ర్గత్యర్థః. స్వతో దేవత్వాది వైశిష్ట్యేన న గమ్యతే, తథా నానుసంధీయత ఇతి యావత్, తత్ర దృష్టాంతః జలార్కవదితి. యథా జలే ప్రతిబిమ్బిత స్సూర్యో జలగతై ర్ధర్మై ర్విశిష్టత్వేన పరమార్థతో న ప్రతీయతే తేషాం జలగతత్వాత్, ఏవం ప్రకృతిధర్మై రాత్మాపి పరమార్థతో న ప్రతీయతే. తేషాం ప్రకృత్యాకారత్వేనాఽఽత్మాకారత్వాభావాత్, తేషా మాత్మ గతత్వేన ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేత్యర్థః. ౧

ఏవం విధస్యాత్మనః కథం దేవమనుష్యాదిదేహయోగః, కథం వా సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం, సుఖదుఃఖానుభవ, శ్చేత్యాశంకాయాం, సర్వ మిదం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభి మానకృత మిత్యాహ (స ఇతి,) స ఏషః ప్రకృతివిలక్షణో ప్యాత్మా, అహంక్రియావిమూఢాత్మా అహంక్రియా అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః, తయా, విమూఢః తిరోహితః. ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః. యర్హి యదా. ప్రకృతే, ర్గుణేషు శబ్దాదిషు విషజ్జతే శబ్దాదివిషయప్రవణ స్స్యాత్. యదా చ కర్తాఽస్మీతి స్వతంత్ర ఇత్యభిమన్యతే అనేన స్వతంత్రాభిమానోపి బన్ధహేతు రిత్యుక్తమ్. ౨

తదా, తేన ఉభయవిధాభిమానేన, అవశః కర్మపరతంత్ర స్సన్, అత ఏవాఽనిర్వృతః కర్మాయత్తసుఖదుఃఖోపభోగేన నితరాం సుఖ మలభమానః, ప్రాసంగికైః ప్రకృతిసంసర్గకృతైః. కర్మదోషైః పుణ్యాపుణ్యరూపై ర్దోషైః, సదసన్మిశ్రయోనిషు ఉత్తమాధమమధ్యమభూతేషు దేవతిర్యఙ్మ నుష్యాదిషు, సంసారపదవీ, మభ్యేతి ప్రాప్నోతి. ౩

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
ధ్యాయతో విషయానస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౪

అత ఏవ శనైశ్చిత్తం ప్రసక్త మసతాం పథి,
భక్తియోగేన తీవ్రేణ విరక్త్యా చ నయే ద్వశమ్. ౫

యమాదిభి ర్యోగమార్గై రభ్యసన్ శ్రద్ధయాన్వితః,
మయి భావేన సత్యేన మత్కథాశ్రవణేన చ. ౬

సర్వభూతసమత్వేన నిర్వైరేణాఽప్రసంగతః,

నను దేవాద్యాకారాణా మాత్మన స్స్వాభావికాకారత్వాభావా త్తైః కోఽనర్థ ఆత్మన ఇత్యత్రాహ (అర్థేతి) అర్థే ఆత్మనో దేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారే స్వతోఽవిద్యమానేఽపి అస్యాత్మనః, విషయాన్ శబ్దాదీన్, ధ్యాయతః చింతయతః, సంసృతి. ర్న నివర్తతే సంసారరూపోఽనర్థో న నివర్తతే, యథా స్వప్నశరీరాణా మాత్మాకారత్వాభావేఽపి విషయచింతనద్వారా సుఖదుఃఖరూపానర్థహేతుత్వం, తద్వ జ్జాగరేపి దేహాకారాణా మాత్మాకారత్వాభావేఽపి, విషయప్రావణ్యజననద్వారాఽనర్థరూపబన్ధహేతుత్వ మిత్యర్థః. హి యస్మా దేవమ్. ౪

అత ఏవ, మనో నియంతవ్య మిత్యాహ (అత ఏవేతి,) అసతాం ప్రకృతిపరిణామరూపాణా మింద్రియాణాం, పథి శబ్దాదివిషయే. ప్రసక్తం నితరా మాసక్తం, చిత్తం తీవ్రేణ అంతరాయానుపహతేన, భగవద్భక్తియోగేన. విరక్త్యా కామానభిష్వంగేన చ శనైః, వశం నయేత్, స్వవశం కుర్యాత్. విరక్తి స్సాధనసప్తకోపలక్షణం, విరక్త్యనుగృహీతభగవద్భక్త్యా స్వసమీహితభగవదనుచింతనపరం కుర్యా, దేవం చేద్బంధో నివర్తత ఇత్యభిప్రాయః. ౫

భక్తియోగానుగ్రాహకా న్యేవ వర్ణయన్ భక్త్యా మోక్షప్రకార మాహ షడ్భిః- శ్రద్ధయా మనోనియమనవిషయయా త్వరయా, యుక్తః. యోగపథైః భక్తియోగేతికర్తవ్యతాభూతైః, యమాదిభి శ్శమదమాదిభిః, మయీశ్వరే భావేన "మాతా పితా భ్రాతే" త్యుక్తవిధభావేన, సత్యేన సత్యవచనేన. ౬

సర్వభూతసమత్వేన ప్రకృతిపురుషశరీరకేశ్వరాత్మకత్వానుచింతనేన, అతఏవ. నిర్వైరేణ

బ్రహ్మచర్యేణ మౌనేన స్వధర్మేణ బలీయసా. ౭

యదృచ్ఛయోపస్థితేన సంతుష్టో మితభు జ్మునిః,
వివి క్తశరణ శ్శాంతో మైత్రః కరుణ ఆత్మవాన్. ౮

సానుబంధే చ దేహేఽస్మిన్న కుర్వ న్న సదాగ్రహమ్,
జ్ఞానేన దృష్టత త్త్వేన ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౯

నివృ త్తబుద్ధ్యవస్థానో దూరీభూతాన్యదర్శనః,
ఉపలభ్యాత్మనాఽఽత్మానం చక్షుషేవార్క మాత్మదృక్. ౧౦

ము క్తలింగం సదాభాస మసతి ప్రతిపద్యతే,

అప్రసంగతః శబ్దాదివిషయానాసక్త్యా, బ్రహ్మచర్యేణ స్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన, మౌనేన మితవాక్యేన, బలీయసా భక్తియోగానుగ్రాహకాణాం మధ్యే బలవత్తరేణ, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ చ అభ్యస న్ భక్తియోగమితి శేషః. ౭

యదృచ్ఛయోపస్థితేన దైవా దుపనతేనాఽన్నాదినా, సంతుష్టః, దైవాదుపనత మపి మిత మేవ భుంజానః. మునిః భోజనాదివశాస్వపి శుభాశ్రయసంశీలనపరః, వివిక్తశరణః ఏకాంతవసతిః, శాంతః భయాదిరహితః, మైత్రః భయజనకై రపి భూతై ర్మైత్రీ మేవ కామయమానః. కరుణః తేష్వపి కారుణికః ,ఆత్మవా న్ ప్రశ స్తమనస్కః. ౮

సానుబంధే పుత్రకళత్రాద్యనుబంధసహితేఽస్మి న్ దేహే, అసదాగ్రహం అహంమమాభిమతిం అకుర్వ న్. దృష్టం త త్త్వం యాథాత్మ్యం యస్మి న్, తేన ప్రకృతేః పురుషస్య చ జ్ఞానేన, ప్రకృతి పురుషయో ర్హేయోపాదేయత్వజ్ఞానేనేత్యర్థః. ౯

నివృత్తాని బుద్ధే ర్మనసోఽవస్థానాని సంకల్పవికల్పాదీని యస్య సః. అత ఏవ. దూరీభూత మన్యస్య భగవద్వ్యతిరిక్తస్య దర్శనం యస్య సః, ఆత్మదృక్ ప్రకృతివివిక్తాత్మదర్శీ అసతి దేహే. చక్షుషా ఆదిత్యాధిష్ఠితచక్షురింద్రియే ణార్క మధిష్ఠాతార మాదిత్య మివ. ఆత్మనా పరమాత్మాధిష్ఠితేన ప్రత్యగాత్మనా, ఆత్మానం పరమాత్మానం. ఉపలభ్య సాక్షాత్కృత్య. పశ్చా న్ము క్తలింగః ప్రారబ్ధావసానే ము క్తదేవాదిశరీరః, ద్వితీయాంతపాఠే, ము క్తకర్మాయ త్తదేవాదిశరీరం, సదాభాసం నిత్యాసంకుచిత

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

సతో బంధు మసచ్చక్షు స్సర్వానుస్యూత మద్వయమ్. ౧౧

యథా జలస్థ ఆభాస స్థ్సలస్థే నావదృశ్యతే,
స్వాభాసేన యథా సూర్యో జలస్థేన దివి స్థితః ౧౨

ఏవం త్రివృ దహంకారో భూతేంద్రియమనోమయైః,

జ్ఞానస్వరూపం. సతః ప్రత్యగాత్మనః బంధుం "పితా చ రక్షకః శేషీ భర్తే" త్యాద్యుక్తసర్వవిధ బంధుం, అసచ్చక్షుః అసతో దేహాదే రపి చక్షురివ ప్రకాశకం "తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీ" తి శ్రుతేః, సర్వానుస్యూతం సర్వాంతర్యామిణం. అద్వయం స్వసమాభ్యధికరహితం పరమపురుషం, ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౦-౧౧

ఆత్మదృగాత్మనాఽఽత్మాన ముపలభ్యేత్యనేన ప్రకృతివివిక్తస్వాత్మస్వరూపం పశ్య న్నేవ తదంతర్యామిణం పరమాత్మాన ముపలభ్య తం ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ర కథ మతీంద్రియం నిరతిశయసూక్ష్మ మాత్మస్వరూపం దర్శనయోగ్య మిత్యాశంకాయాం దేహేంద్రియాదిభ్యో విలక్షణాత్మస్వరూపప్రత్యక్షదర్శనప్రకార మాత్మోపలమ్భస్య జాగరాద్యవస్థాస్వతివిశదతరత్వకథనముఖేన సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) ప్రథమం దృష్టాంత శిక్షయతి (యథేత్యేకేన) స్థలస్థేన ఆభాసేన, తృణలోష్టాపి ప్రకాశకేనాఽఽదిత్యాలోకేనై వేత్యర్థః, జలస్థ ఆభాసః, ఆదిత్య ప్రతిబిమ్బం, దృశ్యతే అనాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధి ర్హి సా. తథా, స్వాభాసేన స్వాలోకేన, జలస్థేన జలేపి ప్రతిబిమ్బం ప్రకాశయతా తేనైవ. దివిస్థిత స్సాక్షా దాదిత్యో, దృశ్యతే, అనాదిత్యాదిత్యయో రాదిత్యావలోకేనైవ ప్రతీతి రిత్యర్థః. ౧౨

దృష్టాంతేన శిక్షిత మర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవ మితి.) ఏవంభూతేంద్రియమనోమయైః భూతేంద్రియమనఆత్మకైః త్రిభిః స్వకార్యైః, త్రిప్రకారోఽహంకారాఖ్యః ప్రకృతిపరిణామవిశేషః, స్వాభాసైః స్వధర్మభూతజ్ఞానైః, ఆత్మవ్యతిరిక్తోఽప్యాత్మతయా గృహ్యతే. సాహీంద్రియమనోఽహంకారపంచభూతరూపదేహాత్మవిషయాత్మబుద్ధిః భ్రాంతిః. తథా, తేనైవ స్వాభాసేన స్వాభావికస్వప్రభాభూతజ్ఞానేన. సత్యదృక్ నిర్వికారజ్ఞానస్వరూప ఆత్మా, గృహ్యేత ఇత్యర్థః, స్వాభాసై రితి బహువచనం దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహ మిత్యాదినానాకారవిషయత్వాభిప్రాయం, అయ మర్థః, న హ్యంధకారే ప్రతిబిమ్బజ్ఞానం, అతోఽనాదిత్యే ఆదిత్యభ్రాంతిః, సాక్షా దాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధి

స్వాభాసై ర్లక్షితోఽనేన సదాభాసేన సత్యదృక్. ౧౩

భూతసూక్ష్మేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదిష్విహ నిద్రయా,
లీనే ష్వసతి య స్తత్ర వినిద్రో నిరహంక్రియః. ౧౪

మన్యమాన స్తదాఽఽత్మాన మనష్టో నష్టవ న్మృషా,

శ్చాదిత్యధర్మభూతాలోకేనైవ, ఏవ మనాత్మని దేహే ఆత్మభ్రాంతి స్సాక్షా దాత్మన్యాఽఽత్మప్రతిపత్తి శ్చాత్మధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీతి. ౧౩

అథేంద్రియాద్యనవధానదశాయా మప్యాత్మావభాస మాహ (భూతేతి,) బుద్ధి ర్మహాన్. ఆదిశబ్దా దహంకారద్రవ్యం, భూతసూక్ష్మాదిషు, నిద్రయా, లీనేషు అనవభాసమానేషు అకార్యకరేష్వితి వా, తదా, అసతి దేహే, యః, నిర్నిద్రః వీతనిద్రః, నిరహఙ్క్రియః దేహాత్మాభిమానరహితః, త మాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి తృతీయేనాన్వయః, ౧౪

నను, యది తదా వినిద్రోఽసా వస్తి, తర్హి, జాగ్రత్స్వప్నయో రివ స్ఫుటం కిం నావభాసతే, తత్రాహ (మన్యమాన ఇతి,) పూర్వం, స ద్రష్టా దేహాదే ర్ద్రష్టృత్వేన సవికల్పకతయా స్ఫుటం ప్రతీత. స్తదా సుషుప్తౌ, దేహాదే రనాత్మ న్యాత్మాభిమానరూపాహంకారవిషయస్య లీనత్వా. త్తద్విషయేఽహంకరణే నష్టే సతి, స్వయ మనష్టోఽపి, మృషైవాత్మానం నష్ట ఇవ మన్యమానో, యః, అన్యస్య నాశే అన్యస్య నష్టతుల్యత్వే దృష్టాంతః. నష్టవిత్తో, యథాఽఽతురో వివశః, నష్టవ ద్భవతి, తథేత్యర్థః, నను సుషుప్తౌ న కించి దనుభూయతే, తథాచ శ్రుతిః, నాహం ఖల్వయ మేవం సంప్ర త్యాత్మానం జానా త్యయ మహ మస్మీతి. మైవం, తమోగుణాభిభవా త్పరాగర్థానుభవాభావా చ్చాహ మర్థస్యాఽఽత్మనో వివిక్తబ్రాహ్మణత్వాదిస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యప్రబోధా దహ మిత్యేకాకారేణాఽఽత్మనః స్ఫురణా త్సుషుప్తా వపి నాహ మర్థస్యాఽఽత్మనో విగమః, అత ఏవ హి, సుప్తోత్థితస్యైవం పరామర్శః, సుఖ మహ మస్వాప్సం న కించి దవేదిషం మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నితి, అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీ మప్యహ మర్థస్యైవాఽఽత్మన స్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞాయతే, సుఖ మహ మస్వాప్స మితి పరామర్శే హి, సుఖ మిత్యనేన, తదానీ మనుకూలతయా భాసమానస్వరూప మనుసంహితం భవతి, అహ మిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి, యథా మంద మగచ్ఛం, మధుర మగాయ, మితి పరామర్శే, పూర్వం గమనేన సహ తదానీంతనతన్మాంద్యం గానేన సహ తదానీంతనతన్మాధుర్యం చానుసంహితం భవతి, తద్వత్, నన్వేతావంతం కాలం న కించి దహ మజ్ఞాసిష

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

నష్టేఽహంకరణే ద్రష్టా నష్టవిత్త ఇవాఽఽతురః. ౧౫

ఏవం ప్రత్యవమృశ్యాసా వాత్మానం ప్రతిపద్యతే,
సాహంకారస్య ద్రవ్యస్య యోఽవస్థాన మనుగ్రహః. ౧౬

దేవహూతి రువాచ—

పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్న విముంచతి కర్హిచిత్,

మితి చ పరామృశతీతిచే, త్తతః కిం, న కించి దితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చే, న్న. అహ మవేదిష మితి వేదితు రహ మర్థస్యానువృత్తేః, వేద్యవిషయో హి సప్రతిషేధః. మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నిత్యహమర్థస్యాఽపి తదానీ మననుసంధానం ప్రతీయత ఇతి చేన్న, మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నితి పరామర్శే హి. అహ మర్థస్య జ్ఞాతు రనువృత్తే ర్న స్వరూపం నిషిధ్యతే. అపి తు ప్రబోధసమయోఽనుసంధీయమానస్యాఽహమర్థస్య వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాంతరధర్మవిశిష్టత్వేన చ ప్రతిభాసాభావోఽహం మాం న జ్ఞాతవా నిత్యుక్తే ర్విషయో వివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాదివిశిష్టోఽస్మదర్థో మా మిత్యంశస్య విషయః. స్వాపాప్యయావస్థాప్రసిద్ధా విశదస్వానుభవైకతాన శ్చాహమర్థోఽహ మిత్యంశస్య విషయః. అత్ర సుప్తోఽహ మీదృశోఽహ మితి చ మా మపి న జ్ఞాతవా నహ మిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః "నాహం ఖల్వయ మేవం సంప్రతీ"త్యుదాహృతశ్రుతా, వహ మయ మిత్యనేన, అహ మయ మీదృశజాత్యాదివిశిష్ట ఇతి న జానాతీత్యుచ్యతే, తస్మా, దహ మర్థస్యాఽఽత్మన స్సుషుప్తౌ స్ఫురణ మస్త్యేవ. ౧౫

ఏత దేవాఽభిప్రయ న్నాహ (ఏవ మితి.) ఏవం సుషుప్తా వహ మర్థస్యాఽఽత్మనో వృత్తిం ప్రత్యవమృశ్య పరామృశ్య. అసౌ ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసుః. ఆత్మానం ప్రకృతివివిక్తం ప్రత్యగాత్మానం, ప్రతిపద్యతే యథావ జ్జానీయాత్. పున రాత్మాన మేవ విశినష్టి సాహంకారస్య. ద్రవ్యస్య పంచభూతసముదాయస్య, యః అవస్థానం అవస్థాపక ఇత్యర్థః, ఆత్మవిశ్లేషే దేహస్య విశరణస్వభావత్వాత్. అనుగ్రాహః అనుగ్రాహకః. దేహస్య ప్రవృత్తిహేతు రిత్యర్థః, నహి నిరాత్మకో దేహః ప్రవర్తతే. ౧౬

ఏవ మింద్రియాద్యనవధానదశాయాం తదవధానదశాయాం చా, త్మనో విశదతరావభాస ఉపపాదితః. అథైవంవిధప్రత్యగాత్మస్వరూపచింతనం భగవద్భక్తియోగానుగ్రహద్వారా మోక్షసాధన

అన్యోన్యాపాశ్రయత్వా చ్చ నిత్యత్వ మనయోః ప్రభో. ౧౭

యథా గంధస్య భూమే శ్చ న భావో వ్యతిరేకతః,
అపాం రసస్య చ యథా తథా బుద్ధేః పరస్య చ. ౧౮

అకర్తుః కర్మబంధోఽయం పురుషస్య యదాశ్రయః,
గుణేషు సత్సు ప్రకృతేః కైవల్యం తేష్వతః కథమ్. ౧౯

క్వచి త్తత్త్వావమర్శేన నివృత్తం భయ ముల్బణమ్,
అనివృత్తనిమిత్తత్వా త్పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే. ౨౦

మితి పుత్రస్య వివక్షా మాలోచ్యాంతరా ప్రకృతిపురుషయో రనాదిత్వా త్తయో ర్మిథ స్సంబంధస్యా ప్యనాదిత్వా త్కథ ముభయో ర్విశ్లేష ఇతి ముక్త్యసమ్భావనా ముద్భావయంతీ పృచ్ఛతి దేవహూతిః. (పురుష మితి చతుర్భిః) హే బ్రహ్మన్, పురుషం జీవం, ప్రకృతిః, కదాచి దపి, న విముంచతి న త్యజతి. కుతః, అనయోః ప్రకృతిపురుషయో, రన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ పరస్పరం దృఢతరసంబంధ త్వాత్, న చాన్యతరవినాశేనాపి విశ్లేష స్సమ్భావ్యేత, యత స్తయో ర్నిత్యత్వం, చేతి హేతౌ, యత ఇత్యర్థః, హే ప్రభో, పృథ గవస్థానం న సంభవతీతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. ౧౭

ఇద మేవ పృథగవస్థానం దృష్టాంతేన దృఢీకరోతి (యథేతి.) యథా భూమేః పృథ్వ్యాః గంధస్య తదపృథక్సిద్ధస్య గంధగుణస్య చ, వ్యతిరేకతః పృథక్ భావః అవస్థానం న సంభవతి. యథా చ, అపాం, రసస్య తదపృథక్సిద్ధరసగుణస్య చ పృథగ్భావో నాస్తి, తథా, బుద్ధేః ప్రకృతేః, తతః పరస్యాత్మన శ్చ, పృథగ్భావో నాస్తి, యద్వా, బుద్ధేః పరస్య బోద్ధు రాత్మనః, ప్రకృతే శ్చేత్యధ్యాహారేణ యోజనా. ౧౮

కించా, కర్తుః స్వత స్సాంసారికగమనాదిప్రవృత్త్యనాశ్రయస్య, పురుషస్యాఽఽత్మనః అయం కర్మబంధః కర్మరూపో బంధః. యదాశ్రయః యత్సంబంధాధీనః. యచ్ఛబ్దః ప్రకృతిపరః. తస్యాః ప్రకృతే. ర్గుణేషు సత్స్విత్యన్వయః. యచ్ఛబ్ద స్సత్త్వాదిగుణపరో వా, తేష్విత్యన్వ యస్యారస్యాత్, తేషు ప్రకృతే ర్గుణేషు, సత్వాదిషు. సత్సు. అతః గుణేభ్యః, ప్రకృతే ర్వా కైవల్యం విముక్తత్వం, కథం భవేత్. ౧౯

తత్త్వజ్ఞానేనాఽఽత్మానం విముంచతి ప్రకృతి రితి చేత్తత్రాహ (క్వచి దితి.) ఉల్బణం సంసారరూపభయం, క్వచి, త్తత్త్వావమర్శేన పూర్వోక్తావమర్శనేన, నివృత్తం నివృత్తప్రాయ మపి, అనివృత్తనిమిత్తత్వాత్, అనివృత్తప్రకృతిసంబంధత్వాత్, పునః, ప్రత్యవతిష్ఠతే ఉపస్థితం భవతి. ౨౦

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

శ్రీభగవా ఉవాచ—

అనిమిత్తనిమిత్తేన స్వధర్మేణాఽమలాత్మనా,
తీవ్రయా మయి భక్త్యా చ శ్రుతసంభృతయా చిరమ్. ౧

జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన వైరాగ్యేణ బలీయసా,
తపోయుక్తేన యోగేన తీవ్రేణాఽఽత్మసమాధినా. ౨

ప్రకృతిః పురుషస్యేహ దహ్యమానా త్వహర్నిశమ్,
తిరోభవిత్రీ శనకై రగ్నే ర్యోని రివాఽరణిః. ౩

సత్య మేవం తథాపి, బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధితపరమపురుషప్రసాదా దాత్మానం విముంచతి ప్రకృతిః క్వచి దుద్భవ స్తు సాధనవైకల్యా దిత్యాహ కపిలః (అనిమిత్తేతి.) నిమిత్తం ఫలం. త. దనిమిత్త మప్రవర్తకం, యస్మి, ఫలాభిసన్ధిరహితేనేత్యర్థః, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచిత ధర్మేణ. అమలాత్మనా విశుద్ధాంతఃకరణేన "ధర్మేణ పాప మపనుదతీ" తి శ్రుతేః, శ్రుతసంభృతయా మత్కథాశ్రవణేన సంభృతయా వర్ధితయా, తీవ్రయా విఘ్నానుపహతయా, మయి భక్త్యా అనభిసంహిత ఫలకర్మయోగపరిశుద్ధాంతఃకరణనిష్పాద్యయా. మత్కథాశ్రవణాదిభి రుపకృతయా, మద్భక్త్యా. ప్రకృతి స్తిరోభవిత్రీత్యన్వయః. ౧

అన్యాన్యపి భక్తియోగాంగాన్యాహ - దృష్టం తత్త్వం ప్రకృతిపురుషయో ర్యాథాత్మ్యం హేయోపాదేయత్వరూపం, యస్మి. తేన. జ్ఞానేన, బలీయసా, వైరాగ్యేణ కామానభిష్వఙ్గేణ తపోయుక్తేన. యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యచింతనేన, తీవ్రేణ ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ చోపకృతయా మద్భక్త్యా. ౨

అహర్నిశం దహ్యమానా పీడ్యమానా, పురుషస్య, ప్రకృతిః ఆత్మబంధకరీ ప్రకృతిః. శనకై స్తిరోభవిత్రీ అబంధకరీ భవిష్యతి, నిశ్శేషం వర్తిష్యత ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః (అగ్నే రితి) అగ్న్యావిర్భావహేతు రప్యరణి స్వాగ్నినా దహ్యతే, తథా. తత్త్వజ్ఞానసంపత్తిహేతు రపి ప్రకృతి, స్తేన దహ్యత ఇత్యర్థః. యద్వా, అగ్నితిరోధాయికాఽరణి రివ ఆత్మతిరోధాయికా ప్రకృతిర్దహ్యత ఇత్యర్థః. ౩

భుక్తభోగా పరిత్యక్తా దృష్టదోషా చ నిత్యశః,
నేశ్వరస్యాఽశుభం ధత్తే స్వే మహిమ్ని స్థితస్య చ. ౨౪

యథాహ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థకృత్,
స ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య న వై మోహాయ కల్పతే. ౨౫

ఏవం విదితతత్త్వస్య ప్రకృతి ర్మయి మానసమ్,
యుఞ్జతో నాపకురుత ఆత్మారామస్య కర్హిచిత్. ౨౬

యథైవ మధ్యాత్మరతః కాలేన బహుజన్మనా,
సర్వత్ర జాతవైరాగ్య ఆ బ్రహ్మభువనా న్మునిః. ౨౭

ఏవం సతి న పున స్సంసరయత్యాత్మానం ప్రకృతి రిత్యాహ (భుక్తభోగేతి.) భుక్తః భోగో యస్యాః, నిత్యశ స్సదా, దృష్టో దోషో యస్యాః, అత ఏవ, పరిత్యక్తా సతీ, ప్రకృతిః ఈశ్వరస్యాఽకర్మవశస్య, స్వే మహిమ్ని స్థితస్య అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణమహిమవతః, ఆత్మనః అశుభం సంసారం, న ధత్తే న సంపాదయతీత్యర్థః. ౨౪

అజ్ఞస్య ప్రకృతిసంబంధః, జ్ఞానవత స్తు న సంబంధ ఇత్యత్ర దృష్టాంత మాహ. (యథాహీతి.) యథా, అప్రతిబుద్ధస్య నిద్రా ముపగతస్య పుంసః ప్రస్వాపః స్వప్నః, బహ్వనర్థకృత్. స్వశిర శ్ఛేదాదిబహ్వనర్థకారీ. స ఏవ ప్రస్వాపః, ప్రబుద్ధస్య జాగ్రతః, మోహాయాఽనర్థాయ, న కల్పతే న సమర్థో భవేత్. అనర్థస్యాఽస్థిరత్వాయ స్వప్నదృష్టాంతః. ౨౫

ఏవం విదితతత్త్వస్య విదితప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వత్రయస్య, మయి, మానసం యుంజత, ఆత్మారామస్య ఆత్మన్యేవ రమమాణస్య, ప్రకృతివిలక్షణస్వాత్మపరమాత్మానుభవపరస్య, కర్హిచిత్కదాచిదపి ప్రకృతి, ర్నాపకురుతే న బంధకీత్యర్థః. ౨౬

ఉక్తి ముపసంహరతి (యథేతి.) యథా అధ్యాత్మరతః ఆత్మారామః, బహూని జన్మాని యస్మిన్, తేన కాలేన, ప్రతిబుద్ధః విదితతత్త్వహితపురుషార్థః, ఆ బ్రహ్మభువనాత్ సత్యలోకపర్యంత లోకేషు, జాతవైరాగ్యః సాతిశయిత్వక్షయిత్వబుద్ధ్యా భోగ్యతాబుద్ధిరహితః, మద్భక్తః నిరతిశయప్రీతిరూపమద్భక్తియుక్తః, భూయసా మత్ప్రసాదేన, నిశ్శ్రేయసం పురుషార్థరూపం, మదాశ్రయం, అనేన నిష్కృష్టజీవస్వరూపస్య భగవద్ధార్యత్వ ముక్తం, ఇహ ప్రాప్నోతి ఉపాసనదశాయాం సాక్షాత్కరోతి.

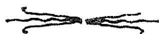
(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

మద్భక్తః ప్రతిబుద్ధార్థో మత్ప్రసాదేన భూయసా,
నిశ్శ్రేయసం స్వసంస్థానం కైవల్యాఖ్యం మదాశ్రయమ్. ౨౮

ప్రాప్నోతీహ తతో ధీర స్స్వదృశా చ్ఛిన్నసంశయమ్,
యద్గత్వా న నివర్తేత యోగీ లింగవినిర్గమే. ౨౯

యదా న యోగోపచితాసు చేతో మాయాసు సిద్ధస్య విషజ్జతేఽమ్బ,
అనన్యహేతు ష్వథ మే గతిస్స్యా దాత్యంతికీ యత్ర న మృత్యుహాసః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

తత, స్స్వదృశా భగవదాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారేణ, ఛిన్నసంశయః విగతదేహాత్మాభిమానః, యోగీ మద్భక్తియోగనిష్ఠః, లింగవినిర్గమే ప్రారబ్ధావసానే డుత్థానం, గత్వా ప్రాప్య, న నివర్తేత పునర్నావర్తేత. తత్పరమం స్థానం ప్రాప్నోతి. ౨౮-౨౯

పూర్వశ్లోకోక్తసాక్షాత్కారవతోఽవాంతరసిద్ధివితృష్ణస్య భగవత్ప్రాప్తి మాహ. యదేతి)
అమ్బ హే మాతః, సిద్ధస్య పరినిష్పన్నభక్తియోగస్య పుంస, శ్చేతః. యోగోపచితాసు యోగసాధ్యాసు, అనన్యహేతుషు యోగా దన్యో హేతు ర్నాస్తి యాసు, యత్ర యాసు, మృత్యో స్సంసారస్య, హ్రాసో నాశో, న భవతి. తాసు మాయాసు ఆశ్చర్యరూపా స్వణిమాదిసిద్ధిషు, యదా, న విషజ్జతే నాఽఽసక్తం భవతి, అథ తదా. ఆత్యంతికీ నిరతిశయా, మే గతిః మత్ప్రాప్తి స్స్యాత్. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టావింశో౽ధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే సబీజస్య నృపాత్మజే,
మనో యేనైవ విధినా ప్రసన్నం యాతి సత్పథమ్. ౧

స్వధర్మాచరణం శక్త్యా విధర్మాచ్చ నివర్తనమ్,
దైవాల్లబ్ధేన సంతోష ఆత్మవిచ్చరణార్చనమ్. ౨

గ్రామ్యధర్మనివృత్తిశ్చ మోక్షధర్మరతి స్తథా,

అథ అష్టావింశో౽ధ్యాయః

ఏవం "పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ" న్నితి పృష్టస్య బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధిత భగవత్ప్రసాదేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారపూర్వకపరమాత్మప్రాప్త్యా ప్రకృతి ర్విముంచతీత్యుత్తర ముక్తం, భక్తియోగాంగభూతబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుచింతనరూపజ్ఞానయోగ శ్చోక్తః, అథ సవిస్తరం భక్తియోగం తదంగజాతం చ వివక్షుః ప్రతిజానీతే కపిలః (యోగస్యేతి.) హేనృపాత్మజే మనుపుత్రి, సబీజస్య సకారణస్య, ససాధనకస్యేత్యర్థః, యోగస్య భగవద్భక్తియోగస్య గతిం స్వరూపం ప్రకారం, చ, వక్ష్యే సప్రపంచం కథయిష్యామి, కో౽సౌ యోగ ఇత్యత్రాహ. యేన విధినా, విధీయత ఇతి విధిః, కర్మణ్యుపసర్గే ఘోః కిః. విహితేన యేన, దైవయోగేన, మనః, ప్రసన్నం రాగాద్యకలుషితం సత్, సత్పథం శుభాశ్రయం యాతి తత్రైవ స్థిరం భవతీత్యర్థః. ౧

తత్ర ప్రథమం యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణధ్యాననిదిధ్యసనరూపాష్టాంగయోగా న్వివక్షు ర్యమనియమాంతర్భూతవివేకాదిసాధనసప్తక మాహ (స్వధర్మేతి.) శక్త్యా స్వశక్త్యనుసారేణ, స్వధర్మాచరణం అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానం, విధర్మాచ్చ నివర్తనం అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధవ్యాపారా న్నివర్తనం, దైవాల్లబ్ధేనా౽న్నాదినా సంతోషః, ఆత్మవిచ్చరణార్చనం భాగవతసమారాధనమ్. ౨

గ్రామ్యధర్మనివృత్తిః త్రైవర్గికధర్మా న్నివృత్తిః, మోక్షధర్మేషు రతిశ్చ ఏవం సాధనసప్తకాంతర్భూతక్రియోక్తా. అథ వివేక మాహ. శశ్వత్ సదా, వివిక్తక్షేమసేవనం, జాత్యాశ్రయ

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

మిత మేధ్యాదనం శశ్వ ద్వివిక్తక్షేమసేవనమ్. ౩

అహింసాసత్య మస్తేయం యావదర్థపరిగ్రహః,
బ్రహ్మచర్యం తప శ్శౌచం స్వాధ్యాయః పురుషార్చనమ్. ౪

మౌనం సదాసనజయ స్థైర్యం ప్రాణజయ శ్శనైః.
ప్రత్యాహార శ్చేంద్రియాణాం విషయా న్మనసా హృది. ౫

స్వధిష్ణ్యానా మేకదేశే మనసా ప్రాణధారణమ్,
వైకుంఠలీలాభిధ్యానం సమాధానం తథాఽఽత్మనః. ౬

నిమిత్తదుష్టేభ్యోఽన్నాదిభ్యో, వివిక్తానాం పృథక్కృతానాం. క్షేమాణాం సాత్వికానా మన్నాదీనాం. సేవనం, తదపి మిత మేధ్యాదనం, మితం యథాభవతి తథా. మేధ్యానాం జాత్యాదిభి రదుష్టానాం, అదనరూపం, తత్ర, జాతిదుష్టాః కలంజగృంజనాదయః, ఆశ్రయదుష్టం చండాలపతితాదిద్రవ్యం, నిమిత్త దుష్టం కేశోచ్ఛిష్టాద్యుపహతమ్. ౩

కల్యాణ మాహ (అహింసేతి.) ఏవం వివేకాది ష్వేవా స్తేయాదయోపి. యథాసంభవ మంతర్భావ్యాః, తత్రాస్తేయ యావదర్థపరిగ్రహతపశ్శౌచస్వాధ్యాయపురుషార్చనాదయః క్రియాయా మంతర్భావ్యాః, బ్రహ్మచర్యం విమోకేఽంతర్భావ్యం, మౌన మభ్యాస, శ్శుభాశ్రయసంశీలనరూపః. ఏవ మన్యేఽప్యనవసాదాదయో వివక్షితా ద్రష్టవ్యాః, యావదర్థపరిగ్రహః యావతాఽర్థేనాఽన్నాదినా దేహయాత్రా భవే త్తావతోఽర్థస్య పరిగ్రహః, బ్రహ్మచర్యం జితేంద్రియత్వం, తపఃకృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిః, శౌచ మాచారః, స్వాధ్యాయః వేదాధ్యయనాదిః పురుషార్చనం భగవత్పూజనమ్. ౪

ఆసనాదీ న్యంగా న్యాహ త్రిభిః. సదా, ఆసనజయేన స్థైర్యం, శనైః, ప్రాణజయః ప్రాణ వాయో స్స్వవశీకరణం. ఇంద్రియాణాం. మనసా, విషయాత్ శబ్దాదివిషయాత్, హృది ప్రత్యాహారః, మనసా ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య హృద్యవస్థాపన మిత్యర్థః. ౫

తథా. స్వధిష్ణ్యానాం ప్రాణాపానాదిస్థానానాం. హృదయగుదాదిస్థానానాం. మధ్యే ఏకస్మి న్మనసా సహ ప్రాణానాం ధారణం, వైకుంఠస్య భగవతో, లీలానాం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారరూపాణాం, లీలానాం, అభిధ్యానం, తథా, ఆత్మనో మనస, స్సమాధానం ఏకాగ్రీకరణమ్. ౬

ఏతై రన్యై శ్చ పథిభి ర్మనో దుష్ట మసత్పథమ్,
బుద్ధ్యా యుఞ్జీత శనకై ర్జితప్రాణో హ్యతంద్రితః. ౭

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య విజితాసన ఆసనమ్,
తస్మి న్స్వస్తిక ఆసీన ఋజుకాయ స్సమభ్యసేత్. ౮

ప్రాణస్య శోధయే న్మార్గం పూరకుంభకరేచకైః,
ప్రతికూలేన వా చిత్తం యథాస్థిర మచఞ్చలమ్. ౯

మనోఽచిరా త్స్యాద్విరజం జితశ్వాసస్య యోగినః,
వాయ్వగ్నిభ్యాం యథా లోహం ధ్మాతం త్యజతి వై మలమ్. ౧౦

ఏతై రుక్తై స్స్వధర్మాచరణాదిభిః, అన్యై శ్చ వ్రతదానాదిభిః, పథిభి రుపాయైః అసత్పథ మింద్రియార్థప్రవణ, మత ఏవ, దుష్టం మనః, బుద్ధ్యా, శనకై, ర్యుంజీత శుభాశ్రయ ప్రవణం కుర్యాత్, కథంభూతో యుంజీత, జితప్రాణః, అతంద్రితః తంద్రారహితః. ౭

ఆసనాదీని ప్రపంచయతి (శుచా వితి.) విజితాసనః చిర ముపవిశ న్నపి క్లమరహితః. శుచౌ దేశే, ఆసనం చేలాజినకుశో త్తర మాస్తరణం, ప్రతిష్ఠాప్య, తస్మి న్నాసనే, స్వస్తికే స్వస్తికాసనే ఋజుకాయః అకుటిలదేహః. ఆసీనః, సమభ్యసేత్ ప్రణవ మితి శేషః "ఊరుజంఘాంతరా పాదౌ పాదాగ్రే జానుమధ్యగే, యోగినో యదవస్థానం స్వస్తికం తద్విదు ర్బుధా" ఇతి స్వస్తికాసనలక్షణమ్. ౮

బాహ్యవాయో రంతఃప్రవేశః పూరః, ధారణం కుమ్భః, ధృతస్య బహిర్నిస్సరణం రేచకః, ప్రతికూలేన రేచకపూరకకుమ్భకై ర్వా, యద్వా. ఇడయా రేచనం పింగళయా పూరణం, పునః పింగళయా రేచన, మిడయా పూరణ, మిత్యేవం ప్రతికూలేన. చిత్తం, స్థిరం, స త్పునరప్యచంచలం యథా స్యా త్తథా, ప్రాణస్య మార్గం శోధయేత్. ౯

ప్రాణే స్వవశే, తద్బంధనం మనోఽపి స్వవశం భవేత్, తథా చ శ్రూయతే, ఛాందోగ్యే యథా శకుని స్సూత్రేణ ప్రతిబద్ధో దిశం దిశం పతిత్వాఽన్యత్రాఽఽయతన మలబ్ధ్వా బంధన మేవోపశ్రయత ఏవం మనోపీ" త్యారభ్య "ప్రాణ మేవోపశ్రయతే ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన" ఇతి, కించ, జితశ్వాసస్య జితప్రాణస్య. యోగినః, అచిరా దాశు, విరజం విగతరజోగుణం, రజోగుణేనాఽవిక్షిప్తం. నిర్మలం వా. స్యాత్, యథా, లోహం సువర్ణాది, వాయ్వగ్నిభ్యాం. ధ్మాతం సుతప్తం సత్, మలం, త్యజతి తథా. ౧౦

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

ప్రాణాయామై ర్దహే ద్దోషా న్ధారణాభి శ్చ కిల్బిషాన్,
ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ ధ్యానేనాఽనీశ్వరా న్గుణాన్. ౧౧

యదా మన స్స్వం విరజం యోగేన సుసమాహితమ్,
కాష్ఠాం భగవతో ధ్యాయే త్స్వనాసాగ్రావలోకనః. ౧౨

ప్రసన్నవదనామ్భోజం పద్మపత్రారుణేక్షణమ్,
నీలోత్పలదళశ్యామం శంఖచక్రగదాధరమ్. ౧౩

లసత్పంకజకిఞ్జల్కపీతకౌశేయవాససమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభాముక్తకంధరమ్. ౧౪

ప్రాణాయామాదీనాం సమాధౌ ద్వారకార్యాణ్యాహ (ప్రాణాయామై రితి.) ప్రాణాయామైః ప్రాణనియమైః - దోషా న్వాతపిత్తశ్లేష్మాదీన్, దహేత్, ధారణాదిభిః, కిల్బిషం పాపం, ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ శబ్దాదివిషయసంసర్గాన్, ధ్యానేనాఽనీశ్వరాన్ గుణాన్ క్లేశాదీన్, దహేత్, మనస శ్శుభాశ్రయేఽవస్థాపనం ధారణం, ధృతస్య మనసో వృత్తిసంతతి ర్ధ్యానం, సంతతి ర్విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్త్వం, సమాధి రితి భేదః. ౧౧

అథ ధారణాపూర్వకం ధ్యాన మాహ (యదేతి.) యదా స్వం స్వీయం మనః- యోగేన, విరజం, సుసమాహితం సమ్య క్శుభాశ్రయే నిహితం స్యాత్, తదా, స్వనాసాగ్రారోపితదృష్టిః, భగవతః, కాష్ఠాం విగ్రహం, ధ్యాయేత్. ౧౨

విగ్రహ మేవ విశినష్టి (ప్రసన్నేతి సప్తభిః) ప్రసన్నం వదనామ్భోజం యస్య తం, ధ్యాయే దితి షష్ఠేనాఽన్వయః, పద్మగర్భవ దరుణే నేత్రే యస్య, నీలోత్పలదళవత్ శ్యామమ్. ౧౩

లసత్పంకజకింజల్కవ త్పీతే, కౌశేయే వాససీ, యస్య, శ్రీవత్సలాంఛనం వక్షసి యస్య, భ్రాజత్కౌస్తుభేనాముక్తాసంశ్లిష్టా కంధరా యస్య. ౧౪

మత్తద్విరేఫకలయా పరీతం వనమాలయా,
పరార్ధ్యహారవలయకిరీటాంగదనూపురమ్. ౧౫

కాఞ్చీగుణోల్లసచ్ఛ్రోణిం హృదయామ్భోజవిష్టరమ్,
దర్శనీయతమం శాంతం మనోనయనవర్ధనమ్. ౧౬

అపీచ్యదర్శనం శశ్వ త్సర్వలోకనమస్కృతమ్,
సంతం వయసి కైశోరే భృత్యానుగ్రహకాతరమ్. ౧౭

కీర్తన్యతీర్థయశసం పుణ్యశ్లోకయశస్కరమ్,
ధ్యాయే ద్దేవం సమగ్రాంగం యావ న్న చ్యవతే మనః. ౧౮

స్థితం వ్రజంత మాసీనం శయానం వా గుహాశయమ్
ప్రేక్షణీయే హితం ధ్యాయే చ్ఛుద్ధభావేన చేతసా. ౧౯

మత్తద్విరేఫాణాం కలో మధురధ్వని ర్యస్యాం, తయా వనమాలయా, పరీతం వ్యాప్తం, పరార్ధ్యా న్యమూల్యాని హారాదీని యస్య. ౧౫

కాంచీగుణేన మణిమయమేఖలాసూత్రేణోల్లసంతీ శ్రోణి ర్యస్య భక్తానాం మనోనయనాని వర్ధయతి హర్షయతీతి తథా. ౧౬

అపీచ్యదర్శనం అపీచ్య మతిసుందరం భక్తివిషయం దర్శనం యస్య, కైశోరే కౌమారే, వయసి సంతం, భృత్యానా మనుగ్రహే కాతరం వ్యగ్రమ్. ౧౭

కీర్తన్యం కీర్తనార్హం తీర్థం, యశో, యస్య, పుణ్యశ్లోకా బలిభీష్మాదయ, స్తేషాం, యశస్కరం, సమగ్రాణి, అంగాని, యస్మిన్ యథాభవతి తథా, ఏవం ధ్యాయేత్. ౧౮

తత్రోపాసక స్స్వేచ్ఛానుసారేణ స్థిత ముత్తిష్ఠంత, మాసీన, ముపవిష్టం, శయానం వా, గుహాశయం హృదయకుహరే సంతం, ప్రేక్షణీయ మీహితం లీలా యస్య తం, భగవంతం, శుద్ధః, రాగాద్యకలుషితః భావః వృత్తి ర్యస్య తేన చేతసా, ధ్యాయేత్. ౧౯

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

తస్మి న్లబ్ధపదం చిత్తం సర్వావయవసంస్థితమ్,
విలక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యా దంగే భగవతో మునిః. ౨౦

సంచింతయే ద్భగవత శ్చరణారవిందం
వజ్రాంకుశధ్వజసరోరుహలాంఛనాఢ్యమ్,
ఉత్తుంగరక్తవిలసన్నఖచక్రవాళ
జ్యోత్స్నాభి రాహతమహద్ధృదయాన్ధకారమ్. ౨౧

యచ్ఛౌచనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన
తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృతేన శివ శ్శివోఽభూత్,
ధ్యాతు ర్మన శ్శమలశైలనిసృష్టవజ్రం
ధ్యాయే చ్చిరం భగవత శ్చరణారవిన్దమ్. ౨౨

ఏవం ధ్యేయరూపసముదాయ ఉక్తః, అథ దివ్యాంగేష్వేకైకత్రోపాసనాకార్యే త్యాహ (తస్మి న్నితి.) తస్మిన్ విగ్రహే లబ్ధం పదం స్థితి ర్యేన తత్సర్వావయవేషు సమ్యక్ స్థితం, చిత్తం. విలక్ష్య విశేషేణ లక్షీకృత్య, భగవత ఏకత్రైకస్మి న్నంగే సంయుజ్యాత్. ౨౦

ఏత దేవ పాదాదిక్రమేణ ప్రపంచయతి (సంచింతయే దితి త్రయోదశభిః) భగవత శ్చరణారవిందం. సమ్య క్చింతయేత్ కథంభూతం. పాదతలరేఖాత్మకాని వజ్రాదీని లాంఛనాని తైః, ఆఢ్యం యుక్తం. ఉత్తుంగా శ్చ రక్తా శ్చ విలసంతో యే నఖా స్తేషాం, చక్రవాళం మండలం తస్య. జ్యోత్స్నాభి రాహతో, మహతాం ధ్యాతౄణాం హృదయాంధకారో యేన తం, మహ త్త్వ మంధకార విశేషణం వా. ఏత చ్చ సర్వ ముపాదేయవిశేషణం ధ్యేయత్వేనోచ్యతే. ౨౧

కించ యస్య చరణారవిందస్య, శౌచేన ప్రక్షాళనజలేన, నిస్సృతాయా, స్సరిత్ప్రవరాయాః, గంగాయా, ఉదకేన తీర్థేన, సంసారతారకేణ. మూర్ధ్న్యధికృతేన. శివో రుద్రః, శివః మంగళయుక్తోఽభూ దిత్యర్థః. ధ్యాతు ర్మనసి య శ్శమలశైలః పాపపర్వతః తస్మి న్విసృష్టం క్షిప్తం, వజ్ర మివ, యద్వా, శమలశైలే విసృష్టం స్వలాంఛనరూపం వజ్రం యేన త ద్భగవత శ్చరణారవిందం చిరం. ధ్యాయేత్. ౨౨

జానుద్వయం జలజలోచనయా జనన్యా
లక్ష్మ్యాఽఖిలస్య సురవన్దితయా విధాతుః,
ఊర్వోర్నిధాయ కరపల్లవరోచిషా య
త్సంలాలితం హృది విభో రభవస్య కుర్యాత్. ౨౩

ఊరూ సువర్ణభుజయో రధిశోభమానా
వోజో నిధీ అతసికాకుసుమావభాసౌ,
వ్యాలమ్బిపీతవరవాససి వర్తమాన
కాంచీకలాపపరిరమ్భినితమ్బబింబమ్. ౨౪

నాభిహ్రదం భువనకోశగుహోదరస్థం
యత్రాత్మయోనిధిషణాఖిలలోకపద్మమ్,

(జానుద్వయ మితి) అఖిలస్య జగతః జనన్యా మాత్రా "నిత్యైవైషా జగన్మాతా విష్ణోః శ్రీ రనపాయినీ" త్యుక్తేః సురవందితయా బ్రహ్మాదిభి రారాధితయా, జలజలోచనయా లక్ష్మ్యా, స్వస్యాః ఊర్వోః, ర్నిధాయ, కరపల్లవరోచిషా ప్రకాశమానకరపల్లవేన, సంలాలితం స్పర్శనచాతుర్యేణ సంసేవితం, సంసారిత్వప్రతీతిం వారయతి (అభవస్యేతి) విధాతుః జగత్కర్తుః విభో ర్భగవతః జానుద్వయం పాదపర్యంతజంఘాద్వయం హృది కుర్యాత్ ధ్యాయేత్. ౨౩

(ఊరూ ఇతి,) సుపర్ణస్య గరుత్మతః భుజయోః స్కంధయో రధి ఉపరి శోభమానౌ, ఓజసః బలస్య ఔజ్జ్వల్యస్య వా నిధీ ఆశ్రయౌ, అతసికాకుసుమకాంతివత్యాకాంత్యా భాసమానౌ, ఊరూ, హృది కుర్యా దితి పూర్వేణాన్వయః. తథా, వ్యాలమ్బి అగుల్ఫం లంబమానం యత్పీతం పర మనర్ఘం వాస స్తస్మిన్, వర్తమానో యః, కాంచీకలాపః తేన పరిరంభ స్సంశ్లేషో విద్యతే యస్య, తద్విభోః నితంబ బింబం చ హృది కుర్యాత్. ౨౪

(నాభిహ్రద మితి) అముష్య భగవతః నాభిహ్రదం ధ్యాయేత్, కథంభూతం భువనానాం కోశస్య, గృహ మధిష్ఠానం య దుదరం తత్ర స్థితం యత్ర నాభిహ్రదే, ఆత్మయోనే ర్బ్రహ్మణః, ధిషణం ధిష్ణ్యం అధిష్ఠానం అఖిలలోకాత్మకం పద్మం, వ్యూఢం ఉత్థితం. తథా, హరిన్మణివృషా

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

వ్యూఢం హరిన్మణివృష స్తనయో రముష్య
ధ్యాయే ద్ద్వయం విశదహారమరీచగౌరమ్. ౨౫

వక్షోఽధివాస మృషభస్య మహావిభూతేః
పుంసాం మనోనయననిర్వృతి మాదధానమ్,
కంఠం చ కౌస్తుభమణే రధిభూషణార్థం
కుర్యా న్మన స్యఖిలలోకనమస్కృతస్య. ౨౬

బాహూం శ్చ మందరగిరేః పరివర్తనేన
నిర్ణిక్తబాహువలయా నధిలోకపాలాన్,
సంచింతయే ద్దశశతార మసహ్యతేజ
శ్శంఖం చ తత్కరసరోరుహరాజహంసమ్. ౨౭

మరకతమణిశ్రేష్ఠా వివ యౌ స్తనౌ తయో ర్ద్వయం విశదహారస్య మయూఖైః, గౌరం శ్వేతం ధ్యాయేత్ వక్షోవిశేషణం వా. ౨౫

(వక్ష ఇతి.) మహావిభూతే ర్మహాలక్ష్మ్యాః అధివాసం స్థానం, పుంసాం ధ్యాతౄణాం మనో నయనయోః నిర్వృతి మానంద మాదధానం ఋషభస్య వక్షః, ధ్యాయేత్. తథా, అఖిలైః, లోకై ర్బ్రహ్మాదిభిః, నమస్కృతస్య సేవితస్య భగవతః కంఠం చ, మనసి కుర్యాత్ ధ్యాయేత్, కథంభూతం కౌస్తుభమణిరోః, భూషణార్థం కృత, స్తస్యాధికం భూషణ మర్థః ప్రయోజనం యస్య తం కౌస్తుభమణి, మేవ స్వయ మలంకుర్వంత మిత్యర్థః. ౨౬

(బాహూనితి.) మందరగిరేః పరివర్తనేన పరిభ్రమణేన నిర్ణిక్తాన్యుజ్వలీకృతాని బాహువలయా న్యంగదాని యేషు, అధిశ్రితా లోకపాలా యేషు తాన్. బాహూన్, సంచింతయేత్, తథా దశశతారం సహస్రారం న సహ్యం తేజో యస్య తం చక్రం, తస్య భగవతః కరసరోరుహస్య రాజహంస మివ స్థితం. శంఖం చ సంచింతయేత్. ౨౭

కౌమోదకీం భగవతో దయితాం స్మరేత
దిగ్ధా మరాతిభటశోణితకర్దమేన,
మాలాం మధువ్రతవరూథగిరోపఘుష్టాం
చైత్యస్య తత్త్వ మమలం మణి మస్య కంఠే. ౨౦

భృత్యానుకమ్పితధియేహ గృహీతమూర్తే
స్సంచింతయే ద్భగవతో వదనారవిందమ్,
యద్విస్ఫురన్మకరకుండలవల్గితేన
విద్యోతితామలకపోల ముదారనాసమ్. ౨౧

యచ్ఛ్రీనికేత మళిభిః పరిషేవ్యమాణం
భూత్యా స్వయా కుటిలకుంతలబృందజుష్టమ్,

(కౌమోదకీ మితి.) తథా, భగవతో, దయితాం ప్రియాం అరాతయ శ్శత్రవో. యే. యోద్ధారః తేషాం శోణిత మేవ కర్దమ, స్తేన, దిగ్ధాం లిప్తాం కౌమోదకీం గదాం, స్మరేత, తథాఽస్య భగవతః కంఠే మాలాం, మణిం చ స్మరేత. కథంభూతాం మాలాం, మధువ్రతానాం భృంగాణాం, వరూథస్య సంఘస్య, గిరా, ఉపఘుష్టాం నాదితాం, మణిం, కథంభూతం. అమలం, చైత్యస్య జీవస్య. తత్త్వం స్వం రూపం జీవస్వరూపాధిష్ఠాతృదేవతారూప మిత్యర్థః. తదుక్తం వైష్ణవే పురాణే, "ఆత్మాన మస్య జగతో నిర్లేప మగుణామలమ్, బిభర్తి కౌస్తుభమణిస్వరూపం భగవాన్ హరి" రితి. ౨౦

(భృత్యేతి) భృత్యే ష్వనుకమ్పితా కృతానుకమ్పా యా, ధీ, స్తయా, గృహీతా మూర్తి ర్యేన తస్య, భృత్యానుగ్రహాయ స్వేచ్ఛోపాత్తతనో రిత్యర్థః, భగవతః, య. ద్వదనారవిందం, సంచింతయేత్, కథంభూతం, విస్ఫురంతీ యే, మకరకుండలే, తయో, ర్వల్గితేన ప్రచలితేన, విద్యోతితా వమలౌ, కపోలౌ, యస్మిన్. ఉదారా ఉన్నతా నాసా యస్మిం స్తత్. ౨౧

యచ్చ, స్వయా, విభూత్యా శోభయా, అళిభిః, పరిషేవ్యమాణం, మీనద్వయాశ్రయం చ. శ్రీనికేతం పద్మం, అధిక్షిపత్ అతివర్తయత్, త, ద్ధ్యాయేత్, తత్ర, కుంతలై రళినా మధిక్షేపః. నేత్రద్వయేన మీనద్వయస్యేతి ద్రష్టవ్యం. అబ్జే ఇవ నేత్రే ఇత్యుపమానాంతరం. ఉల్లసన్త్యౌ భ్రువౌ

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

మీనద్వయాశ్రయ మధిక్షిపదబ్జనేత్రం
ధ్యాయే న్మనోమయ మతంద్రిత ఉల్లసద్భ్రు. ౩౦

తస్యాఽవలోక మధికం కృపయాతిఘోర
తాపత్రయోపశమనాయ నిసృష్ట మక్ష్ణోః,
స్నిగ్ధస్మితానుగుణితం విపులప్రసాదం
ధ్యాయేచ్చిరం వితతభావనయా గుహాయామ్. ౩౧

హాసం హరే రవనతాఖిలలోకతీవ్ర
శోకాశ్రుసాగరవిశోషణ మత్యుదారమ్,
సంమోహనాయ రచితం నిజమాయయాఽస్య
భ్రూమండలం మునికృతే మకరధ్వజస్య. ౩౨

యస్మిన్, మనోమయం యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యం వదనారవింద మతంద్రితోఽవహితమనాః, ధ్యాయేత్. ౩౦

(తస్యేతి.) తస్య భగవతః, అవలోకనం, హృది వితతభావనయా, చిరం ధ్యాయేత్, పాకం పచతీతి వత్ భావనయా ధ్యాయే దితి నిర్దేశః, భావనాం కుర్యా దిత్యర్థః, కథంభూత మవలోకం. అధిక మత్యర్థం, కృపయా, అక్ష్ణోః అక్షిభ్యాం, అతిదుస్సహాధ్యాత్మికాదితాపత్రయోపశాంతయే, నిసృష్టం ప్రయుక్తం స్నిగ్ధేన స్మితేనాఽనుగుణితం సంపృక్తం, విపులః ప్రసాదో యస్మిన్, త మిత్యర్థః. ౩౧

(హాస మితి.) అవనతా, యే, అఖిలలోకా, స్తేషాం, తీవ్రశోకేన యాన్యశ్రూణి, తేషాం సాగరం, విశోషయతీతి తథా, హరే ర్హాసం. ధ్యాయేత్. అస్యాఽత్యుదారం భ్రూమండలం, ధ్యాయేత్, కథంభూతం, మునికృతే మునిసమ్మోహనాయ. ప్రవృత్తస్య, మకరధ్వజస్య కామస్య, సంమోహనాయ, నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన. రచితం పరిగృహీతమ్. ౩౨

ధ్యానాయనం ప్రహసితం బహుళాధరోష్ఠ
భాసాఽరుణాయితతనుద్విజకుందపంక్తి.
ధ్యాయే త్స్వదేహకుహరేఽవసితస్య విష్ణో
ర్భక్త్యాఽర్ద్రయాఽర్పితమనా న పృథ గ్దిదృక్షేత్. 33

ఏవం హరౌ భగవతి ప్రతిలబ్ధభావో
భక్త్యా ద్రవద్ధృదయఉత్పులకః ప్రమోదాత్,
ఔత్కంఠ్యబాష్పకలయా ముహు రర్ద్యమాన
స్తచ్చాపి చిత్తబడిశం శనకై ర్వియుంక్తే. 34

ముక్తాశ్రయం యర్హి నిర్విషయం విరక్తం
నిర్వాణ మృచ్ఛతి మన స్సహసా యథాఽర్చిః,

మందహాసధ్యాన ముక్త్వా స్పష్టహాసధ్యాన మాహ (ధ్యానాయన మితి.) విష్ణోః ప్రహసిత ముచ్చైర్హసితం. ధ్యాయేత్, కీదృశం, అతిసుందరతయా ప్రయత్నం వినైవ ధ్యానవిషయభూతం, సౌందర్య మేవాహ, బహులయా అధికయా, అధరోష్ఠస్య భాసా, అరుణీభూతా, స్తనవ స్సూక్ష్మా, ద్విజా దంతా, ఏవ, కుందముకుళాని, తేషాం పంక్తిః, యస్మిన్, తత్. ఏవం ధ్యాన ముక్త్వాఽథ సమాధి మాహ. స్వదేహకుహరే హృదయకుహరే, అవసితస్య ధ్యాతస్య, విష్ణోః, ప్రేమరసేనాఽఽర్ద్రయా, భక్త్యా, తస్మి న్నేవార్పిత మనాస్సన్, పృథ గ్వ్యతిరిక్తం భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తం, న దిదృక్షేత్. విజాతీయప్రత్యయం న కుర్యా దిత్యర్థః. 33

ఏవం దివ్యవిగ్రహచింతావసానే, దివ్యాత్మస్వరూపచింతాతత్ప్రకారత్వేన ప్రత్యగాత్మచింతా చ కార్యేత్యాహ (ఏవ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏవ ముక్తవిధయా. హరౌ భగవతి, ప్రతిలబ్ధః భావః ప్రేమాతిశయో యేన, భక్త్యా, ద్రవద్ధృదయం యస్య, ప్రమోదా దుద్గతాని పులకాని యస్య, ఔత్కంఠ్యప్రవృత్తాశ్రుకలయా, ముహు రర్ద్యమాన ఆనందసంప్లవే నిమజ్యమానః, చిత్తబడిశం, మత్స్యబంధనం, దుర్గ్రహస్య భగవతో గ్రహణే, మత్స్యబంధన మివోపాయభూతం చిత్త మపి, ధ్యేయాత్ భగవద్విగ్రహాత్. శనకై ర్వియుంక్తే వియుజ్యాత్, యద్వా, చిత్తస్య బడిశం చిత్తాపహారిణం భగవద్విగ్రహం. ప్రతి, అపాదానస్యైవ కర్మత్వవివక్షయా ద్వితీయా, తత శ్చిత్తం వియుంక్తే ఇత్యర్థః. 34

తతః యథాఽర్చిః నిర్ధూమదీపశిఖేవ, విరక్తం శబ్దాద్యప్రవణం, అత ఏవ, నిర్విషయం

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

ఆత్మాన మత్ర పురుషేఽవ్యవధాన మేక
మన్వీక్షతే ప్రతినివృత్తగుణప్రవాహః. ౩౫

సోప్యేతయా చరమయా మనసోఽనివృత్త్యా
స్వస్మి న్మహిమ్న్యవసిత స్సుఖదుఃఖబాహ్యే.
హేతుత్వ మప్యసతి కర్తరి దుఃఖయో ర్య
త్స్వాత్మ న్విధత్త ఉపలబ్ధపరాత్మకాష్ఠః. ౩౬

శబ్దాదివిషయశూన్యం, యర్హి యదా, ముక్తాశ్రయం. ముక్తవిగ్రహచింతనం, మనః, నిర్వాణం బాహ్య వ్యాపారోపరతి, మృచ్ఛతి, తదా. అత్ర పరమాత్మని, అవ్యవధానం సాక్షా దేవ ప్రకారతయా సంబంధం, ఏకం దేవాదిభేదరహితం, ఆత్మానం విశుద్ధస్వరూపం, ప్రతినివృత్తగుణ ప్రవాహః అపగత దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమాన స్సన్, ఈక్షతే, పరమాత్మప్రకారతయా జీవస్వరూపం చింతయే దిత్యర్థః. ౩౫

ఏవం సప్రపంచం భక్తియోగ ముపపాద్యాఽథాఽనయా భక్త్యా. ఆప్రయాణా దనువర్త మానయా ప్రారబ్ధావసానే పరమాత్మానం ప్రాప్తస్య న పునస్సంసార ఇత్యాహ (సోపీతి,) చరమయా ప్రత్యాహారాద్యపేక్షయా చరమయా, యద్వా, ప్రారబ్ధావసానపర్యంత మనువర్తమానయా, ఏతయా ఉక్తయా, మనసః, అనివృత్త్యా, నివృత్తి ర్నిర్వ్యాపారః, తదితరా అనివృత్తిః, మనోవ్యాపారరూపయా భక్త్యేత్యర్థః, నివృత్త్యేతి చ్ఛేదే, మనసో నివృత్త్యా న విద్యతే వృత్తి శ్శబ్దాదివిషయా, యస్యాం తయా, ఏతయా భక్త్యా, ఉపలబ్ధా, పరమాత్మనః, కాష్ఠా స్వరూపం, యస్య సః, అతఏవ సుఖదుఃఖాతిగే, స్వే మహిమ్ని అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణే మహిమ్ని, అవసితః అధ్యవసితః స్థిత ఇత్యర్థః. పరమాత్మాన ముపసంప ద్యావిర్భూతస్వస్వరూప ఇత్యర్థః, పరమాత్మప్రాప్తిపూర్వకో హి స్వస్వరూపా విర్భావః, తథా చ శ్రూయతే "ఏష సంప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాఽభినిష్పద్యత, ఇతి. స్వాత్మన్ స్వాత్మని. పూర్వం దుఃఖయో స్సుఖదుఃఖయో. ర్యద్ధేతు త్వం, హేతు ర్దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానాది, స్తస్య భావ స్తత్త్వం. తదపి కర్తరి, గమనాదిబాహ్య వ్యాపారాశ్రయే, అసతి దేహే నిమిత్తభూతే, విధత్తే కరోతి, కర్మాయత్తప్రకృతిపరిణామరూపదేహ సంబంధాయత్త మేవ సుఖదుఃఖాదిహేతుదేహాత్మాభిమానాదికం పశ్యతీత్యర్థః. దేహాత్మాభిమానాదికం పూర్వసిద్ధం పున ర్నభజతీతి భావః. ౩౬

దేహం చ నశ్వర మవస్థిత ముత్థితం వా
సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్స్వరూపమ్,
దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేతం
వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాంధః. ౩౬

దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మయావ
త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః,

కిము వక్తవ్యం పూర్వసిద్ధదేహాత్మాభిమానాదికం న కరోతీతి యతః ప్రాక్తనం దేహ మపి న స్మరతీత్యాహ. (దేహ మితి.) చరమః ప్రారబ్ధావసానపర్యంత మనువృత్తప్రత్యయః, తత స్సిద్ధః పరమాత్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వస్వరూపః, దైవా దీశ్వరసంకల్పా, దుపేతం ప్రాప్తం, పున ర్దైవా దపేతం అపగతం అవస్థితం దాహాదిసంస్కారరహితత్వేన స్థితం, ఉత్థితం దాహాదిభి స్సంస్కృతం వా, ఉత్థానం దాహాదీనా మప్యుపలక్షణం, దేహం చ, న పశ్యతి న స్మరతి. అత్ర యదుచాస్మిఞ్ శవ్యం కుర్వంతి యదుచన, నోపజనం స్మర న్నిదం శరీర" మిత్యాది శ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. శవ్యం శవసంబంధి కర్మ ఉపజనం స్వజనానాం సమీపే ఉపశోచ్యం కుతో న పశ్యతి, యతః, స్వరూపం ఆనందరూపం, ఆవిర్భూతగుణాష్టకం, స్వస్వరూపం, అధ్యగమత్ ప్రాప్తవాన్, నిత్యనిరతిశయానందబ్రహ్మస్వరూపం తత్ప్రకారం ప్రత్యగాత్మానం చానుభవ న్నానందసంప్లవే నిమజ్జన్ ప్రాక్తనదేహాదికం న స్మరతీత్యర్థః, న పశ్యతీత్యత్ర దృష్టాంతః. మదిరాయా స్సురాయా మదేనాన్ధః, పరవశః, పరికృతం, పరిధృతం, వాసః వస్త్రం, న పశ్యతి. తద్వత్, కేచి దిమం శ్లోక ముపాసనాదశాయా మేవ తజ్జనితానందపూర్ణః కిమపి దేహాదికం న పశ్యతీత్యేవం పరత్వేన వ్యాచక్షతే. తన్మందం, యతోఽధ్యగమ త్స్వరూప మితి హేతూపన్యాసాత్ "పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి పరమాత్మప్రాప్త్యనంతర్యశ్రవణాత్స్వరూపప్రాప్తే స్సాక్షాత్కృతపరమాత్మస్వరూపాణా మపి సనకాదీనాం దేహాదిదర్శనాచ్చ, అతో యథోక్త ఏవార్థ స్సాధీయాన్. ౩౭

ఏవంవిధభక్తియోగనిష్ఠస్య కదా ముక్తిః. కిము ముక్తస్య పునరావృత్తి స్స్యా దిత్యాశంకాం శమయ న్నాహ (దేహోఽపీతి.) దైవవశగః ఈశ్వరసంకల్పరూపపుణ్యాపుణ్యాయత్తః, దేహోఽపి స్వారమ్భకం స్వసత్తానిమిత్తం, కర్మ, యావత్ యావ న్న నశ్యతి. తావ, త్సాసుః, ఇంద్రియప్రాణసహితః. ప్రతిసమీక్షత ఏవ ఖలు, యావ త్స్వారమ్భకం కర్మ ప్రతిసమీక్షత ఇతి వాఽన్వయః, ఖలు శబ్దేన శ్రుతిప్రసిద్ధి ర్ద్యోత్యతే. తథా చ శ్రుతిః "తస్య తావదేవ చిరం యావ న్న

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

తం సప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ
స్స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిలబ్ధవస్తుః. ౩౮

యథా పుత్రా చ్చ మిత్రా చ్చ పృథ ఙ్మర్త్యః ప్రతీయతే,
అప్యాత్మత్వేనాఽభిమతా ద్దేహాదేః పురుష స్తథా. ౩౯

యథోల్ముకా ద్విస్ఫులింగా ద్ధూమా ద్వాపి స్వసంభవాత్,
అప్యాత్మత్వేనాఽభిమతా ద్యథాఽగ్నిః పృథ గుచ్యతే. ౪౦

విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యస" ఇతి ప్రారబ్ధావసానావధి విలమ్బ ఇత్యర్థః, అధిరూఢ స్సమాధియోగో యేన సః తతః ప్రతిబుద్ధం ఆవిర్భూతం, వస్తుగుణాష్టకవిశిష్ట మాత్మస్వరూపం యస్య సః, ప్రారబ్ధావసానే ముక్తిం ప్రాప్త ఇత్యర్థః, స్వాప్నం స్వప్నపదార్థతుల్యం, తద్వదనిత్య మిత్యర్థః. సప్రపంచం పుత్రకళత్రాదిసహితం, తం దేహం, పున ర్నభజతే న ప్రాప్నోతి "స చ పున రావర్తతే, సర్గేపి నోపజాయంతే ప్రలయే న వ్యథంతి చే" త్యాద్యత్రానుసంధేయమ్. ౩౮

ఏవం "కా చ త్వయ్యుచితా భక్తిః కీదృశీ మమ గోచరే" త్యస్యోత్తర ముక్తం, అథ "పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్నవిముంచతీ"తి ప్రశ్నస్య యదుత్తర ముక్తం ప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపచింతనపూర్వకస్వవర్ణాశ్రమధర్మాద్యనుగ్రహీతభగవద్భక్తి సహాయా త్ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యరూపకైవల్యసిద్ధి రితి తదుపసంహర్తుం పూర్వోక్త మేవ ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణామిదోఽత్యంత వైలక్షణ్యం సదృష్టాంత మనువదతి (యథేతి పంచభిః) తత్రైకేన దేహాత్మనో ర్వైలక్షణ్యం తతో ద్వాభ్యాం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం. పరమాత్మనః, తత ఏకేన జీవానాం పరస్పరసామ్యం. తత ఏకేన జీవానాం దేహకృతో దేవాదిభేదో న స్వత ఇత్యుచ్యత ఇతి వివేకః, యథాఽత్యంతప్రీతివిషయా త్పుత్రా, ద్విత్తా చ్చ, మర్త్యః, పృథగేవ, ప్రతీయతే, తథాఽత్యంతప్రియత్వేనాఽఽత్మత్వేన స్వాభిన్నత్వేనాఽభిమతా ద్దేహాదే రపి, పురుషః ప్రత్యగాత్మా, పృథగేవేత్యర్థః. ౩౯

(యథేతి.) ఆత్మత్వేనాఽభిమతాత్ అత్యంతావివేకినోఽగ్న్యభిన్నత్వేనాఽభిమతా, త్స్వసంభవా దగ్నే రుత్పన్నా ద్ధూమా దుల్మకా ద్విస్ఫులింగా చ్చా ప్యగ్ని ర్యథా పృథ గుచ్యతే. తథాభూతేంద్రి

భూతేంద్రియాంతఃకరణా త్ప్రధానా జ్జీవసంజ్ఞితాత్,
ఆత్మా తథా పృథ గ్ద్రష్టా భగవాన్ బ్రహ్మసంజ్ఞితః. ४०

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షేతాఽనన్యభావేన భూతేష్వపి తదాత్మతామ్. ४२

స్వయోనిషు యథా జ్యోతి రేకం నానా ప్రతీయతే,
యోనీనాం గుణవైషమ్యా త్తథాత్మా ప్రకృతౌ స్థితః. ४३

తస్మాదిమాం స్వప్రకృతిం దైవీం సదసదాత్మికామ్,

యాంతఃకరణరూపా త్ప్రధానా. జీవసంజ్ఞితా త్క్షేత్రజ్ఞాచ్చ, ఆత్మా తయో రంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః, ద్రష్టా సర్వజ్ఞః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః, బ్రహ్మసంజ్ఞితః సాక్షా ద్బ్రహ్మపదవాచ్యః, పృథగేవేత్యర్థః, అత్ర దృష్టాంతో ధూమః ప్రధానస్థానే, ఉల్ముకాదికం జీవస్థానే వేదితవ్యమ్. ४०-४०

సర్వభూతేషు దేవాదిచతుర్విధశరీరేషు, ఆత్మానం తేష్వంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేనాఽవస్థితం జీవాత్మానం, అనన్యభావేన, సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారత్వాణుపరిమాణత్వా దైకరూప్యేణైవ, ఈక్షేత, ఆత్మాన మిత్యేకవచననిర్దేశ ఏకో వ్రీహి రిత్యాదివ జ్ఞాత్యభిప్రాయకః, తథా, ఆత్మని, ధార్యతయాఽవస్థితాని సర్వభూతాని దేవాదిచతుర్విధభూతాని. అనన్యభావేన కర్మాయత్తావాంతరవైచిత్ర్యం పరిత్యజ్య ప్రకృతి పరిణామరూపత్వేనైకరూపేణ, పశ్యేత్, భూతేష్వపి, అపిశబ్దా జ్జీవేష్వపి, తదాత్మతాం పరమాత్మకత్వం, ఈక్షేత. ४२

స్వయోనిషు తృణదార్వాదిషు ఏక మేవ. జ్యోతి రగ్నిః, యోనీనాం గుణవైషమ్యా ద్యోనిభూతతృణదార్వాదిగతహ్రస్వదీర్ఘత్వకుటిలత్వాదిగుణకృతవైషమ్యా. ద్యథా, నానాప్రతీయతే, తథా ప్రకృతౌ దేవాదిశరీరే స్థితః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మాపి, దేవాదికృతభేదేన నానాప్రతీయతే, వస్తుతస్తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయైకరూప ఏవేత్యర్థః. ४३

పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్నితి ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) దైవీం దేవస్య విష్ణో స్సంబంధినీం, సదసదాత్మికాం కార్యకారణరూపేణాఽవస్థితాం, దుర్విభావ్యాం

దుర్విభావ్యాం పరాభావ్య స్వరూపేణావతిష్ఠతే. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సాధనానుష్ఠానం నామ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

దురత్యయా, మిమాం, స్వప్రకృతిం స్వసంబంధినీం ప్రకృతిం, పరాభావ్య ఉక్తవిధభగవద్భక్తియోగేన తిరోభావ్య, స్వరూపేణ గుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపేణాఽవతిష్ఠతే న పున స్సంసరతీత్యర్థః. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

దేవహూతి రువాచ—

లక్షణం మహదాదీనాం ప్రకృతేః పురుషస్య చ,
స్వరూపం లక్ష్యతేఽమీషాం యేన తత్పారమార్థికమ్. ౧

యథా సాంఖ్యేషు కథితం యన్మూలం తత్ప్రచక్షతే,
భక్తియోగస్య మే మార్గం బ్రూహి విస్తరతః ప్రభో. ౨

విరాగో యేన పురుషో భగవ న్సర్వతో భవేత్,
ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీః. ౩

కాలస్యేశ్వరరూపస్య పరేషాం చ పరస్య మే,

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం సప్రపంచ ముపాదితం సాంగం మోక్షసాధనభక్తియోగ మాశ్రుత్య, పున రుక్తానువాదపూర్వకం తస్యైవ భక్తియోగస్య భేదాన్ తదంగవైరాగ్యోత్పత్తిహేతుం జీవస్య స్వర్గనరకాది గమనాదిరూపసంసృతిం, కాలస్వరూపం చ, పృచ్ఛతి దేవహూతిః (లక్షణ మితి.) ప్రకృతేః మూల ప్రకృతేః తత్కార్యభూతానాం మహదాదీనాం, పురుషస్య ప్రత్యగాత్మనః, చకారా త్పరమాత్మన శ్చే. త్యమీషాం. పారమార్థిక మబాధితం, స్వరూపం, యేన, లక్ష్యతే జ్ఞాయతే, తల్లక్షణం కథితం, త్వయేతి శేషః. ౧

ఏవ ముక్తానువాదః కృతః, సాంఖ్యేషు సిద్ధాన్తేషు, తత్ప్రకృత్యాదీనాం లక్షణం, యన్మూలం యస్య భక్తియోగస్య మూలం ప్రచక్షతే, తస్య భక్తియోగస్య. మార్గం భేదం, యథా యథావత్, విస్తరతః. మే మహ్యం, బ్రూహి, హే ప్రభో. ౨

యేన సంసృతివర్ణనేన, పురుషః, ముముక్షుః, సర్వత్ర ఇహాఽముత్ర చ. విరాగః వీతరాగః భవేత్. తాః జీవలోకస్య, వివిధా, స్సంసృతీః, మమ ఆచక్ష్వ కథయ. ౩

తథా ఈశ్వర రూపస్య ఈశ్వరశరీరస్య, పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మపి పరస్య ప్రభోః,

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

స్వరూపం వద కుర్వంతి యద్ధేతోః కుశలం జనాః. ౪

లోకస్య మిథ్యాభిమతే రచక్షుష శ్చిరప్రసుప్తస్య తమ స్యనాశ్రయే,
శ్రాంతస్య కర్మ స్వనుబద్ధయా ధియా త్వ మావిరాసీః కిల యోగభాస్కరః. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి మాతు ర్వచ శ్శ్లక్ష్ణం ప్రతినంద్య మహామునిః,
ఆబభాషే కురుశ్రేష్ఠ ప్రీత స్తాం కరుణార్దితః. ౬

భక్తియోగో బహువిధో మార్గై ర్భామిని భావ్యతే,

కాలస్య, స్వరూపం మే వద కథయ, యద్ధేతోః, యస్మా త్కాలా ద్ధేతోః. కుశలం నివృత్తిధర్మం, జనాః కుర్వంతి, యత్కాలహేతుకజన్మమరణాదిసాంసారికధర్మాతివృత్తయే కుశల మనుతిష్ఠంతి తస్య కాలస్య స్వరూపం కథయేత్యర్థః. ౪

ఏవం ప్రష్టవ్యం పృష్ట్వా పుత్రం ప్రసాదయతి (లోకస్యేతి.) మిథ్యాభిమతేః మిథ్యా అభిమతి రభిమానో యస్య, మిథ్యాభూతదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానస్యేత్యర్థః, అత ఏవా ఽచక్షుషః, స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితస్య, అత ఏవ కర్మసు స్వర్గనరకాదిసాధనేషు కర్మసు. అనుబద్ధయా ఆసక్తయా, దియా, శ్రాంతస్య, అత ఏవ, అనాశ్రయే అపారే, తమసి సంసారే, ప్రసుప్తస్య. లోకస్య, ప్రబోధాయ, త్వం, యోగభాస్కరః, ఆవిరాసీః ఆవిర్భూతోఽసి కిల. ౫

ఏవ మాపృష్టః కపిలో భక్తియోగమార్గాదీన్ కథయితు మాబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి.) హేకురుశ్రేష్ఠ విదుర, ఇతి ఉక్తవిధం, శ్లక్ష్ణం సరసం సుందరం వా మాతు ర్వచః ప్రతినంద్య, మహామునిః కపిలః, ప్రీత స్సమీచీనప్రశ్నేన జాతానందః, మాతరి, కరుణయా, అర్దితః, పరిప్లుతః, తాం మాతరం, ప్రతి, ఆబభాషే. ౬

తదేవాహ (భక్తియోగ ఇతి.) హేభామిని, పుంసాం, స్వభావగుణమార్గేణ సత్త్వాదిగుణవృత్తిభేదేన, మార్గైః ప్రకారవిశేషైః, భక్తియోగో, బహుధా నానా, భావ్యతే నిష్పాద్యతే, హి యతః,

స్వభావగుణమార్గేణ పుంసాం భావో హి భిద్యతే. ౭

అభిసంధాయ యద్ధింసాం దమ్భం మాత్సర్య మేవ చ,
సంరంభీ భిన్నదృ గ్భావం మయి కుర్యా త్స తామసః. ౮

విషయా నభిసంధాయ యశ ఐశ్వర్య మేవ చ,
అర్చాదా వర్చయే ద్యో మాం పృథగ్భావ స్స రాజసః. ౯

కర్మనిర్హార ముద్దిశ్య పరస్మి న్వాతదర్పణమ్,
యజే ద్యష్టవ్య మితి వా పృథగ్భావ స్స సాత్త్వికః. ౧౦

పుంసాం, భావః మనోవృత్తిః, భిద్యతే, తత, స్తదధీనోపి భక్తియోగ, స్తామసరాజససాత్త్వికాదిభేదేన భిద్యత ఇత్యర్థః. ౭

తానేవ భేదా నాహ (అభిసంధాయేతి) హింసాదమ్భమాత్సర్యాణా మన్యతమం ద్వయం త్రితయం వా, ఽభిసంధాయ సంకల్ప్య, సంరమ్భీ క్రోధీ, భిన్నదృక్ అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శీ, మయీశ్వరే, భావం భక్తిం, యః కుర్యా, త్స, త్రివిధోఽపి, తామసః తామసభక్తియోగయుక్తః తత్రాపి హింసాదమ్భమాత్సర్యాదిభి రధమమధ్యమోత్తమత్వం బోధ్యమ్. ౮

విషయాన్ శబ్దాదివిషయలాభం, యశః ఐశ్వర్యం వా అన్యతమం యథారుచి ద్వయం త్రయం వా. ఽభిసంధాయ, పృథగ్భావః. పరమాత్మన స్స్వాత్మశరీరకత్వ మజ్ఞాత్వా దేవతామాత్ర బుద్ధిత్వం పృథగ్భావత్వం, ఏవంవిధః, అర్చాదౌ, మాం యోఽర్చయేత్, స రాజసః. ౯

కర్మనిర్హారం పాపక్షయం, పరస్మిన్ పరమపురుషే, తదర్పణం కర్మ సమర్పణం భగవత్ప్రీతి ముద్దిశ్యేత్యర్థః. యష్టవ్య మితి శేషిణ, ఈశ్వరస్యాఽఽజ్ఞారూపత్వా ద్విధే ర్వైధ మవశ్యం స్వరూపానుబంధికర్తవ్య, మకరణే భగవతా నిగృహీత స్స్యా మితి వా, అభిసంధాయ అపృథగ్భావః స్వాత్మనో బ్రహ్మశరీరత్వం జానన్, యో, మాం. యజేత్, స సాత్త్వికో భక్తః, అత్ర పృథగ్భావ ఇతి చ్ఛిత్వా భేదదర్శిత్వం త్రిష్వపి సమాన మితి కేచి ద్వ్యాజయంతి, తత్ర సాత్త్వికత్వ మసంగతం సత్త్వస్య యథావస్థితవస్తుప్రకాశకత్వస్య "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం, తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక" మితి భగవతా గీతత్వేన. పృథగ్భావస్య సత్త్వకార్యత్వాభావాత్, అతోఽ పృథగ్భావ ఇత్యేవ చ్ఛేదః, అయ మపి సాత్త్వికః కర్మనిర్హారాద్యభిసంధిభేదా దధమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రివిధః. ౧౦

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణ మయి సర్వగుహాశయే,
మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా యథా గఙ్గామ్భసో౽మ్బుధౌ. ౧౧

లక్షణం భక్తియోగస్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతమ్,
అహైతుక్యవ్యవహితా యా భక్తిః పురుషోత్తమే. ౧౨

సాలోక్యసార్ష్టిసామీప్యసారూప్యైకత్వ మిత్యుత,

ఏవం చ తామసాదయ స్త్రయో ప్యవాంతరభేదై ర్నవవిధాః. తత్ర నవమస్యైవ భక్తియోగస్య సాక్షాన్ముక్త్యుపాయత్వం వక్ష్యన్, తస్య ఫలావ్యవహితదశారూపలక్షణ మాహ ద్వయేన (మద్గుణేతి) సర్వగుహాశయే సర్వేషాం హృదయకుహరే వర్తమానే పురుషోత్తమే. మయి, మద్గుణశ్రవణమాత్రేణ, గంగామ్భసః అమ్బుధావివ, అవిచ్ఛిన్నా విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితా, అహైతుకీ ఫలాద్యుపాధిరహితా, అవ్యవహితా మోక్షం ప్రత్యుపాయాంతరవ్యవధానరహితా భక్తిః ప్రీతిపూర్వకానుస్మరణరూపా, మనోవృత్తి రితి. యా, సా, నిర్గుణస్య, సత్త్వాదినైర్గుణ్యసంపాదకస్య, ముక్తిసాధనస్యేత్యర్థః, భక్తియోగస్య లక్షణం స్వరూప మిత్యర్థః. ౧౧-౧౨

అహైతుకీత్య నేనోక్తం నిర్గుణభక్తియోగనిష్ఠానాం ఫలకామనారాహిత్యం కైముత్యనయేన ద్రఢయతి. (సాలోక్యేతి.) మత్సేవనం మదనుభవ, మంతరేణ, మయా దీయమానం, సాలోక్యాది రూపం పంచవిధం మోక్ష మపి న గృహ్ణంతి, జనాః నిర్గుణభక్తాః, కిముత, సాంసారికఫలం న గృహ్ణంతీతి, అత్ర. ఏకత్వం ఏకాకారకత్వం, సాయుజ్య మిత్యర్థః సాలోక్యం సమానలోకవాసిత్వం. సార్ష్టి స్సమానభోగః, సామీప్యం నికటవర్తిత్వం, సారూప్యం సమానవిగ్రహవత్త్వం, నను "వికల్పో౽విశిష్టఫలత్వా" దితి ముక్తౌ ఫలతారతమ్యం ప్రతిషిద్ధం, మైవం, ఏతే సర్వే సాయుజ్య ఏవాంతర్భూతా స్తత్ర సాయుజ్యం నామ, సమానగుణయోగః, గుణాష్టకావిర్భావరూపః, యుజ్యత ఇతి యుగ్ధర్మః. ధర్మో హి ధర్మిణాం యుజ్యతే, సమానః యుగస్య సయుక్ సయుజో భావస్సాయుజ్యం సాధర్మ్యం, తథాచ గీతం భగవతా "మమ సాధర్మ్య మాగతా" ఇతి. అత్ర సాలోక్యాదిచతుష్టయస్యాపి బ్రహ్మసాయుజ్యాంతర్భూతత్వజ్ఞాపనాయ సాలోక్యాదీనాం భేదేనోపాదానం, సాధర్మ్యే సతి హి సాలోక్యాదికం సర్వం సంపన్నమేవేతి సాలోక్యాదే స్సాయుజ్యాంతర్భూతత్వం యుక్తం, దేవతాంతరప్రాప్తౌ హి సాలోక్యాది భేదావాప్తిః, బ్రహ్మప్రాప్తౌ తు సాయుజ్యాంతర్భూతత్వేనైవ సాలోక్యాదిప్రాప్తి రితి విశేషః,

దీయమానం న గృహ్ణంతి జనా మత్సేవనం వినా. ౧౩

స ఏవ భక్తియోగాఖ్య ఆత్యంతిక ఉదాహృతః,
యేనాతివ్రజ్య త్రిగుణా న్మద్భావా యోపపద్యతే. ౧౪

నిషేవితా నిమిత్తేన స్వధర్మేణ మహీయసా,
క్రియాయోగేన శస్తేన నాతిహింస్రేణ నిత్యశః. ౧౫

మద్ధిష్ణ్యదర్శనస్పర్శపూజాస్తుత్యభివందనైః,
భూతేషు మద్భావనయా సత్త్వేనాఽసంగమేన చ. ౧౬

మహతాం బహుమానేన దీనానా మనుకమ్పయా,

యద్వా, భగవత్ప్రాప్తా వపి శ్రీవిష్ణులోకాదిషు ద్వారకాది ష్వివ తథావిధభేదోఽస్తీతి తదపేక్షిణాం ప్రాప్యభేద ద్యోతనాయ పృథక్ నిర్దేశః, యదాహుః "లోకేషు విష్ణో ర్నివసంతి కేచి త్సమీప మృచ్ఛంతి చ కేచిద న్యే అన్యేతు రూపం సదృశం భజంతే సాయుజ్య మన్యే స తు మోక్ష ఉక్తః" ఇతి, తస్మా, న్ముక్తౌ ఫల తారతమ్యేఽఽశంకా న కార్యా. ౧౩

అస్య భక్తియోగస్య లక్షణ ముపసంహరతి (స ఏవేతి.) యేన, త్రిగుణాన్ సత్త్వాదీ, నతిక్రమ్య, ప్రకృతిసంబంధనిర్ముక్త ఇత్యర్థః. అనేన నిర్గుణస్యేతి పూర్వ ముక్తం. నిర్గుణత్వం స్పష్టీకృతం. మద్భావాయి మత్స్వభావాయ మత్సామ్యాపత్తయ ఇత్యర్థః, ఉపపద్యతే యోగ్యో భవతి. స ఏవ. భక్తియోగః. ఆత్యంతికః చరమకాష్ఠాం గత ఇత్యుదాహృతః, మత్స్వభావాపత్తిరూపఫలావ్యవహితసాధనత్వ దశైవ నవమస్య భక్తియోగస్య స్వరూప ముదాహృత మిత్యర్థః. ౧౪

తస్య సాధనాన్యాహ పంచభిః. నిషేవితేనాఽనుష్ఠితేన, అనిమిత్తేన ఫలాభిసంధిరహితేన, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ, మహీయసా అంగానాం మధ్యే బలవత్తరేణ, శస్తేన ప్రశస్తేన, క్రియాయోగేన, పంచరాత్రాద్యుక్తపూజాయోగేన. ౧౫

మద్ధిష్ణ్యం మత్ప్రతిమాయతనాది, స్తస్య, దర్శనాదిభిః భూతేషు మద్భావనయా మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా, సత్త్వేన ధైర్యేణ, అసంగమేన వైరాగ్యేణ. ౧౬

మహతాం స్వాధికానాం, బహుమానేన, దీనానాం స్వాపేక్షయాఽధమానా. మనుకమ్పయా,

మైత్ర్యా చైవాత్మతుల్యేషు యమేన నియమేన చ. ౧౭

ఆధ్యాత్మికానుశ్రవణా న్నామసంకీర్తనేన చ,
ఆర్జవే నార్యసంగేన నిరహంక్రియయా తథా. ౧౮

మద్ధర్మిణో గుణై రేతైః పరిసంశుద్ధ ఆశయః,
పురుషస్యాఽంజసాభ్యేతి శ్రుతమాత్రగుణం హి మామ్. ౧౯

యథా వాతరథో ఘ్రాణ మావృంక్తే గంధ ఆశయాత్,
ఏవం యోగరతం చేత ఆత్మాన మవికారి యత్. ౨౦

అహం సర్వేషు భూతేషు భూతాత్మాఽవస్థిత స్సదా,

విషయే షష్ఠీ, ఆత్మతుల్యేషు, మైత్ర్యా. తథా చ వక్ష్యతి "గుణాధికా న్ముదం లిప్సే దనుక్రోశం గుణాధమాత్. మైత్రీం సమానా దన్విచ్ఛే న్న తాపై రభిభూయత" ఇతి. యమేన, నియమేన చ. ఇద మాసనాదీనా మప్యుపలక్షణమ్. ౧౭

ఆధ్యాత్మికస్య వేదాంతశాస్త్రస్యాఽనుశ్రవణా దార్జవేన మనోవాక్కాయానామైకరూప్యేణ. ఆర్యసంగేన సత్సంగేన, నిరహంక్రియయా దేహాత్మాభిమానాదిరాహిత్యేనే, ఏతై ర్గుణై, ర్మద్ధర్మిణః భగవద్ధర్మానుష్ఠాతుః పురుషస్యాఽఽశయ శ్చిత్తం పరిసంశుద్ధః నిర్మలః, శ్రుతమాత్రః గుణః యస్య తం, మాం, అంజసా అప్రయత్నేన, అభ్యేతి, మద్గుణశ్రవణమాత్రేణ మయ్యాసక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౮-౧౯

ప్రయత్నం వినైవాఽభ్యేతీత్యత్ర దృష్టాంతః (యథేతి.) వాతః వాయుః రథః ప్రాపకో యస్య స. గంధః. ఆశ్రయా త్పుష్పాదే స్సకాశాత్. ఘ్రాణేంద్రియం ప్రత్యయత్నేనైవ, ఆవృంక్తే ప్రాప్నోతి. ఏవం. యోగరథం, అత ఏవాఽవికారి, యచ్చేత, స్త, దాత్మానం. మా, మావృంక్తే. ఆత్మసాత్కరోతీత్యర్థః. ౨౦

ఏవం నిర్గుణభక్తియోగస్య సాంగస్య స్వరూప మభిదాయ త మేవ ప్రస్తోష్యన్, తామసాదిభక్తియోగా న్నిందతి (అహ మితి షడ్భిః.) యోఽహం, సదా, సర్వేషు భూతేషు, భూతాత్మాఽ

త మవజ్ఞాయ మాం మర్త్యః కురుతేఽర్చావిడమ్బనమ్. ౨౧

యో మాం సర్వేషు భూతేషు సంత మాత్మాన మీశ్వరమ్,
హిత్వాఽర్చాం భజతే మౌఢ్యా ద్భస్మన్యేవ జుహోతి సః. ౨౨

ద్విషతః పరకాయే మాం మానినో భిన్నదర్శినః,
భూతేషు బద్ధవైరస్య న మనశ్శాంతి మృచ్ఛతి. ౨౩

అహ ముచ్చావచై ర్ద్రవ్యైః క్రియయోత్పన్నయాఽనఘే,
నైవ తుష్యేఽర్చితోఽర్చాయాం భూతగ్రామావమానినః. ౨౪

అర్చాదా వర్చయే త్తావ దీశ్వరం మాం స్వధర్మదృక్,

వస్థితః. భూతానా మాత్మని ప్రత్యగాత్మ న్యవస్థితః అంతరాత్మతయాఽవస్థితః, తం, మా. మవజ్ఞాయ అభిభూయ, అజ్ఞాత్వేత్యర్థః. మర్త్య స్సంసారీ, అర్చాయాం పూజాయాం, విడమ్బనం కురుతే, ఈశ్వరత్వ మిహ పుష్కల మితి జ్ఞానరహితానా మర్చనం విడమ్బన మిత్యుచ్యతే, న త్వవతార ప్రభావతిరస్కార ఇహ క్రియతే. ౨౧

ఏతదేవ స్పష్టయతి. (యో మా మితి.) సర్వేషు భూతేషు. ఆత్మానం సంతం అంతరాత్మ తయాఽవస్థితం, మాం, హిత్వా. హి గతౌ, అజ్ఞాత్వేత్యర్థః. అర్చాంభజతే య, స్స భస్మన్యేవ జుహోతి ఈశ్వర ఇహ స్థిత ఇతి జ్ఞానరహితానా మర్చనాదికం భస్మహుతం అతోఽర్చావతారే పరత్వం జ్ఞాతవ్య మిత్యర్థః. అన్యథా "మద్దర్శనస్పర్శ, పశ్యంతి మే రుచిరాణి. అతో రూపాణి దివ్యాని వరప్రదానీ" త్యాదిప్రాకరణికగ్రంథవిరోధాత్. ౨౨

మానినో దేహాత్మాభిమానినః, అత ఏవ, పరకాయే, మాం ద్విషతః, భిన్నదర్శినః అర్చాదౌ భేదదర్శినః. భూతేషు బద్ధవైరస్య, మన, శ్శాంతిం ఋచ్ఛతి న ప్రాప్నోతి. ౨౩

హేఽనఘే, ఉచ్చావచై ర్ద్రవ్యైః రుత్పన్నయా అనుష్ఠితయా. క్రియయా పూజయా, అర్చాయా. మర్చితోప్యహం, భూతసమూహావమానినః. నైవ తుష్యే న తుష్టోస్మి. ౨౪

అతః, స్వహృది, సర్వభూతేషు చ. అవస్థిత, మీశ్వరం. మాం, యావ న్న వేద, తావత్.

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

యావన్న వేద స్వహృది సర్వభూతేష్వవస్థితమ్. ౨౫

ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరోత్యంతరోదరమ్,
తస్య భిన్నదృశో మృత్యుర్విదధే భయ ముల్బణమ్. ౨౬

అథ మాం సర్వభూతేషు భూతాత్మానం కృతాలయమ్,
అర్హయే ద్దానమానాభ్యాం మైత్ర్యాఽభిన్నేన చక్షుషా. ౨౭

జీవా శ్శ్రేష్ఠా హ్యజీవానాం తతః ప్రాణభృత శ్శుభే,
తత స్సచిత్తాః ప్రవరా స్తత శ్చేంద్రియవృత్తయః. ౨౮

స్వధర్మదృక్ స్వధర్మనిష్ఠః, అర్చాదా. వర్చయేత్, అర్చాదావర్చనం హృత్పద్మే సాక్షాత్కారసాధనం. అత స్తత్సిద్ధితః ప్రాగర్చాయా మర్చనవిచ్ఛేదో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ౨౫

(ఆత్మన ఇతి.) స్వాత్మనః. పరస్యాపి. ఉదరం, ఉత్ అపి, అరం అల్పం ఈషదపీత్యర్థః. అంతరాభేదం, యః కరోతి, బ్రహ్మాత్మకానాం సర్వేషాం జీవానాం జ్ఞానైకాకారతయా సామ్యే సతి కర్మాయత్తదేవాదిశరీరకృతవైచిత్ర్య మాత్మగతత్వేన యోఽనుసంధత్తే, తస్య భిన్నదృశః, మృత్యుర్యమః, ఉల్బణం భయం విధత్తే, స నరకపాతీత్యర్థః. ౨౬

నిర్గుణస్యాఽనుష్ఠానప్రకార మాహ- అథ అత, స్సర్వేషు భూతేషు, కృతాలయం కృతావాసం, తత్ర హేతుః, భూతాత్మానం, భూతశబ్దో దేవాదిదేహవిశిష్టజీవపర్యంతః, తస్య తత్త్రైవ స్వారస్యాత్, తేషామాత్మాన మంతర్యామిణం, మాం అభిన్నేన సమేన, చక్షుషా జ్ఞానేన, మైత్ర్యా, దానమానాభ్యాం చాఽర్హయేత్, స్వాధికేషు బహుమానం, సమేషు మైత్రీ, అధమేషు దానం. సర్వేషు జ్ఞానైకాకారత్వ బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధాన మవిశేషేణ కర్తవ్యమిత్యర్థః, మా మర్హయే దిత్యనేన, మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా భూతేషు కృతం దానాదికం మత్సంతోషకర మిత్యుక్తం భవతి. ౨౭

అథ భూతేషు యథోత్తరం దానమానాద్యతిశయః కర్తవ్య ఇతి వక్తుం నిర్గుణభక్తస్య సర్వోత్తమత్వం చ వక్తుం భూతానాం తారతమ్య మాహ సార్ధై షడ్భిః, జీవంతీతి జీవాః. సర్గప్రలయాంతరకాలస్థితిజీవనా శ్శరీరిణః, తే, పృథివ్యాద్యచేతనేభ్యః, శ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః, అజీవానా

తత్రాపి స్పర్శవేదిభ్యః ప్రవరా రసవేదినః,
తేభ్యో గంధవిద శ్శ్రేష్ఠా స్తత శ్శబ్దవిదో వరాః. ౨౯

రూపభేదవిద స్తత్ర తత శ్చోభయతోదతః,
తేషాం బహుపదా శ్శ్రేష్ఠా శ్చతుష్పాదా స్తతో ద్విపాత్. ౩౦

తతో వర్ణా శ్చ చత్వార స్తేషాం బ్రాహ్మణ ఉత్తమః,
బ్రాహ్మణే ష్వపి వేదజ్ఞో హ్యర్థజ్ఞో హ్యధిక స్తతః. ౩౧

అర్థజ్ఞా త్సంశయచ్ఛేత్తా తత శ్శ్రేయాన్ స్వకర్మకృత్,
ముక్తసంగ స్తతో భూయా నదోగ్ధా ధర్మ మాత్మనః,
తస్మా న్మయ్యర్పితాశేషక్రియార్థాత్మా నిరంతరః. ౩౨

మిత్యపాదానస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. తత్రాపి. ప్రాణభృతః ప్రాణవంతః, హేఽశుభే. తత, స్సచిత్తాః జ్ఞానవంతః, ప్రవరాః, తత స్తేభ్యః. ఇంద్రియవృత్తయః, ఇంద్రియాణాం వృత్తయో యేషు తే వృక్షాదయః, వృక్షాణా మపీంద్రియవృత్తయః సూక్ష్మ స్సంత్యేవ, తథాహి మహాభారతే స్మర్యతే "తస్మా త్పశ్యంతి పాదపా, స్తస్మా జ్జిఘ్రంతి పాదపా" ఇతి తేభ్య స్స్పర్శవేదినః స్పర్శవేదిత్వాద్యవాంతరభేదా స్తిర్యక్షు ద్రష్టవ్యాః, స్వభావా దు స్పర్శనేంద్రియవృత్తి రేవ, తేభ్య స్స్పర్శవేదిభ్యః. రసనేంద్రియవృత్తయో మత్స్యాదయ శ్శ్రేష్ఠాః, గంధవిదో భ్రమరాదయః, శబ్దవిద స్సర్పాదయః, రూపవిదః కాకాదయః, తేభ్య ఉభయతోదతః, తేభ్యో, బహుపదాః. తేభ్య శ్చతుష్పాదః, తతో ద్విపాత్ మనుష్యః ద్విపాత్స్వపి చత్వారో బ్రాహ్మణాదయో వర్ణాః, వర్ణానాం మధ్యే బ్రాహ్మణః, బ్రాహ్మణేష్వపి వేదాధ్యాయీ, తతోపి వేదార్థజ్ఞః, అర్థజ్ఞా దపి సంశయచ్ఛేత్తా మీమాంసకః. తతోపి కేవలా త్స్వకర్మకృత్. తతో ముక్తసంగః, భూయాన్ శ్రేష్ఠః, తస్య లక్షణం. మాత్మనో ధర్మ మదోగ్ధా, నిష్కామ ఇత్యర్థః, తస్మా దపి. మయి అర్పితాశేషక్రియార్థాత్మా అర్పితాః అశేషాః క్రియార్థాః క్రియాఫలాని. ఆత్మా దేహః, స్వాత్మా చ, యేన సః "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" త్యుక్తరీత్యా న్యస్తాత్మరక్షాభర ఇత్యర్థః, అత ఏవ, నిరంతరః వ్యవధానరహితః "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మిత్యుక్తరీత్యా మమాఽఽత్మ త్వేనాఽభిమత ఇత్యర్థః. ఏతస్మా, త్పశ్చి, న్నాధికోస్తీత్యాహ (మయీతి) మయి శేషిణి రక్షకే అంతర్యామిణి. అర్పితాత్మనః, న్యస్తాత్మ రక్షాభరస్య, మయి ప్రయోజకకర్తరి క్రియాఫలప్రదే, సంన్యస్తం కర్మ యేన సః "మయి సర్వాణి కర్మాణి సంన్యస్యాఽధ్యాత్మచేతసా నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వే" త్యుక్తరీత్యా, సర్వేషా మాత్మనా మాత్మభూతే

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

మయ్యర్పితాత్మనః పుంసో మయి సంన్యస్తకర్మణః,
న పశ్యామి పరం భూత మకర్తు స్సమదర్శనాత్. ౩౩

మనసైతాని భూతాని ప్రణమే ద్బహు మానయన్,
ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టో భగవానితి. ౩౪

భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ మయా మానవ్యుదీరితః,

సర్వక్రియాప్రవర్తకే మయ్యేవాఽనుసంహితక్రియాకర్తృత్వా దిత్యర్థః. అత ఏవాఽకర్తు స్స్వస్మిన్ కర్తృత్వాభిమానరహితాత్. సమదర్శనాత్ చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగ ద్బ్రహ్మాత్మక మిత్యేవం విధజ్ఞానవతః, పర ముత్కృష్టం, భూతం, న పశ్యామి. ౨౮-౩౩

సమదర్శన మేవ స్పష్టయ న్నాహ (మనసేతి.) ఈశ్వరో భగవాన్ జీవకలయా, పరికలనం కలా అంతఃప్రవేశనం, జీవానాం కలయా జీవాంతర్యామితయేత్యర్థః, ప్రవిష్ట ఇతి, మనసా బుద్ధ్యా ఏతాని చరాచరాణి భూతాని, బహుమానయన్, ప్రణమేత్. ౩౪

ఏవం సాంగస్య సావాంతరభేదస్య భక్తియోగస్య స్వరూపం ప్రతిపాదితం, తదంగభూత ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానరూపజ్ఞానయోగశ్చ పూర్వ ముక్తః, ఇదానీం తయో రన్యతరోపి ముక్తిం సాధయతీతి వద న్నుపసంహరతి (భక్తియోగ శ్చేతి) హేమానవి, మయా. భక్తియోగః భగవదుపాసనాత్మకభక్తియోగ, స్తథా, యోగః ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుచింతనరూపో జ్ఞానయోగ శ్చ, ఉదీరితః కథితః. యయో ర్భక్తియోగయోగయో ర్మధ్యే, అన్యతరేణైవ పురుషః బ్రహ్మ ప్రేప్సుః పురుషం పరమపురుషం వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్. నను, పూర్వం జ్ఞానయోగస్య భక్తియోగాంగత్వ ముక్తం, అత్ర తు సాక్షాత్ జ్ఞానస్యైవ ముక్తిసాధనత్వ ముచ్యత ఇతి విరోధః, ఉచ్యతే, త్రివిధం హి ప్రత్యగాత్మోపాసనం, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మోపాసనం, భగవదుపాసనాంగతయా అప్రాధాన్యే నోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం చేతి, తత్రాద్యస్య, న భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వం "సర్వే చ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధ స్తు మోక్షభా"గితి తద్విషయస్య చ్యవనధర్మత్వోక్తేః, అప్రాధాన్యే నాత్మానుచింతనం తు భగవద్భక్తినిర్వర్తక మితి పూర్వ ముక్తం. ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మాత్మకప్రకృతి వియుక్తాత్మస్వరూపోపాసనం తు, సాక్షా దేవ ముక్తిసాధన మిత్యత్రోచ్యతే, తథాహి ఛాందోగ్యే పంచాగ్నివిద్యాయాం పరబ్రహ్మోపాసీనాన్ బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానం చోపాసీనాం శ్చ "తద్య ఇత్థం

యయో రేకతరేణైవ పురుషః పురుషం వ్రజేత్. ౩౫

ఏత ద్భగవతో రూపం బ్రహ్మణః పరమాత్మనః,
పరం ప్రధానం పురుషం దైవం కర్మ చ చేష్టితమ్. ౩౬

రూపభేదాస్పదం దివ్యం కాల ఇత్యభిధీయతే,
భూతానాం మహదాదీనాం యతో భిన్నదృశాం భయమ్. ౩౭

యోఽంతఃప్రవిశ్య భూతాని భూతై రత్త్యఖిలాశ్రయః,
సవిష్ణ్వాఖ్యోఽధియజ్ఞోసౌ కాలః కలయతాం ప్రభుః. ౩౮

విదు ర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇతి నిర్దిశ్య "తేఽర్చిష మభిసంభవంతీ" త్యర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తి రామ్నాయతే. ౩౫

అథ "ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీ" రితి ప్రశ్నస్యోత్తరాధ్యాయత్రయేణోత్తరం వివక్షుః కాలస్యేశ్వరరూపస్యేతి ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ యావ దధ్యాయపరిసమాప్తి (ఏత దితి.) ప్రధానం ప్రకృతిః పురుషో జీవః దైవ మీశ్వరసంకల్పః, కర్మ అదృష్టం, ప్రధానాదిభ్యః పరమిత్యర్థః, దైవకర్మాత్మచేష్టిత మితి పాఠే దైవకర్మాత్మవస్తుస్వభావానుగుణచేష్టితం, ప్రధానపురుషాభ్యాం, పరం విలక్షణం, కాలాఖ్యం భగవత ఏతద్రూపం శరీర మభిధీయతే, భగవానేవ కాలశరీరకత్వేనా ఽవస్థిత ఇతి భావః, ప్రధానం పురుష మితి ఆర్షత్వా ద్విభక్తివ్యత్యయేన పంచమ్యర్థే ద్వితీయా. దైవం కర్మవిచేష్టిత మితి పాఠే, కర్మణా విచేష్టితం సంసృతిలక్షణం యస్మా, త్త త్ప్రధానాదిభ్యః పరం భగవతో రూపం కాల ఇత్యర్థః, కాలప్రేరితకర్మకృతా హి సంసృతిః పున ర్భగవదాత్మకం కాలం విశినష్టి. మహదాదీనాం భూతానాం రూపభేదాస్పదం రూపవిశేషహేతుః పరిణామహేతుః కాల ఇత్యర్థః. ఉక్తం హి "కాలా ద్గుణవ్యతికర" ఇతి వక్ష్యతే చ "గుణవ్యతికరః కాల" ఇతి భిన్నదృశాం సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారే ఆత్మని దేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యం పశ్యతాం దేహాత్మాభిమానినా మిత్యర్థః. యతః కాలరూపా ద్భగవతః భయం జన్మమరణాదిభయం, భవతి, యః కాలరూపీ భగవాన్, అంతఃప్రవిశ్య, భూతై రేవ, భూతా న్యత్తి అభిసంహరతి, అసౌ కాలః యోఽఖిలాశ్రయః అఖిలాధారో, విష్ణ్వాఖ్యో భగవాన్, స ఏవ, శరీరశరీరిభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం, పూర్వ "మేత ద్భగవతో రూప" మితి వ్యధికరణనిర్దేశేనాఽత్ర సామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ శరీరాత్మభావస్య నియతత్వం వివక్షితం, శరీరవాచిశబ్దేన శరీరిపర్యంతబోధన మాకృత్యధికరణసిద్ధ మిత్యన్యత్ర విస్తరః, అధియజ్ఞః యజ్ఞాత్మకః, కాలే హి కర్మ చోద్యతే, కలయతాం సర్వం స్వవశీకుర్వతాం బ్రహ్మాదీనా మపి, ప్రభుః స్వవశీకర్తా. ౩౬—౩౮

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

న చాస్య కశ్చి ద్దయితో న ద్వేష్యో న చ బాంధవః,
ఆవిశ త్యప్రమత్తోఽసౌ ప్రమత్తం జన మంతకృత్. ౩౯

యద్భయా ద్వాతి వాతోయం సూర్య స్తపతి యద్భయాత్,
యద్భయా ద్వర్షతే దేవో భగణో భాతి యద్భయాత్. ౪౦

యద్వనస్పతయో భీతా లతా శ్చౌషధిభి స్సహ,
స్వే స్వే కాలేఽభిగృహ్ణంతి పుష్పాణి చ ఫలాని చ. ౪౧

స్రవంతి సరితో భీతా నోత్సర్పత్యుదధి ర్యతః,
అగ్ని రిన్ధే సహగిరి ర్భూ ర్న మజ్జతి యద్భయాత్. ౪౨

నభో దదాతి శ్వసతాం మార్గం యన్నియమా దధః,
లోకం స్వదేహం తనుతే మహా న్సప్తభి రావృతమ్. ౪౩

అస్య కాలాత్మనో భగవతః కశ్చి త్ప్రియో, ద్వేష్యో, బాంధవో వా న విద్యతే. స్వయ మప్రమత్తోఽసౌ కాలాత్మకో భగవాన్, ప్రమత్తం జనం అంతకృత్సంహర్తా స న్నావిశతి పరిచ్ఛినత్తి. ౩౯

యద్భయాత్ యస్య కాలాత్మనో భగవతో భయాత్, వాతో వాతి ప్రసరతి "భీషాఽస్మా ద్వాతః పవత" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః. దేవః పర్జన్యః గణో నక్షత్రగణః, యతో భీతా స్సరిత స్రవంతి, యతో భీత, ఉదధి స్సముద్రః, నోత్సర్పతి నపృథివీం ప్లావయతి. యతో భీతోఽగ్ని. రిన్ధే, దీప్యతి, సహ గిరిభి ర్భూ ర్న నిమజ్జతి, అదో నభః, యన్నియమనాత్. శ్వసతాం ప్రాణినాం, మార్గ మవకాశం, దదాతి మహా న్మహతా మపి మహత్తమః, కాలాత్మకో భగవాన్, సప్తభిః పృథివ్యాదిసప్తా వరణైః, ఆవృతం, స్వదేహం స్వశరీరభూతం బ్రహ్మాండం, తనుతే ఉత్పాదయతి. యద్వా. యన్ని యమనా దిత్యనువర్తతే, మహాన్ మహత్తత్వం. సప్తభిః పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారేంద్రియైః, రావృతం, స్వదేహం స్వపరిణామరూపం జగత్తనుతే విస్తారయతి. యద్వా సప్తభిః, ధాతుభి రావృతమ్. ౪౦–౪౩

గుణాభిమానినో దేవా స్సర్గాది ష్వస్య యద్భయాత్,
వర్తంతేఽనుయుగం యేషాం వశ ఏత చ్చరాచరమ్. ४४

సోఽనంతోఽంతకరః కాలోఽనాది రాదికృ దవ్యయః,
జనం జనేన జనయ న్మారయ న్మృత్యునాఽంతకం. ४५

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

గుణాభిమానినః రజస్తమోగుణప్రధానా, దేవాః బ్రహ్మాదయః, అస్య విశ్వస్య సర్గాదిషు సృష్ట్యాదిషు, అనుయుగం ప్రతికల్పం, వర్తన్తే యేషాం దేవానాం వశే, ఏతచ్చరాచరాత్మకం జగద్వర్తతే చరాచరాత్మకం జగ త్స్వవశీకుర్వంతో బ్రహ్మాదయోఽపి కాలాత్మనో భగవతో భయా త్స్వవ్యాపారేషు జాగరూకా వర్తంత ఇత్యర్థః. ४४

సః కాలాత్మా భగవాన్, అనంతః అన్యేనాపరిచ్ఛిన్నః, జనేన పిత్రాదినా, జనం పుత్రాదిం జనయన్ ఆదికృత్, మృత్యునా మృత్యో రపి మృత్యునా స్వేన అంతకం మృత్యు మపి, మారయన్, అంతకరః స్వయం త్వనాది రనంతోఽవ్యయ ఇత్యర్థః. ४५

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశో ఽధ్యాయః

శ్రీకపిల ఉవాచ—

తస్యైతస్య జనో నూనం నాయం వేదోరువిక్రమమ్,
కాల్యమానోఽపి బలినా వాయో రివ ఘనావలిః. ౧

యం య మర్థ ముపాదత్తే దుఃఖేన సుఖహేతవే,
తం తం ధునోతి భగవా న్పుమాన్ శోచతి యత్కృతే. ౨

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం "కాలస్యేశ్వరరూపస్యే"తి ప్రశ్నో త్తర ము క్తం, అథ కాలప్రభావవర్ణనపూర్వకప్రాప్య భూతపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తువై తృష్ణ్యరూపవై రాగ్యరూపోపాసనారమ్భాభ్యర్థితోపాయసిద్ధ్యర్థ, మిహాఽ ముత్ర సంచరతో జీవస్య గర్భజన్మబాల్యకౌమారపాగండయౌవనజరామరణజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తి మూర్ఛాదిషు క్లేశాన్ "ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీ" రితి పృష్టా నేవ ప్రపంచయ త్యధ్యాయత్రయేణ కపిలః. తత్ర జీవా స్త్రివిధాః, కేచన ఇష్టాపూర్తదత్తాద్యకారిణః కేవలపాపకర్మాణః, అన్యే పునరిష్టాదికారిణః పుణ్యకర్మాణః, అపరే త్విష్టాదిపూర్వబ్రహ్మోపాసకాః, తత్ర కేవలేష్టాదికారిణాం భగవదుపాసకానాం చ యావజ్జీవం స్వానుష్ఠేయపరాణాం ధూమాద్యర్చిరాదిగతిభ్యాం చంద్రమస స్థానం భగవల్లోకం చ ప్రాప్తానాం తత్ర భోగానుభవం తత్ర భగవంతం ప్రాప్తానా మపునరావృత్తిః చంద్రమస స్థానం ప్రాప్తానాం తు పున రావృత్తి రితి ద్వాత్రింశేనాఽధ్యాయేన వక్ష్య, న్ననిష్టాదికారిణాం కేవల పాపకారిణాం యావద్దేహ మధర్మేణ దేహకళత్రపుత్రాదిపోషణరతిం తద్ధేతుకక్లేశాన్, తతో మృతానాం యమయాతనానుభవప్రకారం పున ర్గర్భజన్మాదిక్లేశానుభవప్రకారం చోపపాదయత్యధ్యాయద్వయేన (తస్యేతి.) తస్య భగవదాత్మకస్య ఏతస్య ప్రకృతస్య, బలినః కాలస్య, ఉరువిక్రమ మయం జనః, కాల్యమానోఽపి స్వయం తేన పరిచ్ఛిద్యమానోఽపి న వేద, నూనం ధ్రువం. వాయో ర్విక్రమం యథా మేఘపంక్తి ర్న వేద. ౧

విక్రమ మేవాహ (యం య మితి.) అయం పుమాన్, దుఃఖేన ప్రయాసేన సుఖహేతవే సుఖార్థం యం య మర్థ ముపాదత్తే సంపాదయతి, తం త మర్థం, కాలాత్మకో భగవాన్ ధునోతి విహతం కరోతి, యత్కృతే యదర్థనిమిత్తం, పుమాన్ శోచతి ౨

యదధ్రువస్య దేహస్య సానుబంధస్య దుర్మతిః,
ధ్రువాణి మన్యతే మోహా ద్గృహక్షేత్రవసూని చ. ౩

జంతు ర్వై భవ ఏతస్మి న్యాం యాం యోని మనువ్రజేత్,
తస్యాం తస్యాం న లభతే నిర్వృతిం న విరజ్యతే. ౪

నరకస్థోఽపి దేహం వై న పుమాం స్త్యక్తు మిచ్ఛతి,
నారక్యాం నిర్వృతౌ సత్యాం దేవమాయావిమోహితః. ౫

ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు,
నిరూఢమూలహృదయ మాత్మానం బహుమన్యతే. ౬

దందహ్యమానసర్వాంగ ఏషా ముద్వహనాదినా,
కరో త్యవిరతం మూఢో దురితాని దురాశయః. ౭

శోకే హేతుః య ద్యస్మా, త్సానుబంధస్య కళత్రాదిసహితస్య, అధ్రువస్య దేహస్య సంబంధీని గృహాదీని, వసు ధనం. అను క్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. దుర్మతి, రయం జనః, మోహాత్, ధ్రువాణి, మన్యతే అత స్తద్విహతౌ శోచతీత్యర్థః. ౩

దుర్మతిత్వం దర్శయ న్యౌవనజరయోః శోకం ప్రపంచయతి (జంతు రితి చతుర్దశభిః) ఏతస్మిన్ భవే సంసారే అయం జంతుః జీవః యాం యాం దేవమనుష్యాదియోనిం ప్రాప్నుయా, త్తస్యాం తస్యాం యోనౌ నిర్వృతిం సుఖం, న లభతే, న విరజ్యతే న విరక్తో భవతి చ. ౪

నరకస్థోఽపి పుమాన్, భగవన్మాయావిమోహితః, నారక్యాం నరకాహారాదిభి ర్జాతాయాం, నిర్వృతౌ సత్యాం, దేహం నారకదేహ మపి త్యక్తుం, నేచ్ఛతి. ౫

ఆత్మా దేహః అగారం గృహం, ద్రవిణం ధన, మాత్మాదిషు, నిరూఢమూలం ప్రసృతమనోరథం, హృదయం, యస్య సః, ఆత్మానం, బహుమన్యతే శ్లాఘతే. ౬

ఏషాఽమాత్మాదీనా, ముద్వహనాదినా పోషణచింతయా, పరిత ప్తసర్వాంగః, అత ఏవ, మూఢః, దురాశయః దుష్టచిత్తః, దురితాన్యేవాఽవిరతం కరోతి. ౭

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

ఆక్షిప్తాత్మేంద్రియ స్స్త్రీణా మసతీనాం చ మాయయా,
రహో రచితయాఽఽలాపై శ్శిశూనాం కలభాషిణామ్. ౮

గృహేషు కూటధర్మేషు దుఃఖతన్త్రే ష్వతంద్రితః,
కుర్వన్ దుఃఖప్రతీకారం సుఖవ న్మన్యతే గృహీ. ౯

అర్థై రాపాదితై ర్గుర్వ్యా హింసయేత స్తత శ్చ తాన్,
పుష్ణాతి యేషాం పోషేణ శేషభు గ్యాత్యధ స్స్వయమ్. ౧౦

వార్తాయాం లుప్యమానాయా మారబ్ధాయాం పునః పునః,
లోభాభిభూతో నిస్సత్వః పరార్థే కురుతే స్పృహామ్. ౧౧

దురాశయత్వ మాహ. అసతీనాం పుంశ్చలీనా మపి. స్త్రీణాం, మాయయా రహసి రచితయా, సమ్భోగాదిరూపయా మాయయా, కలభాషిణాం మధురభాషిణాం, శిశూనా, మాలాపై శ్చ, ఆక్షిప్తాని ఆసక్తాని ఆత్మేంద్రియాణి సమనస్కానీంద్రియాణి, యస్య సః. ౮

గృహీ గృహాశ్రమీ కూటా అవిచాల్యా ధర్మా, యేషు, దుఃఖప్రధానేషు, గృహేషు, అతంద్రితో. దుఃఖప్రతీకారం దుఃఖనివృత్తికర మివ, కించి త్కర్మ, కుర్వన్, తత్సుఖ మివ మన్యతే. ౯

ఇత స్తతః గుర్వ్యా బహులయా, హింసయా హింసాదినా ఉపాయేనాఽఽపాదితై స్సంపాదితై, రర్థై ర్విత్తాదిభిః, తాన్ పుత్రకళత్రాదీన్, పుష్ణాతి, యేషాం పుత్రాదీనాం పోషేణ, శేషభుక్, తత్పోషణోపయుక్తావశిష్ట మనుభవన్, లేశోపి తస్య దుర్లభ ఇతి భావః, స్వయం, అధః నిరయే యాతి. ౧౦

వార్తాయాం జీవికాయాం, పునః పున రారబ్ధాయాం, లుప్యమానాయాం దైవేన విహతాయాం సత్యాం, లోభేనాఽభిభూతః వ్యాప్తః, నిస్సత్వః అశక్తః, పరార్థే పరస్వే, స్పృహాం కురుతే. ౧౧

కుటుంబభరణాకల్పో మందభాగ్యో వృథోద్యమః,
క్రియావిహీనః కృపణో ధ్యాయన్ శ్వసతి మూఢధీః. ౧౨

ఏవం స్వభరణాకల్పం తత్కళత్రాదయ స్తథా,
నాద్రియంతే యథాపూర్వం కీనాశా ఇవ గోజరమ్. ౧౩

తత్రాప్యజాతనిర్వేదో భ్రియమాణ స్స్వయం భృతైః,
జరయోపాత్తవైరూప్యో మరణాభిముఖో గృహే. ౧౪

ఆస్తేఽవమత్యోపన్యస్తం గృహపాల ఇవాఽఽహరన్,
ఆమయా వ్యప్రదీప్తాగ్ని రల్పాహారోఽల్పచేష్టితః. ౧౫

వాయునోత్క్రామితోత్తారః కఫసంరుద్ధనాడినా,
కాసశ్వాసకృతాయాసః కంఠే ఘురఘురాయతే. ౧౬

కుటుమ్బభరణే, అకల్పః అసమర్థః, మందభాగ్యః భాగ్యహీనః, అతఏవ, వృథోద్యమః వ్యర్థప్రయత్నః, క్రియావిహీనః సత్క్రియారహితః, కృపణో దీనః. ధ్యాయన్ వృథా చింతయన్. మూఢధీ శ్వసతి, ౧౨

ఏవం స్వభరణే హ్యశక్తం, తత్కళత్రాదయః, పూర్వం కుటుమ్బపోషణదశాయాం, యథా ఆద్రియంతే తథా నాద్రియంతే నాదరం కుర్వంతి, యథా గోజరం వృద్ధబలీవర్దం, కీనాశాః కృషీవలాః నాద్రియంతే తద్వత్, గోరజ మితి పాఠాంతరం. తదా, యథా గాం హిత్వా, అజం నేచ్ఛంతి, తద్వ దిత్యర్థః. ౧౩

తత్రాపి అనాదరణేఽపి, అజాతనిర్వేదః అనుత్పన్నపరితాపః. స్వయ మాత్మనా పూర్వం, భృతైః పుష్టైః, భ్రియమాణః పోష్యమాణః జరయా, ఉపాత్తం ప్రాప్తం వైరూప్యం. పలితవలితాది, యస్య సః మరణాయాఽభిముఖః, గృహే ఆస్తే, అవమత్యా, ఉపన్యస్తం పరిభవపూర్వక మగ్రే పాతిత మన్నాదికం. గృహపాలః శ్వేవ, ఆహరన్ అదన్ ఆమయావీ రోగీ అప్రజ్వలితజాఠరాగ్నిః, అత ఏవాల్పాహారః అత ఏవాల్పం చేష్టితం వ్యాపారో యస్య సః, కఫేన, శ్లేష్మణా సంరుద్ధాః నాడయః యస్య తేన, వాయునా కఫనిరుద్ధనాడీరూపమార్గేణ వాయునా, ఉత్క్రామితే బహి ర్నిర్గమితే, తారే నేత్రే యస్య, కాసశ్వాసాభ్యాం, కృత ఆయాసో యస్య సః, కణ్ఠే, ఘురఘురాయతే ఘురఘురశబ్దం కరోతి. ౧౪-౧౬

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

శయానః పరిశోచద్భిః పరివీత స్స్వబంధుభిః,
వాచ్యమానోఽపి న బ్రూతే కాలపాశవశం గతః ౧౭

ఏవం కుటుంబభరణవ్యాపృతాత్మాఽజితేంద్రియః,
మ్రియతే రుదతాం స్వానా మురువేదనయాఽస్తధీః. ౧౮

యమదూతౌ తదా ప్రాప్తౌ భీమౌ సరభసేక్షణౌ,
స దృష్ట్వా త్రస్తహృదయ శ్శకృ న్మూత్రం చ ముంచతి. ౧౯

యాతనాదేహ మావృత్య పాశై ర్బధ్వా గళే బలాత్,
నయతో దీర్ఘ మధ్వానం దండ్యం రాజభటా యథా. ౨౦

తయో ర్నిర్భిన్నహృదయ స్తర్జనై రాతవేపథుః,

శయానః పరిత, శ్శోచద్భిః, స్వజనైః పరివేష్టితః, వాచ్యమానోఽపి, సంబోధ్య. తాతేత్యాహూతోపి కించి దపి న బ్రూతే. యతః, కాలపాశవశం మృత్యుపాశవశం, గతః ప్రాప్తః ఏవం యౌవనజరయో ర్లేశా ఉక్తాః. ౧౭

అథ మరణక్లేశా నాహ ద్వాభ్యామ్. ఏవం కుటుమ్బభరణే, వ్యాపృతా వ్యాపారితాః ఆత్మానః దేహేంద్రియాణి యేన సః, అత ఏవ అజితేంద్రియః, ఉరువేదనయా బహులయా మరణవేదనయా, అస్తధీః నష్టమతిః, స్వానాం స్వబంధూనాం, రుదతాం సతాం, మ్రియతే. ౧౮

తదా మరణసమయే ప్రాప్తా వాగతౌ, సరభసం సక్రోధ, మీక్షణం, యయో స్తౌ, భీమౌ భయంకరౌ యమస్య దూతౌ, దృష్ట్వా, సః మ్రియమాణ, స్త్రస్తహృదయః. శకృన్మలం, మూత్రం చ ముంచతి. ౧౯

మృతస్య పుణ్యపాపాభ్యాం ద్వే గతీ. తత్ర పాపగతి మాహ యావదధ్యాయసమాప్తి. తౌ యమదూతౌ, మృతం యాతనాదేహే, ఆవృత్య నిరుధ్య, కణ్ఠే బలా త్పాశై ర్బధ్వా, దీర్ఘ, మధ్వానం, నయతః గమయతః, యథా లోకే దణ్డనార్హం రాజభృత్యా స్తద్వత్. ౨౦

తయో ర్దూతయో, స్తర్జనై, ర్నిర్భిన్నం హృదయం యస్య సః, అత ఏవ, సంజాత

పథి శ్వభి ర్భక్ష్యమాణ ఆర్తోఽఘం స్వ మనుస్మరన్. ౨౧

క్షుత్తృట్పరీతోఽర్కదవానలానిలైః సంతప్యమానః పథి తప్తవాలుకే,
కృచ్ఛ్రేణ పృష్ఠే కశయా చ తాడిత శ్చల త్యశక్తోఽపి నిరాశ్రమోదకే. ౨౨

తత్ర తత్ర పతన్ శ్రాంతో మూర్ఛితః పున రుత్థితః,
పథా పాపీయసా నీత స్తరసా యమసాదనమ్. ౨౩

యోజనానాం సహస్రాణి నవతిం నవ చాధ్వనః,
త్రిభి ర్ముహూర్తై ర్ద్వాభ్యాం వా నీతః ప్రాప్నోతి యాతనామ్. ౨౪

ఆదీపనం స్వగాత్రాణాం వేష్టయిత్వోల్ముకాదిభిః,
ఆత్మమాంసాదనం క్వాపి స్వకృత్తం పరతోపి వా. ౨౫

శరీరకమ్పః, పథి శ్వభి. ర్భక్ష్యమాణః దశ్యమానశరీరః. ఆర్త స్సన్, స్వీయ మఘం పాప మనుస్మరన్ చలతీతి ద్వితీయేనాఽన్వయః. ౨౧

క్షుత్తృడ్భ్యాం పరీతో వ్యాప్తః. తప్తాః వాలుకాః యస్మిన్, తస్మిన్ పథి సూర్యదావాగ్నిభ్యా మనిలేన చ సంతప్యమానః, పృష్ఠే కశయా చర్మమయ్యా రజ్వా. తాడితః, అశక్తో గన్తు మసమర్థోఽపి నిరాశ్రమోదకే, నిర్గతః. ఆశ్రమః విశ్రమాదిస్థాన, ముదకం చ యస్మిన్ తస్మిన్. పథి కృచ్ఛ్రేణాఽతి ప్రయాసేన చలతి. ౨౨

తమసా తమఃప్రచురేణ, తామసకర్మప్రాప్యేణ వా, పాపిష్ఠేన పథా మార్గేణ, యమసాదనం యమసన్నిధిం, ప్రతి నీతో భవతి. ౨౩

తత్రైవ విశేష మాహ- అధ్వన స్సంబంధినాం, యోజనానాం, నవతిం నవ చ సహస్రాణి, త్రిభి ర్ముహూర్తైః, పాపాధిక్యే, ద్వాభ్యాం ముహూర్తాభ్యాం వా, నీతః, యాతనాం ప్రాప్నోతి. ౨౪

యాతనా స్సంక్షేపతో దర్శయతి చతుర్భిః. ఉల్ముకాదిభి ర్వేష్టయిత్వా. స్వాంగానా, మాదీపనం ప్రజ్వాలనం, స్వేన కృత్తం ఛిన్నం, మన్యేన వా కృత్తం, య త్స్వమాంసం తస్యాదనం భక్షణమ్. ౨౫

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

జీవత శ్చాంత్రాభ్యుద్ధార శ్శ్వగృధ్రై ర్యమసాదనే,
సర్పవృశ్చికదంశాద్యై ర్దశద్భి శ్చాత్మవైశసమ్, ౨౬

కృంతనం చావయవశో గజాదిభ్యోఽభిదాపనమ్,
పాతనం గిరిశృంగేభ్యో రోధనం చామ్బుగర్తయోః. ౨౭

యస్తామిస్రాంధతామిస్రరౌరవాద్యా శ్చ యాతనాః,
భుంక్తే నరో వా నారీ వా మిథ స్సంగేన నిర్మితాః. ౨౮

అత్రైవ నరక స్స్వర్గ ఇతి మాతః ప్రచక్షతే,
యా యాతనా వై నారక్య స్తా ఇహాప్యుపలక్షితాః. ౨౯

ఏవం కుటుంబభరణ ఉదరంభర ఏవ వా,
విసృజ్యేహోభయం ప్రేత్య భుంక్తే తత్ఫల మీదృశమ్. ౩౦

యమసాదనే శ్వగృధ్రైః, జీవత ఏవ, స్వస్యాంత్రాణా, మభ్యుద్ధారః బహి ర్నిష్కాసనం దశద్భిః, సర్పాదిభి, రాత్మవైశసనం ఆత్మపీడామ్. ౨౬

అపయవశః కృంతనం ఛేదనం, గజాదిభ్యః భిదాపనం భేదప్రాపణం, అమ్బుగర్తయో ర్నిరోధన, మిత్యేవం రూపాః. ౨౭

యా శ్చ తామిస్రాదయః, పంచమే, విస్తరేణ వర్ణ్యమాణాః యాతనాః స్త్రీ, పురుషో వా, పరస్పరం, సంగేన, నిర్మితాః, సంపాదితాః, యాతనాః, భుంక్తే అనుభవతి. ౨౮

న చైతదసంభావిత మితి మంతవ్య మత్రాపి దృశ్యమానత్వా దిత్యాహ (అత్రైవేతి.) హేమాతః, స్వర్గో నరక శ్చాత్రైవ లోకే వర్తత ఇత్యాచక్షతే, నారక్యః నరకసంబంధిన్యో, యా యాతనా, స్తా, ఇహాప్యుపలక్షితాః, దృష్టా వై. ౨౯

ఏవం కుటుమ్బభరణః కుటుమ్బపోషణపరః, ఉదరంభర స్స్వదేహపోషణమాత్రపరో వా, ఉభయం కుటుమ్బం స్వదేహం చ విసృజ్య, ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య, ఈదృశం ఉక్తవిధం, కేవలకుటుమ్బపోషణాదిఫలం, భుంక్తే. ౩౦

ఏకః ప్రపద్యతేఽధ్వానం హిత్వేహ స్వకళేబరమ్,
కుశలేతరపాథేయో భూతద్రోహేణ యద్భృతమ్. ౩౧

దైవేనాసాదితం తస్య నిరయే శమలం పుమాన్,
భుంక్తే కుటుంబపోషస్య హృతవిత్త ఇవాఽఽతురః. ౩౨

కేవలేన హ్యధర్మేణ కుటుంబభరణోత్సుకః,
యాతి జీవోఽంధతామిస్రం చరమం తమసః పదమ్. ౩౩

అధస్తా న్నరలోకస్య యావతీ ర్యాతనా స్తుతాః,
క్రమశ స్సమనుక్రమ్య పున రత్రావ్రజే చ్ఛుచిః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం. తృతీయస్కంధే, త్రింశోఽధ్యాయః.

పాపార్జితం ధనం భుంజతే బహవః కర్తైవ నరకం యాతీత్యాహ (ఏక ఇతి,) భూతద్రోహేణ. య, ద్భృతం పుష్టం, తత్స్వకళేబరం, చే, హైవ. హిత్వా. కుశలా త్పుణ్యా, దితర త్పాపం, తదేవ, పాథేయం భోగ్యం యస్య సః, అధ్వానం నిరయమార్గ, మేక ఏవ ప్రపద్యతే. ౩౧

నను పాప మపి విహాయ గచ్ఛతు తత్రాహ (దైవేనేతి.) తస్య కుటుమ్బపోషణస్య. శమలం పాపం, దైవేనేశ్వరేణ, ప్రాపితం, నిరయే, పుమా న్భుంక్తే అపహృతవిత్త ఇవ, ఆతురః. ౩౨

నను కుటుమ్బపోషణం విహిత మేవ, తత్రాహ, కేవలేన ఈషదపి ధర్మలేశరహితేనా, ధర్మేణ, కుటుమ్బభరణాసక్తః, జీవః. తమసో నరకస్య, చరమం. పదం స్థాన, మంధతామిస్రాఖ్యం యాతి. ౩౩

పున ర్మనుష్యశరీరప్రాప్తి మాహ - నరలోకస్య మనుష్యదేహప్రాప్తే, రధస్తా దర్వా, గ్యావత్యో, యాతనా, స్సర్వాః, క్రమేణ సంప్రాప్య, శుచిః భోగేన కర్మక్షయా చ్ఛుచి, స్స న్నత్ర, పున ర్నరత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీ భగవానువాచ—

కర్మణా దైవనేత్రేణ జంతు ర్దేహోపపత్తయే,

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం యౌవనజరామరణానంతరక్లేశాః కథితాః, అథ గర్భజన్మాదిక్లేశా నాహ కపిలః. తత్ర, పున రత్రావ్రజే దిత్యుక్తం, తదేవ విశేషతో దర్శయతి (కర్మణేతి.) దైవ మీశ్వర. స్స ఏవ, నేతృప్రవర్తకం, యస్య. తేన పూర్వకృతేన కర్మణా. జన్తుః జీవః. దేహోపపత్తయే దేహప్రాప్తయే. పుంసః కస్యచి త్పురుషస్య. రేతః కణాశ్రయః, ఇద మిష్టాదికారిణోఽప్యుపలక్షణం, సోపి స్వపుణ్య ఫలభోగావసానే రేతోద్వారా స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టో భవతి. నను రేతఃకణాశ్రయః, రేతఃకణ ఆశ్రయో యస్య, వ్రీహ్యా ద్యోషధిద్వారా రేత ఆశ్రిత్య రేతోద్వారా స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టో భవతి, నను భోగేన సర్వకర్మణాం వినష్టత్వా త్కర్మణా దైవనేత్రేణేతి కథ మేత దుచ్యతే, శ్రుతి రపి కృత్స్నకర్మఫలో పభోగ మాహ "యావ త్సంపాత ముషిత్వాఽథైత మేవాఽధ్వానం పునర్నివర్తంత ఇతి" సంపతంత్య నేన స్వర్గనరకాదిక మితి సంపాతః కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యంతరం చ "ప్రాప్యాంతం కర్మణ స్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం తస్మా ల్లోకా త్పున రేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ" ఇతి. అత ఇదం విప్రతిషిద్ధం కృత్స్నకర్మఫలభోగేన శుచిత్వం పున రత్రాఽఽగమనం చేతి నైవం, ఉపభుక్తఫలానా మకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాంతరఫలానుభవేన నాశాఽసంభవా, త్తైర్భ్యః పున రత్రాగమనోపపత్తేః. శుచిత్వ స్యోపభుక్తఫలకర్మవిషయత్వా చ్చ. తథా చోపభుక్తఫలైః కర్మభి ర్విశిష్టః పున రాయాతీతి శ్రుతిః స్మృతి శ్చాహ, శ్రుతి స్తావత్ "తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనిం సూకరయోనిం చండాలయోనిం వే" తి, అముష్మా ల్లోకాదేత్య అభ్యాశః [illegible]. తేషాం మధ్యే. యే రమణీయకర్మాణ స్తే రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం. కపూయచరణాః కుత్సితకర్మాణః, కుత్సితాం శ్వసూకరాదియోనిం, ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః. స్మృతి రపి "వర్ణాశ్రమా శ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తత శ్శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యన్తే, విష్వంచో విపరీతా నశ్యంతి తథా తత్పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణ"

స్త్రియాః ప్రవిష్ట ఉదరం పుంసో రేతఃకణాశ్రయః. ౧

కలిలం త్వేకరాత్రేణ పంచరాత్రేణ బుద్బుదమ్,
దశాహేన చ కర్కంధుః పేశ్యండం వా తతః పరమ్ ౨

మాసేన తు శిరో ద్వాభ్యాం బాహ్వంఘ్ర్యాద్యంగవిగ్రహమ్,
నఖరోమాస్థిచర్మాణి లింగచ్ఛిద్రోద్భవస్త్రిభిః. ౩

చతుర్భి ర్ధాతవ స్సప్త పంచభిః క్షుత్తృడుద్భవః.
షడ్భి ర్జరాయుణా వీతః కుక్షౌ భ్రామ్యతి దక్షిణే. ౪

సప్తమే జన్మకర్మాణి గతాని స్మరతే ఋషిః.
జగత్యాం నిజదేహస్య మాయయా బంధ మాత్మనః. ౫

మాతు ర్జగ్ధాన్నపానాద్యై రేధద్ధాతు రసంమతే,
శేతే విణ్మూత్రయో ర్గర్తే స జంతు ర్జంతుసంభవే. ౬

మిత్యాదికా, యావ త్సంపాత మితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. యత్కించేహ కరోత్యయ మిత్యపి తద్విషయ మేవ. ౧

తజ్జీవేనాఽఽశ్రితం రేతః, స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టం స, దేకరాత్రేణ, కలిలం శోణితమిశ్రం భవతి, పంచరాత్రేణ, బుద్బుదం వర్తులం. భవతి, దశాహానంతరం. కర్కంధుః బదరీఫలాకారం, కించి త్కఠినం, పేశీమాంసపిండాకారం, అండం వా. తిర్యగాదియోన్యంతరాపేక్షయా ఇద ముక్తం, ౨

తతో మాసేన శిరః, ద్వాభ్యాం మాసాభ్యాం బాహ్వంఘ్ర్యాద్యంగానాం, విగ్రహః విభాగో భవతి. తత, స్త్రిభి ర్మాసై, ర్నఖాదీని, లింగం, ఛిద్రాణి చ. తేషా ముద్భవః. ౩

తత శ్చతుర్భి ర్మాసై, స్సప్తధాతవః, తతః పంచభిః క్షుత్తృట్సముద్భవః. తత షడ్భి ర్మాసైః, జరాయుణా గర్భవేష్టనేన, వీతః ప్రావృతః కుక్షౌ దక్షిణపార్శ్వే భ్రామ్యతి, సర్వత్ర పంచరాత్రదశరాత్రమాసాదిసంఖ్యా ఉదరప్రవేశకాల మారభ్యైవ, న తు పూర్వపూర్వకాల మారభ్య. షోడశదినాధికసప్తవింశతిమాసగణనాపత్తే రితి బోధ్యమ్. ౪

మాతు, ర్జగ్ధేన భక్షితేనాఽన్నేన, పానాద్యైశ్చ, ఏధంతః వర్ధమానాః, ధాతవో, యస్య సః, జంతూనాం సంభవో యస్మిన్, అసంమతే విణ్మూత్రయో ర్గర్తే, గర్భే శేతే. ౫-౬

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

కృమిభిః క్షతసర్వాంగ స్సౌకుమార్యా త్ప్రతిక్షణమ్,
మూర్ఛా మాప్నో త్యురుక్లేశ స్తత్రత్యైః క్షుధితై ర్ముహుః. ౭

కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణక్షారామ్లాదిభి రుల్బణైః,
మాతృభుక్తై రుపస్పృష్ట స్సర్వాంగోత్థితవేదనః. ౮

ఉల్బేన సంవృత స్తస్మి న్నాన్త్రై శ్చ బహి రావృతః,
ఆస్తే కృత్వా శిరః కుక్షౌ భుగ్నపృష్ఠశిరోధరః.
అకల్పస్స్వాంగచేష్టాయాం శకుంత ఇవ పంజరే. ౯

తత్ర లబ్ధస్మృతి ర్దైవా త్కర్మ జన్మశతోద్భవమ్,
స్మర న్దీర్ఘ మనుచ్ఛ్వాసం శర్మ కిం నామ విందతే. ౧౦

ఆరభ్య సప్తమా న్మాసా ల్లబ్ధబోధో ఽతివేపితః,
నైకత్రాస్తే సూతివాతై ర్విష్ఠాభూ రివ సోదరః. ౧౧

తత్రత్యైః, క్షుధితైః. పునః పునః, క్రిమిభిః క్షతాని ఖాద్యమానాని, సర్వాణ్యంగాని, యస్య సః, సౌకుమార్యా దురుః అధికః క్లేశో, యస్య సః, ప్రతిక్షణం, మూర్ఛా మాప్నోతి. ౭

ఉల్బణై ర్దుస్సహై, ర్మాతృభుక్తైః, కట్వాదిభిః ఉపస్పృష్టః సర్వేష్వంగేషూ, త్థితా వేదనా యస్య స ఆస్త ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౮

ఉల్బేన జరాయుణా, వీతః బహి రాన్త్రై రావృతః, భుగ్నం కుటిలీభూతం, పృష్ఠం, శిరోధరా గ్రీవా చ యస్య సః, శిరః కుక్షౌ, నిధాయ, స్వాంగానాం, చేష్టాయాం వ్యాపారే, పంజరే నిబద్ధ, శ్శకుంతః పక్షీవ అకల్యః అసమర్థ ఆస్తే ౯

తత్ర, దైవా త్పూర్వకర్మవశా, ల్లబ్ధా స్మృతి ర్యేన సః, జన్మశతోద్భవం బహుజన్మసంచితం కర్మ, స్మరన్, దీర్ఘం దూరతర, మనుచ్ఛ్వాసం, యథా భవతి తథా. తత్ర స్థిత స్సన్, కింనామ, శర్మ సుఖం విందతే లభతే. ౧౦

సప్తమా న్మాసా, దారభ్య, లబ్ధః బోధ స్సుఖదుఃఖాదిజ్ఞానం, యేన, సూతిహేతుభి ర్వాతైః, రతివేపితః అతిదుఃఖితః, సోదరః సమానోదరజన్మా, విష్ఠాభూః క్రిమి రివ, నైకత్రాస్తే. ౧౧

నాథమాన ఋషి ర్భీత స్సప్తవధ్రిః కృతాంజలిః,
సంస్తౌతి తం విక్లబయా వాచా యేనోదరేఽర్పితః. ౧౨

జీవ ఉవాచ—

తస్యోపపన్న మవితుం జగదిచ్ఛయాఽఽత్త
నానాతనో ర్భువి చలచ్చరణారవిందమ్,
సోఽహం వ్రజామి శరణం హ్యకుతోభయం మే
యేనేదృశీ గతి రదర్శ్యసతోఽనురూపా. ౧౩

య స్త్వత్ర బద్ధ ఇవ కర్మభి రావృతాత్మా
భూతేంద్రియాశయమయీ మవలంబ్య మాయామ్,

నాథమానః ఉపతప్యమానః, యాచమాన ఇతి వా, ఋషి ర్జీవః, సప్తవధ్రిః గర్భవాసే సప్తవధ్రయో బంధనభూతా వాతవో యస్య సః, భీతః ఉక్తవిధగర్భవాసాదిభయా ద్భీతః, విక్లబయా, వ్యాకులయా, వాచా, యేన, ఉదరే అర్పిత, స్తం భగవంతం కృతాంజలి స్సంస్తౌతి. ౧౨

స్తుతి మేవాహ (తస్యేతి.) ఉపపన్నం స్వేనైవ సృష్ట, మిదం జగ, దవితుం రక్షితుం, స్వేచ్ఛయైవ గృహీతనానామూర్తే, స్తస్య భగవతో, భువి, చల, చ్చరణారవింద, మకుతోభయం, సోఽహం, శరణం వ్రజామి, అసతో, మమాఽనురూపా యోగ్యా, ఈదృశీ గతి, ర్యేనాఽదర్శి దర్శితా, తస్య, చరణారవిందం వ్రజామీత్యన్వయః, తస్యైవం శరణాగతం కథం భగవాన్ పరిత్యజతీతి న శంక్యం సదాచార్యానుగ్రహాభావా త్పురుషకారసాన్నిధ్యాభావా చ్చేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౩

కోసౌ, యం శరణం వ్రజసి కోవా, తస్య తవ చ విశేషః, యేన శరణ్యత్వశరణాగంతృత్వ భావ ఇత్యాకాంక్షాయా మాహ (య ఇతి.) అత్ర మాతు ర్దేహే, భూతేంద్రియాశయమయీం భూతాదిరూపేణ పరిణతాం, మాయాం, అవలమ్బ్య ధృత్వా, కర్మభి రావృతాత్మా కర్మరూపావిద్యాతిరోహిత స్వస్వరూపః, బద్ధో, జీవ, స్స ఇవ, య, స్త్వయ ముపాస్తే, తేన సహ ప్రకృతౌ వసతీత్యర్థః, ఏవం జీవేన సహ వసంత మపి, విశుద్ధం ప్రకృతిగతదోషై రస్పృష్టం, అనేనాఽపహతపాప్మత్వ ముక్తం, అవికారం జరామృత్యుశోకమోహాశనాయాపిపాసావికారరహితం, అనేన హేయగుణరాహిత్య

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

ఆస్తే విశుద్ధ మవికార మఖండబోధ
మాతప్యమానహృదయేఽవసితం నమామి. ౧౮

యః పంచభూతరచితే రహిత శ్శరీరే
చ్ఛన్నో యథేంద్రియగుణార్థచిదాత్మకోఽహమ్,

ముక్తం, కల్యాణగుణజాత మాహ, అఖండబోధం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానగుణకజ్ఞానస్వరూపం, ఆతప్యమానే, హృదయే, అవసితం ప్రతీతం, నమామి, కర్మవశ్యో జీవ ఇవ స్వయ మశుచిదేహే వసన్నపి తద్గతదోషై రస్పృష్టో య స్తం నమామీత్యర్థః. ౧౮

నను భగవతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచిదేహసంబంధోఽపురుషార్థ ఏవ, తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేప్యపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారిత మప్యపురుషార్థ ఏవ. అతో, యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ, తథాపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్, య ఆత్మని తిష్ఠన్నో రేతసి తిష్ఠ" న్నిత్యాదివచనా త్తత్ర తత్రావస్థితస్యాఽపురుషార్థా స్సంత్యేవ, మైవం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వస్య చాత్రైవోక్తత్వాఽపురుషార్థగంధో నాస్తి. జీవస్య తు, తత్స్వరూపం కర్మణా తిరోహిత మిత్యపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః. జీవస్య కర్మవశ్యత్వా త్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసంబంధ ఏవాపురుషార్థః పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య. స ఏవ సంబంధ స్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్, నను, స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతోపి, తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తోఽపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః. మైవం, న హ్యాపాదివస్తుష్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం, కర్మవశ్యానాం తు, కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసంకల్పా దేక మేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ దుఃఖాయ సుఖాయ చ భవతి, వస్తుస్వరూపప్రయుక్తే తు తాదూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్, న్న చైవం దృశ్యతే, తథా చోక్తమ్ "నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ। వస్త్వేక మేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ॥ కోపాయ చ యత స్తస్మా ద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః। తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే॥ తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మా ద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించి త్సుఖాత్మక" మితి, తస్మా త్కర్మవశ్యస్యాకర్మవశ్యత్వహేయార్హత్వహేయప్రతిభటత్వాభ్యాం జీవపరయో ర్వైలక్షణ్య మవిహత మేవ, ఏత దేవ వైలక్షణ్యం స్పష్టయ న్నమస్కరోతి (యః ౧౯.) పంచభూతరచితే పంచభిరాకాశాదిభూతై రారబ్ధే, శరీరే యథాఽహం,

తేనాఽవికుంఠమహిమాన మృషిం త మేనం
వందే పరం ప్రకృతిపూరుషయోః పుమాంసమ్. ౧౫

యన్మాయయోరుగుణకర్మనిబంధనేఽస్మి
న్సాంసారికే పథి చరం స్తదభిశ్రమేణ,
నష్టస్మృతిః పున రయం ప్రవృణీత లోకం
యుక్త్యా కయా మహదనుగ్రహ మంతరేణ. ౧౬

జ్ఞానం యదేత దదధా త్కతమ స్సదేవ
స్త్రైకాలికం స్థిరచరే ష్వనువర్తితాంశః,

ఛన్నః ఆవృతః, శరీరేణావృతః, తథా ఛన్నోపి, యో భగవాన్. రహితః శరీరసంబంధాయత్తదోషై రస్పృష్టః, తత్ర హేతుః, ఇంద్రియగుణార్థచిదాత్మకః, ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి గుణార్థాః గుణపరిణామరూపా శ్శబ్దాదయః, యద్వా, గుణా స్సత్త్వాదయః, అర్థా శ్శబ్దాదయః. చిత్ జీవః, ఏతే, ఆత్మా శరీరం యస్య సః, చిదచితో ర్నియంతృత్వేనావస్థితః. న త్వహ మివ కర్మసంకుచితస్వభావః. ప్రకృతిపారవశ్యేన నియామ్యతయాఽవస్థిత ఇత్యర్థః, యద్వా, ఇంద్రియగుణార్థచిదాత్మక ఇత్యహ మిత్యస్య విశేషణం ఇంద్రియాణాం గుణపరిణామరూపేషు శబ్దాదిష్వేవ, చిత్ భోగ్యతాజ్ఞానం. యస్య విషయాసక్తచితోఽహ మిత్యర్థః, తేన శరీరేణాఽవికుణ్ఠమహిమానం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానం. ఏనం, ఋషిం సర్వజ్ఞం, ప్రకృతిపూరుషయోః, పరం విలక్షణం, తం నియంతారం, పుమాంసం పరమ పురుషం, వందే సంసృతినివృత్తికామ శ్శరణం వ్రజామీత్యర్థః. ౧౫

కథం మచ్ఛరణవరణేన సంసృతి ర్నివర్తిష్యత ఇత్యపేక్షాయాం "య ఏవ బంధక స్స ఏవ మోచక" ఇతి న్యాయేన, త్వత్సంకల్పాయత్తావేవ బంధమోక్షావిత్యాహ (యన్మాయయేతి,) అయం జీవః, యన్మాయయా యస్య భగవతస్సంకల్పరూపజ్ఞానేన, ఉరూణి సత్త్వాదిగుణనిమిత్తకాని కర్మాణి బంధసాధనాని, యస్మిన్, సాంసారికే సంసారసంబంధిని, పథి ప్రవృత్తిమార్గే, చరన్. తదభిశ్రమేణ తత్ర సంచారశ్రమేణ నష్టస్మృతిః వినష్టజీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానః, పునర్మహదనుగ్రహమంతరేణ మహత స్తస్య భగవతోఽనుగ్రహం వినా, కయా యుక్త్యా కేనోపాయేన, పున, ర్లోకం స్వలోకం, ఆవిర్భూత గుణాష్టకస్వస్వరూపం, ప్రవృణీత ప్రాప్నుయాత్, యద్వా లోకం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపం ముక్త్యుపాయం. ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః, ౧౬

భగవానేవ జ్ఞానప్రదానద్వారా సంసృతే ర్మోచకః. న బ్రహ్మాది ష్వన్యతమో జీవః, న హి

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తం జీవకర్మపదవీ మనువర్తమానా
స్తాపత్రయోపశమనాయ వయం భజేమ. ౧౮

దేహ్యన్యదేహవివరే జఠరాగ్నినాఽసృ
గ్విణ్మూత్రకూపపతితో భృశతప్తదేహః,
ఇచ్ఛన్నితో వివసితుం గణయ న్స్వమాసా
న్నిర్వాస్యతే కృపణధీ ర్భగవన్ కదాను. ౧౯

యేనేదృశీం గతి మసౌ దశమాస్య ఈశ
సంగ్రాహితః పురుదయేన భవాదృశేన,

స్వయం విగళితోఽన్యాన్నిగళా న్మోచయేదితి, వదన్నాహ (జ్ఞానమితి.) యదేత, త్త్రైకాలికం త్రిష్వపి కాలేష్వసంకుచితం, జీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానం, మహదనుగ్రహమంతరేణ కతమో జీవః వ్యధాత్ దధ్యాదిత్యర్థః. కింతు, స ఏవ దేవః ఈశ్వర ఏవ, న త్వన్యః, త్వత్తః ప్రకృష్టో జీవో విదధాతు, నేత్యాహ, వయం బ్రహ్మాదయో వయం, జీవానాం ఆత్మనాం, యాని కర్మాణి, సంసృతికరాణి తేషాం, పదవీం పరంపరాం, అనువర్తమానాః, సర్వే వయం కర్మరూపావిద్యాతిరోహితజ్ఞానా ఇత్యర్థః. అతస్త్వద్వ్యతిరేకేణ కోపి న సమర్థ ఇత్యర్థః, అన్యస్యాసంభవ ముక్త్వా తస్య సంభవమాహ, స్థిర చరేషు స్థావరజంగమేషు శరీరేషు, అనువర్తితః, అంతరాత్మతయా, అంశః స్వాంశభూతో జీవో, యేన సః, జీవాంతరాత్మతయా వస. న్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానస్వరూపజ్ఞానగుణక, స్తం, భజేమ, ఏవం జీవాంత రాత్మతయాఽవస్థితస్య సర్వజ్ఞస్య భగవతో జ్ఞానప్రదానద్వారా మోచకత్వా త్తస్యైవ భజనీయత్వం, నత్వన్యేషా మిత్యుక్తమ్. ౧౮

అథ విజ్ఞాపయన్నాహ (దేహీతి.) హే భగవన్ అన్యదేహవివరే మాతురుదరకుహరే యః, అసృగ్విణ్మూత్రరూపః కూప, స్తస్మిన్. పతిత, స్తత్ర, జఠరాగ్నినా భృశం తప్తో దేహో యస్య సః, అత ఏవ, కృపణా ధీ ర్యస్య సః. ఇతో వివరా. ద్వివసితుం నిర్గన్తు మిచ్ఛన్, స్వమాసాన్. గణయన్. అసౌ, దేహీ జీవః, కదాను బహి ర్నిర్వాస్యతే నిర్గమిష్యతి. ౧౯

ఏవం స్వదైన్య మావేద్య జ్ఞానప్రదానరూపం భగవత్కృతం మహోపకారం స్మరన్, తస్యాప్రత్యుపకార్యతా మాహ (యేనేతి,) హే ఈశ భవాదృశేన త్వత్సమేన, నిరుపమేనేత్యర్థః,

స్వేనైవ తుష్యతు కృతేన సదీననాథః
కో నామ తత్ప్రతివినాంజలి మస్య కుర్యాత్. ౧౯

పశ్యత్యయం ధిషణయాననుస ప్తవధ్రి
శ్శారీరకే దమశరీర్యపర స్స్వదేహే,
యత్సృష్టయా సత మహం పురుషం పురాణం
పశ్యే బహి ర్హృది చ చైత్యమివ ప్రతీతమ్. ౨౦

సోఽహం వసన్నపి విభో బహుదుఃఖవాసం
గర్భా న్ననిర్జిగమిషే బహిరంధకూపే,

పురుదయేన నిరతిశయదయావతా, యేన త్వయా, దశమాస్యః దశమాసపరిమితో జీవః. ఈదృశీం, గతిం, వివేకం, సమ్యగ్గ్రాహితః, సదీననాథో భగవాన్. స్వేనైవ కృతేన స్వకల్పితేనైవోపకారేణ. తుష్యతు స్వయమేవ తుష్యతు. అంజలిం వినా, కో నామ పుమాన్, తత్ప్రతికుర్యాత్. అత్కృతోప కారప్రత్యుప కారం కుర్యాదిత్యర్థః. ౧౯

ఏవం భగవత్త ఏవ వివేకాదిసంపత్తి స్తస్య మహోపకర్తృత్వం చోక్తం, ఇమామేవ భగవత్తో వివేకాదిసంపత్తిం వివేకిజననిదర్శనేన స్వస్మిన్నపి ప్రార్థయతే (పశ్యతీతి) శారీరకే, శారీరః పరమపురుషః, తత్సంబంధిని పరమపురుషాధిష్ఠితే బ్రహ్మపుర ఇతి యావత్, తస్మిన్ స్వదేహే స్వస్య జీవస్య దేహే, జీవకర్మా యత్త ఇత్యర్థః. అపరః శారీరాద్భిన్నః, సప్తవధ్రిః సప్తత్వగ్వేష్టితదేహధారీ. అయం దమశరీరీ శమదమాదియుక్తో జీవః, యోగీతి యావత్. యత్సృష్టయా యస్మిన్ సృతయా, యేనేశ్వరేణ దత్తయా వా, ధిషణయా ఉపాసనాత్మకయా బుద్ధ్యా. యత ఈశ్వరా ద్ధేతోః సృష్టయా కల్పితయేతి వా. అనేన నిరంతరాయ ముపాసననివృత్తిరపి పరమపురుషప్రసాదాదేవేత్యుక్తం. యం, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి, తం చైత్యం యోగపరిశుద్ధచిత్తగ్రాహ్యం. పురాణం పురుషం స ఇవ దమశరీరీవ. అహ మపి. బహి ర్హృది చ, ప్రతీతం ప్రతీతివిషయం, యత్సృష్టయా ధిషణయా పశ్యామి సాక్షాత్కరో మీత్యర్థః. ౨౦

కిం విశేషేణ మదుపాసనాతో మత్సాక్షాత్కారం ప్రార్థయసే. యథా పూర్వం గర్భాన్ని ర్గత్య ప్రవృత్తిధర్మం నేచ్ఛసీ త్యత్ర, గర్భాన్నిర్గతస్య స్వస్యానర్థం స్వాభిప్రేతం చ నివేదయ న్నుపసంహరతి (సోఽహమితి ద్వాభ్యామ్.) హే విభో, బహూనాం దుఃఖానాం వాసో వసతి ర్యస్మిన్,

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

యత్రోపయాత ముపసర్పతి దేవమాయా
మిథ్యామతి ర్యదనుసంసృతిచక్ర మేతత్. ౨౦

తస్మాదహం విగతవిక్లబ ఉద్ధరిష్య
ఆత్మాన మాశు తమస స్సుహృదాత్మనైవ,
భూయో యథా వ్యసన మేత దనేకరంధ్రం
మా మేఽభవిష్యదుపసాదితవిష్ణుపాదః. ౨౧

శ్రీకపిల ఉవాచ—

ఏవం కృతమతిం గర్భే దశమాస్యం సపద్యృషిమ్,
సద్యః క్షిపత్యవాచీనం ప్రసూత్యై సూతిమారుతః. ౨౨

బహుదుఃఖాస్పదం గర్భం, ప్రతిపన్నపి సోఽహం. గర్భాద్బహిః, ర్న నిర్జిగమిషే నిర్గన్తుం నేచ్ఛామి, కుతః, యత్ర గర్భాద్బహిః. రంధకూపే అంధకూపవత్స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానతిరోధాయకే గార్హ్యాథర్మే, ఉపయాతం ఉపగతం, మాం, దేవస్య భగవత, స్సంబంధినీ. మాయా "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ" త్యుక్తవిధా, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానకారిణీ. మాయా, ఉపసర్పతి, యదను, యస్యాః మాయాయాః. అను పశ్చాత్, మిథ్యామతిః దేహాత్మాభిమానాదిరూపమిథ్యాభిమాన, స్తత్ప్రయుక్త సుఖదుఃఖానుభవః, పున ర్గర్భవాసాది, రిత్యేత, దేవం భూతం సంసృతిచక్రం. చక్రవత్పరివర్తమానం సంసరణ ముపయాతి. ౨౦

తస్మాత్, విగతవిక్లబః విగతాధార్ష్ట్యః. అహ, మాత్మానం, సుహృదాత్మనైవ సర్వభూత సుహృదాత్మనా త్వయైవ హేతుభూతేన, తమస స్సంసృతే రాహ, ద్ధరిష్యే, అనేకరంధ్రం నానాగర్భ వాసరూప. మేత, ద్వ్యసనం దుఃఖం, పునః, యథా, మే, మాభవిష్యత్. కి మత్ర సాధనం తత్రాహ ఉపసాదితౌ కరణం ప్రాప్తౌ విష్ణోః, పాదౌ యేన, సోఽహమ్. ౨౧

ఏవం సప్తమాన్మాసా దారభ్యాదశమాంతం గర్భస్థజీవనిర్వేద మభిధాయానంతరావస్థా మాహ (ఏవమితి.) ఏవ ముక్తరీత్యా గర్భే, కృతనిశ్చయం, సపది తదా, దశమాస్యం దశమాసపరిమితం, ఋషిం, జీవం, సద్య స్తత్క్షణమేవ, అవాచీన మవాఙ్ముఖం, తం, ప్రసూతిహేతు ర్మారుతః. ప్రసూత్యై, క్షిపతి ప్రేరయతి. బహి ర్నిస్సారయితుం చాలయతీత్యర్థః. ౨౨

తేనాఽపసృష్ట స్సహసా కృత్వాఽవాక్ఛిర ఆతురః,
వినిష్క్రామతి కృచ్ఛ్రేణ నిరుచ్ఛ్వాసో హతస్మృతిః. ౨౪

పతితో భువ్యసృగ్దిగ్ధో విష్ఠాభూరివ చేష్టతే,
రోరూయతే గతే జ్ఞానే విపరీతాం మతిం గతః. ౨౫

పరచ్ఛందం న విదుషా పుష్యమాణో జనేన సః,
అనభిప్రేత మాపన్నః ప్రత్యాఖ్యాతు మనీశ్వరః. ౨౬

శాయితోఽశుచిపర్యంకే జంతుస్స్వేదజదూషితే,
నేశః కండూయనేఽంగానా మాసనోత్థానచేష్టనే. ౨౭

తుదంత్యామత్వచం దంశా మత్కుణా మశకాదయః,
రుదంతం విగతజ్ఞానం క్రిమయః క్రిమికం యథా. ౨౮

తేన సూతివాయునా, అపసృష్టః స్వస్థానా చ్చాలితః, శిరః, అవాక్ అధః, కృత్వా, ఆతురః దుఃఖితః, ఉచ్ఛ్వాసరహితః. హతస్మృతిః వినష్టగర్భస్థదశాస్మృతిః, అతికృచ్ఛ్రేణ అతిసంకటేన, నిష్క్రామతి. ౨౪

అసృజాలోహితేన, దిగ్ధో లిప్తః, భువి పతితః, విష్ఠాభూః క్రిమిరివ చేష్టతే, జ్ఞానే గర్భవాసకాలికే జ్ఞానే, గతే సతి, తద్విపరీతాం, మతిం, ప్రాప్తః, రోరూయతే భృశం రోదితి. ౨౫

పరస్య శిశోః, ఛంద మభిప్రాయ, మవిదుషా, జనేన, సః శిశుః, పుష్యమాణః, అనభిప్రేతం స్తన్యార్థం రోదనే ఉదరవ్యథాం పరికల్ప్య పాయయిష్యమాణం నిమ్బరసాదికం, ఉదరవ్యథయా రోదనే దీయమానం స్తన్యాదికం, ఆపన్నః ప్రాప్తః. ౨౬

జంతవః మశకమక్షికాదయః, స్వేదజాశ్చ, తైః, ర్దూషితే, అశుచిపర్యఙ్కే, శాయితః శయనం కారితః, అంగానాం కండూయనే, ఆసనాదౌ చ, నేశః అసమర్థః, రోరూయతీత్యనుషంగః. ౨౭

ఆమా కోమలా త్వ గ్యస్య. తం, దంశాః దంశనస్వభావాః మత్కుణాదయః, విగతం గర్భజ్ఞానం యస్య తం తుదంతి వ్యథయంతి, యథా, క్రిమయః, క్రిమిమ్. ౨౮

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

ఇత్యేవం శైశవం భుక్త్వా దుఃఖం పౌగండ మేవ చ,
అలబ్ధాభీప్సితోఽజ్ఞానా దిద్ధమన్యు శ్శుచార్పితః. ౨౯

సహ దేహేన మానేన వర్ధమానేన మన్యునా,
కరోతి విగ్రహం కామీ కామిష్వంతాయ చాత్మనః. ౩౦

భూతైః పంచభి రారబ్ధే దేహే దేహ్యబుధోఽసకృత్,
అహంమమేత్యసద్గ్రాహః కరోతి కుమతి ర్మతిమ్. ౩౧

తదర్థం కురుతే కర్మ యద్బద్ధో యాతి సంసృతిమ్,
యోఽనుయాతి దదత్క్లేశ మవిద్యాకర్మబంధనః. ౩౨

శైశవం పంచవర్షపరిమితం వయః శిశుత్వం, తద్దుఃఖం, తతః పౌగండం యౌవనాత్ప్రాగవస్థా, తద్దుఃఖం చ భుక్త్వా కరోతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. పౌగండం దుఃఖమాహ అలబ్ధ మభీప్సితం యేన, ఇత్థం. అజ్ఞానాత్ ఇద్ధః, ప్రవృద్ధః, మన్యుః క్రోధో యస్య సః, శుచా, అర్పితః వ్యాప్తః, శోకం ప్రాప్తః ౨౯

యౌవనదుఃఖ మాహ (సహేతి,) దేహేన సహైవ, వర్ధమానేనాఽభిమానేన, మన్యునా చ, ఆత్మనోఽంతాయ నాశాయ, కామిషు విగ్రహం విరోధం, కరోతి, స్వయం కామీ స్వకామవిరోధిషు విగ్రహం కరోతీత్యర్థః. ౩౦

యౌవనావస్థా మేవ ప్రపంచయతి (భూతై రితి.) పంచభి ర్భూతైః, ఆరబ్ధే, దేహే అసదాగ్రహః, అహం మమేతి, కుమతిం కరోతి. ౩౧

(తదర్థం) దేహార్థం. కర్మ. కరోతి. యేన కర్మణా, బద్ధః, సంసృతిం పున ర్యాతి, తదేవాహ యో దేహీ అవిద్యాకర్మబంధనః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాఽన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యత" ఇత్యుక్తకర్మాఖ్యాఽవిద్యావశ్యః. దదత్, క్లేశం. క్లేశావహం, దేహం అనుయాతి పునః పున రనువర్తతే. ౩౨

యద్యసద్భిః పథి హ్యృత శ్శిశ్నోదరకృతోద్యమైః,
ఆశ్రితో రమతే జంతు స్తమోవిశతి పూర్వవత్. 33

సత్యం శౌచం దయా మౌనం బుద్ధి ర్హ్రీ (శ్రీ) ర్యశః క్షమా,
శమో దమో భగ శ్చేతి యత్సంగా ద్యాతి సంక్షయమ్. 34

తేష్వశాంతేషు మూఢేషు ఖండితాత్మస్వఽసాధుషు.
సంగం న కుర్యా చ్ఛోచ్యేషు యోషిత్క్రీడామృగేషు చ. 35

న తథాఽస్య భవే న్మోహో బంధ శ్చాన్యప్రసంగతః,
యోషిత్సంగా ద్యథా పుంసో యథా తత్సంగిసంగతః. 36

ప్రజాపతి స్స్వాం దుహితరం దృష్ట్వా తద్రూపధర్షితః,
రోహిద్భూతాం సోఽన్వధావ దృశ్యరూపీ గతత్రపః. 37

(అసద్భి) ర్దారాదిభి. రాశ్రితః. తేషాం పథి అసన్మార్గే. స్థితః శిశ్నోదరార్థం కృతప్రయత్నః, యది రమతే వైషయికేషు సుఖేషు. తర్హి. పూర్వవ, త్తమః "యాతనాదేహ ఆవృత్యే" త్యాదిపూర్వోక్త ప్రకారేణ నరకం ప్రవిశతి. 33

అసత్సంగం నిందతి (సత్య మితి త్రిభిః.) యత్సంగాత్ యేషా మసతాం సంగాత్, సత్యాదయః. క్షయం నాశం. యాంతి. 34

(అశాంతేషు) విషయవైతృష్ణ్యరహితేషు. ఖండితాత్మసు దేహాత్మబుద్ధిషు, మూఢేషు. యోషితాం క్రీడామృగవదధీనేషు, శోచ్యేషు వివేకిభి రితి శేషః, తేష్వసాధుషు, సంగం. న కుర్యాత్. 35

యోషితాం సంగాత్, యోషిత్సంగిసంగతే శ్చ. యథా పుంసో. మోహో. బంధ శ్చ. భవే త్తథాఽన్యప్రసంగతో, మోహాది ర్న భవేత్. 36

యోషిత్సంగస్యాఽనర్థహేతుతాం ప్రపంచయతి (ప్రజాపతి రితి స ప్తభిః) ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మా స్వాం దుహితరం సరస్వతీం, దృష్ట్వా తస్యా దుహితుః, రూపేణ శరీరసౌందర్యేణ ధర్షితః మోహితః, రోహిద్భూతాం మృగీభూతాం. సః, ఋశ్యరూపీ స్స్వయ మపి మృగరూపీ సన్, గతలజ్జోఽన్వధావత్ అన్వవర్తత, తయా సహ రేమ ఇత్యర్థః. 37

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తత్సృష్టసృష్టసృష్టేషు కోన్వఖండితధీః పుమాన్,
ఋషిం నారాయణ మృతే యోషి న్మయ్యేహ మాయయా. ३८

బలం మే పశ్య మాయాయా స్త్రీమయ్యా జయినో దిశామ్,
యా కరోతి పదాక్రాంతా న్భ్రూవిజృంభేణ కేవలమ్. ३९

సంగం న కుర్యా త్ప్రమదాసు జాతు యోగస్య పారం పర మారురుక్షుః,
మత్సేవయా ప్రతిలబ్ధాత్మలాభో వదంతి యా నిరయద్వార మస్య. ४०

యోపయాతి శనై ర్మాయాయోషి ద్దేవవినిర్మితా,
తా మీక్షేతాత్మనో మృత్యుం తృణైః కూప మివాఽఽవృతమ్. ४१

యాం మన్యతే పతిం మోహా న్మన్మాయా మృషభాయతీమ్,

తేన బ్రహ్మణా, సృష్టా మరీచ్యాదయ, స్తైః సృష్టాః కాశ్యపాదయః తై రపి సృష్టా దేవ మనుష్యాదయః. తేషు మధ్యే, కః పుమాన్. నారాయణ మృషిం వినా, యోషిన్మయ్యా, మాయయా భగవన్మాయయా, అఖండితధీ రనాకృష్టమనాః, సర్వోపి ఖండితధీ రేవ, భగవన్మాయాయా మోహకత్వా త్తత్సమానధర్మత్వా, ద్యోషి, న్మాయాత్వేన రూపితా, ३८

స్త్రీరూపాయా, మే మమ, మాయాయాః, బలం మోహకత్వరూపం సామర్థ్యం, పశ్య, యా స్త్రీ కేవలం భ్రూవిక్షేపేణైవ, దిశాం జయినః దిగ్విజయిన శ్శూరా నపి, స్వాధీనం కరోతి. ३९

అతః యోగస్య, పరం పారం అంతం భక్తియోగఫలం మత్పద మిత్యర్థః, ఆరోఢు మిచ్ఛుః మత్సేవయా, ప్రతిలబ్ధః ఆత్మబోధః ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం యస్య సః, ప్రమదాసు, కదాచి దపి, సంగం, న కుర్యాత్, యాః ప్రమదాః, అస్య ముముక్షోః నిరయద్వారం నరకద్వారం, వదంతి, అత స్తాసు సంగం న కుర్యా దిత్యర్థః. ४०

(యేతి.) శనైః శుశ్రూషాదివ్యాజేన, దేవేన భగవతా, నిర్మితా యా యోషిద్రూపా మాయా, ఉపయాతి, తాం యోషితం, ఆత్మనో, మృత్యుం అనర్థకరీ, మీక్షేత, తృణై రావృతం కూప మివ. ४१

ఏవం ముముక్షుణా పురుషేణ స్త్రీసంగో న కార్య ఇత్యుక్తం, అథ ముముక్షోః స్త్రియా

స్త్రీత్వం స్త్రీసంగతః ప్రాప్తో విత్తాపత్యగృహప్రదమ్. ౪౨

త మాత్మనో విజానీయా ద్విత్తాపత్యగృహాత్మకమ్,
దైవోపసాదితం మృత్యుం మృగయో ర్గాయనం యథా. ౪౩

దేహేన జీవభూతేన లోకా ల్లోక మనువ్రజన్,
భుంజాన ఏవ కర్మాణి కరోత్యవిరతం పుమాన్. ౪౪

జీవో హ్యస్యానుగో దేహో భూతేంద్రియమనోమయః,

అపి పురుషసంగో న కార్య ఇత్యాహ (యా మితి ద్వాభ్యామ్.) అయ మాత్మా. స్త్రీసంగా దంతకాలే స్త్రియ మేవ ధ్యాయన్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యంతే కళేబర" మిత్యుక్తరీత్యా స్త్రీత్వం ప్రాప్తః, అహం స్త్రీతి మన్యమానః. ఋషభవదాచరంతీం భర్తృరూపా మిత్యర్థః. మే యాం మాయాం, మోహాత్. విత్తాదిప్రదం, పతిం, మన్యతే, పత్యు రపి మోహకత్వాదేవ మాయాత్వ రూపణం తం విత్తాద్యాశ్రయం పతిం, ఆత్మనో, దైవోపసాదితం, మృత్యుం, జానీయాత్, యథా, మృగయో ర్వ్యాధస్య, గాయనం, మృగస్య మృత్యుకరం, తథేత్యర్థః. ౪౨-౪౩

ఏవం గర్భజన్మాదియౌవనాంతాః క్లేశా ఉక్తాః, జరామరణాదిక్లేశా స్తు పూర్వస్మి న్నేవాఽధ్యాయే ప్రపంచితాః, తత్ర. నిత్యస్యాఽఽత్మనః కథం జన్మమరణే సంభవతః, సంభవే వా, తయోః స్వరూపం కిం, భోగేన సర్వకర్మక్షయే సతి కథం శరీరా చ్ఛరీరాంతరగమనం. తత్సంభవేఽపి, కిం ప్రాక్తనై ర్భూతసూక్ష్మై స్సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి ఉత, తాని విహాయ గచ్ఛతీతీమా, ఆశంకా నిరాకుర్వన్ వైరాగ్యసిద్ధ్యర్థం దేహస్యాఽనాత్మత్వప్రతిపాదనాయ తదేకదేశస్యేంద్రియస్యాఽనాత్మత్వ మాహ (దేహేనేతి చతుర్భిః) పుమాన్ జీవః. జీవభూతేన జీవాభిన్నత్వేనాఽభిమతేన, దేహేన భూతేంద్రియ మనఆత్మకేన, సూక్ష్మేణ దేహేన, లోకాత్ సూక్ష్మపరిణామరూపాత్ స్థూలా చ్ఛరీరాత్, లోకాంతరం తత్పరిణామరూపం దేహాంతర, మనువ్రజన్, కర్మాణి ప్రాక్తనస్థూలశరీరనిష్పాదితకర్మఫలాని, భుంజానః, పున. రుత్తరశరీరారమ్భకాణి కర్మాణి అవిరత మవిచ్ఛేదేన, కరోతి. ౪౪

కుత ఏతద్దేహేన లోకా ల్లోకాంతరగమనం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ సూక్ష్మే. యో, భూతేంద్రియమనోమయో దేహః, అస్య దేహస్యాఽనుగో జీవః అనుసృత్య గంతా, దేహేన సహితో గంతేత్యర్థః, యద్వా జీవః జీవత్వేనాఽభిమతః. భూతేంద్రియాత్మకో దేహః సూక్ష్మదేహః, అస్యాత్మనో

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యప్రాప్తైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తన్నిరోధ స్తు మరణ మావిర్భావ స్తు సంభవః. ౪౫

ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతా యథా.

ఽనుగో, హీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం ద్యోతయతి. శ్రుతి స్తావత్ "పంచమ్యా మాహుతావాపః పురుష వచసో భవంతీ" త్యాదికా స్మృతి రపి "మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతీ" త్యాదికా. అత్రాఽవిరతం కర్మాణి కరోతీత్య నేన, కర్మణా మనమాప్తి రుక్తా, అభ్యుపగతప్రారబ్ధానాం భోగేన వినాశేప్యనభ్యుపగతప్రారబ్ధానా మనినష్టత్వాత్ నన్వేవ మపి కథం నిత్యస్యాఽఽత్మనో జన్మమరణే సంభవత ఇత్యత్రాహ (తన్నిరోధ ఇతి) తస్మిన్ సూక్ష్మే శరీరే, స్థూలస్య, నిరోధః సంహారః స్థూలావస్థాం పరిత్యజ్య సూక్ష్మావస్థాప్రాప్తి రేవాఽస్య జీవస్య మరణం, అవిర్భావః పున, స్సూక్ష్మావస్థాప్రహాణేన స్థూలావస్థాప్రాప్తి రేవాస్య సంభవః దేహద్వారకే ఉత్పత్తిమరణే, న స్వత ఇత్యర్థః. ౪౫

ఏతదేవోపపాదయన్ జన్మమరణస్వరూప మాహ (ద్రవ్యేతి) ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య దేహస్య యథా, ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతాపార్థివాప్యతైజసాదిద్రవ్యాంశనిరీక్షణాయోగ్యతా, సూక్ష్మావస్థేత్యర్థః, యథా పుంసో భవతి తదేవాస్య పంచత్వం మరణం, పృథివ్యాదిద్రవ్యత్వేన జ్ఞాయమానదేహస్యాత్మాభిమాన విషయత్వా త్తస్య ద్రవ్యాంశనిరీక్షణాయోగ్యతైవ పుంసో మరణ మిత్యర్థః, అహంమానా ద్ద్రవ్య దర్శన మేవ దేహస్యోత్పత్తిః, సైవ పుంస ఉత్పత్తి రిత్యర్థః. అత్రేయ మవధేయమ్ "తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్స్థావరజంగమమ్. ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీ" త్యాద్యుక్తరీత్యా, ప్రకృతి పూరుషయో రుభయో రపి నిత్యత్వాన్నోత్పత్తివినాశౌ యద్యపి సంభవత, స్తథాప్యాత్మనోఽపరిణామిత్వా న్న సాక్షా దుత్పత్త్యాదిసంభవః, కింతు, ప్రకృతిద్వారా సంభవత్యేనోత్పత్త్యాదిః ప్రకృతే స్తు. సాక్షా దుత్పత్త్యాదయ స్సంభవంత్యేవ నచైవం తస్యాఽనిత్యతాశంక్యా ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్, ఉత్పత్తి వినాశాదయో హి సతో ద్రవ్యస్యాఽవస్థావిశేషాః. తన్తుప్రవృతీని హి ద్రవ్యాణి సంత్యేవ రచనావిశేష యుక్తాని పటాదీన్యుచ్యంతే అసత్కార్యవాదినా చైతదేవోపలభ్యతే న హి తత్ర తన్తుసంతానవిశేషాతి రేకేణాఽన్యత్పదార్థాంతరం ప్రతీయతే. కారకవ్యాపారనామాంతరభజనవ్యవహారవిశేషాణా మేతావతై వోపపత్తే ర్న ద్రవ్యాంతరకల్పనా యుక్తా, అత ఉత్పత్తివినాశాదయ స్సతో ద్రవ్యస్యాఽవస్థావిశేషా,

తత్త్వంచత్వ మహం మానా దుత్పత్తి ర్ద్రవ్యదర్శనమ్. ౪౬

యథాఽక్ష్ణో ర్ద్రవ్యావయవదర్శనాయోగ్యతా యథా,

ఉత్పత్త్యాఖ్యా మవస్థా ముపజాతస్య ద్రవ్యస్య తద్విరోధ్యవస్థాంతరప్రాప్తి ర్వినాశ ఇత్యుచ్యతే, మృద్ద్రవ్యస్య పిండత్వఘటత్వకపాలత్వచూర్ణత్వాదివ త్పరిణామిద్రవ్యస్య పరిణామపరంపరాఽవర్జనీయా తత్ర చూర్ణత్వావస్థ ద్రవ్యస్యోత్తరావస్థాప్రాప్తి ర్వినాశః, సైవ తదవస్థస్యోత్పత్తి రితి. ౪౬

ఏవ ముత్పత్తివినాశస్వరూప ముపపాదితం. అథ వైరాగ్యోదయాయ సాక్షా దుత్పత్తివినాశయోర్ద్రవ్యస్య దేహస్యాఽనాత్మత్వం వక్తుం తదేకదేశస్యేంద్రియస్యాఽనాత్మత్వ ముపపాదయతి (యథేతి.) చక్షురింద్రియాధిష్ఠానం గోలక మక్షీత్యుచ్యతే "ఆదిత్య శ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశ" దితి శ్రుతేః, ఇహాపి "నిరభిద్యేతా మక్షిణీ చక్షు రేతయో" రిత్యుక్తత్వాత్. అక్ష్ణోః ఇంద్రియగోళకయోః దర్శనాయోగ్యతా యదా, తదైవ చక్షురింద్రియస్యాపి దర్శనాయోగ్యతా సిద్ధా, కాచతిమిరాద్యుపహత దృష్టే శ్చక్షుర్గోచరసద్భావే దర్శనాభావా దింద్రియగోలకస్య న ద్రష్టృత్వం, ఏవం శోభనదృష్టే రపి పురుషస్యాఽఽత్మన్యనభిమతే సత్యున్మీలిత మపి చక్షు ర్న పశ్యతీతి చక్షుషో ద్రష్టృత్వాయోగ్యతా భవతి, తస్మా చ్చేతనస్యైవ ద్రష్టృత్వం, ద్రష్టృతాఽయోగ్యతాఽనయో రితి పాఠాంతరం. తత్ర ద్రష్టు శ్చేతనస్యైవ, ద్రష్టృతా ద్రష్టృత్వం అనయోః చక్షు ర్ద్రష్ట్రోః, యోగ్యతాకరణత్వకర్తృత్వరూప సంబంధయోగ్యతేత్యర్థః, ఏవం చ యథా చక్షుషోఽనాత్మత్వం తథా దేహస్యాప్యనాత్మత్వం సిద్ధం, అత్ర "తన్నిరోధ స్తు మరణ మావిర్భావ స్తు సంభవ" ఇత్యస్యాఽనంతరం "ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతా యథా, తథైవ చక్షుషో ద్రష్టుర్ద్రష్టృత్వాయోగ్యతాఽనయో" రితి క్వచి దధికః పఠ్యతే, తం చైవం కేచి ద్వ్యాచక్షతే, ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య నేత్రగోళకాదే ర్ద్రవ్యేక్షాయాం రూపాది దర్శనే, కాచకామిలాదిదోషేణ, యథాఽయోగ్యతా భవతి తథైవ, చక్షుష ఇంద్రియస్యాఽయోగ్యతా, అనయోః స్థానచక్షుషో ర్యథాఽయోగ్యతా, తథైవ ద్రష్టు ర్జీవస్య ద్రష్టృత్వాయోగ్యతా, నిరోధావిర్భావయో రేవ జన్మమరణత్వే దృష్టాంత ఇతి, తత్ర, స్థాన చక్షుషో రివ ద్రష్టు ర్జీవస్యాఽప్యద్రష్టృత్వే కస్య తర్హి ద్రష్టృత్వ మితి. ప్రష్టవ్యం, వ్యాహతం చైతద్ద్రష్టు రద్రష్టృత్వ మితి, దృష్టాంతోఽప్యసంగతః, న హ్యనేన కించి ద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికగతం సాధర్మ్య ముచ్యతే. తస్మా దేవం వ్యాఖ్యేయః, యది తన్నిరోధ ఏవ మరణం, తర్హి సూక్ష్మావస్థయాఽవస్థితస్య దేహస్యోపలమ్భ స్స్యా త్తత్రాహ (ద్రవ్యేతి.) ద్రష్టు శ్శోభనద్రష్టు ర్జీవస్య, చక్షుష శ్చే. త్యనయో, ర్ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య పృథివ్యాదిభూతోపలబ్ధిస్థానస్య స్థూలదేహస్య, ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతాపార్థివాప్యతైజసాది ద్రవ్యదర్శనయోగ్యతా, యథా భవతి, స్థూలత్వాత్

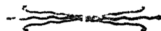
(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తథైవ చక్షుషో ద్రష్టు ర్దృష్టతాఽయోగ్యతాఽనయోః. ౪౬

తస్మా న్న కార్య స్సంత్రాసో న కార్పణ్యం న సంభ్రమః,
బుధ్వా జీవగతిం ధీరో ముక్తసంగ శ్చరే దిహ. ౪౭

సమ్య గ్దర్శనయా బుద్ధ్యా యోగవైరాగ్యయుక్తయా,
మాయావిరచితే లోకే చరే న్న్యస్య కళేబరమ్. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అత స్తస్య యథాదర్శనవిషయతా స్వభావసిద్ధా, సూక్ష్మేపి శరీరే, అనయో శ్చక్షురాత్మనో ర్ద్రిష్టృత్వా యోగ్యతా, సూక్ష్మత్వా త్తస్య దర్శనవిషయత్వయోగ్యతా నాస్తీత్యర్థ ఇతి. ౪౬

ఉపసంహరతి (తస్మా దితి.) తస్మా త్సాక్షా జ్జన్మమరణాదిభాజో దేహస్యాఽనాత్మత్వాత్. సంత్రాసః దేహప్రయుక్తాగామిజన్మమరణాదిదుఃఖవిషయజ్ఞానరూపభయం న కార్యః, కార్పణ్యం అతీతపుత్రమరణాదిస్మృతినిమిత్తం దైన్యం, సంభ్రమః పుత్రజన్మాదినిమిత్తసంతోష శ్చ న కార్యః, కింతు ధీరః సుఖదుఃఖసమః, జీవగతిం బ్రహ్మాత్మకప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపం, బుధ్వా, ముక్తసంగః దేహాపత్యకళత్రాదిష్వనాసక్తః, ఇహలోకే చరేత్. ౪౭

తథా. సమ్యగ్దర్శనయా, సమ్యక్ అబాధితం దర్శనం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం యస్యాం తయా, జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం వైరాగ్యం కామానభిష్వంగః, స చ ప్రాప్య పరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తువైతృష్ణ్యరూప, స్తాభ్యాం యుక్తయా. ధియా వివేకాదిజన్యభగవదుపాసనాత్మికయా బుద్ధ్యా. మాయావిరచితేఽస్మిన్ లోకే కళేబరం, న్యస్య త్యక్త్వా. కళేబరే ఆసక్తి మకృత్వేత్యర్థః. చరేత్ నివృత్తిధర్మ మితి శేషః. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాత్రింశో౽ధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

అథ యో గృహమేధీయా న్ధర్మా నేవావస న్గృహే,
కామ మర్థం చ తా న్ధర్మా న్దోగ్ధి భూయః పిపర్తి సః. ౧

స చాపి భగవద్ధర్మా త్కామమూఢః పరాఙ్ముఖః,
యజతే క్రతుభి ర్దేవా న్పితౄంశ్చ శ్రద్ధయాన్వితః. ౨

తచ్ఛ్రద్ధయాక్రాంతమతిః పితృదేవవ్రతః పుమాన్,
గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పున రేష్యతి. ౩

అథ ద్వాత్రింశో౽ధ్యాయః

ఏవ మతీతాధ్యాయద్వయేన వైరాగ్యసిద్ధ్యర్థం గర్భజరామరణాదిక్లేశాః, అనిష్టాదికారిణాం గతి శ్చోపపాదితాః, అథేష్టాదికారిణాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ గతి మాహ. తత్ర తావ దిష్టాదికారిణాం గతి మాహ (అథేతి చతుర్భిః) అథ నను యో, గృహాశ్రమీ, గృహ ఏవావసన్, గృహమేధీయాన్, గృహమేధో గృహాశ్రమః తత్ప్రయుక్తాన్ ధర్మా నేవ, అనుతిష్ఠ న్నితి శేషః, ధర్మా నేవేత్యేవకారేణ నివృత్తిధర్మవ్యావృత్తిః, ధర్మానావసన్ కుర్వ న్నితి వా. స్వకాన్ ధర్మాన్ కామ, మర్థం చ, దోగ్ధి ప్రపూరయతి ధర్మా ననుతిష్ఠన్ కామార్థౌ లభత ఇత్యర్థః. స భూయ స్తాన్ ధర్మాన్, పిపర్తి పాలయతి. ౧

ఏవకారసూచిత మర్థ మాహ (స ఇతి,) స చాపి కేవలగృహమేధీయధర్మీ. కామేన, విషయాసంగేన, మూఢః, అత ఏవ, భగవద్ధర్మా, త్పరాఙ్ముఖః ప్రతినివృత్తః, శ్రద్ధయా ప్రవృత్తిధర్మత్వరయా. యుక్తః క్రతుభి, ర్దేవాన్ పితౄంశ్చ యజతే. ౨

తచ్ఛ్రద్ధయా పితృదేవయజనశ్రద్ధయా, ఆక్రాంతా మతి ర్యస్య, పిత్రర్థం దేవార్థం చ వ్రతం నియమో యస్య సః. సోమయాజీ, పుమాన్, చాంద్రమసం లోకం, గత్వా, ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచంద్రక్రమేణ, ఆరుహ్య, పున శ్చంద్రమసః, స్థానా దాకాశవాయుధూమాభ్రక్రమేణ, ఏష్యతి అవరోహతి. ౩

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

యదా చాహీంద్రశయ్యాయాం శేతేఽనంతాసనో హరిః,
తదా లోకాలయం యాంతి త ఏతే గృహమేధినామ్. ౪

యే స్వధర్మా న్నదుహ్యంతి ధీరాః కామార్థహేతవే,
నిస్సంగా న్యస్తకర్మాణః ప్రశాంతా శ్శుద్ధచేతసః. ౫

నివృత్తిధర్మనిరతా నిర్మమా నిరహంక్రియాః,
స్వధర్మాఖ్యేన సత్త్వేన పరిశుద్ధేన చేతసా. ౬

సూర్యద్వారేణ తే యాంతి పురుషం విశ్వతో ముఖమ్,

కల్పాన్తస్థాయిచంద్రాదిలోకగతానాం క్షయిష్ణుఫలత్వ ముక్తం అథ కేవలేష్టాదికారి ప్రాప్యానాం క్షయిష్ణుత్వ మాహ (యదేతి.) యదా కల్పాంతే అనంతాసనః శేషాసనో భగవాన్. అహీంద్ర శ్శేష. స ఏవ శయ్యా, తస్యాం, శేతే, తదా, యే, కేవలగృహమేధినాం ప్రాప్యా లోకా. స్త ఏతే లోకా లయం నాశం, యాంతి. ౪

అథ పరబ్రహ్మోపాసకానాం గతి మాహ (య ఇతి.) యే ధీరాః జితేంద్రియాః. కామార్థయో ర్నిమిత్తం. స్వధర్మాన్ వర్ణాశ్రమోచితధర్మా. న్న దుహ్యంతి నానుతిష్ఠంతి కింతు నిస్సంగాః అసత్సంగరహితాః న్యస్తాని భగవతి సమర్పితాని కర్మాణి స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మాణి, యై స్తే. ప్రశాంతా శ్శమదమాదిసంపన్నాః. శుద్ధచేతస స్స్వధర్మానుష్ఠానేన నిర్మలాంతఃకరణాః. ౫

నివృత్తిధర్మా భగవద్గుణశ్రవణకీర్తనాదయః, తేషు నిరతాః, సత్త్వేన "త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః, యస్తు కర్మఫలత్యాగ స్స త్యాగ స్సాత్త్విక స్స్మృత" ఇత్యుక్తసాత్త్వికత్యాగయుక్తేన. స్వధర్మాఖ్యేన పంచమహాయజ్ఞాదినా. యద్వా, స్వధర్మాఖ్యేన సత్త్వేనేత్యుపచారా దుక్తం. స్వధర్మజన్యేనేత్యర్థః, పరిశుద్ధేన చేతసా భగవత్ప్రవణేన చేతసా. ౬

అహంకారమమకారరహితాః తే సూర్యద్వారేణ సూర్యద్వారేణేత్యర్చిరాదీనా ముపలక్షణం. అర్చిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కేందువిద్యుద్వరుణేంద్రధాతౄక్రమేణ. పురుషం పరమపురుషం మా, ముపయాంతి పున రనావర్తయితృత్వసూచనాయ పురుషం విశినష్టి. అస్య విశ్వస్య.

పరాపరేశం ప్రకృతి మస్యోత్పత్త్యంతభావనమ్. ౩

ద్విపరార్ధావసానే యః ప్రళయో బ్రహ్మణ స్తు తే,
తావ దధ్యాసతే లోకం పరస్య పరిచింతకాః. ౪

క్ష్మామ్భోఽనలానిలవియన్మనఇంద్రియార్థ
భూతాదిభిః పరివృతం ప్రతిసంజిహీర్షుః,

ప్రకృతిం బంధమోక్షకారణం, పరమపురుషసంకల్పా దేవ హి బంధో మోక్ష శ్చ అస్య విశ్వస్య. ఉత్పత్తిస్థితిసంహారాన్ భావయతి కరోతీతి తథా. విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, పరే బ్రహ్మాదయోఽపరే యస్మా. త్స చాసా వీశ్వర శ్చ, అనేన విశేషణజాతేన స్వసంకల్పకృతజగదుదయవిభవలయమోక్ష లీలత్వా న్నిరతిశయప్రీతివిషయాన్ స్వభక్తాన్ స్వపదం ప్రాపయ్య పున రనావర్తయితుం సమర్థ ఇత్యుక్తం భవతి, ప్రతిపాదితం చైత త్పురస్తాత్. అత్ర సూర్యద్వారేణేత్యనేన "సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతి యత్రామృత స్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మే" తి శ్రుత్యర్థ ఉక్తః. ౩

ఏవం భూమాది రర్చిరాది శ్చేతి మార్గద్వయ ముక్తం. అథ యోగియానేన చతుర్ముఖ లోకగతానా మపి బ్రహ్మణా సహ మహాప్రళయదశాయాం ముక్తి రుచ్యతే, ద్విపరార్ధేత్యాదినా "ఉత్తరో దేవయాన స్తు యోగియాన స్తు మధ్యమః, దక్షిణః పితృయాన స్తు తత్రాంత్యానాగవీథికే" తి హ్యుచ్యతే, ద్విపరార్ధావసానః ద్వయోః పరార్ధయోః పూర్వోత్తరయో రవసాన మంతో యస్మిన్, ద్విపరార్ధావసాన రూపో వా యః బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య ప్రలయ, స్తావ త్తదవధి, పరస్య పరమాత్మనః. పరిచింతకాః యోగినః, లోకం బ్రహ్మణో లోకం లోకే "అధిశింగ్స్థాసాంకర్మే" త్యాధార స్యైవ కర్మసంజ్ఞాయాం ద్వితీయా. అధ్యాసతే, అనేన, నిష్కామకర్మణా ఽపి పుష్కలజ్ఞానోత్పత్తేః, ప్రాగేవ మరణే బ్రహ్మ లోకప్రాప్త్యా తత్ర జ్ఞానాభ్యాస ఉక్తః. ౪

(క్ష్మామ్భ ఇతి) క్ష్మాదీని వియదంతాని పంచమహాభూతాని మన శ్చేంద్రియాణి. చార్థాశ్చ శబ్దాదయః, భూతాది స్తామసాహంకారః, ఏవ మాదిభిః, పరివృతం యుక్తం, బ్రహ్మాండం, సంజిహీర్షు స్సంహర్తు మిచ్ఛుః, గుణత్రయం సత్త్వాదిగుణమయం, జగ, ద్యస్యాత్మా శరీరం స్థూల చిదచిద్విశిష్ట ఇత్యర్థః, గుణత్రయస్యాఽఽత్మేతి వా, స భగవాన్, యర్హి యదా, అవ్యాకృతం విశతి. నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వావస్థాం, ప్రవిశతి ప్రాప్నోతి, తదా. పరః

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః. తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

అవ్యాకృతం విశతి యర్హి గుణత్రయాత్మా
కాలం పరాఖ్య మనుభూయ పరస్స్వయంభూః. ౯

ఏవం పరేత్య భగవంత మనుప్రవిష్టా
యే యోగినో జితమరున్మనసో విరాగాః,
తేనైవ సాక మమృతం పురుషం పురాణం
బ్రహ్మప్రధాన ముపయాంతి గతాభిమానాః. ౧౦

అథ తం సర్వభూతానాం హృత్పద్మేషు కృతాలయమ్,

ఇంద్రాదిభ్య ఉత్కృష్టః, స్వయంభూ ర్బ్రహ్మా, ద్విపరార్థాఖ్యం కాల, మనుభూయ, పురాణం పురుషం యాతీతి విభక్తివిపరిణామే నోత్తరత్రాన్వయః. ౯

ఏవం తథా, యే యోగినః. భగవంతం హిరణ్యగర్భ, మనుప్రవిష్టాః ప్రాప్తా, స్తేపి, తత్ర జితమరున్మనసః జితప్రాణేంద్రియాః. విరాగాః ప్రాప్యపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాణిమాద్యష్టైశ్వర్యవైతృష్ణ్య యుక్తాః, విగతదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాభిమానా, స్తేనైవ సాకం బ్రహ్మణా సహ, ప్రధానం సర్వోత్కృష్టం, బ్రహ్మస్వరూపతో గుణతశ్చ నిరతిశయబృహ, త్పురాణం పురాతనం, పురుషం పరమపురుషం, ఉపయాంతి, అత స్సన్న్యాసయోగాద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యంతి సర్వే, బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, సర్వస్యాంతే కృతాత్మనః ప్రవిశంతి పరం పద" మిత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యర్థ ఉక్తః. ౧౦

ఏవ మత్రాపరినిష్పన్నభగవద్భక్తియోగానాం కేషాంచి ద్ధిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిపూర్వకం పరిపూర్ణభగవద్భక్తినిష్పాదనేన భగవత్ప్రాప్తిరుక్తా. అథాత్రైవ పూర్ణభక్తియోగానా మవిలమ్బేనార్చి రాదిగత్యా భగవత్ప్రాప్తి రత, స్త్వమపి పూర్ణభక్తియోగం నిర్వర్తయేత్యాహ (అథేతి.) హే భామిని, అథ తస్మా, త్సర్వభూతహృత్పద్మావాసం, శ్రుతప్రభావం మత్తస్త్వయా శ్రుతప్రభావం. తం భగవంతం. శరణం, భావేన "మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృ" దిత్యాద్యుక్తభావేన. భజ వ్రజ. పూర్వం సాంగ స్సపరికరో భక్తియోగ ఉక్తః. అత్ర తదంగభూతశరణాగతి రుక్తా. ఏవం చరమశ్లోకోక్తరీతా

శ్రుతానుభావం శరణం భజ భావేన భామిని. ౧౧

ఆద్యః స్థిరచరాణాం యో వేదగర్భ స్సహర్షిభిః,
యోగేశ్వరైః కుమారాద్యై స్సిద్ధై ర్యోగప్రవర్తకైః. ౧౨

భేదదృష్ట్యాఽభిమానేన నిస్సంగేనాపి కర్మణా,
కర్తృత్వా త్సగుణం బ్రహ్మ పురుషం పురుషో వ్రజేత్. ౧౩

స సంసృత్య పునః కాలే కాలే నేశ్వరమూర్తినా,
జాతే గుణవ్యతికరే యథా పూర్వం ప్రజాయతే. ౧౪

శరణ్యో భగవాన్ భక్తియోగవిరోధీని పాపాని నిరస్య భక్తియోగం నిర్వర్తయతీతి హృదయం, ఉపయాంతి గతాభిమానా, ఇతి బ్రహ్మలోకవాసినా మపి దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానరహితానా మేవ భగవత్ప్రాప్తిరుక్తా, అథ యది కేనచి త్సుకృతవిశేషేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తాః ఫలాసంగరహిత కర్మాణోఽపి దేహాత్మాభిమానాదియుక్తా శ్చే త్తే పున స్సంసరేయుః. అన్యే పున స్సాభిమానా స్సంసరంతీతి కిము వ్యక్తమ్. ౧౧

బ్రహ్మాపి సాభిమాన శ్చే త్సోపి సనకాదిభి స్సహ సంసరేదిత్యాహ (ఆద్య ఇతి చతుర్భిః) స్థిరచరాణాం స్థావరజంగమానాం. ఆద్యో యః కారణభూత స్స్రష్టేత్యర్థః. స పురుష స్సమష్టిపురుషో వేదగర్భో బ్రహ్మాపి, సనత్కుమారప్రభృతిభిః మరీచ్యాదిభిః ఋషిభిః, తథా, యోగప్రవర్తకై రన్యైశ్చ సిద్ధై స్సహ. భేదదృష్టి ర్బ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదృష్టిః. తయా, అభిమానశ్శరీరాత్మాభిమాన, స్తేన. నిస్సంగేనాపి కర్మణా. సగుణం సామ్యావస్థాపన్నగుణత్రయవిశిష్టం. బ్రహ్మ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం, పురుషం పరమాత్మానం, వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టే బ్రహ్మణి లీనో భవేత్. కుతః, కర్తృత్వాద్భేదదృష్ట్యభిమానపూర్వకం నిస్సంగకర్మకర్తృత్వాత్. ౧౨-౧౩

సంసృత్య సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టే బ్రహ్మణి సంసర్గం ప్రాప్య. పున, రీశ్వరమూర్తినా కాలేన, కాలే "తదైక్షత బహుస్యా" మితి బహుభవనసంకల్పదశాయాం. గుణవ్యతికరే గుణవైషమ్యే. జాతే సతి, పున స్సృష్టిదశాయా మిత్యర్థః, యథాపూర్వం పూర్వవత్. ప్రజాయతే. ౧౪

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

ఐశ్వర్యం పారమేష్ఠ్యం తదపి ధర్మవినిర్మితమ్,
నిషేవ్య పునరాయాతి గుణవ్యతికరే సతి. ౧౫

యేత్విహాఽఽసక్తమనసః కర్మసు శ్రద్ధయాన్వితాః,
కుర్వంత్యప్రతిషిద్ధాని నిత్యాన్యపి చ కృత్స్నశః. ౧౬

రజసాకుంఠమనసః కామాత్మానో ఽజితేంద్రియాః,
పితౄన్యజంత్యనుదినం గృహేష్వభిరతాశయాః. ౧౭

త్రైవర్గికా స్తే పురుషా విముఖా హరిమేధసః,
కథాయాం కథనీయోరువిక్రమస్య మధుద్విషః. ౧౮

నూనం దైవేన నిహతా యే చాఽచ్యుతకథాసుధామ్,
హిత్వా శృణ్వంత్యసద్గాథాః పురీష మివ విడ్భుజః. ౧౯

పారమేష్ఠ్యమప్యైశ్వర్యం. ధర్మవినిర్మితం కర్మయత్త మేవ, అత, స్తదపి, నిషేవ్య అనుభూయ, పరమాత్మవిలీనః పున ర్గుణవ్యతికరే సత్యాయాతీత్యర్థః. ౧౫

ఏవం నిష్కామకర్మణా మపి సాభిమానానాం పున స్సంసార ఉక్తః. సాభిమానా స్సకామకర్మాణ స్సంసరేయు రితి కిం వక్తవ్య మితి వక్ష్యం స్తా న్నిందతి (యేత్వితి చతుర్భిః,) ఇహ పారమేష్ఠ్యైశ్వర్యాంతేష్వాసక్తచిత్తా స్తత్సాధనేషు కర్మసు, త్వరయా యుక్తాః. అప్రతిషిద్ధాని కామ్యాని నిత్యాన్యపి చ, కర్మాణి, స్వర్గాద్యర్థతయా కుర్వంతి. ౧౬

రజోగుణేన విక్షిప్తమనసః, కామాసక్తచిత్తా. అతఏవాఽజితేంద్రియా అతఏవ, గృహేష్వాసక్తాంతఃకరణా, అనుదినం. పితౄన్ యజంతి. ౧౭

కథనీయనిరతిశయకీర్తే ర్హరిమేధసః సంసృతినాశకోపాసనాత్మకజ్ఞానవిషయస్య, మధుద్విషో భగవతః, కథాయాం విముఖా స్సంతో, యే, త్రైవర్గికాః ధర్మార్థకామపరాయణాః. తే, యే చాఽచ్యుత కథాసుధాం, హిత్వా, విడ్భుజ స్సూకరాదయః. పురీష. మివ, అసతాం గాథాః, శృణ్వంతి తే చ. నూనం దైవేన నిహతాః. ౧౮-౧౯

దక్షిణేన పథాఽర్యమ్ణః పితృలోకం జయంతి తే,
ప్రజా మనుప్రజాయంతే శ్మశానాంతక్రియాకృతః. ౨౦

తత స్తే క్షీణసుకృతాః పున ర్లోక మిమం ప్రతి,
పతంతి వివశా దేవై స్సద్యో విభ్రంశితోదయాః. ౨౧

తస్మా త్త్వం సర్వభావేన భజస్వ పరమేష్ఠినమ్,
తద్గుణాశ్రయయా భక్త్యా భజనీయపదామ్బుజమ్. ౨౨

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః,
జనయత్యాశు వైరాగ్యం జ్ఞానం యద్బ్రహ్మదర్శనమ్. ౨౩

యదాఽస్య చిత్త మర్థేషు సమేష్వింద్రియవృత్తిభిః,

తేషాం కా గతి రిత్యత్రాహ (అర్యమ్ణో) దక్షిణేన పథా, ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకం, వ్రజంతి, పితృలోకా త్పునః, ప్రజామనుస్వపుత్రాదిషు, జాయంతే, తతో, గర్భాధానాదిశ్మశానాంత సంస్కారిణః, పున, రముం లోకం, ప్రాప్య, తత్ర, భోగేన, క్షీణసుకృతాః, తత్రత్యై ర్దేవై స్సద్య ఏవ, విభ్రంశితాః ఉదయాభోగోత్కర్షా యేషాం తే, వివశాః, పున రిమం లోకం ప్రతి, పతంతి. ౨౦-౨౧

ఏవం కామ్యకర్మణాం గతి మభిధాయ మాతుః పూర్వోక్తభగవద్భక్తియోగశ్రద్ధాఽవైకల్యాయ ప్రోత్సాహయతి (తస్మాదితి.) తస్మాత్సకామకర్మణాం గతేరేవం విధత్వా, త్త్వం సర్వభావేన "యేషా మహం ప్రియ ఆత్మా సుతశ్చే" త్యాద్యుక్తసర్వభావేన. పరమేష్ఠినం పరమవ్యోమాధిపతిం భజనీయం సురారాధ్యం పదామ్బుజం, యస్య తం, భగవంతం, స భగవాన్, గుణాః జ్ఞానశక్తిబలాదయః, త ఏవాశ్రయః విషయో యస్యాం, తయా స్వరూపరూపగుణవిషయయే త్యర్థః, భక్త్యా ప్రేమపూర్వా నుధ్యానాత్మికయా భక్త్యా, భజస్వ. ౨౨

కథం భక్తియోకారమ్భాభ్యర్హితోపాయవైరాగ్యమంతరేణ మమ భక్తియోగారమ్భ ఇత్య త్రాహ (వాసుదేవ ఇతి,) భగవతి వాసుదేవే, భక్తియోగః, ప్రయోజితః, యద్యస్మా, ద్బ్రహ్మ దృశ్యతే ఽనేనేతి బ్రహ్మదర్శనం, సాక్షాత్కారోపాయభూతం, భక్తియోగాత్మకం జ్ఞాన, ముత్పద్యతే, త ద్వైరాగ్య, మాశు, జనయతి, ఆరబ్ధభక్తియోగ ఏవ వైరాగ్యమపి జనయతీత్యర్థః. ౨౩

కదాఽయ మారబ్ధ భక్తియోగో బ్రహ్మసాక్షాత్కార్యాదిత్యత్రాహ (యదేతి.) అస్యోపాసకస్య

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతిశ్చ వర్ణ్యతే)

న విగృహ్ణాతి వైషమ్య మప్రియం ప్రియ మిత్యుత. ౨౪

స తదైవాత్మనాఽఽత్మానం నిస్సంగం సమదర్శనమ్,
హేయోపాదేయరహిత మారూఢం పద మీక్షతే. ౨౫

జ్ఞానమాత్రం పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేశ్వరః పుమాన్,
దృశ్యాదిభిః పృథగ్భావై ర్భగవానేక ఈయతే. ౨౬

ఏతావానేవ యోగేన సమగ్రేణేహ యోగినః.
యుజ్యతేఽభిమతో హ్యర్థో యదసంగస్తు కృత్స్నశః. ౨౭

చిత్తం, యదా, ఇంద్రియవృత్తిభి, రర్థేషు శబ్దాదిషు, సమం, అనుకూలప్రతికూలశబ్దాదివిషయప్రాప్త్యా వికృతం స, దనుకూలాదివిషయసంబంధకృతం ప్రియాప్రియరూపం వైషమ్యం, న గృహ్ణాతి. యదా చ చిత్తం నిస్సంగం శబ్దాదివిషయాసంగరహితం, స, దతఏవ హేయోపాదేయరహితం ద్వేష్యాద్వేష్య విషయరహితం, సమదర్శనం సమం దర్శనం యస్య తత్, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాఽనుసంధానపరం, పదం శుభాశ్రయం ప్రత్యారూఢం భవతి, స తదైవాత్మనా ఉక్తవిధేన చిత్తేనాఽఽత్మాన మీశ్వర మీక్షతే సాక్షాత్కరోతీత్యన్వయః, సమదర్శన మిత్యనేన సర్వస్య జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసంధాన ముక్తమ్. ౨౪-౨౫

కథం విశ్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ మిత్యత్రాహ (జ్ఞానమాత్రమితి) జ్ఞానమాత్రం న క్వాపి జడ మిత్యర్థః, పరంబ్రహ్మ. పరమాత్మాదిశబ్దవాచ్యః, జ్ఞానమాత్రస్వరూపః పరమపురుషో భగవా, నేకఏవ, దృశ్యాదిభిః పృథివ్యాదిభిః, పృథగ్భావైః పరస్పరవిలక్షణధర్మైః. ఈయతే ప్రతీయతే, భగవానేక ఏవ పృథివ్యాదిభిపంచభూతసంభూతాత్మకదేవాదిరూపభేదేన ప్రతీయతే, అత స్సర్వం జగద్భగవదాత్మక మిత్యర్థః. ౨౬

అత్రాంతరాచింతాన్యాయేన కిమస్య భక్తియోగస్య ఫల మిత్యత్రాహ (ఏతావానితి.) యోగినాం సమగ్రేణ సాంగేన. భక్తియోగేన, అభిమతః, అర్థః పురుషార్థః, యుజ్యతే, నిరతిశయసుఖ రూపః పరమపురుషార్థరూపాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపేణ యుక్తో భవతి, కృత్స్నశః కార్త్స్న్యేనాఽసంగః ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం చేత్యే. తావానేవ అనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిరేవ, భక్తి యోగఫల మిత్యర్థః. ౨౭

జ్ఞానమేకం పరాచీనై రింద్రియై ర్బ్రహ్మనిర్గుణమ్,
అవభాత్యర్థరూపేణ భ్రాంత్యా శబ్దాదిధర్మిణా. ౨౮

యథా మహానహం రూపస్త్రివృత్పంచవిధ స్స్వరాట్,
ఏకాదశవిధ స్తస్య వపు రండం జగద్యతః. ౨౯

ఏత ద్వై శ్రద్ధయా భక్త్యా వైరాగ్యేణ చ నిత్యశః,
సమాహితాత్మా నిస్సంగో విరక్తః పరిపశ్యతి. ౩౦

ఇత్యేత త్కథితం గుర్వి జ్ఞానం తద్బ్రహ్మదర్శనమ్,

దృశ్యాదిభిరితి పరమాత్మనః పృథివ్యాదివిశిష్టత్వ ముక్తం. జీవస్య పృథివ్యాదివిశిష్టత్వే విశేషమాహ (జ్ఞానమితి.) నిర్గుణం సత్త్వాదిగుణరహిత. మేకం, జ్ఞానస్వరూపం, బ్రహ్మజీవః బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ" మితి జీవేపి క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్. పరాచీనైః పరస్మైప్రకాశకై రింద్రియై, శ్శబ్దాదిధర్మిణా అర్థరూపేణ శబ్దాదిధర్మకాకాశాదిపంచభూతారబ్ధదేవాదిరూపేణ భ్రాంత్యా అవభాతి. పరస్య సర్వవిశిష్టస్యాపి సర్వజ్ఞత్వా న్న భ్రాంతః. జీవస్య తు జ్ఞానస్వరూపస్య సత్త్వాదిగుణ రహితస్య స్థూలాకారాదిదేహాకారో భ్రాంతిరిత్యర్థః. ౨౮

పరమ ప్రస్తుతం సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి (యథేతి.) మహా న్మహత్తత్త్వం, అహంరూపః అహంకారః, స చ, త్రివృత్ వైకారికాదిభేదేన త్రిధా వర్తమానః, పునశ్చ, భూతరూపేణ పంచవిధః, ఇంద్రియరూపేణైకాదశవిధః, ఏతత్తత్త్వాత్మకం, య దండం, స్వరాట్ బ్రహ్మా చ, యతః యత ఉత్పన్నం. తస్యైవైతత్సర్వం జగ ద్వపు శ్శరీరం యథా యథావ త్పరమార్థ ఇత్యర్థః. ౨౯

కేనోపాయేనాయం సర్వాత్మకత్వేన బ్రహ్మ సాక్షాత్కుర్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదితి.) ఏత త్కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం, శ్రద్ధయా భక్త్యా. వైరాగ్యేణ, పరిపశ్యతి శ్రద్ధాభక్తివైరాగ్యాదిభి స్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ సాక్షాత్కుర్యాదిత్యర్థః. ౩౦

అథాష్టాధ్యాయ్యాప్రతిపాదిత మర్థ ముపసంహర్తుం సుఖప్రతిపత్తయే సంక్షేపేణానువదతి (ఇతీతి.) హేగుర్వి పూజ్యే, ఇతి ఉక్తరీత్యా. ఏత త్కథితం. కింతదిత్యత్రాహ - యేన ప్రకృతేః, అచేతనాయా భూమ్యాదిరూపాయాః "భూమిరాపోఽనలోవాయు" రిత్యాద్యుక్తాయాః. తథా "అపరేయ మిత

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతిశ్చ వర్ణ్యతే)

యేనావబుధ్యతే తత్త్వం ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౩౧

జ్ఞానయోగశ్చ మన్నిష్ఠో నైర్గుణ్యో భక్తిలక్షణః,
ద్వయోరప్యేక ఏవార్థో భగవచ్ఛబ్దలక్షణః. ౩౨

యథేంద్రియైః పృథగ్ద్వారై రర్థో బహుగుణాశ్రయః,
ఏకో నానేయతే తద్వద్భగవాన్ శాస్త్రవర్త్మభిః. ౩౩

క్రియయా క్రతుభి ర్దానై స్తపస్స్వాధ్యాయమర్శనైః,
ఆత్మేంద్రియజయేనాపి సంన్యాసేన చ కర్మణామ్. ౩౪

త్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మేఽపరా" మిత్యుక్తాయా జీవాత్మకప్రకృతేశ్చ. పురుషస్య పరమపురుషస్య చ తత్త్వం యాథాత్మ్యం, మవబుధ్యతే, తద్బ్రహ్మదర్శం బ్రహ్మదర్శనోపాయభూతం జ్ఞానం, కథిత మిత్యర్థః ౩౧

తథా జ్ఞానయోగః ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసనరూపో జ్ఞానయోగః, నైర్గుణ్యస్సత్త్వాదిగుణరాహిత్యసంపాదకో, మన్నిష్ఠో మద్విషయః, భక్తిలక్షణః భక్తిరూపో, యోగశ్చ. కథితః, ద్వయోరపి జ్ఞానయోగభక్తియోగయోరుభయోరపి. భగవచ్ఛబ్దో, లక్షణం "తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్విత" ఇత్యుక్తరీత్యాఽనుపచారేణబోధకో, యస్య, స ఏవ పరమపురుషః ఏక ఏవార్థః, ప్రయోజనం ఫలమితి "భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ మయా మానవ్యుదాహృత" ఇతి కథితః. ౩౨

కథం జ్ఞానయోగభక్తియోగాభ్యాం భగవానేవ ప్రాప్య ఇత్యత్రాహ (యథేతి.) పృథగ్ద్వారైః. పృథగ్భిన్నాని, ద్వారాణి రూపరసాదిగ్రహణాని, యేషాం తై రింద్రియైః బహూనాం, గుణానాం రూపరసాదీనా. మాశ్రయోఽర్థః, క్షీరాదిరూపోఽర్థ. ఏక ఏవ, నానా ఈయతే ప్రతీయతే. రూపగ్రాహకేణ చక్షుషా శుక్లాదిగుణవిశిష్టత్వేన రసనేంద్రియేణ మధురాదిగుణవిశిష్టతయా, త్వగింద్రియేణ శీతోష్ణాదిస్పర్శ విశిష్టతయా చ, యథా గృహ్యత ఇత్యర్థః. తథా భగవా, నేక ఏవ, శాస్త్రోక్తతత్తన్మార్గవిశేషైరారాధ్యత్వా కారేణ ప్రాప్యత్వాకారేణ చ బుధ్యత ఇత్యర్థః, ౩౩

శాస్త్రీయమార్గవిశేషాన్ప్రపంచయతి (త్రిభిః, క్రియయా పంచరాత్రోదితపూజాకలాపేన, క్రతుభి ర్వేదపూర్వభాగోదితయజ్ఞదానతపసీస్మృతిచోదితే, తత్ర, తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది, స్వాధ్యాయః

యోగేన వివిధాంగేన భక్తియోగేన చైవ హి,
ధర్మేణోభయచిహ్నేన యః ప్రవృత్తినివృత్తిమాన్. ३४

ఆత్మతత్త్వావబోధేన వైరాగ్యేణ దృఢేన చ,
ఈయతే భగవానేభి స్సగుణో నిర్గుణ స్స్వదృక్. ३६

ప్రావోచం భక్తియోగస్య స్వరూపం తే చతుర్విధమ్,
కాలస్య చావ్యక్తగతే ర్యోంతర్ధావతి జంతుషు. ३३

వేదాధ్యయనం, మర్శనం వేదార్థావమర్శనం, ఆత్మజయ శ్శమః ఇంద్రియజయో దమః, కర్మణాం సంన్యాసః ఫలాసంగరహితకర్మానుష్ఠానం, వివిధాంగేన బహ్వంగోపకృతేన, భక్తియోగేన, తథావిధేన యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, ఉభయచిహ్నేన సకామనిష్కామలక్షణేన ధర్మేణ, తమేవాహ (య ఇతి.) సకామధర్మప్రాప్యం స్వర్గాద్యపి భగవత ఏవేత్యర్థః, అత్ర "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి, భువనస్య నాభిః తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచంద్రమాః, అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ, యో యో యాం యాం తనుం భక్త శ్శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతి. తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే, లభతే చ తతః కామా న్మయైవ విహితాన్ హితాన్. అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్ప మేధసామ్. ఫలమత ఉపపత్తే" రిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసూత్రార్థోఽభిప్రేతః, తస్మాదాత్మతత్త్వావబోధేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన దృఢేన, వైరాగ్యేణ చ ఏభిః క్రియాభిశ్చ, సగుణః మంగళగుణకః, నిర్గుణః హేయగుణరహితః, స్వదృక్ స్వప్రకాశః, భగవానేక ఏవ, ఈయతే ప్రాప్యతే, తత్ర, క్రత్వాదిభిరింద్రాది రూపేణారాధ్యమానోఽంతవత్ఫలప్రదం, సాక్షాత్ జ్ఞానయోగభక్తియోగాదిభి రారాధితస్తు నిరతిశయ మోక్షాఖ్యఫలప్రద ఇతి భావః. ३४—३६

అన్యదపి పూర్వోక్త మనువదతి (ప్రావోచ మితి ద్వాభ్యాం) తథా, భక్తియోగస్య, చతుర్విధం తామసరాజససాత్త్వికభేదేన, సాత్త్వికావాంతరభేదనైర్గుణ్యరూపేణ చ. చతుర్విధం, స్వరూపం, నైర్గుణ్య భక్తియోగస్య సాత్త్వికభక్త్యంతర్భూతత్వేపి తస్య సర్వోత్కృష్టత్వా త్తదభిప్రాయేణ చతుర్విధ మిత్యుక్తం. జంతుషు అంతః, యో ధావతి పరిభినత్తి, తస్యాఽవ్యక్తగతే, ర్వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవక్తా గతి ర్యస్య తస్య కాలస్య, స్వరూపమ్. ३३

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

జీవస్య సంసృతీ ర్బహ్వీ రవిద్యాకర్మనిర్మితాః,
యాస్వంబ ప్రవిశ న్నాత్మా న వేద గతి మాత్మనః. ౩౮

నైత త్ఖలాయోపదిశే న్నావినీతాయ కర్హిచిత్,
న స్తబ్ధాయ న భిన్నాయ నైవ ధర్మధ్వజాయ చ. ౩౯

న లోలుపాయోపదిశే న్న గృహారూఢచేతసే,
నాఽభక్తాయ చ మే జాతు న మద్భక్తద్విషా మపి. ౪౦

శ్రద్ధధానాయ భక్తాయ వినీతాయా నసూయవే,
భూతేషు కృతమైత్రాయ శుశ్రూషాభిరతాయ చ. ౪౧

బహిర్జాతవిరాగాయ శాంతచిత్తాయ దీమతే,
నిర్మత్సరాయ శుచయే యస్యాఽహం ప్రేయసాం ప్రియః. ౪౨

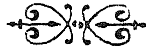
తథా, హే అంబ, ఆత్మా జీవః, యాసు, ప్రవిశ, న్నాత్మనో గతిః, ప్రకారః. యాథాత్మ్య మిత్యర్థః, తాం న వేద, తాః. అవిద్యాఖ్యకర్మనిర్మితాః, జీవస్య సంసృతీ శ్చ ప్రావోచం ఉక్తవా నహమ్, ౩౮

మయోక్త మిదం సర్వవేదాంతార్థరూప మితి గోప్య మనధికారిణే నోపదేష్టవ్య మధికారిణ ఏవోపదేష్టవ్య మితి వదన్నేతచ్ఛ్రవణకీర్తనాదిఫలం చ దర్శయ న్నుపసంహరతి (నైత దితి.) ఖలాయ పరోద్వేజకాయ స్తబ్ధాయ మూర్ఖాయ భిన్నాయ దురాచారాయ ధర్మధ్వజాయ దామ్భికాయ. ౩౯–౪౦

అధికారిణ మాహ- శ్రద్ధధానాయ శుశ్రూషాత్వరాన్వితాయ, బహి ర్జాతవిరాగాయేతి దమ ఉక్తః, శాంతచిత్తాయేతి శమ ఉక్తః. ఇదం చ శమదమాదిగుణజాతం శ్రవణోపయుక్తం న త్వాత్యంతిక ముచ్యతే, తస్య శ్రవణానంతరభావిన స్తతః పూర్వతనత్వాసంభవాత్ "ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయే" త్యాదివత్, శుచయే సదాచారనిష్ఠాయ యస్య, ప్రేయసాం ప్రీతివిషయాణాం వస్తూనాం మధ్యే, అహం ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః, తస్మై. ౪౧–౪౨

య ఇదం శృణుయా దమ్బ శ్రద్ధయా పురుష స్సకృత్,
యో వాఽభిధ త్తే మచ్చి త్త స్స్వే్యాతి పదవీం చ మే. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

(య ఇతి.) హేఅంబే, ఇత్థం మదు క్త మష్టాధ్యాయ్యాత్మకం, యః పురుషః శ్రద్ధయా, సకృదపి, శృణుయా, ద్య శ్చాభిధ త్తే, సోపి, మచ్చి త్తః, జాతవై రాగ్యో మదుపాసననిష్ఠో భూత్వా, మే, పదవీం మార్గం, ము క్తిం ఏతి ప్రాప్నోతి. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశై లగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్వా క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవై ష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం నిశమ్య కపిలస్య వచో జనిత్రీ
సా కర్దమస్య దయితా కిల దేవహూతిః,
విస్రస్తమోహపటలా త మభిప్రణమ్య
తుష్టావ తత్త్వవిషయాంకితసిద్ధభూమిమ్. ౧

అథాప్యఽజోఽంతే సలిలే శయానం
భూతేంద్రియార్థాత్మమయం వపు స్తే,
గుణప్రవాహం సదశేషబీజం
దధ్యౌ స్వయం యజ్జఠరాబ్జజాతః. ౨

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రుతతత్త్వహితపురుషార్థా దేవహూతిః కి మకరో దిత్యత్రాఽహ మైత్రేయః. ఏవ ముక్తరీత్యా. కర్దమస్య. దయితా భార్యా, కపిలస్య. జనిత్రీ మాతా. సా దేవహూతిః. కపిలస్య వచో. నిశమ్య శ్రుత్వా. విస్రస్తః ధ్వస్తః మోహః అజ్ఞానం స ఏవ పటల మావారకః యస్యాః, స్సా సతీ తత్త్వవిషయాంకితసిద్ధభూమిం తత్త్వాని ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణి, తాని, విషయో యస్య తత్, జ్ఞానం. తేనాఽంకితాః ప్రసిద్ధాః స్సిద్ధా యోగినః తేషాం భూమి రాశ్రయ స్తం, విషయాంకితసిద్ధేతి పాఠే తత్త్వవిషయేణాఽంకితా జ్ఞాపితా, సిద్ధి ర్యోగసిద్ధి. రేష్యాం, తేషా మాశ్రయ ఇత్యర్థః, తం కపిలం. ప్రణమ్య. తుష్టావ స్తుతవతీ. ౧

స్తుతి మేవాహ సప్తభిః. తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణాపి సమాధిగమ్యవిగ్రహో జగదుత్పత్తిస్థితిలయలీల స్సర్వజ్ఞత్వాద్యనంతకల్యాణగుణనిధి స్త్వం మదుదరా జ్జాతః. అత ఏత దస్మద్భాగ్యఫల మిత్యాహ (అథాఽపీతి.) అథ హేభగవన్ యస్య తవ, జఠరాబ్జా న్నాభికమలా, జ్జాతోఽజో బ్రహ్మాపి. తే తవ, వపు ర్విగ్రహం దధ్యౌ ధ్యానేన సాక్షాత్కృతవాన్, వపుః కథంభూతం? అంతస్సలిలే శయానం భూతాని పృథివ్యాదీని, ఇంద్రియా ణ్యేకాదశేంద్రియాణి, అర్థా శ్శబ్దాదయః, ఆత్మానో జీవా, స్తన్మయం తత్ప్రచురం జఠరగతచిదచిత్సముదాయమిత్యర్థః. అతఏవాఽశేషస్యకార్య జాతస్య, బీజం కారణం, సత్, గుణప్రవాహం స్వాంతర్భూతప్రకృతిగతసత్త్వాదిగుణప్రవృత్తిహేతుత్వా ద్గుణప్రవాహ మిత్యర్థః. ౨

స ఏవ విశ్వం భగవా న్విధత్తే
గుణప్రవాహేణ విభక్తవీర్యః,
సర్గాద్యనీహోఽవితథాభిసంధి
రాత్మేశ్వరోఽతర్క్యసహస్రశక్తిః. ౩

స త్వం భృతో మే జఠరేణ నాథ
కథన్ను యస్యోదర ఏత దాసీత్,
విశ్వం యుగాంతే వటపత్ర ఏక
శ్శేతే స్మ మాయాశిశు రంఘ్రిపానః. ౪

త్వం దేహతంత్రః ప్రశమాయ పాప్మనాం
నిదేశభాజాం చ విభో విభూతయే,
యథావతారా స్తవ సూకరాదయ
స్తథాఽయ మప్యాత్మపదోపలబ్ధయే. ౫

స ఏవ భగవాన్, గుణప్రవాహేణ బ్రహ్మాదీనాం రజ ఆదిగుణోన్మేషేణ, విభక్తవీర్యః బ్రహ్మాదిగుణోన్మేషానుగుణం ప్రవిభక్తసర్గాదిశక్తిః, బ్రహ్మాది ష్వనుప్రవేశేన తద్గుణానుగుణమాహితా జగత్సర్గాదిశక్తి ర్యేనేతి యావత్. స్వయ మనీహో నిర్వ్యాపారో ప్యవితథాభిసంధి స్సత్యసంకల్పః సంకల్పమాత్రకృతజగదుదయాదిలీల ఇత్యర్థః. ఆత్మేశ్వరః స్వయ మీశ్వరాంతరరహితః "పతిం విశ్వ స్యాత్మేశ్వర" మితి శ్రుతేః, కథం సంకల్పమాత్రనిర్వర్తితజగదుదయాదిలీల ఇత్యత్రాహ. అప్రతర్క్య అచింత్యా అనంతా శ్శక్తయో, యస్య, స భగవా నస్య విశ్వస్య, సర్గాది సృష్ట్యాదీన్ విధత్తే. ౩

యుగాంతే కల్పాంతే, ఇదం విశ్వం, యస్య, ఉదరే ఆసీత్ లీన మాసీత్, యశ్చ. తథా భగవాన్, మాయాశిశుః స్వసంకల్పేన శిశుభావం ప్రాప్త. ఏక ఏవ, వటపత్రే, శేతే స్మ. స త్వం, మమ, ఉదరేణ, కథం భృతః? తత్ర కారణం న విద్మః, అస్మద్భాగ్య మేవేతి భావః. ౪

ఇదం తు ప్రసిద్ధం సర్వావతారసాధారణం కారణం జానీమ ఇత్యాహ (త్వ మితి.) పాప్మనాం దుష్కృతాం వినాశాయ, నిదేశభాజాం భవదాజ్ఞానువర్తినాం, విభూతయే పరిత్రాణాయ చ. త్వం. దేహతంత్రః దేహపరికరః, పరిగృహీతదేహోఽపి, యథాఽన్యే, తవ, సూకరాదయోఽవతారా, స్తథాఽయ మప్యవతార, స్స్వాధీనా మాత్మమార్గజ్ఞాపనాయాఽభూ దితి విద్మ ఇత్యర్థః. ౫

(కపిలోపదేశతః తన్మాతు ర్జీవన్ముక్తిః)

యన్నామధేయశ్రవణానుకీర్తనా
ద్యత్ప్రహ్వణా ద్యత్స్మరణా దపి క్వచిత్,
శ్వాదోఽపి సద్య స్సవనాయ కల్పతే
కుతః పున స్తే భగవ న్ను దర్శనాత్. ౬

అహో బత శ్వపచోఽతో గరీయా
న్యజ్జిహ్వాగ్రే వర్తతే నామ తుభ్యమ్,
తేపు స్తప స్తే జుహువు స్సస్ను రార్యా
బ్రహ్మా నూచు ర్నామ గృణంతి యే తే. ౭

తం త్వాఽహం బ్రహ్మపరం పుమాంసం
ప్రత్యక్స్రోతస్యాఽఽత్మని భావితవ్యమ్.

కిం వా భవ త్వవతారప్రయోజనం నామ్నైవ సర్వస్యజనపాపనిరసనేన నిరతిశయపాప్మనః కృతార్థయత స్తవ దర్శనా ద్వయం కృతార్థా అభూమేతి కైముత్యన్యాయేనాహ (యన్నామేతి.) క్వచిదపి. యస్య తవ. నామ్నః. శ్రవణా. దనుకీర్తనా. త్ప్రహ్వణా త్ప్రణామా. త్స్మరణా చ్చ. శ్వాదః శ్వపచోఽపి. సద్యః. సవనాయ తత్పరిగ్రహావసరాయ. కల్పతే యోగ్యో భవతి. భవతాఽనుగృహీతో భవతి. హేభగవన్, తవ దర్శనా ద్వయం కృతార్థా ఇతి కుతః పునః కిం పున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ఏవంవిధాని నామస్మరణాదినా పాపినా మపి కృతార్థతాప్రతిపాదకాని వచనా న్యంతిమస్మరణవిషయాణి ద్రష్టవ్యాని. తథాచోక్తం పురస్తాత్ "యస్యావతారగుణకర్మవిడమ్బనాని నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతీతి. ౬

ఏత దేవ దేహావసానే భగవన్నామస్మరణం సర్వేషాం తప ఆదీనాం బహుజన్మోపార్జితానాం ఫల మిత్యాహ (అహో ఇతి.) తుభ్యం తవ. నామ. యస్య జిహ్వాగ్రే. వర్తతే స. శ్వపచోఽపి గరీయాన్. కుత ఇత్యత ఆహ, యే. తే తవ. నామ. గృణంత్యంతకాలే. తే, పూర్వం అంతిమస్మరణార్థ మేవ, ఆర్యాః శ్రేష్ఠాః, తప స్తేపుః, చక్రుః, జుహువుః హోమం కృతవంతః, సస్నుః తీర్థేషు స్నాతాః బ్రహ్మ వేద, మనూచు రధీతవంతః, ప్రబలప్రతిబంధవశా చ్ఛ్వపచాదిజన్మప్రాప్తా వపి పూర్వజన్మసు తపఆదిభి ర్భగవంత మారాధితవంత ఇత్యనుమన్యామహ ఇతి భావః. ౭

స్తుతి ముపసంహరతి (త మితి.) ప్రత్యక్స్రోతసి ప్రత్యగ్గతౌ ప్రత్యక్ప్రకాశే, స్వస్మై

స్వతేజసా ధ్వస్తగుణప్రవాహం
వందే విష్ణుం కపిలం వేదగర్భమ్. ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఈడితో భగవా నేవం కపిలాఖ్యః పరః పుమాన్,
వాచాఽవిక్లబయేత్యాహ మాతరం మాతృవత్సలః. ౯

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

మార్గేణాఽనేన మాత స్తే సుషేవ్యేణోదితేన మే,
ఆస్థితేన పరాం కాష్ఠా మచిరా దవరోత్స్యసి. ౧౦

శ్రద్ధత్స్వైతన్మతం మహ్యం జుష్టం యద్బ్రహ్మవాదిభిః,
యేన మా మభయం యాయా మృత్యు మృచ్ఛంత్యతద్విదః. ౧౧

ప్రకాశమాన ఇతి యావత్ తస్మి న్నాత్మని జీవే, అంతరాత్మతయా భావితవ్యం చింతనీయం. బ్రహ్మ బృహత్త్వబృంహణత్వాదిగుణయుక్తం, స్వతేజసా స్వప్రకాశేన, ధ్వస్తః, గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రవాహః ప్రవృత్తి స్సంసారః, యస్య సః. జీవాంతరాత్మతయా వసతోఽపి నిత్యాసంకుచితానంత స్వప్రకాశేన హేయప్రతిభట మిత్యర్థః, వేదాః గర్భే యస్య తం కపిలాఖ్యం, విష్ణుం పరమపురుషం, త ముక్తవిధం, త్వా త్వాం, వందే. ౮

కపిలాఖ్యః, పరమపురుషః, భగవా నేవం, ఈడితః స్తుతః, పితృవత్సలః పిత్రోః వత్సలః, అవిక్లబయా గమ్భీరయా వాచా, మాతరం ప్రతి, ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణాహ ఉవాచ. ౯

హేమాతః, మే మయా, ఉదితేన కథితేన, సుషేవ్యేణ సుఖ మనుష్ఠేయేనానేన మార్గేణ, ఆస్థితేన త్వయా అనుష్ఠితేన, ఆశు, పరాం కాష్ఠాం ఫలపర్యంతదశాం. ముక్తి మితి యావత్, అవరోత్స్యసి ప్రాప్స్యసి. ౧౦

ఏత. న్మహ్యం మమ మతం, శ్రద్ధత్స్వ. ఏతస్మి న్మతే శ్రద్ధాం కుర్విత్యర్థః, మతం విశినష్టి, యన్మతం. బ్రహ్మవాదిభిః బ్రహ్మోపదేష్టృభిః, జుష్టం పునః పున స్సంశీలితం, యేన మతేన అభయం మాం, యాయాః ప్రాప్నుయాః, అతద్విదః మన్మతానభిజ్ఞాః, మృత్యుం సంసార, మృచ్ఛంతి. ౧౧

(కపిలోపదేశతః తన్మాతు ర్జీవన్ముక్తిః)

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రదిశ్య భగవా నుశతీ మాత్మనో గతిమ్,
స్వమాత్రా బ్రహ్మవాదిన్యా కపిలోఽనుమతో యయౌ. ౧౨

సా చాపి తనయోక్తేన యోగాదేశేన యోగయుక్,
తస్మి న్నాశ్రమ ఆపీడే సరస్వత్యా స్సమాహితా. ౧౩

అభీక్ష్ణావగాహకపిశా న్జటిలా న్కుటిలాలకా న్,
ఆత్మానం చోగ్రతపసా బిభ్రతీ చీరిణం కృశమ్. ౧౪

ప్రజాపతేః కర్దమస్య తపోయోగవిజృమ్భితమ్,
స్వగార్హస్థ్య మనౌపమ్యం ప్రార్థ్యం వైమానికై రపి. ౧౫

పయఃఫేననిభా శ్శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః,
ఆసనాని చ హైమాని సుస్పర్శా స్తరణాని చ. ౧౬

ఇతి ఏవం, భగవా న్కపిలః, ఉశతీం కమనీయాం, మాత్మనో గతిం జ్ఞానమార్గం, మాత్రేః ప్రదర్శ్య, తయా బ్రహ్మవాదిన్యా, మాత్రా. అనుమత ఆజ్ఞాపితః, యయౌ గతవా న్. ౧౨

సా చాపి దేవహూతి రపి, పుత్రోపదిష్టేన, యోగానుశాసనేన, తస్మి న్నేవ, సరస్వత్యా నద్యా, ఆపీడే అలంకారభూతే ఆశ్రమే, సమాహితచిత్తా, అభూత్. ౧౩

కథంభూతా సతీ సమాహితా సా, అభీక్ష్ణావగాహః త్రిషవణస్నానం, తేన, కపిశా న్పిశంగాన్ స్వత ఏవ, కుటిలా, నలకా న్కేశా న్, తథా, ఉగ్రతపసా, కృశం. చీరిణం వల్కలధారిణం చా, త్మానం దేహం బిభ్రతీ. ౧౪

కర్దమస్య ప్రజాపతేః స్తపోయోగాభ్యాం, విజృమ్భిత మతిశయితం, వైమానికై రపి ప్రార్థ్యం. స్వగార్హస్థ్యం గృహాశ్రమసంబంధి గృహం హిత్వా పుత్రవిరహాతురా సతీ వదనం కించి చ్చకారేతి షష్ఠేనాఽన్వయః. ౧౫

గార్హస్థ్యం విశినష్టి-యత్ర గార్హస్థ్యే. క్షీరఫేనవ న్మృదులా దాన్తా శ్శుభ్రా శ్చ, స్వర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరా. ఆసనాని పీఠాదీని, సువర్ణమయాని, సుఖస్పర్శాని ఆస్తరణాని. ౧౬

స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ,
రత్నదీపార్చిషా భాంతి లలనా రత్నసంయుతాః ౧౭

గృహోద్యానం కుసుమితై రమ్యం బహ్వమరద్రుమైః,
కూజద్విహంగమిథునం గాయన్మత్తమధువ్రతమ్. ౧౮

యత్ర ప్రవిష్ట మాత్మానం విబుధానుచరా జగుః,
వాప్యా ముత్పలగంధిన్యాం కర్దమేనోపలాలితమ్. ౧౯

హిత్వా తదీప్సితతమ మప్యాఖండలయోషితామ్,
కించి చ్చకార వదనం పుత్రవిశ్లేషణాతురా. ౨౦

వనం ప్రవ్రజితే పత్యా వపత్యవిరహాతురా,
జ్ఞాతతత్త్వాఽప్యభూ న్నష్టవత్సా గౌరివ వత్సలా. ౨౧

మహా న్త్యనర్ఘాణి, మరకతానీంద్రనీలా న్యలంకారార్థం, సంయుక్తాని, యేషు తేషు, స్వచ్ఛస్ఫటికమయకుడ్యేషు, లలనా ఏవ ప్రతిబిమ్బితాః రత్నాని. తై స్సంయుతాః, రత్నాని పద్మరాగాదీన్యేవ దీపా, స్తేషా మర్చిషా భాంతి. ౧౭

బహుభి రమరద్రుమైః పారిజాతాదిభిః కుసుమితైః రమ్యం గృహోద్యానం హిత్వేత్యుత్తరత్రాన్వయః. (గృహోద్యానం విశినష్టి) కూజంతి విహంగానాం మిథునాని యస్మిన్, గాయంతో మధుపానమత్తా భ్రమరా యస్మిన్, యత్ర గృహోద్యానే, ప్రవిష్ట. మాత్మానం దేహం. విబుధానుచరాః కిన్నరాదయః, జగుః, ఉత్పలగంధిన్యాం వాప్యాం, కర్దమేనో పలాలితం. ఆత్మానం చ, హిత్వా ఆఖండలస్యేంద్రస్య యోషితా మపీప్సితతమ మభీష్టతమం త్యక్త్వా. తత్ర అహం మమతా మకృత్వాపి పుత్రస్య విశ్లేషణేనాఽతురా దుఃఖితా సతీ, వదనం కించి త్సంకుచితం, చకార. ౧౮-౨౦

సుహృద్భ్యాం పతిపుత్రాభ్యాం వియోగస్య దుస్సహతా మాహ (వన మితి,) పత్యౌ కర్దమే. వనం ప్రతి, ప్రవ్రజితే సన్యస్య గతే సతి, నితరాం పుత్రవిశ్లేషేణ ఖిన్నా సతీ, జ్ఞాతం తత్త్వం చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యం యయా. సాపి, వత్సే నష్టే సతి, వత్సలా గౌరివాఽభూత్. ౨౧

(కపిలోపదేశతః తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిః)

తమేవ ధ్యాయతీ దేవమపత్యం కపిలం హరిమ్,
బభూవాఽచిరతో వత్స నిస్పృహా తాదృశే గృహే. ౨౨

ధ్యాయతీ భగవద్రూపం యదాహ ధ్యానగోచరమ్,
సుతః ప్రసన్నవదనం సమస్తవ్యస్తచింతయా. ౨౩

భక్తిప్రవాహయోగేన వైరాగ్యేణ బలీయసా,
యుక్తానుష్ఠానజాతేన జ్ఞానేన బ్రహ్మహేతునా. ౨౪

విశుద్ధేన తదాఽఽత్మాన మాత్మనా విశ్వతోముఖమ్,
స్వానుభూత్యా విరహితమాయాగుణవిశేషణమ్. ౨౫

బ్రహ్మణ్యవస్థితమతి ర్భగవత్యాత్మసంశ్రయే,

తమేవాఽపత్యం, కపిలాఖ్యం, హరిం దేవం, హేవత్స విదుర. అచిరతః బహుకాలం ధ్యాయంతీ తాదృశే ఉక్తవిధే గృహే నిస్పృహా అభూత్. ౨౨

తత్సుతః కపిలో భగవాన్, ధ్యానయోగ్యం, యద్భగవతో రూపం "ప్రసన్నవదనాంభోజ" మిత్యాదినా ఆహ. తదేవ ప్రసన్నవదనాదియుక్తం, భగవద్రూపం, కార్త్స్న్యేనాఽవయవశః, శ్చ. చింతయా. ౨౩

భక్తే, ర్యః ప్రవాహః ప్రవృత్తి. స్స ఏవ యోగః, తేన బలీయసా, వైరాగ్యేణ తథా యుక్తానుష్ఠానం స్వోచితపూజాదిరూపకర్మానుష్ఠానం, తేన. జాతేన జ్ఞానేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన బ్రహ్మహేతునా బ్రహ్మప్రాప్తిహేతునా జ్ఞానయోగకర్మయోగవైరాగ్యాదిభి రనుగృహీతేన ముక్త్యుపాయభూతేన భక్తియోగేనేత్యర్థః విశుద్ధేనాఽఽత్మనా మనసా. ఆత్మానం, విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, స్వానుభూత్యా స్వప్రకాశేన. విరహితా. మాయాగుణా స్సత్త్వాదయః, తేషాం విశేషణాని విశేషాః, శోకమోహాదయో యస్య తం, అశనాయాద్యూర్మిషట్కరహిత, మాత్మానం పరమపురుషం, ధ్యాయంతీ ఆత్మనాం జీవానాం సంశ్రయే ఆశ్రయే, భగవతి బ్రహ్మణి, అవస్థితా మతి, ర్యస్యా స్సా. నివృత్త జీవాపత్తిః జీవస్యాఽఽపత్తిః క్లేశాద్యాపత్తి, ర్యతః. సా ప్రకృతిః, యద్వా. ఆపత్తి రాప

నివృత్తజీవాపత్తిత్వా ద్వీతక్లేశా _ప్తనిర్వృతిః. ౨౬

నిత్యారూఢసమాధిత్వా త్పరావృత్తగుణభ్రమా,
న సస్మార తదాఽఽత్మానం స్వప్నదృష్ట మివోత్థితః. ౨౭

తద్దేహః పరతః పోష్యో ప్యకృశశ్చాధ్యసంభవాత్,
బభౌ మలై రవచ్ఛన్న స్సధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

స్వాంగం తపోయోగమయం ముక్తకేశం గతాంబరమ్,
దైవగుప్తం న బుబుధే వాసుదేవే ప్రవిష్టధీః. ౨౯

క్లేశాదిరూపా, యత, స్వా ప్రకృతిః, నివృత్తా నివృత్తప్రాయా జీవాపత్తి ర్యస్యాః సా తస్యాః భావ స్తత్త్వం తస్మాన్నివృత్తప్రాయప్రకృతిసంబంధత్వా దిత్యర్థః. వీతక్లేశా విగతశీతోష్ణాదిక్లేశా ఆప్తా పరమాత్మానుభవరూపా నిర్వృతి రానందో యయా సా, ౨౪—౨౬

నిత్య మారూఢః సమాధి ర్యయా సా తస్యాః భావ స్తత్త్వం, తస్మాన్నిత్యం ప్రకృతి విలక్షణప్రత్యగాత్మశరీరకపరమాత్మని సమాహితచిత్తత్వాత్ పరావృత్తః నివృత్తః తమ ఆదిప్రకృతి గుణకార్యదేహాత్మాభిమానాదివిపరీతభ్రమో యస్యాః సా సతీ ఆత్మానం శరీరం న సస్మార, స్వప్నా దుత్థితః పురుషః స్వప్నే దృష్టం వస్తుజాత మివ యథా స్వప్నాదుత్థితః పురుషః స్వాప్నం వస్త్వనిత్య మితి నిశ్చిత్య స్వాప్నవస్త్వాయత్తసుఖదుఃఖాదిభి రనాకుల ఏవం దేహానుబంధి సర్వం కర్మాయత్త మస్థిరమితి మత్వా తత్పోషణాదినిమిత్తసుఖదుఃఖై రనభిభూతా సతీ దేహః పుష్టః కర్శిత ఇతి వా న సస్మారేత్యర్థః. ౨౭

అత ఏవ తస్యాః దేహః పరతః పరైః పోష్యోఽపి పరాయత్తపోషణోఽప్యకృశః కుత ఆధ్యసంభవా త్పోషణాభావప్రయుక్తమనఃపీడాయా అభావా న్మలై రవచ్ఛన్నః అభ్యంగోద్వర్తనాభావా న్మలైర్యుక్తోఽపి సధూమః పావక ఇవ బభౌ, ౨౮

తపోయోగప్రచురం ముక్తకేశం వికీర్ణశిరోజం విగతవస్త్ర మపి స్వాంగం దేహం, దైవగుప్తం దైవేన రక్షితం, న బుబుధే న బుద్ధవతీ. తత్ర హేతుః వాసుదేవే భగవతి ప్రవిష్టా ధీ ర్యస్యాః సా భగవదనుభవజనితానందసంప్లవే మగ్నత్వా న్న బుబుధే ఇత్యర్థః. ౨౯

(కపిలోపదేశతః తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిః)

ఏవం సా కపిలోక్తేన మార్గేణాచిరతః పరమ్,
ఆత్మానం బ్రహ్మనిర్వాణం భగవంత మవాప హ. ౩౦

తద్వీరాసీ త్పుణ్యతమం క్షేత్రం త్రైలోక్యవిశ్రుతమ్,
నామ్నా సిద్ధపదం యత్ర సా సంసిద్ధి ముపేయుషీ. ౩౧

తస్యా స్తద్యోగవిధుతమార్త్యం మర్త్య మభూ త్సరిత్,
స్రోతసాం ప్రవరా సౌమ్య సిద్ధిదా సిద్ధసేవితా. ౩౨

కపిలోఽపి మహాయోగీ భగవా న్పితు రాశ్రమాత్,
మాతరం సమనుజ్ఞాప్య ప్రాగుదీచీం దిశం యయౌ. ౩౩

సిద్ధచారణగంధర్వై ర్మునిభి శ్చాప్సరోగణైః,
స్తూయమాన స్సముద్రేణ దత్తార్హణనికేతనః. ౩౪

ఏవం కపిలోపదిష్టేన జ్ఞానమార్గేణాశు సా దేవహూతిః పరబ్రహ్మనిరతిశయమానందరూపం భగవంత మవాప. హేతి విస్మయే. ౩౦

హే వీర విదుర, యత్ర సా ముక్తి మవాప తత్పుణ్యతమం క్షేత్రం నామ్నా త్రైలోక్యే విశ్రుతం ప్రసిద్ధ మాసీత్. కిం నామ తత్రాహ - యత్ర క్షేత్రే, సిద్ధపదం సిద్ధశబ్దః ప్రవర్తతే. సిద్ధాశ్రమ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః, సిద్ధపదప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ - యత్ర క్షేత్రే సా దేవహూతిః సంసిద్ధిం ముక్తి ముపేయుషీ ప్రాప్తవతీ అత స్తత్సిద్ధక్షేత్ర మితి ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. ౩౧

హే సౌమ్య, తస్యాః, మర్త్యం శరీరం, తద్యోగవిధుతమార్త్యం, తస్యాః దేవహూత్యాః, యోగేన, విధుతాః నిరస్తాః, మార్త్యాః పలితవలితాదయోధర్మాః, యస్మిన్, తత్తథాభూతం, సత్తయా, త్యక్తం శరీరం, స్రోతసాం నదీనాం మధ్యే, ప్రవరా సిద్ధాదిభి స్సేవితా, సరిత్, అభూత్ సరిద్రూపేణ ప్రావహత్. ౩౨

కపిలోఽనుమతో యయా విత్యుక్తం. క్వ యయా విత్యత్రాహ - హేవిదుర మహాయోగీ, భగవాన్ కపిలోపి, మాతరం సమనుజ్ఞాప్య మాత్రానుజ్ఞాతః, ప్రాగుదీచీం ఈశానదిశం ప్రతి యయౌ. ౩౩

తత్ర సిద్ధచారణాదిభిః స్తూయమానః, సముద్రేణ దత్తం, మర్హణం సమర్హణం నికేతనం

ఆస్తే యోగం సమాస్థాయ సాంఖ్యాచార్యై రభిష్టుతః,
త్రయాణా మపి లోకానా ముపశాన్త్యై సమాహితః. ౩౫

ఏత న్నిగదితం తాత యత్పృష్టోఽహం తవాఽనఘ,
కపిలస్య చ సంవాదో దేవహూతేశ్చ పావనః. ౩౬

య ఇద మనుశృణోతి యోఽభిధత్తే కపిలమునే ర్మత మాత్మయోగగుహ్యం,
భగవతి కృతధీ స్సువర్ణకేతా వుపలభతే భగవత్పదారవిందమ్. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
కపిలోపాఖ్యానం నామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.
ఇతి తృతీయస్కంధః సమాప్తః.

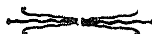

వివాసస్థానం చ యస్య సః, సాంఖ్యాచార్యైః కపిలోక్తసాంఖ్యప్రవర్తకయోగిభిః, అభిష్టుతః, లోకానా ముపశాన్త్యై క్షేమాయ, సమాహితమనాః, స్వయ మపి యోగ మాస్థాయాధ్యాస్త ఇత్యర్థః, ౩౪—౩౫

"స్వాయంభువస్య చ మనో ర్వంశ" ఇత్యాదినా కృతస్య ప్రశ్నస్య యదుత్తర ముక్తం తదుపసంహరతి (ఏతదితి) హేఅనఘ, అహం యత్పృష్టః యత్ప్రతి త్వయా పృష్టః. తదేత, త్తవ తుభ్యం, నిగదితం, మయా, తత్ప్రసంగాత్కపిలస్య దేవహూతేశ్చ, లోకపావన స్సంవాదోపి నిగదితః. ౩౬

కపిలదేవహూతిసంవాదశ్రవణాదిఫల మాహ (య ఇతి.) కపిలేన పూర్వం ఫలముక్త మత్ర తు మైత్రేయేణేతి వక్తృభేదా న్న పౌనరుక్త్యమ్. ఇదమాత్మనో యోగిరూపం గుహ్యతమం కపిలమునే ర్మతం యః శృణోతి వక్తరి సతి, యోవాఽభివత్తే శ్రోతృషు సత్సు శ్రావయతి స పుమాన్ సుపర్ణకేతౌ గరుడధ్వజే భగవతి కృతధీః నిష్పన్నభక్తియోగో భూత్వా భగవత్పదారవిందం, లభతే ప్రాప్నోతి. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.
ఇతి తృతీయస్కంధ స్సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత తృతీయస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ—107			25.	అస్రాక్షీద్ భగవాన్	7	4
1.	అజాతశత్రోః ప్రతియచ్ఛ	1	11	26.	అశేషసంక్లేశశమం	7	14
2.	అన్యాని చేహ	1	23	27.	అర్థాభావం వినిశ్చిత్య	7	18
3.	అపిస్విదాస్తే	1	34	28.	అనువ్రతానాం శిష్యాణాం	7	36
4.	అపిస్విదన్యే	1	35	29.	అహ్న్యాపృతార్తకరణా	9	10
5.	అపిస్వదోర్భ్యాం	1	36	30.	అథాభిప్రేత మాలక్ష్య	9	27
6.	అహో పృథాఽపి	1	40	31.	అహమాత్మాఽఽత్మనాం ధాతః	9	42
7.	అజస్య జన్మోత్పథ	1	44	32	అంతర్హితే భగవతి	10	1
8.	అహో బకీయం	2	23	33.	అర్వాక్స్రోతస్తు నవమః	10	25
9.	అయాజయద్గోసవేన	2	31	34	అతః పరం ప్రవక్ష్యామి	10	29
0,	అథ తే భ్రాతృపుత్రాణాం	3	12	35.	అణుర్ద్వౌ పరమాణూ	11	5
11.	అయాజద్ధర్మసుత	3	18	36.	అయనే చాహనీ	11	12
12	అన్నం చోరురసం తేభ్యో	3	28	37.	అంతః స తస్మిన్	11	31
13.	అథ తే తదనుజ్ఞాతా	4	1	38.	అయం తు కథితః	11	36
14	అహం చోక్తో భగవతా	4	4	39.	అలం ప్రజాభిః	12	17
15.	అథాఽపి తదభిప్రేతం	4	5	40.	అథాభిధ్యాయతః	12	21
16.	అద్రాక్ష మేక మాసీనం	4	6	41.	అత్రాపీతిహాసోఽయం	14	6
17.	అస్మాల్లోకాదుపరతే	4	30	42.	అథ మే కురు కల్యాణ	14	14
18.	అథ తే భగవల్లీలా	5	22	43,	అథాఽపి కామ మేతం తే	14	21
19.	అహం (మహ) తత్త్వాద్వికుర్	5	29	44.	అథోపస్పృశ్య	14	31
20.	అనిలోఽపి వికుర్వాణో	5	33	45.	అప్రాయత్యాదాత్మనస్తే	14	37
21.	అనిలేనాన్వితం జ్యోతిః	5	34	46.	అలంపటః శీలధరో	14	48
22.	అథ తస్యాఽభితప్తస్య	6	11	47.	అంతర్బహిశ్చామల	14	49
23.	అథాపి కీర్తయామ్యంగ	6	36	48.	అత్రోపసృష్టమితి	15	42
24.	అతో భగవతో మాయా	6	39	49.	అథ తస్యోశతీం దేవీం	16	13

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
104.	అథ తం సర్వభూతానాం	32	11
105.	అథాప్యజోంతః	33	2
106.	అహో బత శ్వపచో	33	7
107.	అభీక్ష్ణావగాహకపిశాన్	33	14
	ఆ—29		
108.	ఆసాం ముహూర్త	3	8
109.	ఆత్మానం చ కురుశ్రేష్ఠ	4	35
110.	ఆత్మానం చాస్య	6	25
111.	ఆత్యంతికేన సత్త్వేన	6	28
112.	ఆత్మనోఽవసితో	6	38
113.	ఆసీన మూర్వ్యాం	8	3
114	ఆయామతో విస్తరతః	8	25
115.	ఆయుర్వేదం ధనుర్వేదం	12	38
116.	ఆన్వీక్షికీ త్రయీ	12	44
117.	ఆకూతిం రుచయే	12	56
118.	ఆదేశేఽహం భగవతో	13	14
119	ఆహైన మేహ్యత్ర	18	3
120	ఆసన్నశౌండీ	18	21
121	ఆగస్కృద్భయకృద్	18	23
122.	ఆహ చాయుధమాధత్స్వ	19	10
123.	ఆత్మజామసితా	21	27
124.	ఆమంత్ర్య తం మునివరం	22	26
125.	ఆస్థాభిపృచ్ఛేఽద్య	24	34
126.	ఆత్మానం సర్వభూతేషు	24	46
127.	ఆధ్యాత్మికానుశ్రవణాన్	29	18
128.	ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి	29	26
129.	ఆత్మజాయాసుతాగార	30	6
130.	ఆక్షిప్తాఽఽత్మేంద్రియః	30	8
131.	ఆస్తేఽవమతో	30	15
132.	ఆదీపనం స్వగాత్రాణాం	30	25
133.	ఆరభ్య సప్తాన్	31	10
134.	ఆద్య స్థిరచరాణాం	32	12
135.	ఆత్మతత్త్వావబోధేన	32	36
136.	ఆస్తే యోగం సమాస్థాయ	33	35
	ఇ—34		
137.	ఇత్యూచివాంస్తత్ర	1	14
138.	ఇత్థం వ్రజ న్భారతమేవ	1	20
139.	ఇతి భాగవతః పృష్టః	2	1
140.	ఇంగితజ్ఞాః పురుప్రౌఢా	2	9
141.	ఇమం లోక మముం	3	21
142.	ఇత్యాదృతోక్త	4	14
143.	ఇత్యావేదితహార్దాయ	4	19
144.	ఇత్యుద్ధవాదుపాకర్ణ్య	4	23
145.	ఇతి సహ విదురేణ	4	27
146.	ఇతి తాసాం స్వశక్తీనాం	5	1
147.	ఇతి తే వర్ణితః క్షత్తః	11	1
148.	ఇతి తస్య వచః	12	9
149.	ఇత్యాదిష్ట స్స గురుణా	12	15
150.	ఇతిహాసపురాణాని	12	39
151.	ఇది బ్రువాణం విదురం	13	5
152.	ఇత్యభిధ్యాయతో	13	18
153.	ఇతి మీమాంసతస్తస్య	13	23
154.	ఇత్యుపస్థీయమానస్తై	13	46
155.	ఇష్ట్వాగ్నిజిహ్వం	14	8

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
156.	ఇతి తాం వీరమారీచ	14	15
157.	ఇతి తద్గృణతాం	16	1
158.	ఇతి కౌషారవాఖ్యాతాం	19	33
159.	ఇతి సాయంతనీం సంధ్యాం	20	37
160.	ఇత్యవ్యళీకం	21	22
161.	ఇంద్రియార్థేషు సజ్జంత్యా	23	54
162.	ఇమాః దుహితరః సభ్య	24	14
163.	ఇచ్ఛాద్వేషవిహీనేన	24	47
164.	ఇతి స్వమాతుర్నిరవద్యం	25	12
165.	ఇమం లోకం తదైవాముం	25	39
166.	ఇంద్రియాణి దశశ్రోత్రం	26	13
167.	ఇతి మాతుర్వచ శ్శ్లక్ష్ణం	29	6
168.	ఇత్యేవం శైశవం భుక్త్వా	31	28
169.	ఇత్యేతత్కథితం	32	31
170.	ఇతి ప్రదర్శ్య భగవాన్	33	12
	ఈ—2		
171.	ఈదృగ్గృహం తత్ప్రశ్యంతీం	23	22
172.	ఈడితో భగవానేవం	33	9
	ఉ—10		
173.	ఉత్తరాయాం ధృతః	3	17
174.	ఉదాప్లుతం విశ్వమిదం	8	10
175.	ఉత్సంగాన్నారదో	12	23
176.	ఉత్క్షిప్తవాలః	13	27
177.	ఉత్పాతా బహవస్తత్ర	17	3
178.	ఉద్ధసత్తడి దంభోద	17	6
179.	ఉద్యతస్య హి కామస్య	22	12
180.	ఉభయోః ఋషికుల్యాయాః	22	27
181.	ఉపర్యుపరి విన్యస్త	23	16
182.	ఉల్బేన సంవృత స్తస్మిన్	31	8
	ఊ—3		
183.	ఊష్మాణ మింద్రియాణ్యాహుః	12	47
184.	ఊర్జస్వంతం మన్యమాన	21	42
185.	ఊరూ సుపర్ణభుజయో	28	24
	ఋ—2		
186.	ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి	9	35
187.	ఋగ్యజు స్సామాథర్వాఖ్యాన్	12	37
	ఏ—72		
188.	ఏవ మేత త్పురా పృష్టో	1	1
189.	ఏవం సంచిత్య భగవాన్	3	16
190.	ఏవం త్రిలోకగురుణా	4	32
191.	ఏతే దేవాః కలా విష్ణోః	5	37
192.	ఏష హ్యశేషసత్త్వానాం	6	8
193.	ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ	6	34
194.	ఏతత్ క్షత్త ర్భగవతో	6	35
195.	ఏకాంతలాభం	6	37
196.	ఏవం బ్రువాణం మైత్రేయం	7	1
197.	ఏతస్మిన్మే మనో	7	7
198.	ఏతేషామపి వంశ్యాంశ్చ	7	26
199.	ఏతాన్ మే పృచ్ఛతః	7	40
200.	ఏష ప్రసన్నవరదో	9	23
201.	ఏవం సంచోదితస్తేన	10	3
202.	ఏతావాన్జీవలోకస్య	10	9
203.	ఏవం కాలోప్యనుమితః	11	3
204.	ఏష దైనందిన స్సర్గో	11	25

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
205.	ఏవం విధై రహోరాత్రైః	11	32
206.	ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః	12	21
207.	ఏతావత్యాత్మజై ర్వీర	13	10
208.	ఏష మాం త్వత్కృతే విద్వన్	14	9
209.	ఏష తేఽహం విధాస్యామి	14	16
210.	ఏషా ఘోరతమా వేలా	14	22
211.	ఏతస్యాం సాధ్వి సంధ్యాయాం	14	23
212.	ఏష దేవ దితే గర్భం	15	10
213.	ఏవం తదైవ భగవాన్	15	37
214.	ఏతౌ తౌ పార్షదౌ	16	2
215.	ఏతౌ సురేతరగతిం	16	26
216.	ఏతత్పురైవ నిర్దిష్టం	16	30
217.	ఏతే వయం న్యాసహరా	18	11
218.	ఏవం గదాభ్యాం గుర్వీభ్యాం	18	18
219.	ఏష తే దేవ దేవానాం	18	22
220.	ఏషా ఘోరతమా సంధ్యా	18	26
221.	ఏతౌ తౌ పార్షదావస్య	19	29
222.	ఏవం హిరణ్యాక్షమసహ్య	19	31
223.	ఏతన్మహాపుణ్యమలం	19	38
224.	ఏవ ముగ్రశ్రవాః పృష్ట	20	7
225.	ఏక స్స్వయం సంజగతః	21	9
226.	ఏవం త మనుభాష్యాఽథ	21	33
227.	ఏవ మావిష్కృతాశేష	22	1
228.	ఏత త్త ఆదిరాజస్య	22	39
229.	ఏవం బ్రువాణ మబలా	23	9
230.	ఏవం యోగానుభావేన	23	46
231.	ఏతావతాలం కాలేన	23	53
232.	ఏతావత్యేష శుశ్రూషా	24	13
233.	ఏష మానవి తే	24	18
234.	ఏతన్మే జన్మ	24	36
235.	ఏష ఆత్మపథో	24	37
236.	ఏవం సముదితస్తేన	24	41
237.	ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్	25	44
238.	ఏవం పరాభిధ్యానేన	26	6
239.	ఏతావానేవ సంఖ్యాతో	26	15
240.	ఏతాన్యసంహృత్య యదా	26	50
241.	ఏతదండం విశేషాఖ్యం	26	52
242.	ఏతే హ్యభ్యుత్థితా దేవా	26	62
243.	ఏవం త్రివృదహంకారో	27	13
244.	ఏవం ప్రత్యవమృశ్యాసౌ	27	16
245.	ఏవం విదితతత్త్వస్య	27	26
246.	ఏతై రన్యైశ్చ పథిభి	28	7
247.	ఏవం హరౌ భగవతి	28	34
248.	ఏతద్భగవతో రూపం	29	36
249.	ఏవం స్వభరణాకల్పం	30	13
250.	ఏవం కుటుంబభరణే	30	18
251.	ఏవం కుటుంబం బిభ్రాణ	30	30
252.	ఏకః ప్రపద్యతే ధ్వాంతం	30	31
253.	ఏవం కృతమతిర్గర్భే	31	21
254.	ఏవం పరేత్య భగవంతం	32	10
255.	ఏతావానేవ యోగేన	32	27
256.	ఏతద్వై శ్రద్ధయా	32	30
257.	ఏవం నిశమ్య	33	1
258.	ఏవం సా కపిలోక్తేన	33	30

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
363.	గృహోద్యానం కుసుమితైః	33	18
	ఘ—2		
364.	ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం	13	28
365.	ఘ్రాణాద్వాయురభిద్యేతాం	26	55
	చ—14		
366.	చతుర్యుగానాం చ	8	12
367.	చరాచరౌకో భగవన్	8	30
368.	చతుర్థః ఐంద్రియస్సర్గో	10	16
369.	చరమ స్సద్విశేషాణాం	11	1
370.	చత్వారి త్రీణి ద్వే	11	19
371.	చాతుర్హోత్రం కర్మతంత్రం	12	35
372.	చరితం తస్య రాజర్షేః	13	3
373.	చుక్రోశ విమనా	17	7
374.	చక్రే హిరణ్యకశిపుః	17	19
375.	చక్షుష్మత్పద్మరాగా	23	19
376.	చేతః ఖల్వస్య బంధాయ	25	15
377.	చాలనం వ్యూహనం	26	37
378.	చిత్తేన హృదయం చైత్యః	26	70
379.	చతుర్భిర్ధాతవ స్సప్త	31	4
	ఛ—1		
380.	ఛాయాయాః కర్దమో జజ్ఞే	12	27
	జ—14		
381.	జనస్య కృష్ణాద్	5	3
382.	జ్యోతిషాంభోను	5	35
383.	జఘాన రుంధాన మసహ్యా	13	32
384.	జితం జితం తే జిత	13	34
385.	జగ్రాహ త్రిశిఖం శూలం	19	13
386.	జగృహుస్తద్విసృష్టాం తాం	21	41
387.	జాతహర్షోఽపతన్మూర్ధ్నా	21	22
388.	జుష్టం బతాద్యాఖిలే	21	23
389.	జానుద్వయం జలజలోచనయా	28	23
390.	జీవాచ్ఛ్రేష్ఠాహ్యజీవానాం	29	28
391.	జంతుర్వై భవ ఏతస్మిన్	30	4
392.	జీవతశ్చాంత్రాభ్యుద్ధారః	30	26
393.	జీవో హ్యస్యానుగో దేహో	31	44
394.	జీవస్య సంసృతీర్బహ్వీ	32	38
	త—214		
395.	తత్రాఽథ శుశ్రావ	1	21
396.	తస్యాం త్రితస్యోశనసో	1	22
397.	తత స్త్వతివ్రజ్యసురాష్ట్ర	1	24
398.	తస్య ప్రపన్నాఖిల	1	45
399.	తథైవ చాన్యే నరలోకవీరా	2	20
400.	తత్తస్య కైంకర్యమలం	2	22
401.	తతో నందవ్రజమిత	2	26
402.	తత స్స ఆగత్య	3	1
403	తత్రాహృతాస్తా	3	7
404.	తాస్స్వపత్న్యేన్యజనయచ్	3	9
405.	తస్యైవం రమమాణస్య	3	22
406.	తతః కతిపయై ర్మాసైః	3	25
407.	తత్ర స్నాత్వా పితౄన్	3	26
408.	తేషాం మైరేయదోషేణ	4	2
409.	తస్మి న్మహాభాగవతో	4	9
410.	తస్యానురక్తస్య మునేః	4	10
411.	తత్సాధువర్యాదిశ వర్త్మ	5	4

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
997.	యేషాం న తుష్టో భగవాన్	13	13	1024.	యం వానయోర్దమ	16	25
998.	యదోక స్సర్వసత్త్వానాం	13	15	1025.	యం యోగినో యోగ	19	28
999.	య ఏవ మేతాం హరిమేధసో	13	48	1026.	యో గజేంద్రం ఝష	19	35
1000.	యయోత్తానపదః పుత్రో	14	5	1027.	యో వై హిరణ్యాక్ష	19	37
1001.	యామాహురాత్మనో	14	18	1028.	యే మరీచ్యాదయో	20	0
1002.	యా మాశ్రిత్యేంద్రియా	14	19	1029.	యా వా కాచిత్త్వమబలే	20	35
1003	యస్యానవద్యాచరిత	14	26	1030.	యేఽహీయంతాముతః	20	48
1004.	యోగై ర్హేమేవ దుర్వర్ణం	14	45	1031.	యే మాయయా తే	21	14
1005.	యత్ప్రసాదిదం	14	47	1032.	యాత ఆత్మభృతం	21	29
1006.	యేత్వానన్యేన	15	6	1033.	యస్మిన్భగవతో	21	33
1007.	యస్య వాచా ప్రజాః	15	8	1034.	యోఽర్కేన్ద్వగ్నీంద్ర	21	51
1008.	యత్ర చాద్య పుమాన్	15	15	1035.	యదా-తు భవతశ్శీల	22	10
1009.	యత్ర నైఃశ్రేయసం నామ	15	16	1036.	య ఉద్యత మనాదృత్య	22	13
1010.	యత్సకులం హరిపదా	15	20	1037.	యాం హర్మ్యపృష్ఠే	22	17
1011.	యన్న వ్రజంత్యఘభిదో	15	23	1038.	యతో భవద్విశ్వ	22	20
1012.	యేఽభ్యర్థితా మపి చ	15	24	1039.	యః పృష్టో మునిభిః	22	38
1013.	యచ్చ వ్రజం త్యనిమిషా	15	25	1040.	యేమే స్వధర్మనిరతస్య	23	7
1014.	యోఽంతర్హితో హృదిగతో	15	46	1041.	యదా సస్మార ఋషభ	23	34
1015.	యస్త్వేతయోర్ధృతో దండో	16	3	1042.	యద్య ద్విధత్తే భగవాన్	25	3
1016.	యన్నామాని చ గృహ్ణాతి	16	5	1043.	య ఆద్యో భగవాన్	25	9
1017.	యస్యామృతామలయశ	16	6	1044.	యోగ ఆధ్యాత్మికః	25	13
1018.	యత్సేవయా చరణపద్మ	16	7	1045	యో యోగో భగవద్బాణో	25	29
1019.	యేషాం బిభర్మ్యహ	16	9	1046.	యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం	26	10
1020.	యే మే తనో ర్ద్విజవరాన్	16	10	1047	యత్తత్సత్త్వగుణం	26	21
1021.	యే బ్రాహ్మణాన్మయి	16	11	1048.	యద్విదుర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం	26	28
1022.	యం వై విభూతి	16	20	1049.	యథా ప్రసుప్తం పురుషం	26	71
1023.	యస్తాం వివిక్త	16	21	1050.	యమాదిభిర్యోగపథైః	27	6

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
1156.	వైస్రంభకే సురసనే	22	40
1157.	విభజ్యనవధాఽఽత్మానం	23	44
1158.	వేదాహమాద్యం పురుషం	24	16
1159.	వ్రతం స ఆస్థితో	24	42
1160.	వాసుదేవే భగవతి	24	45
1161.	విదిత్వార్థం కపిలో	25	31
1162.	విసృజ్య సర్వానన్యాం శ్చ	25	40
1163.	విశ్వమాత్మగతం వ్యంజన్	26	20
1164.	వైకారికస్తైజస శ్చ	26	24
1165.	వైకారికా ద్వికుర్వాణాత్	26	27
1166.	వాయోశ్చ స్పర్శతన్మాత్రాత్	26	38
1167.	వహ్ని ర్వాచా ముఖం భేజే	26	63
1168.	విష్ణు ర్గత్యైవ చరణౌ	26	67
1169.	వక్షోధివాస మృషభస్య	28	26
1170.	విరాగో యేన పురుషో	29	3
1171.	విషయా నభిసంధాయ	29	9
1172.	వార్తాయాం లుప్తమానాయాం	30	11
1173.	వాయునోత్క్రమతోత్తారః	30	16
1174.	వాసుదేవే భగవతి	32	23
1175.	వనం ప్రవ్రజితే పత్యా	33	21
1176.	విశుద్ధేన తదాఽఽత్మాన	33	25
	శ—21		
1177.	శనకై ర్భగవల్లోకా౯	2	6
1178.	శరచ్ఛశికరై ర్భృష్టం	2	34
1179.	శంబరం ద్వివిదం బాణం	3	11
1180.	శ్యామావదాతం విరజం	4	7
1181.	శీర్ష్ణోస్య ద్యౌర్ధరా	7	27
1182.	శ్రాద్ధస్య చ విధిం	7	33
1183	శశ్వత్స్వరూపమహసైవ	9	14
1184.	శ్వా సృగాలో వృకో	11	23
1185.	శబ్దబ్రహ్మాత్మన స్తస్య	12	48
1186.	శ్రుతస్య పుంసాం	13	4
1187.	శ్మశానచక్రానిల	14	24
1188.	శ్రుత్వా భాగవతం	14	50
1189.	శ్రీరూపిణీ క్వణయతీ	15	21
1190.	శతరూపా మహారాజ్ఞీ	22	23
1191.	శారీరా మానసా దివ్యా	22	37
1192.	శ్రోణ్యోరధ్య స్తయా	23	32
1193.	శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాయ	28	8
1194.	శయానః పరిశోచద్భిః	30	17
1195.	శాయితోఽశుచిపర్యంకే	31	26
1196.	శ్రద్దధానాయ భక్తాయ	32	41
1197.	శ్రద్ధత్స్వైతన్మతం మహ్యం	33	11
	ష—2		
1198	షష్ఠస్తు తమసః సర్గో	10	17
1199.	షోడశ్యుక్థౌ పూర్వవక్త్రాత్	12	40
	స—176		
1200.	స ఏవ మృషివర్యోఽయం	1	5
1201.	స ఏష దోషః పురుషద్విడాస్తే	1	12
1202.	స ఇత్థ మత్యుల్బణకర్ణ	1	16
1203.	స నిర్గతః కౌరవపుణ్య	1	17
1204.	స వాసుదేవానుచరం	1	25
1205.	సౌమ్యానుశోచే తమధః	1	41
1206.	సోఽహం హరేర్మర్త్యవిడంబనేన	1	42

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1207.	స కథం సేవయా తస్య	2	3	1234.	స ఇత్థం చోదితః క్షత్త్రా	7	8
1208.	స ముహూర్తమభూత్తూష్ణీం	2	4	1235.	సేయం భగవతో మాయా	7	9
1209.	స్వశాంతరూపేష్వితరైః	2	15	1236.	స వై నివృత్తిధర్మేణ	7	12
1210.	స్వయం త్వసామ్యాతిశయ	2	21	1237.	సంఛిన్నః సంశయో మహ్యం	7	15
1211.	స ఏవ గోధనం లక్ష్మ్యా	2	29	1238.	సాధ్వేతద్ వ్యాహృతం	7	16
1212.	సాందీపనేః సకృత్	3	2	1239.	సృష్ట్వాగ్రే మహదాదీన్	7	[illegible]
1213.	సమాహూతా భీష్మక	3	3	1240.	సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ	7	41
1214.	సుతం మృధే ఖం వపుషా	3	6	1241	స ఇత్థమాపృష్టపురాణ	7	42
1215.	స కర్ణదుఃశాసన	3	13	1242.	సత్సేవనీయో బత	8	1
1216.	స్నిగ్ధస్మితావలోకేన	3	20	1243.	సోఽహం నృణాం క్షుల్లసుఖాయ	[illegible]	2
1217.	స ఏష సాధో చరమో	4	12	1244.	స్వమేవ ధిష్ణ్యం బహు	8	4
1218.	స ఏవ మారాధిశపాద	4	20	1245.	స్వర్ధున్యుదార్ద్రైః	8	5
1219.	సోఽహం తద్దర్శనాహ్లాద	4	21	1246.	సాంఖ్యాయనః పారమహంస్య	8	8
1220.	స తం మహాభాగవతం	4	24	1247.	సోఽన్తఃశరీరేఽర్పిత	8	11
1221.	సుఖాయ కర్మాణి కరోతి	5	2	1248.	స పద్మకోశః సహసో	8	14
1222.	సా శ్రద్దధానస్య	5	13	1249.	స ఇత్థ ముద్వీక్ష్య	8	19
1223.	స విశ్వజన్మస్థితి	5	16	1250.	స కర్మబీజం రజసో	8	22
1224.	స ఏవం భగవాన్	5	17	1251.	సోఽయం సమస్తజగతాం	9	22
1225.	సాధు పృష్టం త్వయా సాధో	5	18	1252.	సోఽసావదభ్రకరుణో	9	25
1226.	స వా ఏష తదా ద్రష్టా	5	24	1253.	స్వసంభవం నిశామ్యైవం	9	26
1227.	సా వా ఏతస్య సంద్రష్టుః	5	25	1254.	సర్వవేదమయేనేదం	9	43
1228.	సోఽహ్యంశగుణకాలాత్మా	5	28	1255.	సత్త్వ ఏవ పదార్థస్య	11	2
1229.	సోఽనుప్రవిష్టో	6	3	1256.	స కాలః పరమాణుర్వై	11	4
1230.	స వై విశ్వసృజాం	6	7	1257.	సంవత్సరః పరివత్సర	11	14
123 .	సాధ్యాత్మః సాధిదైవశ్చ	6	9	1258.	సంధ్యాంశయోరన్తరేణ	11	20
1232.	స్మరన్ విశ్వసృజా మీశో	6	10	1259.	స్వం స్వం కాలం మను	11	24
1233.	సత్త్వం చాస్య వినిర్భిన్నం	6	26	1260.	స సర్గాగ్రేఽన్ధతామిస్ర	12	2

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1261.	సనకం చ సనందం చ	12	4	1288.	సహాచలా భువశ్చేలు	17	4
1262.	సోఽవధ్యాతః సుతై రేవం	12	6	1289.	సంగీతవద్రోదనవద్	17	10
1263.	స వై రురోద దేవానాం	12	8	1290.	స వై తిరోహితాన్	17	23
1264.	స ఇత్థం గృణతః పుత్రాన్	12	33	1291.	స వర్ణపూగానుదధౌ	17	26
1265.	స వై విశ్వసృజామీశో	12	36	1292.	స ఏవ ముత్ప్రిక్తమదేన	17	29
1266.	సావిత్రం ప్రాజాపత్యంచ	12	42	1293.	స తుద్యమానోఽరి	18	6
1267.	స వై స్వాయంభువః సమ్రాట్	13	2	1294.	స గా ముదస్తాత్	18	8
1268.	స త్వ మస్యా మపత్యాని	13	11	1295.	సత్యం వయం భో	18	10
1269.	సృజతో మే క్షితిర్వార్భిః	13	17	1296.	సోఽధిక్షిప్తో భగవతా	18	13
1270.	స వజ్రకూటాంగనిపాత	13	29	1297.	సృజన్నమర్షిత శ్వ్వసాన్	18	14
1271.	స్వదంష్ట్రయోద్ధృత్య మహీం	13	31	1298.	సా హన్యా రేన గదయా	19	3
1272.	స్రుక్తుండ ఆసీత్స్రువ	13	36	1299.	స తదా లబ్ధతీర్థోఽపి	19	4
1273.	సోమస్తు రేతః సవనాన్య	13	38	1300	స తం నిశమ్యాత్తరథా	19	7
1274.	సంస్థాపయైనాం జగతాం	13	42	1301.	స్వపౌరుషే ప్రతిహతే	19	12
1275.	స వై బత భ్రష్టమతిః	13	45	1302.	స ఆహతో విశ్వజితా	19	26
1276.	స ఇత్థం భగవానుర్వ్యాం	13	47	1303.	సద్వితీయాయాః కిమసృజన్	20	11
1277.	సాధు వీర త్వయా	14	4	1304.	సోఽశయిష్టాబ్ధి	20	15
1278.	స విదిత్వాఽఽత్మజానాం	14	13	1305.	సోఽనువిష్టో భగవతా	20	17
1279.	సర్వాశ్రమానుపాదాయ	14	17	1306.	ససర్జ ఛాయయా విద్యాం	20	18
1280.	సైవం సంవదితే భర్త్రా	14	29	1307.	స ఉపవ్రజ్య వరదం	20	25
1281.	స విదిత్వాఽథ	14	30	1308.	సోఽవధార్యాస్య కార్పణ్యం	20	28
1282.	స నః ప్రసీదతాం	14	35	1309.	సృష్ట్వా భూతపిశాచాంశ్చ	20	40
1283.	స్వస్వర్గస్యాశిషం	14	36	1310.	సిద్ధాన్ విద్యాధరాంశ్చైవ	20	44
1284.	స వై మహాభాగవతో	14	47	1311.	సకిన్నరాన్ కింపురుషాన్	20	45
1285.	స త్వం విధిః	15	9	1312.	స ఆత్మానం మన్యమానః	20	49
1286.	స ప్రహస్య మహాబాహో	15	11	1313.	స్వాయంభువస్య చ	21	1
1287.	సతీం వ్యాదాయ	16	14	1314.	స తం విరజమర్కాభం	21	9

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1315.	స చేహ విప్రరాజర్షి	21	26	1342.	స ఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం	26	4
1316.	సమాహితం తే హృదయం	21	28	1343.	స్వచ్ఛత్వ మవికారిత్వం	26	22
1317.	సహాహం స్వాంశకలయా	21	32	1344.	సహస్రశిరసం సాక్షాత్	26	25
1318.	స్వసైన్యచరణక్షుణ్ణం	21	54	1345.	సంశయోఽథ విపర్యాసో	26	30
1319.	స భవాన్ దుహితృస్నేహ	22	8	1346.	స ఏష యర్హి ప్రకృతే	27	2
1320.	స ఉగ్రధన్వన్నియదేవా	22	21	1347.	సర్వభూతసమత్వేన	27	7
1321.	సోఽనుజ్ఞాత్వా వ్యవసితం	22	22	1348.	సానుబంధే చ దేహే	27	9
1322.	సభార్యః సప్రజః కామాన్	22	33	1349.	స్వధర్మాచరణం శక్త్యా	28	2
1323.	స ఏవం స్వాంతరం తాన్యే	22	36	1350.	స్వధిష్ణ్యానామేకదేశే	28	6
1324.	స వై దేవర్షివర్యస్తాం	23	4	1351.	స్థితం వ్రజంత మాసీనం	28	19
1325.	సర్వకామదుఘం దివ్యం	23	13	1352.	సంచితయేద్భగవతః	28	21
1326.	స్రగ్భిర్విచిత్ర	23	15	1553.	సోప్యేతయా చరమయా	28	36
1327.	సా తద్భర్తుః సమాదాయ	23	24	1354.	సర్వభూతేషు చాత్మానం	28	42
1328.	సాంతస్సరసి	23	26	1355.	స్వయోనిషు యథా జ్యోతి	28	43
1329.	స్నానేన తాం మహార్హేణ	23	28	1356.	సాలోక్యసార్ష్టిసామీప్య	29	13
1330.	స్నాతం కృతశిరఃస్నానం	23	31	1357.	స ఏవ భక్తియోగాఖ్య	29	14
1331.	సుదతీం సుభ్రువా శ్లక్ష్ణ	23	33	1358.	స్రవంతి సరితో భీతా	29	42
1332.	సతాం కృతమలస్నానాం	23	36	1359.	సోఽనంతోఽంతకరః	29	45
1333.	సర్వం తద్భగవాన్	23	51	1360.	సందహ్యమానసర్వాంగః	30	7
1334.	సంగో యః సంసృతే	23	55	1361.	సోహం వసన్నపి విభో	31	20
1335.	సాహం భగవతో నూనం	23	57	1362.	సహ దేహేన మానేన	31	29
1336.	స త్వయాఽఽరాధితః	24	4	1363.	సత్యం శౌచం దయా	31	33
1337.	స భాజయన్ విశుద్ధేన	24	11	1364.	సంగం న కుర్యాద్	31	39
1338.	స చావతీర్ణం త్రియుగ	24	26	1365.	సమ్యగ్దర్శనయా బుద్ధ్యా	31	48
1339.	స ఏవ భగవానద్య	24	29	1366.	స చాపి భగవద్	32	2
1340.	స్వీయం వాక్యమృతం కర్తుం	24	30	1367.	సూర్యద్వారేణ తే యాంతి	32	7
1341.	సతాం ప్రసంగా న్మమ	25	25	1368.	స సంసృత్య పునః కాలే	32	14

